Magyar állam- és jogtörténet

Szerkesztő: Horváth Attila

Budapest, 2021

Tartalom

Bevezetés 4
1. A magyar történeti alkotmány 7
2. Nemzeti szimbólumok 20
3. 1848 előtti magyar állammodellek 63
4. Speciális állammodellek 74
5. A rendi országgyűlés 86
6. Az államfő a X. századtól 1848-ig 95
7. A közigazgatás és a központi közigazgatás fogalma, történeti szakaszolása a X. századtól 1848-ig. 105
8. A területi igazgatás rendszere Magyarországon X. századtól 1848-ig. 119
9. A törvénykezés szervei a XI. századtól 1848-ig. 134
10. Az egyházjog története Magyarországon 143
11. A magyar alkotmány fejlődése 1848-tól a II. világháborúig 155
12. Az 1848-as forradalom és szabadságharc 159
13. Neoabszolutizmus 161
14. A dualista magyar nemzetállam 164
15. Az első népköztársaság 171
16. Az első szovjet típusú diktatúra: a Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21.-1919. augusztus 1.) 176
17. A király nélküli királyság kora 183
18. A nyilas diktatúra (1944-1945) 186
19. A szovjet megszállás és az állampárti diktatúra kiépítésének a korszaka (1944-1949) ... 191
20. Az országgyűlés (1848-1944) 197
21. A hatalmi ágak rendszere 208
22. Az általános- és szakigazgatás 217
23. A többfokozatú területi igazgatás: megye, járás, községi modell. A középszintű és helyi igazgatás 221
24. A képesítési és minősítési rendszer 228
25. Judicatíva 231
26. Az emberi jogok története 234
27. A szovjet típusú diktatúra (1949-1990) 279
28. A jogforrás fogalma és fajtái 298
29. A magyar magánjog története 339
30. A büntetőjog története 426
31. A büntető eljárásjog története 473
32. Polgári eljárásjog története 482
33. A szovjet típusú diktatúra polgári joga 486

34. A szovjet típusú diktatúra polgári eljárásjoga 497
35. A büntetőjog története a szovjet típusú diktatúrában 500
36. Büntető eljárásjog, különös tekintettel a koncepciós perekre 515
37. Az alkotmányos rendszerváltozás 1989-1990 522
38. Az Alkotmánybíróság jogfejlesztő tevékenysége és aktivizmusa 530
39 Az „ideiglenes" Alkotmány évtizedei és a hatalommegosztás rendszerének kialakulása 534
40. Az új Alaptörvény létrehozása 540
FÜGGELÉK 543
Tárgy- és személynévmutató 554

Bevezetés
(Horváth Attila)

A **jog** olyan magatartási szabály, illetve olyan rendezett társadalmi kapcsolat amelynek érvényesülését az állam vagy más olyan hatalom biztosítja, amely rendelkezik a jogszabályok kikényszerítéséhez szükséges eszközökkel. Ezért beszélhetünk államon belüli jogról, államok fölötti jogról és más elismert hatalom (például egyház) jogáról feltéve, ha azokat is a bíróság kikényszeríti.

A jog történeti és társadalmi jelenség, és az emberiség kultúrájának szerves része. A történelmi fejlődés által meghatározott, de ugyanakkor formálja is a történelmet. Bizonyos történelmi változások során pedig meghatározó szerepre tehet szert (például az 1848. évi áprilisi törvények). A társadalmat a jog tudja a legnagyobb mértékben irányítani, mert az életviszonyoknak szinte bármelyik területére kiterjedhet a szabályozása és kényszerítő eszközök (szankciók állnak a rendelkezésére a végrehajtás biztosítása érdekében, a jogellenes tevékenység leküzdésére. A jog mint eszköz a társadalom irányításában azonban nem mindenható, lehetőségei nem korlátlanok. A jogi szabályozás révén nem fognak a társadalom tagjai automatikusan úgy cselekedni, ahogy azt a jogalkotó szeretné. A jog csak arra alkalmas, hogy előírja, miként kell cselekednünk, milyen magatartást kell tanúsítanunk. A jog nem létrehozója tehát az emberi társas cselekvésnek, hanem csak a korlátozás és a beavatkozás szerepkörét töltheti be.

A történelem során viszonylag hamar felismerték a jog jelentőségét. Az állami élet bonyolultsága miatt a joggal való foglalkozás is hosszú felkészülés révén elérhető tudást igénylő foglalkozás lett. Azóta az emberek egy csoportja megfelelő szakképzettség birtokában hivatásszerűen foglalkozik a jogalkotással, az állami mechanizmus szervezésével, a jogeseteknek a jogtételek alapján való megítélésével, vagy a jogtételeknek a jogesetekből való kifejtésével.

A jogászat, a joggal való foglalkozás tehát két fő csoportra osztható fel: gyakorlati jogászatra és jogtudományra.

1. A **gyakorlati jogászattal** azok foglalkoznak, akik a jogszabályokat szerkesztik, akik bíráskodnak, ügyészi, ügyvédi, közjegyzői tevékenységet folytatnak, a közigazgatásban látnak el jogászi feladatokat stb.

2. A **jogtudomány** viszont a mindennapos evidenciát meghaladó, bizonyítható tételekből álló jogról kialakított rendszerezett tudás. A jogtudomány feladata a jog fogalmának a meghatározása, a jogszabályok dogmatikájának kidolgozása, a jogszabályok normatív előírásainak, értelmezésének megállapítása, a jogi élet tapasztalatainak összegyűjtése, a jogszabályok tömegének könnyen áttekinthető rendbe foglalása, a megismerhetőség és a jogi oktatás elősegítése érdekében. A jogtudomány dolgozza ki az egyes jogintézmények fogalmát, például alkotmány, emberi jogok, tulajdon, szerződés, bűncselekmény stb. Kialakítja a jog tagozódását, kitölti a jogi szabályozás hézagait, biztosítja az összhangot és a formai egységet a jogrendszeren belül, kitűzi a jog fejlesztésének irányait, megállapítja ennek módszereit, eszközeit, gondoskodik a jogismeret terjesztéséről.

A jogtudomány és a gyakorlati jogászat között az a legnagyobb különbség, hogy a gyakorlati jogász a konkrét jogesetet, a jogtudós pedig a jogesetek sokaságából általánosítható, tudományos következtetéssel kialakítható jogtételt, jogszabályt vizsgálja elsősorban.

A jogtudomány a hatályos jog leíró jellegű, fogalmi és logikai szerkezetét feltárja és értelmezi, feldolgozza. Összehasonlítja a különböző jogrendszereket, vizsgálja a jog és a társadalmi valóság közötti funkcionális, okozati kapcsolatokat.

A jogtudomány alakítja ki a jogágakat, felépíti a jogintézményeket, meghatározza azok fogalmát, egyiket a másiktól elkülöníti, egymáshoz való viszonyukat, összefüggéseiket, egymásra hatásukat meghatározza. Kitölti a hézagokat, biztosítja az összhangot. Kitűzi a fejlődés irányát (*de lege ferenda*), módszereit és eszközeit. A jogtudománynak ezt a feladatát megvalósító tevékenységét nevezte Rudolf Jhering (1818-1892) magasabb jogtudománynak, természettörténeti teleologikus módszernek.

A jogtudomány alakította ki a jog szókészletét és fogalmát, amit aztán a törvényhozó is felhasznál. Amennyiben a jogi címszavak definíciója nem található meg a kódexben, akkor ennek pontos meghatározását is a jogtudománynak kell megadnia. Emellett nagyon sok olyan jogi tétel és szemlélet létezik, amely nem szerepel a könyvekben, mégis a jogászok tanulmányaik révén alkalmazzák.

A jogtudomány feladata törvények, törvénykönyvek elkészítése, annak elméleti hátterének kidolgozása és a már hatályba lépett törvények értelmezése.

A jogtudomány három fő részre tagozódik: jogtörténet, jogbölcselet (jogelmélet), tételes jogtudományok.

1. **Az alkotmány- és jogtörténet tudománya**

A jogászi tudás, a jogképzettség és jogi műveltség megszerzéséhez nem elegendő csak az éppen hatályos jogszabályokat megtanulni. Egy laikus, ha meg is tanulja az összes jogszabályt, attól még nem tudja azokat helyesen alkalmazni. (Hozzátehetjük, hogy például 1945 óta a tételes joganyag átlagosan hétévente teljesen kicserélődik.) Így tudása elvész. A jogász számára ilyesmi nem jelenthet komoly gondot, hiszen, ha a törvényhozó a régi törvénykönyv helyett újat alkot, csak rögzíti agyában a változásokat. A jogász tisztában van azzal, hogy a jog állandóan változik, szakadatlan mozgásban van. A társadalmi környezet változása még akkor is átalakítja a jogot, amikor ugyan a jogszabály külső formájában nem történt változás, a jogalkalmazók azonban másként értelmezik, másként magyarázzák a jelentését. Például: a kereskedelmi törvényt 1945 után nem helyezték hatályon kívül, mégis a szovjet típusú diktatúrában teljesen másként vélekedtek egy részvénytársaságról, mint korábban.

A jog tehát a történelmi fejlődés eredménye. Szervesen kapcsolódik a múlthoz és hat a jelen viszonyaira. A jogászi tudás teljességéhez, a jog megértéséhez szükséges a jog történetiségének felismerése és ismerete. Nem elegendő statikus pillanatfelvétel készítése a jogról, hanem a jog, a jogrend, a jogintézmények, a jogszabályok keletkezését, fejlődését, belső működési törvényszerűségeit és társadalmi feltételeit is vizsgálnunk kell. A jogtörténet ezért bizonyos értékszempontok szerint kiválasztott jogintézmények (történelmi szelekció) okozati összefüggéseit kinyomozó tudomány. A jog változásának általános törvényszerűségeinek felismerése érdekében az egyes szinguláris változások konkrét összefüggéseit kutatja. Elősegíti az éppen hatályos jog alkalmazását és megértését azzal, hogy bemutatja a jogintézmények keletkezését és fejlődését. Milyen szükségletek hozták létre, melyek voltak a hatásai, milyen gazdasági, társadalmi, erkölcsi mozgatórugók, természeti jelenségek idézték elő a folyamatos fejlődését. A jog tartalma nemcsak korok, hanem országok, régiók, különböző területi egységek szerint (térben és időben) is változik. Szükséges ezért az összehasonlító elemzés révén a különböző jogrendszerek egymásra való hatását (például: recepció) is elemezni.

A jogtörténet tanúsággal szolgál a politikatörténet vonatkozásában is. A politika ugyanis mindig a jog megváltoztatására irányul. Még akkor is, ha csak a jogszabályok konzerválására törekszik. A politikusokat az a szándék vezeti, hogy elképzeléseik megvalósuljanak, vagyis jogi tételezést nyerjenek.

A jogtörténet – mint a művelődéstörténet része – feladatának tekinti ezen kívül, hogy olyan jogintézményeket is bemutasson, amelyeknek ugyan nincs közvetlen folytatása a mai jogéletben (például: boszorkányperek, istenítéletek, tortúra, jobbágyság, privilégiumok, hitbizományi jog stb.), de a históriai múlt szerves részéhez tartoznak. A magyar jogi kultúra

csak így válhat teljessé, csak így ismerhetjük meg a mai magyar jogfejlődés, jogi gondolkodás igazi arculatát.

A jogtörténet kétféle irányban végez kutatásokat:

Egyrészről vizsgálja a jogban rejlő eszméknek, elvi tételeknek, tételes jogszabályok változásának történetét. Másrészről nem téveszthetí szem elől annak figyelemmel kísérését, hogy a különböző jogintézmények miként hatottak a társadalomra, a bírói gyakorlatra, a közigazgatásra, politikára, erkölcsre stb. Ez a jogélet története, amely a jog tényleges szabályozó erejét mutatja be.

A magyar állam- és jogtörténet tudományának feladata tehát az európai alkotmánytörténetbe ágyazottan a magyar állam- és jogfejlődés főbb vonalainak megismertetése, az alkotmányos alapfogalmak tisztázása, az ezeresztendős magyar történeti alkotmány bemutatása, a magyar alkotmány alapintézményeinek mint az országgyűlés, az államfő, a kormány, a törvénykezési szervek, a közigazgatás szervei és szervezetrendszer elemzése. A mindennapi jogélet történetének bemutatása, különös tekintettel a legfontosabb magánjogi és büntetőjogi intézményekre.

2. **A jog- és állambölcselet tudománya** egyben része a kultúrfilozófiának is. Segítséget nyújt abban, hogy minden jogász, illetve jogalkalmazó kialakíthassa saját társadalombölcseleti elméletét, világnézetét. Fejleszti az önálló gondolkodást. A jogbölcselet emellett meghatározza az átfogó elméleti fogalmakat, például: mi a jog, az állam, a jogforrás stb. fogalma és hogyan keletkezik a jog.

3. **A tételes jogtudományok** a hely és idő által meghatározott pillanatban hatályos jogot tárják fel és értelmezik. Rámutatnak esetleges hiányosságaira, felhívják a figyelmet a kor szükségleteire, és javaslatokat tesznek a törvényhozóknak a továbbfejlesztésre (*de lege lata, de lege ferenda*).

Irodalom:

BOCSOR István: *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre***.** Pápa, Református Főiskola, 1861-1869.

BÓNIS György: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Kolozsvár, Méhkas Diákszövetkezet, 1943.

CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010.

CSIZMADIA Andor, MÁTHÉ Gábor, NAGY Endre: *Magyar közigazgatástörténet.* Budapest, BCE KIK, 2011.

DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Pécs, IDResearch Kft. Publikon: PTE ÁJK, 2010.

ECKHART Ferenc: *A magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer, 1946.

HAJNIK Imre: *Jog- és alkotmánytörténet.* Budapest, [k.n.], 1894.

HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt.* Pest, Heckenast, 1872.

HERCZEGH Mihály: *Magyar jogtörténet, kapcsolatosan az európai jogtörténettel.* Budapest, Politzer Zs. és Fia, 1902.

HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata.* Pécs, Dunántúl Pécsi egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1944.

HORVÁTH Attila - VÖLGYESI Levente: *Jogtörténeti atlasz: térképvázlatok a magyar alkotmány- és jogtörténet tanulmányozásához.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 1999.

ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, Rényi Károly Könyvkiadó, 1910.

KÉPES György, BÓDINÉ BELIZNAI Kinga [et al.] (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet a polgári korban: a hatalommegosztás államszervezete, 1848-1949.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.

KIRÁLY János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet: különös tekintettel a nyugateurópai jogfejlődésre.* Budapest, Grill, 1908.

KOSUTÁNY Ignác: *A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve.* Budapest, Atheneum Rt. 1895.
LADÁNYI Gedeon: *A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig*. Debrecen, Cháthy Károly, 1871. I-II. kötet.
MEZEY Barna (szerk): *A magyar jogtörténet forrásai: szemelvénygyűjtemény.* Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
MEZEY Barna (szerk): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
MEZEY Barna (szerk): *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2007.
NAGY Endre, RÁCZ Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet.* Budapest, HVG-ORAC, 2007.
POMOGYI László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kéziszótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008.
SZITA János: *A magyar alkotmány történetének vázlata 1847-ig*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1992.
SZITA János: *A magyar alkotmány történetének vázlata 1848-1945*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1993.
TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére.* Budapest, Grill, 1919.
WENZEL Gusztáv: *Magyarország jogtörténetének rövid vázlata.* Pest, Fanda - Frohna Nyomda, 1872.

1. A magyar történeti alkotmány

(Horváth Attila)

A történeti alkotmány és a kartális alkotmány fogalma

Az **alkotmány** egy állam jogrendszerén belül a legmagasabb szintű jogi norma, amely még a törvényalkotót is köti. Meghatározza az állam és a társadalom viszonyát, biztosítja a személyes szabadságjogokat, a jogegyenlőséget, szabályozza az államszervezet felépítését és működését.

Az **alkotmányjog** mint jogág a kartális alkotmányok korától kezdve különült el a közjogon belül. Formális értelemben minden olyan intézmény jogi szabályozása tartozik ide, amelyet az alkotmány szabályoz, és sarkalatos törvényekben nyerik el részletes rendezésüket.

Az alkotmányjog állandóan fejlődik, mert az emberek közössége egyre többet vár a társadalomtól és az államtól. Egyre több intézményes garanciát építenek ki az állampolgárok jogainak védelme és az államhatalom esetleges visszaéléseivel szemben. A modern kor pedig már a társadalmi életviszonyok folytonos javítását várja el az állami intézményektől.

Az alkotmányjog jellegzetességei:

1. A **legnemzetibb jogág**. Csak az önálló, szuverén országoknak van valódi alkotmányuk. Az alkotmány tehát elválaszthatatlanul összefonódik az állam sorsával. Az alkotmányjogban tükröződnek leginkább a nemzeti sajátosságok. Az adott ország történelme, kultúrája, társadalmi-politikai sajátosságai, földrajzi éghajlati meghatározottságai stb. Pl.: egyszerű vagy összetett állam, államforma, kormányforma, egy-vagy kétkamarás országgyűlés, választójog, területi közigazgatás szervezete, önkormányzatok, állampolgári aktivitás, bírósági szervezet, nemzeti szimbólumok.

2. A leginkább politikával foglalkozó, **legátpolitizáltabb jogág**. Az alkotmányjog reagál a leggyorsabban a politikai változásokra. Ez nem minden esetben történik a törvényalkotás révén, hanem szokásjogi szabályok által. Arra kell törekedni, hogy a politika mindig alkotmányos keretek között működjön.

3. A leginkább **ideológiai elveken**, eszmerendszereken alapuló jogág. A hatalom legitimációja részben egyes ideológiai elvek mentén is történik. Magyarországon pl. kezdetben az isteni törvények, a Szent Korona-tan, majd a felvilágosodás eszméi: természetjog, társadalmi szerződés, hatalmi ágak megosztásának elmélete. A XIX. századtól különösen a liberalizmus, nacionalizmus, majd a jogállam eszméje.

A legjobb alkotmány is csak akkor érvényesül a gyakorlatban, ha a **civil társadalom** megfelelő jogtudata és nemzeti öntudata érvényesíti. Fontos, hogy az állampolgárok érdeklődjenek a közügyek iránt és minden esetben élesen megkülönböztessék a jogszerűtlent a jogszerűtől, a méltányost a méltánytalantól. Aki azzal kérkedik, hogy a politika nem érdekli, a közügyekkel nem foglalkozik, közömbösségével arról árulkodik, hogy mint állampolgár kiskorú. Az öntudatos polgár nem várja, hogy majd a kormány megoldja helyette a problémáit, hanem felelősséget vállal a nemzet sorskérdéseiért és mind az országos mind pedig a helyi politikában tehetségéhez képest részt vesz.

Ezeknek a feltételeknek leginkább az ún. **történeti alkotmány** tud megfelelni. Az *„íratlan”* alkotmány elnevezés félrevezető, hiszen a történeti alkotmánynak is a legtöbb rendelkezését írásba foglalják. Egyébként is az adott jogintézmény lényegét jobban kifejezi a történeti jelző, mint az, hogy nincs írásba foglalva minden szabálya. **A történeti alkotmány ugyanis a történelmi fejlődés különböző időszakaiban alkotott sarkalatos törvényeket, szokásjogi szabályokat és a jogtudományt (jogirodalmat) foglalja magába.**

Az **Alaptörvény** a ***Nemzeti hitvallás***ban deklarálta, hogy a történeti alkotmány a nemzet kollektív emlékezetének része: *„Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”* Ehhez csatlakozik az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése: *„Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.”* A történeti alkotmányról megint csak a ***Nemzeti hitvallás*** című rész szól: *„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”*

A **vívmány** kifejezés kétségtelenül eddig nem terjedt el a magyar jogi szakirodalomban, hiszen az európai jogirodalomból származik (acquis communautaire). A jogalkotó szándéka arra irányult, hogy olyan alkotmányos elveket alkalmazzunk, amelyek kiállták az idők próbáját. A történeti alkotmány részévé nem váltak az elfeledett jogszabályok. A Corpus Juris Hungarici köteteit kezdetben magánosok gyűjtötték össze, és különböző okok miatt egyes törvények kimaradtak belőle. Kovachich Márton György (1744-1821) az egyetemi könyvtár őre és fia, Kovachich József Miklós (1798-1878) nemzeti múzeumi levéltáros kezdte felkutatni őket (például 1231. évi Aranybulla, 1267., 1290., 1298., 1385., 1397., 1440., 1444. évi törvények). Kiderült, hogy a Corpus Juris Hungarici több mint harminc törvényt egyáltalán nem közölt, másokat pedig másolatok alapján, hibás szöveggel tett közzé.

A történeti alkotmány elsősorban a jogértelmezésnél ad fontos támpontokat, de hivatkozni lehet olyan tételes jogszabályokra is, amelyek nem idejétmúltak, és nem ellentétesek a modern, változó jog koncepciójával. Ezt a feladatot az Alkotmánybíróságnak és a jogtudománynak kell elvégeznie.

A kommunista ideológia, amely a múltat végképp el akarta törölni, azzal vádolta a történeti alkotmányt, hogy azzal a „feudalizmusra”, a múlt elavult intézményeire hivatkoznánk. Valójában a történelmi gyökereket akarták elvágni, mert azt gondolták, hogy így könnyebb lesz átalakítani az emberek gondolkodásmódját. Ezzel azonban irracionális módon figyelmen kívül hagyták volna az emberiség tapasztalatainak eredményeit.

A történeti alkotmány egyébként is folyamatosan fejlődik, újabb és újabb jogintézményekkel bővül, mivel az egyén egyre többet vár a közösségtől és az egész közösség az államhatalomtól. Egyed István definíciója szerint: *„A magyar alkotmány nem egyes*

emberek, nem egy nemzedék alkotása. A magyar alkotmány sohasem volt és ma sincs egységes szerkezetbe, külön törvénybe foglalva, tételei úgy alakultak ki évszázados fejlődés folyamán. A magyar alkotmány felépítésén egymást követő nemzedékek hosszú sora dolgozott, tételeiben mindig az egyetemes nemzeti meggyőződés érvényesült." A több évszázados, szerves fejlődés révén egyre jobban idomul a társadalom érdekeihez, és az állampolgárok is egyre inkább azonosulnak vele. Egyre természetesebbé válik az önkéntes jogkövető magatartás. A történelmi múltra való visszatekintés pedig a polgárok nemzettudatát erősíti. A jogbiztonságot nagyban elősegíti, hogy a történeti alkotmánnyal az állampolgárok nagymértékben azonosulni tudnak, erős az önkéntes jogkövetés, a múltban gyökerező jogintézmények nagy tiszteletnek örvendenek. Angliában ma is az alkotmány egyik fontos dokumentumaként tartják számon a *Magna Charta Libertatum* címmel 1215-ben kiadott bullát.

Erről a kérdésről Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter a képviselőházban az alábbiakat mondta: *„Nem abban a betűben, ami az alkotmányban van megírva, van az igazi és legfontosabb biztosítéka egy nemzet önállóságának és függetlenségének, hanem abban az erőben, amely a törvényben megírt függetlenséget és az abban biztosított jogokat és szabadságjogokat érvényesíteni tudja."*

A történeti alkotmánynál viszont kétségtelenül nehézséget okoz, hogy nem lévén egységes szerkezetbe foglalva, nehezebben ismerhető meg, mint az ún. kartális alkotmány. A több száz év alatt született jogszabályokat a jogtudománynak kell rendszereznie és értelmeznie.

Magyarországon az országgyűlés viszonylag folyamatos működése révén a törvény primátusát mindvégig megőrizte. Ezt az elvet deklarálta az 1791. évi X. és XII. tc. Ennek következtében nem kellett eltérő jogforrási elvet alkalmazni az ún. **alaptörvényekre** (lex fundamentalis). Fundamentális törvényekre az abszolút kormányzat alatt álló országokban hivatkoztak. Pl. Franciaországban az 1570-es évektől és a Habsburgok örökös tartományaiban, ahol az uralkodó szuverén módon alkotta a legmagasabb szintű jogszabályokat. Nálunk csak tartalmuk és nem a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyük miatt emelték ki a XVII. század óta **sarkalatos törvényeknek** (leges cardinales) tartott legfontosabb törvényeket (lásd: 1741. évi VIII. tc.), mondván ezeken a törvényeken az alkotmányunk *„mintegy sarkain fordul."*

A sarkalatos törvények egésze, mint *„alkotás"* akkor vált nyilvánvalóvá a magyar rendek előtt, amikor II. József nemcsak egyes törvényeket, hanem azok összességét támadta meg. Ekkor észlelték, hogy a törvényes állapot a nemzetnek milyen fontos tényezője és alkotórésze. A *„constitutio"* szót először Bihar vármegye használta modern értelemben (alkotás) 1786-ban, II. József radikális reformjainak évében. (Werbőczy István Hármaskönyvében még a *„status publicus"* (közállapot) megjelölést használta.) A fogalom tisztázását segíthette az is, hogy a francia rendi gyűlés is constituálónak, alkotmányozónak nevezte magát. Az **alkotmány** szót Széchenyi István alkotta a részvény, részvénytársaság, alapítvány stb. jogi műszavainkkal együtt. Jelentése: alkotás az ember szellemi-fizikai tevékenysége révén.

A sarkalatos törvényekhez sorolták: a Vérszerződést, az 1222. évi Aranybulla cikkelyeit, a törvénybe iktatott királyi hitlevelek és eskük, a trónöröklést szabályozó törvényeket, vagyis az 1687. évi II. és III., az 1723. évi I., II., III. törvénycikkeket, kiegészítve az 1791. évi III. törvénycikkel, amely a koronázást a trónüresedéstől számítva 6 hónap alatt megtörténendőnek rendeli. Az ország törvényes önállóságát és függetlenségét, valamint területének épségét biztosítja a már említett királyi hitleveleken és eskün felül az 1715. évi III. és az 1791. évi XI. törvénycikk; Erdély unióját az 1848. évi VII. és az 1868. évi XLIII. törvénycikkek; Horvát–Szlavónország helyzetét a magyar államban az 1868. évi XXX. törvénycikk; Magyarország Ausztriához való viszonyát az 1867. évi XII. törvénycikk. A törvényhozásról általában és a törvényhozás során a király jogairól az 1635. évi XVIII., az 1791. XII., XIII., az 1848. évi IV. törvénycikkek szólnak. Az országgyűlésre vonatkoznak az 1608. évi k. u. I., az 1687. évi X., az 1848. évi V., az 1868. évi XXX., az 1885. évi VII. törvénycikkek. A kormányról az 1608. évi k. e. X., az 1741. évi XI., az 1792. évi XII., XIV., XVI., XVII., az 1848. évi III., az 1867.

évi XII., az 1868. évi XXX. törvénycikkek rendelkeznek. A hadügyekről és pénzügyekről pedig az 1504. évi I., az 1608. évi k. e. V., az 1635. évi LXXXVIII., az 1681. évi XII., az 1715. évi VIII., az 1723. évi XVI., az 1741. évi XIV., az 1791. évi XIX., az 1827. évi III., IV., az 1848. évi III., az 1867. évi XII., az 1868. évi XXX., XL., XLII., az 1886. évi XX., az 1889. évi VI., az 1890. évi V., az 1890. évi V. törvénycikkek A bírák függetlenségéről az 1492. évi X., 1566. évi XXV., 1791. évi XII., 1869. évi IV. törvénycikkek szólnak. A vallásszabadságról az 1608. évi k. e. I., az 1647. évi V., az 1791. évi XXVI., XXVII., az 1848. évi XX., az 1868. évi LIII., az 1895. évi XLII., XLIII. törvénycikkek rendelkeznek; a közterhek egyenlő és aránylagos viseléséről pedig az 1848. évi VIII. törvénycikk. A sajtószabadságról az 1848. évi XVIII. törvénycikk; a tanszabadságról az 1848. évi XIX. törvénycikk; a nemzeti színről és az ország címeréről az 1848. évi XX. törvénycikk. Végül a nemzetiségi egyenjogúságról az 1868. évi XLIV. törvénycikk szól.

Erdély sarkalatos törvényeihez az 1691-es Diploma Leopoldium, a három nemzet unióját deklaráló Approbáták I. rész I. címe, a Compilláták II. rész I. címe, az öröklési rendet meghatározó 1744. évi erdélyi II. és III. törvénycikk, valamint az ország sarokjogait tartalmazó 1791. évi erdélyi III., IV., VI., VIII., X., XI. törvénycikkek tartoztak.

Kartális alkotmány egyetlen ünnepélyes okmányba (chartába) foglalt alkotmánylevél, amiben összefoglalják a legfontosabb alkotmányjogi szabályokat. Általában egy adott ország valamilyen sorsfordító eseményéhez kapcsolódva adták ki. Az ezután születő alkotmányjogi szabályok az alkotmánnyal nem ellentétes tartalommal és csak kiegészítő részletező funkcióval alkothatók meg.

A kartális alkotmány is törvény, de a jogszabályok rendszerében, így a törvények vonatkozásában is megkülönböztetetten kiemelkedő helye van. Általában az is jellemző, hogy elfogadásához valamilyenfajta minősített többségre van szükség. (Magyarországon a hatályos szabályozás szerint az országgyűlés kétharmados többséggel szavazhatja meg az alkotmánymódosítást.)

A kartális alkotmány mellett a szokásjognak kisebb szerep jut, mint a történeti alkotmány esetében.

Előnye, hogy könnyen hozzáférhető és értelmezhető. Hátránya, hogy egy adott történelmi pillanat terméke, amit később módosítani kell, de ez általában nehézkes, formákhoz kötött.

A **kartális alkotmány típusai:**

a. A **forradalmakkal, szabadságharcokkal kivívott alkotmányok**: ilyen pl. az Amerikai Egyesült Államok 1787-es alkotmánya, az 1791-es francia alkotmány, 1831-es belga alkotmány.

b. **Oktrojált alkotmányok**: Franciaországban XVIII. Lajos 1814-ben egy alkotmányt *„adományozott”* népének. (Innen az elnevezés: octroi=adományozás, engedmény). Az ilyen alkotmányt senki sem érzi sajátjának. A király sokallja az engedményeket, az ország lakossága pedig kevesli. Így történt a Ferenc József által 1849. március 4-én kiadott ún. olmützi alkotmánnyal is. A ténylegesen soha hatályba nem lépő alkotmányt 1851. december 31-én hatályon kívül helyezték.

c. **Fiktív alkotmányok**: Diktatúrák vagy szuverenitásukat elvesztő országokban adták ki. Szövegének jelentős része inkább politikai, mint jogi dokumentum. Úgyszólván egyetlen rendelkezése sem érvényesült a gyakorlatban. Ilyen volt az 1918-as és 1936-os szovjet alkotmány, illetve az ezek mintájára készült 1919-es és 1949-es magyar alkotmány.

A magyar történeti alkotmány fejlődésének főbb stádiumai

A történeti alkotmány kezdeteinek meghatározása nem egységes a magyar jogtörténetben. A magyar történeti alkotmányt sokan egy régi sztyeppei szokásra, a vérszerződésre vezetik vissza. A **vérszerződés** megkötésekor a törzsek vezetői esküvel

fogadták, hogy Árpád családjából fogják a továbbiakban a fejedelmet választani, az alkalmasság szerint, amely többnyire egybeesett a család seniorjának személyével. A vezér megtartja szabadságukban a fegyverviselő férfiakat és a fejedelmi tanácsában a törzsek vezetőit. A vérszerződés tehát már jó néhány évszádokon át ható jogintézményt ismert: az alkalmas személy megválasztása és bemutatása, majd az elfogadás. Ebbe a hatalomátruházási rendbe a hatalom megosztásának bizonyos kezdeti elemei jelentek meg. A kiválasztott pedig vezéri esküt tesz a szerződés betartására.

Ez a szerződés tartotta fenn négyszáz éven át az Árpád ház uralmát. Sőt amikor a fiúág kihalt a következő királyok a leányági rokonság révén kerültek a trónra. A vérszerződés azonban nem csak az Árpád házhoz való hűséget szabta meg, hanem egyesítette egy nemzetté az addig különböző törzsekben tömörülő népeket.

Szent István a kereszténység felvételekor egyértelműen Nyugat-Európához és a Római Katolikus Egyházhoz csatlakozott. Az egyház a keresztény királyság számára ideológiai és anyagi erőt, a társadalomnak pedig új hitet, keresztény erkölcsöt, művelődést és európai kitekintést adott. A hatalom gyakorlását a keresztény erkölcsi normáknak vetette alá: ha az uralkodó nem tartotta be az isteni törvényeket, akkor az egyház vezetői bűnbánatra, vezeklésre kényszeríthették, és végső soron meg is foszthatták a trónjától. Az uralkodást tehát szolgálatnak, *minisztériumnak* tekintették, amelyet a köz javára, a hívő közösség lelki üdvére kell gyakorolni. Szent Ágoston azt tanította, hogy az igazságtalan törvény nem is törvény.

A kereszténység a pogány mentalitással szemben visszaadta az emberek hitét az igazságban és az egyéni élet értelmében. Kimondták, hogy Isten előtt minden ember egyenlő, felszámolták a rabszolgaságot, a társadalmi néposztályokat közelítették egymáshoz. A boldogulást munkával és nem más kárára képzelték el. A munka többé nem szégyen volt, hanem az élet alapja és önmagunk megszentelése. Az egyház támogatta a társadalom elesetteit: a betegeket, árvákat, vakokat, mozgássérülteket, gyengeelméjűeket.

Magyarország vallási szempontból is Európa középpontjában fekszik. Tőlünk keletre már nincs olyan állam, ahol a lakosság jelentős része katolikus lenne, nyugatra pedig ortodox. Hazánk a legészakibb terület, ahová az iszlám elterjedhetett, tőlünk délre és keletre viszont a protestáns egyházak már nem jutottak el. Éppen ezért Magyarországon Szent István korától kezdve mindig is meghatározó volt a vallási türelem.

A nyugati kereszténységhez való csatlakozás előnyei hamarosan megmutatkoztak. A VII. Gergely pápa (1073–1085) által kezdeményezett gregoriánus reform jelentőségét mindmáig nem dolgozták fel kellő körültekintéssel a történészek, pedig gyökeres fordulatot hozott a politikai és a vallási szféra, a világi és a lelki hatalom, az egyház és az állam viszonyában is. Az egyház szabadságának kivívásával a szabadságnak egy teljesen új koncepciója jelent meg az európai gondolkodásban, amely nélkül a modern politikai intézmények létrejötte nem érthető meg. Kialakult és elfogadottá vált az az elv, miszerint az emberi életnek van egy olyan szférája, területe, amely nincs alávetve a világi hatalomnak, hanem teljesen független és autonóm.

A ***Szent István Intelmei fiához, Imre herceghez*** című államelméleti munka valószínűleg 1013–1015 körül keletkezhetett. Műfaját tekintve királytükör (speculum regium), és csak tévedésből került be a Magyar Törvénytárba. Ezt a *Corpus Juris Hungarici* millenniumi kiadását jegyző Márkus Dezső is elismerte: *„Az Intelmek nem törvény, hanem azokat a bizonytalan származású erkölcsi és kormányzati tanácsokat és intelmeket foglalja magában, amelyeket állítólag a király, mint atya intézett fiához: Imre herczeghez.”*

Az aranybullák évszázada is az 1215. évi IV. lateráni zsinat hatására kezdődött. Az egyházjogi szabályok írták elő, hogy az állam csak jogilag rendezett szabályok szerint működhet. Az **1222. évi Aranybulla** az első olyan törvényünk, amelyet a politikai nemzet kívánságára alkottak meg, és amelyben a király hozzájárul jogainak korlátozásához, bár csak Nagy Lajos 1351. évi törvényével vált a sarkalatos nemesi jogok alapjává. Az Aranybulla alapján deklarálta Werbőczy István *Hármaskönyve* az I. rész 9. cikkelyében, hogy a nemeseket

„előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartoztathatja.” Werbőczy az ellenállási jogot is a nemesi jogok közé sorolta. Ennek megfelelően hivatkozhatott rá Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, a Zrinyi–Frangepán–Wesselényi-összeesküvésben résztvevők, Thököly Imre stb. Bár a magyar rendek a Habsburg-ház kérésére az 1687. évi országgyűlésen lemondtak az ellenállási jogukról, az mégsem merült feledésbe, hiszen II. Rákóczi Ferenc híres *Resrudescunt inclitae gentis Hungarae vulnera* („Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei”) kezdetű kiáltványa és az 1790-es nemesi-rendi reformerek egyaránt az Aranybulla 31. cikkelyére hivatkoztak.

Az Aranybulla egyúttal egy új korszak nyitánya is volt. Egyre erőteljesebben érvényesült a **hűbériség magyarországi változata, a familiaritás**. A hűbéri szerződés ugyan nem egyenlő rangú emberek között jött létre, mégsem eredményezett feltétlen engedelmességet. A vazallus hűséggel tartozott hűbérurának, de csak olyan katonai szolgálatot vagy igazgatási feladatokat tartozott ellátni, amelyek nem álltak ellentétben a szabad ember méltóságával és az egyház, illetve a király iránti tisztelettel. A szerződéses viszony a hűbérurat is kötelezte. A hűségért ellenszolgáltatást tartozott adni és védelmet nyújtani vazallusának. Amennyiben a kölcsönös kötelezettségekkel járó, visszterhes szerződést a hűbérúr nem tartotta be, a vazallus felszabadult kötelezettségei alól.

Magyarországon a **rendiség** a 13. századtól, a **rendi állam** pedig a 15. századtól számítható. Eszerint a rendi államban a király kénytelen a hatalmát megosztani a rendekkel. A királyt a rendi országgyűlésen választják meg, és megválasztása fejében esküt tesz a rendi alkotmányra, és hitlevelet bocsát ki, amelyben ígéretet tesz az őt megválasztó rendeknek, hogy a nemzet jogait tiszteletben tartva gyakorolja hatalmát. Magyarországon működik Európa egyik legrégebbi parlamentje, hiszen az első országgyűlést még III. András hívta össze 1290-ben. Az 1608. évi k. u. I. törvénycikk szabályozta az alsó- és felsőtábla szervezetét, ezzel stabilizálódott a kétkamarás országgyűlési rend.

Az **országgyűlés** megszerezte az adómegajánlás jogát, és emiatt a királyok kénytelenek lettek rendszeresen (általában háromévente) összehívni a diétát. Kialakult a törvényalkotás mindmáig meghatározó alapelve: az országgyűlés által megszavazott törvényjavaslatot a király szentesíti, aláírja, lepecsételi, kihirdeti és megküldi a törvényhatóságoknak. Ezzel a törvény vált a legmagasabb szintű jogforrásnak, és elfogadottá vált az az alapelv, hogy az alkotmányos jogokat csak törvénnyel szabad szabályozni. (Ezért is volt érvénytelen II. József összes rendelete, még az is, amelyet halálos ágyán nem vont vissza.)

A **Szent Korona** keletkezéstörténete a történettudomány, a művészettörténet, a régészet és az inszigniológia (jelvénytan) talán legvitatottabb problémája. Nem lehetünk biztosak abban, hogy válóban érintette-e Szent István fejét a jelenlegi koronának legalább egy része. Azt sem tudhatjuk pontosan, hogy első királyainkat milyen koronával koronázták meg. A magyar történelmi hagyomány és a **Szent Korona-tan** abból a feltevésből indult ki, hogy a Szent Koronát (vagy egyik részét) Szent István 1000-ben II. Szilveszter pápától kapta, és amikor sokan a világvégétől rettegtek, létrehozta a keresztény Magyar Királyságot. A pápa által adományozott koronának kettős jelentése volt. Egyrészt, hogy a magyar király csak a római pápától függ, és nem vált a német-római császár hűbéresévé, így megőrizte szuverenitását. Másrészt, hogy a magyar király a koronával legitimálja hatalmát. A korona jelképezte, hogy viselője Isten kiválasztottja, helytartója (vicarius Dei), a kereszténységhez csatlakozó uralkodó.

Szent István fiához, Imre herceghez írt intelmeiben a koronáról, mint a királyságot szimbolizáló, elvont fogalomról írt. A Hartvik-legenda szerint 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján az államalapító király, Szent István király Fehérvárott, a Mennybe emelt Szűz Mária templomában országát a korona képében Szűz Máriának ajánlotta fel. Ezzel egy szerződést hozott létre, amellyel a Magyar Királyságot Szűz Mária birodalmává tette. **Magyarország tehát Mária országa**, a Regnum Marianum, ahol a hatalmat Szűz Mária

gyakorolja, a Szent Korona pedig az ő szuverenitását testesíti meg. Ez azt jelenti, hogy Magyarországnak elismerték a közjogi jogi személyiségét, és ennek szimbóluma a Szent Korona.

Azért tartották szentnek a koronát, mert a szent királyaink fején volt, és a szentek ereklyéi is szentnek számítottak. Egyes feltételezések szerint a koronában egy szent ereklyét is elrejtettek.

III. András (1290–1301), akinek az Árpád-házból való származását sokan vitatták, fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Szent István koronájával koronázták meg.

A Szent Korona tiszteletéről tanúskodó első híradások egyike Gentilis de Monteflorum (Gentile da Montefiore) pápai legátus 1309-ben írt leveléből való: *„[a] magyarok Szent Koronáját akkora tisztelet övezte, hogy már-már úgy tűnt, mintha a királyi hatalom a koronára szállott volna át."* Nem véletlen, hogy Károly Róbert is csak a harmadik, végre a Szent Koronával történt koronázás után állíthatta magáról, hogy Magyarország törvényes uralkodója.

A **15. században a Szent Korona már az államot testesítette** meg. Okleveleink rendszeresen a Szent Korona joghatósága alatt álló területekről, a Szent Korona országairól, a Szent Korona iránti hűségről, a Szent Korona jogairól, különösen a háramlási jogról, a Szent Korona élén álló királyról és a Szent Korona alattvalóiról beszéltek. A Szent Korona, tehát az állam közjogi jogi személye, a szuverén magyar államhatalom jelképe, a különféle állami cselekmények jogalanya.

A teokráciát idővel felváltotta a **népfelség elve**, amely szerint minden hatalom és jog forrása a nemzet, amely alatt akkoriban a kiváltságos rendeket értették. Eszerint az uralkodó a nemzet megbízásából gyakorolja a hatalmát, és a nemzetnek felelős. A magyar nemesség büszke öntudattal képviselte a nemzetet, de bizonyos értelemben az alávetett „népet" is. Az ország közjogi helyzetét, alkotmányát, a király és a nemzet közötti hatalomátruházó szerződést Magyarországon egyedülálló módon fejezte ki a Szent Korona-tan. A nemesség a fejedelemtől, a fejedelem viszont a nemességtől nyeri hatalmát és kiváltságát. A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé, és csak ennek birtokában a királyé. Vagyis azok a királyi jogok, amelyeket a király ipso jure gyakorolt, csak a Szent Korona által illetik meg.

A Szent Koronához az évszázadok során hozzákapcsolódott egy eszmei, gondolati, jogi és szimbolikus jelentéstartalom, a **Szent Korona-tan**, amelyet a **Werbőczy István-féle *Hármaskönyvben*** foglalt rendszerben tettek meg a magyar alkotmány alaptételéül:

1. A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé, és csak a korona révén a királyé. Vagyis csak a korona által illetik meg a királyi jogok: a nemesség és a birtok adományozásának joga, a törvényhozás, az igazságszolgáltatás. A magyar állam fogalma tehát a Szent Koronával azonos.

2. A főhatalom a nemzet akaratából, a korona átruházása révén jut a király birtokába. A főhatalom gyakorlásának végső oka tehát a nemzet akarata.

3. A magyar állami hatalom megosztott hatalom. A király a nemzet megkérdezésével (országgyűlés) gyakorolja a törvényhozó hatalmat.

4. Minden nemes tagja a Szent Koronának. A királlyal együtt a nemesek alkotják a Szent Korona testét, amelynek a király a feje és a nemesek a tagok A király tehet valakit nemessé, de a nemesség tesz királlyá.

A Szent Korona mitikus erővel bíró jogi szimbólummá vált, ezért nem tekinthető csak egy tárgynak, hanem azon túlmutat: egy racionális, irracionális, jogi, történeti gondolat jelentéshordozója, egy olyan kincs, amely csodás erővel, kisugárzással bír (lásd az 1440. július 17-i oklevelet), és amelynek tisztelete minden más ereklyét és kincset meghalad.

A **magyar koronázási szertartás** sajátos ötvözete volt a magyar hagyományoknak és az európai koronázási rendnek. A magyar szertartásrend, a koronázási ordo viszont rendkívül szigorú volt. Csak az lehetett magyar király, akinek valamilyen jogcíme volt a magyar trónra, és az esztergomi érsek a Szent Koronával koronázta meg (1527-ig) Székesfehérváron. A Szent

Korona szerepe a legfontosabb. A Képes Krónika miniátora is többször megfestette az ünnepi eseményt és azt a jelenetet, amikor a főpapok az uralkodó fejére teszik a Szent Koronát, amely bizonyítja, hogy az egész szertartás és a hatalomátruházás legfontosabb eleme a korona fejre tétele volt. Magyarországon 55 királyt koronáztak meg, és csak két király fejére nem tették a Szent Koronát!

Az **önkormányzatok** révén szerezték meg a magyar rendek a politikai közéletben való részvétel jogát. Ez az elv tulajdonképpen megegyezik a modern alkotmány azon tételével, amely az „egész nemzetnek" adja a szuverenitást. Werbőczy István *Tripartitumában* leírta, hogy a király és a nemzet együtt gyakorolják a hatalmat. A törvényhozó hatalmat egységben, a közigazgatásit pedig megosztottan. A központi hatalmat a király gyakorolhatja az ország főurai és főpapjai révén, a helyi hatalmat pedig a nemesség, amely egyenlő rangú a központi közigazgatási hatalommal. Ez az osztott hatalom, a helyi önkormányzat, még az alkotmányos kontroll jogával is rendelkezett. Így a nemesi vármegye mint „specifikus magyar intézmény" rendi alkotmány védőbástyájává vált. A jómódú középnemesség soraiból választott vármegyei tisztikar mind anyagi, mind pedig egzisztenciális módon függetlenítette magát az abszolutizmusra törekvő Habsburg uralkodókkal szemben. Ezzel kapcsolatban alakult ki a *vis inertiae* joga, amelyet a nemesi közvélemény az 1545. évi XXXIII. törvénycikkből vezetett le. Eszerint a vármegye közönsége a törvénybe ütköző vagy az alkotmány szellemével ellentétes uralkodói vagy dikaszteriális (központi kormányszékek által kibocsátott) normák végrehajtását megtagadhatta. Különösen a II. József (1780-1790) és I. Ferenc (1792-1835) által az országgyűlés összehívása nélkül, törvénytelenül kibocsátott adórendeletekkel szemben került sor jelentősebb megyei ellenállásra. Kossuth Lajos a vármegyéről az alkotmány védőbástyájaként írt: *„Akárminő legyen bár a kormányforma, […] a központi hatalomnak mindig municipiális intézmények által kell mérsékeltetni, különben centralizációvá fajul, ami akármi neve legyen is a kormányformának, nem egyéb, mint vagy álcázott abszolutizmus."*

A megyei önkormányzatok szinte teljes autonómiával működtek. A vármegyei közgyűlésen minden országos és helyi ügyet megtárgyalhattak. Megválasztották a megye tisztviselőit, törvénykeztek, helyi jogszabályokat (statútumok) alkottak.

Az **igazságszolgáltatás**t is a Szent Korona-tan alapján, a király és a nemzet között megosztva gyakorolhatták – nemcsak az 1723-ra hierarchikusan kialakított igazságszolgáltatás terén, hanem a hatásköri megosztás szintjén is. A királyi tábla nem vonhatta magához azokat a pereket, amelyek az úri széket vagy a megyei törvényszéket illették.

Magyarországon nem alakult ki külön jogászrend, hanem a **nemesség vált jogásszá**. A kor gondolkodására jellemző, hogy a Szent Korona ügyésze, Kitonich János (1560-1616) Quintus Mucius Scaevola római jogtudóst idézte: „Turpest patritio et nobili vivo jus, in quo verstatur ignorale." (Szégyen az előkelő és nemes emberre, ha jogát nem ismeri.) Szinte mindegyik nemes ifjú, ha tehette, jogot tanult. 1667-től működött a Pázmány Péter által alapított egyetem jogi kara, amely mellé a 18. században felsorakoztak a katolikus, református és evangélikus egyházak által alapított jogakadémiák is.

A magyar nemesség legnagyobb része nem praktizált, hanem jogi ismereteit birtoka igazgatásában, a vármegyei és az országos politikában hasznosította. A jogászok lettek a lelkészek mellett a magyarországi értelmiség legszélesebb rétege. Kiterjedt számuk révén befolyásolni tudták a magyar társadalom értékrendjének alakulását. Így a nemesség mindig jogrendszerben gondolkodott, az évszázados rendi küzdelem mindig jogi síkon folyt. Érdekes, hogy a Habsburg-ház a legtöbb esetben elfogadta ezt a harcmodort. Amikor a bécsi kormány mégis a túlerőben levő fegyveres erejét vetette be, Deák Ferenc így összegezte a magyar politikai irányvonalat: *„Mellettünk jog és törvény állnak és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő."* Ezért is nevezte a magyar nemzetet Kossuth Lajos **„jogásznemzetnek"**.

A 18. század utolsó harmadáig az országgyűlésben jobbára a sérelmi politikára jellemző eseti jogalkotás volt a meghatározó. Amikor II. József halála előtt 1790. január 28-i leiratában

elrendelte Magyarország 1780. évi állapotába való visszahelyezését (II. József rendelkezései közül ez volt az egyetlen, amelyet a magyar közigazgatás készségesen végrehajtott), a magyar nemesi elit már nem elégedett meg az *in integrum restitutióval,* hanem elhatározta az egész **magyar jogrendszer reformját és modernizációját.** A „kalapos király" halála után egymás után adták ki az alkotmány- és reformtervezeteket. Ennyi politikai irat, mint amennyit 1790–1791-ben írtak, még 1848-ban és 1861-ben sem jelent meg összesen. A természetjogi iskolának megfelelően az alanyi jogosultságokat helyezték előtérbe, amelyek védelmét az állam köteles biztosítani, és amelyekből minél többet kell az ország polgárainak biztosítani. A természetjogi iskola fogadtatta el azt az elvet is, hogy a jognak ki kell terjednie a kormány, a kormányzottak, valamint a közigazgatás és az egyes emberek közötti viszonyok szabályozására. Éppen ezért a természetjogi iskola tanításai szorosan összekapcsolódtak a **társadalmi szerződés** gondolatával, amely 1790-től a magyar nemesség körében rendkívüli népszerűségnek örvendett. Különösen az elméletnek az a része, amely szerint a nép és az uralkodó mint egyenlő jogú felek állnak egymással szemben. (Ezzel a Szent Korona-tant is modernizálták.) Arra hivatkoztak, hogy a társadalmi szerződés – mint minden kétoldalú szerződés – bármikor felbontható, de nemcsak az uralkodó, hanem a nép részéről is. Mivel II. József egyoldalúan megszegte a társadalmi szerződést, így a nép felszabadult kötelezettségei alól, és egy új szerződést (természetesen a nemességre nézve sokkal kedvezőbb feltételeket tartalmazót) kell kötnie II. Lipóttal.

A Montesquieu (1689-1755) által képviselt **hatalommegosztás elmélete** rövid idő alatt nagy tekintélyre tett szert Magyarországon. *A törvények szelleméről* (1748) című könyv szerzője származására büszke nemes volt, aki a magyar nemességről elismerőleg nyilatkozott. Szerinte a fékek és ellensúlyok kialakításával az abszolutizmusra törekvő királyi hatalmat lehetett korlátozni.

A különböző alkotmánytervezetek és egyéb reformokat pártoló javaslatok hatására született meg az 1790–1791. évi országgyűlés jó néhány törvénye változatos tárgykörökkel, például: nádorválasztás (V. törvénycikk), a Szent Korona Budára hozatala (VI. törvénycikk), Magyarország függetlensége (X. törvénycikk), a törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlása (XII. törvénycikk), vallásszabadság (XXVI–XXVII. törvénycikk), a jobbágyok szabad költözése (XXXV. törvénycikk), zsidók jogvédelme (XXXVIII. törvénycikk), a kínvallatás betiltása (XLII. törvénycikk), a nem nemeseknek is megadták a fellebbezési jogot (XLIII. törvénycikk), illetve bizottságokat küldtek ki az alkotmány módosítása és különböző törvénykönyvek kidolgozására (LXI. törvénycikk).

A reformok folyamatát az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvés kíméletlen megtorlása egy időre megakasztotta. Hatásuk mégis búvópatakként tört elő a reformkorban.

A **reformkorban** taktikai megfontolásból elsősorban a magánjogi és a büntetőjogi javaslatokkal foglalkoztak. Természetesen ezek a reformjavaslatok szorosan kapcsolódtak az alkotmányjog által is szabályozott területekhez: nem nemesek birtokbírhatása, magántulajdon biztosítása, törvény előtti egyenlőség, büntetőjogi garanciák és a büntetőjog humanizálása. Ennek eredményeként születettek meg az 1939–1940-es országgyűlés által elfogadott kereskedelmi törvények, és készült el Deák Ferenc vezetésével az 1843-as büntetőjogi reformjavaslat. Az 1840-es években már bátrabban foglalkoztak alkotmányjogi kérdésekkel is. Vita bontakozott ki például a magyar vármegyék jövőjéről. Kossuth Lajos és a köré csoportosuló úgynevezett **municipialisták** szerint a parlamentnek felelős kormány önmagában nem ad elegendő védelmet a hatalom esetleges visszaéléseivel szemben. A vármegyék alkotmányvédelme – amint ezt a több évszázados gyakorlat is bizonyítja – további biztosítékot adhat. Kossuth Lajos nyilatkozatát azóta is többször idézték: *„[m]egyei istitutio, ha képviseleti rendszerre alapítva a népszabadsággal összhangzásba hozatik s hivatásainak gyakorlatában a kor igényeihez idomíttatik, a kor individuális jogélvezetének leghatályosabb orgánuma, úgy*

nemzetünknek semmi európai intézményért, semmi szabatos papírgondolatáért cserébe nem adható, becses drága kincse lehet."

A **centralisták** (Eötvös József, Szalay László, Pulszky Ferenc) önálló hatáskörű, de a parlamentnek felelős kormányt és garantált szabadságjogokat követeltek, és úgy vélték, hogy ezzel szemben nem tarthatók tovább a magyar vármegyék rendi alkotmány által biztosított, széles körű jogosítványai. Természetesen a megyéket nem szüntették volna meg, csak alaposan átalakították volna.

Az 1843–1844. évi országgyűlés részeredményei (magyar államnyelv: 1844. évi II. törvénycikk, nem nemesek birtokképessége: 1844. évi IV. törvénycikk, nem nemesek hivatalviselése: 1844. évi V. törvénycikk) után, az 1847-ben összehívandó országgyűlés előtt tették közzé az *Ellenzéki nyilatkozatot,* amely bevezetőjében megemlékezett az alkotmányos és nemzeti sérelmekről, és leszögezte, hogy ezek megismétlődését csak a következő alkotmányos reformok megvalósulása zárhatja ki: közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, kötelező úrbéri megváltás, az ősiség megszüntetése, a költségvetésnek az országgyűlés általi ellenőrzése, a népképviselet, az országgyűlésnek felelős kormány kinevezése.

Az **1848-as forradalom** lehetővé tette, hogy a rendi képviseleti monarchiát **alkotmányos monarchiává** alakítsák át. Nem teljesen új, kartális alkotmányt készítettek, hanem a jogfolytonosságot megőrizve a korábbi alkotmányt módosították. Ez azért is volt lehetséges, mert nem egy abszolút monarchiával szemben kellett megfogalmazni az új jogszabályt, hanem az utolsó rendi országgyűlés nyilatkoztatta ki, hogy nem a kiváltságos osztályok, hanem az egész nemzet képviseletében jár el. A rendszerváltozás tehát nem jogfosztással történt, mint a francia forradalom esetében, hanem **jogkiterjesztéssel**. Továbbra is megőrizték a **történeti alkotmány „vívmányait" és a jogfolytonosságot**. Például az 1848. évi XVIII. törvénycikk, a sajtótörvény is arról nyilatkozott, hogy a sajtószabadságot „visszaállította." A **Szent Korona joghatósága alá vonták** a nem nemeseknek minősülő állampolgárokat is. Ennek jelentőségére jellemző adat, hogy Magyarország minden öt lakosából négynek alapvető jogviszonyait változtatták meg az áprilisi törvények.

Az 1790 után elhangzott javaslatok és külföldi példák, elsősorban az angol és az 1831-ben kiadott belga alkotmány alapján három hét alatt készültek el a korszakalkotó törvények. Az alkotmányosság követelményeit a legfőbb vonásokban teljesítették. Garantálták a magántulajdon szentségét. A népképviseleti választójog és az országgyűlés szabályozásával megvalósították a népszuverenitás és a népképviselet elvét (1848. évi IV. és V. törvénycikkek). A második kamarát a későbbiekben először a főrendiházi törvénnyel (1885. évi VII. törvénycikk), majd a felsőházi törvénnyel (1926. évi XXII. törvénycikk) szabályozták.

A főrendiházi törvény szerint elveszítették tagságukat a szegényebb – évi 3000 Ft-nál kevesebb föld- és házadót fizető – főrangúak, a címzetes katolikus püspökök és a főispánok. Főrendiházi tagságot kapott a református és az evangélikus egyház 3-3 püspöke, továbbá 3-3 főtisztség viselője és az unitáriusok egyik elnöke, a királyi kúria elnöke, a budapesti ítélőtábla elnöke és megalakulásától kezdve a Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke. Emellett a király – a kormány javaslatára – 50 főrendiházi tagot élethosszig tartó ideig delegálhatott a főrendiházba.

A felsőházi reform céljaként megfogalmazták, hogy az első kamarában érvényesülő politikai pártszempontok helyett az érdekképviselet, a kompromisszumok keresése és a szakértelem jelenjen meg. Hivatal és méltóság alapján felsőházi tagok lettek egyes magas állami tisztségviselők: a koronaőrök, a legfőbb bíróságok vezetői, a koronaügyész, a honvédség vezérkari főnöke és rangidős tábornoka stb. Az úgynevezett bevett vallások közül a katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti és izraelita egyház vezetői. Választás útján kerültek be a felsőházba a legalább 2000 pengő földadót fizető főnemesi családok 24. évnél idősebb férfitagjai, a területi és testületi önkormányzatok, az Országos Vitézi Szék, a Magyar

Tudományos Akadémia, az egyetemek és főiskolák, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a Budapesti Áru- és Értéktőzsde kiválasztott reprezentánsai.

A **hatalmi ágak elválasztása**, a független, az országgyűlésnek felelős kormány felállítása az 1848. évi III. törvénycikkel történt meg. A közigazgatás és bíráskodás egyértelmű elválasztását és a bírói függetlenséget a későbbiekben az 1868. évi IV. törvénycikk rendezte. A törvények primátusát az 1790. évi XII. törvénycikk már deklarálta. A törvények uralmát és a jogállamiságot azonban csak a közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. törvénycikk valósította meg. A **Közigazgatási Bíróság** a legfontosabb különbíróság lett. Ez a testület tette lehetővé, hogy az állampolgárok a közigazgatási hatóságok esetleges visszaéléseivel szemben bírói úton kereshessenek jogorvoslatot.

A törvény előtti egyenlőséget nem deklarálták kifejezetten, de erről szóltak a VIII–XIII. törvénycikkek. Az emberi jogok közül az egyesülési és gyülekezési jogra úgy tekintettek, mint amelyeket szokásjogi úton már megvalósítottak, emellett az ilyen jellegű szabadságjogokat szabályozó törvényjavaslatokat a király valószínűleg nem szentesítette volna, ezért csak a sajtó-, vallás- és tanszabadságot deklarálták (XIII–XX. törvénycikkek).

A vallásszabadságról már korábban is születtek törvények: Erdélyben 1557-ben az evangélikusokat, 1564-ben a reformátusokat és 1568-ban pedig az unitáriusokat emelték a bevett vallások közé. Magyarországon az 1608. évi k. e. I. törvénycikk deklarálta a protestánsok vallásszabadságát, de bevett vallássá az 1790. évi XXVI. törvénycikkel lettek, a görögkeleti vallással egy időben (1790. évi XXVII. törvénycikk). Az izraelita vallást az 1895. évi XLII. törvénycikk tette bevett vallássá.

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverése után bevezetett abszolút kormányzati rendszerrel szemben először a mindennapi jogélet terén volt kénytelen engedményeket tenni a Habsburg kamarilla. Ferenc József 1861-ben összehívta a kor legkiválóbb jogászai (Deák Ferenc, Horvát Boldizsár, Wenzel Gusztáv) részvételével **Országbírói értekezletet**, amely több heti megfeszített munkával elkészítette az ún. **Ideiglenes törvénykezési szabályokat**. A Deák Ferenc szellemi irányításával dolgozó grémium a neoabszolutizmus idején kibocsátott rendeleteket összhangba hozta a magyar gazdasági, politikai és kulturális viszonyokkal, azzal, hogy a magyar jogszabályokat visszaállították, de a jogfolytonosság és a helyzet szüksége által megkívánt pótlásokkal, megteremtve ezzel az **igazságügyi kiegyezést**. Rendkívül kényes politikai- jogi problémát jelentett az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási minősítése. Az Országbírói Értekezlet nem rendelkezett jogalkotó hatalommal, még csak az országgyűlés egyik bizottságának sem számított, hanem csak mint egy önkényesen összehívott 60 tagú testület rendezte a fennálló joganyagot. A végső megoldást – akárcsak a Hármaskönyv esetén – a bírói jogalkalmazás révén, a szokásjog jelentette. A Kúria 1861. július 23-án tartott teljes ülésén az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a törvényhozás intézkedéséig ideiglenesen "*állandó zsinórmértékül*" elfogadta, a bíróságoknak hatályos jogként ajánlotta. A továbbra is fennmaradó joghézagokat, jogalkalmazási problémákat pedig vagy a jogtudománynak, vagy a bíróságoknak kellett megoldaniuk.

Deák Ferenc közjogi téren is egyezséget ajánlott a Habsburg-dinasztiának. Úgy vélte, a kiegyezés kiindulópontját a Pragmatica Sanctio jelenthetné. Továbbá össze kell hívni a magyar országgyűlést (az erdélyi és a horvát képviselőkkel együtt) és elismerni a jogfolytonosságot, majd megkoronázni Ferenc Józsefet. A **közjogi kiegyezést** végül az 1867. évi XII. törvénycikkbe foglalták, amely lényegében a magyar korona országai és a többi Habsburg-uralom alatt álló országok közötti „közös érdekű viszonyokról s ezek intézéséről" rendelkezett. A Pragmatica Sanctio és ennek a kiegyezési törvény általi értelmezése szerint Magyarország és az osztrák tartományok a közös uralkodó által *„feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul együtt birtoklandók".* Ebből következett, hogy *„a közös biztosság együttes erővel leendő védelme és fenntartása közös és viszonylagos kötelezettség."* A Pragmatica Sanctio ugyanakkor

biztosította, hogy *„Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállósága sértetlenül fenntartassék”.*

A közös és együttes védelem eszközei a hadügy és a külügy, így ezek közösek, és közös az ezekre vonatkozó pénzügy is. A közös ügyeket az uralkodó által kinevezett közös miniszterek irányították, akiknek az ellenőrzését a két országgyűlésből választott 60-60 tagú delegáció végezte. A delegációkat az uralkodó hívta össze felváltva Bécsbe és Budapestre.

Az Osztrák Magyar Monarchia I. világháborús vereségének hatására IV. Károly 1918. november 13-i, eckartsaui nyilatkozatában nem a trónról mondott le, hanem a királyi hatalom gyakorlásáról, az államügyek vitelében való részvételről, de még ez sem volt érvényes, mert hiányzott a miniszteri ellenjegyzés. Károly uralkodói jogainak megszűnését csak az 1921. évi XLVII. törvénycikkben mondta ki a magyar Nemzetgyűlés. Egyúttal deklarálták: *„Az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt pragmatica sanctio és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (Domus Austriaca) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát vesztette és ezzel a királyválasztás joga a nemzetre visszaszállt.”*

Az államfői hatalom ideiglenes gyakorlásáról szóló 1920. évi I. és II. törvénycikk szerint az ország ideiglenes államfője a kormányzó lett. Ennek értelmében a kormányzót a Nemzetgyűlés titkos szavazással a magyar állampolgárok közül választotta, aki kezdetben a királyt helyettesítette, de az 1921. évi XLVII. törvénycikk életbelépése után már a trón nem volt betöltve, így a kormányzó nem a királyt helyettesítette, hanem a királyi intézményt, tehát a kormányzó tényleges államfővé vált.

A két világháború között a magyar állam továbbra is a történeti alkotmány és a Szent Korona-tan alapján működött. Horthy Miklós kormányzó az ország régi hagyományainak megfelelően kezdetben csak ideiglenes államfő volt, az ország szuverenitását továbbra is a Szent Korona testesítette meg. Ebben mind a legitimisták, mind pedig a szabad királyválasztók teljes mértékben egyetértettek. Az 1920. évi I. tc. kibocsátása után került sor *„Az állami hatóságok, hivatalnokok és intézmények elnevezése és az állami címereken a Szent Koronának alkalmazása”* című rendelet kibocsátására. Ebben az is szerepel, hogy a magyar állami hatalom jelképeként továbbra is a Szent Koronát kell alkalmazni.

Ennek az elvnek megfelelően készült el az 1930. évi XXXIV. tc., melynek 1. §-a deklarálta: *„A bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják.”* Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter a törvényjavaslat tárgyalásakor, az előadó ajánlásához - többek között – a következőket tette hozzá: *„Amikor ez a törvényjavaslat a magyar korona nevében fogja mondani az ítéleteket, akkor annak a bírónak mindaz a varázsereje meglesz, amely abból az első dekrétumból és Szent István koronájából minden magyar vérén keresztül rezdül: lesz akkor türelmetesség, tehát alaposság, lelkiismeretesség és szociális érzék; lesz törvénytevés, tehát a törvényhez való ragaszkodás és lesz abban igaz ítélet.”*

A törvény ezen rendelkezését az alábbiakkal indokolták: *„az évszázadok folyamán kifejlődött közjogi felfogás szerint a Magyar Szent Korona az ezeréves magyar államiságnak, az uralkodót és az egész magyar nemzetet magábafoglaló szuverenitásnak megtestesülése. Az államfőhatalmi jogosítványok egyike a bírói hatalom, ennek a hatalomnak is a Szent Korona a gyökere. A bírói hatalom is külsőleg a Szent Koronában elevenedik meg a legtökéletesebben.”*

A történeti alkotmányt a magyar nemzet mindig is megbecsülte, ezért a szélsőséges eszméket valló pártok és mozgalmak (kommunista és fasiszta pártok), amelyek szembehelyezték magukat az ország alkotmányával és történeti tradícióival, sose nyerhették el a lakosság jelentős részének támogatását. (A szélsőséges pártok, melyek a történeti alkotmány vívmányaival is szemben álltak, a választásokon, a külföldi támogatás ellenére is csak kismértékű eredményeket értek el. (Nyilaskeresztes Párt az 1939-es választásokon a szavazatok 15,41%-át kapta, a Magyar Kommunista Párt az 1945-ös választásokon 16,96%-ot ért el.)

A II. világháború következtében Magyarországot először a náci Németország, majd a szovjet hadsereg foglalta el. Ennek következtében, ahogy az Alaptörvényünk megfogalmazta, 1944. március 19-én hazánk elvesztette szuverenitását, melyet a 1990. május 2-án nyert vissza. Az 1989-1990-ben lezajlott **rendszerváltozáskor** a szovjet megszálló csapatok elhagyták Magyarország területét és Magyarország újra alkotmányos állam lett. (A szovjet csapatok kivonulása Magyarországról 1990. március 12-e és 1991. június 16-a között zajlott le.)

Ennek egyik szimbolikus lépéseként a Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. tv. a Szent Koronát, mivel az megtestesíti a magyar nemzet szuverenitását a Nemzeti Múzeumból a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezte.

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25) visszaállította a jogfolytonosságot és megerősítette, hogy a magyar alkotmány az Alaptörvényből és a történeti alkotmányunk vívmányaiból áll.

Irodalom:

BALOGH Arthur: *A magyar államjog alaptanai.* Budapest, Franklin-Társulat, 1901.
BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története.* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1987.
BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich, 1846.
BÓNIS György: *A történeti alkotmány*. In: Hitel, 1944.
CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya.* Budapest, Renaissance Könyvkiadó, 1943.
DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch – österreichische Staatsrecht." A magyar Közjog történelmének szempontjából.* Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1865.
ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.
EGYED István: *A mi alkotmányunk.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943.
EGYED István: *Az ezeréves magyar alkotmány.* Budapest, Légrádi Tesstvérek, 1941.
ERDÉLYI László: *Az ezeréves magyar alkotmány.* Szeged, 1931.
FERDINÁNDY Géza: *Magyarország közjoga (alkotmányjog).* Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1902.
KMETTY Károly: *A magyar közjog tankönyve*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó, 1907.
KOVÁCS István: *Államjog*. Szeged, JATE Kiadó, 1990.
KOVÁCS István: (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
KUKORELLI István: (szerk.): *Alkotmánytan.* Budapest, Osiris Kiadó, 1994.
MARCZALI Henrik: *Alkotmánytervezetek 1790-ben*. In: Budapesti Szemle, 1906.
MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog.* Pécs, Danubia Kiadás, 1929.
NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (államjog).* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1914.
PACZOLAY Péter: *A történeti alkotmány és a konzervatív jogi gondolkodás*. In: TŐKÉCZKI László: (szerk.): *Magyar konzervativizmus. Hagyomány és Jelenkor.* Budapest, Batthyány Alapítvány, 1994.
PAULER Gyula: *Alaptörvények*. In: Egyetemes Magyar Encyclopaedia. Pest, Emich Nyomda, 1860.
RÉCSI Emil: *Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott.* Buda-Pest, Pfeiffer Ferdinánd, 1861.
RIXER Ádám: *A történeti alkotmány helye mai jogunkban.* Budapest, KRE ÁJK, 2012.
SCHVARCZ Gyula: *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről*. In: Magyar Tudományos Akadémiai Értekezések, 1887.
TOLDY Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Nyomda, 1866.

TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.
ZÉTÉNYI Zsolt: (szerk.): *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, Magyarországért Kulturális gyesület, 2009.
ZLINSZKY János: *Történeti alkotmányunk fejlődése.* Budapest, In: Magyar Szemle, 2005.

2. Nemzeti szimbólumok

(Horváth Attila)

A nemzeti szimbólumok minden állam közéletében az összetartozás és a közös történelem meghatározó jelképei. Éppen ezért fontos a nemzettudat vonatkozásában is a szerepük. Nem véletlen, hogy nem csak erkölcsi, hanem jogi védelemben is részesülnek. A magyar állam több mint ezeréves történelme során több nemzeti szimbólum tisztelete is kialakult. Ezek egy része a nemzetközi kapcsolatokban is egyfajta *„védjegye”* lett hazánknak.

Magyar Szent Korona

A magyar Szent Korona két részből áll. Felső felét sötétebb, tisztább aranyból kimunkált 51 mm széles keresztpántok alkotják, amelyeket apostolábrázolásokkal díszített, latin nyelvű magyarázatokkal ellátott táblák ékesítenek. Innen a neve: **latin korona**. Tetején a világbíró Krisztus négyszögletű zománcképe látható, amelyet középen átfúrtak és egy keresztet illesztettek bele. A latin korona egy vastagabb, halványabb, nagyobb ezüsttartalmú aranyabroncson nyugszik, amelynek zománcképeit görög nyelvű magyarázatok kísérik. Innen ered a **görög korona** elnevezés. Az aranypántokat ékesítő, különböző drágaköveken kívül az alsó koronaabroncs két oldalán négy-négy 10-13 cm hosszú, lecsüngő aranylánc látható, amelyek mindegyike lóhere formában csoportosuló drágakövekben végződik. Hátul középen egy hasonló lánc található.

A középkorban viszonylag hamar kialakult az a szabály, hogy csak az lehet Magyarország királya, akit a Szent Koronával koronáznak meg. Mivel Fehérvárott volt Szent István valódi vagy vélelmezett trónusa, ezért az is szokássá vált, hogy a király koronázása is itt, a székesfehérvári Szűz Mária egyházban történjék. Ebből persze az is következett, hogy az, aki a koronázásra igényt tartott, annak nem csak de jure, hanem de facto is birtokolnia kellett a tényleges hatalmat, hiszen el kellett jutnia az ország szívébe.

A **Szent István** által létrehozott ún. teokratikus államban az uralkodó nem csak világi hatalommal rendelkezett, hanem kvázi papként egyházszervezői és kinevezési jogköre is volt mint a kereszténység védelmezőjének. Mindezekből logikusan következett, hogy a koronázó városban, Fehérvárott a Szent Koronát az egyház őrizetére bízzák. Az egyház a középkorban jelentős katonai erővel rendelkezett. A tizedet a legkorábbi időktől kezdve igyekeztek pénzben beszedni, és ebből a hatalmas összegből jól felszerelt, fegyelmezett haderőt tudtak felállítani. A korona elrablóival szemben pedig a legsúlyosabb egyházi büntetéseket szabhatták ki mint a kiközösítést és a kiátkozást: amely a szentségektől való eltiltástól a társadalmi és egyházi közösségből való teljes kirekesztésig terjedhettek. Az egyházi büntetés alól középkorban nem lehetett megúszni, feloldani pedig csak annak volt joga, aki kiszabta.

Hasonlóképpen a magas szinten képzett a Johannita Lovagrend és a prépost saját alárendeltségébe tartozó csapatok, jelentős mértékben hozzájárulhattak Székesfehérvár városának fegyveres védelméhez, ezáltal közvetve garantálták a Szent Korona biztonságos

őrzését is. A lovagok szerzetesi fogadalmat is tettek, ami garantálta a puritán és fegyelmezett életvitelt. Szervezettségükben, harcértékük meghaladta a világi lovagokét. Létrehozásuk egyik célja egyébként is az egyház és a szent helyek védelme volt.

Szent László mivel csak négyévi küzdelem után tudta megkapni **Salamon**tól a koronát, ezért fontosnak tartotta az őrzés rendezését. Erre utal egyébként az is, hogy ekkoriban szilárdult meg a káptalani szervezet és ekkor került sor **István** szentté avatására is. Vélhetően ekkortájt jelenhetett meg a korona őrzésének feladatát ellátó őrkanonoki tisztség is.

Az 1241. évben a Magyar Királyságra törő tatár hadak alaposan feladták a leckét a koronaőri feladatokat ellátó fehérvári egyháziaknak: a prépost saját csapatai és a Johannita lovagok védelmében félkontinensnyi távolságra menekítette egyházának kincseit és szent ereklyéit - köztük a Szent Koronát – a gyorsan mozgó ellenséges hadak elől. **IV. Béla** elrendelte, hogy Szent István testét, a Szent Koronát és az egyházi kincseket menekítsék egy biztonságos dalmát szigeten levő Trau (Trogir) várába, ahol egy állandóan útra kész hajó biztosította az esetleges további menekítést. Egyébként Fehérvár városa azok közé az erősségek közé tartozott, amelyet a tatárok nem tudtak elfoglalni. Ezzel is igazolva ennek a védelmi helynek a szervezettségét.

Az Árpádház kihalása után a Szent Korona is osztozott a nemzet viszontagságaiban. A Szent Korona egyházi őrzésének fizikai értelemben már 1301-ben vége szakadt, amikor a cseh Vencel székesfehérvári koronázását követően a Szent Korona nem került vissza a koronázó templomba, hanem – a szokásjoggal ellentétes módon – Vencel személyes felügyelete alatt maradt, és először Budára vitték. Amikor Vencel belátta, fia magyarországi helyzetének tarthatatlanságát, akkor elhatározta, hogy csellel elrabolja a Szent Koronát. Azt mondta, hogy nagyon kíváncsi a koronára, ezért a főpapok felöltöztették a fiát, **Lászlót** és a koronával a fején vonultak ki a templomból, hogy megmutathassa magát az ország népének. Kint már cseh páncélos lovagok várták, akik felkapták a királyt a koronával együtt és elvágtattak. Prágáig meg sem álltak.

A cseh király azonban hamar feladta magyarországi hatalmi terveit és lemondott trónigényéről, a sógora, a bajor **Ottó** javára, aki titokban utazott Magyarországba. Ekkor történt az a példátlan eset, hogy elvesztették a Szent Koronát. A Képes Krónika így számol be az esetről: *„Ezt sem kell elmellőznünk, hogy midőn a szent koronát az említett Ottó herceg Magyarországba hozta, azt ellenségeitől való féltében esztergályos mesterséggel egy csobolyóba rejtette. S amint embereivel csendes éjszaka lovagolt, az országúton, melyen sok vadász keresztül megy vala, a csobolyó a nyeregkápából a szíjak, melyekkel kulacs módjára föl vala kötve, véletlenül elódzván úgy elveszett, hogy senki észre nem vette. Azután virradat felé, amint látták, hogy az a drága kincs oda van, nagy ijedten vissza nyargalának, amily sebesen csak nyargalhatának, és sok ember közt áthaladván a koronát, melyet senki meg nem talált, az országút közepén a földön heverve meglelék. Talán késő estve veszett volt el s más nap, mint bizonyos, estve felé találták meg. Valóban el nem hallgatandó csuda eset. Mert mit értsünk abból, hogy az a korona elveszett, ha nem azt, hogy az a herceg nem viselhette ezt a koronát haláláig, hanem elvesztette fejéről magát a koronát s egyszersmind becsületét is. S mit jelent az, hogy senki más meg nem találta, hanem csak azok, akik viszik vala, ha nem azt, hogy Magyarország angyal adta koronájától meg ne fosztassék.”*

Ottó a szerencsésen meglelt koronával Székesfehérvárott királlyá koronáztatta magát, de a koronát ezután is magánál tartotta és így utazott Erdélybe, ahol Apor László vajda elfogatta és láncra verette. Kiszabadulása után Ottó feladta uralmi terveit és eltávozott az országból. **Károly Róbert** azonban hiába koronáztatta meg magát az csak a Szent Koronával számított érvényesnek. Ezért Gentilis bíboros pápai követ megfenyegette és kiátkozta az erdélyi vajdát és hogy a Szent Korona őrzését ne csak a szokásjog szabályozza, egy 1309-es budai zsinat alkalmával részletesen, írásban rendelkeztek a még mindig idegen kézen lévő korona őrzési helyéről, az eltulajdonítás szankcionálásáról, az esetleges pótlás lehetőségeiről.

A Szent Korona ezután az újonnan kiépített királyi központba, a kancelláriával együtt Visegrádra került, őrzésével pedig a király legbizalmasabb környezetét alkotó bárók és főpapok közül választották ki a koronaőrt, akinek kinevezése, illetve estleges felmentése is teljes mértékben a királytól függött.

Albert király a török elleni harcok során vérhasban megbetegedett és meghalt. Özvegye, az áldott állapotban levő Erzsébet anyakirálynő a megszületendő gyermekének akarta biztosítani a trónt, ezért udvarhölgyével 1440-ben ellopatta a magyar Szent Koronát Visegrád várából, és csecsemő fia koronázására használta fel azt.

Ezután a királyné a koronával Bécsbe menekült, ahol 8000 aranyért átadta azt Habsburg III. Frigyes császárnak. Eközben Magyarországon a korona nélkül maradt magyar rendek királlyá választották **I. Ulászlót**, (1440–1444) akit egy Szent István fejereklyetartóról levett koronával koronáztak meg.

1458-ban a magyar rendek által királlyá választott **Hunyadi Mátyás**, – ismerve és elfogadva a Szent Korona egyedüli érvényességét – meg sem kísérelte **I. Ulászló** mintájára más koronával pótolni a Szent Koronát. Végül is hosszas hadakozás és alkudozás után a bécsújhelyi egyezmény alapján, 1463-ban 80.000 magyar forint ellenében Frigyes visszaszolgáltatta a koronát.

Az 1526-os mohácsi csatavesztés után a török csapatok előre nyomulása miatt Perényi Péter koronaőr Trencsénbe vitte a koronát. A pillanatnyi belpolitikai helyzet eredményeképpen a másik választott koronaőrt, Szapolyai János erdélyi vajdát koronázták királlyá, még ebben az évben. A koronázást követően Perényi Péter koronaőr a füzéri várba vitte a Szent Koronát, amit egy évvel később Szapolyai ellenfelének, Ferdinánd osztrák főhercegnek a koronázására is kiszolgáltatott.

Perényi az 1529. év folyamán ismét szükségesnek látta a korona mozgatását: néhány száz fős kísérettel Sárospatakra indult. Útközben azonban Szapolyai hadvezére rajta ütött a Szent Koronát szállító konvojon, a koronát és őrét is magával hurcolta. Az így János király kezébe került koronát nem sokkal később Szolimán török szultánnak adták át. A szultánnál, aki tanácsadói révén tökéletesen tisztában volt azzal, hogy milyen jelentőséggel bír a magyarok számára a korona, ezért Bécs sikertelen ostroma után Budára visszatérve átadta azt Szapolyainak, mintegy elismerve őt mint királyt. Szapolyai 1541-ben bekövetkezett halálát követően tehát a korona jogosan maradt az özvegy Izabellánál, aki – miután a török csapatok bevonultak Budára – Erdélybe távozott a Szent Koronával. Tíz évvel később az özvegy politikai és védelmi szempontokat figyelembe véve átadta Erdélyt a Habsburgoknak. Ezután a Szent Koronát három főúr és több száz fegyveres kíséretében Pozsonyba vitték – ahol Ferdinánd császár éppen az országgyűlésen vett részt – majd Bécsbe, a császári kincstárba. A Szent Korona egészen 1608-ig volt távol a hazánktól.

A magyar nemesség többször is szorgalmazta, hogy a Szent Koronát Magyarországon őrizzék, de ezt a bécsi kormányzat azzal az indoklással utasította el, hogy a török közelsége miatt ez túl kockázatos dolog lenne. Az 1572. évben magyar királlyá koronázott Habsburg Rudolf udvarát 1583-ban Prágába helyezte át, így Bécsből a magyar Szent Korona is odakerült.

Mátyás főherceg 1608-ban a magyar rendekkel szövetkezve mondatta le bátyját, Rudolfot a trónról. II. Mátyás koronázását követő novemberi országgyűlésen törvényt hoztak a korona őrzéséről. (1608. évi (k. e.) IV. tc.) Őrzési helyként a pozsonyi vár öregtornyát jelölték meg, ahol a célnak megfelelő helyiséget alakítottak ki. Gondoskodtak a koronaőrök megválasztásáról: a király által kijelölt négy született magyar főúr közül kettőt választott meg a mindenkori országgyűlés.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és a Habsburgok közt dúló harcok során a koronaőrök a Szent Koronát előbb Zólyomba, majd Kassára, végül az ecsedi várba vitték. A nikolsburgi béke (1621) feltételei közt szerepelt, hogy Bethlen lemondott a királyi címről, II. Ferdinánd pedig megigérte, hogy a Szent Koronát nem viszi el az országból. Ettől kezdve királyi

hitleveleket törvénybe iktatják, és azok állandóan tartalmazzák a Szent Koronának az országba tartása és őrzésére vonatkozó pontot.

1644. évben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadai elől szállították a koronát Győrbe, ahonnan csak a linzi béke után hozták vissza Pozsonyba.

Bécs 1683. évi török ostromakor a koronát újra menekíteni kellett, így Bécsen át Passauba vitték, majd a veszély elmúltával visszaszállították eredeti őrzési helyére, Pozsonyba.

1703-ban egy viharos éjszakán a villám belecsapott a pozsonyi várba, s a vár egy része le is égett. Csodás módon a Szent Korona, sőt még a ládája is sértetlenül maradt. A bécsi udvar mégis erre az esetre hivatkozva és a kuruc támadások miatt, törvényellenesen Bécsbe vitette a Szent Koronát és csak 1712-ben hozták vissza Pozsonyba. A szatmári béke utáni időszakban a Szent Koronára békésebb évek következtek. Csak az 1740-1748 közt zajló osztrák örökösödési háború idején menekítették a koronát a komáromi várba egy időre, majd ismét Pozsonyba vitték.

II. József nem ismerte el a magyar alkotmányt, ezért nem is koronáztatta meg magát. A Szent Koronát a legnagyobb titokban Bécsbe szállíttatta, azzal, hogy mint „múzeumi tárgyat" a császári kincstárban raktározzák el. A megyék és a főurak feliratban tiltakoztak a korona őrzésének ezen törvénytelen formája ellen, az országgyűlés összehívását és a korona visszaküldését követelték.

A kalapos király halálát követően (1790) az ország Szent Koronáját a magyar nép ünneplése közepette hazahozták. Immár nem Pozsonyba, hanem Budára. A Szent Korona hazahozatala jelképévé vált az abszolutizmus bukásának és a magyar alkotmány visszaállításának.

A következő menekítésre Napóleon hadainak közeledtekor került sor, az 1805. évben, amikor Munkácsra vitték a koronát. Az 1809. évben ismét Napóleon elől kellett menekíteni a Szent Koronát: ezúttal Egerbe vitték. A veszély elmúltával a korona eredeti őrzési helyére, a budai várba került.

1848 decemberében a Szent Koronát vonattal Szolnokra, majd kocsin a debreceni városházára vitték. Az egyesült osztrák-orosz seregek támadása elől, az egyébként republikánus érzelmű Szemere Bertalan, ekkor már koronaőrség nélkül menekítette a Szent Koronát. Úgy gondolták, hogy még ilyen körülmények között, sem hagyhatja el a korona az ország területét, ezért Orsovánál, a határ közelében ásták el.

Az osztrák rendőrség egy akciócsoportot állított fel a Szent Korona felkutatására, és tevékenységük – egy besúgó segítségével – eredményesnek bizonyult: 1853-ban megtalálták a koronaládát. A Szent Korona és a jogar viszonylag sértetlen volt, ám a koronázási kard a rozsda martaléka lett, Szent István palástja átázott és kifakult.

A kiegyezéskor, az 1867. évben megtörtént Ferenc József koronázása is, amit a Szent Korona javítási munkálatai előztek meg.

A szovjet hadsereg előretörése miatt 1944 novemberében újra menteni kellett a koronát: Veszprémbe, a Nemzeti Bank értékeit is őrző sziklabarlangba vitték. Decemberben a miniszterelnök és helyettese az 1928. évi törvényre hivatkozva Kőszegre szállíttatta a koronát, a két országos koronaőrt csupán utólag, levélben értesítették. Onnan Velembe vitték a szent ereklyét, ahol – a koronaőrség őrizete alatt – külön fedezékben helyezték el. A Szent Korona márciusban hagyta el az ország területét. Mattsee mellett a koronaőrség tagjai a Szent Koronát egy olajos hordóba tették és elásták, majd átadták a 7. amerikai hadsereg parancsnokának. Ezzel a mozzanattal a Szent Korona amerikai őrzés alá került és 1951-től 1978-ig a koronát az USA Kentucky államában, Fort Knox katonai támaszponton tárolták.

Az Egyesült Államok elnöke, Jimmy Carter 1978. január 6-án adta vissza a Szent Koronát a magyar népnek. Az ünnepélyes fogadáson Kádár János nem vehetett részt, ez az amerikai kormány kikötése volt. A koronát és a jelvényeket restaurálás után a Magyar Nemzeti

Múzeumban állították ki. 2000. január 1-jén a Szent Koronát az országalmával, a jogarral és a karddal együtt ünnepélyes keretek között átvitték az Országház épületébe. (2000. évi I. tv.)

Koronázási jelvények

A koronázási jelvények mindazon kellékek, amelyekkel a koronázási szertartást végezték. Tágabb értelemben ide tartozott az ezüstkereszt, a gyűrű, a karperec, a nyaklánc, a zászló, a kengyel, más lószerszámok, különböző ruhadarabok (ingek, saruk, kesztyűk, harisnyák stb.) és a koronázási trónus. Ezek az idők folyamán mind elvesztek. Szükebb értelemben azokat a kellékeket soroljuk ide, amelyek megmaradtak: a korona, az országalma, a jogar, a kard és a palást, amelyek az európai koronázási jelvények közül a legrégebbiek és egyben a legnagyobb szakrális tiszteletnek örvendenek, hiszen csak akkor tekintették valóban érvényesnek a koronázást, ha azt ezekkel a jelvényekkel hajtották végre. A korona, a jogar és a palást a magyar királyság első századából származik, a középkorban kialakult közhiedelem szerint egyenesen I. (Szent) Istvántól. Az országalma és a kard később készültek, de bizonyos, hogy a korábbi jelvényeket pótolták velük. Magyarországon, első királyunk korában a koronázáshoz hozzá tartozott még a lándzsa is, aminek nyoma veszett.

A koronázáskor a főkamarásmester vitte az eskükeresztet, a főpohárnokmester a kardot, a tárnokmester a kiskeresztet, a horvát bán az országalmát, az országbíró a jogart, a nádor pedig a Szent Koronát, a rangban legfiatalabb püspök a kettős keresztet, a főlovászmester az ország kardját. (1608. évi k.e. IV. tc.)

Koronázási palást

A koronázási palást azt az isteni segítséget jelzi, mely betakarja, oltalmazza a királyt, hogy betölthesse küldetését: az ország védelmét és a nép boldogulásának és üdvösségének szolgálatát. Európa egyik legrégibb textil remekét I. (Szent) István felesége Boldog Gizella udvarhölgyeivel együtt varrta, és eredetileg miseruhának készült. (Hossza 136 cm, szélessége 284 cm, súlya 4,3 kg.) Bizánci eredetű, rozettamintás bíborselyemből készült textil, melynek teljes felületét beborítja a sodrott arany,- ezüst és eredetileg vörös, kék, valamint zöld selyemszálakkal kivarrt szimbolikus képek sora. Itt található Szent Istvánnak még az életében készült, ezért hitelesnek tekinthető ábrázolása is. A ráhímzett felirat szerint 1031-ben adományozták a székesfehérvári prépostságnak. A harang alakú miseruhát, mert nyilvánvalóan köthető volt I (Szent) István személyéhez, ezt később uralkodóink egyike, valószínűleg a teológiailag rendkívül képzett I. (Könyves) Kálmán, aki hangsúlyozni kívánta, hogy az ő szellemi örököse, koronázási palásttá alakíttatta át. Így ez a pompás ruhadarab a mai napig fémjelzi azt a roppant szellemi átalakulást, amely ezer évvel ezelőtt népünk fennmaradásának egyedüli záloga volt.

A palást kámzsáját IV. Béla óta Trauban (Trogir), a székesegyházban őrzik, a palást maga a Magyar Nemzeti Múzeumban található.

Jogar

A jogar ősi hatalmi jelvény, az ítélkezés, az igazságosság, a jogszolgáltatás jelképe. A magyar jogar a Szent Korona mellett a magyar koronázási ékszerek talán legcsodálatosabb és legrégibb darabja. (Nincs még egy olyan európai királyi ház, amelynek a román korból fennmaradt volna ilyen uralmi jelképe.) Buzogány alakú jelvény, feje egy víztisztaságú, áttetsző hegyikristály gömbből készült, feltehetően Egyiptomban, a X. században, melyet kristályba metszett oroszlánok díszítenek. Valószínűleg Szent István korában illesztették össze a mai

csipkés foglalatot és az aranyozott ezüsttel bevont botot. Az átfúrt kristálygömbbe mogyorófa nyél illeszkedik. Ehhez a növényhez is fűződtek babonás hiedelmek.

Koronázási kard

A kard a koronázási ékszerek legfiatalabb tagja. (Szent István kardját V. István nővére Prágába vitte, ma is ott, a Szent Vid székesegyházban található.) A XV-XVI. században Velencében készült, egy ideig fegyverként is használhatták. (Hossza: 97,3 cm.) A magyar király koronázásánál két ízben is igen komoly szerephez jutott a kard. Először a felkenés után, de még a korona felhelyezését megelőzően, karddal övezték az uralkodót, végül pedig, a szertartás utolsó aktusaként, az uralkodó a koronázási dombra lovagolt, és a négy égtáj felé szimbolikus kardcsapásokat téve kinyilvánította, hogy megvédelmezi az országot, bármely irányból érné is ellenséges támadás.

Országalma

A XIV. század elején készült. Ennek bizonysága, hogy az oldalán zománcozott címerpajzs látható, amely az Árpádok és az Anjouk egyesített címerét foglalja magába. Különlegessége a tetején lévő kettőskereszt. A gömbformát a középkorban az örök, végtelen isteni irgalmasság szimbólumaként is tekintették, melynek nincs kezdete és vége. Kereszttel ellátva pedig az keresztény uralkodói hatalom jelképe.

Irodalom:

BAK János: *Magyar királyi jelvények a középkorban*. In: Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2001.
BENDE Lívia, LŐRINCZY Gábor: (szerk.): *Koronák, koronázási jelvények*. Ópusztaszer, Ópusztaszeri Nemz. Tört. Emlékpark Kht. Szeged, Csongrád Megyei Múzeum Igazgatóság, 2001.
CZOBOR Béla: *A magyar szent korona és koronázási jelvények*. Budapest, Szent István Társulat, 1902.
E. NAGY Katalin et al.: *A magyar királyok koronázó palástja.* Veszprém, Budapest, Magyar Képek, 2002.
HORVÁTH János: *Legrégibb magyarországi verses emlékeink.* In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1956/1.
IPOLYI Arnold: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886.
KATONA Tamás: (szerk.): *A korona kilenc évszázada*. Budapest, Magyar Helikon, 1979.
KOVÁCS Éva: *Iconismus casulae sancti Stephani regis. Vázlat.* In: GLATZ Ferenc és KARDOS József: (szerk.): *Szent István és kora.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988.
KOVÁCS Éva – LOVAG Zsuzsa: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, Corvina Kiadó, 1980.
LÁSZLÓ Gyula: *Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához.* In: SERÉDI Jusztinián: (szerk.): *Szent István király: Halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. III. k.
LOVAG Zsuzsa: *A magyar koronázási jelvények.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum kiadása, 1978.
PÁLFFY Géza: (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205-1978).* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet, 2016.
PETNEHÁZY István: *Magyarország ezeréves ereklyéi.* Kőszeg, Városkapu Könyvesbolt, 2000.
PETRI Edit: *A koronázási jelvények: a kard, a jogar, az országalma és a palást*. Budapest, MH OKAK, 1991.
SIPOS Enikő: *Arányok és mértékek. A magyar koronázási palást struktúrája.* In: Ars Decorativa, 1993.

SZMIK Antal: *Gizella királyné magyar himző iskolája.* In: GÉCZI János – KOSZTA László – HOMONNAI Sarolta (szerk.): *Gizella királyné 985 k-1060*. Vár ucca tizenhét 2000/1.
SZVITEK Róbert József, TÓTH Endre: (szerk.): *A koronázási jelvények okmányai*. Budapest, MNM, 2003.
TÓTH Endre: *A magyar koronázási jogar*. In: Piti Ferenc (szerk.): *Magyaroknak eleiről.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000.
TÓTH Endre: *István és Gizella miseruhája*. In: Századok, 1997/1.
TÓTH Endre, SZELÉNYI Károly: *A magyar koronázási jelvények.* Veszprém, Budapest, Magyar Képek, cop. 2009.
ZSOLDOS Attila: *A magyar koronázási palást eszmetörténeti hátteréhez*. In: Aetas, 1193/1.

Címer

A magyar állam címerpajzsán ábrázolt motívumok kivétel nélkül Árpád-kori eredetűek.

A vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzsmező legrégebbi ábrázolását Imre király (1196-1204) pecsétjén találhatjuk, de szinte biztosan korábbi eredetű.

A kereszt ábrázolása a kereszténységet államvallássá emelő római császár, Nagy Konstantin nevéhez köthető. A **kettős keresztet**, mint uralkodói szimbólumot Magyarországon a Bizáncban nevelkedett III. Béla (1172-1196) honosította meg, de unokája IV. Béla révén került rá a címerre. A hármashalom V. István pecsétjén található gótikus lóhereívként, csak a reneszánsztól válik kerek, majd a barokk kortól parabolikus formájú hegycsoporttá.

A két pajzsmező eggyé szervezése a XIV. század végétől kezdődött, de csak Rudolf uralkodása idején (1576-1608) idején vált szokássá. A XV. század elejétől találhatunk olyan ábrázolásokat, hogy a zárt koronát a pajzsra helyezték, de ez is csak Rudolf korától állandósul. 1848-ban nem Kossuth Lajos vetette le a koronát a magyar címerről, hanem Ferenc József, aki 1849. március 4-én az olmützi alkotmánnyal Magyarországot a tartományok egyikének rangjára süllyesztette le, és ennek jelzéséül megsemmisítette a történelmi magyar címert. A neoabszolutizmus időszakában tiltották a magyar nemzeti szimbólumok használatát.

A magyar címer legfontosabb motívumai tehát a XIII. század végére már kialakultak, földrajzi jellegű interpretációik ehhez képest évszázadokkal későbbi legendák. A jobb oldal ezüst vágásainak a fontosabb folyókat (Duna, Tisza, Dráva, Száva) szimbolizáló magyarázata XVI. század eleji, II. Ulászló király Kassa város 1502. évi címerét közzétevő oklevelében említi, majd valószínűleg ennek nyomán Werbőczy István a Hármaskönyvében is utal rá. A hármashalomnak legmagasabb hegyeinkkel (Tátra, Fátra, Mátra) való azonosítása pedig XVIII. századi eredetű.

Az 1867. évi kiegyezést követően a jelenlegi címert nevezték kiscímernek. Az 1868-as horvát-magyar kiegyezés újra aktuálissá tette a már 1848-ban is használt, a társországok címereivel bővített magyar **középcímer** felújítását. A középcímer középpajzsában a kiscímer, körben: **Dalmácia**: kék mezőben három, aranyszínű koronás leopárdfej. **Horvátország**: ezüsttel és vörössel sakkozott pajzs. **Szlavónia**: kék mezőben ezüst hullámos ikerpólya közt vörösben ugró, vagy futó természetes színű nyest, a felső kék mezőben arany csillag lebeg. **Erdély**: a vízszintes, vörös sáv fölött kék alapon egy kitárt szárnyú fekete sas, jobbra fölötte arany nap, balra ezüst holdsarló. Az alsó részben arany mezőben hét vörös bástya (vár) terül el. A címer elemei Erdély három nemzetét jelképezik. A nap és hold a székelyeket, a jobbra tekintő sas, vagy sólyom a magyarokat, a hét bástya, vagy vár a szászokat. **Fiume**: vörös háttér előtt látható egy sziklán álló, fekete kétfejű sas, amely mindkét fejével balra néz, míg bal lábát egy korsón tartja, amiből ömlik a víz a szikla alatt elterülő tengerbe. Bosznia: arany mező bal oldalán ezüst felhőből nyúl ki egy görbe szablyát tartó behajlított könyökű, vörös ruhás kar.

Az 1918-ban kikiáltott népköztársaság szintén levette a kiscímerről a Szent Koronát. A Tanácsköztársaság pedig egy ötágú csillagot tett rá. A Horthy-korszak állította vissza a történelmi címert.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által megválasztott Ideiglenes Kormány egy ideig a koronás kis címert használta. Az 1946. február 1-jén kikiáltott köztársaság azonban *„levette”* a Szent Koronát a címerről. Az akkori politikai vezetők szerint ehhez semmilyen törvényi szabályozás nem volt szükséges. A Kossuth-címer elnevezést ekkor honosították meg, hogy népszerűbbé tegyék a Szent Korona nélküli címert.

Amikor elkészítették a Magyar Népköztársaság Alkotmányát Rákosi Mátyás döntése alapján a címer leírása mégis bekerült az alkotmányba, ahogy azt a Szovjetunióban is tették.

Ezután nem csoda, hogy a magyar címert a szovjet tagköztársaságok címereihez hasonlóra tervezték. Heraldikailag nem is nevezhető az ilyen módon elkészített a jelvény címernek, hiszen az alapvető címerpajzsot sem tartalmazta. Vörös csillag szórta a fényt, középen kalapács és búzakalász, kétoldalt búzakoszorú, melyet piros-fehér-zöld szalag fog össze. Ez utóbbi jelképezi a magyar nemzetet.

Az ún. Rákosi-címer sértette a magyarság nemzeti érzését, ezért 1956 októberének forradalmárai és szabadságharcosai egyfajta *„heraldikai népítélettel”* már október 23-án kivágták a magyar zászló közepéből. (A forradalomnak azóta is szimbóluma a közepén lyukas zászló.) A hatalmukat restauráló és egyre nagyobb önbizalommal rendelkező kommunista vezetők 1957 tavaszán, az 1957. évi II. tv. 3. §-ával vezették be az ún. Kádár-címert. Ez a *„nemzeti”* szimbólum kétségtelenül valamiféle kompromisszumra törekvés eredményeként készült el. Azonban nem a címert tették a pajzsra, hanem a címer közepén helyezték el a pajzsot. *„Sisakdíszként”* továbbra is a kommunista szimbólumot, az ötágú vörös csillagot használták. A pajzsot jobb oldalon nemzeti színű, bal oldalon vörös szalaggal átfogott sárga búzakoszorú övezte. A búzakoszorú és a pajzs között továbbra is az 1949-es címer kék mezeje található, amelyre a vörös csillag aranyszínű sugarakat bocsát ki. A Kádár- rendszer óvatosságára jellemző módon a címert ezután nem kellett feltenni a zászlóra.

A jelenleg hatályos címer elődjét 1990. július 3-án fogadta el az Országgyűlés, az Alkotmány módosításáról szóló 1990. évi XLIV. törvényben. Az Alaptörvény szó szerint átvette innen a címer leírását - (I) cikk (1) bekezdés-, a korábbi helytelen „Szentkorona” írásmód „Szent Koroná” -ra való megváltoztatása mellett: *„Magyarország címere hegyes talpú, hasított pajzs. Első mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott. Második, vörös mezejében zöld hármas halomnak arany koronás kiemelkedő középső részén ezüst kettős kereszt. A pajzson a magyar Szent Korona nyugszik.”*

Irodalom:

ÁLDÁSY Antal: *Címertan.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1923.
BÁRCZAY Oszkár: *A heraldika kézikönyve műszótárral.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897.
BERTÉNYI Iván: *A címertan reneszánsza. Tanulmányok.* Budapest, Argumentim Kiadó, 2010.
BERTÉNYI Iván: *Magyar Címertan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
BORSOS András: *Állami jelvényeink és jelvényhasználatuk a dualizmus korában.* In: Studa juvenum, 1985.
CSÁNKI Dezső: *Az új magyar úgynevezett közös czímerekről.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1916.
CSORBA Csaba: *A címer, mint az önkormányzat jelképe*. In: Comitatus, 1995.
DARVASY Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése.* Budapest, Pallas Nyomda, 1942.
DONÁSZY Ferenc: *Nemzeti jelvényeink története.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Kiadása, 1941.

DŐRY Ferenc: *Magyarország czimerének kialakulása.* In: Turul, 1917.
FEJÉRPATAKY László: *Magyar czímeres emlékek.* Budapest, Nemzeti Örökség Kiadó, 2012.
FÖGLEIN Gizella: *A Magyar Köztársaság állami címere (1946-1949).* In: Levéltári Közlemények, 1991/1.2.
GLATZ Ferenc: *Állami és nemzeti szimbólumok az Európai Unióban.* Budapest, Europa Institut - MTA Történettudományi Intézet, 2005.
HOPPÁL Dezső. *A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei.* Budapest, Cartographia Kft., 2001.
HORVÁTH Lajos: *A magyar állam címere 1956-1957-ben*. In: Levéltári Szemle, 1993/4.
HORVÁTH Sándor: *A magyar állam czímere és a kétfejű sas: tanulmány a közös czímer és jelvények kérdéséhez.* Budapest, Szerző, 1912.
HORVÁTH Zsolt: *Magyarország állami és nemzeti szimbólumai.* In: GLATZ Ferenc: (szerk.): *Állami és nemzeti szimbólumok az Európai Unióban.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2005.
ILLÉS József: *A magyar czimer és a királyi czim története 1804-től kezdve: székfoglaló.* Budapest, Nemzeti Örökség Kiadó, 2013.
ILLÉS József: *A közös intézményeink használatára rendelt czímerek jogi jelentősége*. In: Turul, 1917.
IVÁNFI Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei.* Budapest, ÁKV-Maecenas, 1989.
KÁLLAY István: *Nemzeti jelképeink.* In: Magyar Tudomány, 1989/7-8.
KÖRMENDY Tamás: *A magyar királyok kettőskereszt címerének kialakulása.* In: Turul, 2011/3.
KUKORELLI István: *Nemzeti jelvények állami felségjelvények*. In: KUKORELLI István: *Tradició és modernizáció a magyar alkotmányjogban.* Budapest, Századvég Kiadó, 2006.
KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar címer hármashalma.* In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 1934.
KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar címer hármashegye*. Budapest, Franklin Nyomda, 1942.
KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar címer kettőskeresztje*. Budapest, Franklin Nyomda, 1941.
KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar címer kettős keresztje és hármashalma*. Gödöllő, (s. n.) 1942.
KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar közép- és nagycímer kialakulása.* In: Levéltári Közlemények, 1965/2.
KUMOROVITZ L. Bernát: *Nemzeti jelvényeink 1848/1849-ben.* In: Magyar heraldika és Geneológiai Társaság Közlönye, 1947-1950.
LASZLOVSZKY József: *A magyar címer története*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1989.
NYULÁSZINÉ STAUB Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Budapest, Szekszárd, Babits Kiadó, 1999.
PÁLFFY Géza: *Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században.* In: Történelmi Szemle, 2001/3-4.
R. KISS István: *Természetes ábrázolás az 1526 előtti Magyar Címerekben.* Budapest, Magyar Örökség Kiadó, 2015.
RÁCZ Lajos: *Hatalmi szimbolika.* In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás történet.* Budapest, HVG-Orac 2007.
RÁCZ Lajos: *Hatalmi szimbolika a késő középkori magyar királyságban.* In: CSERNY Ákos: (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013.
VÁRKONYI Endre: *A magyar címer útja.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1957.

Zászló

A **zászló** egy rúdon elhelyezett, általában többszínű, leggyakrabban téglalap alakú anyag, amely gyakran címerekkel vagy jelképekkel van ellátva. A zászló kezdetben a katonai egységek megkülönböztetésére szolgált, ütközetben tájékozódási pont vagy gyülekezőhely a roham előtt; éppen ezért a hűségre kötelező szimbólumnak számít ma is. A zászlótartó akár az élete árán is köteles volt megvédeni ezt a nagy becsben tartott szimbólumot.

A zászlótól meg kell különböztetnünk a **lobogó**kat. Ezek használata a hajózás révén terjedt el. Abban különböznek egymástól, hogy a zászlót egy rúdra erősítik, addig a lobogót zsinórral húzzák fel egy őrfára vagy valamilyen oszlopra. A nemzeti lobogó felhúzása ünnepi alkalmakkor előre megírt szertartásrend szerint történik. A zászlókkal, lobogókkal külön tudományág foglalkozik: a vexillológia.

Nemzeti zászlónk is hosszú fejlődés során alakult ki. A magyarok - a krónikák tanúbizonysága szerint - fekete turulmadárral díszített vörös zászlók alatt harcoltak. E hadijelvényeket felváltották a szentek képeivel kivarrott zászlók. (Például Szent István *„Szent György és Szent Márton zászlaja alatt”* vonult csatába.) Később a vörös-ezüst sávos zászló (esetleg kiegészítve az uralkodó dinasztikus színeivel) vált általánossá. A címeres zászló a XIII. század elejétől jelent meg Magyarországon, összefüggésben a banderiális hadviseléssel.

A korábban használt magyar színekhez, a fehérhez és vöröshöz a 15. század második felében kapcsolódott hozzá a zöld. A függőpecsétek selyemsodratában találkozunk először ezzel a színkombinációval, a 16. században zászlókon és egyéb tárgyakon láthatjuk. A Rákóczi-szabadságharc idején hordozott *„Cum Deo pro patria et libertate”* jelmondattal díszített zászlóz a magyar államcímer is ékesítette. A mai értelemben vett trikolórt a francia forradalom hatására valóban a radikális értelmiség alkotta meg, és a reformkorban már a függetlenség és a szabadság jelképévé vált. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc szentesítette használatukat hivatalosan is az 1848. évi XXI. törvénycikkben: *1. „A' nemzeti szín és ország czímere ősi jogaiba visszaállíttatik. 2. Ennélfogva a' háromszínű rózsa polgári jel képen ujra felvétetvén, egyszersmind megállapíttatik, hogy minden nyilvános ünnepek alkalmával és minden magyar hajókon a' nemzeti lobogó és ország czímere használtassék.”* Színei a korábban rögzült magyar címerből származnak (az ezüst vágások színe a heraldika szabályai szerint a zászlón fehér), és a magyar nemzet színeiként értelmezve zászlón ebben az összeállításban csak a reformkorban jelentek meg. 19. századi romantikus értelmezés szerint a piros sáv az „*erőt”,* a fehér a „*hűséget”* és a zöld a *„reményt”* szimbolizálta.

A szabadságharc bukása után a császári hatalom üldözte a magyar jelképeket, így a nemzeti zászlót is. Akiknél ilyet találtak, azt megbüntették. Ezért csak a kiegyezés után lehetett az 1848-ban törvénybe iktatott trikolort újra legálisan használni, melyet a koronás kiscímer díszített.

A Tanácsköztársaság idején minden magyar állampolgárnak be kellett szolgáltatnia a magyar zászlókat, és helyette szovjet minta alapján a vörös zászlót és az ötágú vörös csillagot kellett kitűzniük. A Tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 19-én rendeleti úton tiltották meg a vörös zászló és csillag használatát.

A Horthy korszakban visszaállították a dualizmus idején kialakult zászlóhasználati rendszert. Ezen 1945 után leginkább csak a címerhasználat terén változtattak. 1946-tól az ún. Kossuth-címert, majd 1949-től a Rákosi Mátyás utasítására megtervezett címert helyezték el a zászló közepén.

Az Alaptörvény meghatározása szerint: „*Magyarország zászlaja három, egyenlő szélességű, sorrendben felülről piros, fehér és zöld színű, vízszintes sávból áll, amelyben a piros szín az erő, a fehér szín a hűség, a zöld szín a remény jelképe.”*

Az Országgyűlés 44/2014. (XII. 17.) OGY határozata: „*Az Országgyűlés, fejet hajtva mindazon emberek, közösségek és emlékük előtt, akik e zászló és címer alatt harcolva életüket, szabadságukat adták a magyar nemzetért, vagy e zászló és címer tisztelete miatt szenvedtek bármilyen sérelmet vagy hátrányt, Magyarország zászlaja és címere iránti tisztelettől vezérelve,*

megbecsülésének kifejezése érdekében a nemzeti színről és ország címeréről szóló 1848. évi XXI. törvénycikk elfogadásának emlékére, március 16. napját a magyar zászló és címer napjává nyilvánítja."

Irodalom:

BERTÉNYI Iván: *Címerek és zászlók az Árpád-korban*. In: Strigonium antiquum, 1993.
BÓDY Zoltán: *A magyar zászló, címerek, Szent Korona, koronázási jelvények rövid története és műleírása*. Budapest, Magyar Cserkésszövetség kiadása, 1927.
CS. KOTTRA Györgyi: *Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók*. In: BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1996.
DONÁSZY Ferenc: *Nemzeti jelvényeink története*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1941.
HORVÁTH Zoltán: *A zászlók kialakulása és fejlődése a kezdetektől napjainkig.* Budapest, Zászlókutató Intézet, 1995.
IVÁNFI Ede: *A Magyar Birodalom címerei és színei*. Budapest, Lauffer, 1873.
KUMOROVITZ L. Bernát: *Nemzeti jelvényeink 1848-1849-ben*. In: Turul, 1947-1950.
KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar zászló és nemzeti színek multja.* In: Hadtörténeti Közlemények, 1954-1956.
PANDULA Attila: *Vexillológia.* In: KÁLLAY István: (szerk.): *A történelem segédtudományai.* Budapest, ELTE, 1986.
RÁCZ Lajos: *Címer – zászló – nemzeti színek.* In: Nemzetközi Közlöny. Közép-kelet európai Közigazgatási Folyóirat, 2010/1.
SZÉLL Sándor: *Városaink címere, neve és lobogója.* Budapest, Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, 1941.

Kokárda

A kokárda francia eredetű szó, jelentése: kakastaréj. A XVIII. században a sapkára tűzött jelvényből alakult ki. A kokárda kör alakú, fodros szélű, nemzetiszínű jelvény, amelyet eredetileg kalapra vagy sapkára, a nők esetleg a hajukba tűztek. Kerek, ovális formájú jelvény, amelyet a nemzeti színekből formálnak. A kokárdának először a Nagy Francia Forradalomban volt jelentősége. Magyarországon ekkor már tudtak a kokárdáról és pártütő bokrétának nevezték.

Ezt követően Magyarországon az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején használták. A francia kokárdától eltérően nem kalapra tűzték, hanem a kabát hajtókájára vagy mellrészére a szív felőli oldalon. 1848. évi XXI. törvénycikk 2. §-a háromszínű rózsaként említette. A francia szó majd csak később, 1867-et követően társul véglegesen ehhez a „polgári jelkép"-hez. Petőfi pedig ifjú feleségéről írja meg, hogy előző nap magának nemzetiszín főkötőt, férjének pedig nemzetiszín kokárdát varrt. A katonák között tömegesen terjedt a nemzeti kokárda viselete - a zubbonyon vagy a csákón -, a tiszteknél ugyanez és a piros-fehér-zöld övszalag, majd öv használata. Általános szokás lett tehát a kokárda különböző formáinak a hadseregben való használata, ám polgári körökben sehol nem vált oly fontos nemzeti jelképpé, mint a magyaroknál.

A kokárda úgy készül, hogy egy nemzeti színű szalagot meghajlítunk, hiszen a kokárda mindig belülről kifelé olvasandó. Ezzel szemben már 1848-ban a kokárdák többsége fordított volt. Kívül volt a piros, mert úgy csinosabbnak tűnt.

Az 1848-49. évi szabadságharc bukását követően a Habsburg-hatalom betiltotta a magyar nemzeti szimbólumok használatát, és visszatért az 1848 előtti birodalmi címer használatához. A forradalmi emléknek számító nemzetiszín zászlók, lobogók vagy azok részei birtoklását, használatát üldözték és büntették.

A Tanácsköztársaság is inkább a nemzetközi vörös színt részesítette előnyben. A szovjet típusú diktatúrában is a kokárdában a függetlenség, a hazafiság vagy épp a szovjetellenesség jelképét vélték felfedezni.

Himnusz

Magyarországon a 18. század végéig többnyire az egyházi népénekekből választották ki azokat a közösségi énekeket, melyek az ünnepélyes alkalmak néphimnuszának szerepkörét töltötték be. Kölcsey műve előtt a katolikusok körében két középkori eredetű egyházi népének töltötte be a nemzeti ének szerepét: a *„Boldogasszony, anyánk”* kezdetű a Szűzanyához, a magyarok védőszentjéhez fohászkodik, az *„Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga”* sorral induló ének pedig Szent Istvánhoz és a magyar szentekhez fohászkodik. A reformátusok a 90. zsoltárt (Tebenned bíztunk, eleitől fogva) énekelték, de népszerű volt – a hatóságok által többször betiltott – az ún. Rákóczi-nóta is.

A 19. század elejétől az osztrák kormányzat egységesen Joseph Haydn császárhimnuszát szerette volna meghonosítani az állami ünnepségeken, de a „Gotterhalte” nemzeti nyelvű változata a Haydn-dallam szépsége ellenére sem tudott Magyarországon tartósan meggyökerezni.

Kölcsey Ferenc és Erkel Ferenc Himnusza - pár hónap alatt terjedt el hazánkban, bizonyítva, hogy a korabeli közönség hamar befogadta, mintegy magáénak elismerte. Így lett ún. népi eredetű himnuszunk, szemben jó néhány más országnak az uralkodó által megrendelt himnuszával (Anglia, cári Oroszország, Ausztria stb.) 1989-ig törvényként nem, csak szokásjogként tekinthettünk nemzeti imánkra.

Az eredeti Erkel-mű az újév jegyében íródott vers pozitív jövőképének megfelelően, viszonylag gyors, palotás tánc ütemére készült. A ma játszott mű zenekari hangszerelését Dohnányi Ernő készítette el. A vesztett háború és Trianon után nemcsak egy zenekari részt komponált Erkel művéhez, hanem le is lassította és négy hanggal lejjebb transzponálta. Egyúttal a kor zenei ízlésének megfelelően a verbunkos elemeket és ritmust kisimította a műből. Erkel eredetileg harang kondulásával emlékezett meg a nándorfehérvári diadalról, ennek helyébe cintányér ütése került. Majd egy 1939-ben kiadott miniszteri rendelet a könnyebb énekelhetőség érdekében kijelentette, hogy a *„Ho-ozz rá…”* helyett *„Hozz reá…”* énekelendő!

A Himnusz jogállása a rendszerváltozáskor nyert törvényi rendezést. 1989. január 22. a Himnusz születésnapja, a magyar kultúra napja lett, az 1989. évi XXXI. tv. 36. §-a kimondta: *„a Magyar Köztársaság himnusza Kölcsey Ferenc Himnusz költeménye Erkel Ferenc zenéjével.”* Ezután az új magyar útlevelekbe is bekerült a Himnusz; egyrészt a műanyag adatlapon dombornyomással látható a kézirat szövegének részlete, másrészt pedig az útlevél oldalain UV-fény alatt látható a megzenésített kottájának részlete.

A magyar rádió és televízió, mióta fennáll, a Himnusszal fejezi be adását, és minden év december 31-én éjfélkor a színházakban, mulatókban félbeszakad a műsor, a magánlakásokban leteszik a poharakat, a beszélgetések elhallgatnak, a tánc abbamarad, és az emberek állva, a rádióban és a televízióban felcsendülő Himnusszal üdvözlik az újesztendőt.

Irodalom:

BÓNIS Ferenc: *Himnusz.* Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
FALVY Zoltán: *A Himnusz kézirata.* In: Muzsika. 1960/3.
KISS Gy. Csaba: *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai – egy nemzeti jelkép történetéhez.* Budapest, Nap kiadó, 2011.
KOVALOVSZKY Miklós: *„Örök. vigyázzatok a strázsán".* In: Magyar Múzsa. 1944/16.
LEGÁNY Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük.* Budapest, Zeneműkiadó, 1975.

VÉCSEY Zoltán: *A százéves magyar nemzeti ima*. In: Forrás. 1944/6.

Szózat

1836-ban mikor a bécsi kormány a nyílt abszolutizmus eszközeivel kísérelte meg visszaforgatni a történelem kerekét, akkor az egész reformkori politikai élet nagy fordulópontján követelt Vörösmarty Mihály rendületlen helytállást és ezért is írta meg a Szózat című versét, amelynek megzenésítésére a Nemzeti Színház igazgatója pályadíjat tűzött ki. A 22 pályamű közül a zeneszerző, író, színész Egressy Béni művére esett a választás és 1843. május 10-én adták elő először a Nemzeti Színházban.

A Szózatot második himnuszunknak is nevezzük. Sokáig vita tárgya volt, hogy a Himnusz vagy a Szózat legyen a nemzeti himnuszunk. 1843-ban a Pesti Hírlap a költeményt *„a nemzet béke s hadi dalának”* nevezte. Az 1848-as forradalom idején a Szózat *„magyar Marseillaise”* -ként fontos szerepet kapott.

A szabadságharc bukása után, a Bach-korszakban szavalása, éneklése hazafias tüntetésnek számított, a hatóságok többször meg is tiltották előadását. A Tanácsköztársaság idején és a Rákosi-rendszerben az általános iskolákban ugyan tanították, de nyilvánosan lehetőleg nem énekelték. Az 1990-es rendszerváltozás óta népi kezdeményezésre a hagyomány – néha a Székely himnusszal társulva az ünnepség zárásaként – föléledt. Nemzeti, avató vagy emlékünnepségeket, dísztemetéseket, amelyeket hagyományosan a Himnusz éneklésével kezdtek, a Szózattal fejeznek be.

A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LX. tv. végrehajtásáról szóló 125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet 7. melléklete az alkotmányos alapismeretek vizsgakövetelményei között sorolja fel a Szózatot is. A fegyveres és rendvédelmi testületek szolgálati szabályzatai a tiszteletadás teljesítését rendelik el a Szózat elhangzása alkalmával.

Irodalom:

A. MOLNÁR Ferenc: *A Himnusz és a Szózat történetéről.* In: Magyartanítás: módszertani folyóirat, 2000/2.
BÓNIS Ferenc: *Egressy Béni és a Szózat útja.* In: Kortárs, 1998/6.
CSEKEY István: *A százéves „Szózat” hatása külföldön.* In: Budapesti Szemle, 1939.
CSEKEY István: *A Szózat és a nagy világ: (a Szózat 20 nyelven).* Budapest, Cserépfalvi, 1940.
OROSZ László: *A százötven éves szózat.* In: Forrás, 1986/12.
POMOGÁTS Béla: *Jelenben élő múlt: irodalmi tanulmányok.* Budapest, Napkút Kiadó, 2013.
SOMOGYVÁRY Ákos: *A reformkori Nemzeti Színház kezdeményezései: a Szózat és a Hymnus megzenésítése, kései utóéletük*. In: Zeneszó: a Magyar Kórusok és Zenekarok Szövetsége (Kóta) lapja, 2010/2.

Rákóczi-induló

A Rákóczi-induló egy évszázados költészeti-zenei hagyomány fejlődésének végső foglalata: megtalálhatók benne a kuruc tábori zene bizonyos motívumai, a verbunkos zene egyes fordulatai és a kuruc énekek néhány dallama is. A reformkorban a Bihari János által összeállított indulót katonatoborzások, illetve ünnepélyes alkalmakkor a magyar hazafiság megnyilvánulásaként játszották. Liszt Ferenc 1839-es jótékonysági koncertjén ráadásként játszotta el saját feldolgozása szerint, majd a francia Louis Hector Berlioz 1846-os feldolgozása tette világhírűvé. Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után a nemzeti ellenállás szimbóluma lett. 1938-tól lett hivatalos nemzeti induló. Nemcsak katonai díszszemléken

hangzik el, hanem egyéb alkalmakkor is, például a magyar rádió műsorszóró kezdetének szignáljaként is.

Irodalom:

BÁLINT Sándor: *Régi szegedvidéki néphagyományok Rákóczi halhatatlanságáról és a Rákóczi-nótáról*. In: Ethnográfia, 1953.
BENDA Kálmán: *A Rákóczi-nóta és a Rákóczi-induló reformkori életéről.* In: Irodalomtörténeti közlemények, 1953/1-4.
KÁLMÁNY Lajos: *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat,1952.
MAJOR Ervin: *A Rákóczi-induló körüli kutatások újabb eredményei.* Budapest, Phöbus Nyomda, 1937.
MIKUSI Balázs: A Rákóczi-induló. In: Magyar Napló, 2011/10.
VARJAS Károly: *Adalék a Rákóczi induló keletkezéséhez.* In: Módszertani lapok. Magyar, 1994/4.

Székely Himnusz

Az ún. Székely Himnusz 1921-ben, a Trianoni békeszerződés hatására született. Szövegét Csanády György írta, zenéjét Mihalik Kálmán komponálta. Magyarországon, Romániában a szocializmus idején tiltották előadását, és mint hajdan a szabadságharc utáni megtorlások idején a Kossuth nóták fütyüléséért, ezért is büntetés járt. A tiltás nyomán a rendszerváltozás előtti években a magyarság összetartozás tudatának kifejezőjévé lett. 1989-ben Nagy Imre temetésén a Himnusz, Boldogasszony anyánk és Szózat után a Székely himnuszt énekelte a tömeg.

A Székely himnuszt a 2009. szeptember 5-én Székelyudvarhelyen megtartott Székelyföldi Önkormányzati Nagygyűlésen határozatban fogadták el az önkormányzati képviselők Székelyföld hivatalos himnuszának.

Sokan a csíksomlyói búcsúéneket tartják a székelyek himnuszának, amelyet Bartók Béla Este a székelyeknél című szerzeményére énekelnek. A Bartók-dallamra énekelt székely himnusz szövege:

„Ó én édes, jó Istenem,/ oltalmazóm, segedelmem,/ vándorlásban reménységem,/ ínségemben lágy kenyerem.

Vándor fecske sebes szárnyát,/ vándorlegény vándorbotját / vándor székely reménységét / Jézus áldd meg Erdély népét./

Vándor fecske hazatalál, édesanyja fészkére száll./ Hazamegyünk, megáld majd a/ csiksomlyói Szűz Mária.”

Irodalom:

CSERGŐ Bálint: *Az igazi székely himnusz*. In: Romániai Magyar Szó. 1991. május 14
FORRAI Tibor: *A székely himnuszról.* In: Romániai Magyar Szó. 1991. márc. 16-17.
GÁBOR Dénes: *Mítosz és valóság. Gondolatok a Székely Himnuszról*. Kolozsvár, Művelődés, 2000.
GELLÉRT Géza: (szerk.): *Emlékkönyv Csanády György, a Székely himnusz szerzője születésének 100-ik évfordulója tiszteletére.* Székelyudvarhely, 1995.
KÓNYA Ádám: *Az igazi székely himnusz forrásvidéke*. In: Romániai Magyar Szó. Bukarest 1994. 09
LÁSZLÓ Ferenc: *Melyik az igazi székely himnusz?* In: In: Új Ember magazin. http://Magazin.ujember.katolikus.hu. 0001/18html 2002. május 23.

Turul

A turul a magyar eredetmondák mitologikus madara. a legelső írott forras, amely említi: Anonymus Gesta Hungaroruma. Kézai Simon szerint Attilától Géza fejedelem idejéig a koronás fejű turul volt a magyarság hadi jelvénye.

A turul a magyar eredetmondák mitologikus madara. A magyarok ősi pogány hitvilágának emléke. Az égi hatalom és az uralkodói fensőbbség megtestesítője. A mondavilág tőle eredezteti az Árpád-házat (Turul nemzetsége), és mint ilyen, az Árpád-házi fejedelmek és királyok isteni eredetét hivatott hangsúlyozni. A turul az isteni gondviselés és iránymutatás nemzeti jelképe. Az önálló magyar nemzeti identitás és a nemzeti összetartozás ősi jelképe.

A mondai turul a természetben egy nagy testű sólyommal, a kerecsensólyommal (Falco cherrug) vagy az altaji havasi sólyommal (Falco rusticolus altaicus) azonosítható. A turul szó török eredetű, a togrul vagy turgul vadászsólymot jelent.

A 19. században Vörösmarty Mihály és Arany János műveiben többször is szerepel a magyarság jelképeként a turul. A kor ismereteit Jókai Mór: Levente című verses drámájában foglalta össze. Ennek hatására kerül Feszty Árpád monumentális körképére is. (Feszty Árpád Jókai Mór által örökbe fogadott unokáját vette feleségül.) A Millenium évében, 1896-ban hét turulmadaras emlékművet állítottak fel, méghozzá a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zoborhegyen, a dévényi várhegyen, Pannonhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Cenk hegyen. Majd így került a Ferenc József híd, (ma Szabadság híd) tetejére, illetve a Budai vár északkeleti sarkába turult ábrázoló szobor. Tatabánya melletti Kő-hegy tetején lévő turulszobor Európa legnagyobb madarat ábrázoló szobra: a kiterjesztett szárnyak fesztávolsága majdnem 15 méteres. Magyarországon összesen legalább 195 turulszobor áll 183 településen.

A jelenleg forgalomban lévő ötvenforintos érmén a kerecsensólyom kisplasztika található. A turul a Nemzetbiztonsági Hivatal (NBH), a Katonai Biztonsági Hivatal (KBH), illetve a Magyar Honvédség és egyes szervei jelképében is szerepel, illetve szerepelt. Számos település címerében megtalálható a turulmadár.

Irodalom:

BENKŐ Lóránt: *Árpád „de genere Turul."* In: Magyar Nyelv, 2009/1.
FODOR Géza: *Szabadságmadarunk a turul.* In: EGYÜTT, 2010/3.
LANGÓ Péter: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és koratörténeti emlékek.* Budapest, Typotex, 2017.
SUDÁR Balázs: *Turul szavunk művelődéstörténeti hátteréhez.* In: Történelmi Szemle, 2017/4.
THÚRY József: *A turul madár.* In: Turul 1886.
VOIGT Vilmos: *Közvetítő és átmenet = a turul (Első világháborús falusi emlékműveken).* In: KOVÁCS Ákos: (szerk.): *Momentumok az első világháborúból.* Budapest, Statisztikai Kiadóvállalat, 1985.

Állami és nemzeti ünnepek

Az ünnep és a benne való részvétel a közös szokás révén növeli a közösség egybetartozásának tudatát, mintegy közvetítve hozzájuk az általuk megvalósuló egység fontosságát és pozitív voltát. Ezáltal az ünnep az önmeghatározási folyamat lényeges eleme, és ily módon lehetőséget kínál a közösség kollektív tudatának kontrollálására, egyben a kollektív emlékezet alakítására. Az ünnepnap jelentősége – legyen akár az egyház által, akár más társadalmi alrendszer által tartott ünnep – a rá vonatkozó törvényszerűségek kollektív jellegéből származik. Az ünnep a közösségi élet próbája, működésképességének demonstrációja. Az ünnepek a munkaszünet, a szertartásokon való részvétel, az ünnepi viselet, az ünnepi étrend stb. révén a közösségi élet legintenzívebb és legplasztikusabb megnyilvánulásait jelenti. A magyar

alkotmányjog megkülönbözteti a nemzeti ünnepet, az állami ünnepet, valamint a többi munkaszüneti napot. Magyarországon egy állami és két nemzeti ünnep van. A többi munkaszüneti nap többnyire egyházi ünnepekhez, illetve jeles történelmi eseményekhez köthető. Ezeken felül vannak általában törvényekben rögzített nemzeti emléknapok is, amelyek valamely tragikus vagy örömteli történelmi eseményre való emlékezésre szolgálnak, de nem munkaszüneti napok. (Magyarországon 11 munkaszüneti nap van, amely hétköznapokra is eshet.)

Augusztus 20., államalapító Szent István ünnepe, állami ünnep. Történelmünk legrégibb hagyományokra visszatekintő ünnepe, mivel gyökerei a XI. századra nyúlnak vissza. I. (Szent) László király augusztus 20-ra tette át a korábbi augusztus 15-re eső ünnepnapot, mert 1083-ban ekkor emeltette oltárra VII. Gergely pápa hozzájárulásával I. (Szent) István relikviáit a székesfehérvári bazilikában, ami a szentté avatással volt egyenértékű. I. (Nagy) Lajos uralkodásától kezdve egyházi ünnepként élt tovább. Mária Terézia ismét elrendelte a Szent István-nap megtartását és 1771-ben Budára hozatta a Szent Jobbot. 1818 óta tartanak ezen a napon ünnepélyes körmenetet. A kiegyezést követően 1891-ben a vasárnappal együtt munkaszüneti nappá nyilvánították, így augusztus 20. fokozatosan visszanyerte korábbi státusát, és 1945-ig a nemzeti ünnepek közé tartozott. A kommunista rendszer számára vallási és nemzeti tartalma miatt nem volt vállalható, ezért 1949-től az új alkotmány, illetve az új kenyér ünnepének nevezték el és a Szent Jobb-körmenetet is betiltották. A rendszerváltozás után lett újra állami ünnep.

Az **új kenyér napját** a középkori Magyarországon július 15-én, az apostolok oszlása ünnepén tartották: ekkor vitték be a kenyeret a templomba, ahol megáldották, megszentelték. Ehhez a naphoz köthető az aratási felvonulás is, amikor a kalászkoszorút vivő lányokat a többiek lovaskocsin követték. Első útjuk a templomhoz vezetett, ahol hálaimát mondtak az aratás befejezésére. Az első magyar kenyérünnepet 1937-ben Szegeden, Péter-Pál napján rendezték meg. 1945 után a kommunista párt vezetői augusztus 20-ra tették, hogy ezzel is népszerűsítsék az *„Alkotmány ünnepét.”*

Március 15., az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc kezdetének, a modern parlamentáris Magyarország megszületésének napja.

A szabadságharc bukását követően természetesen az önkényuralmi rendszer betiltja a forradalomról szóló megemlékezést, így arra csak legfeljebb titokban keríthettek sort a hazafiak. 1860-ban nyilvános megemlékezésre történik kísérlet, ez ellen azonban a rezsim fegyverrel lép fel. A halálos áldozatot is követelő sortűz még inkább megerősítette a köztudatban a forradalom napjának emlékét. Ennek következtében hatvanas évektől - főként a korabeli ifjúság - összejöveteleken idézi fel 1848 emlékét.

Az 1867-es kiegyezés után a Habsburgok már hivatalosan nem tiltják meg a március 15-i megemlékezéseket, de a hivatalos Magyarország visszafogott maradt, nem kívánta megsérteni a szabadságharc leverésében részt vevő uralkodó érzékenységét. Ezért inkább április 11-éről az áprilisi törvények szentesítésének napjáról emlékeztek meg. 1898-ban, a forradalom 50. évfordulóján azonban már a teljes magyar politikai elit hivatalosan is ünnepelt. Hivatalos nemzeti emléknappá 1927-ben tették. (1927. évi XXXI. tc.)

A szovjet típusú diktatúra félt a ’48-as forradalom és szabadságharc emlékétől, és ezért kiiktatta a munkaszüneti napok közül, helyette április 4. lett *„nemzeti”* ünnep. Miniszteri rendelettel szabályozták még azt is, hogy az iskolai ünnepségeken milyen versek és prózák hangozhatnak el. Nem véletlen, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik követelése lett március 15-ének méltó megünneplése. A szabadságharc leverése után a Kádár-kormány erre ígéretet is tett, de azt nem tartotta be. Egy nemkívánatos kötelességgé vált a rendszer számára az 1848-as eseményekről való megemlékezés. A ’60-as évek végén kitalálták a tavasszal tartott Forradalmi Ifjúsági Napokat, amely keretében igyekeztek összemosni március 15-ét a március 21-i Tanácsköztársaságról és az április 4-i *„felszabadulásról”* való

megemlékezéssel. Ennek ellenére a ’70-es évektől március 15-én a rendszerrel szembenálló demokratikus gondolkodású ellenzéki fiatalok tüntettek a szabadságért és függetlenségért. A márciusi ifjak 12 pontja is aktuálissá vált. A rendszerváltozás 1989-es március idusa függetlenséget és demokráciát követelő tömegrendezvényeivel méltán vonult be a demokratikus Magyarország megszületését jelző események sorába. Az új, demokratikusan választott Országgyűlés 1991-ben hivatalos nemzeti ünneppé nyilvánította.

Október 23., az 1956. évi forradalom és szabadságharc kezdetének a napja, nemzeti ünnep. Az 1956-os forradalom és szabadságharc Magyarország népének a kommunista terror elleni vívott forradalma és a szovjet megszállás ellen folytatott szabadságharca. Mindössze 20 nap, de a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb időszaka zajlott le 1956-ban Magyarországon. Egy elszánt nemzet felemelte fejét és nemet mondott az elnyomásra, a diktatúrára és szembeszállt a világ akkori legnagyobb birodalmával és hadseregével. Az egész magyar nemzet részt vállalt benne. Ebben szinte nemzeti konszenzus volt, mert velük szemben csak a volt ÁVH-sok, hatalmukat féltő kommunista funkcionáriusok maroknyi csoportja állt. Voltak, akik a fegyveres harcot vállalták, a munkások sztrájkoltak, a parasztság biztosította közben városi lakosság élelmiszerellátását, továbbá megbénította a rendszer vidéki hatalmi apparátusát.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc abban a tekintetben is egyedülálló volt, hogy ilyen erős, fegyveres ellenállás a kontinens egyetlen országában sem bontakozott ki a hidegháború időszakában egy nagyhatalommal szemben, ilyen szabadságharc nem volt négy évtized alatt sem Berlinben 1953-ban, sem Prágában 1968-ban, sem Varsóban 1980-1981-ben. A magyar forradalom és szabadságharc legfőbb indító rugója nem a rossz ellátás, a nélkülözés volt, hanem a szabadságvágy. Magyarország népe az ország szabadságát és függetlenségét akarta kivívni.

Magyarországnak a XX. században addig szinte csak kudarc jutott osztályrészül: háborús vereségek, Tanácsköztársaság, Trianon, nyilas, majd kommunista diktatúra. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc Magyarországot az egész XX. században a legnagyobb világpolitikai szerephez juttatta.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc hírére megmozdult az egész művelt és demokratikus világ. Tüntetések, egyéb szolidaritást jelző akciók kísérték az eseményeket Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban egyaránt. Még nagyobb szabásúvá váltak a tüntetések a szabadságharc leverésének és megtorlásának brutális hírére, ami közvetve az Európai Unió fejlesztését is ösztönözte. A hat alapító tagállam kísérletet tett integrációjuk mélyítésére Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Nyugat-Németország és Olaszország. 1957-ben ez a hat ország aláírta a római szerződést, amely kibővítette az Európai Szén- és Acélközösség keretében zajló együttműködést, és megalapította az Európai Gazdasági Közösséget. A forradalom után hat hónappal aláírt Római Szerződés indította el azt, amit ma Európai Unióként ismerünk.

Olaszországban utcákat neveztek el az ’56-os magyar forradalmárokról. Az **Év Embere** a Time magazin választása szerint 1956-ban *„A magyar szabadságharcos”* lett. Az USA-ban az ’56-os forradalom az amerikai társadalom első televíziós élménye volt. Két mozifilm is készült a magyar forradalomról. Elvist, aki egész életében híres volt érző szívéről és jótékonyságáról is, 1957. január 7-én a legnézettebb, mintegy harminc millió nézővel büszkélkedő tévéműsorban, az Ed Sullivan Show-ban a magyarok támogatására kérte az amerikai lakosságot és elénekelte tiszteletükre a Peace In The Valley (Béke a völgyben) című dalt. E nagyszerű tett elismeréseként Elvis Presley Budapest díszpolgára lett és a Margit híd budai hídfőjénél található közterület az Elvis Presley park nevet vette föl**.** 1956-os forradalom és szabadságharc emlékére állítottak emlékművet többek között **Máltában,** Valettán, ottawai (**Kanada**) Beechwood Temetőben, **Ausztráliában**, a melbourne-i temetőben egy turulmadaras emlékművet, **Los Angeles-ben,** McArthur Parkban, 16 méter magas márványobeliszket, ohiói

Clevelandben, a Mindszenty-szobor mellett ott áll a magyar forradalmár szobra lyukas zászlóval a kezében, emellett **Denver, Erie, Bridgeport, Fairfield, San Francisco, Berkeley Springs** terein, utcáin találhatók még ’56-os emlékművek.

John F. Kennedynek, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 1960. október 23-án – a magyar forradalom kitörésének negyedik évfordulóján – megfogalmazott nyilatkozata, *„1956. október 23-a örökké élni fog a szabad emberek és nemzetek emlékezetében. E nap a bátorság, az öntudat és a győzelem napja volt. A történelem kezdete óta nincs még egy nap, mely világosabban mutatja az ember csillapíthatatlan vágyát a szabadság iránt – bármily kicsi is a siker esélye, s bármily nagy is az áldozat, amit követel.”*

Barack Obama elnökjelöltként, az 56-os magyar forradalom 52. évfordulója alkalmából az amerikai magyaroknak írott üdvözletében az alábbiakat mondta *„A magyar felkelés letöréséhez több mint 200 ezer szovjet katonára volt szükség, de a magyar nemzet szellemét és reményét nem lehetett legyőzni.”*

Konrad Adenauer Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja 1956. november 8-án így beszélt a forradalomról: *„Úgy gondolom, hogy minden okunk megvan arra, hogy csodálattal telve tekintsünk erre a szabadságharcra, mely még napjainkban is tart. Ezekben a napokban fájdalommal tölt el minket az a tudat, hogy a magyar nemzet szabadságharcát egymagában vívja, és hogy bár ebben a világ összes szabad népének morális támogatását bírja, úgy tűnik, hogy a meztelen erőszak erősebbnek bizonyul e nép hősies erőfeszítéseinél. És ez senkit nem hagyhat hidegen, aki számára a „demokrácia” és a „szabadság” szavak egy üres szólamnál többet jelentenek.”*

Jacques Chirac, francia elnök a forradalomról: *„Mindannyian emlékezetünkben őrizzük a magyar népnek a szabadságáért, de egyben a mi szabadságunkért is hozott áldozatát. A remény sosem hal meg, ha a szabadság szenvedélye fűti; azé a szabadságé, amely a Francia Köztársaság jelmondatának első helyén szerepel, és amelyről tudom, hogy oly drága a magyar nemzet szívének.”*

A forradalom elfojtása után **Alberto Moravia** azt a javaslatot tette a világ országainak, hogy azokat az utcákat, ahol szovjet nagykövetség van, mind kereszteljék át „*a legyilkolt magyarok utcájának.”*

Albert Camus, aki bár maga is baloldali érzelmű volt, bátorsága és intellektuális függetlensége révén felismerte a magyar forradalom valódi üzenetét: *„A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. (…) A magára maradt Európában csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol – még közvetve sem – igazoljuk a gyilkosokat”*

XII. Piusz pápa, akit személyes élmény is fűzött Magyarországhoz 1938-as Eucharisztikus Kongresszus óta és magyarul is megtanult, 1956 őszén egy hét leforgása alatt három körlevelében is szolidaritást vállalt a magyar néppel.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc hagyományának jelentős szerepe volt a rendszerváltozáshoz vezető út kikövezésében, hiszen a Kádár-rendszer azzal próbálta legitimálni magát, hogy ’56-ban valójában nem forradalom, hanem *„ellenforradalom”* volt. Több mint három évtizeden keresztül a kádári propaganda minden eszközzel próbálta sulykolni a hivatalos álláspontját az ’56-os eseményekről. Propaganda kiadványok tucatjai, regények, versek, filmek stb. állították sokféle megközelítésben, hogy mi történt szerintük 1956-ban. Ennek ellenére az öntudatos magyar polgárok pontosan tudták, hogy mi is történt valójában 1956-ban, és azzal is tisztában voltak, hogy a Kádár-rendszer legitimációja hazugságra épül.

1989. június 16-án Nagy Imrét és mártírtársait ünnepélyesen újratemették Budapesten. A Hősök terén többszázezren hallgatták a szónokokat. 1989. július 6-án a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa a legfőbb ügyész törvényességi óvása nyomán Nagy Imre és társai ítéletét hatályon kívül helyezte, és bűncselekmény hiányában felmentette őket.

Október 23-a jelképpé válását jelezte az is, hogy 1989. október 23-án az akkori ideiglenes államfő, Szűrös Mátyás a Parlamentnél összegyűlt százezres tömeg előtt kiáltotta ki a köztársaságot.

Ezért is iktatta törvénybe 1990-ben a szabadon választott országgyűlés az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékét. A törvényjavaslatot Kéri Kálmán korelnök az alábbi indokolással terjesztette fel szavazásra: *„1956 akkor lesz az, amivé szívünkben máris emelkedett, akkor fog kitörölhetetlenül ott élni a magyar történelemben úgy, ahogy 1848-49 máris él, ha bizonyítani fogjuk, hogy az az alap, amit 1956 vetett, tényleg alapja a magyar jövőnek, hogy azok a lépések, amelyek bennünket idevezettek, s amelyeknek eredményeire részben máris támaszkodhatunk, 1956-ból erednek, hogy 1956 ösztönzött bennünket tényeivel és tanulságaival arra, hogy szembeszálljunk Magyarország nagyhatalmi alávetettségének, hogy örök időkre biztosítani törekedjük visszavívott függetlenségét, hogy 1956 az ösztönzője annak, hogy ebben az országban származásától függetlenül, fizikai és szellemi munkás, paraszt, hivatalnok, polgár, vállalkozó és mindenki szabadon élhet az egyenlő jogokkal, függetlenül nemzetiségétől, legyen magyar, német, szlovák, román, cigány, horvát, szerb és mindaz a nemzetiség, amit még ismer ez az ország, szabadon és egyenlően élhessen felekezetétől függetlenül, legyen római vagy görög katolikus, legyen református, evangélikus, zsidó, unitárius, görögkeleti vagy szabadegyházak híve, szabadon éljen ebben az országban, ha betartja a törvényt, és legyen felette igazságosan egyenlő a törvény. Ezt alapoztuk meg, és visszük tovább azt a kívánságunkat, hogy önkény itt többé senkit ne sújtson, s legyen őseink reménye szerint mindenki egyenlő a törvény előtt és védett a zsarnokságtól örökre. Azt akarjuk, hogy azon az alapon, amelyet megvetve ide beléphettünk, emelkedjék a magyar jogállamiság, a demokratikus Magyarország olyan mintaállammá, amelynek kisugárzása átjárja Közép- és Kelet-Európát, és amelyik lehetővé teszi, hogy megvalósuljon Európa egysége békében, demokráciában örökre.*”

Így született meg az 1990. évi XXVIII. törvény az 1956. októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról: *„A szabadon választott új Országgyűlés halaszthatatlan feladatának tartja, hogy törvénybe foglalja az 1956. októberi forradalom és szabadságharc történelmi jelentőségét. Az újkori magyar történelem e dicső eseménye csak az 1848-49-es forradalomhoz és szabadságharchoz mérhető. 1956 őszének magyar forradalma megalapozta a reményt, hogy létrehozható a demokratikus társadalmi rend, és hogy a haza függetlenségéért semmilyen áldozat nem hiábavaló. A forradalmat követő megtorlás visszahelyezte ugyan a régi hatalmat, de nem volt képes kiirtani a nép lelkéből 1956 szellemét. Az új Országgyűlés kötelességének tartja, hogy ébren tartsa és ápolja a forradalom és szabadságharc emlékét. Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy 1956 szellemének megfelelően mindent megtesz a többpártrendszerű demokrácia, az emberi jogok és a nemzet függetlenségének védelme érdekében, ezért első ülésén elsőként a következő törvényt alkotja:*

1. § Az Országgyűlés az 1956. évi forradalom és szabadságharc emlékét törvényben örökíti meg.

2. § Október 23-át, az 1956. évi forradalom és szabadságharc kezdetének, valamint a Magyar Köztársaság 1989. évi kikiáltásának napját nemzeti ünneppé nyilvánítja.”

Fontosabb keresztény egyházi ünnepek

A **keresztény egyházi naptár** az adott év egyházi ünnepeit tartalmazza. Az ünnepek napjait a Gergely-naptárba illesztve adják meg. Ezek az ünnepek vagy minden évben azonos naptári napra esnek (**állandó ünnepek**), vagy évről évre más-más napon kerülnek megünneplésre (**mozgó ünnepek**).

(A fontosabb keresztény egyházi ünnepek egy része egyben államilag elismert ünnep is.)

január 1. Szűz Mária, Isten anyja (Újév) Kiskarácsony vagyis újév napja már az ókorban is az ajándékozás és jókívánság napja volt. A szokás aztán Európa-szerte elterjedt, így hazánkban is. A humanista tudós Galeotto Marzio (1427-1497) is megemlékezett az újévi ajándékozásról, és prédikált róla Telegdi Miklós (1535-1586) érseki helynök, a Corpus Juris Hungarici első kiadásának egyik szerkesztője: *„Szokás peniglen a keresztények között, hogy új esztendőben nagy szeretettel köszönnek, és ajándékokat osztogatnak egymásnak."* Az ajándékozás később nálunk a múlt században karácsonyra tolódott át, a jókívánság azonban, újév napjához kötötten, ma is élő szokás. S bizony, amikor éjfelet ütvén az óra, buék-kal koccintjuk poharainkat, nem gondolunk arra, hogy sok ezeresztendős szokást követve, ma is hiszünk a szó mágikus erejében.

Nagypéntek: a keresztény liturgiában a húsvét előtti péntek. A húsvét előtti 2. és a farsangi időszak vége utáni 45. nap. Ezen a napon emlékezünk meg Jézus Krisztus kínszenvedéséről, kereszthaláláról és sírba tételről. Nagypéntek a fájdalom és a gyász napja. Ilyenkor nem szólalnak meg a harangok és a templomok díszítését is letakarják. Magyarországon 2017 óta munkaszüneti nap. A római időkben a keresztre feszítés a kivégzés szokásos módja volt. A kivégzéshez használt kereszt felső szára ad helyet annak a feliratnak, melyet János evangéliuma szerint Pilátus szegeztetett Jézus feje fölé: *Iesus Nazarenus Rex Iudeorum*, rövidítve: INRI. *„A názáreti Jézus, a zsidók királya".*

Húsvét: a keresztények legnagyobb ünnepe (solemnitas solemnitatum). Az írások szerint Jézus az eltemettetése utáni harmadik napon feltámadt és még negyven napig köztünk élt. (A húsvétnak, mint tavasz-ünnepnek is a feltámadás a fénypontja.) Húsvét időpontját 325-ben a niceai zsinat a tavaszi napéjegyenlőséget (március 21.) követő holdtölte utáni első vasárnapban állapította meg.

Húsvét hétfő: Eredete egyrészt a keresztelésre, másrészt arra a legendára utal, amely szerint a Jézus feltámadását hirdető jeruzsálemi asszonyokat locsolással akarták a zsidók elhallgattatni, illetve a Krisztus sírját őrző katonák vízzel öntötték le a feltámadás hírét vivő asszonyokat. A locsolkodás szokásáról már XVII. századból is maradtak fenn írásos emlékek. A víz megtisztító, megújító erejébe vetett hit az alapja ennek a szokásnak, mely aztán polgárosodott formában (kölnivízzel locsolás) megmaradt a városokban napjainkig.

Pünkösd: (a gör. *pentekoszté*, 'ötvenedik' szóból). A pünkösdi ünnep, a húsvét utáni 7. vasárnapon és hétfőn tartott keresztény ünnep, amelyen a kereszténység arról emlékezik meg, hogy a Szentlélek ezen a napon áradt ki Jézus tanítványaira, az apostolokra. Ezért ez az ünnep a Katolikus Egyház születésének napja is. Pünkösd megünneplésének kiemelkedő magyar eseménye a csíksomlyói búcsú, amely az összmagyarság legjelentősebb vallási és nemzeti ünnepségei közé tartozik.

Mindenszentek: (november 1.) Ezen napon ünnepli a kereszténység az összes szentet, vagyis valamennyi megdicsőült lelket, akikről sokaságuk miatt a kalendárium külön, név szerint nem emlékezhet meg. 2001 óta munkaszüneti nap. Nem tévesztendő össze a halottak napjával, (november 2.) amelyet azoknak a lelkeknek szentelnek a keresztény egyházak, akik hitük szerint még a tisztítótűzben szenvednek. Annak ellenére, hogy a jámborságtörténet különös fejlődése során Mindenszentekből a gyakorlatban a halottak napjának vigíliája lett. Ilyenkor valamennyi magyarlakta területen az a szokás, hogy az emberek meglátogatják és rendbe teszik elhunyt hozzátartozóik sírját, virágot visznek és gyertyákat, mécseseket gyújtanak. Ezt a szokást nem csak a katolikusok, hanem a protestánsok és a nem hívők is átvették.

Karácsony: Jézus Krisztus születésének napja, ezért a kereszténység egyik legnagyobb ünnepe. A liturgiában karácsonynak is, a húsvéthoz hasonlóan kialakult az előkészületi ideje, az advent, majd a vigíliája (dec. 24.). Ez a nap nemcsak Jézus születésének, hanem a család, a szeretet és az otthon ünnepe is. A karácsonyt a keresztény világban szinte mindenhol hasonlóan

ünneplik. Az emberek karácsonyfát állítanak, megajándékozzák a szeretteiket és megünneplik Jézus születését.

Emléknapok

A magyar kultúra napja: (január 22.) 1989 óta ünnepeljük meg annak emlékére, hogy Kölcsey Ferenc 1823-ban ezen a napon tisztázta le Csekén a Himnusz kéziratát.

A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja: (február 15.) Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtitkárát 1947-ben ezen a napon jogellenesen letartóztatták és a Szovjetunióba hurcolták. A középiskolák számára tette kötelező ünneppé a Magyar Köztársaság Országgyűlésének 2000. június 13-án elfogadott 58/2000. (VI. 16.) sz. határozata.
A polgári védelem napja: (március 1.) A Nemzetközi Polgári Védelmi Világszervezet 1972. március 1-jén alakult meg. Erre emlékezve 1992-ben határoztak a polgári védelem napjának megrendezéséről.

Nemzetközi nőnap: (március 8.) A nők iránti tisztelet és megbecsülés kifejezésének napja: 1857. március 8-án New Yorkban 40 ezer textil- és konfekcióipari munkásnő sztrájkolt a béregyenlőségért és munkaidő csökkentésért. Erre emlékezve 1910 augusztusában, Koppenhágában Clara Zetkin javaslatára elhatározták, hogy nemzetközi nőnapot tartanak. Magyarországon 1914-ben ünnepelték először.

A magyar lengyel barátság napja (március 23.) 2006. március 14-én Lech Kaczyński lengyel és Sólyom László magyar köztársasági elnök Győrben aláírták a győri nyilatkozatot, valamint átadták a lengyel-magyar barátság első köztéri emlékművét. A magyar Országgyűlés 2007. március 12-én, a lengyel Szejm március 16-án nyilvánította határozatban ünnepnapnak március 23-át, a lengyel-magyar barátság napját.

A magyar költészet napja: (április 11.) 1964. óta József Attila születésnapján ünnepeljük.

A holokauszt áldozatainak emléknapja: (április 16.) 1944-ben a Kárpátalján ezen a napon kezdődött el a magyar zsidóság gettókba kényszerítése későbbi deportálásuk céljából. Az Országgyűlés 2000. évi döntése szerint 2001-től minden évben április 16-án tartják meg az emléknapot a középiskolákban.

A rendőrség napja: (április 24.) A kormány határozata alapján 1992-től Szent György napján rendezik meg.

A tűzoltók napja: (május 4.) Magyarországon hivatalosan 1991 óta tartják Szent Flórián, a tűzoltók védőszentjének napján.

A munka ünnepe: (május 1.) A nemzetközi munkásmozgalmak által kiharcolt, minden év május 1-jén tartandó ünnepség, hivatalos állami szabadnap, mely a munkások által elért gazdasági és szociális vívmányokat hivatott megünnepelni.

A Parlamentarizmus napja. (május 2.) A rendszerváltást követően az első szabadon választott Országgyűlés alakuló ülését 1990. május 2-án tartották. Az Alaptörvényben is említett jeles dátumra évről évre a Parlamentarizmus napján emlékezünk meg.

Anyák napja: (május első vasárnapja) Az amerikai eredetű hagyományt Magyarországon a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt honosította meg. Az első megemlékezést 1925-ben szervezték. 1928-ban miniszteri rendelet írta elő az iskolai ünnepségek megtartását.

Madarak és fák napja: (május 10.) Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906-ban rendelte el, hogy valamennyi iskolában egy külön napot szenteljenek a madaraknak és fáknak. 1996-ban egy kormányrendelet határozta meg az ünnep időpontját.

Hősök napja: (május utolsó vasárnapja). 1917-ben tették kötelezővé a hősi emlékművek állítását. 1924-ben egy újabb törvény a nemzeti ünnepek közé sorolta a magyar hősökről való

emlékezést, és május utolsó vasárnapját a Hősök Emlékünnepévé nyilvánította. A II. világháború után politikai és szimbolikus tartalma miatt tilalommal sújtották, eszmei üzenetét diszkreditálták. Csak a rendszerváltozást követően nyerhette vissza eredeti jelentését. A Magyar Köztársaság Országgyűlése, adózva az elmúlt ezredév mindazon magyar hősei emléke előtt, akik a haza szabadságáért és függetlenségéért, illetve a nemzet fennmaradásáért vérüket ontották vagy életüket áldozták, a nemzet erkölcsi adósságát törlesztette 2001-ben, amikor a magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló 2001. évi LXIII. törvényt elfogadta.

Nemzetközi gyermeknap: (május utolsó vasárnapja). A Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség 1949. novemberi határozata alapján 1950 óta május utolsó vasárnapján ünnepeljük a nemzetközi gyermeknapot. A nap célja, hogy felhívja a figyelmet a gyermekek jogaira, sajátos világukra. Magyarországon a II. világháború előtt is volt gyermeknap, de akkor az elhagyott és az árván maradt gyermekeknek gyűjtöttek adományokat.

A magyar honvédelem napja: (május 21.) A magyar szabadságharc tavaszi hadjáratának csúcspontjaként 1849. május 21-én a Görgey Artur vezette honvédsereg három hetes ostrom után visszafoglalta Buda várát. Ennek emlékére 1992-től a kormány határozata alapján, e napon ünneplik a magyar honvédelem napját.

A nemzeti összetartozás napja: (június 4.) a trianoni békeszerződés aláírásának (1920) évfordulója. 2010 óta emléknap.

Pedagógusnap: (június első vasárnapja). Egy 1951-es minisztertanácsi határozat a pedagógusok munkájának társadalmi elismeréseként június első vasárnapját pedagógusnapnak nyilvánította.

Az ügyészség napja: (június 10.) Az első magyar királyi ügyészségi törvény 1871. évi kihirdetésének emlékére 1991. óta minden év június 10-én ünneplik a magyar ügyészség napját.

Az 1956-os forradalom mártírjainak emléknapja (június 16.) Az 1996. évi LVI. törvény rendelkezett Nagy Imre és társai kivégzésének emlékére.

A **független Magyarország napja**: (június 19.) A megszálló szovjet csapatok ezen a napon hagyták el Magyarországot 1991-ben Az Országgyűlés 2001. május 8-i ülésén nyilvánította június utolsó szombatját a **Magyar Szabadság Napjává**, (2001. évi XVII. tv.) emléket állítva annak, hogy 1991 júniusában az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarország területét.

A magyar határőrség napja (június 27.) Szent László király tiszteletére (László-nap), a határőrség napját a kormány határozata alapján 1992 óta ünneplik Magyarországon.

A köztisztviselők napja: (július 1.) A Magyar Köztisztviselők és Közalkalmazottak Szakszervezete 1996-ban kezdeményezte, hogy a köztisztviselői törvény 1992. július 1-jei életbelépésének emlékére Magyarországon július 1-je legyen a köztisztviselők napja. 1997-ben tartották meg először.

A bíróságok napja: (július 15.) A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk kihirdetésének évfordulóját nyilvánította a bírák és az igazságügyi alkalmazottak ünnepnapjává 2000-ben az Országos Igazságügyi Tanács.

A büntetés-végrehajtási szervezet napja: (szeptember 8.) Magyarországon 1996 óta Szent Adorján napján ünneplik a büntetés-végrehajtás napját. Az afrikai születésű, Nikodémiában élt katonatiszt keresztény hite miatt szenvedett vértanúságot.

A magyar dráma ünnepe: (szeptember 21.) Madách Imre: Az ember tragédiája című művének ősbemutatója.

A helyi önkormányzatok napja: (szeptember 30.) Az Országgyűlés 57/2000. (VI.16.) határozata alapján, annak emlékére, hogy 1990-ben ezen a napon tartották az első önkormányzati választásokat.

Az idősek világnapja: (október 1.) Az ENSZ közgyűlése 1991-ben nyilvánította október 1-jét az idősek világnapjává.

Az aradi vértanúk emléknapja: (október 6.)

A magyar tudomány napja: (november 3.) Az 55/1997. (IV. 3.) Kormányrendelet alapján, annak emlékére, hogy 1825. november 3-án ajánlotta fel egyéves jövedelmét Széchenyi István gróf a Magyar Tudományos Akadémia létesítésére 2003-tól „A magyar tudomány ünnepe".

A magyar nyelv napja: (november 13.) A 66/2011. (IX. 29.) országgyűlési határozat alapította ezt az emléknapot annak emlékére, hogy 1844-ben V. Ferdinánd magyar király ezen a napon szentesítette a magyar nyelvet hivatalossá, államnyelvvé tevő törvényt. Az országgyűlési határozat szerint: *„Az Országgyűlés, felismerve azt, hogy a magyar nemzet összetartozását legfőbb szellemi kulturális örökségünk, nemzeti nyelvünk fejezi ki legjobban – tiszteletben tartva hazánk hagyományos nyelvi sokszínűségét, egyben felelősséget vállalva a kisebbségek nyelvhasználatának jogáért -, a nemzet fejlődését és hagyományainak őrzését egyaránt szolgáló magyar nyelv iránti megbecsülésének kifejezése érdekében, a magyar nyelvet hivatalossá tevő törvény, a magyar nyelv és nemzetiségről szóló 1844. évi II. törvénycikk elfogadásának napját, november 13-át a magyar nyelv napjává nyilvánítja."*

A békéért bebörtönözöttek napja: (december 1.) A világ békemozgalmának aktivistái minden évben ezen a napon tiltakoznak az igazságtalanul bebörtönzöttek szabadon bocsátásáért.

Az emberi jogok napja: (december 10.) 1948. december 10-én az ENSZ közgyűlésén elfogadták az emberi jogokról szóló egyetemes nyilatkozatot. Ennek emlékére az ENSZ 1950. december 4-i közgyűlése december 10-ét az emberi jogok napjává nyilvánította.

A hűség napja: (december 14.) A kormány 2001-es rendelete alapján hűség napjává nyilvánította december 14-ét, annak emlékére, hogy a 1921. december 14-16-án Sopronban és környékén megtartott népszavazáson a lakosság többsége a Magyarországhoz tartozás mellett döntött.

Történelmi emlékhelyek

Történelmi emlékhelyek: Történelmi emlékhely a kulturális örökség védelméről szóló törvény értelmében olyan kiemelkedő jelentőségű épített vagy természeti helyszín lehet, amely nemzetünk vagy valamely hazánkban élő nemzetiség történelmében meghatározó jelentőséggel bír, így erősíti nemzeti identitásunkat, összetartozásunkat. A magyar nemzet jelentősebb történelmi eseményeinek színtere. Jelenleg 52 történelmi emlékhely található az országban, amelyek jelentőségét a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság javaslata alapján kormányrendelet ismerte el. Ezek megjelöléséről a Nemzeti Örökség Intézete gondoskodott.

Abasár, a XI, századi királyi központ maradványai

A Heves megyei település részét képző Bolt-tetőn található Abasár a magyar történelem legmeghatározóbb korszakának, az államalapításnak egyedülálló emlékhelye, a mai Magyarország egyik legjelentősebb kora középkori épített öröksége. Abasár különlegességét páratlan épségben fennmaradt államalapítás-kori építészeti és régészeti emlékei adják. Az utóbbi években feltárt épületmaradványok Aba Sámuel magyar király (1041–1044)

rezidenciájához tartoztak. Történeti értékét növeli, hogy egyike azon kevés királyi központoknak, amelyekről tudomásunk van ebből az időszakból.

Balassagyarmat, vármegyeháza

Balassagyarmat 1950-ig Nógrád vármegye székhelye volt, így az épület a város egykori közigazgatási szerepének mementója. (Az 1945-ös választásokon feltűnően kevesen szavaztak a Kommunista Pártra, ezért a megye székhelyét áthelyezték Salgótarjánba.) Itt zajlott 1919. január 27-én az a közalkalmazotti gyűlés, amely a megszálló csehszlovák hadsereggel szembeni ellenállás szimbolikus eseménye volt. Megakadályozták ezzel, hogy az újonnan megalakult Csehszlovák Köztársaság hadserege még délebbre tolja az ország határait, és elérték, hogy Balassagyarmat Magyarország része maradjon. 1998-ban városi ünneppé nyilvánította a képviselő testület január 19-ét. Az eseménynek emléktörvény állít emléket, mellyel a Civitas fortissima (Legbátrabb Város) kitüntető elnevezést adományozták a városnak. (2005. évi XXXIX. tv.) A polgári és katonai áldozatok emlékét máig ápolják a városlakók. A hősi halottak neveit a városháza oldalán a húszas években készített emléktábla őrzi.

Andrássy út 60, Terror Háza

A politikai terror szimbóluma, ahol a nyilas és a kommunista diktatúra idején sokakat tartottak fogva, kínoztak és gyilkoltak meg. Az épület az 1930-as évek végétől a nyilasok gyűléseinek színhelye, majd Hűség Háza néven pártjuk központja volt. A kommunista vezetésű politikai rendőrség 1945-ben vette birtokba, később az ÁVO, majd az ÁVH székházaként működött. Az Andrássy út 60-ban ma a 2002-ben megnyílt Terror Háza Múzeum működik. A 20. századi diktatúrákat bemutatni szándékozó Terror Háza Magyarország egyik leglátogatottabb múzeuma.

Batthyány-örökmécses

A tér helyén egykor a 18. században emelt Újépület, az 1848–49-es szabadságharc utáni megtorlást szimbolizáló kaszárnya állt. Ennek udvarán végezték ki 1849. október 6-án gróf Batthyány Lajost, Magyarország első miniszterelnökét. A politikai és történelmi megemlékezések helyszíneként is szolgáló örökmécsest 1926-ban avatták fel.

Corvin köz

A Corvin köz az 1956-os forradalom és szabadságharc emblematikus helyszíne, a sztálinista diktatúra és a szovjet megszállás ellen folytatott fegyveres felkelés egyik fővárosi központja. A többszörös túlerőben lévő szovjet csapatokkal vívott harcok során sok felkelő „pesti srác” áldozta itt életét a magyar szabadságért. Nélkülük a forradalom számos követelése nem válhatott volna valóra. A Corvin moziban és a környező utcák épületeiben berendezkedő, önállóan működő józsefvárosi felkelő csoportok tagjait egyaránt corvinistáknak nevezzük, a vezető szerepet azonban egyértelműen a legnagyobb létszámú Corvin köziek töltötték be.

A Corvin közben 1956. október 29-én 1000–1200 fegyveres szolgált, a tágabb értelemben vett corvinisták (a legfontosabbak a Kisfaludy, a Práter és a Vajdahunyad utcai csoportok) ekkor már mintegy négyezren lehettek. A november 4-i szovjet beavatkozás elsődleges célpontja a Corvin köz és a Kilián laktanya volt, ezek ellenállása már aznap összeomlott. A Kisfaludy utcai, a Vajdahunyad utcai és más kisebb corvinista csoportok még november 8-ig tartották magukat.

A szabadságharcban több mint négyszáz józsefvárosi felkelő vesztette életét, a kádári megtorlás során mintegy százötven nyolcadik kerületi szabadságharcost ítéltek el, közülük mind a 23 halálraítéltet kivégezték. A Corvin mozi előtt látható szobor, Győrfi Lajos 1996-ban átadott alkotása a „pesti srácoknak", a szabadságharc legfontosabb résztvevőinek állít emléket.

Eötvös József Collegium

Az intézményt az École Normale Supérieure mintájára Eötvös Loránd fizikus, rektor és miniszter alapította 1895-ben, ma az ELTE szakkollégiumaként működik. A Collegium 1910-ben átadott épületét Alpár Ignác tervezte. Alapítása óta a „tudóstanárok" képzésére, a magyar szellemi élet utánpótlására hivatott, akik számára a tudomány művelése nem csupán szakma, hanem hivatás. Számos kiváló tudós tanult falai között. A második világháború után az elitizmussal vádolt Collegium működése fokozatosan ellehetetlenült, majd 1950-ben megszüntették az intézményt.

A rendszerváltozást követően Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter 1990. december 20-án ünnepi közgyűlésen rehabilitálta az Eötvös József Collegiumot, amely 1991 januárjától újra a miniszter közvetlen felügyelete alatt működött. Az intézmény 1995-ben visszakerült az Eötvös Loránd Tudományegyetem irányítása alá, ahol széleskörű tanulmányi autonómiával, az ország egyik legelismertebb szakkollégiumaként működik.

Hősök temploma és a hősök sírkertje

Az 1931-ben épült templom az első világháborúban hősi halált halt 10.000 magyar zsidó katonának állít emléket. Az épület 1944 végén része lett a pesti gettónak, amelybe a hatóságok hetvenezer embert zsúfoltak. Az embertelen körülmények és a gyilkosságok áldozatait a templom kertjébe, tömegsírokba temették, ezzel a sírkert a magyarországi holokauszt legfontosabb emlékhelyévé vált.

A Kálvin téri református templom és a Ráday gyűjtemény

A pesti református gyülekezet első temploma 1830-ra épült fel, kriptájában nyugszik többek között a reformkori politikus Fáy András. A Ráday Gyűjtemény alapja Ráday Gedeon reprezentatív magánkönyvtára és a család levéltára. A Ráday utcai gyűjtemény Benda Kálmán munkája nyomán vált tudományos műhellyé.

Ludovika Akadémia

Az „1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról" teremtette meg az önálló magyar tisztképzés lehetőségét. A Pollack Mihály tervei alapján 1830 és 1836 között elkészült klasszicista stílusú épület 1872-től szolgált a magyar honvédtisztképzés színteréül. Az épületet a II. világháború után kirabolták, kápolnáját raktárrá alakították át, a kertjében lévő szobrokat eltüntették. A kormány 2012 májusában döntött arról, hogy a Ludovika történelmi épületegyüttesét újjáépíti. Rekord gyorsasággal, 11 hónap alatt készült el ez a nagyszabású beruházás és lett az épület a Nemzeti Közszolgálati Egyetemé.

Magyar Tudományos Akadémia

A „magyar tudós társaság" létrehozásának gondolata már a XVIII. század végén felvetődött. Gróf Széchenyi István 1825-ben az országgyűlés alsótáblájának kerületi ülésén birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel megalapítására. (1827. évi XI. tc.) A magyar nyelv,

a „tudományok és művészetek minden nemében leendő kimüvelésére” létrehozott intézmény a 19. századi magyar nemzetépítés kiemelkedő fóruma lett.

Műegyetem

Elődintézménye, az 1782-ben alapított Institutum Geometrico-Hydrotechnicum révén a hazai műszaki felsőoktatás bölcsője. Ez volt az első polgári mérnökképző intézet Európában, ahol egyetemi szervezetben oktatták a műszaki tudományokat.

Az egyetem történeti kampuszán 1956. október 22-én tartott hallgatói nagygyűlés hatására kaptak szélesebb nyilvánosságot a politikai berendezkedéssel szembeni követelések. Az innen induló tüntetés lett a forradalom fővárosi nyitánya október 23-án.

Szilágyi Dezső téri református templom

Az első budai református templomot 1896-ban avatták fel a Víziárosban. Tervezője a magyarországi protestáns templomépítészet kiemelkedő alakja, Pecz Samu volt. A neogótikus stílusú templom építését az ország egész református társadalma támogatta. Itt kötött házasságot 1915-ben a költő Ady Endre és múzsája, Csinszka és 1940-ben a kormányzó fia Horthy István.

Trefort-kert

A Trefort-kert az újkori magyar felsőoktatás egyik legfontosabb helyszíne, nevét az egyetemi kampusz létrehozását támogató Trefort Ágoston kultuszminiszter után kapta. A kert az ekkor még egy karon folyó bölcsész és természettudományi, valamint kis részben az orvosi és állatorvosi képzésnek adott helyet, négy évtizeden át a Műegyetem is itt működött. Budapest a 20. század elején Európa egyik jelentős szellemi-kulturális központjává vált, világhírű tudósok sorát nevelte ki. Jelenleg az 1950-ben Eötvös Lorándra átnevezett budapesti tudományegyetem Bölcsészkara található itt.

Cegléd, Huszárlaktanya

A ceglédi huszárlaktanya 1905-ben épült. A Kárpát-medence legnagyobb hadifogolytáborát 1944 novemberében hozták létre a szovjetek a fontos vasúti csomópontnak számító Cegléden. A lágerben mintegy 200 ezren fordultak meg, fogságba esett katonák és elhurcolt civilek egyaránt. Közülük legalább ötezren vesztették életüket az embertelen körülmények és a kegyetlen bánásmód következtében. A fogolytábor megszűnése után is a szovjet hadsereg bitorolta az épületet. Ezért csak a rendszerváltozás után derülhetett ki, hogy a laktanya falán négyezer volt fogoly felirata maradt meg. A kegyetlen körülmények között fogvatartottak feliratai egyedülálló dokumentumok.

Csurgó, a Református Kollégium és Nagykönyvtár

A református gimnáziumot a 18. század végén a jobbágyainak művelődését is szem előtt tartó, felvilágosult katolikus főnemes, gróf Festetics György alapította. Az alapításnak a kor neves költője, Pálóczi Horváth Ádám is emléket állított. Az intézmény megszervezését a népi felvilágosodás kiemelkedő alakja, Nagyváthy János, aki ekkoriban Festetics jószágigazgatója volt irányította. A nagykönyvtár gyűjteményének alapjait is ebben az időben vetették meg. Rövid ideig a kollégium tanára volt Csokonai Vitéz Mihály, aki azt jövendölte, hogy Somogy „Új Hélikon lesz”. Csokonai Vitéz Mihály emlékét az 1936-ban felavatott Csokonai-emlékpad őrzi.

Drégely vára

A 16. századi török háborúk és a magyar hőskultusz egyik szimbolikus helyszíne. Ali budai pasa 1552-ben 12 ezer fős sereggel ostromolta Drégelyt. Szondi György másfélszáz katonájával négy napon keresztül tartotta a várat, de az utolsó rohamban valamennyi védő elesett. Szondi alakját a 19. század irodalmi művei tették a nemzeti emlékezet részévé.

Drégely vára a 16. századi események miatt lett a török ellen vívott háborúk és a katonai önfeláldozás fontos emlékhelye. A nemzeti emlékezetben Drégely az egykori várparancsnok, Szondi György kapcsán kapott helyet, akinek alakját már a kortársak elé is a hősiesség és az önfeláldozás példájaként állította a híres 16. századi énekmondó-történetíró, Tinódi Lantos Sebestyén Budai Ali basa históriája címet viselő siralmas énekében. A kultuszt a 19. század elején Kölcsey Ferenc elevenítette fel az 1830-ban írt Szondi című költeményének utolsó két sorával. Czuczor Gergely 1832-es balladájában is az egykori aranykor hőseként jelenik meg Szondi, azonban a drégelyi várparancsnok a mai olvasók számára vitathatatlanul Arany János 1856-os balladáján, a Szondi két apródján keresztül vált a történelmi panteon részévé. 1868-ban alakult meg Arany János, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold és Simor János részvételével a Szondi Emlékbizottság. A társaság kezdeményezésére 1885-ben emlékkápolnát szenteltek fel, szobrot és zászlót állítottak Szondi emlékének a Babat-hegyen. Az építményeket a 20. század hetvenes éveiben lebontották. A falu közepén a nyolcvanas években helyezték el Kő Pál szobrászművész munkáját, Szondi jelképes szarkofágját. A vár romjainál 2004-ben állították fel Melocco Miklós alkotását, amely szintén az egykori várkapitány alakját övező hagyomány továbbélését bizonyítja.

Fertőd, Esterházy-kastély

A főúri kultúrapártolás nagy alakja, Esterházy „Fényes” Miklós franciaországi látogatása után döntött a „magyar Versália” megépítéséről, amelynek tervezésében maga is részt vett. A herceg a 18. század második felében európai viszonylatban is jelentős gyűjteményt és kulturális központot hozott létre Eszterházán, ahol többek között Joseph Haydn is alkotott.

A magyarországi barokk-rokokó kastélyépítészet kiemelkedő alkotása, a fertődi Esterházy-kastély a magyarországi főúri kultúrapártolás kiemelkedő emlékhelye. Az épülethez tartozott az 1768-ra felépített, négyszáz férőhelyes, később leégett operaház és a Muzsikaház, valamivel később pedig már bábszínházzal is rendelkezett a kastély. Az épület körüli hatalmas park a korszak legjelentősebb barokk kertje volt, amely pontos, szimmetrikus tervezésével a kastély körüli tájat egységbe szervezte, és amelyet egzotikus fák, fasorok, szobrok és szökőkutak díszítettek. A kastély 1773-ban fényűző külsőségek mellett Mária Teréziát is vendégül látta. A fertődi kastély és környezete egyszerre tárgyi, kulturális és szellemi örökség, a kora újkori arisztokrata mecenatúra és kultúraápolás legjelentősebb magyarországi helyszíne, a magyar művelődéstörténet egyik legnagyobb hatású emlékhelye.

Gödöllő, Grassalkovich-kastély

A Ferenc József és Erzsébet királyné, később Horthy Miklós nyaralóhelyeként híressé vált gödöllői barokk kastélyt Grassalkovich Antal építtette a 18. század közepén. A gróf itt fogadta 1751-ben Mária Teréziát. Grassalkovich (III.) Antal valamelyest bekapcsolta Gödöllőt a 19. század első felének politikai és kulturális eseményeibe, a kastélyban ekkoriban megfordult Kazinczy Ferenc és Széchenyi István is. A Grassalkovichok fiágának kihalását követően az épület többször gazdát cserélt, a magyar állam 1867-ben vásárolta meg királyi pihenőrezidenciának. Gödöllő Erzsébet királyné kultuszának kialakulásában is fontos szereppel

bírt: a királyné rendszeres gödöllői jelenlétével maga is formálta a közvéleményt, létrehozva a mai napig népszerű Erzsébet-kultusz több elemét.

A kastély 1920 és 1944 között Horthy Miklós rezidenciája volt, aki leginkább a vadászati szezonokban használta. Az épület a világháborúban nem szenvedett komoly károkat, azonban a belső műtárgyállomány szinte teljesen megsemmisült. 1958-tól a kastélyban szociális otthon működött, az épület helyreállítása csak 1985-ben kezdődhetett el. A kastélyban múzem kapott helyet, amelynek első állandó kiállítása 1996-ban nyitott meg. A megújult kastély a dinasztikus reprezentáció fontos emlékhelye, rendbetétele a modern magyar műemlékvédelem egyik sikertörténetének is tekinthető.

Győri vár megmaradt része

A győri vár a török háborúk idején vált a kereszténység védőbástyájává. A 16. században itáliai mesterek tervei szerint a kor legmodernebb technikájával építették át. A vár 1598-as visszafoglalásáról vált híressé szerte Európában. Adolf von Schwarzenberg és Pálffy Miklós vezette egyesített seregek a Fehérvári-kaput berobbantva újra keresztény kézre juttatták a várost. Győr – megerősített védműveinek köszönhetően – többé már nem került török uralom alá. A vár a Rákóczi-szabadságharc, majd a francia háborúk alatt kapott újra stratégiai jelentőséget. A napóleoni csapatok kivonulásuk során, 1809-ben felrobbantották, ezért ma csak részei láthatók. Az egykori győri várfalnak, amely a 18. század végén vesztette el végleg katonai funkcióját, ma már csak részletei láthatók. A győri történelmi emlékhely elsősorban az egykori erődített város török háborúkban betöltött védelmi szerepének állít emléket.

Gyulai vár, Hondvédtiszti Emlékhely

A gótikus téglavár-építészet szép példája. 1566-ban a török seregekkel szemben a körülbelül kétezer védő hatvankét napig tartotta Gyulát, ami a törökökkel vívott harcokban kiemelkedő teljesítménynek számított. A keresztény seregek 1695-ben foglalták vissza. A Rákóczi-szabadságharc után elvesztette hadászati jelentőségét. A hátsó homlokzata előtt álló emlékhely az 1849-ben lefegyverzett magyar honvédtisztekre, köztük a későbbi vértanúkra emlékeztet, akiket innen vittek az aradi vesztőhelyre. A később Aradon vértanúságot szenvedett honvédtábornokok közül tízen váltak itt meg fegyvereiktől. Knezich (Knezić) Károly inkább eltörte szablyáját, mintsem, hogy ép állapotban tegye le. A szabadságharc ezen ereklyéje ma a múzeum féltett kincse. Az egykor itt raboskodó aradiak emlékét a fegyverletétel helyén ma emlékpark őrzi.

Hajdúböszörmény, hajdúkerületi székház

A közigazgatási különállás kiépítésének, az autonómia történetének szimbóluma a Hajdúböszörményben található Hajdúkerületi székház. Az egykori székház Hajdú-Bihar megye legrégebbi világi funkcióval felruházott középülete. A volt hajdúkerületi székház több intézménynek is helyet adott, ezek közül az 1929-ben létrejött Hajdúsági Múzeum és a városi bíróság máig itt található.

A marhahajcsárokból lett katonáskodó hajdúk helyzetét 1605-ben a korponai oklevél rendezte, amelyben Bocskai István közel tízezer hajdút emelt a kiváltságosok közé. Hajdúkerület (Districtus Haidonicalis) elnevezés a 18. század végén, illetve a 19. század elején vált bevetté. Az 1790/91. évi XXV. és XXIX. tc. biztosította a kerület önállóságát és – kiváltságos kerületként – a követek küldésének lehetőségét az alsótáblára. Önállósága 1876-ban közigazgatási átszervezés következtében szűnt meg.

Jászberény, Jászkun Kerületi Székház

Az egykori Jászkun kerület székházának épülete, amely ma a Jászberényi Városi Bíróságnak ad otthont, a jászkunok 1876-ig fennálló autonómiáját szimbolizálja. Az iráni nyelvű jászok és a török eredetű kunok a középkorban települtek be Magyarország területére, ahol a kezdetektől bizonyos fokú autonómiát élveztek. A hódoltság idején a törökök nagy pusztításokat okoztak a jászok és kunok lakta vidéken, amelynek lakossága összeolvadt a betelepült magyarokkal. A török kiűzése után a területek lakossága a korábbi jász és kun kiváltságokra hivatkozva igényelte az autonómiát, jogait az 1655. évi XLIV. tc.-kel kapta vissza. A 17. században a nádor által kiadott oltalomlevél és a kinevezett főkapitányok a kiépülő közjogi önállóságot erősítették meg. A terület szokásjogát az 1751. és az 1790. évi statútumok kodifikálták, végül az 1799-es nádori statútumok rendezték a jászkun személyi- és birtokviszonyokat is. A 18. század közepén alakult ki a vármegyétől független Jászkun kerület 1848-ig fennálló struktúrája, a „Hármas kerület", amelyet a Jászság, a Kiskunság és a Nagykunság alkotott.

Kehidakustány, Deák-kúria

Az 1740-es években épült barokk stílusú nemesi kúriában élt 1808-tól 1854-ig Deák Ferenc, az első felelős magyar kormány igazságügy-minisztere, az 1867-es kiegyezés szimbolikus alakja. A magyar nemzeti emlékezetben „a haza bölcseként" híressé vált Deák évtizedeken keresztül otthonaként tekintett a kúriára, ahol többször fogadta a korszak szellemi életének kiemelkedő alakjait. Járt Kehidán Batthyány Lajos gróf, Kossuth Lajos, Teleki László, de Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós és Eötvös József báró is.

A Zala megyében található Kehida (1977 óta Kehidakustány) a magyar középkor történetének egyik fontos színhelye, ugyanis itt adták ki 1232-ben a zalai királyi szerviensek a bíráskodási jogukat biztosító „kehidai oklevelet", amely fontos lépés volt a nemesi vármegye kialakulásának folyamatában. Kehidának a nemzeti emlékezetben betöltött szimbolikus szerepét azonban nem ez, hanem a Deák-kúria biztosítja. Deák Ferenc kultusza már a 19. században megszületett. Rögtön halála után, 1876. január 29-én a nemzet halottjának nyilvánították, testét az MTA előcsarnokában ravatalozták fel. Tisza Kálmán miniszterelnök február 16-án Deák érdemeinek törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé.

Keszthely, Festetics-kastély és Georgikon

A kastély építését – a család növekvő rangjának kifejezéseként – a Festeticsek vagyonát jelentős részben gyarapító Festetics Kristóf kezdte el 1745-ben. A mezőváros Keszthely ekkoriban kezdett családi birtokközponttá válni. A 18. században is többször átalakították, majd az 1883 és 1887 közötti nagyszabású átépítés során nyerte el mai formáját. Gróf Festetics Tasziló lebonttatta a kastély jobb oldalszárnyát, a főszárny új szakaszára pedig egy tornyos középrész került, illetve az építmény egésze manzárdtetőt kapott. Az épület így méretében nagyjából kétszeresére növekedett, és ezzel az ország egyik legnagyobb kastélyává vált. A keszthelyi kastélyban élt a család legkiemelkedőbb alakja, gróf Festetics György, akinek jóvoltából Keszthely a magyarországi kultúra fontos központjává vált a 18–19. század fordulóján. Az 1810-es évektől a magyarországi és külföldi főnemesek is egyre nagyobb számban keresték fel a kastélyt, Berzsenyi Dániel pedig mint „magyar Veimárt" ünnepelte Keszthelyt. Ekkor élte virágkorát a több generáció munkájának gyümölcseként létrejött, a legépebb formában fennmaradt magyarországi főúri könyvtár, amelynek belső famunkái a mai napig a könyvtárterem díszei. Az egykor Európában is egyedülálló Georgikont szintén gróf

Festetics György alapította Keszthelyen 1797-ben. A rendszeres mezőgazdasági oktatás első magyarországi iskolája számos szakterületen biztosított tanulási lehetőséget, ösztöndíjakat a 19. század első felében. A ma már műemléki védelem alatt álló épület fontos emlékhely, az egykori hagyományokat és a Festetics-örökséget életben tartva a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kiállítóhelyeként működik.

Komáromi erődrendszer

Komárom a Csallóköz, a Komárom-Esztergomi-síkság és a Mátyusföld találkozási pontján, a Duna két partján épült település. Az 1848–49-es szabadságharc alatti magyar katonai ellenállás szimbóluma Komárom Duna-parti erődrendszere. A komáromi csaták a jobb parton, az ekkor még épülő erődök közelében zajlottak. A világosi fegyverletételt követően Klapka György vezetésével a védők 1849. szeptember végéig kitartottak, de szabad elvonulás fejében október elején átadták az erősséget. 1945 után a magyarországi oldalon a Monostori erődben a szovjet déli hadseregcsoport helyezte el hatalmas fegyverraktárait. Jelenleg a Monostori erődben láthatóak a régmúlt idők eseményeit felidéző kiállítások, a Csillagerődben raktárak találhatók, az Igmándi erődben pedig a római korból feltárt kőfaragványokat tekinthetjük meg.

Kőszegi vár

Szulejmán Bécs ellen indított hadjárata 1532 augusztusában érte el Kőszeget. A várat Jurisics Miklós védte ezerfőnyi seregével a sokszoros török túlerővel szemben. A védőknek csak töredéke tartozott a katonáskodó rétegekhez, Kőszeg ennek ellenére nem került török kézre. Habsburg Ferdinánd a hősies vitézségéért Jurisics Miklóst bárói rangra emelte és neki adományozta Kőszeg városát. A városban a 11 órai harangszó emlékeztet a sikeres ellenállásra. A Jurisics-vár rekonstrukciója 2011-ben kezdődött el. A várat a látogatók előtt 2013. július 2-án nyitották meg. Megújult külsővel és modern technikai eszközökkel, például klimatizált vitrinekkel ellátott interaktív kiállítótérben ismerkedhetnek a látogatók a vár történetével az építéstől egészen 1945-ig, azaz az Esterházy-korszak végéig.

Máriapócs, kegytemplom és bazilita monostor

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található Máriapócs a legfontosabb magyarországi zarándokhelyek egyike. 1676-ban, miután Csigri László, a falu bírája a török rabságból történő szabadulásának és szerencsés hazatérésének emlékére, fogadalomból és hálából festetett egy Istenszülő képet. A hagyomány szerint 1696-ban az itt található Mária kép könnyezni kezdett. A könnyezés két hétig szünet nélkül tartott, majd kisebb megszakításokkal egészen december 8-ig. Innen eredt nemzetközi kultusza, amelyről Habsburg I. Lipót osztrák császár és magyar király is értesült elrendelte, hogy a könnyező ikont katonai kísérettel – mivel a helyi lakosok ezt meg akarták akadályozni, – Bécsbe szállítsák át. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703-ban 100 pontba foglalta össze a magyar nemzetet ért fájó jogtalanságokat. A kézirat – melyet az egri káptalani levéltár őrzi – 90. pontjában sérelmezi a pócsi kegykép Bécsbe szállítását és vissza nem hozatalát. 1707-ben Pócsra került a kegykép egyik másolata. Sem a Bécsbe szállított eredeti kép, sem a róla készült másolatok a továbbiakban nem könnyeztek, kivéve azt az egyet, amelyiket Pócsra visszavittek A község ekkor vette fel a Mária előnevet, tehát a második könnyezés, vagyis 1715 óta hívják Máriapócsnak a kegyhelyet. A Pócsra zarándokoló hívek egyre nagyobb száma szükségessé tette a kis fatemplom helyén egy nagyobb templom építését. A 18. században barokk stílusban épült görögkatolikus rendház az egyetlen magyarországi bazilita monostor. Máriapócs Magyarországnak 300 éve az egyik legnagyobb és leghíresebb búcsújáró helye. Különösen a három nagybúcsún keresik fel óriási tömegek a “pócsi Máriát”,

sokszor a százezres létszámot is meghaladva egy-egy szombaton és vasárnap. 1991. augusztus 18-án II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmával elzarándokolt Máriapócsra, ahol bizánci szertartású Szent Liturgiát végzett magyar nyelven a pócsi Mária kegyképe előtt.

Mezőtúr, Református kollégium és könyvtár

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Mezőtúrban található az 1530-ban alapított Református kollégium és könyvtár. A kollégiumot, a Tiszántúl fontos kálvinista központját Wittenbergben tanult prédikátorok kezdték felépíttetni. Túri Szabó Lukács és Túri Sánta Jakab prédikátorok, azzal hálálták meg volt iskolájuk gondoskodását, hogy könyveket, térképeket hoztak magukkal, s odaajándékozták az iskola könyvtárának. Muzeális értékű, 16 ezer kötetes, ritka könyveket tartalmazó ókönyvtárnak ilyen ajándékok vetették meg az alapját. Az 1948-as államosítás után az intézmény 1992-ben vált újra református gimnáziummá. Ez a könyvtár állományában is lendületes gyarapodást hozott. A kollégiumban tanult a magyar szellemi élet számos kiemelkedő alakja, többek között Szép Ernő író, Tamkó Sirató Károly költő és Várkonyi Zoltán filmrendező.

Diósgyőri vár

A négytornyú gótikus vár a középkori lovagi kultúra magyarországi szimbóluma, virágkora I. (Nagy) Lajos uralkodásának idejére esett. A „lovagkirály” 1381-ben itt erősítette meg a torinói békét, amelyben Velence elismerte, hogy Dalmácia a magyar uralkodó fennhatósága alá tartozik. A vár az Anjou uralkodók idejétől 1526-ig királynék nyaralóhelye volt. A királynék alatti második virágkor után a vár elveszítette reprezentatív szerepét. A 16. század második felében erődítési munkálatokat végeztek rajta, amelyek eredményeként rondella és olaszbástya épült. Régészeti feltárások a 20. század harmincas éveiben zajlottak először Diósgyőrött. A vár kiterjedt kutatása a második világháború után kezdődött. 2014-ben a várat újjáépítették, melynek során nemcsak a romok konzerválása, hanem a továbbépítése, rekonstrukciója is megtörtént. A diósgyőri vár fejlesztésével, megújulásával Miskolc olyan turisztikai látványossággal lett gazdagabb, amely Közép-Európában egyedülálló.

Mosonmagyaróvár, a határőrlaktanya előtti tér

Október 26-án diákok tüntetést szerveztek, amelyhez a városlakók, elsősorban az üzemi munkások csatlakoztak. A tüntetők a Himnuszt és a Kossuth nótát énekelve a határőrlaktanya elé vonultak, hogy maguk mellé állítsák a katonákat, de a tömeget határőrök részéről, akiket köznyelv csak mint „zöld ÁVH” -t emlegette, sortűz fogadta. Az áldozatok számát az is növelte, hogy a laktanyaépület ablakaiból a sebesültek és a menekülők közé kézigránátokat hajigáltak. A halottak számáról már a sortűz másnapján eltérő adatok láttak napvilágot. A megyei napilap 59 halottról számolt be, a Földes Gábor ellen indított perben, 1957-ben, az ügyész 104 áldozatot, a temetésről beszámoló Daily Mail 85 elhunytat és 230 sebesültet említett. Később több szemtanú 107 áldozatról beszélt. A Kádár János vezette hatalom a laktanya parancsnokát kitüntette, a felháborodott tömeget lecsilapítani próbáló Földes Gábort pedig halálra ítélte és kivégeztette. A borzalmas sortűz helyén ma Rieger Tibor szobrász Golgota című szobra áll, ahol 50 kopjafa emlékezik halottakra. A sortűz helye a Gyász tér nevet viseli. Október 26-a Mosonmagyaróvár képviselő-testületének határozata alapján városi gyásznap.

Muhi csata emlékműve

A középkori magyar állam az 1241-es muhi csatában (ma: Borsod-Abaúj-Zemplén megye) szenvedte el a legsúlyosabb vereségét. Az akkori világ legjobb hadseregét, amely legalább kétszeres-háromszoros túlerőben volt, Batu kán személyesen vezette. Bár a magyar sereg döntő csatát vesztett, de igen érzékeny veszteséget okozott az ellenségnek is. A mongolok nem érték el kívánt céljukat, mert a csatában nem sikerült elfogniuk Béla magyar királyt és a vereség ellenére sem szűnt meg a magyarok ellenállása. A várakba bezárkózott védők sikeresen védtek meg több erősséget (Esztergom, Székesfehérvár, Pannonhalma, Nyitra, Fülek, Abaújvár stb.) az ostromok során. A Trauig menekülő magyar király a mongolok kivonulását követően újjáépítette a kifosztott országot. A rövid, ám pusztító mongol uralom tatárjárás néven vált a nemzeti emlékezet részévé. A magyar történeti tudatban IV. Béla máig a második honalapító szerepét tölti be. Ez a pozíció azon a meggyőződésen alapul, hogy a tatárjárás egy éve után az ország szinte teljesen elnéptelenedett, a királynak a semmiből kellett újjáépítenie az államot. A magyar történelem egyik legnagyobb csapását okozó muhi csata emléke Vadász György építész és Kiss Sándor szobrász elemi erejű alkotásában tárgyiasult, amelyet 1991-ben, a 750. évforduló alkalmából avattak fel. A sírhalmot szimbolizáló mesterséges dombon fakeresztek emlékeztetnek az ütközet áldozataira és a tragikus vereségre.

Nyírbátor, a Báthory-várkastély és református templom

A templom a magyarországi gótikus építészet kiemelkedő alkotása. Báthori István erdélyi vajda építtette, akinek sírja a templomban található. A fogadópalota az egykori várkastély megmaradt része. Nyírbátor a középkori gótikus és reneszánsz kultúra emlékezetének fontos helyszíne, a magyar történelemben nagy szerepet játszó Báthori család névadó települése.

Pápa, református kollégium és ótemplom

Az 1531 óta működő kollégium évszázadokig a magyarországi reformáció egyik szellemi központja volt. Az iskola kezdetben a lutheri elveket képviselte, a 16. század végére vált kálvinista teológiai műhellyé. Az ótemplomot, amely II. József részleges vallásszabadságot biztosító türelmi rendelete után épült, a református közösség másfél évszázadon át használta.

Pécs, Székesegyház, Püspöki Palota, és középkori egyetem.

A pécsi püspökséget I. (Szent) István az első egyházmegyék között alapította 1009-ben. A többször átépített székesegyház mai formáját a 19. század végén nyerte el. Valószínűleg a szintén 11. századi eredetű püspöki palotához kapcsolódott Magyarország első egyeteme, amelyet Vilmos püspök és I. (Nagy) Lajos kezdeményezésére alapítottak 1367-ben.

Pócspetri, a Polgármesteri Hivatal épülete

1948. június 3-án a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Pócspetrin – az egyházi iskolák államosítása elleni tüntetés során – valószínűleg balesetben meghalt egy rendőr. Az esetből az akkori hatalom gyilkossági ügyet és koncepciós pert kreált, Királyfalvi Miklós segédjegyzőt június 11-én kivégezték, Asztalos János plébánost pedig halálra ítélték, de az ítéletet másodfokon életfogytiglani börtönre enyhítették. A községben kijárási tilalmat rendeltek el, a lakók közül több embert még aznap előállítottak és letartóztattak, bántalmazással kényszerítve őket vallomástételre. A verésekbe hárman később bele is haltak, többen súlyos büntetést kaptak. A falu lakosságát meghurcolták, az országos sajtóban pedig az eset kapcsán egyházellenes propagandakampány indult. Pócspetri 1948-as tragikus eseményeinek és a koncepciós pernek

színhelye egyaránt a jelenlegi Polgármesteri Hivatal, a volt Irinyi kúria, amely a magyarországi kommunista államhatalom erőszakos kiépítését szimbolizálja.

Recsk, egykori kényszermunkatábor

A Rákosi-féle diktatúra leghírhedtebb munkatábora, a kommunista terror szimbólumának számító „magyar Gulag" 1950 és 1953 között működött a Mátrában található Recsken bírósági ítélet nélkül tartottak fogva mintegy ezerötszáz politikai foglyot. Ezek a táborok közvetlenül a Péter Gábor vezette Államvédelmi Hatóság (ÁVH) irányítása alatt álltak. A többnyire szintén büntetésből Recskre vezényelt őrök kegyetlen bánásmódja mellett a kényszermunka is mérhetetlen szenvedést okozott a fogvatartottaknak. Az önmagában is megerőltető fizikai munkát tovább nehezítette rabok számára a rendkívül hiányos táplálkozás. Sokan a kimerültségtől vagy betegségektől haltak meg, őket többnyire a váci rabtemetőben temették el.

A recski tábor fennállása során mindössze két embernek sikerült megszöknie. Az egyikük Dobó József volt, aki azonban feladta magát, miután megtudta, hogy családtagjait letartóztatta az ÁVH. Egy nyolc fős csoport 1951. május 20-án aprólékosan megtervezett szökést kísérelt meg, de csupán Michnay Gyulát nem fogták el, aki sikeresen kijutott az országból. Michnay a müncheni Szabad Európa Rádió adásában emlékezetből felsorolta mintegy hatszáz recski rabtársa nevét, így értesülhetett először a magyar és a nemzetközi közvélemény a kényszermunkatáborok létezéséről.

Salgótarján, December 8. tér

Salgótarjánban a civil lakosságra leadott sortűz az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni leszámolások legvéresebb terrorakciója volt. Az egykori Vásártéren 1956. december 8-án mintegy négyezren tüntettek – békésen – a letartóztatott forradalmárok kiszabadításáért. A karhatalom képviselői, valamint szovjet katonák tüzet nyitottak a fegyver nélküli tömegre. A sortűznek levéltári források szerint 49 halálos áldozata és 80 sebesültje volt. A legújabb kutatások azonban 131 főre teszik a halálos áldozatok számát. A napjainkban már December 8. térnek nevezett helyszín szimbolizálja az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni tömeges megtorlásokat.

Sárospataki vár, Református kollégium és könyvtár

Sárospatak vára, amely Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, a kora újkori Magyarország egyik kulturális és politikai központja, a Rákóczi család kultuszának legfontosabb emlékhelye. A kollégiumot 1531-ben alapította Perényi Péter. A 17. században Comenius irányításával az ország egyik leghíresebb kollégiuma, a reformáció központja lett. A kollégiumi könyvtár története pedig egyidős az iskolával. A mára már több mint félmillió darabot számláló gyűjtemény többek között 7 kódexet, 18 kódex-töredéket, 33 ősnyomtatványt és 1430 régi magyar könyvet is őriz. Köteteiből 170 értékes könyvet a II. Világháború után a Szovjetunióba vittek és azokat csak 61 évvel később sikerült visszaszerezni 136 darabot. A Kollégium jeles közéleti személyiségeket, írókat, költőket, tudósokat nevelt az országnak. Néhányan a pataki diákok leismertebbjei közül: Bessenyei György, Bethlen Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Fáy András, Gárdonyi Géza, Geleji Katona István, Kazinczy Ferenc, Kiss Áron, Komáromi Csipkés György, Kossuth Lajos, Móricz Zsigmond, Rákóczi György, Rákóczi Zsigmond, Szemere Bertalan, Teleki László, Tompa Mihály - vagy, a kortársak közül: Béres Ferenc, Fekete Gyula, Képes Géza, Mészöly Dezső, Pécsi Sándor.

Sárvári vár

A sárvári vár egy teljes épségben megmaradt középkori vár Sárváron, a Rába folyó nyugati partjának közelében. A vár mai formáját Nádasdy Tamás (1498-1562) alakította ki, aki Sárvárt mecénási tevékenységével a magyar reformáció kulturális központjává tette. Megfordult itt Dévai Bíró Mátyás protestáns prédikátor, Sylvester János bibliafordító és Tinódi Lantos Sebestyén költő is. A vár dísztermének monumentális falképe a magyarországi barokk festészet fontos alkotása. A vár a helyi kulturális rendezvények első számú színhelye, állandó jelleggel két intézmény működik a területén: a Nádasdy-vár Művelődési Központ és Könyvtár, valamint a Nádasdy Ferenc Múzeum.

Sátoraljaújhely-Széphalom, Kazinczy- emlékcsarnok

Kazinczy Ferenc, író, költő, a nyelvújítás kiemelkedő alakja álmodta ide otthonát, ahonnan 1831-ben bekövetkezett haláláig szervezte a magyar irodalmi életet. Az elpusztult kúria helyén álló emlékcsarnok és az előtte található családi sírkert már a 19. században fontos zarándokhellyé vált, 2008-ban pedig itt nyílt meg A Magyar Nyelv Múzeuma.

Sóly, Református templom

Az ország egyik legrégebbi templomát István vértanú tiszteletére szentelték. A hagyomány szerint I. (Szent) István építtette a 11. század elején Koppány sólyi legyőzésének emlékére, feltehetően előzetes fogadalmát teljesítve. A templomot a 16. század végétől a református közösség használja, külső formája nagyrészt barokk kori átépítés eredménye. Korábban a templom festett famennyezetű volt, de az 1724-ből való eredeti mennyezetet és a karzatot 1894-ben Kós Károly vásárolta meg és vitette az Iparművészeti Múzeumba. Így ma csak a szószékkorona őrzi a templomban az eredeti díszes fafestések emlékét.

Sopron, Tűztorony

A feltehetően várkaputoronyként, majd tűztoronyként szolgáló 58 méter magas épület város jelképe. A Fő téren áll. A XIII. században építették, majd évszázadokon át szolgálta a várost. Sopron városának lakossága 1921 decemberében népszavazáson döntött a Magyarországhoz tartozás mellett, ennek emlékét őrzi a 1922. évi XXIX. tc. által adományozott Civitas fidelissima („leghűségesebb város”) cím, és erre emlékeztet az 1928-ban épült Hűségkapu, Hikisch Rezső és Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása.

Szarvas, a Trianoni békeszerződés előtti Magyarország középpontja

Szarvas város Békés megyében, a szarvasi járás központja. Mihályfi József szarvasi tanár az 1880-as évek elején határozta meg a történelmi Magyarország földrajzi középpontját, melyet egy akkor már nem üzemelő malom egyik használaton kívüli malomkövével jelölték meg. A malomkövet azonban 1919-ben a megszálló román hadsereg katonái elvitették. A kijelölt ponton álló, Körös-holtág partján 1939-ben épített, négyszárnyú vitorlával ellátott terméskőből készült, szélmalom formájú emlékmű a történelmi Magyarországnak a trianoni békeszerződésben rögzített részekre szakadására emlékeztet. Szarvas lakóiból a ’89 előtti kommunista hatalom igyekezett kiirtani a tudatot, hogy településük a Trianon előtti Magyarország középpontja. A rendszerváltozás után az emlékművet felújították.

Szatmárcseke, Kölcsey-kúria

Szatmárcseke az ország legészakkeletibb csücskében, a szatmári síkság északkeleti részén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Fehérgyarmattól 18 km-re fekszik. Szatmárcsekén állt Szatmár vármegye egyik legrégebbi családjának, a Kölcseyeknek a kúriája. Itt élt 1815-től 1838-ban bekövetkezett haláláig a 19. század elejének kiemelkedő irodalmára és politikusa, Kölcsey Ferenc. Ezért Szatmárcseke Kölcsey Ferenc települése, hiszen életművének nagy részét itt alkotta: 1823. január 22-én itt írta a Himnuszt, amely Erkel Ferenc zenéjével a magyarok nemzeti himnusza lett, valamint Zrínyi dalát, Zrínyi második énekét, A szatmári adózó nép állapotáról című művét és a Parainesis Kölcsey Kálmánhoz című szellemi végrendeletét. Nagy költőnk síremléke a szatmárcsekei temetőben található.

Szécsény, Forgách-kastély és Ferences kolostor

Szécsény a Rákóczi-szabadságharc emlékét őrzi. Az 1705-ben tartott szécsényi országgyűlés választotta fejedelemmé II. Rákóczi Ferencet, itt teremtették meg államának jogi formáit. Ennek emlékére nevezik a kolostor gótikus termét Rákóczi-teremnek. A barokk kastélyt a Forgách család építtette a 18. század közepén. Később Pulszky Ferenc tulajdonába került. A háború erősen megrongálta az épületet, felújítása az 1960-as években kezdődött. A legutóbbi felújítás 2005 nyarán történt.

Szeged, Dóm tér

A Dóm tér a két világháború közötti időszak kiemelkedő építészeti alkotása lett Szeged leghíresebb tere. Három nagy egyéniség kellett ahhoz, hogy a szegedi Fogadalmi templom és az azt körülvevő Dóm tér épületegyüttes létrejöjjön, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Glattfelder Gyula csanádi püspök és Rerrich Béla műépítész. Központi épülete az 1879-es szegedi árvíz és újjáépítés emlékére emelt, 1930-ban felszentelt Fogadalmi templom. Az árkádok alatt található Nemzeti Emlékcsarnokban a magyar történelem, tudomány és kultúra fontos alakjainak emlékművei állnak.

Szeged, a Szegedi Tudományegyetem Auditorium Maximum épülete

Az Egyetem u. 2. szám alatt álló neoromán stílusú épület Szeged városának egyik meghatározó látványeleme, amely 1925 óta ad otthont a Szegedre menekült kolozsvári egyetem és annak mai jogutódja számára. 1956. október 16-án ezen a helyszínen alakult meg a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ), október 20-án pedig a diákság itt fogalmazta meg először politikai követeléseit. Követelték többek között a nemzet függetlenségét, a szovjet csapatok távozását, a nemzeti jelképek visszaállítását, a demokratikus választási rendszer bevezetését. Az egyetem tanárai támogatásukról biztosították a hallgatókat, akik október 21-22-én Szegedről indultak Budapestre, Debrecenbe, Gödöllőre, Mosonmagyaróvárra, Pécsre, Sopronba, valamint Veszprémbe országos szintre emelve programjukat. Az Auditorium Maximum tehát az 1956-os forradalom és szabadságharc kiindulási pontjának tekinthető.

Tatabánya, Turul emlékmű

A magyarság mitologikus madarát ábrázoló szobor a honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából felállított millenniumi emlékművek egyike. A Tatabányától északkeletre lévő Kő-hegy város felé néző sziklaperemén, 8 m magas törtkőből rakott, csonka gúla talapzaton álló, a karmai közt Árpád kardját tartó és a fején koronát viselő turul közel 15 méteres szárnyfesztávjával Európa legnagyobb bronzból készült madara. Az 1896-os millenniumi

ünnepségek, azaz a honfoglalás, honalapítás ezredik évfordulójának keretén belül bízták meg Donáth Gyula szobrászt a Turul-emlékmű elkészítésével, azonban pénzhiány miatt csak jóval később, 1907-ben készült el. (A szobrász hasonló, de valamivel kisebb (6 méteres) turulszobrát a budai várban a mai Sikló felső állomásánál láthatjuk.) A jeles alkotás mára Tatabánya meghatározó jelképévé vált. Az 1947-ben kisebb települések összevonásával megalapított város címerében is szerepel. 1919-ben a kommunisták megrongálták, ennek kijavítását 1926 május 10-én gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter rendelte el. A Rákosi-korszakban az elbontását tervezgették, ám ez végül szerencsére nem valósult meg. A 90-es évek elejére ismét felújításra szorult, a legutóbbi nagyjavítást 1992-ben fejezték be, ekkor másodszor is felavatták.

Tihany, Bencés apátság

A tihanyi bencés apátságot 1055-ben I. András alapította, Szent Ányos és Szűz Mária tiszteletére. Az alapítólevél az első magyar nyelvemlékeink egyike. Altemploma az alapító I. András király temetkezési helye, a felette épült 18. századi templom a magyarországi barokk építészet jelentős alkotása. Az utolsó magyar király, IV. Károly és felesége, Zita királyné a kolostorban töltötte utolsó magyarországi napjait.

Vác, Hétkápolna és Honvédtemető

A Hétkápolna zarándokhely mellett 1868-ban közadakozásból állították fel az első honvédemlékművet Degré Alajos javaslatára, az 1849-es váci csaták emlékére. A kezdeményezést anyagilag is támogató Kossuth Lajos szerint a tavaszi hadjárat áprilisi váci csatája „amint egyik legdicsőbbike, ugy strategiailag egyik legfontosabbika volt egész szabadságharcunknak”.

Veszprém, Vár utca

Veszprém városa a Bakony peremén, mély völgyekkel és függőleges sziklafalakkal határolt területen helyezkedik el. Egy, a környező térszínből alig 40 m-re kiemelkedő sziklagerincen emelkedik a hosszan elnyúló, szabálytalan alaprajzú, hozzávetőleg 400 x 100 m-es alapterületű, festői szépségű barokk és klasszicista palotákkal beépített várnegyed, számos egyházi, tudományos és művészeti intézmény otthona. A 10. század végén Veszprémben jött létre az első magyarországi püspökség, itt volt Sarolt, majd Gizella székhelye is, utóbbi alapította a székesegyházat. A vár szintén az elsők között, valószínűleg az ezredforduló körül épült. A magyar királynékat kilenc évszázadon át a veszprémi püspök koronázta, a település „a királynék városa” néven is ismert.

Visegrádi vár

Visegrádot Károly Róbert tette meg székhelyéül 1323-ban. Palotájában tartották 1335-ben a híres királytalálkozót a magyar, a lengyel és a cseh uralkodó részvételével. A visegrádi udvart Mátyás király Európa-szerte ismert reneszánsz kulturális központtá tette. A „visegrádi országok” kifejezés a rendszerváltás utáni magyar diplomácia kulcsfogalmává vált.

Vizsolyi Református templom

Az első teljes magyar bibliafordítást 1590-ben adták ki Vizsolyban. A mű a magyar művelődéstörténet mérföldköve, a korabeli nyomdászat kiemelkedő teljesítménye. Károli Gáspár és társai időtálló munkáját bizonyítja, hogy az alkotás minden későbbi protestáns

bibliakiadás alapjául szolgált. Az első kiadás egy példányát a helyi református templomban őrzik.

Nemzeti emlékhelyek

Nemzeti emlékhelyek: Ezek a helyszínek hazánk múltjában kiemelkedő szerepet játszottak, vagy valamely történelmi kor meghatározó színterei voltak, egyúttal a nemzet önazonosítását illetően is kiemelkedő jelentőségűek. A nemzeti emlékhelyek jellemzője továbbá, hogy a magyarság, vagy annak az itt élő nemzetiségekkel való összetartozását erősítő jellegük vitathatatlan. Nemcsak történelmünket határozzák meg, hanem hovatartozásunkat, a magyarság jövőjét illetően is iránymutató jelentőségűek. (2001. évi LXIV. tv.) A nemzeti emlékhelyek logójának a kettős csomót („Salamon-csomó") választották, mely a magyar királyi jogar tetején levő aranylemezen is látható. A végtelenített vonalmintát formázó szimbólumnak a középkorban bajelhárító képességet tulajdonítottak.

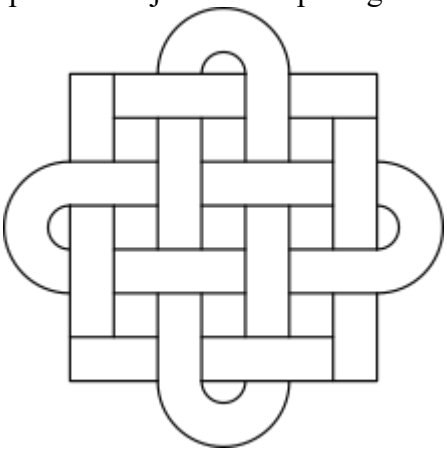

A 2016. évi XCII. törvénnyel kibővített lista szerint egy kiemelt nemzeti emlékhelyet és 16 nemzeti emlékhelyet jelölt ki Magyarországon a Nemzeti Kegyeleti Bizottság:

Kossuth Lajos tér: amelynek része az Országház, a Kúria és a Földművelésügyi Minisztérium épülete is, a magyar államiság egyik szimbolikus helye és hazánk modernkori történelmének egyik fontos tanúja, méltán nevezhető a „nemzet főterének."

Fiumei Úti Sírkert Magyarország egyik legfontosabb temetője. A temetőt gyakran nevezik Nemzeti Sírkertnek, azonban az egy virtuális temetőt takar, amelynek sírjait a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság határozza meg, és az ország területén bármely sírhely a része lehet.

Hősök tere Budapest legtágasabb, legnagyobb hatású tere a XIV. kerületben, szűkebb értelemben véve a Millenniumi emlékművet jelöli. A Hősök tere az előtte fekvő Andrássy úttal együtt a Világörökség része. Az Andrássy utat lezáró tér mai alakja a honfoglalás ezredik évfordulóján, 1896-ban kezdett formálódni. Ekkor adták át a Műcsarnokot, ekkor született törvény a Szépművészeti Múzeum és a Millenniumi emlékmű felépítéséről. 1929-re készült el a mű: ezer év legfontosabb uralkodóinak szoborgaléria és a hét honfoglaló vezér szoborcsoportja, előtte a magyar hősi halottak jelképes sírja. A tér a nemzet és az ország egész történelmét megidézi, nemcsak a háborúk áldozataira emlékeztet, hanem a békeidők alkotóira és alkotásaira, a magyar művelődés időtálló értékeire is. A Hősök tere és az Andrássy út a világörökség része.

Magyar Nemzeti Múzeum országos múzeum, amelyet gróf Széchényi Ferenc 1802-ben alapított. Főépülete Budapest VIII. kerületében, a Múzeum körúton található. A múzeum klasszicista stílusú épülete 1837-47 között épült, tervezője Pollack Mihály építész volt. A Magyar Nemzeti Múzeum elsősorban a magyar történelem tárgyi emlékeit gyűjti és mutatja be.

Rákoskeresztúri Új köztemető 298., 300. és 301. parcella az 1956-os forradalmat követő megtorlás sok áldozatának nyughelye a rákoskeresztúri Új köztemetőben.

Budai Várnegyed Budapest I. kerületének egyik városrésze Vár néven.

Debreceni Református Kollégium Debrecen egyik fő oktatási intézménye, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején a Debrecenbe menekült kormány forradalmi országgyűléseinek és az 1944. december 21-én tartott Ideiglenes Nemzetgyűlés színhelye.

Egri vár Eger nagy történelmi múltú vára. A hozzá fűződő leghíresebb történelmi esemény az 1552-es ostrom, amikor a várvédők Dobó István kapitány parancsnoksága alatt visszaverték az Oszmán Birodalom túlerőben lévő seregét.

Mohácsi történelmi emlékhely. Mohács városától délre történt 1526. augusztus 29-én a történelmi jelentőségű csata, melynek során a magyar sereg vereséget szenvedett a török túlerővel szemben.

Ópusztaszer, Nemzeti Történeti Emlékpark: A magyar történeti hagyomány szerint a honfoglaló magyarság első országgyűlésének és törvényalkotásának" helyszíne. A XII. századi történetíró, Anonymus szerint: *„A fejedelem és előkelői azon a helyen rendelkeztek az ország szokásjogáról … És azt a helyet, ahol minderről határoztak, a magyarok saját nyelvükön Szernek nevezték el."* Ópusztaszer 1975 óta Nemzeti Történelmi Emlékparkként őrzi Feszty Árpád monumentális, „A magyarok bejövetele” c. körképét és egyben a magyarság nemzeti összetartozásának is meghatározó helyszíne az 1896-ban emelt Árpád-emlékművel és emlékoszloppal.

Pákozdi Katonai Emlékpark Magyarország egyik nemzeti emlékhelye, mely azzal a céllal jött létre 2010-ben, hogy nemzetünk hadtörténelmének 1848-tól napjainkig terjedő időszakát bemutassa.

Pannonhalmi Bencés Főapátság 996-ban alapított és azóta is folyamatosan működő Szent Benedek-rendi monostor, Magyarország egyik kiemelkedő történelmi emlékhelye, egyházi és művészettörténeti központja.

Somogyvár-Kupavár (bencés apátság) Somogyvár falu északi végén emelkedik Kupavárhegy, amelynek 3 hektár területű fennsíkját három oldalról ma is látható sáncok fogják körül. A hagyomány szerint a szlavóniai hadjáratából hazatérő Szent László király a Várhegy alatt elvonulva fogadalmat tett, hogy itt bencés rendi apátságot alapít. Az 1091-ből származó alapítólevélben a király a franciaországi Saint-Gilesből származó bencés rendi szerzeteseknek adományozta a várdomb délkeleti részén felépített, és Szent Egyednek szentelt hatalmas templomot. A bencés apátság fénykorában a francia és magyar kultúra páratlan ötvözetének köszönhetően ötszáz éven át Somogyvár az országrész szellemi - közigazgatási központja volt.

Koronázóbazilika romkertje (Székesfehérvár) A székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilika (vagy *Szűz Mária-bazilika*, *királyi bazilika*, *koronázóbazilika*, *főbazilika*) a korabeli Európa egyik legnagyobb, a középkori Magyar Királyság legnagyobb és legfontosabb temploma volt, melyet I. (Szent) István király kezdett el építtetni nem sokkal az államalapítás után. I. Ferdinándig minden magyar uralkodót e falak között koronáztak királlyá, emellett pedig tizenöt uralkodónk végső nyughelyéül is választotta a templomot. Itt őrizték évszázadokon át a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket, valamint a fontos iratokat. Számos sorsfordító eseménynek, törvénykezési gyűlésnek, országnagyok tanácskozásának helyszínéül szolgált e hely.

Nagycenk, Széchenyi-kastély műemléki együttese. A nagycenki **Széchenyi-kastély** Széchényi család történelemformáló személyiségeinek otthona. Az eredetileg barokk stílusban megépült kastély többszöri átépítés után, Széchenyi István gróf idején nyerte el ma is látható, az 1980-as években restaurált külső arculatát.

Szigetvári vár. Szulejmán szultán 1566-ban indult utolsó hadjáratára, melynek végső célját Bécs elfoglalása jelentette, de előtte Sziget vára állt hatalmas seregének útjában. Zrínyi Miklós parancsnoksága alatt mintegy 2300 főnyi végvári katonaság 34 napig állta az ostromot

a hatalmas túlerő ellenében, mígnem maradékuk Zrínyi vezetésével kitört a lángoló belsővárból, hogy véres közelharcban haljanak hősi halált. Szigetvári diadalát maga a török szultán sem érte meg, az ostrom utolsó napjaiban meghalt, de ezt a hírt eltitkolták vezérei, nehogy a már erősen megfogyatkozott sereg végképp elcsüggedjen. Az ostrom történetét dédunokája írta meg Szigeti veszedelem címmel. A magyar országgyűlés Zrínyi Miklós és katonái hőstettét a Civitas Invicta, a Leghősiesebb Város cím (2011. évi CXXXVI. tv.) odaítélésével ismerte el.

Esztergom, Várhegy és Víziváros. Esztergomot Géza fejedelem tette székhelyévé. Itt született fia, I. (Szent) István, akit ugyanitt koronáztak királlyá, és aki e helyen alapította meg az első érsekséget, amely máig a Magyar Katolikus Egyház központja. A tatárjárásig királyi székhely maradt, az érseki udvar azonban később is Magyarország egyik meghatározó szellemi és művészeti központja volt. A török háborúk során a középkori város nagyrészt megsemmisült. A 19. századi érsekek reprezentatív elképzelései nyomán született meg az új egyházi központ az ország legnagyobb székesegyházával, a Bazilikával és a Vízivárosban álló Prímási Palotával.

Irodalom:

BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Szent István Társulat, Budapest, 1989.
BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium.* Budapest, Szeged, Mandala, 1998. I-III. k.
GYARMATI György: *Március hatalma, a hatalom márciusa Fejezetek március 15. ünnepléseinek történetéből.* Budapest, Paginarum Kereskedelmi és Kiadói Vállalat, 1998.
DÖME Zsuzsa: *Ünnepen és emléknapon: versek és forgatókönyvek nemzeti évfordulók, iskolai ünnepek, emléknapok megrendezéséhez.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2012.
DÖMÖTÖR Tekla: *Régi és mai magyar népszokások.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
ILLÉS Andrea – KARÁDI Ilona: Nemzeti emlékhelyeink-Várak, nevezetes épületek, történelmi emlékhelyek. Budapest, M-Érték Kiadó Kft., 2008.
KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: *Magyarság-szimbólumok.* Budapest, Európai Folklór Központ, 2002.
PAPP Gábor (szerk.): Terekbe írt múlt- Nemzeti és történelmi emlékhelyek Magyarországon. Budapest, Nemzeti Örökség Intézet, 2014.
SZIRMAI Éva: *Ünnep, emlékezet, hatalom: politikai ünnepek jelentésváltozásai.* Szeged, SZTE JGYPK FI, 2011.
SUPKA Géza: *Kalandozás a kalendáriumban és más érdekességek***.** Budapest, Helikon Kiadó, 1989
TÁTRAI Zsuzsanna: *Ünnepről ünnepre*. Budapest, Napkút Kiadó, 2013.
TÁTRAI Zsuzsanna - KARÁCSONY MOLNÁR Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások.* Budapest, Mezőgazda, Planétás, 2008.
TŐKÉS István: *Hétköznapok – ünnepnapok***.** Marosvásárhely: Kusztos Kft., 1991.

Magyar nyelv

A nemzeti élet önállóságát, a nemzet tagjainak lelki együvé- tartozását, különbözőségüket egyéb nemzetektől, legjellemzőbben a nemzeti nyelv fejezi ki. Az anyanyelv az ember legközvetlenebb tudásának és közösségi létének összetevője, hiszen az ember gondolkodása nyelvi kifejezésekbe ágyazott. A nyelvi tudás összefüggésben áll a világról alkotott emberi tudás más részeivel. Az anyanyelv a történelem során kialakított nemzettudatnak egyik legjellemzőbb megnyilvánulása: a szavak csoportosításában, a szórendben, a mondatszerkesztésben azt az alakulást követi, amelyben a nemzet gondolatait rendszerint egymáshoz fűzni szokta. Ezekhez a tényezőkhöz szorosan kapcsolódik a nyelvközösséghez tartozók hagyományainak, kultúrájának közössége, közös múltja, történelmi tudata, hite,

hitvilága, vallása és annak mindennapi gyakorlása. Ezért a nyelvben az adott nemzetet sajátosan jellemző észjárása, felfogása, világnézete ölt kifejezést.

Nyelv és nemzet szoros, szinte elválaszthatatlan kapcsolatban állnak egymással, a nyelv azonban nemcsak kifejezési eszköz, hanem anyanyelvként az egyén hovatartozásnak, nemzetiségének egyik legfontosabb ismertetőjegye is. Természetesen megtanulhatunk és használhatunk több más nyelvet is, mindazonáltal a legtöbb ember a saját nyelvét érti és beszéli a legjobban, a legszívesebben.

Az anyanyelv alapvető fontosságát mélyen átérzi minden nemzet, ha olykor öntudatlanul is. Ez az oka annak, hogy az egységes nemzetállamok kialakulásakor a nemzeti nyelv uralomra jutására törekednek és az állam életnyilvánulásainak valamennyi terén és megőrizni, használni, fejleszteni igyekszik a maga anyanyelvét.

A nemzeti kultúra szolgálatánál nem kisebb fontosságú közigazgatási érdekek is követelik a helyes hivatalos nyelvhasználatot, mert a hatóságok az érdekelteket csak akkor győzhetik meg intézkedéseiknek törvényességéről, célszerűségéről vagy közérdekű voltáról, ha közölnivalóikat mindenki számára világos, könnyen érthető módon adják tudtul, tehát olyan nyelvszerkezetekben, amelyekben a hivatalos írások olvasója a saját gondolatmenetét rendszerint kialakítani szokta. A 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet ennek érdekében kimondta, hogy a jogszabályokat a magyar nyel szabályainak megfelelően, világosan, közérthetően kell megszövegezni.

A honfoglaló magyarok már fejedelmi hatalom alatt éltek, ezért aligha kétséges, hogy főleg a magyar nyelvet használták a magánéletben és a közéletben, a különféle tanácskozásokon. Közvetítő nyelvként I. (Szent) Istvántól kezdve főleg a latin töltötte be a hivatalos nyelv szerepét, de azért a magyar is hivatalos használatban maradt, leginkább szóban. Az 1500. évi XXXV. tc. például előírta, hogy az egyházi bíróságokon az egyházi személyek helyettesei ne külföldiek, hanem *„egyedül magyar nemzetbeliek legyenek, nehogy a perlekedők a helyettesek nyelvének és beszédének meg nem értése miatt kénytelenek legyenek úgy a tolmácsokat, mint ügyvédeiket is fölöslegesen megfizetni, de leginkább azért, nehogy a tolmácsok útján adandó feleleteikben hibázni és magát a pert is elveszteni kényszerüljenek”.*

Figyelmet érdemel, hogy a magyar királyok autonómiát adtak Horvátországnak (1091), az erdélyi szászoknak (1226) és a szerbeknek (1691), s így a hivatalos ügyek vitelében használatos lett a horvát, a német és a szerb nyelv is.

A mohácsi vész után három évszázadig nem fejlődhetett a magyar nyelv olyan mértékben, mint az önálló államiságú nemzeteké. Sőt használata mind szűkebb területre szorult össze; latin és német lett a törvény- hozás, a kormányzás, az igazságszolgáltatás, az igazgatás, a tudomány nyelve, — német és francia a társadalom magasabb köreié. Az önálló fejedelemséggé vált Erdélyben főleg a magyart használták hivatalos ügyekben, 1690-től – már a Habsburg-uralom alatt – tértek át a latinra.

Ezért is elsők között Bessenyei György szorgalmazta, hogy a magyar nyelv kapjon nagyobb szerepet: *„Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”* Azonban II. József a birodalmi központosítás érdekében 1784. május 11-én kiadott nyelvrendeletében a Magyar Királyság területén is a németet tette hivatalos nyelvvé. Kötelezővé tette a német nyelvtudást a hivatalnoki állások betöltéséhez. Aki nem beszélt németül, három év haladékot kapott a német nyelv elsajátítására.

Az erőszakos németesítés a nemzeti öntudat erősödéséhez vezetett, és a kalapos király halála után a magyar nemesség a magyar nyelv hivatalossá tételét tűzte ki célul. A korszak költői, írói Kazinczy Ferenc által vezetett nyelv és stílusújító mozgalom révén segítették a magyar nyelv elismertetését.

1790-91-es országgyűlésen elérték, hogy előbb fakultatív majd rendes tantárgy lett a magyar nyelv lett a felsőbb és középiskolákban. 1805-ben törvény született arról, hogy a

királyhoz és az udvari kancelláriához latin-magyar nyelvű beadványokkal és felterjesztésekkel lehet fordulni. A törvényhatóságok és a helytartótanács levelezhetett ezután magyarul is.

Gróf Széchenyi István az 1825-1827. évi országgyűlésen egy évi jövedelmét ajánlotta fel egy magyar nyelvművelő társaság alapítása céljából. Mások is csatlakoztak a nemes gróf felajánlásához (1827. évi XI. tc.) és a Magyar Tudós Társaság 1830-ban már el is kezdhette működését. Széchenyi emellett a Felsőtáblán is magyarul szólalt fel, és amikor ezért az elnöklő nádor figyelmeztette, önérzetesen azt válaszolta, hogy Magyarországon egy magyar főrendnek joga van az országgyűlésben magyarul beszélni.

1830. évi VIII tc. szabályozta, hogy a városi és vármegyei bíróságok előtt magyar nyelven folytatódjanak a perek, illetve kötelezik a közhivatalnokokat és ügyvédeket a nyelv ismeretére.

1836. évi III. tc. a magyar anyakönyvvezetés bevezetéséről rendelkezett. Az 1840. évi VI. tc. előírta, hogy a királyi helytartótanács körleveleit, a tárnoki székek ítéletleveleit magyar nyelven szerkesszék. Az 1844. évi II. tc. az ország kizárólagos hivatalos nyelvévé tette a magyar nyelvet: minden törvényt magyar nyelven alkotnak, az országgyűlés nyelve magyar, az ország teljes területén a hivatalok magyar nyelven kötelesek az ügyintézést végezni, minden iskolában magyar nyelven történik a tanítás.

A szabadságharc leverése után, 1849-től a német lett az államnyelv, de 1867-től ismét a magyar nyelv vált hivatalossá. (Horvátország hivatalos nyelve a horvát, Fiuméé az olasz lett.) A nemzetiségi egyenjogúsítás érdekében adták ki az 1868. évi XLIV. tc.-et, a nemzetiségi törvényt, amely azokban a törvényhatóságokban, ahol a nemzetiségek arányszáma elérte a 20%-ot, a kisebbségek nyelvét is hivatalossá tette a közigazgatásban és a bíróságokban. A törvény a kultúra és a nyelv gyakorlását biztosította, hiszen a nemzetiségi iskolahálózatot, sőt annak fenntartását is az állam kötelességévé tették. A törvény államnyelvvé nyilvánította a magyar nyelvet, ugyanakkor előírásai szerint a többi nemzetiség nyelvén is közzé kellett tenni a törvényeket, a törvényhatóságokban az ügykezelés és a jegyzőkönyvvezetés nyelve bármely más nemzetiségi nyelv is lehetett a testületi vagy bizottmányi tagok egyötödének kívánságára, az elsőfokú bíróságok a községek ügykezelési nyelvén ítélkeztek, a törvényhatósági tisztviselőknek a községekkel, valamint a magánszervezetekkel és magánszemélyekkel való érintkezésükben lehetőleg ezek nyelvét kellett használniuk, a kötelező iskoláztatást lehetőleg mindenkinek az anyanyelvén kellett biztosítani alsó- és középfokon egyaránt stb. Ha jobban meggondoljuk, ez a szabályozás azt jelentette, hogy Magyarországnak egy államnyelve és számos hivatalos nyelve volt. Fogalmazhatunk azonban úgy is, hogy az országnak valójában nem egy, hanem több államnyelve, illetve hivatalos nyelve volt, s hogy az első államnyelvnek, illetve hivatalos nyelvnek számító magyaron kívül államnyelvnek vagy hivatalos nyelvnek számított még a törvény előírásainak megfelelő módon az országban élő minden más nemzetiség nyelve is.

Trianoni békeszerződés után a magyar kisebbségi nyelvvé vált az összes szomszédos államban. Ez a szomszédos országokban rekedt magyar nyelvű polgárok számára azt jelentette, hogy hivatalos nyelvként már nem használhatták anyanyelvüket. Nyelvi jogaik sokkal kedvezőtlenebbek lett az 1868. évi nemzetiségi törvényhez képest. A II. világháború után a szovjet típusú diktatúrákban a határon túli magyarok helyzete tovább romlott.

Magyarországon a rendszerváltozáskor módosított alkotmány nem rendelkezett az ország hivatalos nyelvéről, ugyanakkor leszögezte, hogy a nemzeti és nyelvi kisebbségek államalkotó tényezők, s kimondta, hogy biztosítja anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást és a saját nyelvű névhasználatot. Az Országgyűlés 1993-ban elfogadta a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvényt, amely elismert mind egyéni, mind pedig kollektív nyelvi jogokat, és lehetővé tette kisebbségi önkormányzatok létrehozását is

Az anyanyelv ünneplése 1999-ben lépett a nemzetközi ünnepek sorába, mert az ENSZ ebben az évben nyilvánította február 21-ét az anyanyelv nemzetközi napjává, amelyet 2000-ben ünnepeltek először.

Irodalom:

ANDRÁSSY György: *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Pécs, JPTE Európa Központ, 1998.
ANDRÁSSY György: *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013.
ANDRÁSSY György: *Gondolatszabadság, szólásszabadság, nyelvszabadság.* In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején.* Budapest, Wolters Kluwer, 2015.
BÁRCZI Géza. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest, Gondolat, 1963.
HERCZEGH Mihály *A magyar államnyelv jogai a törvényhozó és kormányzó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig.* Budapest, Franklin, 1904.
IPOLYI Arnold: *A magyar nemzetegység és államnyelv történeti kialakulása.* Budapest, Athenaeum Nyomda, 1876.
JUHÁSZ Hajnalka: *A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek.* In: EPLÉNYI Kata – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai.* Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012.
KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927 I—II. k
KOVÁCS Vidor: *A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790—1844.* In: Értesítő a pannonhalmi Szent Benedek-rend esztergomi katholikus fögymnasiumáról. Az 1899-1900. iskolai év végén. Esztergom, 1900.
MIKÓ Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790-1825.* In: Erdélyi Múzeum, 1943/2.
NÁDOR Orsolya: *A magyar nyelv státusának változásai a honfoglalástól a XIX. század közepéig*. In: Hungarológiai Évkönyv, 2001/1.
RÁBEL László: *Hivatalos nyelvünk: történeti és nyelvészeti tanulmány*. Sopron, Szerző Kiadása, 1914.
SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848.* Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest, Magyar Történeti Társulat, 1926.
TOLCSVAI NAGY Gábor: *A magyar nyelv jelene és jövője.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.
VADNAY Tibor: *A magyar hivatalos nyelv szabályai.* Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1926.

Magyarország fővárosa

A **főváros** az ország közigazgatásának, állami csúcsszerveinek székhelye, hivatalosan deklarált központja. Ennek következtében a többi városhoz képest is külön jogállással, kiemelt státusszal rendelkezik. A magyar fővárosban található a parlament, a legfelsőbb szintű bíróságok, a kormány, illetve a minisztériumok, és az országos hatáskörű hivatalok központjai, a Magyar Nemzeti Bank és a tőzsde. Mindezeket figyelembe véve a fővárost főpolgármester irányítja.

Magyarországnak kezdetben nem volt a királyi udvartartásnak állandó székhelye. A király és kísérete egymás után járta végig udvarházait, hogy a helyszínen intézhesse a

kormányzati feladatokat és ítélkezzen a helyi peres ügyekben. Már ebben az időszakban is a Magyar Királyság „közepe" (Medium Regni) az Esztergom-Székesfehérvár-Buda háromszög volt. A három „fő" város közül **Esztergom** a X. század második felétől lett a legjelentősebb. 969 körül Géza, későbbi magyar fejedelem (972-997) székhelyének választotta a települést, ahol várat és templomot emelt. Szent Istvánt itt koronázták és itt alapította az ország első érsekségét.

Székesfehérvár volt a helyszíne a koronázásoknak, valamint uralkodói esketők-, keresztelő- és temetkezőhely volt, itt őrizték a koronázási ékszereket is, de a királyok évenkénti törvénylátó napokat is tartottak a városban. Itt őrizték az Árpádok idején a Szent Koronát és a koronázási ékszereket. Itt adta ki II. András az Aranybullát (1222). 1237-ben IV. Béla megerősítette a fehérvári jogot, amelynek mintájára kapott a többi szabad királyi város is privilégiumot. (Fehérvári jog.)

IV. Béla a tatárjárás után kezdte el építtetni Buda várát, egyúttal egy olyan palota is felépült, amely állandó helyszíne lehetett a királyi udvartartásnak. Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodása idején Visegrádot is jelentősen fejlesztették, de Buda fokozatosan az ország fővárosává vált. Luxemburgi Zsigmond és Mátyás idején már egyértelműen Buda lett az ország fővárosa. Ide összpontosult a központi közigazgatás és a város népessége is ennek megfelelően növekedett. Ennek megfelelően ezután az a városok már a budai jogot vették át.

1541-ben a törökök csellel elfoglalták Budát. I. Ferdinánd már 1536-ban Pozsonyba helyezte át a székhelyét. Ezt a tényt az országgyűlés is törvénybe iktatta. (1536. évi XLIX. tc.) 1830-ig tizenegy királyt és nyolc királynét koronáztak meg Pozsonyban, a Szent Koronát pedig 1608-tól a város falain belül őrizték. Magyarországot azonban ténylegesen nem csak innen irányították. Pozsonyban hívták össze – egy-két kivételtől eltekintve – az országgyűléseket, itt működtek a legfelsőbb szintű bíróságok, a 1724 és 1785 között a Helytartótanács és a Magyar Kamara. A külügyeket és hadügyeket azonban Bécsből irányították.

A reformkorban gróf Széchenyi István javasolta, hogy Pest és Buda **Budapest** néven legyen az ország fővárosa. Ennek a tervnek megfelelően építette fel a két várost összekötő Lánchidat (1836. évi XXVI. tc.) és dolgozta ki a központosított vasúti és közlekedési hálózatot. (1848. évi XXX. tc.) 1848. április 14-én a kormány és az Országgyűlés székhelyét Pozsonyból Pestre helyezték át, amivel az ország új fővárosa Pest-Buda lett.

A szabadságharc leverése után nem csak az Magyarország veszítette el függetlenségét, hanem Pest és Buda szerepe is háttérbe szorult. A kiegyezés révén Ferenc Józsefet Budán koronázták meg, és az országgyűlést pedig Pesten hívták össze. Végül 1873-ban egyesítették Budát, Pestet és Óbudát és lett Budapest az ország fővárosa. (1872. évi XXXVI. tc.) A főváros napját az egyesítés emlékére november 17-én ünneplik, ugyanis 1873-ban ezen a napon ült össze az egyesített város tanácsa. Budapest a Dualizmus korszakában Európa egyik legdinamikusabban fejlődő városa lett. Ekkoriban alakították ki közlekedési szerkezetét és városképét.

Irodalom:

BUZÁS Gergely (szerk.): *Medium Regni – Középkori magyar királyi székhelyek.* Budapest, Nap Kiadó, 1996.

GEREVICH László (szerk.): *Budapest története.* Budapest, Budapest Főváros Tanácsa, 1973- 1980. I-V. k.

ZOLNAY László: *A középkori Esztergom.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983.

ZSOLDOS Attila - THOROCZKAY Gábor - KISS Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban.* Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016.

3. 1848 előtti magyar állammodellek

Ősi államszervezet kora: Törzsi állam
(Horváth Attila)

A **honfoglalással** a magyarság kiszakadt a végtelen sztyeppe világából és Európa közepén fekvő Kárpát-medence kedvezően tagozott, a déli területeket leszámítva természetes határokkal védett, előnyös éghajlatú területét foglalta el. Elég egy pillantást vetni a domborzati térképre: Magyarország a földrajzi szélességi helyzete alapján az Egyenlítőtől és az Északi-sarktól megközelítően egyenlő távolságra (4600-4900 km-re) helyezkedik el. Közép-európai fekvésünk következtében a kontinens legészakibb (Észak-Norvégia), legkeletibb (Urál hegység) és a legnyugatibb (Portugália) részei tőlünk megközelítően azonos távolságra fekszenek (2500-2700 km-re). Ezzel szemben Európa legdélibb területe, Dél-Görögország 1300 km-re található. A XVI. század végén, a XVII. század első felében élt híres jezsuita hittudós és kronológus, Petrarius szerint: *„A történelemnek két szeme van – az idő és a tér."* A földrajzi környezet és az éghajlat hatással van az adott ország gazdaságára, társadalmára, jogintézményeire, igazgatási és szervezeti egységeire. A Kárpát-medence mint zárt földrajzi egység döntő módon meghatározta a magyar állam területét is. Ebben a korban még a térképeken szokásos vonallal nehéz lett volna megrajzolni a legtöbb európai ország határát. A Kárpátok vonulata és egyes folyók azonban stabil, mindenki számára egyértelmű, természetes határokat jelentettek.

A honfoglaló törzsek 895 táján telepedtek meg főként a Kárpát-medence Alföld Mezőföld, Kisalföld, Csallóköz és Szerémség területein. Az állattartó és ekés földműveléssel is foglalkozó népesség 902-re a Kárpát-medence egész területét irányítása alá vonta, és kialakította saját törzsi településeit. A honfoglalást, a letelepedést a 907. évi pozsonyi csatával sikerült megvédeni a Keleti Frank Királyság támadásával szemben. Ezzel ismerték el de facto a magyar törzsi állam nyugati határát.

A **hét törzs** felsorolását VII. Konsztantinosz bizánci császár „A birodalom kormányzásáról" című művének 40. fejezete tartalmazza: Tarján, Jenő, Kér, Keszi, Nyék, Megyer, Kürtgyarmat alkotta a vezértörzsről elnevezett szövetséget. A közös népnév a népi csoporttudat egyik legfontosabb megnyilvánulási formája. A hét törzs vezetői Anonymus Gesta Hungaroruma szerint Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm még az Etelközben **vérszerződést** kötött egymással, és a hozzájuk csatlakozó 3 kabar törzs szövetségéből alakult a magyar **törzsszövetség.** (Népmeséink „hetedhét országa" őrizte meg emlékét.) A központi település, a Megyer törzs fő szállásterülete a mai Csepel-sziget területén volt. A törzsek és nemzetségek szállásterületeket foglaltak el, melyek központjaként egy jól védhető helyet választottak ki: Csongrád, Komárom, Marosvár, Szabolcs, Zalavár, Zemplén, Veszprém vára. A törzseknek nem voltak jól elválasztható területi határai csak a törzsszövetségnek. Északon és keleten a Kárpátok erdős láncolata önmagában is megfelelő védelmet adott, csak a völgyeket kellett megfelelően biztosítani. Délen és nyugaton a Duna, a Száva, a Fertő és a Hanság mocsaras vidékei segítették a védelmet, melyet gyepűvel, illetve gyepűelvével erősítettek meg. A **gyepű** természetes akadály mocsár, erdő vagy hegy, vagy mesterségesen kialakított akadályok rendszere volt. A **gyepűelve** a két oldalát biztosító széles, gyakran több napi járóföldre kiterjedő senki földje, erdővidék volt. A gyepű-rendszer nem csupán az Árpád-kori

magyar állam jellemzője volt, hanem korábban a hunok és az avarok is alkalmazták és egészen a tatárjárásig megfelelő védelmet nyújtott. Utána a végvárak vették át a határvédelem feladatát.

A társadalom erőteljesen differenciálódott, melynek alapja a vagyon volt. Eszerint három (négy) réteg alakult ki. A legfelső réteget az **urak** alkotják. Ők a törzsfők, akik rendelkeznek saját szállásterülettel melynek neve: urusság (ebből keletkezett az *„uraság”,* de az *„ország”* szó is). A következő társadalmi csoport a **bők** csoportja (lásd: mai *„bőség”* szavunk). Ide tartoztak a nemzetségfők. A harmadik réteget az **ínek** alkotják (mai *„ínség”* szó). Ide tartoznak a szabad közrendűek. Ezenkívül voltak kis számban rabszolgák is. Külön csoportot alkotnak a szabad népek, például a székelyek vagy a besenyő határőrök.

A **honfoglalás** katonailag pontosan megszervezett hadművelet volt, hiszen asszonyokat, gyerekeket, idősebb embereket, állatokat és ingóságokat is kellett szállítani. Szerencsés pillanatban történt, amikor a Kárpát-medencében éppen a szláv és a germán népek között politikai és népességi vákuum volt. Nem kellett a terület elfoglalásáért hadműveleteket folytatni és nem kellett az itt talált lakosság ellenállásától tartani. Ez azonban csak a letelepedéshez volt elég, a megmaradáshoz már nem. Tervszerűen kihasználták a folyókban, vizekben, erdőkben gazdag ország kedvező adottságait. Bámulatos szervezőkészséggel, rövid idő alatt szilárd államalakulatot hoztak létre, amit bizonyít, hogy sikeresen megvédték a nyugatról, délről, és keletről jövő támadásokkal szemben.

A törzsi állam vélt vagy valós vérségi alapon épült fel: család, nemzetség, a törzs, majd törzsszövetség. A legyőzöttek, az újonnan csatlakozott törzsek mindig a társadalom alsó lépcsőjét foglalják el. A **család** rokonoknak azon csoportja, akik egy helyen, együtt laktak egy fő vezetése alatt. Több generációt is egyesítettek, házas gyerekeket is. A család élén a szinte korlátlan hatalommal rendelkező családfő állt, aki a család férfitagjai közül elsősorban a legkiválóbb tulajdonságai révén emelkedett ki. Ő irányította a család gazdálkodását, rendelkezett a közös vagyonról, állapította meg az együttélés általában szigorú szabályait, és a felmerülő konfliktusok esetén igazságot szolgáltatott.

A **nemzetség** egy közös őstől fiágon leszármazó (vélt vagy valós) rokon 5-20 család természetes úton létrejött közössége, amely rendszerint a közös ős nevét viselte. A nemzetség a rokonoknak olyan csoportja, amely már nem tartja fönn a közös lakóhelyet, az együttes gazdálkodást és vezetést, de a vérségi összetartozást tudatosan vallja, sőt gazdasági és jogvédelmi téren is érvényesíti. A nemzetség tagjai egymás között nem házasodhattak. Kifelé pedig szolidárisak voltak egymással. Eskütársak, kollektív felelősséggel tartoztak egymás cselekményeiért. Gyilkosság esetén a nemzetség állt bosszút vagy fizetett jóvátételt. A magyar hagyomány szerint Árpáddal együtt 108 nemzetség jött az új hazába. A nemzetségek jelentős szerepét, stabilitását bizonyítja, hogy a törzsi rendszer felbomlása után is – ha nem is teljesen változatlan formában – de fennmaradt.

A családoknál, nemzetségeknél magasabb rendű alakulatok a **törzsek**, amelyek katonai erejük megsokszorozása érdekében **törzsszövetségbe** tömörültek. Míg a nemzetség a családok szaporodása útján létrejött vérségi alapon kötődő természetes társadalmi alakulatként jött létre, addig a törzs, mint etnikailag rokon nemzetségek katonai szövetsége mesterséges politikai szervezetként működött. A törzsnél a rokonsági kapcsolat már csak fikción alapult. A törzsek élén álló vezérek katonai kíséretként szinte a teljes felnőtt férfi lakosságot mozgósíthatták. Innen eredt a lovas nomád harcmodor rendkívüli hatékonysága.

A magyarság a 800-as évek során került a *„vérszerződés”* révén a fejedelmi hatalom alá. Kezdetben két vezetőjük is volt a szakrális uralkodó, a **kende** (vagy kündü), és a tényleges katonai hatalmat gyakorló **gyula**. A honfoglalás idején Árpád egyesítette saját személyében a két hatalmi pozíciót.

Nagyon fontos volt a törzsszövetséget vezető **fejedelem** személye, aki szervező és uralkodó is egyben. A nép együtt tartása és megvédése szinte örökös küzdelmet, harcot, támadó és honvédő hadjáratok vezetését jelentette. Alkalmatlansága esetén elpusztulhatott a birodalma.

(Lásd pl. a hun és az avar birodalmat.) Éppen ezért a fejedelem feltétlen engedelmességet követelt népétől. Bölcs Leó császár leírásából tudjuk: *„Ez a nép tehát, mely egy fő alatt áll, feljebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért…”*

A leszármazás karizmájából, személyes rátermettségből eredt a keleti szakrális jellegű uralkodót legitimáló elmélet. Az Árpádok kiválasztottságtudata Emese álmából, a csodálatos színezetű Turul-mondából származott, melyet a krónikák örökítettek tovább, és amiben szerepelt egy jóslat, amely szerint Álmos fejedelemtől olyan dicső királyok fognak származni, akik az egész nemzet vezetésére lesznek hivatottak. Az utókor mégis inkább Árpádra hivatkozott, hiszen az ő uralkodása a magyarság történetében sorsdöntő évekre esett. Ezért a honalapítótól nevezték el későbbi utódait, akik fiágon több mint négyszáz évig töltötték be a trónt. Az Árpád-ház kihalása (1301) után pedig a leányági rokonság révén kerültek az Anjouk a trónra. (Mindemellett az Árpád-ház elnevezés utólagos, XVIII. századi megjelölés, melyet a család ténylegesen soha nem viselt.)

Egy adott közösség akkor rendelkezik állammal, ha a társadalomban elkülönül a közhatalom szervezete. A **törzsi államot** a fejedelmi és törzsi kíséretek révén igazgatták, és a törzsekre, nemzetségekre építették fel. Árpádnak és utódainak gyepűkkel védett országát a hadsereg védelmezte, amely egyben közhatalmi szervezetként is működött. (Nagyon sok állam keletkezésének időszakában katonai jellegű alakulat volt.) Külön bíróságok szolgáltattak igazságot, kezdtek kialakulni a kereskedelmi utak és vásárhelyek. A fejedelmi hatalom továbbörökítése a dinasztikus vérségi elv és az alkalmassági elv alapján történt. A legkülönfélébb népeket fogta össze anélkül, hogy azok nemzeti sajátosságait felszámolta volna. Nem törekedett tehát a birodalom homogenizálására. Ennek megfelelően az egész államra nem volt jellemző az egységes vallás. Az igazán éles választóvonal csak a szabadok és a szolgák között fedezhető fel. A törzsi állam nem szedett rendszeresen belső adót. Bevételeinek egy része az ún. kalandozásokból eredt. A felnőtt férfi lakosságtól csak a kötelező katonai szolgálatot várták el. Mindemellett a magyar köznép életmódja jelentékeny földműveléssel párosult szemben a szkítákkal, a hunokkal és az avarokkal. Az általános hadkötelezettségből eredt, hogy a teljes férfi lakosság biztosította a fegyveres erőt. A magántulajdon elsősorban az ingókra terjedt ki, ingatlanok esetében a család, vagy a nemzetség birtokjoga volt a meghatározó.

Irodalom:

BARTHA Antal: *A IX-X. századi magyar társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
BARTHA Antal: *A magyar nép őstörténete.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
DEÉR József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest, Holnap Kiadó, 1993.
DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Budapest, Corvina Kiadó, 2003.
DÜMMERTH Dezső: *Álmos az áldozat.* Budapest, Panoráma, 1986.
GYÖRFFY György (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963-1987. I-III. k.
GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések - új válaszok.* Budapest, Balassi Kiadó, 1993.
GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1990.
KRISTÓ Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja 1301-ig.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1994.
KRISTÓ Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995.
KRISTÓ Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* (Elvek és utak sorozat), Budapest, Magvető Kiadó, 1980.
KRISTÓ Gyula: *Honfoglalás és társadalom*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1996.

LÁSZLÓ Gyula: *A „kettős honfoglalás.”* Budapest, (Gyorsuló idő sorozat), Magvető Kiadó, 1978.
LÁSZLÓ Gyula: *Árpád népe.* Budapest, Helikon Kiadó, 1988.
LÁSZLÓ Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest, Magyar Élet Kiadó, 1944, Reprint: Múzsák Kiadó, 1988.
LÁSZLÓ Gyula. *Hunor és Magyar nyomában.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó,1967.
RÓNA-TAS András: *A magyarság korai története*. *(Tanulmányok)* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 9.) Szeged, József Attila Tudományegyetem Kiadója, 1995.
SZABADOS György: *Magyar államalapítások a IX-XI. században: előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2011.
SZABADOS György: *Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben.* In: ACTA HISTORICA TOMUS CXXXV. Szeged, 2013.
TÓTH Sándor László: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században. Szeged, Históriaantik könyvesház,* 2010.
VÁCZY Péter: *A magyar történelem korai századaiból.* Budapest, (História Könyvtár. Monográfiák 5.) 1994.
ZIMONYI István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében.* Budapest, Balassi Kiadó, 2014.

I. (Szent) István állama

(Horváth Attila)

Keresztény államalapítás:

A magyarság az egyetlen nép a sztyeppe nomádjai közül, amely nyelve megőrzésével együtt európai típusú, **keresztény államot** tudott létrehozni. Magyarországon a kereszténység felvétele, nem egy külhatalom hatására történt, mint a legtöbb újonnan létrejött középkori európai állam esetében, hanem I. (Szent) István és tanácsadói szabad akaratukból vállalták ezt a rendkívüli feladatot. A nyugati kereszténységhez való csatlakozás egyben az antik alapokon nyugvó nyugati civilizáció technikai és szellemi vívmányainak átvételét is jelentette. Befogadta a nemzetközi nyelvet, a latint, a görög-római kultúrát, a latin ábécét, a román és a gótikus művészetet, egy újfajta jogrendszert, kormányzati formát és gazdaságot. A korona elnyerésével István hatalmához új keresztény legitimációt nyert. II. Szilveszter pápa a korona küldésével ismerte el a magyarokat az európai keresztény népközösség teljes jogú tagjának. Ezzel létrejöhetett a keresztény Magyar Királyság.

A létrejött állam legfőbb ismérvei:

1. Az állam igazgatását területi elv alapján szervezik meg. A meghatározott terület lakossága elismeri a kormányzati szervek hatásköreit.
2. „Civil szférától” elkülönült államszervezet, illetve igazgatási apparátus kezdi meg a működését.
3. Az államigazgatás specializálódik.
4. Az államhatalom a külső és belső támadások elháratására jenetős haderővel rendelkezik.
5. Az államot más államok is elismerik.
6. Közös ideológia, illetve vallás és valamilyen szintű öntudatos közösségi összetartozás érzése a lakosságon belül.
7. Csak a király hatáskörébe tartozik a pénzverés joga.
8. Az állam lakosai nem csak az adózásban, de annak hasznosulásából is részt vesznek..

I. (Szent) István az államreform védelmére, de a nemzeti sajátosságok figyelembevételével **törvényeket alkotott**. A törzsek széttelepítésével, a törzsi szervezet felszámolásával egyházi és világi **területi igazgatást** alakított ki, melyet szilárd határok védtek. I. (Szent) István állama már nem csak egyfajta katonai szervezetként működik, hanem írásbeli alapokon álló jogi és pénzügyi rendszerként is. Kialakították a belső adóztatást, amely szükségtelenné tette a zsákmányszerző hadjáratokat. Meghatározóvá tette a magántulajdont, kivált a föld magántulajdonát.

A korábbi szakirodalom a magyar államfejlődés 11-12. századi korszakát **patrimoniális királyságnak** nevezte. Maga a fogalom egy romantikus államfilozófus, Carl Ludwig von Haller (1764-1854) berni tanár révén vált közismertté, aki szerint a kora középkori királyi hatalom jórészt *„magánjogi természetű és az állam földje felett való tulajdonon alapszik."* A magyar alkotmánytörténeti irodalom egy része is ezt a terminológiát és fogalmat vette át annak ellenére, hogy az Árpádok hatalmi berendezkedése több területen is eltért a Nyugat-európai állammodelltől. Nem véletlen, hogy több szerző is szerencsésebbnek tartotta az ún. **személyes királyság** megjelölést, mivel a magyar királyi hatalmat patriarchális és karizmatikus uralmi jegyek is jellemezték. I. (Szent) István hatalma a hajdani vezéri hatalomból, az Árpád-család elhivatottságában rejlő misztikus hitből is táplálkozott,amelyet tovább növelt a pápa által küldött korona. A magyar királyi hatalom tehát erősen közjogi jellegű is, hiszen kiterjedt az egész ország területére, minden ott élő népre és a magánbirtokokra is. A királyi vármegyerendszer és az uralkodó rendelkezett a törvényalkotás, a bíráskodás, a fővezéri, a legfőbb közigazgatási, kinevezési és pénzverési joggal. Ezen jogkörök gyakorlásában csak az egyházi törvények és a szokásjog korlátozhatták. A magyar főpapok VII. Gergely pápa (1073-1085) korszakától kezdve egyre sűrűbben emelték fel a szavukat a keresztény tanok védelmében. Még az is előfordult, hogy az egyházi átok fegyverével is éltek.

Kétségtelen, hogy a király hatalmának anyagi alapját az öröklött magángazdaság alkotta, amely óriási túlsúlyban volt az alattvalók földbirtokaihoz képest. (Az egyházi birtokok is inkább a király hatalmát erősítették.) Ezt a hatalmas birtoktestet I. (Szent) István alapozta meg az Árpád nemzetség szállásbirtokaiból, a gyepűelvéből és a nagy számban elkobzott földekből. A természeti gazdálkodás korában ugyanis a hatalom mértéke hozzávetőlegesen arányos a birtokolt földterület nagyságával és a rajta dolgozó népek számával. A királyi felségjogok és az uralkodó földesúri jogai, az államháztartás és a királyi magángazdaság, az állami hadsereg és a királyi földbirtokok alapján felállított magánhadsereg ebben a korszakban szinte elválaszthatatlan intézmények voltak. Az udvari méltóságok (udvarispán, kamarás, asztalnok, pohárnok stb.) is a királyi magánbirtokok igazgatásából fejlődtek ki. A közigazgatási feladatokat a király alkalmi megbízása alapján látták el. Nem alakult ki még a szakigazgatás, a hatáskörök rendezése és a pénzbeli javadalmazás.

A **személyes királyság** fogalma pedig onnan eredt, hogy a kezdetleges államigazgatás miatt a királynak szinte minden fontosabb ügyben személyesen kellett eljárnia és döntenie. Csak nagyon kevés hatáskört tudott átruházni személyéhez kötődő híveire. (A nyugati hűbériséget nem vették át teljes mértékben. Nem alakult ki a hűbéri birtokrendszer.) A korai Árpádok idején a király kíséretével együtt az év nagyobb részében járta az országot beszedte az adót, ellenőrizte a helyi hatóságokat és igazságot szolgáltatott. A királyi hatalom egyik legfontosabb tényezője a bíráskodás. A népcsoportok, közösségek élték a saját életüket, vitás helyzetekben azonban az uralkodó hozott megfellebbezhetetlen ítéletet felettük.

Irodalom:

BERTÉNYI Iván: *Szent István és öröksége 1000-1440*. Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1997.

BÓNIS György: *István király.* Budapest, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1956.
DEÉR József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Könyvkiadó Kft., 2007.
DEÉR József: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája.* Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Könyvkiadó Kft., 2015.
Engel Pál. *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2001.
GLATZ Ferenc - KARDOS József (szerk.): *Szent István és kora.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988.
GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest, Balassi, 2013.
HALLER, Karl Ludwig von: *Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesezt*, 6 Bände (in zwei Auflagen), Winterthur, in der Steinerischen Buchhandlung, 1817–1834. I-VI. k.
HAMZA Gábor (szerk.): *Szent István és Európa*. Budapest, Professzorok Háza, 2001.
HÓMAN Bálint: *Szent István.* Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Könyvkiadó Kft., 2012.
KATUS László: *A középkor története*. Budapest, Pannonica Rubicon Kiadó, 2001.
KRISTÓ Gyula: *Középkori historiás oklevelek (1002-1410).* Szeged, Szegedi középkorász Műhely, 2000.
KRISTÓ Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001.
JÁNOSI Mónika: *Törvényalkotás a korai Árpád korban.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1996.
KRISTÓ Gyula: *A magyar állam megszületése.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995.
KRISTÓ Gyula (szerk): *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
MÁLYUSZ Elemér: *A patrimoniális királyság.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1933.
MÁLYUSZ Elemér: *A karizmatikus királyság.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1935.
SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. I-II. k.
VÁCZY Péter: *A királyi serviensek és a patrimonialis királyság*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1928.
VÁCZY Péter: *A hűbériség szerepe Szent István királyságában.* Budapest, Egyetemi ny., 1933. 24 p.]
VÁCZY Péter: *A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon.* Budapest, Dunántúl ny., 1932.
VESZPRÉMY László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és alattvalóik: Magyarország története 1301-ig*. Debrecen, Csokonai, cop. 1997.

Rendi monarchia

(Horváth Attila)

A **rend** foglalkozás és vagyon szerint kialakult, a hatóságok által is elismert azonos jogokkal rendelkező privilegizált társadalmi csoport, amely már nem vertikálisan, mint a hűbéri lánc, hanem horizontálisan szerveződött. Természetesen az azonos jogi helyzet csak fikció, hiszen a szegény nemesek és a főurak között nem csak vagyoni, hanem privilégiumaik szerint is eltérés mutatkozott. Nagyobb vérdíj, értékesebb eskü, főnemesi címek viselése, az alsó- és felsőtábla elkülönülése is ezt bizonyította.

A rendek politikai hatalmukat sajátos rendi intézményeiken (rendi képviseleti szervek és testületek, autonómiák és állami hivatalok) keresztül érvényesítették. A modern államban elképzelhetetlen jogosultságokat értek el. Pl. az ellenállási jog. Rendiség csak Európa nyugati kereszténységhez tartozó régiójában alakult ki.

A rend fogalmát el kell határolni a társadalmi réteg és a kaszt fogalmától. A társadalmi rétegtől megkülönbözteti, hogy a rend tagjai sajátos közösségi tudattal rendelkeznek. A kasztrendszerrel ellentétben a rend kevésbé merev kategória és nem kizárólag a születési előjogon alapul.

Magyarországon elsőként a **papi rend** alakult ki. Egyházi személyeknek a római katolikus és a görög egyesült egyház papjai – mind világi papok és szerzetesek – tartoztak. A papi rendbe való felvétel egyedüli módja a felszentelés. Az egyházban a krisztushívők között isteni rendelés folytán vannak szent szolgálatot teljesítő személyek, akiket a jogban klerikusoknak is nevezünk. A papságban való részesedés három fokozatát különböztetjük meg: püspökök, áldozópapok és a szolgálat hivatalának fokozata (szerpapok, diakonátus). A klerikusok rendje hamar megszerezte az adómentesség mellett a tized szedésének jogosultságát, az immunitást, vagyis a királyi beavatkozástól való mentességet valamennyi egyházi birtokra. Fokozatosan kivívták maguknak a **privilegium fori** jogosultságát, vagyis papok felett csak az egyházi bíróságok ítélkezhettek, illetve az egyházi birtokokon élők felett is csak az egyházi bíróságok rendelkeztek hatáskörrel. A papi rend bizonyos mértékű önkormányzattal is rendelkezett, hiszen csak saját elöljáróinak volt alárendelve. Elvben a főpapokat is választották, de ehhez szükséges volt a királynak, mint főkegyúrnak a beleegyezése. Emellett a főpapok fontos közigazgatási tisztségeket is betöltöttek. A rendi országgyűlésben a főpapok személyesen, a káptalanok és a konventek pedig követeik útján képviseltették magukat. A kanonokok közössége és a nagyobb szerzetes kolostorok emellett az igazságszolgáltatásban töltöttek be meghatározó szerepet.

A **nemesi rend** alapvetően örökletes rend volt, amelybe annak tagjai beleszülettek. Emellett az uralkodó nem nemeseket is kiemelkedő katonai, vagy egyéb szolgálata jutalmául nemessé tehetett vagy birtokadománnyal együtt, vagy anélkül. A nemesi státuszt a nemesi oklevél igazolta, amelyet az uralkodó (illetve annak kancelláriája) állított ki. Az oklevél egyik fontos része volt a nemesi címer, aminek használatára ettől fogva jogosult volt a nemes. A nemesi privilégiumokat az 1222. évi Aranybullától kezdve sarkalatos törvények szabályozták. az *„egy és ugyanazon szabadság”* alapelvét először az 1351. évi XI. tc.-ben mondták ki. Végül nemesi privilégiumokat Werbőczy István Hármaskönyve foglalta tételesen össze 1514-ben. azon belül is a híres **Primae Nonusban** (I. Rész, 9. cikk) foglalata össze. A legsarkalatosabb nemesi jogok a következők: nemest törvényes bírói ítélet nélkül letartóztatni nem lehet (kivéve: tettenérték olyan bűncselekményeknél, amely miatt az elkövető a becstelen lett és emiatt nemességét is elveszti); a nemesség kizárólag a törvényesen megkoronázott király joghatósága alatt áll; a nemesek mentesek voltak a jobbágyi szolgáltatások, adók és vámok fizetése alól, ellenállási jog a ius resistendi. (Ezt elvileg az 1687. évi IV. tc. hatályon kívül helyezte). A XVIII. század végéig csak nemes tölthetett be magasabb hivatalt, joghatósággal rendelkezett birtokaik jobbágyai felett. Külön királyi privilégiumként még pallosjogot is kaphatott. A felsorolt privilégiumok ellentételezéseként a nemesek kötelesek voltak katonáskodni, illetve a rájuk rótt hivatalokat ellátni.

Magyarországon a nemesség politikai súlyát az is növelte, hogy a lakosság jelentős arányát tették ki. Számukat 1847-ben 600.000-re becsülték. Magyarországnak tehát minden huszadik lakosa nemes volt. (Összehasonlításképpen: Lengyelországnak minden tizedik, ezzel szemben Franciaországnak csak minden száznyolcvanadik, Csehországnak minden 828. tagja volt nemes.) Az európai viszonylatban második legnagyobb arányu nemesség viszonylagosan nagy létszáma onnan adódott, hogy nem volt zárt kaszt. Hadi érdemek, szolgálatok révén, tanulással és nem utolsósorban megfelelő vagyonnal meg lehetett szerezni a nemesi címet.

A szabad királyi városok **polgársága** a Magyarországon a XIII-XIV. század folyamán alakult ki. Fontos megjegyezni, hogy a városi polgárság privilégiumával csak a lakosok vagyonosabb és tekintélyesebb része rendelkezhetett. Csak azok, akik önálló iparűzők és kereskedők voltak, illetve jelentősebb ingatlan vagyonnal bírtak. A legtöbb városban az ingatlan tulajdonának megszerzése vagy elvesztése együtt járt a polgárság privilégiumainak megszerzésével vagy elvesztésével. A kiváltságos városi polgár személyében szabad volt, mentesült az úrbéri szolgáltatások és a földesúr joghatósága alól, közvetlenül a király alá tartozott („a városi levegő szabaddá tesz"). A városi polgár felett a városi bíróság ítélkezett. Büntető ügyekben pallosjoggal rendelkeztek, vagyonjogi ügyekben született elsőfokú ítéletek ellen a királyi bíróságnál lehetett perorvoslatot kérni. A szabad királyi városok követeket küldhettek a rendi országgyűlésbe.

A rendi szerveződés eszméje áthatotta szinte az egész társadalmat. Tömegesen alakultak ki az azonos helyzetű és érdekű csoportok autonóm közösségei: faluközösség, kereskedők, kézművesek céhei, a tanárok és diákok egyeteme stb. Minden ilyen módon szerveződött közösségnek saját privilégiumai és kötelezettségei voltak. Igy alakultak ki Bibó István kifejezésével a *„szabadság kis körei."*

A rendi monarchiában a kiváltságos rendek részt követeltek maguknak az ország kormányzásában. A király és a rendek, mint külön jogalanyok álltak egymással szemben. Többször is előfordult, hogy még szerződést is kötöttek egymással. (Zsigmond, I. Ulászló, Mátyás, II. Ulászló). Az ilyen módon kialakult kormányzati rendszert nevezzük **rendi dualizmusnak.** A rendi országgyűlés tárgyalta meg és fogadta el a törvényeket. A királynak már csak a törvények szentesítésének joga maradt meg. A rendi országgyűlés kivívta magának azt a jogot, hogy a legmagasabb szintű jogforrást, törvényt csak ők alkothatnak. Ezután a király már csak alacsonyabb rangú jogforrást, rendeleteket bocsáthat ki. Azt is elérték, hogy az adó és katonaállítást csak törvényben szabályozhatták. Fokozatosan kivívták maguknak azt is, hogy a legfontosabb alkotmányos kérdéseket csak törvényben lehet szabályozni. (Lásd: 1790. évi X. tc.)

További rendi biztosítékok voltak: a hitlevél, a királyválasztáskor aláírt szerződések, a király és a nádorválasztás joga és a nemesi vármegye ellenállási joga, a vis inertiae.

A rendek meghatározó képviselői kezdetektől fogva arra törekedtek, hogy a központi kormányzatban (királyi tanács, kancellária stb.) is minél nagyobb befolyást szerezzenek maguknak. Éppen ezért a Habsburgok 1526 után, a központosítás és a magyar nemzeti függetlenséget képviselő rendek háttérbe szorítása érdekében új kormányszerveket létesítettek (Udvari Haditanács, Helytartóság, Udvari Kamara, Magyar Kamara). Ezeknek a tisztségeit pedig a bécsi kormányzat megbízható embereivel töltötték be.

Mindezek a privilégiumok és jogi biztosítékok miatt a Habsburg-abszolutizmus hosszabb távon nem tudott győzedelmeskedni a magyar rendek felett. I. Lipót és II. József központosítási törekvései egyaránt kudarcot vallottak. Ennek révén a magyar rendi alkotmányt az 1848. évi áprilisi törvények révén a polgári korszak vívmányaival lehetett módosítani és ezzel megmaradhatott a történeti alkotmány jogfolytonossága.

Irodalom:

BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTY Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608-1911.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Kolozsvár, Nagyenyedi Bethlen Nyomda, 1947.

DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon.* In: DEGRÉ Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
ENGEL Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-14379.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
FERDINÁNDY Géza: *A rendi elemek a magyar alkotmányban*. Budapest, Értekezések a társadalmi tudományok köréből, 1907.
GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
LUKINICH Imre (szerk.): *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* Budapest, é. n. I-II. k.
MÁLYUSZ Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.
MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007.
RÁCZ Lajos: *A középkori magyar állam*. In: Jogtudományi Közlöny, 1997/1.
SZEKFŰ Gyula: *Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből.* Bp., 1912.
SZIJÁRTÓ M. István: *A kora újkori rendiség az újabb szakirodalomban*. In: Aetas, 2009/3.
SZIJÁRTÓ M. István: *A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása.* In: Történelmi Szemle, 2004/
SZŰCS Jenő: *Az utolsó Árpádok.* Bp., 1993.

Abszolút monarchia

(Horváth Attila)

A. Abszolút monarchia

A **Habsburg-monarchia** a XVI. században még lazán összefűzött tartományok láncolata volt. Az egységet csak a közös uralkodóház jelentette. A XVI-XVII. századi háborúk során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a jórészt igazságszolgáltatásra korlátozódó, hagyományos hatalom nem elegendő a királyok uralmának és tekintélyének biztosítására. Az abszolút monarchia rendszerét Magyarországon a Habsburgok a Burgundiában kialakított minta alapján próbálták bevezetni, de a konkrét példakép a XIV. Lajos, a Napkirály. Abszolút kormányzati formát Magyarországon I. Lipót (1655–1705) próbált 1670-1681 és 1686-1705 között bevezetni, de törekvései végül is meghiúsultak a magyar rendek ellenállása miatt. Az abszolút monarchiát végülis Magyarországon nem sikerült hosszabb távon bevezetni.

Az **abszolutizmus** kifejezés a nagy francia forradalom idején született. Ezzel a pejoratív szóval akarták a lehető legszörnyűbb zsarnokságként beállítani a megdöntött királyságot. Kialakulásnak elsődleges okait nem a régi marxista elképzelésben kell keresni, hogy az uralkodó egyensúlyozni akart a *„felemelkedő polgárság”* és a gazdasági, valamint politikai pozícióit lassan elvesztő nemesség közt, az utóbbi kiváltságainak megtartása érdekében, hanem sokkal inkább a modern államrendszer létrejöttében és a fokozódó háborús konfliktusok költségeiben. Nagylétszámú állandó zsoldos haderőt kiképezni és drága lőfegyverekkel ellátni rendkívüli költségekkel járt. Denis Richet francia történész sokat idézett kijelentése szerint *„az abszolutizmus jórészt az adóztatás gyermeke volt”.* Mindemellett a modernizálódó államnak egyre több feladatot kellett ellátnia és ehhez is sokkal nagyobb bevételre volt szüksége, mint korábban. Addig ugyanis az uralkodók csak kivételesen foglalkoztak az alattvalók mindennapos életével. A megnövekedett adóterhek miatt azonban racionalizálni kellett a gazdaságot és a társadalmat. Ezért rohamosan fejlesztették a hivatali apparátust és az állandó zsoldoshadsereget. A korábbiakhoz képest hatalmas méretű hivatali apparátust szerveztek, amely leginkább szakképzett, fizetett, az uralkodótól függő, gyakran jogi szakképzettségű

tisztviselőkből állt. Ekkor született a modern értelemben vett **centralizált igazgatási apparátus**. Szakszerű adminisztráció, a **szakigazgatási rendszer** kialakítása, állami költségvetés, diplomáciai kapcsolatok állandósítása. Az egyre inkább szakosodó államigazgatás egyik legfontosabb területe a **gazdasági igazgatást** végző intézmények lettek. Az abszolutizmus teremtette meg a merkantilista elvek szerint a modern gazdaságpolitikát.

Egyre komolyabb szerepet töltenek be az uralkodó által összehívott tanácsadó szervek. Ezeket gyakran nevezték ***„titkos”* tanácsnak**, ami arra utalt, hogy a tagjait nem választották, hanem a tagjait az uralkodó jelölte ki. Háttérbe szorította a rendi országgyűlést, és megpróbálta az önkormányzatok, érdekképviseletek hatalmát korlátozni. Az abszolút uralkodók az állami egység megteremtésére törekedtek. Az abszolút monarchia jellemzője még az eltérő jogállású területek homogenizációjára való törekvés.

A XVII. század a technika és a hadtudomány fejlődése révén a ***„hadászati forradalom”*** időszaka lett. A lőfegyverek alkalmazása miatt a lovagi hadviselés elavult, helyette alkalmazni kezdték a hivatásos hadsereget, ami viszont komoly anyagi megterheléssel járt együtt. Ezért újfajta adók kivetésére törekedtek. Az abszolutizmus legjelentősebb korlátozó tényezője a preindusztriális gazdaság volt, amely nem tudott annyi katonát és hivatalnokot eltartani, akik megfelelő módon ellenőrizni tudták volna az uralkodó rendeleteinek a végrehajtását.

I. Lipót negligálta a rendi alkotmányt, háttérbe szorította az országgyűlést. Hosszú, 48 évre terjedő uralkodása alatt csak 4 országgyűlést tartot, pedig 16-ot kellett volna összehívnia. A négy országgyűlést is a rendek nyomására hívta össze. Saját kezébe összpontosította a legfőbb jogalkotó hatalmat. Egyúttal az állandó hadseregre támaszkodva a végrehajtó hatalom teljes körű irányítására törekedett. Mindezt a hatalom újfajta legitimációjával próbálták alátámasztani. Az abszolutizmus legfőbb ideológusa Jean Bodin (1529-30-1596) kifejtette, hogy a legitim uralkodó egyedül Istennek felelős, akitől méltóságát kegyből, de kötelességként kapta. Az uralkodó **elvileg korlátlan hatalommal** rendelkezett, nem korlátozhatta az uralmát semmilyen más hatóság, azonban tiszteletben kellett tartania a monarchia hagyományait, alaptörvényeit. Nem rendelkezhetett tetszése szerint a nemesség és a polgárság jogaival és tulajdonával. Ez különbözteti meg a despotától, vagy tirannustól, hogy a törvényeket még a királynak is tiszteletben kellett tartania.

Ugyancsak az államhatalom megerősítésének folyamatába illeszkedett, hogy elsősorban a főkegyúri jog révén az **egyházat** megpróbálták alárendelni az államnak. Mindemellett az abszolút kormányzat az államvallástól eltérő felekezetekkel szemben türelmetlen politikát folytatott.

B. Felvilágosult abszolutizmus

A **felvilágosult abszolutizmus** a kortárs fiziokratáktól származó fogalom, amellyel azokat az országokat jelölték, amelyekben uralkodóik (Habsburg Birodalomban, Spanyolországban, Portugáliában, Poroszországban és Svédországban) egyfajta **modernizáció**s technikával próbálták meg utolérni a fejlettebb Nyugat-európai országokat.

A Habsburg Birodalomban erre leginkább a külső veszély sarkallta Mária Teréziát és II. Józsefet. A felvilágosult abszolutista berendezkedés előzményei ugyan korábbra nyúltak vissza, de ténylegesen Mária Terézia uralkodásának második felében, 1765-ben kezdődött és II. József haláláig, 1790-ig tartott. Az ún. örökösödési háborúban a Habsburg-ház elvesztette a leginkább iparosodott tartományát, Sziléziát és a hétéves háborúban is vereséget szenvedett. Nyilvánvalóvá vált, hogy ha a Habsburg-monarchia meg akarja őrizni nagyhatalmi státusát, akkor a hadseregét fejlesztenie kell. Ehhez azonban az ipart kellett korszerűsíteni és a mezőgazdaság termelékenységét növelni. A régi típusú abszolutista kormányzatot felváltó reformokat és megnövekedett feladatokat ellátó államigazgatás pedig szakképzett hivatali apparátust igényelt.

A **felvilágosodás** eszmerendszeréből csak azokat az elemeket vették át, amelyek a dinasztia érdekeit segítették elő. A közjóra hivatkozva leginkábba a racionalitásra törekedtek, és olykor túlzott önbizalommal akarták megreformálni a társadalmat és megváltoztatni az emberek szokásait. A központosított államigazgatás révén tervszerű módon próbálták irányítani a birodalomnak nem csak a politikáját, hanem a gazdaságát, de még a társadalmi átalakítását is. Ennek érdekében olyan területeket is szabályozni igyekeztek, amelyek korábban nem tartoztak az állami feladatok közé. Pl. a **népjólét**, az **egészségügy**, **oktatás**. Míg Mária Terézia jó érzékkel kiválasztott tanácsadói révén, akár kompromisszumokra is hajlandó volt a rendeletei kidolgozásánál és végrehajtásánál, addig fia, II. József szakított a körülményekre is figyelmes politikával. Pedig Mária Terézia is nagymértékben korlátozta a rendi alkotmányt. 15 éven át nem hívott össze országgyűlést, és törvények helyett rendeletekkel kormányzott. Nem engedte meg, hogy nádort válasszanak, jelentősen megnyirbálta a megyék hatáskörét, betiltotta a jezsuita társaságot, idegen katonaságot telepített az országba és a székelyek ellenállását kegyetlenül megtorolta. Viszont javított a jobbágyok helyzetén és megreformálta az oktatást. (Ratio Educationis)

A **türelmetlen jogalkotás** és az ebből eredő jogi túlszabályozás különösen II. Józsefet jellemezte: 3000 napos uralkodása alatt 6206 rendeletet adott ki. Kétszer annyit, mint Mária Terézia 40 év alatt. Ráadásul édesanyjával ellentétben döntéseit egyedül hozta, csak engedelmes végrehajtókat tűrt meg maga mellett. A közigazgatásban dolgozó szakemberekkel rendszeresen sértő hangnemben értekezett. Elvi alapon elutasította a tradíciókat és a régi szokásokat. A hagyományokban csak a reformok akadályait látta. Még a leghasznosabb intézkedéseit is kérlelhetetlen keménységgel és doktriner módon próbálta megvalósítani. Meg volt győződve arról, hogy mindent jobban tud másoknál. Az állampolgárok többsége amúgy sem éri fel ésszel a reformok hasznosságát. A hivatalnokaitól vak engedelmességet és odaadást követelt. Nem koronáztatta meg magát, hogy ne kelljen esküt tennie a magyar rendi alkotmányra. A Szent Koronát Bécsbe vitette. Betiltatott minden körmenetet, zarándoklatot, búcsúkat, az oltárok *„túlzott”* megvilágítását. Temetni csak koporsó nélkül, jeltelen tömegsírokba lehetett. Megtiltotta a vihar és jégeső elleni harangozást. Az ünnepnapok számát lecsökkentette. Feloszlatta a szerzetesrendeket, mivel azok közvetlenül a pápa fennhatósága alatt álltak. Elkobozta az egyház javainak egy részét, de az árvaellátást, szegények támogatását nem tudta az állam megfelelő módon átvállalni. Türelmi rendelete sem a más vallásúak iránti tolerancia jegyében született. Csakis gyakorlati megfontolások vezették. Nem akarta, hogy a protestáns iparosok kivándoroljanak. (Ezzel szemben a kis vallási szekták követőit 25 botütéssel büntette.) Megfosztotta az egyetemeket autonómiájuktól és engedelmes hivatalnokképző intézményekké degradálta őket. Meg akarta szüntetni a magyar közigazgatást és önkormányzatokat (a rendi alkotmány védőbástyáit) és az örökös tartományok államigazgatását vezette be Magyarországon is. A nemesi birtokokra is földadót akart kivetni. Kötelezővé tette a hivatalos ügyintézésben a német nyelv használatát. Rendeletben korlátozta a fényűzőnek nyilvánított divatot. II. József rendeleteinek egy része megfelelő hatástanulmány nélkül készült. Ezért sokszor több kárt okoztak, mint hasznot. Türelmetlenségével, erőszakosságával még a jószándékú reformokat is ellenszenvessé tette.

II. József reformjaival való éles ellenállás oda vezetett, hogy a kalapos király halála előtt nem sokkal a jobbágy- és a türelmi rendeletet leszámítva visszavonta intézkedéseit.

Irodalom:

ANDERSON, Perry: *Az abszolutista állam.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1989.
H. BALÁZS Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, 1765-1800.* Budapest, Magvető Kiadó, 1987.

ifj. BARTA János: *A kalapos király emlékezete: II. József és Magyarország*. Debrecen, Didakt: Debreceni Egyetemi Könyvkiadó, 2012.
BARTA János: *A nevezetes tollvonás: II. József visszavonja rendeleteit.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
BENCZÉDI László: *A Habsburg-abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországán*. Budapest, Akadémiai Nyomda, 1978.
BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon: 1664-1685*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
BENDA Kálmán: *Habsburg-abszolutizmus a XVI. és a XVII. század fordulóján.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
BODIN, Jean: *Az államról.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
FEJTŐ Ferenc: *II. József.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1997.
HAJDU Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
HAHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648-1815*. Budapest, Panem Kiadó, 2006.
KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, Gondolat, 2011.
KISS Gergely – RADÓ Bálint – SASHALMI Endre: *Abszolutizmus és isteni jogalap.* Budapest, METEM, 2006.
MARCZALI Henrik: *Magyarország története II. József korában.* Budapest, Athenaeum Nyomda, 1881-1888. I-III. k.
MESZLÉNYI Antal: *A Jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846)*. Budapest, Stephaneum Nyomda R. T. 1934.
R. VÁRKONYI Ágnes: *Magyarország keresztútjain: Tanulmányok a XVII. századról*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.
RÁCZ Lajos. *Egy korszerű államkormányzat kiépítésének esélyei a török kiűzése utáni Magyarországon.* In: Jogtudományi Közlöny, 1986/8.
RÁCZ Lajos: *Államstruktúra és kormányzás a feudális abszolutizmusban.* In: Jogtudományi Közlöny, 1987/9.
RÁCZ Lajos: *II. József és a korabeli magyar közigazgatás.* In: Jogtudományi Közlöny, 1983/5.
STIPTA István: *Az abszolutizmus és a felvilágosult abszolutizmus államszervezeti jellegzetességei.* In: Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés. Miskolc, 2001.

4. Speciális állammodellek

(Horváth Attila)

Az Erdélyi fejedelemség

Erdély mint földrajzi fogalom, majd közigazgatási egység (vajdaság) és Erdélyi fejedelemség különböző, történelmileg változó területet jelentett. A középkori Magyarországnak a Meszesen és északnyugat felé a bihari nagy hegyláncon, hegységen túli (erdőn túli) területe, melyet a honfoglaló magyarok erdőelejének, erdőaljának, Erdélynek neveztek. Az 57.000 km² területű, 300-480 méterrel a tengerszint felett levő fennsík határai: délen Havasalföldtől a Déli-Kárpátok, keleten Moldvától és Bukovinától a Keleti-Kárpátok választják el. Északon az Északkeleti-Kárpátok határolták, nyugaton az Alfölddel, délnyugaton pedig a Bánsági-hegyvidékkel határos. A nyugati közlekedést a Maros és a Szamosvölgyön kívül két nagy történelmi hágó, a Királyhágó és a Meszesi Kapu is biztosította. A királyi kancellária okleveleiben előbb Ultratransylvania, majd a XIII. századtól Transsylvania néven szerepelt.

Erdély szélein eleinte gyepűk terültek el, közepén pedig I. (Szent) István vármegyéket szervezett. A központtól való távolsága miatt a király általában a terület legelőkelőbb birtokosai közül kiválasztott egy előkelőt, aki az uralkodó személyét képviselve igazgatta ezt a területet, és akit a XIII. századtól **erdélyi vajdának** neveztek. (Ez a tisztség nagyjából egyidős a horvát bánéval.) A vajdának külön kancelláriája alakult ki, ítélőmesterekkel, titkárokkal és írnokokkal. A király nevében gyakorolta az erdélyi vármegyék (a XIV-XV. században hét vármegye) vonatkozásában a bírói, hadügyi és pénzügyi joghatóságot. Hatásköre egyedül a XIII. századtól önálló etnikai önkormányzatot szerzett székely és a szász székekre nem terjedt ki.

Az **Erdélyi Fejedelemség** a mohácsi csatavesztést követő kettős királyválasztás következményeként jött létre. Megszervezésében nagy szerepet játszott Fráter György pálos rendi szerzetes. Az Oszmán Birodalom által támogatott keleti magyar királyságból alakult ki, amikor II. János az 1571-ben kiadott **speyeri szerződésben** lemondott a királyi címről, így ő lett az első erdélyi fejedelem János Zsigmond néven. A királyi cím ezután csak a Habsburgokat illette meg, a **fejedelmi titulus** a birodalmi hercegi címhez (Fürst) hasonló rangot jelentett. Erdély kapcsolata a királyi Magyarországgal nem szakadt meg, hiszen az erdélyi nemesség továbbra is a Szent Korona tagjának számított. Az erdélyi fejedelmek a magyarországi rendi jogokért és a protestánsok vallásszabadságáért is síkra szálltak. Különleges státusza alakult ki viszont az **Oszmán Birodalom** vonatkozásában, hiszen a törökök inkább Bécs irányában akartak a továbbiakban terjeszkedni, ezért megelégedtek azzal, hogy Erdélyt hűbéri függésben tartották. Az Erdélyi fejedelemség tehát a szultán vazallus állama lett, így évi adót kellett fizetnie, de a fejedelemválasztás jóváhagyásán túl csupán a külpolitika terén kellett a török porta elvárásainak megfelelni. Egyébként Erdély különálló maradt, nem állomásoztak területén török csapatok és az iszlám hitet sem próbálták itt terjeszteni. Belpolitikájában pedig teljesen szabadon működhetett.

Erdély tehát nem szerves fejlődés következtében lépett az önállóság útjára, hanem két nagyhatalom ütközőállamaként jött létre és állandó fenyegetettségben igyekezett fenntartani önmagát.

Az Erdélyi fejedelemség rendi-képviseleti monarchiaként működött, de a **három nemzet uniójaként** szerveződött. Erdélyben nem jöhetett létre a önálló főpapi és a főúri rend. A **szász, a székely és a magyar nemzet** képezett egy-egy rendet és küldött követeket az erdélyi országgyűlésbe. A **városi polgárság** szerepe korántsem olyan jelentős, mint az anyaországban. A középkorban csak Kolozsvár és Gyulafehérvár volt szabad királyi város.

Az Erdélyi Fejedelemség a történelmi Erdély területén kívül a volt Magyar Királyság más területeit is birtokolta. Ezt a széles területsávot nevezték latin szóval **Partiumnak**, magyarul Részeknek, mert a keleti magyar királyság részeként került az önállósodó Erdélyi fejedelemséghez. Kiterjedése igen sűrűn változott, és a hovatartozás szinte állandó vita tárgyát képezte. Az 1570-ben létrejött **speyeri szerződés** értelmében ide tartozott a teljes Máramaros, Bihar, Zaránd, Közép-Szolnok és Kraszna vármegye, majd később a legnagyobb kiterjedését Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idején érte el, amikor további hét vármegye területe is a Partium része lett.

A három nemzetnek és a Partiumnak az összetartója a **fejedelmi hatalom**, amely nem a korábbi erdélyi vajda, hanem a középkori magyar királyság örökösének tartotta saját magát.

Az erdélyi fejedelmeket Báthory István óta (1571) a közéletben vezető szerepet játszó tekintélyes urak közül az **erdélyi országgyűlés választotta**. A választást azonban a **szultáni athnamé** és az ahhoz járó hatalmi jelvények (zászló, díszköpeny, föveg, buzogány, kard és ló) küldésével kellett megerősíteni. A felékesített ló, királyi pálca, süveg, kard, zászló és kaftán egyben a szultánnak tett hűséget is szimbolizálta. A 16 fejedelem közül öt esetében a török porta által kijelölt főurat választotta meg az országgyűlés fejedelemnek.

A választás után a három rend elfogadtatta a **választási feltételeket** a fejedelemmel, aki erre esküt is tett. Ezek között szerepelt a rendek választójogának megtartása, a négy bevett

vallás szabadságának biztosítása, az ország törvényeinek és a három nemzet szabadságának megőrzése. Ezután a rendek is letették a fejedelemnek a hűségesküt. Koronázásra azonban soha sem került sor.

A **fejedelem** kezében összpontosult a főhatalom, ő volt a hadsereg főparancsnoka, ő döntött a háború és a béke kérdésében, a török portával egyeztetve irányította a külügyeket, irányította a kincstárt és a pénzügyeket. A fejedelem nevezte ki a legfontosabb közjogi méltóságokat, a központi igazgatás vezetőit és a legfőbb bírákat.

A **fejedelmi tanács** tagjait a fejedelem nevezte ki és mentette fel. Hatásköre leginkább a tanácsadásra terjedt ki, hiszen a fejedelem döntötte el, hogy milyen ügyeket visz a tanács elé, és mennyire veszi figyelembe véleményét. A tanács tagjai csak a fejedelemnek tartoztak felelősséggel, munkájukat az országgyűlés nem ellenőrizhette. A fejedelem viszont többször is a legszigorúbb büntetést, fej- és jószágvesztést alkalmazta velük szemben. A fejedelem hatalmát leginkább a hatalmas magánvagyona biztosította, amelyet az ilyen módon elkobzott uradalmakkal is megnövelt.

Az Erdélyi fejedelemséget a legfőbb általános hatáskörű kormányszerv, az egyedül a fejedelemnek felelős **fejedelmi kancellária** irányította. Élén az általában a fejedelem által kinevezett kancellár állt, akik leginkább külföldi egyetemeken tanult tudósok voltak. A kancellária hatásköre minden fontosabb igazgatási kérdésre kiterjedt: a fejedelmi udvar, a kincstári uradalmak igazgatása, a hadsereg szervezése ellátása, a postaszolgálat és a kereskedés, bíráskodás megszervezése.

A török hódoltság után az Erdélyi fejedelemség is a **Habsburgok fennhatósága** alá került, azonban az *„oszd meg és uralkodj!”* elvét alkalmazva nem egyesítették Magyarországgal. Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemséggé tette, hogy ezzel is hangsúlyozza különállását. Mindemellett I. Lipót elismerte, hogy mint magyar király Erdélyt a Szent Korona joghatósága alapján birtokolja. Az erdélyi rendekkel úgy tudták könnyebben elfogadtatni ezt a helyzetet, hogy az 1691-ben kiadott **Diploma Leopoldinummal** megerősítették az erdélyi rendek és a négy bevett vallás szabadságát. Bécsben megalakult a fejedelmi kancellária, amely a király legfőbb igazgatási szerve lett és teljesen függetlenül működött a magyar kancelláriától.

A magyar országgyűlés több alkalommal is sürgette a Partium és Erdély egyesítését az anyaországgal. Ezekre a követelésekre a Habsburg kormányzat általában halogató taktikával válaszolt. Végül az 1848. évi VII. tc. mondta ki a márciusi ifjak 12 pontjának megfelelő módon Magyarország és Erdély unióját.

Irodalom:

BALÁS Gábor: *Erdély jókora jogtörténete.* Budapest, FÜTI, 1977. I-III. kötet
BENKŐ Elek - OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története, I. kötet: A kezdetektől 1562-ig.* Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, Erdélyi Múzeum-Egyesület, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2016.
CZIPRIÁN KOVÁCS Lóránd et. al.: *Erdély közigazgatástörténete.* Sepsiszentgyörgy, Közigazgatási Főiskola, 2003.
DÁNÉ Veronika et. al. (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2014.
DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány.* Kolozsvár, 1861. I-III. k.
EGYED Ákos - HERMANN Gusztáv Mihály - OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története, II.* kötet: 1562-1867. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, Erdélyi Múzeum-Egyesület, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2016.
HORN Ildikó: *A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában.* In: Századok, 2011/4.
JANITS Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig.* Budapest, A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai, 18. 1940.

KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. I-III. kötet
LUKINICH Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1918.
MAKKAI László: *Erdély története.* Budapest, Renaissance Kiadóvállalat, 1944.
MÁLYUSZ Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988.
OBORNI Teréz: *Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése.* In: Korunk, 2013/3
OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlései a 16-17. században.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
PÉTER Katalin: *Az erdélyi társadalom élete a 17. század első felében*. In: Századok, 1980/4.
RÁCZ Lajos: *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
RÁCZ Lajos: Unió *Erdéllyel 1848-ban, avagy: az Unióhoz vezető út*. In: Jogtudományi Közlöny, 1998/9.
SZABÓ Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1997.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *A Habsburg vezető elit és Erdély (1685-1699).* In: Jogtudományi Közlöny, 1986/8.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *I. Rákóczi György erdélyi állama*. In: Jogtudományi Közlöny, 1981/5.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540-1690*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben, 1690-1740*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései: Adalék az erdélyi rendiség történetéhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.

Kuruc ellenállás államai
(Horváth Attila)

Felső-magyarországi kuruc fejedelemség

A *„szégyenteljes”* **vasvári békét** (1664) követő általános elégedetlenség hatására került sor az eleve kudarcra kárhoztatott Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, I. Rákóczi Ferenc és mások által vezetett Habsburg ellenes felkelésre, melyet a bécsi kormányzat kegyetlenül megtorolt. Ekkor kreálta I. Lipót (1657- 1705) a **jogeljátszás elméletét** (Rechtsverwirkungstheorie), amely arra hivatkozott, hogy a magyarok törvénytelenül keltek fel törvényes uralkodójukkal szemben, ezért jogos büntetésként felfüggesztette a magyar alkotmányt és megszüntette a rendi jogok egy részét. Az országgyűlés összehívása nélkül új adókat vetettek ki, korlátozták a protestánsok vallásszabadságát, elbocsátották a végvári vitézek kétharmadát, és külföldi zsoldosokat vezényeltek az országba, akik raboltak, fosztogattak. A nagyszámú **vitézlő rend** tagjaiból toborzódtak ezután a **kuruc seregek**, amelyek részt vettek Thököly Imre hadjárataiban (1678-1685), a hegyaljai felkelésben (1697) és a Rákóczi- szabadságharc legfőbb katonai bázisát adták. (A kuruc nevet Dózsa György keresztes vitézeinek crux, vagyis kereszt megszólítása előtt tisztelegve vették fel.)

Miután 1678-ban **Thököly Imre** (1657-1705) lépett a kuruc mozgalom élére, rövid idő alatt elfoglalta szinte az egész Felvidéket, és amikor 1682-ben a budai pasa támogatásával Kassát is elfoglalta, 40.000 arany évi adó fejében elismerte a Porta fennhatóságát. (IV. Mehmed szultán 1682. augusztus 10-én kelt athnáméja: „*Késmárki Thököly Imre, kinek vége boldog*

legyen, követet küldött portánkhoz: felséges ajtóküszöbünknek, melyen a paradicsom lótuszvirága nő, szolgálatait felajánlotta és könyörgött nekünk, hogy őt évenkénti 40.000 piaszterért Magyarország urául ismerhessük, melynek lakosai azon éppen, mint Erdélyéi, mindenha boldog szolgáink közé számíttatnak.") A szultán ezért Magyarország királyának címezte.

I. Lipót is elismerte a terület feletti fennhatóságát. Ugyanakkor Thököly a későbbiekben mindvégig csak fejedelemnek és a magyarországi részek urának nevezte magát. Magyarország területén ezzel rövid időre újabb államalakulat jött létre: Thököly Imre török vazallus **Felvidéki fejedelemsége** (1682-1685). Thököly saját pénzt veretett, földbirtokokat kobzott el, illetve adományozott és országgyűlést is hirdetett, melyre 20 vármegye, 9 szabad királyi város, 3 püspök, 2 káptalan, 1 konvent, 19 főúr, valamint Lipót és Ibrahim pasa megfigyelői jöttek el.

Thököly sikerei is szerepet játszottak abban, hogy a Magyarország beolvasztását célzó kormányzati törekvés 1681-re megbukott, és 20 év után újra országgyűlést hívtak össze. Az országgyűlés visszaállította az alkotmányt, átalakították az adórendszert, újra betöltötték a nádori tisztséget, szabályozták a vallásszabadságot is. Thököly császári engedéllyel feleségül vehette Zrínyi Ilonát. Mindemellett Thököly Imrének felróható, hogy azzal, hogy török csapatokkal együtt dúlta a magyar területeket, kockáztatta a török elleni felszabadító háború sikerét.

Bécs ostromának sikertelensége után Thököly Imrében megrendült a török hadvezetés bizalma, ezért, amikor Váradra ment tárgyalni, a nagyvezír parancsára elfogták, ezzel hatalmát végérvényesen elvesztette, a kurucok pedig I. Lipót mellé álltak és részt vettek Magyarország felszabadításában.

Irodalom:

ANGYAL Dávid: *Késmárki Thököly Imre.* Budapest, Méhner, 1888-1889. I-II. k.
BENCZÉDI László: *A Thököly-felkelés helye a magyar történelemben.* Budapest, Akadémiai Nyomda, 1979.
BENCZÉDI László: *A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly-felkelésben.* In: Történelmi Szemle 1963/1.
BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. századvégi Magyarországon: 1664-1685.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
BENCZÉDI László: (szerk.): *A Thököly-felkelés és kora.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
KÖPECZI Béla: *„Magyarország a kereszténység ellensége". A Thököly-felkelés az európai közvéleményben.* Budapest, Akadémiai Kiadó,1976.
NAGY László: *„Kuruc életünket megállván csináljuk..." Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
PAPP Sándor: *Thököly Imre esztendeje: 1682*. In: Történelmi Szemle 2005/3–4.
VARGA J. János: *A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi–Apafi–Thököly 1663–1683*. In: Történelmi Szemle 2007/2.
VARGA J. János: *Válaszúton: Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2007.

A Rákóczi-szabadságharc állama

Az 1699-es karlócai békével befejeződött Magyarország legnagyobb részének a török uralom alóli felszabadítása. Erdély 1690-ben újra a Magyar Királyság része lett, de közigazgatásilag különállt az ország többi részétől, és a Habsburg király által kinevezett kormányzó irányította. I. Lipót a magyar alkotmány félretételével újra visszatért az önkényes

hatalomgyakorlásra, amellyel szembeni fokozott elégedetlenség váltotta ki a **II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcot** (1703-1711).

II. Rákóczi Ferenc (1676-1735) Thököly Imrével szemben nem hadvezér, hanem a kor legkiválóbb elméje, hiszen hozzá fogható tehetség Zrínyi Miklós óta nem született Magyarországon. Egészen fiatalon már hat nyelven beszélt, a teológiát, a történelmet, a klasszikus irodalmat, politikát, a természettudományokat, művészetet és a zenét kiválóan ismerte, művelte. Erkölcsi nagyságát bizonyítja, hogy az ország legnagyobb földbirtokosaként egész életét a legnagyobb kényelemben élte le, mégis vállalta a szabadságharc vezetését. Igazat mondott, mikor ezt írta magáról: *„egyedül a szabadság szeretete és a vágy: hazáját az idegen járom alól fölmenteni, volt célja.”* Alkotmányos nemzeti királyságot akart létrehozni. Az Habsburg abszolutizmus önkényeskedéseivel szemben az ellenállási jogra, a jogos önvédelemre és arra hivatkozott, hogy *„A magyarok nem királyok, hanem a törvények alattvalói.”*

Rákóczi államszervezete kiépítésekor hasznosítani kívánta a francia közigazgatás újításait, de a rendi alkotmányosságot is megtartotta volna. Ezért az első adandó alkalommal országgyűlés hívott össze Szécsénybe, hogy rendezzék az alkotmányos berendezkedés legfontosabb szabályait. Többször is kijelentette, hogy nem ura akar lenni a szövetkezett rendeknek, hanem vezetője. Minden intézkedését a nyilvánosság kontrollja alá rendelte. A magyar nyelvet kezdte alkalmazni a rendeletekben, hivatalos dokumentumokban.

Az országgyűlésen a rendek konföderációra léptek, Rákóczit pedig **Magyarország vezérlő fejedelmévé** választották. (Előzőleg 1704. július 6-án erdélyi fejedelemmé választották.) A fejedelem mellé az ország kormányzatára 25 tagú **Szenátust** rendeltek. Amelyet felhatalmaztak a külügyek (és a béketárgyalások) irányítására. Az országgyűlés emellett deklarálta az evangélikusok és a reformátusok számára is a vallásszabadságot.

A szabadságharc legfőbb szövetségese Franciaország volt. Rákóczi, hogy elismertesse Magyarországot szuverén országnak és ez által tárgyaló félnek, **1707-ben az ónodi országgyűlésen** személyesen terjesztette a gyűlés elé a **Habsburg-ház trónfosztásáról** szóló törvényjavaslatot. Bercsényi ekkor mondta azt a lelkesítő beszédet, mely az emlékezetes „*Eb ura a fakó! Mai naptól fogva József nem királyunk!”* felkiáltással végződött. A trónfosztás elhárította a magyar–francia szövetség elől a legfőbb elvi akadályt, de XIV. Lajos továbbra is csak igen kis mértékben támogatta a magyar szabadságharcot.

A közel kétszáz éve tartó török háború és az egyre reménytelenebb helyzetben lévő szabadságharc lezárásakor megkötött békét a magyar lakosság csendes belenyugvással fogadta. Végül is az alkotmányosságért való küzdelem nem vereséggel, hanem mintha egyenrangú felek tárgyaltak volna, kompromisszummal zárult. Nem volt hiábavaló a nyolcévnyi küzdelem. A **szatmári békével** megszüntették az abszolút kormányzatot, visszaállították a magyar alkotmányt, ígéretet tettek a vallásszabadság biztosítására és az országgyűlés mihamarabbi összehívására, amnesztiát kapott mindenki, aki részt vett a szabadságharcban, egyúttal intézkedett a magyarokat sértő intézmények és méltóságok eltörléséről. Az ellenállás és a szabad királyválasztás jogát nem állították vissza, külön magyar hadsereget sem hoztak létre. A jobbágyi sérelmeket sem rendezték, mindazonáltal elmondható, hogy a szatmári béke hatására Magyarország megmaradt rendi dualizmusban a királlyal, azaz megőrizhette viszonylagos függetlenségét. Lezárták a XVII. századi Habsburg-ellenes felkelések hosszú sorát, lehetővé vált a békés országépítő munka. A magyar történelmi kiegyezések sorában a szatmári már nem is az első volt. Leginkább a Bocskai-felkelést lezáró bécsi békét (1606), illetve az 1608. évi pozsonyi koronázó országgyűlést tekinthetjük az első jelentősebb kompromisszumnak, amely hosszú évtizedekre meghatározta a rendi állam szervezetét és a hatalom gyakorlásának módozatait. A XVII. század azonban még háborúskodással telt el, 1711. után viszont olyan békés korszak vette kezdetét, amely az 1867-es kiegyezéssel kezdődő korszakot jellemző fejlődéssel hasonlítható össze. **II. Rákóczi Ferenc a hűség mintaképe** lett.

Sohasem igyekezett a szabadságharc sikertelenségének okait másokra hárítani. Hatalmas vagyonát inkább veszni hagyta, de nem tett hűségnyilatkozatot a Habsburgoknak és egyéni mártíromságával adott erőt nemzetének.

Irodalom:

ASZTALOS Miklós: *II. Rákóczi Ferenc és kora*. Budapest, Dante Könyvkiadó, 1934.
BAGYINSZKY Istvánné - BALOGH Zoltán (szerk.): *Rákóczi állama Európában.* Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, (2006)
BALLA Antal: *II. Rákóczi Ferenc.* Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1943.
KÖPECZI Béla: *II. Rákóczi Ferenc az államférfi és író.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976.
KÖPECZI Béla – R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
LUKINICH Imre: *A szatmári béke története és okirattára.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Nemzeti Szövetség, 1925.
LUKINICH Imre (szerk.): *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára.* Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1934. I-II. k.
MÁRKI Sándor: *II. Rákóczi Ferenc.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1907-1910. I-III. kötet
MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései.* In: Jogtörténeti Értekezések 11. Budapest, 1981.
MEZEY Barna: *A Rákóczi szabadságharc fejedelmi rendeleteinek típusai*. In: BENEDEK Ferenc - SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok.* Budapest, Magyarország, Tankönyvkiadó, (1986)
MEZEY Barna: *A rendi alkotmányosság és a rendi gyűlések ügye a Rákóczi-szabadságharcban*. In: MOLNÁR Sándor (szerk.) *Állam- és közigazgatás Magyarországon az egyes történelmi korokban: tudományos konferencia.* Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, (2001)
MEZEY Barna: *„Öszve-szövetkeztetett szövetségünknek kötele": a jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban.* Budapest, Gondolat, 2009.
TAMÁS Edit (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi: tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára*. Sárospatak, [MNM Rákóczi Múzeuma], 2008.

Kapcsolt részek, társországok
(Horváth Attila)

A Kárpát-medencében, ahol a honfoglaló magyarság letelepedett, hosszú évszázadokon keresztül mindig kevesebben éltek, mint amekkora lakosságot ez a vidék eltartani képes lett volna. Többek között ezért is, amikor I. (Szent) László korától a magyar állam megerősödött és terjeszkedni kezdett, a meghódított tartományokat nem kebelezték be az anyaországba, nem küldtek oda magyar telepeseket, hanem széles körű autonómiát hagyva nekik, alakították ki a **hűbéres tartományokat**. Így alakult ki az Árpád-kor végére a magyar királyi cím: *"Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarique"*, vagyis *"Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma (Bosznia), Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya."* A kezdetben **kapcsolt részeknek**, majd a XIX. századtól a horvát politikusok kérésére **társországoknak** nevezett tartományoknak igen széles és színes palettája alakult ki. Közös vonásaik, hogy a Szent Korona joghatósága alá tartoztak,és IV. Béla korától a magyar királyi címek között felsorolták ezeket. Csak Könyves Kálmánról ismeretes, hogy magát még Dalmátország királyává is megkoronáztatta. Címereik többnyire szerepeltek a nagycímerben. A magyar király által kinevezett bán vagy kormányzó igazgatta az adott területet. A magyar törvények érvényesek rájuk, de pl. Horvátországnak saját

statutumai is voltak. A magyar király nevezte ki a főpapjaikat, szedte be az adót. A hűbéres területek egy része ténylegesen csak igen rövid ideig volt a magyar király birtokában, de a terület neve továbbra is a királyi címek között szerepelt kvázi területi igényként.

Szlavónia

A régi Szlavónia (középkori magyar nevén Tótország) Zágráb, Varasd, Kőrös és Belovár megyéknek a Dráva és a Száva között, illetve a Száván túl az Unna és Verbász folyók között fekvő területe volt. I. (Szent) László 1091–1094 körül alapította a zágrábi püspökséget, amelynek területe nagyjából megegyezett Szlavóniáéval. Ennek a területnek a túlnyomó részét a magyarok már a honfoglalás idejében meghódították. Ennek megfelelően itt is magyar vármegyéket szerveztek. A terület joghatóságát a király által kinevezett szlavón bán gyakorolta. Saját privilégiumokkal rendelkeztek, de a magyar országgyűlésen vettek részt. Mindezek ismeretében Szlavónia késő középkori berendezkedése leginkább az erdélyi vajdasággal mutatott hasonlatosságot.

Mátyás, hogy házasságon kívül született gyermekét minél magasabb rangra emelje, Corvin Jánosnak adományozta a *„Szlavónia hercege”* címet. II. Ulászló, hogy hatalmi pozícióját Mátyás fiával szemben hangsúlyozza, felvette a Szlavónia királya címet és külön címert is készíttetett. A mohácsi vész után a török elől nagyszámú horvát lakos menekült Szlavóniába. Így lassan ezt a területet is, kiegészítve Pozsega, Verőce, Szerém és Valkó vármegyékkel, Horvátországhoz sorolták, és 1745-től a horvát bán joghatósága alá helyezték, bár még az 1790. évi LIX. tc. is a Szlavónia nevet említette. Végül a horvát-magyar kiegyezést deklaráló 1868. évi XXX. tc. már egyértelműen Horvátországhoz csatolta Szlavóniát.

Horvátország

Az utolsó horvát királynak, Zvonimirnak nem volt utóda, ezért felesége, Ilona és a horvát előkelők egy része a trónra az özvegy királynő testvérét, I. (Szent) Lászlót hívta. László tehát nem klasszikus hódítás révén foglalta el Horvátországot, hiszen fegyveres erőt sem hagyott ott. Később sem volt erre szükség, ugyanis Szent László utóda, Könyves Kálmán kompromisszumot kötött a horvát előkelőségekkel, és 1102-ben Tengerfehérvárott, a mai Biográdban Horvátország és Dalmácia királyává koronázták, ettől az időponttól számítjuk az államközösség fennállását, amely Európa történetének egyik leghosszabb és legsikeresebb állami együttélése volt.

Mivel a magyar királyok nem tartózkodtak Horvátország területén, ezért az uralkodást nevükben a **horvát bán** végezte. A bán elnevezés török eredetű szó és a kagán tisztségre vezethető vissza. A horvát bán, mint királyi helytartó a horvát hadak vezére, a legfőbb bíró volt. Beszedte az adókat, összehívta és elnökölt a horvát tartománygyűlésen, melyet szábornak (sabor) neveztek. Emellett a bán az egyik legfontosabb magyar közjogi méltóságnak számított, hiszen zászlósúrként rangban a nádor után következett és a király koronázásakor ő vitte az országalmát. A báni méltóságot csak Magyarországon született nemes tölthette be (tehát még honosított se), de csak akkor, ha voltak birtokai Horvátországban.

A **horvát tartománygyűlés** nem alkothatott törvényeket, csak olyan statutumokat, amelyek nem ellenkezhettek a magyar törvényekkel, nem szavazhatta meg az adót, és nem itt koronázták meg az uralkodót. A horvát követek viszont a magyar országgyűlésen is részt vettek.

A magyar és a horvát rendek a 16-18. században együtt harcoltak a török ellen és léptek fel a Habsburgok abszolutista törekvéseivel szemben, az olyan horvát főnemesek – mint a Zrínyiek – is, akik magyarnak és horvátnak vallották magukat, erősítették a két nemzet szövetségét.

A **horvát-magyar ellentétek** leginkább az 1790-91-es országgyűlés időszakától, a nemzeti ébredés korszakától kezdtek kiéleződni. Ekkoriban Európában a nacionalizmus térhódításával minden nép a nemzetállam megteremtésére törekedett. Az 1830-as években megindult az ún. illír mozgalom, amely az egységes délszláv állam megalakítását tűzte ki célul. Ezt az ellentétet használta ki Josip Jelačić, horvát bán és osztrák altábornagy, akit a bécsi kormányzat a magyar forradalom és szabadságharc leverésére utasított. A szabadságharc leverése után Horvátország elvesztette autonómiáját és az addig élvezett privilégiumait, és mint osztrák koronatartományt Bécsből kormányozták. A horvátok tehát azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül. Ez a körülmény is elősegítette, hogy az 1867-es kiegyezés után a magyar törvényhozás a horvát országgyűléssel is kiegyezett. A magyarországi 1868. évi XXX. tc. és a horvát 1868. évi I. tc. egyesítette Horvátországot Szlavóniával és nagyobb önállóságot adott az új társországnak, mint amekkora autonómiával 1848 előtt rendelkezett.

A **horvát-magyar kiegyezés** szintén a Pragmatica Sanctióból kiindulva deklarálta, hogy Magyarország és Horvátország egy államközösséget alkot. Egységes maradt az államhatalom, az állampolgárság és ennek megfelelően a magyar király egyben Horvát-Szlavónország uralkodója is lett. Horvát- Szlavónországnak, mint külön területtel bíró politikai nemzetnek saját belügyi törvényhozása és önálló kormányzata lett, élén a horvát bánnal. A horvát-magyar ügynek számított a magyar királyi udvartartás, a külügy, a hadügy, a pénzügy, a vám- és a kereskedelemügy, a vasút, a posta, a távíró és a hajózás ügye. A közös ügyek költségeire 6,44% horvát és 93,56% magyar kvótát állapítottak meg. A magyar kormányban a horvát-szlavón tárcanélküli miniszter képviselte a horvát érdekeket. Egyúttal kapcsolatot tartott a magyar és a horvát kormány között.

A horvát autonómia a belügyre, a vallás- és közoktatásügyre és az igazságügyre terjedt ki. A törvényhozási autonómia jegyében működött a **horvát országgyűlés**, amely most már törvényeket is alkothatott. Emellett a horvát főpapok és főurak továbbra is tagjai maradtak a magyar Főrendi Háznak, az Alsóházba pedig előbb 29, majd 40 képviselőt delegálhattak.

Az autonóm horvát-szlavón kormányzat élére a horvát bánt a magyar miniszterelnök javaslatára a király nevezte ki. A királynak és a horvát országgyűlésnek tartozott felelősséggel. Köteles volt az országgyűlésen megjelenni, az interpellációkra válaszolni.

A korabeli Európában nem található még egy olyan példa, hogy egy államon belül egy nép ilyen széles körű autonómiát kapott volna. Ennek ellenére a horvátok a kiegyezéssel elégedetlenek voltak, de végső soron mégis sokat nyertek vele, mert lerakták a horvát nemzetállam, a polgári társadalom alapjait.

Dalmácia

Dalmácia az Adriai tenger partján szigetekkel övezett partsáv a Quarnero-öböl (Kvarner-öböl) és a Bojana (Buna) folyó torkolata között. Az itteni tengeri kereskedéssel foglalkozó városokat egyik oldalról a Bizánci császárság, másik oldalról pedig a Velencei köztársaság fenyegette. Könyves Kálmán seregei előtt a dalmát városok behódoltak, cserébe viszont szabadságlevelet kaptak, amelyben a magyar király elismerte szabad bíró- és polgármester-választási, illetve kereskedelmi jogaikat. Egyúttal a horvát bán hatáskörét is kiterjesztették a tengermellékre. A dalmát városok jobban jártak azzal, hogy a magyar királyok fennhatósága alá kerültek, hiszen Velence veszélyes konkurenciájuktól tartva, meg akarta akadályozni, hogy továbbra is tengeri kereskedelemmel foglalkozzanak. Dalmácia birtokáért azonban a magyar királyoknak több-kevesebb sikerrel folyamatos harcot kellett folytatniuk, míg végül is a Luxemburgi Zsigmonddal szemben fellépő trónbitorló, Anjou Nápolyi László 1409-ben eladta a dalmát városokat Velencének. Ennek következtében Dalmácia Velence uralma alá került, és a magyar korszak véget ért: soha többé nem került a terület vissza a magyar királyok uralma alá.

A Velencei köztársaság 1797-es bukása után I. Ferenc a Szent Korona joghatósága alapján szerezte vissza a tengermelléket, de a magyar országgyűlés követelései ellenére sem kapcsolta vissza Magyarországhoz, hanem mint egy osztrák tartományt igazgatták.

Bosznia (Ráma)

Bosznia területe a hozzá számított Hercegovinával együtt is csak 51 ezer km². Legnagyobb része völgyektől szabdalt hegyvidék, délen a tengerpartra néző hegyláncok, északról a Száva, keletről Szerbia, nyugatról pedig Horvátország határolja. A területét lakó három „nép" nem nyelvi, hanem vallási különbség miatt határolódott el egymástól. A horvátok katolikusok és a latin betűket használják, a szerbek a görög keleti vallást követik, a bosnyákok pedig iszlám hitűek és cirill betűkkel írnak.

Boszniát II. (Vak) Béla hadai foglalták el, és a Neretva egyik mellékfolyójáról nevezték el Rámának. Így is került be a magyar királyi címek közé. Az Árpád-ház kihalása utáni trónviszályok idején Bosznia visszanyerte függetlenségét, a lakosságának egy része pedig az ún. bogumil eretnekség tanait kezdte követni. Ezután mind a magyar királyok, mind pedig az egyre agresszívebben terjeszkedő törökök igyekeztek uralmuk alá vonni ezt az ütköző államot. Végül a tartomány 400 évre az Oszmán Birodalom részévé vált. Amíg a katolikus horvátok és az ortodox szerbek az elnyomatás idején is megtartották vallásukat, a bogumilok egy-két generáció alatt áttértek az iszlám hitre, az előkelőik a török uralkodó osztály részévé váltak, és szpáhi birtokokat kaptak. Talán éppen ezért a törökök példátlan módon úgy tették az török birodalom integráns részévé Boszniát, hogy megőrizhette nevét és területi integritását.

A berlini kongresszus 1878-ban az angol kormány indítványára az Orosz Birodalom balkáni térnyerését és az egyre agresszívebben terjeszkedő Szerbia terveinek megakadályozása érdekében az Osztrák-Magyar Monarchiára bízta Bosznia és Hercegovina igazgatását. Nem csatolták sem Ausztriához, sem Magyarországhoz, hanem közös ügyként, ezt a közös pénzügyminisztérium irányítása alá vonták. (1879. évi VIII. és az 1880. évi VI. tc.-ek.) Ezt a jogviszonyt a nemzetközi jog **kondominiumnak** nevezte. Az **okkupáció** alatt Bosznia-Hercegovina területe nem került a Szent Korona fennhatósága alá, mert nem az *„ősi jog",* hanem a monarchia két állama által vállalt nemzetközi megbízás alapján került a tartomány a dualista állam fennhatósága alá.

A boszniai szerbek 1907-ben Szarajevóban a népek önrendelkezési jogára hivatkozva kimondták Törökországtól való teljes elszakadásukat. Erre válaszként az I. Ferenc József 1908-ban kiadott legfelsőbb elhatározásával kiterjesztette szuverén jogait és a trónöröklési rendet Bosznia-Hercegovinára, hivatkozva a Szent Korona ősi jogára. A tartományt, bár annektálták, de továbbra is közös ügy maradt. Az 1910-ben kibocsátott oktrojált alkotmány szerint a 92 fős szábor 20 tagja virilista, 72 képviselőjét pedig kuriális és cenzusos választójog szerint választották meg. A vallási alapon felosztott mandátumokból 31-et kaptak az ortodox szerbek, 24-et a muzulmán bosnyákok, 17-et pedig a katolikus horvátok, egyet pedig a zsidók. Bosznia-Hercegovina **annektálása** további gyújtóanyagot adott a nacionalisták kezébe. A politikai feszültség végül 1914. június 28-án (Szent Vid napján) robbant ki, amikor Gavrilo Princip szerb terrorista meggyilkolta az 51 éves Ferenc Ferdinánd trónörököst, és ezzel az első világháború gyújtószikráját adta.

Szerbia

Szerbiát II. Géza, – akinek édesanyja a szerb fejedelem leánya volt – vette fel a Szent Korona országai közé. A magyarok és a szerbek szövetségben harcoltak az Oszmán Birodalom balkáni hódításai ellen.

Bolgárország

Bolgárország királya címét Imre király vette fel. Az utolsó Árpádok alatt a bolgár fejedelmek önálló államot kezdtek építeni, majd I. (Nagy) Lajos foglalta el újra Bolgárországot, amely hódítás a várnai csatával (1444) veszett el.

Kunország

Kunországot Imre és II. András királyaink vették fel a hűbéres országok közé. A bevándorló románok két vajdaságot, Moldvát és Havasalföldet hoztak létre ezen a területen.

Halics (Galícia) és Ladoméria

Halics volt a középkori neve Galíciának, amely a Kárpátoktól északra terül el. III. Béla foglalta el először, majd fia II. András több ízben is megpróbálta visszafoglalni. (Amikor feleségét, Gertrudist meggyilkolták, akkor is éppen Halicsban hadakozott.) Ladoméria egykori orosz fejedelemség Halics szomszédságában, amely rövid ideig II. András fennhatósága alatt állt. Nagy Lajos, amikor Lengyelország királya lett, mindkét tartományt Magyarországhoz csatolta. Zsigmond idején ezek a tartományok elvesztek. Mária Terézia Lengyelország első felosztásakor (1772) ezeket a területeket a magyar Szent Korona birtokaként szerezte vissza, de osztrák tartományként kormányozta.

Fiume

A későbbi Fiume (ma: Rijeka) területe valószínűleg Könyves Kálmán idején a magyar korona fennhatósága alá jutott. Később a Habsburgok szerezték meg. III. Károly 1719-ben szabadkikötői státuszt adományozott a városnak. Mária Terézia 1776-ban fia, József tanácsára a magyarok „*ősi jogára"* hivatkozva önálló kereskedelmi joggal felruházott, szabad királyi várossá nyilvánítja, corpus separatumként (önálló testként) a Szent Korona jogállása alá helyezte és élére kormányzót állított. A királynő célja ezzel arra irányult, hogy Magyarországnak is legyen egy olyan tengeri kikötője, ahol tengeri kereskedést tud folytatni, ezért a királyi rendelet kimondta: *„Fiume e kereskedőváros kerületével együtt ezután úgy tekintetik, mint a magyar Szent Koronához kapcsolt külön test és mindenben így igazgattassék."* A rendelet ezen kívül megerősítette a város statútumait és a városi polgárok számára lehetővé tette a magyar nemesi cím megszerzését. A magyar országgyűlés az 1807. évi IV. tc.-vel a bekebelezést megerősítette és a fiumei kormányzó a Felsőtábla tagja lett, Fiume város követeit pedig az Alsótáblára delegálhatta. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után a Habsburgok Fiumét Horvátországhoz csatolták. A horvát-magyar kiegyezés során Fiume státusáról nem sikerült megállapodni, ezért az 1868. évi XXX. tc. 66. §-a kijelentette, hogy Fiume *„a magyar Szent Koronához csatolt külön test."* Az 1870-ben kibocsátott rendelet szerint Fiume széles körű önkormányzatot kapott és élére kormányzó került, akit a király nevezett ki a magyar miniszterelnök ellenjegyzése mellett. A város hivatalos nyelve pedig az olasz lett.

Irodalom:

ANDRÁSI Dorottya: *Fiume államjogi helyzetének rendezése és jelentősége a XIX. század második felében a jogforrások tükrében*. In: Jogtörténeti Szemle, 2005/1.
BENKŐ Andrea (szerk.): *Fiume magyar emlékezete - Skultéty Csaba gyűjteménye.* Országos Széchényi Könyvtár, 2009.

BÚZA László: *A magyar Szent Korona igényei a volt mellékországokra.* Budapest, Franklin Nyomda, 1916.
BÚZA László: *Bosznia-Herczegovina államjogi helyzete s a bosnyák-herczegovinai tartomány illetőség.* Budapest, Pfeifer F, 1911.
DEÉR József: *A magyar-horvát államközösség kezdetei.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1931.
ENGEL Pál: *A 14-15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez.* In: ENGEL Pál: *Honor, vár, ispánság: válogatott tanulmányok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
FÁBIÁNNÉ KISS Erzsébet: *Deák és Szemere törvényjavaslatai a horvátokkal való megegyezéshez 1848. augusztus 25-27.* In: Jogtörténeti Szemle, 2003/2.
FEKETE NAGY Antal: *A magyar-dalmát kereskedelem.* Veszprém, Eötvös Collégium volt Tagjainak Szövetsége, 1926.
FEST Aladár: *Fiume és Magyarország*. Budapest, Pfeifer, 1920.
FEST Aladár: *Fiume a XV. században*. Budapest, Athenaeum Nyomda, 1912.
FEST Aladár: *Fiume.* Budapest, Hornyánszky Nyomda, 1906.
FEST Aladár: *Fiume és az uszkokok.* Budapest, Athenaeum Nyomda, 1891.
FEST Sándor: *Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól.* In: Századok, 1916/4-5.
FONT Márta: *Megjegyzések a horvát-magyar perszonálunió középkori történetéhez.* In: HANÁK Péter (főszerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Pécs, Univ. Press, 1997.
FONT Márta: *A halicsi magyar uralmat támogató elit.* In: Világtörténet, 2017/1.
FRIED Ilona: *Fiume (Magyarok nyomában külföldön).* Budapest, Enciklopédia Kiadó. 2004.
GOJTÁN Anna: *A horvát-magyar kiegyezés a horvát és a magyar jogtörténetírásban.* In: KISS Károly, LOVAS Krisztina (szerk.): *Történelem és nemzet: tanulmánykötet Galántai József professzor tiszteletére.* Budapest, Eötvös Kiadó, 1996.
GOSZTHONY Mihály: *Horvát- Szlavón és Dalmátországok autonóm alkotmánya, mint a magyar államjog különös része. Horvát- Szlavon- és Dalmátországok vonatkozó autonóm alkotmány- és közigazgatási törvényinek gyűjteményével*. Budapest, Révai Kiadó, 1892.
GYÖRFFY György: *Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata.* In: Levéltári Közlemények, 1970/2.
GYÖRFFY István: *Magyarország régi balkáni birtokai*. In: Földrajzi Közlemények, 1916.
HEKA László: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez.* Szeged, Heka László, 2001.
HEKA László: *A magyar - horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. Szeged, Bába, 2004.
HEKA László: *A horvát-magyar kiegyezésről. Az 1868: I. ill. 1868: XXX. t.c. elemzése*. In: Jogtudományi Közlöny, 1995/11-12.
HEKA László: *A horvát Sabor (Szábor) jogtörténeti szerepe*. Szeged, SZTE ÁJK, 2002.
HEKA László: *Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés a sajtó tükrében.* Szeged, JATE ÁJK, 1998.
HEKA László: *Adalékok Horvátország 1526 előtti alkotmánytörténetéhez*. Szeged, JATE ÁJK, 1997.
JÁSZI Viktor: *Fiume*. Kecskemét, Kecskemét Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1901.
JÁSZI Viktor: *Tanulmányok a horvát-magyar közjogi viszony köréből*. Budapest, Eggenberger, 1897.
JESZENSZKY Béla: *A társországok közjogi viszonya a magyar államhoz.* Budapest, Ráth, 1889.
JOÓ Gyula: *A másfélszázados polémia Fiume birtokáért.* Budapest, szerző kiadása, 1942.
JUHÁSZ Imre: *Fiume. Egy közép-európai város és kiköző a hatalmi érdekek metszéspontjában.* Budapest, Heraldika Kiadó, 2020.
JUHÁSZ Lajos: *A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után.* Budapest, Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet, 1938.

KRISTÓ Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979.
KARAMAN, Igor: *Fiume város gazdasági fejlődése a dualizmus korában.* In: Századok, 1974/1.
KORBULY Imre: *A báni méltóság tekintettel a horvát, - dalmát, - tótországi nem különben szörényi, bosnyákországi, macsói, sói, ozorai, bronchi, kruchoi, bolgárországi, nándorfehérvári, zreberniki, jalczai, szabácsi és szerémi bánságok történelmi s közjogi viszonaira.* Pest, Kiadja Korbuly Imre, 1868.
KISS Gy. Csaba (szerk.): *Fiume és a magyar kultúra.* Budapest, Kortárs Kiadó, 2004.
KRÁL Vilmos - SZÁNTÓ Andor: *Fiume államjogi helyzete.* Budapest, Vas Nyomda, 1901.
MARGALITS Ede: *Horvát történelmi repetitórium.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900-1902. I-II. k.
MAKKAI Béla: *Horvátország és Fiume a dualista korszak magyar nemzetpolitikai törekvéseiben.* In: Közép-európai Közlemények, 2013.
MISKOLCZY Gyula: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1927.
PALUGYAY Imre: *A Kapcsolt-részek (Slavonia-Croata) történelmi- s jog-viszonyai Magyarországhoz.* Pozsony, Posony, Sieber Nyomda, 1863.
PALUGYAY Imre: *Történeti vázlatok: Dalmátiának hazánkhozi viszonyairól*. Pest, Trattner Nyomda, 1852.
PALUGYAY Imre: *A magyar tengerpart.* Pozsony, Sieber Nyomda, 1864
PESTY Frigyes: *Fiume közjogi helyzete.* In: Századok, 1882/8.
RADICH Ákos: *Fiume közjogi helyzete.* Budapest, Franklin Társulat, 1883.SOKCSEVITS Dénes: *Horvátország. A 7. századtól napjainkig.* Budapest, Mundus Novus, 2011.
SZALAY László: *Fiume a magyar országgyűlésen.* Pest, Ráth Mór kiadása, 1861.
THALLÓCZY Lajos: *Bosznia története.* Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1900.
ZSOLDOS Attila: *Egész Szlavónia bánja*. In: NEUMANN Tibor (szerk.): *Analecta mediaevaliaI. Tanulmányok a középkorról*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Medievisztika Tanszékének kiadványsorozata. Piliscsaba, 2001.

5. A rendi országgyűlés
(Tóth Zoltán József)

A XIII. századtól kezdve Európában a rendi államok létrejöttével **rendi országgyűlések** is elkezdték működésüket. A rendi országgyűléseknek két típusa alakult ki: a kétkamarás országgyűlések és a három kúriás országgyűlések. **Kétkamarás** országgyűlés: Anglia, Kasztília, Dánia (csak a XVI. századtól), Svédország, Német Császárság Elbától keletre eső tartományai, továbbá Lengyelország, Csehország, és Magyarország. **Három kúriában** működtek: Franciaország, Aragónia, Nápoly-Szicíliai királyság, Elbától nyugatra eső német tartományok. A három kúriás országgyűlések általában kevésbé bizonyultak stabilnak, mert a három rend külön helyen, különböző időközökben tárgyalt, ezért az uralkodó könnyebben meg tudta osztani őket.

A rendi állam főbb jellegzetessége, hogy az uralkodói főhatalom részét képező *potestas* megoszlik a rendekkel. A megosztott hatalomgyakorlás két szerve, két közjogi személye az uralkodó és az országgyűlés. A király és a rendek egységétől elvonatkoztatott állameszme az egyes itáliai városállamok és a magyar Szent Korona kivételével Európában az újkorig nem alakul ki. A rendi országgyűlésben az egyes rendek eleinte személyesen vesznek részt, majd az általuk delegáltak útján, a hierarchiában magasabb rendi állással rendelkezők továbbra is személyesen vesznek részt. A rendek (ekkor sem feltétlenül az összes rend) vagy testületileg vagy személyeként az ellenállás jogával rendelkeztek a királlyal szemben. A testületi és személyi ellenállás együttes jogával csak Magyarországon rendelkeztek a nobilesek és később a nemesek.

A magyar országgyűlés története. A magyar rendi országgyűlés.
A magyar rendi országgyűlés kialakulása.

Az országgyűlésre, mint a közösség politikai akaratformálásának és az egész ország életére meghatározó befolyással bíró kikerülhetetlen állandósult államalkotó intézményére a magyar rendiség alakulásától, azaz a XIII. századtól beszélhetünk.

A fejedelmi, majd a **királyi tanács** *(consilium regium)* a királyság központi végrehajtó szerveként jogalkotó, jogalkalmazó és jogértelmező feladatkörében a XII-XV. században kialakuló rendi országgyűlés egyik kamarájának, a Felső Táblának az intézményi előzménye.

A magyar rendi országgyűlés másik szervezeti előzményének a közösség egyes gyülekezetei, amelyek a közös vagy partikuláris érdekérvényesítés szervezeti formái voltak.

Ezek a következők voltak:

Egyházi zsinatok. Az egyházi zsinatok valóságos országos gyűlésként nemcsak a király egyházszervező hatalmából eredő egyház szervezeti és fegyelmi kérdésekben, hanem az ország egészét érintő igazgatási, büntető és polgári jogi kérdésekben is döntöttek. Így Szent László király Szabolcsi Zsinata 1092-ben, ahol László király I. törvénykönyvét fogadták el, és Könyves Kálmán által tartott (például a tarcali) zsinatok.

Székesfehérvári törvénylátó napok. A Szent István napján, augusztus 20-án megtartott székesfehérvári törvénylátó napok tekinthetők a magyar országgyűlés legfontosabb intézményi előzményének. A gyűlések alapvető funkciója eredetileg a király törvénykező (bíráskodási) feladatköre, ahol a megjelent szabadoknak igazságot szolgáltatott. A fehérvári rendszeres összejövetelek során a gyűlés fokozatosan az országot érintő ügyek megtárgyalásának a helyszínévé vált. A megsértett jogrend helyreállítása ugyanis egyes kérdésekben a magán felek vitáján is túlmutató hatással bírt. A főurak, valamint az ország más szabadjainak összejövetele a királyi döntések megerősítését és azok végrehajthatóságát is biztosították. Az első forrás 1151-ből maradt fenn a fehérvári törvénylátó napról. Az 1222-es Aranybulla már a gyűlés évenkénti kötelező megtartásáról rendelkezett a király, vagy az őt helyettesítő nádor kötelező részvételével.

Serviensek congregatioi. A serviensek gyűlései, pl. az 1267. évi congregatió, álltak legközelebb a rövidesen kialakuló országgyűlésekhez. A serviensek által megtárgyalt javaslatokat vizsgálta meg a király az ország báróival és ezután alkotta meg az uralkodó a törvényeit. Eszerint az országos gyűléseken megyénként két-három nemes jelenjen meg, amely révén megvalósulhat az ország összes nemeseinek a képviselete.

A magyar rendi országgyűlés története

A magyar királyok kezdettől fogva tanácsadóik meghallgatása után alkották meg törvényeiket. A XIII. században az ország kiváltságos lakosainak országos gyűlései is megpróbálták az uralkodót befolyásolni és elérni azt, hogy „alázatos kérelmeiket" törvénybe iktassák. A fordulat akkor következett be, amikor 1290-től már az országgyűlés hozta a törvényeket, a király pedig csak szentesítette, aláírta, lepecsételte és szétküldte a törvényhatóságoknak. Az 1290-es országgyűlés már arról is rendelkezett, hogy a királyi udvar méltóságait és az ország báróit ellenőrizze. Arról is határoztak, hogy a király köteles évente Székesfehérvárott összehívni az országgyűlést. (1290. évi XXV. tc.)

Az Anjouk viszont mellőzték az országgyűlés intézményét. I. (Nagy) Lajos halála után vált rendszeressé az összehívásuk. Az országgyűlés valóban a történeti alkotmány kikerülhetetlen törvényhozó és szabályalkotó szervévé Zsigmond király uralkodása alatt vált. A XV. századtól a király a **törvényhozó hatalmat** csakis az országgyűléssel együtt gyakorolhatta és kialakult a fogalmi különbség a törvény és király által hozott rendelet között. A törvényhozás politikai jelentősége és ezzel együtt befolyása a külügyek intézésére és a békekötésekre a nélkülözhetetlen hadiadó (subsidium, scutagium, dica) megajánlásával válik megkérdőjelezhetetlenné (így I. Mátyás korában). Az 1504. évi I. tc. alapján az a nemes, aki

törvényben elfogadott adón kívül adót ajánl, vagy szolgáltat a királynak, elveszíti nemességét. A Jagelló-korban (II. Ulászló, II. Lajos) az országgyűlés a királyi udvar hatalmát támogatók és az ellenzéki (így a Werbőczy István vezette *„köznemesi párt")* erők éles politikai és jogi küzdelmeinek színtere az országgyűlés. 1542 után 1848-ig a Habsburg korszakban az országgyűlés (a királyi koronázási eskü és vármegyei autonómia mellett) a magyar állam függetlenségének és alkotmányos kormányzásának őre, kikerülhetetlen intézménye.

A **királyi tanács**, majd a XIV. századtól a nagyobb királyi tanács a központi végrehajtó kormányzati feladatkörén túl jogszabály alkotó, véleményező szerepet is betölt. Az Anjou-korban az országgyűlést helyettesítő szerepe is felmerül. (A XIII. századtól a bárók a királyi tanácsban foglalnak helyet és nem a kialakuló köznemesi réteggel együtt tárgyalnak.) A XV. századtól állandósul, hogy az országgyűlésekkel együtt vagy azt megelőzően külön ülésezik a nagyobb királyi tanács, amely a főpapok, a főrendek, a királyi tanács főnemesi tagjaiból áll. Üléseivel előkészíti az országgyűlés tanácskozásait. 1495. évi XXV. tc. arról rendelkezik, hogy a királyi tanács főnemesei és az országgyűlés (köznemesek és szabad királyi városok) külön üléseznek. A Habsburg korban a XVI. században a királyi (majd magyar) tanács, mint a kormányzati központi végrehajtó szerv feladatköre fokozatosan jelentőségét veszti, megmarad az ország dolgait, így a törvényeit megtárgyaló feladatkör. Ekként alakul fokozatosan át az országgyűlés két kamarás országgyűléssé. Ezt a szokásjogon alapuló folyamatot véglegesítette az 1608. évi k.u. I. törvény, amely megállapítja, hogy a magyar országgyűlés két kamarából áll, a **Felső Táblából,** amelynek előzménye a királyi tanács tanácskozásai, valamint az **Alsó Táblából**, amelynek előzménye a fehérvári törvényhozó napokból kialakult törvényhozó országgyűlés.

Az **Erdélyi Fejedelemség** kialakulásával párhuzamosan a XVI. század második felében, Erdélyben is intézményesedik az önálló egykamarás országgyűlés, amely különállása 1848-ig, illetve 1867-ig fennmaradt. Az Erdélyi Országgyűlés intézményi eredete a középkorban kialakult erdélyi tartományi gyűlés. A **horvát rendi gyűlés**, a Szábor ezzel párhuzamos kialakulásának közvetlen előzménye a horvát-szlavon ország rendi tartományi gyűlései. A Szábor egykamarás országgyűlés volt. A horvát főrendek személyesen voltak jelen a magyar országgyűlésben (Felső Tábla) a nem főrendű tagok orátorokkal vettek részt a magyar országgyűlés Alsó Tábláján.

A magyar rendi országgyűlés az utolsó rendi országgyűlés által elfogadott 1848. évi V. törvénnyel szűnik meg, amikor is helyébe lép az Alsó Táblán bevezetett rendi elvet felváltó, a népszuverenitást megtestesítő képviseleti rendszeren alapuló országgyűlés.

Az Országgyűlés összetétele; hatáskörei és tárgyai; működése, ülési rendje és tisztviselői
Az Országgyűlés összetételének alakulása a XII. századtól 1848-ig.

Az országgyűlés összetételét az **1608. évi k. u. I. törvény** állapította meg. Meghatározta, hogy kiket kell karok és rendek alatt *(status et ordines)* érteni, akiket a király meghívhat az országgyűlésre. Így a főpapokat, a bárókat, a nemeseket és a szabad királyi városokat.

A **Felső Tábla (főrendi tábla)** összetétele a királyi tanácsot is alkotó (magyar, horvát-szlavón országbeli) főpapok és főurak (mágnások) részvételével alakul ki a XIII. századtól, akik esetenként az Alsó Tábla előzményeként is tekinthető fehérvári törvénylátó napokon, majd törvényhozó gyűléseken is személyesen, fejenként vesznek részt. Az 1608. évi k. u. I. tc. alapján a **főpapok** (katolikus érsekek és megyés püspökök) és a **főurak** (a körükből származó főispánokkal) Magyarországról, Horvát-Dalmát-Szlavón országból, 1687-től a királyi (magyar) tanács felsőtáblai tagságot nyert tagjaival kibővülve, és 1792-től a görög keleti (ortodox) egyház püspökeivel (a rác [szerb] és oláh [román] egyház püspökei) együtt alkotják a Felső Táblát. (Az erdélyi főurak és főpapok az erdélyi országgyűlés önállósodásával már nem jelennek meg a magyarországi országgyűlés Felső Tábláján)

Az **Alsó Tábla (követi tábla)** összetételét a XIII. század óta a vármegyei önkormányzatokba szerveződő szerviensek, majd köznemesek részvétele határozza meg alapvetően. A rendi országgyűlés történetében a szerviensi-köznemesi személyes vagy vármegyei követek útján történő részvétel 1608-ig többször változott. Az 1290-es törvény a személyes jelenlétről rendelkezik; a XV. században a jelenlét követi úton, vagy személyesen valósul meg. Mátyás király uralkodása alatt a követküldés volt jellemző, a Jagelló-korban általánossá vált a személyes jelenlét, ezt 1495-ben, 1498-ban, 1500-ban, 1518-ban, és 1572-ben törvény is elrendelte és a távollétet büntette. A török elleni háború miatt egyre nehezebbé vált a nemesség számára a személyes megjelenés, ezért 1542 után I. Ferdinánd király a vármegyéket követek küldésére kérte, de csak 1608-tól véglegesedett a vármegyék követek általi képviselete.) A szabad királyi városok eseti részvételét az 1405-ben Zsigmond király által kiadott törvény szabályozta. A városok viszont kezdettől fogva követek útján képviselték magukat.

Az **országgyűlés tagjai** voltak a XVI. század közepéig az erdélyi részek (magyar vármegyék, valamint a székelyek és szászok) orátorai, valamint Horvát és Dalmátország, valamint és Szlavónia orátorai. (Zsigmond korától csak a főurak és a főpapok jelennek meg személyesen ezekről a területekről.) Az erdélyi országgyűlés függetlenedésével elmaradnak az erdélyi részek orátorai az Alsó Tábla üléseiről. A szlavón vármegyék küldöttei a török kor végétől fokozatosan a horvát Száborba küldték követeiket.

Az Alsó Tábla összetétele az 1608. évi k. u. I. tc. alapján:

A. A **vármegyei követek**: vármegyénként, (a XVII. századtól kettő) a követeket a vármegyei közgyűlés választotta; a követ kötött mandátuma révén, a követutasítás *(instructio)* alapján képviselte vármegye nemesi közösségét. Amennyiben a követ nem a követutasításnak megfelelően szólalt fel, illetve szavazott, akkor a vármegyei közgyűlés visszahívhatta.

B. A **szabad királyi városok követei**: a szabad királyi városok országrendiséggel rendelkeztek, azaz testületileg voltak nemesek, testületileg alkottak rendet, az országgyűlésben testületi képviselettel és szavazati joggal rendelkeztek, követeik az összes szabad királyi várost együtt képviselték. (1608-ban még minden város egy szavazati joggal rendelkezett, de később a városoknak már csak egy szavazatuk lett; a XVII-XVIII. században két követ képviselte a városokat, amelynek száma a 19. század első felében 49);

C. A püspöki joghatóság alá nem tartozó **káptalanok és konventek**, egyházi testületenként is egy-egy követi képviselettel rendelkeztek;

D. A Pálos rend vezetője, kiváltságos prépostok és apátok személyükben, birtokkal rendelkező kolostorok elöljáróikkal vettek részt az országgyűlésben (az egyházi rendnek is összességében egy szavazata volt);

E. Horvát- és Dalmátország és Szlavónia tartományi gyűlési orátorok általi képviselettel rendelkeztek, a Tengermellék két követtel volt jelen;

F. A királyi tanács nem főrangú tanácsosai személyükben az alsótábla tagjai;

G. 1790-től a jászkun és hajdúkerület követei útján volt jelen az alsótáblán;

H. az alsótábla tagjai ezen felül a Felső Tábláról távol maradó mágnásokat és azok özvegyeit képviselő követek.

Az Országgyűlés hatáskörei és tárgyai (XIII. századtól – 1848-ig)

Az országgyűlés (diéta) hatáskörei és tárgykörei az országgyűlés kialakulásával a szokásjog alapján folyamatosan bővültek és a XV-XVI. századra véglegesedtek. Legfőbb hivatása a törvényhozás és ezen belül az adómegajánlás. 1290-ben és 1298-ban a királyi tanács és tisztviselői (bárói) ellenőrzéséről rendelkezett az országgyűlés, a Jagelló-korszakban (1490-1526) a királyi tanácsba annak ellenőrzésére az országgyűlés köznemeseket delegált. A 16. század második felétől az esedékes országgyűlés tárgyköreit a királyi előterjesztések *(propositiones)*, valamint a Habsburg dinasztiával való ismétlődő konfrontációk, az ország és a

rendek jogainak, szabadságainak megsértése következtében a vármegyék által összeszerkesztett sérelmek és kívánalmak *(gravamina et postulata Regni)* alakították.

Az évszázados gyakorlat alapján a következő országgyűlési tárgyakban gyakorolt döntési hatáskört az országgyűlés:
- királyválasztás (XIII-XIV. század);
- a hitlevél tartalmának megállapítása (XIII. század)
- koronázás (XIII. század);
- királyhelyettesítés (XV. század);
- országos (rendi) méltóságok (nádor, koronaőrök) megválasztása (XV. század);
- ünnepélyes honfiúsítás (XVI. század)
- adó megajánlása (XV. század);
- az ország védelmének kérdései (XIII. század), a hadügy (háború indítása) (XV. század); újoncmegajánlás (XVIII. század), általános nemesi felkelés megszervezésének elrendelése (1635);
- bírói hatalom gyakorlása hűtlenségi ügyekben (XVI. századtól 1723-ig);
- szabad királyi városi rang adományozása (1687-től);
- az ország területének elidegenítése, határkiigazítások, és így a békeszerződések jóváhagyása (XV. század);
-porták megállapítása (XV. század);
- a sérelmek és kívánalmak összeállítása és felterjesztése (XVI. század);
- minden ügy, amelyet az ország törvényei az országgyűlés elé utalnak.

Az Országgyűlés működése, tisztségviselői, ülési rendje.

Az országgyűlés működésének jellege. A rendi országgyűlés nem a többség-kisebbség elve alapján működött. Addig döntést nem hozott, amíg a Felső Táblán és az Alsó Táblán, illetve a két tábla között, majd az országgyűlés és a király között konszenzus nem alakult ki. A rendi gyűlés a királlyal szemben, ha kellett egységet alkotott. Az országgyűlés működési és ülésrendje is a szokásjog alapján ezt az elvet követő gyakorlat alapján alakult ki. (Ezért például a szabad királyi városok egy szavazatát, mint rendi szavazat vették figyelembe nem a többi szavazathoz mért arányában.) Az országgyűlés csak akkor ülésezhetett érvényesen, ha annak tagjai mind jelen voltak. Az országgyűlésen való megjelenés nemcsak jog, hanem kötelesség is volt. Az országgyűlésnek nem volt írott *„házszabálya”*. Működését a szokásjog gyakorlata alakította ki. Az országgyűlés tagjai különös védelemben részesültek *(immunitas* – mentelmi jog). Az országgyűlési követeknek a gyűlését megakadályozó tett sokáig a hűtlenség esetei közé tartozott, 1723-ban került ki onnan. Az országgyűlés működésének megkérdőjelezhetetlen alapelve volt a szólás szabadsága, amit az immunitas garantált. Az országgyűlés tartama alatt ezért az ország egyik törvényszéke sem (királyi kúria bíróságai, vármegyei törvényszékek, szentszékek) ülésezett, munkájuk szünetelt (1507. évi XII. tc.-től egészen 1848-ig) (A XIX. század első felében az országgyűlés tagjai által fizetett, a karzaton tartózkodó országgyűlési ifjúságnak titkári, tájékoztatói feladatuk volt. Jelenlétükkel az ülés és a közvélemény közhangulatát is befolyásolták.)

Az országgyűlés tisztségviselői. A XV. században a királyi tanács tagjainak ülésein még a főajtónálló elnököl, majd 1608-ra véglegesedik, hogy a Felső Tábla és az egész országgyűlés elnöke a **nádo**r. Az Alsó Tábla ülésein a **személynök** elnökölt. Az üléseken jelen voltak a nádor és a személynök helyettesei. Az országgyűlés munkáját jegyzők is segítették.

Az országgyűlés üléseinek gyakorisága és idejének tartalma. Az országgyűlést az 1290-es törvény alapján évenként kellett tartani. A XIV. században rendszertelenül és ritkán hívták össze. A XV. században változóan évente vagy háromévenként vagy ennél is ritkábban ülésezett. Az 1486. évi XII. törvénycikk alapján országgyűlést minden évben kell tartani. Ez a gyakoriság a Jagelló- korban megmaradt, (1498. évi I. tc.) majd a XVI. század második felére

kialakul a háromévente (de szükség esetén gyakrabban) tartott országgyűlés rendszere. Idejének tartalma változó volt. A XVII. században két hónapban határozták meg kivéve, ha a szükség ennél hosszabb időt kíván. A XVIII-XIX. századi országgyűlések többször több évre is elhúzódtak.

Az országgyűlés helyszíne a XIII. század és 1542 között változó, de a leggyakoribb helyszín először Fehérvárott, majd a Rákoson tartott ülések. 1542 és 1848 között a leggyakoribb helyszíne az országgyűlésnek Pozsony, ami az ország koronázó és fővárosa is ebben az időszakban. Esetenként Sopronban, vagy máshol is tartottak országgyűlést (például szabadságharcok idején), de 1792-ben és 1807-ben Budán is.

Az országgyűlés ülési rendje és folyamata:

A király **királyi meghívólevéllel** hívta össze az országgyűlést. A királyi meghívólevél tartalmazza az országgyűlés időpontját, helyszínét és okait, valamint tárgyait (amire a követeknek a küldőktől utasításokat kellett kapni). A XV. századra lett általános az a gyakorlat, hogy a király a főrendeket személyesen, a vármegyéket és városokat testületként hívta meg az országgyűlés megkezdése előtt egy hónappal. A király helyett rendkívüli helyzetben a nádor, az országbíró, illetve a tárnokmester is összehívhatta az országgyűlést. A királyválasztó országgyűlést a nádor hívhatta össze.

Az országgyűlési meghívó után a vármegyék (illetve a városok) **megválasztották a követeiket**, akiket követutasításokkal láttak el, az országgyűlési tárgyak ismeretében, illetve a vármegyén belül és a vármegyék között egyeztetett sérelmek és kívánalmak alapján. Új tárgy vagy álláspont felmerülése esetén a vármegyék (városok) pótutasítással éltek. A XVIII. századtól a vármegyék **kerületi üléseket tartottak**, amelyen a káptalanok és a városok követei is megjelentek. Az országot négy kerületre (két tiszai és két dunai kerület) osztották fel, ahol a vármegyék követei a maguk közül választott elnökök és jegyzők irányítása alatt egyeztették a követi utasításokat a királyi meghívólevélben felsorolt tárgyak, illetve a sérelmek és kívánalmak ügyében kialakított közös álláspontjuk alapján. Itt folyt az alsótábla üléseinek előkészítése.

Az országgyűlés tagjai megérkezésük után **regisztrálták** a jelenlétüket. A távolmaradást és az ok nélküli távozást szigorú pénzbüntetéssel büntették. Ezt követően **előkészítő** protokolláris **ülést** tartottak (először a két tábla követei bemutatkoztak a nádornak és prímásnak, majd a két tábla elnöke üdvözölte a két tábla tagjait, majd két tábla egymást). Az országgyűlés ünnepélyes megnyitójának programját a nádor által ismertetett **királyi leirat** írta elő. Az ünnepélyes megnyitó befejező része az ünnepélyes nagymise (Veni Sancte) volt. Ezután az országgyűlést megnyitja a nádor a **királyi előterjesztések** (az országgyűlés tárgyának felsorolása) átvételével, és megkezdődhettek a tanácskozások. (Az országgyűlés megnyitása a XV. századig egyházi ünnepnaphoz kötött volt, de a XVI. századtól az egybehívás időpontja már nem volt meghatározott.)

Az országgyűlésen a két tábla külön ülésezett. Az alsótábla üléseit **országos ülésnek** hívták. A két tábla **közös ülést** is tarthatott, álláspontjaik egyeztetésére. A rendek esetenként ügyrendi, vagy érdemi előkészítő **bizottságokat,** választmányokat is kiküldhettek. (Például törvényszöveg kodifikációjára országos bizottságot. A két tábla egymás közötti álláspontjuk egyeztetését **üzenetváltással** folytatta le. A két tábla konszenzussal egyeztetett álláspontját **feliratba** foglalva megküldték a királynak. A király **leiratban** válaszolt a feliratra. (A király álláspontját a királyi kancellária dolgozta ki.) A feliratban és elhatározásban folytatott kölcsönös iratváltással történt egyeztetés addig folyt, amíg a konszenzus ki nem alakult az uralkodó és az országgyűlés között. A megegyezés esetén a **végső törvényszöveget megállapítva** cikkelyekre bontva az országgyűlés egyeztető bizottság és a királyi kancellária fogalmazzák meg. 1848-ig az ugyanazon országgyűlésen elfogadott törvényeket nem külön-külön, hanem egységes decretumban adták ki, amely cikkelyekre/cikkekre oszlott, és amelyet

a király szentesítésképpen bevezetéssel és befejező záradékkal látott el. A szentesítés a törvényjavaslat király általi aláírását és lepecsételését jelentette. A szentesített törvény a kihirdetéssel vált érvényessé és hatályossá is. A **kihirdetés** a törvény az uralkodó nevében az országgyűlésben történő felolvasásával, majd a főrendeknek személyes, a vármegyéknek és a szabad királyi városoknak történő testületenkénti megküldésével valósult meg.

Az országgyűlés nyelve. Az országgyűlésen tanácskozásai a XVII. századig a magyarul tanácskoztak, de a határozatokat latinul fogalmazták meg. A XVII-XVIII. századra a latin nyelv lett a tárgyalási nyelv. (A hivatali írásbeli ügyintézés nyelve is latin volt középkori hagyományok alapján.) A magyar nyelv elsősorban a vármegyék tárgyalási és ügyintézési nyelve volt, de az országgyűlésből sem szorult ki teljesen. 1844-től vált a magyar az országgyűlés egyedüli hivatalos nyelvévé. Az Alsó Tábla üléseiről **országgyűlési naplót** a legalább a XVII. századtól magánosok készítettek 1790-ig latin nyelven. 1790-től latin és magyar nyelven íródtak és ki is nyomtatták azokat. Az 1832-36-os országgyűléstől pedig magyar nyelven írták.

Az erdélyi országgyűlés

Amíg a Habsburgok igyekeztek minél ritkábban összehívni a rendi országgyűlést, addig az Erdélyben minden évben volt legalább egy, de sokszor két országgyűlés is.

Az erdélyi országgyűlés egykamarás volt, mert a főurak nem rendelkeztek akkora befolyással, mint a királyi Magyarországon és a katolikus főpapok pedig nem mehettek be Erdély területére.

Az országgyűlés tagjai: a hét magyar megye 2-2 követe, a székelyek öt székének és szász székek és provinciák 1-3 követei; egyes magyar városok (Fehérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Várad, Vízakna, a székely Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Udvarhely stb. követei; a Partium követei; a fejedelem által személyesen meghívottak. (A regalisták a fejedelmi tanács tagjai, az erdélyi egyházak vezetői, főtisztviselők)

Az országgyűlés hatásköre, tárgyai: követik a magyarországi országgyűlés feladatkörét. Hatásköreit, tárgyait átruházhatta a fejedelemre, a fejedelmi tanácsra, vagy mindkettőre, vagy az országgyűlés által felállított küldöttségre. Elsődleges hatásköre a törvényalkotás, így az adómegajánlás és megszavazás. Továbbá:

- fejedelemválasztás;
- fejedelmi jogkör megállapítása;
- Erdély nemzetei, illetve rendjei jogállásának szabályozása;
- kormányzati ügyek;
- külügyek alakítása, nemzetközi szerződések megszavazása;
- vallásügyek;
- kormányzati kérdések, kincstári ügyek;
- hűtlenségi ügyekben bírói jogkörrel rendelkezett.

Az országgyűlés gyakorisága a kezdetekben változó volt. 1580-tól kétévenként, majd évenként, esetenként évenként kétszer is tartottak gyűlést. **Helyszíne** változó volt, leggyakrabban Kolozsváron, vagy Gyulafehérváron, illetve a fejedelem állandó tartózkodási helyén (például Fogarason) tartottak országgyűlést. A **tanácskozás nyelve** a magyar volt. Az országgyűlés tárgyalásait vezető elnököt a fejedelem nevezte ki.

4. **Az országgyűlés működése, rendje.**

Az országgyűlést a fejedelem hívhatta össze meghívólevél kiküldésével. Őt ebben a jogkörében, továbbá az országgyűlési részvételét a kormányzó (gubernátor), vagy helytartó helyettesíthette. A meghívó tartalmazta az országgyűlés helyét, idejét, annak okát. Az országgyűlésnek nem volt állandó helye. Még az is előfordult, hogy a fejedelem a hadi táborba hívott össze országgyűlést. Természetesen a legtöbb országgyűlést a fejedelmi központban, Gyulafehérvárott tartották. A megválasztott követeket követutasítással látták el. Az ülést a fejedelem nyitotta meg és zárta be. A törvényjavaslatokat a fejedelem terjesztette be, de

kéréseket és sérelmeket az országgyűlés is előadhatott. A fejedelemi előterjesztéseket a fejedelmi tanács állította össze.

Az ülésen az egyes kérdésekben a közös álláspontot először a nemzetek, illetve a Partium követei alakították ki. Ezután nemzetenként szavaztak. Minden nemzetnek egy szavazata volt és a végső, országos döntést a nemzetek által leadott 1-1 szavazat alakította ki. A legsúlyosabb szavazata a magyar nemzetnek volt, de a döntő szót a regalisták mondhatták ki. A törvényt, a határozatot a fejedelemnek meg kellett erősíteni záradékkal és alá kellett írnia. Érvényre az országgyűlésnek történő átadással emelkedett.

Erdélyben az országgyűlés mellett részgyűléseket, illetve hadjárat esetén tábori gyűléseket is tartottak.

A honfoglalás koráig visszamenő hagyományaival, a XVII. századra kialakult **kétkamarás magyar országgyűlés szervezetével és működésével** a modern népképviseleti országgyűlésnek is előzményévé és modelljévé vált 1848-tól, és a XX. század közepéig a magyarországi törvényes, alkotmányos rendszerek alkotmányos életének is feltétele és meghatározója volt.

Irodalom:

BENDA Kálmán – PÉTER Ktalin: *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1987.

BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608-1918.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.

BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. Erdélyi Tudományos Intézet, 1944.

BÓNIS György: *A székesfehérvári törvénynaptól az „ország szabadságáig."* In: KRALOVÁNSZKY Alán: (szerk.): Székesfehérvár Évszázadai 2. Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár 1972.

CSIZMADIA Andor: *Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. Kollár contra Status et Ordines.* In: Jogtudományi Közlöny, 1964/

DEGRÉ Alajos: *Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt.* In: Fejér Megyei Történet Évkönyv, 1973.

DOBSZAY Tamás et. al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2013.

DOBSZAY Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790-1848).* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019.

EREKY István: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*. Eperjes, Sziklai Henrik Kiadása. I-II. kötet.

ERDMANN Gyula: *Szabadság és tulajdon. Az 1839/40. évi országgyűlés története.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2014.

FRAKNÓI Vilmos: *A magyar országgyűlések története I. Ferdinánd alatt. (1526-1563).* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, é. n.

GÁRDONYI Albert: *A szabad királyi városok az 1848 előtti törvényhozásban.* In: Városi Szemle, 1926.

GERICS József: *Középkori Országgyűléseink és az európai jogfejlődés (A római jog hatása Magyarországon)*. In: Századok, 2005/2.

HAJNIK Imre: *A nemességnek az országgyűléseken fejenként való megjelenésének megszűnése*. (Akadémiai Székfoglaló Értekezés). Akadémiai Értesítő a történeti tudományok köréből, Budapest, 1873.

HOLUB József: *Az 1522.-i országgyűlés és törvénycikkei*. In: Századok, 1918/9-10.

HOMOKI-NAGY Mária: *A Magyar Országgyűlés fejlődéstörténete az egy év két kamarára vonatkozóan*. In: *Szükség van-e a kétkamarás parlamentre? Tanulmánykötet.* Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, 2011.
HORVÁTH Attila: *Bethlen Gábor korának erdélyi országgyűlései.* In: DÁNÉ Veronika et. al. (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2014.
HORVÁTH Árpád: *Tolnavármegye és a rendi országgyűlések, (1712-1805).* In: Tanulmányok Tolna Megye Történetéből, 1974.
KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790-1848.* Budapest, Argumentim Kiadó, 2008.
KÉRÉSZY Zoltán: *A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig.* Debreczen, Csokonai Nyomda, 1898.
KÉRÉSZY Zoltán: *Rendi országgyűléseink tanácskozási módja*. Kassa, Vitéz Nyomda, 1906.
KÉRÉSZY Zoltán: *A magyar rendi országgyűlés két táblájának kialakulása*: *egyúttal néhány szót kétkamarás országgyűlési szervezetünk visszaállításának kérdéséhez.* Budapest, Pfeifer, 1925.
KUBINYI András: *A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445-1526. A királyi tanács problémája.* In: Jogtörténeti Szemle, 2006/2.
LUPKOVICS György: *A magyar rendi országgyűlések. 1608-1848.* Kassa, Szent Erzsébet Nyomda, 1911.
MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1907. I-II. k.
MARCZALI Henrik: *A magyar országgyűlés első házszabálya*. In: Budapesti Hírlap 1905. április 11.
OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlései a 16-17. században.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
PAJKOSSY Gábor (sajtó alá rendezte): *Kölcsey Ferenc: Országgyűlési naponkénti jegyzések.* Budapest, Universitas Kiadó, 2002.
PÁLMÁNY Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825-1848.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2011. I-II. k.
POÓR János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796-1811/12.* Budapest, Universitas Kiadó, 2003.
S. KISS Erzsébet: *A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez.* In: Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica 31., József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1971.
SEBŐK Ferenc: *A királyi tanács és az országgyűlés II. Lajos uralkodásának első felében*. In: Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tom. CI. Szeged, 1995.
STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.
SZIJÁRTÓ M. István: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708-1792.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
SZIJÁRTÓ M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magya rendiségről.* Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2006.
SZIJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.
TÓTH Zoltán József: *Magyar jogi hagyomány.* Jegyzet. KK207B, Szent István Egyetem MKK KGI, Gödöllő, 2002.
TÓTH Zoltán József: *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti tudat a 19. század végétől napjainkig*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
TÓTH Zoltán József (szerk.): *A Magyar Szent Korona és a Szent Korona-tan az ezredfordulón*. Szent István Társulat, Budapest, 1999.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései: Adalék az erdélyi rendiség történetéhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
VÖLGYESI Orsolya (sajtó alá rendezte): *Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló.* Budapest, Universitas Kiadó, 2000.
VÖLGYESI Orsolya: *Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban.* Tanulmányok. Budapest, Ráció Kiadó, 2016.

6. Az államfő a X. századtól 1848-ig
(Tóth Zoltán József)

Az államfő és az állam. Az államfő az ország, az állam első közjogi méltósága, aki személyessé teszi az állam elvont fogalmát. Az államfői tisztséget egy személy vagy több személyből álló testület is betöltheti. Az államfői hatalom az állam szerveinek működését egyesíti: a végrehajtó hatalmat: a kormányzást és a közigazgatást, valamint a törvényhozást és a törvénykezést (bíráskodást). Kormányzati formától és történelmi időszaktól függ, hogy az államfő milyen mértékben vesz részt a hatalmi ágak irányításában.

A független állam létezésének feltételei: 1. a meghatározott földterület, 2. lakosság, 3. a szervezett államhatalom, valamint 4. a nemzetközi elismerése.

A.) A monarchikus államformán belül 1. az európai királyságok létrejöttének első időszakaiban (az V.-től a IX. századig, majd a X.-től a XIII. századig) az uralmi - kormányzati formát **patrimoniális királyságnak** nevezik, mert az uralkodó szakrális-atyai uralmat gyakorol népe(i) felett, bírva a királyság javai, földjei felett a domináns rendelkezési (tulajdoni, birtokosi, használati) jogot. A király hatalma nem korlátlan és nem önkényuralmi, mert korlátozza egyrészt a keresztény uralkodótól elvárt magatartás, másrészt az ősi szokások. Továbbá az államhatalom gyakorlásában nemcsak ő vesz részt, hanem általa az egyház vezetői és a közösség egyes vezetői, és maga a királyi család. 2. A királyságok második korszaka a **rendi monarchia** évszázadai (XIII-XIX. század), ahol a hatalom gyakorlását az uralom különböző területein (kormányzás-igazgatás, törvényhozás, törvénykezés, hadi, pénzügy-gazdasági hatalom) az uralkodó az önálló politikaformáló, uralkodói kiváltságokkal, jogokkal és kötelezettségekkel felruházott érdekközösségekkel (tipikusan: az egyházi, nemesi, polgári rendek) osztja meg. Az egyes államokban rendi alkotmányokba foglalják a közös uralomgyakorlás intézményeit, a jogokat és az uralkodóval kölcsönös kötelezettségeket. 3. Az **abszolút monarchia** az a kormányzati forma (XV-XIX. század), ahol az uralkodó bár a törvényeknek és a szokásoknak megfelelően kormányoz, de a törvények és a szokások megváltoztatása elsődlegesen az uralkodó egyedüli jogköre és lehetősége, a rendi intézmények (például a törvényhozás és az egyes önkormányzati formák) szerepe pedig formálissá válik vagy megszűnik. Az abszolút monarchia létrejöttének gazdasági feltétele, hogy az uralkodó a banki hitelezésen alapuló gazdasági és kereskedelmi formák legfőbb közvetítője az állam irányításában.

B.) A modern, vagy polgári államokban a monarchikus államformán belül megkülönböztethetjük 1. az alkotmányos monarchiát és a 2. parlamentáris monarchiát. 1. Az **alkotmányos monarchián** belül a király és a nemzet közösen és egyenrangúan, egyforma súllyal gyakorolja a kormányzati-közigazgatási, törvényhozássi és bírói hatalmat (XVI-XX. század). 2. A **parlamentáris monarchiában** a választott törvényhozásnak felelős kormányzat gyakorolja a hatalmat. Az uralkodó az államot kifejező elsődlegesen, vagy kizárólag szimbolikus, reprezentatív jogkörökkel rendelkezik (XIX-XXI. század). A parlamentáris monarchia rendszere a parlamentáris köztársaság rendszeréhez hasonlítható. Mind a két monarchikus államformában az uralkodó továbbra is szent és sérthetetlen, politikailag felelőtlen, közjogi tetteiért a parlamentnek felelős kormány vállalja a felelősséget.

A XIX-XXI. században, Európában és a világ megmaradt monarchiáiban esetenként az uralkodó korlátlan, a végrehajtó és törvényhozói hatalom feletti egyoldalú, politikailag ugyanakkor felelőtlen hatalmát, illetve ilyen típusú uralmat gyakorló rendszereit, a diktatórikus rendszerekhez hasonlítva királyi diktatúrának nevezik.

A történelmi korszakok elhatárolásában használatos a feudális-polgári, illetve tradicionális-modern tartalmi megkülönböztetés. A **feudális kategória** a hűbér latin megfelelőjéből, a feudumból származó jelző. A feudális államra jellemző, hogy az uralkodó elsődlegesen Isten kegyelméből kormányoz, a főhatalmat gyakorolja (uralkodói szuverenitás) és az uralomba királyi felségjogából fakadóan bevonja a közösség, a társadalom egyre szélesebb csoportjait. A gazdálkodási rendet alapvetően a forgalomképtelen vagy korlátozottan forgalomképes föld határozza meg, egyre nagyobb teret engedve a monetáris: a hitelezésen és a pénzforgalomtól függő gazdálkodási formáknak. A feudális rend Európában azt is jelentette, hogy az államot magánuralmi rend jellemezte. Az uralkodó az országot a saját vagyonának tekintette, amellyel korlátlanul rendelkezhetett, amit először a személyi hűségre alapozott szakrális hűbéri esküvel, majd ezt dologi viszonnyá alakítva a magán vagyonjogi viszonyok szabályozására jellemző szerződési viszonnyá alakította. Ez a szerződési viszony az uralomgyakorlás rendjét és rendszerét is meghatározta, és alapja lehetett a rendi szerveződésnek is. A polgári államra jellemző, hogy a főhatalmat filozófiai megalapozottság alapján a nép, a nemzet gyakorolja elsődlegesen, illetve a hatalom forrása a nép (népszuverenitás) és az alkotmányos rendszerek alapját jelenti az általános, mindenkire kiterjedő állampolgári szabadságjogok, illetve emberi jogok. A gazdálkodás rendje, a tulajdon így a kereskedés és hitelezés szabadságára alapozott profitorientált rendszerrel jellemezhető.

A történelmi korszakok tradicionális-modern korszakolása elsősorban az évszázados, erkölcsi tartalommal is bíró szokásjogi kötött normák szabályozta közösségi és gazdálkodási rend, valamint a filozofikus-ideológiai eszmék által meghatározott, elsődlegesen jogszabályok által alakított, az individuális szabadságra alapozott társadalmi és gazdálkodási rend elkülönítése. Magyarországon nem alakult ki teljes mértékben a nyugat-európai hűbériség. Ennek következtében nálunk nem is beszélhetünk a szorosan vett feudalizmusról. (A marxista történetírás próbálta a feudalizmust térben és időben kiterjeszteni: a középkortól egész Európára kiterjedően a francia forradalomig, illetve Magyarországon 1848-ig.)

Magyarországon a hatalomgyakorlás rendszerét nem a királyi javak és ezzel együtt a hatalom a magántulajdon irányába mutató hűbéri felosztása, hanem inkább a föld (az ősi, és a királyi adománybirtok/beneficium) korlátozott forgalomképesség fenntartásával, annak kölcsönös megosztása jellemezte. Ez Magyarországon nem a hűbéri társadalom, hanem a rendi társadalom és Európában az elsők között, az alkotmányos monarchia létrejöttéhez vezetett.

A magyar állam alkotmányos rendszerei. Magyarország államformája Szent István király megkoronázásától, 1000-től 1946-ig a királyság volt. Ezt a hosszú időszakot az 1918 és 1920 közötti törvénytelen puccsok korszaka szakítja csak meg. A magyar királyság patrimoniális korszaka a XI. századtól a XIII. századig, a rendi állam korszaka pedig a XIII. századtól 1848-ig tartott. A modern-polgári korban az 1848-ban, illetve 1867-ben kialakított kormányzati formát lehet alkotmányos monarchiának tekinteni, mert a király és a törvényhozásnak felelős kormány megosztottan gyakorolta a hatalmat (a törvényhozásban az előszentesítés joga, a parlamenti többségnek nem megfelelő személy miniszterelnökké kinevezése 1905-ben) és bizonyos területen a király elsődleges szerepével: például a hadügyek területén. Ugyanakkor lehet parlamentáris monarchiának is nevezni, mert a király általában nem élt az alkotmány biztosította uralmi lehetőségekkel. 1920 és 1944 között, a király nélküli királyság korszakában a kormányzati forma elsődlegesen a parlamentáris monarchia jegyeit mutatta.

Az 1918-as népköztársaság köztársasági elnöke jogkörei (1919. január 11. – március 21.) prezidenciális köztársaság jellegűek voltak. Az 1919-es tanácsköztársaság (1919. március 21-

augusztus 1.) diktatúra volt, amit kollektív testület gyakorolt. Az 1946. évi I. tc. által megállapított köztársasági elnöki jogkörök a parlamentáris köztársaság elnökének a jogkörei.

A királyi hatalom legitimációja, törvényes feltételei. A keresztény királyságban a király a koronázással kapja meg a királyi felségjogait, az uralkodásra való teljes jogosultságot. (Az utolsó király, akit megkoronáztak IV. Károly volt 1916 decemberében. Az uralkodókat – nemcsak – Európában a XIX-XX. század óta nem koronázzák, hanem csak esküt tesznek általában. Ez alól a szinte egyedüli kivétel a brit uralkodó, akit még koronáznak.) A magyar királyra történő hatalom átruházásnak a fejedelmi korszakból örökölt hagyomány, illetve az antik és keresztény hatalomfelfogást is követve, három eleme volt: 1. Az uralkodó kiválasztása és jelölése az alkalmasság, a kormányzásra képesség *(idoneitas)* alapján a királyi család által, a királyi tanács megerősítésével. 2. Az ország általi elfogadás. 3. Majd az egyház általi felszentelés, a koronázás. Ez a három elem alapvetően szükséges a hatalom átadásához. A király gyakorolta a főhatalmat: a törvénykezés, a törvényhozás, a kormányzás-igazgatás jogát, ő volt a legfőbb hadúr.

A koronázás a törvényes királyi felségjogok átruházásának, a király törvényes hatalmának volt a feltétele. A szertartási rendje követte az európai koronázási ordokat, de kialakultak a magyar király törvényes megkoronázásnak feltételei. **A koronázás részei:** 1. a királyi hitlevél *(diploma inaugurale)* kiadása (amely az ország jogainak és szokásainak megtartását, az ország területének megvédését, az elveszett területek visszaszerzését ígéri). Először III. András király adott ki hitlevelet 1290-ben. 2. A koronázási szertartás és ennek keretében, 3. az eskü letétele. Ez jelentette az egyházi esküt Szent István királytól, a keresztény hit és vallás megtartására és megtartatására, és II. András királytól (1205) kezdve az „alkotmányos" esküt, aminek tartalmát a hitlevélbe foglalták később. **A koronázás** feltételei mellett annak voltak **érvényességi kellékei** is, amelyek a következőek: 1.) kizárólag a Szent Koronával lehet koronázni. 2. Az esztergomi érsek koronázott (a 17. század elejétől a nádorral). 3. A koronázási szertartás a török hódoltságig a székesfehérvári bazilikában történt. 4. A koronázást lehetőleg egy szent ünnepre időzítették (karácsony, húsvét, pünkösd). A feltételek közül egyedül a Szent Koronával való koronázástól nem lehet eltérni.

A királyi trón betöltése.

A királyi trón betöltésének alapvetően két korszakát különböztethetjük meg:

1. A nemzetségi (dinasztikus) öröklés és a választás korszaka 1000-től 1687-ig.

2. Az elsőszülöttségi, dinasztikus öröklés korszaka 1687-től 1921-ig.

A nemzetségi (dinasztikus) öröklés és a választás azt jelenti, hogy az uralkodóház tagjai közül választják a királyt különböző megkötöttségekkel, illetve, ha dinasztia fiú, vagy női ágon kihal, akkor új dinasztiát is választanak. (Ezt nevezték választásba vegyes örökösödésnek, vagy örökösödésbe oltott választásnak is nevezni.) Ez a hosszú korszak is felosztható.

Az első korszak az Árpád-házi királyok kora 1000-től 1301-ig. A Vérszerződés hagyománya szerint a fejedelmet, illetve a királyt mindig Álmos, illetve Árpád utódjai közül kell megválasztani. A királyság korszakában az uralkodócsalád ősi szakrális-isteni származásába vetett közös hit, valamint az uralkodásra való alkalmasság *(idoneitas)* volt az alapvető feltétel a királyi trón betöltésére. A fejedelmi korszakban (Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig a X. században) a **senioratus**, azaz a család legidősebb uralkodásra alkalmas tagja lett a fejedelem. Az Árpád-házi királyok korában a senioratus mellett az elsőszülöttség, a király elsőnek született fia a **primogenitura** elve váltakozott és okozott állandó összeütközést a király testvérei és az első szülött fiú trón betöltési igénye miatt. A XIII. században először II. András király koronáztatta meg elsőszülött fiát még uralkodása alatt (IV. Béla), és ezután követték az elsőszülöttek sorrendjét, de ehhez szükséges volt a királyi tanács, és a koronázásra összegyűltek

támogatása is. A trónörökös megkoronázása az élő király idején kialakította az ifjabb király intézményét, aki az ország jelentős részén uralkodói jogokat gyakoroltak.

A második korszak a vegyesházból származó királyok kora 1301-től 1540-ig. Ebben a korszakban tovább érvényesül a nemzetségi, dinasztikus és a választás elve is. Az Árpád-ház fiú ágának kihalása után a rendek különböző dinasztiabeli uralkodókat választanak, akik az elsőszülöttség elvén örökítik tovább a hatalmat a dinasztia egyenes ági kihalásáig, de ehhez a rendek hozzájárulása, választási megerősítése is szükséges volt. A trón betöltéséről törvények is születnek: 1440-es fehérvári határozat alapján a királyt csakis az országgyűlés választhatja meg, a király a hatalmát a nemzettől nyeri; 1447. évi XXXV. tc.: a király választásának és koronázásának a szabályszerű országgyűlésen kell történnie; 1485. évi I-III. tc.: a királyválasztó országgyűlést a nádor hívja össze és övé az első szavazat (nádori cikkelyek); 1498. évi XLV. tc.: ha a király örökös nélkül hal meg akkor a királyt választani kell; illetve az 1505. évi rákosi végzés, miszerint a rendek csak született magyart fognak királlyá választani.

A harmadik korszak a Habsburg királyok trónra jutása 1526-tól 1687-ig. I. Ferdinánd királyt, mint I. Ulászló király leányának férjét választják meg és koronázzák meg 1526 decemberében és az 1547. évi V. tc, a trónöröklésről szóló törvény kimondja, hogy a rendek csak a Habsburg család férfi tagjai közül választanak királyt.

Az elsőszülöttségi dinasztikus korszak (1687-1921) is feloszthatóa trón betöltése szempontjából.

A Habsburg-dinasztia fiúági örökösödési korszaka 1687-1723. Az 1687. évi II. tc. deklarálta, hogy a jövőben csak I. Lipót király fiúörököseinek elsőszülött fiát fogják megkoronázni. Ez már egy hosszabb gyakorlatot szentesít, de itt a rendek elviekben is lemondanak a királyválasztás jogáról és elfogadják, hogy a Habsburg dinasztia egyenesági elsőszülöttjét kötelesek megkoronázni. De az ország alkotmányos jellegéből következik, hogy a trónbetöltése csakis a koronázással valósulhat meg, azaz a nemzet hozzájárulásával. I. Lipót elsőszülött fiát, I. Józsefet már 1687-ben megkoronázzák, de fiú utód nélkül hal meg 1711-ben és utóda testvére, III. Károly király lesz, akinek csak leányutóda volt.

A Habsburg-dinasztia nőági örökösödését az 1723. évi I-III. tc., a Pragmatica Sanctio állapította meg. A törvény alapján, ha nincs fiú utód, akkor a magyar trónt a megállapított női ágból való elsőszülött leszármazó foglalja el. A Pragmatica Sanctio a trónöröklés rendje mellett szabályozta Magyarország és a Habsburg-dinasztia viszonyát is. Ennek alapján a dinasztikus jog addig áll fenn, amíg a magyar király és német-római (majd osztrák) császár egy személyben a két trónt együtt birtokolja. (Ez alól egyedül Mária Terézia volt kivétel. Hiszen férje Lotharingiai Ferenc lett német-római császár). Az 1867. évi III. tc. emellett azt is szabályozta, hogy az uralkodó a trónról milyen módon mondhat le. Az utolsó közjogi aktusa a saját lemondásáról szóló törvény szentesítése és kihirdetése.

IV. Károly királyt és a Habsburg-dinasztiát az 1921. évi XLVII. tc. fosztotta meg a magyar tróntól, uralkodói jogaitól, amit a Pragmatica Sanctio hatálytalanná válása tett lehetővé (az Osztrák Köztársaság kikiáltásával megszűnt az együttbirtoklás ténye). IV. Károly ugyanis az 1918. november 13-i eckartsaui nyilatkozatában nem a magyar trónról mondott le, hanem csak az államéletben való részvételről. Ráadásul erről nem született törvény és miniszteri ellenjegyzésre sem került sor. 1946-ig nem szabályozzák a trón betöltését, és az 1946. évi I. tc. megállapította a köztársasági államformát.

A király jogkörei.

Szent István korától király a patrimoniális királyság évszázadaiban (XI-XIII. század), a **főhatalommal rendelkező szuverén**, az országot, mint saját birtokát Isten előtti felelősségével kormányozta. Hatalma, tartalmát tekintve, azonban még sem tekinthető korlátlannak, és teljesen magánjoginak. Korlátozta egyrészt egyházi tanítás, másrészt az ország szokásai, kormányzásában pedig a királyi tanáccsal együtt járt el. A királyi tanácsnak kezdettől tagjai

voltak a főpapok és a király által kinevezett udvari méltóságok, akiknek egy része a 11. század folyamán országos méltósággá vált.

A király felségjogokkal rendelkezett. **Felségjogok** azok a jogok, amelyekben az állam legfőbb hatalma és méltósága, vagyis felségessége (összességében szuverenitása) nyilvánul meg. A királyságban a felségjogok gyakorlása a királyé. Magyarországon az országot nemcsak a király, hanem (egyes feltételezések szerint már Szent Istvántól, de teljes bizonyossággal) a XIV. századtól elsődlegesen a Szent Korona fejezi ki, amelyből minden hatalom fakad.

A **XI. századtól kialakuló királyi felségjogok**: a kormányzás és a közigazgatás; legfőbb bíróként a törvénykezés és kegyelmezés; képviseli az országot; a hadfelségjog, mint a legfőbb hadúr; az adóztatás (regálék), valamint a só- és vámjövedelmek; a pénzverés joga; a jogszabályalkotás (decretumok, majd törvények); és a (fő)kegyúri jog (egyházszervezés, -kinevezés, -igazgatás, és -kormányzat joga).

A **XIII. századtól kialakuló,** a hatalom rendekkel történő megosztására és együttes gyakorlására alapozott rendi monarchiában kialakult a királyi **felségjogok rendszere,** amelyeket személyes felségjogokra és kormányzási (uralmi, politikai) felségjogokra lehet csoportosítani. A felségjogok tartalma az 1848-as törvényekkel és az 1867-es kiegyezéssel létrejött dualista államban tartalmilag átalakul.

A személyes felségjogok (tiszteletjogok) a király személye iránti tiszteletet fejezték ki. A megszólítása felség (majestas), ami a legnagyobb emberi méltóság és tisztelet. A királyi tiszteletjogokhoz tartoznak a következők.

A király szent és sérthetetlen. A király azért szent, mert rászáll a korona szentsége, és felszentelt, ezért személyét a legnagyobb tisztelet illeti. Ezt az alkotmányos alapelvet az 1848. évi III. tc. is megerősíti. A sérthetetlenség azt jelenti, hogy személyét a büntetőjog kiemelten védi. A személye elleni bűntett felségsértés, és hűtlenségnek számít. I. (Szent) István II. törvénykönyve 17. cikkétől. 1867 után a Btk. (1878. évi V. tc), valamint az 1913. évi XXIV. tc. is büntetette.

A király felelőtlen. A király nem vonható felelősségre, és nincs olyan szerv, amely felelősségre vonhatná. A rendi, majd a polgári korban ellene sem büntető, sem polgári per nem indítható. Magánjogi igényt vele szemben a királyi (udvari) kincstár elleni indítható keresettel lehet érvényesíteni. 1848-tól politikai felelősség sem terheli. A király közjogi cselekményei csak miniszteri ellenjegyzéssel érvényesek, azaz a miniszter, végső soron a kormány vállalja a felelősséget.

A királyi udvartartás joga. A magyar királyság központi közigazgatási, végrehajtó és királyi törvénykező szervei, az országos és udvari méltóságok a királyi udvarból fejlődtek ki közjogi intézménnyé. A magyar királyoknak 1526/1542-ig önálló és a nagyhatalmi álláshoz illő udvartartása volt.1526 után a Habsburg magyar uralkodók alatt jogilag fennmaradt, de tényszerűen megszűnt az önálló magyar királyi udvar és udvartartás. (1867 és 1918 között Magyarország egy összeggel járult hozzá az udvartartás költségeihez. Jogilag a dualista állam korszakában Budapesten is volt magyar királyi udvartartás. Ezért nevezték 1892-től Budapestet nemcsak fő, hanem székesfővárosnak).

Kormányzati (uralmi és politikai) felségjogok azok az államhatalmi jogosultságok, amelyek a király hatáskörébe tartoztak. A rendi korszakban (XIII. századtól 1848-ig) már megkülönböztethetjük a király kormányzati felségjogait a törvényhozásban, a végrehajtásban, valamint a törvénykezésben.

A törvényhozásban a királyság kezdetétől megillette a királyt a dekrétumok, a privilégiumok kiadásának joga. A rendi korszakban az országgyűlés a királlyal együtt alkotta a törvényeket (törvénykezdeményezési, a törvényalkotás folyamatában való részvételi, szentesítési, kihirdetési, törvénymagyarázó és értelmezési jogkör, valamint az országgyűlés összehívásának és feloszlatásának joga). Az 1791. évi XII. tc. az évszázados gyakorlat

törvénybe foglalása, amelynek alapján a király az országgyűléssel együtt részese a törvényhozó hatalomnak.

A polgári korszakban a király felségjogai a törvényhozásban: *a)* a törvényalkotásban megillető jogok, *b)* az országgyűlés működésére és szervezetére vonatkozó jogai.

a) a **törvényalkotásban megillető jogai**: 1. a törvénykezdeményezés joga, amit a miniszterek útján gyakorolhat. A dualizmus időszakában alakult ki az a gyakorlat, hogy a miniszter mielőtt az országgyűlésnek benyújtotta a törvényjavaslatot, előzetes jóváhagyásért a király elé terjesztette. Ezt előzetes vagy előszentesítésnek nevezték. 2. a törvényszentesítés joga, amely a tradicionális korszakban kialakult szokás szerint a király általi aláírásból, a királyi pecséttel történő lepecsételésből áll. Ezt 1848-ig a kancellária, 1848-tól a miniszterelnökség végzi. 3. a törvény kihirdetése. Ez 1848-ig a főrendeknek a személyes, a rendeknek a testületi kiküldést jelenti, 1848-tól, illetve 1867-től a király ezt a jogot is a kormány útján gyakorolja. 1848-tól a hivatalos lapban (1848-ban a Pesti Hírlapban, majd a Közlönyben, majd 1881-től az Országos Törvénytárban való közzétételt jelentette).

b) az **országgyűlés működésére és szervezetére vonatkozó jogai**: 1. az országgyűlés összehívása, amely királyi leirattal történt. 2. megnyitása, amely a királyi trónbeszéddel történt. 3. elnapolhatja egyszerre mind két ház ülését királyi leirattal határozott vagy határozatlan időre. 4. a berekesztés joga, ha az országgyűlés kitölti öt éves mandátumát (ilyenkor az új országgyűlést három hónap alatt össze kell hívni), a feloszlatás jogát 1848-ban csak a költségvetés és az előző évi zárszámadás elfogadása után lehetett gyakorolni. 1867. évi X. tc. úgy előírta, hogy a feloszlatás esetén olyan időben kell összehívni, hogy az előző évi zárszámadás, valamint a jövő évi költségvetés az év végéig még tárgyalható legyen. (Ez vonatkozik az elnapolásra, a feloszlatásra, valamint az ülésszak berekesztésére is.). 5. A királynak joga van a főrendiházba 50 tagot élethossziglan kinevezni (1885. évi VII. tc.).

A király felségjogai a végrehajtásban.

A rendi korszakban a kormányzás és a közigazgatás királyi felségjog volt, amelynek ellenőrzésére, illetve az abban való részvételre a rendek többször változó eredménnyel kísérletet tettek. Így 1290-ben,, 1298-ban és a Jagelló korszakban, valamint a birodalmi központi kormányzás idején a magyar tanácsosok, és dikasztériumok bevonásáért folytattak küzdelmeket. A Szent Korona-tan alapján az államhatalom forrása és birtokosa a Szent Korona, így a király nem saját, hanem a Szent Korona jogait gyakorolja a rendekkel megosztva. Az 1791. évi XII. tc. megállapította, hogy a végrehajtó hatalmat a király a törvények szellemében gyakorolhatja. Uralmi felségjogai közé tartoztak: *a)* kinevezési jog (főtisztviselők), *b)* a főfelügyeleti jogkör (a törvények betartatása), *c)* a legfőbb hadúrként hadat üzent, békét kötött (az országgyűléssel összhangban) *d)* pénzügyi jogkörök, a ius regium alapján jövedelmek beszedése, uratlan jószágok birtokba vétele, *e)* nemesítés, birtokadományozás, *f)* egyházkormányzati jogkörök.

A királyi felségjog korlátai: a koronázási eskü és hitlevél (az ország törvényei és szokásai); az ellenállási jog 1687-ig, illetve a vármegyék ellenállási és ellenőrzési joga; és ezek érvényesítése különböző rendi szerveken keresztül.

A polgári korszakban a király a végrehajtó hatalmat az 1848. évi III. tc. alapján a kormány útján gyakorolta. Ez azt jelentette, hogy miniszter ellenjegyzése nélkül a királynak egyetlen rendelkezése, intézkedése sem érvényes. A döntés joga a királyé, de érvényességének kelléke az ellenjegyzés. A miniszter aláírásával igazolja a király tettének hitelességét és ezért az országgyűlés felé politikai és jogi felelősséget is vállal. Az 1848. évi III. tc. alapján végrehajtást más szerv nem végezhetett, mint amit a törvény meghatározott. A közigazgatási, hatósági jogköröket gyakorló államigazgatási szervek a királyt megillető végrehajtó hatalom szervei, de a kormányzat közvetlen irányítása alatt. A közigazgatás másik részét alkotó önkormányzati igazgatást és hatósági tevékenységet az önkormányzatok nem a királyt megillető végrehajtó hatalom útján, hanem önjoguk alapján gyakorolták. A végrehajtó hatalom

körében, azokat a hatásköröket, amelyek megmaradtak a király személyes intézkedési jogkörében, **fenntartott felségjogoknak** nevezzük. A fenntartott felségjogokat a király a kormány és az országgyűlés ellenőrzése és jóváhagyása nélkül gyakorolhatta. A királyi szervek hatáskörébe utalt felségjogok az **átengedett felségjogok**. Ezeket a jogköröket a király már a rendi korszakban is gyakorolta, a polgári korban azonban csak kormányzati jóváhagyással és korlátozottabb körben tehette.

A király végrehajtó hatalmi, kormányzati átengedett felségjogai:

Rendeletalkotási joga volt a királynak, amely csak miniszteri ellenjegyzéssel volttörvényes és érvényes. (Rendeleteknek több, a rendi korszakban is használt formáját különböztették meg. Ez vonatkozott a fegyveres erőknek kiadott hadiparancsokra is.)

A kormány kinevezése és elbocsátása a király joga. Az uralkodó a miniszterelnököt az országgyűlési többségi pártból nevezte ki, a minisztereket pedig a miniszterelnök javaslatára (az 1848. évi III. tc. szerint), azonban a miniszterelnöknek és a kormány tagjainak a király bizalmát is bírniuk kellett.

A hivatalszervezési jogkörét a király a törvény keretei között végezhette, azaz a kormánynak ilyen irányú rendelkezéseit jóváhagyta. Már a rendi korszakban is gyakorolt ilyen jogkört.

A kinevezési, hivatalbetöltési jogánál fogva kormány ajánlására nevezte ki az állami főméltóságokat, bírákat, az ügyészeket, az egyetemi tanárokat, a felsőbb állami intézetek és a középiskolák igazgatóit, az állami tisztviselőket meghatározott fizetési fokozat fölött, valamint a honvédtiszteket.

A főfelügyeleti jogkör (az általános felügyelet és ellenőrzés joga) alapján a király törvényességi felügyeleti jogot gyakorolt az államigazgatási szervek, hatóságok, törvényhatóságok (területi önkormányzatok), valamint magántársulás, testület, alap, vagy alapítvány felett. Ez a jogkör kiterjedt a törvényesen bevett egyházakra is. A király bármilyen ügyben felvilágosítást kérhetett, törvényben meghatározott esetekben és módon királyi biztost is kirendelhetett. Az állampolgároknak az eredetileg az 1547. évi XXXIX. tc.-re hivatkozva joguk volt ügyeik megvizsgálását és kihallgatást kérni a királytól.

Az uralkodó személyes, fenntartott felségjogai:

1. A hadügyi felségjogok a király a honvédség vezérletére, vezényletére, és belső szervezésére vonatkozó jogait jelentették.

2. A külügyi felségjog körébe a külpolitika közvetlen irányítása, a követek küldése és fogadása tartozott. Nemzetközi szerződéseket a király csak az országgyűlés előzetes hozzájárulásával köthetett, emellett rendelkezett a hadüzenet és a békekötés jogával is.

3. A főkegyúri jog a királynak a római katolikus egyház belső életének alakításához való joga: egyházszervezési, kinevezési és a kegyúri jog. (A többi bevett egyházak felé csak főfelügyeleti jogból származó felügyeleti jogot gyakorolhatta).

4. A nemességadományozási jogkör kizárólagosan királyi jogkör.

5. Kitüntetés adományozási jogának keretén belül a királyi hivatali és más címeket, rendjeleket és egyéb kitüntetéseket alapíthatott és adományozhatott.

6. A honosítás rendkívüli formája, ha a kormány javaslatára a király külföldinek a magyar állam javára különös érdemeket szerzett személyeknek adományozott állampolgárságot.

7. A kegyelmezési jogköre alapján egyéneknek vagy személyek meghatározott csoportjának (közkegyelem, amnesztia) a király eljárási vagy végrehajtási kegyelmet adhatott.

A király felségjogai a törvénykezésben.

A királyságban a király a legfőbb bíró. Ez azt jelenti, hogy vagy saját maga vagy mások királyi felhatalmazás alapján bíráskodhatnak. A XV. század végére megszűnt a király személyes bíráskodása. A törvénykezést a királyi kúria és a privilegizált testületek (vármegye, szabad királyi városok stb.) saját bíróságaik révén intézhették. A 16. századtól a királyi bírói

fórumok a király nevében hoztak ítéletet. Az 1791. évi XII. tc. alapján a király az ítéletet nem változtathatta meg, eljárást kezdeményező bírói parancsokat írhatott alá és a kegyelmezési jogkörét gyakorolhatta. A király nélküli királyság korszakában az 1930. évi XXXIV. tc. előírta, hogy a bíróságok ítéleteiket a Szent Korona nevében hirdessék ki.

A király helyettesítése

A király akadályoztatása esetén az államélet stabilitásának fenntartása miatt minden korban alapvető fontosságú volt a király helyettesítése. Ennek több módja alakult ki a XI. és XIII. század között. Ekkoriban a királyi család egyik tagja helyettesíthette a királyt. Így *a)* az **anyakirálynő**, ha király kiskorú, vagy a **király felesége**, ha a király távol volt (a feleség, aki férjének alattvalója volt, saját udvartartást vitt és esetenként részlegesen megosztotta vele a király a hatalmat, akkor is, ha nem volt távol, ezt reginatusnak hívták) *b)* a **dux**, a **király testvére** vagy **fia** akivel az ország kormányzását területileg is megosztotta, létrehozva a ducatust (a hercegséget) a helyettesítés ideje alatt, *c)* az **ifjabb király**, a trónörökös, akit még apja életében megkoronáztak megkapta az ország egyes területe felett (Erdély, Horvát-Szlavónország) a királyi jogok gyakorlásának jogát.

A magyar király általános helyettesévé az Árpád-kori hagyományok alapján a XIV. századtól a **nádor** vált. A nádor elsősorban akkor helyettesítette a királyt, amikor az élt az uralkodói jogaival, de távolléte miatt azokat közvetlenül nem gyakorolhatta. Az 1485-ös *„nádori cikkek”* értelmében a nádor a király kiskorúsága idején vagy ha a királyt más ok akadályozza az uralkodásban, az ország gyámkormányzója (régense). A király tartós távollétében pedig a király helyettese, helytartója. Mindkét jogkörében a nádor csaknem királyi jogkörrel járhatott el. I. Ferdinánd megkoronázása után (1526) **helytartó**nak nemcsak a nádort nevezte ki az uralkodó, de a XVI. század végére általánossá vált, hogy a nádor a helytartó, aki a helytartóságot vezette, és 1723-tól a helytartótanács elnöke is lett. Az 1848. évi II. tc. kimondta, hogy a király távollétében a nádor a király helytartójaként a végrehajtó hatalmat a felelős minisztériummal együtt a király jogkörében gyakorolja. Ugyanakkor 1848 után a nádori tisztséget nem töltötték be, a pozíció betöltését elhalasztották (1867. évi VII. tc.) és csak a királykoronázások alkalmával néhány napra töltötték be (1867, 1916). Ekkor a miniszterelnököt választotta meg az országgyűlés nádornak.

A magyar király tartós helyettesítésére (kiskorú és távol van vagy nincs királya az országnak) **kormányzót (gubernátor)** választott az országgyűlés. Bár rövidebb kormányzóságot is ismer történelmünk (1458-ban Mátyás király kiskorúsága miatt Szilágyi Mihály, illetve 1531-1534 között Ludovico Gritti) három kormányzói korszak volt jelentős.

a) **Hunyadi János kormányzósága** (1446-1452) V. László király kiskorúsága és távolléte miatt. Az országgyűlés 1446-ban a kormányzót királyi jogkörrel ruházta fel (a birtokadományozási – 32 jobbágytelek felső határáig – és kegyelmezési jogkört korlátozták, hűtlenségi ügyekben nem bíráskodhatott). A kormányzó a törvénykezésben 12 tagú tanáccsal járhatott el.

b) **Kossuth Lajos kormányzó-elnöki jogköre (1849. április 14 – augusztus 11.)** a Függetlenségi Nyilatkozat és a Habsburg-dinasztia trónfosztásának 1849. április 14-i kimondását követően a közepes erejű köztársasági elnök jogköreihez hasonlítható. Az államfői elnevezés utal a királyt helyettesítő kormányzói tisztre és a köztársaságot vezető elnöki pozícióra is. Az 1849. március 4-én Olmützben kibocsátott birodalmi alkotmány szerint Magyarország birodalmi tartományi státuszt kapott volna. A közjogi válaszlépés az április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat volt, amit a Debrecenbe költözött országgyűlés fogadott el, és egyben megválasztotta Kossuth Lajost kormányzó-elnökké, ideiglenes államfővé. Ugyanezen a napon tette le az esküt a Szemere Bertalan vezette kormány. Jogkörei az 1848. évi III. tc.-hez hasonlítható jogokat biztosítottak. Jogkörét a kormányzó-elnöknek a május 2-án az

országgyűléshez intézett és elfogadott (1849. évi IV. tc.) indítványa foglalja össze. Ezek szerint a 1. kormányzó a **kormányzati jogköreit** miniszteri ellenjegyzéssel végezheti: *a)* rendeletalkotási jogkörét, *b)* hivatali, katonai, egyházi (főkegyúri jogot is kapott) kinevezéseit. 2. A kormányt és tagjait a kormányzó nevezi ki és menti fel. 3. A kormányzati politikát a kormányzó határozza meg. 4. Hadüzenet, békekötés jogát az országgyűlés hozzájárulásával gyakorolhatta. 5. A kegyelmezés jogát új intézmény, a kormányzó által kinevezett kegyelmi szék gyakorolta, amelynek az elnöke az igazságügyminiszter lett. 6. A törvényhozás felé törvényjavaslattal élhet, de nem oszlathatja fel az országgyűlést.

A szabadságharc végén, 1849. augusztus 11--én Aradon Kossuth Lajos lemondott, Görgey Arthurra átruházta az állami főhatalmat, a teljes polgári és katonai (diktátori) hatalmat. Az Aradon összeülő országgyűlés augusztus 14-én beszüntette a működését.

c) **Horthy Miklós** 1920. február 1. és 1944. október 16. között töltötte be a kormányzói tisztséget. IV. Károly távolléte miatt, a jogfolytonosság jegyében a hagyományos kormányzói intézményt felújították. A kormányzóra vonatkozó törvények Horthy Miklóst kezdetben a „gyenge," majd a „közepes erősségű" köztársasági elnöki jogkörhöz hasonló jogosítványokkal ruházták fel. A királyság államformája továbbra is fennállt, de a királyi trón betöltését a törvényhozás elhalasztotta addig, amíg a nemzet döntését idegen befolyástól mentesen hozhatja meg a kormány javaslata alapján. Az 1920. évi I. tc. 12.§-a szerint a Nemzetgyűlés *„amíg az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi és ennek alapján az államfő tisztét tényleg átveszi, az államfői teendők ideiglenes ellátására, a magyar állampolgárok közül titkos szavazással kormányzót választ."* Az 1920. évi I. tc. még felhatalmazta a Nemzetgyűlést, hogy a köztársasági elnöki pozícióhoz hasonlóan a kormányzót felelősségre vonhassa, ha az az alkotmányt vagy a törvényeket megszegi. Ezt a rendelkezést az 1937. évi XIX. tc. hatályon kívül helyezte.

Horthy Miklóst az 1944. október 16-án mondatták le a nyilas puccs következtében, és a megszálló német csapatok őrizete alá került családjával együtt. (Ezután Szálasi Ferenc kinevezett miniszterelnök vezetésével háromtagú kormányzótanács alakult, majd az 1937. évi XIX. tc. alapján az Országtanács gyakorolta névlegesen a megüresedés után az államfői hatalmat. November 3-án a csonka országgyűlés a kormányzói tiszt betöltéséig Szálasit *„nemzetvezetőként"* állam és kormányfői jogkört egyesített hatalommal bízta meg.)

A király jogköréhez képest a kormányzó a következő jogkörökkel nem rendelkezik (1920. évi I. tc.):

1. A kormányzónak nincs törvényszentesítési, hanem csak törvénykiállítási joga és törvény kihirdetési joga van.

2. Nemességet nem adományozhat, de címeket (a kormányzó alapította a vitézi rendet), kitüntetéseket, rendjeleket alapíthat és adományozhat.

3. A királyt a római katolikus egyházzal szemben megillető legfőbb kegyúri jogot nem gyakorolhat (a korszakban a főkegyúri jogot nem törölték el).

4. A hadüzenet jogát a kormányzó csak az országgyűlés hozzájárulásával gyakorolhatja.

5. A honvédséget az ország határain kívül csak az országgyűlés hozzájárulásával alkalmazhatja. Ez alól kivétel, ha háborús közvetlen veszély fenyegetés esetén a kormány felelősségével és az országgyűlés késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulásával ezt elrendelheti (1920. évi XVII. tc.)

6. Az általános kegyelmezési jogköre korlátozott, a kormány tagjaira és az Állami Számvevőszéki elnökre nem vonatkozik. (1920. évi XVII. tc.)

7. A kormányzó személye sérthetetlen, és ugyanolyan büntetőjogi védelem alatt áll, mint a király, de szent és felség megszólítás nem illeti meg.

8. A kormányzónak nincs udvartartása. (A kormányzó hivatala a kormányzói kabinetiroda, amely megegyezik szervezetileg a király kabinetirodájával.)

A kormányzó jogkörét a későbbiekben többször kibővítették, az 1920. évi XVII. tc, az 1933. évi XXXIII. tc, az 1937. évi XIX. tc, de az 1926. évi XXII. tc. is, amely 40 fő személy élethossziglani kinevezését engedélyezte az újból felállított felső kamarába, a Felsőházba, az 1942. évi XXI. tc, már 87 személyt, az ország területi gyarapodásával összhangban. Az 1942. évi II. tc. a kormányzóhelyettes választásáról is idesorolható.

A törvényhozásban a király jogkörét gyakorolhatta. *a)* A törvényalkotásban az 1920. évi I. tc szerint a kormányzó a törvényt egyszer küldhette vissza hatvan nap (addig visszatarthatta) alatt az országgyűlésnek. Az 1937. évi XIX. tc. alapján a vétójogot két ízben és hat-hat hónapi időközben (addig visszatartva) gyakorolhatta. *b)* az országgyűlés működésével és szervezetével kapcsolatos jogai: az 1920. évi I. tc. alapján a kormányzó az országgyűlést legfeljebb 30 napra elnapolhatta és működésképtelenség esetén feloszlathatta. Az 1933. évi XXIII. tc. ezt a korlátozást megszüntette, de a kormányzónak épp úgy, mint a királynak az elnapolt és a már feltétel nélkül feloszlatott országgyűlést olyan időben kell összehívnia, hogy az országgyűlés az évi költségvetést az év végéig megszavazhassa. A kormányzó a felsőházi tagkinevezéssel az országgyűlés összetételét is befolyásolhatta.

A végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólagosan a Nemzetgyűlésnek, illetve az országgyűlésnek felelős minisztérium útján gyakorolhatta.

Az 1937. évi XIX. tc. a kormányzói tiszt megüresedése esetén a kormányzóválasztás szabályait rendezte. Ezek szerint a kormányzónak utódajánlási joggal élhet. A kormányzói tiszt megüresedése és az új kormányzó eskütétele közötti időben Országtanács gyakorolja a főhatalmat (tagjai: miniszterelnök, két ház elnöke, a hercegprímás, a Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnöke, valamint a honvédvezérkar főnöke). A kormányzót a két ház együtt titkosan választja meg.

A kormányzóhelyettes. Az 1942. II. tc. a kormányzói jogkör kiterjesztésének lényeges törvénye a kormányzóhelyettesről. A törvény szerint, amíg a kormányzót tisztének ellátásában valamely ok akadályozza, a kormányzóhelyettes látja el a kormányzói tisztet. A kormányzóhelyettes, azonban a kormányzó megbízottjaként is eljárhat és a kormányzói tiszt megüresedése esetén is korlátokkal elláthatja hatásköreit. A kormányzóhelyettes a kormányzó valamennyi jogát (kivéve utódkijelölés) gyakorolhatja. A kormányzóhelyettest a két ház együttes ülésben választja meg. Kormányzóhelyettesnek 1942. február 19-én a kormányzó fiát, Horthy Istvánt választották meg (1942. év III. tc.). Az új tisztséget a bizonytalan háborús helyzetre és annak végkimenetelére való tekintettel a kormányzó megerősítésére hozták létre, azonban Horthy István ugyanez év augusztus 20-án hősi halált halt a keleti fronton.

Irodalom:

BALOGH Artur: *A királyi jogok.* In: Jogállam, 1903/10.

BARTONIEK Emma: *A magyar királlyáavatáshoz* In: Századok, 1923/7-10.

BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1987.

BEKE-MARTOS Judit: *Állami legitimációs eljárások és államfői jogkör 1867-1918 között.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2012.

BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1996.

CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténeti és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel.* Budapest, Athenaeum, 1917.

ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotharingiai Ház családi törvénye.* Karcag, Magyar Tudományos Akadémia, 1930.

ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

FERDINÁNDY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Közjogi tanulmány.* Budapest, Kilián Frigyes M. K. Egyetemi Könyvárus kiadása,1895.
FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1895.
FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története.* Budapest, Athenaeum, 1921.
GÁBOR Gyula: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban.* Budapest, Athenaeum, 1932.
ILLÉS József: *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában.* Budapest, Értekezések a társadalomtudományok köréből. XIII/3. 1903.
KIRÁLY János: *A király-koronázás eredete, egyházi fejlődés és ordóbeli kialakulása.* Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1918.
KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban.* Budapest, Balassi Kiadó, 2000.
KOCSIS Zsolt László: *A magyar államfő jogállása, hatásköre, helyettesítése 1000-1944 között: köztörténeti és közjogi szempontból.* Debrecen, Magánkiadás, 2005.
OLASZ Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941-1944).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.
TÓTH Zoltán József: *Megmaradásunk alkotmánya: a Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban.* Budapest, Hun-Idea, 2007.

7. A közigazgatás és a központi közigazgatás fogalma, történeti szakaszolása a X. századtól 1848-ig.

A közigazgatás fogalma. A közigazgatás az állam szervezete, a közfeladatoknak a jogrend által meghatározott keretekben, meghatározott módszerek szerinti megoldása. A modern alkotmányosság alapján a közigazgatás a végrehajtó hatalom tevékenysége. A közigazgatás az állami hatalom birtokában, a kormányzástól megkülönböztetve, elkülönült szervezettel, a törvényeknek alávetve végzett igazgatási tevékenység. Komplex tevékenység, amelybe a jogalkotó, jogalkalmazó, döntés-előkészítő, döntéshozó, végrehajtó, ellenőrző és szervező tevékenység tartozik. A közigazgatás államigazgatásból és önkormányzati igazgatásból áll. A modern közigazgatás történet kezdetének a középkori és az újkori államnak az adószedő, pénzügyi szakmai igazgatásának kialakulását tekintik.

A magyar állam közigazgatási jellemzői I. (Szent) István korától 1848-ig.

A XI. századtól, a király egy személyben a legfőbb kormányzó hatalom, ő a legfőbb bíró és a legfőbb hadúr. Mindemellett a király a feladatok sokasága miatt, egyes hatáskörök tényleges gyakorlását fokozatosan egyes közigazgatási vezetőkre és szervekre ruházta át. Ugyanakkor az ország különböző rétegeivel (a rendekkel) a hatalommegosztás rendszere is kialakul, magával hozva az ország hatalmi intézményeinek, így az igazgatásnak is az átalakulását.

A közigazgatás Szent István korától **központi és területi királyi (államigazgatási) igazgatásként** szerveződik meg.

A központi királyi igazgatás a kormányzás szerve is 1541-ig, amikor a központi igazgatás szerveinek egy része követi a királyt külföldre (Bécs, Prága) és alárendelődnek a birodalmi (császári) kormányzás szerveinek.

A királyi igazgatás (államigazgatás) mellett a fejedelmi korszak törzsi-nemzetségi hagyományain a XIII. századtól kezdett kialakulni a királyi vármegyét felváltó **nemesi (önkormányzati) igazgatás**. Magyarországon rendkívül sokszínű területi, rendi, etnikai, vallási-egyházi autonómiák (önkormányzatok) rendszere épült ki a XII-XIII. századtól, amely a királyi központi és területi igazgatással mellérendelve osztozott a kormányzati és az igazgatási és az igazságszolgáltatási hatalmon.

A **közigazgatás és az igazságszolgáltatás** 1848-ig nem különült el. A király központi igazgatási szervei, (és a XIII. századig a területi szervei) és az önkormányzati, autonóm igazgatás szervei igazságszolgáltatással is foglalkoztak.

A közigazgatás nemcsak jogalkalmazó, hanem jogszabályalkotó is. A központi igazgatás, a vármegyei és más autonóm igazgatás jogszabályt is alkot, és a szokásjogot is alakítja.

A közigazgatás, ezen belül a királyi központi és területi igazgatás (államigazgatás), valamint a vármegyei és más autonóm igazgatások (önkormányzati igazgatás) komplex feladatot, azaz jogalkotó, jogalkalmazó, döntés-előkészítő, döntéshozó, igazgatási, ellenőrző és szervező tevékenységet végez.

A XI. századtól a XVI. századig jellemzően általában a főispáni, a vajdai, a különböző báni és más méltóságokra is egy időben két személyt nevezett ki a király.

A központi közigazgatás. A központi közigazgatás, a király hatalmának központi végrehajtása, a végrehajtást végző királynak alárendelt szervvel. A végrehajtás központi szerve korszakonként átalakult, változott. A központi közigazgatás szerve jogalkotó, jogalkalmazó és egyben döntést-előkészítő, döntést hozó, valamint végrehajtó: igazgatást, ellenőrzést és szervezést végző szerv. A királyi központi igazgatást a területi igazgatás szervei egészítették ki, így biztosítva a központi hatalomnak az egész ország területén érvényesülő akaratát.

A közigazgatás és a központi közigazgatás történeti szakaszolása.

A fejedelmi korszak: a honfoglalástól Szent Istvánig. A IX. század végétől a X. század végéig a fejedelmeknek a honfoglaló törzsek vezetői és leszármazóik a hagyomány szerint alárendelve, de együtt döntöttek és igazgattak. A fejedelmi hatalom is megoszlott eredetileg a kende (a szakrális) és a gyula (katonai), valamint a horcha (bírói) funkciót betöltő személyek között, amely funkciókat Álmos és fia Árpád egyesítette. A központi hatalommal rendelkező fejedelemnek, azonban nem voltak a saját szállásterültéhez tartozó területeken kívüli, a más törzsek szállásterületén akaratát végrehajtó, csak általa kinevezett és tőle függő személyei „szervei". A magyar és csatlakozó törzsek törzsszövetségét a törzsfők, a hadnagyok tanácsa irányította. A fejedelem a tanáccsal együtt döntött.

A (központi) közigazgatás Szent Istvántól Szapolyai Jánosig (1000-1541)

Ezt a korszakot két részre lehet osztani:

1 Az első korszak Szent István korától a XIII. századig a központi királyi hatalmat szolgáló **királyi tanács** (consilium regium), valamint a kizárólagosan a király hatalmat vidéken, a területi közigazgatás szerveként szolgáló a királyi vármegye korszaka. A királyi vármegye jellemzője, hogy kizárólag a király akaratát végrehajtó és közvetítő szerv volt. Ebben a korszakban 72 vármegyét hoztak létre. A központi közigazgatást szolgálja a Szent Istvántól Szent Lászlóig létrehozott 12 egyházmegye is.

2. A második időszak XIII. századtól 1541-ig, az ország három részre szakadásáig tart. Ebben a korszakban a központi királyi hatalom szerve a királyi tanács volt, és a területi igazgatást a királyi vármegyéből nemesi vármegyévé alakuló területi igazgatás élén álló főispán és alispán, majd kizárólag a főispán látta el. A XII. századtól először Horvát- és Dalmátországok mellérendelt királyságként, majd a XIII. századtól fokozatosan kialakuló különböző önkormányzatok és autonóm típusok (például a vármegye, szabad királyi városok, a székelyek, a kunok, az erdélyi szászok [Diploma Andreanum 1224] stb. autonómiája) a központi és területi királyi igazgatás ellensúlyozói, illetve mellérendelt igazgatási egységei voltak. Ezek az autonóm típusok 1848/49-ig álltak fenn. A török hódításig az ország déli részén (a mai Dél-Szerbia, a román alföld, Bosznia-Hercegovina és Bulgária területén) báni irányítás alatti magyar király által irányított tartományok, igazgatási egységek jöttek létre. A királyi hatalom központja Buda, Visegrád (XIV. század), majd ismét Buda (Zsigmond király) volt.

1541-től az ország három részre szakadásától 1723-ig.

Az ország három részre szakadásával a Habsburg uralkodók mint magyar királyok is Bécsben, illetve Prágában székeltek. Ezzel együtt a magyarországi központi közigazgatást

(államigazgatást) végző szervek is ott működtek. A királyi központi igazgatást végző királyi tanács végrehajtó szerepe elhalványult, és ezzel párhuzamosan a Habsburg-birodalom császári központi igazgatást végző egységeinek alárendelődött a magyar közigazgatási feladatokat végző, újonnan létrejött magyar tanács, magyar kancellária és a magyar kamara. A központi közigazgatás a maradék Magyarország területén működő szerve a Pozsonyban székelő helytartó körül kialakult helytartóság, amely alárendelt viszonyban állt a császári központ igazgatási szerveivel. (Horvát- és Dalmát országokban a Habsburg magyar király központi hatalmát továbbra is a horvát bán képviselte. A központi közigazgatást a magyar igazgatási szervek látták el Bécsben [Prágában] és Pozsonyban, miközben ezek az országok továbbra is megtartották autonóm belső igazgatási rendszerüket.) Szlavónia, a Dráva-Száva folyók közötti, eddig elsősorban magyarlakta területek kormányzósági központja és területi igazgatása Zágrábba került át a török idők alatt és után. A magyar rendek állandó küzdelmet folytattak (változó eredménnyel), hogy a Habsburg uralkodó a magyar ügyeket új magyar ügyeket intéző szervek által és idegen befolyás nélkül intézze.

1541-től fokozatosan kialakuló **Erdélyi Fejedelemségben** a közigazgatás történetét két szakaszra lehet osztani. Az első 1541-től 1691-ig tart, ez a magyar fejedelmek által kormányzott Erdély története. A második korszak 1691-től 1848-ig tart, amikor is a magyar király jogán Erdély fejedelme, illetve nagyfejedelme a Habsburg uralkodó volt és nevében gubernátor (kormányzó) kormányzott az alárendelt Guberniummal (főkormányszékkel), és Bécsben az erdélyi ügyeket is a birodalmi központi kormányzatnak, közigazgatásnak alárendelten intézték. Erdély saját közigazgatása a középkori magyar állam központi szervei, valamint az erdélyi vajda által kialakított autonóm igazgatási szervekre épülve alakult ki. Az erdélyi fejedelemség 1848-ban, illetve 1867-ben szűnik meg. Az erdélyi fejedelemséget 1861 és 1867 között ismét felújították.

Sajátos központi közigazgatási szerveket hoztak létre Thököly Imre fejedelemségében (1682-1685), valamint amikor II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemként és vezérlő fejedelemként kormányzott Erdélyben és Magyarországon (1703-1711).

A törökök által megszállt országrészben 1541-től a 1717-ig (a Temesség visszafoglalásáig), a török birodalom igazgatási rendszere működött.

Az ország déli részén, a török hódoltság után, Horvátország, Szerémség, Dél-Erdély területén a rendi állam igazgatása alól kivont katonai igazgatás alatt álló határőrvidékek jöttek létre, amelyek felszámolása és a polgári igazgatás alá vonása 1871-től 1885-ig tartott.

1723-tól 1848-ig

Az ország területi egységének fokozatos helyreállításával újjá szerveződik az ország közigazgatása. Továbbra is Bécsben működött a központi közigazgatást végző magyar tanács és a magyar kancellária és Pozsonyban a magyar kamara. 1723-ban közigazgatási reform keretében felállították a helytartóságot felváltó és örökébe lépő magyar királyi helytartótanácsot. A helytartótanács az államigazgatás (közigazgatás) általános hatáskörű központi igazgatási szerve, amely Magyarország területén működött. Az elnöke a nádor és a korszaknak megfelelő színvonalú szakigazgatást is ellátó központi igazgatási szerv volt. Székhelye Pozsony, 1784-től Buda. A helytartótanács 1848 áprilisáig működött, amikor is az 1848. évi III. törvénycikk alapján a központi végrehajtó szerv, a közigazgatás és az államigazgatás szerve a kormány (a magyar független felelős minisztérium) lett. Az osztrák megszállás alatt 1861 és 1866 között ismét felállították.

A központi közigazgatás szervei XI. századtól 1542-ig.

A **királyi tanács** (consilium regis/regium)

A királyi döntéseket kialakító és végrehajtó központi közigazgatási és kormányzati szerv a Magyar Királyságban a királyi tanács volt. A királyi tanács Szent István király uralkodásától kezdődően, 1541 után magyar tanáccsá alakulva egészen 1848-ig működött. Összetétele, feladatköre, súlya ezekben az évszázadokban többször változott. A Gesta Hungarorum (XII.

század) krónika az eredetét a honfoglaló törzsek vezéri tanácsáig vezeti vissza, de István király fiához, Imréhez címzett Intelmeiben (XI. század első harmada) már egyértelműen a jó és helyes kormányzás nélkülözhetetlen feltételeként jelöli meg a tanáccsal való közös kormányzást. A királyi tanács a királyi udvar része volt. A királyi tanáccsal történő együtt kormányzás a királyi rendelkezések megalapozottságát, végrehajtását, betartását segítette már a XI. századtól.

A királyi tanács feladatköre

A királyi tanács feladatköre korszakonként változott.

Az Árpád-házi uralkodók korában a tanács a törvényhozásban nagy jelentőséggel bírt. A királyok dekrétumaikat a tanács kérésére vagy annak elhatározásához igazodva bocsátották ki. A királyi tanácsban zajlott a király törvénykezése (bíráskodása), valamint a végrehajtásban meghatározó feladata volt (külpolitika, hadi vállalkozások)

Szent István korától a következő feladatokat látta el az Árpád-korban:

- király jelölése,
- döntés országos kérdésekben, jogszabályalkotás,
- az ország védelme, győzelem az ellenség felett, ellenséges várak lerombolása,
- viszályok, csaták lecsendesítése,
- adók beszedése,
- birtokadományozás,
- barátok behívása,
- városok alapítása,
- törvénykezés

Az Aranybullák századában (XIII. században) történt változások:

Az Aranybulla (1222). XI. cikkelye alapján idegenek csak a tanács beleegyezésével viselhettek méltóságot (hivatalt). III. András király *„tanács törvényei”* közül az 1290. évi IX. tc. szerint a király a tanács beleegyezésével döntött a nádor, a tárnokmester, alkancellár és az országbíró kinevezéséről, valamint az országgyűlés által *„kiküldött tanácsosok”* ellenőrizték a királyi tanács jogszolgáltatását és a királyi tanács főméltóságú tagjainak működését; a jogos adományok megtartásában és a jogtalanok visszavételében döntöttek. Az 1298. évi XXIII. tc. szerint a törvények szerkesztője a királyi tanács volt, a király és a bárók a megerősítői, illetve a királyi tanács hozzájárulása nélkül nem volt érvényes királyi döntés.

A vegyesházi királyok alatti változások (1301-1541)

A királyi tanács központi közigazgatási, kormányzati hatásköre és súlya megnövekedett, a végrehajtás központi szervévé vált. A király a tanáccsal együtt intézte, azzal egyetértésben járt el a tanács hatáskörébe tartozó ügyekben. Jogszabályalkotó és törvénykező feladatköre intézményesen fokozatosan elkülönült a végrehajtó tevékenységtől. A (nagyobb) királyi tanács a XV-XVI. századra átalakult az országgyűlés Felső Táblájává.

Általános feladatköre a vegyes házi uralkodók alatt:

- **törvényhozásban részvétel**, királyi rendeletek kibocsátása,
- **bíráskodás** (törvénykezés): a király és főbírák ítélkezése (a király mindig tanácsban ítélkezett, a főbírák ítélőmesterekkel)
- **hivatalok betöltése**, (vagy hozzájárulás, például a főispán kinevezéséhez [1486. évi LX.tc.]), méltóságok adományozása és **birtokadományozási eljárás**, és ügyek, **kegyuraság** (püspökök kinevezése, kegyúri jogok eladományozása)**,**
- **külügyi feladatok**, békekötés, nemzetközi szerződések megkötése, követek küldése, fogadása,
- **hadügyek, honvédelem,**
- **pénzügyek:** adó, pénzverés, királyi jövedelmek bérbeadása,
- **gazdasági ügyek:** vám, vásártartás, árumegállítási jog,
- **belügy:** városi és területi kiváltságok adományozása, békítés.

Különös (egyes időszakhoz kötött) feladatok:

- az uralkodó helyett kormányoz az országgyűléssel a Szent Korona nevében mint Országos Tanács (Consilium Regni) Mária királynő (1386) uralkodása és Zsigmond király (1401) fogsága idején,

- Hunyadi János kormányzósága (1446-1453) alatt a királyi tanács önállóan működik, a kormányzó a tanács hozzájárulásával dönt, így a birtokadományozás, bíráskodás, és a királyi jövedelmek kezelésében,

- a király gyámtanácsa, azaz a kiskorú király helyett és nevében kormányoz (II. Lajos király; 1518. évi bácsi XXXIX. tc.); a király az általa választott főpapokkal és bárókkal együttesen és az uralkodóval teljes jogkörben döntenek az ország ügyeiben (1525. évi I. tc.)

A királyi tanács tagjai és szervezete.

A királyi tanács tagjai. Az Árpád-házi uralkodók korszakában kialakult, hogy a királyi tanács tagjai a királyi család tagjai, a főpapok, valamint a királyi főtisztséget viselő udvari és országos méltóságok. A királyi tanács tisztségviselő tagjait országos és udvari méltóságoknak nevezik. Az országos méltóságok meghatározott hatáskörrel rendelkező, az országos ügyekben eljáró tisztségviselők voltak. Az udvari méltóságok elsősorban a királyi udvar működtetéséért voltak felelősek. Eredetileg az udvari méltóságok egy részéből vált országos méltósággá, de a vegyes házi uralkodók alatt az udvari méltóságok is betöltöttek országos feladatokat (például a főajtónálló a királyi tanács együttes ülésének igazgatásával, a főlovászmester az országgyűlésre érkezők elhelyezéséért felelt a Habsburg korszakban is). A királyi főméltóságot viselőket (országos és udvari méltóságokat) nevezik az Árpád-kortól az ország igazi báróinak. A bárói cím a tisztségviselőt illette. Magyarországon jellemző, hogy az országos és udvari méltóságokat nem lehetett családon belül örökíteni, továbbá pénzért megvásárolni. Ezért Magyarországon a tisztségek nem váltak hűbéri intézménnyé. A tanács tagjai funkcióikból nem lettek királyi hűbéressé, önálló tartományúrrá, megmaradtak királyi tisztviselőnek, hatalmuk nem hűbéri jogon, hanem királyi megbízáson alapult. Az országos méltóságok közül a nádort és a koronaőröket a XV. századtól választották, előtte úgy, mint a többi országos és udvari méltóságot a király nevezte ki.

Werbőczy István felsorolásában (XV. század) az **ország igazi bárói** rangjuk sorrendjében: a nádor, az országbíró, a tárnokmester, horvát-szlavón bán, a macsói bán, a szörényi bán, az erdélyi vajda, az ajtónálló, a pohárnok, az asztalnok, a lovászmester, a pozsonyi ispán, a temesi ispán, a kincstartó.

A legfontosabb országos méltóságok az **ország első zászlósurai** is voltak. Ez azt a kiváltságot jelentette, hogy saját zászlójuk alatt vezethettek haderőt katonai műveletek során. (A többi főrend [egyes kivételekkel] vagy a nemesek a király zászlaja vagy a vármegyék zászlaja alatt harcolhattak.) Az ország első vagy nagyzászlós ura volt: a nádor, a kancellár – esztergomi érsek, az országbíró, a tárnokmester és a horvát bán. (A kisebb zászlósok az udvari méltóságok voltak). A zászlósok nem csak a királyi tanácsnak, hanem később a Felső Táblának, sőt a főrendiháznak (1885) és a felsőháznak (1926) is tagjai voltak, amennyiben betöltötték a zászlósi tiszteket.

Az országos méltóságok: a nádor, az országbíró, tárnokmester, kancellár, személynök, a koronaőrök, a nemesi testőrség kapitánya, koronaügyész.

Területi igazgatáshoz kötött méltóságok: erdélyi vajda, horvátország- szlavónia-dalmácia bánja, a szörényi bán, a macsói bán, székelyek ispánja a pozsonyi és a temesi ispán, a viddini bán.

Udvari méltóságok: főlovászmester, főkamarásmester, főudvarmester, főasztalnokmester (főétekfogómester), főajtónálló, főpohárnokmester, a hírnökök ispánja.

III. András király 1290-es törvénye alapján a királyi tanács tagjai lettek az országgyűlés által választott *„kiküldött tanácsosok”,* valamint az országgyűlés beleegyezése nélkül nem lehetett a nádori, udvarbírói, alkancellári és tárnokmesteri tisztet betölteni.

Károly Róbert király létrehozta a **nagyobb királyi tanácsot**, amely a főtisztséget nem viselő, de rangban bárónak számítók tanácsadó és döntés előkészítő testülete. Ezeket a bárókat nevezték az ország természetes báróinak. A királyi tanácson belül ez a tanácsnak az a része, amely elsődlegesen az országgyűlés Felső Táblájának az előzménye volt.

Zsigmond király utasítására hozták létre a **kistanácsot**, amely a köznemesek és a *„szakértők”* tanácsaként működött.

II. Ulászló király uralkodása idején szabályozták a királyi tanács bírói szervezetének összetételét, az országgyűlés által delegált főpapokkal, főurakkal, valamint köznemesi ülnökökkel kiegészítve azt. Az országgyűlés által delegált főpap, főnemes, és köznemes ülnökök feladata volt a bíráskodás mellett a királyi tanács működésében való részvétel.

A királyi tanács szervezete

A királyi tanács egyszerre volt végrehajtó, igazságszolgáltató és jogszabályalkotó szerv. A királyi tanács szervezetét először III. András király 1298-as törvényében (az ún. **tanácstörvényben**) szabályozta, mely szerint két-két püspök és ugyanennyi, az országgyűlés által választott nemes lett a tanácsadó testület tagja. A törvény azt is előírta, hogy a király a királyi tanács nélkül nem hozhat érvényes határozatot, illetve jogszabályt.

Az évszázadok alatt egyes feladatok végrehajtására a tanácson belül meghatározott személyek és funkcionálisan szervezett egységek is elkülönültek a tanácson beül. Ezek a következőek voltak:

- A királyi tanács mellett kialakult a nagyobb királyi tanács és a titkos vagy szűkebb királyi tanács (ez a tanács követte a magyar királyt, amikor pl. a perszonálunióban lévő más országban tartózkodott).
- A királyt helyettesítő jogkörben az ország rendes vagy nagybírái (nádor, országbíró, személynök és tárnokmester) és a bírósága, valamint a királyi ítélőtábla.
- A végrehajtást és a királyi tanács és királyi kúria adminisztrációját szolgáló kancellária.
- A királyi kincstár és a pénzügyi igazgatást végző szervek: a tárnokmester, a főkincstartó és a kincstartóság.
- A törvényhozási funkciót elkülönítését elősegítő királyi nagyobb tanács.

A királyi tanács ügyeiről a XV. századtól kamarások, illetve referensek referáltak a királynak. (Más kamarások a király személyes szolgálatában álltak.) A pénzügyeket a kincstartó, a városi ügyeket a tárnokmester, a erdélyi ügyeket a vajda, a horvát-dalmát-szlavón ügyeket a bán, a főispánok a megyéik területeinek ügyeit intézik.

Az országos és udvari méltóságok és szervezeteik

Az ország kormányzásának legfontosabb méltóságai méltóságuk sorrendjében a nádor, az erdélyi vajda, a horvát-dalmát-szlavón bán, az országbíró, a tárnokmester, a kancellár és a személynök voltak. Ők alkották a központi hatóságokat közigazgatási és törvénykezési ügyekben.

A **nádor** (nádorispán) (comes palatinus)

A legelső és a legrégebbi országos méltóság a nádoré. I. (Szent) István német-frank mintának megfelelően alakította ki jogkörét, de hamarosan az egyik „legmagyarabb” intézménnyé vált a tisztsége. A rendi korszakban az alkotmány védelmezője lett.

Kezdetben a nádor a királyi udvarban a király jelenléti bírója és a gazdasági ügyek intézője. I. (Szent) László idején még csak a királyi udvar bírája lett, de egyre több feladat hárult rá, az 1222. évi Aranybulla idején már az ország bírája lett. Ekkor kezdett kialakulni a királyt helyettesítő jogköre is. Ettől kezdve el kell választani egymástól a nádor saját hatáskörét, a királyt helyettesítő jogköröktől.

A nádor saját hatásköre:

- Pest megye örökös főispánja volt

- A kunok főbírája (1279) volt
- 1231. évi decretum (III. tc.) alapján az ország ügyeit rosszul intéző nádort az ország előkelői kérésére a királynak el kellett mozdítani.
- 1290. évi IX. tc.: a nádort a király csak az „ország régi szokása szerint" nevezhette ki.
- 1447: a nádort az országgyűlés választotta, ettől kezdve a nemzet szuverenitásának megtestesítője volt

1485 a nádori cikkek: a királyválasztó országgyűlést összehívta, az első szavazat a királyválasztáskor az övé volt, a kiskorú király gyámja volt, az országgyűlést összehívhatta a király hiánya vagy kiskorúsága esetén, a király távollétében annak helytartója volt, ha a király és a nemzet között viszály támadna, a nádor feladata volt a közvetítés, a kibékítés, közvetített a király és az országlakosok közötti viszály esetén, az ellenségeskedés lecsillapítója, a felelősek megbüntetője volt, a panaszokat a király elébe terjesztette, az első és legfőbb az ország rendes és nagybírái között, az ország haderejének főkapitánya (fővezére) volt**,** fogadta a követeket, ha a király nem tudja őket fogadni, nemeseknek 32 jobbágytelek nagyságig birtokot adományozhatott, de nagyobb birtokokat nem aprózhat el, csak nemesnek és ugyanannak csak egyszer adományozhatott, egy éven belül pedig jelenteni tartozott az adományozást a kincstárnak.

XVII. század: a Hétszemélyes Tábla elnöke (legfőbb bírói jogállása körül alakul ki a Hétszemélyes tábla) volt

XVI. század: a helytartói jogállásából kifejlődött a helytartóság

XVII. századtól az esztergomi érsekkel együtt koronázta meg a királyt.

1608: a Felső Tábla, illetve az Országgyűlés elnöke volt

1723: a Magyar Királyi Helytartótanács elnöke volt

A nádor királyt helyettesítő jogköre:

A király távollétében az ország helytartója volt, de nem gyakorolhatta a király személyes felségjogait. A nádor a királyi hatalommal szemben a rendi érdekeket képviselte, ezért a Habsburgok, akik csak ritkán tartózkodtak Magyarországon, több alkalommal is betöltetlenül hagyták a nádori széket.

1848 után többé nem töltötték be a pozíciót, csak királykoronázáskor.

Az **erdélyi vajda**

Erdélyben a király által átruházott, személyes hatalmát helyettesítő hatás- és jogkörben királyi kormányzati, törvénykező (bírói), valamint hadügyi feladatokat látott el. A XII. századtól nevezik vajdának az erdélyi fejedelemség kialakulásáig.

Az erdélyi vajdát a király nevezte ki. Helyettesei a két alvajda voltak. Az erdélyi fejedelmek (Báthory István kivételével) egészen a XVI. század végéig erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának címezték magukat. Jogkörei, hivatala és az erdélyi részek autonómiája, sajátos igazgatása volt az erdélyi fejedelemség és az erdélyi fejedelmi hatalom előzménye. Jogkörei:

- XIV. századtól a székelyek ispánját ő nevezte ki, 1440-től az erdélyi vajda a székelyek ispánja is volt,
- az erdélyi hét vármegye főispánjait ő nevezte ki, igazgatása alatt állt a hét vármegye gyűlése (congregatio generalis),
- a helyettesét az alvajdát ő nevezte ki, saját kancelláriája volt
- Erdély főbírája és
- az erdélyi hadak vezetője volt.

A **horvát-dalmát-szlavón bán**.

A **horvát bán** a középkori délvidéki különböző bánok alatt álló igazgatási egységek közül egyedül állandósult, a XI. századtól 1918-ig fennálló méltóság. Királyi helytartó, a tartomány legfőbb katonai és polgári méltósága, a magyar zászlósurak sorában a nádor és országbíró után a harmadik. Horvátországban, Dalmáciában, és Szlavóniában a király személyes hatalmát

helyettesítő és megtestesítő, a király által átruházott kormányzati, törvénykező, valamint hadügyi feladatokat ellátó főméltóság. A horvát bánt a XIII. századtól király nevezte ki a horvát főnemesség tagjaiból. Két (a török idők után egy) helyettesét, az al-bánokat a bán nevezi ki. A horvát-dalmát-szlavón báni tisztséget a török idő alatt és után vonták össze.

Jogkörei:

- a horvátországi zsupánságok (a vármegyék megfelelői) felett a királyi hatalmat képviselte, a bán nevezte ki vezetőiket, a főispánokat,
- horvát-dalmát országok, majd Szlavónia főbírája, (a báni törvénykező gyűlésből alakul ki a fehérvári törvénykező gyűlés mintájára a horvát országgyűlés, a szábor);
- a szábor elnöke;
- a horvátországi hadak vezetője,
- 1868-1918 között a magyar-horvát kiegyezés után a királyt és a magyar kormányt képviselő közigazgatási vezető Horvátországban.

Az **országbíró** (udvarispán, udvarbíró)

Kezdetben a nádor helyetteseként, majd később helyébe lépve a XII-XIII. században a király udvar *„gazdasági”* igazgatója lett. A XIII. századtól látott el kizárólagosan a királyt helyettesítő főbírói feladatokat az udvarban (feladatkörét már az Aranybulla meghatározza). A gazdasági, pénzügyi igazgatási feladatokat a tárnokmester vette át tőle.

Az országbíró a XIII. századtól **országos nagybíró** volt, (1290. évi IX. tc. az országbírói pozíciót kiválasztott nemesek meghallgatását követően lehet betölteni), helyettese az alországbíró. A XV. századtól a **nádor után az ország második nagybírája, a király nevében bíráskodott.** A XVII. századtól nádorválasztó országgyűlés összehívója volt, a Hétszemélyes tábla tagja, 1723-tól a Magyar Királyi Helytartótanács másodelnöke, valamint a Felső Tábla másodelnöke. 1867 után az országbíró 1881-ig a Kúria Semmítő Osztályának elnöke; 1881-84. között a Kúria elnöke, ezután csak funkció nélküli méltóság és cím, 1944-ig a Főrendiház (Felsőház) tagja volt.

A **tárnokmester**

A XI. századtól főtárnok vagy kincstárnok, a királyi jövedelmek, birtokok kezelője volt. 1214-től a tisztség elnevezése állandósult mint tárnokmester. Ez párhuzamosan zajlott a királyi tulajdon és a (Szent) Korona tulajdonának szétválasztásával (az elidegeníthetetlen koronajavak létrejöttével a XIII. századtól). Az állami jövedelmek különválasztása a hadiadók megjelenésével kezdődött a XV. században. Ezeket az adókat csak hadicélokra lehetett felhasználni, amit az országgyűlés ellenőrzött.

A tárnokmester kezelte a királyi uradalmak jövedelmét; a királyi jogokból, a regálékból (iura regalia) származó jövedelmeket: a pénzverés és a pénzváltás jogából (lucrum camerae), a bányászati jogból, a vám- és vásártartási és árulerakási jogból származó bevételeket. További forrás a királyi adók (a nem nemesek terhére): földbér, dénáradó (füstpénz), nyestadó, stb., illetve a mindenkire kivetett (Árpád-korban) rendkívüli adó. A XIV-XVI. században meghatározók voltak az országgyűlés által megajánlott és elfogadott hadiadók.

A **gazdasági és pénzügyek igazgatója**, így a **szabad királyi városok főhatósága** a XIII. századtól. Ezek a városok a királyi földesuraság alatt állottak, adóikat a királynak szolgáltatták be, a pénzváltók, sószállítók és váltók, a révészek és a vámosok elöljárója és a zsidók bírája (IV. Béla király) volt. Az 1290. évi IX. tc. szerint tisztjét az országgyűlés hozzájárulásával lehetett betölteni. A tárnokmester ellenőrizte a városok törvényességét, továbbá védelmezte őket a földbirtokosok esetleges hatalmaskodásaitól.

A tárnokmester a XIV. századtól saját bíróságán, curiájában ítélkezett mint az ország egyik **országos nagybírája** (hatásköre Erdélyre és a horvát-dalmát és más bánságokra is kiterjedt.) Ennek következtében a pénzügyek igazgatását átadta a helyettesének, a **főkincstartónak** és csak a bíráskodás maradt a feladata.

A királyi kúriából kiváló tárnoki széken a **szabad királyi városok fellebbviteli bírája** és igazgató szerve lett 1848-ig. (A tárnoki városok: Buda, Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Bártfa, Eperjes, Kassa, majd Pest bírája).

A tárnoki szék Budán évente egyszer ítélkezett a tárnokmester elnökletével, az altárnokmester, a tárnoki ítélőmester és a nyolc tárnoki város küldötteivel. Ítéletei alapján alakult ki a tárnoki jog. A tárnoki szék joggyakorlatának anyagát Mátyás király utasítására Laki Thúz János gyűjtötte össze. Ezt a kompilációt nevezzük Tárnoki Cikkelyeknek, amelyek egészen 1848-ig érvényben maradtak.

A **kancellár(ok) és a kancellária**

A kancellár a király kiemelt, bizalmas tanácsadója, királyi udvar és királyi tanács adminisztrációjának (kancellária) irányítója a végrehajtó hatalom legfontosabb szerve.

Kezdetben király kápolna az egyházi és adminisztrációs feladatokat ellátó az udvari papok testülete végezte a kancellári feladatokat (oklevélírás, -kibocsátás, köztük hiteles helyi tevékenységet). A királyi kápolna vezetője általában az esztergomi érsek vagy a kápolna ispánja volt. Helyettese, aki a tényleges adminisztrációs feladatokat intézte a székesfehérvári prépost volt.

III. Béla bár Bizáncban nevelkedett, mégis francia minta alapján szervezte meg az állandó, minden ügyre kiterjedő hivatalszerű oklevél-kiállító irodát, a **kancelláriát**, elválasztva azt a királyi kápolnától. A XIII. századtól a kancellár lett a királyi kormányzat egyik legfontosabb tényezője. A kancellár vezetése alatt jegyzők és írnokok végezték a feladatokat. A jegyzők elöljárója a protonotarius volt. A protonotariusok váltak a királyi bíróságok írásbeliségének irányítóivá, és szakképzettségük révén ítélőmesterekként az ország nagybíráinak, a királyi kúria bíróságának ítélkezést előkészítő feladatuk volt a XIV. századtól. A török korban a központi törvénykezést végezték az ország nagybírái mellett. II. András óta a királynénak is lett kancellárja, amely tisztséget a veszprémi püspök látott el. A XIV. századtól a kancellária a.) oklevél-kiállító és -hitelesítő, b.) belügyi feladatokat, c.) diplomáciai tevékenységet végző, d.) törvénykező (bírói) feladatokat ellátó szervezet. A kancellária felállításával lett egységes és teljes, az egész országot behálózó hiteleshelyek (káptalanok és konventek, a 15. század végétől vármegyék) rendszere, amelynek csúcsán a kancellária oklevélkiadása állt.

I. (Nagy) Lajos felállította a nagykancelláriát és a titkos kancelláriát. A **nagykancellária** a kancellária hagyományos feladatait végezte, vezetője a nagy- vagy főkancellár a király nagypecsétjének őrzője. A **titkos kancellária** (vagy kiskancellária) vezetője a titkos kancellár. A titkos kancellár a bizalmas, a külügyi, így a perszonálunióban lévő országokkal kapcsolatos tanácsadást végző személy volt, a király titkos pecsétjének őrzője. (A XV. század közepétől titkos kancelláriát a személynök vezette, aki a király személyes jelenléti bíróságának rendes helyettese lett.

Zsigmond által felállított a **kisebb kancellária**, pedig a királyi kúria bíróságainak adminisztrációját intézte.

Mátyás király 1464-ben a királyi tanács szervezeti reformjával egyesítette a nagy- és a titkos kancelláriát, amely ezután nem bíráskodott, hanem a központi kormányzat adminisztrációt végző szerve lett, vezetője a főkancellár volt. A főkancellár a királyi tanács irányítója lett. A kisebb kancellária elnökévé a személynököt tette meg, a kisebb kancellária lett a személynöki bíráskodás hivatali ügyintéző szerve.

A Habsburg korszakban a polgári átalakulásig (1848/1867) a kancellária, mint **magyar kancellária** a birodalmi udvari kancellária része lett. Feladata volt, hogy a magyar ügyekben eljárjon, előkészítése a döntéseket, amelyeket egyes megtartott hagyományos jogkörök (hiteles hely, kegyelmezés, egyházi javadalmak, nemesség- és birtokadományozás stb.) mellett, az udvari kancellária hozott meg.

A személynök

A személynök 1464-től a királyi személyes jelenlét bíróságának vezetője, a kisebb kancellária elnöke lett, majd a 15. századtól **főbíró, az ország rendes és nagybírája külön bírósággal. A személynöki szék** a bányavárosok és a tárnokmesterhez nem tartozó szabad királyi városok fellebbviteli bíróságaként is működött. A tárnokmestertől is lehetett a személynöki székhez mint a királyi tábla bírájához fellebbezni. 1608-tól az Alsó Tábla, 1723-tól a Királyi Kúrián belül a Királyi Tábla elnöke is lett.

Az udvari méltóságok:

Az udvari méltóságok a Magyarországon székelő király és királyi udvartartás fennállásáig (1541) töltöttek be valódi funkciókat. A Habsburg uralkodók évszázadaiban a királyság fennállásáig általában csak címként, feladat nélküli méltóságként maradtak fenn. Az udvari méltóságok magas társadalmi rangját jelezte, hogy betöltésük nem járt javadalmazással.

A főlovászmester: a királyi ménesek, az udvar utazása, szállítás megszervezése volt a feladata. Majd a királyi udvar és az országgyűlés tagjainak elszállásolását intézte (1848-ig) mint szállásmester.

A főkamarásmester: a királyi tanácsi ügyeket referáló kamarások között elsődleges, vezető szerepet játszó kamarás.

A főajtónálló-mester: udvarmesteri feladatkörben az udvari ünnepségek, események megszervezése. Ezt a feladatkörét az esetenként önálló **főudvarmester** töltötte be. A főajtónálló a királyi tanács tanácskozási rendjét tartotta fenn és az uralkodó biztonságára is figyelt, továbbá hírgyűjtési funkciót is betöltött.

A főasztalnokmester vagy főétekfogó-mester: az udvar élelmiszerellátásának felelőse, az ezeket szolgálók (szakács, halász, pásztor, méhész stb.) elöljárója.

A főpohárnok-mester: az udvari pincék és a királyi szőlő ültetvények igazgatója.

A hírnökök ispánja: a futárszolgálat és az udvari őrségség megszervezése és irányítása.

A központi közigazgatás szervei 1542 és 1848 között

A központi közigazgatás szervei az ország három részre szakadása után, a **Magyarországon** székelő király és királyi udvar megszűnésével alapvetően megváltozott. Az addig a kormányzat központi közigazgatási (végrehajtási), törvénykezési (bírói), valamint jogszabály alkotó szerveként működő királyi tanács megszűnt. A központi közigazgatás két részre vált. A Habsburg uralkodók a Német-Római Császárság (1806-ig), majd az Osztrák Császárság (1804-től) császárainak székhelyén (Bécs, Prága) működő, a császári központi, birodalmi hivatalrendszerén belül, általában annak alárendelt szerveként felállított magyar királyi közigazgatási szervekre, valamint a Magyarországon működő a (bécsi, prágai) császári-királyi központi szerveknek alárendelt szervekre vált ketté. A szervezeti elválás mellett a funkcionális szétválás is megtörtént. A közigazgatás, valamint a királyi bíróságok rendszere és a jogszabályalkotó feladatot ellátó szervek is részben elváltak egymástól. A törvényeket az uralkodó és az országgyűlés hozta a kancellária előkészítésében, a királyi rendeleteket, a pátenseket a császári-királyi szervek bocsátották ki. A XVI-XVIII. században fokozatosan kialakult a Magyarországon működő királyi kúria bíróságának új rendszere. A középkorban kialakult országos méltóságok megmaradtak, a korábbi évszázadokban kialakult feladat és hatáskörükre alapozva új feladatokat is elláttak. Ez a rendszer az 1848-as áprilisi törvényekig, illetve az 1849-es trónfosztásig állt fenn.

A XVI. század közepétől az **Erdélyi Fejedelemség** kialakulásával egy időben, Erdélyben új sajátos központi igazgatási, törvénykezési, és jogszabály alkotó szervek, intézmények jöttek létre, amelyek bizonyos átalakulásokkal megmaradtak 1691 után is 1848-ig, illetve 1861-66 között ismét, amikor a Habsburg uralkodó lett a magyar király jogán Erdély fejedelme, illetve nagyfejedelme. Erdély és Partium területi államigazgatását és önkormányzati igazgatását a királyság korszakában kialakult szervekre alapozott szervezetek végezték.

1541-től fokozatosan kialakuló **Erdélyi Fejedelemségnek** a királyi tanács mintája alapján, fejedelmi akaratot végrehajtó, a központi közigazgatást ellátó **fejedelmi tanácsot szerveztek**. A tanácstagokat a három nemzetből egyenlő arányban választotta meg az országgyűlés vagy nevezte ki a fejedelem. A fejedelmi tanács mellett kancellária működött. A **fejedelmi kancelláriát** a kancellár vezette, akit a fejedelem nevezett ki és tagja volt a fejedelmi tanácsnak is. A fejedelmi korszakban a helyi igazgatás egységei a három nemzet (magyar, székely, szász) korábbi századokban kialakított önigazgatási egységein alapult. Erdély önkormányzati igazgatásának egységei továbbra is a vármegyei, a székely, valamint a szász autonómia és a szabad királyi városok önigazgatása (továbbá az egyházi és a céhes autonómiák). Így a vármegyékben a főispánokat a fejedelem nevezte ki, a székely székeket a székelyek ispánjaként maga a fejedelem irányította, a szászok egyetemét (a jogilag egységesített szász területeket, székeket) a szebeni polgármester mint szász gróf igazgatta a fejedelemnek tartozó hűséggel. Vármegyei igazgatás alatt működött továbbra is az erdélyi fejedelem uralma alá tartozó Partium (magyarországi részek). Az erdélyi fejedelemség kormányzati központja elsősorban Gyulafehérvár, a fejedelmi központ volt.

Az önálló magyar fejedelem által kormányzott **Erdélyi Fejedelemség** 1691-ben II. Apaffy Mihály fejedelem lemondásával és Bécsbe költözésével megszűnt. Az 1691-ben I. Lipót király által kiadott **Diploma Leopoldinum** alapján az erdélyi fejedelemség (később Mária Terézia alatt Erdélyi Nagyfejedelemség, 1765) megmaradt és a Habsburg uralkodók a magyar király jogán, annak a Szent Koronával történő megkoronázásával váltak erdélyi fejedelemmé. Az autonóm igazgatását megtartó Erdélyben (1691 és 1848 között Erdély különállása, alkotmányos rendje, központi és az erdélyi belső önigazgató egységei, területi igazgatása fennmaradtak) a királyi hatalmat a gubernátor képviselte. 1691-es Diploma Leopoldinum után a fejedelmi tanács helyére a **Gubernium** (főkormányszék) lépett a király által kinevezett kormányzó (gubernátor) kormányzati végrehajtó szervezete. A Guberniumban a magyar helytartótanácshoz hasonlóan dikasztériumok működtek. A gubernátor székhelye először Gyulafehérvárott, majd Nagyszebenben volt A főkormányszék az erdélyi ügyeket a Bécsben székelő erdélyi kancellárián keresztül intézte. A pénzügyeket a Nagyszebenben működő királyi kincstári hivatal intézte.

Az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság között teljes államhatalmi és közigazgatási egység 1848-ban, illetve 1867-ben áll helyre.

A **Horvát-Dalmát-Szlavónországok** belső autonóm igazgatása a király által kinevezett bán irányítása alatt megmaradt. Horvátországnak a Magyar Királyi Helytartótanács volt a kormányzati hatósága és a bán, aki a végrehajtó hatalmat közvetlenül gyakorolta, hivatalánál fogva tagja volt a helytartótanácsnak is. Ezen országok központi közigazgatását is a birodalmi szerveknek alárendelt a magyarországi ügyeket intéző szervek végezték. (A mai Horvátország területe ebben az időszakban alakult ki, amikor is a szlavón vármegyéket joghatóságilag Zágráb alá rendelték (1745), bár rendi képviseletre 1848-ig egyszerre volt joguk a horvát és a magyar országgyűlésben.

A központi közigazgatás egyes szervei a királyi Magyarországon 1542 és 1848 között: helytartó, helytartóság, (kormányzóság), Magyar Királyi Helytartótanács, Magyar Tanács, Magyar Kancellária, Magyar Királyi Kamara,

A helytartó. A helytartói funkció a nádornak a király távollétében betöltendő feladatköréből alakult ki. 1528-tól a nádor mellé **helytartóságot** szerveztek. A helytartói funkciót a 16. században nemcsak a nádor, de esetenként az esztergomi érsek vagy az országbíró is betöltötte, de alapvetően a nádor jogköréhez tartozott. A XVI. század közepéig általános a kamarai és hadügyi tevékenységre is kiterjedt hatáskörrel működött. A XVI. század második felétől ezeket a funkciókat elvonták a szervezettől és a központi „belügyi” irányítás alá került.

A kormányzóság (1673-1677) A kormányzóságot a bécsi abszolutisztikus hatalom törvénytelen megoldásokat is alkalmazó kísérleteként hozták létre. A bécsi birodalmi igazgatásnak alárendelt, szakszerűen szervezett hivatal felett nyolctagú, a magyar országos méltóságokat bevonásával létrehozott tanács állt, de az igazgatási rendszerben kizárólag a bécsi központi akarat végrehajtó szerveként működött, éppen ezért hatékonyság nélkül.

A Magyar Királyi Helytartótanács: A helytartótanácsot az 1723-as közigazgatási reform keretében állították fel a helytartóság jogutódjaként (1723. évi XCVII. tc.). A helytartótanács nem függött udvari dikasztériumtól, felterjesztéseit közvetlenül a királyhoz intézte és ezt a magyar kancellária útján tette. Hatásköre, mint központi közigazgatási szerv kiterjedt a közigazgatás minden ágára, kivéve a pénzügyeket és a hadügyeket. Elnöke a nádor, helyettese az országbíró. A királyi helytartótanács a nádor elnöklete alatt a főpapok, főurak és nemesek közül kinevezett 22 tanácsosból állt. A helytartótanácsot a korszaknak megfelelő modern dikaszteriális rendszerben szervezték meg. (A dikasztériumok kollegiális [bizottsági] alapon szervezett kormányszékek voltak). A dikasztériumokat a tanácsosok kollégiumként irányították, és a végrehajtás mellett véleményezési és javaslat előkészítő feladatai is voltak. A XVIII. század közepén 10 állandó dikasztérium működött (adó, egyházi, vámügyi, egészségügyi, számvevő – gazdasági stb.) és 1769-től a törvényhatóságok (vármegyék, szabad királyi városok stb) törvényességi felügyeletét is ellátták. 1791. évi XIV. tc. a törvények végrehajtását is feladatul szabta. A dikasztériumok a mellékük szervezett ügyintéző hivatalokkal, hivatali rendben működő szakképzett tisztviselők által élethivatásként végzett szakigazgatási feladatokat láttak el. (Ezt segítették az irodai szervek és a hivatali irattárak, levéltárak, valamint alkalmi és állandó bizottságok). Működésükre a modern igazgatás feltételeként jelentkező állandóság, kiszámíthatóság jellemezte. A XVIII. század második felére kialakult a hivatalnokok képzési, minősítési rendszere és nyugdíjra is jogosulttá váltak. **Ezzel kialakult a hivatásos közszolgálat.** Működése rendi irányítás alatt állt, ez biztosította a magyar állami hivatal jellegét, ugyanakkor a királynak való felelősséggel és kinevezéssel a központi akarat végrehajtásának a garanciáját. Hatáskörrel is rendelkeztek, amelyeket az uralkodónak terjesztettek fel. A XVIII. század második felében bevezették a departamentális rendszert, amely ágazatok szerint tagolta a szervezetet (hivatali osztályok). A helytartótanács 1848-ig a független magyar minisztérium felállításáig működött. 1861 és 1867 között visszaállították. Székhelye eredetileg Pozsony volt, 1784-től Buda.

A Magyar Tanács. A királyi tanács jogutódjaként elvesztette rendi alkotmányvédő, valamint végrehajtó funkcióját is, és királyi tanácsadó szervként módosult a hatásköre. A magyar rendek arra törekedtek, hogy a tanács hatásköre minden magyar ügyre kiterjedjen, a tanács nélkül a király ne hozzon döntést (például: az 1588. évi törvénycikkek), és idegen érdek, befolyás ne érvényesülhessen. A Bocskai szabadságharc eredményeként 1608-ban visszaállították a magyar tanács széles, kikerülhetetlen kormányzati joghatóságát. I. Lipót király uralkodása alatt, a XVII. századra azonban már csak reprezentatív szerepe lett, kormányzati jogkörét elveszítette. 1687-től tagjai felsőtáblai tagságot kapnak. Székhelye Bécs (Prága) volt.

A Magyar Kancellária. A Magyar Kancellária a királyi tanács királyi kancelláriájából alakult ki I. Ferdinánd király uralkodása alatt. A Magyar Kancellária a birodalmi, udvari kancellária részeként is működött. A magyar ügyek előkészítője és közvetítője az udvari kancellária és az örökös tartományoknak az udvari kancellária alá rendelt kancelláriái felé. Egyes 1541 előtti kancelláriai feladatokat megtartotta. 1690-ben Magyar Udvari Kancellária néven újjá szervezték, és a magyar király főhatalmi jogait a kancellária útján gyakorolta. II. József egyesítette a magyar és az erdélyi kancelláriát, valamint a Magyar Kamarát (1790-ig). 1848-ig működött, 1861 és 1867 között visszaállították. A székhelye Bécs (Prága) volt.

A Magyar Királyi Kamara. 1528-ban állította fel I. Ferdinánd király a gazdasági ügyek intézésére, a korona bevételeinek kezelésére (hadiadó, pénzverési, bányászati és vámjog,

harmincad, posta), valamint a Szent Korona főtulajdonjogát (birtok és hűtlenségi ügyek) is ez a szerv érvényesítette. A magyar kamara nem volt alárendeltségi viszonyban az udvari kamarával, de az felügyeleti és ellenőrzési jogkört gyakorolt felette. Ugyanakkor az ország egyes területére külön illetékességgel rendelkező, az udvari kamara alárendeltségében működő kamarákat szerveztek. A Magyar Kamara hatásköréből kivonták a hadiadó beszedését, a nemesércbevételek, a sóbányászat és kereskedelem kezelését. A Magyar Kamara hatáskörét és önállóságát a XVIII. században visszakapta. 1531-től a székhelye Pozsony volt.

Magyarországi Főhadparancsnokság. 1740-ben létrehozott katonai igazgatási feladatokat ellátó hivatal hatásköre: a.) irányította az ország hat hadbiztosi hivatalát (ez szervezte a hadsereg létszám- és anyagi ellátásának biztosítását), b.) katonai bíróságokat, c.) hadi pénztárakat és fizetőhivatalokat, d.) a tábori hadi irodát. Korábban a magyarországi hadügyeket a birodalmi haditanács intézte 1559-től. A rendek változó eredményű küzdelmeket vívtak, hogy a magyarországi hadi ügyekben a magyar tanácsosok, illetve a magyar kancellária is beleszólhasson.

A Habsburg birodalom központi szervei

A birodalmi kormányzati tanácsadó testületek.

A birodalmi kormányzati uralkodói tanácsadó testületek voltak az I. Ferdinánd császár által felállított titkos tanács, (1527) majd az ún. konferenciák, amelyek elnevezése az évszázadok alatt változott. A feladatkörük a tanácsadás és döntéselőkészítés az uralkodó számára a Habsburg birodalom ügyeiben. Ennek a szervezeti örököse az 1761-ben felállított **államtanács**. Ferenc császár az államtanács felettes szerveként megszervezte a konferenciatanácsot, amely uralkodása után állami konferencia néven működött. Ezekhez a szervekhez tartoztak a külügyek is, de magyar törvények alapján a török portával való tárgyalásokat és képviseletet a császári követ mellett magyar követtel egyetértésben intézte.

A birodalom egyes országai feletti általános hatáskörrel rendelkező udvari kormányszervek (dikasztériumok).

Ezek a kormányszékek egyes Habsburg uralom alatt állott országok általános hatáskörű szervei, mint az egyes országok, tartományok kancelláriái. Jellemző módon a birodalmi szervek alá voltak rendelve.

Különös (egyedi) hatáskörű birodalmi, udvari kormányszervek.

Ezek a szervek az egész birodalmat felölelő szakigazgatási tevékenységet végezték. Döntéselőkészítő, tanácsadó és végrehajtó feladatot végző szervek voltak. Ezek: kancellária, udvari kamara, udvari haditanács.

A XVI. században a kancellária mint birodalmi kancellária működött (Reichskanzlei). 1620-ban fiókszervvé vált, az osztrák örökös tartományok kancelláriája lett. Mária Terézia uralkodása alatt az osztrák kancelláriától leválasztják az államkancelláriát, mint birodalmi ügyeket ellátó szervet. Ennek a szervnek volt alárendelve a Magyar Kancellária is, mint más országok és tartományok kancelláriái. (A kancellária élén az államkancellár állt.) A kancellária az országok, tartományok szerinti részlegekből, expeditiokból állt.

Az udvari kamara jogelődjei még a XV. századi Habsburg német-római császári hatalom időszakáig vezetnek vissza. Az udvari kamara a birodalmi pénz és hitelügyeket intézte. A Magyar Kamara nem volt alárendeltje, de egyes, meghatározó bevételeket elvonva a Magyar Kamarától, közvetlenül az udvari kamara joghatósága alá rendelték.

Az udvari haditanács (Hofkriegsrat). A birodalmi, így a magyarországi hadügyek irányítását 1559-től az I. Ferdinánd király által felállított haditanács (consilium bellicum) intézte, (majd udvari haditanács) a magyar rendek változó részvételével. Feladatköre széles volt: hadműveleti tervezés és végrehajtás; a megállapított katonai létszám biztosítása

(zsoldosok, majd újoncozással); hadianyag beszerzés, végvárak karbantartása; (katonai) diplomáciai tevékenység, fegyverszüneti és béketárgyalások.

A XVIII. század második felében a terjeszkedő államhatalom (felvilágosult abszolutizmus) és modernizáció megkívánta szakigazgatást, új szakigazgatási szerveket hoztak létre (pénz- és hitelügyek, kereskedelem- és közlekedésügy stb.) Ezek a kancellária, a kamara keretén belül vagy független, központi irányítás és ellenőrzés alatt álló szervezetként jöttek létre, de Magyarországon, a magyar ügyekre nem volt hatáskörük, illetékességük. A magyarországi szakigazgatás a helytartótanács keretein belül alakult ki.

Irodalom:

EMBER Győző: *A Habsburg-birodalom központi kormányszervei 1711-1765: Az uralkodói központ kormányzati szervezete.* In: Történelmi Szemle, 1975/2-3.

EMBER Győző: *A helytartói hivatal történetéhez a XVI. században.* Pécs, Szerző kiadása, 1938.

EMBER Győző: *A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában.* Budapest, Szerző, 1933.

EMBER Győző: *A Magyar Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724-1848*. Budapest, Országos Levéltár, 1940.

EMBER Győző: *A magyar királyi helytartótanács ügyintézése, 1724-1783*. In: Levéltári Közlemények, 1937/1.

EMBER Győző: *A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadásai, 1555-1562*. In: Századok, 1982/3.

EMBER Győző: *A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben.* In: Levéltári közlemények, 1990/1-2.

EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig.* Budapest, Budapest Irodalmi Intézet, 1946.

EMBER Győző: *Magyarország és az államtanács első tagjai.* In: Századok, 1935/pótfüzet.

EMBER Győző: *Magyarország közigazgatása, 1711-1765*. In: Levéltári közlemények, 1983/1-2.

FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai.* Budapest, Maecenas, 1988.

FEJÉRPATAKY László: *A királyi kanczellária az Árpádok korában.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885.

FELHŐ Ibolya – VÖRÖS Antal: *A Helytartótanácsi levéltár.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

FODOr Pál - OBORNI Teréz: *Az ország kormányzása (1526-1699).* In: SZENTPÉTERI József - STEMLER Gyula (szerk.): *Szultán és császár birodalmában: Magyarország művelődéstörténete 1526-1790*. Budapest, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

FRANKL Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése.* Pest, Pfeifer, 1873.

GERICS József: *A magyar kuriai bíráskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez*. In: Jogtörténeti Tanulmányok, 1. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.

HAJDÚ Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681-1713)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.

JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1947.

MÁRK László: *A királyi tanács átalakulása és története 1526 után.* In: Századok, 1917/7-8.

NAGY István: *A Magyar Kamara 1686-1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

NAGY István – F. KISS Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek.* Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1995.

R. KISS István: A *magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveleskönyve.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908
SZILÁGYI Lóránd: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban.* In: Turul, 1930.
SZILÁGYI Lóránd: *A magyar királyi tanács első százada.* In: Levéltári Közlemények, 1941.
SZŐCS Tibor: *A nádori intézmény története 1000-1342*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatócsoportok Irodája, 2014.
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540-1690*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
VÁCZY Péter: *A Magyar Királyság központi szervezete a XI-XII. században.* In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1937.
VÁCZY Péter: *A királyság központi szervezete Szent István korában.* In: SERÉDI Jusztinián: (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938.

8. A területi igazgatás rendszere Magyarországon X. századtól 1848-ig.
(Tóth Zoltán József)

A területi igazgatás fogalma. Az államszervezés általános jellemzője, hogy az államnak van központja, és területe igazgatási egységekre oszlik. A modern meghatározás szerint a közigazgatás államigazgatásból és önkormányzati igazgatásból áll. Az önkormányzati igazgatás értelemszerűen az ország területi igazgatáshoz kötődik, de az államigazgatásnak is nemcsak központi igazgatási szervei, hanem középszintű, az ország területi beosztását követő vagy nem követő területi igazgatási szervei is vannak, amelyekkel az állami akaratot érvényesíteni tudja. A tradicionális állam jellemzője, hogy a központi igazgatás és a különböző területi autonómiák, önigazgatási egységek inkább egymással mellérendelt, mint alá-fölérendelt hatalmi és igazgatási viszonyban voltak. Az európai állam abszolutisztikus központosítási folyamatai a XVI. századtól a XVIII. századig az addig önkormányzó egységeket megpróbálják az állam központi, uralkodói szervei alá rendelni. Ezt a folyamatot segítette az ekkorra már kialakuló centrális pénzügyi igazgatási rendszer. A modern (polgári) állam jellemzője, hogy a centralizáció során nemcsak alárendelődtek a területi egységek a központi igazgatásnak, hanem az állam egyre több feladatot vesz el vagy ad át az önkormányzó területi egységektől, és ezzel egyidejűleg kiépíti a maga államigazgatási területi szerveit is. A központi és a területi államigazgatási és önkormányzati igazgatás mellett az állam kezdetétől megjelennek az alsó szintű, a helyi igazgatás egységei, amelyek általában a területi igazgatási egységnek az alárendeltjei.

A magyar állam területi, középszintű igazgatásának jellemzői a X. századtól 1848-ig.

A tradicionális magyar állam közigazgatását a X. századtól 1848-ig a következő jellegzetességekkel lehet leírni:

A **törzsi (vagy nomád) magyar állam** a honfoglalástól a Szent István általi keresztény királyság megalapításáig a törzsszövetség rendszerében az igazgatás alapegysége a nagycsalád volt (ami vér-, vagyon- és földközösség volt). A nagycsaládok tízes rendszerben szerveződtek, és a közös nemzetség kereteiben éltek. A honfoglaló törzset a nemzetségek alkották, és az egyes törzsek szállásterülete a törzs vezetőjének a törzsfői központból történő irányítása alatt álló mondhatni igazgatási egység volt. A törzsfők fennhatósági területeit *uruszág*nak nevezték. Emellett létezetek az egyes itt élő népek saját önszerveződő és igazgató közösségei (például a székelyek és szlavón nemzetségek).

A közigazgatást **Szent István korától** központi és területi királyi (államigazgatási) igazgatásként szervezték meg.

A XI. századtól a királyi központ mellett kiépült a **királyi vármegye rendszer,** amely a központi királyi akaratot képviselte és hajtotta végre. A vármegyék ettől kezdve a magyar állam középszintű, területi igazgatási egységei lettek. A vármegyék területeinek kialakítása feltehetően követte az egyes nemzetségek szállásterületeit, a nemzetségekre épülő honfoglalás utáni hadszervezeti rendet, földvárak rendszerét, a törzsi államon belül kialakított igazgatási szervezeti elveket, például a folyóvíz melletti vármegyék mindig kétpartiak (a víz nem elválaszt, hanem összeköt), illetve a hegyek sem elválasztanak, hanem a vármegye területe inkább körülöleli. A XI. századi egyházmegyei határok nem estek egybe a vármegyei határokkal. Az egyházmegyék jóval nagyobbak voltak és római igazgatási elvet követtek, ami szerint a területi igazgatási egységeket a geográfiai határok szabják meg (folyótól-folyóig, hegytől folyóig, stb.). Az egyházmegyéken belül a főesperességi kerületek fedték le a vármegye területét.) Az országban 72 királyi vármegyét alakítottak ki. Az elsősorban a királyi akaratot szolgáló királyi vármegye korszaka a XIII. századig tartott.

A királyi igazgatás (államigazgatás) mellett a fejedelmi korszak törzsi-nemzetségi hagyományain a XIII. századtól kialakul a királyi vármegyét felváltó **nemesi (önkormányzati) igazgatás**, amely a királyi központi és területi igazgatással mellérendelve osztozik a kormányzati és az igazgatási, valamint az igazságszolgáltatási hatalmon.

A XIII. századtól kezdve alakult ki az 1848-ig fennálló önkormányzó **nemesi vármegye** és ezzel egy időben a **szabad királyi városok** és a **kiváltságolt területek** területi, etnikai, gazdasági önkormányzatisága is. Erdély belső jogállása területi igazgatásának részleges elkülönülésén, valamint a három nemzet (magyar, székely és szász) a svájci kantonokhoz hasonló szövetségén (1437) alapult. Külön jellegzetességgel bírt a Szent Korona országaként Horvátország, Dalmácia és Szlavónia a Magyar Királysággal mellérendelt a jogok és kötelezettségek arányára épített státusza. A területi autonómiákhoz sorolható a különböző bánságok, valamint a Magyarországgal hűbéri viszonyba lévő államok belső jogállása a XVI. század első évtizedéig.

A XV. századra teljesen kiépült vármegyei önkormányzatiság a XVI. században kiegészülve az országos ellenállási jog mellett a **megyei ellenállás**, a passzív ellenállás és a *„halogatás joga”* (vis inertiae) a Habsburg uralkodók évszázadaiban (XVI. századtól 1848-ig) az alkotmányosság, a magyar politikum, kultúra és önszerveződés intézményeivé és szerveivé váltak. Önkormányzatiságuk alapvető jellegzetességeiből és jogaiból a modern (polgári) korban a centralizáló államban a modern intézményeknek és eljárásoknak megfelelően sokat megtartottak.

A fejedelmi korszakban, illetve a XI. századtól a **határvédelemre** a gyepű rendszert alkalmazták, ami egyes határterületek lakatlan és minél inkább átjárhatatlan jellegével a honvédelmet segítette. A határvédelemre őrvidékeket, a határvárispán által vezetett vármegyéket szerveztek, illetve egyes határvidéken élő népek privilégiumába tartozó feladata volt az ország határának védelme. A török kiűzése után a XVIII. századtól az általános területi igazgatásból kivont, kizárólag a centralizált katonai igazgatás alatt álló **határőrvidékeket** szerveztek. A határőrvidékek felszámolására véglegesen és teljesen 1872-től került sor.

A XI. századtól a XVI. századig jellemzően általában a főispáni, a vajdai, a különböző báni és más méltóságokra is egy időben két személyt nevezett ki a király. A vármegyei és más önkormányzati, igazgatási tisztségek (ahogy az országos és udvari méltóságoké sem), nem váltak örökletessé. (Ez alól kivétel az egyes örökletes főispáni tisztségek voltak.)

A rendi és a területi önkormányzó testületek és területek a királyi központi hatalommal a hatalomgyakorlás minden területén (jogszabályalkotás, a végrehajtás, a törvénykezés) mellérendeltek, az egymást kiegészítő kölcsönösségre alapozott rendszert alakítottak ki. A rendi és területi önkormányzatoknak gazdasági és katonai igazgatási önrendelkezéssel is bírtak.

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás 1848-ig a területi önkormányzatok működésében sem különült el. A király központi igazgatási szervei (és a XIII. századig a területi

szervei, a királyi vármegyék) és az önkormányzati, autonóm igazgatás szervei igazságszolgáltatást is végeznek.

A területi igazgatási egységek nemcsak jogalkalmazók, hanem jogszabályalkotók is. A vármegyei és más autonóm igazgatás jogszabályt is alkotott és saját szokásjogot is kialakított.

A területi igazgatás, az autonómia típusok Magyarországon XI. századtól 1848-ig.

A vármegye

A. Királyi vármegye. A királyi vármegye rendszert I. (Szent) István szervezte meg a központi királyi akarat területi és helyi szintű érvényesítésére. A királyi vármegye a tradicionális magyar állam középszintű igazgatási egysége, a királyi hatalom szerve. Területi kialakításánál két alapvető szempontot láthatunk: a királyi akarat az egész ország területén érvényesíthetővé váljon, tehát az egész ország területén, a különböző törzsi szállásterületeken is meg kellett szervezni, de a hagyományos a fejedelmi korszakban érvényesülő közösségi és földrajzi elvek figyelembevételével (nemzetségi kötelékek, hadszervezési rendszer, már kialakult földrajzi terület elhatárolási szempontok szerint). A királyi vármegye funkciójába tartozott az adók beszedése, a bíráskodás, a katonai feladatok ellátása és a királyi magánbirtokok igazgatása is. A királyi vármegye központja a vár volt.

A **királyi vármegye szervezete.** A királyi vármegye élén az **ispán** állt, aki a vár és a vármegye hadainak parancsnoka, a közigazgatás vezetője, a királyi jövedelmek behajtója és a királyi magánbirtokok kezelője, a királyi dekrétumok kihirdetője és ugyanakkor bíró is volt. Bírói feladatát a királyi bírákkal együtt gyakorolta (XI. század második fele). Bírói funkcióját főesperessel vagy más egyházi elöljáróval és szabadokkal (jobbágyokkal) együtt gyakorolta. Az ispán helyettese az udvarbíró (igazságszolgáltatási teendők), valamint a hadnagy volt (katonai feladatokban helyettesít). A vármegyei igazgatás részei voltak a várnagy (a vár parancsnoka), a poroszlók, a vámszedők, a pénzváltók. A királyi vármegyék területén lévő királyi birtokokat az udvarispán vezette udvarközpontokból, az udvarházakból irányították, amelyek udvari birtokszervezetbe szerveződtek. (Az udvar lakói és fenntartói pedig az udvarnokok vagy királyi szolgáló népek voltak). A királyi vármegyében tehát kettős, a király közvetlen uralma álló birtokszerkezet volt. Az egyiket a várispán irányította, a másikat az udvarispán(ok). Az udvarispán a megyésispán (várispán) alárendeltje volt.

A **királyi vármegye lakossága**. A vármegye előkelői a várhoz tartozó és királyi hatalom alatt álló várjobbágyok voltak. A várjobbágyokat hadkötelezettség és igazgatási szolgálat kötelezte. A várnépek a vár kiszolgálói voltak. A hadkötelezettség mellett különböző szakmunkát végző szabadok voltak. A vármegye lakosságát alkották az udvarispánok vezette királyi szolgáló népek. A vármegye népességét meghatározóan a honfoglaló nemzetségek szabad leszármazottjai alkották. (A vármegye területén éltek az egyházi szervezet és igazgatás alá tartozó egyháziak és az intézményeiket, például a püspökséget kiszolgáló egyházi népek is).

B. Nemesi vármegye. A királyi birtokok eladományozásával és a várispán irányítása alatt álló várszervezetre alapuló hadiszervezési rend gyengülésével a várjobbágyok, a szerviensek (a király szolgálatába álló középbirtokkal rendelkező fegyveresek) önálló nemesi renddé szerveződésének területe lett a vármegye. A XIII. századtól fokozatosan átvették a vármegye közigazgatási és igazságszolgáltatói funkciót, és önigazgatási rendszerbe szervezték. Mindezzel párhuzamosan királyi dekrétumokban országos jogokat kaptak a királytól. A rendi országgyűlésen pedig országos szinten tudták egységes, immár a király iránti hűség mellett országos felelősséget is viselő érdekeiket érvényesíteni. A nemesi vármegye kialakulása egy hosszú folyamat, amíg a várispáni vezetés alatt álló királyi várszervezet helyére a nemesek önszerveződő és önigazgató igazgatása és bíráskodása lép. A kialakulás folyamatát a nemesi vármegye szervezetének és jogköreinek fokozatos kiépülésével lehet követni. A folyamatot gyorsítja a királyi birtokok nagymérvű eladományozása II. András király idején. Az országos renddé szerveződő bárói hatalom is a nemesek önszerveződését mozdította elő. (Lásd: 1232-ben kiadott kehidai oklevél)

A vármegyei önkormányzatiság lényege, hogy minden a vármegyében élő nemes jogosult és köteles is részt venni benne.

A nemesi vármegye feladatai, funkciói. A nemesi vármegye a királyi vármegye szervezetének helyébe lépésével az önkormányzati igazgatás kialakításával államigazgatási feladatokat is átvett. Ezek a funkciók a következők, ahol az önkormányzati feladatok mellett államigazgatási feladatokat is ellátott: a törvénykezés, a jogalkotás, a közigazgatás és általános honvédelmi kötelezettségek, amelyek személyükben terhelték a nemeseket. A vármegyei feladatok ellátása nemcsak jog, hanem kötelezettség is volt (nobile officium).

A törvénykezés (bíráskodás). A vármegyei autonómia alapja és kialakulásának kezdete az igazságszolgáltatási jogkör önálló gyakorlása nem a királyi bíróságok vagy király által megbízott bíró által. A vármegyei bíráskodási jogkörbe a magánbűncselekmények tartoztak. Ezek: a hatalmaskodás (nagyobb vagy kisebb), a becstelenség, a károkozás és más magándeliktumok. Továbbá a magánjog területén: az örökösödési ügyek, adóssági ügyek és más polgári peres ügyek. (A törvénykezés szervezetéről a törvénykezésről szóló fejezet foglalkozik.)

A jogalkotás. A jogalkotás jogköre jelenti a vármegyei nemesség részvételét személyes, képviselői, illetve követküldés útján az országgyűlésben. Törvényt a király és az országgyűlés együtt alkotja. A jogszabályalkotás területe a XV. századtól a vármegyei rendeletek, a statútumok alkotása. A statútumok, a helyi rendelkezések a belső igazgatás eszközei voltak. A statútumok nem lehettek ellentétesek a törvénnyel és az országos szokásjoggal. A vármegyei rendeleteket a vármegyei közgyűlés alkotta meg és fogadta el. Az ellenállás joga a vármegyék joga és kötelessége a XVI. századtól arra, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott rendeleteket (így például az adókról) nem kötelesek végrehajtani. Minden királyi rendeletet a vármegyének össze kellett vetnie az ország törvényeivel és szokásaival, és a rendeletet csak akkor hajthatták végre, ha azok nem voltak az előbbivel ellentétesek. Ez a halogatás, az ellenőrzés joga *(vis inertiae).* V.ö.: 1545. évi XXXIII. tc.

A közigazgatás. Az ellenállás és az ellenőrzés (halogatás) joga átvezet a végrehajtás, az igazgatás funkciójához. Miután a királynak az ispánon, majd a főispánon kívül nem voltak szervei a vármegyében, és a főispán sem rendelkezett önálló, a vármegye egészét igazgató szervezettel, ezért az önkormányzó feladatok mellett a vármegyék funkciójához tartozott az állami feladatok végrehajtása, amennyiben azok kormányzati elrendelése nem ütközött törvénybe vagy országos szokásjogba. Ezeket a feladatokat a vármegye saját önkormányzati szerveivel, eszközeivel hajtotta végre (akár statútum kibocsátásával is). A végrehajtás körébe tartozott az adók beszedése, a hadszervezéshez, és a hadállításhoz tartozó, de egészségügyi, hiteleshelyi és más feladatok is.

A nemesi vármegye szervezete. A vármegye szervezetét tisztviselők, illetve testületi szervek alkották. **Testületi szerv** volt a közgyűlés és a törvénykezést ellátó sedria. A vármegyét már a XIII. századtól nemcsak az ispán, hanem a helyettese és a szolgabírák együtt irányították. A vármegye belső szervezete jogköreivel együtt a XV-XVI. századra alakult ki. Ezek a jogkörök és a vármegye testületi szervei, választott tisztviselői a XV-XIX. században a Habsburg bécsi kormányzattal szemben sikeresen védték meg a magyar államiságot és a saját jogrendet, a magyar politikai és nemzeti kultúrát, nyelvet és írást. A vármegyei tisztségek közül a főispán, az alispán, a szolgabírák, a táblabírók *nobile officium,* azaz tiszteletbeli megbízás volt, amiért nem járt tiszteletdíj. A feladat költségeit a tisztviselőknek saját vagyonukból kellett fizetni, illetve a kiszabott bírságok egy részét költségként megkaphatták. (Az 1486. évi LXIV. tc. alapján a főurak, a főpapok és a nemesség együtt járulnak hozzá a vármegye költségeihez).

A főispán. A főispáni tisztség a király által kinevezett megyésispán (várispán) tisztségéből alakult ki. A főispán katonai, bírói, gazdasági hatalma a XIII. századtól fokozatosan szimbolikussá vált. A főispán legfontosabb feladata maradt azonban továbbra is a király akaratát képviselni a vármegyében és a vármegye érdekét képviselni a királyi udvarban. Elnöke

volt a nemesi vármegye törvényszékének, a sedriának. A főispánt a király a bárók, a főnemesek köréből nevezte ki (XIV. századtól 1848-ig). Esetenként (Erdélyben általánosan a XVI. századig) egy-egy vármegyébe egyszerre kettőt is. 1486-tól a király csak a megyéből nevez ki főispánt. A főispán beiktatása ünnepélyes aktus, a királyavatás szertartását követi. (Esküt kellett tennie, a hitlevél mintájára „választási feltételeket" kellett elfogadnia a XVII. századtól.) A XIV. századtól megjelent az **örökös főispán,** amely tisztséghez kötött (így pl. a mindenkori esztergomi érsek Esztergom vármegye, a nádor Pest-Pilis-Solt vármegye örökös főispánja). Ettől különbözik az **örökletes főispán,** egyes főrendi családok által örökletesen betöltött, adott vármegyéhez kötött főispáni tisztet jelent. A reformkorban az ellenzéki vármegyék letörésére a király esetenként a főispánt helyettesítő **adminisztrátorokat** nevezett ki. 1867 után a főispán a kormány által jelölt, a király által kinevezett személy. A főispáni cím és tisztség 1948-ig fennmarad.

Az alispán. Az alispán a főispán helyettese, tisztsége a várispán helyettesének, az udvarbíró tisztségéből alakult ki. Az alispán a főispán általános helyettese (a sedrián is), a vármegyei hivatalos ügyintézés feje, az adóbehajtás az ő feladata volt, a négy szolgabíróval képviselte a vármegyét, vezette az alispáni széket, a sedrián is ítélkezett, peren kívüli eljárást lefolytathatott. A XV-XVI. században vált kizárólag a vármegye nemességének választott tisztviselőjévé. (1486. évi LX. tc. és 1492. évi LXXX. tc.: az alispánt a vármegye nemeseinek köréből választhatja a főispán, az alispán a megyének, a főispán a királynak tartozik felelősséggel, az alispán a vármegyének esküt tesz. 1504. évi II. tc: főispán az alispánt csak a vármegye közösségének egyetértésével választhatja meg. 1548. LXX. tc: az alispán a vármegye választja.). 1723-tól az alispán helyettese a másodalispán lett.

A szolgabírák. A XIII. században a négy századkerület után négy bírót választottak, akiknek az volt a feladatuk, hogy a nádor által hirdetett törvénykező közgyűlésen a nádorral együtt bíráskodjanak. Már a XIII. században szolgabíráknak nevezték őket, akik az ispánnal együtt bíráskodnak, és az eredetileg a századkerületből járássá alakult területek felett volt joghatóságuk. A járás a vármegyén belüli területi igazgatási egység volt. A szolgabírák tisztségüket választással kapták meg egy évre. A választást kötelesek voltak elfogadni, és csak büntetés terhe mellett utasíthatták el a megbízatást. A négy szolgabíró egy-egy járás területén látott el igazgatási és törvénykezési feladatot is. A szolgabírák törvénykezési feladatkörükben a vármegyei törvényszéken a bíróság elnökének (főispán, alispán) bírótársai is voltak. Ők idéztek a tárgyalásra, kihallgatták a gyanúsítottat, ők hajtották végre az ítéletet stb. A peren kívüli cselekményekben (például birtokba iktatás, okiratmásolat-készítés, csere, hagyatékfelosztás, végrendelet készítésben) az esküdtekkel vettek részt. Saját hatáskörben és illetékességi körben is bíráskodhattak a szolgabírói széken. Igazgatási feladatuk körébe tartozott az alispán irányítása alatt a vármegyei katonaság kiállítása (összeírás, nemesi felkelés szervezése), az adók kirovása, összeírása, beszedése. A szolgabíró irányította a vármegyében a rendvédelmet, a rendészeti szerveket.

Az esküdtek. A vármegyei bíráskodásban már a XIII. században választott személyekkel együtt bíráskodtak a bírák. A XV. századtól a vármegyei önkormányzatiság kiépülésével a közgyűlés az alispán és a szolgabírók ellenőrzésére maguk köréből esküdteket választottak, akik együtt jártak el az alispánnal és a szolgabírókkal. Ugyanakkor az esküdtek a bíráskodásban is részt vettek. A XVII. századtól az esküdtek mellett a jogot jól ismerő, a bíráskodásban részt vevő rendkívüli esküdteket választott a vármegye, őket hívták **táblabírónak**. Így az esküdtek egyik része a végrehajtásban vett részt és ellenőrzött, a másik részük kizárólag a bíráskodásban.

A vármegye jegyzője. A jegyző a latin írásbeliség elterjedésével vált a vármegye tisztviselője a XIV. századtól. A jegyző az írásbeli teendőket látta el a vármegyében. A közgyűlés és vármegyei törvényszék (sedria) jegyzőkönyvezője volt, írásba foglalta az ítéleteket, a vármegye rendeleteit, oklevelet állított ki és hiteleshelyi tevékenységet is végzett. Helyettesei az **aljegyzők**.

A vármegye további tisztviselői: A **tiszti ügyész**, aki a vármegye jogásza volt és magán- és bűnügyekben a vármegyét képviselte (XVI. századtól). A XVIII. századtól a **vármegyének főorvosa, sebésze és bábája** is volt.

A vármegyei közgyűlés. A vármegyei közgyűlés a vármegye legfontosabb, a vármegyei nemesség hatalomgyakorlásának szerve, ahol minden nemes, a nemesség egyeteme (főnemestől az egy telkes szegény nemesig) döntési, döntést befolyásoló jogkörrel bírt. Eredete legalább a nemesi vármegye kialakulásáig vezethető vissza. A vármegyei közgyűlésen a részvétel nem csak jog, hanem kötelesség is volt. A távolmaradást bírsággal büntették. A szegényebb nemesek követeket küldhettek a maguk helyett. A vármegyei közgyűléseket a török háborúk után a XVIII. században véglegesedett vármegyei székhelyen tartották. Összehívására a főispán vagy helyettese az volt jogosult. A közgyűléseket különböző gyakorisággal, a szükséghez képest tartottak. A közgyűlés működési rendje (összehívás, meghívó, jelenlét, a követi instructio, a tárgyalási, szavazási és ülésrend) az országgyűlést követi. (A vármegyékben szokás volt részleges, külön ülést is tartani a vármegyei közgyűlés alárendeltségében).

A vármegyei közgyűlés hatásköre hasonlóan az országgyűléshez a saját hatáskörében általános volt. A hatáskörébe vármegyét érintő és országos kérdések tartoztak.

A **vármegyét helyi önkormányzati hatáskörébe tartozó ügyek**: *a)* igazságszolgáltatás (sedria, alispáni, és szolgabírói szék), *b)* a helyi jogalkotás (vármegyei statútum), *c)* tisztviselők megválasztása (tisztújítás, főispán beiktatása), jövedelmeik megállapítása, ellenőrzés és fegyelmi kérdések, *d)* a helyi adó meghatározása, kivetése, beszedése, *e)* a vármegyei jobbágyok ügyei, *f)* rendészeti, rendvédelmi ügyek, *g)* hiteleshelyi, közhitelességű ügyek, *h)* az új földbirtokos birtokba iktatása , *i)* magánügyekben előadott kérvények és tiltakozások megtárgyalása, *j)* az utak karbantartása, egészségügyi és más ügyek.

A **vármegye általános hatáskörei az országot érintő ügyekben**: *a)* az országgyűlési követek megválasztása, instructiókkal ellátása, szükség esetén visszahívása és felelősségre vonása, *b)* a törvények kihirdetése, *c)* a királyi kormányzati döntések kihirdetése: decretumok, majd királyi rendeletek az ellenállás, a halogatás, az ellenőrzés jogával, *d)* továbbá birtokadományozás és nemesítő levelek kihirdetése, *e)* az állami adók beszedése, *f)* a vármegyei katonaság kiállítása.

A vármegyei törvényszék. A vármegye törvényszékének eredete visszanyúlik a vármegyében tartott nádori közgyűlésekhez. A XIII. században a nádor mellé meghatározott számú, a helyi ügyeket és szokásokat ismerő személyeket választottak tanácsadóként. Az ispán, vagy a nádor mellé már nemesi bírákat választottak, miközben fokozatosan kialakult a vármegyei autonómia részét jelentő önálló bíráskodási jog. A XIV. századra már állandósult a főispán, vagy az alispán vezette, a szolgabírákkal és az esküdtekkel együtt ítélkező bíróság. A XVIII. századra a sedria és a vármegyei közgyűlés véglegesen elkülönült. (A vármegyei törvénykezési szervekről és rendszeréről a törvénykezést tárgyaló fejezet ír részletesen).

A parasztvármegyék a török hódoltsági területeken alakultak ki a XVI-XVII. században. A nemesi vármegye tisztikara a hódoltság következtében a felvidéki megyékben működve tartotta fenn a vármegye igazgatási és hatalmi folytonosságát, a török igazgatás pedig nem szervezte és igazgatta a megszállt magyar vármegyék honos lakosságát. Ezért alakult ki a jobbágyfalvak önszerveződésére és fegyveres önvédelmére alapozva az egész vármegye igazgatását átvevő *„parasztvármegyék”*. Hagyománya visszavezet azokba az évszázadokba, amikor még a nemesi vármegye életében részt vett a falusi, jobbágy, paraszt lakosság. Központi szerve a gyűlés volt, ahol megválasztották a parasztvármegye fegyvereseinek fejét a főkapitányt (hadnagyokat és tizedeseket). A parasztvármegyét a nádor és a török pasa oltalomlevéllel ismerte el. A XVII. században a parasztvármegye vezetői együttműködtek a nemesi vármegye vezető tisztviselőivel. A török kiűzése után egészen a XIX. századig a visszaállított nemesi vármegyében a parasztvármegye párhuzamosan fennmaradt struktúrája rendvédelmi feladatokat látott el.

A szabad királyi városok

Magyarországon, mint Európában általában a városok a közvetlenül királyoktól függő, hozzájuk tartozó és az általuk kiváltságolt szabad királyi városok, illetve a földesúri joghatóság keretein belül a velük kötött szerződés alapján kifejlődött mezővárosok találhatóak a középkorban. A magyar városfejlődés a XI. században általában királyi és nagyobb területi igazgatási központok, püspöki székhelyeken alakultak ki városok, amelyek gazdálkodó, kereskedelmi tevékenységet végeztek. (Például Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém). Az első ismert magyarországi városi kiváltságot Székesfehérvár kapta meg. Az XII. században már népes és gazdag városokat talált Magyarországon az idegen utazó. A városok lakossága vegyes volt. A XII. század közepétől nagyarányú latin (olasz) és szász (német) bevándorlás kezdődött (az utóbbi elsősorban a Felvidékre és Dél-Erdélybe), akiket vendégnek *(hospites, hospes)* neveztek. A királyok nekik hospesjogot, azaz vendégjogot adtak, azaz a betelepülők az ország törvényeivel és országos szokásaival nem ellenkező autonómiát élvezhettek. Ilyen módon megőrizhették saját jogukat, nyelvüket, kultúrájukat és szokásaikat. A **hospesek** bevándorlása a városok fejlődését hozta magával. A tatárjárás után egyre több város kapott szabad királyi városi jogot, amely a várost körülölelő védőművek (városfalak) felépítését is előírta. A városiasodás nyomán a XIV. századtól az újabb szabad királyi városok belső joga már nem a betelepülők jogát , hanem a korábbi, jelentős városok, az **anyavárosok** jogát követte (budai, székesfehérvári, zágrábi, nagyszebeni, selmeci, nagyszőllősi vagy a német magdeburgi, illetve az iglaui városjogot). Így alakultak ki a városi jogcsaládok. A városok lakossága is rétegződött az évszázadok alatt. A városok lakói a városi polgárjoggal rendelkezőkre vagy azzal nem rendelkezőkre oszlott. A polgárjoggal rendelkezők között is kiemelkedett XIV-XV. századtól a patríciusok rétege. Az ország három részre szakadása, a folyamatos háborúk megakasztották és visszavetették hatásaikban a magyarországi városfejlődést egészen a XIX. századig.

A szabad királyi város kiváltságai. A városi szabadság terjedelmét a királyi kiváltság, privilégium határozta meg, amely alapján a város a kiváltságlevélben biztosított jogosítványokkal, szabadságokkal bíró szabad, önkormányzó, autonóm közösség lett. A szabad királyi város önkormányzati, területi, és gazdasági autonómiával, önálló igazgatással rendelkezett. A kiváltságok lehetettek testületi (kollektív) jellegű, amit a szabad királyi várost, mint jogi személy illették meg, illetve a városi polgár személyéhez kötött, személyesen gyakorolható kiváltságok, a személyes szabadság.

A városi önkormányzati jog (autonómia) testületi kiváltság volt. Ez a szabadság jelentette a szabad bíró-, esküdt- és tisztségviselő választást; a szabad plébánosválasztást (kegyúri jog gyakorlása); a városi polgárjog adományozását; a város belső igazgatási rendszerének megalkotását és az igazságszolgáltatás jogát. Mindezt a magukkal hozott, illetve kialakított jogrend alapján. Az autonómia jelentette a saját jog alkotásának jogát. Az önkormányzati jog része volt a jogosultság az országgyűlési követküldés, a követválasztás joga a XV. század elejétől. A városoknak országrendiségük volt, jogaikat a szabad királyi városok együtt gyakorolták, közösen választották és küldték a követeiket.

A városi területi autonómia a városhoz tartozó területek feletti joghatóság gyakorlásának jogát jelentette. Ezeknek a földeknek a város közössége volt a tulajdonosa, ezért ez is testületi jog. Ez a jogosultság azt jelentette, hogy a város földesúri jogokkal bírt (bíráskodás, gazdasági jogok: malomtartás, vámszedés, hús- és italmérés) az ott élő jobbágyok, azok falvai felett.

A városi gazdasági autonómia testületi jogaként gyakorolhatta a város a területi jogból következő földesúri jogokat: a gazdasági jogosultságok közé tartozott a vásártartás joga; az árumegállítás joga; a királyi adó testületi fizetésének adózási kiváltsága (a városok évente egyszer egy összegben, különböző mértékű adót fizettek a királyi kincstárnak); továbbá az

országon belüli, és a határvámokra érvényes vámmentesség joga. Gazdasági és önkormányzati szabadság része volt az is, hogy a beszállás alóli mentességgel rendelkeztek (a királyi udvar és a katonaság beszállásolása és ellátása).

A városi polgár személyi jogai közé tartozott a város belső életében való részvétel és a város igazgatásának alakítása, a tisztségviselők megválasztásához és hivatalviseléshez való jog. **Személyes szabadságai**: joga volt neki is a saját bírájához, azaz a város ítélkezhetett felette (kivétel a királyi bíróságokhoz tartozó közbűncselekmények), vérdíja azonos volt a nemesekével, perében csak a hasonló jogállású tanú vallomását lehetett figyelembe venni. Gazdasági joga volt, a jobbágyi szolgáltatások alóli mentesség, a tulajdonhoz való jog, így az ingatlanszerzési képesség, a szabad öröklés joga (ez nagyobb volt, mint a nemeseké, hiszen az ősiség törvénye alapján a szerzett földek kivételével a nemesi földek korlátozottan forgalomképesek voltak), a kereskedés és iparűzés joga, jogosult volt a városi gazdasági autonómiából fakadó vám- és révmentességre. **A városi polgár személyes kötelezettségei** közé tartozott a város testületi kötelezettségeihez való hozzájárulás (adók, katonaállítás), a városi követküldés és az önkormányzat költségeinek viselése, továbbá a városfalak karbantartásához való hozzájárulás és háború esetén a város védelmében való részvétel.

A szabad királyi város kötelezettsége volt elsődlegesen a királyi iránti hűség. Továbbá saját joghatóságán belül az önkormányzatiság nemcsak jog volt, hanem kötelezettség is. Ez magába foglalta (úgy, mint a vármegyében) az államhatalmi, államigazgatási feladatok ellátását is. A kötelezettségek kollektív, testületi kötelezettségek voltak. Így az évi adók és a rendkívüli hadiadók befizetése, a katonaállítás kötelezettsége, a királyi hadseregnek lőszer, fegyver, ruhaszállítás, a papi tized befizetése (ezt a városok általában saját maguk és nem az egyház szedte be a város területén.)

A szabad királyi város önkormányzati szervezete. A város élén a bíró, a német jellegű városokban a polgármester állt (az erdélyi szász városokban a királybíró). A város vezetője az esküdtekkel, esküdt polgárokkal (általában tizenkettő) vagy tanácsosokkal együtt döntött. A bíró (polgármester) és az esküdtek alkották a városi tanácsot. A városi tanács tagjait a város polgárai választották meg egy évre. Ez a XIV. századig az összes polgár részvételével zajló népgyűlésen (közgyűlésen) történik meg. Ekkortól a népgyűlés száztagú külső tanácsot, választott községet választanak, akik megválasztják a várost vezető tisztségviselőket. (A XVI. századtól több helyen egy belső tanács javasolja a száztagú tanács összetételét.). Városi **választott tisztségviselő** volt még a rendvédelemért felelős városkapitány, az adminisztrációt kezelő városi jegyző, a városi pénztárért felelős városi pénztárnok. Több nagyobb várost kerületekre (fertály) osztottak, amelyek élén a fertálymester állt. A városokban a lakosságot, már csak az adózás miatt is nyilvántartásba vették. Kialakultak az adókönyvek, a telekkönyvek, sőt a városi anyakönyvek is. A városokban szervezetté vált az egyes **közösségi feladatok ellátása** is. A városi templom, iskola, kórház, fürdő, temetkezés, a szemét elszállításának megszervezése. A több nemzetiségű városokban (általában magyarok és németek együttélése) paritásos alapon lett megszervezve a XV. századtól (Buda példáján). (Egyik évben magyar, a másik évben német bírót választottak, a száztagú tanácsot nemzetiségek alapján fele-fele arányban választották). **Az igazságszolgáltatást** a városi bíróság látta el, amely azonos a városi tanáccsal, csak funkciójában és eljárásában különül el. A városi kiváltság kiemelten fontos része volt a pallosjog, a büntetőügyekben a halálos ítélethozatal és végrehajtás joga. A magánjogi ügyekben lehetőség van a tárnokmesterhez és a személynökhöz fellebbezni. (A bíráskodás rendszerét a törvénykezésről szóló fejezet tárgyalja.)

A céhek. A céh a hasonló mesterséget űzők (csizmadia, tímár, pék, mészáros, varga stb.) társulása, amely a városi iparosok gazdasági, jogi, vallási, katonai és igazgatási szervezetei voltak. A céhek gazdálkodását és felépítését elsősorban nem a profitorientált termelés és kereskedelem jellemzi, hanem a minőség és a piacvédelem, a gondoskodás és az érdekképviselet jellemezte a városi közösségben. A céhek nem egymás kiszorítására, hanem a

kereslet-igény minőséghez kötött közös kiszolgálására szerveződtek, miközben gondoskodtak a céhhez kapcsolódó családok megélhetéséről, egészségügyi ellátásáról, öregek és munkaképtelenek ellátásáról és felelősséggel viseltettek városuk sorsáért (szolidaritás). (Például erkölcstelenek tartották a reklám minden fajtáját, hiszen *„jó terméknek nem kell cégér”,* a rosszat pedig tiltották és büntették. Tagjaik és alkalmazottjaik felé szigorú erkölcsi elvárásokkal és előírásokkal voltak. A céhek feladatkörüket céhlevélbe foglalták, működésüket és életviszonylataikat céhszabályokban (statútum) írták le. A céhek irányítási jogát a mesterek (céhmesterek) testülete a céhgyűlés gyakorolta, amely megválasztotta a céh vezetőjét, a céhmestert. A céhek mesterekből, legényekből és inasokból álltak, a szakma kitanulása szintjétől és életkortól függően. A céhnek saját tagjai felett törvénykezési joggal bírt, amit a céhbíróság végzett és fenyítő (pénzbírság, testi fenyítő) hatalommal rendelkezett. A **mívlátó mester** a termékek minőségét ellenőrizte, az atyamester pedig a legényeket felügyelte. A céhek meghatározó részt vállaltak a város katonai védelmében (önvédelmi és királyi hatalom iránti kötelezettségek) és rendvédelmében. Magyarországon az erdélyi céhek európai és példaértékű színvonalon álltak.

Bányavárosok elsősorban a nemesfémércek kitermelésére alapított városok, amelyek részleges önkormányzatisággal, városi jogokkal rendelkeztek. Számos közülük elnyerte a szabad királyi (bánya)város címet (Besztercebánya, Selmecbánya, Körmöcbánya, Nagybánya stb), mások megmaradtak királyi bányavárosoknak (Igló, Gölnicbánya, Szomolnok, Felsőbánya és a máramarosi koronavárosok), amelyek nem rendelkeztek országos rendiséggel, de közvetlen királyi hatalom alatt álltak. A XVI. századtól ezek a városok a szepesi kamara, illetve az udvari kamara közvetlen irányítása alatt álltak.

A mezőváros, a falvak, a puszta, a földesúri hatalom.

A mezővárosok királyi, főpapi (Vác, Várad, Nyitra, Veszprém stb.) vagy nemes nagybirtokos (Kecskemét, Nyíregyháza, Nagykőrös, Pápa stb.) földesúri hatalma alatt álló korlátozott szabadsággal, kiváltságokkal felruházott városok voltak. A királyi városok közvetlenül a kincstári, majd a török hódoltság után kamarai igazgatás alatt álltak (Debrecen, Mezőkövesd, Eger, Pécs, Miskolc stb.). A kiváltságlevelet földesuruktól kapták, szerződéses formában. Önkormányzati korlátozott önrendelkezésükhöz tartozott, hogy vezetőiket (bíró, esküdtek) megválaszthatták, polgárjogot adhattak, statútumot alkothattak, de ezek földesúri jóváhagyáshoz voltak kötve. Önálló bíráskodási jogkörük korlátozott tartalmát is a földesúri privilégiumlevél szabta meg, de pallosjoggal nem rendelkezhettek. Általában nem rendelkeztek az önálló plébános megválasztás jogával és egyáltalán nem rendelkeztek országgyűlési képviseleti joggal (őket a földesuruk képviselte). A gazdasági önrendelkezésük nem terjedt ki az árumegállítási jogra, de a vásártartás, a vámszedés jogával rendelkeztek, átengedett kisebb regálékkal (malom, kocsma) gazdálkodhattak, de mindezek hasznából a földesúrral osztozkodtak. Az adóikat testületileg fizethették meg.

A falvak a magyar állam történeti közigazgatásának a legkisebb egységei. Jogi státuszában közös, hogy földesúri hatalom alatt állt. A földesúr lehetett nemes (fő, vagy köznemes), egyházi (főpap vagy egyházi testület), város, de maga a király is. A falvak létrejöttében a vérségi rokonsági kapcsolat alapvetően meghatározó tényező volt. A falvakat létrehoztak betelepült hospesek is, akik nagy önállósággal, vendégjoggal élhettek. A XIII-XIV. századtól a lakatlan gyepűelvén hegyi, erdős területeken telepítvényes falvakat hoztak létre azok tudatos betelepítésére. A telepítés szervezői, a falvak elöljárói lettek esetenként kiváltságokkal (a Felvidéken soltésznak, Erdélyben a szász falvak vezetőjét gerébnek nevezték). A határvidéken más nemzetiségű falvak is megjelentek (rutén és vlach). A vlach (olachus) és rutén (ruszin) falvak vezetőjét kenéznek vagy vajdának hívták. A török kiűzése után a XVII. század végétől tömeges betelepítése történik meg a szerb, horvát, vend (szlovén), német, szlovák és román nemzetiségűeknek.

A XI-XIII. században a falu vezetője a **falunagy** volt. A falunagynak igazgatási és bíráskodási feladata is volt. Ezért nevezték a XIII. századtól a falu vezetőjét falubírónak. A bírók kihágási és polgári ügyekben bíráskodtak – a földbirtokos jóváhagyásával, majd egyes jogköreinek átruházásával – a falu öregjeivel bírói tanácsban. A XV-XVI. századtól a falu véneit, a választott esküdtek váltották fel és a XVIII. századtól jegyzőket is alkalmaztak. (A bírót a földbirtokos által jelölt három személy közül választották, az esküdteket és a jegyzőt a falu jelölte és választotta). A falu legfontosabb ügyeiben a bíró falugyűlést hirdetett. A XIV-XIV. századtól a földesúr egyre több jogot adott át hatásköréből a falvaknak. A földesúr és a falvak közötti jogi – kötelezettségi viszonyt szerződéssel, urbáriummal rögzítették. Az **urbárium** a XIII. században jelent meg a telepítvényes falvaknál, először Mária Terézia királynő 1767-es úrbéri rendelete egységesítette azt az országban. Az urbárium a falu, a jobbágyok önkormányzatiságának tartalmát szabályozza. A falutörvények pedig a falu szokásjogát jelentették a földesúr jóváhagyásával. A falu közösségének, a községnek hatáskörébe a falu igazgatása és rendfenntartás; a közösségi vagyon kezelése, templomfenntartás, iskolaügy; adóztatás (tized és kilenced beszedése); a robot szervezése; közreműködés a törvénykezésben (a bíró jogkörén túl nyomozás, letartóztatás, bekísérés) tartozott. Az 1836. évi XX. tc. a községek három fajtáját különböztette meg: *a)* jobbágyközség, *b)* rendezett ítélő tanácsot tartó község (mezőváros), *c)* nemes község.

A nemes községeket a kollektív nemességet kapó közösségek (XIII-XV. század), majd kisbirtokos nemesek hozták létre (XV-XVIII. század). A nemes község státusz a földesúri hatalomtól mentes, közvetlenül a vármegye alárendeltségében működő önkormányzattal rendelkező falut jelentette. Vezetőiket főhadnagynak vagy hadnagynak, helyettesét alhadnagynak, segítőiket esküdtnek hívták, akiket maguk választottak. A vármegyei háziadó és a hadiadó alól is mentesek voltak.

A praedium vagy puszta a földbirtokos saját kezelésében lévő egyes uradalmának, nagybirtokának a gazdasági és igazgatási központja volt. Az udvarház, amely a XIII. századig a király magánbirtokainak központja volt, a XIV. századtól az ott szolgálók jobbágyokká váltak, de birtokkormányzati és földesúri joghatóságot érvényesítő központként élt tovább.

A földesúri hatalom a földbirtokos közjogi és magánjogi hatalma a földbirtokon élők felett. A földbirtokon élők egy része közvetlenül a földbirtokosnak dolgozott a közvetlen kezelésében tartott földeken (szolgák, cselédek, zsellérek, béresek). A másik részük a földesúrtól kapott örökletesen saját birtokba vett parasztgazdaságot önállóan birtokolta és művelte (jobbágytelek) és ezért munkával (robot), és százalékban meghatározott terménnyel (naturáliák) és más járadékokkal, szolgáltatással tartozott. A földbirtok három részre oszlott. A földesúr közvetlen kezelésébe álló földek, a jobbágyok kezelésében álló területek (parasztház, kert és a művelés alatt álló szántók), valamint a földbirtokossal közös kezelésben álló területek (erdő, legelő, halásztavak, nádas stb.) Ez a hármas felosztás Mária Terézia királynő alatt szűnt meg, amikor az úrbéri rendelettel egy időben a közös kezelésű és használatú területeket kizárólag a földbirtokos használata és irányítása alá vonta. A falvak és a jobbágyok megállapodás alapján részesedhettek a földesúri haszonvételekben, ha átvették, (vagy földesúri engedéllyel átvehették) az azokkal való gazdálkodást (vásározás, piactartás, malom, kocsma, vadászat, halászat, tenyészállatok). A földesúr által gyakorolt hatalomban keverednek a magánjogi és közjogi elemek, de a földbirtokos és a jobbágyok (falvak) közti viszony kölcsönösségen nyugodott. Nemcsak a jobbágyoknak voltak kötelezettségeik, hanem a földbirtokosoknak is. Így a törvénykezési és igazgatási kötelezettség, a védelmi kötelezettség, de más a falu életét fenntartó kötelezettségek is, mint az utak, a hidak, a malom stb. fenntartása, szükség esetén vetőmag biztosítása, a tűzvédelem biztosítása, az egészségügy és az állategészségügy, de hitélet gyakorlásának (a kegyúri jog gyakorlása), a szegény- és jótékonyság ügyek, majd az oktatás biztosítása is. A földesurak ellenőrizték a falusi önkormányzat működését. A jobbágyok a Szent Koronának a XVI. századtól nem közvetlen,

hanem közvetett tagjai voltak, földesuruk képviselte őket az országgyűlésben és később a XVII-XVIII. századtól a vármegyében is. A földesúri birtokigazgatásnak is kialakultak a szervei. A tisztiszék, egyes birtokrészt irányító uradalmi tisztek (vezető tisztviselők) testülete volt. A birtokot tisztviselők irányították, ahol az előmenetel szigorú szakmaisághoz, gyakorlathoz volt kötött. A földbirtokos helyettesét a birtokigazgatásban jószágkormányzónak, jószágigazgatónak hívták. A tisztviselők a feladat és szakma szerint elkülönülő alkalmazottakat irányították.

A székek és kiváltságolt kerületek és területek.

A kiváltságolt kerületek és területek külön területi önkormányzatisággal rendelkező a vármegye és más joghatóság alá nem tartozó, közvetlenül a király és annak kormányszervei alárendelt területek. Önkormányzatiságuk kiterjedt a közigazgatásra, a törvénykezésre és gazdasági igazgatásra. Kiváltságolt kerületek: *a Jászkun kerület, a besenyők, a Túrmezei kerület, a szepesi szász városok, a Hajdúkerület, a Tengermellék és más kisebb kiváltságolt kerületek.* **2. A székek** is a vármegye joghatósága alól kivont területek, amelyek eltérő önállóságú önkormányzatisággal bírtak. A székek a törvénykezés színhelyei voltak és egyben a területi-etnikai önkormányzatiság az uralkodó által jóváhagyott, vagy elismert kialakulásának központjai is. A székek: *a székely székek, a szász székek, a szepesi tíz lándzsás szék, a praediális székek.*

A székek.

A székely székek. A vármegyei igazgatás alatt nem álló önkormányzatú székely székek kialakulása valószínűleg a XIII-XIV. századra tehető a magyar nemesi vármegye rendszer létrejöttével párhuzamosan. A székelyek eredetéről és betelepüléséről Erdélybe több feltételezés, tudományos koncepció létezik. A székely önigazgatás, Székelyföld, hét székből állt: Udvarhelyszék (mint „anyaszék”, itt tartották a valamennyi szék részvételével tartott székely nemzetgyűléseket, a székelyispán vezetésével), Marosszék, Csík-Gyergyószék, Aranyosszék, a 16. században egyesült Háromszék: Sepsi-, Kézdi-, Orbaiszék, és a levált „fiúszékek” (amelyek részönkormányzattal rendelkeztek az anyaszékükön belül): Keresztúrszék és Bardócszék (Udvarhelyszékben), Kászonszék (Csíkszékben) és Miklósvárszék (Orbaiszékben). A székek hat nemzetségben és huszonnégy ágban szerveződtek. (A nemzetségek vezetője a primor, majd a lófő). A székek irányításában kettős vezetés érvényesült. A székeket a választott hadnagy és a vajda által kinevezett székbíró igazgatta bíráskodási jogkörrel is. A XV. századtól főkapitányok és a székelyek ispánja (illetve a fejedelmi korban a fejedelem) által kinevezett királybíró vezette. A XVII. századtól a királybíró, mint választott főkirálybíró, a választott helyettesével kormányozta a széket. A székek saját törvénykezésük volt (első fok a szék, másodfok az anyaszék, harmadfok a székelyek ispánja [később a fejedelem, majd Gubernium]. A székek széki közgyűlést tartottak, illetve az összes szék változó gyakorisággal székely nemzetgyűlést tartott (Székely)Udvarhelyen. A székelyek elvileg adómentesek voltak. Csak különleges ünnepek esetén (a király koronázása, lakodalma és első fia születésekor) mintegy önkéntes ajándékul, minden telek (később minden 4-6 ökör) után egy-egy ökröt adtak. A székelyek legfőbb kötelezettsége abban állt, hogy bármikor, amikor a szükség kívánta, hadi szolgálatot kellett teljesíteniük és őrizték az országhatárt. Mivel minden székely szabad embernek számított, a művelés alá vont földet egyenlően osztották fel az ágak között, minden egyéb föld a nemek közös tulajdonában maradt. A szántót és a legelőt nyílvetéssel sorsolták ki a közösség tagjai között.

A székely székek önkormányzatisága az 1870-es években újjá szervezett vármegye rendszer bevezetéséig tartott. A székely székek a magyar országgyűlésben orátorokkal, majd erdélyi országgyűlésben az erdélyi három nemzet egyikeként vettek részt

A szász székek. a szászok egyeteme területi-etnikai önkormányzatiságának kezdete a II. András király által 1224-ben kiadott **Diploma Andreanum**, Európa első területi-etnikai

önkormányzatiságot biztosító törvénye, amely által a szász szék és más területen, városokban élő szászok joghatósági egysége véglegesen a szászok birtokába került, még a király sem adományozhat itt birtokot. A szászok még önálló himnuszt is írtak a megtartó erdélyi földről.

Az önkormányzatiság Szászföldön vagy Királyföldön, Brassó körül, az ún. Barcaságban és a Keleti Kárpátok mentén, az ún. Beszterce vidéken, Dél-Erdélyben jött létre, amely különleges jogállása 1848-ig, illetve az 1870-es években újjá szervezett vármegyerendszerig állt fenn. A szászok betelepülése a XII. században II. Géza uralkodása alatt kezdődött meg. A székek rendszere Károly Róbert alatt jön létre, felváltva az addigi szebeni tartományt, amit a király által kinevezett szebeni ispán vezet. A szász székek is kettős vezetés alatt állnak: a választott székbíró és a király által kinevezett királybíró a széki tanáccsal, a városokat a polgármester a városi tanáccsal (szenátussal) kormányozta. A szász falvakat a választott vezető, a geréb vezette. A székek székgyűlést tartanak, amely elsőfokú törvényszék is volt. A XV. századtól a királybírókat választották, akik a városok polgármesterei lettek. A polgármesteri tiszt és a királybírói megbízatás azonossá válásával a széki tanácsokat beolvasztották a városi szenátusokba. A székektől a szebeni polgármester és egyben királybíró, majd szebeni gróf elnöklete alatt álló és a székek által választott esküdtek alkotta (akik egyben királybírók és polgármesterek). Ezt a fórumot a XV. századtól szász nemzeti közgyűlésnek is hívják. A városok igazgatásában a kapitány a rendvédelemért, a városgazda a városi pénztárért volt felelős és a városokban az adminisztrációt kancellária végezte.

A szepesi tízlándzsás szék. A felvidéki gömöri területen az eredetileg gyepű átjárót őrző „gömöri őrök" határvédelmi feladatuk elismeréseként kapnak kollektív nemesi rangot a XIII. században. Igazgatási egységüket széknek hívják. Önkormányzatiságuk része a vármegyei hatóság alá nem tartozó igazgatás, valamint a választott bíráik általi törvénykezési jog. Egyes kiemelt ügyekben a szepesi ispán ítélkezett fölöttük. 1802. évi X. tc. nemességük megerősítésével az országgyűlés a szék önállóságát megszüntette és beolvasztotta őket Szepes vármegyébe.

A praediális székek (egyházi nemesi székek) nem földrajzi területhez, hanem kiváltságolt személyekhez kötött, az egyházi nemesek önkormányzati testületei voltak. A praediális székek területileg a vármegye részét képezték, de az egyházi nemesek és az általuk választott szerveik ki voltak véve a vármegye joghatósága alól. Az egyházi nemességet és birtokokat a főpapok saját egyházmegyés birtokaikból adományozták. Az egyházi nemesek itt éltek és műveltették a birtokot, de nemesi birtokot nem szerezhettek, jobbágyaik nem lehettek és országos nemességgel sem rendelkeztek (így a nemesi vármegye életében és az országgyűlésen nem vettek részt), ugyanakkor az egyházi birtok jogállásából következően nem adóztak. Széki önkormányzatuk választott tisztségviselőik által irányított, törvénykezési joggal bíró és statútum alkotásra is kiterjedő, önálló közéletet is lehetővé tevő autonómia volt, amelynek felső hatósága nem vármegye, vagy a központi kormányzati szervek, hanem a főpapjuk volt. A praediális széknek ugyanolyan szervei voltak, mint a vármegyének. Volt főispánja (aki a püspök, apát vagy prépost volt), választott alispánja, szolgabírája, főjegyzője, esküdtjei, ügyésze, főorvosa; ezek és más tisztviselők alkották az egyházi nemesi önkormányzatot. Az önkormányzatuk legfőbb szerve a közgyűlés volt, és az attól elváló praediális törvényszék, ahonnan a főpapjukhoz lehetett fellebbezni.

Kiváltságos kerületek és területek.

A Jászkun kerület a XIII. században a tatárjárás előtt, majd azután ismét letelepített kunok önigazgatási területe. Főhatóságuk a király és 1279-től a király nevében a jászkunok (fő)ispánja és főbírája a nádor lett. A Dózsa György vezette parasztháborúban való részvételük miatti büntetésül elveszítették adómentességüket. Csak az 1655. évi XLIV. tc. révén kapták vissza kiváltságaikat. A kun és a jász kerület eredetileg három székből állt (jász, nagykun, kiskun), amelyeknek élén a nádor által kinevezett székkapitány és a választott kunkapitány állt. A kincstár 1702-ben elzálogosította a területet a német lovagrendnek, amely a szatmári béke

következményeként 1715-ben megszűnt. A Jászkun kerület 1791-től küldhetett követeket az Alsó Táblára. Az önkormányzó Jászkun kerület az 1870 után kialakított új polgári vármegyerendszerbe olvadt bele.

A Túrmezei (turpolyai) **kerület.** A Zágráb várához tartozó jobbágyok a tatárjáráskor tanúsított hősiességükért kapták meg a részleges önrendelkezési jogot IV. Béla királytól 1255-ben. Ezt a kiváltságot többször, legutoljára 1741-ben erősítette meg Mária Terézia királynő. A kollektív nemességgel rendelkezők vezetőjüket, grófjukat és tisztviselőiket saját közgyűlésükön választották meg, akik hatáskörébe igazgatási és törvénykezési jogkör tartozott 1848-ig.

A szepesi szász városok első kiváltságukat, mint szász telepesek, a cipszerek (Zipser, Szepes [Zips] német nevéből), betelepülésükkor a XI. században Szent István királytól kapták meg, amit V. István király 1271-ben megerősített. Ekkortól a szepesi 24 város külön önkormányzatot, területi autonómiát kapott igazgatási és törvénykezési szabadsággal. Vezetőjüknek a szepesi ispánt nevezte ki a király. Közülük Zsigmond király 1412-ben 13 várost elzálogosított. Az elzálogosított városoknak sikerült a lengyel főhatóság alatt is megőrizni önkormányzatiságukat. A következő évszázadokban egyes szász városok szabad királyi várossá váltak (Lőcse, Bártfa, Eperjes), mások vármegyei, sőt földesúri joghatóság alá kerültek (Késmárk). A városok visszaváltása után 1772-től 16 város újjászervezte a szepesi városok önkormányzó kerületét, amelynek önálló bíráskodása 1876-ig állott fenn. A szepesi városok önkormányzatilag az általuk választott szepesi gróf irányítása, gazdaságilag a kamarai hatóság alatt álltak.

A Hajdúkerület a Bocskai István erdélyi fejedelem által letelepített kollektív nemességet kapott hajdúk önkormányzó kerülete, amelynek autonómiáját az erdélyi fejedelmek és a magyar országgyűlés is elismerte (1622. évi II. tc. 22. §). Kisebb részei a XVII. század végétől beolvadtak a vármegyei igazgatásba, de a nagyobb városaik egységes önkormányzó területi egységet alkottak (Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúhadház, Hajdúdorog, Vámospércs). 1699-ben választottak először az egységes kerület élén álló főkapitányt, aki a hajdúkerület élén állt. A hajdúkerület elsődlegesen nem katonai, hanem polgári önkormányzat volt, ahol választott tisztségviselőikkel együtt végezték az igazgatási, törvénykezési feladataikat. A Hajdúkerület 1791-től alsótáblai követküldési joggal rendelkezett. A Hajdúkerület 1870 után a polgári vármegyerendszer kialakításakor szűnt meg.

A Tengermellék, az 1776-tól Mária Terézia királynő által közvetlenül magyar igazgatás alá rendelt adriai tengerpart a Fiumei és a Buccari kerületből állt 1918-ig (ma Rijeka és Bakar vagy Szádrév). 1799-től a Magyar Szent Korona „önálló teste” (corpus separatum), amit az 1807. évi IV. tc-ben hatályosít a magyar országgyűlés. A Tengermellék önálló igazgatással és törvénykezéssel rendelkezett. Közigazgatásban a magyar helytartótanács felügyelte, a törvénykezésben a fellebbviteli fóruma a Királyi Kúria volt. Fiume a magyar országgyűlésbe delegált követeket, a Buccari kerület a magyar és a horvát országgyűlésbe is.

Más kisebb kiváltságos kerületek autonómiájukat határőri feladatkörük betöltéséért kapták meg. Ezek voltak a Bács vármegyei **Tiszai Koronai Kerület és a Titeli Sajkás Kerület, valamint a** Torontál vármegyei **Nagykikindai terület.** Ezeknek a területeknek a lakói nem rendelkeztek kollektív vagy személyi nemességgel és önálló területi önkormányzatisággal sem. A vármegyei hatóság alá tartoztak, de ezen belül a mezővárosihoz hasonló önkormányzatisággal rendelkeztek.

A határvédelem területi igazgatása. Határispánság, bánságok, katonai határőrvidékek.

Az országok határainak védelmét a katonai igazgatás rendszerén belül szervezték meg az évszázadok alatt. Ez az jelentette, hogy ezeknek a területeknek az igazgatása jellegében eltért az ország más önigazgató területeitől. Ezek a területek a királyi, központi igazgatás közvetlenebb és katonai jellegű igazgatása alatt álltak. Népességük önkormányzattal

rendelkezett és jellemzően elsődlegesen katonai feladatokat teljesítettek. Később számos kiváltságos területnek vagy kollektív nemességgel rendelkező országlakos privilégiumainak is ez az eredete. (Ugyanakkor a kardot forgató szabad magyaroknak, majd a szerviensekből nemessé válók kiváltságai is a katonai kötelességek teljesítéséhez vezethető vissza.) A katonai határvédelem első fejezete a **gyepűrendszer** vagy **gyepűelve**. A **gyepű** az ország határsávjában lakhatatlan és lehetőleg átjárhatatlan terület, amelynek célja az ellenség behatolásának megakadályozása, feltartóztatása. A gyepűt magyar vagy a magyarsághoz csatlakozó népek őrizték a X. századtól a XIII. századig. Ugyanakkor a katonai őrizet a határokon belül a legfontosabb, a királyság központjáig vezető belső útvonalakra is kiterjedt, sőt őrtelepeket létesítettek a határon kívül is addig, amíg a magyar király hatalma, befolyása elért. A gyepű területén is kialakuló vármegyei rendszer részeként **határvármegyék** alakulnak ki, a határispán vezetésével. A határispánok a nádorispán vezetése alatt álltak, és ő volt a határvármegyék legfőbb bírája (XI-XIII. század).

A bánságok igazgatása a Magyarország körül a XII. századtól a XVI. századig kialakult meghódított vagy csatlakozott önkormányzattal bíró területek, amelyek báni igazgatás alatt állottak és amelyek feladata a katonai határvédelem. A báni igazgatás alatt álló területek közül kiemelkedik fontosságában, illetve a Szent Korona országát képező Horvát-Dalmát-Szlavónország, valamint a belső önkormányzattal és a vajda irányítása alatt álló Erdély (amely a XVI. századtól Magyarországból kiválva, de a Szent Korona országaként azzal továbbra is egységben lévő terület). Ezek a területek egészen 1918-20-ig Magyarország részét képezték, vagyis a Szent Korona hatalma alatt álló területek maradtak. A bánokat (egyszerre kettőt) a király nevezte ki, és országos méltósággal rendelkeztek a királyi udvarban. A bánságok az Adriai tengertől a dél-erdélyi Kárpátokig, az Alsó-Duna folyásáig helyezkedtek el. Így a horvát, dalmát, szlavón, boszniai, sói, ozorai, macsói, kucsói, barancsi, szörényi és bolgár (viddini) bánságok. A bánok helyettese a két al-bán volt. A bánok területükön a legfelsőbb igazgatási, katonai, törvénykező hatóságok voltak. A bánságok lakossága saját szokásait, hagyományait, ősi szervezeteiket megtartották és jogaikat gyakorolhatták.

A katonai határőrvidékek kialakulásának háttere és ideje a török elleni háborúk, illetve Magyarország felszabadítása a török uralom alól. A katonai határőrvidékek a török hódoltság előtti déli határ vármegyék területén jöttek létre az ország déli területeinek visszafoglalása után a XVII. század végétől a XVIII. században. Jellemzőjük, hogy területi igazgatását a Habsburgok kivették a magyar, illetve Erdélyben az erdélyi országgyűlés és a központi közigazgatási szervek hatósága alól, és közvetlenül a király irányítása alatt álló katonai területi igazgatás részévé tették. A területén élő lakosság elsődleges feladata a határvédelem volt. Katonai határőrök voltak, akik katonai szervezetben éltek. Ennek részeként ezredekbe szervezték a katonakorú lakosságot, továbbá feladatuk volt az ott állomásozó odavezényelt katonaság ellátása, támogatása. Ugyanakkor esetenként részleges önkormányzatisággal és adómentességgel rendelkeztek. A határőrvidékek felszámolása és visszahelyezése az ország polgári közigazgatása, törvénykezése és az országgyűlés alá helyezése fokozatosan történt és elhúzódott az 1867-es kiegyezés után is. A határőrvidékek az ország déli határán összefüggő védelmi rendszert alkottak. Ezek a katonai igazgatás alatt álló területek: *a.)* **a Horvát-Szlavón határőrvidék**, (horvát, szerb, vend törzsi és katonai határőr egységek) *b.)* **Maros-Tiszai határőrvidék**, majd 1718-ban a helyébe lépő Temesi határőrvidék vagy **Temesi bánság,** *c.)* A **Bánság katonai kormányzata** 1753-ig, majd a helyébe lépő **Bánáti Határőrség** 1764-től (román, szerb, német ezredek keretein belül), *d.)* **a székely határőrség (**székely ezredek) 1764-től és a **román határőrezredek** 1761-től.

Irodalom:

BÉLI Gábor: *Vármegyei statutumalkotás a XVI-XVIII. században*. In: Dolgozatok az állam- és jogtudomány köréből, 1987.
BÁCSKAI Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.
BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: *A Jászkun Kerület, mint önálló közigazgatási egység kialakulása.* In: Levéltári Szemle, 1994/11.
BOTKA Tivadar: *Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről.* In: Budapesti Szemle, 1857-1869.
CSÁSZÁR Edit: *A Hajdúság kialakulása és fejlődése*. Debrecen: Stúdium Könyvkiadó R.t. 1932.
CSIZMADIA Andor: *A városi jog a 18. század derekán.* In: Városi Szemle, 1941/2.
CSIZMADIA Andor: *A szekszárdi prédiálisok és utódaik a feudális korban.* In: Tanulmányok Tolna megye történetéből III. Szekszárd, 1972.
DEGRÉ Alajos: *A megyei közgyűlések a XVI-XVII századi török háborúk korában.* In: Bónis György – Degré Alajos: (szerk.): Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Budapest, 1971.
DEGRÉ Alajos: *Szavazási rend az 1848 előtti megyegyűléseken*. In: Fejérmegyei történeti évkönyv, 7. kötet. 1973.
DEGRÉ Alajos: A megyei közigazgatás átalakulása a XVIII. század elején. In: Jogtörténeti tanulmányok, IV. kötet. Budapest, 1980.
DEGRÉ Alajos: *A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt*. In: Vas Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv, I. kötet. Szombathely, 1976.
DEMKÓ Kálmán: *A szepesi jog: keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz.* Budapest, Akadémia, 1891.
DEMKÓ Kálmán: *Lőcse története*. Lőcse, Reiss Nyomda, 1897.
DEMKÓ Kálmán: *A szepesi szászok ősi jogélete*. Lőcse, Reiss Nyomda, 1896.
DEMKÓ Kálmán: *A felső-magyarországi városok életéről a XV-XVII. században*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.
DIVÉKY Adorján: *A Lengyelországnak elzálogosított XVI szepesi város visszacsatolása*. Budapest, Szepesi Szövetség, 1929.
DOBSZAY Tamás: *A községi igazgatás rendezésének egyes kérdései Magyarországon (1766-1849)*. In: Orosz István: (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon: tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Budapest, Korona, 1994.
ENGEL Pál: *Honor, vár, ispánság: tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
FEKETE NAGY Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Budapest, Akadémia, Országos Levéltár, Felvidéki Tudományos Társaság, Szepesi Szövetség, 1934.
FÜGEDI Erik: *Középkori magyar városprivilégiumok.* In: Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.
FÜGEDI Erik: *Vár és társadalom a XIII-XIV. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977
GÁBOR Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*. Budapest, Grill Károly Könyviadóvállalata, 1908.
GÁRDONYI Albert: *Városaink a török hódoltság után.* In: Városi Szemle, 1954.
GYÖRFFY György: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől a vármegyéig, a törzstől az országig.* In: Századok, 1958/1-4.
H. NÉMETH István: *A szabad királyi rang a kora újkorban.* In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv, I. 2006.
HAJNÓCI R. József: *A szepesi bányavárosok története.* Lőcse, Reiss T. J. Könyvnyomdája, 1903.
HENCZ Aurél: *Területrendezési törekvések Magyarországon. Az államigazgatási jogi szabályozás aspektusából.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.

HÓMAN Bálint: *A magyar városok az Árpádok korában*. Budapest, Franklin Nyomda, 1908.
HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18-19. században.* Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2010.
HOLUB József: *Az egyházi nemesek jogállása a középkorban.* In: Regnum 1944-46.
HRADSZKY József: *A szepesi "Tíz-lándzsások széke" vagy a "Kisvármegye" története.* Lőcse, Reiss T. J. Könyvnyomdája, 1895.
ILLYEFALVY Lajos: *A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története*. Makó, Gaál Nyomda, 1907
KÁLLAY István: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
KÉRÉSZY Zoltán: *A vármegyék szereplése a politikai élet terén 1526-1848-ig*. Debrecen, Városi Könyvnyomda, 1896.
KIRÁLY János: *Pozsony város joga a középkorban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.
KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.
KUBINYI András: *A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963.
LADÁNYI Erzsébet: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 1996.
LASZOVSZKY Emil: *Túrmező.* In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben XXI. kötetében. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1901.
NAGY Sándor: *A hajdúvárosok és a Hajdú-kerület büntetőbíráskodásának szervezete. 1606 - 1871*. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve. V. Hajdúböszörmény, 1983.
PLEIDELL Ambrus: *A magyar várostörténet első fejezete*. In: Századok, 1934/1-3.
RÁCZ István: *A hajdúk a XVII. században.* Debrecen, KLTE, 1969.
SVÁBY Frigyes: *A Lengyelországnak elzálogosított 13 szepesi város története.* Lőcse, Reiss T. J. Könyvnyomdája, 1895.
SZAKÁLY Ferenc: *A parasztvármegyék a XVII és XVIII. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.

9. A törvénykezés szervei a XI. századtól 1848-ig.

(Tóth Zoltán József)

A törvénykezés fogalma. A törvénykezés (bíráskodás) a bíróság igazság és jogszolgáltatása elsősorban büntető és polgári ügyekben. A törvénykezés szervei, a bíróságok az igazság és jogszolgáltatás szervei: a törvényszékek, illetve bíróság. A középkorban a jog elsősorban szokásjogot jelentette, de az állam, a király büntető hatalma, valamint a tulajdonhoz, birtokhoz való jogosultság, a jogképesség meghatározása egyes személyeknek, közösségeknek, meghatározott társadalmi állásúaknak, már a XI. századi királyi dekrétumokban *„törvénykönyvekben”* megjelent. A király a legfőbb bíró, maga az igazság letéteményese, ezért a törvénykönyvei maga az igazság. A bíró fórumokon a bíró feladata elsődlegesen a vádelvű (akkuzatórius) eljárás keretében (XI-XIII. század), hogy megtalálja az igazságot. Ítéleteivel nemcsak az írott jogot alkalmazta, hanem a szokásjogot is alakította. A középkor századaiban a bírót, (különösen a vármegyei és falusi bírót) „igaz embernek” nevezték. A nyomozóelvű (inkvizitórius) eljárásban (a XIII. századtól kezdődően) az írott jog szerintijogszolgáltatáson volt a hangsúly. A magyar bíróságok vegyes (a vádelvű és a nyomozóelvű eljárás egyes elemeit is tartalmazó) eljárásban működtek a késő középkor századaiban 1848-ig és az írott joggal egyforma súllyal alkalmazták és alakították a szokásjogot is.

A magyar állam törvénykezésének jellemzői a X. századtól 1848-ig. A tradicionális magyar állam közigazgatását a X. századtól 1848-ig a következő jellegzetességekkel lehet leírni:

A fejedelmi korszakban a honfoglalástól I. (Szent) Istvánig a IX. század végétől a X. század végéig a **fejedelmi hatalom** is megoszlik a szakrális, katonai és bírói funkciót betöltő személyek között. A nemzetségi társadalomban kialakulása óta folyt bíráskodás, de bírósági szervezet csak a keresztény királyságban alakult ki.

A XI. századtól **király mint legfőbb bíró** ítélkezett, és a királyi udvarban a királyi tanács országos méltóságúvá váló tagjai helyettesítették. A központi, a királyi udvarhoz kötött törvénykezéssel, a királyi vármegye rendszer megszervezésével párhuzamosan az uralkodó kialakította a vidéki, király nevében történő területi bíráskodás rendszerét, szervezetét.

A XIII. századtól a királyi **központi és területi bíráskodás** mellett a nemesi önkormányzó vármegye fokozatos kialakulásának első szabadsága, hogy a vármegyékben a szerviensek (feltehetően a nemzetségi hagyományok továbbéléseként is) saját maguk ítélkeztek saját maguk felett. Ennek volta az első jogforrása a kehidai oklevél (1232).

A XI. és a XV. század között az egyházi rend, egyes kiváltságolt területek és közösségek (székelyek, szászok, szabad királyi városok stb.) saját bírósági szerveket és joggyakorlatot alakítottak ki.

A rendi korszakban a magyarországi bíráskodási rendszer alapvetően három részből állt: a király bíróságai (központi és területi/vidéki), az önkormányzati (vármegyei, szabad királyi városi) bíróságok, és az egyes kiváltságolt közösségek saját ügyeikre kiterjedt bíróságaik, illetve személyekhez rendelt hatáskörben eljáró bíróságaik.

A büntetőjogban is kettéváltak a bűncselekmények kategóriái, követve a bírósági fórumok kettőségét, a királyi és az autonóm típusú bíráskodás rendszerét. A királyi bíróságok hatásköre és illetékességébe tartozó közbűncselekmények és ennek részét képező fő- és vagyonvesztéssel szankcionált bűncselekmények, azaz a hűtlenségi bűncselekmények, amely ügyekben az ország minden rendű és rangú lakosa feletti ítélkezést is jelentette, valamint a nemesi vármegyei bíróságok hatáskörébe tartozó magánbűncselekmények. Ezek fő vagy vagyonvesztéssel büntethető nagyobb hatalmaskodások és más büntetéssel is sújtható egyéb bűncselekmények. (Az egyházi, szabad királyi városi és más autonóm közösségek is kialakították a saját rendjük ellen elkövetett bűncselekmények körét és a saját bíróságuk bírálta el.)

A magyar bírósági szervezet történeti és funkcionális szakaszolása a királyság korától.

A magyar bírósági szervezet történeti alakulásában, illetékességi és hatásköri csoportosításban a következők szerint oszthat fel:

1. A központi királyi bíróságok XI. századtól 1848-ig.
2. A területi, vidéki királyi bíróságok a XI. századtól a 1848-ig
3. A vármegyei bíráskodás a XIII. századtól 1848-ig.
4. Az autonóm bíróságok a XI. századtól 1848-ig.

1. A központi királyi bíróságok a XI. századtól 1848-ig.

A királyi központi bíráskodás a király családja és a szabadok feletti elsődlegesen nem magánjogi, hanem büntetőjogi ügyek bírói joghatóságát, bírói jogkörének helyettesítését az királyi udvar egyes tagjaira, majd kiváltságolt közösségekre és személyekre ruházta át. Állandó szervezettel rendelkező központi bíróságok a király udvar, a királyi kúria törvényszékeiből alakultak ki. A királyi bíráskodás az őt helyettesítő méltóságokkal való megosztásának oka a hatékonyabb ítélkezés, amely a király személyének tehermentesítésével valósulhatott meg.

A központi királyi bíróságok rendszere Szent Istvántól Szapolyai Jánosig (XI. század – 1541)

A királyi jelenlét bírósága

A királyi jelenlét bírája, azaz aki a királyt bíráskodásában helyettesíti: a nádor (aki a királyi pecsét őrzője is volt). A nádor hatáskörét már I. (Szent) László idején kiterjesztették. II. István király (1121-31) korában a nádor a királyi vidéki, kúrián kívüli bírája lett (1342-ig, amikor a nádor ismét a királyi kúriában bíráskodott).

A királyi jelenlét új bírája az udvarispán lett, akit majd udvarbírónak, a XIII. századtól országbírónak neveztek. Az országbíró a kúrián belül mindenki ügyében eljárhatott (Aranybulla, 1222. évi IX. tc.). Helyettese lett az alországbíró. (Az udvarispán udvarbíró az udvar más ügyeit, így a gazdasági ügyeket a XII. század végére átadta a tárnokmesternek.) A tárnokmester a XIII. századtól a királyi jelenlétet képviseli a szabad királyi városokban.

A királyi különös jelenlét bírósága

A király azonban személyesen is bíráskodott továbbra is a nádor és az országbíró mellett. Ezt nevezték a király különös jelenlét bíróságának (1296). A király különös jelenléti bíróságon a királyt a XIV. századtól a (fő)kancellár helyettesítette, majd elnökölt is ezen a bíróságon. (Helyettese a király különös jelenlét helyettese)

A királyi személyes jelenlét bírósága

A XIV. századra a királyi kúriának már két rendes bírósága volt, a királyi jelenlét (nádor és az országbíró), valamint a főkancellár bírósága. A király azonban továbbra is ítélkezett személyesen (elsődlegesen hűtlenségi ügyekben) és ezt a bíróságot hívták a királyi személyes jelenlét bíróságának. Ugyanakkor itt is szükségessé vált a helyettesítés. Erre először az országbíró, a főkancellár, majd a titkos kancellár kapott megbízatást. 1464-ben Mátyás király egyesítette a titkos és a főkancellári méltóságot, a királyi különös bíróság a királyi személyes jelenlét bíróságába olvadt és megszűnt a főkancellár bíráskodása.

Az 1486. évi LXVIII. tc. alapján az ország rendes vagy nagybírái: a nádor, az országbíró, a személynök, (valamint a kancellár, amíg bíráskodik). Az ország további nagybírái: a tárnokmester, az erdélyi vajda és a horvát bán.

A királyi (ítélő)tábla (1478-1526/41)

A királyi ítélőtáblát, a kúria egységes és állandóan ítélkező bírósági szervezetét Mátyás király alakította ki (1478. évi XII. tc.). Előzmények: a királyi központi bíróságok IV. Béla király óta nyolcadokban, oktávákban, azaz nagy egyházi ünnepek nyolcadik napjától ítélkeztek. Ezek száma a XV. század második felére négyre nőtt. A két nagyoktávában (Szent György és Szent Mihály napja után) 40-40, a két kis oktáván 20-20 napig ítélkeztek. Ugyanakkor a megnövekvő ügyek száma szükségessé tette az összehangolt, nagyobb létszámú és hosszabb ideig tartó bíráskodást. A királyi tábla szervezete és ügyrendje állandósult a XV. század utolsó harmadában. A királyi tábla az ország nagybíráiból, a velük együtt ítélkező főrendekkel és köznemesekkel, valamint a döntéseket szakszerűen előkészítő ítélőmesterekből állt. A királyi tábla továbbra is nyolcadokban ítélkezett, de szervezettsége és létszáma lehetővé tette az ügyek megfelelő elbírálását. A királyi tábla az ország három részre szakadása után is, rendszertelenül működött a királyi Magyarország területén, de legfelsőbb bírói fórum hatáskörét a XVI. század második felére elvesztette.

A királyi ítélőtábla **elnöke** a személynök. **Tagjai:**

- köteles volt megjelenni: az ország három rendes bírája: a nádor, az országbíró, a személynök, ezek helyettesei, ítélőmestereik.

- megjelenhetett: a tárnokmester, az erdélyi vajda, horvát-szlavón bán, ezek helyettesei és ítélőmestereik, továbbá az országgyűlés által választott egy főúr, egy főpap, valamint a 16 jogban jártas nemes.

A királyi ítélőtábla **hatásköre**: a kizárólag királyi bíróságok által elbírálható ügyek, a vármegyékből fellebbezett ügyek, a vajdai, báni és más külön bíróságtól fellebbezett ügyek. Hatáskörébe tartozott a kizárólagos nádori hatáskörbe tartozó ügyek (király az egyik peres fél; kunok, jászok és Dalmácia ügyei; a nádor mint választott bírónak az ügyei). Hatáskörébe tartoztak az országbíró hatáskörébe tartozó ügyek (Erdélyből, valamint Horvát-Szlavón

országokból fellebbezett és magszakadási ügyek), valamint a személynökhöz fellebbezett városi ügyek. (A tárnokmester saját bíróságán ítélt a tárnoki városok felett.)

A király saját személyében történő bíráskodása már csak az örökös főispánok, a lovagi becsületbírósági, valamint az öt nagyobb hatalmaskodás fellebbviteli ügyeiben döntött.

A királyi központi bíróságok rendszere 1541-1848 között.

Amikor a török hódoltság miatt az ország három részre szakadt, a királyi udvar Bécsbe költözött, emiatt megszűnt a királyi kúria bírósági rendszere is. A korszakot két időszakra lehet osztani. A.) A XVI. század második felétől a királyi tábla helyett és mellett a nádor, mint helytartó és legfőbb bíró körül alakult ki új legfelsőbb és királyi központi bírósági fórum a Hétszemélyes Tábla. B.) Az 1723-as igazságügyi reform után a központi bíróságok új rendszere jön létre, amely 1848/49-ig működik.

A Hétszemélyes tábla

A nádor körül kialakult új bíróság a XVII. századra nyerte el végleges formáját. A Hétszemélyes tábla hatáskörébe az ország nagybíráitól fellebbezett ügyek tartoztak. Elnöke a nádor, tagjai három főúr és három főpap, köztük az országbíró és a tárnokmester. Emellett működött a királyi tábla is, de összetétele módosult (például a nádor és az országbíró nem itt ítélkezett). Ebben a korszakban az ítélőmesterek vándorbíráskodása töltötte be azt az űrt, amely török háborúk okozta rendszertelen kuriális bírósági működést helyettesítették.

A központi bíróságok rendszere az 1723-as bírósági reform után

Az 1723-as reformot megelőzte az 1715-ös országgyűlés által felállított bizottság *(Commissio Systematica)* előkészítő munkája. A reform által a királyi udvartól elválasztott, állandóan működő a kornak megfelelő bíróság, királyi kúria jött létre. Székhelye Pest lett. A királyi kúria két bíróságból állt: 1.) a Hétszemélyes Táblából és 2.) a Királyi Táblából. Létrehozták a több vármegyei területi illetékességű 3.) kerületi táblát.

A Hétszemélyes Tábla

Elnöke a nádor, helyettese az országbíró volt. Tagjai: öt főpap, hat főrend (köztük az országbíró és a tárnokmester) és kilenc nemesi ülnök. A Hétszemélyes táblára a Királyi Tábláról lehetett fellebbezni.

Királyi Tábla

A Királyi Tábla elnöke a személynök, helyettesei az alnádor és az alországbíró. Tagjai: főpapok, főurak, ülnökök, ítélőmesterek. Első fokon járt el hűtlenségi és ingatlanra vonatkozó gyökeres (régi) tulajdonjogi ügyekben. Másodfokon a báni, Kerületi Táblákon, tárnoki széken, valamint vármegyei törvényszékről fellebbezett ügyekben.

Váltófeltörvényszék

A királyi kúria 1841-ben új fóruma váltófeltörvényszék lett. Tagjai: az elnök, bírók és a szabad királyi városokból delegált ügynökök. Hatásköre: értékpapír és kereskedelmi ügyletek.

A kerületi tábla

Az országban négy kerületi táblát, a nagybírók megbízásából vagy anélkül, a török időkben vidéket járó és ítélkező ítélőmesterek önálló bíráskodásának megszüntetésével együtt állítottak fel. A táblák elnökből (és eredetileg négy, majd öt-hat) bíróból és ülnökökből álló bíróság volt. Hatáskörük elsőfokú, és kizárólag több vármegyei bíróság illetékességi területéhez tartozó polgári ügyekben járt el. (A négy kerületi tábla: 1. A Dunán inneni (Nagyszombat), 2. Dunántúli (Kőszeg), 3. Tiszán inneni (Eperjes), 4. Tiszántúli (Nagyvárad, majd Debrecen).

2. A királyi területi bíróságok a XI. századtól 1848-ig.

A királyi udvarban a központi bíráskodással párhuzamosan meg kellett szervezni a király területi, vidéki bíráskodását, mindazon ügyekben, amelyek az évszázadok alatt a királyi

bíróságok illetékességébe tartoztak. I. (Szent) István király korától működtek területi bíróságok. Legkésőbb az 1723-tól 1848-ig működő kerületi táblák.

Szent István korában a **vidéki bíráskodást** a királyi vármegyék élén álló ispán gyakorolta. Szent László korától (XI. század második fele) a XIII. századig a király által megbízott királybírók ítélkeztek a megyésispán székhelyén, vagy más néven billogosok, ugyanis a maguknál lévő ércbilloggal (pecséttel) idéztek. A királybíróktól a bíráskodást a nádor vidéki bíráskodása vette át a XIII. századra. (Csak Könyves Kálmán király uralkodása alatt működtek az egyházmegyés püspökök és a területükön illetékességgel és hatáskörrel rendelkező királyi vármegyék ispánjaiból álló törvényszékek a zsinati törvényszékek**).**

A **nádor vidéki bíráskodása** saját kúriájában a XII. századtól (II. István) 1342-ig tartott. A nádor a szerviensek és nemesek országos bírája. A nádori kúria szervezetileg 1342 után sem lett teljesen része a királyi kúriának.

A **bírói közgyűlések.** A bírói közgyűlések a királyi kúrián kívüli törvényszékek voltak.

A király által tartott országos bírói közgyűlések. Ezek a legkésőbb a XII. századtól Fehérváron tartott törvénylátó napok gyűlései. A király bíráskodása a Fehérvári törvénylátó napokon a XIII. század végéig tartott.

A **nádori közgyűlés.** A nádori bírói közgyűlés a XIII. századtól 1486-ig tartott (1486. évi I. tc.). Ezekre a közgyűlésekre azért volt szükség, mert a nádor saját kúriájában végzett bíráskodása, a XIII. században a fehérvári törvénylátó napok, és a nemesi vármegyei bíráskodás kapacitása nem volt elég a peres és büntető ügyek elbírálására. A közgyűlés több megyére kiterjedt illetékességgel és hatáskörrel működött. Kötelesek voltak jelen lenni az érintett vármegyék ispánjai, szolgabírái. A XIV. századtól ülnökökkel ítélkezett a nádor. A nádor a közgyűlés ügyeit áttehette a nádori kuriális bíróságára.

A főispán által tartott bírói közgyűlés. A király bírói közgyűlésre a nádoron kívül megbízta a főispánt, saját vármegyéjében tartott közgyűlésre (XIV-XV. század).

A kikiáltott közgyűlés. A XV. század elejétől a király megbízásából a nemesi vármegye nyilvános kikiáltással összehívott gyűlése egyes nagyobb hatalmaskodások tudományvétele (tényfeltárása) céljából.

Az ítélőmesterek. A XVI. század második felétől 1723-ig az ország valamely nagybírája által megbízott, de esetenként megbízás nélkül vidéken ítélkeznek a nagybírák ítélőmesterei. A török időkben a királyi bíróságok rendszertelen működése miatt tette szükségessé ezt a fajta bíráskodást. Az ítélőmesterek vidéki bíráskodása a kerületi táblák felállításával ért végérvényesen véget.

A kerületi táblák voltak 1723 és 1848 között a királyi központi bíróságnak a Királyi Kúriának a területi törvénykezési szervei.

3. A vármegyei nemesi bíráskodás XIII. századtól 1848-ig.

A vármegyei törvényszék *(sedes iudicaria,* összevonva: **sedria).** A vármegyei nemesi bíróság, igazságszolgáltatás az autonóm nemesi vármegye első intézménye. Első fennmaradt dokumentumunk a leendő vármegyei önkormányzat elve alapján működő törvénykezésről, az 1232-es zalai királyi szolgák (szerviensek) királytól kapott kiváltságlevele (kehidai oklevél). Ez nem egy elszigetelt jelenség volt, mert már a XIII. század végétől a vármegye nemessége a bíráskodást az általuk választott négy bíróval és a megyésispánnal együtt gyakorolták. A bíráskodás kötelezettség is volt nemesek számára. A vármegyei nemesi bíráskodás azt jelentette, hogy egy-egy vármegyében, ahol a nemesek általában ismerték egymást, saját egymás közötti jogi vitájukat a közösség színe előtt, annak ítélete szerint rendezték. A XV. századtól alapvetően az állam elleni bűncselekmények és a családon belüli élet és testi sértés elleni bűncselekmények kivételével, (amelyek megítélése a királyi kúria valamely bírósága alá tartozott) saját maguk ítélkezhettek minden más bűncselekmény esetén és az egymás közötti

polgári ügyekben, de a magszakadási és birtoklevél hitelességi ügyek nem tartoztak ide). A XIV. századtól a négy választott bíró, a szolgabíró, a főispánt helyettesítő alispánnal együtt ítélkeztek. A XV. századtól, pedig az ítélkezésben résztvevő ülnököket választottak. 1613-tól (1613. évi XXIV. tc) ezek mellé a „rendes ülnökök" mellé „rendkívüli ülnököket" választottak, akiket átvéve lassan az előbbiek helyét, táblabíróknak hívtak. A sedrián így az alispán elnökletével, választott bírák és táblabírák, mint az ítélkezésben is résztvevő ülnökök bíráskodtak. (A XVIII. századtól a főispán nevezte ki a táblabírákat.)

A vármegyei törvényszék a XVII. századtól két részre válik: polgári törvényszékre, valamint büntető (fenyítő) **törvényszékre.** Mellettük, kialakult a **szolgabírói szék** a XVI. században és az **alispáni ítélőszék** a XVIII. század elejére.

A vármegyei törvényszék hatásköre és illetékessége:

Elsőfokú bíróságként járt el azokban a polgári ügyekben, amely meghaladta az alispáni szék hatáskörét, büntető ügyekben a nagyobb hatalmaskodási ügyekben és a pallosjoggal nem rendelkező nemesek jobbágyai ügyében.

Másodfokú bíróságként járt el az alispáni és a szolgabírói széktől fellebbezett ügyekben. (Továbbá a mezővárosoktól és az úriszéktől fellebbezett polgári ügyekben)

Az alispáni és a szolgabírói szék hatáskörei:

Az alispáni székhez meghatározott pertárgyértékű polgári ügyek és a kisebb hatalmaskodások tartoztak.

A szolgabírói székhez az alispáninál kisebb pertárgyértékű polgári ügyek.

4. Az autonóm bíróságok a XI. századtól 1848-ig.

Az autonóm, saját önkormányzatiságuk részét képviselő törvényszékkel a következők rendelkeztek:

A szentszéki bíróságok

A szentszéki bíráskodás eredete még a római birodalom korába vezet vissza az egyházi szervezet kiépüléséig, és a keresztény hit államvallássá válásának koráig. Magyarországon ezt a rendszert a keresztény államalapítás korában átvették. A kánonjog alapján a szentszéki bíráskodás **hatáskörébe tartoztak**: az egyháziak büntetőügyei (az 1231-es papi aranybulla) világiak ügyei a (XV. században): az istentiszteletet, hitet sértő cselekmények és eretnekség; házassági kötelék ügyei, uzsoraügyek; egyes végrendeleti ügyek; hamis eskü, hitszegés. Az egyházi birtokügyek mindig királyi bíróság alá tartoztak.

A szentszékek fórum rendszere. Szentszéki ügyekben az elsőfokú bíróság a megyés püspöké volt, a másodfok az érseki szentszék volt, a harmadfok maga az esztergomi érsek, aki pápai legátusként, a pápa követeként a pápa nevében ítélkezhetett fogadhatott jogi felülvizsgálatra bármely egyházi pert Magyarországról. (A legátusi jogkör egyedülálló bíráskodási hatalmat jelentett Európában az esztergomi érseknek a XIV. századtól). A negyedik fórum az apostoli szentszék, a római kúria, azon belül a Sacra Rota Romana, amit azonban az esztergomi érsek legátusi hatalma és Zsigmond király Placetum regiuma (pápai joghatóság Magyarországon csak a magyar király jóváhagyásával érvényesülhet) szinte kizárták.

A protestáns keresztény hit terjedésével az új felekezetek saját bírói fórumrendszert alakítottak ki, különösen házassági ügyekkel kapcsolatban. Az evangélikus egyházban az első fok a lelkész volt, a másodfok a világi törvényszék. A református egyházban is az első fok a lelkész volt, a másodfok a református egyház zsinati bírósága. A Carolina Resolutio (1731) alapján a protestáns egyház ügyei a katolikus szentszéki bíráskodás alá tartozott. II. József megszüntette a világi ügyekben a szentszéki ítélkezést. A protestáns egyházak ügyei visszakerülnek a protestáns egyházak hatáskörébe. Az egyházi bíróságok hatáskörét és kizárólagosságát az 1894. évi XXXI. tc. szüntette meg.

A városi polgárok bíróságai

A királyi városok kiváltságok már a XI. századtól magukban foglalták a bíráskodás kiváltságát. A bíráskodást a várost vezető városbíróból vagy főbíróból és esküdtekből vagy tanácsosokból álló városvezetés a magisztrátus vagy tanács mint törvényszék végezte. A XIV. századtól az számított szabad királyi városnak, amelyek mind polgári, mind büntető ügyekben teljes joghatósággal rendelkeztek, azaz a pallosjoggal, a halálbüntetés kiszabásának és végrehajtásának jogával is. A városi bíróságok joghatósága elsősorban a saját polgáraira, illetve a városuk területén tartózkodó idegen polgárokra terjedt ki.

A városok joga és fellebbezési lehetőségeik. A szabad királyi városok az egyes „anyavárosok" jogát követték ítélkezési gyakorlatukban (Pozsony, Buda, Székesfehérvár). (A XV. század elejéig az egyes városok még az *„anyavárosokhoz"* is fellebbezhettek.) Fellebbezni a városi bíróságok ítéletei ellen csak magánjogi ügyekben lehetett. A szabad királyi városok közül a *„tárnoki városok"* fellebbezhettek a tárnokmesterhez, a Tárnoki Székre. A *„tárnoki városok":* Buda, Kassa, Bártfa, Eperjes, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, majd Pest (a XIX. századra 28-ra nőtt a számuk). A többi szabad királyi városnak (így például Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse) valamint a bányavárosoknak (a XIX. századra összesen 40 város) a személynök, a személynöki szék volt a fellebbviteli bíróságuk. A tárnoki széktől még lehetett fellebbezni a személynöki székhez. A tárnoki szék külön jogot alakított ki (Tárnoki cikkelyek), az elsősorban Buda város joggyakorlatát követő tárnoki jogot.

A XV. századtól a királyi kúriától független tárnoki széken a tárnokmester nem főpapokból, főnemesekből és nemesi ülnökökből álló, hanem a szabad királyi városok által delegált bírótársakkal törvénykezett. A személynök királyi kúriai tagokból és ítélőmesterekből álló tanácsban ítélkezett szintén a városi jogok alapján a városi ügyekben.

A kunok, a jászok, a szepesi szászok, és a hajdúk bíróságai.

A **kunok** elsőfokú bírósága a szállásbírók voltak, akik mellé a nép bírótársakat választott. A kun szállásterületet is székekre osztották, ahol a nádor által megbízott székkapitány a kunok kapitányával együtt bíráskodott. A fellebbviteli fórumuk a nádor volt, mint a kunok bírája és ispánja. A **jászoknál** a kun mintára létrejött jászszék volt a törvénykező szerv is. A fellebbviteli fórumuk szintén a nádor volt. A török időkben a kun és jász önkormányzatiság és bíráskodás megszűnt. A jászkun önkormányzati, a vármegyékbe nem integrált terület a XVIII. században jött ismét létre. Az elsőfokú bíróságok a kerületi székek voltak, a másodfokú törvényszék a vármegyei törvényszékkel azonos szintű főkapitányi szék volt. Itt a nádor által megbízott alkapitány a főkapitánnyal, valamint a kerületi kapitányokkal és az ott választott esküdtekkel bíráskodott. A bíróságok polgári jogi és büntető ügyekben is eljártak. A legfelsőbb fórum továbbra is a nádori főtörvényszék volt.

A szepesi szász városok bíráságának alsó foka az egyes szepesi város bírósága, másodfoka a szepesi szászok ispánja, aki a 24 szász város bírájával együtt bíráskodott. 1412-től 1772-ig, a 13 szepesi város elzálogosítása után ez rendszer részlegesen működött tovább, igazgatásuk és törvénykezésük vármegyei felügyelet alá tartozott, miközben egyes városok szabad királyi várossá váltak. A 1778-tól az újjászervezett 16 szepesi város önálló bíráskodási joggal egészen 1876-ig rendelkezett. A középkorban kialakított önálló jogukat jogkönyvbe, a Zipser Wilkührbe foglalták.

A hajdúk bíráskodása. A magyar országgyűlés 1622-ben (1622. évi XCII. tc.) a hajdú kerületet autonóm területként ismerte el. A hajdúkerület elsőfokú bírósága a hadnagyból és 12 esküdtből álló városi tanács volt. A másodfok a kerületi törvényszék volt. Ezek a bíróságok csak magánjogi ügyekben jártak el. Büntető ügyekben a király által kinevezett főkapitány, a városi hadnagyok és a hajdú közgyűlés által választott táblabírák jártak el 1848-ig. A kerületi törvényszéktől a királyi felső bíróságokhoz (királyi kúriához) lehetett fellebbezni.

Az úriszék. A földesúri bíráskodás eredete a familiáris, a ház népe feletti bíráskodás, majd a földesúrral kölcsönös dologi kötelezettségben élők a királybírák helyett a földesúrhoz fordultak, aki tisztjeivel, valamint a falvakból valókból együtt bíráskodott. A XIII. század

elejétől ezt a szokás által kialakított bírói joghatóságot a királyi hatalom mentesség adományozásával elismerte. A mentesség azt jelentette, hogy a vele dologi viszonyban álló falvakat kivette a más bíróságok jogköréből. A XIV. századra már minden nemes és szabad birtokos rendelkezett joghatósággal jobbágyai felett. Az immunitás esetenként lehetett korlátlan, ami azt jelentette, hogy a földesúr „pallosjogot" kapott, vagyis olyan bűncselekmények ügyében is eljárhatott, amelynek ítélete a halál is lehetett, és az ítéletet végre is hajthatta. A pallosjog nemcsak jog volt, hanem kötelesség a gonosztevőkkel szembeni eljárásra. Az úriszéken a földesúr vagy familiárisa elnökölt, és nemes és nem nemes bírákkal ítélkezett a szolgabíró jelenlétében. A XVI. századtól már nem a földesúr, hanem valamely vármegyei tisztviselő, nemes elnökölt, és a nem nemes ülnökök sem voltak már jelen a szolgabíró mellett. Ugyanakkor jellemző, hogy a földesúr egyes bíráskodási jogosítványait átruházta a falusi bíróra, aki választott esküdtekkel járt el. (Esetenként egy személynek is átadta a falusi bíráskodás jogát. Például a felvidéken a soltésznak, az erdélyi román falvakban a kenéznek) Az úriszékhez jobbágyok közötti, illetve nemes és jobbágy közötti ügyek tartoztak. Az úriszéktől az alispáni székhez lehetett fellebbezni. A földesúri mezővárosok a falvakhoz hasonló helyzetben voltak, amennyiben nem kaptak a földesúrtól önálló bíráskodási jogot.

Erdély bíróságai

A központi bíróságok. Erdélyben a hét magyar vármegyétől az erdélyi vajdához lehetett fellebbezni. Az **erdélyi vajda** a XIV. században bírói közgyűléseket is tartott, ahol ekkor a székelyeknek és a szászoknak is meg kellett jelenniük. A közgyűlés helyére lépett a XV. század elején a vajda törvényszéke, ahol a vármegyéktől fellebbezett ügyeket is elbírálták. Egyes ügyekben a XV. század végétől lehetett még a királyi kúriába az országbíróhoz fellebbezni. Erdély függetlenedésével a vajdai törvényszék helyett 1544-ben felállították a fejedelmi táblát. A táblának elnöke két ítélőmesterrel és tíz esküdttel ítélkezett. A fejedelemi táblától a fejedelmi tanácshoz lehetett fellebbezni. 1691 után magyarországi mintára III. Károly király felállította a királyi táblát (Marosvásárhely), amely elnökből, ülnökökből és ítélőmesterekből állt. A királyi táblától az erdélyi főkormányszékhez (Gubernium) lehetett fellebbezni 1848-ig. (Egyes ügyekben még a bécsi erdélyi udvari kancelláriába lehetett tovább fellebbezni.)

A vármegyei és városi bíróságok és úriszékek a magyarországihoz hasonlóan szerveződtek.

A székelyek bíróságai. A székelyek bíróságai a hét székely szék területéhez kötött joghatóság szerint szerveződtek. A legalsóbb szinten a székely falvak helyi életviszonyait részletesen szabályzó székely falutörvények alapján, a falu társas bírósága jár el. A székek bíróságán a választott hadnagy és a vajda által kinevezett székbíró a székely közrendűek és előkelők (primor, lófő) által választott esküdtekkel ítélkeztek. A XV. századtól a hadnagyot kapitánynak a székbírót királybírónak hívták, akiket a székelyek ispánja, majd a fejedelmi korban a fejedelem nevez ki. (A XVII. századtól mint már főkirálybírót és a helyettesét is választják). A XVIII. századig az első fok a *„fiú",* vagy *„alszék",* a másodfok az Udvarhelyszék, mint „anyaszék" volt. Innen a székelyispánhoz, majd a vajda-székelyispánhoz lehetett, illetve az általa és a székek által tartott székely nemzetgyűléshez fordulni. A székelyispán a bírói széken a szék által választott két bírótárs, valamint tizenkét választott lófővel bíráskodott. A vajdától a királyi kúriához lehetett szűk körben fellebbezni. A fejedelmi korszakban a székelyek ispánja a fejedelem volt, így hozzá lehetett fellebbezni. A XVIII. században a széki bíráskodás két fokú lett. Az első fok az alkirálybíró elnökölte „fiú", vagy *„alszék",* a másodfok az Udvarhelyszék, az anyaszék *(„főszék", „derékszék")* lett, a főkirálybíró elnökletével. A harmadik fórum a királyi tábla volt. A kapitány és a királybíró egészen 1870-ig a közigazgatás és bíráskodás reformjáig bíráskodtak.

Az erdélyi szászok bíróságai. Az erdélyi szászok autonóm jogállása 1224-től a Diploma Andreanum kiadásától 1848-ig tartott. A *„Szászegyetem"* (*Universitas Saxonum)* igazgatási önkormányzatának a bíráskodási jogosítványa volt az egyik legfontosabb. A szász falvakban és

városokban a választott bíró, a geréb bíráskodott. A székekben szerveződött szászok másodfokú törvényszékekben a király által kinevezett királybírók, a választott székbírók, valamint a választott esküdtek bíráskodtak a székgyűlésen, mint bírói fórumon. A XV. században a szász polgárok megszerezték a királybíró megválasztásának jogát, ez azt jelentette, hogy városaik polgármesterei tölték be ezt a tisztséget. A székektől a szebeni szék vezetőkből álló és a szebeni polgármester és királybíró elnöklete alatt álló „hét bírák székéhez", azaz a „szász nemzeti közgyűléshez" lehetett fellebbezni. (Ez számított másodfoknak). A szász egyetemnek a legfőbb bírói fóruma a XV-XVI. századtól a szebeni királybíró (és polgármester) vagy más néven a szász ispán vagy gróf. Tőle a királyi kúriához a tárnokmesterhez, a magyar fejedelmek korszakában a fejedelmi tanácshoz, a 1691 után a Guberniumhoz lehetett fellebbezni. Az 1224-es kiváltság mellett a szász jogi és bíráskodási autonómiát jelentő szász jogot Fronius Mátyás 1553-ban írt művében, majd a későbbiekben a Statuta der Sachsen in Siebenbürgen című jogkönyvbe foglalták össze. (Ezt Báthory István 1583-ban megerősítette és 1853-ig hatályban volt.)

A katonai bíróságok rendszere.

A világi bíróságoktól elkülönülő katonai bíróságok rendszere a török háborúk idején alakult ki. *a)* A végvári katonák felett a seregszék ítélkezett a seregbíró elnöklete alatt, a fellebbviteli fórum a főkapitány hadszéke volt. *b)* A királyi zsoldoshadseregben az ezredeket vezető ezredtörzsben hadbíró készítette elő az ügyeket az ezredtörvényszékre. Jogorvoslati lehetőségük csak a tiszteknek volt, a fellebbezési fórum pedig a Haditanácson belül a vezérhadbírói hivatal volt. *c)* az állandó hadsereg felállítása után (1715) az ezredtörvényszéktől a magyarországi főhadparancsnokság mellett felállított főtörvényszékre lehetett fellebbezni, vagy az általa kiküldött, a hadsereget érintő polgári ügyekben is hatáskörrel bíró katonai delegált bíróságra. *d)* 1803-tól az egész császári hadsereg számára az Allgemeines-Militär-Appellationsgericht volt a fellebbezési fórum.

Irodalom:

BERTÉNYI Iván: *Az országbírói intézmény története a XV. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351.* Budapest, Pécs, Dialóg-Campus, 2008.

BÓNIS György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában.* Budapest, Sárkány Nyomda Rt. 1935.

BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686-1708).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.

BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* A kiegészítő jegyzeteket írta: BÉLI Gábor. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.

ECKHART Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és a vegyesházi királyok alatt.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.

JANITS Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Budapest,* Egyetemi Nyomda, 1940.

KÁLLAY István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

KÁLLAY István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

MEZNERICS Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16-19. században.* Budapest, Sárkány Nyomda Rt. 1933.

NAGY Sándor: *A hajdúvárosok és a Hajdú-kerület büntetőbíráskodásának szervezete. 1606 - 1871.* In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve. V. Hajdúböszörmény, 1983.
STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története.* Debrecen, Multiplex Media-Debrecen U. P. 1997.
SZENTPÉTERY Imre: *A tárnoki ítélőszék kialakulása.* In: Századok, 1934/pótfüzet.
SZOIKA Kamill: *A földesúri bíráskodás az Árpádkori Magyarországon.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1944.
VÁCZY Péter: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században.* Miskolc, Ludvig-Janovits Nyomda, 1930.
VARGA Endre: *A királyi curia 1780-1850.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
VERES Miklós: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.
VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig*. Pécs, 1927. I-II. k.
WENZEL Gusztáv: *Visszapillantás az előbbi magyar Curiának 1724-1769-iki működésére.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875.

10. Az egyházjog története Magyarországon

(Horváth Attila)

Az egyházjog, kánonjog

Az egyházjog fogalmának meghatározásánál különbséget kell tennünk a **kánonjog** (ius canonicum) és a szűkebb értelemben vett **egyházjog** (ius ecclesiasticum) között. A **kánonjog** az egyház, illetve a zsinatok vagy pápák által hozott jogtételeket, kánonokat öleli fel, amelyek között egyaránt fellelhetők egyházi és világi viszonyokat is rendező szabályok (pl. házasságkötésre vonatkozó szabályok, uzsora tilalma, végrendelet). Így az egyház világi ügyekben is ellátott bíráskodási funkciót. A kánonjogi szabályokat a XII. századtól kezdve a Corpus Juris Canoniciben gyűjtötték össze, e folyamat azonban a XVI. századtól egészen 1918-ig megszakadt.

A kánonjog a középkori Európában a római jog mellett anyajog is volt. Rendkívül nagy befolyást gyakorolt a kor magánjogára, közjogára, perjogára és büntetőjogára egyaránt. A magasabb rendű általános jogi elvek és a kiegyenlítő igazságosság a kereszténység szellemével átitatott jog meghatározott életmódra nevelték a lakosságot.

A kánonoknak korai törvényeink és a zsinati határozatok tág teret adtak. Az egyházi gondolkodás szerint a kánonokat a világi jognak nem kellett befogadnia, hiszen anélkül is kötelezték a keresztény hívő embert, az államnak pedig kötelessége volt e rendelkezések érvényre juttatása. I. (Szent) István törvényei ezért mondták ki, hogy a népnek templomba kell járnia, böjtölnie és gyónnia kell, valamint tizedet kell fizetnie. A királyt ezzel egy időben az egyháziak a legteljesebb mértékben támogatták. A kánonjog szabályait alapul véve, a püspök büntette meg az egyházi rendelkezések megszegőit. Az első két alkalommal a püspök, az esetleges újabb szabálysértés esetén pedig a király bírósága járt el. Mivel az egyház rendelkezéseit végső soron az állam kényszerítette ki, a hitvesgyilkolás, emberölés vagy éppen hitszegés világi büntetése mellett a kánonjogi szabályok szerint rendelt böjttel is sújtották a bűncselekmény elkövetőjét. Könyves Kálmán idején tartott első esztergomi zsinat és II. András uralkodása idején kiadott rendelkezések alapján a királynak egyetemes jog (ius commune) gyanánt kellett elismernie a kánonjogot. Mivel az egyház a középkorban politikai hatalom is volt, ezért bírói joghatósága alá kerültek egyes tisztán világi jellegű ügyek is pl. a házasság, a születés törvényessége, anyakönyvezés stb.

A későbbi évszázadokban az állam és az egyház egyre nagyobb mértékben elvált egymástól, és ennek következtében kánonjogi szabályok sorra veszítették el az állam által kikényszeríthető szankcióikat. A közhatalom a polgári házasság bevezetésével (1894. évi XXXI. tc.) szűnt meg véglegesen a kánonjog vonatkozásában. Ezután a jogtudósok nem is tartották valódi jognak a kánonjogot.

Az **egyházjog**, amely a német Kirchenrecht magyarra fordítása révén kapta a nevét, csak egyházi ügyekre vonatkozó egyházi és világi szabályokat magában foglaló joganyag. Tárgyköre igen sokrétű és nehezen körülhatárolható, hiszen az életviszonyoknak széles körét öleli fel: vallásügyi igazgatás, oktatásügy, egészségügy, belügy, hadügy (pl. tábori lelkészség), pénzügy, külügy stb. Ezek jórészt az állam által kibocsátott jogszabályok és nemzetközi szerződések, melyek közül külön kiemelendők a vallásszabadság biztosítására vonatkozó sarkalatos törvények. Az egyházjog tartalmát tekintve felosztható külső és belső egyházjogra. A **külső** vagy **állami egyházjog** azokat a jogszabályokat tartalmazza, amelyek az egyház és a közhatalom viszonyát szabályozzák. Ezek jórészt az állam által kibocsátott jogszabályok (törvények, rendeletek) és nemzetközi szerződések. Ezek a jogszabályok teszik lehetővé, hogy az egyház feladatait ellássa, valamint, hogy az egyházi vagyont megfelelően kezelje. Tárgyköre napjainkban is bővülő kört ölel fel. Emiatt nehezen elhatárolható a többi jogágtól, hiszen a mindennapi életnek szinte minden területét érinti: vallásügyi igazgatás, oktatásügy, egészségügy, belügy, hadügy, tábori lelkészség, pénzügy, igazságügy, külügy (Vatikán) stb. Ezek állami kényszerrel érvényesíthető jogszabályok. Külön kiemelendők közülük a vallásszabadságra vonatkozó törvények (pl. az 1848. évi XX. tc.) Az állami egyházjog alapján az egyház olyan jogi személyiséggel rendelkező szervezet, amely meghatározott közjogi és magánjogi jogokkal rendelkezik és bizonyos mértékű (büntető)jogi védelemben részesül.

A **belső egyházjog** szabályait az egyház illetékes szervei alkotják, illetve érvényesítik. E szabályok forrásai egyrészt az isteni kinyilatkoztatáson nyugvó ius divinum, másrészt az egyház jogalkotó tevékenysége révén keletkezett ius humanum. Ezek a jogszabályok határozzák meg az egyház szervezetét, működését és az egyház tagjainak az egyház sajátos céljaival kapcsolatos tevékenységét.

Mivel Magyarországon több egyház is működik, ezért többféle belső egyházjog is létezik: katolikus, evangélikus, református, görög keleti, izraelita stb. egyházjog.

A különböző egyházak eltérő nézeteket vallanak az állam által alkotott jogszabályokról. A katolikus egyház álláspontja szerint a világi hatalom nem alkothat formai kötelező erővel jogot az egyház saját jogköreire vonatkozóan, ami azért nem zárja ki, hogy az egyház a világi jogot elismerje. A lutheránus teológusok ezzel ellentétben a világi hatalomnak bizonyos tekintélyt engednek az egyházzal szemben. A református egyházjogi felfogás szerint minden jog Istentől ered, tehát a világi hatalom vezetőinek, tisztviselőinek az egyház tagjaként hivatalukat is a Szentírás szerint kell gyakorolniuk. A görög keleti egyház viszont elfogadja az állami jogalkotást.

Az egyházszervezet felépítése Magyarországon

A magyarság a kereszténységgel már a vándorlása során találkozott, de nem valószínű, hogy jelentősebb számban kereszténnyé váltak volna. A nyugatról jött térítő papokat, szerzeteseket először Géza fejedelem hívta be az országba. A szervezett térítés és ezzel párhuzamosan a magyar egyházszervezet kiépítése I. (Szent) István uralkodása idejében történt. István atyjától eltérően már nem politikai számításból, hanem belső meggyőződésből irányította a térítő munkát. Az államalapítás és a keresztény hit felvétele teljesen egyedülálló módon történt, ami abban is megmutatkozott, hogy addig mindenki egy-egy szomszéd nép vagy nagyhatalom hatására vált kereszténnyé. Magyarországon azonban egyetemes jelleggel,

különböző nemzetiségű és politikától mentes térítők tevékenykedtek. Ennek révén szemben Skandináviával és Csehországgal, független magyar egyház jöhetett létre.

Szent István a kor felfogásának megfelelően a szükséges legitimációt azzal szerezte meg magának, hogy a II. Szilveszter pápától (III. Ottó császár tudtával és beleegyezésével) kapott koronát, lándzsát és áldást. **Szent István koronája** azt jelképezte, hogy viselője Isten választottja, helytartója (viciarius Dei), akire Isten a hatalmat ruházta és ezért szuverén uralkodó. A pápa támogatásával, de saját királyi jogán alapította meg a magyar keresztény egyházat. (Szent István törvényei I. 13.) Korábban a történetírók úgy vélték, hogy ehhez különleges pápai megbízás volt szükséges a koronaküldés kapcsán. A történeti forráskritika azonban nem igazolta ezt a feltevést. Szent István hatalma a kor meggyőződése szerint Isten kegyelméből eredt. A Karoling-korban és az Ottók idején, az ún. **teokratikus államban** az uralkodó nemcsak világi hatalommal rendelkezett, hanem *„mintegy pap”* (quasi sacerdos) az egyház feje is volt egy személyben. Mindezt a koronázási ordó felszentelési mozzanata, a szent olajjal való felkenés szertartása bizonyította, amely megegyezett a püspökszenteléssel. A fejedelmek egyházszervezői és kinevezési jogköre tehát nem a profán hatalom megnyilvánulása volt, hanem mint a kereszténység védője a hitelvek kérdését leszámítva sui generis hatáskörrel rendelkeztek. Saját belátásuk szerint jelölhették ki az egyházmegyék határait, érvényesíthették akaratukat a püspöki székek betöltésénél, elnököltek az egyházi zsinatokon és atyai szóval dorgálták meg a kötelességeit nem megfelelően teljesítő püspököket. Az egyház viszont a világi bűncselekményeket is egyházi szankciókkal látta el és részt vett az állam kormányzásában.

Szent István nem az elsősorban a Német-Római Császárság területén kialakult, dologi jogosultságon alapuló ún. magánegyházi rendszert próbálta meg Magyarországon alkalmazni, amely a templomot a hűbéri birtok tartozékának tekintette, hanem az itáliai minta alapján a **közjogi jellegű keresztelő egyházat** honosította meg. Szent István a kor szigorú kánonjogi felfogásának megfelelően **tíz egyházmegyét** alapított (esztergomi és kalocsai érsekségek, váci, győri, veszprémi, pécsi, egri, csanádi, váradi és erdélyi püspökségek). I. (Szent) László és Könyves Kálmán uralkodása alatt ezekhez járultak a zágrábi és a nyitrai, továbbá a XIII. század elején a szerémi és a milkói, valamint a boszniai, a zengi és a korbáviai püspökségek. Elnevezésüket többnyire székhelyük alapján kapták, kivéve az erdélyit. Az egyházmegyéket Szent István jelentős birtokadományokkal látta el, de a legnagyobb jövedelmük mégis a tized volt. Az egyházmegyék határaikat római kori hagyományoknak megfelelően valamelyik folyónál vagy hegygerincnél húzták meg, de figyelembe vették a honfoglaló törzsek szálláshelyeit is.

A magyarországi egyházi hierarchia élén az **esztergomi érsek** (prímásérsek) áll, akinek joghatósága az egész magyar egyházra kiterjed. Ennek alapításával megszűnt az a veszély, hogy a magyar egyház egy német érsekség fennhatósága alá kerüljön. Az érsek az alárendelt püspökségek felett metropolitai joggal bír, és tartományi zsinatot hívhat össze. Szent István két érsekséget alakított így azok között is rangkülönbséget kellett kialakítani.

Az esztergomi prímás-érsek különleges közjogi és egyházkormányzati méltóság is volt. 1394-től megillette a *„prímás és az Apostoli Szék követe”* cím, amely alapján 1452-től a pápai nuncius közvetítésének igénybevétele nélkül, közvetlenül intézhette ügyeit Rómával és szabadon vizitálhatta valamennyi egyházmegyéjét és kolostorát (a pannonhalmi kivételével). A prímási jog alapján nemzeti zsinatot hívhatott össze, amelyen ő elnökölt. A prímási főszentszék a Római Szentszéktől független bíróságként működött és az egész ország területéről ide lehetett fellebbezni másod- és harmadfokon.

Az esztergomi érsek legősibb joga volt a magyar király megkoronázása és felszentelése. (A királynét a veszprémi püspök koronázta.) Emellett a királyi család plébánosa. 1384-től Esztergom vármegye örökös főispánja. 1714-től elnyerték a Német-Római Szent birodalmi hercegi címet (hercegprímás), melyet a magyar törvényeknek megfelelően 1947-ig viseltek. (v.ö 1715. évi II. tc., 1947.évi IV. tc.) A magyar király első tanácsosa, a királyi tanács tagja,

ülnöke a Helytartótanácsnak, az ország első főbírája, főkancellárja, a királyi pecsét őre, amely alatt a nemesi okleveleket kiadják. A nemzet és a király közötti közvetítő. Zászlósúr, aki a familiáris rendszerben meghatározott számú katonaságot állít ki és vezet a harcba. Joga volt az egész ország területén a vert pénz minőségét ellenőrizni.

Az egyházmegyékkel együtt szerveződtek a **káptalanok**: A püspök tanácsadó testülete a **székes káptalan**, azaz a káptalanok testülete volt. A püspöki székhelyeken kívül élő kanonokok testületét **társas káptalannak** nevezték. A káptalanok élén a prépost állt, tagjai pedig a kanonokok, akik munkatársai, tanácsadói a püspöknek, mindamellett világi papokként szerzetesetekhez hasonlóan közösségben éltek. Az olvasókanonok (lector) olvasta fel az evangéliumot, vezette a káptalani iskolát, fogalmazta meg az okleveleket, majd ő lett a hivatalos oklevélkiadó fórum, a **hiteleshelyi szervezet** vezetője is.

Az egyházmegyék belső igazgatása az egy-egy királyi vármegyét felölelő **főesperességekre** tagozódott, amelyek élén a kanonokok közül kikerülő főesperesek álltak. A főesperességek esperességekre tagozódtak. Az egyházmegyéknek a világi közigazgatással való szoros kapcsolatát mutatja, hogy nemcsak 4-5 főesperesi kerületet, hanem a királyi vármegyéket is ezeken a területi egységeken belül alakították ki. Az esztergomi érsekség 6, a többi egyházmegye 3-4 akkori vármegyére terjedt ki. Az ispáni várakban székeltek az archipresbyterek, a későbbi főesperesek is.

Az egyházi igazgatás legkisebb egységei a **plébániák** voltak. I. (Szent) István törvényei szerint minden tíz család (nem falu!) tartozott egy templomot építeni. A plébániát vezető plébános közvetlen hatósága alá tartoznak a segédlelkészek vagy káplánok, a hitoktatók és a katolikus iskolák tanítói.

Szerzetesrendek

A katolikus klérus jellegét tekintve két nagy csoportba osztható fel: a világi papságra és a szerzetesekre. A **szerzetesek** nem tartoztak bele a fentebb vázolt egyházi hierarchiába. Külön szervezettel rendelkeztek, a pápa által jóváhagyott szabályzat szerint tevékenykedtek és legtöbbjüket a Rómában székelő központból irányítják. A szerzetesek zártabb közösségben élnek, mint a világi papság, szigorú rendben gyakorolják hivatásukat az evangéliumi tanításoknak megfelelően (tisztaság, szegénység, alázatosság). Az egyes szerzetesrendek működését, kormányzását és a tagok életét az ún. regula szabályozza.

A szerzetesrendek az egyházi joghatóság szerint kettős függelem alatt állnak. Részben a rendi hierarchiának, részben pedig a területileg illetékes püspöknek alárendelten működnek. Kivétel ez alól a pannonhalmi bencés apátság, amely közvetlenül a pápának van alárendelve. A szerzetesrendek vezetői a monarchikus rendeknél az apát, koldulórendeknél a tartományfőnök (provinciális), akit meghatározott időre választanak. A rendházak vezetője a gvárdián vagy házfőnök.

A magyarországi szerzetesek óriási szerepet vállaltak a művelődés, az antik örökség közvetítésében, az oktatás és földművelés fejlesztésében.

Magyarország területén szinte valamennyi jelentős férfi szerzetesrend megtalálható volt. A női rendek (apácák) közül inkább csak a régebbi alapításúak működtek.

Főbb típusok:

1. **Monasztikus rendek**, amelyek tagjai, kolostorokban élnek és a szigorú regula betartásán túl lelkipásztorkodással és aktív tevékenységgel pl. tanítás is foglalkoznak. Köztük a Szent Benedek reguláit követő **bencés rend** a legősibb. Első monostorukat Szent István alapította Pannonhalmán. Ide sorolható még a ciszterci, a premontrei rend is.

2. **Remeterendek** csoportjába tartoznak a **karthausiak** (néma barátok) és az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a **pálos rend**.

3. Míg a monasztikus és szerzetesrendek erdőkben és hegyekben telepedtek le, addig a **koldulórendek** az egyház megújítása érdekében a városokban és a sűrűn lakott vidékeken működtek. Ide sorolhatók a **dominikánusok**, (közéjük tartozott Julianus barát) a **ferencesek** (akik a török hódoltsági területen is ottmaradtak), az Ágostonrend, a karmeliták, kapucinusok.

4. **Lovagrendek**, Krisztus lovagjai, akik védelmezték a Szentföldet, a zarándokokat és ápolták a betegeket (templomosok, ispotályosok, johanniták). A **német lovagrend,** amely a betegápolás mellett a hitetlenek megtérítését tűzte ki maga elé célul, II. András a Barcaságban telepítette le. Mivel önálló államot akartak itt létrehozni, ezért a magyar király elűzte őket. Ezután kezdték meg a poroszok térítését.

5. Az újkor rendje: A **Jézus társasága**, amely a katolikus megújulás szolgálatát vállalta. (Az egyetemet alapító Pázmány Péter is jezsuita volt.)

A kereszténység hatása a magyar társadalomra

Szent István révén a római katolikus egyház állami védelem alá került, és a katolikus vallás a magyar királyság államvallásává lett. Az egyház parancsait (szentmise, böjtölés, gyónás, tized stb.) a királyi világi törvények is betartották. (Szent István törvényei I. 1-5, 8-13, 19, II. 1, 18, 52.)

A kereszténység az ország egész életére kiterjedő gondolatrendszer lett, amely új jogrendet, társadalmi berendezkedést alakított ki. Az egyház a keresztény királyság számára ideológiai és anyagi erőt, a társadalomnak pedig új hitet, keresztény erkölcsöt, művelődést és európai kitekintést adott. A keresztény ember a boldogulást a pogány felfogással szemben már a munkával kívánta elérni. Bencések híres jelmondata: ora et labora = imádkozzál és dolgozzál. Az az elv, hogy isteni törvények szerint minden ember egyenlő, a tömegek öntudatra ébredését segítette elő. A hatalom gyakorlását is az erkölcsi normáknak vetették alá. Ezután az uralkodót is kötik ezek a normák. Ha az uralkodó nem tartotta be az isteni törvényeket, akkor bűnbánatra, vezeklésre kényszeríthették, sőt akár meg is foszthatták alkalmatlanság címén a trónjától.

Az állam és az egyház viszonya.

Az állam és egyház viszonya különböző szabályok rendszerében mutatkozott meg. E szabályrendszer egyik alkotóeleme az „állami egyházjog," amely az állami jogon belül az egyházakra vonatkozó jogalkotást jelenti. E napjainkig bővülő tendenciát mutató terület rendezte tulajdonképpen az állam és egyház viszonyát. Itt kell kiemelnünk a lelkiismereti, illetve a vallásszabadsággal kapcsolatos szabályozást.

Meghatározott, az állam által szabályozott életviszonyok (pl. házasság) esetén hosszú ideig az elsődleges szabályozó az egyházjog volt. E körbe csak lassan szivárgott be az állami jog, ám évszázadok alatt fokozatosan előtérbe került az állami befolyás. Az oktatást leszámítva gyakorlatilag megszűnt az egyházjog világiak feletti dominanciája.

Az egyes egyházak felekezeti joga kifejezetten és kizárólag az egyházi hitélettel, az egyházi szervezettel foglalkozik. Az állam e területtől tartotta magát a legtovább távol, így itt érvényesülhetett a leghosszabb időn keresztül a régi szabályozás, valamint a hagyományok.

Az állam és egyház viszonyát szabályozó „állami egyházjog" története

Magyarországon az egyházjog helyzetét erőteljesen meghatározta az, hogy a katolikus egyház a jogalkotás, a diplomácia és a politizálás terén egyaránt jelentős szerepet játszott az államalapításban. A X-XII. században a korabeli műveltséget hordozó és írástudó egyházi embereket, mint papokat, jogászokat és politikusokat egy személyben megtaláljuk a király és főrangú hívei oldalán. Így az egyházi és az állami hatalom gyakorlatilag összefonódott, és a

kialakulóban lévő papi rend megkérdőjelezhetetlen kiváltságokra tett szert. E kiváltságok közé tartozott, hogy ügyeikben külön joghatóság, az egyházi törvényszék járt el. Kálmán törvénykezési kiváltságot (privilegium fori) biztosított az egyházi személyeknek, amelynek megfelelően világi bírósági fórum nem járhatott el vitás ügyeikben. E kiváltságot megerősítette II. András 1222. évi papi bullája. A papság ezen túlmenően nem fizetett adót a királyi kincstárnak és teljes adómentességet élvezett, illetve a privilegium canonis alapján különös büntetőjogi védelemben részesült, hiszen, ha valaki egyházira kezet emelt, akkor kiátkozták és csak a halálos ágyán kaphatott ez alól kegyelmet (1215. IV. lateráni zsinat – 1279. budai zsinat).

Királyi egyházkormányzati jogok.

A középkori felfogásnak megfelelően a király az egyház első számú világi védelmezője és támogatója. Az állam és egyház közötti jogi kapcsolatok tartalmát a királyi egyházkormányzati jogok töltötték ki.

a) Az egyházszervezési jogkör keretében I. (Szent) István a nyugati egyházszervezet mintáját alapul véve alakította ki a magyar egyházszervezetet. Tíz egyházmegyét alapított, amelyek belső igazgatásával az egyházszervezet taglalásánál már foglalkoztunk.

b) Az egyház anyagi kérdéseinek rendezése a középkori uralkodók kötelessége. I. (Szent) István már Intelmeiben utalt az egyház támogatására, majd a püspökségek alapítóleveleiben ellátta azokat birtokokkal és egyéb hasznot hajtó jogosítványokkal. Jelentős bevételi forrást biztosított a terménytized. Ez általában az egyháznak járt, elsősorban a püspök jövedelme volt. A XII. század elején már a plébániai egyházak is részesedtek a tizedből, ez volt az ún. tizednegyed (quarta). A XIII. században a káptalanok elkülönültek a püspöki birtokoktól és a bevételeket megosztották. A püspökök a káptalanokat legtöbbször a plébániai tizedekből elégítették ki. Így a plébániai quarta nyolcadra (octava) vagy tizenhatodra (sedecima) csökkent. Saját birtokaikon a káptalanok rendszerint élvezték az egész tizedszedés jogát, amiből csak a plébánosi járandóságot kellett kiadni.

c) Az egyházi javadalmak betöltése első uralkodóink jogkörének szerves részét képezte. I. (Szent) István és közvetlen utódai királyi hatalmuk teljességéből töltötték be a főpapi székeket, illetve a század második felében már előfordult kánoni választás alapján történő javadalombetöltés is. A XII. század elejétől általánossá vált a kánoni választás az érseki, püspöki, valamint az apáti és préposti székek betöltésénél, az egyházjog általános szabályai szerint. A választás megtartásához szükség volt a király engedélyére és a megválasztásra sem kerülhetett sor a király hozzájárulása nélkül. A megválasztott érseket a pápa, püspököt a metropolita, királyi prépostot és apátot pedig az esztergomi érsek erősítette meg. A kisebb javadalmak betöltésénél a XII. századtól kezdve egyre inkább a kegyúri jog érvényesült.

d) Az egyházak alapítói és utódaik részére az egyház által elismert jogosítvány volt a kegyúri jog. A kegyurak széküresedés esetén javadalmast mutathattak be, akit a jogosult egyházi hatóság erősített meg. A királyok által alapított monostorok apáti és préposti helyeinek betöltését eleinte az uralkodó magának tartotta fenn. A kánonjog egyre erőteljesebb hatása folytán a királyok joga a királyi prépostságok és apátságok felett a kegyúri jogra korlátozódott. Később a magános alapítók által a királyra ruházott vagy tőlük átháramlott egyházak is a király kegyurasága alá kerültek.

Zsigmond 1404-ben kiadott rendelete értelmében bullások (azaz akik pápai bullával kaptak kinevezést főpapi tisztségre) a király hozzájárulása nélkül Magyarországon nem kaphattak, és nem tarthattak javadalmat. Így Zsigmond megszüntette azt a korábbi gyakorlatot, - a pápai rezervációs jogot - amely a főpapi székek betöltésének jogát tulajdonképpen a pápának tartotta fenn. A királyi tetszvényjog (placetum regium) alapján tilos volt Magyarországon külön királyi engedély nélkül a pápától, a bíbornokoktól, a pápai bíróságtól származó és magyarországi javadalmakra, illetve peres ügyekre vonatkozó iratokat, bullákat, ítéletleveleket,

idézéseket elfogadni, kihirdetni vagy éppen végrehajtani. E tilalom megszegői fej- és jószágvesztéssel bűnhődtek.

Az 1404. évi rendelet fogalmazta meg először határozottan a magyar király által igényelt kegyúri jogot az ország összes egyházi javadalmai felett. 1417-ben, a konstanzi zsinat alkalmával, ahol Zsigmond, mint római király elnökölt, sikerült is elfogadtatni a jelenlévő bíborosokkal (még a pápaválasztás előtt) olyan írásbeli ígéretet, amely szerint a megválasztandó pápa és utódai mindenkor a magyar király jelöltjeit fogják az érsekségek és püspökségek, valamint a monostorok élére megválasztani, illetve amely szerint a pápa nem avatkozik bele a magyarországi egyházi javadalmak adományozásába. Az ígéret ugyan megvolt, ám a pápák nemigen tartották be, így további törekvések születtek a királyi kegyúri jog kiszélesítéséért és teljes érvényesüléséért. A római kúria álláspontja szerint a magyar uralkodót csak az ajánlás, a bemutatás joga illette meg, míg a főpapi szék betöltése a pápa joga volt. Mátyás a királyi kegyúri jogra hivatkozva a főpapi székeket a maga hű embereivel töltötte be, a pápától csak formális megerősítést kért. Amikor a pápa Mátyás egyik jelöltjét (Beatrix ötéves unokaöccsét) nem akarta az esztergomi érseki székben megerősíteni, Mátyás azzal fenyegetőzött, hogy egész népével áttér inkább a görögkeleti vallásra, de *„az ország szabadságát”* nem engedi megcsorbítani.

Mátyás utódai is ragaszkodtak a főkegyúri jog gyakorlásához. A pápa azonban újra megkísérelte a rezerváció érvényesítését. Az 1495. évi országgyűlésen hozott törvényben a rendek elrendelik, hogy azokat a külföldieket, akik a királyon kívül mástól egyházi javadalmakat szereznek, *„ha rajtakaphatók, mint az ország szabadságának nyilvános háborítóit, együtt és egyenként vízbe kell fullasztani.”*

A királyi főkegyúri jog az államfőt megillető jogból az ország szabadságának része lett. Tartalmát írásban először Werbőczy Hármaskönyve fogalmazta meg: *"... a pápa e mi országunkban a megüresedett egyházi javadalmak adományozása tekintetében semmi joghatóságot nem gyakorol, a megerősítés hatalmán kívül*", és az egyházi javadalmak adományozása, az azokhoz tartozó birtokokkal és javakkal, a királyt illeti.

Mohács után főkegyúri jogánál fogva a király nevezett ki a megüresedett főpapi székekre. A kettős királyság idején a főkegyúri jogba foglalt jogosítványokat mind János király, mind I. Ferdinánd gyakorolta. Ferdinánd e jogosítványokat kiterjesztette, és világiakat tett a kolostorok élére, illetve világiaknak adományozta az egyházi javadalmakat. Így némiképp megbomlott az összhang a magyar urak és a király között. A főurak egyre inkább sürgették az egyházi javadalmak visszabocsátását (lásd: 1542. évi III., 1543. évi I., 1548. évi VIII. tc.-ek), és a pápához nyújtottak be kérvényt a főkegyúri jog korlátozása érdekében. Az országgyűlés az 1550. évi XIV. tc. kibocsátásával kifejezetten kérte a pápai megerősítés érvényesítését.

VIII. Orbán pápa 1637-ben elismerte, hogy „*az egész világon nincs kegyuraság, mely szilárdabb jogalapon áll, mint a királyé, mert olyan egyházakra vonatkozik, amit egy szent király az ő saját javaiból alapított.”*

Mária Terézia két irányban terjesztette ki a főkegyúri jogot. Egyrészt az erdélyi katolikus státus püspökjelölési jogának megszüntetésével az erdélyi püspök kinevezésének jogát teljesen magához vonta, másrészt az 1525. évi XXI. tc.-ben foglaltak ellenére az egyszerű kanonoki kinevezési jog felett is rendelkezett. Mária Terézia az egyházak ügyeibe való beavatkozást uralkodói kötelességének tekintette, amelyet a pápa is megerősített azzal, hogy 1758-ban engedélyezte az „apostoli” királyi cím viselését.

II. József 1785-ben egyházi bizottságot állított fel az egyházi javadalmak betöltésére jelölt személyek kiválasztásához, amely a magyar főpapi kinevezéseknél többnyire figyelembe vette a magyar kancellária javaslatait is.

e) Az egyházi törvényhozás. István király uralkodása idején elsősorban maga a király, ezenkívül nemzeti vagy egyháztartományi zsinatok hoztak egyházi törvényeket. A zsinati határozatok általános egyházi reformokat teremtettek, valamint az egyházi javak és bevételek

biztosítását, egyes bűncselekmények megtorlását, illetve a nem keresztények jogviszonyait szabályozták.

Szakadás a keleti és a nyugati egyház között

Magyarország vallási szempontból is a kultúrák keresztútján fekszik. Tőlünk keletre már nincs olyan állam, ahol a lakosság többsége katolikus lenne, tőlünk nyugatra pedig elenyésző számú ortodox vallású ember él. Hazánk a legészakiabb ország, ahová az iszlám eljutott, de egyben a déli határaink a reformáció végvára is. Az első ilyenfajta törésvonal a nyugati és a **keleti egyház elszakadásakor** (1054) alakult ki hazánk határainál.

Szent István államalapításakor még nem került sor a nyílt szakításra. A különbözőségek azonban már akkor szembetűnők lehettek. A **görög keleti egyházat** (más néven ortodox - jelentése igazhitű - szláv területen pravoszláv), a keleti császárok állami intézménnyé tették (cesaropapizmus) Maguknak vallási funkciót igényeltek és nemcsak egyházszervezeti kinevezési, hanem vallási dogmák kérdésében is dönthettek. A keleti egyház papjai, szervezetei szintén megpróbálkoztak a magyarországi térítéssel. Szent István azonban tudatosan a nyugati kereszténységet választotta. Azonban az egyházszakadás után is toleranciát gyakoroltak a keleti egyházzal szemben. Nem tekintették őket eretnekeknek, csak szakadároknak. A Mohács előtti korszak vonatkozásában nem találhatunk olyan adatot, amely szerint beavatkoztak volna a keleti egyház belső életébe, de a tizedet ugyanúgy meg kellett fizetniük.

Jelentősebb egyházszervezeti változások Szent István uralkodása után

Szent István a térítés és az egyházszervezés alapjait tette le, de ezek időtállónak bizonyultak. Még a pogánylázadások sem tudtak jelentősebb károkat okozni. A nagy kiterjedésű egyházmegyék esperességekre való felosztása Szent László idején, a térítés befejeződése pedig Könyves Kálmán uralkodásakor történt. Szent László és Könyves Kálmán időszakában alapították a zágrábi és a nyitrai püspökségeket. Az eredetileg Bihar központtal alapított, kalocsai érsekség alá tartozó püspökség székhelyét Szent László Nagyváradra tetette át. III. Béla alatt Dalmáciában két érsekség jött létre (a zárai és a spalatói 11 püspökséggel). A XV. század második felében már a két érsekség alá 14 püspökség tartozott. Ezek az egyházmegyék még mindig túlságosan is nagy kiterjedésűek voltak, ezért az igazgatásuk csak nagy nehézségek árán működhetett. A török rohamos magyarországi hódításai azonban szükségszerűen elodázták az egyházmegyék területi beosztásának reformját. A protestantizmus térhódítása, valamint a bemenekülő délszláv elemek keleti vallása, csak tovább erősítette a konzerválás tendenciáját, s szinte megoldhatatlan feladat elé állította az egyháziakat.

A török idők után ebben a kérdésben is lépnie kellett a kormányzatnak, de csak **Mária Terézia** érzett magában elég bátorságot, hogy ezt a kényes kérdést megpróbálja felvetni. Hosszas alkudozások után jött létre az új egyházmegyei felosztás, amit csak I. Ferenc fejezett be az 1800-as évek elején. Mária Terézia 1773-ban egyesítette a szerémi és a boszniai püspökségeket, 1776-ban az esztergomi főegyházmegye területén három új püspökséget szervezett: a besztercebányait, a szepesit és a szombathelyi püspökséget, 1777-ben a székesfehérvárit. A ruténok részére felállította a munkácsi, a kelet-magyarországi románoknak pedig a nagyváradi görögkatolikus püspökségeket, a délszlávoknak a horvátországi körösi püspökséget. I. Ferenc 1804-ben az egri egyházmegye területéből kialakította a kassai és a szatmári püspökségeket, az egri püspökséget pedig érseki rangra emelte. 1809-ben kettéosztotta a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét.

Az államvalláshoz nem tartozók jogállása a reformáció koráig

Magyarországon már a reformáció kezdete előtt is léteztek az államvallástól eltérő vallási, világnézeti csoportok. A kereszténység terjedésével párhuzamosan több szakadár mozgalom is kialakult. Ezeket a Katolikus Egyház **eretnekeknek** nevezte, mivel szembefordultak az egyház hivatalos tanításával és az egyház által elítélt tévtanokat hirdettek, aszerint éltek. Az eretnekség nem azonos az egyházszakadással, mert az nem a hittételek ellen, hanem az egyházi vezetés ellen fordult és elsősorban a pápa iránti engedelmességet tagadta meg.

Magyarországon a flagellánsok, bogumilok, valdensek eretnekmozgalmai jelentek meg kisebb számban. Egyedül a huszita tanok hatása volt jelentősebb, különösen a Felvidéken. Ezért kezdetben nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget neki, majd a koldulórendek léptek fel velük szemben. Végül Mátyás az 1462. évi II. tc.-ben hűtlenségnek minősítette a nyilvános eretnekséget és ezt a Hármaskönyv (I. rész 14. cikk 14. §) is megerősítette.

A **zsidó vallás** a monoteista vallások közé tartozik, de ezektől eltérő módon a középpontjában a választott nép áll. Ezért a zsidók Magyarországon is zárt közösségben saját belső törvényeik szerint éltek. Az egyház tiltotta az erőszakos térítéseket. I.(Szent) László az ún. első dekrétumában (1092) megtiltotta, hogy keresztény rabszolgát tartsanak, és hogy a keresztény ünnepeken dolgozzanak. Könyves Kálmán több engedményt is tett törvényeiben. Ezért a más országokban történt zsidóüldözések idején a magyarországi zsidó lakosság száma megnövekedett. IV. Béla 1251. évi kiváltságlevele a mohácsi vészig szabályozta a zsidók jogállását. Ennek értelmében a király közvetlen fennhatósága alá tartoztak, peres ügyeiket a király által kinevezett ún. zsidóbíró (judex judeorum hatáskörébe vonták.

Az állam és az egyházak viszonyának alakulása Magyarországon a reformáció kialakulása után

A **reformáció** kezdetét az utókor **Luther Márton** első nyilvános fellépésétől, 1517. október 31. napjától számítja, amikor a nagy hitújító a wittenbergi vártemplom kapujára kitűzte a 95 tételt tartalmazó írását. A reformáció elnevezés arra utal, hogy a XVI. század nagy vallási mozgalma elindulásakor azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az egyház életét megújítja, megjavítja a vallási életet, és az eredeti állapotában helyreállítja. A **protestáns** elnevezést akkor kapták, amikor 1529-ben Luther követői a német birodalmi gyűlésen tiltakoztak (latin eredetű szóval: protestáltak) az új vallás elterjedését gátló császári intézkedések ellen. A protestáns egyházak körébe tartoznak azok a keresztény felekezetek, amelyek a reformáció jegyében jöttek létre. Ilyen az anglikán, az evangélikus, a református, az anabaptista, a baptista, az unitárius, a metodista stb.

Ágostai evangélikus az Evangélikus vagy Lutheránus Egyház hivatalos önmegnevezése. Ágosta a németországi Augsburg régi magyar neve. Itt kötötték meg az 1555. évi augsburgi vallásbékét, amely először mondta ki Luther követőinek különállását a katolikus egyháztól.

Az evangélikus vallás Németországból került át hozzánk, ezért elsősorban az ország német lakta területein terjedt el, akik egykori hazájukkal továbbra is fenntartották szellemi kapcsolatukat, különösen a nagy nemzeti öntudattal rendelkező szászföldi lakosság. Ezért kezdetben Luther követőit a magyar rendek német uralommal azonosították és az 1523. évi LIV. tc. fej- és jószágvesztéssel rendelte büntetni. Két évvel később az 1525. évi IV. tc. 4. § máglyahalállal fenyegette meg őket. Ezeket a törvényeket azonban nem alkalmazták.

A reformáció másik jelentős hitelvi ágazata a helvét, kálvinista irányzat, amelyet Jean Calvin (Kálvin János) francia hitújító tevékenysége révén jött létre és **református egyháznak** neveznek. A név a latin reformata religio (megújított vallás) szókapcsolatból önállósult.

A reformáció Magyarországon rendkívül gyorsan terjedt. Mindezt elősegítette, hogy a török hódítás miatt, a meggyengült központi hatalom és az egyházi közigazgatás összeomlott. A mohácsi csatában az esztergomi és a kalocsai érsek, valamint 5 püspök halt hősi halált. A kettős királyválasztás megosztotta a magyar társadalmat. A két uralkodó hatalmi vetélkedésük

közepette elnézték a protestantizmus terjedését és nem törődtek a katolikus egyházzal. I. Ferdinánd és utódai a főpapi javadalmak egy részét világiaknak adományozták. Az országgyűlések hiába sürgették az egyházi javak visszaadását. Volt olyan időszak, amikor csak három kinevezett püspök működött. Az esztergomi érsekség a török elől kénytelen volt Nagyszombatra menekülni. (Csak 1820-ban tért vissza.)

Erdély a XVI. században a török birodalomtól függő fejedelemség lett. A reformáció itt még inkább el tudott terjedni, mert János Zsigmond révén közjogi támogatásban is részesült. Megszűnt a katolicizmus államvallás jellege. Először az ágostai evangélikus (1557), majd a református (1569) és az unitárius vallást (1568) is befogadták.

Az **unitárius vallás** a reformáció radikális ágaként alakult ki Erdélyben. Alapítója Dávid Ferenc, aki János Zsigmond pártfogásával szervezte meg az önálló unitárius egyházat. Nevét onnan kapta (unitas = egység) hogy csak az Atya istenségét ismerte el és tagadta a Szentháromságról szóló tanítást.

A protestáns egyházak szervezete

Ahol a reformáció elterjedt, a szakrális építmények (templom, kápolna, parókia stb.) megmaradtak, csak némileg átalakították őket. Hasonló módon jártak el az egyházszervezet kiépítése terén is sok fogalmat és intézményt némileg módosított tartalommal átvettek a katolikus egyháztól. Így megmaradtak az egyházmegyék, bár területük és székhelyük gyakran változott.

A protestáns egyházmegyék élére az esperes (esetleg főesperes) állott, akikhez több gyülekezet lelkésze tartozik. Az evangélikusoknál esperességnek, az erdélyi szászoknál káptalannak, míg az unitáriusoknál egyházkörnek nevezik az egyházmegyei szervezetet. Több egyházmegye alkotja az egyházkerületet, amelynek élén a választott lelkész, a püspök áll. A protestáns egyházkerületek a XVI. század végére alakultak ki. A legjelentősebb terület, hívek száma szerint a debreceni református gyülekezetre (később debreceni egyházmegyére) támaszkodó debrecen-nagyváradi (később tiszántúli) egyházkerület volt. Ugyanebben az időben a Tisza jobb partján élő reformátusok még csak laza szövetséget alkottak. A Duna mentén is kialakult két szuperintendentia (előbb evangélikus, majd református). Ezekből szerveződött a dunamelléki, majd a század végétől a dunántúli egyházkerület.

A protestáns egyházszervezet *„lelke”* és legkisebb közössége a gyülekezet, amely a lelkészek irányításával működik. Az ő feladatuk a rendtartás, a fegyelmezés, a gazdasági ügyek intézése és az iskolák működtetése. A lelkészek kiválasztásában a helyi gyülekezet hívei is közreműködhettek, bár e téren az egyházi és világi hatóságoknak, valamint a földesuraknak volt meghatározó szerepük.

Görögkeleti (ortodox) egyházak története Mohács után

A **görögkeleti egyház** történetének első 15 évszázada szorosan összeforrott a bizánci birodalommal. A konstantinápolyi pátriárka tiszteletbeli elsőbbséget élvezett a keleti részegyházak felett, de maga sok tekintetben a császártól függött. Ez a hagyomány leginkább az orosz egyházban folytatódott. Konstantinápoly eleste (1453) után a görögkeleti részegyházak nemzeti alapon önállósultak, saját egyházi vezetőkkel rendelkező ún. **autokefál egyházakká,** szerveződtek, de tanaik és szertartásaik azonosak maradtak.

A görögkeleti vallásúak már a középkorban is jelentős számban laktak Magyarországon. Ezt a vallást leginkább az országban lakó román, szerb és rutén nemzetiségek követték. A mohácsi vész után a török elől nagy létszámban települtek Magyarországra szerbek, románok.

Közülük a legnagyobb szabadságot a szerbek élvezték, mert I. Lipót a letelepedésükkel egy időben, 1690-ben megengedte nekik, hogy a szerb egyházi és világi státus maga válassza

meg vezetőjét, az érseket, aki a püspököket felesketi és templomokat épít és az egész szerb vallási közösséget irányítja. Biztosította nekik a tized, a hadiadó és a beszállásolás alóli mentességet. Ezzel megalapította a karlócai metropóliát, amely 1920-ig autokefál egyház volt. Ezzel a szerbeknek két önálló nemzeti egyházuk is lett.

A románokat és a ruténeket viszont az unió elfogadására próbálták rábírni. Így alakult ki az ún. **görög szertartású római katolikus egyház**, azzal, hogy elismerték a pápa főségét, de megtartották egyházmegyéiket, istentiszteleti rendjüket. A ruténok 1692-ben, a románok 1693-ban kaptak ilyen módon kiváltságokat. Az unióra nem lépett románokat viszont azzal büntették, hogy őket a szerb görög keleti hierarchiának rendelték alá. Ez a helyzet 1868-ig állt fenn, amikor is az 1868. évi IX. tc. alapján románoknak is saját autokefál egyháza lett. Egyúttal a nagyszebeni püspökséget érseki rangra emelték.

A görögkeleti egyház vallásszabadságát az 1791. évi XXVII. tc. deklarálta, és tette azt bevett vallássá. Biztosította számukra a szabad vallásgyakorlatot és a polgárjogokat. Püspökeik hivatalból tagjai lettek a Felsőtáblának. Továbbra is fennmaradt a király felügyeleti joga a papság, egyházszervezet az alapítványok és a tanulmányi rendszer felett.

Trianon után a görögkeleti vallás követőinek csak elenyésző száma maradt Magyarországon. A karlócai patriarchátus beolvadt a jugoszláviai Szerb Ortodox Patriarchátusba (Belgrád) beleértve a Magyarországon maradt budai szerb ortodox püspökséget is. Az erdélyi Román Ortodox Egyház betagolódott a bukaresti Román Ortodox Egyházba.

A zsidó vallás története Mohács után

A **zsidóság** nagyobb számban a XVIII. század második felén a különböző üldözések elől menekült Magyarországra. 1717-ben 80.000, 1869-ben már kb. 540.000 zsidó élt hazánkban.

A **zsidó emancipáció** folyamata II. József rendeleteivel indult meg. A kalapos király a felvilágosult abszolutizmus eszmerendszerének megfelelően a zsidóságot asszimilálni és megreformálni szerette volna. Arra ösztönözte őket, hogy használják az ország nyelvét, alkalmazkodjanak a helyi szokásokhoz és alapítsanak saját iskolákat. Lehetővé tette számukra a szabad költözködést, tanulást és földbirtokok bérlését is. A magyar rendek az 1791. évi XXXVIII. tc.-kel törvénybe iktatták II. József rendelkezését. Az első olyan törvényt, amely a zsidó emancipációt kimondta, a Habsburg-birodalom országaiban, a magyar Alsótábla fogadta el 1840-ben, de az udvar ellenállása miatt nem válhatott törvénnyé. Az 1848-as törvények a zsidóság helyzetében is jelentős javulást eredményeztek. Az emancipációt végül csak az 1849. évi IX. tc. mondta ki. A szabadságharc leverése után a magyarsági zsidóságot is retorziók érték a bécsi udvar részéről. A kiegyezés után született meg az 1867. évi XVII. tc., amely kimondta: *„az ország izraelita lakosai keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottnak nyilváníttatnak.”* Az izraelita vallást az 1895. évi XLII. tc. vette fel a bevett vallások közé.

Irodalom:

ADRIÁNYI Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája, 1849-1859.* Budapest, Kairosz, 2009.
ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve.* Budapest, Szent István Társulat, 2001.
BARTA István: *Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935.
BÁNK József: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*. Budapest, Szent István Társulat, 1958.
BÁNK József: *Kánoni jog.* Budapest, Szent István Társulat, 1960-1963. I-II. k.

BÓNIS György: *Az egyházi és világi jog határai a középkorban*. In**:** SZÉKELY György: (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
BUZA László: *A katolikus autonómia.* Sárospatak, Református Főiskolai Nyomda, 1912.
BERKI Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1942.
BERKI Feriz (szerk.): *Az orthodox kereszténység.* Budapest, Magyar Orthodox Adminisztratúra, 1985.
BOTÁR Imre: *A vallásszabadság és Dávid Ferenc.* Budapest, Magyar Unitárius Egyház, 1928.
BALOGH Margit - GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992: adattár*. Budapest, História, MTA Törttudományi Intézet, 1996.
BALOGH Margit - GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992: kronológia*. Budapest, História, MTA Törttudományi Intézet, 1992.
BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.
BRUCKNER Győző: *A magyarhoni evangélikus egyház egyházkerületeinek beosztása a történeti és egyházjogi megvilágításban.* Miskolc, Ludvig Nyomda, 1937.
BRUCKNER Győző: *A magyarhoni evangélikus zsinatok.* Budapest, Szerző kiadása, 1934.
BOLERATZKY Lóránd: *A magyar evangélikus püspöki intézmény egyházjogi és egyházkormányzati szerepe és jelentősége.* Miskolc, Ludvig Nyomda, 1941.
CSÓKA Lajos: *Állam és egyház a fejedelmi abszolutizmus és a felvilágosodás korában.* Budapest, Szent István Társulat, 1941.
CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Budapest. Akadémiai Kiadó, 1966.
CSOHÁNY János: *Magyar protestáns egyháztörténet. 1711-1849.* Debrecen, Református Teológiai Akadémia, 1994.
CSOHÁNY János: *Magyar protestáns egyháztörténet: 1849-1918.* Debrecen, Református Theológiai Akadémia, Egyháztörténeti Tanszék, 1973.
ECKHART Ferenc: *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig***.** Budapest, Szerző kiadása, 1935.
ERDŐ Péter: *Egyházjogi alapismeretek.* Budapest, Szent István Társulat, 1996.
FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1895.
GERGELY Jenő- KARDOS József- ROTTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig.* Budapest, Korona, 1997.
HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, Adriányi, 1983.
HAMZA Gábor: *Megjegyzések a protestantizmus állam- és jogfelfogásának kérdéséhez.* In: Állam-és Jogtudomány, 1993/1-2.
HERÉNYI István: *Az evangélikus egyház az egyházjogtörténet tükrében, 1945-1990.* Velem, ELTE, 1991.
KÉRÉSZY Zoltán: *A baptisták felekezetének állami elismerése és a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény.* In: Jogállam, 1906.
KUN Béla: *Magyar református egyházalkotmány.* Debrecen, Hegedűs és Sándor, 1908.
KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-1900-ig.* Budapest, Könyvértékesítő Vállalat, 1985.
MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007.
PIRIGYI István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza, IKVA, 1990.
SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a Dualizmus korában, 1867-1918.* München, Molnár Nyomda, 1974.

STEIN Artur: *A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Pestújhely, Némethy Nyomda, 1942.
SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története.* Budapest, Ecclesia Kiadó 1983-1988. I-III.k.
VENETIANER Lajos: *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig.* Budapest, Főváros Nyomda, 1922.
ZOMBORI István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Budapest, METEM, 1996.
ZOVÁNYI Jenő (szerk.): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Budapest, Református Zsinati Iroda, 1977.
ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest, ÁKV, 1986.
ZSILINSZKY Mihály: *A magyarhoni protestáns egyház története.* Budapest, Athenaeum Kiadó, 1907.
ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlés vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve.* Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társulás, 1882-1897. I-IV.k.

11. A magyar alkotmány fejlődése 1848-tól a II. világháborúig

(Horváth Attila, Tóth Zoltán József)

Az államforma fogalma

Az államforma az államfői hatalom betöltésének módját határozza meg. Az államok államformák szerinti csoportosítását először Montesquieu (1689-1755) *„A törvények szelleméről”* (1748) című művében vetette fel és állította szembe a köztársaságot a monarchiával. A XIX. században már jóval nagyobb hangsúlyt kapott az államforma kérdése. A köztársaságot támogatók az abszolutizmusra törekvő királyságokkal szemben a nemzeti szuverenitást, az alkotmányosságot, a demokráciát remélték a respublikáktól.

A **monarchia** olyan államforma, amelyben az államfő tisztségét egy, általában az öröklési elv alapján meghatározott személy (császár, cár, király stb.) élethossziglan tölti be. A monarcha legitimitása tradíción alapszik. Kivételesen előfordulhat, hogy a király lemond a trónról (pl. I. Rudolf, V. Ferdinánd), vagy trónviszályok során elűzik, vagy az országgyűlés kimondja a **trónfosztás**t. Magyarországon a Habsburg-házat négyszer is megfosztották a magyar tróntól: 1. 1620-ban a besztercebányai országgyűlés a Habsburg-ház trónfosztásával magyar királlyá választotta Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet, aki végül nem koronáztatta meg magát. 2. 1707-es ónodi országgyűlés, 3. 1849. április 14. 4. 1921. évi XLVII. tc.

A k**öztársaságban** az államfő racionális-jogi legitimációval rendelkezik, hiszen a polgárok közössége az alkotmányban meghatározott módon, meghatározott időre választja a köztársasági elnököt. Ez történhet közvetlenül nép által, vagy közvetett módon a parlament útján. A meghatározott időre választott és újraválasztható köztársasági elnök jobban ki van téve a politikának, mint a monarcha, újraválasztása érdekében a politikai pártok támogatására rá van szorulva. Ezért sokan a köztársasági elnök semlegességét a monarchához képest jóval gyengébbnek tartják. A köztársasági elnököt a legtöbb alkotmányban csak egyszer lehet újraválasztani, nehogy a többszöri megválasztással túlzott hatalomra tegyen szert (bonapartizmus)

A XVIII. század végén még alig találunk köztársaságokat Európa területén. A XX. század második felére pedig csak a kontinens nyugati és északi peremén maradtak meg a monarchiák. (Andorra, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Hollandia, Liechtenstein, Luxemburg, Monaco, Norvégia, Spanyolország, Svédország.)

Magyarország hosszú ideig monarchia, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány kiadta a Függetlenségi Nyilatkozatot, és április 14-én kimondták a Habsburg-ház trónfosztását,

Kossuth Lajos kormányzó elnök lett, az akkori kormányzatot sokan *„respublikai irányzatúnak”* mondták, de a monarchiát, mint államformát hivatalosan nem változtatták meg.

A XX. században már több köztársaság kikiáltására is sor került:

1. Az őszirózsás forradalmat követően 1918. november 16-án kiáltották ki Károlyi Mihály vezetésével a **Magyar Népköztársaságot**.

2. 1919. március 21-én kikiáltották a **Tanácsköztársaság**ot.

3. A Tanácsköztársaság bukását követően a Peidl Gyula kormánya visszaállította a kommunizmus előtt használt államformát augusztus 2-án: **Magyar Népköztársaság.**

5. Friedrich István kormánya augusztus 8-án **Magyar Köztársaságra** nevezte át az államot.

6. 1946. február 1-én újra kikiáltják a köztársaságot: 1946. évi I. tc. **Magyar Köztársaság**

7. 1949. augusztus 20-án életbe lép a sztálini alkotmány (1949. évi XX. tv.): **Magyar Népköztársaság.**

8. 1989. október 23-án Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök kikiáltotta a köztársaságot: **Magyar Köztársaság**

9. 2012. január 1-én életbe lépett az új alaptörvény: **Magyarország.**

A köztársasági elnök

A köztársasági elnök a köztársasági államformájú államok államfője. A köztársasági elnököt meghatározott időre közvetve vagy közvetlenül (parlament, vagy erre a célra létrehozott választási szerv által) választja a nép főhatalma, a népszuverenitás elve alapján. A parlamentáris köztársaságban az elnök szerepe alkotmányos hatalmát tekintve gyenge, szimbolikus, reprezentatív tevékenységet végez. A parlamentáris köztársaságban az elnököt általában közvetve választják meg. A prezidenciális köztársaságban az elnök a végrehajtó hatalom részeseként, és közvetlen irányítójaként alkotmányos hatalmát tekintve erős. A prezidenciális rendszerekben az elnököt általában közvetlenül választják. A félprezidenciális köztársasági rendszerekben az államfő és a kormány között megoszlik a végrehajtó hatalom, az elnök alkotmányos hatalma közepesnek mondható. Az államfő a végrehajtó hatalmát saját jogon törvényi keretek között, vagy a parlamentnek felelősen (általában a prezidenciális típusú köztársaságban), vagy a kormány tagjainak ellenjegyzésével gyakorolja.

A népköztársaság elnöke (1919. január 11.- március 21.). 1918. október 25-én megalakult a Nemzeti Tanács Károly Mihály vezetésével. Károlyi október 31-én a királynak, november 1-én pedig a Nemzeti Tanácsnak tette le a miniszterelnöki esküt, ezzel a Nemzeti Tanács, mint „forradalmi” kormány vette át a hatalmat. November 13-i nyilatkozatával a király, IV. Károly lemondott az államügyek vitelében való részvételről. November 16-án az országgyűlés feloszlatta magát és ugyanazon a napon a Magyar (Nagy) Nemzeti Tanács (vagy Magyarország Nemzeti Tanácsa) kikiáltotta a köztársaságot. A teljhatalmat megbízásával a Károlyi vezette népkormány gyakorolta, amely nemcsak végrehajtói, hanem törvényhozói és államfői hatalmat is gyakorolt. Az átláthatatlan közjogi és belviszonyok rendezése céljából az erre az egy alkalomra összeülő Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott az elnöki pozíció felállításáról és Károlyi Mihály köztársasági elnöki funkcióba emeléséről. Károlyi január 18-án Berinkey Dénest miniszterelnökké nevezte ki. Károlyi a kommunista hatalomátvételig, március 21-ig gyakorolta a jogszabályok szerint erős köztársasági elnöki hatalmát. Ténylegesen Károlyi nem tudott élni széles körű felhatalmazásával. Kiengedte a kommunista vezetőket az előzetes fogvatartásukból, és átadta nekik a hatalmat.

Károlyi Mihály elnökké nevezésével, a főhatalommal rendelkező népkormány az állami főhatalmat is az elnökre ruházta át. Tekintettel arra, hogy választás útján nem jön létre alkotmányozó nemzetgyűlés, az elnök jogkörei ideiglenesek és jogszabályok által nem meghatározottak. A népköztársaság elnökének a gyakorlatban kialakult jogkörei: *a)* végrehajtó

hatalomban: 1. kormányalakítási tárgyalásokat folytat, 2. megbízza a kormányt, 3. elfogadja a kormány lemondását, 4. részt vehet a kormány ülésein és ott elnökölhet, 5. a külpolitikát irányítja. *b)* a jogszabályalkotásban: a kormány néptörvényei az elnök aláírásával érvényesek.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Nemzeti Főtanács (1944. december 21. – 1946. február 1.) *a)* A szovjet csapatok által elfoglalt Kelet-Magyarországon 1944. december 1-én a „behívott", képviselőkből összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés, annak Politikai Bizottsága (a politikai erők vezetőiből álló, elsődlegesen a kommunista politikusok által dominált, a Nemzetgyűlés legfontosabb döntést hozó és befolyásoló szerve) és az Ideiglenes Nemzeti Kormány (Dálnoki Miklós Béla tábornok, miniszterelnök) közösen gyakorolta a megosztott hatalmat. 1944. december 22-én a kinevezési jogkört az Ideiglenes Nemzetgyűlés átruházta a Nemzetgyűlés Elnökségére és a miniszterelnökre. *b)* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 59/1945. elnöki sz. kormányrendeletével 1945 januárjában felállította a Nemzeti Főtanácsot, mint az államfői teendőket ellátó ideiglenes intézményt. (Szeptemberben az 1945. III. tc.-kel iktatták törvénybe.). A **Nemzeti Főtanács** az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökéből, a kormányfőből, és a Politikai Bizottság delegáltjából álló háromfős testület lett. A Nemzeti Főtanács jogkörébe tartoztak azok a kinevezések, amelyek nem a kormány és a nemzetgyűlés hatáskörébe tartoztak, illetve a miniszterek kinevezése a Politikai Bizottság jóváhagyásával és a személyes (nem általános) kegyelmezési jogkör. (Ősszel megkapta a külhatalmi képviselet, a nemzetközi szerződések ratifikációjának, valamint a címek, rendjelek, kitüntetések alapítása és adományozása jogkörét is). *c)* Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választás után a Nemzeti Főtanács aktusait a miniszterelnök (Tildy Zoltán) ellenjegyzésével gyakorolhatta. Az év végére átalakult a testület összetétele (1945. évi XI. tc.). A miniszterelnök kikerült belőle, a Nemzetgyűlés elnöke és a parlamenti pártok képviselői (kisgazda és kommunista, majd a kisgazda helyett szociáldemokrata) lett a háromfős testület tagja.

A köztársasági elnök (1946. február 1.- 1949. augusztus 23). 1946. február 1-jén a Nemzetgyűlés (1946. évi I. tc.) elfogadta, hogy Magyarország államformája köztársaság és ugyanezen a napon közfelkiáltással megválasztották Tildy Zoltánt köztársasági elnöknek. Ekkor jött létre először a hosszabb ideig fennálló köztársaság Magyarországon. A választáson nyertes kisgazdapárt erős elnöki jogkört, a kommunista párt gyenge elnöki jogkört akart. Végül az utóbbi súlya miatt Magyarországon parlamentáris köztársaság jött létre, gyenge elnöki jogkörrel. Az 1947. évi XXII. tc. alapján 1947-ben már nem nemzetgyűlési, hanem országgyűlési választásokat tartottak. Tildy Zoltán után Szakasits Árpád 1948. augusztus 2-tól az 1949. évi XX. tv.-ig, az ún. sztálini alkotmány elfogadásáig töltötte be a köztársasági elnöki funkciót és 1949. augusztus 23-án átadta jogkörét a népköztársaság kollektív államfői testületének, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának, amelynek 1950. április 25-ig, letartóztatásáig elnöke volt.

A köztársasági elnök választása, felelőssége. A köztársasági elnököt a Nemzetgyűlés, majd az Országgyűlés választotta, azaz a nép nem közvetlenül, hanem közvetve a törvényhozás útján választotta. Jelölést 50 képviselő tehetett. Tildy Zoltánt, majd lemondatása után 1948. augusztus 2-án Szakasits Árpádot is „egyhangúan" választották meg. A köztársasági elnök személyét előzetesen pártalkuk alapján választották meg, ezért volt mindkét alkalommal egyhangú a választás. A köztársasági elnök büntetőjogi védelem alatt állt, felelősségre vonni csak 150 képviselő indítványára lehetett.

A köztársasági elnök jogkörei. A köztársasági elnök képviselte a magyar államot. 1. **Önálló jogköre** volt a kegyelmezési jog; a Nemzetgyűlés által megállapított érdemrendeket, hivatali címeket adományozhatott; a honpolgári kötelékből történő elbocsátási joggal rendelkezett. 2. A **végrehajtó hatalmat** a Nemzetgyűlésnek felelős kormány útján gyakorolja, *a)* a kormányzásban nem vesz részt, *b)* a miniszterelnököt a nemzetgyűlési többségnek megfelelően, de a Politikai Bizottság jóváhagyásával nevezte ki és mentette föl, a minisztereket pedig a kormányfő javaslatára *c)* képviselte a magyar államot, követeket (konzulokat)

nevezhetett ki és fogadhatott a kormánnyal egyeztetve. *d)* nemzetközi szerződéseket köthetett a kormánnyal egyeztetve, ha a tárgya nemzetgyűlési jogkör volt, akkor annak jóváhagyásával. 3. A **törvényhozásban** *a)* törvényalkotásban egyszeri halasztó hatályú vétóval rendelkezett: a törvényjavaslatot egyszer megfontolásra visszaküldhette, de másodszorra 15 napon belül alá kellett írnia. *b)* a **törvényhozás szervezési és működési körében** a törvényhozást feloszlatni a kormány vagy a képviselők 40%-ának felterjesztésére tehette; a Nemzetgyűlést egy ülésszakában egy alkalommal 30 napra elnapolhatta, de az összehívás joga nem a köztársasági elnök, hanem az Országgyűlés elnökének jogköre lett. Az 1947. évi XXII. tc. alapján az Országgyűlés összehívása és feloszlatása a köztársasági elnök jogköre lett.

A kormányforma fogalma és fajtái

Kormányformán értjük, hogy a hatalommegosztás rendjében létrejövő állami szervek – törvényhozás, végrehajtás és az államfő – milyen struktúrával működnek és milyen viszonyban állnak egymással. A különböző kormányformákat az különbözteti meg egymástól, hogy a három kormányzati intézmény közül melyik hatáskörébe kerül nagyobb döntési, kezdeményezési jogkör, melyiknek a szerepe meghatározó jellegű a többiekhez képest. Ennek megfelelően a kormányforma határozza meg leginkább azt is, hogy milyen a végrehajtó hatalom felelősségének konkrét alkotmányi megoldása. Az államforma tehát az államszervezet statikáját határozza meg, addig a kormányforma jelöli az állami berendezkedés dinamikáját:

Egyes kormányformák:

1. **Parlamentáris kormányforma.** Angliában alakult ki a XVIII-XIX. században. Itt a törvényhozó hatalom túlsúlya a meghatározó, ezért minden negatív szavazás elvileg egyben bizalmatlanságot is jelent. A parlament abszolút primátusa jellemzi. Általában a kormánytagok parlamenti képviselők is. Magyarországon az 1848. évi III. tc. vezette be és megszakításokkal, de 1990-ig működött.

2. **Prezidenciális kormányforma** az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki. Az államfő és a kormányfő egy személy és a végrehajtó hatalmat a széles hatáskörű elnök képviseli. Az elnököt közvetlenül választják, és ez olyan erős legitimációt biztosít, hogy megbízatása nem függ a parlamenti többség bizalmától. A minisztériumok, kormányhivatalok munkájának irányítója, felügyelője, a hadsereg főparancsnoka (tényleges jogkörrel), az ország külügyeinek fő irányítója. Magyarországon Kossuth Lajos szeretett volna ilyen elnöki megbízatást kapni az 1849-es trónfosztás után, de végül is maradtak a parlamentáris kormányzati rendszer mellett.

3. **Kollegiális kormányforma** szervezetében a végrehajtó hatalom nem különül el a képviselettől, ilyen struktúrával Svájcban találkozhatunk. Magyarországon a Honvédelmi Bizottmány működött hasonló elvek szerint.

4. **Kancellár típusú kormányforma** kialakulása az 1949-es bonni Alaptörvényre vezethető vissza, amely tanulva a weimari köztársaság hibáiból egy stabilabb kormányzást szeretett volna megvalósítani. Sajátossága, hogy a miniszterelnök kiemelésével egyidejűleg korlátozza az egyes miniszterek parlamenti felelősségét és a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal biztosítja a kormányzóképesség folytonosságát. Segít megelőzni a parlament irányából előidézhető kormányválságot, ugyanis a felvetett bizalmatlansági indítvány sikeressége esetén is, az új miniszterelnöknek jelölt személyt automatikusan megválasztottnak kell tekinteni. Ebben az esetben a régi kormány megszűnésének pillanatában keletkezik az új kormány megbízatása, nincs szükség ügyvezető kormányra, új kormányalakításra.

Ezt a modellt követte az osztrák kormányforma, valamint az 1980-as, majd 1990-es években demokratizálódó, rendszert váltó jó néhány ország. Magyarországon az MDF-SZDSZ-megállapodást követő 1990. évi XL. alkotmánymódosító törvény vezette be.

12. Az 1848-as forradalom és szabadságharc

(Horváth Attila)

Az ún. áprilisi törvények

Az 1847-1848-as utolsó rendi országgyűlés az évszázadok alatt kialakult jogszabályok alapján korszakalkotó törvényeket alkotott, amelyeket a király április 11-én szentesített, ezért nevezzük **áprilisi törvényeknek**. Ezek a jogszabályok három hét alatt készültek el, de mégsem mondható elsietett, elkapkodott jogalkotásnak, hiszen az 1790-óta tárgyalt jogintézményeket iktatták törvénybe. **Főbb törvénycikkek**: II: nádor jogköréről, III: Az országgyűlésnek felelős, független magyar kormány jogköréről, IV: évenkénti országgyűlés Pesten, V: a nemeseken kívül választójogot kaptak a legalább negyed telkes parasztok, az önálló iparosok és értelmiségiek, VII: Magyarország és Erdély egyesítéséről, VIII: köztherviselésről, IX. és XIII: a jobbágyszolgáltatások és a tized megszüntetéséről, XII: úrbériség megszüntetéséről és a földesurak állami kárpótlásáról, XV: az ősiség megszüntetéséről, XVIII: a sajtószabadságról, XX: vallásszabadságról.

Magyarország az addigi rendi képviseleti monarchiából **alkotmányos monarchia** lett. Mindezt nem jogfosztással hajtották végre, mint a francia forradalom, hanem jogkiterjesztéssel, a szerzett jogok tiszteletben tartásával a nem nemesekre is kiterjesztették a Szent Korona joghatóságát.

Nem alkottak új ún. chartális alkotmányt, hanem a jogfolytonosságot megőrizve, a **történeti alkotmányt módosították**. Ennek több oka is volt. Egyrészt nem egy hosszabb ideje tartó és ezzel a jogfolytonosságot megszakító abszolutista kormányzattal szemben kellett új alkotmányt deklarálni, hanem éppen ellenkezőleg, a rendi alkotmány jó néhány intézményére építkezhettek. (Pl.: 1790/91 évi X. és XII. tc.-ek.) Másrészről mind a magyar közvéleménnyel, mind pedig a bécsi kormányzattal könnyebb volt elfogadtatni egy alkotmánymódosítást, mint egy teljesen új chartális alkotmányt. Ezek a körülmények annak ellenére, hogy az áprilisi törvényeknek Magyarország minden öt lakosából négynek köz- és magánjogi viszonyait alapvetően megváltoztatták nagyobb stabilitást és elismertséget hoztak az új berendezkedésnek. Nem alakult ki pl. olyasfajta belső ellenállás, mint Franciaországban.

A központi kormányszervek megszüntetésével, az alkotmányos monarchia kialakításával, a független, felelős kormány felállításával, - bár ezt taktikai okokból nyíltan nem deklarálták,- **perszonálunió** jött létre Magyarország és az Osztrák Császárság között, amelyet már tényleg csak a király személye kötött össze. Tovább stabilizálta Magyarország szuverenitását, hogy a nádor a király távollétében teljes jogkörrel helyettesíthette az uralkodót.

Alkotmányos monarchia elvének megfelelően a **király** uralkodik, de nem kormányoz. A végrehajtó hatalmat a király nevében a független felelős kormány gyakorolja. A király személyében továbbra is szent és sérthetetlen. Rendeletei csak a Pest-Budán székelő valamely miniszter ellenjegyzésével váltak érvényessé, és így az illetékes miniszter vállalta érte a felelősséget.

A király jogkörében megmaradt a törvények kezdeményezése, szentesítése, kihirdetése, az országgyűlés összehívása, elnapolása, felosztása, de az utóbbit már csak akkor teheti meg, ha az előző évi zárszámadást, illetve a következő évi költségvetést az országgyűlés megtárgyalta és megszavazta.

A végrehajtó hatalmat az **országgyűlésnek felelős kormány** gyakorolja. A miniszterelnököt a király nevezi ki, de csak parlamenti többséggel tud kormányozni. Ezért célszerű az országgyűlési választásokon győztes párt (vagy pártkoalíció) vezetőjét megbízni a kormány megalakításával.

Jobbágyfelszabadítás állami kárpótlással történt. Tehát nem a jobbágyoknak kellett megváltani a telkeiket, mint ahogy pl. Ausztriában, Bajorországban és Poroszországban történt.

A jobbágytelkek ezután a volt jobbágy magántulajdonába kerültek. A nemesi földbirtok elvesztette közjogi jellegét, megszűnt a földesúri joghatóság, illetve az úriszék tartásának a joga. A volt jobbágy szabad emberré vált és tagja lett a nemzetnek, a Szent Koronának.

Eltörölték **ősiség**et és ugyan direkt módon nem kimondva a királyi adományrendszert. Így a nemesi földbirtok is valódi magántulajdon lett.

Országos Honvédelmi Bizottmány
(1848. szeptember 28. -1849. május 1.)

Josip Jelačić horvát bán a császári határőrezredekkel Magyarország ellen fordult, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburg-ház egyoldalúan semmisnek tekintette a magyar törvényeket. A Batthyány-kormány lemondott, az uralkodó jogellenesen egy a bécsi udvar önkényes eljárását igazolni szándékozó kormányt nevezett ki, végül a nádor is cserben hagyta Magyarországot. Ebben a drámai helyzetben az országgyűlés Kossuth Lajos javaslatára megválasztotta az **Országos Honvédelmi Bizottmányt**, amelyet 1848. október 8-án, az uralkodó és az országgyűlés végleges szakítása után tejhatalommal ruháztak fel. A Kossuth Lajos vezetésével működő testület elsősorban a végrehajtó hatalmat gyakorolta, de emellett az államfői feladatokat is ellátta: pl. állami tisztviselők és katonai vezetők kinevezése. Az OHB mint kollegiális testület csak az országgyűlésnek tartozott felelősséggel.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány az 1849. április 14-ei Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátása és Kossuth Lajos kormányzóelnökké való választása, illetve a Szemere Bertalan vezette kormány május 1-jei kinevezésével fejezte be működését.

Kossuth Lajos kormányzóelnöksége
(1849. április 14 - 1849. augusztus 11.)

A Habsburg-Lotaringiai ház trónfosztása, illetve Magyarország függetlenségének kikiáltása után az államfői tisztség kérdését ideiglenesen rendezni kellett. Kompromisszumos megoldásként került sor erre a szokatlan államfői névadásra, amely sokkal inkább hasonlított egy korlátozott köztársasági elnöki jogkörhöz, mint a korábbi kormányzói hatalomhoz. A kormányzóelnök rendeletei, határozatai, kinevezései csak miniszteri ellenjegyzéssel lettek érvényesek. Hadat üzenni és békét kötni csak az országgyűlés hozzájárulásával lehetett. Nem kapta meg az országgyűlés feloszlatásának jogát, viszont a Szemere Bertalan vezette kormány nem alakíthatott ki Kossuth Lajos irányvonalával szemben álló politikát, mert a megbízatásuk, felmentésük az államfő jogkörébe tartozott.

Görgey Artúr diktátorsága.
(1849. augusztus 11. - 1849. augusztus 13.)

Kossuth Lajos 1849. augusztus 11-én az államfői hatalmat Görgey Artúrra, a magyar seregek főparancsnokára ruházta, akit diktátorrá nevezett ki. Görgey egyetlen államfői aktusa a világosi fegyverletétel volt.

Irodalom:

BALLA Károly: *A magyar függetlenségi nyilatkozatok története.* Budapest, Merkantil Nyomda, 1936.
BEÉR János (szerk.): *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

BÉNYEI Miklós: *A függetlenség napja: 1849. április 14.* In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 1998.
EMBER Győző: *A Honvédelmi Bizottmány.* In: Századok, 1948/1-4.
F. KISS Erzsébet: *Az 1848/49-es magyar minisztériumok.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
GERGELY András: *Az 1848-as magyar polgári államszervezet*. In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *Magyar polgári államrendszerek.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.
HOMOKI NAGY Mária: *A jobbágyfelszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848-49-ben.* In: Jogtudományi Közlöny, 1999/1.
KOSSUTH Lajos: *Írások és beszédek 1848-1849-ből*. Sajtó alá rendezte: KATONA Tamás. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.
KÁROLYI Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*. Budapest, MTT, 1936.
MEZEY Barna: *„Minisztériumot pótló helyettes hatalom" (Különleges kormányforma a magyar alkotmányfejlődésben: a Honvédelmi Bizottmány)* In: Jogtudományi Közlöny, 1998/11.
NAGY Miklós: *Ghyczy Kálmán, mint nádori ítélőmester.* In: Budapesti Szemle, 1930.
PAP Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. Budapest, Ráth, 1881.
PAP Dénes: *A parlament Debrecenben: 1849.* Lipcse, Köhler K. A. 1870.
RUSZOLY József: *„Egy új alkotmány Magyarországnak" (Az 1848: III. tc. létrejötte.* In: Jogtudományi Közlöny, 1997/2.
RUSZOLY József: *Az országgyűlési népképviselet bevezetése Magyarországon (Az 1848: V. tc, létrejötte).* In: Fazekas Csaba: (szerk.): Társadalomtörténeti tanulmányok. Studia Miskolcinentia 2. Miskolc, 1996.
RÁCZ Attila: *Korabeli alkotmányozás és az 1848 évi magyar közjogi törvényhozás*. In: Állam- és Jogtudomány, 1991/3-4.
RUSZOLY József: *„Évenkénti országgyűlés lesz Pesten" (Az 1848: IV. tc. létrejötte).* In: Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XLIX.
SZABÓ István: *A Honvédelmi Bizottmány elnöki hivatala 1849-ben.* In: Debreceni Szemle, 1928/3.
SZABÓ István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május.* Debrecen, 1948.
SZŐCS Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
URBÁN Aladár: *A Honvédelmi Bizottmány megválasztása.* In: Hadtörténelmi Közlemények, 2001/2-3.
URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, Argumentum, 2007.
URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos, Magyarország első alkotmányos kormányfője* Budapest, Holnap, 2007.
VARGA János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
VARGA Zoltán: *Az államforma és kormányforma kérdése a debreceni trónfosztás után*. In: Századok, 1943

13. Neoabszolutizmus

(Horváth Attila)

A neoabszolutizmus Magyarországon

A világosi fegyverletételtől a kiegyezésig tartó időszakot Magyarországon **neoabszolutizmus**nak nevezzük. 1849 októberében ugyanis megkezdődött Magyarország módszeres beolvasztása a Habsburg Birodalomba, amelyhez az elvi alapot és jogcímet a

jogeljátszási elmélet (Verwirkungstheorie) szolgáltatta. Ugyanúgy, mint I. Lipót uralkodása idején, azt állították, hogy „*Magyarország alkotmányos intézményeit, nyílt lázadás és forradalom által elvesztette",* politikai és történeti jogai megszűntek, s rajta a győztes dinasztia, mint meghódított tartomány felett, uralkodhat. Ez természetesen egyet jelentett az önállóság, az állami különállás megszüntetésével. Már az 1849. március 4-i **olmützi alkotmány is** egy centralizált állam megvalósítását célozta.

Haynau rémuralma:

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverését kegyetlen megtorlás követte. Julius Haynau táborszernagyot a bécsi kormány Magyarország teljhatalmú megbízottjává nevezte ki, legfőbb feladatául a megtorlást jelölve meg. Közel 120 ítélet alapján kivégzettről tudunk, de ennél lényegesen nagyobb volt az ítélet nélkül felkoncoltak száma. Megközelítően 1200-an kerültek fegyházba, és a volt honvédeket tízezrével vitték kényszersorozottként külföldre. A nemzetközi felháborodás, valamint a katonai és civil hatóságok szüntelen viszálya 1850 nyarán Haynau elmozdításához, a rémuralom végéhez vezetett.

Az ún. Bach-korszak:

Ferenc József a ténylegesen soha nem alkalmazott olmützi alkotmányt 1851. végén az ún. **Szilveszter-pátensekkel**, hatályon kívül helyezte és már nem is leplezte az abszolutizmust. Csak a törvény előtti egyenlőség és a jobbágyság eltörlése maradt meg a régi elvekből. A neoabszolutizmus ezen első korszakát (1851-1859) Alexander Bach osztrák belügyminiszter után nevezzük Bach-korszaknak.

Magyarország beolvasztásakor a régi *„oszd meg és uralkodj!"* elvet kezdték alkalmazni. Először a Szent Korona területét szabdalták szét: újra különválasztották **Erdély**t, majd **Horvátország**ot. A Száva mentén meghagyták a **határőrvidék**et. A Délvidéken egy újonnan szervezett **Szerb vajdaság és Temesi Bánság** néven alakítottak ki koronatartományt Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó megyékből, valamint Szerém vármegye két járásából egy vegyes nemzetiségű koronaországot, ahol a szerbek nem alkottak többséget. Mindezeket a területeket közvetlenül a bécsi kormány alá rendelték és osztrák közigazgatást vezettek be. Horvátország önkormányzata és külön országgyűlése elveszett a magyar alkotmánnyal együtt. A szlovákok autonóm törekvései sem értek célt. A szászok sem kapták vissza 1848 előtti jogaikat. Ahogy a korszakban mondták: az abszolutizmus szövetségesei ugyanazt kapták jutalmul, mint a magyarok büntetésből.

A maradék Magyarországot **5 kerületre** osztották, Buda, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhelyekkel. Eltörölték a régi vármegyerendszert, de a városok önkormányzatát is megszüntették. Német nyelven működő, bürokratikus állam kiépítését kezdték meg. A kerületek élére főispánok állítottak. Ők ellenőrizték, hogy a megyefőnökök végrehajtják-e a Bécsből érkező rendeleteket. A közigazgatási beosztás következő szintjei a kerületen belül a megyék (kerületenként 6-11 megye), a megyéken belül pedig a járások lettek. A megyék élén megyefőnök, a járások élén pedig császári és királyi járási biztos állt. Az átszervezésből nem maradtak ki a városok (élükre kinevezett polgármester került), de még a községek sem, melyektől szintén megvonták az önkormányzatiságot. Az egész igazgatási rendszer magyarországi központja a Budán székelő Helytartóság lett, amely 1851 áprilisától kezdte meg működését. Élén kezdetben Geringer Károly főbiztos, mint ideiglenes helytartó állt, időközben Albrecht főherceg lett Magyarország katonai és polgári kormányzója, aki 1852 áprilisától vette át a Helytartóság irányítását. A centralizált szervezet továbbra is a bécsi Belügyminisztérium irányítása alatt működött.

A nagyszámú osztrák csendőrség, titkosrendőrség és a hatalmas pénzt felemésztő idegen hivatalnoksereg fő tevékenysége a magyarok ellenőrzésében merült ki. Hivatalnokait pedig mivel idegenek vagy császárhűek voltak Bach-huszároknak csúfolták. Birodalmi rendőrség alakult, emellett besúgók ezrei figyelték az ország népét. A vidék féken tartása érdekében létrehozták a zsandárságot. A germanizációs és centralizációs törekvéseknek megfelelően az

osztrák adó-, oktatási, polgári és büntetőjogi rendszert lépették életbe. A politikai szabadságjogokat szinte teljes mértékben megszüntették, de a gazdasági életben a liberalizmus megvalósítására törekedtek. A jogegyenlőség elvét deklarálva, a szabad verseny feltételeit igyekeztek biztosítani. A bécsi kormány ezektől az intézkedésektől azt remélte, hogy a gazdaság fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtésével nőni fog az életszínvonal, és akkor a lakosság kevésbé fogja hiányolni az elvett politikai szabadságjogokat és emberi jogokat.
A törvényhozó hatalmat maga a császár gyakorolta. A végrehajtó hatalom terén léteztek olyan uralkodói jogosultságok, melyek kizárólag és oszthatatlanul a császárnak volt fenntartva, ezek mindenféle átruházását visszavonásig kellett érteni. Az egész közigazgatás élén is a császár állt (aki szent, sérthetetlen és felelőtlen).

Szintén az ő személyéhez kapcsolódott a birodalmi tanács, amely már nem általában véve a kormányzat tanácsadó szerve volt, hanem magáé a császáré, tagjait is ő nevezte ki.

A kormány miniszterekből állt, s az egyszemélyi miniszteri felelősség váltotta fel a kollegialitást. A miniszterek tevékenységükért a birodalmi gyűlésnek feleltek.

A magyar hazafiak a bécsi kormány önkényuralmával szemben az ún. **passzív ellenállás** taktikáját alkalmazták. Ezt a Deák Ferenc által sugalmazott módszer lényegét az egyik kortárs történész így írta le: *„Ez a nagy, ép, erős és hajthatatlan része a nemzetnek, bensőjében elhatározta, hogy az osztrák hatalommal nem alkuszik, útjából ki áll s vele nem érintkezik, célját elő nem segíti, nem támogatja, utasítást neki nem ad; amit rendel, tartozásképen teljesíti, de a mi tőle jő, rokonszenvébe nem fogadja; meghajlik, előtte, de nem enged, eltűri őt egy ideig, de felsőségét nyíltan el nem ismeri, hivatalt - aki csak teheti - nem vállal, s rabszolgává aljasodó rendszerének állandósítását elő nem mozdítja. A gazdag főúr és jómódú nemes, az értelmi kereset emberei és a polgár elhatározták, hogy az adót nem fizetik, míg végrehajtó nem jő rájuk. A katonaságnak csak azt szolgáltatják ki, a mit elkerülni nem lehet. A fuvarral késnek, utat könnyű kedvvel nem csinálnak. A német nyelv értését megtagadják, ti mindenütt magyar tolmácsot, magyar választ és ítéletet kívánnak. Vagyonát, jövedelmét, keresetét, senki, úgy amint van, be nem vallja. Ha felvilágosítást kérnek tőle, nem tudom-mal felel; ha személyekről tudakozódnak, nem ismerem-mel, ha tényekről, nem láttam-mal. Megvetni az önkényuralmat, nem tudni szolgáiról semmit, mintha itt sem élnének - az volt a közjelszó. Ne érezze magát az osztrák otthon sehol, soha, semmiben. Legyen s maradjon idegen e földön, ne szeresse senki. A társaságok ne fogadják be. A családok és házak küszöbei legyenek elzárva előttük. A nők ne bocsássák közelükbe, a férfiak ne barátkozzanak, ne mulassanak velök. Legyenek olyanok, mint a pestises, a kit mindenki kerül, a kitől minden fél. Az osztrákság legyen megbélyegző, a mi kizárja őket az olvasó-egyletekből, casinókból, vigadókból. Õrizze meg minden magyar legbensőbb szentélyében: »ezek voltak legjobbjaink legyilkolói, ezek a haza; leigáztatása eszközei fogadja fel férfiúi fogadással kiki, hogy vérei, hősei, magyar államférfiai halálát nem feledi, osztráknak baráti jobbot nem ad, iránta ki nem engesztelődik.« Ez volt a magyar passivitási politika társadalmi életünkben nyilvánulása."*

Változások a hatalomgyakorlásban

A katonai vereség és a belső elégedetlenségek némi engedményekre késztették az uralkodót. Ferenc József a konzervatívokkal próbált szövetkezni, 1860 októberében újabb állami alaptörvényt ajándékozott országainak és népeinek. Az **Októberi Diploma** (tudatosan mellőzték a gyűlöletessé vált pátens szót) mint *„állandó és visszavonhatatlan alaptörvény"* mérsékelte az abszolutisztikus berendezkedést és Magyarországon visszaállította az 1848 előtti intézményeket: a Kancelláriát és a Helytartótanácsot. Ezek vezetésében az udvarhű arisztokraták is szerepet kaptak. A tényleges kormányzás azonban továbbra is a birodalmi minisztérium hatáskörében maradt. Változtatást és egyben az egység felé tett lépést jelentette, hogy megszüntették az ország kerületekre osztását, s ezzel együtt a helytartósági osztályokat,

sőt kilátásba helyezték – bár tisztázatlan hatáskörrel – a megyei gyűlések és az országgyűlés helyreállítását is.

Ezt az új rendszert kiegészítette az 1861-ben kibocsátott **Februári Pátens**, amely új kétkamarás birodalmi gyűlést korlátozott jogkörű testületté alakította át, amelynek 343 helyéből a magyaroknak 85, Erdélynek 26, a horvátoknak 9, a cseheknek 54 hely jutott volna. Az uralkodó jogkörében maradt a külügy és a hadügy irányítása. A kormány is csak az uralkodónak tartozott felelősséggel.

Rövidesen kitűnt azonban, hogy az önkormányzatnak ez az arisztokraták által javasolt mértéke távolról sem elégíti ki a nemzet céljaihoz ragaszkodó magyar nemesi-polgári rétegeket. Ez a megoldás csak a Bach-rendszer túlzásait szüntette meg. A lényeg nem változott. Magyarország továbbra is a birodalom gépezetének alkatrésze maradt. Ugyanakkor 1860 elején az újból felemelkedő magyar nemzeti mozgalom már tömegerővé szélesült. A magyar politika ugyanis 1849 után hullámmozgást követve jutott el végül a megegyezéshez. A feszültségek 1860-61 körül újra megnőttek.

A Schmerling-féle provizórium

Az ideiglenes berendezkedés Anton von Schmerling államminiszterről kapta nevét. Uralkodói leirattal új kormányzási rendet vezettek be a belpolitikai válság megoldására. Felfüggesztette a Helytartótanács testületi hatáskörét, fölöszlatta a törvényhatóságokat és katonai bíráskodást léptetett életbe.

Irodalom:

BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865.* Budapest, Franklin Nyomda, 1922-1937. I-IV. kötet.

DEÁK Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851-1852-ben*. In: Aetas, 1995. (10. évf.) 4.

DEÁK Ágnes: *Polgári átalakulás és abszolutizmus 1849-1867.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2009.

SEIDERER, Georg: *Liberalizmus és neoabszolutizmus Alkotmánypolitika és igazgatási reform a Habsburg Birodalomban Alexander Bach minisztersége idején, 1848-1859.* In: Aetas, 2012/1.

GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

HERMANN Róbert (szerk.): Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848-1854. Budapest, 2007.

K. LENGYEL Zsolt: *Az országképviselet problémája a neoabszolutizmus-kori Magyarországon.* In: Aetas, 2012/1.

PAP József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* In: Aetas, 2003/3-4.

PAP József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Szeged, 2003.

SASHEGYI Oszkár: *A neoabszolutizmus rendszere 1849–1867.* In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek (Tanulmánykötet).* Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.

SEIDERER, Georg: *Liberalizmus és neoabszolutizmus (Alkotmánypolitika és igazgatási reform a Habsburg Birodalomban Alexander Bach minisztersége idején, 1848-1859).* In: Aetas, 2012/1.

SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés válaszútján: 1860-1861.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.

TÓTH Béla: *Felfüggesztett működésű Magyarország. Politikai igazgatás a neoabszolutizmus első évében*. In: Jogtudományi Közlöny, 1999/11.

14. A dualista magyar nemzetállam

(Máthé Gábor)

A. **A dualista magyar monarchia közjogi alapjai**

A politikai nemzet

A XIX. század a nemzetállamok létrejöttének nagy korszaka. Ez a kijelentés látszólag ellentmondásban van az Osztrák-Magyar Monarchia közjogi képletével, ami nem a nép-nemzet, hanem a népek-politikai nemzet kategóriát releválja. A politikai nemzet fogalom lényege pedig az, hogy az államterület az elsődleges, s az azon élő népek alkotják a nemzetet. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő népek, így involválódnak a politikai nemzetben.

Az **osztrák közjogi felfogás** - eredendően - Gesamtmonarchie-t (összbirodalom) tételez, s a Habsburgok örökös tartományainak egységét hirdeti. A magyar közjog ugyanakkor, az önálló magyar királyság koncepciójából indult ki, s a koronázás tényével az osztrák császár, mint egyben magyar király harmadik jogalanyként kapcsolja össze: Ausztria-Magyarországot. Így a kaiserliche und königliche Monarchie területén élő népek közül a történelmi individualitásukat kifejezésre juttatni képes horvátok pedig a magyarokkal, s úgyszintén a lengyelek az osztrákokkal kötöttek szerződéses paktumot, mégpedig törvényi formában. Mintegy igazolódni látszott Bismarck aforizmája: nem a nemzetek alakítják az államokat, hanem fordítva, az államok hozzák létre a nemzeteket.

A rendi monarchikus dualizmus

A szakirodalomban elfogadott álláspont, hogy a Habsburg uralkodók más államokkal való kapcsolata *„jogi értelemben”* általában véletlen. Az első cezúra - magyar közjogi relációban - a Habsburg-ház fiági örökösödési jogának elismerésével az 1687/88. évi országgyűlésen hozott minőségi változást. A második elemet a rendi monarchikus dualizmus képviseli, amelyben egyfelől a király és a rendek együttesen alkotnak államszervezetet, másrészt pedig a király, mint rex solutus bizalmi embereivel kormányoz. Ennek a rendi képviseletnek és abszolút monarchiának a konfliktusait a XVIII. században meghonosodott alkotmányjogi garanciákkal próbálják feloldani. Ilyen tartalmú kölcsönös kötelezettségvállalás (kormányzásbeni végzemény) volt az 1723. évi Pragmatica Sanctio.

A **Pragmatica Sanctio**t már elfogadása idején kiemelkedő alaptörvénynek tekintették, azonban Deák Ferenc emelte a sarkalatos törvények közé, amikor a kiegyezés közjogi alapját kimunkálta. A XVII. század közjogi törvényhozását – mint láttuk – a trónöröklési jog módosításáról és a ius resistendi lemondásáról szóló törvények reprezentálják. Az uralkodó ugyanis ehhez kötötte a török megszállás alól felszabadított országrészeknek a magyar állam területéhez történő visszacsatolását. Mint az ismert, az 1687. évi törvényekben a rendek lemondtak a rendi alkotmányosság egyik domináns biztosítékáról a királyválasztás jogáról, s egyben elismertek a Habsburg-ház német és spanyol fiágának elsőszülöttség szerinti örökösödését a magyar trónra. Ettől kezdve a koronázás, a koronázási hitlevél és a koronázási eskü a legfontosabb alkotmánybiztosítékként szerepelt jogunkban. Ezért a hitlevél - közjogi szerződés – tartalmilag megújulva, nem a választási feltételek alkueredménye csupán, hanem konkrét formulák gyűjteménye is egyben. A Pragmatica Sanctio jelentőségére utal továbbá az a körülmény, hogy a Német-Római Birodalom felbomlását követően az osztrák császárság területi alapját a Magyar Királysággal együttesen birtokolt területrészek jelentették. A Bécsi Kongresszus ugyanis nem állította helyre a német császárságot, hanem a német birodalom he1yén olyan konföderációt hozott létre, amely szuverén államok szövetsége volt (Deutscher Bund), s amelyen belül Ausztria látta e1 a szövetségi gyűlés elnöki tisztét anélkül, hogy ehhez a német császár tiszte társult volna.

A **Pragmatica Sanctio** tehát egy olyan kétoldalú szerződés volt, amely mindkét félnek kölcsönös kötelezettséget jelentett; a magyar rendek azzal, hogy lemondtak a királyválasztási jogról, cserébe megkapták a hatalomban való részesedésük közjogi biztosítékait (koronázás, országgyűlés összehívása), ami egyben az önálló államiság létét is kifejezte. Ebből következett,

hogy a később több vitát kiváltó unió fogalom értelmezése az indivisibiliter ac inseparabiliter, vagyis feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul – problémája a magyar rendeknek nem okozott jogértelmezési gondot. Ha a magyar rendek eredeti elképzeléseivel összhangban, nemzetközi megállapodásban rögzítették volna a Pragmatica Sanctio tételeit, akkor a nobilitás jóval messzebb ment volna a közös védelem eszközeinek és feltételeinek a rögzítésében, s jutott volna olyan **közös ügyek** és állandó szervezetek meghatározásához, amelyek a **reálunió**, vagy a mai értelemben vett államszövetség alkotóelemeihez sorolhatók lennének. Mivel erre nem került sor, így a Pragmatica Sanctioból nem következett okszerűen a közös védelem kötelezettsége. Ámde az a kötelezés sem zárható ki a szövegértelmezésből, hogy a Pragmatica Sanctio olyan szövetség, olyan védelmi kötelezettség, amely az örökös tartományokat és Magyarországot bármilyen oldalról ért kívülről jövő támadás esetére közös katonai fellépést írt elő. A pactum csak arra vonatkozott, hogy az örökös tartományokat képviselő uralkodó, valamint a magyar országgyűlés (ugyanazzal az uralkodóval, mint magyar királlyal) szuverén módon határozták meg a védelmi katonai hozzájárulás mértékét. Így tehát a Pragmatica Sanctio nem csinált közös ügyet a hadügyből, mint ahogyan nem csinált közös ügyet, a közös uralkodó személye által összekapcsolt területekkel együttesen érdeklő más ügyből sem. A sors fintora, hogy az alkotmányos monarchia idején 1848-ban, az első felelős kormány miniszterelnöke, gróf Batthyány Lajos az egész kormány nevében jelentette ki, hogy a közös védelmi kötelezettség szerint: kötelessége minden magyarnak a monarchia integritását védelmezni kültámadások esetén. Nem véletlenül mondja Beöthy Zsigmond kortársi *„elemi közjogában”*: „*Ezen rendnél fogva Magyarország Ausztriával, a fejedelem ugyanazonosságában, bizonyos kapcsolatban áll a nélkül azonban, hogy az egyazon fejedelembeni egyesülésen kívül, kormányzati különszerűségét, önállóságát, s függetlenségét csak legkisebb részben is csorbítani engedte volna, miről Magyarország nemcsak azon sanctioban, de másutt is, jelesül az 1715. 3 sz., az 1741. 8. és 11. sz., az 1790/91. 10. sz. és az 1827.3. sz. törvénycikkekben is biztosíttatott.”*

Az önálló léttel bíró európai status

A közjogi alapokat erősítő 1723. évi törvény mellé, a XVIII. században még igen jelentős alkotmánytörténeti értékű sarkalatos jogok társultak. Így az 1791. évi törvények között a X. kimondta, hogy Magyarország önálló léttel bíró független állam, melynek saját alkotmánya van. A XI. törvény, az ország határainak sérthetetlenségéről szólt. A XII. törvény pedig a törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlásáról intézkedett. Ebben a törvényben találkozunk először az államhatalmi ágak megosztásának követelményével. Ez a magyar történeti alkotmány alapelvének megfelelően deklarálta, hogy a törvényhozó hatalom a megkoronázott királyt és az országgyűlést együttesen illette meg. Megtiltotta a rendeletekkel történő kormányzást, azt csak a törvények végrehajtására fogadta el, s rögzítette a bírói függetlenség garanciáit. Végül a XIX. törvény az appropriációs jogot szabályozta. E közjogi törvények kettős arculatúak voltak, ugyanis a rendi alkotmányosság keretei között, az országgyűlés számára mindazokat a garanciákat tartalmazták, amiket a XVIII. század eszméi, a polgárság képviselőiből alakuló törvényhozásnak szántak. Nem véletlenül említi találóan Eckhart Ferenc örökbecsű monográfiájában: *„sajátos volt ez a magyar felvilágosodás, amelynek géniusza egyik kezében Montesquieut és Rousseaut, a másikban pedig a Tripartitumot tartotta”.*

Az önálló európai status fogalom törvényi megjelenése ugyanakkor azt is mutatta, hogy a Szent Korona, hogy tudott állandósulni a magyar állam határozott megjelölésére. Érdekes *„újkori összefüggésre”* utal a rendek egy 1811. évi üzenete, amelyben hangsúlyozzák, hogy *„a korona joghatóságának azért engedtek át oly jelentős alapokat és jövedelmeket, hogy azok segítségével az állam (status) szükségleteiről gondoskodni lehessen.”* A reformkorban, a külföldi jogirodalomban is általánosan alkalmazott status szót kezdték használni, s ezt az

álladalom szóval fordították magyarra. Az álladalom nyelvújítási szó: a legrégibb e vonatkozásban 1786-ból való – írja Eckhart hivatkozott művében. Csak az 1850-es években váltja fel az álladalmat az „állam". A status egyébként a magyarországi latin nyelvben a rendeket jelentette. Az első mai értelmű megnevezés a már hivatkozott X. törvényhez kötődik. Erdélyről nem véletlenül mondták a rendek, hogy a magyar állam részét tette: partem civitatis seu status Hungarici efficiebat.

Rex regnat sed non gubernat (a király uralkodik, de nem kormányoz) – A kiegyezés

Az 1848. évi III. törvénycikkellyel megvalósult, **parlamentnek felelős kormányzat** azonban még nem a szuverén parlamenti függetlenséget jelentette, hiszen a monarchia egyik részének kormányzati rendszere - a Gesamtmonarchie nélkül került csak rendezésre. Az 1848. évi törvények bár minőségi változást hordoznak az alkotmányos monarchia statuálásával, mégis megtartják az uralkodói túlsúlyt. Igaz, hogy a végrehajtó hatalmat csak a népképviseleti alapon szervezett, parlamentnek felelős minisztérium útján, miniszteri ellenjegyzéssel gyakorolhatta a király. Rex regnat, sed non gubernat. Ámde a törvényhozás vonatkozásában a prorogálás, a berekesztés, a feloszlatás jogát nemkülönben a törvény kezdeményezését és a szentesítést is megtartotta.

Az 1848. évi III. törvénycikk lényegében a központi hatalom gyakorlásának egyetlen elemét rendezte. A hatalom gyakorlásában resztvevő más fő szervek egymáshoz való viszonyát tisztázatlanul hagyta. Egy halovány utalást azért tartalmaz az ország közügyeinek intézésére, álladalmi tanács felállítását ígérve. Az áprilisi törvények elismerése még nem jelentette azt, hogy az összmonarchia (Gesamtmonarchie) lemondott volna arról, hogy érdekeit a bécsi kormányon kívül más is képviselje. Ezt egyébként a közös védelmi kérdés kapcsán a népképviseleti országgyűlésünk is tárgyalta. Ez azt bizonyítja, hogy olyan fenntartott uralkodói jogokat is akceptált, amit az 1848. évi III. tc. nem említett.

Végül is az európai hatalmi politikai helyzet évtizedes vajúdásának lezárásaként születhetett meg csak az 1867. évi kiegyezés, amely Deák nagyszerű jogi művével - Adalék a magyar közjoghoz - a Pragmatica Sanction nyugodott. Ez a jogi dogmatikai tétel a hatalommegosztás rendszerének ún. kiegyezéses változatát készítette elő, ami magyar részről az ország független állami létének jogfolytonosság alapján való elismerését jelentette, cserébe az összbirodalmi érdekek: közös ügyek kompromisszumos megoldásaként. Az 1867. évi XII. tc. (a kiegyezésről - közös ügyek) és az 1869. évi IV. tc. (a bírói hatalom gyakorlásáról - bírói hatalom) az a két sarkalatos törvényünk, amely egyfelől meghatározta a két szuverén állam - Ausztria-Magyarország - közjogi viszonyát az uralkodó, mint harmadik jogalany közvetítésével, másrészt pedig biztosította a hatalmi ágak elválasztásán alapuló jogállam megalapozását.

A jogállam eszme

A **jogállam eszme** a német klasszikus filozófia, valamint az ebből táplálkozó politikai és jogi gondolkodás jellegzetes terméke, amelynek pontos megfelelője más nyelvterületeken nem található meg. Megfogalmazása a XIX. századi Németországban ugyanúgy polgári követelményeket jelzett, mint Angliában és Franciaországban korábban végbement forradalmak nagy jelszavai: végső soron a société civile szabadságát és a magántulajdon sérthetetlenségét formulázta.

A jogállam koncepciója Németországban – olyan abszolutizmus feltételei között keletkezett, ahol a polgárság – az angol és a francia fejlődéstől eltérően nemcsak, hogy nem volt hatalmon, hanem még jó ideig napirendre sem tűzhette annak megragadását. A gyengeségből kompromisszumra törekvés fakadt, ami az átalakulásnak egy sajátos útját, a

törvényes reformokkal való kormányzást hirdette meg. Ez a fejedelmi szuverenitás és a népszuverenitás közötti ingadozás tükröződött a jog szuverenitásának olyan meghirdetésében, amely egyfelől az uralkodói abszolutizmus korlátozásának, törvényes keretei közé szorításának polgári igényét fejezte ki, másfelől viszont a jogalkotó hatalom központi szerepének hangsúlyozásával, annak német földön fennálló intézményes formáját javasolta.

A jogállam fogalmát a német liberalizmus államelmélete használta először, gyökerei azonban a kanti észjogban már felfedezhetők. A kanti államideál a legnagyobb emberi szabadságot testesíti meg, olyan emberi törvények segítségével, amelyek lehetővé teszik minden ember szabadságának összeegyeztetését és egyidejű fennállását. A szabadságból pedig, mint minden embert megillető jogból adódik az emberek, mint állampolgárok egyenlősége, amelyet a pozitív jog biztosit számukra.

A jogállamiság eszméjét megtestesítő *„polgári jogi állapot”* (bürgerliche Zustand) a minden polgárt megillető függetlenségre épült. Ezt a törvényhozó tevékenységben való részvétel biztosítja. A törvényhozó hatalmat gyakorló képviseleti szerv útján ugyanis a nép maga szab kereteket a saját szabadságának. Ez a magyarázata a törvényhozás elsőbbségének az államban, az uralkodó végrehajtó hatalmával és a független bírósággal szemben. A jogállamnak tehát magára kell vállalnia a közösség erkölcsi és szellemi felemelését, a gyengék védelmét annak érdekében, hogy az értelem alapelveit az emberi együttélésben megvalósítsa. Az állam tehát közügy (res publica) minden egyes ember jóléte érdekében. A jogállam eszme végül is a természetfölötti javak helyére földi javakat, az egyéniség szabad és teljes kibontakozását állította, melyben az állam célja az egyén jólétének előmozdítása és az egyben létezésének egyedüli értelme.

B. A magyar jogállam kiépítésének koncepciója

A kiegyezési törvények

Mint az előzőekben már említettük, a **kiegyezés** (Ausgleich) két szöges ellentétben álló gondolat az önálló magyar állam és az egységes osztrák összállam (Gesamtmonarchie) koncepcióját egyesítette. A magyar parlament által elfogadott törvényt (1867. évi XII. tc.) az uralkodó a koronázás után szentesítette. W. Brauneder osztrák professzor álláspontja szerint viszont a kiegyezéssel az összállami szervezet megkettőződött, az uralkodó prerogatívái közül egyesek továbbra is az összmonarchiára vonatkoztak, míg a többi összállami ügy a birodalmi tanácsi tartományokra redukálódott.

Az **osztrák kiegyezési törvényeket**, a magyar *„megfelelőjük”* szentesítését követően félévvel később fogadta el az uralkodó, s ezek mint az ún. decemberi alkotmány, 1867 decemberében együttesen léptek hatályba. Ezek az alaptörvények, a hatalmi ágak megosztását deklarálták, az alapjogokat biztosították, a képviseletre vonatkozó állami alaptörvény és a delegációs törvény pedig szabályozta a parlament részvételét a törvényhozásban. A bírói hatalomról szóló törvény ugyanakkor a független jogszolgáltatást nyilvánította ki.

A két törvényhozás - a monarchia valamennyi országát érintő **közös, illetve közös érdekű ügyekről** két jogi alapot statuált a kiegyezésre. Ebből a többi között sajátos következtetésre jut Brauneder professzor, aki az így létrejött „*államegyüttest”* négy elméleti típusba sorolta be. Ezek a decentralizált egységes állam, a szövetségi állam, a reálunió és az államszövetség. Álláspontjával azonosulva, a reálunióért a magyar teokratikusok szállnak síkra – hangoztatja. Hiszen a közös ügyekre rendelt közös szervek, nem az egyes államok fölé rendelt szövetségi állam szervei, hanem az egyes államoké, s az uralkodó, az osztrák császár (Ciszlajtánia) és a magyar király pozícióját egy személyben egyesíti, és mellette vannak mindkét állam közös miniszterei, akik pedig az osztrák és a magyar miniszterek pozícióját egyesítik. A delegációk pedig olyan parlamenti bizottságok (60-60 fővel), amelyek egyezményes törvényelőkészítésre

hivatottak csupán. A teljesség igényével említendő végül, hogy a közös ügyek mellett mindkét kiegyezési törvény **közös érdekű ügyeket** is taxált (kereskedelmi, - vám, - bank, függő államadóság stb.) a két szerződő fél érdekeinek találkozása okán célszerűnek vélte ezeket a monarchia államaiban azonos elvek alapján rendezni.

A **dualizmus** tehát olyan sajátos jogi konstrukció, amely a két állam mindegyikének független akaratán és nem korlátozásán nyugszik. A közös ügyekre vonatkozó struktúra kiépítése az abszolutisztikus rendi állam elméletéből is következett. A kül- és hadügy ugyanis előjoga és nem „parlamentarizált" hatásköre volt az uralkodónak, amelyeket az országgyűlésekkel együttműködve gyakorolt. Az együttműködés azonban a törvényhozásban volt erősebb, kevésbé akkor, amikor a vonatkozó tevékenység az igazgatás keretén belül maradt. Noha az uralkodó törekvése mindvégig arra irányult, hogy a közös miniszterek tanácsa dikaszteriális formává alakuljon, ez a törekvés hiábavalónak bizonyult, a közös minisztertanács csupán tanácskozó testületként működött.

Az államkapcsolat dualisztikus érvényesüléséhez, mint arra korábban rámutattunk, a politikai nemzet jogi garanciáit is biztosítani kellett. Ez az új formula pedig *„a tartományok történeti individualitásának"* elmélete volt. Láttuk, hogy akiknél a nemzeti határ nem esett egybe a társadalmi határral, ott további kiegyezésekkel konszolidálták a viszonyokat. (Lásd horvát-magyar kiegyezés!) Pl. Magyarországon Jellinek terminológiája szerint – Horvátországnak és Szlavóniának az államtöredék jogállását tulajdonították. E kompromisszumok az együttes kormányzásba történő bevonással váltak teljessé. Az egyes államokban tehát nem a nemzeti elv, hanem a tartományok történeti individualitásának eszméje volt a hatalom megtartásának eszköze. A monarchia fél évszázados fennállását a fentiek függvényében az egyenlőtlen, cenzusos választójog, a nemzetek képviseletének mesterséges korlátozása, s a történelmi nézetek sajátos apologizálása biztosította.

A két állam megnevezései

Ugyanúgy tanulságosnak tűnik, a két állam államjogi viszonyának alakulását a megnevezések tekintetében is röviden exponálni.

Az **Osztrák-Magyar Monarchia**, mint két állam közössége, amelyeket: a két fél érdekeinek találkozásánál fogva; a két birodalomfél; a Monarchia két állama, közösekül kijelölt ügyek; a közös és együttes védelem titulusokkal illettek – egyértelműen jelzik az államjogi meghatározás problémáját. Noha az uralkodó 1868-ban Andrássy Gyula magyar miniszterelnök javaslatára hagyta jóvá az Osztrák-Magyar Monarchia, Ausztria-Magyarország elnevezéseket. Egy külügyminiszteri állásfoglalás pedig – 1895-ben – a *„beide Staatsgebiete"* mellett döntött, s 1896-tól a nemzetközi szerződések egy részét *„pour l' Autriche et pour la Hongrie*" formulával látták el.

A bizonytalan közjogi kategorizálás újfent a külügyminiszteri állás átalakítási kísérletével éleződött ki. Olyan reform fogalmazódott meg, hogy a két nemzet uralmát új gazdasági tartalommal kell megtölteni, egy új gazdasági kiegyezés érdekében. Ekkor – Aehrenthal külügyminisztersége idején született meg az az előírás, hogy csak az Osztrák-Magyar Monarchia közjogi jogalany. Továbbá az a gazdaságpolitikai döntés is, mi szerint a gazdaságot a pragmatikus ügyek rangjára kell emelni. Az ún. **második kiegyezés** végül a magyar fél számára tett engedményeket és a megállapodás szövegéből a közös vámterület kategóriát törölte. Noha ez már 1899 óta gyakorlatilag nem is létezett, csak egy sajátos viszony, amit igen kifejezően bizonytalan viszonossági viszonynak: Reziprozitätsverhältnis-nek neveztek.

Az állam mint a törvényesség őre

A XIX. század közepétől a különböző irányzatokat képviselő politikusok, jogászok törekvése arra irányult, hogy szilárd fundamentumot biztosítsanak a polgári jogviszonyoknak, hogy védelmezzék azokat a szélsőséges támadásokkal szemben. Ennek eredménye – mint láthattuk – a jogállam, vagy másként *„az állam mint a törvényesség őre”* konstrukció. A jogállam az érdekek összhangját a **hatalmi ágak elkülönítésében** vélte biztosítottnak. Így a törvényhozás és a végrehajtás viszonyát az adócenzusos választójogon nyugvó képviselet, a törvények primátusa, illetve a parlamentnek felelős kormányzati rendszer jellemezte.

A **közigazgatás és az igazságszolgáltatás kettéválasztását** – a harmadik hatalmi ág önállósulását – az 1869. évi IV. tc. deklarálta, s e törvény mintegy zárófejezete lett az 1791. évi XII. tc-ben foglaltaknak; a közigazgatástól elkülönítendő bíráskodás kívánalmának.

A jogállam tehát egyfelől a polgárok jogainak védelmét volt hivatott biztosítani, másrészt a jogrendszernek szánt döntő szerepet a hatalmi ágak szervezetrendszerének kialakításában.

„*E munka sem több, sem kevesebb, mint újraszervezni az államot. Mindenki tudja, hogy midőn a 48-diki törvényhozás e félig hűbéri államot az újabb kor elveire fekteté…, akkor a régi Magyarország helyett egy, a kor szellemében átalakult új Magyarországnak vetette meg az alapját. Az is köztudott, hogy az új állam működésében okvetlenül szükséges intézmények a legnagyobb disszonanciában állnak azokkal az elvekkel, amelyeket a 48-diki törvényhozás inaugurált”* – vázolta az új államépítés gigantikus feladatait az ebben a munkában később is szerepet játszó Horvát Boldizsár igazságügyminiszter, a kiegyezés utáni második, 1869-1872. közötti országgyűlési ciklus nyitó ülésén.

Az államhatalom „igazságos megosztása” politikai programjának megoldása azonban több nehézségbe ütközött. A problémát a kormányzat és a törvényhatóságok egymáshoz való kapcsolata, a hatáskörök elhatárolása jelentette, s ezen kívül rendezni kellett a megyék testületi és egyedi szervei kialakítására vonatkozó szabályokat. A centralista és a municipalista elvek konfrontációja viszont mutatta, hogy az alapvető kérdés a vármegyéknek az új kormányzati rendszerbe történő mikénti illeszkedése volt, azaz magukat a magyar alkotmányos szabadság védőbástyáinak valló megyéket, hogyan lehet a parlamenti kormányzattal összhangba hozni.

Irodalom

BALOGH Artur: *Az állam tudománya: politika I.: alkotmánytan.* Budapest, Grill, 1909.
BRAUNEDER, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig.* Pécs, JPTE ÁJK, 1994.
CIEGER András: (szerk.): *A kiegyezés.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
GRZYBOWSKI, Konstanty: *A dualizmus történeti fejlődése, politikai elmélete és funkciói.* In: Jogtörténeti tanulmányok, II. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.;
GNEIST, Rudolf: *A jogi állam.* Budapest, Akadémia, 1875.
HATTENHAUER, Hans: *Europäische Rechtsgeschichte.* Heidelberg, Müller Jur.Vlg.C.F., 2004.
HOKE, Rudolf: *Österreichische und Deutsche, Rechtsgeschichte.* Wien, Böhlau Verlag, 1996.
KOVÁCS István: *Deák „Adalék”-a és a Magyar Közjog. Utószó és jegyzetek Deák Ferenc „Adalék a magyar közjoghoz” című könyvéhez.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve.* Budapest, Grill Könyvkiadó, 1911.
KAJTÁR István: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai: Európa, haladás, Magyarország***.** Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2003.
KOZÁRY Monika: *A dualista rendszer (1867-1918).* Budapest, Pannonica Kiadó, 2005.
MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás: a közigazgatás szerepe a XX. sz. államában : a magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1942.
MAGYARY Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga: közigazgatási jogi tanulmány.* Budapest, Studium, 1923.

MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.;
MÁTHÉ Gábor: *Die Problematik der Gewaltentrennung.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2004.
MÁTHÉ Gábor: *Közjogi argumentáció: gondolatok a Lustkandl-Deák vitához.* In: Jogtörténeti Szemle, 2007/3.
OGRIS, Werner- MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Die Habsburgermonarchie auf dem Wege zum Rechtsstaat?* Budapest – Wien, Magyar Közlöny Lap és Könyvkiadó, 2010.
POLNER Ödön: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában.* Budapest, Singer és Wolfner Könyvkereskedése, 1891.
PULSZKY Ágost: *A jog és az állambölcsészet alaptanai*. Budapest, Eggenberger, 1885
PÉTERI Zoltán: *Jogállamiság és alkotmány: eszmetörténeti kérdések.* In: Állam- és Jogtudomány 1994/3-4.
RÁCZ Lajos: (szerk.): *Alkotmány- kormányzás-bíráskodás az újkori Európában*. Budapest, Új Ember, 2008.
RÉZ Mihály: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya.* Budapest, Pallas, 1910.
RÉVÉSZ T. Mihály: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után.* Budapest, ELTE, 1971.
RUSZOLY József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848-1948.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
SOMOGYI Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, História - MTA Törttudományi Intézet, 1996.;
SZABÓ Béla: *Honunk státusjogi állása.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2008.
SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után 1867-1918.* Budapest, Atlantisz, 2011.

15. Az első népköztársaság

(Horváth Attila)

Az Osztrák-Magyar Monarchia első világháborús veresége a soknemzetiségű birodalom szétesését eredményezte. Miután Tisza István a parlamentben elismerte, hogy a háborút elvesztettük, 1918. október 24-én az ellenzék megalakította a gróf Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Pártból, Polgári Radikális Pártból és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártból a (ahogy a csehek és a délszlávok is tették) a **Nemzeti Tanácsot.** Felszólították IV. Károlyt, hogy a Nemzeti Tanácsot haladéktalanul bízza meg az ország kormányzásával. Az uralkodó azonban 1918. október 26-án József főherceg személyében teljhatalmú magyarországi helytartót **homo regiust** (szó szerint: *„királyi embert”*) nevezett ki az ország élére. Amikor azonban az ország új vezetője továbbra sem kezdett tárgyalásokat a Nemzeti Tanáccsal, sőt október 29-én Hadik János grófot bízta meg egy új nemzeti kormány megalakításával, Budapesten és a nagyvárosokban 1918. október 28. és 31. között az I. világháború elhúzódása és a szociális nehézségek miatt elégedetlenkedő katonák és civilek utcai tüntetéseket kezdtek. A bel- és külpolitikai válság hatására József főherceg az addigi ellenzék vezérét, **gróf Károlyi Mihályt** nevezte ki miniszterelnökké. Károlyi először IV. Károlynak tette le az esküt, majd az antant, különösen az amerikai kormány követelésére és a fővárosban lezajló tüntetések hatására visszavonta azt. Ezért IV. Károly november 1-jén telefonon üzenetében, a kormányt fölmentette a neki tett eskü alól. Károlyi Mihály még aznap este a Nemzeti Tanács elnökévé választott Hock János előtt fölesküdött *„Magyarországra és a magyar népre”.*

Az **államforma** kérdésének megoldásához végül is Ausztria szolgáltatta a mintát. Bécsben ugyanis november 12-én az osztrák nemzetgyűlés kikiáltotta a köztársaságot és Károly császár aláírt egy nyilatkozatot, amelyben lemondott uralkodói jogainak gyakorlásáról. Két

nappal később IV. Károly magyar királyként is nyilatkozott. Az ún. **eckartsaui levélben** kijelentette: *„Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet fejlődésének, amely iránt változatlan szeretettel vagyok átitatva. Ennélfogva minden részvételről az állami ügyek vitelébe lemondok, és már eleve elismerem azt a döntést, amellyel Magyarország jövendő államformáját megállapítja."* A nyilatkozatot azonban nem címezte senkinek sem, ezért akár magánlevélnek is tekinthető, másrészt csak az uralkodói jogok gyakorlásáról mondott le, a trónról nem, harmadrészt nem tartalmazott miniszteri ellenjegyzést, és az országgyűlés sem határozott róla. Ugyanakkor Károlyi Mihálynak a budapesti tudományegyetem 5 jogász professzora azt a jogászi szakvéleményt tolmácsolta, hogy a Pragmatica Sanctio már a király lemondása előtt érvényét vesztette, ezért a nemzet visszanyerte teljes szuverenitását. Mivel még az 1910-ben megválasztott parlamentet nem akarták összehívni, nemzetgyűlési választásokat pedig nem tudtak volna tartani, ezért a Nemzeti Tanácsot kiegészítették a politikai pártok, az érdekképviseleti szervezetek, az egyházak és a vidéki nemzeti tanácsok képviselőivel és az így létrehozott kezdetben kb. 500 tagú, majd 1000-1200 főre bővülő **Nagy Nemzeti Tanácsot** az országgyűlést helyettesítő nemzetgyűléssé nyilvánították. A Nagy Nemzeti Tanács november 16-án a kihirdette **néphatározatát:** I. Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság. II. A népköztársasági alkotmányt az új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. III. Addig, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a gróf Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával. IV. A népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket: 1. az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, 2. a sajtószabadságról, 3. a nép esküdtbíráskodásáról, 4. az egyesülés és gyülekezés szabadságáról, 5. a földműves népnek földhöz juttatásáról. A Nemzeti Tanács magának csak közelebbről meg nem határozott **ellenőrző hatáskört** tartotta meg**.**

A ***„népköztársaság"*** kifejezés valójában köztársaságot jelentett, a *„nép"* előtag a *„forradalmi"* helyzetet kívánta volna kifejezni. Egyébként is a népköztársaságot és a Károlyi kormányt, - mivel nem tartottak országgyűlési választásokat, - az ún. **őszirózsás forradalommal** igyekeztek legitimálni, hiszen az államhatalom gyakorlását az alkotmányban erre fel nem jogosított szervek vették a kezükbe. Valójában egyes fegyveres csoportok a halottak napjára előkészített virágokat, (igazából nem őszirózsa volt, mert az korábban nyílik) elsősorban krizantémokat foglaltak le, majd végig haladva Budapest utcáin, minden katonát arra kényszerítettek, hogy sapkarózsájuk helyére krizantémot tűzzék ki. Az altiszteknek csillagjait és kardbojtjait is letépték, a tisztektől pedig a kitüntetéseiket is elvették. Aki erre nem volt hajlandó, azt megverték. Voltak olyanok is, akiket agyonlőttek.

A marxista történetírás az október végén és november első felében történteket **polgári demokratikus forradalomnak** nevezte, gróf Károlyi Mihályt pedig egyfajta magyar Kerenszkijként értékelte. Forradalmat azonban egy elnyomó, retrográd rendszerrel szemben lehet kirobbantani. Az Osztrák-Magyar Monarchia ezzel szemben jogállamként működött. A Károlyi-kormány néptörvényei az államforma megváltoztatását is beleértve inkább reformoknak tűnnek mint egyfajta rendszerváltozásnak. Az utcára vonult tömegek is elsősorban azért bíztak Károlyiban, mert ellenzéki politikusként a háború ellen volt és abban reménykedtek, hogy nyugati kapcsolatai segítségével a lehetőségekhez képest kedvező békefeltételeket érhet el a győztes nagyhatalmaknál. Emellett megoldja a háború miatt tovább fokozódó szociális problémákat is. A legradikálisabbak a szökött katonák, akiknek a száma egyes források szerint elérte a 40-50 ezret. Nekik élet-halál kérdés volt, hogy kormányváltás történjen. Emellett körülbelül 30 ezer civil is fegyverhez jutott.

A Károlyi Mihály vezette **Magyar Népköztársaság** 141 napos fennállása alatt jelentős jogalkotó tevékenységet folytatott. Nemzeti Tanács néphatározata alapján adott felhatalmazás

révén törvényi rangú jogforrásként több mint 43 néptörvényt és csaknem négyszáz rendeletet alkotott. Ezek a jogszabályok bár kapkodva, minden különösebb hatásvizsgálat nélkül készültek el, de összességükben pozitív üzenetet hordoztak magukban. A végrehajtásukra azonban többségében nem került, nem kerülhetett sor. Részben azért, mert időközben a döntéshozók meggondolták magukat (pl. a választójogi néptörvény esetében), részben azért, mert a Károlyi Mihály vezette kormány tagjainak többsége nem rendelkezett semmiféle igazgatási ismerettel, gyakorlattal. Emiatt a korabeli válságos körülmények közepette egyszerűen csődöt mondtak.

Az 1918. évi I. néptörvény, a **választójogi törvény** minden 21. életévét betöltött magyar férfi és minden 24. életévét betöltött írni-olvasni tudó magyar nő számára biztosította az általános, egyenlő és titkos választójogot. Később újabb törvényekben szabályozta az önkormányzati választójogot, sőt 1919 márciusának elején az alkotmányozó nemzetgyűlésről szóló XXV. néptörvényt is megalkotta. Választásokra azonban e törvények alapján nem került sor. Károlyi Mihály és politikus társai folyamatosan halogatták a választások kiírását. Eközben Németország és Ausztria is megtartotta a meg nem szállt területeken a választásokat. Mivel nem sikerült összehívni a Nemzetgyűlést, nem tudták legitimálni a kormányt. Hosszas viták után áprilisra tűzték ki a választásokat, de erre a kommunista diktatúra miatt már nem kerülhetett sor.

Az 1918. évi II. néptörvény a néptörvény a **sajtószabadságot** deklarálta, amelyet egyébként csak a világháború miatt korlátoztak. Egyúttal szigorították a papírgazdálkodási szabályokat. Kimondták, hogy azok a lapok, amelyek nem jelentek meg 1918. március 31-e előtt, azok nem kaphatnak papírt. Nagy mértékben korlátozta a sajtószabadságot az a rendelkezés is, hogy a lapalapításhoz miniszterelnöki engedély kellett. Tétlenül szemlélték, hogy a szociáldemokraták, illetve a kommunisták által felheccelt tömegek egymás után feldúlták az ellenzéki lapok szerkesztőségét. A sorozatos atrocitások és erőszakos cselekmények hatására a Budapesti Napilapok Szindikátusa tiltakozott a kormánynál a sajtószabadsággal szemben alkalmazott terror miatt. Leszögezték, hogy ha a kormány továbbra is tűri a támadásokat, akkor a szindikátus *„minden felelősséget elhárít magától azért, hogy egyrészt a legelemibb kötelességeit sem teljesítheti ezekben a napokban a sajtó, másrészt azért is, hogy sok ezer kenyérkereső munkása a sajtóvállalatoknak a maga legelemibb existenciájában károsodik.”* A tiltakozó akció nem járt sikerrel. A kormány még csak nem is válaszolt a benyújtott jegyzékre. Összességében tehát megállapítható, hogy a sajtószabadság helyzete az Osztrák-Magyar Monarchia korszakához képes nagy mértékben romlott.

A III. néptörvény az **egyesülési és a gyülekezési szabadságról** rendelkezett. Eszerint egyesület alakításához vagy gyülekezéshez sem hatósági engedély, sem bejelentés nem kell. Azt sem kell bejelenteni, hogy az egyesület megalakult, vagy, hogy a gyülekezést megtartották. Arról viszont kellő alapossággal nem rendelkeztek, hogy mi történik akkor, ha valaki visszaél ezekkel a szabadságjogokkal. Pl. az ellentüntetők ellen semmilyen védelmet nem adott. Mivel nem kellett bejelenteni az utcai tüntetéseket, a hatóságok nem is tudtak felkészülni az esetleges incidensekre. Ezért is fordulhatott elő többször is az, hogy békésen gyülekezőket sokszor fegyveres csoportok zaklattak és bántalmaztak. A kommunisták által szervezett felfegyverzett bandák még gyárakat, laktanyákat is elfoglaltak. Amikor ezzel a helyzettel a kormány szembesült és a hatóságok erélytelensége miatt anarchikus helyzet alakult ki az országban, akkor a legkeményebb büntetőjogi eszközökkel próbálkoztak. Megalkották a **köztársasági államforma védelméről** szóló 1919. évi XI. néptörvényt, amelynek 1 §-a kimondta: *„Az, akinek cselekménye közvetlenül arra van irányozva, hogy Magyarország népköztársasági államformája erőszakkal megváltoztattassék, bűntett miatt tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.”*A 3. § pedig a szólás-és sajtószabadságot korlátozta: *„Aki nyilvánosan szóval, vagy aki irat, sajtótermék vagy képes ábrázolat terjesztése, vagy közszemlére kiállítása útján, az 1.§-ban meghatározott bűntett elkövetésére egyenes felhívást intéz, úgyszintén az, aki*

ugyanily módon a népköztársasági államforma ellen lázít, vagy azt politikai célzattal megtámadja, végül az is, aki a népköztársasági államforma megszüntetésére irányuló mozgalmat kezdeményez, szervez, vagy vezet, vagy ily mozgalomban más módon tevékeny részt vesz, bűntett miatt öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő."

A kormány nem tudta biztosítani az **élet- és vagyoni biztonságot** sem. A nem szakszerűen leszerelt katonák egy része fegyverét megtartva rabolni, fosztogatni kezdett. A gróf Károlyi Mihály és az őt támogató politikusok, míg hatalomra nem kerültek, támogatták az erőszakot és forradalomnak nevezték, de amint az erőszak lett a jog forrásává, a további atrocitásokat már nem tudta leállítani. Annak kellett volna a rendet és a tekintélyt megvédeni, aki pont ezek ellen az intézményekre támadva szerezte meg a hatalmat. A rendfenntartó erők a legtöbb helyen tehetetlenek voltak. Nem tudtak rendet teremteni, pedig vidéken ágyukat és bombázó repülőgépeket is bevetettek a fegyveres bandák ellen. A kapkodó intézkedések miatt sok bűnöző is kiszabadult a börtönökből. Az összesített jelentések alapján mintegy 1000 halálesetet kötnek közvetlenül az ún. őszirózsás forradalom időszaka alatt történt eseményekhez.

Amikor gróf Tisza Istvánt meggyilkolták és az elkövetők ellen senki sem kutakodott, sőt többen is hangosan dicsekedtek, hogy részt vettek a merényletben, ez a köztudatban tovább rombolta a közbiztonságba vetett hitet. Sokan úgy gondolták, ha még egy ilyen gyilkosság is megtorlatlanul marad, akkor senkinek sincs az élete biztonságban.

Bevezették az **internálás** intézményét. Az 1919. évi XX. *„A forradalom vívmányait veszélyeztető egyéneknek rendőri felügyelet alá helyezéséről és őrizet alá vételéről"* szóló néptörvény alapján kezdték meg a letartóztatásokat. E jogszabály kimondja:

1.§ Oly egyének, akik cselekvésükkel vagy magatartásukkal a forradalom vívmányait veszélyeztetik, úgyszintén az oly egyének, akiknek cselekvése vagy magatartása a forradalom vívmányainak biztosítása szempontjából a népköztársaság érdekeire vagy a közrendre és a közbiztonságra aggályos, az eset körülményei szerint akár lakó- vagy tartózkodóhelyükön, akár az országnak más községében, rendőrhatósági felügyelet alá helyezhetők vagy a szükséghez képest őrizet alá vehetők.

A rendőri felügyelet alá helyezést és az őrizet alá vételt a minisztertanács rendeli el és szünteti meg.

A rendőri felügyelet alá helyezés vagy az őrizet alá vétel folytán esetleg szenvedett vagyoni hátrányért térítés nem jár.

Nyilvánvaló, hogy ez a jogszabály egyaránt sértette a *nullum crimen sine lege*, illetve *a nulla poena sine lege* elvét. Nem tartalmazott semmilyen törvényi garanciát sem. A minisztertanács bárkinek elrendelhette a rendőri felügyelet alá helyezését, vagy őrizet alá vételét, ami ellen nem biztosítottak bírói jogorvoslatot. Ez a néptörvény, - amely alapján elkezdték a letartóztatásokat, - leginkább a francia forradalom gyanúsakról készült rendeletére (1793. szeptember 17) hasonlított.

Az állam és az egyház elválasztására hivatkozva elkezdték az egyházi intézmények államosítását és több területen is a **vallásszabadságot korlátozták**. A kormánypárti sajtóban pedig demagóg módon támadták az egyházakat és híveiket.

Megszüntették a Budapesti Tudományegyetem autonómiáját is. Leváltották az egyetem vezetőit és helyükre kormánybiztost neveztek ki és politikai megbízhatóság, illetve ideológiai szempontok szerint neveztek ki egyetemi tanárokat, köztük olyanokat is, akik nem rendelkeztek megfelelő tudományos minősítéssel sem.

A kisgazdapárti Nagyatádi Szabó István által előkészített 1919. évi XVIII. számú néptörvényt 1919 február 16-án tették közzé ***„A földmívelő nép földhöz juttatásáról"*** címmel. A jogszabály elrendelte, hogy minden 500 hold feletti világi, és 200 hold feletti egyházi birtok jelzett területnagyság feletti részét 5-20 holdas parcellákra bontva a tulajdonosok kártalanítása mellett, örökhaszonbérbe kell adni. A kiosztott földet új birtokosaik a becsérték kifizetése után

megvásárolhatták. Mivel az elégedetlenkedő tömegeket ki akarták elégíteni, ezért szinte minden földigénylőnek földet ígértek. A baj csak az volt, hogy akkoriban a megművelhető földterület még a ténylegesen földműveléssel foglalkozók számára sem lett volna elegendő. A törvény nem számított reálisan a telepítéssel sem. Nem vették figyelembe a parcellázás és a kisparaszti birtokok felszerelésének, utaknak stb. költségeit, amelyre egyáltalán nem volt fedezet. Arra vonatkozóan sem születtek számítások, hogy a kisbirtokoknak mekkora hitelre lenne szüksége a földművelés elindításához és milyen mértékű visszaesést hozott volna a földosztás a mezőgazdasági termelésben. A kisparaszti gazdaságok képesek lettek volna arra. hogy elegendő élelmiszert termeljenek a lakosság szükségleteinek fedezésére? Hiányoztak a földméréshez való eszközök és egyéb technikai feltételek is. Budapesten a Vérmezőt és a köztereket is megpróbálták kiigényelni. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy például a mintagazdaságokat nem lenne szerencsés feldarabolni. A törvény megvalósítása azonban elmaradt. Egyedül maga Károlyi kezdte meg saját adósságokkal alaposan megterhelt birtokainak felosztását Kápolnán.

A földosztás elmaradásán túlmenően a nép elégedetlen volt a háború utáni nyomorúságos gazdasági viszonyok, az éhínség, a szegénység és a munkanélküliség miatt is. A Károlyi-kormánynak egyetlen tagja sem rendelkezett kormányzati vagy igazgatási tapasztalatokkal. Az új hatalmi elit a magyar társadalom várakozásait nem tudta teljesíteni. A tehetetlenség, az ország területeinek elvesztése, a válság és a nyomor miatt az emberek a szélsőséges politikai irányzatok felé fordultak. A szélsőségek tüntetésekkel fokozták az országban egyre jobba eluralkodó zűrzavart. Károlyi Mihály kormányátalakításra kényszerült: ő maga 1919. január 11-én ideiglenes **köztársasági elnök** lett, míg a miniszterelnöki teendőket Berinkey Dénes vette át. Károlyi Mihály köztársasági elnökként is széles körű hatalmat gyakorolt. Államfői hatásköre a prezidenciális köztársasági államok elnökeinek jogköréhez volt hasonló. A kormány csak az ő hozzájárulásával hozhatott törvényeket. A kormány ülésein továbbra is részt vett, azokat ténylegesen ő vezette, irányította a külpolitikát, kinevezte a minisztereket.

A Károlyi-kormány úgy gondolta, hogy Magyarországot nem a hadsereg, hanem a diplomácia fogja megvédeni. Ezért Linder Béla hadügyminiszter elrendelte a magyar hadsereg leszerelését. 1918. november 2-án hangzottak el hírhedté vált szavai: *„Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!”* A kormányzat feloszlatta még az egyben lévő fegyelmezett, jól felszerelt és vezetett csapatokat is, akik az öt háborús év harcaiban hatalmas tapasztalatra tettek szert. Ezután pedig már képtelenség volt új, hatékony haderőt létrehozni, még a karhatalmi feladatok ellátására sem maradt elegendő erő. A tábornoki és a főtiszti kart menesztették, a tiszteknek megengedték a politikai szereplést. Így kiestek a legjobb katonai szakértők, akik stratégiai mélységekben is képesek lettek volna átlátni mindazokat a katonai problémákat, amelyekkel a függetlenné váló Magyarország új vezetőinek szembe kellett nézniük. A hibás döntés eredményeképp a demarkációs vonalakat senki sem védte a belgrádi egyezményt megszegő szerb, román és cseh csapatok jogtalan támadásával szemben. Ennek következtében a cseh, a román és a szerb hatóságok kerültek birtokon belülre, ami jelentős mértékben növelte a tárgyalási pozíciójukat a békeszerződés megkötésekor.

A katonai ellenállás lokális, regionális méretekben azonban egyáltalán nem volt lehetetlen. Ezt bizonyítják az 1918. novemberi felvidéki (rózsahegyi-zsolnai, nagyszombati) ellentámadások sikerei, a Kratochvil Károly vezette székely hadosztály román előrenyomulást jó ideig lefékező feltartóztató hadműveletei, s végső soron a fegyveres ellenállás értelmének, lehetőségének egyik sikeres bizonyítéka a balassagyarmati katonai akció története is.

Irodalom:

BATTHYÁNY Tivadar: *Beszámolóm.* Budapest, Athenaeum Nyomda, 1928. I-II. k.

BORSÁNYI György: *Októbertől márciusig: polgári demokrácia Magyarországon, 1918*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1988.
BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzében. Októberi forradalom, Proletárdiktatúra, Ellenforradalom.* München, Verlag für Politik, 1923.
BREIT József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929.
GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország: emlékezések, tanulságok.* Leipzig, Wien, Pegazus, 1922.
GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora: Magyarország története, 1918-1920*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935.
HAJDU Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968.
HAJDU Tibor: *Az 1918-as Népköztársaság.* In: Múltunk, 2005/2.
HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály.* Budapest, Kossuth, 1978.
HAJDU Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, Napvilág Kiadó, 2012.
HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.
JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás: A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Budapest*, Magyar Hírlap Könyvkiadó, 1989.
JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1945.
KÁROLYI Mihály: *Egy egész világ ellen*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1965.
KÁROLYI Mihály: *Hit illúziók nélkül.* Európa, Bp., 1982.
Károlyi Mihály, gróf ellen a vagyoni felelősség érvényesítése iránti perben hozott első-, másod-, és harmadfokú ítélet. Budapest, Futura Hombár Házi Nyomda, 1925.
LITVÁN György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
MÉREI Gyula: *A magyar októberi forradalom és a polgári pártok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.
NAGY Vince: *Októbertől októberig.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1991.
RÉVÉSZ Tamás: Nem akartak katonát látni? *A magyar állam és hadserege 1918-1919-ben.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.
SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás, 1918-1920: forradalom - proletárdiktatúra – ellenforradalom.* Budapest, Korona Kiadó, 2001.
SCHÖNWALD Pál: *A Károlyi per*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1985.
SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései***.** Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.
SIKLÓS András: *Magyarország 1918-1919. Események, képek, dokumentumok.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó/Magyar Helikon, 1978.

16. Az első szovjet típusú diktatúra: a Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21.-1919. augusztus 1.)

(Horváth Attila)

Károlyi Mihály és a kormányzat bukását végül is az okozta, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy nem tudják megtartani az etnikai határokat sem. 1919. március 20-án került átadásra az Antant legfrissebb utasítása, a Vix-jegyzék, amely szerint a magyar csapatokat a Debrecen-Orosháza-Hódmezővásárhely vonaltól 5 kilométerre nyugatra kellett volna visszavonnia a magyar kormányzatnak. A jegyzék visszautasítására Károlyinak sem ereje, sem bátorsága nem volt, nem is látta a kiutat a válságossá vált helyzetből, ezért egy szociáldemokrata kormány kinevezését fontolgatta. Károlyi tépelődései közben, 1919. március 20-án a szociáldemokrata

Landler Jenő a Budapesti Gyűjtőfogházban pártja nevében alkut kötött az ott előzetes fogva tartásban levő kommunista vezetőkkel arról, hogy közösen fogják átvenni a hatalmat, majd pártjaik egyesülése után közösen fogják kikiáltani a Tanácsköztársaságot, és bevezetik a proletárdiktatúrát. Másnap, 1919. március 21–én megtörtént az **államcsíny**, Budapesten szórólapokon tudatták a lakossággal azt a hamis hírt, hogy Károlyi lemondott, és a kommunisták, illetve szociáldemokraták együttesen létrehozták a **Magyarországi Szocialista Pártot** és átvették a hatalmat. Fegyveres csapataik elfoglalták a főváros stratégiai szempontból fontos objektumait és Garbai Sándor szociáldemokrata és Kun Béla kommunista vezetők kikiáltották a **Magyarországi Tanácsköztársaság**ot. Hivatalos nevén: Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságot. Az új politikai rendszer nevét az orosz *„szovjetrepublik*" kifejezésből magyarosították és a *„Szövetséges"* szó azt jelentette, hogy az internacionalizmus elve alapján készek betagozódni a Szovjetunióba.

A tényleges hatalmat a kormány helyébe lépő **Forradalmi Kormányzótanács** gyakorolta, amelyben az új miniszterek magukat szovjet minta alapján népbiztosoknak nevezték. Formálisan a Forradalmi Kormányzótanácsot Garbai Sándor vezette, valójában a tényleges hatalmat a szovjet támogatásra hivatkozó **Kun Béla** tartotta a kezében; állami tisztségére nézve Kun egyébként a Tanácsköztársaságban külügyi, illetve emellett egy időben hadügyi népbiztos volt.

A Tanácsköztársaság még a Lenin vezetése alatt álló Szovjetoroszország diktatúráját tekintette mintának. A legfeltűnőbb különbség a későbbi sztálini struktúrához képest, hogy ekkor még nem épült ki a **pártállami rendszer**. A Forradalmi Kormányzótanács alakuló ülésén leszögezték, hogy az egyesítő pártkongresszusig egyben a párt vezetését is maguknak vindikálják. A Moszkvából Budapestre küldött magyar bolsevikok azt a feladatot kapták, hogy Magyarországon is hozzanak létre egy szovjet típusú diktatúrát, amely majd csatlakozik a nagy Szovjetunióhoz. Ennek megfelelően betiltották az összes polgári pártot és egyesületet, kulturális és valláserkölcsi szervezeteket. Nagymértékben korlátozták az emberi jogokat. Csak a Tanácsköztársaságot megfelelő propagandával támogató lapok működhettek tovább, a többi újságot rövid úton betiltották.

A Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya:

Az április 2-án közzétett ideiglenes alkotmány, amely szó szerinti fordítása volt a szovjet alkotmánynak, szabályozta a különböző tanácsok és intézőbizottságaik viszonyát, létrejöttük feltételeit, meghatározta a választójog új kritériumait, megfogalmazta a választási eljárás fogalmát. Eszerint a községek és a városok választói munkástanácsokat választhattak. A felsőbb szintű hatalmi testületeket viszont már az alsóbb szintű tanácsok tagjai közül választották ki. Tulajdonképpen a Bolsevik Párt belső szabályzatát alkalmazták a tanácsi választásokra is.

Szólt a nemzeti önrendelkezés jogáról, s kiemelte, hogy a proletárállam föderalisztikus elvek szerint szerveződne. (Ami a Szovjetunióhoz való csatlakozással realizálódott volnaa.)

A Tanácsköztársaság végleges alkotmánya:

1919. június 23-án vezették be a Tanácsköztársaság *„végleges"* alkotmányát, amely a **Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya** címet viselte. Teljes mértékben szakított a demokráciával és a jogállamisággal és a magyar történeti alkotmány tradícióival, a nemzeti hagyományokkal szemben az 1918. július 10-én elfogadott szovjet alkotmányt tekintette mintának. Bár nem teljes egészében a szovjet alkotmány szó szerinti fordítása, sőt ahol eltér tőle, ott igyekezett azt *„forradalmi szemléletében"* túllicitálni.

Az államhatalom egységéből indult ki. A munkásokra, katonákra és földművesekre hivatkozva osztatlanul birtokba vették a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat. Egyúttal deklarálták, hogy az ún. kizsákmányolóknak semmilyen pozíciót, hivatalt nem adnak.

Az alkotmány első részében az alapelveket, a másodikban a **dolgozók jogait,** a harmadikban a **tanácshatalom központi szervét**, a negyedikben **a helyi tanácsok szervét,** az

ötödikben a **választójogot,** a hatodikban a **költségvetési jogot,** a hetedikben **a nemzetek jogait** szabályozta.

Elvileg a legfőbb hatalmat az új hatalom központi szerve a **Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése** gyakorolta, amelynek a hatáskörébe tartozott minden nagyobb fontosságú állami ügy, de különösen: 1. a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának megállapítása és megváltoztatása; 2. az ország határainak megállapítása és megváltoztatása; 3. a hadüzenet és békekötés; 4. a nemzetközi szerződések kötése; 5. az államkölcsönök fölvétele; 6. a külső és belső politika legfőbb irányítása; 7. az ország területi beosztása; 8. a helyi tanácsok hatáskörének megállapítása; 9. a gazdasági élet egészének, valamint egyes ágainak általános irányítása; 10. a pénzrendszer, a mérték- és súlyrendszer megállapítása és megváltoztatása; 11. a Tanácsköztársaság költségvetésének megállapítása; 12. a közterhek megállapítása; 13. a véderő szervezetének megállapítása; 14. a honosság jogának szabályozása; 15. a közjogi, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás; 16. a közművelődési politika legfőbb irányítása; 17. a bíráskodás szervezetének megállapítása; 18. az általános vagy részleges amnesztia. Minden olyan kérdés, amelyre nézve a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése a hatáskörét megállapítja.

A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése évente kétszer ülésezett volna, ezért az ülésszakok között hatáskörét a 150 tagú **Szövetséges Központi Intéző Bizottság** gyakorolta, melyet a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése választott. Ennek a testületnek az érdemi működésére azonban már nem került sor.

A Szövetséges Központi Intéző Bizottság választja meg a Kormányzótanácsot, amelynek tagjai a népbiztosok és amely elvileg a végrehajtó hatalmat gyakorolta.

Az alkotmánynak a **helyi tanácsok** szervezetére vonatkozó része csaknem szó szerint átvette az ideiglenes alkotmánynak erre vonatkozó részét. Megszüntették az önkormányzatokat és az újonnan létrehozott tanácsoknak nevezett államigazgatási szerveket hierarchikus módon alárendelték a központi apparátusnak.

Az aktív és a passzív **választójog**ot nemre való tekintet nélkül csak azok gyakorolhatták, akik tizennyolcadik életévüket betöltötték és a társadalomra hasznos munkából éltek, mint a munkások vagy alkalmazottak stb., vagy akik háztartási munkával foglalkoztak. Nem választók és nem választhatók: a) akik nyereség szerzése céljából bérmunkásokat alkalmaztak, b) akik munkanélküli jövedelemből éltek, c) kereskedők, d) lelkészek és szerzetesek, e) elmebetegek és gondnokság alatt állók, f) akiknek politikai jogai aljas indokból elkövetett bűncselekmény miatt föl vannak függesztve. Ezeknek a szabályoknak megfelelően a lakosság 50%-ának lett választójoga. A választásokon ellenjelölt nélkül csak a pártvezetés által kiválasztottakból álló listára lehetett szavazni. Így is néhány helyen utólag korrigálták az eredményeket. Az ilyen módon létrehozott helyi, azaz községi és városi tanácsok delegálták a járási tanácsokat. A megyei tanácsok pedig a járási és a városi tanácsokból alakultak, ezzel is erősítették a városi munkásság befolyását. A megyei és a városi tanácsok végül pedig kijelölték a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének tagjait.

A Tanácsköztársaság 133 napos fennállása alatt igen nagymennyiségű **jogszabályt** alkotott. A kommunista vezetők között viszont alig volt képzett és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező jogász. Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos néhány jogszabályt kapott Kun Bélától, majd a bécsi külkereskedelmi kirendeltségtől kapta meg német nyelven a Szovjetunióban kiadott rendelkezéseket. Miközben azt is deklarálták, hogy többet jogászokra nem lesz szükség és hamarosan a jog is el fog halni. Ennek megfelelően Lukács György népbiztos helyettes rendeletére megszüntették az egyetemi jogászképzést. Azonban nem tisztázták a jogforrási hierarchiát, még azt sem, hogy melyik hatóságnak van jogalkotói jogosultsága. Kialakították azt a gyakorlatot, hogy a napilapok is rendszeresen közzétették a rendeleteket. Ez tovább fokozta a zűrzavart. Valaki például megjelentetett egy rendeletet arról, hogy az együttélést házasságnak kell nyilvánítani. Ezután hiába nyilatkozott a Kormányzótanács arról, hogy ilyen

rendelet nem született, több házasságot erre a nem létező rendeletre hivatkozva felbontottak. A kapkodva, csekély jogászi ismeretekkel összetákolt rendelkezések egymással is ellentmondásosak voltak. Ráadásul sok esetben teljesen értelmetlenek voltak. Pl. húsvétkor megtiltották a húsvéti tojások festését, be kellett szolgáltatni a nemzeti színű zászlókat, lobogókat, megszüntették az érettségi vizsgát és az osztályozást az iskolákban, állami tulajdonba akarták venni a mézet, a rongyot és a papírhulladékot, üvegdíszeket, a háztartási cikkeket, evőeszközöket stb. A Proletárjog című lapban kihirdetett rendeletek újabb és újabb ötleteket közöltek: papi nőtlenség megszüntetése, a fajegészség, az eugenika szempontjából az elmebetegek, szifilisztikusok, tuberkolótikusok stb. házassági tilalma. Később a süketnémáké is. Sőt közösülési tilalmat és sterilizációt is elrendeltek. Betiltották a divatot és minden *„célszerűtlen szokást”.* Állandósították az alkoholtilalmat. Hiába mondta Garbai Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, hogy a magyar parasztság ötöde szőlőművelésből él. Jobb ügyhöz méltó precizitással határozták meg a színházak és mozik büféiben árusított limonádé árát és összetételét.

Kelen Józsefné, a Közoktatásügyi Népbiztosság gyermekszociális osztályának vezetője a gyermekvédelmi egyesületek bizottságai előtt előadta, hogy meg kell tiltani a megszületett csecsemők anyjuk általi szoptatását, mert a gyermekek egyidejűleg az anyatejjel magukba szívják a szülők iránti tiszteletet, ami *„elavult fogalom.”*

Mivel többféle újság is leközölhette a rendelkezések szövegét, amelyeknek még az elnevezései is ellentmondásosak voltak. Végrehajtásuk pedig esetleges és önkényes.

Az **államosításnak** nevezett jogtalan vagyonelkobzásokról egymás után hozták a rendeleteket. Kárpótlás nélkül állami tulajdonba vették a pénzintézeteket, az ipari-, bánya- és közlekedési üzemeket, az áruházakat, a földbirtokokat, az iskolákat, a színházakat, a mozikat, a könyvtárakat, a műkincseket, a gyógyszertárakat. Annak ellenére, hogy az ipar államosítása csak a 20 főnél több alkalmazottat foglalkozó üzemekre kellett volna kiterjednie, sok helyen a kisiparosok műhelyeit és szerszámait, is elkobozták. Állami tulajdonba vették a lakóházakat, az ékszereket, a műtárgyakat, az aranyérméket és a külföldi pénzeket, keleti szőnyegeket, bankbetéteket, zongorákat, kerékpárokat, mikroszkópokat és bélyeggyűjteményeket stb. A lakásokat ún. házbizalmiak leltárba vették és szinte mindent lefoglaltak, ami mozdítható volt. Minden felnőtt elvileg egy szobát, egy család pedig maximum 3 szobát tarthatott meg, a lakásingatlan többi részét fel kellett ajánlani az államnak. A házbizalmiak és a házmesterek által leltárba vett lakásokat, lakrészeket a rendszer hívei között osztották szét. A tulajdonosok hirtelen rájuk szakadt jogfosztottságuk mellett úgy érzékelték az új rendszert, mint amelyik kiforgatja őket anyagi és erkölcsi javaikból. Minden magánlakás fürdőszobáját szombatonként a proletárcsaládok rendelkezésére kellett bocsátani.

Az államosításnak nevezett akció valójában egy át nem gondolt kifosztás volt, amely még a Tanácsköztársaságra nézve is több kárt okozott, mint hasznot. Az államosított vállalatok többségénél visszaesett a termelés, csökkent a munkafegyelem. A lefoglalt árukészletek egy része pedig elveszett. A korlátozások nemcsak a kereskedőket, hanem a vásárlókat is sújtották. Bútort, edényt, evőeszközt, felső- és alsóruházatot, ágyneműt vagy más tartós fogyasztási cikket csak a házbizalmi írásos engedélyével lehetett megvásárolni. Egyetlen gazdasági vagy szociális problémát sem oldottak meg, inkább növelték azokat.

A **100 hold feletti birtokokat** államosították és általában a régi intézők szakmai felügyelete mellett állami gazdaságokhoz hasonló termelő egységeket hoztak létre belőlük. Mivel a földet államosították és nem osztották fel, ezért szinte az egész parasztságot maguk ellen fordították. A magántulajdonban maradt kisbirtokokat szövetkezeti gazdaságokba akarták tömöríteni, de ennek megvalósítására a Tanácsköztársaság bukása miatt már nem került sor. A magántulajdon szentségébe vetett bizalom viszont megingott. Különböző önjelölt szervezetek, magukat hatóságnak tituláló személlyel sorra foglalták el mások földbirtokait. A birtokos

parasztok joggal tartottak attól, hogy az ő földjeiket is államosítani fogják. A parasztság ezért elbizonytalanodott, és sok helyen a termelőmunka helyett inkább kivárásra rendezkedett be.

A lakosságot folyamatosan vegzálták, illetve megpróbálták ellenőrzés alá vonni és izolálni. Korlátozták a kávéházak működését, hogy ne legyen fóruma a nem kontrolálható társalgásoknak. Betiltották a telefonhívásokat. Még a segélyhívást is. Szigorúan büntették az utcai csoportosulásokat. Estére kijárási tilalmat hirdettek, és le kellett oltani a villanyt.

A Tanácsköztársaság vezetői az egyházakra kezdettől fogva ellenségként tekintettek. Ezért a **vallásosság és az egyházak** megsemmisítésére külön hivatalt, a **Vallásügyi Likvidáló Hivatalt** (vagy „bizottság", máshol „biztosság") hozták létre, melynek élére Fáber Oszkárt (egyébként egy harcos ateistává és szociáldemokrata funkcionáriussá lett korábbi piaristát tették), amely szervezet leginkább az egyházak vagyonának a megszerzésében jeleskedett. Államosították az egyházak földjeit, a templomok kivételével minden ingatlanait, iskolákat, korházakat, szociális otthonokat, de még az értékpapírokat és a készpénzt is elkobozták. A helyi szinten tevékenykedő vezetők viszont sok helyen elmondták, hogy a templomokat is el fogják kobozni és ott pl. mozikat rendeznek be, mint a Szovjetunióban. Ezután nem kaphattak az egyházak a műemlék-jellegű templomok fenntartásához sem segítséget. A munkástanácsok megbízottjai ellenőrizték, hogy a miséken, istentiszteleteken mit mondanak a lelkészek. Új tankönyveket adtak ki, betiltották a hittan oktatását, eltiltották a szerzetes és paptanárokat a tanítástól és a betegápolástól, felszámolták a keresztény gazdasági, kulturális és valláserkölcsi szervezeteket. A papokat és a szerzeteseket felszólították, hogy hagyjanak fel hivatásuk gyakorlásával, nősüljenek meg, és vegyenek részt egy átnevelő tanfolyamon. A Tanácsköztársaság hivatalos lapja, a Vörös Újság fogalmazta meg a Forradalmi Kormányzótanács célkitűzéseit: *„A hadseregből és az iskolából kirepültek a papok, most már csak a templomok vannak hátra. A vallás nem magánügy, hanem közügy, és a proletárdiktatúrának igenis elsőrendű kötelessége a legkérlelhetetlenebbül megszüntetni az egyház minden néven nevezendő működését."* Kegyeletsértő módon megszüntették a különböző vallások szertartásainak megfelelő temetkezéseket. Faber Oszkár kijelentette: *„Ne kerteljünk! Nyíltan megmondom, hogy célunk az egyház teljes kiirtása!"* Az egyházakkal szemben alkalmazott terror következtében 11 pap és egy szerzetesnővér szenvedett vértanúhalált. A katolikus híveket is folyamatosan terrorizálták. A krisztinavárosi templom körül június 22-én úrnapi körmenetet tartottak, amikor egy félszázadnyi vörös katona több lövést leadott a tömegre. Egy ember meghalt, többen megsebesültek.

A **sajtószabadság** teljes mértékben megszűnt. Az újságok legnagyobb részét betiltották. A megmaradt lapok szerkesztőit Lukács György behívatta magához és utasította őket, hogy csak azokról a témákról írhatnak, amelyeket a népbiztosok nekik előírnak. Azokat az írókat, akik nem voltak hajlandók a Tanácsköztársaság politikáját szolgálni letartóztatták, (mint pl. Herczegh Ferencet, Rákosi Jenőt) vagy megfélemlítettek. Lukács György még az 1830-as években alapított Kisfaludy Társaságot is betiltotta. Lukács György szerint: *„A proletár államnak…ezzel a szabadsággal éppen úgy le kell számolnia, mint a nagybankokkal, mint a prostitúcióval. Nem lehet tűrnie, hogy ez a neme az emberi lelki mérgezésnek bármilyen ürügyek alatt is fennmaradjon… A szocialista sajtó sohasem ismerte el a burzsoázia vélemény szabadságát."* Kun Béla gyakorlati oldalról közelítette meg a Tanácsköztársaság sajtópolitikáját: *„…minden magánvállalkozásban levő újságot, minden olyan újságot, amelyet nem a Magyarországi Szocialista Párt, vagy nem a proletárállam kiadásában jelenik meg, be kell tiltani."*

A könyvkereskedéseket megszüntették, helyette nyilvános gyűléseken propagandisták árusították a Tanácsköztársaságot igazoló műveket. Eltörölték a szerzői jogot, helyette az írók érdemeiknek megfelelően rendszeres havi fizetést adtak. Nagy hangsúlyt helyeztek a propagandára. Azoknak az íróknak és költőknek, akik hajlandók voltak népszerűsíteni a Tanácsköztársaságot tekintélyes összegű honoráriumokat adtak és a lakásaikat sem rekvirálták

el. Államosították a színházakat is, ahol ezután csak meghatározott darabokat játszhattak és a gyárakból kivezényelt munkásokkal gondoskodtak a teltházas előadásokról. Betiltották Madách Imre: Ember tragédiáját, ezzel szemben a Nemzeti Színház ekkor mutatta be Pogány József: Napóleon című művét. Amikor a színészek sztrájkolni kezdtek Lukács György bezáratta a színházakat.

A régi típusú büntetőbíróságokat megszüntették, helyettük pedig a többnyire proletárokból álló és politikai alapon ítélkező **forradalmi törvényszékek** minden alakiságtól mentesen teljesen önkényesen, azonnali hatállyal, mindenfajta jogi garanciák figyelmen kívül hagyásával, a *„forradalmi jogtudat”* alapján hozták meg ítéleteiket. Lukács György a terrorról, mint *„jogforrásról”* tett közzé nyilatkozatot. Az ítéletek néha túlzottan is enyhe, máskor megdöbbentően kegyetlenek voltak. Pl. zsebtolvajlásért egyszer felmentették a vádlottat, máskor pedig halálra ítélték. Amennyiben halálos ítéletet hoztak, azt nyomban végrehajtották. Az Forradalmi Törvényszék összesen 570 személyt ítélt halálra és végeztetett ki. Az áldozatok *„bűne”* döntő többségben *„ellenforradalmi magatartás”* tanúsítása volt.

A csendőrség és a rendőrség feloszlatása után belső, karhatalmi egységként hozták létre a **Vörös Őrséget**. 1919. április 29-én a Cseka mintájára létrehozták a Frontmögötti Forradalmi Bizottságot, amely *„terrorcsapatok”* -kal (ez volt az egységek hivatalos megnevezése) terrorizálta a lakosságot. A kormányzati terror legerősebb szabadcsapatát a budapesti lakosok *„Lenin-fiúknak”* nevezték, ami onnan eredt, hogy Szamuely Tibor moszkvai látogatásakor Lenin fiaivá fogadta őket és *„munkájuk”* elismeréseként jelvényeket küldött nekik. Hírhedt páncélvonatukon járták az országot és mindenütt felléptek, ahol a tanácsrendszert veszélyeztető megmozdulásokat sejtettek. Már az öltözetükkel is félelmet keltettek: bőrnadrág, bőrkabát, tányérsapka. Emellett szinte minden létező fegyvert magukra aggattak. A vörös terror során nyilvánosan kivégzettek számát 200 főre, az összes áldozatét pedig 300-600 közé teszik különféle források.

A román hadsereg előnyomulásától és a belső ellenállástól megrémült budapesti kommunista vezetők Lenin útmutatását követve **túszok szedését** határozták el. Pogány József a budapesti munkás- és katonatanács ülésén kijelentette: *„vegye tudomásul a burzsoázia, hogy a mai naptól kezdve túsznak tekintjük”.* Elsősorban a telefonkönyvből kimásolt különböző listák alapján kerültek a túszok közé közéleti személyek, politikusok, vállalkozók, papok, katonatisztek. Pl. Alpár Ignác építészmérnök, Andrássy Gyula miniszter, gróf Apponyi Albert, Balogh Jenő jogász professzor, miniszter, Concha Győző egyetemi tanár, Darányi Ignác miniszter, Ferdinándy Géza egyetemi tanár, miniszter, Hazai Samu miniszter, Hercegh Ferenc író, Huszár Károly miniszterelnök, Kmety Károly egyetemi tanár, Mikes János püspök, Timon Ákos egyetemi tanár, Weiss Manfréd nagyiparos, Wekerle Sándor miniszterelnök. Budapesten és a nagyobb városokban összesen mintegy 715 *„ellenforradalmár”* túszt tartottak fogva, más adatok szerint politikai okokból a rövidebb-hosszabb ideig fogságban tartott vagy internált személyek száma közel 1350 volt. A túszokat mindig éjjel hurcolták el, s a Gyűjtőfogház magánzárkáiba csukták. Durván bántak velük, kivégzéssel fenyegették őket, s elrettentésül a kivégzéseket celláik közelében hajtották végre.

Marx azon elméletéből indultak ki, hogy a bűnözés legfőbb oka a kapitalizmus társadalmi rendszerével együtt járó kizsákmányolás és elidegenedés, arra gondoltak, hogy ezután már nem fognak elkövetni vagyon elleni bűncselekményeket. Ezért Rónai Zoltán népbiztos utasítására, a VIII. sz. Kormányrendelet alapján kiengedték a börtönökből azokat a bűnözőket, akiknél *„a cselekmény nyilvánvalólag a kapitalista gazdasági rendben rejlő exogén okokra vezethető vissza.”* Budapesten ezért 16143 fogva tartottból 13812 elítéltet vagy előzetes fogva tartásban lévő személyt helyeztek szabadlábra. Köztük olyat is, akit szándékos emberölésért ítéltek el, de az elkövető *„proletár”* volt. Helyükre jórészt politikai okokból letartóztatottak kerültek.

A Tanácsköztársaság vezetői abból az illúzióból indultak ki, hogy a Vörös Hadsereg hamarosan elfoglalja Magyarországot is, ezért hozták sietve és a következményekre nem

gondolva a szovjet mintát követő rendeleteik garmadáját. A szovjet hadsereg előre nyomulása azonban megtorpant és ennek következtében a Tanácsköztársaság kül- és belpolitikája egyaránt megbukott, vezetői – bár a román csapatok még csak a Tiszánál voltak, - két különvonaton Bécsbe menekültek.

A Tanácsköztársaság rendszerének lényegét a szociáldemokrata Böhm Vilmos fogalmazta meg a legtalálóbban: „*Ez a rendszer nem a proletariátus, hanem egy fegyveres erő fölött rendelkező csoport diktatúrája, amely gyakran szembefordult már a proletársággal is.”*

Irodalom:

A Forradalmi Kormányzótanács 26. számú rendelete. A Magyar Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya (Tanácsköztársaság (hivatalos lap) 1919. április 3-i 8. száma)
Alkotmányok és alkotmányozás a Magyar Tanácsköztársaságban. In: Állam és Igazgatás, 1979/3.
B. MÜLLER Tamás: *Vörösterror az Országházban: 1919.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.
BIHARI Ottó: *Alkotmány és alkotmányosság a Magyar Tanácsköztársaságban.* In: Állam és Igazgatás, 1979/3.
BIHARI Ottó: *Alkotmány és államszervezet a Magyar Tanácsköztársaságban.* In: Jogtudományi Közlöny, 1969/6.
BÍRÓ Aurél: *Vörös terrorcsapatok és a mindennapok terrorja a magyarországi tanácsköztársaság idején.* Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2019
BORSÁNYI György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979.
BUCHARIN, Nikoláj: *A kommunisták (bolsevikiek) programmja.* Budapest, kiadja: a Kommunisták Magyarországi Pártja, 1919.
BUZÁS József: *A magyarországi Tanácsköztársaság alkotmányának néhány kérése*. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok* VI. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
DENt, Bob: *A vörös város. Politika és művészet az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején.* Budapest, Helikon, 2019.
FAZEKAS Csaba: *Vallásügyi likvidáló hivatal 1919-ben.* In: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* Budapest, ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1997.
GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország.* Leipzig–Wien, Pegazus, 1922.
GERENCSÉR Miklós (szerk.): *Vörös könyv 1919.* Budapest, Magyar Közlöny és Könyvkiadó Kft., 2016. I-II. k.
GRATZ Gusztáv (szerk): *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest, Franklin Kiadó, 1921.
GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935.
HAJDU Tibor: *A magyarországi Tanácsköztársaság.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1969.
HALÁSZ Pál (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1955.
Halász Pál – KOVÁCS István –PESCHKA Vilmos (szerk.): *A magyar Tanácsköztársaság jogalkotása.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.
JÓZSEF Farkas: *A Magyar Tanácsköztársaság sajtója*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1969.
KONOK Péter: *Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösterror – fehérterror.* In: Múltunk 2010/3.
KOVÁCS Kálmán (szerk.): *A tanácshatalom jogpolitikája 1919-ben.* Budapest, Magyar Jogász Szövetség, 1979.
KÖVÉR István: *A Tanácsköztársaság Vas vármegyében. Tények, adatok, dokumentumok. Eredeti források alapján.* Szombathely, Magyar Nyugat, 2019.

MÁLYUSZ Elemér: *A vörös emigráció.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006.
P. MÜLLER Tamás: *Vörösterror az Országházban 1919.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2018.
RÁKOS Ferenc: *Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban.* Budapest, Jogi Kiadó. 1953.
SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás, 1918-1920: forradalom - proletárdiktatúra – ellenforradalom.* Budapest, Korona Kiadó, 2001.
SARLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.
SARLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
SARLÓS Márton (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959.
SZABÓ Viktor: *A kommunizmus bűvöletében.* Budapest, TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, 2019.
VARGA Lajos: Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban. Budapest, Napvilág Kiadó, 2019.
VÁRY Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon Hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján*. A Váci Királyi Országos Fegyintézet Könyvnyomdája, 1922.

17. A király nélküli királyság kora

(Horváth Attila)

Az ún. **Horthy-korszak** a magyar történelem 1920 és 1944 közötti időszakának közkeletű elnevezése. Névadója Horthy Miklós altengernagy, aki 1920. március 1-től 1944. október 16-ig **ideiglenes államfőként**, **kormányzóként** állt Magyarország élén. Amikor Horthy Miklós bevonult Budapestre, az országnak nem volt államformája, államfője, az antant hatalmak által is elismert kormánya, parlamentje, nem voltak határai, nem volt közigazgatása, nemzeti bankja, pénze, nem voltak külképviseletei. Az országban többfelé garázdálkodtak katonákból, sérelmeket szenvedett polgárokból összeverődött fegyveres csoportok, amelyek önkényes ítéleteket hajtottak végre. Egyedüli nyereségként a Habsburg-birodalomtól való teljes függetlenséget könyvelhették el.

A belpolitikai helyzet stabilitása és a politikai rendszer legitimitása érdekében a **jogfolytonosság** elvére hivatkoztak. Visszatértek az 1918 őszi jogállapothoz, hiszen akkor oszlatta fel magát az országgyűlés és mondott le a király *„az ügyek viteléről.”* Az ezután következő időszakot nem ismerték el legitimnek, mivel nem tartottak demokratikus választásokat és az időközben meghozott jogszabályokat a forradalmi jogtudattal próbálták igazolni.

Elsőként az **nemzetgyűlési választást** tartották meg, amelyhez a szükséges jogi hátteret a Friedrich-kormány 1919 novemberében kiadott választójogi rendelete biztosította, mely az addigi legszélesebb választójogot garantálta. Titkos, egyenlő, kötelező és a nőkre is kiterjedő választójogot adott, amely a lakosság 40 százalékára terjedt ki. (Összehasonlításként: Anglia: 47%, Franciaország: 28%, Belgium: 30%, Ausztria: 59%, Lengyelország: 48%, Románia: 21%, Jugoszlávia: 23%.)

Az államforma kérdésében a Nemzetgyűlés teljes egységben volt: mindenki elutasította a határokat és a belső közrendet fenntartani nem tudó köztársaságot. A királyság egyöntetű támogatása mellett azonban nagy volt a megosztottság a IV. Károlyt támogató **legitimisták** és a velük szemben álló **szabad királyválasztók** között. A legitimisták szerint nem szűnt meg IV. Károly joga a nevezetes nyilatkozatának kiadásával, hiszen a jogfolytonossághoz való visszatérés a forradalmi körülmények által kikényszerített nyilatkozatot egyébként is érvényteleníti. A szabad királyválasztók ezzel szemben arra hivatkoztak, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával a Pragmatica Sanctio is elveszítette létjogosultságát és ezzel lehetővé vált a szabad királyválasztás. A kérdést végül is a külpolitikai helyzet döntötte el. Az Antant hatalmak és a szomszédos országok háborús okként tekintettek egy esetleges Habsburg restaurációra. Ezért IV. Károly második visszatérési kísérlete után a Nemzetgyűlés végső lépésként kimondta a Habsburg Ház trónfosztását. (1921. évi XLVII. tc.)

Már csak azt a kérdést kellett volna megoldani, hogy ki legyen a király. A szabad királyválasztók ugyanis nem tudtak egyetlen jelöltben megállapodni. Ezért abban állapodtak meg, hogy amíg a király személyéről nem tudnak dönteni, addig ideiglenes államfőt választanak. Így került előtérbe Horthy Miklós személye, akit az antant hatalmak is elismertek, és akinek volt fegyveres ereje a rend fenntartására.

A Nemzetgyűlés 1920. március 1-jén régi történelmi hagyományokra támaszkodva megválasztotta **kormányzónak Horthy Miklóst**, aki ezután visszavonult a mindennapi politikai csatározásokból. Elsőként Teleki Pált tette meg miniszterelnökké, majd közel egy évtizedig Bethlen István lett a kormányfő. A **bethleni konszolidációnak** nevezett közel tíz éves periódusban a különítmények nagy részét feloszlatták (nem egyszer katonai akció keretében számolták fel központjaikat). Földreformot vezettek be, amelyben ugyan érintetlenül hagyták a nagybirtokokat, azonban így is körülbelül 2 millió embert földhöz juthatott (1920. évi XXXVI. tc.). Ez többnyire 1–5 holdas birtokot jelentett. Az országtól elcsatolt területekről hazánkba menekülők tízezreit igyekeztek lakáshoz és munkához juttatni. A kommunista pártot (és mindenfajta szélsőséges mozgalmakat) az állami és társadalmi rend védelmének érdekében született törvénnyel (1921. évi III. tc.) törvényen kívül helyezték.

A gazdasági stabilitás érdekében 1924-ben létrehozták a Magyar Nemzeti Bankot és 250 millió korona népszövetségi hitellel segítették a gazdaság talpra állítását, 1927-ben bevezették az önálló és stabil valutát a pengőt. Kötelező nyugdíj- és betegbiztosítást vezetettek be, fejlesztették a népiskolai hálózatot és a közegészségügyet. Az oktatási, kutatási és kulturális közintézmények megreformálását és fejlesztését Bethlen kultuszminisztere, Gróf Klebelsberg Kuno irányította.

A húszas évek magyar belpolitikáját meghatározó **Bethlen István** felfogása szerint egy ország irányítására a kellő vagyoni alappal, továbbá fejlett nemzeti öntudattal és nemzeti érzéssel rendelkező rétegek hivatottak. Ezért Bethlen – noha a korlátozott mértékű jogkiterjesztés szükségességét elismerte – a tömegdemokráciát elvetette, s magát a konzervatív demokrácia, illetve fontolva haladás hívének vallotta. 1922-ben mondott beszédében hangsúlyozta: *„Mi demokráciát akarunk, de nem a nyers tömegek uralmát, mert azok az országok, ahol a tömegek uralma vált úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve.”* A vagyonosok és műveltek *„legtöbb ellenálló képességgel bírnak… minden nyomással szemben.”* Ennek megfelelően szűkítette pl. a választójogot korhatár, iskolai végzettség, állandó lakás, állampolgárság feltételeinek szigorításával és vidéken a nyílt szavazás visszaállításával. Ezzel a választójogosultak száma 29%-ra csökkent. (Lex Bethlen – 2200/1922. M.E. rendelet). Szintén a konzervatív politikát erősítette a Felsőház megszervezése 1927-ben és a kormányzói jogkör kiterjesztése. A közigazgatást is igen óvatos formában reformálták meg (1929. évi XXX. tc.). Bethlen szerint Magyarországon egyelőre még hiányoznak azok a feltételek, amelyek egy szélesebb társadalmi alapozottságú politikai

demokrácia működőképességét szavatolhatnák. Arra hivatkozott, hogy a politikai jogok kiterjesztése csak az értelmi színvonal és az életszínvonal emelésével párhuzamosan lehetséges.

A Horthy-korszakra mégis legerősebben a Trianon-szindróma, illetve az első világháború elvesztése okozta trauma nyomta rá bélyegét. Szinte mindegyik társadalmi réteg egyetértett az etnikai elven nyugvó revízió követelésének jogosságában.

Magyarországnak az Európában elfoglalt geopolitikai helyzete is befolyásolta a magyar politika mozgásterét. Oroszországban már 1917-től kezdve működött kommunista terror. Különösen a vesztes országok városaiban sorozatos tüntetésekre, tömegmegmozdulásokra került sor. Mussolini 1922-től kezdte kialakítani Olaszországban fasiszta diktatúráját. Piłsudski marsall 1926-ban Lengyelország de facto diktátora lett. A Balti államokban, amelyek szintén akkor lettek önállóak, a harmincas évek elején hasonlóan alakult a hatalmi berendezkedés. Portugáliában Salazar hozott létre egy tekintélyelvű diktatúrát, ugyanez történt Spanyolországban is, ahol 1936 és 1939 között véres polgárháborút is vívtak. A balkáni monarchiákban maguk az uralkodók biztosították a diktatórikus módszereket alkalmazó kormányok uralmát. Ausztriában Dolfuss kancellár Salazaréhoz hasonló diktatúrával kísérletezett, míg a nácik meg nem gyilkolták. A németországi náci hatalomátvétel, (1933) majd az Anschluss (1938) a magyar belpolitikai életet is sokkhatásként érte. Magyarország közvetlen szomszédságba került a náci Németországgal, nem sokkal később a sztálini Szovjetunióval is.

Mindezen kedvezőtlen bel-és külpolitikai tendenciák ellenére, a Bethlen Istvánt követő miniszterelnökök sem tértek át valamilyenfajta totalitárius államberendezkedésre, hanem ragaszkodtak a történeti alkotmányhoz. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 145.500/1933. BM. számú rendeletében betiltotta a horogkeresztes jelvény bármely formában való használatát. Horthy – többek között – rádióbeszédében is elítélte a fasiszta eszméket. Bebizonyosodott, hogy az 1921. évi III. tc., a rendtörvény nemcsak a kommunista, hanem a nyilas vezetők, köztük Szálasi Ferenc elitélésére is alkalmazható.

Irodalom:

BETHLEN István: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
BOROS Zsuzsanna (szerk.): *Parlament, pártok, választások a Horthy kori Magyarországon*. Budapest, Rejtjel Kiadó 2002. I-II. k.
BOROS Zsuzsanna (szerk.): *Parlamenti viták a Horthy kori Magyarországon.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2006. I-II. k.
DOMBRÁDY Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2012.
EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula.* Budapest, Vincze Kiadó, 2001.
GERGELY Jenő – PRITZ Pál: *A trianoni Magyarország*. Budapest, Vincze Kiadó, 1998.
GOSZTONYI Péter: *A kormányzó, Horthy Miklós.* Budapest, Százszorszép, 1992.
GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két világháború között.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Hirtória, 1990.
MONTGOMERY, John Flournoy: *Magyarország, a vonakodó csatlós.* Budapest, Zrínyi, 2004.
L. NAGY Zsuzsa: *Magyarország története, 1918-1945.* Debrecen, Multiplex Média Kiadó, 1995.
NEMESKÜRTY István: *Búcsúpillantás: a Magyar Királyság és kormányzója, 1920-1944.* Budapest, Saxum, 1996.
ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában, 1914-1945.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.
PÖLÖSKEY Ferenc: *Horthy és hatalmi rendszere.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.
Pritz Pál: Magyar diplomácia a két világháború között. Budapest, 1995.

PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer (1919-1945).* Budapest, Pannonica Kiadó, 2006.
PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak parlamentje.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015.
ROMSICS István: *Bethlen István.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
ROMSICS István: *A Horthy-korszak.* Budapest, Helikon Kiadó, 2017.
SZINAI Miklós: *Ki lesz a kormányzó?* Budapest, Kossuth Kiadó, 1988.
UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege.* Pécs-Budapest, Jelenkor Kiadó, 2013.
VARGA József: *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez.* Budapest, Szerző Kiadása, 1991. I-II. k.

18. A nyilas diktatúra (1944-1945)

(Horváth Attila)

Magyarország német megszállása.

Magyarország 1944 elejéig szinte a béke szigete volt a II. világháború sújtotta Európában. Viszonylag jó volt a lakosság ellátása, működött ellenzéki pártokkal a parlament. A sajtószabadságot, csak a hadi tudósítások vonatkozásában korlátozták. A magyarországi zsidóság, - bár a zsidótörvények jogképességüket drasztikusan korlátozták, - nem voltak közvetlen életveszélyben.

A Wehrmacht és az SS-alakulatok a *„Margarethe I”* hadműveleti terv parancsait követve **1944. március 19-én** hajnali 4 órakor megszállták Magyarországot. Birtokukba vették a stratégiai fontosságú helyeket: repülőtereket, hidakat, közlekedési csomópontokat, rádiót, rendőrkapitányságokat. A magyar hadsereg élére egy teljhatalmú német főtisztet neveztek ki, aki korlátlanul rendelkezhetett az egész magyar közlekedéshálózattal, utakkal, vasutakkal, repülőterekkel. A magyar honvédség alakulataihoz német összekötő tiszteket rendeltek, akik átvették a magyar hadsereg feletti ellenőrzést és irányítást. A német hadvezetés pozícióit tovább növelte, hogy először az ország keleti részét, majd más területeit is hadműveleti zónává nyilvánították, ami szinte korlátlan hatalmat jelentett az érintett területen. A német hadsereg azon túl, hogy jelen volt, számos középületet lefoglalt és súlyosan megterhelte az ország gazdaságát. Ellátásuk a magyar költségvetésnek havi 200 millió pengőbe került. Hatalmas mennyiségű élelmiszert, nyersanyagot és kisebb mértékben ipari terméket vittek ki vittek ki fizetség nélkül a németek az országból.

A *„Margarethe I”* haditerv számolt a magyar honvédség ellenállásával is, ezért a parancs külön kitért arra, hogy *„minden ellenállást kíméletlenül le kell törni”,* azaz az ellenállókat agyon kell lőni, akit lefegyvereztek, azt Németországba kell internálni. Ezen kívül még azokat az alakulatokat is laktanyazár alá helyezték, amelyek nem tanúsítottak ellenállást. A magyar hadvezetés parancsba adta, hogy a honvédség ne tanúsítson ellenállást. Így is sor került néhány helyen kisebb-nagyobb összecsapásra. Nyilvánvaló volt, hogy a német hadsereget ellenségként kezelték. A harcok következtében a német áldozatok száma közel félszáz lett, míg a magyar honvédelem kevesebb, mint tíz személyt veszített. Adolf Hitler Edmund Veesenmayert nevezte ki Magyarországra, mint **követet és birodalmi megbízottat**, aki *„felelős a magyar politika minden fejleményéért”.* Utasításában ez állt: *„A birodalom teljhatalmú megbízottja gondoskodjék arról, hogy az ország teljes közigazgatását - még a német csapatok ott-tartózkodásának idején is - az ő irányítása alatt álló kormány intézze azzal a céllal, hogy az ország minden erőforrását, elsősorban annak gazdasági lehetőségeit, a közös hadviselés érdekében maximálisan kihasználja.”* Ezért minden magyarországi polgári szervet a birodalmi megbízottaknak rendeltek alá. A magyar hadsereg élére is egy teljhatalmú német főtisztet neveztek ki, aki korlátlanul rendelkezhetett az egész magyar közlekedéshálózattal, utakkal, vasutakkal, repülőterekkel. Német összekötő tisztek kerültek minden magyar katonai egységhez, akik a közvetlen ellenőrzést biztosították.

Magyarország nyilvánvalóan elveszítette szuverenitását bár a Hitlerrel kötött megállapodása értelmében továbbra is **hivatalban maradt Horthy Miklós kormányzó**. A német igényeknek megfelelő kormány kinevezése és a magyar hadsereg szabad felhasználása fejében bírta Hitler ígéretét, miszerint nem lesznek letartóztatások, a német csapatok nem foglalják el a budai várat, nem fegyverezik le a magyar honvédséget. Hitler ígéreteit természetesen csak részben tartotta meg, hiszen a Gestapo a magyar hatóságok hathatós közreműködésével rövid időn belül gyors és alapos tisztogatásba kezdett, és **közel 10.000 embert vettek őrizetbe.**

Számos neves politikust és közéleti személyt, magas beosztású katonatiszteket is letartóztattak. Néhány nap alatt a kormányban részt vevő pártokon, illetve néhány szélsőjobboldali párton kívül valamennyi politikai szervezetet feloszlattak. Leváltották a honvédség vezérkarának egy részét, a 41 megyei főispánból 29-et, a jelentősebb városok polgármestereinek kétharmadát eltávolították. Új vezetőket neveztek ki a Rádió, a Nemzeti Bank, az Opera, a Nemzeti Színház stb. élére is. Betiltották meg a külföldi rádióadók hallgatását. Német mintára a rádió, a sajtó és az MTI élére kormánybiztost neveztek ki. A cenzúra bevezetésével számos lapot betiltottak (pl. Népszava, Magyar Nemzet), szerkesztőiket kivégezték vagy koncentrációs táborokba vitték. Végső soron szinte mindegyik fontos intézmény élére a megszálló hatóságokkal együttműködő vezetőket neveztek ki.

Megkezdődött Magyarország **totális gazdasági kizsákmányolása** is. A német hatóságok elsősorban élelmiszert, de minden olyan ipari terméket, amiről úgy vélték, hogy szükségük van a háború folytatása érdekében, egyszerűen elkobozták.

A kormányzó elfogadta Kállay Miklós miniszterelnök lemondását, aki nem volt hajlandó az ilyenkor általános szokásnak megfelelően az új kormány kinevezéséig sem vinni az ügyeket. Hosszas alkudozások után 1944. március 23-án **Sztójay Dömét** nevezte ki miniszterelnöknek, aki a legfontosabb miniszteri tárcákat az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártjának és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt képviselőinek juttatta. Szálasi Ferenc és Nyilaskeresztes Pártja ekkor még nem kapott miniszteri tárcát.

A kormányzó közel három hónapig teljesen visszavonultan élt, nem avatkozott be az eseményekbe. Újrakezdett aktivitása a június végi, a zsidóság deportálása elleni tiltakozásával kezdődött. Majd megbízta Koszorús Ferenc vezérkari ezredest, hogy akadályozza meg csendőrpuccsot és a budapesti zsidóság deportálását. A román kiugrás utáni helyzetet kihasználva elbocsátotta a Sztójay-kormányt, és Lakatos Géza vezérezredest bízta meg az új kormány megalakításával. Horthy egyúttal titokban a kormány feladatául szabta a szuverenitás visszaszerzését és a háborúból való kilépés előkészítését is. Megkezdték a nácibarát vezetők leváltását, és megkísérelték a politikai okok miatt letartóztatottak kiszabadítását. Szeptemberben fegyverszüneti delegáció utazott Moszkvába. Október 15-én Horthy a koronatanácson, (ez olyan minisztertanács, ahol nem a miniszterelnök, hanem a kormányzó elnököl,) bejelentette, hogy fegyverszünetet kér. A koronatanács támogatta a kormányzó döntését. Miközben a rádióban felolvasták a proklamációt, Horthy Veesenmayerrel is közölte elhatározását. A háborúból való kilépés a német túlerő és a szervezetlenség, a sorozatos árulások miatt sikertelen maradt.

Szálasi hatalomátvétele. Az egyetlen még élő fia életével megzsarolt Horthy a sikertelen kiugrási kísérlete után felmentette a Lakatos-kormányt és miniszteri ellenjegyzés nélkül Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt vezetőjét nevezte ki kormányfővé. Nyilvánvaló zsarolás hatására visszavonta előző napi kiáltványát és lemondott kormányzói tisztéről. Ezután Németországba szállították, ahol házi őrizetben tartották.

Szálasi Ferenc és a **Nyilaskeresztes Párt** az utolsó adu volt a németek kezében. Ők jelentették az utolsó politikai erőt, amely hajlandó volt feltétel nélkül kollaborálni a hitleri vezetéssel. Emellett rendelkezett hivatásos tisztek által kiképzett karhatalommal is, sőt vezetésre többé-kevésbé alkalmas káderekkel, akik átvehették az ország irányítását.

Szálasi uralma közjogi szempontból is teljes szakítást jelentett a magyar alkotmányfejlődéssel, tradíciókkal. Teljesen idegen, zavaros terminológiájú hatalmi berendezkedést és vezető funkciókat kreált.

A magyar alkotmányjog szerint (1937. évi XIX. tc.) a kormányzói tiszt megüresedése esetén össze kell ülni az Országtanácsnak, melynek tagjai a miniszterelnök, a törvényhozás két házának elnöke, az ország hercegprímása, a Királyi Kúria elnöke, a Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke, valamint a királyi honvédség főparancsnoka. Szálasi ezt a grémiumot formailag még összehívta, itt letette a miniszterelnöki esküt, majd azt a kompromisszumos megállapodást erőltette ki, hogy az államfői tisztség egyelőre betöltetlen maradjon. Szálasi a hivatkozott törvényt semmibe véve saját maga nevezte ki leghűségesebb híveiből a kormányzótanácsot.

Ezután november 3-ára összehívták az országgyűlést, ahol a képviselőház tagjai közül (372) csak 55 szélsőjobboldali képviselő jelent meg. A felsőházba új tagokat neveztek ki, hogy legalább minimális létszámmal működjön tovább. A *„csonka parlament”*előtt Szálasi esküt tett. Kínosan ügyelt arra, hogy mindez minél ünnepélyesebb formában történjék. Még a Szent Koronát is igénybe vette elgondolásának nyomatékosítására.

Elfogadtatta a képviselőkkel, hogy egy formai ellenőrzést gyakorló kormánytanács (két miniszter és egy képviselő, a 3668/1944. ME rendelet alapján) ellenőrzése mellett nemcsak miniszterelnök, hanem *„nemzetvezető”* is lett. Ezzel a német vezérelvhez hasonló módon magára ruházta a kormányzó jogkörét, a hadsereg főparancsnoki tisztével együtt. Diktátori hatalmát viszont a *„felelősség”* ígéretével vette át. Szálasi ténylegesen, mint államfő kívánt szerepelni. A kormányfői feladatokat miniszterelnök- helyettesével végeztette. Utasításait is „*Nemzetvezetői Elhatározások”* formájában tette közzé.

A **hungarista állam szervezete**. Szálasi idegen hatalmat kiszolgáló diktatúrájának az volt az egyetlen feladata, hogy az ország utolsó tartalékait is mozgósítsa a német katonai céloknak megfelelően. Ennek alapján a nyilas vezetés, ahogy csökkent az ország területe, úgy tett egyre kegyetlenebb és kapkodóbb intézkedéseket.

Szálasi kormányában hét tárcát a Nyilaskeresztes Párt, hármat a Magyar Élet Párt szélsőjobboldali tagjai és egy-egy minisztériumot a Nemzeti Szocialista Párt és a Magyar Megújulás Pártja kapott. Két miniszter pedig párton kívüli tábornok volt. A névsort végignézve szembetűnő, hogy többségében igazgatási tapasztalattal nem rendelkező, a korábbi kormányokhoz képest feltűnően alulképzett miniszterek töltötték be az egyes tárcákat. A kormány teljes mozgósítást rendelt el (10–70 éves korig), és az egész országot hadműveleti területté nyilvánította (4800/1944. HM rendelet). Ez utóbbi persze a németek parancsának ismétlése volt csupán, akik ezt a rendelkezést már október 15-én kibocsátották. A polgári közigazgatást alárendelték a katonainak. A főispánok és a megbízhatatlannak tartott tisztviselők jelentős részét leváltották, és újakat neveztek ki helyükbe. Ugyanez történt minden fontos intézmény élén. A közalkalmazottaknak esküt kellett tenniük Szálasira. A Nyilaskeresztes Pártnak különleges pozíciót biztosítottak: a pártmegbízottak, pártszervezetek vették át az állami szervek politikai irányítását és ellenőrzését. Konfliktusok esetére Szálasi megelőlegezte döntését: *„Én mindig a pártnak fogok igazat adni.”*

A ***„csonka országgyűlés”*** szerepe ezzel teljesen formálissá vált. Minden fontosabb kérdést rendeletekkel szabályoztak. Az egyre anarchikusabb állapotok felett Szálasi mind több miniszter és kormánybiztos, új irodai főnök kinevezésével próbált úrrá lenni. Ezzel a karrieristák és a pártjába tömegesen tóduló szerencsevadász elemek igényét is igyekezett kielégíteni.

Miután Horthy Miklós 1944. október 16-án lemondott a kormányzói hatalommal kapcsolatos minden jogáról, Szálasi miniszterelnökként átvette az államfői ügyek intézését is. A képviselőház november 2-ára hirdetett ülésén a képviselők hatodának jelenlétében jóváhagyta a törvényjavaslatot, melyet a felsőház másnap ellenszavazat és módosítás nélkül elfogadott, s ezzel törvényerőre emelte a nemzetvezető jogosítványairól szóló 1944. évi X. tc

törvény, amely Szálasit az általa kitalált nemzetvezető tisztségbe avanzsálta. A jogszabály a nemzetvezető jogkörébe utalta a kormányzó jogosítványokat, s arra az esetre, ha nem nevez ki miniszterelnököt, a kormányfői hatáskört is. Ezzel megvalósult a hatalomkoncentráció az államhatalom csúcsán: a miniszterelnöki és az államfői jogkört Szálasi sikerrel egyesítette.

A **Nyilaskeresztes Párt** kettős értelemben is az államszervezet meghatározójává vált.

Azt a tételt, hogy a *„párt az államhatalom ellenőrző szerve,”* a párt szervezeti jelenléte biztosította az államéletben. Gera József, a *„pártépítés vezetője”* intézkedésében előírta: *„A Párt feladata a hatóságok rendfenntartó munkájának támogatása, a termelő munka folytonosságának biztosítása és a Nyilaskeresztes Párt… vezére, valamint a… minisztériumok által kiadott és kiadandó rendeletek végrehajtásának a gyakorlati életben való ellenőrzése. A Nemzet politikai akaratát hordozó Pártot a szervezetvezetők képviselik a végrehajtó hatalom helyi szervei felé. A pártszolgálat fegyelmileg a szervezetvezető alá van rendelve, mint annak az ellenőrző és végrehajtó szerve…. A pártszervezet és az államrendészeti szervek mellérendeltségi viszonyban működnek, abban az esetben azonban, amidőn a szervezetvezető ellenőrző jogkörénél fogva, mint a Nemzet politikai akaratának képviselője ad ki a közérdek megvédése érdekében rendelkezést az államrendészeti szerveknek, azok kötelesek azt végrehajtani.”* A Nyilaskeresztes Párt tehát egyfelől a kormánygépezet és a közigazgatás szerveire rátelepülve, abba beleépülve folyamatos politikai ellenőrzést gyakorolt az állam működése fölött (úgynevezett pártmegbízottak, akik a minisztériumokban például az elnöki osztályok vezetői lettek, a helyi közigazgatás egyik fő felelőse a párt helyi megbízottja, titkára, vezetője). Másfelől a párt egy sor államfunkciót egyszerűen átvett a közigazgatástól. Így példának okáért lényegében kisajátította az állambiztonsági tevékenységet: azt nagy részben a Nyilaskeresztes Párt szervei látták el. A nyilaskeresztes pártszolgálat, a fegyveres nemzetszolgálat, a Nemzeti Számonkérő Szék, a nemzeti számonkérő különítmény, a tábori biztonsági szolgálat a hagyományos állambiztonsági szerveket perifériára szorította, s tetszése szerint intézte a nyomozásokat, kihallgatásokat, toloncolásokat és internálásokat, felelősségre vonást és büntetést (közöttük olyan eszközökkel, mint a *„felkoncolási jog”,* a *„tizedelés”,* a családok és rokonok kollektív felelősségének bevezetése).

A Nyilaskeresztes Párt kizárólagosságát garantálta továbbá az a belügyminiszteri rendelet, mely még a szövetséges szélsőjobboldali politikai pártok működését sem engedélyezte, s így meghonosította az állampárti diktatúrát. A párt kebelében jöttek létre a hungarista állam legfelsőbb irányító-koordináló szervei is a végrehajtó hatalom körében: az államvezérkar, a nemzetvezérkar és a szakvezérkarok. Hovatovább csak a szélsőjobboldali képviselők maradtak hű tagjai a törvényhozásnak; lényegében arra szolgáltak csupán, hogy Szálasi Ferenc *„alkotmányos”* helyét, mint tradicionális állami szerv szentesítsék. A Felsőház szinonimájaként megalakult a Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetsége is. A kormány mellett ugyancsak működött egy *„árnyékkormány”,* jóllehet a végrehajtó hatalom mindenestül a párt befolyása alá került. Az úgynevezett nemzetvezetői munkatörzs a párt vezető apparátusából alakult. A nemzetvezetői munkatörzset a nemzetvezető helyettese, a munkarendvezető irányította. A munkatörzs keretében nemzetpolitikai irodák alakultak, melyek átvették a minisztériumok jogkörének jelentős részét. Az országépítési bizottság elkészítette az ország átalakításának tervét, melyben a kormányszékek játszottak volna központi szerepet. Eszerint az ország megyeszékekre, falu-, illetve községszékekre oszlott volna, melyek élén a nemzetvezető által kinevezett kormányszéktartók tevékenykedtek volna.

Szálasi a megszálló német hatóságok intézkedését lemásolva az egész országot hadműveleti területté nyilváníttatta. Ez azt jelentette, hogy az egész közigazgatást, a polgári hatóságokat a katonai hatóságoknak rendelték alá. Gyakorlattá vált az is, hogy a nyilasok magyar állampolgárokat a német hatóságok segítségével tartóztattak le. Ez történt pl. Fejér vármegye főispánjának őrizetbe vételekor is.

Irodalom:

DOMBRÁDY Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986.
DOMBRÁDY Lóránd: *A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944.* Budapest, Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000.
HANTÓ Zsuzsa – SZEKÉR Nóra: (szerk.): *Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc a holokauszt hőse*." Budapest, Kiskapu Kiadó, 2014.
KARSAI Elek – KARSAI László: *A Szálasi per.* Budapest, Reform, 1988.
KARSAI László: *A Szálasi-rendszer „zsidópolitikája.* In: Történelmi Szemle, 2012/1.
KOVÁCS Tamás: *A Nemzeti Számonkérő Különítmény.* In: Múltunk, 2006/3.
KOVÁCS Zoltán András: *A Szálasi kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban.* Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2009.
LACKÓ Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935-1944.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1966.
ORMOS Mária: *A fasiszta állam.* In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György: (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.
PAKSA Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.
PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták – az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* Budapest, Osiris Kiadó, 2013.
ROZSNYÓI Ágnes: *A Szálasi-puccs.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.
ROZSNYÓI Ágnes: *A vég. Szálasi „országlása."* In: Múltunk, 1994/3.
SIMÁNDI Irén (szerk.): *A magyar Quisling kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt.* Budapest, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 2004.
SZITA Szabolcs: *Válogatott iratok a nyilasterror történetéből*. Budapest, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 2002.
SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon. A terror és a rablás történetéből.* Budapest, Korona, 2002.
SZITA Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939-1945. A német Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején.* Budapest, Corvina Kiadó, 2014.
TELEKI Éva: *A nyilas rendszer berendezkedése. 1944 október – november.* In: Történelmi Szemle, 1972/1-2.
TELEKI Éva: *A nyilas diktatúra államszervezete.* In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György: (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.
UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
VARGA Krisztián: *A német megszállástól a nyilas hatalomátvételig. A politikai rendőrség működése 1944. március 19. és október 15. között Wayand Tibor önvallomásában.* In: Betekintő, 2012/1.
VARGYAI Gyula: *Magyarország a második világháborúban - Összeomlástól összeomlásig*. Budapest, Korona Kiadó, 2001.
VARGYAI Gyula: *Káosszal enyhített, anarchiával súlyosbított rémuralom*. In: NAGY Péter Tibor – VARGYAI Gyula (szerk.): *Történelem, tanítás, módszertan. Emlékkötet Szabolcs Ottó 75. születésnapjára.* Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2002.
VÍGH Károly: *Ugrás a sötétbe.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984.
VINCELLÉR Béla: *Sötét árny Magyarhon felett. Szálasi uralma 1944. október-1945. május.* Budapest, Makkabi, 2003.
VINCELLÉR Béla: *Szálasi hat hónapja.* Budapest, Volos, 1996.
ZINNER Tibor – RÓNA Péter: *Szálasiék bilincsben.* Budapest, Lapkiadó Vállalat, 1986.

19. A szovjet megszállás és az állampárti diktatúra kiépítésének a korszaka (1944-1949)

(Horváth Attila)

Szovjet megszálló hatóságok Magyarországon

Az Orosz Birodalom már a 19. században is arra törekedett, hogy elfoglalja Kelet- és Közép-Európát. A Szovjetunió is folytatta elődje terjeszkedő politikáját. (Szimbolikus jelentéssel bírt, hogy a Szovjetunió címerében a földgömb szerepelt.) Mivel az I. világháború végén nem sikerült több országban is *„proletár forradalmat”* kirobbantani, Sztálin az 1930-as évek második felében kiadta a parancsot egy támadó hadjáratra való felkészülésre. 1939. augusztus 19-én, nem sokkal a Molotov-Ribbentrop-paktum aláírása előtt Sztálin a Politbüro és a Komintern ülésén elhangzott beszédében a következőket mondta: *„…az elmúlt húsz év tapasztalata megmutatja, hogy az európai kommunista mozgalom békeidőben nem olyan erős, hogy segítségével a bolsevik párt átvehesse a hatalmat. Ennek a pártnak a diktatúrája csak egy nagy háború eredményeként valósulhat meg.”*

A szovjet vezetés 1939-1940-ben szinte mindegyik európai szomszédjával szemben területi vitát provokált. Hosszú háborúban stratégiailag jelentős területeket vett el Finnországtól, megszállta és bekebelezte Litvániát, Lettországot és Észtországot, hátba támadta Lengyelországot, majd felosztotta Németországgal és elragadta Romániától Besszarábiát. Még Törökország irányában is területi igénnyel lépett fel.

A II. világháborút lezáró békeszerződések révén ezeket a területeket úgy tartotta meg, mintha azokat nem is a nemzetközi joggal ellentétes katonai agresszió és a Molotov-Ribbentrop-paktum alapján foglalták volna el, hanem mindig is a Szovjetunióhoz tartoztak volna. Sőt, további területeket (például Kelet-Poroszországot, Kárpátalját) is a Szovjetunióhoz csatoltak. Összesen 400 ezer km^2-t könyvelhetett el Sztálin területi nyereségként.

A Szovjetunió felelősségét a II. világháború kitörésénél és a szovjet fegyveres erők által elkövetett népirtásokat a nyugati szövetségesek nem firtatták a béketárgyalások során. A balti államokat, mint szovjet tagköztársaságokat vonták uralmuk alá, az őslakosság egy részét kitelepítették, deportálták. Az oroszosítási kampány révén a volt lengyel területeken 5.274.000 főről 1962-re 1.430.000 főre csökkent a lengyelek száma.

A sztálini vezetés Bulgáriát, Csehszlovákiát, Kelet-Németországot, Lengyelországot, Magyarországot és Romániát formálisan nem kebelezte be a Szovjetunióba, mint ahogy azt pl. a balti államokkal tették, de szuverenitásukat megszüntették. Az egyes országok vezetőit Moszkvában nevezték ki, az államigazgatás, illetve a fegyveres erők irányítói mellé „szovjet tanácsadókat” küldtek. A csatlós országok területén a szovjet katonák és pártvezetők úgy közlekedtek, mintha az adott ország is a Szovjetunió része lenne. Ma már közismert Sztálin kijelentése, amit egy jugoszláv kommunistának, Milovan Đilasnak mondott: *„Ez a háború eltér a múltbéli háborúktól, ha valaki területet foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti saját társadalmi rendszerét. Ahova hadserege eljut, ott saját rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.”* Így történt Magyarországgal is.

A szovjet hadsereg tehát – Sztálin utasítását követve – nem felszabadítóként jött Magyarországra. Erről tanúskodott a szovjet hivatalos szóhasználat is: még a Budapest elfoglalásáért kiadott érem hátoldalán is a *„bevétel”* szó szerepelt. (Ezzel szemben Prága esetében a *„felszabadulás”* kifejezést használták.) Még Gerő Ernő is első beszédében Magyarország megszállásáról beszélt. Felszabadított országokban egyébként sem adnak parancsot a civil lakosság tömeges elhurcolására (körülbelül 600 ezer embert, katonákat, civileket, sőt nőket és gyermekeket is elhurcoltak a különböző szovjet lágerekbe. Egyharmaduk a GULAG embertelen körülményei között halt meg), nem adnak parancsot katonák és civilek tömeges legyilkolására, nem engedik a szabad rablást, nem hunynak szemet a felett, hogy a szovjet katonák brutális módon több százezer nőt – a kislányoktól a 70 évesekig bezárólag és

kismamákat sem kímélve – megerőszakolnak. A Vörös Hadsereg nyomában különlegesen kiképzett, a műkincsek elrablásával és a magyar bankok kifosztásával megbízott NKVD/SZMERS alakulatok jöttek az országba. Márai Sándor szemtanúként az alábbi módon vélekedett: *„Sokak számára, a nácik üldözöttjei számára ez a fiatal orosz egyféle szabadulást is hozott, menekülést a náci terror elől. De szabadságot nem hozhatott, mert az neki sincs. Ezt akkor még nem tudták mindenütt."*

A sztálini direktívák szerint működő szovjet hadsereg teljesen más elvek szerint működött, mint pl. a nyugati szövetséges haderők. Amikor az angolok és az amerikaiak elfoglaltak egy települést, felvették a kapcsolatot a helyi hatóságokkal és alapos hirdetményekkel tájékoztatták a civil lakosságot az új helyzetről. Budapest és a többi város esetében ilyenfajta eljárás egyáltalán nem volt jellemző. Hosszú ideig még azt sem lehetett tudni, hogy milyen ügyben melyik szovjet hatóság az illetékes. Folyamatosan eltérő parancsokat és utasításokat adtak ki a megszállt területen élőkre vonatkozólag, amikben csak egy tendencia volt közös: a kegyetlenség és a bizalmatlanság.

Mivel a Szovjetunió a II. világháborúban nagyon nagy veszteségeket szenvedett, ezért Sztálin utasítására, a nemzetközi jogot súlyosan megsértve hurcolták el a Vörös Hadsereg által megszállt országokból nem csak a katonákat, hanem nagy számban a civileket is. A magyar hadifoglyok és az elhurcolt polgári személyek többsége az ún. GUPVI táborokba kerültek. Az 1929. július 27-én a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Genfben kötött Egyezmény az 1906. évit átdolgozva, az I. világháború tanúságaiból kiindulva, igen részletesen szabályozta a hadifoglyok státusát. A genfi konvenciónak azonban a szovjet hatóságok egyetlen részét sem tartották. Igaz, nem is írták alá, bár a szovjet kormány a háború kitörését követően nyilatkozatot tett közzé arról, hogy a maga részéről a viszonosság feltétele mellett alkalmazni fogja a genfi egyezményeket.

A genfi egyezmény szerint a hadifoglyokkal mindig emberségesen kell bánni és őket különösen az erőszakos cselekedetekkel, a sértegetésekkel és a nyilvános kíváncsisággal szemben meg kell védeni. Tilos velük szemben megtorló rendszabályokat (represszáliákat) alkalmazni. Joguk van személyük és becsületük tiszteletben tartásához. A nőkkel a nemüket megillető teljes tisztelettel kell bánni. A hadifoglyok megtartják polgári jogaik teljességét. A hadifoglyokat fogva tartó hatalom tartozik ellátásukról gondoskodni. A hadifoglyok az egészségügyi és tisztasági követelményeknek a lehető legnagyobb mértékben megfelelő épületekben vagy abrakokban helyezendők el. A helyiségeknek teljesen szárazaknak, elegendően fűtötteknek és világítottaknak kell lenniük. A hálóhelyiségeknél a felület, a levegő köbtartalma, a berendezés és a fekvőhelyek anyaga tekintetében a feltételek ugyanazoknak kell lennie, mint a fogva tartó hatalom pótkereteinél levő csapatoknál. A hadifoglyok élelmiszeradagjainak mennyiségileg és minőségileg a pótkeretek csapataival egyenlőknek kell lenniük. A hadifoglyoknak nappal és éjjel az egészségügyi szabályoknak megfelelő és állandóan tisztán tartott berendezéseket kell biztosítani. Fürdők és zuhanyok mellett, amelyekkel a táborok a lehetőséghez képest felszerelendők, a foglyoknak testi tisztaságuk ápolására elegendő mennyiségű vizet kell adni. Lehetővé kell tenni, hogy testgyakorlatokat végezzenek, és hogy a szabad levegőt élvezhessék. A hadifoglyoknak vallásuk gyakorlására teljes szabadságot kell biztosítani, ideértve a hitfelekezetük istentiszteletein való részvételt, azon egyetlen feltétel alatt, hogy a katonai hatóság részéről előírt rend- és közbiztonsági szabályokat betartják. A hadifogoly tiszteket és hasonló állásúakat a rendfokozatuknak és koruknak megfelelő bánásmódban kell részesíteni. A hadviselő felek az alkalmas hadifoglyokat rendfokozatuk és képességeik szerint alkalmazhatják, mint munkásokat, a tisztek és hasonló állásúak kivételével. A hadifoglyok leveleket és levelezőlapokat, táviratokat írhatnak és kaphatnak. Engedélyezni kell, hogy élelmiszereket, valamint élelmezésüket, vagy ruházkodásukat szolgáló egyéb cikkeket, illetve könyveket tartalmazó postacsomagokat kaphassanak. A hadviselő felek tartoznak a nagybeteg és súlyosan sebesült hadifoglyokat

rendfokozatukra és számukra való tekintet nélkül, szállítható állapotba hozva, hazájukba visszaküldeni. Amint a hadviselő felek fegyverszüneti egyezményt kötnek, tartoznak ebbe a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket is belevenni.

A II. világháború idején a polgári lakosságra nézve a nem voltak kifejezett rendelkező jogszabályok. Csak a Hadviselési Szabályzat tartalmazott szórványos rendelkezéseket. A szovjet hatóságok azonban semmilyen tekintettel nem voltak a humanitárius szempontokra. A *„málenkij robotra”* elhurcolt személyek összegyűjtése általában úgy történt, hogy az egyes településeken dobszó mellett összeterelték a 18 és 50 közötti férfiakat és nőket, azzal az ürüggyel, hogy háromnapos közmunkára viszik őket. Ezután az NKVD egységei először gyűjtőtáborokba terelték őket, majd innen marhavagonokba zárva vitték a szovjet munkatáborokba.

A GULAG-ra azokat a magyar állampolgárokat vitték, akiket a szovjet hadbíróságok szinte minden alapvető jogot megsértve háborús bűncselekményre hivatkozva ítéltek el. Kiterjesztették a magyar állampolgárokra a Szovjet Büntető Törvénykönyvet, és az 58. cikkely alapján tömegesen tartóztattak le és ítéltek el ártatlan embereket.

A szovjetek, azon kívül, hogy behajtották a jóvátétel és a megszállás költségeit, olyan politikát folytattak, amit joggal nevezhetünk fosztogatásnak. Egész gyárakat szereltek le, vasúti kocsikat, közlekedési eszközöket foglaltak le, majd mindezeket egyéb rablott holmikkal együtt a Szovjetunióba szállították. A szocialista tömb országaival folytatott kereskedelemben az árakat mindig a szovjet félnek kedvezően állapították meg. A volt német vagyont és jó néhány vállalatot megkaparintva tulajdonosok lettek, amelyekből aztán *„vegyes vállalatokat”* hoztak létre.

A becslések szerint a Szovjetunió 1945 és 1955 között az akkori árfolyamon kb. 14 milliárd dollárt vont ki a megszállt európai szocialista országokból, tehát pontosan annyit, mint amennyit az Amerikai Egyesült Államok a Marshall-tervben résztvevő országoknak adott.

Összefoglalva megállapítható, hogy a szovjet hadsereg és a velük együtt érkező különféle hatóságok számtalan háborús és emberiesség elleni bűncselekményt követtek el, amelyek szinte kivétel nélkül megtorlatlanul maradtak.

A szovjet katonai megszállás időszaka a következő szakaszokra osztható:

1. Harcoló csapatok: 1944. szeptember 22-étől 1945. április 11-éig Magyarország kettős katonai megszállás alatt állt. Ennek következtében folyamatosan hadszíntér, harcoló hadseregek összeütközéseinek a terepe volt. A Vörös Hadsereg hadműveletei nyomán jórészt szétesett a korábbi közigazgatás. A front mögötti terület újjászervezése, így az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállítása is a harcoló csapatok minél tökéletesebb ellátása érdekében történt. A szovjet hadsereg az ország összes erőforrását ennek rendelte alá. Már ebben a szakaszban elkezdődtek a szovjet hatóság részéről a megtorló akciók, illetve azok az intézkedések, amelyek a totális diktatúra kiépítését készítették elő.

2. **Szovjet katonai megszállás** (1945. január 2.–1947. szeptember 15.). A fegyverszünetet Magyarországnak minden megjegyzés és feltétel nélkül alá kellett írnia. (Az 1945. évi V. tc.-kel törvénybe is iktatták.) Ennek alapján, Magyarországon a békeszerződés aláírásáig a szovjet hadsereg állományából egy ún. **Szövetséges Ellenőrző Bizottságot** hoztak létre, amely ellenőrizte a fegyverszüneti feltételek végrehajtását. Ebben a szervezetben az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság képviselői tulajdonképpen csak megfigyelői státuszt kaptak. A szovjet megszálló hatóság hatáskörrel rendelkezett a kormány tagjai, illetve a köztársasági elnök kinevezése vonatkozásában. A pártok működésének, újságok kiadásának, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működtetésének ellenőrzése, a ki- és beutazások engedélyezése terén. A Szövetséges Ellenőrzési Bizottság szerteágazó feladatait, több mint százezer megszálló katona közreműködésével, központi, kerületi, megyei, városi és

üzemi hálózattal, hatalmas központi irodának segítségével tudta ellátni, mely 700–800 fővel működött. Még hírszerző és igazgató apparátussal is rendelkeztek. Különböző osztályokat, szakszervezeteket, intézményeket állítottak fel, amelyek meghatározott gazdasági, politikai területeket ellenőriztek. A hatalmas hadsereg és apparátus költségeinek fedezetét a magyar államnak kellett állnia, amely 1945–1946-ban meghaladta a nemzeti jövedelem 30%-át. Mindemellett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság operatív módon is beavatkozott a magyarországi viszonyokba. Kiterjesztették a magyar állampolgárokra a Szovjet Büntető Törvénykönyvet, és az 58. cikkely alapján tömegesen tartóztattak le és ítéltek el ártatlan embereket.

3. **„Az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenntartására szükséges katonai egységek."** (1947. szeptember 15.–1955. május 15.). A párizsi békeszerződés révén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hivatalosan megszűnt, és Magyarország elvileg visszanyerte önállóságát. Valójában az ország katonai megszállása tovább folytatódott, hiszen a békeszerződés 22. cikkelyének első bekezdése szerint az Ausztriával megkötött békeszerződés hatályba lépéséig a Szovjetunió olyan csapatokat állomásoztathatott Magyarországon, amelyek biztosítják az ausztriai szovjet megszállási övezettel az összeköttetést. A békeszerződés nem szabályozta, hogy milyen fegyvernemű és létszámú csapatoknak, milyen útvonalakat kell biztosítania. Így a szovjet csapatok a nemzetközi jog felhatalmazása alapján, de annak eredeti szándékát ténylegesen megszegve jóval nagyobb létszámú katonai egységeket tartottak Magyarországon, mint amire egyébként az útvonalak biztosítása érdekében szükségük lett volna. Ezt a feladatot ugyanis néhány ezres kontingens is megfelelően elláthatta volna. A szovjet hadsereg elszállásolása, lövő- és gyakorlóterei, repülőterei érdekében laktanyákat, területeket foglaltak le. A magyar hatóságoknak még arra sem volt joguk, hogy az országba történő be- és kiutazást ellenőrizzék. A tényleges létszámról és az itt tartott fegyvernemekről sem kaptak tájékoztatást. A szovjet hadsereg továbbra is megszállóként viselkedett, ez a titkolni igyekezett szándéka azonban leginkább az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével lepleződött le.

4. Ideiglenes megszállás (1957–1991). A szovjet vezetők 1957-ben, hogy *„legalizálják"* a Vörös Hadsereg magyarországi megszálló tevékenységét, ezért 1957. május 27-én a magyar vezetőkkel aláíratták azt az okmányt, amely szerint a két kormány *„rendezni óhajtván a szovjet csapatoknak a Magyar Népköztársaság területén való ideiglenes tartózkodásával kapcsolatos kérdéseket"* szerződést köt. Az egyezményt az 1957. évi 54. sz. tvr.-rel és az 1958. évi 22. sz. tvr.-rel hirdették ki.

A 19 §-ból álló szöveg tipikus keretjogszabály, amely nem rögzítette sem a létszámot, sem a fegyvernemeket, sem az állományhelyeket. Ráadásul meghatározhatatlan időre szólt, és csak a két fél közös megegyezésével volt felmondható vagy módosítható.

A többpártrendszer felszámolása (1944-1949)

A sikertelen kiugrási kísérlet után nem maradt tárgyalóképes kormánya az országnak. Ezért a szovjet megszálló hatóságok utasítására került sor először az ún. **Ideiglenes Nemzetgyűlés** képviselőinek a megválasztására. A képviselők leginkább az antifasiszta magyar ellenállásban résztvevő pártok és szervezetek (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, szakszervezetek) soraiból kerültek ki. Mivel a választások lebonyolításának feladatát jórészt kommunista aktivisták hajtották végre, a hevenyészve lebonyolított *„voksolásokon"* a Kommunista Párt 39%-os többséget szerzett. Mégis az akkori viszonyok között még mindig ez a megoldás tűnt a legdemokratikusabbnak, hiszen pl. Franciaországban a Függetlenségi Front, Csehszlovákiában a köztársasági elnök, Romániában a király, Lengyelországban pedig a szovjet vezetés által hirtelenjében összetákolt kormány gyakorolta a szuverén hatalmat. Egyrészt az **ideiglenesség**

elismerésével, mert nem rendes választás előzte meg és csak az ország keleti fele képviselteti magát, ezért csak határozatokat hozhatott. Másrészt a **nemzetgyűlés** megnevezésével, a debreceni helyszín kiválasztásával látszólag még a magyar közjogi hagyományokra is odafigyeltek. Viszont félreérthetetlenül jelezte a megváltozott viszonyokat, hogy az alakuló ülést december 21-re, Sztálin születésnapjára időzítették. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a kormány megválasztásán, a (megismételt) fegyverszüneti kérelem jóváhagyásán túl érdemi munkát jóformán nem végzett és másfél napi tanácskozás után már csak 1945 szeptemberében hívták újra össze, hogy utólag legalizálja a két ülésszak között meghozott rendeleteket.

Az **Ideiglenes Nemzeti Kormány** névsorát Moszkvában állították össze, az Ideiglenes Nemzetgyűlés pedig vita nélkül elfogadta. A kormány 12 tagjából négyen a moszkvai fegyverszüneti delegáció tagjaiból kerültek ki, 4 miniszter kommunista politikus, a többieket a koalíciós pártok delegálták. A Kommunista Párt már ekkor megszerezte a Belügyminisztériumot, ahol Péter Gábor 1945 januárjában átvette a Politikai Rendészeti Osztály vezetését, amely **Államvédelmi Osztály** néven működött a továbbiakban. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányt önálló hatáskörrel rendelkező testületi szervként határozták meg, hogy a nem kommunista miniszterelnök hatáskörét a lehető legnagyobb mértékben korlátozzák. A kormányon belül egyébként is ritka volt a valódi tanácskozás és döntéshozatal. A legfontosabb kérdésekről az ún. **pártközi megbeszéléseken** határoztak, ahol legtöbbször a kommunista párt akarata érvényesült, melyet a megszálló szovjet hatóságok zsarolásai, nyílt fenyegetései támasztottak alá.

Az új államiság és a kormány, **de facto** nemzetközi elismerését a fegyverszüneti egyezmény megkötése eredményezte. A **de jure** való elismerést ténylegesen a békeszerződés megkötése jelentette.

Az Ideiglenes Kormány kötötte meg 1945. január 20-án a **fegyverszünetet** a Szovjetunióval. Az egyezmény értelmében Magyarország hadat üzent Németországnak, és 300 millió dollár hadikárpótlás fizetésére kötelezték – kétharmadát a Szovjetuniónak és egyharmadát Jugoszláviának –, amit hat éven belül kellett megfizetni, főleg terményekben és árucikkekben. Március 15-én a kormány kiadta a földreformra vonatkozó rendeletet a 100 holdnál nagyobb birtokok felosztásáról, amelynek alapján sok paraszt juthatott földhöz.
Az Ideiglenes Kormány megbízatása 1945. november 15-én szűnt meg, amikor az új Nemzetgyűlés megválasztását követően megalakult az új koalíciós kormány a kisgazdapárti Tildy Zoltán vezetésével.

1945. november 4-én tartották meg a **nemzetgyűlési választásokat**, melyet a Független Kisgazdapárt nyert meg fölényesen (57%). A Szociáldemokrata Párt 17,4%-ot, a Magyar Kommunista Párt 16,9%-ot, a Nemzeti Paraszt Párt 6,8%-ot szerzett. Ennek ellenére szovjet nyomásra **koalíciós kormány** alakult, amelynek összetétele nem tükrözhette a választási eredményeket. Bár a miniszterelnököt a kisgazdák adhatták, de a tárcákat fele-fele arányban osztották szét. A kommunisták a belügyminisztérium mellett megszerezték a közlekedésügyet is. Ezzel a közlekedést, a postát, a politika és a gazdaság ütőerét ellenőrzésük alá tudták vonni. Propaganda célokból szerezték meg a Népjóléti Minisztériumot. Három tárcát a kommunistákkal együttműködő szociáldemokraták kaptak (ipar, igazságügy, kereskedelem). A Kisgazdapártnak a földművelésügyet, és az akkori körülmények között különösebb jelentőséggel nem bíró hadügyet, a külügyet, az inflációs válsággal küszködő pénzügyet, a beszolgáltatásért és a szovjet hadsereg ellátásáért is felelős, ezért meglehetősen népszerűtlen közellátási tárcát, a rendkívüli nehézségeket okozó újjáépítési tárcát, a hirtelenjében kreált, de jelentőséggel nem bíró tájékoztatásügyet kapták. A Parasztpárt meg kellett, hogy elégedjen a kultusztárcával. A Nemzetgyűlésben pedig egy rendkívül furcsa, a demokrácia alapelveivel ellentétes helyzet alakult ki. Mindegyik párt tagja lett a kormánykoalíciónak, így nem maradt ellenzék. A kisgazda vezetésű kormány pozícióit azzal is gyengítették, hogy jelentős hatásköröket elvonva létrehozták a **Gazdasági Főtanácsot**, amelynek elnöke a miniszterelnök

volt, tagjai koalíciós alapon az iparügyi és a közlekedésügyi miniszter. A gyakorlati irányítást azonban főtitkári rangban a kommunista Vas Zoltán végezte. Ez a gazdasági csúcsszerv a II. világháború utáni nehéz gazdasági helyzetben a kötött gazdálkodási rendszer bevezetésének eszközeivel, széles hatáskörben, a kormánytól független rendeletalkotási jogkörrel felruházva hatáskörét kiterjesztette az egész gazdaságra: a nyersanyagtermelés, az energia- és élelmiszer-ellátás, a pénzgazdálkodás, az export-import szabályozása és a háborús jóvátétel területén hozott kormányszintű döntéseket.

A kommunistákat először sokkhatásként érte a választásokon való gyenge szereplésük, hiszen előzőleg Rákosi Mátyás Moszkvába írt jelentéseiben fényes győzelemről vizionált. Azonban hamarosan taktikát váltottak. Egyre kegyetlenebb módszerekkel kezdték alkalmazni az ún. **szalámi taktikát**. Egymás után börtönözték be, vagy üldözték el az országból a velük együttműködni nem akaró politikusokat, feloszlatták, betiltották a különböző egyesületeket, pártokat. Két-három év alatt teljes mértékben felszámolták a szabadságjogokat. A gazdasági élet mind nagyobb volumenét vonták az államosításnak nevezett jogtalan vagyonelkobzással közvetlen kézi vezérlésük alá. A magántulajdonuktól megfosztott lakosok kiszolgáltatott állami alkalmazottak lettek. Közben a politikai rendőrség irányítása mellett tízezrével bonyolították le a koncepciós pereket, születtek tömegével a halálos ítéletek, szabadságvesztést kimondó ítéletek vagy az internálást elrendelő rendőrségi határozatok. Az abszolút többségben lévő kisgazda kormánytagok és képviselők folyamatos utóvédharcot folytató ellenzéki szerepre kényszerültek.

A szalámi első szeleteként a legitimistákat szorították ki a politikai közéletből. A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére a Nemzetgyűlés 1946. január 31-én törvényt hozott Magyarország államformájáról, amely ezen túl **köztársaság** lett, élén a rendkívül korlátozott jogkörű köztársasági elnökkel. A köztársaságot február 1-jén hirdették ki. Államfővé Tildy Zoltánt választották, helyére pedig Nagy Ferencet, az FKGP elnökét választották meg miniszterelnöknek.

A következő évben egy meglehetősen jelentéktelen politikai szerveződés, az ún. Magyar Közösség *„leleplezése”* ürügyén az Államvédelmi Osztály kínzással kikényszerített vallomások alapján 1947 februárjában letartóztatott több, a kisgazda centrumhoz tartozó parlamenti képviselőt, majd a szovjet katonai rendészet február 25-én őrizetbe vette és elhurcolta Magyarországról a Kisgazdapárt főtitkárát, Kovács Bélát. Május 30-án a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondásra kényszerítették – azzal fenyegették, hogy hazatérése esetén az *„összeesküvésben való részvételért”* felelősségre vonják. Egyidejűleg a Nemzetgyűlés elnöke, Varga Béla is az emigrációt választotta. A Kisgazdapárt gyakorlatilag szétesett, a kormányfői posztra a kommunistákkal együttműködő Dinnyés Lajos került.

Sulyok Dezső képviselő a magyar parlamentben 1947. július 1-én a Kommunista Párt vezetőinek címezve így összegezte a történteket: *„Abban különbözünk el egymástól teljesen és összeegyeztethetetlenül, hogy mi az egyéni szabadság alapján felépülő demokráciának, önök pedig a totális gazdasági és állami rendszeren alapuló rabszolgaságnak hívei.”* A közbekiabálások olyan mértéket öltöttek, hogy Sulyok kijelentette: *„Ezek után a magyar parlamentben a szólásszabadságot megszűntnek tekintem, és a szótól elállok.”* Ezután Sulyok elhagyta az üléstermet és a letartóztatása elől külföldre emigrált.

A szalámitaktika miatt szétzilálódott Nemzetgyűlést a köztársasági elnök feloszlatta és 1947. augusztus 31-re új választásokat írt ki. A Kommunista Párt a Belügyminisztérium révén, többféle módon is meghamisította az eredményeket. Ezek közül a legnagyobb mérvű csalást egyrészről azzal követték el, hogy a választói névjegyzékből mintegy félmillió jobboldali szavazót kihúztak, ők nem tudtak élni választói jogosultságukkal. Másrészről kb. 300 ezer kékcédulát kiosztottak a kommunista aktivistáknak, akik ezzel végigjárva a szavazóköröket tucatjával voksoltak le a Kommunista Pártra.

A győztes a Magyar Kommunista Párt lett 22%-kal. A második legtöbb szavazatot a Demokrata Néppárt szerezte 16%-kal, a Független Kisgazdapártnak 15%, a Szociáldemokrata Pártnak 15%, Magyar Függetlenségi Párt 13%, Nemzeti Parasztpárt 8%, a Független Magyar Demokrata Párt 5% jutott. A kisgazdák és utódpártjaik még így is 54,5%-ot értek a választásokon, vagyis a polgári oldalra még 1947-ben is többen szavaztak, mégis a szalámi taktika révén a kommunisták vezette baloldali pártok akarata érvényesült.

A Kommunista Párt ezután sorra szüntette meg az egyes pártokat. Először az ellenzéki pártok kerültek sorra, majd 1948-ban bekebelezték a Szociáldemokrata Pártot, és létrehozták a Magyar Dolgozók Pártját. Ennek a folyamatnak az eredményeként csak egyetlen párt, a kommunista **állampárt** maradhatott meg. Az 1949-es választások már nem is okozhattak problémát, hiszen már csak egyetlen pártlistára lehetett voksolni.

Irodalom:

BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1988.
BORECZKY Beatrix (főszerk.): *A magyar állam szervei 1944–1950.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985. I-II. k.
CSICSERY-RÓNAY István–CSERENYEY Géza: *Koncepciós per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
HUBAI László–TOMBOR László (szerk.): *A magyar parlament 1944–1949.* Budapest, Gulliver, 1995.
FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör* Magyarországon 1944-1949. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
FÖLDESI Margit: *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2009.
FÖLDESI Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, 1945–1947: visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében, 1945-1947*. Budapest, Ikva, 1994.
GYARMATI György: *„Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!”* In: Társadalmi Szemle, 1999/8–9.
PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949.* Budapest, Napvilág, 2000.
PALASIK Mária: *Parlamentarizmustól a diktatúráig, 1944-1949.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2017.
PATAKI István: *A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonulása*. In: Múltunk, 2000/2.
RUSZOLY József: *Magyarország államformájáról szóló 1946. I. tc. létrejötte*. In: Jogtörténeti Szemle, 1992/5.
STANDEISKY Éva (szerk.): *A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet 1947–1949*. Budapest, 1956-os Intézet, 1998.
SZAKÁCS Sándor, ZINNER Tibor: *A háború „megváltozott természete”: adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944-1948.* Budapest, Genius Gold BT, 1997.
SZERENCSÉS Károly–FÖLDESI Margit: *Halványkék választások Magyarországon, 1947: tanulmány és válogatott dokumentumok.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.

20. Az országgyűlés (1848-1944)
(Tóth Zoltán József)

A modern, polgári alkotmány és a népképviseleti országgyűlés.

A demokratikus állam legfontosabb intézménye a parlament, az országgyűlés. Az **országgyűlés,** amely a nép által választott képviselőkből áll, a hatalmi ágak centrumában áll, hiszen a kormány, a végrehajtó hatalom szerve az országgyűlésnek felel, és a törvényalkotás révén, a bírák megválasztásával az országgyűlés közvetve vagy közvetlenül befolyással bír a független bíróságra, sőt az államfői hatalomra is. Ha ezek az elvek részei az alkotmánynak, akkor az államot alkotmányos államnak hívják. Az egyes országgyűlések **két kamarából** is állhatnak. Az egyik kamara a politikai érdeket kifejező társadalmi rész érdeket, vagy különböző világnézetű, programú **politikai pártok** képviselőiből áll. **második kamarának** többféle típusa is kialakult a történelem során. **1. Arisztokratikus jellegű**: ilyen az angol Lordok háza, vagy a magyar Felsőtábla. **2. Szövetségi államok képviselete:** Amerikai Egyesült Államok, Német Szövetségi Köztársaság, Svájc stb. **3. Helyi közösségek képviselete:** Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Belgium. **4. Korporatív jellegű**: a két világháború közötti olasz, spanyol és ír szenátus.

A **népszuverenitás elvére** vagy gyakorlatára alapozott állam (akár királyság, akár köztársaság) jellegzetessége a XIX. század második felétől a XX. század közepéig, a választójog kiszélesedése, illetve a választójognak az általános, titkos, közvetlen és egyenlő követelményének megfelelő átalakulása. Az első modern alkotmány az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya (1787), illetve a francia forradalom sűrűn váltakozó klasszikusan kartális alkotmányai 1791-től és az 1831-ben kiadott belga alkotmány. Az európai alkotmányos átalakulás az államok belső életének átalakulásával párhuzamosan zajlott, sokszor véres forradalmakkal, polgárháborúkkal, világháborúkkal.

Magyarország, bár megszakítva a radikális átalakulásokat előidéző osztrák megszállással (1849-1867), és a rövid életű puccs-forradalmakkal (1918-1919) is ezt az utat járta. A magyar Szent Korona-tan mint a magyar történeti alkotmány alapja, azokat a hatalom eredetéről és gyakorlásáról szóló elveket jelenti, miszerint Magyarországot csak alkotmányosan lehet kormányozni. Régi évszázados alkotmányos intézményeit megtartva, új tartalommal változtatta meg (mint az például az országgyűlést) vagy új intézményeket vezetett be (például az országgyűlésnek felelős kormány), de ezeket szervesen beillesztve évszázadok óta folyamatosan fejlődő történeti alkotmányunk keretei közé.

A magyar országgyűlés története. A magyar országgyűlés 1848-1944.

A magyar népképviseleti országgyűlés létrejötte.

A magyar rendi országgyűlés az utolsó 1847-48-as rendi országgyűlés által elfogadott április törvények között az 1848. évi IV. törvénnyel szűnik meg, amikor is helyébe lép az Alsó Táblán a rendi elvet felváltó, a népszuverenitást megtestesítő képviseleti rendszeren alapuló országgyűlés. A magyar állam és az alkotmányos berendezkedés polgári átalakulása az **1848-as áprilisi törvényekkel** valósult meg, ami a magyar rendi országgyűlés a rendi alkotmányosság évszázados szabályai szerint, annak szokott rendjében az átalakulást, tulajdonképpen önfelszámolást végrehajtó nemesség által valósult meg. Ezt megelőzte az 1825-től 1848-ig tartó reformkor és reformországgyűlések kora, amikor a Habsburg-dinasztiával és az összmonarchiával (az osztrák császár örökös tartományaival) való közjogi viszony mellett, a gazdasági átalakulásról, a politikai és szabadságjogok védelméről és tartalmi, valamint az egész nemzetre történő kiterjesztéséről vitatkoztak és döntöttek is. Az 1830-as és 40-es években kialakultak a vármegyei követek és a felsőtáblai tagok csoportosulását jelentő pártok is. A modernizálódó viszonyok mellett a vármegyerendszer súlyát a központi hatalommal szemben megtartó municipalisták, a központi kormányzat elsődlegességét hirdető centralisták, valamint köztük álló mérsékeltek. Ezek a csoportosulások megoszlottak a dinasztiával a hagyományos kapcsolatok fenntartani, a mérsékelt és fokozatos, óvatos reformokat kívánó konzervatívok

között, akik 1846 novemberében megalakították a Konzervatív Pártot, és mind a dinasztiával, mind a társadalomban radikálisabb és gyorsabb változásokat célul kitűző reformpártiak között. A reformpártiak 1847. június 7-én fogalmazták meg céljaikat az Ellenzéki Nyilatkozatban és ezzel megszületett az Ellenzéki Párt. Az 1848-as átalakulás nem a francia példát követte, ahol a korábbi előjogokkal élőktől nemcsak a jogokat, hanem az életüket is elvették, hanem a magyar hagyományoknak megfelelő a pártok konszenzusát követő jogkiterjesztés elve alapján, azaz a nemesi szabadságjogokat az ország összes felnőtt korú férfi lakosára kiterjesztették nemzetiségi és felekezeti hovatartozás nélkül (a választójogot az izraelitákra, akik az egyenjogúságot 1849-ben megkapták, csak 1867. évi XVII. tc. terjesztette ki). Az ország összes lakosa közvetlenül tagja lett a Szent Koronának, mint korábban a nemesek, így létrejött a nemesi nemzetet felváltó *magyar politikai nemzet*.

Az országgyűlés átalakulását az 1848. évi V. tc, – amely az Alsó Táblát népképviseleti alapokra helyezte, és bevezette a kerületi választási rendszert – mellett további törvények is szabályozták az országgyűlés jövőben működését. Az 1848. évi IV. tc. előírta az országgyűlés évenkénti tartását és helyszínét Pozsonyból Pestre helyezte át. Az 1848. évi III. tc. bevezette az országgyűlésnek felelős kormányzatot; a királyi határozatok érvényességét miniszteri ellenjegyzéshez kötötte. A miniszteri felelősség azt jelentette, hogy ha a képviselők többsége nincs megelégedve a kormány egyik tagjának a munkájával, akkor bizalmatlansági indítvánnyal el lehet érni a lemondatását. Amennyiben a miniszter valamilyen törvényt megsértett, akkor az országgyűlés vád alá helyezhette és el is ítélhette. A törvény a nádor jogkörét kiszélesítve királyi helytartóvá emelve felruházta a miniszterelnök kinevezése jogával is. Az 1848. évi VIII. tc. az adók és azok mértékének megállapítását az országgyűlés hatáskörébe sorolta. Az 1848. évi XVIII. tc. az országgyűlési tárgyalások hiteles (hív szellemben) ismertetéséért büntetlenséget állapított meg.

Az átalakulás következtében megváltozott a képviselő jogállása a korábbi követi jogálláshoz képest. A **rendi követet** utasítással látták el, (kötött mandátum) és ha ennek nem felelt meg, akkor vissza is hívhatták (sőt meg is büntethette a vármegye). A **képviselő** nem csak a választóit, hanem az egész ország népét képviseli elsődlegesen, utasításhoz nem köthető, vissza nem hívható (szabad mandátum). Előbb szokás, majd törvény útján megváltozott a két kamara, testület elnevezése. 1848 óta az országgyűlés két kamaráját felsőháznak vagy főrendiháznak és alsóháznak vagy képviselőháznak nevezték.

Az országgyűlés történetének szakaszai 1848 és 1944 között.

A népképviseleti országgyűléseket alapvetően két csoportra oszthatjuk. Az alkotmányos úton elfogadott törvények, az alkotmányos jogrend alapján létrejött és működő törvényes országgyűlésekre, illetve népszuverenitás alkotmányos gyakorlását megszakító történelemi események alapján és nem szabad választásokkal létrejött országgyűlésekre, vagy a népszuverenitás közvetett gyakorlását megvalósítani ezt helyettesítő szervekre.

A.) Az alkotmányos jogrend alapján működő országgyűlések történeti korszakai a következők voltak:

1. Az 1848 és 1849-ben működő kétkamarás országgyűlés.

2. Az 1867 és 1918 között az 1885. évi VII. tc. megváltoztatta a Főrendiház összetételét. Ebben az időszakban a választójogot törvényekkel többször változtatják (1874, 1913, 1918)

3. Az 1920 és 1944 közötti időszakot is két részre lehet osztani. 1920 és 1926 között egykamarás **Nemzetgyűlés** volt a népszuverenitás a megtestesítője. Az 1926. évi XXII. tc. visszaállította a kétkamarás országgyűlést, megváltoztatva a Főrendiház nevét **Felsőházra** és a felsőház összetételét alapvetően átalakítva azt érdekképviseleti alapokra fekteti. A korszakban is többször változott a választójog és a választási rendszer is (1919, 1922, 1925, 1938).

A törvényes alkotmányos rendet megszakító korszakok:

1. Az 1849 és 1867 közötti osztrák katonai megszállás évei. 1850 és 1861 között megszüntették az önálló magyar államiságot, az ország területét is különböző igazgatási

tartományokra osztották fel. A megszállás ideje alatt 1861 és 1865 között a magyar államiság visszaállításával egy időben az úgynevezett provizórikus (átmeneti) időszakban választások útján összehívták a csupán tartományi gyűlés hatáskörével rendelkező országgyűlést 1861-ben.

2. Az 1918-ban az első világháború végén októberben és novemberben az országgyűlés berekesztette, illesztve feloszlatta magát, és a hatalmat a nemzeti tanácsokból alakult Nagy Nemzeti Tanács vette át, amely kikiáltotta a népköztársaságot 1918. november 16-án. 1919. március 21-én pedig szintén egy puccs révén kikiáltották a Tanácsköztársaságot és annak intézményei vették át a hatalmat.

3. 1944. március 19-i náci-német megszállás miatt az országgyűlés sem működhetett a továbbiakban. 1944 őszétől 1945 áprilisáig tartó időszakban a náci-német megszállást a szovjet megszállás váltotta fel. 1944. december 21-től 1945 novemberéig a szovjet csapatok által megszállt területen működött az Ideiglenes Nemzetgyűlés.

4. 1945-ben nemzetgyűlési választásokat tartottak, és létrejött az egykamarás Nemzetgyűlés, amely 1946. február 1-én elfogadta a köztársasági államformát. 1947-ben is tartanak választásokat, ezzel a Nemzetgyűlés átalakul egykamarás Országgyűléssé.

5. Az 1949. augusztus 20-tól 1990. május 2-ig, a szabad választásokig tartott a kommunista diktatúra államberendezkedése.

Az Országgyűlés összetétele; hatáskörei és tárgyai; működése, ülési rendje és tisztviselői.

Az országgyűlés szervezete. A **Képviselőház** 415 képviselőből állt. A 1848. évi IV. tc. alapján mindkét tábla saját maga állapította meg saját rendszabályait (a **házszabály**t). A házszabály speciális jogforrás, az országgyűlés belső, szervezeti és működési normáinak gyűjteménye. A képviselőház maga választotta tisztségviselőit, a király által korábban kinevezett személynök helyett elnökét (az országgyűlés egész tartamára) és a két alelnököt, és hat jegyzőt (évenként). Az ülésekről jegyzőkönyv készült. A képviselőket a ház megalakulásakor sorshúzással kilenc osztályba sorolták, ahol az előkészítő tárgyalások folytak. Az osztály által elfogadott törvényjavaslatokat és indítványokat az általuk választott előadókból álló, a Képviselőház elnöklete alatt álló központi bizottmány elé került. A javaslatokat végül a bizottmány terjesztette az országgyűlés plénuma elé. A képviselőház egyes általa meghatározott ügyek előkészítő tárgyalására külön bizottmányt is választhatott. (Ilyen volt a Honvédelmi Bizottmány, majd 1849-ben a zárszámadási bizottmány). **A Felsőtábla** szervezeti átalakulása követte a Képviselőházét, de elnökét és alelnökét a király nevezte ki, csak a négy jegyzőjét választhatta meg.

Az országgyűlés ülései. Mindkét ház ülései nyilvánosak voltak, de az elnök vagy miniszter, illetve tíz képviselő kérhette a zárt ülések tartását. A törvénykezdeményezés mindkét házat megillette az államfő mellett. A **törvényjavaslatot** a két ház külön tárgyalta, és egymással egyeztette, de a súlypont áttolódott a Képviselőházra. Szokásjogilag kialakult már a rendi országgyűlésben a szabad kérdésfelvetés joga, a népképviseleti országgyűlésben **az interpellációs jog,** azaz a két ház tagjai egyes ügyekben kérdést intézhettek a kormányhoz vagy valamelyik miniszteréhez, akik arra kötelesek voltak válaszolni. A válaszadás gyakorlata az lett, hogy ha a miniszterek jelen voltak, akkor az adott ülésen, ha nem, akkor a következő ülésen adtak választ. A Felsőtábla **határozathozatali képességéhez** többször csökkentették a kötelezően jelenlévők létszámát. A Felsőtábla a Honvédelmi Bizottmány működéséig ült össze. A Debrecenbe, illetve Szegedre költözött országgyűlésen már nem ült össze. A népképviseleti országgyűlés törvényjavaslatait a király 1848 júliusától nem szentesítette, így azok törvénnyé nem váltak. A szentesítés hiányában az országgyűlés a két ház által elfogadott **országos határozatokat** hozott (ez alapján történt a pénzkibocsátás, a honvédség szervezése, a Honvédelmi Bizottmány felállítása, V. Ferdinánd trónról való lemondásának elutasítása stb.). A két ház külön is hozhatott házhatározatot egyes kérdésekben. A trónfosztás után az

országgyűlés ismét **törvényeket** alkotott, amit a két ház elnöke írt alá és a kormányzó-elnök hirdette ki az illetékes miniszter ellenjegyzésével.

Az országgyűlés tagjainak jogállása. A mentelmi jogot nem szabályozták 1848-49-ben, csak egyes törvényekben találhatók a mentelmi jogra utaló rendelkezések. A mentelmi jog alapján az országgyűlési képviselőt képviselői megbízatása alatt képviselői minőségben elkövetett bűncselekmény miatt az országgyűlés vonhatta felelősségre, és minden más elkövetett bűncselekmény esetén csak az országgyűlés előzetes jóváhagyásával voltfelelősségre vonható az igazságszolgáltatás szervei által. Továbbá az országgyűlésben elmondott beszédeiért, tetteiért az országgyűlésen kívüli hatóság felelősségre nem vonhatta. Ez a védelem már a rendi országgyűlésben is megillette a követeket. **Az összeférhetetlenségi jogot,** azaz a képviselői jogállással összeegyeztethetetlen magatartási formák, tisztségek és munkakörök, valamint gazdasági érdekeltségek körét szintén nem szabályozták, de a szokásjog kialakította a tisztviselői és a távolléti összeférhetetlenséget. Eszerint képviselőt hivatalban (kormány, önkormányzat, magán tisztviselő) nem lehetett alkalmazni, illetve az a képviselő, aki engedély nélkül távol volt és nem jelent meg az országgyűlés ülésein elveszítette képviselői megbízatását. (Az összeférhetetlenséget a követ kiválasztás, illetve más konkrét törvények már a rendi országgyűlésben szabályozták.)

Az Országgyűlés összetétele, hatásköre, tárgyai, működése és tisztviselői 1867 és 1918 között.

Az 1867 és 1918 közötti dualista rendszer országgyűlésének politikai jellemzője volt, hogy a parlamenti pártok elsődlegesen az Ausztriával való közjogi viszony megítélésében elfoglalt álláspontjuk alapján szerveződtek. A kormánypártok a kiegyezés fenntartását támogatták, az ellenzéki pártok a kiegyezés elutasításának fokozatai alapján szerveződtek. (Ekkor született az ellenzék jelszava: *„Nem engedünk a 48'-ból!")* Az 1880-as és 1890-es években jelentek meg azok az országgyűlésbe is bejutó pártok, amelyek valamely világnézetet vagy meghatározott társadalmi érdeket kívántak érvényesíteni (például a Katolikus Néppárt), de ez a pártok erőviszonyait a kormányzás tekintetében nem változtatta meg. 1867 és 1875 között a kormányzó Deák-párt (Andrássy Gyula gróf, Lónyay Menyhért gróf) ellenzéke a balközép (Tisza Kálmán gróf) és a teljesen 1849-es függetlenségi alapon álló szélsőbal (Madarász József, Irányi Dániel, Perczel Mór) volt. 1875-ben a Deák-párt és a balközép fúziójából létrejött a Szabadelvű Párt, amely 1905-ig volt kormánypárt (Tisza Kálmán gróf, Szapáry Gyula gróf, Wekerle Sándor, Bánffy Dezső gróf, Széll Kálmán, Khuen-Héderváry Károly gróf és Tisza István gróf miniszterelnök vezetésével). A legnagyobb ellenzéki párt az Országos 48-as Párt, majd a Függetlenségi Párt volt (Kossuth Ferenc). 1905-ös választások eredménye a függetlenség melletti párt koalíció győzelmét hozta (Apponyi Albert gróf). A király az országgyűlési támogatással nem rendelkező Fejérváry Gejza báró hadügyminisztert nevezte ki. Az országban kibontakozó alkotmányos ellenállás következtében új koalíció alakult Wekerle Sándor vezetésével, amely lényegében 1867-es alapokon állt. A kormánykoalíció Justh Gyula és liberális társai kiválásával szétbomlott 1907-ben. Új párt, a Szabadelvű Párt utódjaként a Nemzeti Munkapárt néven választást nyert többségi párt kormányzott gyakorlatilag 1918-ig, 1913 és 1917 között Tisza István gróf miniszterelnök vezetésével. A korszakban jellemzően nem növekedett, hanem inkább csökkent a választásra jogosultak száma. Ennek oka egyrészt az egyes birodalmi körök (például Ferenc Ferdinánd trónörökös) és a szomszéd államok által is támogatott szeparatista nacionalista nemzetiségi erők a magyar állam egysége elleni törekvéseinek korlátozása, illetve a liberálisoknak és szocialistáknak a parlamenti képviseletének a megakadályozása állt. Másrészt a kiegyezést fenntartó szavazati többség lehetséges fenntartása. (Ausztriában 1896-ban bevezették az általános és részben titkos választójogot, amit 1907-ben általánossá tettek, de Ausztria kormányzását a törvény parlament nélkül is lehetővé tette.)

A **Főrendiház összetételét**, az **1885. évi VII. tc.** változtatta meg. A törvény alapján az örökös jogú főrendek és főispánok közül csak a jogszabály által megállapított vagyoni cenzussal bírók lehettek tagjai a főrendiházzá átnevezett második kamara tagjai. Kikerültek az egyházmegyével nem rendelkező, ún. címzetes püspökök, kivéve a nándorfehérvári és a knini püspököt, akiknek Mohács előtt volt egyházmegyéjük. Ugyanakkor hivatali állásánál fogva tagságot kapott a Kúria elnöke, a Budapesti Ítélőtábla elnöke, a Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke (1896). A törvény a királynak is lehetővé tette, hogy ötven főrendiházi tagot a kormány javaslatára élethosszig tartó időre delegálhasson a Főrendiházba, továbbá a tagjaivá váltak a protestáns egyházak vezetői is. 1867 és 1918 között fenntartották az 1848-as **egyéni választókerületi rendszert,** azaz a **többségi választási rendszert**, ahol a választókerületben többséget nyert jelölt kerülhet be az országgyűlésbe, de 1874-ben kis mértékben korlátozták az aktív választójoggal rendelkezők körét.

Az országgyűlés szervezete. A Képviselőház 453 képviselőből állt, ebből 40-et a társországok delegáltak. Elnökét a teljes ciklusra, két alelnökét és hat jegyzőjét évente választották meg. A **Főrendiház** 350 tagból állt, elnökét és két alelnökét a miniszterelnök javaslatára a király nevezte ki (a háznagyot és a jegyzőket maguk választották).

Az országgyűlés ülései és működése. A törvényjavaslatokat és indítványokat ebben a korszakban is az országgyűlés osztályai, bizottmányai készítették elő, és végül a központi bizottmány állásfoglalása után kerültek a képviselőház elé. A két ház egyenlő volt, de az 1885-ös szabályozás előírta, hogy a törvényjavaslatokat, más határozat-tervezeteket először a képviselőházban kell megtárgyalni. A tárgyalások mindkét házban nyilvánosak voltak, de elrendelhettek zárt ülést is. **Működésére** jellemző, hogy alapvető elve volt a szabad és kötetlen szólás joga, azonban az országgyűlési ellenzék **obstrukció**val meg tudta akadályozni a kormánypárti többségi határozat-hozatalokat. Ilyenkor az ellenzéki képviselők a tárgy agyonbeszélésével, végeérhetetlen hozzászólásokkal húzták az időt. Az ellenzék számára kényelmesebbnek bizonyult az ún. technikai obstrukció, amikor pl. név szerinti szavazásokkal húzták az időt. Az ellenzék obstrukcióval képes volt megakadályozni a költségvetési törvény elfogadását, amelynek következtében törvényen kívüli állapot lépett fel (ex-lex), azaz a kormánynak nem volt felhatalmazása a következő évben a költségvetési források felhasználására. Időnként az ellenzék törvénytelen módon az erőszakos obstrukciót is alkalmazta, amikor verekedéssel, kiabálással, tárgyak dobálásával igyekeztek késleltetni az általuk ellenzett kérdésben a döntéshozatalt. Magyarországon először az Országos 48-as Párt élt az obstrukcióval 1872-ben. 1896 és 1912 között az obstrukció állandósult a Képviselőházban. 1904. december 13-án erőszakos obstrukcióval az ellenzéki képviselők a teremőrök elkergetése után összetörték az ülésterem berendezkedését. Az obstrukcióval előidézett permanens kormányzati válságot Tisza István házelnök 1912. június 12-én az obstrukciót, az ellenzéki képviselők erőszakos rendőrségi kivezetésével és a házszabály megváltoztatásával, erőszakkal törte le. Az obstrukció letörésének eszköze a **klotűr**, a házelnök hatáskörében a házszabálynak megfelelően a beszédidő megvonása, a tárgyalás lezárása egyszerű (a jelenlévő) többség szavazásával.

Az **interpellációs jog** a kormány ellenőrzésének egyik eszköze, a korszak országgyűlési gyakorlatának része volt. A képviselő a kormányhoz vagy miniszteréhez interpellációt nyújthatott be. Ha a kérdésre adott választ nem fogadta el, akkor a ház szavazott arról, illetve a kérdés tárgyalását napirendre tűzhette, és végső soron a minisztertől a bizalmat is megvonhatta, ami pozíció feladásával járt (a többség általában kormánypárti volt). Az interpellációtól az egyszerű kérdéstől vagy információkéréstől ezek a következmények különböztetik meg. A ház határozathozatali képességéhez az országgyűlés képviselőinek jelenléte volt szükséges. Az 1867-1944 közötti időszakban, amennyiben az országgyűlés az évenkénti költségvetési törvényt nem fogadta el, felhatalmazási törvénnyel engedélyt adott a kormánynak, hogy az előző évre megállapított költségvetés alapján szedje be az ország bevételeit és költse el. Az

indemnitás azt jelentette, hogy ezt a felhatalmazást az országgyűlés az év egy részében engedélyezte (általában három hónapra szólt a felhatalmazás). Ha sem költségvetési, sem felhatalmazási törvény, sem indemnitást nem fogadott el az országgyűlés, akkor állt be az ex-lex állapot. (Ennek a hagyománya a rendi országgyűléseknél is meg volt, amikor a király csak a törvény alapján szedhetett adókat). A király és az országgyűlés elnapolhatta az üléseit.

Az országgyűlés hatásköre *a)* a **törvényhozás**: a korszakban az országgyűlés európai színvonalú törvényalkotással modernizálta a magyar jogrendszert, a költségvetési és a zárszámadási törvények pedig a kormányzati pénz és hitelpolitika alakítására volt befolyással, *b)* **törvénykezés**: az országgyűlés saját működésére és szervezetét érintő ügyekre terjedt ki *c)* a **végrehajtó hatalom ellenőrzése**: az országgyűlés a végrehajtó hatalom működését ellenőrizhette, ennek volt eszköze: az interpelláció, a kérdés, az osztályok és bizottmányok. Az ellenőrzés szerve volt az 1870. évi XVIII. tc.-kel felállított Állami Számvevőszék. Ennek az országgyűlési szervnek a feladata az állam bevételeinek, kiadásainak, az államvagyonnak, az államadóság kezelésének, az állami számvitel ellenőrzése, összességében a kormány pénzügyi politikájának az ellenőrzése.

Az országgyűlési képviselők jogállása. Az országgyűlési képviselők **szabad mandátum**mal rendelkeztek. Ez azt jelenti, hogy megbízatásuk kötetlen: utasítani, beszámoltatni, visszahívni nem lehetett, tevékenységüket a választók választáskor minősíthették. **A mentelmi jog** azt jelentette, hogy az országgyűlés tagjainak felelősségre vonása csak a törvényhozó testület hozzájárulásával lehetséges. A **felelőtlenség** a képviselő védelmét jelentette, hogy az országgyűlésben tartott beszédeiért, tetteiért a parlamenten kívül semmilyen más szerv, hatóság felelősségre nem vonhatja. **Az összeférhetetlenség** a képviselő függetlenségének, a képviselő politikai befolyásolásával szembeni védelem, amely segíti azoknak a helyzeteknek a kialakulását elkerülni, amely által a képviselő kiszolgáltatottá válhat, veszélyeztetheti önálló politikai döntését. *a) A hivatali összeférhetetlenséget,* vagyis, hogy a képviselő a végrehajtó és törvénykező hatalom körébe tartozó állást nem vállalhatott törvényben szabályozták és így a képviselők nem viselhették (egyes kivételektől eltekintve) a király, a kormány, és más közigazgatási szervek kinevezéssel elnyerhető tisztségeit. *B) A gazdasági (vagy érdekeltségi) összeférhetetlenség* a képviselőt a kormánynak anyagi érdekei felőli befolyásolásától, valamint saját anyagi érdekeinek előmozdításától való befolyásgyakorlás lehetőségétől védi. Ezért a képviselő a kormánnyal nem lehet közvetlen, vagy közvetett üzleti viszonyban. *c)* A *büntetőjogi összeférhetetlenség* alapján a képviselő elveszíti mandátumát, ha súlyosabb bűncselekményért jogerős ítéletet szabtak ki rá, vagy a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését mondta ki jogerős ítélet. *d)* Az *anyagi összeférhetetlenség* az jelentette, hogy ha képviselő anyagi függetlenségét csődeljárás, gondokság alá helyezés miatt elvesztette nem lehetett tovább képviselő, hiszen elvesztette anyagi függetlenségét. *e) a morális összeférhetetlenség,* azaz kapcsolatok útján kormánynál maga vagy másnak ügyek „kijárásáért" nem járt mandátumvesztéssel. A képviselő az összeférhetetlenséget vagy mandátumának visszaadásával, vagy meghatározott határidőn belüli megszüntetésével oldhatta fel. **A felsőházi tag** végérvényesen csak büntetőjogi összeférhetetlenség esetén veszítette el tagságát. Más összeférhetetlenségi esetekben időlegesen, amíg az összeférhetetlenséget nem szüntette meg (katonatiszti, állami, egyházi hivatal betöltése nem járt összeférhetetlenséggel).

Az Országgyűlés összetétele, hatásköre, tárgyai, működése és tisztviselői 1920 és 1944 között.

1919. augusztus elején a Tanácsköztársaság bukása után a még 1918-ban király megbízottjaként (homo regius) kinevezett József főherceg megbízta Friedrich Istvánt kormányalakítással. Közben Budapestet is megszállták a román csapatok egészen november 16-ig. Friedrich István és Huszár Károly miniszterelnökök előkészítették az 1920 januárjában lezajlott nemzetgyűlési választásokat. A történeti alkotmány szellemében, ha a király nincs

jelen, a hatalom elsődleges gyakorlója a nemzet, amely helyreállítja jogfolytonosság alapján a törvényes alkotmányos rendet. 1922-ben tartottak még nemzetgyűlési választást, majd az 1926. évi XXII. tc. alapján a kétkamarás Országgyűlés visszaállításával országgyűlési választásokat tartottak.

A korszakban a pártpolitikai szerveződés elsősorban világnézeti alapon történt. Új és jelentős erővé vált a 1918-19-es ideológiák ellen és az 1920. június 4-i trianoni békediktátum revíziójáért fellépő Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) (Teleki Pál gróf, Bethlen István gróf) és a földbirtok viszonyok átalakítását célként kitűző Kisgazda Párt, a liberális párt és a Szociáldemokrata Párt.

A korszakban az országgyűlés a **népképviseleti alapon** működött. Az 1920-as választások széles, a nőkre is kiterjesztett választójogi jogosultság alapján történt. 1922-ben ezt szűkítették, majd 1925-től ismét fokozatosan kiterjesztették és 1938-ban a majdnem titkos, általános, közvetlen és egyenlő választójogot vezették be. 1925-ben átalakították a választási rendszert. A kerületi többségi választási rendszer helyett bevezették az **arányos választási rendszert.** Ez azt jelentette, hogy az egyéni választási kerületek mellett pártlistákra, lajstromokra is lehetett szavazni és az újra létrehozott Képviselőházban a képviselő helyeket az egyéni kerületben nyert és a választási listán bejutók között osztották el. 1938-ig fennmaradt az, hogy titkos választásokat csak a törvényhatóságok területén tartottak, a többi választási kerületben megmaradt a nyílt választás. Az 1938. évi XIX. tc. alapján a képviselők száma 260, ebből 135-öt egyéni választókerületben, 125-öt lajstromokban választanak. A korszakban legutolsó alkalommal 1939-ban tartottak választásokat a világháború miatt. A területgyarapodás következtében a Szent Koronához visszatért területekről arányosan képviselőket kooptálták.

Az újjászervezett **Felsőház** funkciója, hogy a területi érdeket megjelenítő vármegyei és városi önkormányzatok, valamint a gazdasági, és a közös munkavállalói és munkaadói érdeket képviselő érdekképviseleti önkormányzatok meghatározóan részt vegyenek a törvényalkotásban. Ez az újítás azt a szándékot is kifejezte, hogy a politikai érdek mellett legalább olyan súllyal jelenjen meg a fokozott szakmaiság is a törvényalkotásban. Ezzel együtt az individuális, liberális állam helyét a szociális gondolat, az osztályharcot kiküszöbölő társadalmi kiegyenlítés eszméje és célja is jelen volt az állam szervezésben. A Felsőház a közösségi érdeket a képviselőház pedig a világnézeti individuális politikai pártérdeket fejezte ki. A két háború között a munkaadói, munkavállalói érdeket kamarában, majd a törvényhozásban kizárólagossággá tett, a politikai pártokat ellensúlyozó, vagy kizáró korporációkban szervezés gondolata meghatározó volt. Ennek a szervezése történhetett diktatórikus alapon (Olaszország) és választásos, demokratikus alapon, mint ahogy Európában először Magyarországon. A magyar felsőházat a jogfolytonosság keretein belül, a tradicionális elemek részleges megtartása mellett az új eszme alapján szervezték ujjá.

Az 1926. évi XXII. tc. alapján a **Felsőház** nevet kapó második kamara tagjai *a)* örökös jogon, *b)* méltóság *c)* hivatal *d)* választás *e)* kinevezés alapján kaphatták meg megbízatásukat.

a) örökös jogon a Habsburg-Lotharingiai ház állandóan Magyarország területén lakó 24 esztendőnél idősebb tagjai (1943-ban 3 tag);

b) méltóság alapján a bevett vallások (katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti) vezetői (a protestáns egyházaknál a világi felügyelők), és 1940-ig a neológ és az ortodox főrabbi;

c) hivatal alapján a Kúria elnöke, és a Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke, a Budapesti Ítélőtábla elnöke, a koronaügyész, a két koronaőr, az ország kilenc zászlósura, a honvédség vezérkari főnöke és a rangidős tábornok, a Magyar Nemzeti Bank és az Országos Társadalombiztosító Intézet elnöke (hivatal és méltóság alapján 68 tag);

d) választás útján az örökös főrendi családok 24. életévet betöltött, és legalább 2000 pengő évi föld- vagy házadót fizető tagjai, a vármegyei és városi törvényhatóságok által

választott tagok (ezzel a rendi országgyűlés óta először ismét visszatért az országgyűlésbe a területi érdekképviselet), a kamarák választott tagjai (mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari, mérnöki, orvosi, ügyvédi, közjegyzői,), az Országos Vitézi Szék, az egyetemek és főiskolák, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Budapesti Áru- és Értéktőzsde által választott tagok. A tagokat ötévenként választották, és a 35. életév betöltése volt a feltétel, nők is választhatók voltak. A választás útján 210 tagot választottak.

e) a kormányzó által kinevezett élethossziglan kiválóan érdemes állampolgár (először 40, majd az ország területi növekedésével együtt 87, ezek közül 2-2 nevez ki a Gyáriparosok Országos Szövetsége [GyOSz] és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület [OMGE] jelöltjei közül)

A korszak végére a Felsőház tagjainak száma 368 lett.

Az országgyűlés szervezete, működése és hatásköre. Az ideiglenes egykamarás Nemzetgyűlést az 1926 decemberében tartott választások felváltották a két kamarás Országgyűlésre. A két ház egyenjogúságát fenntartották, de 1927 és 1937 között a Felsőház törvényjavaslattal nem élhetett, a költségvetési törvényt részleteiben nem vitathatta és a Képviselőház által elfogadott törvényjavaslatot a Felsőház elutasítása mellett is aláírásra a kormányzó elé terjeszthető volt. Ezt az 1937. évi XXVII. tc. annyiban változtatta meg, hogy a Felsőház is jogosulttá vált törvényjavaslat beterjesztésére. Abban az esetben, ha a két ház véleménye nem egyezett meg, akkor a döntést a törvényjavaslatról a két ház együttes ülésén kellett közös szavazással meghozni. A költségvetési törvényt a Képviselőháznak volt joga továbbra is benyújtani. A két kamarás rendszerben a Képviselőház szervezete nem változott. Továbbra is a választott tisztségviselője volt a házelnök, alelnökök, a háznagy és a jegyzők. A dualista rendszerben működő osztályokat és bizottmányokat felváltotta a szakbizottságok, a további bizottságok és az ad hoc testületek rendszere. Az országgyűlés egyes ügyek előkészítésére a két ház (2/3 képviselő, 1/3 felsőházi) tagjából álló országos bizottságot is felállíthatott. A két legfontosabb országos bizottság a korszakban a gazdasági és hitelélet, valamint az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló 1931. évi XXVI. tc. által felállított 33-as bizottság. A másik az 1939. évi II. tc., a honvédelmi törvény által felállított 36-os bizottság, amely révén az országgyűlés a kormány által háborús időszakra felruházott rendeletalkotási jogkörének gyakorlását ellenőrizte.

Az **interpelláció szabályai** is rögzültek. A képviselő az interpellációt az interpellációs könyvbe jegyezte be és a következő interpellációs napon (általában szerdán) a képviselő a kérdését 15 percig indokolhatta. A miniszter köteles volt azonnal szóban, vagy később szóban, vagy írásban megválaszolni. A válaszra a képviselő viszontválaszt adhatott, utána a Ház határozott, hogy elfogadja-e a miniszter válaszát vagy nem.

Az országgyűlési képviselők jogállása csak annyiban változott, hogy az 1938. évi XIX. tc. alapján a képviselői összeférhetetlenség kibővült a hűségi összeférhetetlenséggel, ami azokra vonatkozhatott, akik a magyar hazához, a magyar nemzethez tartozó hűség ellen vétettek; nem törvényes úton törekedtek az ország törvényeinek megváltoztatására; a képviselőházon kívül álló tényezőktől utasításokat fogadtak el.

A választójog története

A választójog konkrét szabályozását nem elvont doktrínák, hanem tisztán politikai érdekek határozták meg.

A választásokat Magyarországon kezdetben, angol minta alapján **egyéni választókerületekben** bonyolították le. Az ország területét annyi választókerületre osztották fel, ahány képviselőt akartak bejuttatni a Parlamentbe. Előnyei: a választópolgárok és a képviselők között közvetlen kapcsolatot alakít ki. A képviselő személyes rátermettsége, alkalmassága előtérbe kerül. Stabil kormánytöbbséget biztosít. Hátrányai: nagy számú

töredékszavazatot eredményez és a nagyobb pártoknak kedvez. Általában kétpártrendszert hoz létre. A választási földrajzzal könnyen manipulálni lehet.

Az ún. **lajstromos rendszer** az általános választójog és az ún. tömegpártok létrejöttével párhuzamosan alakult ki. A pártok itt listákat állítanak, amelybe meghatározott sorrend szerint tüntetik fel a képviselő jelöltjeiket. A listavezető általában miniszterelnök-jelölt is egyben. Előnye: arányos, nincs töredékszavazat, több pártnak is lesz létjogosultsága. Hátránya: nem jelöltekre, hanem csak pártokra lehet szavazni, a választóknak általában nincs befolyása a listára és az esetleges koalícióra, elvész a személyes kapcsolat a választópolgár és a képviselő között, bizonytalan kormánykoalíciókat eredményez. Előfordulhat, hogy egy viszonylag kis párt lesz a *„mérleg nyelve”* és ez a párt igazságtalanul felértékelődik. (Magyarországon 1945-ös és az 1947-es választások.)

A fenti hátrányok kiküszöbölése érdekében találták ki az ún. vegyes rendszert, amely egyesíti a szisztéma előnyeit. (Magyarországon 1990-től.)

Az **1848. évi V. tc.** szabályozta a választójogi jogosultságot. A korábban választójoggal rendelkezők választójogosultságát mint szerzett jogot meghagyta (nemesek és a szabad királyi városok polgárai), a többi lakosra nézve cenzushoz kötve azt feltételekhez kiterjesztette. Így választójogot kapott az ország lakosságának több mint 10%-a. A törvény más feltételekhez kötötte a szavazati jogot (aktív választójog) és más feltételekhez a választhatóság jogát (passzív választójog). A választójoggal minden nagykorú férfi rendelkezett, de gyakorlását feltételekhez kötötte. **Szavazati joggal (aktív választójoggal) rendelkezett:** *a)* a Magyarországon született vagy honosított, *b)* a 20. életévet betöltötte, *c)* nincs atyai, gyámi, vagy gazdai hatalom alatt, *d)* hűtlenség, csempészés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt büntetés alatt nem áll, *e)* valamely bevett valláshoz tartozik, *f)* a következő vagyoni cenzusnak megfelelt: 1. vagy szabad királyi városban, vagy rendezett tanácsú községben (mezőváros) 300 Ft. értékű háza, vagy földje, illetve más községben ¼ úrbéri telke, vagy ezzel egyenértékű birtoka volt, 2. vagy mint önálló kézműves, kereskedő, vagy gyáros legalább egy állandó segéddel dolgozott, 3. saját földből, vagy tőkéből eredő legalább 100 Ft. évenkénti, állandó jövedelemmel rendelkezett, 4. az értelmiségi foglalkozást végzők mentesültek a vagyoni cenzus alól (tudósok, akadémiai művészek, tanárok, mérnökök, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és tanítók). A **passzív választójoggal** az aktív választójogi feltételeknek megfelelő, de 24 évet betöltő és magyarul tudó férfiak élhettek. (Az erdélyi országgyűlés magasabb és az értelmiségi foglalkozást űzőkre is kiterjesztett választójogot fogadott el). A Felsőtábla összetétele nem változott meg a rendi országgyűléshez képest. A törvény a választások háromévenkénti megtartását írta elő. Az **országgyűlés hatásköre** minden országos jelentőségű ügyre kiterjedt a dinasztiával való viszony szabályozására is a törvényalkotással, valamint a végrehajtó hatalom, azaz a kormány ellenőrzésére.

Az 1874-ben elfogadott választójogi novella (1874. évi XXXIII. tc.) alapvetően fenntartotta az 1848-as választójogi szabályozást, de *a)* vagyoni cenzus helyett adócenzust vezetett be, eszerint az ¼ jobbágytelek nagyságú birtok után fizetett adó, valamint a városokban 16 Ft fizetett adó jelentette a legalsó cenzust *b)* megvonta a választójogot az egyenruhás testületek legénységétől, az adóhátralékosoktól, valamint a nem közhivatalnokként alkalmazott tanároktól, tanítóktól, lelkészektől. Így csökkentették a választásra jogosultak számát. A választások nyílt, azaz nem titkos szavazással folytak.

Az 1913. évi XIV. tc. a törvényhatósági jogú városokban bevezette a titkos választási jogot. Továbbiakban *a)* mérsékelte az adócenzust *b)* a választójogosultságot hat elemihez kötötte (műveltségi cenzus) és 30 év betöltéséhez, a legalább középiskolai végzettségűeknél 24 év volt az életkori cenzus. A világháború kitörése miatt ez alapján a választójogi nem rendeztek választást, mert az 1912-es kivételes hatalomról szóló törvény (1912. évi LXIII. tc.) alapján meghosszabbították az 1910-ben megválasztott országgyűlés mandátumát.

Az 1918-as Népköztársaság választójoga. Az 1918. évi I néptörvény a választójogról, az 1919. március elején elfogadott XXV. néptörvény alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról rendelkezett, de erre már nem került sor. A választójogi néptörvény bevezette a nőkre kiterjedő általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójogot. Az aktív választójog feltételei: *a)* életkori cenzus a férfiaknál 21, a nőknél 24 év, *b)* legalább hatévi magyar állampolgárság, *c)* a nőknél írni-olvasni tudást bármely hazai élő nyelven, *d)* kizáró feltételek: politikai jogai gyakorlását felfüggesztették, gondnokság, vagy csőd alatt áll, kiskorúsága meghosszabbított, aki üzleténél vagy foglalkozásánál fogva erkölcsrendészeti ellenőrzés alatt áll. A passzív választójoggal azok rendelkeztek, akiknek aktív választójoga volt és betöltötte a 24. évet.

Az 5985/1919. sz. Miniszterelnöki rendelet (Friedrich István, 1919 ősze) alapján a választások titkosak, és választójoggal rendelkezik az, aki a következő feltételeknek megfelel: *a)* a 24 évet betöltött férfi és nő, *b)* hat évnél hosszabb magyar állampolgárság *c)* a nőknél írni-olvasni tudás, *b)* legalább fél évi helyben lakás.

Az 2200/1922. sz. Miniszterelnöki rendelet (Bethlen István, „Lex Bethlen") alapján a választások csak a törvényhatósági jogú vármegyékben és városokban voltak titkosak. Választójogosultsággal rendelkezik mindenki, aki megfelel a következő feltételeknek: *a)* a 24 évet betöltött férfi és a 30 évet betöltött nő, *b)* a tíz évi magyar állampolgárság *c)* a férfiaknál 4 elemi, a nőknél 6 elemi iskola elvégzése *d)* két éves helyben lakás ugyanabban a községben.

Az 1925. évi XXVI. tc. bevezette az egyéni kerületi és pártlistás, országos lajstrommal kombinált, vegyes, arányos választási rendszert. A nagyvárosokban és a fővárosban és környékén csak lajstromosan, a többi választási kerületben lajstromosan és egyéni jelöltre is lehetett szavazni. Bevezették az egyéni képviselői indulásához szükséges ajánlási rendszert, az egyéni kerületekben a választópolgároktól begyűjtött írásban tett ajánlások. Ezekben a kerületekben így két szavazatot tudott leadni az állampolgár. A fővárosban és a törvényhatósági jogú városokban titkos és kötelező volt a választás. A képviselők száma 245 volt ebből 199 egyéni és 46 lajstromos mandátumú volt. A választási jogosultság feltételei nem változtak. A választási panaszok elbírálására is új rendszert vezetett be. Korábban a Képviselőház és a Kúria bírálta el a választási panaszokat, a törvény viszont a Közigazgatási Bíróságot hatalmazta fel erre.

Az 1938. évi XIX. tc. bevezette az egyenlő, titkos, általános és közvetlen választójogot. Az egyes választói kerületekben fenntartották az egyéni és a listás választás kettőségét. A **választási jogosultság feltételei a lajstromos kerületekben:** *a)* a 26 évet betöltött férfi és 30 évet betöltött nő, *b)* tíz év magyar állampolgárság *c)* hat év helyben lakás *d)* legalább hat elemi elvégzése. Ha ez utóbbival nem rendelkezik a férfi, akkor, ha családfenntartó, háborús kitüntetése van, önálló megélhetést biztosító foglalkozása van, négy éve egy munkaadónál cseléd; a nőknél: ha három vagy több gyermekes családanya, illetve a felsőfokú iskola elvégzése esetén a férfiaknál és nőknél életkorra tekintet nélkül, középiskola elvégzése esetén a nőknél 24 éves korhatárt szabott meg. **Az egyéni kerületben:** *a)* egységesen 30 év volt a korhatár, *b)* állandó foglalkozás, illetve családfenntartó státusz igazolása. **A passzív választási jogosultság feltétele**: *a)* 30 éves kor, *b)* élethivatásszerű állandó foglalkozás, vagy a választást megelőző tíz évben országgyűlési képviselő, törvényhatósági bizottsági, vagy községi képviselő-testületi tag legyen. Választhatósági akadály volt az adóhátralék, bűncselekmény miatt ítélet végrehajtása alatt állt, hazafiatlan magatartás miatt hivatalvesztésre ítéltek, valamint a kommunista diktatúra népbiztosa, népbiztos-helyettese, politikai megbízott, vagy vádbiztos volt. Az **ajánlási rendszer** némi változtatással megmaradt és a képviselőjelöltnek pénzösszeg kauciót is le kellett tennie.

Irodalom:

BALLA Antal: *A magyar országgyűlés története, 1867-1927.* Budapest, Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1927.
BENEDEK Sándor: *A Főrendiház szervezeti kérdései.* In: Jogállam, 1920.
BENEDEK Sándor: *A Felsőház*. In: Jogállam, 1927.
BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608-1918.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944).* Budapest, Korona Kiadó, 1999.
BOROS Zsuzsanna (szerk.): Parlament, pártok, választások a Horthy-kori Magyarországon. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2002.
DOBSZAY Tamás – ESTÓK János – SALAMON Konrád – SZERENCSÉS Károly – TOMBOR László: *Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848-1998.* Budapest, Puskás Tivadar Távközlési technikum, 1998.
FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920-1990.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1999.
GUÓTH Emil: *Trianontól Bécsig. A Horthy-korszak parlamentarizmusa a történelmi kihívások és a felelős politikai döntések tükrében (1919-1939).* Budapest, Aposztróf Kiadó, 2009.
HAENDEL Vilmos: *A parlamentarizmus. Politikai tanulmány.* Budapest, Politzer Zsigmond, 1908.
HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási adattára. 1920-2000.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2001. I-III. k.
ILONSZKI Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005.
MANTUANO Rezső: *A magyar törvényhozás. A képviselőválasztások, a házak alakulása és működése.* Budapest, Lampel Róbert, 1900.
MOLNÁR Kálmán: *A parlamenti illem.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1922.
PESTI Sándor: *Az újkori magyar parlament.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
PIKLER Kornél: *A parlamentáris kormányzati rendszer és a közigazgatás irányítása.* Budapest, Főirány programirodája, 1983.
PÖLÖSKEI Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények.* Budapest, História MTA Történettudományi Intézete, 2001.
PÜSKI Levente: *A liberális alkotmányosság és az 1885. évi főrendiházi reform.* In: L. NAGY Zsuzsa – VERESS Géza (szerk.): *Történeti tanulmányok I*. Debrecen, KLTE, 1992.
PÜSKI Levente: *A magyar Felsőház története, 1927-1945.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.
PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak parlamentje.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015.
RÁNKI György: *Az 1939-es budapesti választások.* In: Történelmi Szemle, 1976/4.
RUSZOLY József: *A választási bíráskodás Magyarországon 1848-1948.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
SZABAD György (szerk.): *A Magyar Országgyűlés 1848/49-ben*. Budapest, KIT Képzőművészeti Kiadó, 1998.
SZENTE Zoltán: *Bevezetés a parlamenti jogba.* Budapest, Atlantisz, 1998.
VARGA Lajos: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon, 1916-1918*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
VONYÓ József: *A kormánypárt és a választások*. In: Századok, 1994/6.
ZSEDÉNYI Béla: *A Felsőház új jogköre.* Miskolc, Fekete Nyomda, 1938.
ZSEDÉNYI Béla: *A törvényhatóságok képviselete az országgyűlésben.* Miskolc, Magyar Jövő Nyomda, 1927.

21. A hatalmi ágak rendszere

(Máthé Gábor)

A.) Legislatíva

Országgyűlési tárgyak, szervezet, törvényalkotás

A kiegyezési törvények – közöttük az 1867. évi X. tc. – az országgyűlésre vonatkozó 48-as szabályozást átvéve, külön rendelkezést tartalmazott a törvényhozási tárgyak köréről. A költségvetés elfogadását, illetve a gazdálkodásról készült beszámolót (zárszámadást), az adók megajánlásával együtt kizárólagos hatáskörbe utalta. Ez a parlament egyoldalú, uralkodó általi felosztását lehetetlenné tette, mivel a fenti tárgyakban a döntés hiánya ex-lex állapotot eredményezett, s gyakorlatilag a kormány bukását vonta maga után.

Az országgyűlés kétkamarás rendszerű volt. A képviselőház tagjai választás útján nyerték el megbízásaikat. A főrendiház feudális szervezetét örökítette; reformjára csupán 1885-ben került sor. Ekkor kaptak képviseletet a bevett egyházak, a Curia, az Ítélőtábla és a Közigazgatási Bíróság elnöke, továbbá itt nyílt lehetőség a tagok élethossziglani kinevezésére.

Az országgyűlési választójogot a népképviseleti választásokról szóló törvény (1848. évi V. tc.) novellája szabályozta 1874-ben, a vagyoni cenzus adócenzusra történő alakításával, s így a választásra jogosultak köre jelentősen csökkent. A választások feletti bíráskodás hatáskörében a képviselőház, illetve annak választott bizottsága és 1899-től (taxatív felsorolással) a Curia osztozott.

A törvényalkotás mechanizmusában továbbra is megmaradt az uralkodó törvénykezdeményezési, szentesítési joga, ehhez járult még a kihirdetés kötelezettsége. Az elsőt az országgyűlési ciklust megnyitó trónbeszéd testesítette meg. Ebben a megalkotandó törvények és indokaik kerültek meghatározásra. A törvényjavaslatok előkészítése a minisztériumok, illetve az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs osztályán történt. Az egyes javaslatok az uralkodó elé kerültek előszentesítésre, majd a minisztertanácsi vita, illetve a képviselőházi általános és részletes (szakaszonkénti) tanácskozás következett. A főrendiház hasonló metódussal élt. Az egyeztetett javaslat a miniszterelnök felterjesztésével került az uralkodó elé szentesítésre, s az így aláírt törvény az országgyűlés két házában kihirdetésre; végül pedig (1881-től) az Országos Törvénytárban közzétételre. Törvényjavaslatot az egyes képviselők is beterjeszthettek.

A két ház viszonyában meghatározó jelentőségű a képviselőház volt, ugyanis a jogalkotásban a főrendiház véleménye nem kötötte. A monarchia bukása után az országgyűlés egy kamarára (nemzetgyűlés) zsugorodott, amely az 1926. évi XXII. tc.-kel újfent kétkamarásra változott, s az alkotmányos fejlődés folytonosságát biztosító felsőházzal már érdemibbé vált a törvényhozás. A felsőházban négy jogcímen: méltóság, hivatal, választás, kinevezés alapján lehettek tagok.

Törvénypótló rendeletek

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyensúlyának klasszikus elve az, hogy a kormány önálló jogalkotását csak a törvény alapján kiadott ún. végrehajtó rendeletek képezik. Az elméletben, francia forradalmi koncepciónak nevezett megoldást a XIX. században, a történeti felfogás egészítette ki. Ez elismerte az uralkodó és kormánya önálló jogalkotási hatáskörét, amit a törvénypótló rendeletek kategóriájával alapozott meg.

Törvénypótló rendeleteknek tekintették azokat a szabályokat, amelyeket törvényi felhatalmazás alapján adtak ki, a törvény hézagainak kitöltése céljából hoztak. és végül a törvény helyett olyan tárgyban született rendeletek sorolandók ide, amelyeknek szabályozása szükséges lett volna, de törvényi úton ez még nem következett be.

A két utóbbi típus a kormány eredeti jogalkotó hatalmának elismerését jelentette. Az említett képlet teljes érvényesülésére azonban csak a századfordulót követően került sor. Az

1867. utáni fejlődésben fokozatosság figyelhető meg. Általános jelenség, hogy e kormányzati rendszerek mindegyike visszatér a hatalom megosztásának szervezeti elvéhez. A hatalmi ágak megosztása klasszikus elvének alkalmazását ugyanis racionális szükségszerűség diktálta. Az egyensúly biztosítása az uralomra került polgárság érdekeit szolgáló kormányzati rendszer kiépítéséig volt cél csupán. A csoportérdekek pártpolitikai érdekké történő koncentrálódásának törvényszerű következménye e viszonylagos egyensúly borulása, mégpedig a végrehajtó hatalom javára. Míg kezdetben a törvénypótló rendeletek érvényességének feltételeként megkívánták, hogy a kérdéses tárgyban a törvényhozás elé mielőbb javaslatot terjesszen a kormányzat, törvényi utánszabályozás céljából, addig a 80-as évektől megváltozik a helyzet. A kormány eredeti jogalkotó hatalmának kritériumaként megfogalmazott sürgős szükség már nem szerepel a törvényesség kelléktárában. Sőt a háborús felhatalmazási törvény (1912. évi LXIII. tc.) pedig egyértelműen lehetővé tette e rendeletalkotási jogot.

Az országgyűlés ellenőrzési szerepköre

Az országgyűlésnek a kormány feletti ellenőrző funkciója kétirányú volt. Egyrészt felügyeletet gyakorolt a legfőbb végrehajtó szerv egész tevékenysége felett, másrészt a kormánynak biztosított anyagi eszközök felhasználásának módját kontrollálta.

Az országgyűlés vizsgálóbizottság kiküldésével, helyszíni vizsgálatokkal, valamint az egyes igazgatási ágazatoktól bekért jelentésekkel gyakorolhatta ellenőrzési funkcióját. A szóbeli ellenőrzésre az interpelláció szolgált. A képviselőház tagjai a kormány hatáskörébe tartozó ügyekben felvilágosítást kérhettek, amire a miniszter azonnal, vagy legfeljebb 30 napon belül köteles volt válaszolni. A miniszter politikai felelősségét ugyan a jogszabály konkrétan nem határozta meg, a tárcák vezetőinek mégis az országgyűlés többsége által helyesnek tartott politikai irányelveket kellett érvényre juttatniuk.

A kormány gazdasági ellenőrzésében a legislatíva jelentős jogosítványt kapott. Mint említést nyert, a törvényhozás hatáskörébe tartozott az állami költségvetés meghatározása. A költségvetés megszavazásával a parlament, a kormány által előterjesztett kiadások szükségességének és mértékének elismerését honorálta. A zárszámadási joggal pedig a költségvetési előirányzatoknak a gazdálkodás eredményeivel történő értékelését végezte el. A teljesség kedvéért, a költségvetési joggal összefüggésben még két jogintézményt kívánunk megemlíteni. Az egyik (appropriáció) a költségvetési törvény meghatározott végrehajtását az azt benyújtó kormányra bízta (bizalmi szavazat). A másik az indemnitás (felhatalmazás), amit a parlament törvényben fogalmazott meg, s lehetővé tette a kormánynak, hogy az előző évi költségvetési törvény keretei között gazdálkodjon mindaddig, amíg az új tárgyévi költségvetést nem készítette el. A felhatalmazás törvényi elismerésére 1897-ben került sor. Addig ugyanis – harminc éven keresztül – csupán két alkalommal kezdték a gazdasági évet megszavazott költségvetéssel.

A kormány pénzügyi, gazdasági tevékenységének ellenőrzését kezdetben a Pénzügyminisztériumban szervezett állami-főkönyvelési osztály látta el, majd 1870-ben életre hívták az Állami Számvevőszéket. Az igazgatástól formailag elkülönített szerv elnökét, az országgyűlés által kijelölt három személy közül az államfő nevezte ki. A számszék feladata a közigazgatás valamennyi ágára kiterjedően az ellenőrzés, a nyilvántartások megszervezését foglalta magában. Gondoskodott az ún. állami főkönyv vezetéséről, melynek számlái az állami költségvetés szerkezetének feleltek meg. Vizsgálta továbbá a számadások megalapozottságát, a költségvetési törvényben előírtak megtartását. Működésének mérlegét megvonva, csupán formális feladatteljesítését nyugtázhatjuk. Alapvető problémát jelentett ugyanis az, hogy a Számvevőszék jelentéseit nem közvetlenül, hanem a kormány elnökén keresztül juttatta el a parlamenthez. Ezen az 1914. évi szabályozás sem változtatott érdemben csak az elnevezés módosult Legfőbb Állami Számvevőszékre.

B.) Executiva

A parlamentnek felelős minisztérium szervezetét a kiegyezési törvények alapozták meg. Az egyes igazgatási ágak élén a miniszterek álltak: akiket 1867-óta a miniszterelnök előterjesztésére az uralkodó – az 1848-as törvények szerint a **miniszterelnök** – nevezett ki. A minisztériumok száma folyamatosan változott: 1889-ben jelentősebb újjászervezésekre, illetve 1917-ben a tárca nélküli miniszteri intézmény bevezetésére került sor. A miniszterek együttesen alkották a Minisztertanácsot.

Miniszterelnökség. A kormányzati tevékenységben a Miniszterelnökségnek kitüntetett szerepe volt. A miniszterelnökség feladata a politikai és a gazdasági vezetés, valamint a minisztériumok koordinatív irányítása volt. A hatáskörébe vont ügyeknek három csoportja különböztethető meg. Az elsőbe a kormány elnökére háruló állandó és járulékos feladatok, a másodikba a több tárcát érintő, periódusonként változó ún. kiemelt ügyek, végül a harmadik csoportba a hozzárendelt közel ötven hivatal speciális ügyei tartoztak.

A Miniszterelnökség szervezete – 1867-től – fokozatosan alakult ki. Az első évtizedekben az ügycsoportok szerinti elkülönülés még nem történt meg. Kezdetben a központi fordító osztály, majd 1879-től a sajtóosztály működött. A szervezeti rendezettség első variációja Bánffy Dezső miniszterelnökhöz kötődik.

Minisztertanács. A minisztertanács tevékenysége kétirányú volt. Egyrészt megvitatta a kormány politikai irányvonalát, azokat a kiemelt fontosságú ügyeket, amelyek hatást gyakoroltak az állam működésére vagy amelyek több szakminisztert érintettek, végül határozott az egyes szakminisztériumok közötti hatásköri összeütközések esetén. Másrészt mint testületi szerv, döntött a hatáskörébe utalt vagy a szakminiszterek által elé vitt egyedi ügyekben (pl.: főrendiházi kinevezések, kegyelmezési ügyek, állami tisztviselők kinevezése, nyugdíjazása, egyezmények, szerződések kötése: meghatározott értéket meghaladó építkezések engedélyezése).

A minisztertanács elé kerültek az országgyűléshez benyújtott előterjesztések: a törvényjavaslatok, az új hivatalok, állások szervezésének, a hitbizományok megerősítésének, az egyes vállalatalapításoknak az ügyei.

A minisztertanácson az államfő (uralkodó) távollétében a miniszterelnök elnökölt. Az üléseket általában hetenként – néha többször is – tartották. Kezdetben csak a tárcák vezetői vehettek részt a tanácskozásokon, később már a főhatóságok vezetőinek, továbbá tisztségviselőinek helyettesítő részvételét, majd a szakelőadók meghallgatását is megengedték. A minisztertanácsi gyakorlat szerint az első időkben az érintettek személyesen ismertették az ügyeket. Ezt felváltotta az előterjesztések írásbeli változatának előzetes megküldése, illetve a szakminiszterek írásos válaszadása. Minden minisztertanácsi ülésről jegyzőkönyv készült a miniszterelnökségi államtitkár hitelesítő aláírásával.

A miniszterelnökség feladat- és hatásköre. A szervezet a feladat-hatáskör változások függvényében alakult. Funkciója a politikai és a gazdasági vezetés, a minisztériumok koordinatív irányításán túl, a közvetlen alárendelt szervek felügyeletével fokozatosan bővült.

A miniszterelnök állandó feladatai között az államfő (király, kormányzó) elhatározásaival, döntéseivel; az országgyűlés összehívásával, feloszlatásával; a törvényjavaslatok előkészítésével; az interpellációkra adandó válaszokkal, a külügyekkel kapcsolatos intézkedések említendők.

A kormányzati munkával összefüggésben a minisztertanácsi előterjesztések gondozása, a jegyzőkönyvek elkészítése a tárcaközi értekezletek rendszeresítése, a miniszterek személyi ügyei, a kitüntetések, címadományozások, az állampolgársági ügyek, továbbá az országos jellegű ünnepélyek, kongresszusok rendezése, valamint az évenkénti kormányjelentés beterjesztése – nevesíthetők. Az állandó ügykörhöz sorolandók – értelemszerűen – a

miniszterelnökség belső szervezeti, személyi (alkalmazás, kinevezés, előléptetés, fegyelmi, nyugdíj, segély, pótlék stb.) és gazdasági (fenntartás, fejlesztés, gépkocsi ügyek stb.) feladatai. A járulékos hatáskört különösen az egyes minisztériumok fontosabb ügyeinek döntésére, illetve jóváhagyásra történt felterjesztései alapozzák meg (pl.: 1898-tól adó, csendőrségi, folyamszabályozási, egyházi, hadsereg szervezési, hitelpolitikai, külkereskedelmi, munkásmozgalmi, rendőrségi ügyek).

Elnöki kompetenciába vonták még az ún. kiemelt ügyeket. Ezek közül több állandósult (pl. nemzetiségi), míg időszakosan, vegyes természetűek (államrendészet, szociálpolitika, propaganda, gazdasági figyelőszolgálat, sőt mintegy fél évtizedig az erkölcsrendészeti *„irányítás”* stb.) is szerepeltek.

Végül a miniszterelnökséghez közvetlenül kapcsolt intézmények felügyeletéből következő (elvi, személyi, költségvetési) feladatok tették teljessé hatáskörét. Az alárendelt szervek (bizottságok) száma mindvégig változott. Közel ötven intézményt, bizottságot felügyelt és irányított. Közülük a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a Központi Statisztikai Hivatal, az országgyűlés elé terjesztendő évi jelentés szerkesztésére alakult Vegyes Bizottság, létrejöttétől a vizsgált korszak végéig hozzá tartozott. Felügyeleti tevékenysége a többi között a Legfőbb Állami Számvevőszékre, a Hatásköri Bíróságra, a Magyar Távirati Irodára, a hírközlés szerveire is kiterjedt. Szerepe a kormánybiztosságok és tárcaközi bizottságok szervezésében, irányításában kiemelkedő volt (pl. a Közigazgatás Egyszerűsítését Előkészítő Kormánybizottság).

A miniszterelnökség vázolt feladatköréhez közelített szervezetben – a polgári korszak egészét tekintve – az elnöki, a nemzetiségi (kisebbségi) és a sajtóosztály funkcionált. Más egységek, hosszabb-rövidebb ideig a változó kormányok politikájának érdekeit szolgálva szerveződtek. Így például a közjogi osztály a Monarchia igényeként alakult; a tájékoztatási-propaganda ügyek kiemelését a háborús helyzet diktálta, a társadalom-szociálpolitikai osztály a munkásmozgalom ellen jött létre.

A miniszterelnökség mindenkori szervezetének részét képezte továbbá a Számvevőség és a Segédhivatal.

Személyi állomány. A miniszterelnökségen alkalmazott tisztviselők létszáma a XIX. századvégi reformok idején (1898) 38 fő volt. Ebből 16 fogalmazói, 8 fordítói, 2 számvevőségi és 12 segédhivatali beosztást nyert. A fogalmazókat az V-X., a tudósítókat-fordítókat a IX., a számvevőségi tisztviselőket a VIII-IX., a segédhivatali beosztottakat a X-XI. fizetési osztályba sorolták. A szolgálati évek szerinti megoszlás arányos képviseletet tükröz: 40 év felett két főt, 25-40 év között nyolc főt alkalmaztak, 15-24 év munkaviszonnyal 7 főt, 1-14 évi szolgálattal tizenkilenc fő rendelkezett. Ez utóbbi kategóriában két személy 10, illetve 13 évi folyamatos megyei szolgálatot teljesített. A két fizetés nélküli fogalmazó gyakornok, mint *„pályakezdő”* között szerepel a később politikai államtitkárnak jelölt Klebelsberg Kuno is.

A fogalmazói karból verbuválódott a későbbi elnöki osztály. Ez további differenciálódással a konstans ügycsoportoknak megfelelő egységet teremtette meg. A sajtó-, a fordítóosztály, a számvevőség és a segédhivatalok a fenti létszámok függvényében különülnek el.

A kibontakozó hivatali szervezetben egyre bővülő hatáskörrel meghatározóvá vált a miniszterelnökségi államtitkárság.

Az intézmény polgári kori fejlődésének általános jellemzője a „főnöki szerepkör” megerősödése, a tisztséget betöltő személy kormányváltásoktól való függetlenedése, a minisztertanács jegyzői feladatainak ellátása. Az államtitkári tisztség folyamatossága dominált, de időnként kisebb megszakításokkal betöltését szüneteltették. Ilyenkor a miniszteri tanácsosi rangban levő elnöki osztályvezető, államtitkári hatáskörrel intézkedhetett. Ezzel a formával először a dualizmus utolsó évtizedében találkozunk. A politikai államtitkár elnevezés 1917-ben, a címzetes és az egyidejűleg két vagy több helyettes államtitkár működése 1919-ben

ismert. A két háború közötti időszakban a helyettes államtitkári tiszthez járult a minisztertanácsi jegyzői megbízás, de meghonosodott az ilyen címmel történő felruházás is.

Az államtitkári hatáskör az 1910. évi „ügyrendig"

Az 1895-1910 közötti periódusban uralmon lévő hat kormányt két államtitkár működése kísérte. Az időhatár (1910. január 1.) választóvonal, mivel az államtitkári állás átmenetileg nem került betöltésre.

Az államtitkári feladatok a miniszterelnökség külső és belső tevékenységi köréből deriválhatók. Az előbbit az uralkodóval, az országgyűléssel, a minisztertanáccsal, a miniszterek személyi ügyeivel, az informatív szolgálattal, a protekcionista sajtópolitika irányításával kapcsolatos ügyek testesítették meg.

Az uralkodó elé legfelsőbb jóváhagyásra terjesztendő témacsoport rendezetlensége, valamint az ellenjegyzés nélküli kéziratok hivatalos közzététele vezetett annak a 30 tételből álló feladatregiszternek az összeállításához, amelyet a kormány 1898-tól, következetesen kívánt érvényesíteni.

E szerint a személyi vonatkozásúak:

- a legmagasabb kinevezéseken túli felterjesztéseket a fizetési osztályba sorsolás (VI. fokozatig) határozta meg. Ide tartozott még – a törvényben foglalt esetekben – a szolgálati idő beszámításával, elengedésével, a nagyobb összegű nyugellátással, s általában a kegydíjakkal összefüggő jóváhagyás,
- az oktatási ágazatban a közép- és a felsőfokú intézmények vezetőinek, tanárainak kinevezése, megerősítése; a „sub auspiciis Regis" doktori avatások engedélyezése,
- a törvényesítés, a házassági akadályok alóli mentesítés jogszabályi végrehajtása. Az országgyűlést érintően a törvényjavaslatok és a kormány által kibocsátandó törvénypótló rendeletek előzetes bemutatása bővítette a kört.

A főkegyúri jogból fakadó intézkedések végrehajtásaként:

- az egyházi alapok költségvetéseinek és zárszámadásainak jóváhagyása,
- a vallásfelekezetek zsinati szabályainak megerősítése.

A gazdasági ügyekben:

- az állam, illetve a közalapok terhére létesítendő alapítványok,
- a korona javakat terhelő intézkedések, a hitbizományi javaslatok,
- a költségvetésileg fedezett „állami" beruházások százezer forint értékhatáron felül, ennek hiányában húszezer forintot meghaladóan, a megkötött szerződések ellenőrzésének konzekvenciáival,
- ipari, közlekedési vállalatok (helyiérdekű vasutak) anyagi támogatása,
- állami nyereményekkel egybekötött sorsjátékok szervezése.

A tabulatúra végül a különös fontossággal bíró eseményekről folyamatos jelentéstételi kötelezettséget írt elő.

A miniszterelnökség az uralkodóval a király személye körüli miniszter útján érintkezett, 1910-től pedig a Kabinetiroda közvetített a kormányzóhoz. A kapcsolatrendszer a minisztériumokhoz közvetlen volt, az azok alá rendelt szervekhez pedig a tárcákon keresztül élt.

Az **államtitkár** mint a minisztertanács jegyzője, a testületi ülésekről rendszeresen készített kivonatokat a miniszterelnök részére. Ezek egyfelől a személyi ügyek előkészítését segítették, másrészt a kormánypolitika egységes végrehajtása irányában hatottak. Elsősorban az éves költségvetés tervezési munkáit befolyásolták, s mintegy emlékeztetőül küldték meg azokat a tárcák vezetőinek. Az iránymutatásokkal ellátott „körlevelek" visszatérő formulája – a kormány elnökének felelősségére hivatkozással – a takarékossági szempontok legszigorúbb betartásának szorgalmazása volt. Ellenpéldaként viszont, a miniszterelnökségi költségvetés gyakori túllépéseinek indokolási tervezete szintén az államtitkárt terhelte. Így tehát a pénzügyminiszterhez juttatott elemzésétől is függött a hozzájárulás megadása, a

minisztertanácsi tudomásulvétel reménye. A századforduló első éveiben szabad utat engedtek e politikának, az egyetértés rutinválaszait a minisztertanács magáévá tette. Az államtitkári összefoglalókat pedig a miniszterelnök csupán tudomásulvétel végett küldte meg az Állami Számvevőszék elnökének. Igaz ebben közrejátszhatott az a körülmény, hogy a pénzügyminisztérium vezető tisztviselői karából is – a közigazgatási jártasság igényét aláhúzva – került kinevezésre miniszterelnökségi államtitkár. E gyakorlat a tízes évektől már nem volt akadálymentes. Éppen az államtitkári poszt negligálása révén az e hatáskörrel megbízott miniszteri tanácsos személyi pótlék engedélyezését tagadta meg a Khuen-Héderváry-kormány pénzügyminisztere. A kormányfőt kitanító elutasítás kitért arra, hogy a III. fizetési osztályba tartozó államtitkári állások, amelyekből a kisebb minisztériumokban egy, a nagyobbakban pedig kettő volt rendszeresítve, inkább politikai jelleggel bíró státuszok, amelyek szorosan nézve alig sorolhatók a hivatalnoki hierarchiába, legalábbis nem olyan érdemben, hogy ezek az állások az egyes tisztviselők előmeneteli viszonyai és igényei tekintetében figyelembe veendők lennének. Utalva az állam pénzügyi érdekeire ezért elítélte a kormánypolitikával ellentétes akciók kezdeményezését.

Az államtitkári feladatok súlyozott részét képviselték továbbá a miniszterek kitüntetésével, hivatali tevékenységével kapcsolatos személyi ügyek is.

A miniszternek a kormányfőhöz intézett megkereséseit érdemben az államtitkár *„bírálta el”.* Ez nem mindig párosult segítő szándékkal. Így például sajátos az a válasz, amely a vallás- és közoktatásügyi tárcától, a szervezeti-ügyviteli szabályzatához kért iránymutatásra született. Az alábbi idézet jól szemlélteti a miniszterelnökség belső szervezettségét, az uralkodó felfogást, s egyben magyarázat a lassú kibontakozásra. *„ ... A miniszterelnökség csekély hivatali létszáma, aránylag szűkebb ügyköre nem tették és nem teszik szükségessé szervezeti-ügykezelési szabályzat kiadását. Az itteni fordítóosztály számára 1878-ban ugyan adatott ki ügykezelési szabályzat, s ez ma is érvényben van (1903!), de specialitásánál fogva a jelzett célra nem hasznosítható.”*

A protekcionista sajtópolitika érvényesítésében azonban már rugalmasabb megoldást követett a kormányzat. A miniszterelnökségi sajtóosztály tevékenységét az államtitkár felügyelte. A kormánypolitika propagálásának támogatásában aktív szerepet vitt. A negyedévenkénti szubvenció kérdésében a főispánokkal közvetlen kapcsolatot tartott. Itt jegyezzük meg, hogy a miniszterelnökség a középszintű igazgatás vezetőjével, a belügyminisztert kiiktatva is tárgyalt. Így nem meglepő, hogy a törvényhatóságok évenkénti általános jelentéseiket egyenesen ide terjesztették be.

A publicitást nem igénylő protekcionizmus a sajtóosztály költségeiként, bővítve az informatív szolgálat, a külföldön élő magyar állampolgárok „gondozásával”, a miniszterelnökségen előirányzott hitel címen szerepelt. Az indemnitásról szóló törvény alapján a segédhivatalhoz átutalt összegek felhasználásának, szétosztásának biztosítása az államtitkár irányításával történt; (1907-ben 20000 koronát emésztett fel a sajtótámogatás, míg a külföldi szervezést 30000 korona illette.)

Az informatív szolgálat átrendezésével a miniszterelnökség fordítóosztálya közel négy évtizedes működés után megszűnt. Teendőit a belügyminisztérium vette át, s a négy státusz (VIII. fizetési osztály) a jogutód költségvetésébe épült be. Az e tárgyú államtitkári intézkedés mégis megmaradt, mivel az elnökség részére készült lapszemle munkálatok igényelték a koordinációt.

A miniszterelnökség belszervezetének irányításában – a kormányfőnél jelzett állandó ügykörben – az államtitkári kompetencia teljessége a jellemző. A „főnöki szerepkör” szinte korlátlanul érvényesült. A szervezeti egységek (ügyosztályok) általános felügyelete során hivatali érdekből személyi átcsoportosításokat eszközölhetett, a fogalmazókat, munkakörüket ideiglenesen meghaladó feladatokkal bízhatta meg, munkaidejükkel szabadon rendelkezett.

Fegyelmi jogköre a tisztviselőkre, segédhivatali alkalmazottakra terjedt ki. A levéltári dokumentumok tanúsága szerint az egységvezetők által írásban kezdeményezett fegyelmi eljárás nélkülözte a formalizmust. Az ügyiratokon szereplő államtitkári feljegyzés bizonyíték lehet arra, hogy a rövid úton történő felelősségre vonás is célravezető volt. Így például a rendszeresen, több napig távolmaradó tisztviselő esetében a fegyelmi ügy lakonikus tömörségű intézkedéssel zárult: „A nevezett általam kérdőre vonatván és szóval megdorgáltatván az ügy befejezést nyert. Ennélfogva ad acta teendő."

Az államtitkárt a tisztviselők segélyezése, a segédhivatali személyzet jutalmazása tárgyában az új alkalmaztatásokban döntési jogosultság illette meg. A belépő tisztviselők előtte tették le az esküt. A miniszteri, osztálytanácsosi, titkári kinevezések előléptetések előterjesztésében meghatározó szerepet kapott. Közreműködött a miniszterelnökség ténylegesés nyugállományú országgyűlési képviselői választójogosultsággal rendelkező tagjai névjegyzékének összeállításában.

Szervezeti változások, az államtitkári intézmény „devalválódása"

A századfordulót követően a miniszterelnökség szervezetében két átfogó szabályozás jelent cezúrát. Az egyik az államtitkári intézmény időleges felfüggesztésével járó 1910. évi ügyrend, a másik pedig az 1924. évi strukturális rendezést magában foglaló *„ügykör és munkabeosztás".* Az évszámok közötti periódus a köztörténeti kronológiát, a korszakhatárokat áttöri. A változó kormányformák a jelzett időszakban alapjaiban nem érintették a miniszterelnökségi szervezetet. Az új hatalomkoncentrációt megtestesítő állam, a Tanácsköztársaság fennállása idején a végrehajtó hatalom legfelsőbb szerve, a Forradalmi Kormányzótanács gyakorolta a miniszterelnökségi jogkört.

Az 1910-1924 közötti évekkel azonos számú kormányváltozás (Bethlen kormányig) egyben jelentős államtitkári *„váltógazdálkodással"* is párosult (12 fő). Ez a korszak teremtette meg a szervezeti módosításokhoz igazított hatáskörű államtitkári intézmény formai gazdagságát. A dokumentumok alapján államtitkár, államtitkár-helyettesek, politikai, címzetes, ilyen hatáskörrel megbízott, végül quasi államtitkár címek különböztethetők meg. Ez a *„bőség"* a politikai viszonyok változásainak következménye. Periódusunk félidejéig a stabilitás jellemző, a felfüggesztés intermezzójától eltekintve, hat évig ugyanazon személy töltötte be a tisztséget. A *„devalválódás"* folyamata a monarchia utolsó éveiben kezdődött és a Károlyi-korszakban kulminált. Ezt mutatják a hónapos, a párhuzamos helyettesi, címzetes kinevezések variációi.

Az 1910. évi ügyrend a **miniszterelnökség három osztálya** (elnöki, közjogi, sajtó) mellé a nemzetiségi, továbbá az egyházjogi ügyek intézésére új szervezeti egység felállítását rendelte el. Ez részben a meglévő osztályok feladatváltozását is jelentette, de lényegesebb újítása a szervezet felügyeletének szabályozása volt. Az egyes osztályok közötti hatásköri megosztás az alábbiak szerint alakult. Az **elnöki osztály** (I) az uralkodóval, az országgyűléssel, a külügyekkel (megosztva a II. osztállyal), a minisztertanáccsal, a kitüntetésekkel és az egyes bizottságok irányításával kapcsolatos ügyekben járt el. Az uralkodó kéziratainak, elhatározásainak nyilvántartásán felül a királyi várak fenntartására szánt alapokat, a budai vár építési ügyeit felügyelte. Az országgyűlés összehívása, berekesztése, elnapolása feloszlatása iránt a legfelsőbb elhatározást, ugyanúgy a törvények szentesítését, kihirdetését eszközölte. Az osztályhoz tartoztak továbbá a főrendiház örökösjogú és élethossziglani tagjainak kinevezési felterjesztései, az interpellációkkal összefüggő ügyek. Külügyi téren, a kinevezési törvény alapján, a miniszterelnököt megillető hatáskör érvényesítésében, más államok konzuli képviseletének engedélyezésében közvetített. A nemzetközi szerződések, az államhatár kérdései az államközösségi együttműködéssel a II. (közjogi) osztályhoz tartoztak. Az elnöki osztály gondozta továbbá a kormány elnökének minisztertanácsi előterjesztéseit, az

ülésjegyzőkönyvek vezetését. Gondoskodott a kormány határozatainak közléséről, felterjesztéseiről. Megkülönböztetett szerepét a miniszterek személyes ügyei, a kitüntetések erősítették meg. Feladatai között tartották számon az Állami Számvevőszéknek a kormányfő hatáskörébe utalt ügyintézését, a miniszterelnöki palota, könyvtár felügyeletét.

A **II. osztályban** a vázolt külügyi tevékenységen túl a közigazgatási bizottságok félévi jelentéseit tárgyalták meg, a közigazgatási bíróságról szóló törvény alapján a miniszterelnöki kompetenciába utalt ügyeket intézték, felügyelték a Fővárosi Közmunkák Tanácsát. Nyilvántartást vezettek a honosítási és elbocsátási ügyekről.

Az *„idegenbe”* szakadt magyar állampolgárok nemzeti gondozásából fakadó *„misszió”,* továbbá a miniszterelnökségi közbenjárást igénylő egyházjogi kérdések az újonnan létesített **III. osztályhoz** kerültek. Elkülönítették viszont a görögkeleti szerb egyház ügyeinek intézését (a II. osztályhoz utalták).

Végül a **sajtóosztály (IV.)** az uralkodó, a miniszterelnök részére *„Stimmungsbild”*-eket készített, a fővárosi lapok részére külföldi lapszemléket állított össze, s egyben olyan ellenőrzést gyakorolt, amelyet a kormányzat szükségesnek ítélt.

Az ügyrend első változatában (1910. január 1-jével) az I-III. ügyosztály felügyeletét államtitkári hatáskörrel miniszteri tanácsosra bízta. A primus inter pares elvét érvényesítette, mivel a szervezeti egységek élén is ilyen rangfokozatú személyek állottak.

Az államtitkári feladatok között, döntési jogköre egyre jelentősebbé vált a miniszterelnök rendelkezési alapjának felhasználásában. Rendszeresen élt utasítási jogával, amely a belső szervezet egységes működését és a *„külső”* igazgatás szabályaihoz igazítását szolgálta.

A struktúra viszonylagos nyugalmi állapotát a háborús események kezdték ki. A miniszterelnökség hivatali állománya az „első szervezés” induló létszámát lassanként megduplázta. A hadbavonultak távozásával (1916-ban) az egyes részlegek, különösen az elnöki osztály munkája akadozott: itt a tíz főből négy hiányzott; a II. osztály: hat főből egy, a III. osztály: négyből ugyancsak egy személyt nélkülözött. A sajtócsoport (9 fő), a segédhivatal (20) nem vesztett munkaerőt, míg a 22 altisztből 6 tartósan távolmaradni kényszerült.

A gazdasági helyzet, az ellátási problémák miatt egyre szaporodó kérvényáradaton gyors államtitkári intézkedésekkel igyekeztek úrrá lenni. Ennek érdekében az 1917-ben kinevezett politikai államtitkár (Klebelsberg Kuno) magához vonta valamennyi tisztviselő, alkalmazott illetményrendezési, jutalmazási, segélyezési, továbbá szabadságolási stb. ügyének intézését. E kinevezéssel egyébként átmenetileg megszakadt a több kormányban szolgálatot teljesítő elődök sora (Tarkovich József, Márffy Albin, Jeszenszky Sándor). Megjegyzendő, hogy Klebelsberg kinevezésével összefüggésben került a miniszterelnökségre (az államtitkár titkáraként) a VKM segédtitkára, Magyary Zoltán, a közigazgatás korszerűsítési munkálatainak későbbi kormánybiztosa. Közel két hónapi működés után azonban ugyanabból az okból, amiért kikérték, de már minisztériumi érdekből, mint nélkülözhetetlen rendelték vissza. A minisztériumi átrendelések a háború utolsó éveiben még inkább rendszeresedtek. A miniszterelnökségen bekövetkezett személyi változások pedig újabb előléptetések, kinevezések forrásává váltak. A második Tisza kormány idejéből még éppen *„tellett”* az új miniszteri osztálytanácsosi kinevezésekre, köztük a Horthy korszak kormányzati kulcsszereplőjének ismert, később államtitkári kinevezést nyert Bárczy Istvánra.

Irodalom:

BÖLÖNY József – HUBAI László: *Magyarország kormányai, 1848-2004.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
CONCHA Győző: *Politika.* Budapest, Eggenberger féle Könyvkereskedés, 1894. I. k.
Cservák Csaba: *A végrehajtó hatalom és a parlament választása.* Budapest, Lícium-Art Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft., É. n.

CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.;
HARRER Ferenc: *Az állami szervezet alapjai különös tekintettel a végrehajtó hatalomra.* Budapest, Grill, 1910.
KOZÁRY Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.
MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás: a közigazgatás szerepe a XX. sz. államában: a magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1942.
MAGYARY Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga: közigazgatási jogi tanulmány.* Budapest, Studium, 1923.
MAGYARY Zoltán: *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból*. In: Statisztikai Közlemények, 1936. 1.
MARISKA Vilmos: *A magyar pénzügyi törvényisme kézikönyve, folytonos vonatkozással a magyar államháztartásnak a legújabb időig terjedő tényleges eredményeire.* Budapest, Franklin, 1887.
MÁTHÉ Gábor: *A miniszterelnökségi államtitkári intézmény*. In: ÁDÁM Antal - BENEDEK Ferenc-SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára.* Pécs, Pécsi Szikra Nyomda. 1980.
PÓK Attila: *Birodalmi egység és magyar szuverenitás. A dualizmus kori magyar közigazgatás politikumáról.* In: ERDŐDY Gábor, PÓK Attila (szerk.): *Nemzeteken innen és túl: tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára.* Budapest, Korona, 2000.
POLNER Ödön: *A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban*. Budapest, Brózsa Nyomda, 1935.
SOMOGYI Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867-1906.)* Budapest, História Könyvtár Monográfiák, 1996.
SZAMEL Lajos: *A magyar közigazgatástudomány.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
SZENTE Zoltán: *Bevezetés a parlamenti jogba.* Budapest, Atlantisz, 1998.
SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában.* Budapest, Atlantisz, 2011.
SZŰCS László: *A miniszterelnökség levéltára (1867-1944) Repertórium*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1958.

22. Az általános- és szakigazgatás

(Máthé Gábor)

A közigazgatással szemben támasztott követelmények a megfelelő szervezetrendszer kialakítását szorgalmazták. A központi igazgatási szervek mellett, az önkormányzatok és az állami szervek párhuzamos kiépítésére került sor. A kormánynak alárendelt hatékony területi igazgatási rendszerekben többfokozatúság figyelhető meg. A magyar fejlődésben: a megye-járás-község modell honosodott meg. A területrendezési problémákat éppen a szakszerűség igénye miatt, a tárgyi szempontok szerinti elhatárolás kérdései váltották fel. A közigazgatás összefogása (**centralizáció**) és a szakpartikularizmus elvének konkurálása a központosítás térhódításához vezetett. A különböző igazgatási területekre szakosított szerveket többnyire az általános közigazgatási hivatalokba olvasztották be, vagy azoknak rendelték alá (**decentralizáció**), ezen túl egyes feladatokra többfokozatú hivatali szervezetben működő osztályokat hoztak létre (**dekoncentráció**). Tehát az önkormányzati szervek, mint általános hatáskörű közigazgatási szervek elláthattak szakfeladatokat, de a kormányzat ezeket el is vonhatta és a területre kihelyezett állami szakigazgatási (dekoncentrált) szervekre telepítette. Ebből a szervezési elvből következett az a helytelen felfogás, ami megkettőzte a közigazgatást az önkormányzati és az állami igazgatási szervezet párhuzamba állításával. Tulajdonképpen itt

nincs másról szó, mint az egységes közigazgatásról, ami az említett szervezési elvek kombinációját tartalmazta.

Főbb szakigazgatási területek

A belügyi igazgatás

A **Belügyminisztérium** hatáskörébe tartozott az általános igazgatás felügyelete. Az általános igazgatás középfokú szervei: a törvényhatóságok, alsófokú szervei pedig a községek voltak. Az elsőfokú közigazgatási hatósági jogkört a községek vonatkozásában a főszolgabírák, rendezett tanácsú városokban a polgármesterek, törvényhatósági jogú városokban a tanács által megbízott tisztviselők látták el.

A rendészeti (szak)igazgatás *„államosítására”,* az 1881-ben felállított **fővárosi rendőrséggel és** az ugyanakkor szervezendő közbiztonsági szolgálattal, a **csendőrséggel** került sor. A fővárosi rendőrség közvetlenül a Belügyminisztérium alá tartozott. Feladatát képezte a személy- és vagyonbiztonság megóvása, a béke, közrend fenntartása, az ezek ellen vétők felkutatása, hatóságnak feljelentése, átadása stb. A csendőrség – a főváros és a törvényhatósági városok kül- és belterületét kivéve – az országos közbiztonságért volt felelős. Az ország területén hat csendőrparancsnokság működött.

A két háború között – az 1921. évi XXXV. tc. alapján a közbiztonsági szolgálat: a csendőrségi, – az államrendőrségi és a folyamőrségi intézmények egységes irányítására országos rendőrfőkapitányi állást rendszeresített a kormány. A Belügyminisztérium megmaradt továbbra is a rendészet legfőbb szervének, ellátta továbbá az önkormányzati igazgatás felügyeletét, illetve a Népjóléti Minisztérium megszűnése után pedig a szociális és közegészségügy irányításával bővült a hatásköre.

A **szociális állam** programját részben a nem teljes körű társadalombiztosítás megszervezése, továbbá a produktív szociálpolitika kialakítása, (ONCSA – Országos Nép és Családvédelmi Alap) a közjóléti szövetkezetek létrehozása fémjelezte, amelyet a Belügyminisztérium szerveként az Országos Szociális Felügyelőség irányított.

A közegészségügy- és a gyámügy ugyancsak a belügyi igazgatás részét képezte.

A **közegészségügyet** (1876-ban) a preventív egészségügyi feladatokra és az egészségügyi szolgálatra tekintettel, törvény rendezte. A szolgálat alsó szerve a község, amely meghatározott, átengedett egészségügyi feladatokon túl, az egészségügyi személyzet (orvos, szülésznő) választásának jogát gyakorolta. Az elsőfokú egészségügyi hatósági teendőket a szolgabíró végezte, szakközegének, a járási orvosnak közreműködésével; másodfokon a törvényhatóság első tisztviselője a tiszti főorvossal, harmadfokon pedig a belügyminiszter volt illetékes. A három fokozatban véleményező szervként, egészségügyi bizottságok is működtek (a belügyminiszter mellett Országos Közegészségügyi Tanács).

A gyámügyi feladatok ellátásán a közigazgatási és bírói fórumok osztoztak mindaddig, amíg az 1877. évi XX. tc., a gyámhatóságot végleg a közigazgatásra telepítette. A gyámügyi igazgatást első fokon a községek is gyakorolták (községi jegyző, közgyám). Elsőfokú gyámhatóságként a törvényhatóságok, rendezett tanácsú városok árvaszékei jártak el. A testületi szervként működő árvaszéknél a laikus ülnökök kivételével, a tagoknak jogvégzetteknek kellett lenniük. Községi szintről a törvényhatósághoz, innen a közigazgatási bizottsághoz lehetett fellebbezni. A középszinten indult ügyekben viszont már kétfokú fellebbvitelre nyílott csupán mód.

A pénzügyi igazgatás

A pénzügyi igazgatás három fokozatú rendszerét a neoabszolutizmus idején alakították ki. A pénzügyigazgatóságoknak alárendelten mint pénzügyi középhatóságok kerületi igazgatóságok, illetve alsó fokon adóhivatalok működtek. 1867-től a fokozatos átszervezés eredményeként középszinten pénzügyi felügyelőségek, illetve pénzügyigazgatóságok

felállítását eszközölték: a fogyasztási adókra, illetékekre, dohányjövedékekre kiterjedő hatáskörrel. Az egyenes adók igazgatása, 1889-től ment át a pénzügyigazgatóságokra, amikor is kimondták, hogy minden megyében a külön felállított pénzügyigazgatóságok a középfokú pénzügyi szervek.

A pénzügyi igazgatóság alsófokú szerveként, főleg az egyenes adók és illetékek kivetése, beszedése és beszolgáltatása feladatkörben az adóhivatalok funkcionáltak. Állami gyűjtőpénztárként is működtek, majd 1909-től jogot szereztek a köztartozásoknak végrehajtás útjáni behajtására. Számuk folyton nőtt, a korszak végére 360 adóhivatalt tartottak nyilván.

A pénzügyi karhatalmi és nyomozati cselekmények ellátására további dekoncentrált szervként a pénzügyőrséget rendszeresítették, a területileg illetékes pénzügyigazgatóságnak alárendelten.

A pénzügyminisztérium felügyelete alá vont szervek sorát a földadó-nyilvántartás állami szervezete is gazdagította (1885. évi XXII. tc.).

A törvényhozás 1924-ben létesítette a Magyar Nemzeti Bankot és ráruházta a bankjegyek kibocsátásának kizárólagos jogát. Az állam lehetőség szerint a banknál biztosította pénzforgalmát, s a bankot volt köteles megbízni az állam számlájára történő arany- és devizaműveletek végrehajtásával. A hitelügyi kérdések szakszerve pedig az 1931-ben felállított Országos Hitelügyi Tanács volt. 1924 óta az összes állami, valamint a vármegyei készpénzbevételek és kiadások kezelését (a gyámpénztárakét is) a postatakarékpénztár látta el.

Oktatásügyi igazgatás

Az oktatásügy kiemelkedő jelentőségére már az abszolutizmus idején is felügyeltek és az állami befolyás kiterjesztését szorgalmazták. Az **általános tankötelezettséget** és a népoktatás ingyenességét deklaráló későbbi törvények (1868, 1908) iskolakényszert állapítottak meg, s ezt büntető szankciók kilátásba helyezésével is megerősítették. Szabályozták az iskola fenntartási jogot, amit a községek, hitfelekezetek, társulatok és az állam gyakorolt. Elsőfokú hatóság az állami iskoláknál a főispán által jóváhagyott gondnokság, a községeknél és a hitfelekezeti iskoláknál az iskolaszék volt. Közbenső hatóságként a közigazgatási bizottság, a tanfelügyelő, illetve a tankerületi főigazgató szerepelt. Az 1883. évi törvényhozás az országot 12 tankerületre osztotta (1918-ban 13 tankerület). A kerület élén álló tankerületi főigazgatót a vallás- és közoktatásügyi miniszter felterjesztésére az uralkodó nevezte ki. Mint másodfokú szerv irányította és ellenőrizte a kerülethez tartozó állami középiskolákat. Az autonóm felekezeti iskolákban pedig az állami főfelügyeletet látta el. A tanfelügyelők hatásköre a tankerületre terjedt ki (1876. évi XXVIII. tc.) A tankerületben levő alsó és felső népoktatási /polgári, kereskedelmi, tanítóképző/ intézmények szakszerűségét felügyelte, továbbá meghatározott rendelkezési jogot gyakorolt a miniszter vonatkozó utasításainak előírásai szerint.

A két világháború között az 1927. évi XIII. tc. alapján a külföldi **magyar intézetek** (Collegium Hungaricumok) kiépítésére nagy gondot fordítottak, hogy magyar tudósok, művészek és szakemberek magasabb képzése előmozdíttassék. Ezekben az intézetekben a külföldi tanulmányok megkönnyítésére ösztöndíjasokat helyeztek el. Intézetek létrehozására Bécsben, Berlinben, Rómában és Zürichben szereztek ingatlanokat. A törvényhozás az ösztöndíjak odaítélésére Ösztöndíj Tanács felállítását is elrendelte.

Új egyetem lett az 1920-ban felállított Közgazdaságtudományi Kar, majd 1934-ben a Műegyetemmel egyesítve a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Szegeden kapott elhelyezést az egykori kolozsvári, Pécsett pedig az egykori pozsonyi egyetem. A pécsi tudományegyetem (evangélikus) Teológiai Kara Sopronba került.

A **tanügyi közigazgatást** az 1934. évi XI. tc. szervezte újjá. A középiskolai igazgatás változatlanul a tankerületi főigazgatók hatósága és felügyelete alatt folyt, de a tankerületek beosztása változott. Az alsóbb iskolák felügyelete a tanfelügyelők hatósága alatt maradt, akik, valamint az alsóbb iskolák is alá voltak rendelve a tankerületi főigazgatónak.

Gazdasági igazgatás

A gazdaság egészét érintő központi igazgatási szervezetrendszerben – a XIX. század végén – jelentősebb változásokat hajtottak végre. A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot **Kereskedelemügyi Minisztériummá**, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot pedig **Földművelésügyi Minisztériummá** szervezték át (1889. évi XVIII. tc.) Így az előző hatáskörébe tartoztak: a vasutak, a hajózás, a közutak, a magasépítészet, a kereskedelem, a szabadalom ügyek, a posta és a postatakarék, a statisztika, míg a földművelésügyhöz az összes gazdasági ügyek, az állami erdők és erdőfelügyelet, a bányaügyek, a ló- és állattenyésztés, a gazdasági szakoktatás, a vízjog, a vízszabályozások stb.

A **kereskedelmi-ipari igazgatás** a szakmai testületi önkormányzatok útján valósult meg. Ezt a célt szolgálták az ipartörvényekkel létesített ipartársulatok és ipartestületek. Az ipartestületek szakmai érdekközösségek. Felügyeleti szervük a rendőrkapitányság (tanács), illetve a szolgabíró. Másodfokú iparhatóságok: a törvényhatóságok, végül harmadfokon a miniszter.

A kereskedelem és az ipar érdekeinek képviseletére alapított **kamarák** közvetlenül a kereskedelmi miniszter felügyelete alatt állottak. Az iparfelügyelet (1893-tól) a munkásvédelem ellenőrzésére hivatott intézményként jött létre.

A **földművelésügyi igazgatás** sajátosságát az a körülmény is példázza, hogy a minisztérium a szakfeladatok irányítását országos gazdasági érdekképviseleti szerven keresztül végezte. Az igazgatást a törvényhatóságok látták el. A tárca körébe tartozó anyagi jogi szabályok megalkotása (növényvédelem, erdőtörvény, vízjogi törvény, ármentesítő, vízszabályozási társulatok stb.) jelentős változást eredményezett a szakfeladatok vitelében. A középfokú igazgatásban az általános igazgatási jogkörtől való leválasztás: a dekoncentrált szervek, így elsőként, az állattenyésztési kerületi felügyelőségek felállításával (1896) indult meg. Az állategészségügyi rendészet állami feladattá válásával pedig a folyamat továbbterjedt.

E szakigazgatási terület keretében történtek a legelőremutatóbb egyszerűsítési törekvések – figyelemmel a szakszerűségi és hatékonysági követelményekre. Korszerű újítást jelentett az **erdészeti igazgatás** átszervezése. Az ezt végrehajtó 1935. évi IV. tc. mind magánjogi, mind igazgatási szempontból korszerű alkotás volt. Biztosította – a magángazdaságokban is – az erdőállomány védelmét az erdőknek üzemterv szerinti kezelését és a szakértő személyzet alkalmazására vonatkozó rendelkezések végrehajtását. A törvény végrehajtására született rendelet 6 erdőigazgatóságot és 22 erdőfelügyelőséget szervezett. Alsó fokon erdőfelügyelőségek, középfokon erdőigazgatóságok alakultak, felsőfokon a miniszter járt el. A kincstári erdőket az erdőigazgatóságok alá rendelt erdőhivatalok (26) kezelték. A miniszter véleményező szerve erdészeti ügyekben az Országos Erdőgazdasági Tanács volt.

A XX. század harmadik évtizedében további minőségi változást az **Iparügyi Minisztérium** szervezése jelentette. A Kereskedelemügyi Minisztérium ügykörét (1935-ben) ugyanis – kettéosztották ipari, valamint kereskedelmi és közlekedésügyi ügyekre. Az iparügyi minisztériumhoz tartozó szervek között említendő a Lakásépítési Állandó Bizottság (LÁB). Eredetileg a népjóléti minisztériumhoz tartozott, csak ennek megszűnte után került át a kereskedelmi minisztériumhoz, majd az iparügyhöz. A családi házépítések előmozdítására alakult, s azért létesült, hogy a lakásépítéseknek államsegéllyel történő előmozdítását – a nyújtható építési hiteleket elbírálja és engedélyezze. Az iparügyi minisztérium ügykörébe került még a hatósági munkaközvetítés, amelyet Budapesten az Állami, – másutt Hatósági Munkaközvetítő Hivatalok láttak el, amelyek felett a közvetlen felügyeletet a budapesti Állami Munkaközvetítő Hivatal gyakorolta. A munkavédelemre az iparfelügyelők ügyeltek, mely szervezetet már 1893-ban törvény létesített. A bányahatósági jogkör is az iparügyi minisztérium ügykörébe tartozott. A bányászati közigazgatást I. fokon a bányakapitányságok (budapesti, miskolci, pécsi és salgótarjáni), II. fokon az iparügyi miniszter látta el. Az iparügyi minisztérium végezte a mérnöki kamara, valamint az ipartestületek felügyeletét is.

A kereskedelemügyi minisztérium ügykörében maradt a külkereskedelem, az idegenforgalom, a közlekedésügy (beleértve az útügyet, közlekedési vállalatokat) és a posta. Ezek közül a külkereskedelemben jelentős szerepe volt a m. kir. tengerészeti hivatalnak (1921. évi L. tc.), amely a magyar tengeri kereskedelmi hajók lajstromozását látta el. Újonnan felállított szerv volt az idegenforgalom egységes megszervezésére, felügyeletére, valamint az idegenforgalom fejlesztésével foglalkozó szervezetek és alakulatok együttműködésének biztosítására az 1928-ban létrejött Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács, illetve ennek Intéző Bizottsága. A közutak építését, kezelését és fenntartását pedig az államépítészeti hivatalok végezték a közúti kerületi felügyelők felügyelete alatt (1890. évi I.tc.) A kereskedelmi és iparkamarák is a kereskedelemügyi miniszter felügyelete alá tartoztak.

Irodalom:

ATZÉL Elemér: *A magyar egészségügyi közigazgatás kézikönyve.* Budapest, Közigazgatási Szakkönyvek Kiadóvállalata, 1937.
CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Bp.1976.;
FÁBIÁNNÉ KISS Erzsébet: *A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848-1849-ben.* In: Századok, 1976/2.
PARÁDI József (főszerk.): *Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon, 1849-2005.* Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történet Tudományos Társaság, 2011.
PATAKY Ernő: *A földművelésügyi szakigazgatás története 1867-1948.* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1970.
PATAKY Ernő: *Közigazgatás, földmüvelésügyi szakigazgatás, agrárszervezet, érdekképviselet: történeti elemzés Széchenyi Istvántól 1947-ig.* Budapest, Szövorg Nyomda, 1983.
PÁLVÖLGYI Balázs: *Kihívás és válasz. Az „állami" közegészségügy megteremtése a dualizmus időszakában*. In: Opus magistrale Universitas Győr, Győr, 2008.
PÁLVÖLGYI Balázs: *A Belügyminisztérium és az Országos Közegészségi Tanács helye a közegészségügyi igazgatás működésében Magyarországon (1867-1914).* In: MEZEY Barna, RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Gondolat, 2006.
TAKÁCS Imre: *Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák-Magyar Monarchia korában 1867-1918.* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1989.

23. A többfokozatú területi igazgatás: megye, járás, községi modell. A középszintű és helyi igazgatás

(Máthé Gábor)

A **területi igazgatás** többfokozatúsága, a középszintű igazgatás területének és szervezetének, továbbá a város és község viszonyának meghatározása a polgári állam kiépítésében döntő kérdésként szerepelt.

A liberális reformok képviselői a **megye** szerepének megítélésében egyértelmű álláspontot képviseltek. *„A megye sem más, mint helyhatósági szervezet és addig erős, biztos, ameddig tisztán az önkormányzat elvét valósítja meg."* (Eötvös József)

„... a megyék nem koordinált testületek a status hatalom irányában, hanem olyan testületek, amelyek az összes kormányzati rendszernek alkatrészét képezik, amelyeknek az állam a kormányzat célszerűsége tekintetében is autonómiát adott, továbbá a megyék nem föderatív részei az összes államnak, s nem bírhatnak az államtól elkülönzött, vagy azzal éppen ellenkező jogokkal ..." (Deák Ferenc)

Az önkormányzat elvének megvalósítását az 1870-71. és az 1886. évi törvényhatósági törvények fejezték ki. A jogalkotás állomásai az önkormányzatok fokozatos visszaszorítását reprezentálják. Míg a harmadik szakaszt az 1891. évi XXXIII. tc. fémjelzi, ami az autonómia nyílt felszámolását, az államosítást tartalmazza. A rövid, két szakaszból álló törvény szerint a vármegyékben a közigazgatás állami feladat, amit a kinevezett állami tisztviselők hajtanak végre. A nevezetes törvényt (Lex Szaparyana) a koalíciós kormánynak hatályon kívül kellett helyeznie (1907).

Az **államosítási tendenciák** mellett, a másik szembetűnő sajátosság, hogy a város jogi fogalmát száműzték, s csupán a községet ismerték el a törvényhozásban. Mint ismeretes, az 1848-as forradalmi átalakulás időszakában született tétel: a szabad állam alapja a szabad község – új helyzetet teremtett. Míg a feudális korszak ismerte a városokat, mezővárosokat, s ezek különböző válfajait, addig periódusunkra egy új fogalmat mint egyedülit és kizárólagost; a **község** jogi fogalmát hirdették meg. Az egyetlen különbség a községek között csupán fokozati volt, mégpedig a kisebb községek és a magasabb kommunális kötelékek között egy járási (vagy tartományi) szinten. A község új jogi fogalma így a város feudális felfogásának polgári liberális antitézisét testesítette meg. A város jogi fogalma azonban mégsem tűnt el teljesen a jogi szabályozásból. A törvényhatósági jogú város a megyei szerkezettel egyeztetésre került.

A múlt század 80-as éveitől a közigazgatást a specializált szakfeladatok differenciálódása jellemezte. A feladatok és módszerek a községi törvények elveit kikezdték. Az újonnan kiadott építésügyi, közegészségügyi stb. előírásokban már más mércével mérték az egyes települések közigazgatási feladatainak ellátását. Ha egy városi település az újonnan keletkezett igazgatási feladatok tárgyának bizonyult, a városnak önálló jogi fogalomként kellett megjelennie, bár inkább urbanisztikai, mint jogi értelemben. A különböző ösztönzések közül, amelyek a város új felfogását életre hívták, egy új tudományág: az urbanisztika volt kiemelkedő. Az urbanisztika a városok felépítésének technikai problémáit igyekezett a szociológiai és szociálpolitikai kérdések széles körében felkutatni. Noha az urbanisztikai álláspontok tükröződtek az egyes közigazgatási törvényekben, megteremtve a város új jogi felfogásának előfeltételeit, mégis az urbanisztikai elmélet és a gyakorlati törvényhozás között továbbra is megmaradt a hagyományos jogi konstrukció.

A törvényhatóságok

Az 1870., 1886. évi törvények a középszintű igazgatás szerveként a törvényhatóságot: a vármegyét és a törvényhatósági jogú (thj) várost jelölték ki. A közigazgatás alsó fokán a községi törvények értelmében, a fokozatonként elkülönülő községek helyezkedtek el.

A vármegyék

A megyei önkormányzat, az első szabályozásnál mind a szabályrendelet-alkotás, mind a jogalkalmazás terén alig korlátozott, mivel a kormány beavatkozásának csupán az érdekeltek fellebbezése esetén volt helye, jóváhagyását pedig, eltekintve a hivatalszervezéstől, csak a pénzügyi tárgyat érintő határozatok igényelték.

A törvényhatóságok belső szervezete lényegében a cenzusos országgyűlési választójogon és a virilizmuson felépült törvényhatósági képviseletből, s kezdetben a választott, szakképzettség elsajátítására nem kötelezett tisztviselőkből állott.

Az 1886. évi XXI. tc. alapvető változtatásokat eszközölt, amit az is kifejez, hogy az előző szabályozást részben beépítve az új szövegbe, azt teljes egészében hatályon kívül helyezte. A megye hatáskörét: belügyeinek önálló intézésére az állami közigazgatás közvetítésére, s a politikai ügykörre szorította.

A megye testületi szervét a **törvényhatósági bizottságot** továbbra is a választott és a virilista tagok fele-fele arányban alkották. A választójogi novella nyomán viszont a feltételeket súlyosbították. A nyers virilizmus intézménye, a legtöbb adót fizetők kijelölt összességét jelentette. A közgyűlés kompetenciájába a vármegyei költségvetés megvitatását, a tisztségviselők megválasztását, a szabályrendelet-alkotást vonták. A törvényhatóságok élén a

kormány megbízottjaként működő, az uralkodó által kinevezett főispán igen kiterjedt jogkört kapott. Ugyanis, ha a főispán valamely közgyűlési határozatot törvénybe vagy miniszteri rendeletbe ütközőnek, avagy az állam érdekeire sérelmesnek vélt, úgy annak felülvizsgálat végett történő felterjesztését elrendelhette. Az ilyen határozat csak a miniszteri jóváhagyás után volt végrehajtható. Főispáni mérlegeléstől függhetett továbbá a törvényhatóság első tisztviselőjének, az alispánnak az intézkedése is. Amennyiben ez vitatható volt úgy a főispán a kivételes jogkör alapján elrendelte a másirányú végrehajtást, az esetleg ellenszegülő tisztviselőket pedig felfüggesztette. Az ilyen törvénytelen rendeletek, eljárások ellen kaptak panaszjogot (garanciális panasz) a törvényhatóságok.

Az adminisztratív gyámkodás kiterjesztését a szabályrendeletek bemutatási záradékkal történő elláttatása, valójában jóváhagyási kötelezettsége, sőt a saját hatáskörben hozott szabályrendeletek ideiglenes jellegű pótlása, a kormányzat félreérthetetlen szándékát példázta. Ez a beavatkozás a községi önkormányzat felé is kiterjedt. Míg az 1871. évi községi törvény szerint a megye a község belügyeibe (fellebbezésen kívül) csak olyan esetekben avatkozhatott, ha azt a község képviselőtestülete igényelte.

Az új rendezés ezt akkor is megengedte, ha a közbiztonság és a közigazgatás érdekei megkívánták, vagyis bármikor. Az *„adminisztratív tutela”* újabb példáját szolgálta az az intézkedés, amely a községekben a bíró, a jegyző, az orvos kijelölésének jogát kivette a képviselőtestület kezéből és azt a főszolgabíróra, mint a tisztújító szék elnökére ruházta. S végül az új törvény a községi elöljáróságot az állami hatóságokkal is közvetlen alárendeltségi viszonyba helyezte. A megelőző tc.-ben az elöljáróság csak a képviselőtestület határozatait, és a törvényhatóság rendeleteit volt köteles végrehajtani. A módosítás viszont kiterjeszkedett mindazokra a teendőkre, amelyeket a törvények és felsőbb hatósági rendeletek a községekre ruháztak.

A törvényhatóság első tisztviselője az **alispán** volt, aki a vármegyei közigazgatást vezette, minden ügyben eljárt, amit nem utaltak más szerv hatáskörébe. A belső tisztviselőkhöz sorolandók továbbá: a főjegyző, a tiszti főügyész, az árvaszéki elnök és az állami szakigazgatás beosztott tisztviselői. A megye külső tisztviselői: a főszolgabírák, szolgabírák a járásban teljesítenek szolgálatot. A járás nem testületi szerv. A főszolgabíró a községek felügyeletét, irányítását látja el, hatósági jogkörben pedig elsőfokú fórum.

A vármegyében működő másik jelentős testületi szerv az 1876-ban életre hívott **közigazgatási bizottság**. Alapvető funkciója a koordináció biztosítása az önkormányzati igazgatás és a kihelyezett állami szakigazgatási (dekoncentrált) szervek között. E fórum elnöki tisztét is a főispán látta el. A bizottság az önkormányzati közigazgatás tisztviselőit, az állami szakigazgatás vezető tisztviselőit (adófelügyelő, tanfelügyelő, államépítészeti hivatalfőnök stb.) és a törvényhatósági közgyűlés által választott, delegált tagokat fogta össze. Felügyeleti, fegyelmi és közigazgatási fellebbviteli jogkört gyakorolt.

Az elsőt a koordinációval valósította meg. Havonként ülésezett, a közigazgatási ágak vezetői itt mutatták be jelentéseiket. Fegyelmi hatóságként első fokon saját tagjait érintően, míg a tisztviselők, alkalmazottaknál másodfokú hatóságként szerepelt. A fellebbvitelt – törvények alapján – plénumon és albizottságokban végezte (pl.: közegészségügy, gyámügy, adóügy, iparügy stb.)

A „városok”

Vázoltuk, hogy a városokat csupán törvényhatósági keretben és községi fokozatban ismerték el a törvények. A törvényhatósági jogú város első és másodfokon látta el a közigazgatás intézését. Szerepköre a megyével rokon volt. Testületi szerve a városi tanács, első tisztviselője a polgármester. Vezető tisztviselői: a polgármester helyettesek, főjegyző, tanácsnokok, árvaszéki elnök, tiszti ügyész.

A városi igazgatásra jellemző az ügyosztályrendszer: azaz a tisztviselőknek az egy-egy közigazgatási ágazatot, vagy szakjellegű funkciót vezető tisztviselő köré, ügyosztályban történt csoportosítása. Általános: a pénzügyi, katonai, oktatási, mérnöki, egészségügyi stb. ügyosztály.

A városoknak szemben a megyével, jelentős magánvagyonuk is volt. Ehhez járult még, hogy a városok a közvetett államadókra is vethettek ki pótadót, továbbá a város területén illetékeket, helypénzeket, vámokat szedhetett, s végül az állam által igénybe nem vett új adókat hozhatott be.

A városok erőteljesebb fejlődésével azonban az egyre növekvő közigazgatási költségeik mellett, a saját szükségleteikre, különösen a csatornázási, útépítési, vízvezetéki, világítási beruházásokra felvett kölcsönök kamata költségvetésüket megterhelte. Adóztatási jogukat pedig az egyre súlyosbodó állami adórendszer veszélyeztette. Ezekre tekintettel a városok kezdeményezték állami segélyezésüket, amit a kormányzat a városok fejlesztéséről szóló törvényben (1912) akceptált. A törvény jogot adott arra is, hogy a városi üzemek igénybevételéért a város használati díjakat és járulékokat szedhetett.

Fővárosi Közmunkák Tanácsa;
Budapest törvényhatósága

A törvényhatósági törvények az ország fővárosát nem érintették. A „három város” egyesítését megelőzően azonban a törvényhozás egy speciális szerv felállításáról rendelkezett.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának általános feladatát az 1870. évi X. tc.

- az egész fővárosra, vagy egyes városrészekre kiterjedő szabályozások előkészítésében, a szükséges mérnöki felvételek elrendezésében, s ellenőrzésében, a tervekre vonatkozó pályázati programok kidolgozásában;
- a nagyobb rendezési munkálatok végrehajtásának irányításában
- az úthálózat meghatározásában, valamint
- az építésügyi javaslatok kidolgozásában jelölte meg.

Az elnök, alelnök vezetésével működő 18 tagú testületbe 9 főt a kormány nevezett ki, 9-et pedig Pest és Buda szabad kir. városok közgyűlése delegált.

A Tanács, a főváros ipari kereskedelmi és közlekedési centrummá válását előmozdítandó a szükséges beruházásokra sorsolási kölcsönt vett igénybe. A kölcsönből létesített vállalatok fenntartására, a jövőbeni fejlesztésekre, végül saját kiadásainak fedezésére, a kisajátításból származó összegekből fővárosi pénzalapot létesített. Részben ennek az alapnak a segítségével épült ki a dunai rakpart, a Nagykörút, a mai Andrássy út, s ez tette lehetővé a Margit-sziget fővárosi tulajdonba vételét.

A Közmunkák Tanácsa – a fentieken túl – másodfokon építésügyi hatóságként is eljárt. A Duna parti városok középítési bizottságának tervei csak a Tanács jóváhagyásával voltak végrehajthatók. Véleménykülönbség esetén, a vitás kérdésekben a Belügyminisztérium döntése volt az irányadó.

A fővárosi törvényhatóságot: Buda-Pest és Óbuda mezőváros, valamint a Margit-sziget egyesítésével (Buda-Pest főváros néven) az 1872. évi XXXVI. tc. rendezte.

A törvényhatóság a törvények korlátai között gyakorolta az önkormányzatot, az állami közigazgatás közvetítését, foglalkozhatott továbbá közérdekű és országos ügyekkel, az ezekre vonatkozó állásfoglalásait közölhette a kormánnyal. Megillette a tisztviselők választásának joga, gondoskodott költségei fedezetéről (a közvetett államadókra pótadót vethetett ki), végül önkormányzati hatáskörének korlátai között szabályrendeleteket alkothatott. A törvényhatóság egyetemét, a 400 tagból álló bizottság képviselte. A bizottsági tagok felét a legtöbb egyenes adót fizetők sorából, a másik felét pedig az összes választók közül választották. A törvényhatósági választójog feltételeként – a többi között az országgyűlési képviselői

választójogosultság mellett, meghatározott vagyoni és műveltségi cenzust, valamint 2 évi helyben lakást írtak elő.

A bizottság (közgyűlés) hatáskörébe: a szabályrendeletalkotás, a közigazgatási és a választókerületek kialakítása, a költségvetés és zárszámadás elfogadása, a tisztviselők választása, új hivatalok felállítása, továbbá a tanácstól fellebbezett ügyek (másodfokon) és a kerületi elöljáróságoktól fölterjesztett ügyek /harmadfokon/ elbírálása tartozott. Közgyűlést szükség szerint, de évenként legalább két alkalommal kellett tartani. Az ügyrendet szabályrendelet állapította meg.

A főváros élén a **főpolgármester** állt, akit az uralkodó által – be lügyminiszteri ellenjegyzéssel – jelölt három személy közül a közgyűlés 6 évre választott. Mint a végrehajtó hatalom képviselője az önkormányzati és az állami közigazgatás érdeke fölött őrködött. Valójában a kormány intencióit érvényesítette és a főispánhoz hasonlóan, jogköre igen kiterjedt volt. A rendeletek végrehajtásában kivételes hatalmat élvezett. A nem engedelmeskedő tisztviselőket felfüggeszthette. Kivételt csupán a polgármester jelentett, akit csak belügyminiszteri jóváhagyással vonhatott eljárás alá. Sérelmes intézkedései ellen ugyanakkor a törvényhatóság a képviselőháznál kérhetett orvoslást.

A törvényhatóság másik testületi szerve a fővárosi tanács volt. A tanács az önkormányzati és állami közigazgatás körében végrehajtó szervként működött, s eljárt mindazokban az ügyekben, amelyeket a törvények, szabályrendeletek első- és másodfokon hatáskörébe utaltak. Különös feladatát a főváros közvagyonának, közjövedelmeinek nyilvántartása, a fővárosi pénztárak, valamint a törvényhatóság felügyelete alatt levő pénzalapok kezelése képezte. A tanács elnöki tisztét a polgármester töltötte be; lényegében az alispáni szerepkört valósította meg. Tagjai – a közgyűlés által megállapított létszámban – az alpolgármester(ek) és tanácsnokok voltak. A tanácsban a közigazgatási ágak szerint ügyosztályok szerveződtek. Az osztályokra tagozódást a tisztikar és a kezelőszemélyzet számát, fizetését, továbbá az önkormányzati körben hozott határozatokat tekintve, a fellebbezés módját – belügyminiszteri jóváhagyással – szabályrendelet határozta meg.

Kerületi igazgatás

A fővárosról szóló törvény alapján, az akkor 280.000 lakosú nagyvárost 10 kerületre osztották. Az önkormányzati joggal nem rendelkező kerületekben, a hivatali teendők ellátására elöljáróságokat szerveztek. Az elöljárót a törvényhatósági bizottság, s az őt segítő esküdteket a kerületi választópolgárok választották meg. Az elöljáróság közvetlenül a fővárosi tanács irányítása alatt állott.

A kerületi igazgatás jelentősebb reformjára 1893-ban került sor. Ez a jogi rendezés mintegy négy évtizedre meghatározó volt. Az 1930. évi XVIII. tc. (székesfővárosi törvény) pedig e hatáskört már a törvényhozásnak tartotta fenn, s e kerületek számát az induló 10-ről 14-re emelte fel.

Az 1893. évi XXXIII. tc. kettős változást hozott: egyfelől bővítette az elöljáróság hatáskörét, másfelől a kerületi választmány létesítéséről rendelkezett. Az előbbit tekintve a hatáskörébe vont ügyekben, mint elsőfokú közigazgatási hatóság járt el. Szükségleteiről költségvetési előirányzatot készített. Átengedett hatáskörben – a tanács helyett – egyes építésügyi jogosítványokat gyakorolt, ellenőrizte a közmunkálatokat, vásárrendészet és felügyelet illette meg, továbbá vezette a tanügyi, a szegényügyi, a közsegélyre szorulókkal kapcsolatos nyilvántartásokat, végül pedig a kerületi lakosok személyi viszonyaival összefüggő bizonyítványok kiállítása terhelte. A kerületi választmányt mint újonnan felállítandó, legfeljebb 24 tagú testületi szervet a kerület választói, a községi választók sorából, titkos szavazás útján, 6 évi időtartamra választották. A kerületet érintő ügyekben, a fővárosi törvényhatóság felé javaslattevő szerv elnöki tisztét, az elöljáró látta el. A kerületi elöljárókat és a hozzá rendelt szaktisztviselőket (tiszti orvos, állatorvos, mérnök, műszaki személyzet, városbíró) a törvényhatósági bizottság élethossziglan választotta stb. Elöljáró csak az a személy lehetett, aki

az 1883. évi I. tc.-ben foglalt képesítési előírásoknak megfelelt, s ha a közszolgálatba, mint *„újonnan érkezett”,* az 50. életévét még nem töltötte be. A kerületben a bíráskodási funkciót az elöljáró mint kihágási bíró és a községi bíráskodást pedig a kerületi városbíró gyakorolta.

A községek

A községek jogállásuk szerint három kategóriába voltak sorolhatók. Az elsőfokú bírói joghatósággal felruházott mezővárosok utódai a **rendezett tanácsú városok** közvetlenül a megye alá tartoztak. A törvényhozás a külön községi jegyzőt tartó, de rendezett tanáccsal nem bíró mezővárosokat, falvakat **nagyközségek**ké; a közös jegyzőt tartó helységeket pedig **kisközség**gé minősítette. A kis- és nagyközségek a járási szervezet részét képezték, a megyével a főszolgabíró útján volt kapcsolatuk. Minden területnek valamelyik községhez kellett tartoznia. A községhez tartozást a személyi kötelék is kifejezte. Ezt a célt szolgálta a községi illetőség intézménye.

A község a törvény korlátai között önállóan intézte belügyeit, s végrehajtotta a törvénynek, a kormánynak és a törvényhatóságoknak az állami és az önkormányzati igazgatásra vonatkozó rendelkezéseit. Hatásköre kiterjedt a községi utakra, iskolákra, a mezei- és tűzrendészetre, a szegényügyre.

A községi képviselőtestület (rendezett tanácsú városnál városi tanács) végrehajtó szerve a községi elöljáróság volt. Az elöljáróság az egyedi tisztviselők (bíró, jegyző, esküdtek, közgyám, orvos) gyűjtőfogalma, külön hatáskörrel nem bíró szerv. A képviselőtestületnek megközelítően az a funkciója, ami a törvényhatósági bizottságnak a törvényhatóságokban. A rendezett tanácsú városok a törvényhatósági jogú városok szervezetével voltak párhuzamba állíthatók; elsőfokú igazgatási, gazdálkodási jogkört kaptak. A városok fejlesztéséről szóló törvény (1912) alapján minden község, s rendezett tanácsú város segélyezésben részesülhetett, ha felvette a magasabb fokozatú szervezetet és feladatkört. Az újabb részlettörvények az államigazgatási teendők legnagyobb részét az adóbeszedéstől az állategészségügyig, végső soron, a község kötelezettségévé tették, aminek következtében teendői nagymértékben megszaporodtak, de tulajdonképpen csak egy képzett tisztviselője volt, a jegyző, illetve kőrjegyző. Ennek képesítési feltételeit lassanként egyre magasabbra emelték, de ő ezzel abszolút fölénybe került a többnyire képzetlen tagokból álló képviselőtestülettel szemben.

Változások a közép- és helyi szintű igazgatásban

Az alábbi változások történtek az önkormányzati szervezetben a két világháború közötti időben. Középfokú szervezet maradt a dualista korban kiépült törvényhatóságok szervezete, amely vármegyei és városi törvényhatóságokból állt. Alsó szinten változatlanul a községek álltak. Ezek közül a kis- és nagyközségek – épp úgy, mint az előző korban – a járás felügyelete alá voltak sorolva, mely a megyének a községek fölé kihelyezett szerve volt.

A vármegyei beosztás és hatáskör kiterjedt tehát az ország egész területére, csupán Budapest székesfőváros és a törvényhatósági jogú városok voltak joghatóságuk alól kivéve. A XIX. században történt területrendezés után a társországok vármegyéinek leszámításával, a szorosan vett magyar (korona joghatósága alatti) területen 63 vármegye volt. A trianoni békeszerződés azonban mindössze 33 vármegyét hagyott az országnak, de ezek közül csupán 10 maradt sértetlen állapotban, míg 23 ún. csonka-vármegye lett. Az 1923. évi XXV. tc. *„ésszerűségi okokból”* ezeket a csonka vármegyéket egyesítette, s így összesen 25 vármegyei törvényhatóság lett csupán. Az egyesített vármegyéket *„közigazgatásilag egyelőre egyesített”* (k.e.e.) vármegyéknek nevezték.

A városi szervezetben a harmadik községi fokozat, a rendezett tanácsú város – a testület megszűnésével, s hatáskörének a polgármesterre történő átruházásával – megyei várossá alakult.

Budapest székesfővárost ugyancsak több törvényi módosítás érintette. Elsőként a törvényhatósági bizottság újjáalakítását elrendelő (1920. évi IX. tc.) szabályozás említendő.

A kardinális változást – a közigazgatás rendezésével párhuzamosan – a fővárosi törvény reformját reprezentáló 1930. évi XVIII. tc. jelentette. A törvény hatályon kívül helyezte a releváló 1872. évi XXXVI. tc.-et és a főváros igazgatásának három általános jellegű központi szervét hozta létre (törvényhatósági bizottság, törvényhatósági tanács, polgármester). A polgármester hatásköre jelentősen bővült, a régi fővárosi tanács jogkörét kapta meg. Az 1934. évi fővárosi novella pedig az egyszemélyi vezetés erősítésére újabb intézkedéseket hozott.

A XX. század első felében azonban a gazdasági válság nyomán a racionalizálási tendenciák is megerősödtek, s a hasznosság és eredményesség az igazgatás működésének követelményeivé váltak, aminek az 1929. évi XXX. tc. – a közigazgatás rendezéséről – kívánt megfelelni. A törvény négy fő részből állt, melyhez a vegyes és az életbeléptetést elrendelő V. rész járult. Az I. részben, mely az önkormányzati bizottsági tagok számát: a vármegyékben az eddigi 600 helyett 150-450-ben, a városi törvényhatóságokban 400 helyett 120-180-ban állapította meg. A nyers virilizmust megszüntette. A virilis tagok száma egyenlő volt az összes választó által választott tagok számával, de mindegyik az eddigi fél-fél arány helyett 2/5-2/5 arányban lett a törvényhatósági bizottságokban képviselve, míg az ötödik 1/5-öd más jogcímeken (örökös tag, érdekképviselet, szakszerűség, tisztviselői tagok) került be a törvényhatósági bizottságba.

A törvény a közigazgatási ügyekben hozott határozatok ellen csak egyfokú fellebbvitelt engedett meg, s a másodfokú határozat ellen csupán jogszabálysértés esetén biztosított felülvizsgálati kérelmet.

A törvény III. része az egyes önkormányzati tisztviselők és alkalmazottak személyi és szolgálati viszonyairól rendelkezett. „Emelni akarta a vármegyei tisztviselők szellemi színvonalát”, alaposabbá kívánta tenni az elméleti és a gyakorlati képzést. A törvény bevezette fogalmazási tisztviselők részére a közigazgatási gyakorlati vizsgát, melynek végrehajtását ténylegesen az 1933. évi XVI. tc. rendelte el.

Végül a törvény IV. része az önkormányzati tisztviselők elleni fegyelmi eljárást szabályozta. A fegyelmi jogszolgáltatás terén új intézményt teremtett a végső fokon ítélkező fegyelmi bíróság megszervezésével, amely a belügyminiszter elnökletével két közigazgatási bíróból és két belügyminisztériumi főtisztviselőből állott.

A testületi önkormányzatok

A közigazgatástudomány testületi önkormányzatoknak az érdekképviseleteket, kamarákat nevezi, amelyek a magyar közigazgatásban is szerepet vittek, s törvény vagy más jogszabály alapján elláttak bizonyos állami funkciókat. Közvetlenül a kiegyezés után hívták életre a kereskedelmi és iparkamarákat (1868. évi VI. tc.), ezt követték 1874-ben előbb az ügyvédi (1874. évi XXXIV. tc.), majd a közjegyzői kamarák (1874. évi XXXV. tc.), s ilyenek voltak az egykori feudális céhek helyébe lépő, de most már az iparszabadság alapján szervezett ipartestületek (1884. évi XVII. tc.) 1920-ban a mezőgazdasági kamarák intézményét (1920. évi XVIII. tc.) rendszeresítették. A korszak elején még a mérnöki kamara felállítására került sor, egyelőre azonban csak Budapesten (1923. évi XVII. tc.) Az érdekképviseletek nagyobb szerepet ez időben nem kaptak, bár az állami szervezetbe való beépülésük fokozódott. Előbb a felsőházi törvény (1926. évi XXII. tc.) biztosított az újonnan szervezett felsőházban tagsági helyet a mezőgazdaság, a kereskedelem, az ipar, az ügyvédi, közjegyzői és mérnöki kamarák választott képviselőinek a törvényben meghatározott keretben, majd a közigazgatás reformjáról szóló 1929. évi XXX. tc. – mint azt említettük – a törvényhatósági bizottságokban (hasonlóképpen a fővárosi törvény 1930. évi XVIII. tc.) az érdekképviseleteknek ugyancsak helyet tartott fenn.

Az intézmény kiterjesztését a kormányzó 1935. évi országgyűlést megnyitó trónbeszéde fémjelezte. Így a meghatározó szabályok az 1936. évi I. tc.-kel életre hívott orvosi kamarák, majd a mezőgazdasági érdekképviseletekről szóló 1920. évi XVIII. tc. kiegészítéséről és módosításáról rendelkező 1937. évi XVII. tc. Eredeti feladatkörük, a szakmai érdekek védelme,

a fasizmus előretörése folytán Magyarországon is egészen eltorzult és a jogegyenlőség megcsúfolásának kíméletlen eszközévé váltak. A zsidótörvények korlátozó rendelkezései szinte legjobban a kamarai rendszerben érvényesültek. A kamarák tehát ezzel az emberi szabadságjogokat megfosztó drasztikus erőszakszervvé váltak. Ez érvényesült az 1938. évi XV. tc.-kel létrehozott sajtókamarában, majd az 1940. évi XIX. tc.-kel életre hívott művészeti kamarákban is.

Az érdekképviseletek érvényesülése jelentkezett, – mint azt a magyar közigazgatás-történettudomány kiváló művelője Csizmadia Andor professzor hangsúlyozta – Teleki Pál miniszterelnök 1940-ben készített alkotmánytervezetében is, amelyben az alsóházban – a területi alapon közvetett választás talán kiküldött képviselők mellett – 40%-ban hivatásrendi alapon, ugyancsak közvetett választás útján kiküldött képviselők foglaltak volna helyet. Teleki tervezete szerint az érdekképviseletek a parlamenti képviseltetésen túl *„az anyagi államigazgatás szerves részei”* lettek volna, melyek *„az államgépezettel összefonódva a termelés szabályozását az egyéni gazdaságokig le (!) szolgálják és irányítják.”*

Irodalom:

ALSÓ László: *A községszervezés alapelvei. A községek szervezeti beosztásának racionális rendezése.* Budapest, Házi Nyomda, 1935.
ÁGOSTON Péter: *A vármegye.* Budapest, Világosság Nyomda, 1912.
BÓNIS György – DEGRÉ Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971.
CONCHA Győző: *A municipális rendszer jelen állása Európában*. In: *Hatvan év tudományos mozgalmai között.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1928-1935. I. kötet
CSIZMADIA Andor: *A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban. Kolozsvár, 1941.*
EGYED Ákos: *Falu, város, civilizáció**:** fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből, 1848-1914.* Kolozsvár, Kriterion, 2002.
EGYED István: *Vármegyei önkormányzat.* Budapest, Eggenberger, 1929.
EREKY István: *A magyar helyhatósági önkormányzat**:** vármegyék és községek.* Budapest, Grill, 1908.
GERGELY Jenő (szerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-1998*. Budapest, L'Harmattan, 2004.
HENCZ Aurél: *Területrendezési törekvések Magyarországon**:** az államigazgatási jogi szabályozás aspektusából***.*** Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.;
MÁRTONFY Károly: *A magyar közigazgatás megújulása.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1940.
MÁRTONFY Károly (szerk.): *A mai magyar honvédelmi igazgatás: a 9. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai.* Budapest, Állami Nyomda, 1943.
NAGY Endre: *A centralisták és a municipalisták vitája.* In: Magyar Közigazgatás, 1991/11.
SCHWEITZER Gábor: *Az önkormányzatiság színe és fonákja: A fővárosi törvényhatósági bizottság szabályozása 1920 és 1930 között.* Budapest, L'Harmattan, 2010.

24. A képesítési és minősítési rendszer

(Máthé Gábor)

A közigazgatás személyi állománya szakképzettségének általános rendezését az ipari forradalom korában már nem odázhatták el a polgári kormányok. Mint arra a hivatásos közszolgálat kialakulásánál utaltunk, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az erőteljesen szakosodó közigazgatás a jól képzett professzionalistákat nem nélkülözheti.

Európában a múlt század második felében sorra születtek meg a korszerű kvalifikációt tartalmazó törvények. A német nyelvterületen a jogi végzettséget követő gyakorlati idő elteltével, a képességi-szakvizsga vált követelménnyé. Angliában és Franciaországban pedig a versenyvizsgák intézménye honosodott meg. A francia közigazgatás közismert klasszikus tételének: *„Kormányozni lehet távolból is, de jól igazgatni csak a helyszínen lehet*" - konzekvenciáit, a magyar törvényhozás megkésve és következetlenül vonta le.

Hazánkban a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztásával a jogi képzettséggel rendelkezők jelentős része ugyanis kikerült a közigazgatásból. Így a pálya, jóformán a kedvező családi összeköttetésekkel és főleg a szakképzettséggel nem rendelkezők tábora lett. E helyzeten a köztörvényhatóságokról szóló 1870. évi XLII. tc. sem változtatott lényegesen, mivel a törvényhatósági tisztviselői állások közül a külön szakképzettséghez kötelezett orvoson, állatorvoson és mérnökön kívül, csak a főjegyzői, árvaszéki elnöki, s tiszti ügyészi állást kötötte jogi minősítéshez, illetőleg ez utóbbit ügyvédi oklevélhez. Kedvezőbb volt viszont a községi törvény (1871. évi XVIII. tc.), amely a jegyzői állást a törvényhatóság által kiküldött állandó szakbizottság előtt teendő jegyzői szigorlathoz kötötte. A törvény nyomán kiadott belügyminiszteri szabályzat a községjegyzői szigorlat tárgyait és az eljárást állapította meg. Az írásbeli és szóbeli szigorlat felölelte a szakigazgatást, a községi ügyvitelt és gazdálkodást, valamint a községi bíráskodásra vonatkozó ismereteket. A gyakorlati jellegű minősítés fogyatékosságai azonban csakhamar kiütköztek. Alapvető problémát ugyanis az jelentett, hogy a vizsgára bocsátást olyan személyek is kérhették, akik semmiféle elméleti és gyakorlati képzettséggel nem rendelkeztek. Végül nem szolgálta a követelményrendszer érvényesülését az sem, hogy a minősítés nem volt országos érvényű, s azt, az a törvényhatóság ismerte csupán el, amelyik a vizsgát kivette. Ezt a körülményt a jegyzőképzés intézménytörténetét feldolgozó tanulmányában, Hencz Aurél azzal magyarázza, hogy a szigorlatok azért nem lehettek országos érvényűek, mert a kor közigazgatása nagyobbrészt statútumokon nyugodott.

A közigazgatásban alkalmazottak szakképzettsége hiányában rejlő gondolatokat végre a köztisztviselők minősítéséről szóló törvény kívánta orvosolni. Az 1883. évi I. tc. – néhány, különösen pedig az önkormányzati tisztviselői törvénytől eltekintve – a polgári korszak egészére meghatározóvá volt. A törvény a különleges képesítéseken (orvos, mérnök, tanfelügyelet, bányahatósági tisztviselő, levéltárnok stb.) kívül

- az általános közigazgatásban a központi szervek (minisztériumok) fogalmazási szakában alkalmazottak;
- a vármegyékben az alispánok, a jegyzők és a szolgabírák; a törvényhatósági jogú városokban a polgármester, a rendőrkapitányok és a jegyzők (a fővárosban még az alpolgármesterek és tanácsnokok);
- a rendezett tanácsú városokban a polgármester számára
- képesítési követelményként az államtudományi államvizsgát, illetve ezzel egyenrangúan az államtudományi, vagy jogtudományi társaságot, az ügyvédi oklevél megszerzését írta elő. Egyben pedig rendelkezett arról is, hogy külön törvény alapján közigazgatási tanfolyam létesítésére adott felhatalmazást a kormánynak.

A közigazgatásban a jogi képzettség követelményének erősítését viszont a korabeli felsőfokú tanulmányi és vizsgarendszer nem szolgálta kellően. A képesítési kondíciókat maga az oktatás tette kétségessé. Az 1874. évi oktatási reform ugyanis a vizsgákra vonatkozóan, a bifurkáció elvének elfogadásával megbontotta az egységes jog- és államtudományi képzést. Annyit mégis meghagyott, hogy a jogtudományi, illetve az államtudományi tudorság elnyeréséhez az ellenkező államvizsga letétele is szükséges volt. A képesítési törvény – 1881-ben – ugyanakkor a közigazgatási fogalmazási szak számára az államtudományi államvizsgát és az államtudományi tudorságot önmagában minősítő erővel ruházta fel. Bár e vizsgák az egyes jogtudományi vizsgatárgyak egyes részeivel (peren kívüli eljárás, kihágási jog) kiegészültek, mégis a közigazgatási pályára lépők túlnyomó része a szorosan vett jogi

diszciplínákkal (magánjog, kereskedelmi jog, büntető jog) nem került kapcsolatba. A képzési rendszerből fakadó káros következmények felszámolása jegyében született későbbi tervezetek, majd az újabb oktatási reform eredményeként bevezetett harmadik (jogtudományi) alapvizsga lényegében kiküszöbölték a fent vázolt ellentmondásos szabályozást.

A képesítést rendező törvény a közszolgálati alkalmazás általános feltételeként: a magyar állampolgárságot, a büntetlenséget és az erkölcsi megbízhatóságot írta elő. Az ismertetett kvalifikáción túl, egyes állások betöltéséhez még külön kondíciókat, 2 évi gyakorlatot, továbbá gyakorlati közigazgatási vizsgát határozott meg. A gyakorlati vizsga kérdése ettől kezdve a közigazgatási reformtörekvések örökzöld témájává fejlődött. Noha szükségességével mindenki egyetértett, bevezetését nem siették el a különböző kormányok. Fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a parlament végül törvényi szabályozásra érdemesítse az intézményt.

Míg a magasabb fokú közigazgatási képesítés egyes kérdései vajúdásban maradtak, addig a községi jegyzők képzése a községi közigazgatási tanfolyamokat rendszeresítő 1900. évi XX. tc.-kel, megfelelő megoldásra talált. A tc. miniszteri indoklása helyesen ismerte fel a községi jegyző szerepének fontosságát:

„A községjegyző a közigazgatásnak végső láncszeme, kinek irodájában a község igazgatása mellett a törvényhatósági és állami közigazgatásnak jóformán minden szála, mint egy gócpontban összefut. A községjegyző azon felül, hogy az egész közigazgatásnak legalsó fokú végrehajtó közege, egyúttal községének hivatásszerű tanácsadója a törvények, rendeletek és szabályrendeletek magyarázója, a község szellemi vezetője, a községi lakosoknak az élet minden viszonyaiban gyámolítója. Belügyi, közoktatási, igazságszolgáltatási, közgazdasági, honvédelmi és adóügyekben, községi belügyekben, egyszóval a közigazgatás egész területén a nagyszámú és napról-napra szaporodó fontos teendőknek oly tömege nehezül a jegyző vállaira, hogy e teendők kellő elláthatása a köz- és magánjogi törvényeknek, az elméleti és gyakorlati adminisztratív ismereteknek megfelelő elsajátítása nélkül el sem képzelhető”

A községi törvény (1871) vizsgabizottsági rendszerének meghaladására időközben már egyes törvényhatóságok tettek kísérletet rövid életű jegyzői tanfolyamok beindításával. A képesítési szabályozás (1883) is előbbre lépett, megengedte, hogy a szigorlat letételét igazoló bizonyítványt a kiállító törvényhatóság területén kívül is elismerjék abban az esetben, ha a minősített jegyző (kör-, al-, segédjegyző) legalább három évig eredményesen működött. Azok száma pedig, akik a gyakorlati időt nem töltötték ki és más megyében nyertek alkalmazást, előírták, hogy az itt hatályban lévő statútumokból a kiegészítő vizsga letétele is elegendő.

A törvényhozás e kezdeményezések tanulságait értékelve határozott az állami jellegű községi közigazgatási tanfolyamokról. A felvételt gimnáziumi érettségihez, vagy ezzel egyenrangú középiskolai végzettséghez, továbbá jegyzői irodában eltöltött egy éves gyakorlathoz kötötte. Országos érvényű jegyzői oklevelet csak az szerezhetett, aki a tanfolyamot elvégezte és a községi közigazgatási vizsgát sikeresen letette. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy az új rendszerrel – 1900. szeptember 1-től – a vármegyénként szervezett vizsgabizottságok beszüntették működésüket. A jog- vagy államtudományi végzettséggel rendelkezők, egy évi gyakorlattal – tanfolyam hallgatása nélkül – érdemesültek a jegyzői állásokra, míg az ügyvédi oklevéllel rendelkezőket és a vármegyei tisztviselőket automatikusan minősítetteknek tekintették.

A belügyminiszteri végrehajtási rendelet tíz tanfolyamot létesített (Budapest, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagybecskerek, Pécs, Pozsony, Szombathely). A tanulmányi időt – két szemeszterre különülő – egy évben állapította meg. A tanfolyam tárgyai lényegében azonosak voltak azokkal, amelyekről még a megyei jegyzői szigorlaton kellett számot adni. Az oktatásban minimális elméleti ismereteket is közvetítettek, a gyakorlati képzés elmélyítésére pedig bevezették a szemináriumokat és az írásbeli gyakorlatot. A közigazgatási vizsga írásbeli és szóbeli részből állott. A belügyminiszter által

megbízott előadók a gyakorlati szakemberek közül kerültek ki, akik *„mellékfoglalkozásban”* látták el az oktatómunkát.

A közigazgatási tanfolyamok meghonosításával jelentős eredmények születtek a közigazgatási szakemberképzésben. Ezt felismerve, a képzési forma továbbfejlesztését szorgalmazták a jegyzői közgyűléseken, s állást foglaltak amellett, hogy a több éves képzési időre épülő főiskolák szervezésével, rendszeresített előadói állásokkal, s nem utolsósorban a valamennyi közigazgatási állásra képesítettséget biztosító oklevéllel, az igényes közigazgatási képzés, hosszú időre megoldottnak volna tekinthető.

Irodalom:

HENCZ Aurél: *A jegyzőképzés Magyarországon*. *Tervtanulmány.* Szeged, 1976.
HENCZ Aurél: *Felsőfokú közigazgatási szakemberképzés Magyarországon: 1848-1948*. Szeged, JATE, 1981.
HENCZ Aurél: *Törekvések a felsőfokú közigazgatási tisztviselőképzés szakszerűbbé tételére a két világháború között.* In: *Emlékkönyv dr. Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Szeged, JATE, 1980.
MAGYARY Zoltán: *A közigazgatási tisztviselők gyakorlati szakképzésének problémája. Fejezetek a közjog és a közigazgatási jog köréből.* In: MÁRTONFFY Károly: (szerk.): *Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből: Némethy Károly születésének 70. évfordulójára és a „Magyar Közigazgatás” félszázados fennállása alkalmából.* Budapest, Pallas, 1932.
MÁRTONFY Károly: *A közszolgálat utánpótlása és a gyakorlati közigazgatási vizsgáról szóló törvény magyarázata.* Budapest, Dunántul, 1935.
MÁRTONFY Károly: *Köztisztviselői jog***.** Budapest, Athenaeum Nyomda, 1930.
MÁRTONFY Károly: *A köztisztviselők szolgálati pragmatikája.* Budapest, Pallas Nyomda, 1932.

25. Judicatíva

(Máthé Gábor)

A bírói hatalom, bírósági szervezet

Az országos önkormányzat (országgyűlés) és a területi önkormányzatok (vármegyék) hatáskörének egyeztetését, a megyék bírói kompetenciájának elvonását úgy oldotta meg a kormányzat, hogy többlépcsős szabályozást produkált. Elsőként az 1868. évi polgári perrendtartás keretében határozta meg a felsőbírósági szervezetet, létrehozta a korábbi három felsőbíróságból (hétszemélyes tábla, királyi tábla és váltófeltörvényszék) a magyar királyi Curiát, valamint több megyére kiterjedően felállította az ítélőtáblákat (kezdetben kettőt: a pesti- és marosvásárhelyi ítélőtáblát.).

Második lépcsőben (1869-ben) a bírák kinevezéséről, a bírói kvalifikáció meghatározásáról, a bírói függetlenség és összeférhetetlenség kimondásáról rendelkezett. Az elvi tételeket tartalmazó törvényt követően a köztörvényhatóságok, községek rendezésére került sor (1870-71), míg a rendes bírósági szervezet fórumrendszerének a kialakítását az 1871. évi törvényhozás vállalta magára.

A bírói hatalom elméleti kérdéseit rendező törvény alaptétele a bírói függetlenség deklarálása volt. A bíró csak a törvénynek, lelkiismerete tisztaságának tartozott felelősséggel. A rendeletek törvényessége felett maga döntött. A függetlenség biztosítását a bíró elmozdíthatatlansága, áthelyezhetetlensége, továbbá az szolgálta, hogy fizetését leszállítani nem lehetett.

A Curia és az ítélőtáblák szervezetének változatlanul hagyásával, az 1871. évi XXXI. és XXXII. tc. létrehozta a királyi törvényszéket mint általános hatáskörű elsőfolyamodású bíróságokat. Ilyen létesült minden megyeszékhelyen, számuk 102 volt. Ezt a szervezetrendszert

az 1875. és 1885. évi érintett törvényhozás jelentősen redukálta úgy, hogy végül is 64 törvényszék működött az egész ország területén. Budapesten külön váltó- és kereskedelmi törvényszéket szerveztek, amit azonban 1915-ben (az új polgári perrendtartás, az 1911. évi I. tc. hatálybalépésekor) beolvasztottak a budapesti törvényszékbe. A törvényszék társas bíróság volt, élén elnök - nagyobb törvényszékeken alelnök is - állt. Büntető- és polgári ügyekben egyaránt mindig háromtagú tanácsban ítélt. Kereskedelmi perekben a tanács két tagja a kamarák által választott ülnök is volt. A törvényszék mint cégbíróság látta el a kereskedelmi cégbejegyzéssel kapcsolatos teendőket is.

Az 1871. évi bírósági törvények a kisebb vagyonértékű polgári ügyeket és a kriminalitás határán mozgó ún. kisbűncselekményeket járásbírósági hatáskörbe utalták. 360 járásbíróságot szerveztek, melyeknek a számát később annyival növelték, amennyivel a királyi törvényszékek számát csökkentették. A járásbíróság mint általános hatáskörű bíróság az osztrák modellből került átvételre.

A fővárosban 1913-ban pedig központi járásbíróságot hoztak létre, kizárólag a polgári ügyek intézésére, míg a járásbírósági hatáskörbe tartozó bűnügyekre – az egész főváros területére kiterjedő illetékességgel "budapesti büntető járásbíróságot" szerveztek. A járásbíróság élén a járásbíró állott. Vezetőjét járásbírósági elnöknek, beosztott bíráit járásbíráknak címezték.

A járásbíróság ítélete ellen polgári perekben mindig a törvényszékhez, büntető ügyekben eleinte egyenesen az ítélőtáblához, 1900-tól kezdve ezekben is törvényszékhez lehetett fellebbezni. A telekkönyvek vezetése fokozatosan átkerült a járásbíróságokhoz és 1915 után ezekben az ügyekben a járásbíróság mint telekkönyvi hatóság járt el.

A királyi törvényszékek – járásbíróságok életre hívásával egyidejűleg (1871. évi XXXIII. tc.) került sor a királyi ügyészség megszervezésére.

A közvád képviseletére rendszeresített fórumok a vádhatóságok voltak. Tagjait a király nevezete ki. A törvényszékek mellett királyi ügyészség működött. Élén a királyi ügyész állt, akihez egy vagy több alügyész volt beosztva. Az ítélőtáblák mellé királyi főügyészségeket állítottak fel, több főügyész helyettessel.

A főügyész felügyeletet gyakorolt az ügyészségek felett, az eljáró ügyészeket utasíthatta. A főügyészségek közvetlenül az igazságügy-miniszter alá tartoztak. A királyi Curia mellé az 1871-ben szervezett, - de csak az 1896. évi bűnvádi perrendtartással életre hívott – koronaügyészi állás társult. A koronaügyész – és a hozzá beosztott koronaügyész helyettesek – feladata a Curia előtti vádképviselet és a jogegységi perorvoslatok intézése volt. A járásbíróságok mellé külön ügyész szervezetet nem rendszeresítettek. Itt a közvádat ún. ügyészi megbízott (Staatsanwalt-substitut) képviselte, aki megbízását az igazságügy-minisztériumból kapta, de nem volt az ügyészi szervezet tagja.

Az igazságszolgáltatásban – a harmadik fő tényezőnek titulált ügyvédség, az 1874. évi XXXIV. tc.-kel a kamarai rendszert honosította meg. Az ügyvédi kamarák egy-egy terület ügyvédeinek önkormányzati testületei, amelyek az ügyvédek felett fegyelmi hatóságot is gyakoroltak és ügyvédi érdekvédelmet láttak el. Az ügyvédi képesítést kezdetben jogtudományi doktorátushoz és 3 évi ügyvédjelölti gyakorlathoz, valamint ügyvédi vizsga letételéhez kötötték. 1913-tól egységesítették a bírói- és az ügyvédi vizsgát, s a kvalifikációs feltételekhez szigorításként négy év gyakorlati időt kívántak meg.

Az ügyvédi szervezethez hasonlóan a közjegyzői intézménynél is a kamarai kényszer érvényesült. A kamarák számának és székhelyének megállapítása az igazságügy-miniszter hatáskörébe tartozott. Kamarákat csak a törvényszéki székhelyekre lehetett telepíteni. Az egy törvényszék területén működő közjegyzők ugyanazon kamarához tartoztak. A kamara elnökét és tagjait a kerületbeli közjegyzők – közgyűlésen – maguk közül, titkos szavazással választották. A közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. törvény a kamarák hatáskörébe utalta: az éves közgyűlések mellett a közjegyzők és helyetteseik közötti vitás kérdések rendezését, a

felek által bejelentett panaszok kivizsgálását és végül a testületi képviselet és ügyvitel ellátását. A kamara az igazságügy-miniszterrel közvetlenül érintkezett.

Különbíróságok rendszere

„A senkit illetékes bírájától elvonni nem lehet” – tétel törvényi megfogalmazása elvileg kizárta a rendes bírósági szervezeten kívüli jogszolgáltatást. A törvény előtti egyenlőség elvének részbeni csorbulását jelentették a különbíróságok. Így az 1909. évi XVI. tc.-kel relevált Főudvarnagyi Bíróság felállítása, mely a királyi család tagjainak és az udvartartásukhoz tartozó személyeknek polgári peres és peren kívüli ügyeiben járt el. Sajátos szerepet töltött be az 1907. évi LXI. tc.-kel szervezett Hatásköri Bíróság, amely a közigazgatási szervek és a bírói fórumok között kialakult kompetencia konfliktusokban döntött. Héttagú tanácsban ítélt, melyet felerészben a Curia, felerészben pedig a Közigazgatási Bíróság bíráiból alakítottak és ülését évenként felváltva a Curia és a Közigazgatási Bíróság elnöke vezette.

A különbíróságok sorát a Szabadalmi Hivatalból átalakult Szabadalmi Bíróság (1895) színezte. A szabadalmak elismerését és jegyzékbevételét a mérnökökből alakult bírói kar minősítette.

A dualizmus korának külön bíróságait a törvényszékeken és néhány járásbíróságon, az 1913-ban szervezett fiatalkorúak bíróságai reprezentálták még.

A Közigazgatási Bíróság – mint a jogállam non plus ultra – ja

Az Alkotmányosság eszméjének és gyakorlatának térhódítása a német nyelvterületen, s nálunk a magyar királyságban is a XIX. sz. második felére annyira előrehaladt, hogy a polgári szabadság és jogegyenlőség, a bírói függetlenség olyan széles garanciák segítségével nyert megerősítést, hogy a jogállam kiteljesedett. Egy terület maradt még a törvényesség szempontjából körülbástyázandónak, s ez a közigazgatás terrénuma volt. A jogállam eszme súlypontja is áttolódott az executiva területére, s az új törekvések vezető teoretikusa Otto Mayer a jogállamot már a jól tagolt közigazgatási jog államaként jellemezhette.

A jogállam így formális dogmatikai fogalommá válik. A pozitivista jogállamiság a törvény, a közigazgatás és az egyén közötti viszony olyan rendjét jelenti, amelyben a közigazgatás sem a törvény ellenében (contra legem), sem megfelelő törvényes alap nélkül (praeter vagy ultra legem) nem avatkozhat be az egyéni magánszférába. Az a körülmény ugyanis, hogy az állampolgár az öt törvény alapján megillető jogok tiszteletben tartását a jogállamiság nevében magával az állammal, illetve az annak nevében fellépő végrehajtó hatalommal szemben is igényelhette, mi több, igényei alátámasztására a törvényben megállapított eszközöket, így elsősorban a bírói kontrollt felhasználhatta, egyértelműen a hatalom önkényének korlátozása irányában hatott.

Az európai jogfejlődésben a közigazgatási ügyekben történő bíráskodásnak három modellje alakult ki.

Az egyik (angol modell) csak egy bírói hatóságot ismer, amely a polgári és a közigazgatási ügyeken egyaránt ítélkezhet. A másik a közigazgatás önállóságát elismerve, magukat a közigazgatási szerveket ruházza fel a bíráskodás jogával (francia modell). A harmadik pedig felismeri, hogy a két tevékenység különböző természete folytán a polgári bíróságok a közigazgatási jogvitákban való eljárása kevésbé alkalmasak, másrész a páratlan ítélkezés követelményével nem egyeztethető össze a vitás ügynek közigazgatási hatóságok által való elbírálása, s ezért külön Közigazgatási Bíróságot állít fel.

A magyar jogalkotás ez utóbbi a német-osztrák modellt preferálta, s a törvényhozás az 1896. évi XXVI. tc.-kel felállította az egyházfokozatú, fővárosi székhellyel működő Közigazgatási Bíróságot. Elvileg a fellebbezéssel meg nem támadható közigazgatási határozatok ellen kívántak jogorvoslatot biztosítani, ámde a törvény mégis taxatíve sorolja fel azokat az ügyeket, amelyek ellen panasszal lehet élni. A bíróság hatáskörét külön törvényekkel fokozatosan bővítették. A bíróság két osztályra: az általános közigazgatási és a pénzügyi

osztályra tagozódott. Öttagú tanácsban ítélkezett. Bíráinak – kik a Curia bíráival voltak azonos rangban – felét bírákból, felét pedig vezető közigazgatási tisztviselőkből nevezték ki.

A bíróság döntvényei, határozatai nagyban hozzájárultak a hazai közigazgatási jogi dogmatika fejlesztéséhez.

Összegzés

A magyar közigazgatás a dualizmus idején vált szakszerű, szabatos jogi formák között mozgó, hatályos szükséglet-kielégítési szervezetté. A XIX. század a központi kormány és az önkormányzatok közötti rendszeres politikai-jogi ütközések korszaka volt. Ám ennek ellenére az ágazati törvények, a különeljárásokat szabályozó, majd az általános közigazgatási eljárást szabályozó 1901. évi törvények mérföldkövek a klasszikus közigazgatás megteremtésében.

A modern magyar polgári jogrendszer létrehozásának ugyancsak nagy korszaka volt a dualizmus. Noha a közjog dominanciája szembetűnő, hiszen a polgári alkotmányosságot megteremtő törvények voltak az elsődlegesek. Ámde a büntetőjogban kiemelkedő, a civilisztikában a későbbiekre jelentős hatást gyakorló, s végül az eljárásjogokban – némi változtatással a XX. század közepéig hatályos eljárásjogi kódexek az egyetemes jogtudomány becses értékei. A polgári kori jogi értékeket megteremtő Csemegi-kódex (1878), a kereskedelmi törvény (1875), a bűnvádi perrendtartás (1896) és a polgári perrendtartás (1911) kiemelkedő alkotásai ennek a kornak.

A magyar polgári jogállam intézményrendszere – a hatalommegosztás jegyében az európai államokkal megegyezően épült ki a XIX. sz. végére. A folyamat minden ellentmondásossága ellenére is példaértékű. A magyar politikai gondolkodás kiváló képviselőjének, Bibó Istvánnak az értékelését kölcsönözve egyértelműen bizonyított tény: *„az egész nyugati kultúrkör egyik legnagyobb és legmaradandóbb értékű társadalom-szervezési tevékenysége”* ekkor zajlott le Magyarországon.

Irodalom:

ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900): Ítélőtáblák, bírói jogviszony, esküdtszék.* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006.
BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, Zalai Nyomda Rt., 1996.
KÓRSOSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest, Pécs, Dialog Campus Kiadó, 2012.
MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
NÁNÁSI László: *A magyar királyi ügyészség története 1871-1945.* Budapest, Legfőbb Ügyészség, 2011.
PATYI András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról.* Budapest, Logod Bt. 2002.
STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története.* Debrecen, Multiplex Media – Debrecen U. P. 1997.
STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.

26. Az emberi jogok története

(Horváth Attila)

Az **emberi jogok** azok a jogok és szabadságjogok, amelyek minden embert születésüktől fogva egyenlően megilletnek. Emberi jogok: minden ember veleszületett és elidegeníthetetlen

jogai, melyeket az államnak tiszteletben kell tartania és teljesen függetlenek az állampolgárságtól. (Többek között ezért sem azonos fogalmak az emberi jogok és az állampolgári jogok.)

Megkülönböztetjük az emberi jogoktól a **politikai jogokat**. Ez utóbbiak az állampolgároknak az államhatalom gyakorlásában való részvételét szabályozzák: aktív és passzív választójog az országgyűlési és az önkormányzati választásoknál, betölthetnek a kormányzásban közigazgatásban különböző tisztségeket, részt vehetnek laikus közreműködőként bíráskodásban (pl. esküdtszék) kérvényezési, sérelmezési vagy panaszjoggal élhetnek stb.

Állampolgári kötelezettségek:

A jogok mellett az állam polgárainak kötelezettségeik is vannak. Ilyen elsősorban az állampolgári hűség, melyet, ha valaki megtagad (pl. ellenséges hatalomnak kémkedik), akkor a hűtlenség bűncselekményét követi el. Az állampolgári hűségből ered a honvédelmi kötelezettség és az állam elleni bűncselekményeknél a feljelentési kötelezettség is. Emellett mindenki köteles a közterhekhez jövedelmi viszonyai szerint hozzájárulni, azaz adót, illetéket, vámot fizetni, polgár- és büntető perekben tanúskodni. A szülőknek pedig gondoskodniuk kell gyermekeik taníttatásáról, a tankötelezettségben előírtak betartásáról. A törvények betartása szintén mindenkire nézve kötelező.

A. Az ún. első generációs emberi jogok: a szabadságjogok.

Közös jellemzőjük, hogy az államhatalommal szemben csak ezeknek a szabadságjogoknak a megtűrése az elvárt..

Az emberi jogok gondolata a keresztény középkor jogfilozófiai gondolkodásában alakultak ki. A keresztény tanítások szerint Isten a saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert, tehát az emberi jogok az isteni jogból erednek és felette állnak az államnak. **Aquinói Szent Tamás** (1225-1274) a Summa Theologiae (A teológia foglalata) című művében az isteni törvényből vezette le az élet, a szabadság és a tulajdon védelméhez fűződő jogokat, amelyeket még az uralkodónak is tiszteletben kell tartani.

Az emberi jogok világias megalapozása a **természetjogi gondolkodás** részeként alakult ki. **John Locke** (1632-1704) szerint az emberek természettől fogva mindnyájan szabadok, egyenlők és függetlenek, joguk van a tulajdonhoz. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) azt állította, hogy az emberek a társadalmi szerződés megkötésekor az alapvető emberi jogaikról nem mondtak le. Ezek mindenekelőtt a szabadság, a tulajdonjog.

Angliában az emberi jogok eredetét egészen a **Magna Chartáig** (Nagy Szabadságlevél, 1215) vezetik vissza. Az emberi jogok fejlődésében a következő állomás a **Petition of Right** (a Jog Kérvénye, 1628), amely négy alapelvet jelentett ki: 1. nem lehet adókat kivetni a parlament hozzájárulása nélkül, 2. nem lehet alattvalókat bebörtönözni bebizonyított ok nélkül (a habeas corpus jogának megerősítése), 3. katonák nem szállásolhatók el polgároknál, és 4. békeidőben nem alkalmazható katonai bíráskodás.

Az **Amerikai Egyesült Államok** jogrendjében a kezdetektől vagyis az 1776-ban elfogadott Függetlenségi Nyilatkozattól fogva jelen volt az alapvető szabadságjogok biztosítása és az egyenlőség elve, amely az ember elidegeníthetetlen jogait magától értetődőnek tekintette. Az amerikai alkotmány 1791-es módosítása (Bill of Rights – Jogok törvénye). Korlátozza az Egyesült Államok szövetségi kormányának hatalmát, és védi az amerikai területen tartózkodó minden állampolgár, lakos és látogató jogait, a szólásszabadságot, a vallásszabadságot, a fegyvertartási és fegyverviselési jogot, a gyülekezési szabadságot és a petíció jogát. Tiltja az indokolatlan házkutatást és letartóztatást, a kegyetlen és szokatlan büntetéseket és valaki kényszerítését arra, hogy önmaga ellen valljon. A **Bill of Rights** az általa nyújtott jogi védelem részeként megtiltotta a Kongresszusnak, hogy bármilyen, vallásalapítással kapcsolatos törvényt

hozzon, és megtiltja a szövetségi kormánynak, hogy megfelelő jogi eljárás nélkül bárkit megfosszon az életétől, a szabadságától vagy a tulajdonától. Szövetségi bűnügyeknél megköveteli, hogy egy vádbíróság (grand jury) vádiratot készítsen bármilyen főbenjáró bűncselekménynél vagy súlyos bűncselekménynél, gyors, nyilvános tárgyalást biztosít pártatlan esküdtbírósággal, abban a kerületben, amelyben a bűncselekmény történt, és megtiltja, hogy valakit ugyanazért a bűncselekményért kétszer vád alá helyezzenek. Olyan örökérvényű, a természetjogon alapuló követelményeket deklaráltak, amelyek a törvényhozás felett álnak, és ezért a törvényhozásnak a későbbiekben sem szabad korlátoznia.

Franciaországban a **francia forradalom** után, 1789 augusztusában létrejött **Emberi és polgári jogok nyilatkozata** jelentette ki először egyetemes érvénnyel, az egész emberiség számára (és azóta is maradandóan) az emberi jogok sérthetetlenségét. A dokumentum a következő alapvetéssel kezdődik:

„Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak." A Nyilatkozat kimondja, hogy minden polgárnak biztosítani kell *„a szabadság, a tulajdon, a biztonság s az elnyomással szemben való ellenállás"* jogát. Kijelenti, hogy a törvény szükségessége abból ered, hogy *„az egyes ember természetes jogainak gyakorlása más korlátokba nem ütközhetik, mint azokba, amelyek a társadalom többi tagjai számára ugyane jogok élvezetét biztosítják".* Ezért a Nyilatkozat úgy tekinti, hogy a törvény *„a közakarat kifejezése"* a jogegyenlőség előmozdítása céljából, és *„csak a társadalomra nézve ártalmas cselekedetek megtiltására van joga".*

Az **1791-es francia alkotmánnyal** kezdődött az emberi jogoknak az egyes alkotmányokba foglalása. Az **1831-as belga alkotmány** már önálló fejezetben szabályozta az emberi jogokat. Az alkotmányok a törvények felett állnak, ezzel is erősítve az emberi jogok sérthetetlenségét.

Magyarországon sarkalatos törvények fokozatosan alakították ki a bevett vallások rendszerét és szabályozták a személyes szabadságjogokat. A reformkor idején az egyesülési és a gyülekezési jogot szokásjogi úton vívták ki. Az **1848. évi áprilisi törvények** deklarálták a sajtószabadságot, a tanszabadságot és még szélesebb körben biztosították a vallásszabadságot. A **kiegyezés** után lendült fel az emberi jogok védelme. A büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.) és a büntető perrendtartási törvény (1896. évi XXXIII. tc.) a személyes szabadság és sérthetetlenség elvét volt hivatva megvalósítani. 1895-ben törvény született a vallásszabadságról, 1914-ben pedig a sajtószabadságról.

A **II. világháború után** az 1946. évi I. tc. preambuluma vette számba az emberi jogokat. Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya bár az emberi jogok jelentős részét felsorolta, mégis az 1990-ben bekövetkező rendszerváltozásig az emberi jogok nem érvényesülhettek. A szovjet típusú diktatúra ugyanis nem engedhette meg, hogy alattvalói polgárként, elidegeníthetetlen, még az államhatalmat is korlátozó emberi jogokkal rendelkezzenek. Ezen a téren a legkisebb engedmény is képes lett volna mozgásba hozni az eltitkolt elégedetlenséget.

Irodalom:

BALOGH Zsolt: *Alkotmányjog – alapjogok.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2011.
CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea – PETRÉTEI József – TILK Péter – ZELLER Judit: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008.
FRIVALDSZKY János: *Természetjog és emberi jogok*. Budapest, PPKE JÁK, 2010.
HALÁSZ József – KOVÁCS István – SZABÓ Imre: (szerk.): *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.
HALMAI Gábor - TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2008.

HOLLÓ András: *Az alkotmányvédelem kialakulása Magyarországon.* Budapest, Bíbor Kiadó, 1997.
KATONÁNÉ SOLTÉSZ Márta (szerk.): *Emberi jogok hazánkban.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogi Továbbképző Intézet, 1988.
KOVÁCS István – SZABÓ Imre: (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.
OROSZ András Lóránt: (szerk.): *Emberi jogok a katolikus egyház életében és jogában*. Budapest, L'Harmattan Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 2010.
POZSÁR-SZENTMIKLÓSSY Zoltán: *Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája.* Budapest, HVG-ORAC, 2016.
RÁCZ Attila: *Alapvető jogok és kötelezettségek.* Budapest, Államigazgatási Főiskola, 1998.
SÁRI János: *Alapjogok. Alkotmánytan II*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Személyes szabadság

A **személyes szabadságjogok** az emberi jogok egyik legrégebb óta ismert típusa és védett értéke. Ezeknek a jogoknak a típusai folyamatosan bővülnek, ezért a jogszabályok csak példálózó felsorolását adhatják meg.

Szent István korától Magyarországon minden ember jogképessé vált; csak ez a jogképesség nem volt egyenlő mértékű. Az **1848. évi áprilisi törvények** kiterjesztették a nemesi jogokat Magyarország minden lakosára. A szabadelvű politikának megfelelően a *„mindent szabad, amit a jogszabályok kifejezetten nem tiltanak”* elvet igyekeztek megvalósítani. Az 1848. évi III. tc. deklarálta, hogy a miniszterek minden olyan tettért és rendeletért is felelősek, amelyek az egyéni szabadságjogokat sértik.

A Büntető Törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. szigorú büntetéssel sújtotta azt a közhivatalnokot, aki törvényellenes letartóztatást hajtott végre.

Élethez való jog, melyet először az Amerikai Függetlenségi nyilatkozat nevezett emberi jognak. Az 1843-as büntetőjogi javaslat készítői, Deák Ferenc vezetésével még a halálbüntetés eltörlését is feltételeül szabták. A Csemegi kódex (1878. évi V. tc.) csak a szándékos emberölés és a felségsértés esetére tartotta fenn a legsúlyosabb büntetés lehetőségét. A dualizmus korszakában volt olyan évtized, amikor egyetlen halálbüntetést sem hajtottak végre.

Az I. világháború után ez a tendencia megfordult. A halálbüntetés kiszabásának lehetőségét kiszélesítették, és jóval nagyobb számban alkalmazták, mint a korábbi évtizedekben.

A **személyes sértetlenséghez és testi épséghez való jog**. Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen megalázó elbánásnak alávetni. Magyarországon a kiváltságos rendekhez tartozó állampolgárokat nem volt szabad kínvallatásnak alávetni, megszégyenítő, testfenyítő büntetést kiszabni. Nem nemesekre vonatkozóan a tortúrát először Mária Terézia 1776-ban kiadott rendelete, majd az 1791. évi XLII. tc. tiltotta be. A testcsonkító büntetéseket Magyarországon a 13. század után már ritkán alkalmazták. Mária Terézia már teljes mértékben meg akarta szüntetni a testfenyítő büntetésekkel együtt, de a botozást végül is az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, illetve az 1871. évi LII. tc. törölte el.

Az **emberi méltósághoz való jog** viszonylag újabb keletű jogosultság. Minden embert megillet egy sajátos rang: az emberi méltóság, mely alapján követelheti a rangnak kijáró tiszteletet, tehát az emberi méltóságának elismerését.

Azt, hogy **senkit sem vonhatnak el az illetékes bíróságától,** az 1869. évi IV. tc. szabályozta mindenkire kiterjedő hatállyal.

Jogellenes letartóztatás, fogságba vetés tilalma először a nemesekre nézve az 1222. évi Aranybulla 2. cikkelyében, majd Werbőczy István Hármaskönyvének I. Rész 9. címében szerepelt: „*előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül senkinek*

unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartoztathatja." A nemesség ezen előjogait mindenkire kiterjesztették az Ideiglenes Törvénykezési szabályok, majd megerősítette a Büntető Perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. is.

Ártatlanság vélelme azt jelenti, hogy senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős ítélete nem állapította meg. Az ártatlanság vélelmének koncepciója a polgári forradalom terméke. Az első megfogalmazás a francia forradalom idején, az 1789-ben kiadott emberi és polgári jogok nyilatkozatában olvasható a következő szövegezésben: *„Minden embert ártatlannak kell vélelmezni addig, amíg a bűnösségét meg nem állapították."* Ez a megfogalmazás még nem korlátozódik a büntető igazságszolgáltatásra, hanem alkotmányos szintű, az általános emberi jogokhoz kötődik. Magyarországon törvényi szintű szabályozására a Büntető Perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. életbe léptetésével került sor.

Védelemhez való jog és a **jogorvoslathoz való jog**, is az ún. inkvizitórius eljárásban először a nemesek ügyeiben honosodott meg.

Magánlaksértés tilalma a privát szféra védelmét jelenti.

Levéltitok védelme: másnak szóló levél, távirat vagy más lezárt küldemény felbontásának tilalma. Az állampolgároknak igen becses joga, mely jogállamban csakis a törvény által meghatározott esetekben sérthető meg. A bűnvádi eljárások is a levéltitok védelme érdekében a lefoglalást szigorúbb feltételekhez kötik. Rendszerint csak a bűntett vagy vétség miatt terhelthez intézett, vagy tőle származott levelek stb. foglalhatók le.

A szabad mozgás akadályozásának tilalma a külföldi utazások szempontjából sokáig nem érvényesült. A hatóságok teljesen önkényesen adtak ki és vonták vissza az útleveleket. Az úti okmány kibocsátása a XVIII. századtól vált általánossá, de egyúttal a hosszabb távú belföldi utazást is e passzushoz kötötték. A mai értelemben vett útlevelet a Belügyminisztérium 1877-ben rendszeresítette, majd az 1903. évi VI. tc., az útlevéltörvény szabályozta.

Jog a szabad tartózkodásra, lakhely szabad megválasztására (1886. évi XXII. tc.). Mindez magába foglalta a kivándorlás, tehát az országból való kiköltözés jogát is.

Az országból való száműzetés tilalma. Magyar állampolgárt az országból kiutasítani nem szabad.

A **szovjet típusú diktatúra korszakában** személyi szabadságjogok vonatkozásában, sok esetben még deklarációkat sem találhatunk. Nemcsak az alkotmányból, de még a korszak szakkönyveiből is hiányzott ezeknek a kérdéseknek a taglalása; még a felületes szemlélődő számára is nyilvánvalóvá vált volna ugyanis, hogy mennyire nem tartották tiszteletben ezeket az alapvető emberi jogokat. Így még elméleti szinten is nehéz lett volna beszélni az emberi méltóság védelméről, a magánszférához való jogról, a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogról, az információs önrendelkezési jogról, személyes adatok védelméhez való jogról, a jó hírnévhez való jogról, perbeli rendelkezési jogról, testi integritáshoz való jogról, névjogról stb.

Az **élethez való jog** sérülésének legfőbb bizonyítéka a magyar történelemben korábban elképzelhetetlen számú halálbüntetés. Az állam minden különösebb ok nélkül, még gazdasági bűncselekmények esetén is megfoszthatta életétől polgárait. 1945 és 1961 között közel ezer ártatlan embert végeztek ki. (Ezután 1988-ig már csak köztörvényes bűnözők esetében szabtak ki halálbüntetést.)

A fegyveres testületek fegyverhasználatát sem a pozitív jogszabályok, sem pedig a tényleges gyakorlat nem korlátozta. (Lásd pl. az 1956-os sortüzeket, amiért a tömeggyilkosok nem büntetést, hanem kitüntetést kaptak.)

Nem érvényesült az élethez való jogból levezethető **egészséges környezethez** való jogosultság sem. A környezetvédelem szinte ismeretlen fogalomnak számított.

Túlzottan *„liberálisnak"* bizonyult a Kádár-korszak abortuszra és eutanáziára vonatkozó szabályozása is. Az emberi élet védelméről ezen a téren sem születtek jogszabályok.

Az állampolgárok felett gyakorolt felügyelet eszköze volt az utazások, illetve a kivándorlás, külföldre költözés tiltása, illetve engedélyhez kötése. A szocialista országok attól tartottak, hogy a nyugat-európai viszonyok megismerése révén nőhet az elégedetlenség, és akár tömeges kivándorlás is bekövetkezhet. (1945-1961 között 2,5 millió ember távozott Kelet-Németországból Nyugat-Németországba.) Magyarországról, amikor 1956-ban rövid ideig át lehetett jutni a határon, 200 ezren disszidáltak. A szovjet típusú diktatúra egyik alapelve ezért a külfölddel való kapcsolattartás korlátozása és a *„fordított határőrizet”.* A határőrség elsősorban nem az illegálisan bejövő, hanem a kimenő forgalmat igyekezett megakadályozni.

A szocialista országokban nemcsak a külföldre utazás, költözés szabadságát korlátozták, hanem az országon belüli mozgásszabadságot is. Magyarországon ugyan nem alakultak ki olyan szigorú intézkedések, mint a Szovjetunióban, de így is sokféle korlátozás létezett. A jugoszláv határtérségbe az 1960-as évek közepéig, az 15 kilométer széles osztrák határsávba pedig még később is csak különleges engedéllyel lehetett beutazni.

A büntetőeljárás során szinte egyetlen emberi jogot sem tartottak be. A bíróságon kívül a rendőrség is elrendelhette az állampolgárok fogvatartását, internálását, letartóztatását. 15 különböző törvény, törvényerejű rendelet, minisztériumi és miniszteri rendelet alapján lehetett egy magyar állampolgár személyi szabadságát korlátozni. Nem érvényesülhetett az ártatlanság vélelme és a védelemhez való jog sem.

Elvileg tilos a levéltitok megsértése, vagyis mindenfajta közlés, levél, távirat, telefax, telefonbeszélgetés, az érintett beleegyezése nélkül való megismerése. A valóságban pl. a postán külön levélcenzúra-részleg dolgozott. Az 1962. évi 8. sz. tvr. 103. § (1) bekezdése szerint a nyomozó hatóságnak nem kellett bírósági, csak ügyészségi engedély a levelek, táviratok lefoglalásához.

Ugyanígy nem érvényesült a magánlakás sérthetetlensége sem. Az Alkotmány 57. §-ban ugyan deklarálta, de az 1961. évi V. tv. 263. § (1) bekezdése ezzel ellentétes szabályozást tartalmazott.

Irodalom:

BARCSI Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*, Budapest, Typotex, 2013.

BALOGH Zsolt: *Az emberi méltóság: Jogi absztrakció vagy alanyi jog.* In: Iustuum Aequum Salutare 2010/4.

BOLBERITZ Pál: *Az emberi méltóság keresztény szemléletéről.* In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): A mi alkotmányunk. Budapest: KJK-Kerszöv 2006.

DELI Gergely – KUKORELLI István: *Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon*. In: Jogtudományi Közlöny, 2015/7-8.

HORVÁTH Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon.* Miskolc, Halálbüntetést ellenzők ligája, 1991.

SCHANDA Balázs: *Az emberi személy, mint az emberi jogok politikát megelőző alapjai.* In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici Veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszkyné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából.* Budapest, Pázmány Press, 2015.

SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

SZABÓ Zsanett: *A személyes szabadsághoz való jog a Bűnvádi Perrendtartásban.* In: Debreceni Jogi Műhely, 2014/1-2.

TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete.* Budapest, Századvég, 2010.

VIGH József: *A büntető igazságszolgáltatás néhány alapelve.* In: Jogelméleti Szemle, 2002/4.

ZAKARIÁS Kinga: *Az emberi méltósághoz való jog.* In: JAKAB András – FEKETE Balázs: (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia.

Vallásszabadság

A katolikus vallás I. (Szent) István korától ún. **államvallásnak** számított, ami elvileg azt jelentette volna, hogy minden más vallás gyakorlása törvénybe ütközik, és büntetendő cselekedetnek számít. Ennek ellenére már a honfoglaló magyarság sem üldözte a más vallást követő népeket. I (Szent) István pedig kifejezetten az idegenek befogadását szorgalmazta. Szent Imre hercegnek ezeket írta: *„A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon vagyon…. Mert a mint különb- különbféle tartományok széléről jőnek a vendégek, különb- különféle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magokkal, a mi mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá…. Lám, gyönge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország."* Háborítatlanul működhettek a görög keleti monostorok és gyakorolhatták hitüket a korabeli oklevelekben izraelitának és izmaelitának nevezett népek. Nálunk még az inkvizíció sem működött, mivel nem nagyon adódott feladat lévén, hogy csak ritka esetben fordult elő eretnekség. Bár a római jog hatására az ún. nyilvános eretnekséget hűtlenségnek minősítették és fej- és jószágvesztéssel büntették, ezt a törvényhelyet nagyon ritkán kellett alkalmazni.

Az állam és egyház viszonyában a XVI-XVIII. században a **hitújító felekezetek** megjelenésével figyelemre méltó változást hozott az ellenreformáció kora, amelyet elsősorban a katolikus és a protestáns egyház állandó összeütközései jellemeztek.

A főleg a német ajkú lakosság körében elterjedt **lutheránus vallás** ellen a magyar nemesség kezdetben erélyesen próbált fellépni. Az 1523. évi L. tc. kibocsátásával felkérték a királyt, hogy *„méltóztassék minden lutheránust, mint nyilvános eretneket halállal és összes javainak elvételével"* büntetni. Két évvel később az 1525. évi rákosi országgyűlés kimondta, hogy minden lutheránust ki kell irtani az országból, továbbá, hogy egyházi és világi személyek egyaránt szabadon elfoghatják és megégetéssel büntethetik őket. E szigorú törvények végrehajtása azonban elmaradt, és a protestáns vallás gyorsan terjedt Magyarországon. A XVI. század második felében egyre inkább korlátozni igyekeztek a protestánsok szabad vallásgyakorlatát.

II. Rudolf 1604. évi XXII. tc.-e, melyet törvénytelenül, utólag csempésztek be a Corpus Iuris Hungaricibe, megerősítette a katolikus egyház eddig élvezett előjogait, és egyben szigorúan megtiltotta, hogy erről a későbbiekben bárki is vitázni merészeljen az országgyűlésen, illetve, hogy e kérdést az országgyűlés egyáltalán napirendre tűzze. Ez az alkotmányellenes cselekedet váltotta ki – többek között –, a Bocskai István vezette szabadságharcot.

Az **1606. évi bécsi béke** biztosította ugyan a protestáns rendek és végvárak szabad vallásgyakorlatát, ám házassági ügyeikben meghagyták a katolikus szentszékek bíráskodási jogát. Az 1608. évi k. e. (koronázás előtti) I. tc. megerősítette a szabad vallásgyakorlatot, valamint a protestánsoknak is egyházi önkormányzati jogot adott. Közjogi elismerésüket a király azáltal fejezte ki, hogy a nádori tisztségre a két katolikus főúr mellett két protestánst is hívott. Ezzel a római katolikus vallás már nem államvallás, hanem uralkodó vallás lett.

A négy bevett vallás Erdélyben

Erdélyben vallási szempontból európai összehasonlításban is a legvegyesebb volt a lakosság. Itt János Zsigmond uralkodásának idejétől már nem számíthatott államvallásnak a katolikus vallás. 1550-ben először az **evangélikus**, 1564-től a **református** és 1568-tól pedig az **unitárius** vallás is **bevett vallás** (recepta religio) lett. Ebből következett, hogy az erdélyi fejedelem minden egyház patrónusa lett. Az 1568. évi törvény híres passzusa kimondta:

„…a prédikátorok minden helyen az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, kinek tanítása neki tetszik. Ezért senki a szuperintendensek közül, se mások a prédikátorokat ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a

vallásért senkitől, az előbbi constitutio szerint, és nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításáért bárkit is fogsággal vagy helyéből megfosztással fenyegessen, mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból lészen, mely hallás Isten igéje által van."

Megszüntették, tehát a territoriális elvet, több felekezet is élhetett egy településen belül, a földesúr nem avatkozhatott be jobbágyai vallási hovatartozásába, a törvény szerint mindenki maga dönthette el, melyik vallást követte. (Ezzel szemben az 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke szerint minden ország, tartomány, birodalmi szabad város választhatott, hogy a két vallás közül melyiket akarja követni, de választásuk megszabta a joghatóságuk alatt élők vallási hovatartozását is.) Lehetővé vált a négy bevett vallás szabad gyakorlása és az áttérés szabadsága. Európai viszonylatban egyedülálló vallási toleranciát hoztak létre Erdélyben. Nem volt többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötte állt az egyházinak, de nem volt joga közöttük bármilyen szempontból különbséget tenni. Bárkinek is tilos volt a más felekezetűeket szidalmazni, papjait gyalázni, ellenük erőszakos cselekedetet elkövetni. Bár az igazsághoz azért hozzátartozik, hogy az egyes fejedelmek a saját vallásukat mindig igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni. Báthori István a katolikusokat pártolta, az utána uralkodó protestáns fejedelmek pedig elüldözték a jezsuitákat és a katolikus püspököket, különösen I. Rákóczi György a *„bibliás őrálló”* fejedelem idején. Ekkor a katolikus egyház került a legrosszabb helyzetbe. Javait lefoglalták, kolostoraikat megszüntették, püspökeiknek el kellett hagyniuk a fejedelemség területét, így nem tudtak papokat sem felszentelni. A jezsuita társaságot szintén elűzték.

A **görögkeleti vallás,** jóllehet Erdélyben teljes szabadságot élvezett, saját püspökeinek kormánya alatt élhette a maga külön egyházi életét, mégis csak tűrt vallásnak számított és erre a vallásra áttérni nem volt szabad. Mindezek az intézkedések ellenére is Erdélyben szinte idilli állapotok uralkodtak a nyugat- európai vallásháborúkhoz képest.

A **Diploma Leopoldinum** (1690) kibocsátása után az erdélyi vallási törvények változatlanul fennmaradtak. A katolikusokra nézve sérelmes rendelkezéseket 1743-ban törölte el az erdélyi országgyűlés, de a magyarországi vallásügyi törvényeket továbbra sem vezették be. II. Lipót hatására az erdélyi országgyűlés a görög-keleti vallást csak a tűrt felekezetek közé vette fel.

A bevett vallások rendszere Magyarországon.

A XVII. század első felében a Pázmány Péter vezetésével is működő **ellenreformáció** révén a magyarországi főurak nagy része visszatért a katolikus vallásra, amelynek nyomán a birtokaikon lévő templomok sorsáról külön kellett gondoskodni. Ennek megoldására 1647-ben a protestánsok az általuk követelt templomok közül 90-et visszakaptak. Ahol pedig az igényelt templomot nem kapták vissza, ott templomépítés céljára telket biztosítottak számukra. E törvények végrehajtása is csak részben valósult meg.

I. Lipót abszolutisztikus törekvései a vallásszabadságot is korlátozták. A Thököly Imre vezette szabadságharc hatására az 1681. évi országgyűlésen egyrészt a protestánsok szabad vallásgyakorlatáról, másrészt a templomok hovatartozásáról rendelkeztek (lásd: 1681. évi XXV. és XXVI. tc.). A protestánsok templomaikat zavartalanul használhatták, szertartásaikat szabadon megtarthatták. Megyénként két-két helységben templom vagy paplak építésére telket kaptak. E helységeket nevezték ún. artikuláris (articularis) helyeknek.

Az 1691-ben kiadott **Explanatio Leopoldina** csak az artikuláris helyeken tette lehetővé a protestánsok számára a nyilvános vallásgyakorlatot. Protestáns lelkészek kizárólag az artikuláris helyeken lehettek. A nem artikuláris helyeken lakók felkereshették e lelkészeket, és ott úrvacsorát vehettek, házasságot köthettek vagy megkereszteltethették gyermeküket. A katolikus plébánosnak azonban előzetesen ún. stóladíjat kellett fizetniük e „szolgáltatásokért.” (A harang használatára csak a katolikus plébános engedélyével kerülhetett sor.) Az Explanatio Leopoldina ezzel egyidejűleg megalkotta a magánvallásgyakorlat fogalmát, amely szűk családi

körben történő közös imádságot, bibliaolvasást és -magyarázatot jelentett, ahol valóban csak a családhoz tartozók vehettek részt.

A III. Károly által 1731-ben kibocsátott **Carolina Resolutio** az 1691. évi szabályozás szellemében megtartotta a protestánsok nyilvános és magánvallásgyakorlata közti elkülönítést. Fontosabb rendelkezései között kell megemlítenünk, hogy a katolikus esperesek joghatósága alá helyezte a protestáns lelkészeket. A protestánsok házasságot saját felekezeti joguk szerint, saját lelkészük előtt köthettek, de házassággal kapcsolatos pereikben a bíráskodás joga továbbra is a katolikus szentszékeket illette.

A közhivatalt ellátni kívánó protestánsoknak ún. dekretális esküt kellett tenniük, amelynek szövegébe beleszőtték Szűz Máriát és a szenteket. Ilyen esküt pedig hithű protestáns nem tett le.

Amint azt a kegyúri jog tárgyalásánál említettük, **Mária Terézia** megszüntette az erdélyi katolikus status püspökjelölési jogát, és magához vonta az erdélyi püspök kinevezésének jogát, valamint az egyszerű kanonoki kinevezési jogot is. Ebben az időszakban szervezetten folyt a katolikus vallásra való áttérítés.

II. József az egyházi ügyeket teljes mértékben államosította. 1781-ben kiadott **türelmi rendelete** politikai téren a vallások teljes egyenlőségét hirdette. Saját hitelveiknek megfelelő eskü letétele után protestánsok is betölthettek közhivatalokat. A nem katolikusok mindenhol tarthattak magán istentiszteletet. Az a település, ahol legalább száz azonos felekezetű család élt, építhetett templomot és alakíthatott gyülekezetet. Királyi biztos és egy katolikus személy jelenlétében tarthattak zsinatot.

II. József halálát követően, mivel a kalapos király rendeletei alkotmányellenes módon kerültek kiadásra, ezért az 1791. évi XXVI. és XXVII. tc.-ek szabályozták a vallásszabadságot, a felekezeti jogokra vonatkozó szabályozást. Az ország függetlenségének védelme és az abszolutizmussal való szembenállás közel hozta egymáshoz az egyes felekezeteket. Az evangélikus, a református és a görög keleti egyházak erdélyi mintának megfelelően tulajdonképpen bevett vallási státuszt kaptak, hiszen biztosították számukra a teljes polgári és vallási szabadságot. Szabadon építhettek templomot és iskolát. A katolikus egyház semmiféle felügyeletet nem gyakorolhatott felettük. E törvények visszaállították a felekezeti bíráskodást, a protestánsok felett elismerték saját egyházi székeik hatáskörét, valamint a vegyes házasságok megítélésénél a kánonjog alkalmazását írták elő. Ennek következtében a vegyes házasságban született gyermekeknek, ha apjuk katolikus, akkor követniük kellett atyjuk vallását, ha anyjuk katolikus, akkor legalább a lányok követték vallását.

A vallásszabadság szabályozása és a felekezetek egyenjogúsága 1848-ban.

A polgári útra lépő Magyarország törvényhozása negyvennyolc márciusában-áprilisában a vallás gyakorlatának szabadságát szem előtt tartva megtette azt az első, ám döntő lépést, amelyre korábban évszázados küzdelmek során nem volt képes a hazai politika. *„E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonosság állapíttatik"* -- rögzítette álláspontját a vallásszabadság kérdésének szabályozásakor az országgyűlés az 1848. évi XX. tc. elfogadásával. Ezzel a katolikus egyház elvesztette uralkodó vallási státuszát.

Az Erdélyben keletkezett alkotmányjogi műszó koordinációs rendszerére alapozott vallásszabadság tehát csak a bevettnek minősített felekezetek híveit részeltette e fontos jogállamilag nem korlátozott gyakorlatában, igaz ezek közé ekkor a törvényhozás **a katolikus,az evangélikus, a református és a görög keleti vallás** mellé **az unitárius vallást** is besorolta. A lelkiismereti és vallásszabadság kiszélesítésének útján jelentős mérföldkőként aposztrofált törvény a hit szabad megválasztásában és különösképpen annak államilag nem befolyásolt, korlátoktól mentes gyakorlatában nem teremtett valamennyi *„religio”*-ra nézve egyenlő jogi helyzetet. (Nem az egyházat, hiszen az esetleg részekre is szakadhatott).

A katolikus klérus önként, minden kárpótlás nélkül lemondott a tizedről (1848. évi XIII. tc.) Néhány területen mégis megmaradt a katolikus egyház eltérő jogállása. A magyar király az apostoli címet viselte és a római katolikus egyház főkegyura volt, csak katolikus vallású lehetett. (1723.évi II. tc. 7.§). A király megkoronázása a római katolikus egyház közreműködésével és szertartásai szerint történt. A hivatalos ünnepek egy része is a katolikus egyház ünnepeivel voltak azonosak. Pl. a vasárnapi munkaszünetről az 1868. évi LIII. tc.19.§-a.

A vallásszabadság deklarálása ugyanis csak a bevett vallásokat érintette, vagyis az *„országban divatozó többi vallást”* és a felekezeten kívüliség státuszát ignorálta.

A törvény határozottan szólt a kedvezményezett egyházak állami támogatásának kérdéséről is: *"Minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek".* Megjegyezzük, hogy az erdélyi országgyűlés a bevett vallások egyenlőségéről a pesti jogalkotáshoz rokonítható intézkedést hozott a görögkeleti vallás egyidejű elismerése mellett.

Neoabszolutizmus

Az 1848-as forradalmat és szabadságharcot a főpapok jelentős része, az alsópapság szinte kivétel nélkül támogatta, vagy szimpatizált a szabadságharccal. Ezért a szabadságharc leverése után súlyos büntetésekkel sújtották a katolikus, a református és az evangélikus egyház papjait, lelkészeit. Kb. 300 papot bebörtönöztek, 5 papot kivégeztek, 16 halálos ítéletet kegyelemből börtönbüntetésre változtattak.

A bécsi udvar a birodalom egysége érdekében meg akarta szüntetni a magyar katolikus egyház önállóságát. Az esztergomi érseket a bécsi érseknek akarták alárendelni. Áttételesen hasonló célt szolgált volna az 1855-ben a pápával megkötött konkordátum is, amelyet alkotmányellenesen a magyar egyházra is ki akartak terjeszteni. Ezt a magyar püspöki kar sohasem fogadta el.

A protestáns egyházak megregulázására Haynau 1850. február 10-én 9 pontból álló rendeletet adott ki. Megszüntette önkormányzatukat és udvarhű lelkészeket akart kineveztetni. A Bach-korszak utolsó erőfeszítéseként született meg az ún. protestáns pátens (1859). Az ezzel szemben felháborodás azonban olyan nagy volt, hogy I. Ferenc József már 1860. május 5-én visszavonta.

A dualizmus korának egyházjogi szabályozása

A dualizmus korában Magyarországon *„expressis verbis”* nem deklarálták ugyan a vallásszabadságot, de az a legtöbb vonatkozásában mégis érvényesülni tudott. Bár nem választották el teljes mértékben az államot az egyházaktól, de az egyházak (kivéve a katolikus egyházat) autonómiát kaptak, és az egyházak sem szólhattak bele direkt módon a politika döntésének meghozatalába.

A XIX. század utolsó nagy hazai politikus generációja, a szabadelvű gondolatoktól még el nem távolodott politikai és szellemi elit, az egyházügyi törvényhozás körében alkotott igazán maradandót. Azok a törvények a modern Magyarország megteremtését tűzték maguk elé, s törekedtek arra, hogy e hon polgárainak szabadságfoka még inkább kiteljesedjék. E téren a vallás szabad gyakorlásáról szóló – s az 1848-ban megkonstruált bevett vallások koordinációs rendszerét tovább erősítő – 1895. évi XLIII. tc. járt elől. Emellett az 1895. évi XLII. tc. az **izraelita vallást** a bevett religiók közé felvette.

Az állam és az egyházak viszonyát a kor színvonalán és kívánalmainak lehetséges figyelembevétele mellett rendezték tehát, s távolról sem célozták meg az egyházak szerepének háttérbe szorítását, a vallások áldásos társadalmi jelenléte a hivatalos körök gondolkodásában kívánatos és támogatandó ügy volt.

Az 1868. évi LIII. tc. 12. §-a szerint a **vegyes házasságokból** született gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását. Ez a rendelkezés szemben állt a katolikus gyakorlattal, amely szerint több esetben is a katolikus vallás szerint kereszteltek meg olyan gyermekeket, akik más

egyházhoz tartoztak volna, ugyanis az erőfölényben lévő katolikus plébánosok a törvénytől függetlenül reverzálist kértek a nem katolikus házastárstól arra vonatkozólag, hogy a gyermekeiket katolikus módon fogják nevelni. Ennek megakadályozására Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi miniszter 1884-ben rendeletet adott ki, amelyben kötelezte a lelkészeket, hogy a keresztelési bizonylatokat az illetékes lelkészeknek adják át. Mivel ez hatástalan maradt, Csáky Albin 1890 februárjában újabb *„elkeresztelési”* rendeletet alkotott, és a kihágási törvény alapján 100 forintig terjedő pénzbüntetést helyezett kilátásba, amennyiben az iratok megküldése nem történik meg. A rendelet alapján több katolikus papot megbírságoltak és bebörtönöztek.

A vita végeredménye **öt egyházpolitikai törvény** lett, amelyeket a korszakban betöltött fontosságuk sorrendjében fogadtak el: a kötelező polgári házasságot az **1894. évi XXXI. tc.** vezette be; a vegyes vallású házasságokban, illetve a házasságon kívül született gyermekek vallásáról az 1894. évi XXXII. tc., a születések, házasságok és halálozások állami anyakönyvezéséről az 1894. évi XXXIII. tc. rendelkezett; a következő évben fogadták el az izraelita vallás bevett vallássá nyilvánításáról az 1895. évi XLII. tc., valamint a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. tc.-et.

Míg az elfogadott törvények egésze elsősorban a katolikus és az izraelita felekezet életében hozott lényeges változásokat, addig a magyarországi viszonyok között szokatlanul hosszú ideig, 1895. november 26-tól 1990. február 11-ig hatályban lévő 1895. évi XLIII. tc. az egyes, addig kialakult felekezeti kategóriákat értelmezte újra, és nyitotta meg a kisegyházak előtt is a törvényes működés lehetőségét.

A korabeli nézet az volt, hogy az elismert felekezeteket magánjogi állásúnak, a bevett felekezeteket pedig közjogi, ilyen módon paritásos, azaz egyenértékű állásúnak tekintették. Az elkülönítés lényegében a hatalomban való részvétel mértékére mutat rá; a magánjogi státus a társadalmi szervezetek szintjére utalja a felekezetet (mely ezáltal vagyonjogi és családjogi következmények eldöntésére képes), tehát a magánszemélyek egymás iránti kötelezettségeire terjed ki, míg a közjogi státus az állami életben való részvételt teszi lehetővé.

A **vallás szabad gyakorlásáról** szóló 1895. évi XLIII. tc.-ben a legnagyobb lélekszámú vallások (az 1910-es népszámlálás szerint a bevett vallásokhoz tartozott a magyar lakosság több mint 99%-a) megtartották a bevett vallásként való megjelölést, melyet a fentiek alapján a közjog által védettként határozhatnánk meg, ugyanakkor a felsoroláson túl a kategória tartalmának részletes tisztázása nemcsak korábban, hanem ekkor is elmaradt. Mivel a bevett vallások jogállása hosszú történelmi fejlődés során alakult ki, ezért a törvény nem részletezte bővebben a jogosultságaikat, meghagyta azokat korábbi jogaikban:

1. Szabadon tarthattak nyilvános, közös istentiszteletet. Az egyházi ünnepek helyszíneit is biztosították.
2. Egyházi önkormányzati joguknál fogva maguk intézkedhettek vallási és egyházi ügyeikben, maguk kezelhették alapítványaikat, kiadásaik fedezésére a hívektől adományokat gyűjthettek.
3. Híveiktől egyházi adót szedhettek be.
4. Arra jogosított hatóságaik által híveik felett egyházi fegyelmet gyakorolhattak.
5. Joguk volt saját temetőt üzemeltetni.
6. Iskolát, óvodát, gyermekmenházat tarthattak fenn.
7. A hadseregnél, állami közintézeteknél, kórházakban mindegyik vallásfelekezet tagjai saját lelkészeiktől részesülhettek lelki gondozásban.

Míg az **elismert felekezet** miniszteri rendelettel nyer státust, és hitelveit köteles ehhez bemutatni, addig a bevett felekezetek mindegyikének immár törvénybe iktatott státusa van. Az elismert felekezetek felett a miniszter gyakorol felügyeletet, lelkészeik a kormányszervek által elmozdíthatók, és szerzési képességük csak imaházra és iskolára vonatkozik. Ezzel szemben a bevett felekezetek a király főfelügyelete alá tartoznak, a lelkészeiket a kormányszervek nem mozdíthatják el, és nem korlátozható a vagyonszerzési képességük. (A Királyi Kúria ezért

mondta ki, hogy a holtkézi törvények már nem vehetők figyelembe). A bevett felekezetek egyházi adójuk behajtásához adminisztratív, közigazgatási segítséget és eszközöket is igénybe vehetnek, míg az elismertek nem. Míg a bevett felekezetek a gyűlési jegyzőkönyveket csak hatósági utasításra mutatják be, addig az elismert felekezetek kötelessége ezt esetről esetre bemutatni. Ez utóbbiak arra is kötelezhetőek, hogy gyűléseiket nyilvánosan tartsák meg.

A törvény elfogadásáig az elismert felekezetekre vonatkozó szabályokat az egyes törvények részletezték és töltötték meg tartalommal, de egyértelmű megkülönböztetést nem határoztak meg. Ezek a jogszabályok kiterjedtek a lelkészek törvényes védelmére, illetve a katonaság alóli, a lelkészeknek és jelölteknek adandó kedvezményekre is. A kifejezést eredetileg elsőként az izraelita felekezetre alkalmazták 1871-ben (1895-ig, a törvény elfogadásáig), tekintettel arra a körülményre, hogy az izraelita vallásra számos speciális szabály vonatkozott a többi felekezethez képest, de a szokásjog alapján nem számított bevettnek.

A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. tc. indoklása már úgy fogalmaz, hogy a bevett státus elnyerésével csak egy joghézagot tölt ki a törvényhozás, hiszen az **izraeliták** már eddig is rendelkeztek jogokkal, továbbá az izraeliták bizonyították az elmúlt huszonöt évben, hogy *„részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében”.*

Az **elismert felekezet** létrehozásához legalább egy egyházközséget kell szervezni és fenntartani, emellett biztosítani kell a felekezethez tartozó gyermekek iskolai hitoktatását, továbbá be kell nyújtani a hitéletre vonatkozó összes rendelkezést magában foglaló szervezeti szabályzatokat a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A jóváhagyás megtagadható, ha a felekezet „irányultsága” állam- vagy nemzetellenes, ha hitelvei, tanai, istentisztelete, szervezete sérti a törvényeket és a közerkölcsöt, valamint akkor, ha ezek azonosak, vagy csak az istentisztelet nyelvében térnek el más bevett vagy elismert felekezetéitől. Az elismert felekezeteket megilleti a nyilvános, közös istentisztelet, valamint a vallási és felekezeti ügyek önálló intézése.

1895-ig a helyzeténél fogva egységesen tűrt – illetve el nem ismert – vallásként számon tartott összes nem bevett felekezet számára törvényi felhatalmazás hiányában a már meglévő adminisztrációs szokások alapján bocsátottak ki rendeletet a hatóságok. Jogállásukat még a bevett vallásokénál is nagyobb rendezetlenség uralta – különböző jogosultságokkal tartoztak ebbe a kategóriába az izraeliták (1871-ig) és a nazarénusok. Míg a nazarénusok nem rendelkeztek anyakönyvezési joggal, addig az izraeliták számára már 1840-ben megnyílt a jog az anyakönyvezéshez, illetve 1863-ban az állami elismertségű házasságkötéshez. 1895-től az el nem ismert felekezetek életében jelentős változás nem történt, közülük kettő nyerte el az elismert státust: a baptista felekezetet 1905-ben rendelettel ismerte el a kultuszminiszter, az iszlám vallás elismeréséről pedig az 1916. évi XVII. tc. rendelkezett.

Ezen felekezetek működésére az egyesülési és gyülekezési jog általános szabályai vonatkoztak. Csak a házi istentisztelet tartására volt bejelentés nélkül lehetőség, a vallási szertartást be kellett jelenteni a rendőrhatóságnál, és erre egy hónapra kaptak engedélyt. Ezek a felekezetek nem szervezhettek hitközséget, hivatalos hitszónokot nem tarthattak, kötelesek voltak nyilvánosan tartani istentiszteleteiket. Bár az egyesülési jog alkalmazása szigorú feltételeket támasztott a kisegyházakkal szemben, ezáltal azonban legitimációt teremtett a működésükhöz.

El nem ismert felekezetek is működhettek, de csak az egyesülési és gyülekezési jog keretein belül. Magyarországon a metodisták, adventisták, nazarénusok működtek ilyen formában.

Magyarországon az I. világháború előtti utolsó (1910) népszámlálás szerint a lakosság felekezeti megoszlása a következő volt:

Felekezet	Lélekszám	százalék:
Latin szertartású katolikus	9 010 305	49,3

Görög szertartású katolikus	2 007 916	11,0
Görög keleti	2 333 979	12,8
Evangélikus	1 306 384	7,1
Református	2 603 381	14,3
Unitárius	74 275	0,4
Izraelita	911 227	5,0
Egyéb	17 066	0,1

Az **őszirózsás forradalom** időszakában bár vallásszabadságot hirdettek, az állam és az egyház elválasztásának ürügyén erősen vallásellenes intézkedések is történtek. Pl. elvették az egyházaktól az iskoláikat, megszüntették a hittan oktatását. A **Tanácsköztársaság** már harcot kezdeményezett minden fajta vallásos világnézet ellen. Az 1919. június 28-án kibocsátott alkotmány 11. §-ban ugyan deklarálta, hogy *„vallását mindenki szabadon gyakorolja”,* a valóságban a szovjet minta alapján az egyházak és a működésüket biztosító intézmények megsemmisítésre törekedtek. Vagyonukat, iskoláikat elkobozták. Egyházi vezetőket letartóztattak, túszul ejtettek. Mindezek végrehajtására felállították az Országos Vallási Likvidáló Hivatalt.

Az ún. **Horthy korszakban** hosszú ideig az 1890-es évek megteremtette helyzetre alapozott. A hivatalos politika pedig – lévén harcosan vállalt keresztény politika – a rendelkezésére álló eszközök nem csekély tárházával támogatta a nagy hazai egyházak sokirányú, s jobbára társadalmilag is hasznos működését. A nagy egyházak jelenléte a kisebb és nagyobb közösségek körében mindennapibbá vált, elég, ha utalunk itt a vallásos nevelés erősödésére, az egyházaknak az oktatás terén elért eredményeire, s karitatív jellegű munkásságuk intenzívebbé válására.

Az I. világháborút lezáró békeszerződés, a gazdasági válság és a Tanácsköztársaságról kialakított egyes vélemények nem kedveztek a zsidóság megítélésének. Részben ennek is tudható be, hogy a náci Németország zsarolásának engedve a fasiszta eszmék térhódítása közepette elfogadta az országgyűlés a zsidótörvényeket, köztük az 1942. évi VIII. tc.-t, amely elismert vallássá minősítette vissza a zsidó felekezetet.

Magyarország felekezeti megoszlása Trianon után (1920)

Felekezet:	**lélekszám**:	**százalék:**
Latin szertartású katolikus	5 096 729	63,9%
Görög szertartású katolikus	175 247	2,2%
Görög keleti	50 990	0,6%
Evangélikus	497 012	6,2%
Református	1 670 144	21,0%
Unitárius	6 224	0,1%
Izraelita	473 310	5,9%
Baptista	4 187	
Mohamedán	468	
Egyéb	3 101	
Felekezeten kívüli	1 245	
Ismeretlen	1 399	

A **szovjet típusú diktatúra** kiépítése során a magyarországi egyházak ellen is egy sor intézkedést hoztak. A legkeményebben a katolikus egyházzal szemben léptek fel, amely a legnagyobb létszámú hívővel és egy nemzetközi központtal rendelkezik. Ezért őket tartotta a magyarországi kommunista vezetés a legnagyobb ellenfelének.

Első lépésként az 1945 tavaszán végrehajtott **földreformról** szóló kormányrendelet alapján megfosztották a magyar egyházakat földbirtokaiktól. A rendelet *„A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról”* szólt. Mégis kárpótlás nélkül elkobozták azokat a földbirtokokat, amelyek az egyházi intézmények fenntartását szolgáló célvagyonok voltak. Jogállásuk szerint a katolikus egyházi birtokok a kötött birtokok egyik fajtájába tartoztak, amelyek felett a főkegyúr gyakorolt vagyonfelügyeletet. A királyi hatalom megüresedése után ezt a jogot a vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolta. A végrehajtás valódi célja abból is kiderült, hogy az egyházi birtokok jelentős részét nem osztották fel a parasztok között, hanem az államé lett. A magyar püspöki kar 1945 májusi körlevelében elfogadta a földreformot, de egyúttal aggodalmait fejezte ki az egyházi intézmények fenntartása vonatkozásában.

Következő lépésként a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőinek utasítására a magyar kormány kénytelen volt kiutasítani a **pápai nunciust** (1945. április 4.) aki a német megszállás idején üldözöttek ezreit mentette meg. A cél a magyar egyház hivatalos kapcsolatainak a megakadályozása a Vatikánnal. Egyúttal korlátozták és cenzúrázták a különböző egyház könyveinek, folyóiratainak és újságainak a megjelenését.

1946 júliusában Rajk László belügyminiszter rendeleti úton feloszlatta és betiltotta a különböző egyházak egyesületeit, szervezeteit, amelyeknek több százezres tagsága volt (csak a Katolikus Legényegyletnek közel félmillió).

Az 1947. évi XXIII. tc. hatályon kívül helyezte az 1891. évi XLIII. tc. erre vonatkozó rendelkezéseit, megszüntette az ún. bevett vallások rendszerét. A felekezeteket két csoportba osztották: 1. állam által elismert, 2. az állam által el nem ismert felekezetek. Egyúttal megszüntették azokat az állami támogatásokat, amelyeket az addig törvény nyújtott, így az egyházi adó behajtásának közhatalmi voltát.

Az 1948.évi XXXIII tv. **államosította az egyházi iskolákat**. 6505 iskolát vettek el ilyen módon teljes felszereléssel együtt, minden kárpótlás nélkül. A tanári kar jelentős részét elbocsátották. Mivel ez az ország oktatási intézményeinek kétharmadát érintette, ezért pótolhatatlan veszteség érte a magyar oktatásügyet.

Az 1949.évi V. tv. megszüntette a kötelező vallásoktatást. Ezután az iskolai nevelés csak ateista szellemben folyhatott. A templomon kívüli hitoktatást bűncselekménynek minősítették.

Rendszeressé vált az egyházak vezetőinek, tagjainak, híveinek letartóztatása, internálása, bebörtönzése és jelentős számban a kivégzése is. Minden negyedik pap és szerzetes szenvedett el valamilyen igazságtalan büntetést. Börtönbe zárták a katolikus egyház esztergomi és kalocsai érsekét, több püspökét. Az ötvenes évekre alig maradt néhány egyházi vezető szabadlábon. Hasonló elbánásban részesült a többi egyház is.

Az 1950. évi 34. sz. tvr. négy kivételével az összes szerzetesrendet betiltotta. Ez a rendelkezés mintegy 9000 főt érintett. Egyfajta numerus clausust léptettek életbe, amely meghatározta a legálisan működő papok és szerzetesek számát. A magyar társadalmat megint pótolhatatlan veszteség érte, hiszen a szerzetesek ezután nem gyakorolhatták hivatásukat. (Pl. a kórházakban beteget ápoló apácák).

Az intézményesített állami kontroll fontos szerve lett az Állami Egyházügyi Hivatal, amelyet szovjet mintára az 1951. évi I. tv.-nyel hoztak létre. A megszűnt vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörét vette át, de jóval szélesebb jogkörökkel. Működésének irányvonalát a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségének a klerikális reakció elleni harcról szóló 1950. május 31-én hozott határozata szabta meg. Ennek megfelelően szinte minden személyi és dologi ügyben igyekeztek diszponálni. Ellenőrizték az egyházak működését és az egyházi tisztségre csak az engedélyükkel lehetett a továbbiakban bárkit is kinevezni.

Hangsúlyozták, hogy a vallás magánügy. Ennek ellenére megfigyelték, nyilvántartották, hogy ki jár templomba, ki járatja gyermekeit hittanra, ki kereszteltei, ki bérmáltatja meg a

gyermekeit, ki esküszik templomban stb. A vallásos ember másodrendű állampolgár lett. A munkahelyükön vezető állást általában nem tölthettek be, megnehezítették a továbbtanulásukat, megpróbálták távol tartani őket pl. a tanári pályától, a rendőri hivatástól stb.

A kommunista vezetés célja egyértelmű: a lehető legrövidebb idő, kb. 20 év alatt felszámolni az egyházakat és két generáció alatt a teljes vallásosságot, létrehozni egy ateista társadalmat, ahol hinni csak a pártban és annak *„tévedhetetlen”* vezetőiben lehet.

Kádár Jánosnak sem sokban különbözött a vallásról és az egyházakról kialakított véleménye (legalább is kezdetben) Rákosiétól. 1958. június 10-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának ülésén az alábbi instrukciókat adta a pártvezetésnek: *„Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás-paraszt uralom Ők ezt egyébként már tapasztalatból tudják is. A közvélemény számára azonban világos nézetet kell teremteni […]. Lehet, hogy a klerikalizmus ellen kell még 5 évig, és a vallásos világnézet ellen még két generáción át.”*

Egészen a rendszerváltozásig folyamatos, bár eltérő intenzitású és minőségű vallásellenes propagandát folytattak, amelyben első rendű szerepet szántak az oktatásügynek, a sajtónak és a médiának, valamint az irodalomnak, művészeteknek is az ún. tudományos ismeretterjesztés címén.

Irodalom:

ADRIÁNYI Gábor**:** *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája, 1849-1859.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2009.
ASCHENBRIER Antal: *A katholikus egyház autonómiájáról Magyarországban*. Budapest, Franklin Nyomda, 1893.
ALBRECHT Ferenc: *Protestáns egyházak a felsőházban*. In: Protestáns Szemle, 1926.
ALBRECHT Ferenc: *Protestáns egyházak a törvényhatóságokban* In: Protestáns Szemle, 1929.
BOTÁR Imre: *A vallásszabadság és Dávid Ferenc.* Budapest, Magyar Unitárius Egyház, 1929.
BALOGH Margit - GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon. 1790-1992*. Budapest, História, MTA Történettudományi Intézet, 1996.
CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, Szerző kiadása, 1935.
EGYED István: *A katolikus egyház az állami törvényhozásban.* In: Katolikus Szemle, 1932.
HAMZA Gábor: *Gondolatok az állam és az egyház(ak) kapcsolatának alakulásáról.* In: Jogtudományi Közlöny, 1912/3.
HANUY Ferenc: *A katholikus autonómia főbb problémái.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1918.
HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában.* Budapest, Szent István Társulat, 2005.
HETÉNYI VARGA Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában.* Budapest, MÁK, 2001.
HORVÁTH Attila: *A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig.* In: Hét-Hárs, 2011/3-4.
HUSZÁR Elemér: *Az egyház és állam közti viszony története.* Budapest, Élet Nyomda, 1929.
IJJAS Antal: *Az egyház és az uralkodói abszolutizmus*. Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1941.
MESZLÉNYI Antal: *Az egyház a forradalmak korában.* Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1941.

MESZLÉNYI Antal: *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme.* Budapest, Szent István Társulat, 1947
MESZLÉNYI Antal: *A magyar katholikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, Szent. István Társulat,1928.
MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon: 1780-1846.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1934.
RÁCZ Lajos: *Egyház - Állam - Közigazgatás avagy a magyar állami, katonai és egyházi igazgatás módosulásai a XIII. század első felében.* In: Állam- és Jogtudomány, 1991/3-4.
RÁCZ Lajos: *A magyar egyház és államszervezés egymásrahatása a korai századokban.* In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 2010.
RÁCZ Lajos: *Az egyházszervezés első évszázada Magyarországon.* In: Jogtudományi Közlöny, 2011/1.
RÁCZ Lajos: *A vallásszabadság kérdése a reformkorban és a neoabszolutizmus idején.* In: Pro publico bono: a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának folyóirata, 2011/2.
SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a Dualizmus korában, 1867-1918*. München, Molnár Nyomda, 1974.
TOMKA Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk.* Budapest, Szent István Társulat, 2005.

Tulajdonjog

A magántulajdon a polgári társadalom elsőrendű alapja. Az **alkotmányos rend** a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesüléséből indul ki. A tulajdonjog olyan **alapjog**, amelynek mind az állampolgárok egymáshoz való viszonyában, mind pedig az állampolgár és az államhatalom viszonyában jelentősége van. A demokrácia egyrészt **tulajdonosi demokrácia**, másrészt a magántulajdon elismerése korlátokat állít az államhatalomnak a civil szférába történő beavatkozása elé. Így válik el egymástól az állam és a társadalom (civil társadalom). A magántulajdon ugyanis véget vet a **gazdasági és a politikai hatalom** közvetlen kapcsolatának. A magántulajdon korlátozza az államot és elvileg lehetővé teszi, hogy mindenki tulajdonossá és ezzel együtt autonóm szabad személlyé és a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává váljon. A magántulajdonra támaszkodva tudja a **civil társadalom** az államhatalom esetleges önkényével szemben megvédeni önmagát, biztosítani jogait.

Az **emberi jogok**, szabadságjogok a magántulajdonra épülnek. Amennyiben korlátozzák az egyén tulajdonjogát, azzal a politikai jogai is behatárolódnak. Ezért hirdette a természetjog és a felvilágosodás a tulajdon szentségét és sérthetetlenségét. A rendi társadalomban ugyanis az általános személyi függőség és a politikai alávetettség a gazdasági és a tulajdoni korlátozásokkal együtt érvényesült.

A középkor – bár sokféle korlátozás mellett – de ismerte a tulajdonjogot. Az egyház továbbra is fenntartotta a római jogot, és emellett az egyén aktív szerepét nyomatékosította.

A **XVIII. század végéig** azonban Európa szinte mindegyik országában voltak olyan intézmények, amelyeknek célja az volt, hogy az öröklött vagyonnal rendelkezőket megvédjék a feltörekvő alsóbb rendbéli társaikkal szemben. Különösen vonatkozott ez az ingatlan tulajdonra, amelyet körülfontak a használatra és forgalomra vonatkozó korlátozások.

A **természetjogászok**, ahogyan **Hugo Grotius** (1583–1643) holland jogtudós és filozófus kijelentette, hogy az ember veleszületett joga a szabadság és az egyenlőség, de ilyen a tulajdonjog is, amelyet ugyan nem az emberi akarat vezetett be, „*de amint az megtörtént, már a természetjog mondja ki, hogy jogtalanul jár el az, aki mástól annak tulajdonát az illető akarata ellenére elveszi*” (lásd: *Háború és béke joga,* 1625.). Ebből vezette le a szerződés és a vállalkozás szabadságát is.

A **felvilágosodás gondolkodói** a tulajdon és szabadság gondolatát az abszolút uralkodók földtulajdonjogával állították szembe. Az abszolút uralkodók (leginkább XIV. Lajos) ugyanis azt vallották, hogy az uralkodó univerzális ura minden földnek, ami a királyságban van. A tulajdon a felvilágosodás gondolkodói szerint emberi és polgári jog, amelynek segítségével szabadulhat fel az ember a személyi függőségi viszonyok alól, ugyanis a kor gondolkodása szerint szabad ember csak tulajdonos lehet. Ez egyúttal a feudális kiváltságok és előjogok eltörlését is jelenti.

John Locke írta le azt a közgazdasági elméletet, amelyre később **Adam Smith** (1723–1790, angol egyetemi tanár, jogász és közgazdász) és **David Ricardo** (1772–1823, angol nemzetgazdász) a gazdasági liberalizmust építette, hogy „*az egyéni tulajdonnak csak a munka lehet a forrása*". (Egy másik helyen pedig azt írta: „*A tulajdon közös szere az életnek, szabadságnak és vagyonnak*"). Locke tehát a munkát tekintette a vagyonosodás egyetlen forrásának, ez pedig a rendi jog korszakában forradalmi gondolatnak számított.

Az emberi és polgári jogok nyilatkozatában az ember magánjogai vonatkozásában a 2. cikk kijelentette: „*Minden politikai egyesülés célja: az ember természetes és elévülhetetlen jogainak megóvása. Ezek a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az elnyomatással szemben történő ellenállás joga.*" A 17. cikk hozzáteszi: „*Minthogy a tulajdon joga szent és sérthetetlen, azt senkitől sem szabad elvonni, kivéve, ha törvényben megállapított közérdek elkerülhetetlenül megköveteli, az esetben is csak előzetes és igazságok kártalanítás ellenében.*"

Az **1791. szeptember 3-i francia alkotmány** egyben az 1789. évi deklaráció magyarázata. Az általánosan megfogalmazott jogokat a pozitív törvényekben kívánták érvényesíteni. Az I. címben található a tulajdonjogra vonatkozó rész: „*Az alkotmány biztosítja a tulajdon sérthetetlenségét, és ha a társadalom törvényesen megállapított igényei mégis annak feláldozását követelik, a tulajdonért előzetesen méltányos kártalanítás jár.*" „*A javak elidegenítését a múltban és a jövőben a törvényes szabályok szerint az alkotmány biztosítja*".

A korszak jogászai, politikusai legfontosabb feladatnak az **egyén és az állam** jogviszonyának megállapítását tartották. A legfőbb cél, hogy az állam ne avatkozzék be a magántulajdoni viszonyokba, a magánszemélyek privátautonómiája teljes legyen.

A tulajdonjog részletes szabályozását a **Code Civilben** találhatjuk: „*A tulajdonjog a dolgoknak a legteljesebb módon való élvezetére és velük ugyanilyen módon való rendelkezésre irányuló jog, feltéve, hogy a használat nem ütközik a törvény vagy rendelet tilalmába.*" Ezzel a kodifikátorok a tulajdonosok biztonságérzetét akarták növelni.

Magyarországon a felvilágosodás eszmerendszerének hívei szintén a magántulajdon eszméjét vallották. **Berzeviczy Gergely** (1763–1822) a magyar közgazdaságtudomány egyik megteremtője, földbirtokosi tapasztalatait is beleszőve erről így írt: „*A közös tulajdon a fejlődés gátja, a barbárság jele. Csak a magántulajdon ösztönöz, a közöst, mint az erdőt, legelőt, el szokták hanyagolni. Mikor eleink Ázsiából kijöttek, még minden közös volt, (…) lassan szoktak a magántulajdonhoz. A Tiszántúlon még ma is gyakori a földközösség, nálunk csak az erdő közös, s annak is mennyi kellemetlen következménye van. Csak a magántulajdon teszi lehetővé a maximális hasznot. A közösség a tulajdon kimerítésére, sokszor teljesen tönkretételére vezet, (…) a tulajdont nemcsak használják, s merítenek belőle, de azt konzerválni is igyekszenek.*" Ugyanerre a következtetésre jut a kiváló jogtudós, **Hajnóczy József** is: „*Köztudomású, hogy azok, akik saját jogon rendelkeznek birtokkal, jobban művelik a földet azoknál, akiknek nincsen saját birtokuk. Azonkívül azt a sok apró földdarabot, melynek külön-külön gazdája van, nagyobb iparkodással művelik, mint az egy tulajdonos nagy kiterjedésű földjeit. Mindenki nagyon jól tudja, hogy a kincstári javakkal gazdálkodnak a legrosszabban.*"

A reformkornak már fő jelszavává vált **Kölcsey Ferenc** (1790–1838) gondolata: „*Szabadság és tulajdon*". **Széchenyi István** felismerte, hogy a magántulajdon megteremtésével valósulhat meg a nemzet szellemi és anyagi gyarapodása: „*Mi tehát a közvagyonosság oka? A biztonság, a saját birtok, szabadság, törvény előtti egyenlőség stb. ezek s csupán ezek ébresztik*

fel a közszorgalmat, meg a nevelés, a sajtószabadság stb. által józan útmutatást nyer" (Stádium, 1833.). Ugyanezt erősítette meg **Deák Ferenc** (1853–1876) is: „*A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ád a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s a két vonzerő: szabadság és tulajdon.*"

Ezt a felismerést realizálva tették lehetővé az **1848. évi áprilisi törvények**, hogy minden ember tulajdonossá válhat, mert megszüntették a tulajdonszerzést korlátozó jogszabályokat és szabaddá tették a rendelkezési jogot. Ezzel együtt autonóm szabad személlyé, a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává válhattak az emberek. Az alkotmányos rend a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesítéséből indult ki. A magántulajdon biztosítása egyúttal véget vetett a gazdasági és politikai hatalom közvetlen kapcsolatának is. (A politikai hatalom elvesztése ezután nem jelenti egyszersmind a vagyon elvesztését is.)

Az 1848. évi áprilisi törvények ezért törölték el az ingatlan korábbi kötöttségeit: a fiscalitast, az ősiséget és az úrbéri viszonyokat. Addig a földbirtok, mint *sui generis* jogintézmény, összefonódva a társadalmi státussal és hatalommal, nem volt valódi tulajdon, inkább a birtokjoghoz hasonlított.

Mindennek az érdekében megszüntették az ősiséget (1848. évi XV. tc.). Felszabadították a jobbágyokat és magántulajdonba adták nekik az általuk használt földet. (1848. évi IX. tc.).

A **szovjet típusú diktatúra** kiépítésének egyik eszköze a magántulajdon államosítása, amely valójában egy történelmi mértékben is páratlan, jogtalan vagyonelkobzás, rekvirálás volt. A magántulajdon elleni támadás nem közgazdasági (racionális gazdálkodás), vagy igazságossági (kizsákmányolásmentes társadalom) okból történt, hanem azért, hogy az állampárt lehetőleg minden anyagi javat az irányítása alá vonjon és gazdasági eszközökkel is függővé tegye a társadalmat.

A diktatúra az állampolgárokat és a különböző jogi személyeket (pl. önkormányzatok, egyházak, társadalmi szervezetek, biztosítási intézetek, szövetkezetek, kereskedelmi társaságok) megfosztották szinte minden termelővagyonuktól. Ezzel minden vagyonalapú jövedelemforrást és a polgárosodás teljes anyagi bázisát elvették. Mindez jelentős vagyonvesztéssel, pusztulással járt együtt. A tényleges fizikai vagyontárgyak elvesztése az emberi motivációk, energiák és a kisközösségek összefogásának szinte teljes kiiktatását jelentette. A totális állami tulajdon, párosulva a politikai hatalommal, korlátlan diktatúrát eredményezett.

A társadalom egészét megfosztották a tulajdontól, ezzel elvesztették az állampolgárok az önállóságukat, gazdaságilag is kiszolgáltatottá váltak, hiszen ez a fajta politikai rendszer visszafejlődést eredményezett az ázsiai despotizmus irányába. Az állampolgárok döntő többsége állami alkalmazott lett. A rendkívül alacsony munkabér nem tette számukra lehetővé, hogy tőkealapot képezzenek és kiléphessenek az állami munkaszervezetből. A emberek kiszolgáltatottsága így szinte korlátlanná vált. A munkások továbbra is proletárok maradtak, de a korábbi szabad tulajdonosok is lesüllyedtek velük azonos szintre.

Irodalom:

ÁGOSTON Péter: *A tulajdonjog alaptanai*. Budapest, Politzer, 1903.
HARMATHY Attila: *A tulajdonjog alkotmányos védelme*. (Jogtudományi Közlöny, 1989/5.)
HARMATHY Attila: *A tulajdonjog korlátozásáról.* In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 2007.
HELLER Farkas: *Adalékok a magántulajdon közgazdasági szerepének kérdéséhez*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1909.

MIHELICS Vid: *Az új szociális állam* társadalompolitikai és gazdasági rendezések Európa legújabb alkotmányaiban. Budapest, Szent István Társulat, 1931.
NIZSALOVSZKY Endre: *Megjegyzések a tulajdonjog fejlődéséhez*. In: Állam és Jog, 1952.
SÁNDOR István - SÁRKÖZY Tamás - TÖRÖK Gábor: *A tulajdoni rendszer változásai a XX. század végére.* Budapest, MTA Jogtudományi Intézet, 2001.

Sajtószabadság

A **sajtószabadság** a szerzőknek azt a jogát jelenti, hogy bármilyen, akár népszerűtlen tényt vagy véleményt is közreadjanak. A sajtószabadságnak ki kell terjednie a beavatkozás tilalmára is, vagyis a szerkesztőség autonómiáját nem korlátozhatja külső politikai, vagy gazdasági tényező. A sajtószabadság elvben az újságírók azon kötelességét is jelenti, amely szerint az állampolgárok tájékoztatása érdekében kötelesek minden közérdekű információt nyilvánosságra hozni.

A gyors, könnyű és teljes körű politikai tájékozódás lehetősége alapvető emberi jog. Az újságíró felelőssége és hivatása, hogy a demokrácia működtetéséhez, a helyes és bölcs döntések meghozatalához ismeretekkel lássa el a társadalom tagjait és így minél szélesebb rétegek vehessenek részt a politikai döntések meghozatalában. Igaz, átfogó és érthető módon kell beszámolniuk a politikai eseményekről úgy, hogy közben megfelelő értelmezési kontextusba helyezzék őket. A médiának a vélemények és a bírálatok fórumaként kell szolgálnia. Reprezentatív képet kell nyújtania a társadalmat alkotó csoportokról. Ennek érdekében *„ellenőrzi a hatalmat, de nem az ellenzék szerepét játssza."* A sajtószabadság ugyanis nem-csak a laptulajdonosok lapalapítási jogát, az újságírók, szerkesztők szabad közlésének jogát jelenti, hanem a nép jogát a megfelelő tájékozódáshoz is. A politikai média feladata ezért a hiteles tájékoztatás. A választópolgároknak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ha akarják, megfelelő ismereteket szerezzenek a kormányzat működéséről, az ellenzéki pártok mozgalmak programjairól. Csak így tudnak a polgárok a politikai jogaikkal, köztük a választójogukkal megfelelő módon élni.

A média célja tehát nem csak, hogy megteremtse a szabad szólás fórumát, de az is, hogy előmozdítsa a közérdek érvényesülését, azaz nem egyedül az egyén hasznát, hanem a politikai közösség hasznát is szolgálnia kell. Tisztességes és koherens tájékoztatást kell nyújtaniuk. Meg kell ismertetni az állampolgárokkal a megfelelő döntési alternatívákat. Részt kell vállalniuk abban, hogy a felnövekvő generációk megismerhessék a demokratikus értékeket: a szabadságot, az egyenlőséget, a szolidaritást és az alkotmányos rendet. Fórumot kell nyújtaniuk a közpolitikai kérdéseket előkészítő társadalmi vitának, ellenőrizniük kell az államhatalom képviselőit, azaz a választók nevében beszámoltassák a választottakat. Közvetítsék a politikai döntéshozóknak a közvélemény álláspontját. A sajtószabadság tehát olyan jogszabályok összességét feltételezi, melyeknek nemcsak a deklarálása, hanem a mindennapos érvényesítése is folyamatos aktív tevékenységet igényel.

A véleményszabadság kezdetben egyáltalán nem érvényesülhetett, mert a könyvnyomtatás feltalálása után szinte azonnal bevezették a cenzúra intézményét. Magyarországon a könyvvizsgálat annak ellenére működött, hogy az államhatalomnak erre törvényi felhatalmazása nem volt. Pl. az eretnek könyvek kiadása és nyomtatásáról szóló 1553. évi XXIV. tc. is kimondta: *„Mivel pedig ő felsége tévelygő könyvek kiadásáról és nyomtatásáról is megemlékezett, e tárgyban a karok és rendek a maguk részéről azért nem végezhettek semmit, mert nincsen tudásuk róla, hogy fekvő jószágaikban valahol ilyenek lennének."* Ennek dacára királyi és egyházi rendeletek mégis bevezették a cenzúrát. Az első ilyen királyi rendeletet II. Lajos adta ki, amelyben Szeben városát Luther iratainak felkutatására és megégetésére utasította. Miksa 1570-ben megtiltotta az erdélyieknek, hogy eretnek

könyveket nyomtassanak, majd négy évvel később királyi engedélyhez kötötte a teológiai könyvek kiadását. I. Lipót rendszeresítette a cenzúrát és a könyvvizsgálattal a nagyszombati egyetemet bízta meg. Mária Terézia 1745-ben ezt a feladatot a Helytartótanácsra bízta és 1772-ben kiadott rendeletében deklarálta, hogy előzetes cenzúra nélkül semmiféle könyvet kinyomtatni nem szabad. II. József sajtópátensét Magyarországra is kiterjesztette és részletes könyvvizsgálati szabályzatot adott ki. Ezek a rendelkezések a kalapos király halála után is érvényben maradtak.

A XVIII. század végének nevezetes gondolkodói, elsősorban Bessenyei György, Berzeviczy Gergely, Hajnóczy József a **természetjogra** hivatkozva léptek fel a sajtószabadság érdekében.

Széchenyi István a Hitelben írta: „*Csak minden oldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat.”*

Kossuth Lajos a legfontosabb emberi jogként értékelte a sajtószabadságot: *„vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem…”*

XIX. századi elveknek megfelelően **Deák Ferenc** veretes mondatát idézték: *„Ha tőlem függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusa volna: hazudni nem szabad.”*

A sajtószabadság a polgárjogok egyik alapvető szimbóluma. 1848. március 15-én éppen a 12 pont első pontjának nyomatékosítása végett indultak útnak a márciusi ifjak a Landerer és Heckenast nyomdához. A világtörténelem egyetlen forradalma, mely első helyen követelte a sajtószabadságot, hiszen a **márciusi ifjak 12 pontja** ezzel kezdődik: „*1. Kívánjuk a sajtó szabadságát, censura eltörlését.”*

Mindezek szellemében és az 1831-es belga alkotmány szabályozását figyelembe véve készült el az 1848. évi XVIII. tc. a **sajtótörvény,** amely arra hivatkozott, hogy Magyarországon alkotmányellenesen működött a cenzúra ezért kijelentették, hogy: az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, a sajtószabadságot visszaállítják. Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.

Ezután a törvény felsorolta azokat az eseteket, amelyeket a sajtószabadsággal való visszaéléseknek minősített. Sajtóvétség az, ha valaki valamilyen bűntett, avagy vétség elkövetésére, egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből, s a tisztességes erkölcsökből csúfot űz, a magyar Szent Korona területének tökéletes álladalmi egységének, ki a Pragmatica Sanctionál fogva megállapított, s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tettleges felbontására izgat; az alkotmány erőszakos megváltoztatására s a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázít, s bűnök elkövetésére hív fel és buzdít, a felség személyének sérthetetlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rend ellen kikel, avagy a királynak magas személye ellen sértést követ el, az uralkodóház tagjai ellen követ el sértést, a közbéke és csend erőszakos megzavarására törvény által alkotott valamely hatóságot vagy testületet rágalmakkal illet, valamely köztisztviselőt vagy közmegbízatásban eljárót, hivatalos tetteire vonatkozólag rágalmakkal illet, magánszemélyt rágalmaz meg.

Sajtóvétség esetére az ún. fokozatos felelősség elvét vezették be. Első helyen a szerző; ha ő nem lelhető fel, akkor a szerkesztő, ha ő sem azonosítható akkor a kiadó; ha ez sem ismeretes, a nyomda tulajdonosa vonható felelősségre. A sajtóvétségeket a sajtóesküdtszék hatáskörébe utalták, amelyről Deák Ferenc igazságügyi miniszter által kiadott rendeletében az 1843-as büntető eljárási javaslatot vették figyelembe. Úgy gondolták, hogy az esküdtszék révén még közvetve se, tehát utólagos büntetésekkel sem lehet korlátozni a sajtószabadságot. A lapalapításhoz viszont kaució biztosítása volt szükséges.

A szabadságharc leverése után az abszolutista kormányzat az önkény fenntartásának érdekében az előzetes cenzúránál hatásosabb módszert teremtettek meg: **az utólagos ellenőrzést.** Eszerint elvileg kinyomtatni mindent szabadon, cenzúra nélkül lehetett; csak a kész

nyomtatványokat be kellett nyújtani a rendőrségnek, mely így utólag döntötte el, hogy árusíthatók-e. Ennek az lett a következménye, hogy a szerkesztők és kiadók előre féltek az anyagi kártól, mely a kész példányok bezúzásával járt volna, ezért az öncenzúrázást biztonság okából sokszor a kelleténél erősebben - gyakorolták.

1852. május 27-én adták ki a **sajtóról szóló rendeletet**, mely kisebb módosításokkal a kiegyezésig érvényben maradt. A jogszabály előírta, hogy a kiadandó lapok impresszumaiban milyen adatokat kell feltüntetni, kijelölte a kötelespéldányok gyűjtőhelyeit, szabályozta a könyvkiadás jogát s a lapengedélyek megszerzésének feltételeit és módját is.

A sajtórendelet **megintési rendszernek** nevezte a sajtóvétségek esetén kiszabható szankciókat. Eszerint ha valamely időszaki nyomtatványban folytonosan a trón, a birodalom egysége és épsége, a vallás, az erkölcsiség vagy általában a társadalmi rend alapja elleni, vagy a közcsend és rend fönntartásával egybe nem férő irányt követnek, előrebocsátott kétszeri írásbeli sikertelen intés után az ily időszaki nyomtatványnak további kiadása, azon korona ország helytartója által, melyben az adott sajtóterméket kiadták, először három hónapra, majd a minisztertanács által akár véglegesen is megszüntethetik.

Ugyancsak a sajtószabadság korlátozását jelentette, lapot csak hatósági engedéllyel lehetett alapítani, hiszen nem egészen tíz év alatt minden harmadik engedély kérelmet elutasítottak.

Az **1860-61**-es kölcsönös kompromisszumkeresési szakasz idején enyhült a cenzúra szigora és több lap alapítását is engedélyezték. A **Schmerling-provizórium** idején viszont újra a szigorú ellenőrzés évei következtek. Pl. 1863-ban sajtóvétség címén Jókai Mórt, mint felelős szerkesztőt egy évi börtönre ítélték.

Az 1860-as évek közepére újra enyhült a szigor és a magyar sajtó fontos **politikai tényező** lett. Deák Ferenc a Pesti Napló 1865. húsvéti számában jelentette meg azt a cikket, amellyel a kiegyezés szükségességének és lehetőségének érveit együvé csoportosítva, megindította kiegyezéshez vezető tárgyalások folyamatát.

A **kiegyezéssel** ismét szabad lett a magyar sajtó. Visszahelyezték hatályába 1848. évi XVIII. tc.-et. A negyvennyolcban sietve és részben elnagyoltan megalkotott törvény hibáinak kijavítását egy végrehajtási rendelettel oldották meg. Ezután 1867 és 1875 között élte a magyar és az egész magyarországi sajtó legszabadabb korszakát. Jellemző adat, hogy míg Csehországban egy év alatt 18 újságírót zártak börtönbe sajtóvétség miatt, miközben ugyanekkor Magyarországon 3 fogházbüntetést szabtak ki.

A politikai pártsajtó közel fél évszázados uralmának a XIX. század vége felé az üzleti érdeken alapuló sajtó megerősödése vetett véget. A lapkiadás Magyarországon nagymérvű virágzásnak indult. Pl. Budapesten 1906-ban 39 napilap jelent meg, míg Bécsben 24. Mindez azonban nem feltétlenül jelentette a sajtó kiegyensúlyozottságát, hiszen akik nem rendelkeznek elegendő pénzzel vagy egyéb befolyásoló eszközzel a sajtóban, azok kevésbé élhettek a sajtószabadsággal. Az újságíró elvben szabadon publikálhat, elvben valahol meg is jelenhet a cikke, de ez nem jelenti azt, hogy az el is jut a nagyközönséghez. A sajtó szabadságát már nem a nyílt cenzúra, hanem a rejtett politikai és gazdasági befolyásolás fenyegette. A sajtó szabad, de a hírversenyben nem azonosak a feltételek. A jobb anyagi körülmények, színvonalasabb újságot eredményezhetnek. A sajtópiac nem képes igazságosan szabályozni önmagát.

A professzionális kommunikátorok az információk kapuőrei, akik a maguk értékrendje szerint kezelik hírként az adott eseményt, vagy éppen eltitkolják a nyilvánosság elől. A tömegkommunikáció nemcsak azt szabja meg, hogy miről mit gondoljanak az emberek, hanem, hogy miről gondolkodjanak

A sajtó tőkeigényes, kockázatos üzletág, amelyben a befektetés csak hosszú távon térül meg. A piaci siker nem feltétlenül az egyes lapok által képviselt gondolatok versenyképességétől függ, hanem a marketingtől, a kinyomtatott példányszámtól, a grafikai kiviteltől és a jó nevű szerzőktől. Vagyis a tartalom mellett egy sor, pénzért megvehető tényező

is szerepet játszik abban, hogy egy lap milyen mérvű olvasottságot ér el. A magántulajdon elterjedése a sajtóban elvileg függetlenséget biztosít az éppen regnáló kormánnyal szemben, de nem védi meg a tulajdonosi érdekekkel szemben.

A kiegyezés után a magyar sajtó nagyarányú fejlődésnek indult, és egy sor olyan új kérdés merült fel melyet az 1848-as törvény alkotói nem láthattak. Ezért az 1848-as törvények „születésnapján", 1914. április 11-én életbe léptették az új sajtótörvényt, a XIV. tc.-et. **Az 1914-es sajtótörvény** már a modern kor követelményének megfelelően meghatározta a sajtótermék és az időszaki lap fogalmát, kimerítő részletességgel szabályozta a sajtórendészeti eljárást, rendelkezett a helyreigazításról és a sértett kártérítési igényének megállapításáról.

A **Károlyi Mihály** vezette kormány rendeletet adott ki a sajtószabadság visszaállításáról (1918. évi 2. néptörvény). Ezzel eltörölte a háborús cenzúrát, a kauciót, és bevezette a szabad utcai árusítást. Ez azonban egyelőre még inkább az elvek kimondásának számított, mintsem gyakorlati jelentőségű lépésnek, miután a papírhiány új lapok alapítását nem tette lehetővé és az ellenzéki sajtót folyamatos atrocitások érték, ami ellen a kormányzat semmit sem tett.

A **Tanácsköztársaság** kemény diktatúrát, sajtóellenőrzést és a sajtóélet államosítását jelentette. Hetenként tucatjával szüntették meg a lapokat, volt, amikor egyszerre több mint kétszázat, mindaddig, míg 1919. júniusra csupán öt budapesti és 25 vidéki napilap maradt meg, mindegyik valamelyik hatalmi szervezet orgánumaként. Az összes vicclapot is betiltották mivel a diktátorok a legjobban a kinevettetéstől félnek.

Bethlen-kormány idején a sajtóirányítás visszatért a dualizmus korának liberális hagyományához. A cenzúra helyett úgynevezett sajtótájékoztató-bizottságot állítottak fel, amely bemutatott cikkeket a közölhetőség szempontjából véleményezte. Nem közölhetőnek azok a cikkek minősültek, amelyek sértették a kormányzó vagy az országgyűlés tekintélyét, továbbá veszélyeztethették az ország külpolitikáját, külkapcsolatait és biztonságát. Amennyiben valamelyik újságban ilyen cikk megjelent, az 1914-es sajtótörvény alapján a kormány hosszabb-rövidebb időre betilthatta a lapot. 1920–30-as évek igen sokszínű lapkínálata mellett előfordult, hogy néhány újságot betiltottak, néhány írót perbe fogtak, de inkább az állami szubvenció biztosításával (főként a vidéki sajtó esetében) próbálták a sajtót befolyásolni.

A **szovjet típusú diktatúra** idején a lenini agitáció és propaganda révén Magyarország is olyanná vált, mint egy hatalmas átnevelő tábor. A pártvezetés kisajátított minden információforrást a külvilág felé, és a véleménynyilvánítást is monopolizálta. Egy fiktív világképet építettek fel, amelyet az embereknek el kellett hinniük, vagy úgy kellett tenniük, mintha elhinnék. A cél az emberek átnevelése, ezért az egész lakosságot folyamatos propagandával igyekeztek a rendszer elfogadására kötelezni.

A kommunista hatalomátvétellel egyidejűleg Magyarországon gyakorlatilag (1986-ig) megszűnt a sajtó törvényi szintű szabályozása, bár az 1914. évi XIV. tc. számtalan biztosítékát nyújtotta volna a sajtószabadságnak.

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya elvileg a *„dolgozók érdekeinek megfelelően,"* az 1972. évi alkotmánymódosítás pedig *„a nép érdekeinek megfelelően"* biztosította volna a sajtószabadságot. A sajtót és a médiát 1956-ig elsősorban nem jogszabályok, hanem közvetlen utasítások alapján irányították. Ezt a politikai irányvonalat a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1958. január 21-i, *A sajtó helyzete, feladata* című határozata változtatta meg. Ekkor kezdtek áttérni a differenciáltabb, taktikusabb és burkoltabb befolyásolási módszerekre. Ennek jegyében jelent meg az első sajtóval foglalkozó jogszabály, a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 26/1959. (V.1.) Korm. sz. rendelet, amelynek a jogforrási hierarchiában elfoglalt helye és tartalma ellentétes volt az alkotmánnyal.

A rendelet preambulumában kijelenti, hogy hatályon kívül helyezte az 1914. évi XIV. tc.-et, a sajtótörvényt, mivel az *„még a felszabadulás előtt keletkezett és a gyökeresen megváltozott társadalmi viszonyok között nem alkalmazható."*

Főszerkesztők csak a legmegbízhatóbb pártkáderek közül kerülhettek ki, s rendszerint maguk is tagjai voltak a felsőbb pártszervezeteknek így a **Népszabadság** főszerkesztője a Politikai Bizottságnak, a megyei lapok főszerkesztői a megyei pártbizottságoknak.

Valójában még a sajtóról szóló 1986. évi II. tv. sem biztosította a valódi szabadságot, nem fogalmazták meg az állami szervek tájékoztatási kötelezettségéről szóló előírásokat, nem deklarálták a médiának a politikai, társadalmi és kulturális életben betöltendő kiemelkedő szerepét, viszont továbbra is fenntartották az előzetes engedélyezés rendszerét. A sajtótörvény célja nem a sajtószabadság alkotmányos alapjogának garantálása, hanem a sajtó és munkatársainak közigazgatási jogállásának szabályozása volt.

Irodalom:

ANTAL Tamás: *Sajtóesküdtszékek és működésük szabályozása Magyarországon (1867-1896).* In: Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Tomus II. Szeged, 2003.

BODINÉ BELIZNAI Kinga: *Sajtórendészeti igazgatás a XIX. századi Európában.* In: Magyar Közigazgatás, 1998/1.

BOTH Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte: a sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban.* Acta Universitatis Szegediensis, Sectio politica-juridica, 1/4. Szeged, 1956.

BOTH Ödön: *Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet.* Acta Universitatis Szegediensis, Sectio politica-juridica, 7/1. Szeged, 1960.

BOTH Ödön: *Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendelete és a vezetése alatt álló minisztérium sajtóügyi tevékenysége 1848-ban.* Szeged, Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1980.

BOTH Ödön: *A sajtótermékek terjesztésének szabadsága Magyarországon 1848-ban.* In: ÁDÁM Antal – BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 1980.

BOTH Ödön: *Küzdelem a sajtószabadságért Magyarországon, 1790-1795.* Szeged, JATE ÁJK Tudományos Bizottsága, 1998.

BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltozásig.* Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

DEÁK Ágnes: *„A politika ne nyúlj hozzám-virág volt." Sajtószabályozás a Schmerling-provizórium időszakában*. In: Századok, 2013/3.

HOMOKI NAGY Mária: *A sajtószabadság kérdése Both Ödön munkáiban.* In: HOMOKI NAGY Mária (szerk.): *Both Ödön emlékezete, 1924-1985.* Szeged, JATE, 1987.

HORVÁTH Attila: *A sajtószabadság korlátozása a szovjet típusú diktatúrában.* In: MÁTHÉ Gábor, MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2010.

HORVÁTH Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2013.

KELEMEN Roland (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017.

KLEIN Tamás: *Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. (1919 – 1931),* In: Medias Res, Complex kiadó, 2012/2.

KLEIN Tamás: *Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához II. Sajtószabadság és/vagy nemzetérdek – egy „öncélú nemzeti állam" sajtószabályozása (1932 – 1936).* In: Medias Res, Complex kiadó, 2013/1.
KÓKAY György: *A pozsonyi újságcenzúra II. József korában.* In: Magyar Könyvszemle, 1968/1.
KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai: magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009.
PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914-1989.* Budapest, Wolters Kluwer, 2015.
PRUZSINSZKY Sándor: *A rettegés gyermeke: A cenzúra Európában 1478-1918.* Budapest, Fakultás Kiadó, 2018.
RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867-1875.* Budapest, Akadémia Kiadó, 1986.
RÉVÉSZ T. Mihály**:** *A "füstbement" tervezet, s ami utána következett... (Az első magyar sajtótörvény kálváriája)*. In: BALOGH Judit - KONCZ Ibolya Katalin - SZABÓ István - TÓTH J Zoltán (szerk.): *65. Studia in honorem István Stipta*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017.
RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság ügye 1847 Magyarországán*. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Unitas multiplex: Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Budapest, Győr, Gondolat Kiadó, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 2017.
RÉVÉSZ T. Mihály**:** *Adalékok a sajtójogi kodifikáció 1945 utáni históriájához*. In: ERDŐDY Gábor (főszerk.): FEITL István - SIPOS Balázs - VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Rendszerváltások kortársa és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.
RÉVÉSZ T. Mihály**:** *Deák Ferenc és a szabad sajtó*. In: SZABÓ András (szerk.): *Deák Ferenc emlékezete.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
RÉVÉSZ T Mihály: *Deák Ferenc sajtópolitikája a reformkorban és a negyvennyolcas forradalom napjaiban.* In: Jogtörténeti Szemle, 2003/1.
SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban.* Budapest, Argumentum, 2011.
Sz. NAGY Gábor: *A magyar sajtópolitika a koalíciós időszakban. (1944-1948) – Sajtótörténeti vázlat.* In: Századok, 2014/6.
TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok.* Budapest, Franklin, 1913.

Egyesülési szabadság

Az **egyesülési jog** Nyugat-Európában a XVIII. század második felében kialakult szabadságjog, amely azt a lehetőséget jelentette, hogy az állampolgárok szabadon alapíthatnak gazdasági, szakmai, vallási, kulturális, oktatási, vagy sport célú egyesületeket. Az **egyesület** tehát olyan jogi személy, melyet több természetes és (vagy) jogi személy önkéntesen alakít meg abból a célból, hogy valamilyen előre meghatározott célt egyesült erővel, a hatóság által jóváhagyott alapszabályban meghatározott formák és keretek között, önkormányzattal meghatározott szervezettel és önálló gazdálkodással megvalósítsanak. Az egyesület kifejezetten gazdasági (pontosabban anyagi hasznot célzó tevékenységet) vagy politikai tevékenységet nem folytathat. Erre a gazdasági társaságok és a politikai pártok hivatottak. Az egyesület szervezete az alapszabály alapján közgyűlésből és igazgatóságból áll. A közgyűlésen egyenlő szavazati joggal vehet részt minden tagja az egyesületnek. A közgyűlés választja meg az igazgatótanácsot, amely végrehajtja a közgyűlés határozatait és képviseli az egyesületet.

Szinte valamennyi polgári alkotmány deklarálta az egyesülési szabadságot. Különösen jelentősnek bizonyult az **1831-es belga alkotmány**.

Magyarországon **Széchenyi Istvánnak**, az angol mintára létrehozott casinói nyomán kezdtek gombamód szaporodni a civil társaságok (klubok, szalonok stb.) **Kossuth Lajos** pedig

az 1840-es években kezdett szervezni egyesületeket. Mivel a rendi jog nem rendelkezett az egyesületekről, ezért a reformkorban *„polgári joguknak”* tekintették az egyesület alapításának jogát, mondván, hogy tiltva nincs, hogy *„a közjó előmozdítása végett társulatba álljanak.”*

1848-as törvényhozók nem alkottak önálló egyesületi jogszabályt, mert úgy vélték, hogy ez már egy kivívott jogosultság és ezért nem kell konfliktust vállalni a törvényi szentesítéséért.

A **neoabszolutizmus** évei azonban megtörték a biztató fejlődés lendületét. A neoabszolutizmus korszakában Alexander Bach egy rendelettel, a császár pedig egy pátenssel szigorította meg az egyletek alakítását és a be nem tiltott egyesületek működését. Még a temetkezési egyleteket is gyanakodva ellenőrizték, nehogy politizálni merészeljenek. Ennek ellenére az 1850-es esztendők végétől mind több és több egylet kezdte meg, illetőleg újította fel működését.

Ferenc József 1867-es trónbeszédében külön kitért az egyesülési jogra, mint az alkotmányosságnak ezen egyik alapjogára. A **kiegyezés után** csak alacsonyabb szintű jogszabályok rendelkeztek az egyesületekről. Bár 1868-ban készült egy törvénytervezet az egyesülési jog szabályozására, végül is a belügyminiszter 1394/1873. elnöki számú körrendelete szabályozta az egyesületi szabadságot, de működésüket miniszteri engedélyhez kötötte. A törvényes felügyeletüket pedig a törvényhatóság első tisztviselőinek kezébe adta. A belügyminiszter indokolása szerint a rendeletet azért adták ki, mert „*az egyesülési jog egyike az állampolgárok legbecsesebb jogainak és én éppen ezért feladatomnak azt tekintem, hogy ezen jogoknak élvezetét mentül könnyebbé tegyem*”. Fontosnak tartották, „*hogy fenntartassák az egyesülés szabadsága*”. Ennek értelmében az újonnan alapított egyesület alapszabályát a törvényhatóságok útján a belügyminiszternek láttamozásra be kellett terjeszteni. Ha 40 napon belül nem érkezett válasz, az egyesület ideiglenesen megalakulhatott. Végleges megalakítása azonban csak az alapszabályoknak miniszteri láttamozása után történhetett meg. Az indokolatlanul megtagadó határozat ellen azonban a rendeleti szabályozás miatt csak a miniszteri felelősség jelentett garanciát. A legszélesebb körű jogszabály Tisza Kálmán 1508/1875. BM. számú körrendelete volt. Ez a rendelkezés az egyesületek alakításával kapcsolatos tennivalókat rögzítette. A rendelet szelleme még hasonló volt az 1873. évihez, de a részletes szabályozás már – sértve az egyenjogúság alapvető jogelvét – számos korlátozó elemet tartalmazott. A későbbi években pedig már csak megszorító, illetve tiltó rendelkezések láttak napvilágot (pl. 1136/1898-as az ún. egyleti kihágásokról, 2219/1898-as a munkásegyletek ellenőrzéséről, 18705/1901 a számvevőségi ellenőrzésről).

Egyfajta névleges egyesületi szabadság jött létre, mert az államhatalom ily módon rendkívül széles értelmezési mozgásteret kapott. A dualizmus első éveiben, a nemzetiségi törvényben elismerték az érintettek egyesületalakítási jogát.

A nagymérvű egyesületalakulások kora hazánkban az 1867. évi kiegyezést követő fél évszázad volt. Az alábbi csoportokba osztható egyesületek jöttek létre: 1. Mezőgazdasági. 2. Szakmai önképzőkörök: gazdakörök, iparosok, kereskedők, értelmiségiek és alkalmazottak szakmai alapon szervezett társaságai. 3. Politikai. 4. Kulturális-népművelő: olvasó, népművelő, közművelődési, szabadoktatási, dalárdák. 5. Társaskörök, kaszinók, asztaltársaságok. 6. Munkásegyletek. 7. Közhasznú egyesületek: fürdő, lakóhely szépítő, tűzoltó, mentő, egyesületek. 8. Segélyező egyesületek. 9. Sportegyesületek. Az egyletek mennyiségi növekedése természetesen megkövetelte szabályozásukat is. A kor jogalkotói azonban jogszabállyal, törvénnyel mindvégig adósok maradtak. Mindezek következtében aztán az egyesület fogalmi meghatározása is elmaradt.

1862-ben 579 egyesület volt az országban, ebből Budán és Pesten 90 egyesület. (26000 emberre jutott egy.) Ez a szám 1867 és 1914 között 21311-re nőtt. A trianoni békeszerződés után is relatíve nőtt az egyesületek száma, hiszen elérte a 16000-t. Ezeknek 57%-át 1919 után alapították. Valóságos közösségi láz volt a magyar lakosság körében. Minden társadalmi csoport, réteg, vallás, mesterség és falu megalapította a maga társaskörét. Az utolsó összegzés

idején már 507 lakosra jutott egy egyesület. A felnőtt lakosságból 3 milliónyian voltak tagok úgy, hogy nem számították ide a levente szervezeteket, a cserkészcsapatokat, sem az iskolai önképzőköröket.

A szovjet típusú diktatúra megpróbált minden közösséget és emberi kapcsolatot megszüntetni, mert a társadalom így atomizálható egyedeire esik szét, tehetetlen tömeggé válik, képtelenné válik az egyéni érdekek sokféleségét társadalmilag hatékony csoportérdekekként felerősíteni és képviselni. A diktatúra könnyebben tudja ellenőrizni és irányítani a társadalmat, ha nem működnek a társadalmi kapcsolatrendszerek, egyesületek, körök, asztaltársaságok és egyéb horizontálisan szerveződő testületek, csoportok. Az egyén sokkal kiszolgáltatottabbá válik, ha nem egy közösség vagy szervezet tagjaként, hathatós érdekvédelemmel támogatva áll szemben a hatalommal. A diktatúra nemcsak az egyesületek tartalmi munkáját tartotta veszélyesnek, hanem maguknak a szervezeteknek a demokratikus felépítését és működését. Ezek az egyesületek ugyanis elfogadott alapszabály szerint tevékenykedtek, belső autonómiára épültek, közgyűléseken a demokrácia szabályai szerint tanácskoztak, hozták a döntéseiket. Egy centralizációra törekvő, diktatórikus rendszer nem engedhette meg ezeknek a belső autonómiáknak a létét.

Éppen ezért 1945-től kezdve különböző ürügyekkel és technikákkal támadást intéztek a magyar civil társadalom ellen, és rövid idő alatt felszámolták annak minden intézményét. Rajk László belügyminiszter, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hathatós támogatásával sorra oszlatta fel a legkülönbözőbb egyesületeket (7330/1946. ME sz. rendelet stb.) Míg 1937-ben 16.747 egyesület működött Magyarországon milliós tagsággal, ebből néhány évre rá, 1948-ra már csak 225 (!) maradt, de ezek is szigorú ellenőrzés alá kerültek.

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya már teljesen új jogpolitikai megfontolásból ugyan deklarálta: *„A Magyar Népköztársaság a dolgozók társadalmi gazdasági és kulturális tevékenységének fejlesztése érdekében alkotmányosan biztosítja az egyesülési jogot.”* 56. § (1) Valójában az ötvenes évek Magyarországán már olyan mértékű volt a terror, hogy szinte senki sem mert egyesületet alapítani.

Az Alkotmány idézett tételére épült az 1955. évi 18. sz. tvr. Elvileg lehetővé tette a teljes egyesülési szabadságot, azzal a feltétellel, hogy a népi demokrácia célkitűzéseit kell szolgálniuk. Az államigazgatási szervek a nyilvántartásba vételkor ez utóbbi elvet vették figyelembe.

Az országos egyesületek állami felügyeletét az alapszabályba foglalt céljuk szerinti illetékes miniszter látta el, a megye területére kiterjedő tevékenységet végző egyesületek felügyelete pedig a megyei tanács végrehajtó bizottságának hatáskörébe tartozott. Az ennél alacsonyabb szinten tevékenykedő egyesületek ellenőrzését a járási tanácsok végrehajtó bizottságai intézték.

Az egyesületek állambiztonsági szempontból való megfigyelését a Belügyminisztérium illetékes szervei végezték (3/1957. [. 20.] Korm. sz. rendelet), az általános törvényességi felügyeletet pedig az 1959. évi 9. sz. tvr. szerint az ügyészség.

Az egyesületek betiltása, a civil társadalom felszámolása drámai következményekkel járt. A magyar társadalom teljes mértékben atomizálódott. A mesterségesen is erősített, gyorsított mobilizációval együtt teljesen szétzilálták a tradicionális társadalmat. A városokban már nem polgárok, hanem egymásról semmit sem tudó lakosok éltek. A frissen betelepített, tömegszállásokon lakók között semmilyen fajta közösségi szellem nem alakulhatott ki. Az egyesületek a falusi életnek is fontos intézményei voltak. A gazda- és olvasókörök, amelyek könyvtárat, ivót, kaszinót működtettek és lehetőséget adtak a véleménycserére, közművelődésre, az ötvenes években sorra megszűntek. A helyükön létrehozott kultúrházak már a hivatalos ideológia egyoldalú elfogadtatására szolgáltak. Még a falusi kocsmák is elvesztették összetett társadalmi szerepüket, s egyszerű ivóhellyé degradálódtak. A magyar társadalom – bár a hivatalos ideológia a szolidaritást hirdette – sokkal individualistábbá vált a

nyugat-európainál. A mások iránti tisztelet szintje, a másokért való felelősség vagy áldozatvállalás készsége jóval alacsonyabb lett

A nyolcvanas évek elejétől újra próbálkoztak különböző körök, klubok és társaságok alapításával, de a hatalom számára még a hobbi egyesületek is gyanúsnak számítottak, mert pl. a bélyeggyűjtők külföldiekkel is kapcsolatba léphettek, s még a kaktuszgyűjtők tevékenységét is megfigyelték.

Éppen ezért az 1981. évi 29. sz. tvr.-tel tovább szigorították az egyesületek alapításának feltételeit. Már az egyesület alapítására irányuló szervező munka megkezdését is a felügyeleti szervnek előzetesen be kellett jelenteni. Amennyiben az illetékes államigazgatási szerv úgy ítélte meg, hogy az egyesület célja ellentétes a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjével, akkor a szervezőt a szervezés megszüntetésére hívta fel. Ezt megtehette akkor is, ha az egyesület „előre láthatóan nem felel meg a nyilvántartásba vétel feltételeinek." Ennek a döntésnek a meghozatalában segítségére lehettek a politikai rendőrség illetékes szervei is.

Az államigazgatási szerv mérlegelése során nem jogi, hanem politikai döntést hozott. Ennek megfelelően nemleges, tiltó határozata ellen nem lehetett a bírósághoz jogorvoslatért fordulni.

A Belügyminisztérium illetékes szervei ellenőrizték, hogy egyesületi tevékenységet csak olyanok folytathassanak, akiknek ezt engedélyezték. Azok az állampolgárok, akik engedély nélkül egyesületet alapítottak, annak vezetésében, szervezésében rész vettek, bűncselekményt követtek el.

A 2037/1981. (XII. 29.) MT sz. határozat 7. pontja előírta: *„Az egyesületi tevékenységet folytató, de nem egyesületként működő szerveket fel kell szólítani, hogy kérjék nyilvántartásba vételüket, vagy működésüket szüntessék be. Valamely szervezetet (klub, kör stb.) tevékenységének jellege, tartalma alapján kell egyesületté nyilvánítani."* Az egyesületi forma kikerülhetetlen, azt viszont a hatalom nem engedélyezi. Így még 1985-ben is csak 6570 egyesület működhetett az országban, de azok legnagyobbrészt az állami és pártszervek által létrehozott és működtetett szervezetek voltak.

Irodalom:

BŐSZE Sándor: *Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és a XX. században.* In: Előadások Vas megye történetéről 2. Szombathely, Vas megyei levéltári füzetek 6. 1993.

BOCZ János: *Egyesületi statisztika Magyarországon*. In: Statisztikai Szemle, 1992)

DOBROVITS Sándor: *Magyarország egyesületeinek statisztikája.* In: Statisztikai Szemle, 1935)

DOBROVITS Sándor: *Budapest egyesületei*. In: Statisztikai Közlemények, 1936.

DOBROVITS Sándor: *Társadalmi szervezetek.* In: Statisztikai Közlemények, 1938.

ERDŐS Ferenc: *Fejezetek a kulturális egyesületek alapszabályaiból*. (1838-1946) In: *Kultúrális egyesületek Székesfehérváron, 1698-1949*. Székesfehérvár, é. n.

FEJŐS Imre: *Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete*. In: *Századok*, 1989/3-4.

HALMAI Gábor: *Az egyesülés szabadsága.* Budapest, Atlantisz, 1990.

HORVÁTH Attila: *Az egyesületalapító Széchenyi*. In: Széchenyi Fórum, 2015.

KOVALCSIK József: *A kultúra csarnokai: a közösségi művelődés színterei, utópiák, mozgalmak, társadalomszervezés, a művelődési otthonok kialakulása.* Budapest, Serdián, 2003.

LUKÁCS Móricz: *Néhány eszme az egyesületi jog körül.* In: Ellenőr, 1847.

ŐRINÉ FODOR Edit: *Az egyesületi szabadság és fél államiság jelenségének jogi kapcsolata*. In: *Győri tanulmányok. 20.* 1998.

PÁSKÁNDY János (szerk.): *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. Budapest, Egyesületi és gyülekezési jogszabályok kézikönyve, 1932.

PÓR Edit (szerk.): *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig*. Budapest, Művelődéskutató Intézet, 1988.
REISZ László: *Egyletek a dualizmuskori Magyarországon.* In: Statisztikai Szemle, 1988/10.
SCHWARTZ Tibor: *Az egyesületi köz- és magánjog relációja.* In: Jogállam, 1932.
SZLADITS Károly: *Az egyesületi jogról*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1903.
SZOKOLAY István: *Az egyletekre és társaskörökre vonatkozó jogszabályok és vagyonkezelési irányelvek.* Budapest, Országos Központi Községi Nyomda, 1904.
VADNAI Emil: *A gyülekezési és egyesülési jogról*. In: Budapesti Szemle, 1892.
VITA Emil: *Egyesületi jog. Útmutató az egyesületi ügyekben való eljárásra, gyakorlati példákkal.* Budapest, Gyakorlati Közigazgatási Könyvtár és Döntvénytár, 1906.

A gyülekezési jog

A **gyülekezési jog** mint klasszikus, elidegeníthetetlen emberi és politikai jog az egyesülési joggal és a véleménynyilvánítás szabadságával együtt alakult ki. A civil társadalom ugyanis a XVIII. század végétől kezdte kivívni magának azt a jogot, hogy a magán- és közügyeik megvitatására, politikai, gazdasági, társadalmi követeléseik kinyilvánítása érdekében zárt helyen, illetve a szabad ég alatt nyilvános gyűléseket tarthassanak.

A gyülekezési jog gyakorlásának egyik formája a **tüntetés**, ahol a társadalom aktív csoportjainak egyike a társadalom, a közvélemény és a hatalmi elit tudomására akarja hozni egyes kérésekről szóló, eltérő véleményét, egyes események elleni tiltakozását stb.

Az **Amerikai Egyesült Államok** 1787. évi szövetségi alkotmánya még nem tartalmazta, hanem csak az 1791. évi módosítás mondta ki, hogy a Kongresszus „*nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát*.” Ezzel deklarálták a gyülekezési jog természetjogi jellegét és elidegeníthetetlen voltát. A rendkívül szűkszavú és inkább negatív értelemben meghatározott jogot az amerikai bíróságoknak kellett megtölteniük tartalommal.

Franciaországban az 1791. évi alkotmány mondta ki először, hogy *„…az alkotmány mint természetes és polgári jogot biztosítja a polgárok szabadságát arra, hogy nyilvános helyeken, a nyugalmat megtartva és fegyvertelenül a rendőri törvények betartása mellett gyülekezzenek*.” A **jakobinusok** 1793. június 24-én elfogadott, de soha életbe nem lépett alkotmánya a korlátozó rendelkezések elhagyásával deklarálta a gyülekezési jogot. A **thermidori konvent** alkotmánya azonban, a forradalmi terror megakadályozása érdekében erőteljesen korlátozta a gyülekezési jogot: *„…fel kell oszlatni minden nem fegyveres gyülekezést is, előbb szóbeli utasítással, s ha szükséges, fegyveres erő bevetésével.”* A gyülekezési jogot csak z 1848. évi alkotmányban ismerték el újra.

Sajátos korlátozásokkal ismerte csak el az **1831. évi belga alkotmány** az egyesülési jogot, pedig erre az alaptörvényre a XIX. században több országban, így hazánkban is követendő példaként tekintettek. A belga alkotmány 19. cikke szerint: *”A belgáknak joguk van békésen, fegyver nélkül egybegyűlni, a törvények értelmében, melyek e jog gyakorlatát meghatározzák anélkül, hogy előre fensőbbségi jog alá vessék magukat.”*

Ezen intézkedés nem vonatkozik szabad ég alatti gyülekezésre, melyeket rendőri törvények alá helyeztek.

Magyarországon már a rendi-képviseleti monarchia időszakában, mint a vármegyei nemesség sarkalatos jogát ismerték el a gyülekezési jogot. Részgyűléseket, megyegyűléseket, választási gyűléseket, kisebb tüntetéseket, teljes szabadsággal tartottak. A gyülekezési jog, mint alapkövetelmény és deklaráció ezért sem került be a márciusi ifjak 12 pontja közé és ezért sem szabályozták ezeket a jogokat (az egyesülési joggal együtt) az **1848-as áprilisi törvények**. Az 1840-es években vált szokássá, hogy Pozsonyban és Pesten az országgyűlési ifjúság és a városi lakosság fáklyás zenével ünnepelte a reformpárti politikusokat: gróf Széchenyi Istvánt, báró

Wesselényi Miklóst, Kossuth Lajost stb. Ugyanúgy, aki szembehelyezkedett a törekvéseikkel és ezért népszerűtlenné vált, annak az ablaka alatt éjjel *„macskazenét”* adtak.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc időszaka

A gyülekezési jog közismert gyakorlata révén kerülhetett sor a forradalmi események hatására az **1848. március 15-i tüntetésre** is. (Amely egyúttal azóta is példaképül szolgál minden hasonló jellegű tiltakozó akciónak.) A hatóságok többek között ezért is tartózkodtak ekkor még a fegyveres beavatkozásoktól.

A neoabszolutizmus korszaka

Az 1848-1849-es szabadságharc leverését követően hosszú ideig csak a Deák Ferenc vezette passzív ellenállás volt lehetséges. 1860 júliusában azonban négy napon át tartó tüntetések söpörtek végig Pest utcáin és összecsaptak a tömegoszlatásra kivezényelt rendőrökkel. A katonaság keményen lépett fel, sok sebesülés történt és még haláleset is. A letartóztatások, botozások, kényszersorozások elégtelennek bizonyultak a tüntetések elfojtására.

A dualizmus korszaka

Az **1867-es kiegyezés** után a gyülekezési jog törvényi szintű szabályozására azonban továbbra sem került sor. A magyar kormány azonban a kiegyezés elleni nagyfokú ellenzéki és nemzetiségi tiltakozások hatására felszólította a belügyi tárcát, hogy körrendeletben szabályozza a népgyűlések rendjét, precízen meghatározva az intézkedés tartalmát. Így született meg az **1868. évi 128. sz. belügyminiszteri rendelet** a népgyűlésekről, amely kimondta, hogy a népgyűlésnek helye és órája a hatóság főnökének előre bejelentendő s minden népgyűlés, mely előleges bejelentés nélkül tartatnék meg a hatóság által feloszlatandó. A népgyűlés rendezői felelősséggel tartoztak az iránt, hogy a népgyűlésen a fennálló alkotmány, a közrend és a törvények ellen minden izgatást nemcsak kerülni, sőt akadályozni fognak, minélfogva a rendezők a hatóság főnöke által feljegyzendők. A hatóság köteles volt minden népgyűlés lefolyását egy kiküldött tisztviselője által figyelemmel kísérni, s ha ez azt tapasztalná, hogy a népgyűlés a törvény, alkotmány és a közrend elleni izgatássá fajulna el: a népgyűlést az első pontban körülírt módon feloszlathatta.

Ez a tulajdonképpen minisztertanácsi akaratot kifejező rendelet azonban több szempontból sem felelt meg az **alkotmányos követelményeknek**. Egyrészről a gyülekezési jogot mint a legfontosabb szabadságjogok egyikét csak törvényben lehetett volna szabályozni, másrészről nem is tették közzé az 1868-as rendeletek tárában. Az állampolgárok nem értesülhettek arról, hogy az esetleges gyűléseiket milyen szintű és tartalmú jogszabály alapján fogják engedélyezni, ellenőrizni vagy éppen feloszlatni. Nem tisztázták mindenki számára nyilvánvaló módon a **hatósági engedélyezést**. A kiadott rendeletek pedig csaknem mindig *„engedély”*-ről szóltak. A korabeli közjogászok is azt az elvet vallották, hogy a hatóság nem engedélyezi a gyűlést, hiszen a betiltás csak arra az esetre vonatkozhat, ha a bejelentett gyűlés törvényellenes lenne.

Mindezeket a problémákat a kormányzat is láthatta, hiszen megbízták a belügyminisztert és az igazságügy-minisztert, hogy dolgozzák ki az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatukat, amely 1868 februárjára el is készült. Azonban a törvényjavaslatot végül is a kormány sohasem terjesztette a parlament elé, így hosszú ideig egyáltalán nem született törvényi szintű szabályozása ennek a nagyon fontos emberi jognak.

A gyülekezési jogosultságot a dualizmus korszakában igyekeztek a lehető legszorosabb felügyelet alatt tartani. A nyilvános gyűlésekre a hatóság a **felügyeleti jog** gyakorlása érdekében **hatósági biztost** küldhetett. A hatósági biztos küldésének jogát a gyülekezeti rendészetet intéző helyi rendőrhatóságok (főkapitány, rendőrkapitány, szolgabíró gyakorolták és ennek megfelelően küldöttük is csak tisztviselőjük lehetett. A hatósági biztosnak joga volt a bejelentésről szóló bizonylatot ellenőrizni, az esetlegesen fegyveresen megjelent személyeket távozásra felszólítani, tájékoztatást, felvilágosítást kérhetett személyekről és tárgyakról abban

az esetben, ha az megfigyelői feladatához tartozott. Felvilágosítást kérhetett még a felszólalók személyazonossága felől is. Felügyeletet gyakorolt a hatósági biztos a felett is, hogy a rendezvény a bejelentésnek megfelelő helyen, időpontban és céljának megfelelően zajlik-e le. Felvonulásoknál különösen, hogy betartják-e az előre kijelölt útirányt és feltételeket. Figyelmeztethette a gyűlések vezetőit, hogy a törvényekbe ütköző nyilatkozatot tevő felszólalókat utasítsák rendre, amennyiben ez eredménytelen, tőlük a szót vonják meg.

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság korszaka

Rendkívül ellentmondásos helyzet alakult ki az **őszirózsás forradalom** idején. A Károlyi-kormány egyoldalúan elkezdte leszerelni a magyar hadsereget, aminek tragikus következményei lettek. Szélnek eresztett katonák kóboroltak az ország területén, miközben az ellenséges támadások miatt egyre többen menekültek az ország közepe felé. A frontról és a kaszárnyákból kiszabadult katonaság egy része a csőcselékkel szövetkezve fosztogatni kezdett. Több helyen is fegyveres összetűzésre került sor a nemzetőrséggel és a csendőrséggel. Az ország számos helyén rendeltek el statáriumot.

Miközben az országban polgárháborús helyzet uralkodott, az **1919. évi III. néptörvény** a gyakorlati megvalósíthatóságot figyelmen kívül hagyva szabályozta az egyesülési és gyülekezési jogot. A néptörvény 2. §-a szerint ugyanis: *„Egyesület alakításához gyülekezéshez sem hatósági engedély, sem pedig bejelentés nem szükséges*.” Ebben az esetben honnan értesülhetne a hatóság arról, hogy a város egyik terén vagy utcáján nagy létszámú gyűlésre kerül sor? Nem rendelkeztek az ellentüntetésekről sem.

A **Tanácsköztársaság alkotmányának 9.** §-a deklarálta: *„A Tanácsköztársaságban a munkásság gyülekezési szabadsága teljes. Minden proletárnak jogában áll, hogy szabadon gyülekezhessen és felvonulásokat rendezhessen.”* Ezeket a jogszabályokat kritika alá vonhatnánk, hogy ezek szerint, aki nem munkás és nem proletár, hanem paraszt, közalkalmazott, értelmiségi stb. annak nincs gyülekezési joga? Miként definiálhatjuk a munkás és a proletár fogalmát? Kik tartoznak ebbe a körbe? Egymást helyettesítő fogalmakról van-e szó? Azonban ennek nincs jelentősége, hiszen a diktatúrában senkinek sem volt joga tüntetést, demonstrációt szervezni és vezetni.

A Horthy-korszak

A Horthy-korszakban a bizonytalan politikai helyzet és a **szociális elégedetlenség** miatt, kezdetben több belügyminiszteri rendelettel is korlátozták a gyülekezési jogot.

A hatóságoknak joguk volt a gyűléseket karhatalommal feloszlatni. A feloszlatás módszerét a jelenlévők felszólításával kellett kezdeni. Amennyiben ennek nem engedelmeskedtek, rendőrségnek joga volt az erőszakos kézrátételre, kardlapozásra, gumibot használatára, rendőrkutyák bevetésére, lovas rendőrök alkalmazására. A feloszlatást a legdrasztikusabban a **csendőrök** alkalmazták. A csendőrség szolgálati szabályzata 68. pontjában foglaltak szerint a gyűlés feloszlatásáról azt írta elő, hogy az előzetes felszólítás eredménytelensége esetén rögvest szuronyrohamot vezényelhettek. Amennyiben a szuronyroham sem ért el eredményt, akkor használhatták a lőfegyvereiket is. A szabályzat erre az esetre külön előírta az alábbiakat: *„a főcinkosok, a bújtatók és a legveszélyesebb ellenszegülők veendők célba, amire a parancsnok külön is figyelmeztethet.”*

Alighogy a **bethleni konszolidáció** kezdte éreztetni a hatását, következett a nagy gazdasági válság (1929-1933). Ennek hatására különösen 1930-tól egymást követték a különböző tüntetések, tiltakozások.

Ezeknek a tüntetéseknek a hatására a **4980/1931. ME. sz.** rendelet újból megtiltotta a politikai jellegű gyűlések, felvonulások, körmenetek stb. megtartását. Bár a **6050/1932.ME sz**. rendelet a tilalom alól kivette az országgyűlésben képviselt politikai pártok által zárt helyen tartandó politikai gyűléseket, az **1570/1933. ME. sz.** rendelet újra teljes tilalmat rendelt el.

Az **1939. évi II. tc.** a honvédelemről ismét kivételes felhatalmazást adott a kormánynak. A 8120/1939. ME. sz. rendelet, amely már a háborúra felkészülés jegyében született, ismét teljes – és nem csak politikai gyűléstilalmat – írt elő.

A szovjet típusú szocializmus korszaka

Az **1949. évi XX. tv., az alkotmány** elvben a dolgozók, azaz az **1972-es alkotmánymódosítás** szerint a nép érdekeinek kellett megfelelnie a gyülekezési jognak. Az 1949-es alkotmány fiktív jellegéből adódott az is, hogy ezt a jogosultságot még a fenti megszorításokkal sem kívánták engedélyezni, amit többek között az is bizonyít, hogy egészen az 1989-es rendszerváltozásig nem készült el a gyülekezési jogot realizáló törvény.

A gyülekezési jog teljes mértékben még a *„fordulat éve”* előtti koalíciós korszakban sem érvényesülhetett. A háború utáni hónapokban rendszeresen előfordult, hogy a szovjet hadsereg elhurcolta az egyes politikai gyűlések résztvevőit. A kommunista párt aktivistái, vagy az ávósok civil ruhába öltözve dorongokkal felfegyverkezve verték szét a nekik nem tetsző gyűléseket.

Miután a pártokat, egyesületeket, érdekvédelmi szervezeteket felszámolták és bevezették Magyarországon is a szovjet típusú diktatúrát, hosszú időre mindenfajta nem hivatalos nyilvános rendezvény tilos lett. A rendőrség és az ÁVH éberen figyelte a legkisebb csoportosulásokat is. A félelem olyan mérvű volt, hogy még a nagyobb létszámú családok sem mertek egy csoportban közlekedni az utcán.

Az 1970-es évek elejétől, az ún. puha diktatúra körülményei között kezdődtek a többnyire spontán ellenzéki demonstrációk. Ezekre a tiltakozó megmozdulásokra leginkább a március 15-i ünnepségek szolgáltattak lehetőséget.

Irodalom:

BÓDI Stefánia: *A gyülekezési jog hazai szabályozásának története és dilemmái.* In: Magyar jog, 2011/9.
DOMANICZKY Endre: *Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950).* In: Jogtörténeti Szemle, 2009/2.
HAJAS Barnabás: *Utcák, terek szabadsága: kézikönyv szervezőknek, tüntetőknek, rendőröknek és bámészkodóknak.* Budapest, Századvég, 2014.
HORVÁTH Attila: *A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának* története *Magyarországon 1989-ig.* In: Jogtörténeti Szemle, 2007/1
RÉNYI József: *A gyülekezési jog.* Budapest, 1900. 232.o.
RÉNYI József: *A magyar gyülekezési jog gyakorlati kézikönyve,* Budapest, 1903.
RÉVÉSZ T. Mihály: *A gyülekezési jog Magyarországi fejlődéséhez*. In: Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére. Budapest, 2005.
SÁNDOR Tamás: *A gyülekezési jog szabályozása a polgári Magyarországon (1848-1914).* In: Valóság, 2007/5.

Tanítás és a tanulás szabadsága

A tanszabadság egyrészt a tanítás, másrészt a tanulás szabadságát jelenti. A tanítás szabadsága révén az állami ellenőrzés fenntartása mellett felekezetek, egyesületek és magánosok is alapíthatnak iskolákat. A tanulás szabadsága a tanulónak az a joga, hogy megválassza a tantárgyakat, amelyeket tanulni kíván, valamint, ha erre lehetőség van, megválassza a tantárgyakat tanító pedagógust is. A tanszabadság egyik elsődleges megvalósulási formáját jelenti a szabad iskolaválasztás jogának garantálása.

Európában a XVIII. század végéig az oktatás elsősorban a szülők, illetve az egyház kötelessége volt. A XIX. században alakult ki az az elv, amely szerint az állam elsődleges feladata az állampolgároknak az oktatás biztosítása.

A kultúra és a tudomány eredményeiből való részesedéshez való jogot az oktatáshoz való joggal és az oktatás, a tudomány és a művészet szabadságának garantálásával együtt a szélesebb értelemben felfogott művelődéshez való jognak tekinthetjük. A művelődéshez való jog biztosítja az ingyenes és kötelező általános iskolai tanulmányokat, a mindenki számára hozzáférhető közép- és felsőfokú oktatást, illetve az általános iskolai oktatásból kimaradt személyek számára alapfokú tanulmányokat.

Magyarországon először az 1723. évi CV. tc., volt az, amely a vármegye feladatául szabta, hogy a gyermekük nevelésével nem törődő szülőket és gyámokat megintsék és a vármegyék hatáskörébe utalta az iskolakötelezettség idejének megállapítását. Mária Terézia az 1777-ben kiadott oktatási rendelete a Ratio Educationis királyi felségjognak nyilvánította a magyar iskolaügyről való rendelkezést. Alapelvként deklarálta, hogy a *„nevelésügy az állampolgárok, illetőleg a lakosok mindegyik rétegét érinti”.* II. József pedig szigorú szankció terhe mellett kötelezte a szülőket, hogy 6-11 éves gyermekeiket iskolába járassák.

Az I. Ferenc által 1806-ban kibocsátott, II. Ratio Educationis-ként emlegetett, tanügyi rendelet, a katolikus iskolákra vonatkozóan írta elő a 6-tól 12. életévig tartó iskolakötelezettséget.

Az **1848. évi XIX. tc.** az egyetemet közvetlenül az oktatási miniszter alá rendelte, így biztosította függetlenségét a helyi hatóságoktól. A hallgatók szabadon választhatták meg hogy mit, és bizonyos határokon belül azt is, hogy kitől akartak tanulni. Az egyetemi tanárokon kívül mások is oktathattak, ha megfeleltek bizonyos (később rögzítendő) kritériumoknak.

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1848-ban be akarta vezetni az általánosan kötelező oktatást, de erre csak második, 1867-tel kezdődő minisztersége alatt kerülhetett sor. A kiegyezés után olyan törvényeket, rendeleteket és intézkedéseket kezdeményezett, amelyek mögött az a jogpolitikai cél állt, amely szerint a tanszabadság nem egyszerűen öncél, vagy csupán tetszetős elv, hanem az az eszköz, amely intézményi biztosítottságán keresztül lehetővé teszi, hogy a társadalom polgárainak összessége igénye és képességei szerint ellenőrzést gyakoroljon, beleszólhasson az oktatás szervezésébe, menetébe, tartalmába. Miután a polgári államban elfogadott nézetté vált, hogy a politikai jogok gyakorlásához elengedhetetlen bizonyos szintű műveltség birtoklása, ezért az állam kötelességévé tette, hogy biztosítsa minden egyes állampolgárának a jogaival való élés lehetőségét, vagyis a műveltség elérésének minél simább, akadályoktól mentes útját. Mindez biztosítja az oktatás viszonylag egységes színvonalát, csökkenti a kiugró egyenlőtlenségeket. Érveiben egyértelműen szakmai elvekre hivatkozik. Az állam jogai közé tartozik, mint főfelügyeleti szerv, a tananyag tartalmáról, az iskola oktatási tervéről információt kapni, a fentieket ellenőrizni. Ezen jog indoklásában kiindulópont, hogy az oktatás célja az egyén felkészítése a társadalmi életre.

A tanszabadság alaptétele az állampolgári szabadság és az állami felelősség sajátos értelmezésén alapuló tankötelezettség is. A tankötelezettség a gyermekek 6. életévétől 12, illetve 15 éves koráig terjedt. (1868. évi XXXVIII. tc.) Teljesítését a törvény, majd az ezt követő hatósági gyakorlat szigorúan szankcionálta.

A törvény kedvező hatását néhány látványos statisztikai adattal is igazolhatjuk. A dualizmus évtizedei alatt mintegy a duplájára nőtt a népiskolai tanítók száma, a mindennapi iskolába járás aránya 75-ről 90 százalékra emelkedett, az írni-olvasni tudók esetében – 1869 és 1910 között – 36-ról 68,7 százalékra változott az arány. A törvény tehát megteremtette a modern tömegoktatás intézményrendszerét, bizonyítható hatást gyakorolt a közműveltség és a közgondolkodás fejlődésére. Másik fontos eredménye, hogy lerakta egy dinamikusan fejlődő köz- és felsőoktatási rendszer, mindenekelőtt a középiskola-fejlesztés szilárd alapjait.

Az 1921. évi XXX. tc. kilenc évben határozta meg a tankötelezettséget: a hat évig tartó elemi oktatást követte, ha a gyermek más intézményben nem tanult tovább, a kötelező hároméves továbbképző népiskola. A tankötelezettség teljesítését a népiskola tényleges

elvégzéséhez kötötte, ennek érdekében a kötelezettség akár két évvel meghosszabbítható volt. Klebelsberg Kunó nevéhez fűződik, az 1926. évi VII. tc., amely alapján az országot öt kilométer sugarú körökre osztották fel és kötelezték a földbirtokosokat, hogy népiskolát állítsanak

A két világháború közötti oktatásreform kiemelkedő alakja, Klebelsberg Kuno 1929-re készítette el a nyolcosztályos népiskolák felállításáról szóló javaslatát, amely végül a világgazdasági válság következtében 1940-ig háttérbe szorult. Ekkor fogadták el az 1940. évi XX. tc.-ket az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. A kilenc iskolai tanéven át tartó tankötelezettség a 6. életév betöltésével kezdődött. Ez nyolc tanéven át mindennapi népiskolai oktatást, valamint hat tanévi népiskolai- és kétévi mezőgazdasági népiskolai oktatást jelentett, a kilencedik évben gyakorlati gazdasági képzéssel megtoldva.

Irodalom:

FELKAI László: *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években.* Budapest**,** Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1994.
HORVÁTH Pál (szerk.): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Budapest, ELTE Sokszorosító,1984.
HORVÁTH Pál: *Tanszabadság Magyarországon.* Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1989.
HORVÁTH Pál: *A tudomány, illetve a tanszabadság fejlődéstörténetéhez.* In: Jogtudományi Közlöny, 1986/1.
HORVÁTH Pál: *A tudomány szabadságának történelmi szerepváltásai*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadói Kft.,1997.
IMRE Sándor: *Eötvös nézetei az oktatásra vonatkozó állami jogokról és kötelességekről*. In: Magyar Pedagógia, 1900.
KAZUSKA Melinda: *A tankötelezettség múltja, jelene és jövője.* In: Miskolci Jogi Szemle, 2012/1.
KELEMEN Elemér: *Hagyomány és korszerűség: oktatáspolitika a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest, OI: Új Mandátum, 2002.
KOVÁCS Éva: *Állam és tanszabadság. Az 1868. évi népoktatási törvény vitájáról*. In: História, 1998/8.
KULCSÁR Erzsébet: *Egyetemünk kérdései az országgyűlésen. 1825-1944*. Budapest, ELTE, 1982. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 9.)
MANN Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában.* Budapest, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum**,** 1996.
MANN Miklós: *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1987.
MANN Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között.* Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1997.

A nemzetiségi jog

A nemzetiségi jog szabályozásának egyes formái

A magyar köznyelvben a **nemzetiség** kifejezés a mai terminológiával hasonlatos tartalommal a reformkorszaktól kezdve terjedt el. Eszerint a nemzetiség egy adott állam területén az államalkotó nemzethez vagy nemzetekhez képest kisebbségben élő, elsősorban a közös nyelv, közös eredet, származás, közös hagyományok, az ősök által hagyományozott közös történelmi emlékek, cselekedetek, szimbólumok, erkölcsi szabályok és kultúra alapján összetartozó népcsoport. Ezzel szemben a **kisebbség** fogalma az I. világháború után vált – leginkább a győztes országok révén – általánosan ismert fogalommá (angolul minority, franciául minorité, németül Minderheit). Ez utóbbi kifejezés azonban csak a számszerűen

kifejezhető arányokra utal és a nemzetiségekre nézve a többséggel szemben örökös alárendeltséget, tehát jogfosztottságot jelez, a többségi nemzet saját szempontjait, asszimilációs szándékait. Emiatt pejoratív jelentéssel bírhat, ezért használjuk a nemzetiségi jog elnevezést a kisebbségi joggal szemben, hogy senkinek se legyen „kisebbségi" érzése.

A nemzetiségek is – mint nemzeti csoportintegráló tényező – a demokratikus politikai rendszerekben **kollektív jogokkal** rendelkeznek. A nemzetiségeknek, annak ellenére, hogy önálló állammal nem rendelkeznek, a szabadság bizonyos fokát biztosítani kell. Az alkotmányban és a nemzetközi szerződésekben deklarált nemzetiségi jogok azonban nem érvényesülnek automatikusan még a demokratikus országokban sem. A jogi normák csak a kereteket adják meg, amelyeket tartalommal az adott állam politikai gyakorlata tölt ki. Természetesen fontos szempont az is, hogy az adott nemzetiség mennyire tud (és akar) élni ma már kivívott jogaival.

A világ több mint 180 államában 3500 etnikai csoport él. Legfeljebb 15 ország vallhatja magát valódi nemzetállamnak. Európában csak a peremhelyzetű Portugália és Izland. A többi ország kisebb-nagyobb mértékben többnemzetiségű.

A nemzetiségi jogi szabályozásnak a történelem során három formája alakult ki:

1. Negatív diszkrimináció: Amikor a nemzetiségeket kollektíve bűnösnek minősítik, alanyi jogaikat pusztán egy nemzetiséghez tartozás ürügyén korlátozzák. Oroszországban több nemzetiséggel szemben, Poroszországban a lengyelekkel szemben vagy Csehszlovákiában ilyen rendelkezéseket tartalmaztak az ún. Beneš dekrétumok.

2. A nemzetiségek jogegyenlőségének deklarálása: A nemzetiségi jog tisztán emberi jogként való felfogását jelenti. Eszerint mindenki – nemzetiségre tekintet nélkül – a törvény előtt egyenlő és semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem érheti. A nemzetiségi jogot tehát egyéni jogként, az állam és az egyén közti jogviszonyként fogja fel.

A II. világháború után az ENSZ-re legnagyobb hatást gyakorló államok szembefordultak a nemzetiségek kollektív jogaival, arra hivatkozva, hogy Hitler a Német Birodalom határain túl élő németekre hivatkozva foglalta el Csehországot és rohanta le Lengyelországot. A német nemzetiségű lakosokra mint a nácik *„ötödik hadoszlopára"* tekintettek, szovjet nyomásra a kelet-európai országokban a németeket kollektíve bűnösnek mondták ki és kitelepítették őket.

A nemzetiségi jog ilyenfajta általános emberi jogként való felfogása azonban nem ad elég védelmet. Egyrészről az esetleges diszkrimináció adott esetben lehet, hogy csak az egyént sújtotta, de azért érte sérelem, mert egy közösségnek a tagja. Másrészről a kizárólagosan individuális joggal rendelkező egyén egymagában kerül szembe az államhatalommal, amely törvényei ellenére nem tisztelte a jogait. Ebben az esetben ugyanis a nemzetiséget nem ismerik el önálló jogalanynak, ezért sem perképessége és az alkotmány által is elismert érdekvédelmi szerve sem lehet. Egy magányos ember elszigetelhető, kijátszható, megfélemlíthető és a lehetőségei is végesek. Ennek következtében a nemzetiségek a politikai pártok keretei között tudják valamelyest az érdekeiket képviselni. Nem világnézetük, pártpreferenciájuk szerint állnak egy politikai irányzat mögé, hanem a legszükségesebbet, nemzeti identitásukat megőrzendő egy nemzetiségi alapon szerveződő pártot támogatnak szavazataikkal. A többségi elven alapuló demokrácia azonban a kisebbségben levő nemzetiségeknek nem tud megfelelő védelmet nyújtani. Míg a politikai kisebbségnek megvan a lehetősége a többségi pozíció megszerzésére. A politikai programja révén elnyerheti a választók többségének a támogatását, addig az egyes nemzetiségeket képviselő pártok szavazóinak száma maximált, a többségi nemzettel szemben mindig is kisebbségben maradnak.

A nemzetiségi jogok pusztán klasszikus szabadságjogként való felfogása legfeljebb *„létminimuma"* a nemzetiségeknek. A jogegyenlőség ugyanis csak a többség számára biztosítja pl. az egyenlő jogokat a nyelvhasználat terén. Valójában a kisebbségben lévő nemzetiségek mind az országgyűlésben, mind pedig az önkormányzatokban még a számarányukhoz képest is alulreprezentáltak lesznek.

3. A nemzetiségek kollektív jogai és autonómiája: A nemzetiségi jog az emberi jogok egyik speciális fajtája, mert nemcsak az egyéni jogokat foglalja magában, hanem kollektív jogokat is. A kisebbségi helyzet ugyanis általában hátrányt jelent a többség pozíciójához képest. Ezt pedig csak a pozitív jogvédelem és a nemzetiségek kollektív jogainak elismerése tudja valamelyest ellensúlyozni. A nemzetiségi jogok mégsem tekinthetők privilégiumoknak, hiszen nekik nem előjogokra, nem több jogra, hanem más jogosultságokra van szükségük, mint a többségnek.

Az emberi jogok kifejezetten individuális jellegűek, vagyis az egyéneket illetik meg. (Még az egyesülési jog is, amely csak csoportosan gyakorolható.) A nemzetiségek azonban két entitás, az állammá alakult nemzet és az egyén között állnak. Ezért azok az emberi jogok, amelyek az egyénre vonatkoznak, a nemzetiségekre is alkalmazandók. Tehát a szabadság és az önmeghatározás elveinek megfelelő alkalmazása a nemzeti sajátosságok, kulturális énjük kollektív biztosítását és szabad fejlesztését jelenti. A nemzetiségek számára elengedhetetlenül fontos, hogy joguk legyen a különbözőségre, érdekeik érvényesítésére, amely csak a nemzetiségi önkormányzat révén valósulhat meg. Így azok a népek is, akik nem tartoznak az államalkotó nemzethez, a szabadság bizonyos szintjét elérhetik. A nemzetiségi jog gyakorlása csak az autonómia bizonyos szintjének megvalósulása esetén képzelhető el, mert a nemzetiség egy olyan kollektíva, amelynek lényege éppen tagjainak összetartozása és összetartozásának tudata.

A nemzetiségek kollektív jogainak elismerése egy adott ország demokratikus berendezkedésének egyik legkritikusabb fokmérője. (Lásd pl. a két világháború közötti Csehszlovákiát, amelyet demokratikus országnak tartottak, mégis drasztikus módon korlátozta a területén élő német és magyar nemzetiségek jogait.) Ezt a feladatot csak egy közjogi (jogi személyiséggel rendelkező) szervezet képes ellátni, de csak megfelelő jogi szabályozás és toleráns politikai gyakorlat mellett.

A nemzetiségek autonóm jogának érvényesítése kétféle formában lehetséges.

1. Területi autonómia, amely nagy létszámú, egy tömbben élő nemzetiségek esetében indokolt. Ilyenkor az adott államon belül az önkormányzati jogosultsággal felruházott területek közigazgatása bizonyos vonatkozásban elkülönül, az itt élő lakosság többé-kevésbé önálló életet élhet. A területi autonómia a modern korban egyre kisebb mértékben alkalmazható, mert egyrészről megnövekedett a lakosság fluktuációja, másrészről az adott területen belül is óhatatlanul lesznek kisebbségek, akik ugyanúgy törekedni fognak a nagyobb önállóságra.

A XX. század története több példáját is adta a területi autonómiának. A legismertebbek egyike a Finnországhoz tartozó Åland-szigetek, ahol a lakosság túlnyomó többsége svéd, amely egyúttal jó példát is szolgáltat arra is, hogyan lehetséges egy összefüggő területet megóvni az asszimilációtól és biztosítani számukra az identitás megőrzését. Az önkormányzat – többek között – korlátozhatja a bevándorlást és elővásárlási joggal rendelkezik minden ingatlan vonatkozásában. Ugyancsak tanulságos a dél-tiroli autonómia kivívásának története.

Területi autonómiát ígért Kárpátaljának a Károlyi-kormány, a Párizs környéki békék kisebbségi jogi szerződései is erre kötelezték Csehszlovákiát (csak nem valósították meg), majd erre tett kísérletet Teleki Pál törvényjavaslata is.

A határainkon túl élő magyarok esetében ma már csak a Székelyföldön lehetne megvalósítani a területi autonómiát.

2. A személyi autonómia kiküszöböli azokat a problémákat, amelyek a területi autonómia földrajzi határaiból adódna, és a kisebb létszámú, szórványban élő nemzetiségek számára is biztosítani tudja az önkormányzatot és a nemzeti azonosságtudat megtartásának lehetőségét. (A területi és a személyi autonómia egymás mellett, egymást kiegészítve is lehetséges.)

A személyi autonómia mintaszerűen érvényesült Észtországban a két világháború között. Az 1927. évi észtországi törvény biztosította a nemzetiségek számára azt a jogot, hogy autonóm

szerveket hozzanak létre, amelyek segítségével, választott vezetőik révén igazgathatták iskoláikat, közművelődési intézményeiket. A lett-észt szerződés azt is lehetővé tette, hogy ha a határ mellett lakó gyermekeknek nem volt a községben megfelelő nemzetiségi iskola, akkor a másik államhatár menti iskolájában tanulhattak. Hasonló szabályozás érvényesült Lettországban is. A Svédországban élő lapp (számi) etnikum érdekeit pedig a *„lapp jogok szóvivője”* (számi ombudsman) védelmezte.

A nemzetiségek kollektív jogainak példálózó felsorolása

A nemzetiségi autonómia tárgyi köre nem szorítkozhat kizárólag csak a vallási, kulturális és oktatási szervek létrehozására és működtetésére. Annak ki kell terjednie a politikai, gazdasági, szociális és kulturális viszonyokra is. Természetesen az autonóm jogok nem terjedhetnek ki olyan kérdésekre, melyek az adott ország szuverenitását veszélyeztetnék, vagy amit csak egységesen lehet intézni, mint pl. a hadügy, a külügy és bizonyos pénzügyek.

A nemzetiségek szabadon dönthetnek az intézményrendszerük kiépítéséről, illetve az ahhoz való csatlakozásról, tagként való jelentkezésről.

A nemzetiségek többségét tömörítő autonóm szerveknek bizonyos mértékű vétójogot, illetve előzetes véleményezési jogot kell biztosítani a rájuk vonatkozó jogszabályok, rendelkezések tekintetében. Az önkormányzatukon belül jogszabályokat alkothatnak, az autonómia körébe tartozó személyekre önkéntes adót vethetnek ki, és önállóan dönthetnek az állami támogatás felhasználásáról is.

A nemzetiségi identitás és kultúra hosszabb távon csak megfelelő értelmiség kinevelése esetén lehetséges. Ezért nagyon fontos a nemzetiségi nyelvű főiskolák és egyetemek működtetése. Amennyiben egy nemzetiségnek nincsenek megfelelő számú felsőfokú végzettséggel rendelkező vezetői, illetve a különböző szakmákat nem a saját anyanyelvükön tanulják, akkor a nyelvük kiszorul a közéletből és „konyhanyelvvé” válik, s az orvos, jogász, a pedagógus stb. a szakkifejezéseket csak az államalkotó nemzet nyelvén tudja kifejezni.

A nemzetiségi jog szabályozása a Trianon előtti Magyarországon

Magyarország mindig is **befogadó országnak** számított. A Kárpát-medence bővelkedett megművelhető területekben, a legelők, az erdők jóval nagyobb népességet is el tudtak volna látni. A honfoglaló magyarok törzsszövetségben éltek, amelynek teljesen természetes volt más etnikumú népek befogadása. Ezért az államalapítástól kezdve a magyar politikai vezetés tudatos betelepítési politikába kezdett, és miután a lakosság kereszténnyé vált, ezrével érkeztek az önként hozzánk költöző külhoniak. Szent István intelmeiben olvashatjuk: *„6. fejezet. Külföldiek befogadásáról és a vendégek tartásáról. A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon vagyon, hogy a királyi méltóság érdem szerint nekik adhatja a hatodik helyet.” „2. §. Mert a mint különb-különbféle tartományok széléről jőnek a vendégek, különb-különféle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magokkal, a mi mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá, és igen megrettenti az idegeneknek magahitt szívöket. 3. §. Lám, gyönge és törékeny az egynyelvű és egyszokású ország.”* A betelepülő nemzetiségeknél a nyelvet mintegy természeti adottságként értékelték és ezért elidegeníthetetlen természeti jogként védelmezték.

Három nagyobb betelepülési hullámban érkeztek Magyarországra a különböző nemzetiségű lakosok.

1. A magyar államiság kialakulásával és a kereszténység felvételével kezdődött a **hospesek** (vendégek) befogadása. Ekkor települtek be a keletről a besenyők, úzok, kunok stb., illetve nyugatról elsősorban németek. A betelepült hospesek megtarthatták saját jogaikat és szokásaikat. Mivel az ország területén szórványban laktak, ezért bár nyelvüket és szokásaikat, sőt még vallásukat is szabadon gyakorolhatták, többségük néhány generáció alatt asszimilálódott. Ma már csak a település név őrzi az emléküket: Németi, Csehi, Lengyeli, Horváti, Oroszi, Olaszi stb.

2. A **második betelepülési hullámra** a XIII. századtól került sor, különösen, amikor a tatárjárás miatti embervesztesség pótlására IV. Béla új honfoglalást hirdetett meg: *„A világ*

minden részéből igyekszünk királyi rendelettel katonákat és földműveseket gyűjteni az elpusztult földek benépesítésére." Ekkor kezdtek nagyobb tömegben betelepülni Magyarországra a románok, ruténék, szászok, kunok. A király és a földesurak valósággal versenyeztek egymással, hogy ki tud több telepest behívni az országba. Mivel korábbi lakatlan területekre költöztek, ahol egy tömbben egységes privilégium alapján, saját önkormányzatuk gyámkodása mellett háborítatlanul élhettek az elkövetkezendő évszázadokban, ezért nem kerülhetett sor nagyobb számú asszimilációra. Például az erdélyi szászok II. András 1224-ben kiadott kiváltságlevelének (Diploma Andreanum) köszönhetően közel 650 évig megőrizhették autonómiájukat s ennek révén nyelvüket és kultúrájukat. A románok is kenézeik vezetésével királyi birtokokon telepedtek le, és szintén kaptak kiváltságokat. A mohácsi vész előtt így Magyarország lakossága mintegy 4 millióra nőtt. Ebből 800 ezer tartozott valamilyen nemzetiséghez: 300 ezer szlovák, 150 ezer német és román, a többi szerb és rutén.

3. **A legnagyobb betelepülési hullám** a XVIII. században zajlott le. Ekkor elsősorban a török hódoltság idején elpusztult vidékeket telepítettek be. A közel kétszáz évig tartó háború (1521-1718) hatalmas emberveszteséget okozott és főleg a középső, magyarok lakta területeket sújtotta. Az 1700-as évek elején alacsonyabb lett Magyarország népessége, mint Mátyás uralkodása idején, miközben Európa lakossága 60%-kal gyarapodott. A hiányzó népességet önkéntes bevándorlókkal és a Habsburg kormányzat által telepített lakosokkal próbálták pótolni. A szerbeket a Délvidékre a bécsi udvar telepítette le és I. Lipót 1691-ben mint *„politikai nemzetnek"* adott kiváltságlevelet nekik. Épp ez a kollektív kiváltság lesz később a nemzetiségi mozgalmuk alapja. A németeket előre megtervezett falvakba invitálták. Sok helyen földet és anyagi támogatást is kaptak. A románok betelepülése is a még török hódoltság alatt lévő területekről ekkor vált nagyobb mérvűvé. A betelepítés jogi alapjait a pozsonyi országgyűlés által elfogadott 1723. évi CIII. tc. az ország benépesítéséről és az 1723. évi CXVII. tc. különféle nemű kézműveseknek az országba behozataláról szabályozta.

II. József idején végrehajtott népszámlálás szerint a század végére a népesség mintegy 9,5 millió főre nőtt. A gyarapodás hátterében a népszaporulat és a bevándorlás (spontán vándorlás és szervezett telepítés) állt. 44%-ra csökkent a magyarság aránya.

Az egyes nemzetiségek a XVIII. században:

Románok. A XVIII. század folyamán a románság nagy számban vándorolt be Havasalföldből és Moldvából Erdélybe, s Székelyföld kivételével Erdélyben többnyire túlsúlyba is kerültek. Így a század végére a román lett a legnagyobb nemzetiség Magyarországon: az ország lakosságának 13,7%-át tette ki. Román etnikai tömbök Erdélyben, a Partiumban és a Temesközben alakultak ki, de még a leginkább román többségű területeken is keverten helyezkedett el a magyar, a német és a román nemzetiség.

A románok csonka társadalmat alkottak: a túlnyomórészt parasztságból álló etnikumban csak igen vékony vezető réteg jelent meg, kis számú egyházi, nemes és polgár. (A horvátokat kivéve az összes magyarországi nemzetiségre ez volt jellemző.)

Németek. A németség volt Magyarországon a második legnagyobb nemzetiség (11,6%), azonban nem beszélhetünk róluk, mint egységes etnikumról: a magyarországi németség a XVIII. századtól két viszonylag jól elkülöníthető csoportra oszlott. **1. Szászok:** A szabad királyi városok német polgárai és az erdélyi szász polgárok (Szepesség, Szászföld) döntő többsége egyaránt evangélikus volt, és városi polgári életmódot éltek, jellemzően iparos, kereskedő vagy valamilyen értelmiségi mesterséget űztek. **2. Svábok:** A bécsi udvar által nagy számban betelepített svábok nagyobb tömbökben, etnikai szigetekben helyezkedtek el Magyarországon (Tolna és Baranya megye, Buda környéke, Bakony, Vértes, Pilis tája, Bácska, Bánát). Zömében egynemű paraszti társadalmat alkottak, és a katolikus vallást gyakorolták.

Szlovákok. A harmadik legnagyobb nemzetiség (10,2% a XVIII. század végén) Észak-Magyarországon, a Felvidéken került túlsúlyba, de jelentős etnikai szigetek jöttek létre a migráció következtében az ország belsőbb területein is (pl. Buda és Pest környéke, Békés

megye). A szlovákok is csonka társadalmat alkottak, hiszen túlnyomórészt jobbágyi sorban éltek, csak vékony polgári réteggel rendelkeztek (polgárság, kispolgárság a városokban), a szlovák származású kis- és középnemesek jobbára a magyar nemesség részének tekintették magukat. A kedvezőtlen adottságú terület (magas hegyek, hűvös völgyek, rossz termőföld) nem tudta eltartani a növekvő népességet, így a férfiak gyakran idénymunkák elvállalására kényszerültek, vagy mesteremberként járták a birodalmat (drótostótok, vándorüvegesek). Később kibontakozó nemzeti mozgalmukat nem segítette saját, különálló egyház: az egyes tájak vallási viszonyainak megfelelően a magyarokkal keveredve katolikusok vagy evangélikusok voltak.

Horvátok. A horvátok Magyarország népességének 9,1%-át tették ki. A magyar közjog egyedül Horvátországot ismerte el különálló országnak Magyarországon belül, s egyedül a horvát nemesség számított valódi nemesi nemzetnek a magyar nemességen kívül. Kiemelt helyzetük történeti okokkal magyarázható. Területi autonómiájuknak is köszönhetően egyedül a horvátok alkottak teljes társadalmat a magyarországi nemzetiségek között, hiszen a népes parasztság mellett kis számú polgárság és értelmiség, valamint rendi öntudattal bíró nemesség képezte társadalmukat. A horvátok katolikusok voltak, s a zágrábi püspökség kapcsolta egyházukat Rómához.

Szerbek 6,5%-kal részesedtek Magyarország lakosságából a XVIII. század végén, amihez jócskán hozzájárult, hogy a század folyamán a szabad földterületek, a nyugodt munka és a rendezett élet csábítására jelentős számban vándoroltak be a török hódoltságban maradt Szerbiából. Az ország déli részén, a Határőrvidéken éltek Bácska, Bánság és Szerémség területén egy nagyobb tömbben magyarokkal és németekkel keveredve, illetve jelentős szerb etnikai szigetek jöttek létre Szlavónia és Horvátország déli részein is a horvát többségi lakosság közé ékelve. A Határőrvidék közvetlenül a bécsi Haditanács igazgatása alá tartozott, így Magyarországtól független volt, s lakói nem kerültek földesúri függésbe. I. Lipóttól kapott egyházi autonómiájuk is megerősítette különállásukat, így a karlócai érsekség nemzeti fejlődésük központját képezte a későbbiekben.

Ruszinok (rutén) nemzetiség Északkelet-Magyarország (Kárpátalja) hegyvidékén élt, s az ország lakosságának 3,4%-át tette ki. A jobbágyi tömegek mellől a nemesség és a polgárság rétege teljesen hiányzott, vezetőik a görögkatolikus papság soraiból kerültek ki.

Zsidók. A XVIII. század második felében Galíciából sok szegény, míg a Lajtán túlról (Morvaországból) kevés gazdag zsidó vándorolt be Magyarországra. Mivel földtulajdonnal nem rendelkezhettek, s számos foglakozást nem gyakorolhattak, a magyar társadalomban hiányzó pozíciókat töltötték be, elsősorban a kereskedelemben.

A cigányság a XV-XVI. századtól települt be kelet felől, számaránya azonban még a XVIII. században is csekély volt Magyarországon. A vándorló életmódot folytató etnikumot drasztikus módszerekkel próbálták asszimilálni (nyelv betiltása, gyermekek elvétele szüleiktől); a század első felében a vármegyék időszakonként elüldözték őket területükről, a század második felében kísérletet tettek letelepítésükre.

A XIX. századig Magyarországon nem voltak jelentősebb nemzetiségi ellentétek. Amit a román vagy a szlovák történetírás mégis ennek tulajdonított, azok inkább szociális konfliktusoknak minősíthetők. A nemzeti öntudatra ébredés és a függetlenségüket a század második felében visszanyerő országok propagandájának hatására mégis kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek. Az 1848-as forradalom felfokozott izgalmi állapota közepette is csak a bécsi kormány biztatása, illetve támogatásának hatására kezdtek akcióba. Az uniót ellenző erdélyi román mozgalom a románságnak harmadik (valójában negyedik) recepta natioként való elismerésért léptek fel. A szerbek az egyházkormányzat mintájára egy vajdaságot szerettek volna kialakítani, a turócszentmártoni gyűlés pedig egy szlovák etnikumú területet. A nemzetiségek területi autonómiára vonatkozó igényeit a magyar politikai vezetés teljes határozottsággal utasította vissza. Attól tartottak, hogy a területi autonómia megadása a

szomszédos etnikumokkal való egyesüléshez fog vezetni. Ráadásul olyan területekre is kiterjesztették igényeiket, melyen más nemzetiségiek is éltek, például a szerbek által követelt vajdaság területének csak egyharmada volt szerb nemzetiségű.

A magyar országgyűlés ezekre a kihívásokra Európa első nemzetiségi törvényével, az 1849. évi VIII. tc.-kel válaszolt. A törvény keletkezésének története cáfolja azt a vélekedést, hogy a törvény rögtönzésen alapult, vagy csak a vereség elkerülése érdekében alkották volna meg. A törvény első szakasza a frankfurti német nemzetgyűlés 1848 végi határozatához hasonló módon kimondta, hogy *„a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosíttatik."* Ezután a nemzetiségi jogok részletes felsorolása következett. A nemzetiségek a községekben, megyékben és városokban használhatták nyelvüket, sőt az helyi szinten hivatalos nyelv lett. A nemzetiségek előterjeszthetik sérelmeiket, melyet a kormánynak orvosolnia kell és a fegyvert letevő felkelők amnesztiában részesültek.

A kiegyezés után az első lépés a nemzetiségek ügyének rendezésére az Eötvös József által megalkotott 1868. évi XLIV. tc., a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában megalkotott törvény volt. Szólt a nemzetiségek önálló kultúraápolási jogáról, illetve a közigazgatásban és az oktatásban is lehetőséget biztosított a nemzetiségi nyelvek gyakorlására, ha az adott körzetben a nemzetiségi lakosok aránya eléri a 20%-ot. A törvény mindenképp óriási lépés volt a nemzetiségek fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtésében. Mégis a magyarországi nemzetiségeknek egy jelentős része nem fogadta el, hanem Szerbia és Románia megerősödésével párhuzamosan, saját nemzetállamuk vezetőivel összefogva léptek fel Magyarország ellen. Pedig a nemzetiségi törvény mellett több más jogszabály is jogokat adott a nemzetiségeknek. Az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolákról kimondta, hogy *„minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást."* Csak az 1879. évi XVIII. tc. mondta ki, hogy tegyék kötelezővé a magyar nyelv oktatását. Az 1891. évi XV. tc. ugyanezzel próbálkozott az óvodák esetében. Ezekre az intézkedésekre azért volt szükség, mert a korabeli (1891-es) népszámlálás szerint pl. a románok 8,9 %-a tudott magyarul.

Még az ún. Lex Apponyi is, az 1907. évi XXVII. tc. is csak azt írta elő, hogy a nem magyar nyelvű iskolák akkor kapnak államsegélyt, ha a nemzetiségi tanuló a negyedik évfolyam végeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban ki tudja fejezni. Az addigi gyakorlat szerint 2387 népiskolában egyáltalán nem vagy sikertelenül tanították a magyar nyelvet. Még 1900-ban is az ország össznépességnek csak 60%-a tudott magyarul.

A századforduló időszakában regnáló kormányok néhány esetben kísérletet tettek valamilyen asszimilációs politikai gyakorlat kezdeményezésére. Ezeknek azonban nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Asszimilációról csak korlátozott mértékben egyes nagyvárosokban beszélhetünk, az egy tömbben élő nemzetiségek esetében erre nem kerülhetett sor.

Mégis a nemzetiségi propaganda hatására a magyar nemzetiségi politika az elnyomás és az erőszakos asszimiláció elrettentő példájaként jelent meg a nyugat-európai közvélemény előtt. Megjegyzendő: Franciaország valóban erőszakos asszimilációját nem ítélték el. Pedig 1793-ban még a 26 millió franciából 10 millió beszélt franciául és további hárommillió értette ezt a nyelvet. A XX. századra viszont a francia nemzetállam eszméje diadalmaskodott. Míg a külföldi sajtó Apponyi Albert törvényjavaslatát ostorozta, addig pl. Bretagne-ban a tanítót azért is megbüntették, ha a gyerekek az óraközi szünetben anyanyelvükön beszéltek egymással. Ma már a breton nemzetiség Európa veszélyeztetett kisebbségei közé tartozik.

A magyar nemzetiségű lakosság helyzete az utódállamokban

A trianoni békeszerződést követően létrejött vagy kialakított utódállamok is soknemzetiségűek lettek. Nem vették figyelembe az etnikai határokat. Csehszlovákia kisebbsége elérte a 41%-ot. Itt a magyar nemzetiség kényes geopolitikai helyzetét erősítette,

hogy a határ mellett 90 %-os többségben voltak. Aki csak egy pillantást vetett a nemzetiségi térképre, annak nyilvánvalóvá vált, hogy igazságtalan döntés született. Mindamellett az elszakított felvidéki területek nem képeztek gazdasági egységet. Mesterséges alakzatú ország jött létre. Például Prágából könnyebb volt elutazni Londonba, mint Munkácsra.

Románia nagyobb területet (103 ezer km²) kapott – 3 millió román lakos címén –, mint Magyarország több mint 8 milliós lakossága. 1,7 millió magyar került Romániába, Magyarországon pedig 20 ezer román maradt.

Jugoszlávia nemzetiségi, vallási, gazdasági és kulturális szempontból Európa legheterogénabb állama lett. A *„Jugoszlávia”* elnevezést is azért találták ki, hogy elfedjék azt a tényt, hogy az államalkotó szerb nemzet tulajdonképpen kisebbséget alkot a többi nemzetiséggel szemben. A Magyarországtól elcsatolt 21 ezer km² területen csupán 28%-os szerb lakosság élt.

Az újonnan létrejött államokban romlott a közbiztonság. Még a demokratikus berendezkedését minden fórumon hangsúlyozó Csehszlovákiában is a nemzetiségek másodrendű állampolgároknak számítottak és számtalan koncepciós pert folytattak le velük szemben. Egy magyar nemzetiségű lakos elítéléséhez elegendő volt, hogy elénekelte a magyar Himnuszt vagy a magyar Levente nevű cigarettát találták meg nála a hatóságok. Az ilyesfajta bírói ítéletek meghozatalát könnyítette meg az 1923. március 23-i, a *„köztársaság védelméről”* szóló törvény. Erdélyben és a Délvidéken még a románok és a szerbek is tapasztalhatták, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia jogállami berendezkedése már csak emlék maradt, a balkáni korrupció és önkényeskedő közigazgatás vált általános gyakorlattá. Ezért is menekült több mint 300 ezer magyar a megmaradt anyaországba.

Az elszakított területen kialakított utódállamok, bármennyire is eltértek társadalmi, gazdasági és kulturális szempontból, mégis olyan intézkedéseket hoztak, mintha összehangolták volna politikájukat.

Az utódállamokban a magyar nemzetiségű lakosoknak igyekeztek minél később és minél kisebb számban megadni az állampolgárságot. Így ők nem vehettek részt az új alkotmány elfogadásában, elűzhették őket az államigazgatásból, kimaradhattak a földosztásból és még számtalan egyéb területen szenvedtek el hátrányos megkülönböztetést.

A nemzetiségi jogok tekintetében a jogforrási hierarchiában az az elv érvényesült, hogy minél alacsonyabb rendű egy jogszabály, annál szűkebb körben biztosította a magyarság jogait. A Párizs környéki békék egyébként is nem túl széles körű nemzetiségi jogi előírásait már csak szűken értelmezve vették át az új alkotmányok. Alaptörvény ezen rendelkezések végrehajtásáról vagy nem készült, vagy jelentős mértékben lecsökkentették a ténylegesen érvényesíthető alanyi jogokat. (Az 1923-as román alkotmány pl. még a falusi lakosság tűzifaellátását is szabályozta, de a nemzetiségi jogokról „*elfeledkezett.”*) A rendeletek és a helyi szintű jogalkalmazás pedig mintha nem is hallott volna a nemzetiségi jogokról, teljesen ellentétes, a kisebbségek asszimilálására irányuló gyakorlatot követett.

A magyar nemzetiségű lakosokat elüldözték az államigazgatás és az igazságszolgáltatás szinte minden fontosabb pozíciójából. A magyar közalkalmazottak legnagyobb részét minden kártalanítás nélkül elbocsátották. Ugyanez történt a bankok, a vállalatok és egyéb fontos gazdasági vezetői funkciók terén is. Romániában *„A nemzeti munka védelméről szóló”* 1934-ben kiadott törvény előírta, hogy a gazdasági, ipari, kereskedelmi és más vállalatoknál a személyzet 80%-ának, az igazgatóság 50%-ának román nemzetiségűnek kell lennie.

Megfélemlítésekkel, manipulációkkal folyamatosan meghamisították a népszámlálásokat. A földreformot úgy hajtották végre, hogy lehetőleg a leginkább magyaroktól elvett birtokokat az államalkotó nemzet tagjai között oszthassák szét, és egyben az etnikai arányokat megváltoztató telepítési politikára használhassák fel. Csehszlovákiában pl. a magyarlakta területeken 330 ezer hektár földet osztottak szét a csehek és szlovákok között.

A magyar nemzetiségre hátrányos módon alakították át a magyarlakta területek közigazgatását és választókerületeit. A Felvidéket például hat megyére osztották fel úgy, hogy egyikben se legyen magyar többség. Ennek révén mind az országgyűlésbe, mind pedig az önkormányzatokba a magyar lakosság a számarányához képest kisebb létszámú képviseletet tudott megválasztani.

A magyar nemzetiségi oktatást szolgáló intézményeket egymás után zárták be, kezdve a pozsonyi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemtől a falusi iskolákig. A megmaradó iskolák sem érezhették magukat biztonságban. A hatóságok elvették földjeiket, javadalmaikat és folyamatosan zaklatták őket. A magyar tanárokat különböző ürügyekkel (nyelvvizsga hiánya stb.) fenyegették és egy részüket eltiltották a hivatásuktól.

A nemzetiségi nyelvhasználatot folyamatosan korlátozták. Ezt tette például Romániában a 98405/1926. számú kultuszminiszteri rendelet. A román hivatalokban *„Beszéljünk kizárólag románul!”* szövegű táblákat függesztettek ki.

A magyar emlékek legnagyobb részét elpusztították. Szobrok, műemlékek, temetők, templomok, feliratok, kortörténeti dokumentumok váltak ezeknek az akcióknak az áldozatául. Településeket, tájegységeket átkereszteltek. Igyekeztek a magyar történelmi emlékeket eltüntetni, a múltat szinte teljes mértékben átírni.

Az utódállamok politikai vezetése – pártállástól függetlenül –, nyíltan vagy alig burkolt formában a magyar nemzetiségű lakosok elüldözését, vagy minél gyorsabb erőszakos asszimilálását tűzte ki célul. Ezt a fajta nemzetiségi politikát csak nagyon kis mértékben tudták a nemzetközi szervezetek és a magyarországi politikusok mérsékelni.

Irodalom:

ÁCS Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1996.

BAKA András: *Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény?* In: Magyar Tudomány, 1990/4.

BALOGH Artúr: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Csíkszereda, Kájoni, 1997.

BALOGH Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.

BARANYAI Zoltán: *A kisebbségi jogok védelme.* Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és Terjesztő Rt., 1922.

BODONYI Ilona: *Idők szorításában. A magyar kisebbségek helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1938 között.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2002.

BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete.* Budapest, MTA, 1930.

DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1960*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

EGYED István: *A kisebbségi kérdés.* Budapest, Magyar Külügyi Társaság, 1930.

EGYED Ákos: *Kossuth Lajos szerepe az 1849-es nemzetiségi törvény előkészítésében.* In: Debreceni Szemle, 2002/4.

FÁBIÁN Gyula - ÖTVÖS Patrícia: *Kisebbségi jog.* Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 2003.

FLACHBART Ernő: *A kisebbségi jog és alapvető problémáinak jelentősége a magyar jogtudomány jelentősége szempontjából.* In: Kisebbségvédelem, 1938.

GERGELY András: *Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény.* In: GYÁNI Gábor és PAJKOSSY Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Budapest, Csokonai, 1999.

GYŐRI SZABÓ Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus.* Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

HÉVIZI Józsa: *Autonómia-típusok Magyarországon és Európában. Kisebbségek, népcsoportok területi és egyházi önigazgatása – történeti áttekintésben.* Budapest, Püski Kiadó, 2001.

HORVÁTH Attila: *A nemzetiségi jog Trianon előtt és után*. In: Trianoni Szemle, 2011/4.

KÉRI Katalin: *Az 1879: XVII törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig. (Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez).* In: HANÁK Péter: (főszerk.): *Híd a századok felett: Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Pécs, Universitas Press, 1997.
KOVÁCS Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
KOCSIS Károly: *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban.* Budapest, TIT, 1990.
MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Budapest, Stúdium, 1941.
MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944.
RUSZOLY József: *Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez.* In: Jogtudományi Közlöny, 1999/7-8.
SCHLETT István (válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája, 1868.* Budapest, TTFK Kortárs, 2002.
SPIRA György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1980.
SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a XX. században.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.
SZAMEL Lajos: *Nemzetiségi jogok és törvények.* Budapest, MTA Államtudományi Kutató Programiroda, 1989.
VIGH Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa 1938-tól napjainkig*. Lakitelek, Antológia, 1997.

B. Az ún. második generációs emberi jogok: a szociális és kulturális jogok

A **gazdasági, szociális és kulturális jogok**, vagyis az emberi jogok úgynevezett második generációjába tartozó jogok a XIX. század második felében fogalmazódtak meg, majd a XX. században nyertek alkotmányos és nemzetközi védelmet. Ebbe a jogcsoportba tartozik például a munkához, a szociális biztonsághoz, az egészséghez való jog.

Ezeknek a jogoknak az érvényesítése esetén az államtól már nem passzív magatartást, tűrést várnak el az arra jogosultak, hanem azt, hogy a kormányzat a költségvetésből finanszírozza azokat. Ebből következik a bírói úton történő kikényszeríthetőség problémája is, hiszen ezen jogok teljesítése az állami költségvetéstől függ. Így a szociális jogok részben államcélnak tekinthetők inkább, mint alanyi jogoknak. Az állam feladata tehát a szociális jogok érvényesülését szolgáló anyagi és eljárási rendszerének kialakítása, a legsérülékenyebb társadalmi csoportok szükségleteinek megfogalmazása, feltárása, a társadalmi szervezetekkel való együttműködés megteremtése, a korai jelzések rendszerének kiépítése, végül pedig e jogok érvényesítésének ellenőrzése.

A szociális jogok eszmei megalapozását még a középkorban **Aquinói Szent Tamás** fejtette ki. Szerinte a közjó megvalósulása érdekében a jogegyenlőség elvét az osztó igazságosság követelményével kell kiegészíteni. Az isteni törvények előírják, hogy a közös dolgokat el kell osztani a rászorultak között.

A szociális jogoknak az alapvető emberi jogok közé kerülésében döntő szerepet játszott a XIII. Leó pápa által 1891-ben kiadott **Rerum Novarum** kezdetű pápai enciklika, amely a szegénygondozást, a család védelmét, a munkáság szociális gondjaival való törődést, a tisztességes munkabért, a méltányos munkaidőt, az egészséges munkafeltételeket, valamint a betegség és a munkaképtelenség esetére való segélyezést az állam kötelességeként határozta meg.

Európa első szociális alaptörvénye a **weimari alkotmány (1919)** szociális rendszer, gazdasági élet és oktatás szerinti tagolásban deklarálta a vizsgált jogokat. Elsőként rögzítette a házasság, a család-, a gyermek- és az ifjúságvédelem alapvető elveit. Eszerint a nagy családoknak szociális támogatásra, az anyáknak segélyre volt joga és a házasságon kívül

született gyermekeknek olyan jogállást kell teremteni, mintha törvényes házasságban születtek volna.

A **szovjet típusú diktatúra** általános szegénységet teremtett, nem felfelé, hanem lefelé nivellálták a lakosság életszínvonalát, emellett az állami költségvetés nem rendelkezett olyan mérvű anyagi lehetőségekkel, hogy az Alkotmányban deklarált gazdasági, szociális és kulturális jogokat valóban teljesíteni tudják. Mégis az állampolgári jogok között kitüntetett helyet biztosítottak e jogoknak, és a kapitalista világrenddel szemben a szocialista rendszer felsőbbrendűségét próbálták igazolni, mert propagandisztikus célból irracionális versenyt vívtak a gazdagabb nyugati országokkal. Tették ezt annak ellenére, hogy a szociális juttatásoknak nemcsak az abszolút, de még a kiadásokon belüli relatív részaránya is kisebb volt, mint Nyugat-Európában. Ugyanez vonatkozott az oktatásra is.

A II. világháború után 1946-ban Franciaországban, 1947-ben Olaszországban fogadták el az ún. szociális alkotmányt. Az 1949-ben kiadott német alaptörvény 20. cikk (1) bekezdése deklarálta, hogy a Német Szövetségi Köztársaság demokratikus és szociális szövetségi állam.

Munkához való jog

Már Locke, Montesquieu, Rousseau műveiben is olvashatunk a munkalehetőségek biztosításáról. A munkához való jogot először Franciaországban, az 1793. június 24-i megszavazott, de életbe soha nem lépett alkotmány deklarálta: *„21. A közsegély szent adósság. A társadalom köteles eltartani a szerencsétlen polgárokat akár úgy, hogy munkát ad számukra, akár úgy, hogy biztosítja azok létfenntartását, akik nem képesek dolgozni.”*

Gracchus Babeuf, francia forradalmár és utópista kommunista 1796-ban megszervezte az Egyenlők összeesküvése nevű titkos társaságot, és közzétette az *Egyenlők Kiáltványa* című dokumentumot, amelyben az általános, egyenlő munkakötelezettség bevezetését követelték.

A munkához való jogot a XIX. században kezdték egyre több helyen az alapjogok részének tekinteni. Pl. Fourier utópikus társadalomelméletében alapvető követelmény, hogy mindenkinek joga van a munkához és a megélhetését biztosító kenyérhez. Az 1848. évi forradalom idején nemzeti műhelyeket állítottak fel Párizsban, hogy ott mindenki dolgozhasson, aki akar. A II. Internacionálé alakuló kongresszusa (Párizs, 1889. július 14-20.) a munkásmozgalom jelszavává tette.

A kereszténységszocialista mozgalom is hirdette – mint fontos követelményt – a munkához való jogot. Francia, német, olasz tudósok és politikusok létrehozták a Nemzetközi Katolikus Egyesületet, hogy közösen dolgozhassanak a munkások helyzetének javításán, majd egy emlékiratot terjesztettek a pápa elé arról, hogy a társadalmi problémákat hogyan lehetne katolikus szellemben megoldani. Többek között ennek a hatására került be a XIII. Leo pápa által 1981. május 15-én kibocsátott *Rerum Novarum* kezdetű körlevél, Mater et magistra című részébe első alapelvként a munkához való jog biztosítása.

Ilyen előzmények után minden szocialista ország alkotmánya az egyik legfontosabb alapelvként hirdette meg a munkához való jogot. Így az 1949. évi XX. tv.-ben „Az állampolgárok jogai és kötelezettségei” című fejezet első mondata szerint is: *„A Magyar Népköztársaság biztosítja polgárai számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást.”* (45. § [1] bekezdés). A szovjet típusú diktatúra általános jellemzőjének számított, hogy mindaz, ami jog, az egyben kötelesség is, ezért *„közveszélyes munkakerülőnek”* és ezzel bűnözőnek minősítették azt, akinek nem volt munkahelye. A garantált foglalkoztatottság egyben a felnőtt férfiak és az egyedülálló nők esetében munkavállalási kötelezettséget jelentett. Szinte mindegyik munkavállaló az állam alkalmazottjává vált, amely révén fokozni tudták az állampolgárok ellenőrzését és irányítását. Az extenzív iparfejlesztés és az erőltetett iramú fegyverkezés időszakában, különösen az 1960-as évek gazdasági reformjáig, a teljes foglalkoztatottságot az általános munkakényszer felől közelítették meg. Kötelező munkaközvetítést vezettek be. A munkavállaló nem választhatta

meg szabadon munkahelyét, sem szakmáját vagy foglalkozási ágát. Azt sem tudták garantálni, hogy minden állampolgár a lakóhelyén vagy ahhoz közel dolgozhasson.

Az 1980-as években már kénytelenek voltak elismerni, hogy csak nagyon nehezen (kapun belüli munkanélküliséget okozva) vagy egyáltalán nem találnak munkát a megváltozott munkaképességűeknek, a pályakezdőknek, azoknak, akik nem rendelkeztek szakmával, s különösen azoknak, akik nem végezték el a nyolc általánost és a cigányoknak. Munkanélküli segélyt viszont nem biztosítottak nekik.

Művelődéshez való jog

A kultúra és a tudomány eredményeiből való részesedéshez való jogot az oktatáshoz való joggal és az oktatás, a tudomány és a művészet szabadságának garantálásával együtt a szélesebb értelemben felfogott művelődéshez való jognak tekinthetjük. A művelődéshez való jog biztosítja az ingyenes és kötelező általános iskolai tanulmányokat, a mindenki számára hozzáférhető közép és felsőfokú oktatást, illetve az általános iskolai oktatásból kimaradt személyek számára alapfokú tanulmányokat. Mindenkinek joga van arra is, hogy megismerhesse a **kulturális örökség javait.** Ezért az oktatáshoz való jogon túl ide tartozik még például a közgyűjtemények (múzeum, könyvtár, levéltár) működtetése is. A nagyközönségnek pedig a hozzáférés biztosítása. Emellett a műemlékek védelme is állami feladattá vált.

Gróf Széchényi Ferenc 1802-ben több ezer kötetes könyvtárát, kézirattárát, térkép-, metszet-, címer- és éremgyűjteményét a nemzetnek ajándékozta. Az akcióval kettős célja volt: a British Museum mintáját követve megőrizni a magyar kultúra értékeit és műhelyt biztosítani a történelemi kutatások számára. I. Ferenc királyhoz intézett „felségfolyamodványában fogalmazta meg indítékait: *„több év során sok fáradsággal, gonddal és jelentős kiadásokba merülve szereztem meg, a drága hazának, amelynek ölében mindezek összeszedésére alkalmat és módot találtam, és a közhaszonnak, amelyre mindig törekedtem és törekszem, szentelhessem"*. Így jött létre a róla elnevezett **Széchényi Nemzeti Magyar Könyvtár** és a **Nemzeti Múzeum.** Ennek az adománynak a megerősítésére jött létre a 1807. évi XXIV. törvény, amely így fogalmazott meg: az adományozó gróf „*terjedelmes és válogatott könyvtárát, valamint kiváló gondossággal és költekezéssel gyüjtött ritka pénzérmeit s jeles családok czimereit, ugyszintén földabroszait, képeit és kéziratait a magyar nemzet használatára, teljes joggal, átirta és ezekkel egy fölállitandó nemzeti muzeum alapjait dicséretes buzgósággal lerakta*". Majd következett az 1808. évi VIII. tc. a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről.

A Magyar Nemzeti Múzeum más országok központi múzeumaival szemben a kiegyezés után a vidéki múzeumok támogatását is felvállalta. Magyarországon a dualizmus korában a múzeumok-könyvtárak felét a társulatokba szerveződött polgárság, másik felét a városok, megyék, az állam és az egyház alapította. Először Pulszky Ferenc lett uralkodói kinevezés folytán 1874-től múzeumi és könyvtári országos főfelügyelő, azzal a feladattal, hogy támogassa a múzeumok létrehozását és működtetését. Pulszky halála után hozták létre Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, amely az állami támogatások odaítélését szervezte. A Főfelügyelőség első éve alatt (1898-ban) 25 múzeum nyilatkozott a főfelügyelet elfogadásáról és az államsegély igénybevételéről. A csatlakozott intézmények száma folyamatosan nőtt. 1901 végén már 53, 1913-ban közel 90 múzeum működését segítették.

A múzeumok fejlesztésével párhuzamosan fordítottak egyre nagyobb figyelmet a műemlékvédelemre is. A XIX. század közepén, történtek az első kísérletek a régi korok, főként a középkor építészeti emlékeinek felkutatására, leírására. A műemlékvédelem működésének intézményi irányítására hozták létre az 1881. XXXIX. tc. Műemlékek Országos Bizottságát és szabályozták a műemlékvédelmet.

A levéltárak létrehozásának kezdetei az Árpád-házi királyok korára tehető, hiszen a 12. század végétől kezdődően folyamatosan alakult ki a királyi archívum, amelyben a legfontosabb okleveleket őrizték. Sajnálatos módon ez a fontos iratanyag egy része a török hódoltság idején

részben megsemmisült, részben szétszóródott. Az újonnan keletkező közokiratokat Bécsben, illetve az Erdélyi Fejedelemségben őrizték. Ezért kezdeményezte a magyar országgyűlés az 1723. évi XLV. tc. elfogadását, amely elrendelte, hogy az ország közokiratait az ország levéltárában kell elhelyezni. A régi Országos Levéltár hatásköre azonban nem terjedt ki a királyi kormányhatóságok (Kancellária, Helytartótanács, Kamara) irataira. Végül 1874-ben rendelte el a kormány, hogy az országos levéltárnak rendeljék alá a volt kormányhatóságok levéltárait és irattárait, továbbá az időközben Budapestre szállított magyar és erdélyi kancelláriai, valamint erdélyi főkormányszéki levéltárakat. Ez a felsorolt levéltáraknak a régi Országos Levéltárral való egyesítését jelentette. Így jött létre az új Országos Levéltár.

Gróf Széchenyi István apja példáját követve, kötelességtudattól és hivatásérzettől indíttatva már évek óta kereste a lehetőséget arra, hogy kezdeményezte a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását. Erre kiváló alkalom kínálkozott, amikor Felsőbüki Nagy Pál a rendi ellenzékiség vezéralakja élesen kikelt a nemzeti kultúra és az anyanyelv ügye iránt bűnös közönnyel viseltető mágnások ellen. Ezt a lélektani pillanatot használta fel a legnagyobb magyar nagyvonalú felajánlásának megtételére. A gróf példáját többen is követték, így született meg az 1827. évi XI. tc. *„A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról”* címmel. A Magyar Tudományos Akadémia hamarosan a magyar szellemi élet fő szervezőjévé is vált: hat osztálya – nyelvtudományi, bölcseleti, történeti, matematikai, törvénytudományi és természettudományi – minden, hazánkban művelt tudományágban írt ki pályázatokat, adott ki könyveket, s a rendes tagoknak fizetést is folyósított. Lapja, a *Tudománytár* magyar nyelven közvetítette a külföldi tudományos eredményeket.

Irodalom:

CSAPODI Csaba - TÓTH András - VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet.* https://mek.oszk.hu/03100/03159/pdf/03159.pdf

DRINÓCZI Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007.

EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

FÓNAGY Zoltán – POTÓ János: *A Magyar Tudományos Akadémia története.* http://mta.hu/hatteranyagok/a-magyar-tudomanyos-akademia-tortenete-105670

HORVÁTH Attila: *Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú szocializmus idején, különös tekintettel a gazdasági, szociális és kulturális jogokra*. In: Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.* Pécs, PTE ÁJK, 2005.

HEUER Orsolya (szerk.): *Betegjogok Magyarországon – szabályok és gyakorlat.* Budapest, Társaság a Szabadságjogokért,2002.

LAKOS János: A Magyar Országos Levéltár története. Bp, 2006.

LŐRINCZ Lajos: *Gazdasági, szociális és kulturális jogok*. In: Állam- és Jogtudomány, 1963/1.

MENYHÁRT Szabolcs: *A szociális jogok alkotmányos megítélése, különös tekintettel a társadalombiztosításra*. In: Magyar Jog, 2004/8.

SCHMIDT Péter: *Szociális jogok és társadalmi berendezkedés*. In: Társadalmi Szemle, 1998/6.

SZAMEL Katalin: *A gazdasági, szociális, kulturális jogok értéke: (Emberi jog, állampolgári jog, alanyi jog, szabadság vagy valami más?)* In: Acta humana: emberi jogi közlemények, 1993/11.

TÓTH Károly: *Néhány megjegyzés a szociális jogokról*. In: Ádám Antal: (szerk.): *Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat. Tanulmányok*. Budapest, 1994.

C. Az ún. harmadik generációs emberi jogok

Az emberi jogok nem állandóak, a társadalmi környezetnek megfelelően folyamatosan bővül a körük és tartalmuk. A közelmúltban kialakult emberi jogok ezért csak rövid felsorolását adjuk: az egészséges környezethez való jog, a fejlődéshez való jog, a békéhez való jog, az emberiség közös örökségében való osztozás joga, a kommunikációhoz való jog, betegjogok, bioetikai és biomedicinális jogok, fogyatékosok jogai, személyes adatok védelme stb.

Irodalom:

BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
BRUHÁCS János: *A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere.* In: Acta humana: emberi jogi közlemények, 1991/4.
FODOR László - PRUGBERGER Tamás: *A környezetjog rendszere, elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest, Környezetgazdálkodási Intézet, 1996.
JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog: Hippokratésztől a klónozásig.* Budapest, Szt. István Társulat, 2011.
KARDOS Gábor: *Emberi jogok egy új korszak határán.* Budapest, T-Twins Kiadó, 1995.
KOVÁCS Gabriella - KOVÁCS Viktória: *A betegjogok alakulása Európa egyes országaiban*. In: Diskurzus, 2012/1.
LATORCAI Csaba: *A személyes adatok védelme és a tudományos élet szabadsága: egy kényes egyensúly biztosíthatóságának kérdése a személyes adatok töröltethetősége és a maradandó értékű iratok védelme vonatkozásában*. In: Levéltári Szemle, 2008/3.
MAVI Viktor: *Szolidaritási jogok, avagy az emberi jogok harmadik nemzedéke.* In: Állam- és Jogtudomány, 1987-1988/1-2.

27. A szovjet típusú diktatúra (1949-1990)

(Horváth Attila)

A **szovjet típusú diktatúra** egy önálló és jogilag végleges közjogi berendezkedést jelentett, nem pedig egy ideiglenesen bevezetett kivételes állapotot, amelyet az alkotmány rendelkezései értelmében meghatározott feltételek mellett csak háború vagy valamilyen rendkívüli helyzet esetén vezetnek be, s amint ez a rendkívüli helyzet megszűnik, visszaállítják az alkotmányos rendet. Ezzel szemben tehát a szovjet típusú diktatúra új, önálló közjogi kategória, amelyben – a Szovjetunióban 70 éves, Magyarországon 40 éves regnálása alatt – semmi olyan immanens mozgástendenciát nem tapasztalhattunk, ami a fennálló rendszer gyökeres megváltoztatására utalt volna. (Az 1968-as ún. új gazdasági mechanizmus bevezetése a rendszer lényegét nem érintette.) A szovjet típusú diktatúra egyébként is megreformálhatatlan, zárt rendszer. Ezt jól bizonyítják, hogy a reformok következetes elutasítása nem politikai tévedés volt, hanem a rendszer logikájából következett.

Egy **szűk hatalmi elit** a modern, XX. századi igazgatási technika alkalmazása révén tudta kialakítani a totális diktatúrát. A társadalmi uralom olyan formája jött létre, amely semmilyen korlátozást nem tűrt el, az élet minden területét ellenőrzése és irányítása alá akarta vonni

A **hatalomgyakorlás** a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrolálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgástereinek teljes kiiktatásához vezetett, amelyet úgy tudtak elérni, hogy az uralomgyakorlás technikáját leegyszerűsítették. A hatalommegosztás elvét tagadva, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították, és egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állam- és pártfunkciók összefonódtak.

A központi hatalom az élet minden, még a korábban politikától távol eső részét is irányítani kívánta. A politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra vonatkozásában minden

kérdést a legfelsőbb pártvezetés döntötte el, amelynek élén egy korlátlan hatalommal bíró diktátor, a *„főtitkár”* állt.

A **bolsevik típusú párt** a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékaként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételezett jogszabályok felett álló testület – az egész államszervezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta.

A társadalom, az állam, de még a párt feletti **totális ellenőrzést** is egy terrorisztikus eszközöket is alkalmazó titkosrendőrség gyakorolta, amely a tényleges ellenségen túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta, vagy bebörtönözte. A totális diktatúrában a félelem pszichózisa a hatalomkoncentráció fenntartója és újratermelője. A politikát kriminalizálták és bárkit, bármilyen ürüggyel (még a legfelsőbb vezetők közül is) felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.

Az uralkodó elit irányította szinte minden részletre kiterjedően a **gazdaság**ot, a termelést és az elosztást. A történelem során nem volt még egy uralmi rendszer, amely az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna.

Az uralkodó elit rendelkezett a hír és az információ monopóliumával. Kezében tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire marxizmus-leninizmusnak nevezett **ideológiá**t, mint egyfajta „államvallást” kényszerítették rá a lakosságra. Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak és egyben megoldják az emberiség problémáit. Azt állították, hogy a kommunista párt a *„proletariátus élcsapata”,* és hogy a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a *„tökéletes társadalmat”,* ahol mindenki *„szükségletei”* szerint fog hozzájutni a földi javakhoz. A marxizmus-leninizmust mint hivatalos világnézetet még az Alkotmányba is belefoglalták. Az 1972. évi módosított Alkotmány (1972. évi I. tv. az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről) 3. §-a szerint: *„A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje.”*

Valójában sohasem a proletariátus, hanem az ún. nomenklatúra gyakorolta a hatalmat. Még, ha el is hinnénk, hogy a párt vezetői a proletáriátus érdekében kormányoztak, az is csak olyan mitológiai formában történhetett volna, mint ahogy *„XIV. Lajos közvetítésével Isten uralkodott”* Franciaországban.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A szocialista országok tartották fenn a legnagyobb **hadsereg**et, költötték a legtöbb pénzt fegyverekre, alkalmazták az általános hadkötelezettséget. Emellett számos félkatonai vagy katonai szolgálatra előkészítő szervezetet, mozgalmat működtettek (például „munkára, harcra kész” [MHK] mozgalom, kisdobos, úttörő, ifjúgárda, munkásőrség). A társadalom militarizálásának rendelték alá az oktatást is (külön tantárgy lett a honvédelmi oktatás).

A lakosságot nemcsak militarizálták, hanem atomizálták is. Meg akarták semmisíteni a társadalom szerves, alulról fölfelé való szerződését, önálló létét, a **civil társadalmat**. Ezért megpróbálták felszámolni az egyházakat, a vallásosságot. Betiltották a pártokat, egyesületeket, a civil mozgalmakat és szervezeteket. Igyekezetek meggyengíteni a családot, gyengíteni a tradíciókat, a régi szokásokat, a szülőföldhöz való kötődést, a nemzeti érzést.

Mindezekből következett, hogy a szovjet típusú diktatúra 70 éve alatt nem volt képes emberhez méltó társadalmi körülményeket teremteni. Az egyént gúzsba kötötték, szinte börtönbe zárták. Otthonában, a munkahelyén, az iskolában, de még a magánéletében is korlátok vették körül. Nem lehetett szabad. A hatóságok, illetve *„önkéntes”* segítőik folyamatosan szemmel tartották, ellenőrizték. Arra nézve, hogy ez a rendszer milyen hatást gyakorolt az egyéni kezdeményezőképességre, elég csak az Egyesült Államok elnöke szakértőjének,

Zbigniew Brzezinskinek a véleményére hivatkozni, aki szerint a hatalmas Szovjetunió 74 éves fennállása alatt nem produkált egyetlen találmányt sem (talán a haditechnika terén történt néhány újítás), amely a világpiacon versenyképes lett volna.

A szocialista alkotmány (1949. évi XX. törvény)

A magyar történeti alkotmány szerves fejlődését akasztotta meg, illetve terelte kényszerpályára az 1949. évi XX. tv. a Magyar Népköztársaság alkotmányáról, amely az **1936-os ún. sztálini alkotmányt** tekintette példaképének (gyakorlatilag azt másolta), és nagyon hasonlított a többi európai szocialista ország alkotmányához.

Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság alkotmánya a **propaganda** nagymestereinek számító szovjet politikusok által alkotott 1936-os szovjet alkotmány után szinte *„Patyomkin-alkotmánynak”* vagy fiktív alkotmánynak minősíthető. Úgyszólván az alkotmányok egyetlen rendelkezése sem érvényesült a gyakorlatban. A legtöbb esetben egy *„íratlan”* autoritárius gyakorlat volt a meghatározó. Az uralkodó elit ténylegesen az alkotmányosság bármely jele nélkül működött.

A **fiktív alkotmány** jelentős része inkább politikai, mint jogi dokumentum. Lenin szavaival: *„a jogszabállyal való agitáció eszköze.”* Nagymértékben hasonlított Sztálin műveihez, amelyek közül elsőként „A leninizmus kérdései” című brosúra jelent meg Magyarországon. Káté, kérdés-felelet szerkezetű próza, amely nem bizonyít, hanem kinyilatkoztat. Összemossa a jelent és a jövőt. Politikai programot bújtat alkotmányjogi köntösbe. Kitűzött célokat fogalmaz meg. Fordított *„historizáció”* a jelen igazolására. Különösen vonatkozik ez a társadalmi-gazdasági rendszerről szóló elvi bevezető fejezetekre. Ebből a részből szinte teljes mértékben hiányoznak a normatív szabályok (például *„A dolgozó nép fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét. (4. §).)”* Ezek és hasonló mondatok a jogalkalmazó számára értelmezhetetlenek.

A **valódi normaszövegek** a valóságban sohasem teljesültek. Például ilyen az alkotmány 10. § [1] bekezdése (*„A Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve az országgyűlés.”)* vagy a VIII. fejezetben a sajtószabadság és a gyülekezési jog szabályai.

A jogszabályi részben tudatosan törekedtek a kerettörvényi szabályozásra, joghézagokat hagytak, illetve homályos megfogalmazásokat alkalmaztak, hogy szinte teljesen szabad kezet adjanak a hatóságoknak: *„A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek vagy a szövetkezetek tulajdonában van.”* (4. § [1] bekezdés). Kérdés, hogy mi a termelőeszköz definíciója, illetve mi tartozik a *„zöm”*-be.

Az alkotmányban deklarált jogintézményeket később sem szabályozták konkrét törvényekkel (pl. a népszavazást [20. §]) vagy a konkrét szabályozás alkotmányellenesen korlátozta a szépen hangzó elveket (egyesülés jog, az egyesületekről szóló törvények).

Minden alkotmánnyal szemben általános követelmény, hogy az állam hatalmát korlátozza, és biztosítsa a polgárok számára az alapvető jogokat. A szocialista alkotmány és alkotmányjog ezzel szemben az **egységes államhatalom koncepciójából** indult ki, s egyben tagadta a hatalmi ágak elválasztásának, illetve a *„fékeknek és ellensúlyoknak”* az elvét. Pedig Az emberi és polgári jogok nyilatkozata (1789) óta szinte közhelynek számított az a követelmény, amely szerint: *„Az a társadalom, amely nem biztosítja a jogok védelmét, sem a hatalmak elválasztásáról nem intézkedik, nem rendelkezik alkotmánnyal.”*

Nem foglalkoztak az egyéb, alkotmányt biztosító intézményekkel sem. Még a gondolatát is azzal az indokkal utasították el, hogy a „nép hatalmát” nem szükséges korlátozni. Ezért is szüntették meg a Közigazgatási Bíróságot (1949. évi II. tv.).

Az 1949. évi XX. tv. **preambuluma** szakított a magyar közjogi hagyományainkkal, és semmibe vette korábbi alkotmányfejlődésünket, történelmünket, kultúránkat. Ennek megfelelően az 1949-es alkotmány szerint a magyar történelem 1945-tel kezdődik, amikor *„A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól…”* A magyar történelmi múltból egyedül a Tanácsköztársaságra utaltak. Jellemző a szerkesztők

szervilizmusára, hogy a Szovjetunió háromszor is szerepel, vagyis átlagosan 4 soronként említik meg.

A preambulumban és az alkotmány szinte mindegyik fejezetében találunk ún. **new speak kifejezést**, amely a valódi célok és szándékok elleplezésére szolgált. Ilyen pl. az alkotmány bevezetésének azon mondata is, amely kinyilvánítja: *„…a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását, s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé."*

1972-es alkotmánymódosítás

A szovjet típusú diktatúra vezetői a kommunista társadalom felépítése érdekében követeltek áldozatokat az állampolgároktól. Az emberek azonban hiába dolgoztak úgy, hogy közben a legalapvetőbb életfeltételeiket sem tudták nekik biztosítani, mégsem látszott közeledni a közelinek ígért szebb jövő. Ezért a Szovjetunióban és a többi szocialista országban deklarálták, hogy már *„lerakták a szocializmus alapjait,"* ezt azzal is nyomatékosítani kívánták, hogy új vagy módosított alkotmányokat készítettek, amelyekkel egyúttal az elmúlt évtizedek politikai, társadalmi és gazdasági változásait is igazolni próbálták.

Magyarországon az új alkotmány koncepciójának kidolgozását a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának határozata alapján kezdték meg: *„Népköztársaságunk alkotmányát 1949-ben fogadták el. Azóta befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását és megkezdtük a szocializmus teljes felépítését. A végbement változásokat időszerű az alkotmányban is megfogalmazni."* A bel- és külpolitikai változások, illetve a reformfolyamat lefékeződésének eredményeként a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1970. augusztus 14-ei határozata már csak alkotmánymódosításról rendelkezett. Ennek megfelelően a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolóját tartó Kádár János így nyilatkozott az alkotmányról: *„Az eltelt húsz esztendő alatt gyökeres változások következtek be hazánk politikai, gazdasági, kulturális életében. Szükségesnek tartjuk és javasoljuk […], hogy az országgyűlés jelenlegi helyzetének megfelelően módosítsa és fejlessze tovább a Magyar Népköztársaság alaptörvényét. A módosított alkotmány tükrözze az elmúlt két évtized alatt bekövetkezett változásokat."* Lényegében ugyanazt mondta ki a kongresszus határozata is. *„…az alkotmánymódosítások révén rögzíteni kell társadalmi fejlődésünk eredményeit, mindenekelőtt azt, hogy a szocializmus alapjai létrejöttek és megszilárdultak, hazánk a szocialista építés fejlettebb szakaszába lépett, az új társadalom teljes felépítésének útján halad."* Ennek következtében – bár a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete első helyen egy teljesen új alkotmány elkészítését javasolta – az 1971-ben az országgyűlés által kiküldött 25 fős, ad hoc jellegű országgyűlési bizottság az 1949-es alkotmány átfogó reformját terjesztette elő. A módosítások után – szintén sajátos megoldás – egy új egységes szöveget állítottak össze. Bővült a terjedelem. Az eredeti 71 §-ból 78 § lett. Egyes fejezeteket kiegészítettek, másokat viszont lerövidítettek. Néhány helyen a szerkesztési elveken is változtattak.

Némileg módosítottak a preambulum szövegén is. A konszolidáltabb berendezkedést és a direkt propaganda mellőzését illusztrálta az, hogy a szövegezés már nem a „*nagy Szovjetunióra*" való hivatkozással kezdődött, és nem 1945-ig tekintettek vissza a történelmi múltra, hanem az ezeréves államiságra tettek halvány célzást.

A legjelentősebb elvi változtatás „*Az állampolgárok alapvető jogai és kötelezettségei"* című fejezetben történt, hiszen az 54. § (1) bekezdésében deklarálták: *„A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat."* Ez azonban a deklaráción túl érdemi változást nem eredményezett.

A Kádár-rendszert többnyire nem elvi politikai mérlegelés és elemzés nyomán hozott tudatos döntések formálták, hanem az ad hoc felismerésből folyamatosan megújuló, újjászerveződő és alakuló gyakorlat. A rendszer azonos volt praxisával. Leszámoltak minden

illúzióval. A kulcsfogalom a gyakorlatiasság lett. Ez az elv jellemezte az 1972-es alkotmánymódosítást is.

Az állampárt

A **Kommunista Párt** nem volt valódi párt. A párt ugyanis jogi, politikai és szociológiai szempontok szerint azonos érdekekkel, értékekkel rendelkező emberek önkéntes társulása, amely nem rendelkezhet közhatalmi jogosítványokkal. Célja a kormányzati hatalom választások útján és nem törvénytelen eszközökkel való megszerzése. Párt nincs önmagában (egypártrendszer). A latin „pars" szóból eredő párt elnevezés eleve 'rész'-t jelent, és ha a részérdeket képviselők egy csoportja szerzi meg magának az egyeduralmat, az csak a többiek rovására lehetséges. A pártok tehát együttesen fejezik ki a társadalom politikai tagoltságát és közvetítenek az állampolgárok, illetve a közhatalmi szervek között. A politikusok a pártok révén tudnak a választópolgárokhoz fordulni szavazataik elnyeréséért. Az állampolgárok valamelyik pártra leadott szavazatuk révén tudják gyakorolni a politikai jogaikat.

A Kommunista Párt ezzel szemben nem a civil társadalom egy csoportjának akaratát megfogalmazó és a politika színpadán megszólaltató politikai szervezet, hanem militarista jellegű államigazgatási szerv. Nem választások révén akar részt kérni az ország kormányzásából, hanem a hatalom kizárólagos birtoklására törekszik. Nem egy alternatív programot ajánl, hanem „az egyetlen, valódi igazság" megtestesítőjeként hirdeti magát. Mindenki mással szemben kizárólagosságra törekszik, arra hivatkozva, hogy csak a kommunista párt mint „Élcsapat" rendelkezik egyedül tudományosan megalapozott ideológiával. Nem egyesületi jog alapján jön létre, hanem „ipso jure" az állam és a jog fölé helyezi magát.

Az állampárt vezetője (főtitkára) és vezető szervei közvetlenül irányították és ellenőrizték az egész államapparátust és a társadalmat. A párt egy felülről lefelé, hierarchikusan tagolt szervezet, amelyben vasfegyelem uralkodik, semmiféle ellentmondást nem tűrnek, és ha már meghozták a döntést, azt az ellene szavazóknak is végre kell hajtaniuk.

Minden politikai kérdés az állampárt hatáskörébe tartozott. A pártapparátus korlátlan beavatkozási és hatáskör-elvonási jogosítvánnyal rendelkezett. Kádár János direktívája szerint: *„A párt ellenőrzésének át kell fognia az egész társadalmi tevékenységet: ki kell terjednie a gazdasági, az állami, a tudományos, a kulturális élet minden területére."*

Az állampárt az alkotmányos jogrendszer keretein felül álló és működő szervezet. A Politikai Bizottság és a Központi Bizottság tárgyalta meg először a legfontosabb törvények koncepcióit. A parlament és a kormány az állampárt által meghatározott irányelveket „paragrafusokba" foglalta és elkészítette a végrehajtási jogszabályokat.

Valójában az állampárt alkotta a jogszabályokat, de azokat saját magára nézve nem tartotta kötelezőnek. Az állampárt hatalmi jogosítványairól az alkotmány és egyéb törvények erről nem rendelkeztek. Az 1949. évi alkotmány csupán a VIII. fejezetben, az egyesülési jog kapcsán tett említést a munkásosztály „élcsapatáról."

Az 1972. évi alkotmánymódosítás során a pártra vonatkozó alkotmányos rendelkezés előre került, a társadalmi rendre vonatkozó I. fejezetbe, jelezve, hogy itt nem egy állampolgári jog megnyilvánulásáról van csupán szó, hanem az állampárt hatalmi státusáról. Az újonnan megfogalmazott 3. §: „A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje", normatív tartalmát tekintve továbbra sem határozta meg egyértelműen a hatalmi jogosítványokat. Így az állampárt 1989-ig nem jogszabályi felhatalmazás, hanem a tényleges politikai erőviszonyoknak megfelelően irányította az országot.

Az állampárt vezetése nevezte ki, ellenőrizte, minősítette és váltotta le a fontosabb pozíciókat betöltő vezetőket. Az állampárt ún. **káder-hatásköri** jogosultsága révén csak olyan személyek kerülhettek a politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. vezető posztjaira, akiknek jelölését a pozícióért felelős pártszervezet előzetesen véleményezte és jóváhagyta. Bihari Mihály kutatásai szerint az 1950-es és 1960-as években kb. 350–400 ezer olyan tisztség

volt, amelyet a hatásköri listának megfelelően töltöttek be. Az 1980-as évek elejére ez a szám körülbelül a felére csökkent.

A szovjet típusú diktatúra hatalmi elitjét nem lehet a Nyugat-Európában kialakult történeti, jogi, szociológiai fogalmakkal és módszerekkel vizsgálni. Egyedül a nomenklatúra fogalom az, amit mégis alkalmazhatunk. A **nomenklatúra** emberek csoportját foglalja magába, akik közvetlenül vagy közvetve uralmi, hatalomgyakorlási funkciót töltöttek be a politikai, államigazgatási, gazdasági, sajtó- és tömegtájékoztatási, kulturális, agitációs és propaganda területeken, valamint a párt által irányított politikai tömegszervezetekben.

A nomenklatúra politikai-adminisztratív pozícióra épülő, szilárd, kasztszerű társadalmi struktúra. Privilegizált, viszonylag széles körű társadalmi klientúra a politikai vezető pozícióktól (Központi Bizottság, Politikai Bizottság) a munkahelyi bizalmiig bezárólag. A nomenklatúra tagjai hatalmukat nem a magántulajdon révén, hanem a bürokráciában elfoglalt pozíciójuk alapján gyakorolhatták. Rendkívül tagolt, vertikálisan és horizontálisan is, mégis erős az összetartozás érzése: a rangban lejjebb lévők rendkívüli módon ki voltak szolgáltatva a feletteseiknek a közös eszmerendszer, értékrendszer, magatartás, a „kiválasztottság" tudata, a privilégiumok és bizalmas információk révén. A nomenklatúra tagjait gondosan válogatták össze (Sztálin egyik kedvenc mondása: *„a legfőbb érték a káder"*), s viszonylag rövid idő alatt rendi jellegű magatartás alakult ki náluk (pl. önálló oktatási rendszerük volt, ifjúsági szervezetük révén is elkülönültek a társadalom többi tagjától).

A nomenklatúra nem lett sohasem igazi elit, hiszen nem valamilyen pozitív tulajdonság, kiemelkedő képesség vagy valamilyen érdem, a társadalomnak tett szolgálat következtében emelkedett ki a lakosság köréből. Ez az elit nem lett értékteremtő és értékhordozó közösség. Magatartásmintái negatív módon hatottak a társadalom többi szereplőjére. A kommunista elit, miután monopolizálta politikai-gazdasági és kulturális hatalmát, semmilyen versenynek, konkurenciának nem volt kitéve. Nem a tudásuk, tehetségük számított, hanem a megbízhatóságuk.

Választójog

A szovjet típusú diktatúrákban nincsenek valódi választások. Megszüntették a pártokat, alternatív szervezeteket, az állampárt vezetői döntötték el, hogy kik lesznek az országgyűlési képviselők. A listás választás időszakában egyetlen lajtromra kellett voksolni, ahol pontosan annyi képviselőjelölt szerepelt, ahány hely volt a parlamentben. Még elméleti szinten sem merült fel, hogy mi lesz esetleges nem szavazat esetében. 1967 után áttértek az egyéni választókerületes rendszerre, de ott is általában csak egy jelölt indulhatott. Jellemző, hogy a választójogi reformot hozó törvényben (1983. évi III. tv.) konkrét utasítást kellett adni arra, hogy minden választókerületben legalább két jelölt induljon. Természetesen a programjuk csak egységesen a Hazafias Népfront direktívái lehettek.

Az országgyűlési képviselők egyik része az állami- és a pártvezetők köréből került ki, a fennmaradó helyeket egyfajta reprezentációs elvet követő módszerrel töltötték fel: legyenek köztük munkások, parasztok, értelmiségiek, nemzetiségek, férfiak és nők, fiatalok és öregek stb.

Országgyűlés

A szocialista országok parlamentjeinek mintája az a modell volt, amely a Szovjetunióban, mindenfajta alkotmányos hagyományok hiányában, a hadikommunizmus időszakában alakult ki. Az ún. *„legfelsőbb hatalmi szervnek"* az 1918. évi szovjet alkotmány szerint évente kétszer, az 1924. évi alkotmány alapján pedig évente egyszer kellett üléseznie. Ennek megfelelően a magyar országgyűlés nem működött ezután folyamatosan, hanem évente néhány, sokszor egy–két alkalommal néhány napot ülésezett. Az ülésnapok száma folyamatosan csökkent: az 1960-as években 8-9 nap, az 1970-es években 7-8 nap, míg az 1980-as évek első felében 6 nap. Tényleges vita, tanácskozás nagyon ritka volt.

Lenin, Marxnak a kommün államszervi jellegére vonatkozó tételére utalva, a legfőbb képviseleti szervnek olyan formája mellett foglalt állást, amelyben *„a képviselők maguk is kötelesek dolgozni, hogy a törvényeket önmaguknak kell végrehajtaniuk, önmagukat* ellenőrzik, *hogy festenek ezek a törvények az életben, és közvetlenül viselik a felelősséget választóik előtt."* A magyar képviselők, is ennek megfelelően *„másodállásban,"* minden apparátus és valódi jogkör nélkül tevékenykedtek, évente meghatározott időben, reprezentációs célból ellátogattak a Parlament épületébe, ahol a párt által előre kidolgozott és elfogadott javaslatokat lelkesen elfogadták. Érdemi hozzászólások helyett inkább ünnepi beszédek hangzottak el, amelyek megállapították, hogy a szocializmus építése milyen jó ütemben halad előre. A beszédeket legtöbbször előre megírták, majd többen is ellenőrizték, mielőtt a képviselő azt felolvasta volna. A házszabályok és a parlamenti szokásjog szerepe is formálissá vált.

Az országgyűlés ténylegesen nem gyakorolhatta az Alkotmányban meghatározott jogköreit. A törvényalkotás formálissá vált. Nagyon kevés törvényt alkottak. 1982-ben pl. összesen kettőt, az is a költségvetésről, illetve a zárszámadásról szólt. 1949 és 1985 között elfogadott 192 törvény közül 39-hez egyetlen képviselő sem szólt hozzá. A hozzászólások kétharmada a költségvetési és a zárszámadási törvényhez kapcsolódott. Nagyon kevés képviselő (3,8%) élt a módosító indítványt tevő jogkörével.

A kormány működését egyáltalán nem ellenőrizhették. A miniszterelnökök kinevezése sem kapcsolódott az országgyűlési választásokhoz. Az egyes házszabály adta intézmények működése is formálissá vált. Pl. 1949 és 1956 között egyetlen interpelláció sem hangzott el. Később is csak politikailag kevésbé kényes kérdéseket tehettek fel a képviselők.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa

A kollektív államfői testület létrehozása, amely az országgyűlést is helyettesíti, a szovjet államjog, de leginkább Sztálin találmánya, amit a legtöbb szocialista ország, így Magyarország is átvett.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökből, két helyettes elnökből, titkárból és 17 tagból állt, akiket az országgyűlés első ülésén a képviselők közül választottak meg. A tagok kiválasztása hasonló elvek alapján történt, mint az országgyűlési választásoknál.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa részben a hagyományos államfői feladatokat látta el, részben pedig az országgyűlést helyettesítette. Ennek megfelelően a feladat- és hatáskört két területre osztották fel.

Az országgyűlést helyettesítő jogköröket elvileg csak akkor gyakorolhatta a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, ha az országgyűlés nem ülésezett. Mint az előző fejezetből kitűnt, az országgyűlés az év 365 napjából majdnem 360-at nem ülésezett, tehát ez önmagában is jelentős hatáskör volt, de az is előfordult, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa pontosan egy ülésszak alatt hozott törvényerejű rendeletet. (Arra hivatkoztak, ez az országgyűlés ebédideje alatt történt).

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa tehát háttérbe szorította a parlament tevékenységét, miközben működése nem volt nyilvános, és beszámolója az Országgyűlésnek csak puszta formalitásnak bizonyult.

Egyértelmű a cél: bármilyen engedelmesen működik is az országgyűlés, a pártvezetés számára rendkívül kényelmes megoldásnak tűnt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, amely a nyilvánosság kizárásával, legtöbbször vita nélkül, rendkívül rövid idő alatt alkotta meg a törvényerejű rendeleteket.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa saját hatáskörében elsősorban a hagyományos államfői jogok egy részét gyakorolta. Hatásköréből hiányzott a parlament elnapolásának és feloszlatásának joga, a felfüggesztő vétójog, a törvényszentesítési jog stb. Mindamellett olyan feladatokat is kapott a testület, amelyek nem tartoztak az államfői jogok közé (pl. az alkotmány végrehajtása feletti őrködés, a tanácsok felett gyakorolt alkotmányossági felügyelet stb.).

Aktusai érvényességéhez nem volt szükség miniszteri ellenjegyzésre, döntéseiért önállóan *„felelt.”*

A Minisztertanács

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya a kormányt **Minisztertanács**nak nevezte. A Szovjetunióban ugyanis az 1946. március 15-i törvénnyel kimondták: azért, hogy az európai szokásoknak jobban megfeleljenek a különböző terminológiák, a Népbiztosok Tanácsa helyett a Minisztertanács, a népbiztosságok helyett pedig a minisztérium elnevezést vezették be. Magyarországon a Minisztertanácsot a Népköztársaság Elnöki Tanácsának (egyébként alkotmányellenes) 1956. évi 26. sz. határozata alapján (Hruscsov javaslatára) – hogy még inkább elhatárolódjanak Nagy Imre kormányától – **Forradalmi munkás-paraszt kormánynak** nevezték. (A Szovjetunióban 1917 után egy ideig a Népbiztosok Tanácsa előbb az „ideiglenes munkás-paraszt kormány”, majd a „munkás-paraszt kormány” nevet viselte.) Az 1957. évi II. tv. ennek megfelelően módosította az Alkotmányt. Az 1972. évi alkotmánymódosítás már a Minisztertanács szó mellé zárójelben odaírta: kormány (33. § [1] bekezdés) és az *„államigazgatás legfelsőbb szerveként”* határozta meg. Tagadván a törvényhozó-végrehajtó-bírói triászt, a szocialista államban a képviseleti, közigazgatási, bírói és ügyészi szervek felosztását pusztán egyfajta munkamegosztássá degradálta. Ezzel megszüntették a **végrehajtó hatalom** önálló kategóriáját. A kormány elvesztette korábbi jelentőségét. A legfontosabb politikai döntések már nem itt születtek. Bár kétségtelenül voltak olyan rövidebb időszakok, amikor a párt első titkára töltötte be a miniszterelnöki pozíciót, (Rákosi Mátyás: 1952-1953, Kádár János: 1956-1958, 1961-1965, Grósz Károly: 1988), illetve rendkívüli helyzetben, az 1953-ban az első, illetve 1956-ban a második Nagy Imre-kormány idején a minisztertanács szerepe meghatározó volt még a pártvezetéssel szemben is. Egyébként inkább a pártvezetés határozatait végrehajtó bürokratikus apparátusként működött. A Központi Bizottságban minden tárcának megfelelően tevékenykedett egy referens, de valójában a területet irányító felelős személy. A kormány már nem testületi szervként működött, megszűnt a kollegialitás. Ennek megfelelően volt idő, amikor nem alkottak kormányrendeleteket, csak miniszterelnökit vagy miniszterit.

A kormány leginkább a **gazdaságirányítás**sal foglalkozott, politikai kérdésben nem hozhatott döntést. Az üléseken alig volt vita, mivel csak olyan előterjesztés kerülhetett a kormány elé, amelyet már előre eldöntöttek. Rendkívül önkritikusan szólt erről a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozata: *„Megállapíthatjuk, hogy a kormány valóban csak árnyékkormány volt, amelynek a szerepe arra korlátozódott, hogy jóváhagyja a párt által már elfogadott határozatokat és így a miniszterek hatásköre és felelőssége erősen korlátozott maradt.”*

Mivel nem szántak a Minisztertanácsnak fontosabb szerepet, az Alkotmány azt rendkívül elnagyoltan szabályozta. Nem rendelkezett arról, hogy ki lehet tagja a kormánynak, mikor kell új kormányt választani, meddig van érvényben a kormány mandátuma stb.

A Minisztertanács elnökét és tagjait a Népköztársaság Elnöki Tanácsának javaslatára az Országgyűlés választotta meg és mentette fel vagy hívta vissza. Elvileg tehát az országgyűlés megválasztása után alakították meg a Minisztertanácsot, s mandátuma lejártakor a kormány megbízatása is lejárt. A valóságban azonban csak néhány esetben történt így. A gyakorlatban az országgyűlés csupán alakuló ülésén foglalkozott a Minisztertanács személyi összetételével, amikor *„megválasztotta”* az új kormányt. Egyébként minden személyi változásról a Népköztársaság Elnöki *Tanácsa „határozott.”*

A Minisztertanács elnökének személyét természetesen nem a választási eredmények határozták meg. Jól illusztrálja ezt az az eset, amikor 1953-ban Rákosi Mátyás a magyar választások történetének legnagyobb *„győzelmét”* aratta, de néhány héttel később Moszkvába rendelték, leváltották és Nagy Imrét nevezték ki a kormány élére.

Ugyancsak furcsa körülmények között történt **Nagy Imre lemondatása**. Nagy Imre ugyanis 1955. március 9-én, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének címezve, írásban is benyújtotta lemondását. Rákosi utasítására a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nem fogadta el a lemondást, hogy áprilisban majd a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége válthassa le Nagy Imrét.

Még inkább árulkodó a **Kádár-kormány** kinevezésének esete. A második Nagy Imre-kormány legitimitását 1956. november 4-éig senki nem kérdőjelezte meg. Elismerték azt a forradalmárok, a demokratikus pártok, a forradalmi szervek, sőt 'de jure' és 'de facto' a Szovjetunió is, mivel szóbeli jegyzékeket cserélt, és tárgyalásokat folytatott vele képviselői útján. Ezzel szemben a Kádár János vezette, ún. forradalmi munkás-paraszt kormány kinevezése még a korabeli törvényeknek, illetve az Alkotmánynak sem felelt meg.

Nem tisztázta sem az Alkotmány, sem pedig a későbbi törvények a **Minisztertanács elnökének** pozícióját. Nem a miniszterelnököt bízták meg a kormány alakításával, hanem az egész kormányt egyszerre választották meg. Még Grósz Károly lemondása után is, Németh Miklós 1988. november 24-én úgy lett miniszterelnök, hogy át kellett vennie elődje összes miniszterét.

A Minisztertanács elnökének (egyes eseteket kivéve) valóságos kormányfői hatalma nem volt, csupán a **kormány vezető tisztségviselője** volt. Azzal emelkedett ki a többi miniszter közül, hogy ő elnökölt a minisztertanács ülésein, gondoskodott a kormány rendeleteinek és határozatainak a végrehajtásáról. A miniszterelnök (kivéve, amikor egy személyben pártfőtitkár is volt) nem gyakorolhatott operatív ellenőrzést a honvédelmi, a belügy- és a külügyminisztérium felett. Nyilvánosságra hozott pártdokumentum is előírta, hogy az említett három tárcát a Központi Bizottság irányította, és az illetékes miniszterek közvetlenül a Központi Bizottságnak, illetve tagjainak tettek jelentést.

Az 1950-es évek elején a Szovjetunióhoz hasonlóan felemelték a **minisztériumok számát**. Ennek révén sikerült a kormány létszámát 32 főre, a minisztériumok számát pedig 27-re növelni. Amikor Rákosit 1953 májusában Moszkvába rendelték, és felrótták neki a hibáit, a szovjet vezetők külön szóltak arról, hogy tarthatatlan az a helyzet, hogy Magyarországnak több minisztere lett, mint a Szovjetuniónak. Ekkor csökkenteni kezdték a minisztériumok és a miniszterek számát, de e téren igazából csak 1957 után konszolidálódott a helyzet.

Magyarországon az 1848-tól működő Belügyminisztérium (1848. évi III. tc., 1867. évi VIII. tc., 1901. évi XX. tc.) alapvetően az ország közrendészetével, közigazgatásával és közjogi ügyeinek irányításával foglalkozott. A Szovjetunió befolyási övezetébe került országokban fokozatosan felerősödött a minisztérium rendőrigazgatási funkciója, és háttérbe szorultak az általános közigazgatási és egyéb civil feladatok. A szovjet típusú diktatúrában ugyanis a hatalom gyakorlásának egyik meghatározó eszközévé vált a rendőrség és az egyéb rendészeti szervek eredeti funkciójuktól eltérő módon való alkalmazása.

A Belügyminisztérium kezdettől fogva a legfelsőbb pártvezető irányítása alatt állt. 1956 előtt Rákosiék részéről inkább az ún. kézi vezérlés volt a meghatározó. A Kádár-korszakban kezdték szabályozni ennek kereteit. Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlások idején, 1957. szeptember 3-án született a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának határozata, amely kimondta, hogy a Belügyminisztérium pártirányítását a párt legfőbb szerve, a Központi Bizottság gyakorolja.

A polgári demokráciákban a rendőrség feladata elsősorban a köztörvényes bűnözők felkutatása, illetve a bűnözés megelőzése, megakadályozása. Ebbéli munkája során támaszkodhat a társadalomban kialakult válságkezelő technikákra, feszültségeket feltárni, levezetni képes politikai-társadalmi intézményekre és a nemzetgazdaság erejére. A diktatúra rendőrsége ezzel szemben leginkább csak állambiztonsági feladatokat lát el és az állampolgároktól csupán feljelentéseket várt, egyébként teljes passzivitást kívánt tőlük. Az állambiztonsági szervezet a szovjet típusú rendszer olyan konstans jelensége volt, amely

nemcsak a rendszer vélt vagy valós ellenfeleivel szemben lépett fel, hanem váltakozó intenzitással, de általános érvénnyel ellenőrizte az egész társadalmat. Ezért Magyarországon is a hatalom megszerzése, majd megtartása érdekében szintén kiépítették a szovjet mintájú politikai rendőrséget. A rendszerváltozás évében Turós András országos rendőrfőkapitány, belügyminiszter-helyettes erről így nyilatkozott: *„…A rendszer védelmezése közben a szorgos bűnmegelőzéssel elfoglalva teljesen háttérbe szorult a rendőrség igazi hivatása, a bűncselekmények tetteseinek kézrekerítése.”*

Az államigazgatás a szovjet típusú diktatúra idején

Magyarországon a közigazgatást és autonómiát 1949-ben felszámolták, s helyette a **szovjet típusú igazgatást** vezették be. Még a terminológiák egy részét is átvették. Közigazgatás helyett az **államigazgatás** kifejezést használták, ami egyébként jól kifejezte, hogy már nem a *„köz”,* hanem az állam érdekében történik az igazgatás. A magyar **tanács** kifejezés pedig az orosz *„szovjet”* szó tükörfordítása.

A szovjet típusú államigazgatás, amelyet Magyarországon is kialakítottak, az alábbi **alapelvek** alapján működött:

Tudatosan felszámolták az önkormányzati jellegű igazgatást, és **totálisan államosították a közigazgatást**. A tanácsok nem a helyi közigazgatás, hanem az államhatalom helyi szervei lettek.

A **centralizáció elve**, vagyis cél az, hogy az egész társadalmat egy központból, *„egyetlen egy terv alapján”* lehessen irányítani. Így a **hatáskörök erős központosítása** révén túlságosan is eltávolodott egymástól a döntéshozók és a döntések által érintettek köre. A döntéshozóknak nem volt kellő információjuk, és ki voltak szolgáltatva a döntés előkészítőinek. Ezt a tendenciát erősítette az is, hogy a hatáskörrel rendelkezők nem mindig merték vállalni a döntés felelősségét, ezért újabb és újabb megfogalmazásban egyre feljebb küldték az előterjesztéseket. Mivel az alacsonyabb szint igyekezett megfelelni a felettes hatóságoknak, ezért sokszor a rájuk nézve kedvezőtlen információkat igyekeztek elhallgatni. Többek között emiatt is hiányzott a szovjet típusú bürokráciából a racionalitás.

A hatalmi és hierarchikus függőségek **személyi függőségen** alapuló rendszere épült ki. A pozíciókat felülről lefelé osztották szét, hiszen a centralizált hatalmi mechanizmusban a kiválasztási és döntési jogosítvány szorosan összefonódott. (A jogszabály szerint választáshoz kötött pozíciók betöltésének csak formális utójátéka a testületek gyorsított összehívása és a szavazási eljárás gyors lefolytatása.)

A **feladatokat és a hatásköröket** nem határozták meg egyértelműen. Bármely ügyet a felettes államigazgatási szerv vagy pártszervezet elvonhatott. (A hatáskörelvonás tilalma a gyakorlatban nem létezett.)

Az **állami hatalom egysége és oszthatatlanságának elve** alapján tagadták a törvényhozó, végrehajtó és a bírói hatalom elválasztásának szükségességét.

A **pártapparátus** (és a politikai rendőrség), illetve az államigazgatás szervezetének a teljes összefonódása következtében minden fontosabb állami feladatért egy erre kijelölt pártfunkcionárius vagy funkcionárius csoport volt a felelős. A párt központi, középszintű és helyi apparátusában felállítottak osztályokat, bizottságokat, amelyeket felelőssé tettek az iparért, a mezőgazdaságért, a rendészetért, a honvédségért, a belügyekért, a külügyekért, az oktatástért, a kultúráért stb. Ezzel egy bonyolult, még az érdekelt irányítók számára is alig áttekinthető igazgatási szervezetet hoztak létre.

A jogállamiság elvének teljes elvetésével a párthatározatok, felettes szervek döntései, utasításai a jogi normák fölé emelkedtek. Az államigazgatási apparátust nem kötötték a jogszabályok, nem kellett tiszteletben tartaniuk az államigazgatási jogviszonyokat és az állampolgárok alanyi jogait.

Egyúttal megszüntették az államigazgatás ellenőrzésének vagy állampolgári kontrolljának még az elvi lehetőségét is. 1950-től kezdve például nem működhetett a

Közigazgatási Bíróság sem. Amennyiben az állampolgárt sújtó jogellenes határozat született, azt kezdetben egyáltalán nem lehetett bíróság előtt megtámadni. Ezen elv alól az 1957. évi IV. tv. tett néhány kivételt. Szűk körben lehetővé tették a rendkívüli perorvoslatot. A polgári perrendtartási törvény módosításakor (1972. évi 26. sz. tvr.) már azt is szabályozták, hogy milyen eljárási szabályok szerint lehet megtámadni a bíróság előtt az államigazgatási szervek határozatait.

Később, talán a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya aláírásának hatására, tettek további engedményeket, hiszen annak 2. cikke 33. pontjában előírták a bírói jogorvoslathoz való jogot. Így született meg az 1981. évi I. tv., amely szerint az alapvető személyi, családi és vagyoni jogokat megvonó vagy korlátozó államigazgatási határozatot az ügyfél bíróság előtt megtámadhatta. (Jellemző a korra, hogy egy alacsonyabb rangú jogforrás, a 63/1981. (XII. 5.) MT sz. rendelet ezt a lehetőséget taxatív felsorolásával tovább szűkítette.)

A szovjet típusú diktatúra **államigazgatásának hatáskörét** a végletekig menően kiterjesztették. A szocialista állam tulajdonképpen államigazgatási jellegűvé vált (pl. olyan testületek felett is átvették az irányítást, amelyek korábban magánigazgatás alatt álltak; így a termelés és az elosztás rendszere, a vállalatok, szövetkezetek, intézmények, szakszervezetek, egyesületek felett). Még a bíróságtól is elvonták a gazdasági ügyek elbírálásának a jogkörét, hiszen az állami vállalatok közötti viták elbírálásának jogát vállalati döntőbizottságok kapták meg. Ezért is a bürokrácia létszáma és intézményeinek száma hatalmasra duzzadt. Az állami főhatóságoké a duplájára, a hivatalnokoké pedig az 1935. évi 127 ezerről 1954-re 290 ezerre nőtt.

A **titkosság elve** alapján hivatali, szolgálati vagy államtitkoknak minősült szinte minden fontosabb döntés és annak előkészítése. A titkosság önmagában is hatalmat növelő tényező, de egy diktatúrában még inkább érvényesülhetett. Az egyes információkhoz csak a hatalmi hierarchia szintjének megfelelő mértékben lehetett hozzájutni. A közvélemény minderről semmit sem tudhatott. Úgy döntöttek az állampolgárokról, hogy sokszor még a határozat szövegét sem hozták nyilvánosságra. Így akarták elérni, hogy bármilyen kritika is érhesse a párt- és az állami vezetést.

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmányának a tanácsokra vonatkozó rendelkezéseit az 1950. évi I. tv. (az **I. tanácstörvény**), illetve az 143/1950. MT sz. rendelet valósította meg. A **tanácsrendszer** nem csupán szervezetileg formálta át az államigazgatást, hanem annak funkcióját és működési mechanizmusát is teljes egészében megváltoztatta. Az új rendszer a demokratikus önkormányzatok eszmei függetlenségével szemben, annak tagadásaként a szovjet mintájú állampárt által ellenőrzött, erősen centralizált, alá-fölérendeltségi viszonyokra épülő szervezetet építettek ki. Megszüntették az állami ellenőrzést és a civil szervezeteket. Megszűntek a körjegyzőségek, a községi tulajdon és a tanácsi költségvetés beépült az állami költségvetés rendszerébe. A gyakorlatban tehát a tanácsok a központi akarat puszta végrehajtóivá, a központi hatalom helyi szerveivé váltak.

A községek polgáraiból állampolgárok lettek, akik történetesen valamelyik településen éltek. A korábbi választott szervek és kinevezett tisztségviselők elnevezése sem maradhatott meg.

A Minisztertanács irányította a **megyei tanácsok** munkáját, felügyeletet gyakorolt felettük. Az ellenőrzés keretében közvetlenül irányította a megyei, a fővárosi tanácsok Végrehajtó Bizottságát, megsemmisíthette azok határozatait. Döntött az egyes települések közötti pénzügyi átcsoportosításokról, a közigazgatási határok megváltoztatásáról.

A tanácsokat emellett az ugyancsak hierarchikus rendben működő **pártszervezeteknek** is alárendelték. A pártszervezetek a tanács egész tevékenységét, szakmai munkáját felügyelték és ellenőrizték. Ennek érdekében a különböző szintű pártszervezeteken belül önálló egységeket alakítottak ki, de a bonyolult rendszerben a pártszervezet más egységeihez is tartozott egy-egy tanácsi részfeladat.

Az állampárt számon kért és utasított. A tanács alárendelt helyzete soha sem lehetett kétséges. A feladatokat és a hatásköröket nem határozták meg egyértelműen, így a pártszervezet bármilyen feladatot magához vonhatott. Szinte minden lényeges tanácsi döntést, tanácsi és végrehajtó bizottsági határozatot, elnöki utasítást stb. pártbizottsági egyeztetés előzött meg, ha ez az egyeztetés – leggyakrabban időhiány miatt – nem történt meg, a testületi üléseken nem született döntés, a témát levették a napirendről. A Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke tagja volt a Magyar Dolgozók Pártjának Budapesti Bizottsága Végrehajtó Bizottságának, a Budapesti Bizottság titkára a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának, a Budapesti Bizottság titkára pedig a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának. Amikor az illetékes párttitkár nem volt tagja a Végrehajtó Bizottságnak állandó tanácskozási joggal, akkor is meghívót kapott a Végrehajtó Bizottság üléseire. A Budapesti Bizottság minden, a tanács vezető szervei, tisztviselői által készített anyagot megkapott (pl. a tanács és a Végrehajtó Bizottság ülésének anyagát, a Végrehajtó Bizottsági elnök havi jelentését stb.).

Kifejezetten a pártbizottságok tájékoztatását szolgálták a hetente meghatározott szerkezetben írt **hangulatjelentések**, amelyeket kezdetben csak két tanácsi vezető kapott meg: a Végrehajtó Bizottsági elnök és a tanács pártbizottságának titkára. A hangulatjelentéseken kívül is kért a pártbizottság esetenként jelentést bizonyos témákból.

A tanácsoknak az állampárttól való függését megalapozta a **hatásköri lista**, illetve a személyzeti politika. A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága utasította az Országos Káderosztályt, készítsen tervet a tanácsok felállítására: *„Ennek összeállításánál legyen figyelemmel arra, hogy az egyes tanácsokra vonatkozóan biztosítsa a Pártnak megfelelő irányítását. Az illetékes pártszervezet titkára mindenképpen legyen a tanács tagja, emellett a konkrét adottságok határozzák meg a pártszervezet és a VB közvetlen kapcsolatát: a VB elnöke általában legyen a pártbizottság tagja.”*

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Politikai Bizottságának 1950. november 10-i ülésén a tanácsválasztás után Rákosi Mátyás határozta meg az irányadó modellt: *„Az elnökök 97,5%-a párttag. Ezek nem lehetnek párttitkárok. Az a kommunista lesz a falu vezetője, aki egyben elnök vagy titkár. […] Meg kell tanítani a párttitkárokat, hogy ők vezessék a tanácselnököt, mert ha a falu látja, hogy a tanácselnök is a Párttól kapja az utasítást, más lesz a helyzet.”*

Részben az 1953-as, a Nagy Imre kormány által kezdeményezett reformterv által elindított folyamat egyik, megvalósult következményeként alkották meg az 1954. évi X. törvényt. A **II. tanácstörvénnyel** némileg racionálisabb államigazgatást akartak kialakítani. Így a tanácsok hierarchiáját végső soron a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a Végrehajtó Bizottságokat pedig a Minisztertanácsnak rendelték alá, valamint horizontálisan a tanácsnak. A szakigazgatási szervek a minisztériumoknak és egymásnak, illetve a Végrehajtó Bizottságnak alárendelten működtek. Továbbra is részt kellett venniük a begyűjtésben és a mezőgazdaság kollektivizálásában.

A **városok** kikerültek a járási tanácsok alárendeltségéből, s többségük járási jogú városként a megyei tanácsok irányítása alá került, míg Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged megyei városként kikerült a megyei tanácsok igazgatása alól. Ezzel a korrekcióval visszatértek a magyar közigazgatás azon történelmi hagyományához, amely a városokat és megyéket igazgatási jogállásuk vonatkozásában egyenlőnek tekintette, és közvetlenül kapcsolódtak a központi irányításhoz. Ennek ellenére a pártszervezetekben viszont megmaradt a területi elv, a városi pártbizottságok megyei pártbizottságok irányítása alá tartoztak.

Az 1954. évi X. tv. emellett megfogalmazta a tanácsok intézményirányító szerepét is. Eszerint több ezer államosított intézmény és kisebb vállalat került a tanácsok igazgatása alá.

Az 1968-ban bevezetett új mechanizmus nyomán készült el az 1971. évi I. tv., az ún. **III. tanácstörvény.** Ez elvben deklarálta a tanácsok önkormányzatiságát – de kerettörvény lévén – sem a törvény, sem pedig az indoklás nem részletezte az önkormányzati jogosultságok

mibenlétét. A hézagos szabályozás pedig megkönnyítette a tényleges hatalmi viszonyok érvényesülését. Egyébként is a finanszírozási forma eleve lehetetlenné tett bármilyen kismértékű önállóságot.

Mindazonáltal a társadalmi-politikai közéletben a 70-es, 80-as években lassú változások indultak meg, melyek erős visszafogottságuk ellenére is lehetővé tették, hogy szerény mértékben, de működhessenek a helyi önszervező, érdekérvényesítő mechanizmusok. A lakosság foglalkozási és más vetületekben az önkormányzatiságuk néhány elemét kezdte gyakorolni.

A mértéktelen központosítással együtt a **közigazgatás személyi állományát** is nagymértékben kicserélték. Minden tanácsi tisztviselőt *„állami tisztviselővé”* minősítettek, akiket nem a névleges működő önkormányzat, hanem a központi államhatalom nevezhet ki és semmilyen felelősséggel nem tartoztak ezután az állampolgároknak, kizárólag feletteseiktől függtek, azoknak voltak alárendelve. Ennek az elvnek teljes körű érvényesülése érdekében megszüntették a munkajogi védelmet. 1951-től kezdve a Munka törvénykönyvének hatályát kiterjesztették az államigazgatásban dolgozókra is. Ami azt is jelentette, hogy a bérrendszer elvesztette ösztönző jellegét, a korábbi fokozatos előrelépés lehetőségét. A végzettség, jó minőségű munka és teljesítmény nem vont már ezután maga után automatikusan magasabb fizetési besorolást, a vezetők szűk köre a bérkeretből önkényesen adhatott jutalmat.

Az államigazgatásban dolgozó vezetők és beosztottak kiválasztásánál a legfontosabb kritériumnak a **politikai megbízhatóság** számított. A rendszer iránti lojalitás és a pártvezetés iránti hűség pótolta a rátermettség vagy a szakértelem fogyatékosságát. Ez az elv fordítva már nem érvényesülhetett. A legnagyobb tehetség, szaktudás sem ellensúlyozhatta a megbízhatóság kritériumát. Ilyenkor Sztálint idézték a legtöbbször: *„A kádereket először is politikai szempontból kell kiválogatni, vagyis aszerint, hogy alkalmasak-e az adott konkrét munkára.”* A szakértelemre vonatkozó mindenfajta felvetésre kész volt a sablonos válasz: *„…ha egy munkás alkalmas vezérigazgatónak, akkor alkalmas ilyen szervek, ügyosztályok vezetésére is.”* Ennek jegyében a régi szakképzett közigazgatási apparátust szinte teljes mértékben lecserélték. Az új, megbízható, ún. népi káderek jelentős része viszont meglehetősen alacsony iskolai végzettséggel és igazgatási ismeretekkel rendelkezett. (Emiatt is nőtt az államigazgatás létszáma és központosítása.) A járási vezetők 83,3%-a az 1950-es években legfeljebb a nyolc általánost végezte el. 1952-ben az egyik bér- és termelési továbbképzésen résztvevő funkcionáriusok 70%-a nem ismerte a négy számtani alapműveletet. Az új **népi káderek** jelentős része nem csak az írással, de még az olvasással is hadilábon állt. Ennek következtében még az utasítások és a rájuk vonatkozó rendelkezések elolvasása és megértése is nehézségbe ütközött, de ugyancsak nagy nehézségek árán tudtak egy határozatot megfogalmazni, leírni.

A **szovjet típusú államigazgatásban** tehát nem alakulhatott ki a modern bürokráciára jellemző három elkülönülő, de egymást kiegészítő csoport: 1. politikusok, 2. igazgatási-jogi szakemberek, 3. szakértők. A szocialista országok igazgatási apparátusának élén szakemberek helyett bürokratikus funkciót betöltő vezetők álltak. Az autonóm, relatíve önálló közigazgatási szakember típusa ellentétben állt volna a rendszer működési mechanizmusával. Igazgatási-jogi szakemberek helyett pedig a politikai-szervezeti szocializáció keretei között gyakorlati rutint szerzett bürokraták végeztek igazgatási feladatokat. Valódi szakértőket a lehető legritkább esetben vettek igénybe az államigazgatásban.

A szakképzettség irányába tett első szerény lépést a 1021/1960. (IX. 4.) Korm. sz. határozat jelentette, amely képesítési követelmények bevezetését rendelte el a tanácsok végrehajtó bizottságai titkárságainál és szakigazgatási szerveinél. Tizenhét év múlva terjesztették ki a központi szervezetekre is a képesítési követelményeket (25/1977. (VII. 9.) MT sz. rendelet).

Az iskolai végzettség aránya még így is rendkívül alacsony maradt, hiszen míg a teljes lakosság 31,3%-a elvégezte a nyolc osztályt, addig a községi VB titkároknak csak 45%-a

rendelkezett általános iskolai végzettséggel, vagyis alig emelkedett a képzettségük az átlag fölé. Csak 1968-tól rendelkezett úgy egy kormányhatározat, hogy egy államigazgatási funkció betöltésénél a szakmai alkalmasságot is figyelembe kell venni. A gyakorlatban azonban alig vették figyelembe ezt az ajánlást.

Az 1971. évi III. tanácstörvény már szigorította a képzettségre vonatkozó előírásokat, de a törvényi előírásoknak az apparátusnak csak 75–80%-a felelt meg. Végül 1978-ban az **Államigazgatási Főiskola** létrehozásával (1977. évi 3. sz. tvr.) kezdődött a személyzeti politika új szakasza. Ekkortól kezdve dolgoztak nagyobb számban közigazgatási szakemberek a magyar államigazgatásban.

A túlzottan centralizált államigazgatás, a tervgazdálkodás bevezetése, a túlszabályozás és az élet szinte minden területének ellenőrzése, irányítása hatalmas méretű apparátust igényelt. A gazdasági igazgatás létszáma az 1938-as szinthez képest 357%-kal nőtt. Míg 1943-ban 100 fizikai dolgozóra 5 alkalmazott jutott, addig 1953-ban már 35. Az adminisztráció a nemzeti jövedelem mind nagyobb részét igényelte.

1950 előtt 1191 nagyközség és 662 körjegyzőség működött az országban. A tanácstörvény következtében – bár az egyesítések nyomán a községek száma 3250-ről 3169-re csökkent – mégis 2970 községben építették ki a tanácsi közigazgatást. Az államhatalom ugyanis ott akart lenni minden településen, közvetlenül irányítva minden egyes állampolgárt. A későbbiekben a tanácsi egységek száma még tovább növekedett. 1960-ra 3210 községben 3024 tanács működött. Az 1980-as évekre nagymértékben visszaesett a tanácsok száma: 2955 községi jogállású településen már csak 1377 tanács működött. 2286 községnek nem volt önálló tanácsa és 1578 községben nem székelt helyi tanács.

A tanácsrendszer bevezetését előkészítendően hajtották végre a területrendezést, a megyék nevének, székhelyének és területének megállapítása tárgyában kiadott 4.343/1949. (XII. 14.) MT sz. rendelet alapján. Ennek során felszámolták a Trianon következtében keletkezett határ menti csonka vármegyéket és az ország közepén kettéosztották Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét. Így 25 történelmi vármegye helyett 19 megyét alakítottak ki (egyúttal a vármegye elnevezés helyett bevezették a megye megjelölést.) Az átlagot tekintve egy tipikus középmegyei területi struktúra alakult ki. Egyúttal rögzítették a járások új határait is (144/1950. MT sz. rendelet).

Pest megyét Pest-Pilis Solt-Kiskun vármegye területéből alakították ki. A megye székhelye Budapest lett. Ezzel Pest megye az ország harmadik legnagyobb területű, ugyanakkor központi fekvésénél és népességénél fogva a legjelentősebb megye lett.

Bács-Kiskun megyét Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részéből és Bács-Bodrog vármegye megmaradt területeiből alakították ki. Az ország legnagyobb megyéjét azonban továbbra is az északi és déli területek eltérő fejlődési tendenciái, kulturális hagyományainak különbözőségei és a két *„régió”* szűkös anyagi forrásokért való versengése jellemezte. A megye nagymértékű elmaradottsága ellenére kimaradt a fejlesztésekből. Székhelye: Kecskemét, amelynek viszonylagos fejlődése feszültségekkel járt. Baja fejlesztése ezután háttérbe szorult.

Komárom megyét Esztergom-Komárom vármegye területéből hozták létre, de hozzácsatoltak területeket Veszprém és Fejér vármegyéből is. A megye székhelye a „klerikális” Esztergom helyett Tatabánya lett. Az érseki székhelyet ezután évtizedekig diszkriminatív módon hátrányosan kezelték.

Fejér megye kisebb módosításokkal megmaradt Székesfehérvár székhellyel.

Nógrád megyét Nógrád-Hont vármegyéből és Heves vármegyéből alakították ki. Székhelye a *„reakciós”* Balassagyarmat (mivel itt az 1945-ös választáson feltűnően kevesen szavaztak a Magyar Kommunista Pártra) helyett Salgótarján lett.

Győr-Sopron megyét Győr-Moson és Sopron vármegyék területéből és Vas vármegye egyes részeiből hozták létre. Székhelye: Győr.

Veszprém megyét az elvesztett területekért kárpótolták Zala és Vas vármegye területéből. Székhelye: Veszprém.

Zala megyét elérte Rákosi Mátyás kicsinyes bosszúja, mivel az 1945. évi választásokon listavezetőként nem sikerült a mandátumhoz szükséges 12 ezer szavazatot megszereznie. Így *„némi segédletre”* volt szükség a hiányzó voksok megszerzéséhez, ezért Zala vármegyétől elvették a Balaton part egy részét. Egy kis területet viszont kapott Vas és Somogy vármegyéből. Székhelye Zalaegerszeg.

Somogy megye Veszprém vármegyétől Siófokot és más területeket, Tolnától is egy kis részt kapott. Székhelye: Kaposvár.

Baranya megye Somogy vármegyétől kapott egy kis területet. Székhelye. Pécs.

Csongrád megyéhez csatolták Csanád-Arad-Torontál vármegye nyugati és központi részét. A megyeszékhely Szentes helyett Hódmezővásárhely lett, hiszen Szeged a Jugoszláviával szemben kiéleződött helyzet miatt nem jöhetett szóba. 1962-től lett Szeged megyeszékhely. A délszláv állammal 1948-tól gyorsan romló kapcsolat miatt a térségben elmaradtak a beruházások. Ez különösen Makót és Szegedet érintette.

Békés megye Csanád-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyétől kapott területeket. Ezzel egy időben az 1700-as évektől központi szerepet játszó Gyuláról Békéscsabára helyezték át a megyeszékhelyet. A II. világháború végén még többnemzetiségű megye falusi közösségeit erőteljesen megbolygatta a két legnépesebb helyi nemzetiséget, a németet és a szlovákot érintő kitelepítés, illetve lakosságcsere. Egész falvak néptelenedtek el.

Szolnok megyét Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből, illetve Heves vármegye egyes részeiből alakították ki. Székhelye: Szolnok.

Hajdú-Bihar megyét Hajdú vármegyéből, Nyugat-Bihar vármegyéből és Szabolcs vármegye területéből alakították ki. Székhelye: Debrecen.

Szabolcs-Szatmár megye Szatmár vármegye, Szabolcs vármegye egyes részeinek egyesítéséből jött létre. Székhelye: Nyíregyháza.

Heves megyét Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből, Nógrád vármegyéből, Hont vármegyéből, Borsod-Gömör vármegyéből alakították ki. Székhelye: Eger.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye kialakítása már korábban elkezdődött. A történelmi Borsod vármegyéhez hozzácsatolták Gömör és Kishont Trianonban Magyarországnak meghagyott részeit, majd 1950-ben hozzákapcsoltak három ún. csonka vármegyét is: Abaúj-Tornát, Zemplént és Szabolcs vármegyét. Az így kialakított megye a második legnagyobb területi egység lett Bács-Kiskun megye után. Székhelye: Miskolc. Ezt a megyét érintette leginkább az ’50-es évek erőltetett iparosítási politikája. Az iparosítást azonban nem követte megfelelő kolonizáció, lakásépítés. A megye a 18. helyen állt a lakáshelyzet tekintetében. A dolgozók közül sokan ingázni kényszerültek, miközben elmaradt a tömegközlekedés fejlesztése is.

A **19 megyei tanács** az államigazgatási hierarchia középső fokán álló szervek uniformizált szervezeti struktúráját kapta. Minden megyei tanács osztálystruktúrája azonos lett. A központi akarat közvetítői, az alájuk rendelt tanácsok irányítói, és ellenőrző, felügyeleti szervei voltak. A megyei tanács döntött a helyi tanácsok pénzügyi ellátásáról, támogatásáról.

A tanácstörvény koordináló jogkörrel ruházta fel elsősorban a **megyei tanácsokat**. Az államosítás ezt a hatáskört még tovább növelte, hiszen a helyi ipar, a mezőgazdaság döntő része, a kereskedelem, lakásgazdálkodás, egészségügy, oktatás, infrastruktúra és egyéb szolgáltatások döntő hányada az irányítása alá került. Az ágazati irányítás terén viszont fennmaradt a minisztériumi döntések primátusa, az első, 1950. évi tanácstörvény szerint teljes mértékben, a második, 1954. évi törvény szerint az ún. kettős alárendeltség formájában, a harmadik, 1970. évi tanácstörvény után pedig közvetett eszközökkel.

Az államigazgatási hierarchia és központosítás logikájának megfelelően megnövelték a megyei tanácsok hatáskörét a területükön lévő városok, községek irányítása és a költségvetési

források elosztása terén. A megyei tanácsok azért kaphattak ilyen széles jogkört, mert ahhoz túlságosan is nagyok voltak, hogy a helyi társadalom törekvéseinek igazgatási keretei, érdekképviseletei legyenek. Ahhoz viszont erőtlenek, hogy igényt tarthassanak a központi hatalom funkcióinak decentralizálására. Alkalmasnak bizonyultak az egy központból való vezérlés, a centralizáció megvalósítására.

A hatalom erős koncentrációja révén, a főváros: **Budapest** adminisztratív-irányító szerepe is megnövekedett, ami fokozta az egész országnak a fővároshoz mért perifériikus jellegét.

NagyBudapest létrehozását az 1949. évi XXVI. tv. rendelte el. 1950. január 1-től Budapesthez csatoltak hét megyei várost (Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, Újpest), 16 nagyközséget (Albertfalva, Békásmegyer, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom, Soroksár), továbbá azokat a területeket, amelyek az 1945 utáni községi határkiigazításokkal kerültek a városhoz csatolt településekhez (Csömörtől Szabadságtelepet, Nagykovácsitól Adyligetet, Vecséstől a Ferihegyi repülőteret és környékét). (A főváros területe 525,5 km2-rel nőtt, lakossága 1.050.000-ről 1.590.000-re növekedett, ami az ország népességének 17,3%-át tette ki.)

A törvény azt is kimondta, hogy Budapest területét kerületekre kell felosztani, melyek számát, határait és elnevezését egy minisztertanácsi rendeletnek kell meghatároznia. Így lett a korábbi 14 kerületből 22.

A magyar gyáripar fele már az ’50-es évek előtt is Budapesten koncentrálódott. A túlzott iparosítás jegyében tovább növelték a főváros ipari kapacitását. Így az iparban dolgozók száma 1949 és 1960 között 218 ezer fővel nőtt, ami 13,7%-os növekedést jelentett, mégsem tudták kielégíteni az ipar munkaerő-szükségletét. Ezért is nőtt rohamosan az ingázók száma. Mindamellett a lakáshelyzet problémáit nem tudták megoldani. Az ötvenes években államosításokkal, kitelepítésekkel, társbérletek kialakításával próbálkoztak. Csak a ’60-as években indult meg a nagyobb volumenű lakásépítés (panel-program).

Az első tanácstörvény megszüntette a főváros autonómiáját, tulajdonától megfosztották, bevételi formáit államosították. Úgy tűnt, mintha Budapest lenne az ország 20. megyéje. A Fővárosi Tanács nevéből elhagyták a *„fő”* szót, és egyszerűen a Budapesti Városi Tanács nevet kapta. Minden olyan rendelkezés, amit a megyéknek szántak, az Budapestre is vonatkozott

Az 1949. évi XX. tv, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya és az első tanácstörvény (1950. évi 7. sz. tvr.) megszüntette a törvényhatósági jogú város kategóriáját, s a városokat három kategóriába sorolták:

1. **közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt város**,
2. **közvetlenül a megyei tanács alá rendelt város**,
3. **a járási tanács alá rendelt város**.

E városok között jelentős különbségek voltak, mind a népességszám, a gazdasági- és területfejlettség, a közigazgatási térszervezési funkciók, mind pedig az önkormányzati történeti hagyományok tekintetében.

A megyék összevonása után megszűntek a községi jogállású megyeszékhelyek (Berettyóújfalu, Mátészalka, Szikszó). A magyar közigazgatás történetében először minden megyeszékhely városi jogállású település lett. A megyeszékhely-státusokat elvesztő települések (Baja, Balassagyarmat, Berettyóújfalu, Esztergom, Gyula, Makó, Mátészalka, Sátoraljaújhely, Sopron, Szentes, Szikszó) sok tekintetben hátrányos helyzetbe kerültek, hiszen az állami beavatkozás révén az igazgatási központ fontos fejlesztési lehetőséggel járt együtt.

A szovjet típusú diktatúrák településpolitikáját az **urbanizáció és az erőteljes iparosítás** jellemezte. Így a városokat támogatták a falvakkal szemben, hiszen a vidéki lakosságra mindig bizalmatlanul tekintettek, a városokban, különösen a lakótelepeken lakókat pedig jobban

ellenőrizhetőnek, irányíthatónak tartották. Mindezt azzal támasztották alá, hogy a munkásosztály a szocialista társadalomban az uralkodó osztály, a munkásság fele pedig falun élt és ingázásra kényszerült.

Magyarországon az 1950-es évektől a városok erőltetett bővítése a szó nyugat-európai értelmében nem jelentett igazi városiasodást. A **szocialista város** nem eredményezte a civil társadalom kiépítését, a városi önkormányzat, a szabadságjogok bővítését, a kamarák, önsegélyező körök, szakszervezetek, klubok, pártok, polgárőrség, egyházközségek létrejöttét. Valójában a város több tízezer társadalmi gyökereit vesztett munkavállaló lakótelepe lett.

A szocialista iparosítás során a beruházási javak szűkössége arra kényszerítette a településfejlesztés irányítóit, hogy a beruházásokat elsősorban a kiemelt, ún. szocialista városokra koncentrálják. Az országos hatáskörű szervek (Országos Tervhivatal, minisztériumok), illetve a megyei tanácsok jelölték ki a támogatandó települések körét, és döntöttek a meglévő pénzeszközök elosztásáról. Közülük néhányat kifejezetten a mesterségesen telepített nehézipar tett várossá. Ezért alaprajzuk és arculatuk mérnöki tervasztalokon születtek, és nem szerves fejlődés révén alakultak ki. Jellemző rájuk, hogy a lakosság jelentős részének panellakásokat építettek. Várpalota kivételével ezeknek a településeknek nem volt városi múltjuk. Egy részük bányásztelepülésekből vált várossá (Ózd, Salgótarján), de többségük az iparosításnak köszönhette városi rangját (Sztálinváros, később Dunaújváros) vagy több településből ált össze, mint Tatabánya.

A második tanácstörvény 1954-ben bizonyos értelemben közelített a magyar városigazgatási hagyományokhoz. Kiemelte ugyanis Debrecen, Miskolc, Szeged városokat a megyei közigazgatás alól és megyei jogú városokká nyilvánította.

Az 1960-as évek derekától kezdtek megerősödni a másodlagos hatalmi központok, a **megyeszékhelyek**. Ettől kezdve a fejlesztési eszközöket megyékre bontva osztották szét az országos központokban, a további leosztás a megyék feladata lett. Ennek következtében a megyeszékhelyek kedvező pozícióba kerültek. Így a hatvanas években és a nyolcvanas évek elején ezek a városok növekedni kezdtek, jelentősen gyarapodtak (pl. a népesség terén: Veszprém 47,4%-kal, Zalaegerszeg 39,6%-kal, Szekszárd 38,9%-kal nőtt, miközben a magyar városok lakossága átlagosan 11,5%-kal nőtt).

A **járás** a nemesi vármegye által létrehozott, nem önkormányzati, hanem kifejezetten adminisztratív-igazgatási célból megalakított igazgatási szerv volt. A megye túl nagy területre terjedt ki, így nem tudott napi kapcsolatot teremteni a községekkel. Ezért hoztak létre egy olyan területi egységet, amelynek minden lakosa egy napon belül oda-vissza meg tudott járni (innen a járás név). Ide telepítették az elsőfokú bíróságokat (járásbíróság), a hatósági eljárási, engedélyezési ügyeket stb.

A szovjet típusú igazgatási szervezetben a járások sajátos szerepet kaptak. Beépítették a tanácsi hierarchiába és fontos szerepet kaptak elsősorban a falusias jellegű települések irányítása terén. A korábbi, történelmileg kialakult járások területét módosították. A nyugati és a déli országhatárok mentén lévő járások szervezésekor a határőrizet kapott meghatározó szerepet. A többi területen pedig, a *„reakciós vidékkel”* szembeni bizalmatlanság jegyében, úgy próbálták kialakítani a járások határait, hogy minél nagyobb arányú legyen a munkások száma. A járások fontosságát azzal is indokolták, hogy ezen az igazgatási szinten irányítható a leghatékonyabban a kulákok elleni harc, illetve a kollektivizálás. A községeknél attól tartottak, hogy a tanácsi vezetés rokoni vagy baráti kapcsolatba kerülhet a helyi lakossággal. Ezért is telepítették járási szintre az ún. személyügyi megbízottakat.

A járások szerepe a ’60-as évektől kezdve csökkent. Az 1970. évi III. tv. már nem rendelkezett a járási tanácstestületek választásáról. A harmadik tanácstörvény (1971) meg is szüntette a járási tanácsokat, helyettük járási hivatalokat alakítottak ki és a járások összevonásával a számukat is lecsökkentették. Így a járások területe folyamatosan változott és a járási székhelyek száma is csökkent.

Az 1972-es alkotmánymódosítás már nem is tette kötelezővé a járási területi egységek fenntartását. Végül az 1983. évi 26. sz. tvr.-tel megszüntették a járásokat, és a községeket ún. városkörnyékekhez sorolták, majd a centrumtelepülések tanácsainak a felügyelete alá helyezték. Ezzel kétszintűvé vált az államigazgatás.

A **falu** mint településforma a szovjet típusú diktatúra időszakában mindvégig hátrányos megkülönböztetésben részesült. A kommunista politikusok mindig is ellenszenvvel viseltettek a vidéki lakossággal, de leginkább a parasztsággal szemben. A falusi társadalom évszázadok alatt kialakult hagyományok szerint is egymást ismerő, az egész közösség támogatását, szolidaritását élvező lakosokból állt. A falusi élet, a falusi világ élő organizmus volt. Az emberek a helybeli szokások – a keresztelőktől a temetésekig –, az ünnepek és a természet világának ritmusa mellett éltek.

A tanácsrendszer létrejöttekor már a községek 10%-a nem rendelkezett önálló tanáccsal, mert a falvak alacsony létszáma a tanács gazdaságos működését nem tette volna lehetővé. Ezért több falu együttes tanácsát nevezték közös tanácsnak (170 községi közös tanács alakult 361 községi településre kiterjedő illetékességgel). A szovjet típusú diktatúra településpolitikájának alapelve az volt, hogy minél kisebb egy település, annál inkább gazdaságtalan a fenntartása. Az egyik első, 1950 nyarán készült településhálózat-fejlesztési javaslatban a falvak tömeges megszüntetésének tervét azzal indokolták, hogy az 1200 lakosnál kisebb településeken az intézmények és az infrastruktúra nem működtethető gazdaságosan. Később ezt a küszöböt egyre magasabbra emelték – előbb 1500-ra, majd 1600-ra. Ezzel összhangban az Országos Tervhivatal a falvakban megszigorította a beruházások engedélyezését. Ez azt eredményezte, hogy a falvak a már elért fejlettségi szintjüket nem tudták megőrizni. Megindult az infrastruktúra és a közintézmények leromlásának folyamata, amelyhez a közellátás alacsony színvonala párosult. Ez is ösztönözte a falvakból való elvándorlást. 1950 és 1970 között másfél millió ember költözött a falvakból a városokba. Az egyes falvak teljesen elnéptelenedtek, és a hagyományos életformák sorra megszűntek. Kevésbé ismert, hogy a falusi megélhetést nemcsak az erőszakos kollektivizálás, hanem a kisipar szinte teljes felszámolása is veszélyeztette (apró malmok, szeszfőzdék stb. tömeges bezárása).

A gazdasági korlátozásokon kívül adminisztratív eszközökkel is siettették az aprófalvak megszüntetését. Ennek első és legfontosabb lépése az igazgatási önállóság megszüntetése volt, a második pedig maguknak a településeknek a felszámolása. 1950-ben a Baranya megyei kisközségekre vonatkozóan – ezeket mintegy kísérleti terepnek tekintették – olyan határozat született, amely szerint 3–4, esetleg több kis településnek egy, a központjában levő községet kell fejleszteni azzal, hogy a többi községet fokozatosan felszámolják. Az egész terv indoklására az az érv szolgált, hogy Romániában már megkezdték a falvak összevonását. A Román Munkáspárt által folytatott gyakorlatra úgy hivatkoztak, hogy az *„politikai irányt mutathat”* Magyarországon is.

A kollektivizálás befejezésével, az 1960-as évek elejére, új helyzet alakult ki. Az önálló egzisztencia lehetőségét biztosító föld *„beadásával”* a hagyományos paraszti értékrend egyik legfontosabb eleme veszett el a paraszti életformát folytató családok számára. A volt gazda elvesztette magántulajdonát és annak a lehetőségét, hogy átlássa a munkafolyamatokat. Vagy a helyi termelőszövetkezetben lett alkalmazott, ahol csak egy részfeladatot kellett ellátnia, vagy az iparban helyezkedett el, és ezzel végleg elszakadt a földtől. A földtulajdon-viszonyok megváltozásával elvált egymástól a falusi és a paraszti társadalom tartalma és fogalma. A falusi társadalom már nemcsak a mezőgazdaságból élőket foglalta magában, hanem az ipari munkásokat is, akik ingázásra kényszerültek, és azokat a termelőszövetkezeti dolgozókat, akik már nem parasztok voltak, hanem mezőgazdasági munkások.

A falvak lakó- és gazdasági térfunkciója is gyökeres változásokon ment át. A nagyüzemek kialakítása felszámolta a vidéki települések hagyományos határhasználatát, és jelentősen átalakította a belső szerkezetét is. Addig ugyanis a magyar falvak többsége centrális

elrendezésű volt. A középpontban a templom (templomok), a lelkészlakás, a plébánia, a községháza, a bolt, a kocsma, a helyi vezetők lakásai álltak. A település határához közeledve csökkent a lakóhelyövezetek presztízse és az ott lakók társadalmi státusza. A Kádár-rendszer idején azoknak a falvaknak a szerkezete, amelyek fejlődtek (és nem visszafejlődtek), az új intézmények megjelenésével a települések több központúvá váltak.

Az 1960-as évektől kezdve a községi tanácsok számát drasztikusan csökkenteni kezdték. Az 1980-as évek közepére 2955 községi jogállású településen mindössze 1372 tanács működött. 2281 községnek nem volt önálló tanácsa és 1579 községben nem székelt helyi tanács.

Közös tanács esetén a tanácshoz tartozó községek különállásukat formálisan megőrizték (név, közigazgatási terület stb.), de a hivatal már egy másik településen székelt. (A közös tanácsokhoz átlagosan 3,3 község tartozott.) A tanácsi költségvetés elosztásánál is előnyt élveztek a székhelyközségek. Mindezzel párhuzamosan kezdték a termelőszövetkezetet is összevonni. Ennek következtében azok a falvak, amelyek elveszítették a legnagyobb munkáltatójukat, leértékelődtek, hátrányos, perifériku s településsé váltak. A szövetkezeti központtá váló községek viszont fejlődésnek indultak.

A tanácsok, termelőszövetkezetek központosítását kivetítették az iskolák körzetesítésére, ami iskoláitól és pedagógusaitól fosztotta meg a kistelepüléseket. Ugyanez történt a társadalmi szervezetekkel (sportkörök, tűzoltóegyletek stb.), az orvosi rendelőkkel, a gyógyszertárakkal, postahivatalokkal stb. A nyolcvanas évek közepére így kb. 1,2 millió ember került a korábbinál hátrányosabb helyzetbe, hiszen elveszítette iskoláit, egészségügyi intézményeit, üzlethálózatát, hivatalait, ahol ügyeit intézhette. Nem is szólva a települések lakossági összetételében bekövetkezett kedvezőtlen változásokról. Miközben a fejlett országokban a városnövekedés a környezeti ártalmak, a nagyvárosok társadalmi feszültségei miatt megálltak, és egy teljesen ellentétes tendencia alakult ki: ismét a falusias jellegű települések kezdtek növekedni.

A szovjet típusú diktatúrák a falurombolási tervek mellett már-már irracionális indulattal léptek fel a **tanyák**kal szemben is, és ennek a településformának a teljes felszámolását tűzték ki távlati célként.

Magyarországon az alföldi tanyahálózat a XVIII. század második felétől kezdett kibontakozni, amikor nagyfalvak, mezővárosok gyarapodó népessége kezdett *„kirajzani”* a török hódoltság idején elnéptelenedett térségekbe. A tanácsi településrendszer a földmagántulajdon kialakulásával, a földművelés elterjedésével, az istállózó állattenyésztés kibontakozásával vált általánossá. A Tiszántúlon, ahol viszonylag sok volt a nagybirtok és elsősorban gabonát termesztettek, a tanyahálózat viszonylag ritka maradt. A Duna–Tisza közén, a nagy határral rendelkező mezővárosok parcellázott területein igen sok kis parasztgazdaságot hoztak létre, amelyeken intenzív kertkultúrát honosítottak meg (belterjes szőlő- és gyümölcstermelés).

A tanyasi gazdálkodásra jellemző a nagycsaládi kötelékben való munkamegosztás. A legtöbb gazdafiú, amikor megházasodott, az apja tanyájához épített magának egy lakrészt és feleségével, gyermekeivel együtt a közös birtokot és a nagycsaládot gyarapította.

1945 előtt mintegy 300 ezer ember élt tanyán. Számukat az 1945-ös földosztás 75 ezerrel gyarapította.

A pártállami vezetés, a fordulat éve (1948) után rögvest napirendre tűzte a tanyarendszer felszámolását, ezért létrehozták a Tanyai Tanácsot. Ezután az első ötéves tervről szóló 1949. évi XXV. tv. ennek megfelelően öt esztendő alatt 250 új tanyaközpont felépítését tűzte ki célul. Ám e kijelölt **tanyaközpontok**nak csak töredéke bizonyult életképesnek, elsősorban azok, amelyeknek a természetes településfejlődési folyamatok révén már korábban kialakult a belterületük, és igazgatási önállóságuknak is voltak már előzményei.

A tanyasiak belterületre, vagy az új tanyaközpontba költözését a pártvezetés szinte kizárólag adminisztratív eszközökkel igyekezett kikényszeríteni. Ezek közül a legkirívóbb és a tanyasiak életét legjobban megkeserítő rendelet a külterület építési tilalom volt (1300/1949.

Korm. sz. rendelet). Tiltották a tanyák építését, bővítését is, nem tették lehetővé a villamosítást stb. E tilalmak a nyolcvanas évek közepéig–végéig voltak érvényben, noha egyes megyék *„tanyapolitikája”* eltérő volt. A kuláktalanítás során is az elsők között a tanyasi gazdacsaládokat rombolták szét. Sokan közülük börtönbe, internáló táborba kerültek, vagyonukat elkobozták, ősi tanyájukról, városi, falusi házaikból elzavarták őket. A tanyasi nagycsalád fölbomlott. Legtöbbjük a földművelést is feladta, és a városok segéd – vagy betanított – munkásai lettek.

Irodalom:

AREND, Hannah: *A totalizmus gyökerei.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.
BEÉR János – KOVÁCS István – SZAMEL Lajos: *Magyar államjog.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1964.
BIHARI Mihály: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2005.
GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956.* Budapest, Rubicon-Ház, 2011.
HANKISS Elemér: *Kelet-európai alternatívák.* Budapest, Közgazdasági- és Jogi Könyvkadó, 1989.
HORVÁTH Attila: *Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét”* In: PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról: Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft, 2019.
HORVÁTH Attila: *A választójog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában*. In: KIS Norbert - PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára*. Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium Budapest, Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft., 2017.
HORVÁTH Attila: *A szocialista állam- és jogtudomány*. In: JAKAB András - MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya: Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.
HORVÁTH Attila: *Az állampárt a szovjet típusú diktatúrában*. In: KAHLER Frigyes (főszerk): BANK Barbara (szerk.): *Utak és útkereszteződések: Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére.* Budapest, Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, 2013.
HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú diktatúra államigazgatási joga*. In: BALOGH Elemér - HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.
HORVÁTH Attila: A szocialista alkotmány, 1949. évi XX. tv. In: HORVÁTH Attila - KOLTAY András - MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri: ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2009.
KORNAI János: *A szocialista rendszer*. Budapest, Pesti Kalligram, 2012.
VARGA Zs. András: *Közigazgatás és közigazgatási jog a második világháború és a jogállam helyreállítása között*. In: PATYI András - LAPSÁNSZKY András (szerk.): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben: Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

28. A jogforrás fogalma és fajtái
(Horváth Attila)

Minden jogszabálynak van valamilyen forrása, ahonnan ered, ahonnan megismerhető. A magyar jogi szakirodalom ennek bemutatása érdekében különbséget tesz az ún. belső és külső jogforrás között.

Belső jogforrás az a hatalom, **amely a jogot alkotja**, amely a jogalkotás hatalmával rendelkezik (király, országgyűlés, kormány stb.). Az államhatalomnak kell állnia minden jogszabály mögött, mert csak az rendelkezik olyan kényszerítő erővel, hogy az érvényesítésüket biztosítani tudják. Az államhatalom egyébként közvetlenül, de közvetve (felhatalmazás útján) is alkothat jogszabályokat.

Külső jogforrás a jogszabályoknak a külső megjelenési formáját jelenti, **amiből a jogszabályt megismerhetjük** (törvény, rendelet, szokásjog, privilégium, statútum). A jog keletkezése külső jogforrásként való megjelenésével fejeződik be (például a törvény kihirdetése és közzététele), mivel a jogot – hogy a valóságban kövessék, hogy érvényesülni tudjon – valamilyen forrásból meg kell ismernie a társadalomnak.

A jogforrásokat a római jogászok nyomán **írott** és **íratlan** voltuk szerint igyekeztek megkülönböztetni. Eszerint írott jogforrások azok a jogszabályok, amelyeket az államhatalom jogalkotási céllal, meghatározott formában hozott létre (például törvény, rendelet). Az íratlan jogforrások szintén a jogalkotó akaratát tartalmazzák, de létrejöttük nem meghatározott formák között, hanem hallgatólagosan jut kifejezésre (szokásjog).

Ez a fajta fogalmi elhatárolás, felosztás félrevezető, illetve nem a legfontosabb kritériumok szerint csoportosít, hiszen a szokásjog nagy részét is írásba foglalják, illetve folyamatosan rögzítik. Csak annyiban fogadható el ez a fajta rendszerezés, amennyiben a szokásjog alkalmazója nemcsak az írott rendelkezéseket tekinti kizárólagosan irányadónak, hanem a még írásban nem rögzített szokást is.

A jogforrások lehetnek **országos**ak, amelyek az egész ország területére kiterjednek, vagy **partikulári**sak, melyek csak az országon belüli kisebb területre érvényes jogot tartalmaznak. Vannak olyan jogforrások, amelyek **generális** szabályként egy adott országon belül mindenkire kiterjedő hatállyal rendelkeznek, vagy **különös** jogforrások (jus singulare), amelyek csak egyes rendekre, illetve a **jus speciale**, amelyek csak egyes foglalkozást űzőkre terjednek ki (például a kereskedőkre stb.).

Magyarországon kifejezetten a jogforrásokat szabályozó törvény 1987 előtt nem született (kivéve az 1790. évi XII. tc.-et). A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. 19.§-a mondta ki azt az alapelvet, hogy a bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek, és szokás szerint tartozik eljárni és ítélkezni.

Irodalom:

GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, Athenaeum, 1905.
HORVÁTH Barna: A *jogelmélet vázlata.* Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor, 2004.
JAKAB András: *A jogszabálytan főbb kérdéseiről*. Budapest, UNIO Lap- és Könyvkiadó Kft. 2003.
JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2007.
MOÓR Gyula: *Jogbölcselet.* Budapest, Vörösváry,1934.
MOÓR Gyula: *A joghézag kérdéséről*. In: *Emlékkönyv Kolosváry Bálint dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára.* Budapest, Grill, 1939.
MOÓR Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába.* Budapest, Pfeifer, 1923.
MOÓR Gyula: *A különböző jogforrások, azok egyensúlya és rangfokozata a magyar jogrendszerben.* Budapest, Attila Nyomda, 1932.
MOÓR Gyula: *Jogfilozófia*. Budapest, Püski, 1994.
PESCHKA Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.

POKOL Béla: *A jog szerkezete.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1991.
RÉCSI Emil: *A jogtudomány és a magyar jogtételek forrásairól*. In: Akadémiai Értesítő, 1859/10.
RUHMANN Emil: *A jogszabályok rendezése*. In: Jogállam 1933/1.
SOMLÓ Bódog: *Jogbölcsészet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995.
SOMLÓ Bódog: *A jog alkalmazásáról.* In: Jogállam, 1911.
SZAMEL Lajos: *Jogforrások*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.

A törvény

Törvény alatt a köznapi szóhasználatban, általánosságban a jogot értik. Ez a felfogás csak annyiban helytálló, hogy a törvény is egyike a jogszabályoknak. Minden törvény jogszabály, de nem minden jogszabály törvény, bár végeredményben, a modern jogban minden jogszabály a törvény akaratára vezethető vissza, mert a törvény a legerősebb jogforrás. A törvényhozás rögtöni elhatározással bármelyik féle jogforrásnak a rendelkezését hatályon kívül helyezheti, megváltoztathatja. (Ezt más jogforrás nem teheti, kivéve a szokásjogot). A törvény előre tételezett (*statuált*) legáltalánosabb és legerősebb érvényű szabályok kibocsátására hivatott szerv jogszabálya. Amikor a törvény pontos jogi fogalmáról beszélünk, akkor figyelembe kell vennünk a formai és a hierarchikus viszonyokat is.

A **törvényhozás** célja ugyanis az, hogy a jövőben előforduló összes esetnek az eldöntését előre meghatározza. A törvényben ezért megpróbálják az élet számtalan esetét általános elvként szabályozni.

A **törvény fogalma** a történelmi fejlődés során jelentős mértékben változott, mégis élesen elhatárolandó a jogforrási hierarchiában a törvénynek alárendelt többi jogszabálytól. A jogfejlődés során szinte valamennyi jogrendszer megegyezett az alábbi három fő elvben:

1. Csak egyetlen szerv alkothatott törvényt (törvényhozó).
2. A törvény egyetemes jogforrás, a jogélet bármelyik területét szabályozhatja.
3. Általános jogforrás, mert az állam egész területére és minden lakosára vonatkozó rendelkezéseket tartalmazhat.

A társadalmi fejlődés során a törvényalkotás, vagy a **tudatos jogszabályalkotás** akkor vette kezdetét, amikor a közhatalom már képessé vált önmaga és a társadalom érdekeinek felismerésére, és némileg előre látni bizonyos folyamatokat. Erre a szintre a magyar társadalom I. (Szent) István államalapításakor jutott el, a magyar törvényalkotás ekkor kezdődött.

I. (Szent) István törvényei azzal a határozott jogpolitikai szándékkal születtek, hogy megteremtsék a jogi feltételeit, jogi kereteit a nyugat-európai állammodellnek, egyúttal megszilárdítsák a jogrendet és a jogbiztonságot. A szokásjogot ezért leginkább a büntetőjog területén módosították, illetve az állam- és egyházszervezet kiépítésére történtek intézkedések. Sok az ún. "*esettörvény*", ami egy konkrétan felmerülő probléma megoldása révén született meg. I. (Szent) István második dekrétuma az elsőhöz képest kiegészítő jellegű, a korábbi rendelkezéseket módosította vagy pontosította. Sajnos csak ezt a két törvényt ismerjük, a többi dekrétum összes kézirata elveszett az idők során (lásd: Könyves Kálmán I. 34. §.)

I. (Szent) István törvényei a király szuverén akaratára vezethetők vissza, bár meghallgatta tanácsadói véleményét (II. 35. cikk), figyelembe vette javaslataikat, de minden esetben egyedül döntött.

Könyves Kálmán törvényei zsinatokon születtek. A királyi tanács javaslatára módosította I. (Szent) István törvényeit, melyek közül néhány egy évszázad alatt elavult, ki nem mondva Szent László törvényeit, melyek túl szigorúak voltak. Ráadásul a három törvény egymásnak is ellent mondott. Könyves Kálmán törvényei zárták le azt a folyamatot, amit I. (Szent) István kezdett, és hosszú időre biztosították a jogrendet. Így méltán szerepelhettek ezek a törvények a Corpus Juris Hungarici élén.

Első királyaink törvényei tulajdonképpen privilégiumlevél formájában kibocsátott dekrétumok voltak.

A **XII. században** szünetelt a dekrétumok alkotása. Az **1222. évi Aranybullával** kezdődött újra a legfelsőbb szintű törvényalkotás, amely már a hűbéri kor gondolkodásmódját tükrözte. A király már nem egyedül a régi jog őrzője, sőt egyre inkább azt hangoztatják, hogy a törvények az uralkodót is kötik, az uralkodóra is vonatkoznak. Amennyiben nem így történik, az alattvalóknak joguk van az ellenállási jog (*jus resistendi*) gyakorlására a törvénytelen intézkedésekkel szemben. Az 1222. évi Aranybulla és az annak alapján kibocsátott 1231., 1267. és 1290. évi dekrétumok már szélesebb rétegek (főurak, főpapok, serviensek) nyomására születtek, és formájukat tekintve olyan ünnepélyes formában kibocsátott szabadságlevelek, amelyek, mint egy szerződés, biztosítják a közjogi jellegű kiváltságokat (szemben a korábbi egyenes megjelölésű szövegezéssel). Magánjogi szabályok csak kivételesen közjogi szabályok függelékeként fordultak elő.

A törvényhozó hatalom továbbra is a király kizárólagos hatáskörében maradt, de a fokozatosan renddé szerveződő nemesség, főnemesség és főpapság nyomására kénytelen hozzájárulni jogainak korlátozásához. Változás történt a törvény biztosítékai vonatkozásában is. Első királyaink törvényeiket önszántukból alkották. Nem is kérhette számon rajtuk senki a törvény végrehajtását. Az Aranybullák kikényszerítői már megfelelő szankciót kerestek a törvények betartásaira. Ezt próbálták megteremteni az ellenállási joggal (1222), illetve egyházi fenyítékkel (1231., 1267., 1298.). (A későbbiek során pedig esküt követeltek az uralkodótól (1444., 1452.), amelyet a főpapok és a főurak garanciája is megerősített. (1454.)

III. András uralkodása idején már a kezdeti országgyűléseken alkották a törvényeket (1290., 1298.), amely megszövegezésében a főpapok, az ország bárói és nemesei is közreműködtek. Ekkor válhattak a székesfehérvári törvénynapok már nemcsak a törvénykezés, hanem a törvényhozás színterévé is. A bíráskodás során az egyes jogesetekből felmerülő magán- és közjogi kérdésekből könnyen levonhattak olyan általános szabályként megfogalmazható normákat, amelyek törvénybe foglalását indokoltnak látták.

Az Anjouk idején a törvények újra csak fejedelmi elhatározásként láttak napvilágot. Az alakjuk továbbra is változatlan, de záradékukban az ország főpapjainak és főnemeseinek a felsorolását is megtaláljuk. **Nagy Lajos** 1351. évi dekrétumának bevezetéséből az is kitűnt, hogy a jogszabályt a saját hatalmára és a hozzá hű bárókra támaszkodva hozta. A nemesség csak kérelmezőként léphetett fel. Nagy Lajos fenntartotta magának a törvény megváltoztatásának és a hatályon kívül helyezésének a jogát is (1351. évi tc. 5. §). **Luxemburgi Zsigmond** megpróbálta a kor legfontosabb jogforrását, a szokásjogot háttérbe szorítani és a törvények erejét pedig tovább növelni. Több dekrétumot (9) is alkotott. A törvények kötelező hatálya azonban továbbra is csak a király uralkodásának időszakára terjedt ki. Kivéve, ha az szokásjoggá vált (a törvény a program, a szokásjog továbbra is a gyakorlat). Az utód elődje által alkotott jogszabályokat csak akkor köteles megtartani, ha erre külön ígéretet tesz. Ezért fordul elő annyi ismétlés törvényeinkben. A legjobb példa erre az Aranybulla. Ennek bevezetőjében a király elmondja, hogy a Szent István által alapított szabadságjogokat fogja az alábbiakban megújítani és kiegészíteni. Az 1231. évi Aranybullában mindezt szóról-szóra megismétlik. Nagy Lajos 1351. évi decretuma újra közli szinte az egész Aranybullát. Mária királynő 1384. évi decretuma ugyanezt teszi Nagy Lajos toldásaival együtt. Hasonlóan járt el Mátyás is az 1464. évi törvényében.

Zsigmond halála után az országgyűlés pozíciója annyira megerősödött, hogy a törvényhozásnak állandó és egyenrangú résztvevőjévé vált. Ezzel megváltozott a törvény fogalma. Törvénynek ezután Magyarországon csak a törvényes formában összehívott országgyűlés és a törvényesen megkoronázott király egybehangzó akaratát tekintették. (Az országgyűlés határoz, a király szentesít.) Ezt az elvet végül is az 1791. évi XII. tc. foglalta össze: „*A törvények alkotásának joga Magyarországon a törvényesen megkoronázott királyt és az*

országgyűlésre törvényesen egybesereglett karokat és rendeket közösen illet, s másképp nem gyakorolható." A törvényhozás terén is kifejeződött a Szent Korona államszervezet tana, amely szerint a törvényhozás a király és a rendek között megoszlik. A törvénynek a szélesebb megalapozása, nagyobb legitimitása jelentősen megnövelték a törvények súlyát is. Az ország rendjeinek javaslatára, illetve egyetértésével született törvényeket már nemcsak a király közegei, de a főurak, főpapok, megyék, városok is igyekeztek betartani. A szokásjoggal szemben is tovább erősödött a törvény. Ezt a törvényhozás gyakorisága technikailag is lehetővé tette. **Mátyás** 1486-os törvényeivel már teljesen háttérbe akarta szorítani a szokásjogot, és megpróbálta megszüntetni azt a gyakorlatot, hogy minden uralkodó trónra lépésekor új törvényeket hoz. Mátyás, akárcsak Jusztiniánusz császár örök érvényű törvényeket szeretett volna alkotni. Ezért nyomtatásban is közzé tette őket. A törvény primátusának elve győzött, hiszen **Werbőczynek** már a szokásjogot kellett a törvényhez mérnie, de az „*örökéletű törvények*" csak 6 évig maradtak hatályban. Mátyás még azt is elismerte egyik oklevelében, hogy a törvények még őket, fejedelmeket is kötelezik. Más kérdés, hogy ő is és utódai is évszázadokon át mindig találtak kibúvókat e szabály alól.

Werbőczy István Hármaskönyvének II. rész. 3. címében a törvény alkotásáról és magyarázatáról értekezett. Eszerint a magyarság miután keresztény hitre tért és önként királyt választott, a Szent Koronával megkoronázta, amivel a törvényhozás, a birtokadományozás, a bíráskodás jogát is rá ruházta. A király azonban a törvényalkotást a nép összehívásával és megkérdezésével gyakorolja. A fejedelem az országgyűlés összehívása nélkül nem alkothat olyan jogszabályokat, amelyek sértik az isteni és a természeti jogot, és ártalmára lennének a nemzet régi szabadságjogainak.

Mohács után az országgyűlések már nemcsak a király és a rendek, hanem az összbirodalmi és a magyar nemzeti érdekek küzdőterévé is vált. A törvényhozás jelentősége megnőtt. Az országgyűléseket rendszertelenül, a politikai események függvényében hívták ugyan össze, mégis messze több törvény született, mint korábban (I. Ferdinánd uralkodása idején például 897 tc.) Fokozatosan kidolgozták a törvényhozás technikáját, közzétételének módját (lásd: alább). A rendek határozottan arra törekedtek, hogy az országot törvényekkel és ne az országgyűlés megkérdezése nélkül kibocsátott rendeletekkel kormányozzák.

Minőségi változás a törvényhozásban a **XVIII-XIX. században** következett be. A **felvilágosodás** és a **természetjogi nézetek** elterjedésével kezdődött a tudatos jogalkotás korszaka. Az addigi szokásjogot kiegészítő, módosító vagy éppen pótló törvényalkotással szemben a jogalkotás ekkor vált el véglegesen a mindennapi társadalmi gyakorlattól, és vált önálló kategóriává. Mostantól fogva a jogalkotást, mint egy új művet létrehozó szellemi tevékenységet fogták fel, a társadalmi magatartások mintájaként a társadalmi viszonyokat jogviszonyként alakító gyakorlati eszközként értékelték. Jogtechnikai szempontból racionalizálni kezdték a jogot. Egyszerűsítették, lerövidítették, egységesítették, rendszerezték, igyekeztek formailag következetesen kiépíteni a jogágakat, jogintézményeket. Az áttekinthetőség és kiszámíthatóság rendkívül fontos volt a lassan kibontakozó piacgazdaság és az egységes, racionális államigazgatás kialakulása során. Ezzel együtt megváltozott a régebbi és az újabb jogszabályok kapcsolata is. A középkori felfogás szerint a "*régi jó öreg jog*" nem volt érinthető, hanem csak a generációváltozások menetében a szokásjog észrevétlen átalakításával változhatott meg. Az ekkor kibontakozó modern jogszabályok csak a hatályon kívül helyezésig érvényesülhetnek, tehát a később született törvény automatikusan hatályon kívül helyezi a korábbi jogszabályokat (*lex posteriori derogat legi priori*). Vertikális irányban is ekkorra tudatosodik a jogforrási hierarchia. Ennélfogva az **új törvénynek a régi törvényhez való viszonyát** illetően a következő esetek lehetségesek:

1. Az új törvény a régi törvényt teljesen megszünteti.
2. Az új törvény a régi törvénynek csak egy meghatározott részét szünteti meg.

3. Az új törvény a régi törvényt megváltoztatja, vagyis helyén egy új jogszabály léphet életbe.
4. Az új törvény a régihez valamit hozzáfűz, vagyis a régi törvényt kiegészíti.

A XVIII. század végétől a társadalmi fejlődés annyira felgyorsult, hogy minden addiginál határozottabb minőségi változást követelt meg a jogi szabályozás előreláthatósága, kiszámíthatósága, áttekinthetősége vonatkozásában. A mennyiségi jogalkotás már nem lehetett racionalizáló hatású, de az **inkorporáció** (vagyis a hatályos jogszabályok összegyűjtése, rendszerezése) sem elegendő már. Az új rendszerező, rendszerképző technológia és a társadalomtudományok fejlődése lehetővé tették, hogy hosszútávra szóló új jogot alkossanak. Szinte társadalmi mozgalomként merült fel a **kodifikáció** igénye. A kódex alatt az ugyanazon jogágba tartozó magatartási szabályoknak egységes elveken nyugvó, egyetlen átfogó és rendszeres jogszabályba, törvénykönyvbe való foglalását értjük. A kódex tehát a teljesség viszonylagos igényével alkotott olyan zárt rendszert, amelyben a bíró az adott jogágon belül lehetőleg minden fontosabb kérdésre választ talál.

Magyarországon az 1712-1723 közötti korai kezdeményezések után az 1790/91. évi LXVII. tc. alapján az országgyűlés 9 bizottságot küldött ki a különböző törvénykönyvek tervezetének kidolgozására. 1795-ig 5 tervezet elkészült, de az országgyűlési tárgyalásuk elmaradt. Hasonló sorsra jutottak az 1827. évi VIII. tc. által létrehozott bizottságok tervezetei is. Az 1839-40. évi országgyűléssel azonban már a "*kodifikáció hőskora*" kezdődött Magyarországon. Megszületett a kereskedelmi-, váltó- és csődtörvény. Az 1843-as büntetőjogi kódex-tervezet pedig elnyerte a korabeli európai jogász közvélemény csodálatát is. 1848-ban Deák Ferenc külön kodifikációs osztályt állított fel az Igazságügyi Minisztériumban Szalay László vezetésével.

A Dualizmus időszakában már egymás után születtek a különböző törvénykönyvek: a kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. tc.), váltótörvény (1876. évi XXVII. tc.), az ún. Csemegi kódex (1878. évi V. tc.), csődtörvény (1881. évi XVII. tc.), a büntető perrendtartási törvény (1896. évi XXXIII. tc.), a polgári perrendtartásról szóló törvény (1911. évi I. tc.).

A törvényhozás folyamata

A **törvénykezdeményezés joga** megillette mind a királyt, mind a rendeket (Hármaskönyv II. rész. 3. cikk, 2., 3., 4. §-ok). 1848-tól a király a törvénykezdeményezési jogát a felelős minisztérium által gyakorolta. Az egyes minisztériumok által kidolgozott törvényjavaslatokat a király jóváhagyta, és ezután terjesztették a képviselőház elé. Ugyancsak törvénykezdeményezési joga volt az országgyűlési képviselőknek is. A király, ha személyesen nyitotta meg az országgyűlést, akkor maga adta be az ún. „*királyi propositiókat*", ha nem, akkor az esztergomi érsek közvetített. Később a király az országgyűléshez intézett leiratba foglalta össze javaslatát, amelyet a két tábla együttes ülésén felolvastak. Ezután rendszerint arról vitatkoztak, hogy a javaslatok tárgyalását vagy a sérelmek (*gravamina*) összeállítását tárgyalják-e előbb. Miután a két tábla a javaslatok ügyében külön-külön elhatározásra jutott, megindult az üzenetváltás, hogy együtt adhassanak választ a királynak. A megállapított határozat alapján „*alázatos feliratot*" készítettek, és azt a kancellária útján a királyhoz terjesztették fel. A király a felterjesztésre kegyelmes elhatározással válaszolt, azt vagy elfogadta (esetleg csak módosításokkal), vagy visszautasította. A beleegyezés megtagadása esetén tovább folyt a tárgyalás mindaddig, amíg valamilyen megállapodásra nem jutottak. Amennyiben az ellentétek olyan nagyok voltak, hogy semmilyen megállapodásra sem látszott esély, akkor a törvényjavaslatot levették a napirendről. A véglegesnek tekintett kétoldalú megállapodásokat cikkekre osztották, majd az uralkodó egy bevezető és egy befejező részt tett hozzá, ami a királyi megerősítést jelentette. A szentesítés jeléül a végleges szöveget a királyi nagypecséttel megerősítették, a király és az udvari kancellár aláírta, majd a törvényt kihirdették és szétküldték.

Többször előfordult, hogy a véglegesnek tekintett törvénycikket, mielőtt a törvényt megszövegezték volna, megváltoztatta a király (1543, 1545, 1583, 1588, 1597). Az országgyűlés tagjai már hazautaztak, és ezért csak utólag vették észre, hogy az uralkodó egyes szavakat, mondatokat, sőt egyes határozatokat is törölt a szövegből, illetve egyes szavakat hozzátett. A leghíresebb törvényhamisítást II. Rudolf követte el 1604-ben, amikor egy olyan XXII. törvénycikket csatolt a törvényhez a protestánsok vallásgyakorlásának korlátozásáról, amit az országgyűlésben nem is tárgyaltak – a Bocskai vezette szabadságharc többek között emiatt is tört ki. Ezért a későbbiekben a két tábla küldötteiből álló bizottság vizsgálta felül, és szerkesztette meg a végleges törvényszöveget.

A törvények kihirdetése

A törvények kihirdetésekor az állam azzal a fikcióval él, hogy ezáltal a jogszabályokat minden állampolgár megismeri. Különben képtelenség lenne úgy fenntartani a jogrendet, hogy a jogszabályok csak azokra lennének kötelezőek, akik tényleg megismerték a szövegét. (Régi római tétel az, hogy a törvény nem tudásával senki sem védekezhet.)

Magyarországon 1848 előtt a törvények kihirdetésének módját semmilyen alkotmányjogi szabály nem állapította meg, sőt hosszú ideig szilárd, állandó következetes gyakorlat sem fejlődött ki. Az Árpád-házi királyok korában a dekrétumok hiteles példányait csak néhány egyházi és világi tisztviselőnek küldték meg. Az 1222. évi Aranybulla arról rendelkezett, hogy hét hiteles példányt kell készíteni és megőrizni. Mégsem maradt fenn egyetlen eredeti példány sem. Még az Anjouk idején is az egyház őrizte a törvényeket. Később kialakult az a szokás, hogy a királyi szentesítés után a törvényeket az országgyűlésen felolvasták, majd a vásárokon és más forgalmasabb helyeken élő szóval kihirdették és elmagyarázták. A nemesi vármegyék és követküldés intézményének kialakulása után (XV. század.) a megyéknek és városoknak is megküldték a törvényeket (1435. évi XI. tc., 1471. évi XXXI. tc.), ahol szintén kihirdették, kifüggesztették a városháza hirdetőtábláján.

Törvényeink a XV. és a XVI. században már kéziratos másolatok formájában közkézen forogtak, azonban a fáradságos és nehézkes másoló munka ellenére az összes törvény egybegyűjtése szinte lehetetlen volt. Még az időbeli sorrendet sem tudták mindig tartani, hanem a feljegyzések szerint sorakoztak egymás után a jogszabályok. A XV. század fordulójára kialakult az az elv, hogy a törvénynek, mint írott jogforrásnak az alkalmazásánál a szöveg szóról-szóra való értelmezése teszi csak lehetővé a jogalkotó valódi akaratának biztos értelmezését. Ennek a megvalósulását a könyvnyomtatás feltalálása tette lehetővé, ami az írott jog vonatkozásában is forradalmi változást eredményezett. Egyre szélesebb körben váltak ismertté a jogszabályok, miközben megszűnt a másolatból adódó bizonytalanság. Az első törvényt Mátyás nyomtattatta ki. Az 1572. évi törvénynek már nyomtatott szövegét küldték szét, mint hiteles másolatot. 1595-től jelentek meg folyamatosan nyomtatásban a törvények. A Hármaskönyv megjelenésével egy időben a törvények összegyűjtését és kinyomtatását is elrendelték (1514., 1525.) Ennek ellenére törvényeink első gyűjteményes kiadásai magánosok munkái voltak. Elsőként Mosóczy Zakariás (1542-1587) (előbb váci, majd nyitrai püspök), aki mint bíró is közvetlenül tapasztalta a hiteles törvénygyűjtemény hiányát, kezdte összegyűjteni a törvények szövegét. Ezekből jó néhányat átadott Zsámboki Jánosnak (1531-1584), Miksa és Rudolf humanista műveltségű orvosának, aki Bonfini Mátyás királyról szóló munkájának a függelékében közzétette azokat, mint történeti forrásokat (1581). Ez természetesen nem lehetett elegendő, ezért Mosóczy Zakariás Telegdy Miklós (1535-1586) pécsi püspökkel 1584-re összeállította az első magyar törvénygyűjteményt. Mosóczyék, összehasonlító és szövegkritikai munkát is végeztek, azonban nem az eredeti oklevelek, hanem a másolatok révén dolgoztak, ezért sok hiba került be a gyűjteménybe, sok dekrétum pedig kimaradt. Ennek ellenére gyűjteményük a jogászok és jogtanulók nélkülözhetetlen kézikönyve lett, melyet a gyakorlat

tett a Hármaskönyv melletti legfontosabb jogforrássá. Ezért később sem egészítették ki az 1584 előtti hiányokat, pedig Kovachich Márton György (1744–1821) és fia, Kovachich József Miklós (1798-1878) felkutatta őket (például: 1231. évi Aranybulla, 1267., 1290., 1298., 1385., 1440., 1444. évi törvényeket.). A törvénygyűjtemény anyaga változatlan maradt, úgy ahogy ezt a nagyközönség megismerhette. A második kiadást (1628) nemcsak az időközben megjelent törvénycikkekkel, hanem a Hármaskönyvvel is kiegészítették, mivel az összes fontos jogszabályt közzé akarták tenni. Ettől kezdve a későbbi kiadások során egyre többféle jogi munka került a törvénygyűjtemény függelékébe, melyek így nagy hatást gyakoroltak a jogfejlődésünkre. Így az 1696. évi kiadásba a Praxis Criminalis, Kitonich János (15601619) két könyve, Rudolf király uralkodása idején kidolgozott tárnokjogi cikkelyek, római jogi jogelvek, Szlavónia két municipiális törvénye stb. Ezeket a bíróságok ugyanúgy idézték, mint a törvényeket. (Csak a Corpus Juris Hungarici utolsó kiadása hagyta el ezeket a toldalékokat.) Így kiegészülve a magyar jog teljes foglalataként tűnt fel. Szövegeit több száz éves szokás szentesítette.

A Corpus Juris Hungarici elnevezést, amely a legnagyobb és legtekintélyesebb joggyűjtemények megjelölésére szolgált (Corpus Juris Civilis, Corpus Juris Canonici) 1696-ban Szentiványi Márton (1653-1705) jezsuita jogtudós adta a törvénygyűjteménynek. (Ezt az elnevezést 1848-ig használták, az 1868. évi III. tc. alapján indult meg az Országos Törvénytár.) A negyedik kiadást Szegedi János (1699-1760) jezsuita jogtudós gondozásában jelentették meg két kötetben Nagyszombatban, majd 1822-ben és 1844-ben adták még ki három kötetben.

A törvények kiadása idáig magánosok révén történt. Az 1868. évi III. tc. kötelezte először a királyt, hogy közhiteles formában tegye közzé a törvényeket. Ezután minden naptári évről törvénygyűjteményt adtak ki.

A **törvény lényeges alaki kellékei**:

1. Az országgyűlés alkotja meg, és a törvényesen megkoronázott király adja ki és látja el szentesítési záradékkal (1791. évi XII. tc., 1868. évi XLIII. tc.).
2. Miniszteri ellenjegyzés szükséges hozzá (1848. évi III. tc. 3. §.)
3. A törvényben meghatározott módon kell kihirdetni (1881. évi LXVI. tc.).

A törvények idézése

Első királyaink törvényei „*könyv*” (*liber*) elnevezés alatt maradtak fenn és fejezetekre voltak felosztva. A *decretum* elnevezés pedig egy év törvényeinek egy privilégiumlevélbe való összefoglalását jelentette. Az *articulus* kifejezés későbbi eredetű, és csak 1548-tól alkalmazták egységesen. Ezeket visszamenőleg Mosóczy látta el „*rubricá*”-val, a tartalom rövid előrevetésével. Ezért 1514 előtti törvényeket a király nevével, a dekrétum számával, cikkel és paragrafussal kell idézni, (a paragrafusokkal való felosztást Szegedy János végezte el, megkönnyítve az utalásokat) például: Szent István II. dekrétum 55. cikk 1. §. 1514-től az év megjelölése után római számmal a cikk és arab számmal a § következik: például 1723. évi II. tc. 1. §.

Erdély külön törvényei

Az Erdélyi fejedelemség külön törvényhozása az 1540-es segesvári országgyűléssel vette kezdetét. A nagy számban alkotott törvényeket és országgyűlési határozatokat egy bizottság összeállította, és **Approbatae constitutiones** címmel 1653-ban tették közzé. A szöveget szerkesztették, és az elavult törvényeket kihagyták belőle. Az első rész a vallásügyről, a második az alkotmányjogról, a harmadik a rendi jogokról, a negyedik a peres eljárásról, az ötödik a közigazgatási kérdésekről szólt.

A későbbi törvényeket I. Apafi Mihály idején szintén egy bizottság állította össze **Compilatae constitutiones** címmel (1669). A későbbi törvényeket nem foglalták hivatalosan rendszerbe. A legfontosabb 1744 után alkotott törvényeket többször is kiadták a két előző törvénykönyvvel együtt **Articuli novellares** címmel.

Sarkalatos törvények

Magyarországon az országgyűlés viszonylag folyamatos működése révén a törvény primátusát mindvégig megőrizte. Nem úgy, mint Ausztriában, ahol a király rendelkezései törvényként érvényesültek. Ezért a magyar jog a közönséges törvénynél erősebb alkotmánytörvényeket, sarkalatos törvényeket nem ismert, amely elnevezés a legfontosabb közjogi viszonyokat szabályozó törvényekre, csak tartalmuk fontossága miatt utal (így az 1686. évi XXX. tc. 70. §-a és az 1827. évi III. tc.) Az 1741. évi VIII. tc. az ország sarkalatos jogairól szólt. A sarkalatos törvények tehát nem alkotásuk, megváltoztatásuk, megszüntetésük módozatai, formája, jogforrási hierarchiában elfoglalt helye, hanem tartalmi fontosságuk miatt különültek el a többi törvénytől. Az elnevezés azt fejezi ki, hogy az alkotmány rajtuk, mint alapokon nyugszik, és körülöttük, mint sarkok körül forog. Ezek a törvények az államszervezetről, az uralkodó jogairól, a kormányzásról, az állami főhatalom gyakorlásának alakzatáról, az alkotmány elveiről, intézményeiről és biztosítékairól szólnak. Többek között Hajnóczy József és Széchenyi István gyűjtötte össze őket.

Az alaptörvények vonatkozásában 1792 után alakult ki az a kompromisszum a király és a rendek között, hogy ezekből a törvényekből, mint elvi alapból kell kiindulni, és a magyar alkotmánynak ezeket a fontos pontjait az uralkodó nem vonja ezután kétségbe.

Irodalom:

BÉLI Gábor: *Árpád-kori törvényeink*. In: Jura, 2000/1-2.
BORSA Gedeon: *A 18. századi törvénykiadások nyomdai vizsgálata.* In: Magyar Könyvszemle, 1987/3.
BORSA Gedeon: *A 18. századi erdélyi törvénykiadások nyomdai vizsgálata.* In: Magyar Könyvszemle, 1987/4.
BOTH Ferenc: *Telegdi Miklós élete és művei: irodalomtörténeti tanulmány*. Szeged, Endrényi Nyomda, 1899.
FAZEKAS József: *Egykorú törvénykiadványaink 1595-től 1688-ig.* In: Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, 1965-1966.
HORVÁTH Ignácz: *Magyar országgyűlési törvényczikkek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.* In: Magyar Könyvszemle, 1896/1.
ILLÉS József: *Ünnepi beszéd a Corpus Juris Hungarici kialakulásának 350. éves évfordulójára.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1935/9.
ILLÉSY János: *Sámboki János történetíróról.* In: Századok, 1899.
IRK Albert: *A jog és a törvény*. Pécs, Dunántúl Nyomda, 1943.
IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1926.
IVÁNYI Béla: *A Corpus Juris Hungarici.* In: Jog 1935/1.
JÁNOSI Mónika: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1996.
JOÓ Gyula: *A magyar törvény fogalma és jogi természete jogtörténeti és összehasonlító alapon.* Kecskemét, Sziládi Nyomda, 1908.
KÁROLYI Árpád: *A huszonkettedik artikulus. (Az 1604: XXII. törvényczikk.)* In: Budapesti Szemle 1889/május.

KÉRÉSZY Zoltán*: A Corpus Juris Hungarici mint írott jogi kútfő*. Pécs, Dunántúli Nyomda, 1935.
MIKÓ Gábor: *Középkori törvényeink és a Corpus Juris Hungarici.* Budapest, PhD, 2014.
MIKÓ Gábor: A magyar törvények első nyomtatott kiadása és Mossóczy Zakariás.
PAULER Tivadar: *Szentiványi Márton jellemzése.* In: Akadémiai Értesítő, 1857/5.
PÁRNICZKY Mihály - BÁTYKA János: *A magyar Corpus Juris: az első kiadások forrásai*. Budapest, Általános Nyomda, 1936.
PONGRÁCZ Jenő: *A törvény*. Budapest, A szerző kiadása, 1928.
ILLÉSSY János: *Sámboky János történetíróról*. In: Századok, 1899/6.
SERFŐZŐ József: *Szentiványi Márton munkássága a XVI. század küzdelmeiben.* Budapest, Korda Nyomda, 1942.
V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató.* Budapest, MTA Törttudományi Intézet, 1997.
SCHWARCZ Gusztáv: *Szokásjog és törvényjog.* In: Jogállam, 1907/2.
VÉCSEY Tamás: *Adalék a magyar Corpus Iuris történetéhez*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1902.
VÉCSEY Tamás: A *Hámaskönyvhöz, majd a magyar törvénytárhoz csatolva volt régi jogszabályok.* Budapest, Politzer, 1903.
SZLEMENICS Pál: *A magyar törvény némely tárgyairól való észrevételek.* In: Tudományos Gyűjtemény, 1817.

A kodifikáció

A **kodifikáció** intézményének elméletét az egyetemeken évszázadokon át kimunkált koncepció beteljesedéseként a természetjogászok dolgozták ki. A **racionalizmus** elve alapján olyan törvénykönyveket képzeltek el, amely a tudományos alapossággal dolgoznának ki és így a lehető legtökéletesebb jogot alkotnák meg. Montesquieu (1689-1755) *A törvények szelleméről* (1748) című művében fogalmazta meg a közérthető, egységes és tartós jogrendszerre való igényt, élesen fellépve az elavult régi joggal szemben.

A XVIII. századig ugyanis egy *„törvénykönyv"* elkészítése nem jelentett mást, mint a jogforrások összegyűjtését és a hatályos jogszabályok kiválogatását. Az **inkorporáció, a kompiláció** csak a fennálló joganyagot foglalja rendszerbe, annak érdekében, hogy a különféle időpontból származó, szétszórt és vitatható hatályosságú rendelkezések között könnyebben el lehessen igazodni.

A XIX. században a kódexek alkotásának igénye nem véletlenszerű és nemcsak a jogképzés technikáját érintő kérdés volt az európai jogfejlődésben. Addig csak egy problémamegoldás létezett a törvényhozó szeme előtt, és nem a jogfejlesztés. A **kodifikáció szó** is a XIX. században alakult ki. A kodifikációs mozgalom egyik legjelentősebb alakja, Jeremy Bentham (1748-1832) alkotta meg az angol szóképzés szabályai szerint. (A kódex, mint kifejezés már korábban is ismert volt.)

Az ipari forradalom korszakában az intenzív gazdasági követelmények közepette az egyetemes érvényű jog eszméje teljesen hitelét vesztette, és szinte mindegyik országban, ahogy kialakultak a jogágak, követelménnyé vált a nemzeti kodifikáció. A kor emberei a jogegyenlőség és a modernség feltételének, a kor alapvető szükségletének tekintették, hogy egy nemzet képes legyen a jogi és területi partikularizmus helyébe írott, összefoglalt, átfogó jogfejlesztést eredményező jogot alkotni. A modern kódex mintájává a napóleoni kodifikáció során kidolgozott Code Civil (1804) vált. Ekkorra már a társadalom legszélesebb rétegei is a mindennapi életük során egyre több jogviszonynak lettek részesei, egyre több jogi tény vonatkozott rájuk. Ezért alapvető követelménnyé tették azt az elvet, hogy a jog ne csak a bíróságok, hanem mindenki előtt ismeretes és könnyen fellelhető legyen. A mennyiségi

törvényalkotás ekkor már nem lehetett racionalizáló hatású. Új módszerre volt szükség. A jogrendszerképző technológia alkalmazásával a törvényhozás magasabb szervezettségű és egyúttal magasabb rendű formáját hozták létre. Ezek lettek a kódexek. Az addig szétszórt és változatos jogforrások helyett egy aktussal életbe léptetett, a teljesség viszonylagos igényével készült, logikus felépítésű, rendszerezett és könnyen áttekinthető törvénykönyv alkotására törekedtek ezután.

A **kodifikáció** az egy jogágba tartozó új jogszabályok alkotását jelentette, amelyet egyetlen, átfogó, tudományos rendszerű törvénykönyvbe foglaltak, és amellyel a régi jogszabályokat hatályon kívül helyezték. A kódex elkészülte után született törvények csak a törvénykönyv különös rendelkezései, felbontásai, részletezései, melyre a törvénykönyv fő elvei, tételei ugyanúgy vonatkoznak. (Ez az alárendelés tartalmi szempontból történt és nem a jogforrási hierarchia szerint. A későbbi törvényekhez a kódex úgy viszonyult, mint az általános rész a jogág egyéb részeihez.) A kodifikáció tehát a jogalkotás különleges fajtája, a törvényeknek egy formája, melyet az egységesség, a teljességre való törekvés különböztet meg az egyszerű törvényhozástól, a rendszeresség és egy új minőség létrehozása az inkorporációtól, mely az egy időben hatályos jog szabályainak összegyűjtését jelenti.

A XVIII. században indultak meg a kodifikációs munkálatok, melyek eredményeként született meg több évtizedes munka után 1794-ben a porosz Landrecht, 1803-ban az Osztrák Büntető Törvénykönyv, 1811-ben pedig az Osztrák Polgári Törvénykönyv.

Az első igazi, a kódex minden ismérvének megfelelő törvénykönyvek a napóleoni kodifikáció során születettek meg. Ezek közül példaként a **Code Civil** említhető, ahol a belátták, hogy a kódexnek ugyan **egy jogág teljes anyagát** át kell fognia, de ez nem jelentheti a részletes szabályozást, mert a törvényalkotó nem képes minden lehetséges eset számításba vételére. Nem számolhat a jövőben bekövetkező változásokkal sem. Ezért csak az általános elveket, jogtételeket kell a kódexben megfogalmazni, mégpedig oly módon, hogy a demokrácia követelményének megfelelően a szövegét ne csak a jogászok, hanem az egyszerű emberek is megértsék.

Magyarországon már az 1712-1715. évi országgyűlésen felvetődött a kodifikáció gondolata. Az 1715. évi XXIV. tc. által a törvények és jogszolgáltatás javítására kiküldött bizottság el is készített egy nagy terjedelmű kódexet, a Novum Tripartitumot. Az országgyűlés ugyan foglalkozott a tervezettel, de érdemben nem tárgyalta. Hasonló sorsra jutottak az 1790-91. évi országgyűlés és az 1825-27-es országgyűlés által kiküldött bizottság munkálatai is. Amikor ugyanis végre az 1832-1836. évi országgyűlés elé kerültek, de érdemi tárgyalásukra nem került sor.

Néhány évvel később Szalay László ismertette először Magyarországon a kodifikáció fogalmát. „*A törvénykódex ... a státuspolgárok magok és a status közötti törvényes viszonyainak rendszeresen szerkesztett magában bevégzett, és sanctioval ellátott könyve (nem gyűjteménye)* ...” A magyar szakirodalom ekkortól határolta el egyértelműen az inkorporációt a kodifikációtól.

Magyarországon az első törvénytervezetet a kereskedelmi jog területén alkották meg. Az 1939-40. évi országgyűlés Deák Ferenc vezetésével elkészítették a váltótörvényt (XV. tc.), a kereskedőkről (XVI. tc.), a gyárakról (XVII. tc.), a közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól (XVIII. tc.), a kereskedői testületekről és alkuszokról (XIX. tc.), a fuvarosokról (XX. tc.) szóló törvényeket és a csődtörvényt (XXII. tc.). Ez volt a kodifikáció „*hőskora*”.

Ugyancsak Deák Ferenc vezetésével készült el az 1843-as büntetőjogi javaslat, melyek az anyagi jogi, eljárásjogi és büntetés végrehajtási törvényjavaslatok voltak, bár még nemzetközi szakirodalom is elismerte, hogy a korszak egyik legkiválóbb jogalkotása lett, mégis az anyagi jogi és az eljárásjogi tervezetet a Felsőtábla, a börtönügyi javaslatot pedig a király vétózta meg.

A természetjogi elvekhez közel álló Deák Ferenc, amikor 1848-ban igazságügyi miniszter lett, minisztériuma megszervezésekor a törvényelőkészítő osztályt rögvest megbízta a büntető- és polgári törvénykönyvek kidolgozásával. Deák Ferenc 1848. május 5-én már körlevélben az alábbiakat közölte a törvényhatóságokkal: "*Az igazságügy-miniszter készíti a büntető s polgári ítélőszékeknek a törvényszéki eljárásnak, s az ügyvédi karnak rendezését illető törvényjavaslatokat és a büntető, polgári és bányatörvények javaslatát*". Mindemellett azt is kijelentette, hogy szívesen fogadja a honpolgárok közreműködését, és teljes készséggel fogadná a jól kidolgozott javaslatokat is. Sajnos a kodifikációs munkálatok a szabadságharc leverése miatt nem készülhettek el.

A neoabszolutizmus idején az osztrák kormányzat ezt a helyzetet úgy fordította a maga javára, hogy egymás után bevezette Magyarországon is az osztrák törvénykönyveket. Amikor Magyarország a Kiegyezéssel visszanyerte szuverenitását és ezzel az önálló jogalkotó hatalmát, rögvest napirendre kerülhetett a kodifikáció kérdése. Az Igazságügyi Minisztérium egymás után készítette el a törvénykönyveket: 1875. évi XXXVII. tc. a kereskedelmi törvény, 1876. évi XXVII. tc. a váltó-törvényről, 1878. évi V. tc. a magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről, 1879. évi XL. tc. a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról, 1881. évi XVII. tc. a csődtörvényről, 1896. évi XXXIII. tc. a bűnvádi perrendtartásról, 1911. évi I. tc. a polgári perrendtartásról. A magánjog terén pedig kódex-tervezetek készültek, melyeket 1900-ban, 1913-ban és 1928-ban tettek közzé.

Irodalom:

BALOGH Judit: *Az osztrák magánjog hatása a magyarországi kodifikációra a XIX. században*. In: Publ. Univ. Miskol. Sect. Jur. Et pol. Tomus 14. 1997.

BALOGH Judit: *A magánjogi kodifikáció kérdése a Joftudományi Közlöny hasábjain. 1866-1900.* In: SZABÓ Béla – SÁRY Pál: (szerk.): *„Dum spiro doceo:" Huszti Vilmos 85. születésnapjára.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2000.

BALOGH Judit: *A kodifikáció fogalmi megközelítései az európai jogtudományban*. In: BALOGH Judit - KONCZ Ibolya Katalin - SZABÓ István - TÓTH J. Zoltán (szerk.): *65. Studia in honorem István Stipta*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017.

BENTHAM, Jeremy: *Az ál-okoskodási módok törvényhozási kérdésekben.* Pest, Beimel József, 1842.

BENTHAM, Jeremy: *A Polgári és büntető törvénykezési értekezések.* Kolozsvár, Tilsch, 1842-1844.

DRINÓCZI Tímea – PETRÉTEI József: *Jogalkotástan.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004.

FAYER László: *Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896-1902. I-IV. k.

HOMOKY NAGY Mária: *A magyar magánjogi kodifikáció első lépései*. In: Szabó András Emlékkönyv. Szeged, 1998.

HOMOKI NAGY Mária: *Kodifikáció vagy reformkísérlet. 1791: 67. tc. és az 1827: 8. tc. gyakorlati megvalósulása.* In: Győri tanulmányok. Győr, 1998.

HOMOKI NAGY Mária: *Kísérlet a magánjog kodifikációjára a 18-19. században Magyarországon.* In: Studia Caroliensia. 2001.

HOMOKI NAGY Mária: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században.* In: Jogtörténeti Szemle, 2004/1.

HOMOKI NAGY Mária: *Deák és a reformkor magánjogi törvénytervezetei*. In: BALOGH Elemér, SARANYAI Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon.* . Szeged, 2005.

KAMPIS Gyögy: *Kodifikáció: elmélet és gyakorlat*. Budapest, Unió Kiadó, 1995.
KUN László: *A magyar igazságügyi kormányzat Horvát Boldizsártól Pauler Tivadarig.* Budapest, Kocsi Nyomda, 1880.
LŐW Tóbiás (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878: 5. tcz.) és teljes anyaggyüjteménye.* Budapest, Pesti könyvnyomda-részvény-társaság, 1880.
LÁNYI Bertalan: *A kodifikáció szervezete* In: *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére (1865-1915).* Budapest, Franklin Nyomda, 1915.
ÖKRÖSS Bálint: *Codificatio.* In: Jogtudományi Közlöny, 1866-1867.
RÁCZ Lajos (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi: tanulmányok az OPTK és a BGB évfordulói alkalmából.* Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2011.
SZALAY László: *Codificatio.* In: Budapesti Szemle, 1840/1.
VARGA Csaba: A *kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.

Szokásjog

Kezdetleges társadalmakban az emberi cselekvés egyetlen korlátja a **szokásjog**, – ezért ez a jog első formája – amely egyrészt a mások cselekvéseihez való önkéntelen alkalmazkodás folytán, másrészt az erősebbtől vagy valamilyen képzelt hatalomtól való félelem következtében alakult ki. Ahhoz, hogy egy szervezett közösség a legfontosabb szükségleteit felismerje, és azokat határozott parancsban vagy tilalmakban kifejezze, már nagyobb fejlettség és az irányító-vezető szerveknek az elkülönülése szükséges. Amíg ez nem következik be, addig a törzs, a nemzetség tagjai létfeltételeit csak esetenként, egyenként ismeri fel, éspedig oly módon, hogy ha valamely területen veszélyeztetik, igyekszik azt elhárítani. Amennyiben a felismerés sikeresnek bizonyult, és a többiek is jónak látják, akkor igyekeznek azt követni. A szokás követéséhez nem szükséges a tudatosság, sem az, hogy az egyforma cselekvés több nemzedéken át ismétlődjön. Bizonyos idő azonban feltétlenül szükséges hozzá, mert a cselekvésnek annyiszor kell megismétlődnie, míg az a vélemény ki nem alakul, hogy az a magatartás helyes, tehát máskor is követendő. Az így kialakult megszokások az emberek lelki életére gyakorolt hatása miatt is követésre találnak, hiszen lassan, szinte észrevétlenül fejlődő, tradicionális társadalmakban általános az idegenkedés a tényleges gyakorlattal való szembehelyezkedéstől.

Elméletileg minden **szokásból** valamilyen szabály vonható le, hiszen bizonyos szabályszerűség logikusan következik belőle. A szokásnak szabályként való elismerése azonban csak akkor következik be, ha annak tudatos alkalmazását elvárják, és a vele szembe helyezkedőket pedig megbüntetik. Így már az államalapítás előtt is a magyarság nemzetségi társadalmában kialakultak az emberi életnek szinte minden területére vonatkozó olyan magatartási szabályok, amelyek megtartását a közösség elvárta, és ha azokat valaki megszegte, vele szemben súlyos szankciókat alkalmaztak.

Az államalapítás és a törvényhozás technikájának kialakulása után sem vesztette el a jelentőségét a szokásjog. Továbbra is univerzális jogforrás maradt. A könyvnyomtatás feltalálásáig a királyi dekrétumoknak is maradandó érvényt csak az országos szokás adott. A középkorban a magyar jog tételeinek összességét országos szokásnak nevezték.

A szokásjog kialakulásának a legfontosabb területévé azonban most már a bíróság vált. A **bíróság előtt** két féle módon jöhetett létre a szokásjog:

1. Deklaratív módon: A szokásjogban a szokást respektálják, amely ismétlődő, önkéntes magatartás. Először a kötelező erő tudta nélkül, pusztán a meglévő példákhoz való önkéntes alkalmazkodásból alakul ki. Ekkor még azért követik, mert az emberek többsége idegenkedik a tényleges gyakorlattal való szembehelyezkedéstől, illetve az a vélemény alakul ki a köztudatban, hogy valamilyen cselekvési mód tekintetében ez a helyes magatartás. Minden

szokásból valamilyen szabály vonható le, bizonyos szabályszerűség logikailag következik. Ez a szabály pedig akkor válik szokásjoggá, ha az államhatalom a polgáraitól a tudatos alkalmazását várja el és kényszerítő eszközzel (szankció) kötelezővé teszi. Amikor a bíróság egy adott közösségen belül kialakult szokást ismer el azzal, hogy a vele szembe fordulókat szankcionálja. A bírói ítélet egymagában még nem hozott létre szokásjogot. Ehhez szükséges az is, hogy ez az elv állandósuljon a bírói gyakorlatban. Az államhatalom ilyen módon elismeri a szokásjogot.

2. Konstitutív módon: A bíróság az eléje vitt konkrét esetben jogszabály hiányában is köteles dönteni. Ilyenkor a hazai jog szellemében, analóg jogtételekkel, törvénytervezeteket, külföldi törvényeket és a jogtudományt segítségül hívva hozza meg az ítéletét. A konstitutív szokásjogi szabály két féle irányban hozhat változást:

a. Szükségképpeni, vagy rendes jogalkotás, amikor azért kell a bírónak új jogszabályt alkotni, mert az eléje kerülő jogeset új. Addig ilyen kérdés nem került a bíróság elé.

b. A bíró így addig nem védett érdekekre is kiterjesztheti a jogvédelmet (például a személyiségi jogok védelme). Az esetleges vagy rendkívüli szokásjogi jogalkotás, amikor az új szokásjog azért jött létre, mert a bíróság a megváltozott körülmények miatt másként kezdi magyarázni a törvényt, vagy a korábbi szokásjogot. Például a házasságon kívül született ún. "*törvénytelen gyermek*" esetében.

Bírói jogalkotás fokozatai:

1. **Kiegészítő jogalkotás**, amikor egy keretszabály rendelkezését alkalmazza más esetekre is (például: szerződések szabályai, ági öröklés, köteles rész stb.).
2. **Helyesbítő bírói jogalkalmazásra** akkor kerül sor, ha a bíró nem talál megfelelő helyes jogszabályt. Leggyakoribb eszköze az analógia alkalmazása (például a törvénytelen gyermek öröklési jogának elismerése. A Kúria 79. számú Teljes Ülési Határozata).

A **szokásjog keletkezési módjai** között tehát különös jelentősége van a bírói gyakorlatnak. A jog tényleges érvényesülése egyébként is a jogalkalmazók ítéleteiből áll. Tulajdonképpen már az is jogalkotásnak számít, ha a bíró egy absztrakt jogszabályt egy konkrét jogesetre alkalmaz. A jog konkretizálása a jognak továbbképzését jelenti. Az ítélet célja ugyan a per eldöntése, de a hatása tovább terjed. Minden ítélet tulajdonképpen egy elvont jogszabály, egy jogtétel megfogalmazását jelentette, mely a jogrendszer részévé válik. A bírói jogalkotás ennél természetesen konkrétabb formában történik.

A XIX. században a szokásjog több jogág területében is vesztett a pozícióiból (a büntetőjogban ekkoriban vált általánossá a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve), de a magánjogban továbbra is uralkodó szerepet töltött be. Hiszen ennek a jogágnak a szabályait alakítja ki leginkább a mindennapi élet gyakorlata. **Szladits Károly** véleménye szerint az ideális magánjog egytized része a törvényekbe foglalt jog, a többi kilenctized a hozzátapadó esetjog, melyet a bírónak kell felszínre hoznia az élet tengerének mélyéről.

Szladits a korallszigetek képződéseihez hasonlította a szokásjog fejlődését. Szerinte egészen lassan szinte észrevétlenül tapadnak az egyes részek az anyatestben. Nem véletlen, hogy a szokásjogra vonatkozó jogelvek Werbőczy kora óta nem változtak.

Werbőczy jórészt kánonjogi ismeretei alapján a **szokásjog érvényességéhez** három kelléket tartott feltétlenül szükségesnek. Eszerint a szokásjognak:

1. **Okszerűnek**, racionálisnak kell lennie. Ugyanis a közjó elérését kell szolgálnia. A köztudat szerint helyesnek kell lennie, és meg kell felelnie a jogérzetnek. Nagyjából egyöntetűnek kell lennie. A magyar jogi felfogás nem ismerte el a törvénytelen intézkedések és alkotmányellenes rendeletek szokásjog-keletkeztető hatását: "*Hogy ismételt sérelmekből törvénytelen és igazságot gázoló tettekből, törvényszerű szokás támadjon, ez valóban veszedelmes állítás volna, mely a törvények tekintetét egészen megszüntetné, a közigazságot végtelenül megzavarná, az országot felforgatná.*"

2. **Kellő időn át kell tartania** (legalább 10 év). Kivételesen egyetlen gyakorlással is keletkezhet. Werbőczy a kánonjog alapján ugyanolyan határidőt akart megszabni, mint az elévülésre. (Ez hibás megközelítés volt, mert az elévülés nem a jogszabályok megállapítására, hanem az alanyi jogok fenntartására és megszűnésére vonatkozik.)

3. **Ismétlődőnek** kell lennie. Állandóan a megvalósulás állapotában kell lennie (Hármaskönyv II. rész. 6. cikk. 11.§.).

A korabeli jogtudomány szerint a szokásjog azonban sem a természetes emberi, sem az isteni joggal nem ellenkezhet. (Lásd: A Corpus Juris Hungarici 1584-es kiadásának Mosóczy Zakariás által írt jegyzetét és az 1723. évi XV. tc. 1. §-át.)

Werbőczy szerint a szokásjog a hazai jogban a **törvényhez képest** lehet: törvényrontó, törvénypótló, törvénymagyarázó (Hármaskönyv Prologus Titulus 11., 3, 4, 5. §-ok, Titulus 13. 2. §., Titulus 10. 1.§., Titulus 13. 20.§.). A „*lex posteior derogat priori*" elv tehát itt is érvényes.

1. **Törvényrontó** szokásjog. A szokásjog a megváltozott viszonyoknál fogva az alkalmatlan, vagy károssá vált törvényekkel szemben érvényesülhet. Igen nyomatékos ok szükséges hozzá: A „*ratio legis*" megszűnte és emberemlékezetet meghaladó idő (Hármaskönyv Előbeszéd 10. szakasz 6.§) (például az 1438. évi LXV. tc.-et a Magyar Királyi Kúria 1896-ban hozott 63. sz. Polgári Teljes Ülése). A szokásjog törvényrontó hatálya két irányban szokott érvényesülni:

a) Pozitív irányban, amikor olyan szokásjog alakul ki, amely a régebbi törvény rendelkezéseivel ellenkezik.
b) Negatív irányban, amikor a szokásjog a törvény mellőzésében nyilvánul meg.

A Hármaskönyv előírása szerint a bírónak igazságot kell szolgáltatnia. A bíró nem arra tesz esküt, hogy a törvény betűjéhez ragaszkodik, hanem arra, hogy lelkiismerete szerint igazságot szolgáltasson. Az 1723. évi XV. és 1791. évi XII. tc. is hasonló állapotot képviselt. A tudatosan jogellenes cselekvés, a fizikai erőszakra támaszkodó jogsértés, bármilyen hosszú ideig is tartott – ahogy azt Deák Ferenc is kifejtette – jogot soha nem teremtett. A szokásjog derogáló hatását mutatja például az ingatlanok szerzéséből az idegeneket kizáró 1715. évi XXIII. tc., melyet a gyakorlat átalakított. Ide sorolható még az is, hogy a törvények közül jó néhány nem került be a Corpus Juris Hungarici-ba és így az nem is érvényesült.

1. **Törvénypótló** szokásjog. A joghézagokat tölti ki.

2. **Törvénymagyarázó** szokásjog. Akkor keletkezik, ha a törvény több lehetséges értelmezése közül a szokásjog által kialakított vált általánossá.

Mivel a szokásjog ugyanolyan jogforrás, mint a törvény, ezért a **perben bizonyítani** nem kell. Azt a jogot alkalmazó bírónak ismernie kell, még akkor is, ha a felek nem hivatkoznak rá. Ez természetesen csak az országos, és nem a partikuláris szokásjogra vonatkozik. A helyi különböző szokásjogi variánsokat a bírónak nem kell ismernie.

A szokásjog állami elismerésének, illetve a törvényhez (rendelethez) való viszonya mindig az adott politikai rendszertől függött. Az azonban általános törvényszerűségként mindig érvényesült, hogy a szokásjog keletkezését semmilyen törvényes tilalom nem tudta megakadályozni. A szokásjog még a törvényrontó erejét tagadó törvényt is lerontja. (Ezt az elméleti tételt Werbőczy óta ismerte a magyar jogtudomány is. Ilyenkor ugyanis a szokásjog illegitim úton jön létre. Az állam bármilyen paragrafust készíthet, de arra nincsen hatalma, hogy bármilyen jogot érvényesítsen. Minden ilyenfajta kísérlet csak pillanatnyi eredményeket hozhat, hosszú távúakat nem. Ezért a szokásjogról rendelkező jogszabályok sokat elárulnak a jogalkotónak a társadalom önszerveződéséről kialakított véleményéről is.

Az **országos szokásjog** hatálya az egész ország területére kiterjedt. A **helyi szokásjog**, amely az egyes vidékeken (pl. hegyközség), vagy az azonos foglalkozást űzőkre (pl. tőzsdei alkuszok) terjedt ki.

Különböző korszakok és politikai rendszerek, eszmék képviselői eltérően nyilatkoznak a szokásjogról. A szokásjog problémája a **glosszátoroknál** jelent meg.

A **természetjogászok** a szokásjog érvényét részben az állami főhatalomra igyekeztek visszavezetni, részben abból a feltételezésből indultak ki, hogy az emberi életviszonyok minden területét szabályozó törvénykönyvet kell alkotni. Ezért a szokásjogot fölöslegesnek tartották. A szokásjog ellen nyilatkozott Montesquieu a *Törvények szelleme* (1748) című művében, és Rousseau: a *Társadalmi szerződés* (1762) című munkájában.

A **francia forradalom** vezetői megpróbálták *„betiltani”* a szokásjogot. Robespierre az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben kijelentette: „*Azt a szót, hogy bírói jogfejlesztés, ki kell törölnünk a nyelvünkből*.”

Hasonló szellemben gondolkodott **II. József** is a szokásjogról (Lásd: 1786. évi törvényének a 26. §-át.). Az új szokásjog készítőit külön büntetni rendelte. Felvilágosult despota uralkodóként **Nagy Frigyes** is a törvényhozó mindenhatóságában hitt. Ezért meg akarta szüntetni a bírói jogalkalmazói jogot és a jogtudományt is. Szerinte a porosz Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (ALR) életbelépése után a „*jogászok nagy része haszontalanná és feleslegessé válik*”. Az ALR (Bevezetés, 3, 4, 60. §) csak az általa nem rendezett esetekre engedte meg a szokásjogot. A törvénnyel ellentétes szokásjog tehát kizárt.

Napóleon a Code Civilben egy egységes zárt rendszert akart alkotni, és ezért megfenyegette a jogászokat, hogy kivágja a nyelvüket, ha a törvénykönyvét értelmezni merészelik.

Az **Osztrák Polgári Törvénykönyv** szerint a szokásjog nem jogforrás. (10.§). A szokást csak akkor lehet figyelembe venni, ha valamelyik törvény arra kifejezetten hivatkozik. Kétes esetben, ha a bíró sem a törvény, sem az analógia módszerével nem tudja a jogesetet megoldani, akkor a természetjogi elvek szerint kell határozni. A jogtudomány sokat vitatkozott arról, hogy mit kell ez alatt érteni.

A magyar jogtudományában a szokásjog teljes mérvű elismertséget az 1850-es évektől, a **történeti jogi iskola** uralkodóvá válásával szerzett. Németországban a történeti iskola akkor érte el a sikerei tetőpontját, Magyarországon pedig ekkoriban az osztrák jog kényszerű recepciójával szembeni ellenállást segítette. Az idegen jog kényszerű térfoglalásával szemben Savigny elméletére hivatkoztak. A nacionalizmus és romantika korának felfogása szerint a jog történetileg, organikus módon fejlődik. Herder nyomán meghirdette a romantika korának sajátos elméletét – „*népszellem*” („*Volksgeist”*) gondolatát. A gazdasági jogi és kulturális hagyományokat kell figyelembe venni. A jogot nem lehet teljesen önkényesen alakítani. Figyelembe kell venni annak történeti kötöttségeit, a nemzeti sajátosságokat, gazdasági, társadalmi, politikai kulturális stb. viszonyait. Savigny szerint a jognak nincs létezése önmagában, „*lényege sokkal inkább az emberek élete maga egy különös oldalról nézve*”. A “*népszellemből*” származó jogi meggyőződés két formában jelent meg: törvény és szokásjog formájában. Az előbbi esetében a népképviselet, az utóbbinál pedig a nép cselekményei közvetlenül juttatják kifejezésre a nép jogi meggyőződését. A két jogforrás elvileg teljesen egyenrangú, sőt a szokásjog fölényben van a törvénnyel szemben, mint a nép közmeggyőződésének eredeti és közvetlen megnyilvánulása. A jogtudósnak és a bírónak a feladata mindennek a felismerése és a következtetések levonása.

A szokásjognak a fentiekben vázolt elmélete fokozatosan teret hódított magának a magyar magánjogban. Az 1869. évi IV. tc. 19.§-a kifejezetten elismerte a szokásjog jogforrási erejét. A Kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. tc. 1. §.) ugyan némi törvényhozói nagyzolással azt nyilatkozta ki, hogy a törvénnyel ellenkező szokásjog nem érvényesülhet. A valóság azonban erre alaposan rácáfolt. Polgári Törvénykönyv hiányában a magyar magánjog jelentős része az Ideiglenes Törvénykezési Szabályoktól (1861) kezdődően szokásjogi szabályokból állt. Ezt a helyzetet a különböző polgári törvénykönyv-tervezetek is elismerték. Az 1928-as Magyar Magánjog Törvényjavaslatok 6.§-a a svájci polgári törvénykönyv alapján kifejezetten kijelentette: „*oly kérdésben, melyet törvény nem rendez, a bíróság a hazai jog szellemének a jog általános elveinek és a tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz*.”

A büntetőjog és a közigazgatási jog területén pedig a törvénymagyarázó szokásjogot alkalmazták.

Irodalom:

BATÓ Szilvia: *„... a bírói önkény, vagy is a szokás ..." - Jogtörténeti megjegyzések a szokásjog büntetőjogi értelmezéséhez.* In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 2018.
BÉLI Gábor: *Városi szokásjog az ars notaria alapján.* Pécs, Publikon, 2014.
BÓNIS György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. Kolozsvár, Nagy Nyomda,1942.
HEVESI Illés: *A jogalkotó judikatura és a felek.* Budapest, Franklin Nyomda, 1907.
KÉRÉSZY Zoltán: *A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi irodalomban*. Szeged, Ferenc József Egyetemi Baráti Egyesület, 1935.
KISS Géza: A *jogalkalmazás módszeréről*: *dogmatörténeti és kritikai tanulmány a magánjog köréből*. Budapest, Athenaeum, 1909.
MARKÓ Jenő: *A jogalkalmazás tudományának alapjai.* Budapest, Magyar Jogászegylet, 1936.
NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I-II*. Szekszárd, Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. PTE KPVK, 2016.
PARASZKAY Gyula: *A bírói gyakorlat mint jogforrás.* Miskolc, Standhaft Nyomda, 1929.
PESCHKA Vilmos: *A többértelmű szokásjog*. In: NÉMETH János és VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Beck Salamon születésének 100. évfordulójára, 1885-1985*. Budapest, ELTE: Budapesti Ügyvédi Kamara, 1985.
PIKLER Kornél: *A szokásjog, különös tekintettel a törvényességre.* Budapest, Kandidátusi értekezés, 1983.
SCHOLTZ Kornél: *Gondolatok az elsődleges és a másodlagos jogforrások megkülönböztetésével kapcsolatban.* In: Jogtudományi Közlöny, 1948.
SCHOLTZ Kornél: *A szokásjog sokértelműsége.* In: Gazdasági jog, 1940/1.
SCHULTHEISZ Emil: *Adalékok a szokásjog monográfiájához*. Budapest, Schultheisz Nyomda, 1923.
SCHWARZ Gusztáv: *Szokásjog és törvényjog.* In: Jogállam 1907/2.
SOMLÓ Bódog: *A szokásjog.* In: *Emlékkönyv Farkas Lajos tanárságának negyvenötödik éve alkalmából.* Kolozsvár, Hornyánszky Nyomda, 1912.
SZÁSZY SCHWARCZ Gusztáv: *Szokásjog és törvényjog.* In: Jogállam, 1907.
Szladits Károly: *Szokásjog és kódex*. In: Emlékkönyv Meszlény Artur születésének 60. évfordulójára. Budapest, Politzer, 1936.
SZLADITS Károly: *Jogszabály és bírói ítélet.* In: Jogtudományi Közlöny, 1933.
TIHANYI Lajos: *Szokásjogunk, a magánjogi törvénykönyv javaslata és a magyar közjog*. Bp., é. n.
VADAS György: *Irányított szokásjog.* In: Városi Szemle, 1947/7-8.
VILLÁNYI (FÜRST) László: A *szokásjog módszertanáról.* In: *Emlékkönyv Szladits Károly tanári működésének harmincadik évfordulójára.* Budapest, Grill Károly, 1938.
ZACHÁR Gyula: *Szokásjogunk néhány sajátos tulajdonságáról*. In: *Emlékkönyv Grosschmid Béni jogtanári működésének harminczadik évfordulójára: 1882-1912* . Budapest, Rényi, 1912.

Döntvény

A bíróságok elsősorban konfliktusmegoldó funkciót látnak el, de már **Werbőczy István** is megfogalmazta (Hármaskönyv II. rész 6. cikk), hogy az **ország nagybíróinak** nemcsak jogalkalmazó, hanem jogalkotó hatalma is volt. Az ország nagybírói: a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a személynök, akiknek az eljárását a többi bíróság zsinórmértékként követte.

Ítéleteik ezért sokkal nagyobb jelentőségűek voltak, mint amit egy közönséges bírói ítéletnek tulajdonítanak. Az alsóbb bíróságok több okból is alkalmazkodtak hozzájuk:

1. A fellebbvitel esetén úgyis a felsőbb bíróságok álláspontja érvényesül.
2. A bíróságok precíz jogszabályokra csak ritkán és igen szűk körben támaszkodhattak.
3. A jogkereső közönség is természetesnek tartotta, hogy azok a jogelvek, amelyek a legfelsőbb fórum által eldöntött perekben érvényesültek, továbbra is alkalmazásra kerülnek. Így lettek az ország nagybíráinak ítéletei előbb irányadó precedensekké, később pedig, amikor a jogi közmeggyőződés részévé váltak, szokásjoggá.

Werbőczy is a Hármaskönyvben (II. rész 6. cikk. 11.§.) is leírta: „*A mi hazai szokásjogunk az ország nagybíráinak ismételt, sőt több ízben egy és ugyanazon renddel, módon és eljárással hozott és alkotott s törvényes végrehajtással is megerősített ítéleteiből és ítélőleveleiből származott.*”.

Az 1723. évi XXIV-XXVI. tc.-kek által a Királyi Kúria (Hétszemélyes Tábla és Királyi Tábla) alkalmilag összehívott, különféle hatásköri ülésszakokat tartó középkori oktavális fórumokból rendszeresen ítélkező és állandósult hatáskörű felsőbírósággá vált, melynek székhelye is az ország középpontjába, Pestre került. Illetékessége kiterjedt az egész országra, Horvát-Szlavónországgal együtt. A magyar bírói jogalkalmazói szokásjog azonban továbbra is jelentősen eltért az angol **common law**-tól. A magyar bíró ugyanis nem korábbi precedensekre, nem esetről-esetre utalt vissza, hanem a bírósági gyakorlatban kialakult tendenciákra. (Többek között azért is, mert a korábbi ítéletek Magyarországon nem voltak olyan alaposan nyilvántartva és rendszerezve, mint Angliában.)

A **Királyi Kúria** működése során gazdag döntvényjogot teremtett. Ezért utasította Mária Terézia 1768. november 14-i leiratával a Kúria három bíráját arra, hogy rövid indokolással együtt gyűjtsék ezeket össze. Ezzel is segítsék kitölteni a törvények hiányosságait és elősegítsék az egységes ítélkezési gyakorlatot. Az így összeállított gyűjtemény **Planum Tabulare** címen készült el.

A döntvényjognak ez a rendszere csak akkor megfelelő, ha az ítéleteket folyamatosan és rendszeresen feldolgozzák és közzéteszik. Ezért adták ki 1769-től 1822-ig született döntvényeket, kezdetben magánosok, majd 1848-ig a Kúria. Az 1836. évi XVI. tc. alapján az ítéletekhez **indoklást** kellett fűzni.

A szabadságharc leverése után egészen 1861-ig a Habsburg abszolutizmus központosító törekvéseinek megfelelően valamennyi polgári és büntető ügyre nézve a Bécsben székelő legfőbb törvényszék és semmítőszék képezte a legfőbb bírói hatóságot.

Az 1861-ben újra visszaállított Kúria gondoskodott a megint csak a döntvények kiadásáról. 1863 után különböző jogi szaklapok folytatták a bírósági határozatok közlését. Például a Törvényszéki Csarnok, Jogtudományi Közlöny, Magyar Jogász, Magyar Themis, Magyar Igazságügy című lapokban. 1881 után több kiadó is foglalkozott a bírósági döntvények kiadásával, például Grill-féle döntvénytár, illetve a Grecsák Károly, Szladits Károly, Térfy Gyula stb. által szerkesztett döntvénytár.

Az abban foglaltaktól azt várták, hogy a bíróságok számára “*zsinórmértékül*” szolgáljanak. Ezután 1848-ig törvényszakaszonként jelentek meg nyomtatásban a legfontosabb döntvények, 1841-től a váltófeltörvényszék ítéletei is.

Frank Ignác (1788-1850) szerint: „*A Kúria végzéseit, annál inkább a megszokott, többször megismételt végzéseket nemcsak a perlekedő felek, de mások is megtudják. Megfejtve lévén a kérdés, lassan előbbi vitatkozások megszűnnek. Elkövetkezhet idővel a vélemények megegyezése. Ügyét intézve minden ember a közvéleményt követi. Ebből szokás támad, melynek ugyanolyan ereje van, mint a törvénynek. Röviden a Curia egyenlő ítéleteiből szokás támadhat.*”

A **döntvények kötelező erejének** az összes bíráságokra való kiterjesztésével a Királyi Kúria a jogalkotáshoz fogalmilag igen közelálló jogot kapott.

A magyar bíróságoknak **1867** után óriási feladatokkal kellett megküzdeniük. Törvény, törvénykönyv és kezdetben még a jogtudomány útmutatásai nélkül rendkívül rohamos társadalmi átalakulás közepette kellett megküzdeniük a mindennapi élet ezer kérdéseivel. Ehhez hasonlót Európa egyetlen országában sem találhatunk. Az egységes bírói gyakorlat megtartásához azonban szükség volt a döntvényjog szabályozására. Porosz mintára alakították ki azt az elvet, hogy a felsőbíróság teljes ülésén hozott elvi megállapodások az illető bíróságot az ügyek eldöntésében mindaddig kötelezik, míg azt egy újabb elvi megállapodás meg nem változtatja.

A **döntvény** tehát csak az azt megállapító legfelsőbb bíróság ítélő tanácsaira lett kötelező, az alsófokú bíróságokra formai kötelező erővel nem bírtak. Konkrét jogszabály ugyanis nem mondta ki, hogy a teljes ülés elvi megállapodásait az alsóbíróságok is kötelesek alkalmazni. Ellenkezőleg a megállapodásokat csak a Kúria előtt elintézésre váró ügyekre tartották kötelezőnek. Ezt az értelmezést támogatta a törvény által használt "*megállapodás*" elnevezés is, mert megállapodni annyit jelent, mint előre elhatározni, hogy saját cselekvésünkben milyen irányt fogunk követni. A bírák hivatalbeli kötelessége volt a döntvények megismerése, de hogy követte-e vagy sem, az attól függött, hogy egyetértett-e vele vagy sem. Az más kérdés, hogy ha egy alsóbbfokú bíróság nem követte a kúriai döntvényt, akkor is a perorvoslat révén a jogerős ítéletet a Kúria hozta.

Irodalom:

BÓDINÉ BELIZNAY Kinga: *A Kuria döntvényalkotási joga*. In: Jogtörténeti Szemle, 2012/2.

DOBI Imre: *A magyar döntvényjog fejlődéséről*. In: *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny 50 éves fennállásának emlékére*, 1865-1915. Budapest, Franklin Társulat, 1916.

GRECSÁK Károly (szerk.): *Új döntvénytár: a Magy. Kir. Curia, királyi itélőtáblák, nemkülönben más legfelsőbb fokú itélőhatóságok elvi jelentőségű határozatai.* Budapest, Grill, 1911-1916.

KALLÓS Lajos: *Néhány lap az élet jogirataiból: a Magyarországi Főtörvényszék ítéleteinek alapján, tekintettel a jelen idő viszonyaira*. Pest, Eisenfels Nyomda, 1848.

KALLÓS Lajos: *Magyarországi főtörvényszék ítéleteinek gyűjteménye a mostani időig: a különböző tárgyak szerint rendezve s a bennök kifejtett jogelveket ismertetve.* Debrecen, Telegdi, 1862.

KÓNYA István: A *döntvényjog alakulása.* In: Magyar Jog, 1997/5.

MOLNÁR István: *Sententiae excelsae Curiae Regiae intra annum 1769, ... et ... 1823 ... inclusive latae* ... Pestini, Ludovici Landerer, 1823-1824.

NAGY Ferenc: *A curiai döntvények kötelező ereje.* In: Jogtudományi Közlöny, 1895/9.

OLCHVÁRY Zoltán: *A bírói jogalkotás határai.* In: Jogtudományi Közlöny, 1931/8.

Planum tabulare, sive decisiones curiales, per excelsam deputationem a piae memoriae imperatrice et regina Hungariae diva Maria Theresia eatenus ordinatam, collectae et in ordinem redactae anno 1769: nunc ver in usum illorum qui manuscript carent ... typis datae. Posonii, Sumptibus & Typ. Weber, 1800

SZENICZEY Gusztáv (szerk.): *Váltó ügyekben a tek. kir. váltófeltörvényszék és a főméltóságu hétszemélyes-tábla által az 1841-ik évtől egész az 1862-ik évi május végeig megállapitott elvek' s ezen elveket tárgyazó határozatok' gyűjteménye*. Pest, Lauffer és Stolp, 1862.

SZENICZEY Gusztáv: *Váltó- és csőd-ügyekben a ... Váltó-Feltörvényszék és a ... Hétszemélyes Tábla által az 1865. évben megállapított elvek s ... határozatok gyűjteménye: segéd kézi könyv váltótörvényszéki hivatalnokok, csődbírák, ... ügyvédek számára*. Pest, Bartalits Nyomda, 1866.

SZEREMLEY Lajos: *Törvény és döntvény*. In: Jogtudományi közlöny, 1871/15.

TÓTH György: *A döntvény-jog*. Kolozsvár, Gombos Nyomda, 1909.
VÁGI József: *Jogforrás-e a döntvény*? In: Polgári Jog, 1931/7.
VARGA Csaba: A *bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
VAVRIK Béla (főszerk.): *Grill-féle döntvénytár*. Budapest, Grill, 1904-1928.
TÉRFY Gyula (szerk.): *A Grill féle új Döntvénytár*. Budapest, Grill, 1926-1943.
VÉCSEY Tamás: *Döntvényjog*. In: Magyar Themis, 1878/5.
VISEGRÁDY Antal: *A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.
WENZEL Gusztáv: *Visszapillantás az előbbi magyar királyi Curiának 1742-1769-iki működésére*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875.

Szokásjogi gyűjtemények

A Hármaskönyv (Tripartitum)

Werbőczy István Hármaskönyvének keletkezése a szokásjog és a törvény küzdelmére vezethető vissza. Werbőczy koráig az erősen központosított bírósági szervezet által kifejlesztett szokásjog a gyakorlatban tanult jogtudósok révén kellően ismert és működőképes volt. A szokásjog elleni első támadások az egyetemeken tanult kánonjogászok és római jogászok részéről történtek. A kánonisták az egyház egyetemes törvényhozását hirdették, a római jog középkori hivatalos művelői pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar szokásjog eltér a római jogtól, és az uralkodó törvényeitől várták ennek orvoslását. Luxemburgi Zsigmond uralkodása idejétől kezdődően a törvényhozás megpróbált erőteljesebben beleszólni a társadalom irányításába, fokozatosan jelentek meg a törvények a szokásjog visszaszorítása érdekében, de azoknak sem a megszövegezése, sem a végrehajtása nem volt eléggé következetes, ezért nem érte el a kívánt hatást, viszont a jogéletben bizonytalanságokat okozott. Mátyás már örök érvényű törvényalkotásra tett kísérletet (*Decretum majus*), mint Jusztiniánusz császár. II. Ulászló azonban már 1492-ben hatályon kívül helyezte elődje „*káros*" újításait. Az ekkor született törvények azonban rengeteg ellentmondást tartalmaztak.

Az újkor hajnalán sem a még egyeduralkodó szokásjog, sem a vele eredménytelenül küzdő, de kezdetleges törvényhozás nem tudott már megfelelni a gazdasági, társadalmi és politikai kívánalmaknak. A több évszázada felhalmozódott jogtudomány-tömeg áttekinthetetlenné vált. A bíróságok előtt a felek sokszor teljesen eltérő jogszabályokra hivatkoztak, ami zavarokat idézett elő az igazságszolgáltatás menetében. Mindezt tetézték azok az anarchikus közállapotok, amelyek Mátyás halála után egyre inkább elhatalmasodtak az országban.

Ezért először az 1498. évi VI. tc. majd az 1500. évi X. tc. is arról rendelkezett, hogy az ország szokásjogát, amelyre az ítélkezés során hivatkozni szoktak, össze kell írni. Ezek a munkák azonban csak valamilyen döntvénygyűjtemények lettek volna (egy ilyen, fenn is maradt ebből a korból, Kovachich József Miklós fedezte fel és tette közzé), de a kívánt eredményre nem vezettek.

Végül a király **Werbőczy Istvánt** bízta meg a jogszabályok összegyűjtésével, aki a megyék és a különböző bíróságok anyagának átvizsgálása révén óriási anyagot gyűjtött össze. (Terjedelmében vetekszik az ALR 17000 paragrafusával.) Feladata ugyan nem kodifikáció, vagyis egy új jog alkotása volt, hanem a régi jogszabályok: törvények, privilégiumok, statútumok, de különösen a szokásjog rendszerezése, de bizonyos mértékig modernizálta is ezeket a szabályokat.

Az elkészült munkát az 1514. évi országgyűlés elé terjesztette *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* (Nemes Magyarország szokásjogának

Hármaskönyve) címmel. Az országgyűlés bizottsága és plénuma is elfogadta, II. Ulászló király jóváhagyta és egy privilégiumlevélbe foglalta, majd megígérte, hogy titkos pecsétjével ellátva az ország megyéinek megküldi. Ígéretét azonban nem tartotta meg, ezzel a szentesítés folyamata megszakadt. Werbőczy hatalmas alkotásainak fennmaradása érdekében egészen modern utat választott. 1517-ben Bécsben kinyomtattatta munkáját és szétküldte a megyéknek, ahol a bíróságok más jogszabálygyűjtemény hiányában egyre nagyobb mértékben alkalmazni kezdték. Így szokásjogi úton vált a magyar jog részévé. Erdélyben azonban törvénybe iktatták. Több erdélyi fejedelem is esküje által erősítette meg. A **Diploma Leopoldinum** (1691) 3. pontja is Erdélyország törvényeként említette a Hármaskönyvet.

Népszerűségére jellemző, hogy a XVI. században 11, a XVII. században 14, a XVIII. században 15, a XIX. században 16 kiadást ért meg. (A Biblia után ez volt Magyarországon a legtöbb kiadásban megjelent könyv.) Az első magyar (még kivonatos) fordítást 1565-ben Weres Balázs készítette. A teljes fordítást Heltai Gáspár adta ki 1571-ben Kolozsvárott. 1574-ben horvátul, 1539-ben németül is megjelent. A Corpus Juris Hungarici-ba is bekerült (1628-tól) és mint a jogi életben a törvényeknél is fontosabb és gyakran használt jogforrást a törvénytár elejére tették. (Az erdélyi törvénygyűjteménybe, az Approbatae et Compilatae Constitutiones-be 1698-ban került be.) A XVIII. században Szegedi János cikkekre és paragrafusokra osztotta fel és kommentárt írt hozzá.

A Hármaskönyv eredetileg törvénykönyvnek készült (természetesen nem a mai értelemben vett kódexnek), azonban Werbőczynek nemcsak a kompiláció volt a célja, hanem a tanítás, az oktatás is. A kor jogi műveltségének magaslatán állva művét tudományos köntösbe öltöztette, melyhez az anyagot a római jog és a kánonjog tételeiből merítette. Különösen igaz ez az Előbeszédre, amely, mint egy tankönyv magyarázza a természetjogot, filozófiai tételeket, bibliai tanításokat stb. A későbbi részekre is jellemző a jogtételeknek, mint kérdéseknek feleleteknek a közlése. Emellett mint egy tudományos mű, nemcsak a hazai jog álláspontját, hanem eltérő nézeteket is bemutatott, például a szokásjog törvényrontó erejéről, az elévülésről szóló részeknél.

A Hármaskönyv ezért leginkább a középkori jogkönyvekhez hasonlít, melyek a legkülönbözőbb jellegű világi jogokat gyűjtötték össze, de a jogtételeket, mint szokásjogi szabályokat jelölték meg.

A Hármaskönyv szerkezetileg egy Bevezetésre vagy Előbeszédre (Prológus) és három részre tagozódott. Werbőczy minden fejezetet címekre osztott fel (összesen 272-re).

A Bevezetés vagy Előbeszéd általános fogalmakat tárgyal: A jog forrásait, az igazság, a jog, a törvény, a szokás, a kiváltság, a statútum stb. meghatározását, a jó bíró tulajdonságait, az igazságos ítélet feltételeit.

A pozitív jogot tárgyaló három rész lényegében a nemesi jogot tartalmazza. A városi, jobbágyi és partikuláris jogokat csak főbb vonásaiban ismerteti. Túlnyomóan magánjogi tartalmán felül a közjog alaptételeire, a perjogra és a büntetőjogra is kiterjed. A kor felfogása szerint ezeket nem határolta el élesen egymástól.

Az I. rész a leghosszabb, mert itt elsősorban az országos nemesi magánjogot taglalja. Itt található a 9. címében (a híres „*Primae Nonus*” -ban) a négy legfontosabb nemesi kiváltság is. A II. rész kiegészítője az elsőnek, hiszen a magánjog érvényesítésének eszközeként a peres eljárást írta le. A III. rész a partikuláris jogokról szól. Így Horvát-Szlavón-Dalmátország, Erdély jogát, a városi polgárság és a jobbágyokra vonatkozó rendelkezéseket.

A Hármaskönyv jól tükrözi a korszakváltást a törvény és szokásjog évszázados harcában. A szokásjog többé már nem egyeduralkodó jogforrás. A törvény azonos rangot kezd kivívni magának. Werbőczy bemutatja a törvény és a szokásjog viszonyát. Eszerint a szokásjog a törvényt magyarázza, a törvényt pótolja, és a törvényt le is ronthatja.

A tudatosan jogellenes cselekvés, a fizikai erőre támaszkodó jogsértés – bármilyen hosszú időn át is gyakorolták – nem hoz létre szokásjogot. Így a Habsburg uralkodók jogsértései sem alkottak szokásjogot.

A Hármaskönyv legnagyobb részét az 1848-as törvények hatályon kívül helyezték. Továbbra is érvényben maradt viszont a közszerzeményre, özvegyi öröklésre, hitbérre, gyermekek törvényességére, vélelmezett házasságra… stb. vonatkozó részek.

Irodalom:

BLAZOVICH László: *A Tripartitum forrásai.* In: Századok, 2007/4.
BÓNIS György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942.
CSEKEY István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog: a Tripartitum bibliográfiájával*. Kolozsvár, Nagy Jenő Nyomda, 1942.
FÉLEGYHÁZY József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog.* Budapest, Kapisztrán Nyomda, 1942.
FRAKNÓI Vilmos: *Werbőczi István életrajza*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899.
HAMZA Gábor: *Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege.* In: Jogtudományi Közlöny, 1993/1.
KÁLLAY István: A *Tripartitum a helyi joggyakorlatban*. In: Jogtudományi Közlöny, 1991/9-10.
MÁTHÉ Gábor: *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014.
SCHILLER Bódog: *A Hármaskönyv jogforrástana*: *a Hármaskönyv közjogának első fejezete*. Budapest, Singer és Wolfner, 1902.
SCHILLER Bódog: *A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1908/március.
VÉCSEY Tamás: *Hármaskönyvhöz, majd a törvénytárhoz csatolt volt régi jogszabályok.* Budapest, Politzer, 1903.
VITÁNYI Béla: *A Tripartitum államjoga.* Budapest, Grill, 1987.
ZLINSZKY János: *Werbőczy jogforrástana*. In: Jogtudományi Közlöny, 1993/10.

A Négyeskönyv (Quadripartitum)

A mohácsi vész után a király és az udvarhű főnemesség és főpapság egy új törvénykönyv megalkotását tűzte ki célul (1548. évi XXI. tc. I. Ferdinánd, Gregorianczy Pál zágrábi és Újlaki Ferenc győri püspök, királyi helytartó vezetésével egy bizottságot hozott létre, amelyben a személynök, az országbíróhelyettes és a királyi jogügyi igazgató mellett, Bodenarius Márton jogtudós, a római jog és kánonjog doktora is részt vett. Ők készítették el 1553-ra az ún. Négyeskönyvet (*Quadripartitum*).

Míg Werbőczyt az ország szokásjogának összegyűjtésével bízták meg, addig a Négyeskönyv szerkesztőbizottsága az érvényben lévő teljes jogot akarta összeírni, tehát nemcsak a szokásjogi, hanem a törvényekben lévő jogszabályokat is bedolgozták a munkálatba. Feldolgozták a Hármaskönyv egész anyagát, és részletszabályokkal egészítették ki. A hozzátoldások túlnyomó része olyan kérdéskörökre vonatkozott, amelyeket Werbőczy azért nem részletezett, mert nem tartotta annyira jelentősnek. Egyébként Werbőczyről rendkívül elismerőleg szóltak.

Ezután az uralkodó német tanácsosai javaslatára három, a magyar alkotmánnyal ellentétes résszel akarta kiegészíttetni a művet:

1. A királyra a törvény nem terjed ki, és a király felett senkinek sincs bíráskodási joga.
2. A király fiai nem választás, hanem öröklés útján jogosultak a magyar trónra.
3. A hadsereg felett egyedül a király bíráskodhat.

A bizottság törvényellenes kitételeket nem volt hajlandó a Négyeskönyvbe belevenni, ezért a király félretette a javaslatot. (Csak 245 évvel később, 1788-ban nyomtatták ki először Zágrábban tudományos használatra.) Egyébként csak kéziratban terjedt, már csak azért sem ártott a Hármaskönyv tekintélyének. Szokásjogi úton sem ismerték el. A bíróságok ugyan használták, egyes példányait széljegyzetekkel látták el. Szegedi János a *Tyrocinium* című művében átvett belőle néhány tételt. A jogi karon is használták oktatási segédletként.

A mű egyébként nem tért el jelentős mértékben a Hármaskönyvtől. A négy részre való felosztás is csak azt jelentette, hogy azt az anyagot, amit a Hármaskönyv az első részében tárgyalt, azt kétfelé választották. Tartalmi vonatkozásában a Négyeskönyv 389 címe közül csak 94-ben találhatunk eltérést. (Az I. rész 51, a II. rész 102, a III. rész 107 és a IV. rész 59 címből áll.) A bizottság tehát szemmel láthatóan nem tudott felülemelkedni a Hármaskönyv tekintélyén, csak némileg bővített, de nem mindenben javított változatát készítették el.

Irodalom:

BARANYAI Béla: *Vizsgálódás a Quadripartitum körül*. In: ECKHART Ferenc és DEGRÉ Alajos: (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József... tanári működésének negyvenedik évfordulójára.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
DEGRÉ Alajos: *A Négyeskönyv perjogi anyaga.* Budapest, Sárik Gyula és Géza Nyomdája, 1935.
DEGRÉ Alajos: A *Négyeskönyv büntetőjogi elvei*. Budapest, Attila Nyomda, 1936.
ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi.* In: Értekezések a társadalomtudományok köréből, 1931.
MÁTHÉ Gábor: *Quadripartitum kézirat azonosítása.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2015.
SZABÓ Béla: *A Planum Tabulare zálogjoga.* In: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis, 2006/6.
Quadripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae. Zagrabiae, Typ. Novoszel, 1798.
VICZIÁN István: *A Quadripartitum eltérései a Tripartitumtól a nemesi magánjogban*. Cegléd, Sárik Gyula és Géza Nyomdája, 1935.

A Planum Tabulare

Mária Terézia 1768. november 14-i leiratával rendelte el, hogy egy háromtagú bizottság Niczky Kristóf táblabíró vezetésével gyűjtse össze a Királyi Kúriának 1723 után született legfontosabb döntvényeit. A munkálattal 1769-re készültek el, és *Planum Tabulare sive decisiones curiales* címet adták neki. Az uralkodó nem terjesztette az országgyűlés elé (1790-ig nem is hívtak össze országgyűlést), hanem királyi rendelettel erősítette meg. Mivel a Planum Tabulare-ba foglalt elvek túlnyomó részt már az összegyűjtéskor elfogadottak voltak, a bíróságok a rendeletet mintegy gyűjtemény hitelesítéseként fogták fel, és mint szokásjogot alkalmazták. Kezdetben csak kéziratos formában tudták használni, hiszen csak 1800-ban nyomtatták ki először, mégis nagy hatást gyakorolt a bíróságok gyakorlatára. Számos tételét 1848 után is alkalmazták.

A gyűjtemény 1085 döntvénye két részre tagozódott. Az első inkább általános résznek tekinthető, és a peres eljárás fogalmait és jogintézményeit, valamint egyes büntetési nemeket tartalmazott. A második rész a különböző eljárási fajtákat, külön a Királyi Tábla, külön a kerületi táblák és a megyei törvényszékekre vonatkozóan. Meghatározta azt is, hogy mely magánjogi és büntetőjogi ügyek tartoztak az egyes bíróságok hatáskörébe. A döntvények nagyobb része tehát eljárásjogi, csak kisebb része foglalkozott az anyagi joggal. Ezen belül is jóval nagyobb mértékben tartalmazott magánjogi, mint büntetőjogi rendelkezéseket.

A döntvények – szemben az angol precedensjog rendszerével – csak azokat a részeket tartalmazták, amelyek feltétlenül szükségesek voltak az elvi kérdés eldöntése szempontjából. Kb. 10-12 sorban foglalták össze a jogeset rövid leírását és a jogtétel indokolását. Így bár a konkrét esetből indultak ki, mégis egy absztrakt szabályt alkottak. Ezzel a magyar jogfejlődés teljesen más útra lépett, mint az angliai, amely mindmáig teljes részletességgel felkutatja az összes korábbi hasonló ítéletet.

A polgári perekben való ítélkezés teljes egészében a királyi Kúria ítélkezési gyakorlatának irányításával történt, a mindenkori konkrét ügy eldöntése kapcsán. Amikor a "*Narra mihi factum, narro tibi jus*" (azaz adjál nekem esetet, adok neked jogot) – elvet alkalmazták. Míg azonban az angol precedens megmaradt mind a mai napig konkrét ítéletnek, addig nálunk már 1769-ben egy óriási horderejű változás ment végbe. A *decisiokat* és *praejudiciumokat* nem az eredeti alakjukban vagyis mint ítéleteket gyűjtötték össze és foglalták rendszerbe, hanem elhagyva a peres felek, az ügyvédek és a perben álló bírák megnevezését, a tényállás kimerítő ismertetését, a tényállásból, ítéletből és annak indoklásából csak az ügy tömör összefoglalását adó jogtételt hagyták meg. Ennek az volt az előnye, hogy az aprólékos és jelentéktelen részletek, amelyek az egyes konkrét ítéletben foglaltattak (nevek, a tényállás részletes leírása stb.) nem hatottak többé zavarólag. Ráadásul nem kellett évszázadokkal korábbra visszamenni az összes hasonló esetre hozott ítéletet felkutatni, és belőlük elvi következtetést levonni. Ezt a munkát a bizottság, illetve a munkálatokat felülvizsgáló hétszemélyes és királyi tábla közös ülése elvégezte. Ez a módszer természetesen csak akkor megfelelő, ha rövid időközönként feldolgozzák az újabb ítélkezési gyakorlatot. Erre sajnos némi késéssel kerül sor. Kelemen Imre nagy magánjogi művében külön kiemelte a közzététel elmaradásának káros voltát.

A Planum Tabulare szinte a teljes XVIII. századi jogot felölelte, és sok területen új jogot is alkotott. Egyes területeken pedig a Hármaskönyv anyagát alakította át a megváltozott életviszonyoknak megfelelően.

Irodalom:

DEGRÉ Alajos: *A Planum Tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések.* Budapest, Győry Hírlap Nyomda, 1939.
MOLNÁR Kálmán: *Döntvényeink jogi természete*. Eger, Érseki Liceumi Nyomda, 1913.
PAPP László: *A Planum Tabulare jogorvoslati rendszere.* In: Miskolci Jogi Szemle, 2015/2.
PAPP László: *A Plánum Tabulare és a táblai per előkészítő szakasza.* In: Jogtudományi Közlöny, 2015/12.
RÁCZ György: *Az első magyar döntvénytár*: In: Magyar Jog, 1989/5.
WENZEL Gusztáv: *Visszapillantás az előbbi magyar Curiának 1724-1769-iki működéseire.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875.

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (1861)

A solferinói vereség után, a gazdasági és a politikai válság enyhítése érdekében Ferenc József kiadta az **októberi diplomát** (1860). Magyarországon újra felállították az 1848 előtti intézményeket: a Kancelláriát, a Helytartótanácsot, a Kúriát és a régi vármegyéket. Visszacsatolták a Temesi Bánságot és a Vajdaságot. Ezzel Magyarország (Erdély és Horvátország nélkül) igazságszolgáltatási autonómiához jutott, anélkül, hogy az alkotmányjogi önállóságát visszanyerte volna. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy milyen jogszabályok szerint éljenek ezután. A magyar bíróságok az osztrák jogszabályokat nem ismerték, de nem is szívesen alkalmazták volna. A magyar jog szerint szerettek volna eljárni,

de ezek a megváltozott körülmények között már nem voltak alkalmazhatók. Ezért hívta össze az uralkodó gróf Apponyi György országbíró elnöklete alatt az ún. *Országbírói Értekezletet* (1861. január 23-tól március 4-ig ülésezett) Ferenc József a következő kéziratot intézte báró Vay Miklós magyar kancellárhoz: "*Kedves báró Vay! Minekutána szándékom, Magyarországon összes köztörvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni, ennélfogva országbírám Nekem több alkalmas egyéniségeket fog kijelölni a király Curia tagjaival, kik az ő elnöklete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, mindenek előtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése felett tanácskozandván, ebbéli javaslataikat magyar kir. Kancelláriám útján haladéktalanul Elém terjesztendik, mire nézve önként értetődik, miszerint a birtok biztosságának és a magánjogi viszonyok állandóságának érdekében, a polgári és a büntető jognak minden határozmányai és intézkedései mindaddig teljes hatályban maradnak, míg azok iránt a netaláni változások törvényhozás útján meg fognak állapíttatni. Bécs, október 2. 1860. Ferenc József m.k.*"

Apponyi György főrendeket, főpapokat, a hétszemélyes tábla tagjait (23), ügyvédeket (19) és a polgárság képviseletében egy táblaügynököt és két kereskedelmi kamarai tisztségviselőt hívott össze. Az elnök a kereskedelmi vonatkozású ügyek tárgyalására további 5 kereskedőt, illetőleg kereskedelmi és iparkamarai alkalmazottat hívott meg. Köztük Deák Ferenc, Horvát Boldizsár (a későbbi igazságügy-miniszter), Tóth Lőrinc (több jogtudományi munka szerzője) Ghyczy Kálmán (az 1848-as törvények egyik megfogalmazója), Wenzel Gusztáv (a pesti egyetem jogász professzora). Az értekezletek jegyzője Ráth György országbírói elnöki titkár volt, aki az értekezlet hiteles anyagát "*Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*" (Pest, 1861) címmel közzé tette.

Az Országbírói Értekezlet 1861. január 23-tól március 4-ig 18 ülést tartott, mégis e rövid idő alatt rendkívül jelentős munkát végzett, amikor elkészítette az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat. Ferenc Józseffel szemben az 1848-as törvényekből indultak ki. Fő feladatuknak azt tekintették, hogy a neoabszolutizmus idején kibocsátott rendeleteket kívánták összhangba hozni a magyar gazdasági, politikai és kulturális viszonyokkal, megteremtve ezzel az igazságügyi kiegyezést, ami alkotmányjogi tekintetben csak 1867-ben valósult meg. Olyan légkörben kellett dolgozniuk, amikor az önkényuralom gyűlöletessé tette még az ésszerű és hasznos rendeleteket is. Deák Ferencnek minden tekintélyét latba kellett vetnie, hogy erre ne kerüljön sor. Deák határozottan kijelentette: "*...előttem is... alapeszme a régi magyar törvények visszaállítása, de ahol ... azok visszaállításából a jogviszonyok megzavarását vagy institutiónk demokratikus szellemének fölfogását hiszem bekövetkezendőnek, ott kétkedés nélkül ellene szólok, s nem történhet az, hogy több vagy kevesebb tarttatik-e meg az által az osztrák törvényekből.*". Végül is az értekezlet hosszas vita után azt az álláspontot fogadta el, hogy a magyar jogszabályokat visszaállítják, de a jogfolytonosság és a helyzet szüksége által megkívánt pótlásokkal. Ezek közül a legjelentősebb a telekkönyvi rendtartás és az Osztrák polgári törvénykönyv ide vonatkozó részei, amelyek az ingatlantulajdont, illetve annak forgalom- és hitelképességét biztosították.

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 311 §-a közül 27 (ebből 23 ilyen címen, 4 úrbériség címén) rendezte az anyagi magánjogot. 37 § kereskedelmi jogi, (ebből 6 váltójog, 27 csődjog és 4 kereskedőkről, fuvarosokról szóló szabály) 72 § bányajogi témájú. Az eljárásjogot érintő 175 § közül 157 polgári eljárásjogi (de itt szabályozták a telekkönyvi rendtartást is) 9 § büntető eljárásjogi és 9 § rendelkezett az ügyvédekről és a közjegyzőkről.

A jogszabályok legjelentősebb része tehát a magánjog területére esett. Itt három csoportba foglalhatók a rendelkezések. Az első csoportban lévők hatályon kívül helyezték a császári pátenseket, és helyettük visszaállították a magyar jogot. Így nyerte vissza érvényét az 1839-40. évi országgyűlés által alkotott váltó- és csődtörvény. A második csoport alaki joghatállyal ruházta fel az abszolút kor rendeleteinek azt a részét, amelyek elősegítették a magyar gazdaság fejlődését. Ilyenek voltak például az ősiségi, az úrbéri, a telekkönyvi stb. pátensek. A harmadik

csoportba a módosítások kerültek – elsősorban az öröklési és a házassági vagyonjogi szabályok. A magyar öröklési jognak ekkor vált speciális intézményévé az ági öröklés. Törvényes öröklés esetén, leszármazók hiányában különbséget kell tenni az ingatlanok vonatkozásában az "*szerzeményi vagyon"* (amit az örökhagyó szerzett) és az "*öröklött vagyon"* között. A szerzeményi vagyont ugyanis a hitvestárs örökli, az örökölt, ún. "*ági vagyon*" azonban az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok értelmében visszaszáll arra az ágra, ahonnan az örökhagyó azt korábban örökölte.

Az Országbírói Értekezlet tagjainak modern gondolkodásmódját bizonyította az, hogy "*az ész szüleményeit*" (a szellemi alkotásokat) szintén a jog oltalma alá helyezte. Negatívumként említhető, hogy továbbra is fenntartották a *hitbizományokat*.

A polgári peres eljárás területén az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok visszaállították a régi magyar írásbeli jogrendet, de az osztrák perrendtartásból meghagyták a háromszori perváltás elvét. Ezzel némileg gátat tudtak szabni a perek időtartamának. Nem vették át azonban az adósok börtönét.

Rendkívül kényes politikai és jogi problémát jelentett az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási minősítése. Az Országbírói Értekezlet nem rendelkezett jogalkotó hatalommal, még csak az országgyűlés egyik bizottságának sem lehetett besorolni, hanem csak mint egy önkényesen összehívott 60 tagú testület rendezte a fennálló joganyagot. Mire az 1861-ben összehívott országgyűlés megkezdte az ülésezését, már be is fejezték a munkájukat, így az országgyűlés csak igennel vagy nemmel szavazhatott róla. Ezért kezdetben arra gondoltak, hogy a képviselőház mint törvényjavaslatot fogja tárgyalni. A képviselők ez ellen tiltakoztak, hiszen nem volt törvényes az országgyűlés ("*csonka parlament*") és az államfői tisztség sem volt alkotmányos módon betöltve. Ezért kompromisszumos megoldásként azt javasolták, hogy "*Addig is, amíg az alkotmányos törvényhozás a kodifikáció rendszeres művét befejezhetné*" az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat "*ideiglenes kisegítő gyanánt használhatónak tekinti*". Mindezt Ferenc József is megerősítette, anélkül, hogy formális törvényi szentesítéssel ellátta volna azt. A végső megoldást – akárcsak a Hármaskönyv esetén – a bírói jogalkalmazás révén, a szokásjog jelentette. A Kúria 1861. július 23-án tartott teljes ülésén az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a törvényhozás intézkedéséig ideiglenesen "*állandó zsinórmértékül*" elfogadta, a bíróságoknak hatályos jogként ajánlotta. A továbbra is fennmaradó joghézagokat, jogalkalmazási problémákat pedig vagy jogtudománynak, vagy a bíróságoknak kellett megoldaniuk.

Az ideiglenes megoldásokról szokták mondani, hogy azok hosszú életűek lesznek. Így történt ez ebben az esetben is, hiszen annak legjelentősebb magánjogi része az 1959. évi IV. tv. hatályba lépéséig, tehát közel száz évig érvényben maradtak és a magyar magánjog egyik jogforrását jelentették.

A sajátos közjogi helyzet miatt az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatálya nem terjedt ki Erdély és Fiume területére, mert azok akkoriban külön kormányzat alatt állottak (vö.: 1868. évi XLIII. tc. 12.§, 1868. évi XXX. tc. 66.§). Ezeken a területeken az osztrák polgári törvénykönyv továbbra is érvényben maradt, Fiumében az első világháború végéig, de Erdélyben egészen a második bécsi döntésig.

Irodalom:

ALMÁSI Antal: *Az Országbírói Értekezlet félszázados évfordulóján.* In: Jogállam, 1909.
Függelék az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz. Pest, 1861.
FÜREDY Lajos: *Nézetek a magyar polgári törvénykönyvnek a jelen viszonyok szerinti módosíthatóságáról*. Pest, Osterlamm Kiadó, 1861.
Ideiglenes Törvénykezési Szabályok. Pest, 1861.
KALLÓS Lajos: A *magyar polgári jog alapelvei.* Debrecen, Telegdi K. L.,1865.

KÉPESSY Imre: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. In: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2012. I-II. kötet: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskoláinak III. konferenciája, 2012. április 20.* Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2012.
KOVÁTS Gyula: *Országbírói Értekezlet* In: Szózat, 1922. február 19.
MESZER Artur: *Országbírói értekezet, 21. és 156. és Osztrák polgári törvénykönyv.* Budapest, Politzer, 1897.
ÖKRÖSS Bálint: *Általános magyar polgári magánjog az 1848. évi törvényhozás és az Országbírói Tanácskozás módosításai nyomán*. Pest, 1861. Heckenast, I-II. kötet.
RÁTH György: *Országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában.* Pest, Landerer-Heckenast, 1861. I-II. kötet.
SARLÓS Béla: *Deák politikai felfogása és az Országbírói Értekezlet.* In: Zalai Gyűjtemény. 5. Zalaegerszeg, 1976.
SUHAYDA János: A *magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*. Pest, Vodianer Nyomda, 1862.
WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere.* Buda, Egyetemi Nyomda, 1863. I-II. kötet

A privilégium

Az 1848 előtti jogforrásaink között jelentős szerepet töltöttek be a privilégiumok, melyek nemcsak magánjogi, hanem fontos közjogi jellegű, többek között közhatalmi jellegű jogokat tartalmaztak. A privilégium a **hűbéri jogban** alakult ki, amikor a jogrendszer a jogegyenlőtlenségre épült fel és ezért mindenki a kiváltságok megszerzésére törekedett. Ebben a korban még ismeretlen az ország lakóinak egységes alávetése a főhatalomnak. Az uralkodót és alattvalóit egyéni vagy csoport jellegű hűbéri kötelék fűzte össze, melynek sokfélesége a különböző privilégiumokban nyert jogi szabályozást. Behálózva a jogéletet, a kiváltságok tarkaságát idézte elő.

A **privilégium** olyan, a király által ünnepélyes formában kiállított oklevél, amelybe az általános jogról eltérő külön jogot (*jus singulare*) adományoz valamely személynek, családnak, népcsoportnak, bizonyos területeken lakóknak vagy jogi személynek. (Szemben a törvénnyel, amelynek címzettje mindenki.) A privilégium nem állapíthatott meg új jogot, hanem csak a fennálló, külön jogokból részesíthette a jogalanyokat. Így egyeseknek az országos jog alól kivételt biztosított, vagy a királyi hatalomból eredő jogokból engedett át néhányat (például: vásárjog, irtványjog, vámmentesség, adómentesség, révjog stb.).

Kezdetben nem volt jelentős formai különbség a törvény és privilégium között, hiszen mindkettőt a király saját elhatározásából bocsátotta ki. A szabadságlevelek kiadása idején a törvény általános privilégiumokat tartalmazó jogforrás. Például az Aranybulla mind a dekrétumhoz, mind a privilégiumhoz közel állt. A XV. századtól határolható el élesen egymástól a két fajta jogforrás, amikor már a törvény a király és az országgyűlés közös megegyezésével született, a privilégium alkotásának joga viszont a király egyedüli hatásköre maradt. A Hármaskönyv csak annyit ír elő, hogy nem ellenkezhet a törvénnyel, és ne ütközzön mások jogaiba. (Hármaskönyv II. rész 7-12. cikkely), tehát a jogforrási hierarchiában a törvény mögé került.

A privilégium **kibocsátásának feltételei**:

1. Törvényesen megkoronázott király adja ki (1741. évi IV. tc., 1791. évi III. és XXXII. tc.). A privilégiumok adományozása a felségjogok közé tartozott (Hármaskönyv II. rész 7. cikk, 8. cikk).

2. Törvénnyel és mások szerzett jogával ne ellenkezzék (Hármaskönyv II. rész 7-12 cikkek, 1723. évi XVI. tc. 1.§). A kiváltságlevél záradékában szerepelt a kitétel: mások jogának sérelme nélkül.
3. Törvényes módon legyen kihirdetve (Hármaskönyv II. rész 12. cikk 2-3 §.).
4. A törvényben előírt ünnepélyes kellékekkel bírjon (1647. évi CXXII. tc.).
5. Határozottan szerepeljenek a kellékek, illetve, hogy kinek milyen jogon, mikor és ki által adatik és bejegyezzék az ún. "*királyi könyvbe*". Ezen kívül a király aláírja, és királyi pecséttel lássa el (Hármaskönyv, II. rész 17. cikk, 1471. évi VIII. tc. és 1546. évi XV. tc.).
6. Egy éven belül kihirdessék a vármegye területén vagy a sedrián, illetve adománylevél esetén ezalatt megtörténjék a birtokba iktatás.
7. A gyakorlatban alkalmazzák, különben elévül.

A privilégiumok két csoportba oszthatók fel:

1. **Általános privilégium**, amely bizonyos személyösszességeknek, illetve testületeknek adományozott a király. Például királyföldi városoknak a Diploma Andreanum (1224) a kiváltságos kerületeknek, Erdélynek például Diploma Leopoldinum (1691), a zsidóknak IV. Béla által adományozott jogok stb.
2. **Különös privilégium** melyet egyes személyek kaptak: birtokadomány, címeres levelek, fiúsítási oklevelek, bárói, grófi, hercegi címek, pallosjog, rév-és vámjog, szabadalom, főispáni, országzászlósi cím stb.

A privilégiumok 1848-ban elvben megszűntek, de sok területen, különösen a dualizmus időszakában egyes részei megmaradtak, például jászkunok egyes jogai, nemesi előnevek és címek stb.

Irodalom:

BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei: római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972.
FÜGEDI Erik: *Középkori magyar városprivilégiumok.* In: Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.
ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története.* Budapest, Rényi Károly Könyvkiadó-vállalata, 1910.
ILLÉSSY János: *Községi kiváltságlevelek jegyzéke.* Budapest, Pátria Nyomda, 1898.
KNAUZ Nándor: *II. Endre szabadságlevelei*. Pest, Akadémia, 1869.
MEZEY Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

Rendelet

A rendi állam, illetve a rendi országgyűlés kialakulásakor a törvény új fogalmával együtt alakult ki a XV. században, mint újfajta jogforrás a rendelet. Az államgépezet fokozódó komplikációja szükségessé tette a legfőbb jogalkotó szervnek alárendelt, a végrehajtó hatalom által alkotott jogszabályok kiadását.

Már a magyar rendi alkotmány is alapelvként fogadta el azt a tételt, hogy a rendelet alacsonyabb szintű jogforrás, mint a törvény, ezért nemcsak, hogy nem ellenkezhet a törvénnyel, hanem emellett az ún. "*törvényhozási tárgyakat*" sem lehetett rendeleti úton szabályozni. Ide tartoztak az alkotmányjog, a magánjog legfontosabb szabályai.

A büntetőjogban pedig nálunk a XIX. században lett alapelv a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve.

Rendeleteket tehát ezekre a területekre vonatkozóan csak rendkívül sürgős esetben és ideiglenes hatállyal bocsáthattak ki, míg a következő országgyűlés össze nem ült (1790. évi XII. tc., Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. rész. 1. §.).

1. **Királyi rendeletek:**

A király a rendeleteit a helytartótanácson keresztül küldte meg a vármegyéknek a kihirdetés és végrehajtás végett. Előfordult, hogy a kancellárián keresztül is kibocsátottak rendeleteket, például Miksa 1573. évi bányarendeletét (vö.: 1723. évi CVIII. tc.).

Azokat a rendeleteket, amelyeket nem a rendes alkotmányos feltételek mellett tettek közzé, nyílt leveleknek, pátenseknek nevezték. Az ilyen jogszabályokkal való kormányzás ugyanis ellenkezett a magyar alkotmánnyal (1608. évi k.e. IX. tc. 2. §., 1608. évi k.e. X. tc. 3.§.) ezért azokat a magyar vármegyék eleve semmisnek és érvénytelennek minősítették. Az alkotmányellenes rendeletek miatt a megyék a dikasztériumokat ugyan nem tudták felelősségre vonni, azonban ezeket a rendeleteket nem hajtották végre (1504. évi I. tc., 5. §., 1545. évi XXXIII. tc., 1635. évi XVIII. tc., 1723. évi CXII. tc.). A vármegyék a sérelmezett rendeletek ellen a végrehajtás előtt felirattal tiltakoztak, és a rendelet visszavonását vagy módosítását kérelmezték. Miközben ezt többször is megismételték, a rendeletet tisztelettel félretették. Így váltak a nemesi vármegyék passzív rezisztenciájuk révén az alkotmány védőbástyáivá.

Az abszolút módon kormányzó uralkodók, az országgyűlés összehívása nélkül, **pátenseket** bocsátottak ki. Mária Terézia 1740 és 1780 között 2340-et. (1765-től egyáltalán nem hívott össze országgyűlést.) II. József 10 év alatt több mint hatezer pátenst adott ki, I. Ferenc 31 év alatt ötezret. II. József 3 kivételével visszavonta korábbi rendeleteit (a jobbágyok szabad költözködéséről, protestánsok vallásgyakorlásáról és a katolikus alsópapság anyagi helyzetéről szóló rendeleteket érvényben hagyta) (1790. január 26.). Ennek azonban a magyar jogra nem volt hatása, hiszen eleve érvénytelennek számított II. József mindegyik rendelete.

A felvilágosult abszolutizmusnak nevezett korszak elmúltával, az alkotmányellenes pátensekkel szemben fogalmazták meg az 1790. évi XII. tc.-et, amelyben az uralkodó megígérte, hogy „*soha nem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy úgynevezett pátensekkel, melyek különben is az országnak soha egyetlen törvényszékén sem fogadhatók el, kormányozni: pátensek kiadása csupán azon esetre tartatván fönn, midőn a törvénnyel egyébként megegyező dolgokban, a kellő eredménnyel való kihirdetés egyedül ez úton lenne eszközölhető*”. Az 1790. évi X. tc. is ugyanezt írta körül: “*Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország*.”.

A királyi rendeleteket nagyobb jelentőségű ügyekre vonatkozóan a király aláírásaival, a többieket a király nevében a kancellár (éppen ezért kancellári meghagyásoknak is nevezték) aláírásával adták ki. Az előbbieket királyi leiratnak, az utóbbiakat királyi rendelvényeknek nevezték. A Helytartótanácsnak a királyi leiratok és rendelvények közvetítésén kívül önálló rendelet alkotási joga is volt. Ezeket helytartótanácsi intézvényeknek nevezték, amelyek az egész országot érintő ügyekben a közrendeleti vagy elvi irányítást tartalmazó formában adtak ki.

1848-tól az alkotmányos kormányzásra való áttérés után a királyi rendeletalkotási jogkört jelentős mértékben korlátozás alá vonták. Alkotmányok biztosítékaként csak miniszteri ellenjegyzés mellett lettek kibocsáthatók. (1848. évi III. tc. 3. §.)

2. **Kormányrendeletek:**

Kormányrendeleteknek nevezték azokat a felsőbb intézkedéseket, amelyek 1849-től 1860-ig a császári kormányzat részéről bocsátottak ki, és amelyeket a Birodalmi és Országos Kormánylapban tettek közzé. Ilyenek voltak például az ősiségi, úrbéri, telekkönyvi rendeletek. (Ezek egy részét az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok szokásjogi úton erősítették meg.)

3. **Udvari rendeletek**

Udvari rendeleteknek hívták azokat a jogszabályokat, amelyeket az 1860. évi októberi diploma után 1865-ig adtak ki a régi jogába visszahelyezett királyi kancellária és

főkormányszékek útján. Ezek ideiglenesen kötelező erejüket mindaddig megtartották, míg határozataikat későbbi törvények vagy rendeletek meg nem változtatták. A magánjogra vonatkozó udvari rendeleteket az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok függelékében tették közzé (1863-1865).

4. **Miniszteri rendeletek**

A miniszteri rendeleteket 1865-től a magyar királyi minisztérium, de különösen az igazságügyi minisztérium részéről hirdették ki. Hivatalos lapban (sürgöny, Budapesti Közlöny) és gyűjteményben is kiadták (Magyarországi Rendeletek Tára, Igazságügyi Rendeletek Gyűjteménye).

A kiegyezés után a törvények mellett mind nagyobb mértékben és egyre szélesebb körben érvényesültek a kormányrendeletek. Ezekben a jogszabályokban nem az országgyűlés, hanem a végrehajtó hatalom akarata nyilvánult meg, annak ellenére, hogy ennek a hatalmi ágnak a fő hivatása nem a jogalkotás, hanem a jogszabályok végrehajtása. A modern állam azonban nem nélkülözheti a rendeleti jogalkotást. A parlament törvényeivel nem tud előre minden apróbb részletet szabályozni. Ezért a törvényekben csak a legfőbb elveket határozták meg (**kerettörvények**). A többit a rendeletekre bízták. Pl.: 1868-ban a törvényhozás felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy a hitbizományi eljárást rendelettel szabályozza. A törvény egyébként is hosszabb időre szólt, a gyors reagálású rendeletekkel szemben. A rendelet ilyenkor a törvények általános akarati jelentéseit közelebb vitte az élethez, rendelkezéseit megmagyarázta, hézagait kitöltötte, hiányait kipótolta és mindezzel megkönnyítette a törvény végrehajtását.

A **miniszteri rendeletek** több formáját is alkalmazták:

a) **Királyi elhatározás alapján** kibocsátott miniszteri rendeletek.

b) **Minisztertanácsi határozatok alapján** a miniszterelnök által kibocsátott rendeletek (ún. minisztériumi vagy összminisztériumi rendeletek).

c) **Egy vagy több miniszter** által kiadott rendeletek.

(Ez a felsorolás egyben a jogforrási hierarchiát is jelentette, hiszen az alacsonyabb rangú rendelet nem ellenkezhetett a magasabb rangú rendelettel.)

Az 1869. évi IV. tc. 19.§-a elrendelte, hogy a bírónak vizsgálni kell azt, hogy a rendelet törvény alapján keletkezett-e, és az eljárásban vagy ítélethozatalban figyelembe veheti-e. Ennek alapján a közigazgatási bíróság is megkapta ezt a jogkört. (1896. évi XXVI. tc. 134.§.)

Magyarországon sohasem ismerték el az ún. **szükségrendeletek** jogosságát. Csak az 1912. évi LXIII. tc. 2.§-a adott a háborús körülményekre tekintettel széleskörű felhatalmazást a kormánynak magánjogi jogviszonyokat is szabályozó rendeletek kibocsátására.

A 16.§ szerint „*a minisztérium a magánjogi követelések érvényesítése tekintetében – ideértve a váltókövetéshez érvényesítését is –, továbbá a polgári peres és nem-peres eljárás és általában a polgári igazságszolgáltatás, végül a jegybank ügyvitele tekintetében rendkívüli intézkedéseket tehet és evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is állapíthat meg.*”

A háború befejeztével nemcsak a felhatalmazás hatálya szűnt meg, hanem az ezek segítségével alkotott jogszabályok is elvesztették érvényességüket, hacsak a törvényhozás kifejezetten meg nem erősítette őket (1922. évi XVII. tc. 6.§.).

Az első világháború után az 1924. évi IV. tc., az ún. **szanálási törvény** adott megint jogot arra, hogy bizonyos esetekben egyes kérdéseket rendeleti úton szabályozzanak.

Az 1929-33-as nagy gazdasági válság újra a kormány kivételes felhatalmazását eredményezte. Ekkor a kormány anélkül, hogy erre más jogcíme lett volna, a bankzárlat alkalmából újra szükségrendeleteket alkotott. A kormány az 1931. évi XXVI. tc. alapján felhatalmazást kapott arra, hogy az ország hiteleinek és gazdaságának megóvása érdekében

egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó magánjogi viszonyokat is rendeletek révén szabályozták. Ezt a felhatalmazást azután évről- évre meghosszabbították.

A rendeletalkotásra való felhatalmazás azért nem ellenkezett a magyar alkotmány ősi tételével, amely szerint Magyarországot pátensekkel kormányozni nem lehet (1790. évi XII. tc.) mert a felhatalmazások csak rendkívüli, kivételes időszakra, gazdasági válságok és háborús veszedelem idejére szóltak, és akkor is csak meghatározott körre, a gazdasági és hiteléletre, valamint a honvédelmi érdekek védelmére terjedhetett ki. A miniszterek felelőssége pedig ezekben a kérdésekben is fennállt.

Az országgyűlés fenntartotta az ellenőrzési jogát. A rendeleteket megjelenésük előtt, vagy legalább röviddel a közzétételük után be kellett mutatni az ún. "*36-os bizottságnak*", amely a felsőház és a képviselőház tagjaiból állt. Magyarországon az ilyen módon kibocsátott rendeletek nem is lépték át az alkotmánynak a határát olyan mértékben, mint például azt Franciaországban tették.

A kormány rendeletei ezután tartalmuk szerint három féle formában jelentkeztek:

1. Továbbra is megmaradt az ún. **végrehajtó rendelet**, amely a törvény végrehajtására szolgált. Jogalapjuk a törvény végrehajtási záradékán alapult, amely megbízta a kormányt, vagy az illetékes minisztert ezzel a feladattal.
2. **Törvénypótló és törvénykiegészítő rendeletek**, melyek a törvények hatáskörébe tartozó kérdéseket, szabályokat tartalmaztak, amelyeket az országgyűlés nem, vagy hiányosan szabályozott.
3. **Kivételes vagy törvényfelfüggesztő rendeletek**, melyek külső vagy belső veszély esetén törvényi felhatalmazás alapján alkothat meg a kormány.

A válságból való kilábalás érdekében azonban a kormány rendkívül sok rendeletet bocsátott ki. A jogot megpróbálták eszközként használni a gazdasági folyamatok befolyásolására. Mindazonáltal túl sok jogszabályt léptettek hatályba. Nap-nap után életbeléptetett és kihirdetett jogszabályok tömegével már a szakma sem tudott megfelelő mértékben lépést tartani. A jogszabályoknak még a megismerése is nehézségekbe ütközött, hát még az alkalmazása. (1867-től 1943-ig összesen 25.000 kormányrendeletet adtak ki, melyek közül a kisebbik rész 1914 előtti, melyek közül is alig vonatkozott néhány a magánjogra.) A jogrendszerbe való szerves beilleszkedésükre pedig esélyük sem volt. Sokszor még azt sem lehetett tudni, hogy melyik jogszabályt helyezték a rendelettel hatályon kívül.

A sokfelé ágazó jogi szabályozás miatt a magánjog elvesztette szerves egységét is.

Az 1931-ben megjelent Belügyi Közlöny tárgymutatója (1907-1930) bevezetőjében a szerkesztőbizottság megindokolta azt, hogy a tárgymutató a jogszabályokban való eligazodás megkönnyítésére szolgál, a „*rendelet rengetegről*" tett említést.

Egyes rendeletek, amelyek hosszabb ideig hatályban maradtak:

4420/1918. M. E. sz. rendelet az ingatlanokra vonatkozó magánjogi szabályok kiegészítéséről

51444/1923. F. M. sz. rendelet a nemesi, illetőleg volt úrbéri községeknek kiosztott területek tulajdonjogáról.

3982/1916. M. E. sz. rendelet az eltartásra jogosult családtagok és a házasságon kívül született gyermekek fokozottabb magánjogi védelméről

4500/1931. M. E. sz. rendelet a külfölddel való fizetési forgalom ellenőrzése és szabályozása tárgyában.

6900/1931. M. E. sz. rendelet a pengőértékre szóló pénzköveteléseknek aranypengőben való meghatározása tárgyában.

2078/1928. M. E. sz. rendelet a személyt ért vétlen károkozás vagy tiltott cselekmény alapján a kártérítés címén a magyar kir. államvasutak ellen támasztott egyes követelések bírói érvényesítésének ideiglenes felfüggesztése tárgyában.

1410/1926. M. E. sz. rendelet a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárásról.

A rendeletek **kihirdetési módját** nem szabályozták egyértelműen 1848 előtt, nem volt hivatalos kiadványuk. Magánosok gyűjtötték össze, amelyek nem voltak teljesen következetesek. 1867 után a szokásjog alakította ki azt az elvet, – amelyet a bíróság is állandóan követett, – hogy a kormányrendeletek, vagy miniszteri rendeletek harmadik személlyel szembeni érvényességi kelléke, a hivatalos lapban, a Budapesti Közlönyben való megjelenése. Enélkül a rendeletnek pusztán belső szabályozó jellege van.

Irodalom:

CSEKEY István: *A rendelet elméleti kérdése.* In: Magyar Közigazgatás, 1927.
CSEKEY István: *Tehet-e közigazgatási intézkedéssel kivételt a miniszter saját rendelete alól*. Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943.
EREKY István: *Kivételes és szükségrendeletek.* In: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*. Eperjes: Sziklai Henrik kiadása, 1917. II. k.
GERLAI Károly: *Rendeleti lexikon*. Budapest, Ipari Szakkönyvkiadó, 1942.
KASSICS Ignác: *Enchiridion seu Extractus benignarum normalium ordinationum regiarum circa praecarenda vindicandaque quaevis in regno delicta ... inde ab a. 1724 usque a. 1824 emanatarum.* Pestini, Trattner, 1825 I-III. kötet
MARER László: *Az új adósvédelmi rendelet.* In: Jogtudományi Közlöny, 1932/46.
Mandata regio intimata per excelsum consilium loccumtenentiale regium. Vác, 1775. I-IV. kötet
MOLNÁR Kálmán: *Kormányrendeletek. Tanulmány a magyar közjogból*. Eger, Lic. Nyomda, 1911.
MOLNÁR Kálmán: *A kormányrendeleti jogalkotás technikája*. In: Magyar Jogi Szemle, 1927/3.
MOLNÁR Kálmán: *Adalékok a kormányrendeleti jogalkotásunk gondatlanságához és rendszertelenségéhez*. In: Magyar Jogi Szemle, 1932.
MUNKÁCSI Lajos: *Szükségrendelet és a magánjog.* In: Jogtudományi Közlöny, 1931/16.
RADNAI Imre Sándor: *Rendelet-gyorstalpalás.* Jogtudományi Közlöny, 1932/35.
TAMÁS András: *Közigazgatás és rendeletalkotás*. In: Pro Publico Bono, 2011/1.

Statútum vagy szabályrendelet (helyhatósági jog)

A statútum és a szabályrendelet azonos fogalom. A statútum magyar neve eredetileg helyhatósági szabály, majd az 1870. évi XLII. tc.-kel bevezetett szóhasználat szerint helyhatósági szabályrendelet. Az 1870. évi XLII. tc. 2.§-a, 1886. évi XXII. tc. 21. §-a szóhasználat terén történt átmenettel járó félreértés elkerülése végett a "*szabályrendelet*" szó után járójelben feltünteti a "*statutum*" kifejezést is. A **statútum** (szabályrendelet) az önkormányzati közösségek által saját maguk számára, illetve saját tagjaik és területükre vonatkozó jogszabályok.

Az autonómia, az önkormányzati jog egyik leglényegesebb alkotóeleme a **szabályalkotó jog** volt. A szabályozó jog szükségszerű következménye volt a középkor partikuláris jogrendszerének, mely nem csak a törvény előtti egyenlőséget, az egységes jogot sem ismerte. Magyarországon a középkor utolsó századában fejlődött ki. Bár nálunk – szemben a nyugat-európai jogi partikularizmussal – az országos jog mindig megelőzte a helyi jogot, mégis 1848 előtt nagyon jelentős mértékű volt a jogalkotási decentralizáció. A mindennapi életre való kihatása miatt fontossága sok esetben versenyezett a király és az országgyűlés jogalkotásával.

Mindamellett a statútum nem ellenkezhetett az országos és az isteni törvényekkel. Fontosabb esetekben a király jóváhagyása is szükséges. Előfordult, hogy helyhatósági statútumot az országos törvényhozás megsemmisített. Szükséges az is, hogy a statútumot alkotó

közösségeknek önálló törvényhatósága legyen. Werbőczy szerint: „*másképpen egyetlen egy olyan nép (populus) vagy közösség (jurisdictio) nincsen, hanem másnak uralma alatt áll, mint a feljebbvalójának beleegyezése mellett*”. Mindazokat, akik a közösséget képezik, meg kell hívni arra a gyűlésre, ahol a statútumokat hozzák és ott illő tanácskozás után a jelenlévők szótöbbségével vagy józanabb részével.

Szabályozási köre a törvénnyel szemben a helyi, területi viszonyokra vonatkozó kérdésekre korlátozódott, itt is arra a területre kellett szorítkoznia, amit a törvény nem szabályozott. Emellett több esetben is kiegészítették egyes statútumok a törvények részszabályait, magyarázatát adták egyes részeinek.

Statútum alkotásának jogával saját eredeti jogon a nemesi vármegyék és a székely székek rendelkeztek. A többiek királyi kiváltság alapján kapták meg ezt a jogot: Horvátország, Dalmácia, Szlavónia, mint egyes országok, szabad királyi városok, jászok, kunok, erdélyi szászok stb.

1. **Nemesi vármegyék statútumai**

A nemesi vármegye statútumalkotási joga az önkormányzati szervek fejlődésével alakult ki. Először egyedi ügyekben hoztak bírói döntéseket, majd fokozatosan általános érvényű, már egyre inkább kötelező határozatokat is hoztak, a vármegyei közgyűlések (Hármaskönyv III. rész 2. cikk 1. §.). Kezdetben igen szűk körre terjedt ki. Ezt még a Hármaskönyv is alátámasztotta. A valóságban azonban már ekkor is jóval szélesebb körben alkalmazták, bár ekkor még elsősorban az országgyűlési befolyásukra igyekeztek támaszkodni a vármegyék. A XVI. században kezdett egyre inkább jelentőssé válni, és lett az önkormányzatok sarkalatos jogává. Sok esetben konkurált a király és az országgyűlés jogalkotó hatalmával, hiszen a megyéknek szinte összes lényeges feladatának ellátását magára vállalta. Egyes ügyeket a rendi országgyűlés utalt a nemesi vármegyék hatáskörébe: Így az 1723. évi LXVI. tc. a cselédügyet, az 1723. évi CIX. tc. a tűzveszély elleni intézkedéseket, az 1729. évi XII. tc. a borhamisítást.

A statútumot vármegyei közgyűlésen alkották, döntéseiket tanácskozás után hozták. Nem ellenkezhetett az ország törvényeivel. Érvényességéhez királyi jóváhagyásra volt szükség. A törvénytelen és ellentmondásos statútumokat a király hatályon kívül helyezhette. Hatálya csak az illető vármegyének a területére és lakosságára, illetve azokra terjedt ki, akiknek ott birtoka volt. A XVIII. századtól kezdve egyre kevesebb statútumot alkottak a megyék, mivel a legfőbb kérdéseket országos érvényű jogszabályokkal kívánták szabályozni.

2. **Székely székek**

A székelység – mint az erdélyi megyék – együtt tartott közgyűléseket. Ezen a székely ispán elnökletével alkották meg statútumaikat a XVI. századtól kezdve már az egész székelységre kötelező érvénnyel. Ezek voltak a székely nemzeti constitutiok. A legnevezetesebbek: az 1541. évi marosvásárhelyi, az 1466. évi agyagfalvi végzemények és különösen az 1555. évi udvarhelyi constitutio, melyet Dobó István és Kendi Ferenc vajdák hagytak jóvá.

3. **Horvát-Szlavón-Dalmátország**

A régi Szlavóniának a középkorban több municipiális statútuma is született, melyekről Werbőczy (Hármaskönyv III. rész 2-4. cikk) is megemlékezett. A partikuláris jogalkotás Horvát-Szlavón-Dalmátországokban a XVII. századtól megélénkült. Két szlavóniai municipiális határozat (1412. és 1538. évben) a Corpus Juris Hungarici toldalékai között is szerepelt. A horvát- magyar kiegyezésről szóló 1868. évi XXX. tc. 48. §-a szerint Horvát-Szlavón- és Dalmátország a nem közös, tehát az önkormányzati jog (*autonómia*) körébe eső ügyekben önálló törvényalkotási jogot kapott.

4. **Fiume**

Fiume régi statútumai a XVI. században érték el a végső szerkezetüket. I. Ferdinánd 1529-ben erősítette meg őket. Tartalmuk és szerkesztésük sokban hasonlított a dalmáciai városok statútumaihoz. 4 részből álltak és ezeket ún. „*rubrikákra*” osztották fel.

5. **Városi statútumok**

A városi statútumokat kezdetben a közgyűlés, majd a helyébe lépő tanács alkotta, egyébként mindenben megegyezett a vármegyei statútumokkal. (Lásd még: városi jog.)

6. **Jász-kun kerületek statútumai**

A Jász-kun kerületek statútumai kiemelkedő jelentőséggel bírtak. A nádor mint a jászkunok főkapitánya igazgatása alatt álló szabad kerületek külön jogát 1751-ben készítették el. Az országgyűlés átvizsgálta és az 1751. évi XXV. tc.-kel megerősítette. (lásd: *Articuli Jazygum et Cumanorum*. Pozsony, 1751.) A következő fontos statútum-gyűjteményt 1739. évben állították össze. (lásd: *Statuta pro judiciis Jazygum et Cumanorum.* Pest, 1844.) A jászkunok statútumai 1853-ig maradtak érvényben, de egyes részeiket még az Országbírói Értekezlet is érvényben hagyta; pl. az 1799. évi statútum 6. cikkelye a jászkunok özvegyeiről, özvegyi jogáról és örökösödéséről.

7. **Erdélyi szászok**

II. Endre 1224. évi privilégiumán alapult statútumaikat Báthory István (1583) után több törvényt is megerősítette, és az erdélyi törvénytárba is felvették. A Diploma Leopoldinum 5. pontja pedig ismételten megerősítette. A kódex-szerűen feldolgozott művet 1583-ban Fronius Mátyás *Statuta jurium municipialium Saxonum in Transsilvania* címmel adta ki.

8. **A 16 szepesi város**

Külön jogukat V. István privilégiuma alapján alakították ki. Statútumaik alapja az 1370-ben alkotott 93 cikkből álló jogszabálygyűjtemény. III. Zsigmond lengyel király Krakkóban, 1591-ben erősítette meg őket.

9. **A 6 szabad hajdúváros kerülete**

Bocskai István által adományozott privilégium alapján rendelkeztek statútumalkotási joggal. Az utolsó alkalommal 1820-ban szabályozták a hajdúböszörményi statútumban.

10. **Túrmezei kerület**

Törvénykezés tekintetében Zágráb megyéhez tartozott, privilégiumai alapján mégis saját statútumalkotási jogot kapott. A túrmezei 24 község lakosai a zágrábi káptalan előtt „*örökbevallás*" formájában 1560-ban kölcsönösen „*testvérré*" fogadták egymást. Ezt Rudolf király 1582. március 8-án Bécsben hagyta jóvá. Legjellemzőbb vonása, hogy a királyi kincstár magszakadás esetén ugyanúgy nem örökölt utánuk, mint a székelyek és a szászok esetében.

11. **Szepesi lándzsások területe**

IV. Béla privilégiumai alapján kapták különjogaikat. Partikuláris jogaik hasonlítottak a túrmezeiekéhez.

Szintén statútumalkotási joggal rendelkeztek az iparosok önkormányzati testületei, a céhek is. (Előfordult, hogy egyes szabályaikat a törvényhozás megsemmisítette (1715. évi LXXIX. tc., 1723. évi LXXIV. tc., 1729. évi X. tc.).

Szűkebb keretek között mezővárosok, sőt a községek is alkothattak statútumokat (*falutörvények*).

1848 után megszüntették a különleges jogállami területek eltérő közigazgatását. A jászkun kerületeket, a székely- és szász székeket stb. vármegyékké szervezték át. (1876. évi XXXIII. tc.) Horvátországgal megkötötték a kiegyezést. (1868. évi XXX. tc.) amely alapján a horvát országgyűlés törvényalkotási jogot kapott. Fiume szabad város és kerületének statútumalkotási joga viszont megmaradt. (Az 1589/1872. BM. sz. rendelet hagyta őket jóvá.)

Ezután az országos jogon belül, az ún. köztörvényhatóságoknak, (köztörvényhatósági joggal felruházott városoknak és megyéknek), valamint minden községnek lett alkotmányos joga, hogy "*önkormányzati hatáskörének korlátai között kötelező szabályokat alkosson.*" (1870. évi XLII. tc. 2, 5. §-ok, 1871. évi XXII. tc. 29.§.)

A szabályrendelet alkotásnak a törvény két formáját engedélyezte:

1. **A megyei és a törvényhatósági jogi városoké**: köz- vagy helyi érdekekre vonatkozóan.

2. **Községi szabályrendelet-alkotás**. Ez csak helyi érdekű lehetett (1886. évi XXII. tc.).

A törvényhatóságok szabályrendeleteit a törvényhatósági bizottság alkotta meg. Az általuk alkotott szabályok három irányban szabályozták a helyi viszonyokat:

1. Azok az ügyek, amelyeket a törvényhatóság köteles szabályozni.
2. Azok az ügyek, amelyek a törvény és az állandó gyakorlat szerint a törvényhatóság jogköre alá tartoztak.
3. Azok az ügyek, amelyek törvény vagy rendelet hiányában a törvényhatóság által is szabályozhatók.

Az első csoportnál a szabályalkotás kötelesség, a másik kettőnél csak lehetőség.

Az 1886. évi XXI. tc. részletesen szabályozta a törvényhatóságok szabályrendelet-alkotási jogát, és azt két vonatkozásban is megszorította:

1. Kötelezővé tette a szabályrendeleteknek a felterjesztését és közzétételét a miniszteri bemutatási záradékkal együtt.
2. Ha a szabályrendelet nem felelt meg a törvényeknek, a kormánynak joga volt azt szükségrendelettel pótolni.

A községek is megkapták a szabályrendelet-alkotási jogot, a hatáskörükbe tartozó tárgyak vonatkozásában (1871. évi XVIII. tc.).

A vármegyei szabályrendeleteket a vármegyei hivatalos lapban, a törvényhatósági városoknál a helyi szokásos módon kellett közé tenni. A budapesti szabályrendeleteket, ha az illetékes miniszter így rendelte el, akkor a budapesti Közlönyben is közzé kellett tenni.

Irodalom:

ÁGOSTON Péter: *A szabályrendeletek és a magánjog.* In: Városi Szemle, 1908.

BÉLI Gábor: *Vármegyei statutumalkotás a XVI-XVIII. században*. In: *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. XVIII. kötet. Pécs, 1984.

BLAZOVICH László – SCHMIDT József (szerk.): *Buda város jogkönyve.* Szeged, Agapé Kft. Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 2001. I-II. k.

DAMBROVSZKY Imre: *Szabályrendeleti jog*: *közigazgatási jogi tanulmány*. Budapest, Korvin Nyomda, 1922.

EGYED István: *A törvényhatósági szabályrendeletek megerősítése*. In: Jogállam, 1912/7.

EGYED István: *A törvényhatósági szabályrendeletek megerősítése*. In: Jogállam, 1914/3.

EGYED István: *A törvényhatóság szabályalkotási joga és a közigazgatási reform*. In: Jogtudományi Közlöny, 1915/27.

EGYED István: *A székesfőváros szabályrendeletei.* In: Jogállam, 1935/8.

EGYED István: *A szabályrendeletek záradéka.* In: Városi Szemle, 1936/6.

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (összeállította és jegyzetekkel ellátta): *Kecskeméti szabályrendeletek.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványa, 1991.

KOLOSVÁRI Sándor - ÓVÁRI Kelemen: A *magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885-1904. I-V. kötet

LADIK Gusztáv: *A szabályrendeletek: önkormányzati testületeink szabályrendeletalkotási joga*. Budapest, Pesti Nyomda, 1912.

NÉMETH Jenő: *Az önkormányzati rendeletalkotás.* In: Magyar Közigazgatás, 1991/2.

REINER János: *Jogi dolgozatok.* Budapest, Pfeiefer, 1898.

SÖMJÉN László: *A szabályrendeletalkotási jog.* In: Városi Szemle, 1906.

Szabályrendelet: a 16. életévüket be nem töltött fiatalkorúaknak nyilvános italmérő és szórakozó helyek látogatásától, ... való eltiltásáról. Székes-Fehérvár, Debreczenyi I., 1927.

Városi jog, városi jogkönyvek

A **középkori város** nemcsak a kis területen lévő viszonylag nagyszámú lakosságát védő erődített falai révén határolódott el környezetétől, hanem külön joga alapján is. A városlakók, a szabad királyi városok lakosai, szabad polgárok voltak, a király szabad alattvalói, akikre nézve a városi jog az irányadó.

Ügyeiket önállóan intézhették, és viszonylag nagymérvű önkormányzattal rendelkeztek.

A városi önkormányzatok joga és közjogi állása hosszú, több évszázados fejlődés eredményeként alakult ki, melyet a királyi privilégiumlevelek alapoztak meg. A városoknak adományozott privilégiumok olyan ünnepélyes formában kiállított királyi oklevelek, amelyek kiváltságok, szabadalmak, mentességek és kötelességek egész sorát foglalták magukba. A legrégibb ilyen városi kiváltság az ún. *„fehérvári jog”* volt, melyet valószínűleg III. István adományozott a város polgárainak (*cives*), illetve vendégeinek (*hospites*). A XIII. század számos városi kiváltságlevele ezután a fehérvári privilégiumokra hivatkozhatott. Így nagyszombati (1238.), nyitrai (1248), győri (1271), szatmári (1271) soproni (1277) stb. A kiváltságlevél eredetileg négy pontot tartalmazott: biztosította a bírák és az esküdtek szabad választását, minden ügyben való illetékességét, más vendégek szabad beköltözését és az országon belüli és a határon lévő vámok alóli mentességét. A magyarországi városok ezután is – fejlődési szakaszaiknak megfelelően – több egymást követő és kiegészítő kiváltságlevelet kaptak.

A városi privilégiumlevelek összeállítására nagy hatást gyakorolt a nyugati városi jogcsaládok joga is. Különösen az ún. magdeburgi jog, amely a szász tükör joganyagát alakította át a város szükségleteinek megfelelően.

A városok is – a régi jó jogra hivatkozva – gyakran vették át a régebbi tekintélyes városok jogát, kiváltságaikat vagy önként, vagy a királyi adomány útján. Így keletkeztek az ún. városi jogcsaládok, amelyen belül az újabb, a leányváros (polgárai) a jogot adó anyavároshoz fellebbezhettek, hiszen az jobban ismerte a saját jogát. A magyar városok azonban megőrizték az önállóságukat annyiban, hogy külföldi várossal leányvárosi alárendeltségbe nem kerültek. Kezdetben Székesfehérvár joga volt az irányadó, majd a XIII. századtól Buda lépett előtérbe, amely hasonlóan a lengyel és a sziléziai városokhoz, a magdeburgi jog hatása alatt állt. Többek között Komárom, Kassa, majd Zsigmond idején Kassa közvetítésével Bártfa, Debrecen és Kisszeben kapta meg a „*budai jogot*”.

Ugyancsak fontos forrása a városi jognak a szokásjog. A királyi privilégiumok lehetővé tették a városi szokásjog önálló fejlődését. Az ilyen módon kialakult szokásjogot további királyi privilégiumok ismerték el, megerősítve a városok külön jogának fejlődését. A szokásjog elsősorban a városi bíráskodásnál alkalmazott jog révén fejlődött, amely a nemesi joggal szemben inkább az ingó forgalmának szabályozásával foglalkozott.

A városi önkormányzatok önálló statútumalkotási joggal is rendelkeztek, de ezeket a királynak fel kellett terjeszteni jóváhagyás végett. (Ennek oka bizonyára az volt, hogy a városok királyi birtokra települtek.) Minden középkori közület, mely önkormányzattal bírt, a bírói joghatóságából kifejlesztette a jogszabályalkotási jogát is, melynek során részletesen szabályozták a mindennapi életnek szinte minden területét.

A város kiváltságainak, szokásjogának és statútumainak összességéből állt össze a városi jog, amelyet a kor felfogásának megfelelően ún. városi jogkönyvekben rendszereztek. Magyarországon ilyen a középkorból sajnos csak kevés maradt fenn. Ezek közül a legrégibb a selmeci jogkönyv, amely IV. Béla uralkodása idején keletkezett. Ezt követte időrendben a szepesi városoké, a Zipser Willkür (1370), majd a pozsonyi zsidóság jogkönyve (1371).

A magyarországi jogkönyvek között a legnagyobb tekintélyű a budai jogkönyv volt, amely több város anyajoga is lett. A budai jogkönyv alapján szerkesztették a városi jogkönyveket, és a tárnoki jog egyik forrásává vált. A budai jogot elfogadta, illetve a budai anyajoghoz tartozott Komárom, Sopron, Zsolna, Eperjes, Privigye, Kassa, Bártfa és Lippa.

A budai jogkönyvet a városi tanács egy tagja jegyezte le Zsigmond király uralkodása idején, de néhány része még IV. Béla korára vezethető vissza (1244-1421). Az inkorporált joganyag felöleli a jog mindegyik ágát. Egyaránt vonatkozott a közigazgatásra és a különböző törvénykezési ügyekre. Szabályozta a városi szabadságjogokat: a szabad bíró- és plébánosválasztást, a bírói eljárást. A büntetőjogi jogszabályok részletesen foglalkoztak a bűncselekményekkel és a büntetésekkel, a magánjogiak pedig a polgárok tulajdonjogi és forgalmi jogi szabadságát mozdították elő.

A **tárnoki jog**

Különbséget kell tenni a tárnoki városok (az első hét tárnoki város: Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron, később Pest is csatlakozott) és a személynöki városok joga (elsőként Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse) között. Az előbbiek joga a tárnoki jog. Az utóbbiak joga nem vált általánosabb joggá. A tárnoki jog hosszú fejlődés eredménye. A városi jog a legfelsőbb szintű bírói fórumok gyakorlatában is érvényesült. A városi polgárok peres ügyeikben a királyhoz fellebbezhettek, aki a tárnokmestert bízta meg a bíráskodással. Így vált ez az eredetileg csak gazdasági ügyeket ellátó magas rangú tisztségviselő Zsigmond király idejére a városok állandó bírájává. Ülnökeiként a legtekintélyesebb városok képviselői tevékenykedtek (a kisebb városok továbbra is az anyavárosokhoz adhatták be fellebbezésüket), ezért a peres ügyekben bizonyos egységes elvek, jogtételek alakultak ki, melyet tárnoki jognak neveztek el. Az országos nemesi jog mellett tehát létrejött a polgárság magánjoga is, amely a tárnoki ítélőszék anyagi és alaki jogszabályait tartalmazta.

A tárnoki jogot Mátyás uralkodása idején (nem hivatalos jelleggel) az egységes eljárás biztosítása érdekében Laki Thuz János tárnokmester állította össze, az 1479. évi tárnokszéki statútumok alapján, majd elküldte minden tárnoki városnak. Néhány tétele az 1525 után újjáalakult tárnoki joggal együtt bekerült a Corpus Juris Hungarici függelékei közé. Amikor 1602-ben végleges formába foglalták a tárnoki jogot, II. Rudolf király is megerősítette őket. E tárnoki jogi cikkelyeket alkalmazták – némi módosításokkal – 1848-ig.

Irodalom:

BLAZOVICH László – SCHMIDT József (szerk.): *Buda város jogkönyve.* Szeged, Agapé Kft. Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 2001. I-II. k.

BLAZOVICH László: *A Szepesség joga és a szász tükör*. In: Csukovits Enikő - Lengyel Tünde (szerk.): Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században. Budapest,MTA Tört. Tud.int., 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 35.)

BLAZOVICH László: *A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek.* In: Á. VARGA László: (főszerk.): *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv. I.* Budapest, Magyar Főváros Levéltára, 2006.

BLAZOVICH László: Demográfia, jog és történelem. Válogatott tanulmányok - Dél-Alföldi évszázadok 31. (Szeged, 2013.

BORECZKY Elemér: *A királyi tárnokmester hivatala.* Budapest, 1904.

BRUCKNER Győző: *A középkori partikuláris jogfejlődés és a selmeci városi és bányajog*. Miskolc, 1935.

CSIZMADIA Andor: *A városi jog a XVIII. század derekán.* Budapest, Székesfővárosi házinyomda, 1941.

DEMKÓ Kálmán: *A szepesi jog*. Budapest, 1891.

FELHŐ Ibolya: *Buda elsősége a tárnoki városok között*. In: Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest, Akadémiai Nyomda, 1972.

FÜGEDI Erik: *Középkori magyar városprivilégiumok*. In: Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest, Akadémiai Nyomda, 1961. XIV. kötet

GÖNCZI Katalin: *A városi jog és feljegyzései a középkori Magyarországon.* Szeged, JATE ÁJK Tudományos Bizottság, 1998
GÖNCZi Katalin: *A középkori város a jogtörténet szemszögéből: gondolatok a középkori városi jog vizsgálatának módszertanához.* In: Fons: forráskutatás és történeti segédtudományok, 1996/1.
IVÁNYI Béla: *Debrecen és a budai jog*. Debrecen, Tisza István Tudományegyetem Nyomda, 1924.
KAJTÁR István: Az *európai városi jog fejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra.* In: *Dolgozatok az állam- és jogtudomány köréből*. Pécs, 1981.
KÁLLAY István: *Városi bíráskodás Magyarországon (1686-1848).* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
KÁLLAY István: *A római jog fejlődéstörténete: A római jog középkori továbbélésének lehetőségeiről a Budai Jogkönyv alapján.* In: HORVÁTH Pál - RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Bolgár Elek-emlékkönyv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
KARVASY Ágoston: *A Buda-városi jogkönyv leginkább jogi és államgazdászati szempontból.* In: Magyar Academiai Értesítő, 1859/IX.
KIRÁLY János: *Pozsony város joga a középkorban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.
KOLOZSVÁRY Sándor - ÓVÁRI Kelemen: A *magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890. II/2. kötet
RELKOVIĆ, Néda: *A Budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) harmadik kézirata a Fővárosi Könyvtárban.* Budapest, Fővárosi Könyvtár, 1905.
S*zékesfehérvár évszázadai. 2.* Székesfehérvár, 1972.
SZUBORICS János: A *szabad s királyi városok és polgárainak országos törvényes igazai magyar hazánkban.* Magyar-Óvár, Céh Nyomda, 1839.
VÁCZY Péter: A városi polgárok vérdíja Werbőczynél és a budai jog Miskolc, Magyar Jövő, 1929.
WENZEL Gusztáv: *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Tanulmány az összehasonlító jogtudomány szempontjából.* Budapest, Athenaeum, 1877.
WENZEL Gusztáv: *A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1878.

A szocialista jog elmélete

Rousseau örökösei – a marxisták és az anarchisták – a jog elhalását jövendölték. Marx egyik legutópisztikusabb elképzelése szerint mindez úgy következik be, hogy az antagonisztikus ellentétben álló osztályok, illetve a kizsákmányolás megszűntével az állam és a jog is el fog halni, s helyette olyan társadalmi tudat alakul ki az emberekben, hogy minden kényszer nélkül a helyeset és a jót fogják tenni, s ezáltal meg fog szűnni a bűnözés is.

A sztálini politikai berendezkedés, azonban már belátta, hogy a marxi–lenini utópiából a közeljövőben semmi sem lesz, visszatért a jogi szabályozáshoz, mint technikai megoldáshoz. A jogot azonban hatalmi eszközként használták és nem engedték, hogy a hatalom korlátja lehessen.

Sztálin 1936 novemberében az alkotmánytervezethez kapcsolódó beszédében már a jog „stabilitásáról" beszélt, és az alkotmány életbe léptetésével a „szocialista törvényesség" érvényesülését ígérte.

A sztálini direktíváknak megfelelően a korszak vezető jogi teoretikusa, Andrej Januarjevics Visinszkij kiadta a jelszót a hagyományos jogi dogmatikus eszközökhöz való visszatéréshez, bár természetesen a szocialista jognak a kapitalista joggal szembeni különbözőségét és felsőbbrendűségét hangsúlyozta. A Visinszkij által kidolgozott ún.

szocialista normativista elmélet Marx nyomán így definiálta a jogot: „A jog az államhatalom által megállapított, vagy szankcionált olyan magatartási szabályok (jogszabályok) összessége, amelyek az uralkodó osztály akaratát fejezik ki, és amelyeknek alkalmazását az állam kényszerítő ereje biztosítja, az uralkodó osztályok előnyös és hasznos társadalmi rend védelme megszilárdítása és továbbfejlesztése céljából."

Visinszkij tehát abból indult ki, hogy a jog a felépítmény része, és mint ilyen, végső soron a gazdasági alap által meghatározott. Ennek a hátterében az a szándék állt, hogy bizonyítsa: a szocializmus nemcsak tudományos megalapozottságú, hanem közvetlenül tudományos világnézet és gyakorlat.

1949-től Visinszkij – Sztálin útmutatásai alapján megfogalmazott – jogelméleti alaptételeit Magyarországon is hivatalos rangra emelkedték. A magyar jogtudósok is Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Visinszkij írásaira hivatkoztak műveikben.

A magyar szocialista jog nagyjából továbbra is megtartotta a római-germán jogcsaládra jellemző terminológiáját és szerkezetét. A jogállam helyébe a „szocialista törvényesség" került. A jog szigorúan imperatívvá vált és kizárólag a hatalomgyakorlás eszközének tekintették, így közvetlenül a politika által megfogalmazott elvárások végrehajtására szolgáló utasításos rendészeti technikává vált. A jognak csak másodrendű funkciójává vált az állampolgárok közötti konfliktusok kezelése. Nem irányulhatott a jogalanyok jogainak megvédésére, privát autonómiájuk biztosítására. Nem nyújthatott tehát védelmet az önkény legkirívóbb formái ellen sem, és nem működhetett a Max Weber-i értelemben kiszámítható, racionális jogalkalmazási gyakorlat. A jog így elvesztette viszonylagos önállóságát, autonómiáját, ezzel felszámolva a jog iránt érzett társadalmi bizalmat. Generációk nőttek fel úgy, hogy kénytelenek voltak elviselni, vagy megpróbálták kijátszani a jogalkalmazási önkényt. Sokszor a legalapvetőbb alanyi jogok elismertetéséhez is protekcióra volt szükség.

A társadalom úgy értelmezte, hogy az elmarasztaló ítéleteket, a börtönbüntetéseket a legtöbb ember esetében igazságtalanul szabták ki, tehát azok egyre kevésbé tűntek becsületvesztésnek, csak sajnálatraméltó pechnek, szerencsétlenségnek. A jog mögül eltűnt annak morális alátámasztása. Egyfelől az emberek úgy látták, hogy a szocialista jogot követni nem erkölcsi kötelezettségük, másrészt hivatalosan is azt tanították, hogy a jognak nem kell erkölcsösnek lennie.

Számos törvény, rendelet és alacsonyabb szintű jogforrás egyértelműen ellenkezett az alkotmánnyal. A jogszabályok közül jó néhány szemben állt az emberek erkölcsével és igazságérzetével; pl. az 1950. évi 26. sz. tvr., amely kollektív büntetést alkalmazott (a kulákok elleni szankciók, feljelentési kötelezettség stb.). A jog nevében véghezvitt önkény sokkal rombolóbbnak bizonyult, ráadásul az állampolgárok által kivédhetetlen. Egyúttal a jog presztízsét is megsemmisítette.

A koncepciós perek, az államigazgatási szervek működése még a meglévő jogszabályokat is lábbal tiporták. Ezek az ítéletek részeivé váltak a jogrendszernek, hiszen a jog az, amit annak tételeznek.

A szocialista jog forrásai

A szocialista jog definíciója szerint a jog az, amit annak tételeznek. Ilyenfajta szélsőségesen pozitivista álláspont mellett, a jogforrási hierarchia alkotmányos garanciáit félretéve csak azt tartották fontosnak, hogy a jogalkotás minél egyszerűbben és gyorsabban történjen. Egészen kivételesen fordult elő, hogy egy fontosabb, sokakat érintő jogszabály esetén valamilyen szakmai előkészítés, vita vagy akár lakossági fórum lett volna. Valójában az államigazgatási jellegű jogalkotás vált meghatározóvá. Egyre nagyobb teret nyert a rendeleti és az alsóbb szintű jogalkotás, valamint a titkos jogszabály-előkészítés. A szocialista jogelmélet a

jogforrási rendszer „differenciálódását”, az „új jogforrások” megjelenését mint a szocialista jog fejlettségének jelét üdvözölte.

Az állampolgárok számára szinte követhetetlenné vált, hogy tulajdonképpen milyen jogszabályok vonatkoztak rájuk. A titkos jogszabályokat adtak ki. Ilyen volt az 1950. évi 26. sz. tvr., amely alapján 1950-1953 között 574 főt ítéltek el. A hivatalosan közzétett jogszabályok is követhetetlenné váltak a jogforrási hierarchia átláthatatlansága miatt. Mindamellett az Igazságügyi Minisztérium belső utasításai, tájékoztatói, a központi vagy a helyi párthatározatok ugyancsak kötelezték a jogalkalmazó szerveket.

A jogforrási hierarchián belül a törvényi szabályozás jelentősége drasztikusan csökkent. Egyre kevesebb törvényt alkottak, s a megszületett törvények szövegezése is jórészt keretjellegűvé vált. Az alkotmány – több törvénnyel szabályozandó intézmény megjelölése mellett – nem sorolja fel kimerítően a törvényhozási tárgyakat, ezzel is közvetve lehetővé tették, hogy alacsonyabb szintű jogszabályokban szabályozzák az állampolgárok alapjogait.

Magyarországon a többpárti demokráciában a folyamatosan ülésező országgyűlés évente százas nagyságrendben alkotta a törvényeket. Amikor 1949-ben áttértek a pártállami szisztémára, az év 365 napjából csak pár napig működő parlament alig néhány törvényt alkotott.

Az 1960-as években divatossá vált egy-egy ágazat törvényi szintű szabályozása. Ezek a jogszabályok nem elsősorban jogalkotási szempontok – hiszen a szabályozandó terület eléggé szerteágazó –, hanem lobbitevékenység végeredményei voltak (az 1960. évi III. tv. a bányákról, az 1960. évi IV. tv. a honvédelemről, az 1961. évi III. tv. a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről, az 1961. évi VII. tv. az erdőkről és a vadgazdálkodásról, az 1964. évi II. tv. a postáról és a távközlésről, az 1964. évi III. tv. az építésügyről, az 1964. évi IV. tv. a vízügyről, az 1968. évi IV. tv. a vasutakról, az 1969. évi VI. tv. a szakmunkásképzésről, az 1969. évi VII. tv. a gázenergiáról). Ezeket a keretjogszabályokat, amelyek elsősorban politikai elvárásokat fogalmaztak meg, azután alsóbb szintű jogszabályok tömegei töltötték meg tartalommal. A törvény sokszor inkább propagandaszöveget tartalmazott és idillikus állapotokat sugallt (például az ifjúságról, a közművelődésről szóló törvény). A realitást itt is a miniszteri rendeletek és határozatok jelentették. A jogalkotást tehát az államigazgatási szervek határozták meg, hiszen a minisztertanácsi rendeletek a törvények húszszorosát, a miniszteri rendeletek pedig ötvenhétszeresét tették ki. Még az 1982-ben megalkotott 7/1980–85. számú országgyűlési határozat is kimondta: „Fokozni kell az Országgyűlés törvényalkotó tevékenységét: a törvények jelentős vagy átfogó módosításáról is az Országgyűlés döntsön.”

Szovjet mintára Magyarországon is felhatalmazták a Népköztársaság Elnöki Tanácsát, hogy törvényerejű rendeletet (tvr.) adhasson ki. Az Népköztársaság Elnöki Tanácsa – elvileg az országgyűlést helyettesítve – az alkotmány módosításán kívül bármilyen kérdést szabályozhatott. Ennek ellenére előfordult, hogy tvr.-tel módosították az Alkotmányt, és akkor is alkottak tvr.-et, amikor ülésezett az Országgyűlés. A pártvezetésnek azonban rendkívül kényelmes volt ez a megoldás. Éppen ezért jóval több tvr.-et hoztak, mint törvényt, 1970-ben például a tízszeresét (4 tv., 40 tvr.).

Az ötvenes években bármilyen alacsony szintű jogforrással bármilyen jelentős emberi jogot, alanyi jogot szabályozni lehetett. 1954-ig a Minisztertanács is alkothatott büntetőjogi normákat (2560/1949. [III. 19.] Korm. rendelet). Később is az az álláspont volt a meghatározó, hogy rendeleti úton lehet szabályozni minden olyan kérdést, amelyet törvényben még nem rendeztek. Éppen ezért a legtöbb államigazgatási szerv arra törekedett, hogy feladataik ellátásához megszerezze – lehetőleg jogi korlátok nélkül – a jogalkotó hatáskörét is. Egyes országos hatáskörű szervek vezetői, amikor államtitkári rangot kaptak, egyúttal rendeletalkotási jogot is szereztek hozzá. Ilyen volt az Országos Tervhivatal elnökének (1072/1954. [IX. 4.] MT sz. határozat az államigazgatás szerveinek általános rendelkezéseiről, a jogszabályok közléséről és megjelöléséről), az országos hatáskörű hivatalok vezetőinek (uo.), a rendőrhatóságoknak

(1955. évi 22. sz. tvr. 8. § [1] bekezdés), a tűzrendészeti hatóságoknak a felhatalmazása (1956. évi 13. sz. tvr. 15. § [2] bekezdés).

A jogalkotói jogkör osztogatásának külön furcsasága a Szakszervezetek Országos Tanácsának jogalkotói hatáskörrel való felhatalmazása (1955. évi 33. sz. tvr. 31. § [2] bekezdés, illetve annak elnökségéről: 1096/1957. [VI. 12.] Korm. sz. hat. 7/A pont), majd a miniszteri rendelettel azonos rangú jogforrásként való elismerése (1044/1982. [XI. 26.] sz. MT. hat. 7/B), amivel tulajdonképpen elismerték, hogy a szakszervezetet államigazgatási szervvé tették.

Sok problémát okozott az is, hogy miniszteri utasításokkal általános szabályozást is gyakoroltak. Ezeket az anomáliákat még az 1974. évi 24. sz. tvr. és a végrehajtására kibocsátott 1063/1974. (XII. 30). MT számú határozat sem tudta megoldani. Nem akarták tudomásul venni, hogy az utasítás egyedi címzett passzus és nem jogszabály.

A legtöbb szocialista országban, így Magyarországon is igen hamar a szinte követhetetlenül nagy mennyiségű jogszabályalkotás lett a jellemző. Az államigazgatás, más eszközök hiányában, a túlzott elvárások teljesítése érdekében, a jogot mint eszközt próbálta használni. Mivel a piaci szabályozás nem működhetett, ezért azt a gazdaság területén korlátozó és parancsoló normákkal igyekeztek helyettesíteni. Mivel pedig az életnek szinte minden területét szabályozni kívánták, mérhetetlen mennyiségben ontották a jogszabályokat. 1954-ben csak a Begyűjtési Minisztérium 8 hónap alatt 220 mázsa papírt használt fel utasításokra. A Földművelésügyi Minisztérium a Pest Megyei Tanács mezőgazdasági osztályának 1587 utasítást és körlevelet küldött. A hatályos joganyag 1983-ban 18 ezer oldalban foglalható össze (a tanácsi jogszabályok nélkül) ez kb. 60 kötetes könyvtárat jelent, ha egy kötetet 300 oldalnak veszünk. A Magyar Közlöny joganyaga évente 1000 oldalt tett ki, emellett a normatív utasítások, illetve a direktívák a tárcalapokban jelentek meg (ha egyáltalán megjelentek). Az évente hatályon kívül helyezett jogszabályok száma is tekintélyes. Évente 200–250 jogszabályt teljes mértékben hatályon kívül helyeztek. Ennél jóval több a módosítás. A változások száma átlagosan a hatszázat is meghaladta. Ehhez viszont hozzá kell számítanunk évente kétszáz új jogszabályt, tehát a jogalkalmazóknak évente legalább 400–450 új jogszabállyal kellett volna megismerkedniük. A teljes hazai joganyag átlagos cserélődési ideje nem érte el a hét évet.

A szokásjognak nagy hagyományai voltak Magyarországon. A totális diktatúra azonban tilalmazott mindenfajta szokásjogot, hiszen ez a fajta jogforrás direkt módon kevésbé irányítható, és nagyobb önállóságot ad a jogalkalmazóknak. Szabó Imre Sztálin nyelvelméleti nézetei és Visinszkij normativista elmélete alapján fogalmazta meg az 1989-ig érvényes bírósági irányelveket.

Irodalom:

FÜRÉSZ Klára: *A bíróság szerepe a jog alakításában.* In: Magyar Jog, 1987/1.
GYŐRFI Tamás – SZABÓ Miklós: *A jogcsaládok*. In: SZABÓ Miklós: (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2012.
HLAVATHY Attila: *Vitaülés a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepéről.* In: Jogtudományi Közlöny, 1980/12.
HORVÁTH Attila: *A szocialista állam- és jogtudomány*. In: Jakab András - MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya: Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.
KÁLMÁN György: A *bíróság szerepe a jog alakításában.* In: Magyar Jog, 1987/1.
KOVÁCS István: *A törvény és a törvényerejű rendelet problematikájához.* In: Állam- és Jogtudomány, 1973/3
SZABÓ Miklós: *Egyszer volt, hol nem volt….. A szocialista jogcsalád.* In: H. SZILÁGYI István–PAKSI Máté (szerk.): *Ius unum lex multiplex. Liber amicorum studia Z. Péteri dedicata.* Budapest, Szent István Társulat, 2005.

SZILÁGYI Péter: *Szabó Imre szocialista normativizmusa. Ideológiai kritikai adalékok.* In: Világosság, 2004/4.
VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.
VARGA Csaba: *A marxista jogelméletről.* In: Állam- és Jogtudomány, 1998/1–2.,
VARGA Csaba - JAKAB András (szerk.): *A szocializmus marxizmusának jogelmélete.* In: Jogelméleti Szemle, 2003/4.
VISINSZKIJ, A. J.: *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései.* Budapest, Jogi Kiadó, 1950.

29. A magyar magánjog története
(Horváth Attila)

A magánjog a régi római civilizációban a magántulajdonnal, a természet adta közösségek felbomlásával egy időben fejlődött ki, és azóta is az individuális világfelfogás joga. A **hűbéri és rendi** jogban keveredtek a közjogi és magánjogi jellegű elemek (például egy földbirtok megszerzése egyben közigazgatási, közjogi és bíráskodási jogokkal járt együtt). A **szovjet típusú diktatúrák** pedig a lehető legkisebb területre szorították vissza az állam által nehezebben ellenőrizhető és irányítható privát szférát. Lenin levele Kurszkijhoz (1922): "*Mi semmi "magánjellegűt" nem ismerünk el, számunkra a gazdaság területén minden közjogi jellegű és nem magánjellegű...*"

A **magántulajdonra épülő piacgazdaság** kibontakozásával vált a magánjog a polgári társadalmak legjellemzőbb és legfontosabb jogává. Az állam kivonult a magánszférából, így az relatíve önállósulhatott vele szemben. Az intézményesítés során az emberi szabadság nagy vívmányaként elhatárolták egymástól a **köz- és magánszférát**, az ún. közérdeket és magánérdeket, a politikát és a gazdaságot. Erre az elgondolásra épült fel a jogtudományban a közjog és a magánjog elhatárolása, illetve szembeállítása. Montesquieu óta a civil társadalom igyekezett a közjog által szabályozott államhatalomtól elválasztani saját vagyoni, illetve családi viszonyait. (*„Az én házam, az én váram"*). Ezért a közjog körébe sorolták az alkotmányjogot, a büntetőjogot, a közigazgatási jogot és az eljárási jogokat. A magánjogot egyfajta **mellérendelt jogviszonyként** (koordináció) fogták fel, ahol a szembenálló jogalanyok jogilag egyenlők, míg a közjognál másfajta **alá- és fölérendeltségi** viszonyról (szubordináció) beszéltek. A közjogot elsősorban kógens, a magánjogot pedig diszpozitív szabályozással látták el.

A **magánjog** tehát a jogrendszernek az az ága, mely a legközvetlenebb összefüggésben áll a gazdasági viszonyokkal. A magántulajdon lehető legteljesebb elismerésére épül. Jogilag egyenlő autonóm személyek vesznek részt benne. Tiszta formájában szabályai betartását kizárólag vagyoni jellegű befolyásolással mozdítja elő, vagyis a jogág szabályainak megsértőit csak vagyoni szankciók érhetik, és a szankciók érvényesítése egyedül az érdekelt (jogosított) felek **autonóm** akaratától függ. A **polgári pert** elsősorban a magánfelek irányítják. A per leginkább a felperes és az alperes cselekményeiből tevődik össze. A per során a rendelkezési elv vagyis a privátautonómia uralkodik. A felek döntik el, hogy akarnak-e pert indítani vagy sem. A per során bármikor megegyezhetnek, a pert megszüntethetik. Még a jogerős ítélet esetében is sokszor a pernyertes fél akaratától függ, hogy az ítéletet végrehajtják-e vagy sem. A magánjog olyan érdekeket védelmez, amelyeket az állam elsősorban magánérdekeknek ismer el, és lehetőleg nem avatkozik bele sem engedélyek, sem pedig irányítás útján.

A magánjogot **polgári jognak** is nevezik a római szabad polgárok jogának, a „*jus civilé*nek" fordításaként. Az angol „*civil law*" elnevezés egyértelműen arra utal, hogy eredete a *Jus Civilis*hez kapcsolódott.

A felvilágosodás korától kezdődően elterjedt a civil társadalom viszonyaira vonatkozóan a polgári (citoyen-civil, Bürger-bürgerlich) polgárosodás, polgári társadalom kifejezés. Így a

magánjog vonatkozásában: a *Code Civil* (1804), az Osztrák Polgári Törvénykönyv (Optk. 1811) a Német Polgári Törvénykönyv (BGB 1900).

Magyarországon a reformkortól kezdődően állították szembe a polgári jelzőt (polgári, polgáriasítás, polgári társaság, polgári társadalom stb.) a „*naturális*", a „*barbár*" és a „*feudális*" kifejezésekkel. Az 1848. évi XV. tc. 1. §-a a minisztériumot egy polgári törvénykönyv elkészítésével bízta meg. A később elkészült tervezetek is ezt a nevet viselték (1900, 1913). A „*polgári*" itt a „*civi*l" szónak a fordítása, ahogy azt a felvilágosodás nagy gondolkodói értették. Olyan társadalom joga, ahol mindenki ugyanazon törvény hatálya alatt áll.

A magánjog elnevezés a múlt században használt *„magánosok"* jogából eredt: szembeállítva a közjoggal. Ezután a legjelentősebb jogtudományi munkák mind „*Magyar magánjog*" címmel jelentek meg. Végül az 1928-as kódex-javaslatot is magánjoginak hívták a svájci minta után.

A magánjog és a magánjog szakjogai

A történeti fejlődés során az egységes római civiljogból, a rendi elkülönültség által is ösztönözve bizonyos speciális életviszonyokra különleges szabályok alakultak ki, melyek eltértek az **általános magánjogtól** (*jus generale*). Ezeket a magánjog szakjogainak nevezzük (*jus speciale*), amelyek elsősorban szintén magánjogi jellegű szabályokat tartalmaznak, de rendszerint az illető tárgyra vonatkozó közigazgatási, eljárási és büntetőjogi szabályokkal együtt. A különbség nem lényegbeli, hanem fokozatbeli. Ezek a **szakjogok** az életviszonyok különös ágait sajátosan szabályozzák, olyanformán, hogy tételeik összessége többé vagy kevésbé önálló, saját alapelvei által dominált egész gyanánt jelentkeznek. Ilyen például a kereskedelmi jog, a váltójog, a csődjog, a tőzsdejog, a bányajog a tengerjog stb. A XX. század első harmadában önálló szakjoggá vált a munkajog és a nemzetközi magánjog is. A szakjogok az általános magánjogon belül helyezkednek el, de úgy, hogy a „*jus speciale derogat generali*" elve érvényesül. (A speciális jog lerontja az általános jogot (Kereskedelmi törvény 1.§.) Ezért rájuk nézve az általános magánjog csak mögöttes, kisegítő (szubszidiárius) jogforrás.

A magánjog alapelvei

A magánjog középpontjában az egyéni szabadság (**autonómia**) áll. Ennek értelmében a magánjog alapelvei a **polgári jogegyenlőség**, a **tulajdon szabadsága**, a **szerződési szabadság** és a **szerzett jogok tiszteletben tartása**. A polgári jogegyenlőség princípiuma szerint magánjogi értelemben nincs különbség az egyes emberek között. Egyetlen ember sem rendelkezhet egy másik ember felett jogi hatalommal (Az emberi és polgári jogok nyilatkozata 1789. augusztus 26. 1.§). A tulajdonos elvileg szabadon rendelkezhet tulajdonával, ha ezzel másnak kárt nem okoz. (Az ember és polgári jogainak deklarációja 17. §. Code Civil 544. §.) A szerződő felek akarata jogi értelemben szabad. Ez a tulajdonjog szabadságának természetes következménye. (A magánjog a szerződéskötés gazdasági hátterét nem vizsgálja.) A felek szabadon dönthetnek arról, hogy akarnak-e szerződést kötni vagy sem. Ha igen, kivel, milyen típusú vagy külön nem szabályozott formájú legyen a szerződés, s azt milyen tartalommal töltsék meg (**diszpozitivitás elve**). Az állam még jogszabállyal sem foszthat meg senkit megszerzett vagyoni jogától, csak nagyon indokolt esetben és megfelelő kártérítés mellett.

A magánjog rendszere

A jogtudománynak az a feladata, hogy a jogágak tételeit rendszerbe foglalja, és tartalmukat kifejtse. A rendszerbe foglalás logikai művelet, amelynek az a célja, hogy a jogszabályokat egyfelől közös elemeik, másfelől különbözőségük szerint csoportosítsa.

A magánjogot két fő részre szokták felosztani: **vagyonjogra,** illetve **személyi és családjogra**. Ez elé egy **általános részt** szoktak illeszteni, és az egész anyagot pedig az **öröklés joga** zárja le. Ezt az egyébként nem kizárólagos megoldásként elfogadott felosztást a német pandekta-jogtudomány dolgozta ki, és onnan vette át a magyar jogtudomány is. Nem tökéletes rendszer – sem a logika, sem a teljesség szempontjából – de ilyet nem is lehet várni, tekintve a magánjog sokszínűségét. A pandektajogi felosztás nem egységes elveken alapszik, az újabban kifejlődött személyiségi jogot, valamint a szellemi alkotások jogát rendszerileg elhanyagolta. Mindemellett könnyen áttekinthetővé tette a magánjogot.

A **pandektajog**, illetve **pandekta-jogtudomány** kialakulása a római jog recepciójával kezdődött. (A *Pandekták,* a *Corpus Juris Civilis* alkotórésze, Jusztiniánusz *Digesztáinak* görög neve. 39 jogász irataiból kivont töredékek rendszeres összefoglalása. Mint külön törvénykönyvet Jusztiniánusz császár 523-ban léptette életbe.) A **római jog** esetgyűjtemények tömegéből állt. A római jog alkotóira ugyanis az egyes esetből való kiindulás volt a jellemző. A jog művelésének középpontjában a jogeset egyedisége, és nem a jogszabály állandósága állt. Idegenkedtek az általánosító megfogalmazásoktól.

A **középkor** filozofikus felfogása, amely minden kérdést egy egységes egész részeként fogott fel, elsőként a glosszátorok révén fokozatos absztrakcióval általános jogtételekké kezdte átalakítani a római jog eseti szabályait. Az **újkori gondolkodás** pedig abból a feltételezésből indult ki, hogy az emberi ész a történelem legnagyobb hatalma, és amint Kepler és Newton felfedezték a világ berendezésének törvényeit, éppen úgy az emberi észből levezethetőnek kell lennie az emberi társas együttélés rendjének is. A jogtudomány feladata tehát általános rendszeralkotó fogalmak képzése, egyre magasabb rendű összefogás útján a jogból áttekinthető rendszer alkotása. Ennek során megpróbálták a jogtudományt axiomatikus rendszerré lebontani, s magát a jogot ennek megfelelő matematikai formában, definícióból, axiómából és teorémák sorából felépíteni. Ennek a munkának az oroszlánrészét előbb a természetjogi iskola, majd a XIX. századi nagy német jogtudósok, a pandektajog tudományának reprezentánsai végezték el, akik a német jogtudományt a világ élvonalába emelték.

Gondolkodásmódjuknak két mozgatórugója is volt: Egyrészről Németországban a **filozófiai műveltség**, a filozófiának példa nélkül álló fellendülése minden szellemi tevékenységre, így a jogtudományra is rányomta bélyegét. Másrészről a közjogilag széttagolt német területeken az **egységes jogtudomány** által kidolgozott magánjog kialakítására törekedtek. Általános egységes jogot akartak, általános alapelvekkel. Ezért is az általánost keresték minden egyes kazuisztikus döntésben. Így alakították ki a jog alá-fölérendelt fogalmát az egymástól logikai úton dedukálható jogtételek rendszerét. (A jog önmagából való kiegészítése). Logikai úton kidolgozták a jog legfontosabb intézményeinek fogalmát és törvényszerűségeit, melyek ezután újabb esetek eldöntésére is alkalmassá váltak.

Létrehoztak egy felülről lefelé haladó **deduktív jogrendszert**, szemben az esetről-esetre haladó római és angol jog módszerével. Így született meg az alanyi jog, a jogügylet fogalma, a jog és az igény, az anyagi és az eljárásjog elhatárolása.

A **pandektajog tudománya** a jog rendszerezésének addig soha el nem ért fokát eredményezte, amelynek révén dolgozták ki a magánjog ötös felosztását.

A pandekta-jogtudomány a jogintézmények belső rokonságát keresve öt részre osztotta fel a magánjogot:

1. **Általános részre**, amely az egész magánjogra vonatkozó általános szabályokat tartalmazza.
2. **Személyi jogra**, amelyben megtalálhatók a természetes és a jogi személyekre vonatkozó szabályok.
3. **Dologi jogra**, a tulajdonnak és a hozzá hasonló kizárólagos rendelkezési jogok szabályaival.

4. **Kötelmi jogra**, a vagyontárgyak forgalmára, követelések szerzésére és tartozások vállalására vonatkozó szabályokkal, valamint a törvénysértések magánjogi következményeivel.
5. **Öröklési jogra**, a vagyonnak a halál utáni sorsát szabályozó jogszabályok gyűjteményére.

Ez a felosztás sem egységes alapon történt. A dologi és a kötelmi jogviszonyt szerkezete, a családi és öröklési jogot tartalma szerint különítették el. Az öröklési jogot azért tárgyalták külön, mert mind a kötelmi, mind a dologi jogok háramlási rendjét szabályozza.

A pandektajog által kialakított ötös felosztást a jelentősebb európai kódexek közül először a **Szász Polgári Törvénykönyv** (1863) követte, majd a Német Polgári Törvénykönyv (1900). (Emellett az 1907. évi Svájci Polgári Törvénykönyv, az 1911. évi Kötelmi Jogi Törvénykönyvvel együtt, az 1926. évi Török Polgári Törvénykönyv, a Kínai Köztársaság 1929-31. évi Polgári Törvénykönyve, valamint az Orosz Polgári Törvénykönyv tervezete is.) Ezzel szemben az **Osztrák Polgári Törvénykönyv** három fő részből áll: személyi jog (személyi- és családjog), vagyonjog (dologbani jog, öröklési jog, dologközi jog) és a személyi és dologi jogok közös meghatározásaiból. A **Code Civil** első része személyi és családjogot, a második a tulajdon tárgyait és módjait, a harmadik a tulajdonszerzés módjai cím alatt az öröklési, kötelmi, házassági vagyonjogot és az elévülés intézményét szabályozza.

Magyarországon az ötös felosztás 1863-tól, Wenzel Gusztáv (1812-1891) tankönyvének megjelenésétől terjedt el. Bár az **első polgári törvénykönyv tervezetének** munkálatai során eltértek az ötös felosztástól, az általános részbe tartozó rendelkezéseket elsősorban a kötelmi jogi részbe illesztették, hogy ezzel is az egyébként sokban hűségesen követett Német Polgári Törvénykönyvtől való függetlenségüket hangsúlyozták. A jogtudomány és a jogi oktatás azonban mindvégig megmaradt az áttekinthetőséget nagyban elősegítő ötös felosztás mellett.

Irodalom:

ASZTALOS László: *A magyar burzsoá magánjog rövid története.* In: *Polgári jogi tanulmányok.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék, 1970.

DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

Eörsi Gyula: *Összehasonlító polgári jog*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog*. Budapest, Singer és Wolfner Kiadó, 1899-1905. I-V. kötet.

FÖLDI András: *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012.

HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése: a modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.

HAMZA Gábor - FÖLDI András: *Az európai magánjog fejlődésének főbb útjai.* Szombathely, Savaria Univ. Press, 1998.

HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog alapintézményeinek története (1848-1944).* Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.

KECSKÉS László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. Történelmi vázlat*. Budapest, HVG-ORAC, 2009.

KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve.* Budapest, Grill Kiadó, 1911. I-II. kötet.

LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István, 2017.

SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog.* Budapest, Grill Kiadó, 1939-1942. I-VI. kötet.

WENZEL Gusztáv: *Magyar és erdélyi magánjog rendszere.* Buda, Egyetemi Nyomda, 1867.

ZLINSZKY Imre: *A magyar magánjog mai érvényében, különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest, Franklin Nyomda, 1880.

ZLINSZKY János: *A római jog továbbélése*. Miskolc, ME, 1997.

A magyar magánjog általános része

Az ún. **általános rész** volt a pandektajog legsajátosabb és legtipikusabb intézménye, melyet tisztán jogászi, jogdogmatikai eszközökkel dolgoztak ki. A német jogterületeken kívül nem is ismerték. Abból a felvetésből indultak ki, hogy a jogtudomány tényleges rendszere az általános és a különös rész megkülönböztetésén alapul, ahol az általános rész a **különös fogalmak közös jegyeiből** állítható össze. Ezek rendszerint nem közvetlen magatartási szabályok, hanem olyan általános elvek, fogalmak és tényezők, amelyek a különös rész minden szabályára egyaránt vonatkoznak (például a jogügylet fogalma). Általában ezért is teszik e szabályokat a kódexek elejére, mert így nem kell minden résznél megismételni. Az **általános rész feladata**, tehát hogy bevezessen a jogág elméleti alapjaiba, melynek ismerete a magánjogi gondolkodásra meghatározó hatást gyakorol. Megismertet a magánjog fogalmával, tárgyával, rendszerével, és a magánjog jogforrásaival. Itt foglalkoztak a jogszabálytannal, jogügylettel, jogviszonyokkal, jogintézményekkel. A magánjog általános alapelveinek bemutatásával (*észszerűség, igazságosság, jogbiztonság*) segítséget nyújt a jogalkalmazónak az egyes konkrét jogszabályok értelmezésénél. A magyar magánjogban a meghatározó szokásjogi szabályozás miatt, az általános rész különös jelentőségre tett szert az esetleges joghézagok feloldásánál a bírói jogalkalmazói jog alakulásánál.

Az **általános részt taglaló tankönyvek** a magánjog tudományos elemzésének folyamatában azon kívül, hogy meghatározzák a magánjog fogalmát, egyúttal a jogforrásokat és a magánjog történetének legfontosabb korszakait is felvázolják.

Irodalom:

ASZTALOS László: *Polgári jogi alaptan*. *A polgári jog elméletéhez.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
BÍRÓ György - LENKOVICS Barnabás: *Általános tanok.* Miskolc, Novotni Kiadó, 1996.
CSEHI Zoltán: *Diké kísértése: magánjogi és kultúrtörténeti tanulmányok.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
FÖLDI András: *A jóhiszeműség tisztesség elv: intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig.* Budapest, ELTE, 2001.
JOBBÁGYI Gábor: *Magyar polgári jog: általános rész.* Budapest, Szt. István Társulat, 2012.
KELEMEN László: *A jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban.* Szeged, Ablaka Gy. Nyomda, 1937.
LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2012.
NOVOTNI Zoltán: *Polgári jog I. Általános rész*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1991.
SZÁSZY István: *A magyar magánjog általános része.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1947-1948. I-II. k.
TÓTH Lajos: *Magyar magánjog Általános tanok.* Debrecen, Hegedűs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadóvállalata, 1922-23. I-II. kötet.
UJLAKI László: *Méltányosság a polgári jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
ZITELMANN Ernő: *Az „általános rész" értékéről a magánjogban, tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetére*. In: Jogállam, 1905.

A magyar magánjog jogforrásai

A magánjog jogforrási jellegére leginkább a **szokásjognak** a többi jogághoz képest is fokozottabb szerepe meghatározó. Ennek okai a következők: 1. Mivel a magánjog a privát autonómia joga, ezért a társadalom vagyoni és családjogi szokásait a jogalkalmazónak is respektálnia kell. 2. A magánjog a leggyorsabban fejlődő jogág. Ilyen dinamikus és sokrétű változásokkal a jogalkotás nem tud lépést tartani, a bíróságoknak viszont a felmerülő jogvitákat ennek ellenére meg kell oldania. 3. A magánjog területén nem szükséges a törvényi szabályozás kizárólagosságának a deklarálása, mint pl. a büntetőjogban a *„nullum crimen sine lege”* elve.

A magyar magánjog története a XVIII. századig

A **rendi magánjog** intézményei már Árpád-házi királyaink idején kezdtek kialakulni. Legfontosabb szabályait pedig Werbőczy István foglalta össze híres Hármaskönyvében, amely aztán több mint 300 évig meghatározta a magyar magánjogi szabályokat.

A **középkorban** az európai lakosság legnagyobb része a kénytelen volt önellátásra berendezkedni. Az így készült termékek gyatrák voltak ugyan, de nem kerültek semmibe sem a földesúrnak. A forgalom szinte kivételes. Mindenki csak annyit termelt, amennyit elfogyasztott. Az a kézműves, aki folyamatosan növelni igyekezett a profitját, kivétel volt és ellentétben állt a középkori etikával. Ennek következtében a pénzre csak ritkán volt szükségük. A kereskedőktől ékszereket, fűszereket és különleges fegyvereket vásároltak. Egyetlen jövedelemforrásnak a földművelést tartották. A nagyobb vagyont állandó nagyságúnak tekintették, amit nem vállalkozással, hanem például hadi érdemekkel lehetett megszerezni. Ezért úgy vélték, hogy meggazdagodni csak kizárólag mások rovására lehet. Pénzkölcsön felvételére csak kivételes esetekben természeti csapások, rossz termés, háború stb. miatt került sor. Az ilyen helyzeteket nyerészkedéssel a maguk javára fordítók érthető módon rendkívüli erkölcsi és tényleges elítélésben részesültek.

A **földbirtokláson alapuló gazdasági-hatalmi rendszerben** a papi, katonai és közhivatali pályákat a nemesek, illetve előkelők töltötték be, akik ezért nem kaptak rendszeres fizetést, hanem saját magánvagyonuk hozadékából éltek. A közszolgálatot tehát a király által adományozott földbirtokok tették lehetővé és a szolgálatok jutalmazása sem pénzzel, hanem föld juttatásával történt.

A **társadalom struktúrája** látszólag teljes mértékben változatlan. A jogrendszer legfőbb rendeltetésének ezért nem a forgalom biztonságát, hanem a földbirtok célhoz kötöttségét, illetve az alattvalóknak a földbirtokhoz való viszonyának szabályozását tartották.

A középkor embere nem volt egyén, individuum a szó mai értelmében. Mindenkinek valamilyen **közösség** részeként kellett boldogulnia. Egyúttal a közösség is felelősséggel tartozott minden tagjáért. Az ember nem boldogulhatott egyedül ebben a zord világban, szüksége volt a közösség támogatására, védelmére. Egyúttal köteles volt a közösség előírásai szerint élni. Csak a kitaszítottak, kiközösítettek próbáltak egymagukban megmaradni.

A XVIII. század végéig Európának szinte mindegyik államában (még Angliában is) a magánjogi intézmények egyik legfontosabb hivatása az öröklött vagyonnal rendelkező előkelők védelme volt a feltörekvő rétegek versenyével szemben. A jogosultságok jelentős részét a hosszas birtoklás, valamilyen jog gyakorlásának nemzedékeken át való folytatása alapozta meg.

Irodalom:

BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999.
BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

BÓNIS György: *A magyar feudális és burzsoá magánjog és büntetőjog elemei.* Budapest, LOK, 1959.
BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei: római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972.
HOMOKI NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, JATEPress, 2001.

Felvilágosodás és természetjog kora
(1711–1830)

A Magyarországot pusztító közel két évszázados háborúk után (1521. Nándorfehérvár eleste - 1718. pozsareváci béke) lassan gyarapodásnak indult az ország. Betelepítették a korábban lakatlanná vált vidékeket, fokozatosan modernizálni kezdték az agrárgazdaságokat. Különösen a XVIII. század második felében egyre több manufaktúrát alapítottak. A kereskedelmi forgalom is kezdett kibontakozni. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az 1514-es jogállapotokat tükröző Hármaskönyv már nem felel meg teljes mértékben a kialakuló igényeknek. Ezt már a Négyeskönyvet készítő bizottság is vallotta. Az 1712-15. évi országgyűlés ezért egy reformbizottságot állított fel, hogy többek között a magánjogot is megreformálják. A bizottság egy rendszeres törvénykönyvet próbált összeállítani, amellyel a Hármaskönyv egyes részeit igyekeztek a gyakorlati élet követelményeihez igazítani. Így készült el az első, valóban eredeti alkotás, a *Novum Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae* című javaslat.

A munkálatok néhány részét az 1722-23-as és az 1728-29-es országgyűlés törvényerőre emelte. Több részét pedig a bírák és a jogtudósok a gyakorlatban alkalmazni kezdték, így szokásjogi úton lépett életbe. Megkönnyítette a Commissio Systematica munkálatának alkalmazását, hogy Szegedi János *Tyrocinium* (Tyrnaviae, 1734) című művében kiadta. A kor viszonyai között közismertnek számító glosszákat Szegedi az általa szerkesztett Corpus Juris Hungariciba is felvette, a jegyzetek közé. A „*Novum Tripartitum*”-mal az 1722-23. évi országgyűlés nem lehetett teljes mértékben elégedett, mert egy újabb bizottságot küldött ki.

1751-től 1768-ig újabb és újabb bizottságokat állítottak fel azonban ezek a törvényjavaslatok már az országgyűlés elé sem kerültek. Végül Mária Terézia (1740–1780) egy háromtagú bizottságot állított fel az 1723-ban újjászervezett Királyi Curia legfontosabb ítéleteinek, döntvényeinek összegyűjtése érdekében. Ennek a munkának lett az eredménye a Planum Tabulare (1769). Werbőczy Hármaskönyve tehát csak 1723-ig volt alapvetően nagy hatású jogforrás, azután kezdett kialakulni egy új jog, a Kúria igazságszolgáltatása alapján. Ezzel a jogélet csendes reformja vette kezdetét.

Az 1790-91. évi diéta az **országgyűlés rendszeres bizottságát** állította fel azzal a feladattal, hogy a következő országgyűlésre a jogmodernizáció érdekében törvényjavaslatokat készítsenek. Azonban míg a büntetőjog területén egyértelműen új törvénykönyv elkészítését írták elő, addig a magánjog területén megelégedtek néhány törvényjavaslattal. Ezeket a munkálatokat sem az országgyűlés nem tárgyalta, de a bíróságok sem alkalmazták. Az 1825-27. évi országgyűlés újabb bizottságokat küldött ki, hogy vizsgálják meg az 1790-es évek munkálatait, vajon megfelelnek-e a kitűzött feladatoknak. A bizottság azt a feladatot kapta, hogy mondjon véleményt és indokolja meg a saját álláspontját és terjessze a következő országgyűlés elé. A bizottság túllépve eredeti megbízásán valódi törvényjavaslatot kívánt készteni, de az 1832-36-os országgyűlés ezeket az elkészült anyagokat nem tárgyalta.

Irodalom:

BIBÓ István (szerk.): *Az 1790/91, 67. tc. és az 1825/27, 8., 9. és 15. tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája.* Budapest, Országgyűlési Könyvtár, 1977.
BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Budapest, Franklin Nyomda, 1888.
H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
H. BALÁZS Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen* (*1765-1800).* Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
BARTA István: *A fiatal Kossuth és kora. Akadémiai doktori értekezés*. Budapest, Egyetemi Könyvtár kézirattára, 1964.
BÓNIS György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában* (*Systematica Commissio).* Budapest, Sárkány Nyomda, 1935.
FÓNAGY Zoltán: *Az úrbéri operarum megyei tárgyalása. (1831-32)*. In: Agrártörténeti Szemle, 1988/1-2.
CSIZMADIA Andor (szerk.): *Hajnóczy József közjogi - politikai munkái*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.
CONCHA Győző: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik: irodalomtörténeti vázlat.* Budapest, Franklin Nyomda, 1885.
ECKHARDT Sándor: A *francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, Franklin Nyomda, 1924.
GERGELY András: *A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában.* In: Tiszatáj, 1974.
GRÜNWALD Béla: *A régi Magyarország* 1711-1825. Budapest, Franklin Nyomda, 1910.

Reformkor (1830-1848)

A reformkor **Széchenyi István** Hitel (1830) című művének megjelenésével kezdődött. A legnagyobb magyar a rendi nacionalizmus, a merkantil ellenzékiség és az eredménytelen, meddő sérelmi politika helyett a magyar gazdaságot modernizáló programot, a magyarországi piacgazdaság kiépítését elősegítő magánjogi reformokat ajánlott. Egy olyan nagyszabású tervet vázolt fel műveiben, amelyek révén Magyarország felzárkózhat a fejlettebb nyugat-európai országokhoz. A korabeli jogfelfogással szemben kijelentette, hogy az ősök által hozott törvények nem köthetik meg a jelen országgyűlés kezét abban, hogy a társadalom életét a törvényhozás útján a kor szükségleteinek megfelelően alakítsa át. Javasolta a nemesi földbirtok kötöttségeinek megszüntetését, az úrbériség örökváltsággal való felszámolását, a polgári tulajdon megteremtését. Stabil jogintézményekre (kereskedelmi törvény, váltótörvény, csődtörvény, bankokra vonatkozó jogszabályok stb.) épülő hitelrendszert, a földbirtoknak jelzáloghitelt, a kereskedőknek, iparosoknak váltóhitelt, modern bankrendszert, gyors törvénykezést és zökkenőmentes, ellentmondás nélküli végrehajtást kívánt.

Széchenyi reformprogramja azért volt rendkívül hatásos és látványos, mert alapításaival, sikeres vállalkozásaival, alkotásaival a gyakorlati életben is igazolta programjának megvalósíthatóságát és kiválóságát. A reformkor ellenzéki politikusai Széchenyi műveinek elolvasása révén készültek fel közéleti pályájukra és annak alapján vázolták fel saját, önálló elképzeléseiket.

Az 1832-36-os országgyűlés alsótábláján kezdte országos politikai pályafutását **Deák Ferenc,** aki hamarosan az egész nemesi reformellenzék legtekintélyesebb vezéralakja lett. Deák Ferenc reformjavaslatait a természetjogra alapozta. A közvélemény megnyugtatása érdekében, illetve a jogfolytonosság, a történeti alkotmány sértetlenségét bizonyítva, mindig az ősi magyar alkotmányból vezette le őket.

Az 1840-es években a nemesi ellenzék legaktívabb vezetője **Kossuth Lajos** lett. A Pesti Hírlapban írt vezércikkei, beszédei sokféle témával foglalkoztak, mégis egy összefüggő program részét alkották. Kossuth előre meg akarta vitatni a közvéleménnyel a törvényhozási kérdéseket, hogy a reformokat így az országgyűlés a lakosság minél nagyobb részének támogatása mellett fogadja el. Örökváltságot, bank segítségével hitelt, biztos forgalmi viszonyokat, a nemzeti ipar pártolását követelte. Bátran javasolta a nemesi adómentesség megszüntetését is. Az érdekegyeztetés érdekében a magyarság erősítésének elengedhetetlen feltételét abban látta, hogy az alkotmány sáncait minél előbb meg kell nyitni a nem nemesek előtt is. A magyar rendi alkotmányt véleménye szerint nem megszüntetni kell, hanem „monarcho-aristocraticus" jellegét kell **demokratikusabbá** tenni. Nem az a cél, hogy a nemesség megszűnjék, hanem hogy az ország más lakosai is a polgári jogok birtokába jussanak. Megszüntetné az ősiséget és a hitbizományt. Az úrbériség kötelező megszüntetését a birtokosok kárpótlásával javasolta. Így akart az általános tőkeszegénységet is enyhíteni. Ezzel mind a nemesek, mind pedig a jobbágyok szabad birtokhoz jutnának.

A reformkor jogász-politikusai még a rendi országgyűléseken is jelentős eredményeket tudtak elérni. Az 1832-36-os országgyűlésen a jobbágyok költözéséről, telki állományáról, hasznairól tartozásairól stb. alkottak törvényeket (1836. évi IV-VIII. tc.-ek) Felállították a vásári bíróságokat, ahol gyors szóbeli pereket lehetett lebonyolítani és törvénybe iktatták, hogy egy állandó hidat Buda és Pest között részvénytársasági formában kell felépíteni (1836. évi XVIII. és XXVI. tc.-ek).

Az 1839-40. évi országgyűlésen sor került a kereskedelmi jog teljes körű kodifikációjára: 1840. évi XV. tc. a váltótörvény, XVI. tc. a kereskedőkről, XVII. tc. a gyárakról, XVIII. tc. a közkeresetre összeálló társaságokról, XXII. tc. a csődületről. Az 1840. évi VII. tc. 9.§-a pedig lehetővé tette a jobbágyok önkéntes örökváltságát.

Az 1843-44. évi országgyűlésen pedig a nem nemesek is birtokolhatási jogot kaptak. (1844. évi IV. tc.)

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy minden olyan reformot megvalósítottak, ami csak a rendi jogok keretei között lehetséges volt. A reformkor jogász-politikusai ezen túl elméleti megalapozását adták az 1848-as reformoknak.

Irodalom:

BARTA István: A *fiatal Kossuth.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
KÓNYI Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, Franklin Nyomda, 1903. I-III. kötet
GERGELY András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.
HORVÁTH Attila: *A jog modernizációjának kezdetei. Széchenyi magánjogi reformkoncepciója.* In: Jogtörténeti Értekezések. 15. kötet, Bp., 1986.
IVÁNYI GRÜNWALD Béla (szerk. és bev.): Széchenyi István: *Hitel*. Budapest, Athenaeum Nyomda, 1930.
IVÁNYI GRÜNWALD Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon, 1790-1848.* Pécs, Egyetemi Nyomda, 1927.
Kossuth Lajos összes munkái (elektronikus dokumentum.) Budapest, Arcanum, 2003.
NIZSALOVSZKY Endre: *Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása*. In: Zalai Gyűjtemény, 5. kötet, Zalaegerszeg, 1976.
P. SZABÓ Béla: *Deák és a magánjog.* In: SZABÓ András (szerk.): *Deák Ferenc emlékezete.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
Gróf Széchenyi István minden írásai. CD. Kiadta a Logod Bt.
SZLADIS Károly: *Deák Ferenc és a mai magánjogunk*. In: Jogtudományi Közlöny, 1903/42.
ZOLTÁN József: *Deák Ferenc a civiljogász.* Budapest, Jogállam, 1937.

Az 1848-as törvények magánjogi reformjai

Az áprilisi törvények deklarálták a magántulajdon szentségét (1848. évi III. tc. 32. §.), az úrbériség megszüntetését, (1848. évi IX. és X. tc.) a törvény előtti egyenlőséget, amelyek a magánjogot is teljesen új alapokra helyezték. Felszabadították a jobbágyokat és magántulajdonba adták nekik az általuk használt földet. Az 1848. évi XV. tc. pedig megszüntette az ősiséget.

A részletes szabályozás kidolgozására a magánjogi törvénykönyvek megalkotására igen rövid idő alatt nem kerülhetett sor. Az **áprilisi törvényeket** három hét alatt rohammunkában kellett megalkotni. Ezért 1848-ban a magánjog terén tulajdonképpen csak ún. "*negatív törvényhozás*" történt, vagyis a feudális jellegű intézményeket eltörölték, azonban a részletes, hosszú időt igénybe vevő törvények meghozatalát későbbre halasztották.

Már az alkotmányjogi reformok révén nyilvánvalóvá vált, hogy megszüntették a magánjogunknak és a közjogunknak azt az összefonódását, ami az 1848 előtti jogunk egyik jellemző vonása volt. Addig a magánjogi jogképesség és alanyi jogok rendszere az egyén közjogi állásától függött. A közjog volt tehát a meghatározó és a magánjog hozzá igazodott. A nemesi státus megszerzése például felszabadított a személyes függés alól, ingatlanszerzési jogot adott, módosította az öröklési, családi stb. jogviszonyt. A nemesi birtok megszerzése, tehát egy magánjogi ügylet lebonyolítása, egyúttal közjogi, közigazgatási jogi, pénzügyi és közhatalmi jogosítványokkal járt együtt.

A közjog és a magánjog szétválasztásával az állam kivonult magánszférából, és az így relatíve önállósulni tudott vele szemben. Elkülönülhetett a magánélet a közélettől, a vagyoni helyzet az állampolgári léttől. A magánjog a civil társadalom joga, a hatalom gyakorlása pedig kizárólag a közjog területúma lett.

Az 1848-as törvények nem deklarálták kifejezetten a magánjogi jogegyenlőséget, hanem a jogképesség fokozatait rögzítő rendi privilégiumokkal szembeni hátrányos megkülönböztetéseket szüntették meg. A szerzett jogok tiszteletben tartása mellett nem a Ettől kezdve azonos jogszabályok vonatkoztak a magánjog terén minden magyar állampolgárra. A nemesség ezután csak puszta cím maradt.

Irodalom:

ECKHART Ferenc: *1848, a szabadság éve.* Budapest, Káldor, 1948.
Az 1847-48-i országgyűlés irományai. Pozsony-Pest, 1848.
F. KISS Erzsébet: *Az 1848-49-as magyar minisztériumok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
BARTA István (szerk.): *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1848-48.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951.
FRANK Ignác: *Ősiség és elévülés.* Buda, Egyetemi Nyomda, 1848.
HORVÁTH Attila: *Az 1848-as törvények magánjogi reformjai*. In: HORVÁTH Attila: (szerk.): *Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc állam- és jogfejlődéséről: az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150 éves évfordulója alkalmából a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 1998. március 13-án elhangzott előadások, kiegészítésekkel.* Budapest, Szent István Társulat, 1999.
HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog átalakítása 1848-ban. Nemzeti hagyományok és modernizáció kérdése.* In: Jogtudományi Közlöny, 1999/6.
MEZEY Barna – VÖRÖS Imre (szerk.): *150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténészek 1848-ról.* Budapest, Lodod Bt., 2001.
PARNICZKY Mihály: *Az ősiség a XIX. században*. In: Eckhart Ferenc - Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemitanári működésének negyvenedik évfordulójára.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.

SARLÓS Béla: *Deák és Vukovics: Két igazságügy-miniszter*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.
SPIRA György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
SZLADITS Károly: *Az utóbbi száz év magánjogi jogfejlődése*. In: Eckhart Ferenc - Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemitanári működésének negyvenedik évfordulójára.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
VARGA János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

Neoabszolutizmus, beolvasztás és polgárosítás
(1849–1861)

Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc leverése után Magyarország elvesztette önállóságát, alkotmányát, állampolgárai pedig politikai szabadságjogait, de az 1848-ban kivívott magánjogi reformok továbbra is érvényben maradtak, sőt, az új kormányzat a továbbfejlesztésük érdekében tett intézkedéseket. Az 1848-as törvények ugyanis csak a rendi jellegű intézményeket törölték el, az új berendezkedés kiépítésére már nem jutott idő. Az ősiségre, úrbériségre, a magántulajdonra, a magánjogi jogegyenlőségre, a forgalom biztonságára vonatkozó vívmányokat **császári pátensekkel** hajtották végre: 1850. október 1-én – az osztrák tőkés körök régi kívánságának megfelelően – felszámolták a magyar és a többi tartományt elválasztó vámvonalakat. Az úrbériség megszüntetésének végrehajtásáról az 1853. március 2-án (Erdélyre az 1854. június 24-én) kelt úrbéri nyílt parancsa rendelkezett. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás érvényességét elismerték, de végrehajtását olyan módon szabályozták újra, amely a parasztság rovására az örökös tartományokban alkalmazott megoldáshoz kezdett közeledni.

Az 1848-as törvények nem említették, hogy az **adományrendszert** is megszüntették volna, az azonban a korabeli jogászok értelmezése szerint nem is volt szükséges, mivel az ősiség eltörlése véleményük szerint az adományrendszerre is kiterjedt (Lásd: az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 3. §-át). Formailag az adományrendszert az 1852. november 29. (Erdélyre az 1853. május 29-i) császári nyílt parancs, az ún. **ősiségi nyílt parancs** szüntette meg, amely egyúttal értelemszerűen az ősiség megszüntetésével kapcsolatos jogvitákat is rendezte. Továbbra is meghagyták azonban a hitbizományt. Ezzel egy időben az 1811. évi **Osztrák Polgári Törvénykönyv** hatályát kiterjesztették 1853. május 1-től Magyarországra, 1853. szeptember 1-től Erdélyre.

Az 1855. december 15-i, ún. **telekkönyvi rendtartás** az ingatlanforgalom biztonsága érdekében született. Az 1854. május 23-i császári nyílt paranccsal hatályba léptették az osztrák bányatörvényt, amely a legfontosabb ásványi kincsekre nézve nem adta meg a földfelszín tulajdonosának a kiaknázás jogát. A magyar földbirtokosokkal szemben tehát az állam szerezte meg ezt a jogosultságot.

A magyar lakosságra nézve szintén kedvezőtlen változást eredményezett az 1850. január 25. nyíltparanccsal 1850. május 1-én életbeléptetett osztrák általános váltótörvény. Az sokkal szigorúbb rendelkezéseket tartalmazott, mint az 1840. évi XV. tc. Többek között bevezette az adóssági fogságot is. Hasonló eredményre vezetett az 1840. évi XII. tc. hatályon kívül helyezésével egy időben hatályba lépett 1853. július 18-i csődeljárás is.

Nem egészen három év alatt tehát a jogszabályoknak egész tömege jelent meg. Még a jogászok is alig tudták követni a gyors változásokat, ami bizonyos fokú jogbizonytalansághoz vezetett.

A pátensek szövegezéséből kitűnik, hogy azok készítői a régi magyar jogot tökéletesen ismerték, de tudatosan nem a magyar érdekeknek megfelelően fogalmazták meg az új rendeleteket. A gazdasági élet fejlesztése egyébként is kormányzati jogvédelem és a magyar politikai vezető réteg véleményének a figyelmen kívül hagyásával történt, kiszolgáltatva az

ország erőforrásait az osztrák tőkés csoportoknak. Például az 1850-es években a feketeszén bányászat 100%-a, a barnaszén bányászat 75%-a osztrák kézbe került.

Trefort Ágoston megfogalmazásában: „*...az 1848-iki közgazdasági jellegű üdvös törvényeket az a balsors érte, hogy nem azok, kik e törvényeket hozták, hajtották azokat végre és nem azon szellemben, melyben hozattak, s hogy nem élvezhettük a békét, mely e törvények valódi áldását elválaszthatta volna.*"

A bécsi kormányzat a gazdaság fejlesztésével, a rend, nyugalom és a magántulajdon biztonságának ígéretével próbálta a lakosság szimpátiáját megszerezni. Valójában csak az addig is eladósodott magyar földbirtokosok helyzete vált még kedvezőtlenebbé. A polgári rendszernek ez a retrográd változata azonban hosszú ideig nem volt tartható, mert a gazdasági szabadság nem lehet meg a politikai szabadság nélkül. A politikai jogok korlátozása az élet minden területén érezteti hatását.

Irodalom:

BAINTNER János: *Az ausztriai általános magánjog alaptanai tekintettel a római jogra s a francia és szászországi polgári törvénykönyvre*. *Függelékül az elveknek a magyar jogéletre való alkalmazásairól*. Pest, Kertész János Nyomda, 1868.
BERNÁT Gyula: *Az abszolutizmus földtehermentesítése* Magyarországon. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935.
HOMOKI NAGY Mária: *Magánjogi törvényeink hatálya a neoabszolutizmus korában*. In: BALOGH Judit - KONCZ Ibolya Katalin - SZABÓ István - TÓTH J. Zoltán (szerk.): *65. Studia in honorem István Stipta.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017.
HOMOKI NAGY Mária: *A magyar magánjog fejlődését befolyásoló jogforrások a neoabszolutizmus idején*. In: HOMOKI-NAGY Mária - KARSAI Krisztina - FANTOLY Zsanett - JUHÁSZ Zsuzsanna - SZOMORA Zsolt - GÁL Andor (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018.
KÁLLAY István: *Változások az anyagi magánjogban az ősiségi pátens (1852) után*. In: PAB-VEAB Értesítő. Székesfehérvár, 1978.
NAGY István: *A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában (1849-1867).* Budapest, Hornyánszky Nyomda, 1944.
SZLADITS Károly: *Az osztrák polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogban*. Budapest, Radó Nyomda, 1932.
TÓTH Lőrinc: Az *ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29.-i legfelsőbb nyíltparancs ismertetése s magyarázata*. Pest, Landerer és Heckenast Nyomda, 1854.
SALLAY György: *Párhuzam a magyar magánjog és az Osztrák polgári törvénykönyv között.* Kolozsvár, Lepage Nyomda, 1912.
SZIGETI László: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv 125 éve*. In: Polgári Jog, 1907.
WENZEL Gusztáv: *Az ausztriai polgári törvénykönyv magyarázata*. Pest, Geibel, 1854.

A dualizmus kori jogfejlődés (1867–1914)

A kiegyezés után Magyarország minél gyorsabb és eredményesebb gazdasági felzárkózása érdekében a magyar igazságügyi kormányzat a magyar magánjog modernizálására törekedett. Ez elsősorban a fennálló nyugati (elsősorban német) jogintézmények recepciója révén történt. Több nagy jogtudós is ezt túlzott másolásnak tekintette. Szerintük Magyarország már mint "*deutsches Rechtsgebiet*" szerepelt akkoriban Európa térképén.

A magyar magánjog modernizálásának 1867 és 1914 közötti időszaka igen sikeresnek tekinthető. A kiegyezés és a századforduló között a kereskedelmi életben meghatszorozódott a hitel. Az ipar Magyarországon a XIX. század közepén még mindössze 8%-kal járult hozzá a nemzeti termékhez, 1913-ra azonban már közel járt a 25%-hoz (bányászat nélkül). Az ipari termelés ezzel nyolcszorosára nőtt. A foglalkoztatottak száma négyszeresére, hivatali és szabadfoglalkozóknak a száma pedig ötszörösére nőtt. A magyar ipar gyorsabban növekedett, mint az osztrák. (1841-ben Magyarország gyáripara Ausztria termelésének 16%-a, az I. világháború idején ez az arány közel állt a 30%-hoz). Kétezerről huszonkétezer kilométerre bővült a vasúthálózat, 8600-ról 886000-re felugrott az alkalmazott gépi lóerő, 800 millióról 13 milliárd koronára duzzadt a hitelintézetek tőkeállománya. A mezőgazdasági termelés több mint duplájára nőtt. Az Osztrák Magyar Monarchia jelentős komparatív előnyöket nyújtott, amely révén a fejlődésnek egy rendkívül dinamikus modellje alakult ki. A legdinamikusabban a főváros növekedett. Az egyesüléskor még csak 300000 lakosa volt. 1890 és 1900 között 45%-kal gyarapodott. Az I. világháborúig megháromszorozódott a lakossága. Egyetlen európai város sem nőtt ilyen gyorsan. Az ország nemzeti jövedelme az ötszörösére növekedett. 1898 és 1913 között 5%-os növekedés. Az európai átlag 4,6%-os. Csak Németországé és Svédországé gyorsabb.

Irodalom:

BEREND T. Iván - Ránki György: *Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon. (1867-1914).* In: Történelmi Szemle, 1966/2.
BEREND T. Iván – SZUHAY Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon. (1848-1944)* Budapest, Tankönyvkiadó, 1975.
BERNÁT Gyula: *Az új Magyarország agrárpolitikája*. *1867-1914*. Budapest, Dunántúl Nyomda, 1938.
FUTÓ Mihály: A *magyar gyáripar története*. 1. A gyáripar kialakulása az első állami iparfejlesztési törvényig (1881). Budapest, Pesti Lloyd Társaság Nyomda, 1944.
GELLÉRI Mór: *Ötven év a magyar nagyipar történetéből*. *1842-1892*. Budapest, Országos Iparegyesület, 1882.
KÖVÉR György: *Iparosodás agrárországban*: *Magyarország gazdaságtörténete: 1848-1914.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.
LÁNG Lajos: *Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1883.
MATLEKOVICS Sándor: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor.* Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1897.
MILHOFFER Sándor: *Magyarország közgazdasága*. Budapest, Franklin Nyomda, 1904. I-III. kötet.
SZABÓ István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. *(1848-1914.)* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. I-II. kötet

Az állami beavatkozás általánossá válásának korszaka (1920–1939)

A századfordulótól egyre erőteljesebben jelentkező gazdasági, társadalmi és politikai változások már önmagukban is radikális módosulást idéztek elő az európai kontinens országainak magánjogi rendszereiben. Magyarországon a világháború után súlyosbította a helyzetet a háborús vereség, az ország területi veszteségei, a forradalmak okozta káosz és a gazdasági válság.

Az ország elvesztette területének kétharmadát. Ezzel együtt bánya- és iparvidékeket, piackörzeteket. Egész iparágak szűntek meg az országban. Többszázezer menekült érkezett az

elcsatolt területekről, miközben a mezőgazdasági termelés 1920-ban a háború előttinek 50-60%-ára, a gyáripari pedig 35-40%-ára csökkent. A gazdasági válság különösen a kis- és középegzisztenciákat tette tönkre. A menekültek szinte minden ingó- és ingatlan vagyonukat elveszítve érkeztek az anyaországba. Aki készpénzt adott kölcsön vagy tett félre, annak értékét elvitte az infláció. Ugyanúgy jártak azok is, akik hadikölcsönbe, kötvénybe vagy záloglevélbe fektették vagyonukat. A kisrészvényesek befektetéseit az 1920-24 közötti ún. "*részvényfelvizezés*" tette tönkre. A bérházak tulajdonosait az inflációs lakbér és a magas adó sújtotta. Aki a földbirtokosoknak adott kölcsönt, azt a gazdavédelem sújtotta stb.

Az 1929-33-as gazdasági válság is katasztrofális hatást gyakorolt Magyarországon. Az ország érc- és devizakészletei kimerültek. Fizetésképtelenség és államcsőd fenyegetett.

A klasszikus kapitalizmus liberális gazdaságpolitikája ezekkel a súlyos gazdasági és társadalmi megrázkódtatásokkal szemben tehetetlen volt. A piaci szabad verseny csak néhány vezető ország legerősebb tőkés csoportjainak érdekét fejezte ki. A kevésbé fejlett országokban a válságok is óriási károkat okoztak.

Az individuális liberalizmus felfogása szerint a magánjog alapvetően a fennálló vagyoni viszonyokat védi, ami a XX. századi körülmények között az egyenlőtlenségeknek nemcsak az újratermelődését, hanem azok fokozódását is eredményezte. Már nem tartották elegendőnek az állam passzív, „*éjjeliőr*" szerepét, hanem egyenesen elvárták, hogy ne csak a szerzett jogokat védelmezzék a magánjogi szabályokkal, hanem legyen segítségükre jogaik megszerzésénél is. Ezt tükrözték a régió országai új alkotmányainak célkitűzései is. A weimari köztársaság alkotmánya feladatul tűzte ki: "*A gazdasági élet rendjének meg kell felelnie az igazságosság elveinek abból a célból, hogy minden egyénnek biztosíttassék az emberhez méltó létfenntartás. Ezen határok között az egyén szabadságát biztosítani kell.*"

Az állami beavatkozás gyakorlata, amellyel egyébként az állami élet fejlődésének magasabb fokán törvényszerűen számolni kell, szinte minden irányból jelentkező igényként jelent meg. Kialakulását mégis a világháború idején bevezetett hadigazdálkodás segítette elő. A hadviselő országok ugyanis kivételes törvények alapján a háború szolgálatába állították az egész nemzetgazdaságot. Ez a kivételes állapot jórészt megmaradt a békekötés után is. A megnövekedett bürokrácia a jogi tevékenységet az állami politika eszközeként, a gazdasági-társadalmi viszonyokat tudatosan alakító eszközként fogta fel. Megpróbálták a különböző folyamatokat előre megtervezni, illetve irányítani.

A jog egyre inkább a célkövető értelmezés és a materiális igazságosság érvényesítését próbálta meg elérni. Magánjogi kereseti jog csak akkor érvényesíthető ezután, ha a közösség érdekeivel nem állt szemben. A kor felfogása szerint még a magánjognak is az egyetemes emberi közösség érdekeit kell szolgálnia: Ezt a gondolatot a katolikus egyház szociális tárgyú enciklikái vetették fel. Elsőként XIII. Leó pápa által 1891-ben kiadott **Rerum novarum** kezdetű enciklika, amely kifejtette, hogy a gazdagok csak kezelői vagyonuknak. Azok élvezete már csak azért sem illeti meg őket kizárólagosan, mert minden gazdagság egyetlen forrása a dolgozók munkája. A magántulajdon szentségével és sérthetetlenségével szemben a vagyonnal és a gazdagsággal együtt járó társadalmi kötelezettségekre helyezte a hangsúlyt. A Rerum Novarum negyvenedik évfordulóján, 1930-ban, XI. Pius pápa adta ki a **Quadragesimo anno** kezdetű enciklikát. Ez hangsúlyozta a magántulajdon kettős, egyéni és társadalmi jellegét. Ezért a szereteten kívül az igazságosság megköveteli a gazdagoktól, hogy feleslegeiket a társadalom szolgálatába állítsák. Erre az állam is kötelezheti őket. Jogos tehát az olyan nagy vállalatok társadalmi tulajdonba vétele, amelyeket csak nyerészkedésre használtak.

Az irányított gazdálkodás jogszabályainak kiépítése a jog atomizálásához vezetett. Az egyes ügyletfajták és ügyletkötő személyek különböző kategóriáira teljesen eltérő jogelveket és jogszabályokat adtak ki (például munkajog). Más jogszabályok vonatkoztak a gazdaság különböző területeire, más a nagyiparra, a kisiparra, a kereskedőkre, kiskereskedőkre, de eltérő szabályozás alakult ki a gyapjúra, a burgonyára, a tejre stb. kötött ügyletekre is.

A gazdasági-társadalmi válságot egyre több jogszabály alkotásával akarták megoldani.

Tették ezt annak ellenére, hogy ezzel túlértékelték a jogi szabályozás lehetőségét. Pedig válságot pusztán jogalkotással nem lehet megoldani. A jog csak magatartási szabályokat tud előírni és nem gazdasági eredményeket. A jog csak arra alkalmas, hogy már kialakult, létező folyamatokat segítsen, jogszabályi háttérrel támogasson.

Az individuális magánjog az egyéni vállalkozó helyzetből indult ki. A XX. században azonban a magánjogi jogviszonyok egyik oldalán a nagyvállalatok, bankok, részvénytársaságok és holdingok, míg a másik oldalon az alkalmazottak, esetleg munkanélküliek stb. álltak.

Ilyen körülmények között az individuális liberalizmus hagyományos szétválasztása, amely szerint a közjog a közérdeket, a magánjog pedig a magánérdeket szolgálná, természetesen tarthatatlanná vált. Immáron a jogalkotók, jogalkalmazók és a jogtudomány abból a feltételezésből indultak ki, hogy a jog már fogalmánál fogva is közérdekű intézmény, és ezért a magánjog csak azokat az egyéni érdekeket mozdíthatja elő, amellyel egyben a közösség érdekeit is szolgálja. Emiatt a magánjog és a közjog közötti határ elmosódott. A gazdasági életirányítását már nemcsak magánjogi, hanem közigazgatási jogi, büntetőjogi szabályokkal is megkísérelték. Míg az individuális liberalizmus korszakában a jog a tevékenységek széles területének csak szélső tilalomfáit tűzte ki, ezután már sok esetben a kötelező útvonalat is kijelölték. Az általában passzív, diszpozitív szabályok mellett egyre több aktív, kógens, parancsoló normát alkalmaztak még a kötelmi jog területén is.

Át kellett alakulnia a magánjognak jogtechnikai szempontból is. Egyrészről a meglévő jogszabályoknak – amelyek formailag változatlanul maradtak – más értelmet kezdtek tulajdonítani. A jogalkotók számára ezt az ún. **generális klauzulák** megjelenése is elősegítette. Az általános keretszabályok (például jó erkölcs, jóhiszeműség, tisztesség stb.) révén a bíróságok a konkrét rendelkezéseket a gyors változásoknak megfelelően magyarázták. Másrészről a két világháború között egyre több jogszabályt alkottak, illetve módosítottak. A jogi szabályozás bonyolultabb, részletezőbb lett, és mind nagyobb területet ölelt fel. Az állam ugyanis – ahogy Hans Kelsen mondta – olyan, mint Midász király, mindent, amit állami feladatnak tekint, amibe beavatkozik, azt egyben joggá is teszi. Mindez törvényszerűen jogszabály túltermelést is eredményezett. Ezekben az években a törvényeknek több mint a fele gazdasági vonatkozású volt (például az 1929-ben meghozott 48-ból 31). A megalkotott nagyszámú rendelet és a különböző jogalakító bírósági határozatok olyan vaskos köteteket eredményeztek, hogy már a jogászok is csak nagy nehézségek árán igazodtak el az állandóan változó és bővülő jogszabálytömegben. A jogszabályok "*elértéktelenedtek*", mivel minél nagyobb mennyiségű a jogi szabályozás, annál nehezebb a megismerése még a közvetlenül érintettek számára is. A jogszabályok mennyiségével növekszik az ellentmondásos szabályok jelentkezése is.

Magyarország területi veszteségei is változásokat eredményeztek a magánjog terén. A trianoni békediktátum alapján (1921. évi XXXIII. tc.) az elszakított területeken a magyar magánjog elvileg mint egységes egész hatályban maradt, abban az alakjában, ahogy 1918 októberében fennállott, kivéve azokat a változtatásokat, amelyeket az illető ország törvényhozása utólag létrehozott. Burgenlandban már 1922-ben – az 1894. évi XXXI. tc.-be foglalt házassági törvény kivételével – az osztrák jogot vezették be. Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában a magyar magánjog ugyanazt a szerepet játszotta 1918 után, mint az Osztrák polgári törvénykönyv a régi magyar állam egyes területein.

A bécsi döntések és egyéb politikai fejlemények nyomán a visszacsatolt területeken a magyar törvényhozás újra életbe léptette a magyar magánjogot (1938. évi XXXV. tc., 1939. évi VI tc., 1940. évi XXXVI., 1941. évi XX. tc.). A háború befejeztével ezeket a területeket ismét elvesztette az ország, és így ott a magyar magánjog uralma ismét megszűnt (Lásd: 526/1945. sz. M.E. rendeletet).

Irodalom:

ALMÁSI Antal: A *háború hatása a magánjogra*. Budapest, Franklin Nyomda, 1917.
BALÁZS Károly: *Az állami beavatkozás mértéke a gazdasági életben*. In: Közgazdasági Szemle, 1939.
GUNST Péter: A *mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920-1938*. Bp., 1970.
GYÖRGY Ernő: *Az infláció mérlege.* Budapest, Gergely, 1932.
GYÖRGY Ernő: *A válságjog kialakulása.* Budapest, Gergely, 1933.
GYÖRGY Ernő: *Újabb fejezetek a válságjog köréből.* Budapest, Franklin Nyomda, 1934.
HAENDEL Vilmos: *Modern magánjogi elméletek különös tekintettel a szovjet polgári törvénykönyvre*: *jogbölcseleti tanulmány.* Debrecen, Nemzeti Kiadó, 1930.
HAENDEL Vilmos (szerk.): *Húsz év jogfejlődése a csonka országban és a volt cseh megszállt területeken*. *(1918-1938.)* Miskolc, Ludvig Nyomda, 1939.
IMREH Béla: Az *inflációs évek hitelpolitikája*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926.
KOVÁCS Kálmán: *Kísérletek a gazdasági válság jogszabályi eszközökkel történő megfékezésére a Bethlen-kormány utolsó éveiben.* In: ÁDÁM Antal, BENEDEK Ferenc, SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 1980.
KÖNIG Endre: *Válság-jogszabályok.* In: Jogállam, 1933.
MAGYAR Pál: *Magángazdaság és állami beavatkozás*. Budapest, S.n., 1932.
MAKAI Ernő: *Pénz és hitel a világválság tükrében*. Budapest, Tébe Kiadó, 1934.
SZLADITS Károly: *Magánjogunk újabb szabályai 1917-1925*. Budapest, Grill, 1926.
VARGA István: *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése*. Budapest, M. Kir. József-Műegyetem, 1932.
ÚJLAKI Miklós: *A magyar magánjog módosulásai Csehszlovákiában*. Budapest, Grill, 1931.
ÚJLAKI Miklós: *A magyar jog sorsa az Ausztriához és Lengyelországhoz csatolt területeken*. Budapest, Grill, 1932.
ÚJLAKI Miklós: A *magyar magánjog módosulásai Romániában*. Budapest, Grill, 1934.
ÚJLAKI Miklós: *A magyar jog sorsa a Jugoszláviához csatolt területeken.* Budapest, Grill, 1932.

Személyek

A magyar magánjog a személyeknek két csoportját ismeri:
1. természetes személyt, az embert
2. jogi személyt

1. A természetes személy

A **jogképességnek** a pandektajogban kialakult fogalma azt az absztrakt jogi lehetőséget jelenti, amelynek alapján minden ember, vagy a jog által alkotott szervezet, alanyi magánjogok – és kötelezettségek alanya lehet. Az ember jogképessége általános, egyenlő és feltétlen, az élve születéstől a halálig tart. (A méhmagzat jogképessége élve születésétől függően fogantatásától feltételes.) A jogképesség két vonatkozásban érvényesül a magánjogban:

A. Minden ember magánjogi jogviszonyok alanyává válhat.
B. Bármelyik magánjogi jogviszony alanyává válhat.

A jogképesség, mint jogi fogalom a **római jogban** alakult ki. Ekkor szemben állt a szabad ember a rabszolgával, akinek nem volt jogképessége. A rabszolgaság intézményének eltörlése, és az általános jogképesség elvének a kimondása a kereszténység érdeme. A keresztény elvek szerint minden ember szabad és egyenlő. A valóságban a szabadság és egyenlőség elve sokáig nem érvényesült. Ezt azzal magyarázták, hogy eredetileg mindenki egyenlő volt, de a gyávák,

akik nem voltak hajlandók harcolni elvesztették szabadságukat. A nemesség viszont vérrel váltotta meg privilégiumait.

A rendi jog a jogképességnek különböző fokozatait ismerte. Az **egyenlő jogképesség** a rendi előjogok megszüntetésével és a tulajdonszerzési képesség általános elismerésével alakult ki. A korlátlan individualizmus következményeihez igazodó XIX. századi magánjog már az egyes embert tette meg a jogi szabályozás középpontjának.

Magyarországon I. (Szent) István államalapítása és a kereszténység felvétele óta elvileg minden ember jogképes volt, vagyis jogok és kötelezettségek alanya lehetett, de **teljes jogképességgel** csak a nemesek rendelkeztek, a szolgáknak, a jobbágyoknak, nem nemeseknek csak **korlátozott jogképességük** volt. A kiváltságokkal, privilégiumokkal rendelkező rendek és a korlátozottan jogképes jobbágyok eltérő alanyi jogait a törvényi és a szokásjogi szabályozáson túl az elkülönülő bírósági szervezet és a közigazgatás határozta meg. A rendi jogban megfért a személyi függőség és a korlátozott jogképesség.

A **jobbágyok** a földesúr joghatósága alatt állottak, amelynek következtében személyi és dologi jogaik – a XVIII-XIX. századi enyhítések ellenére – korlátozottak voltak. A jobbágy csak bizonyos feltételek teljesítése mellett költözhetett el lakhelyéről. Földesúri engedélyhez kötötték a jobbágyfiú tanulását, a jobbágyok házasságkötését. Köteles volt különböző szolgáltatásokat (így például robot) teljesíteni, a jobbágytelkén elért jövedelme után kilencedet és egyéb juttatásokat fizetni a földesurának. A földesúr bírósága, az **úriszék** elé tartozott minden olyan ügy, amely az úrbéri viszonyból származott, és minden bűncselekmény elbírálása. Amennyiben a földesúrnak **pallosjoga** (*jus gladii*) volt, akkor az a bíróság halálos ítéletet is kiszabhatott. **Mária Terézia úrbéri rendelete** lehetővé tette, hogy a nagyobb ügyeket, illetve az egész jobbágyközségek földesuraikkal folyó pereit a közigazgatási királyi hatóságnál, a Helytartótanácsnál lehetett megfellebbezni. 1790-től ezt az alkotmányellenes formában meghozott rendeletet úgy módosították, hogy mind a polgári, mind a büntető ügyekben a Királyi táblára és onnan a Hétszemélyes táblára lehet fellebbezni.

A jobbágy a **kereseti jogosultságával** is csak korlátozott formában élhetett, hiszen a nemesekkel szemben csak saját földesura révén pereskedhetett, akinek jobbágya érdekeit kellett ilyen esetekben képviselnie.

A jobbágy **nem vásárolhatott nemesi ingatlant**. Amennyiben erre mégis sor került, a birtokot bármelyik nemes magához vehette, azzal az indoklással, hogy a nem nemes nem tagja a Szent Koronának. Ezt a tilalmat az 1844. évi IV. tc. oldotta fel.

Városi **polgárnak** az minősült, akit a városi tanács és a választott polgárság erre irányuló határozatával a város valóságos tagjai közé felvett és a szokásos taksát, illetve esküt letették. A városi polgárok is saját privilégiumokkal rendelkeztek: az adott város területén személyes szabadsággal bírt, vérdíja azonos a nemesével, saját bíróit, tisztségviselőit választotta. A városon kívül viszont az esküje csak a jobbágyénak felelt meg.

1848 előtti jogunkban teljes jogképességgel csak a **nemesek** rendelkeztek. A magánjog nem tett különbséget a főnemes és a nemes között. Ezen a téren valóban érvényesült az 1351-es törvény által kimondott egy és ugyanazon nemesi szabadság. A XV. századtól csak nemesek rendelkezhettek jobbágyszolgáltatással nem terhelt birtokkal, azon királyi jogokkal rendelkeztek és kilencednek nevezett adó behajtására voltak jogosultak. A birtokukon élő nem nemesek és jobbágyok felett bírói joghatósággal rendelkeztek.

Nemességet eredeti és származékos módon lehetett megszerezni.

1. Az **eredeti szerzésmód** azt jelentette, hogy a nemesi rend kialakulása után nemesi címet csak a király adományozhatott.

Az eredeti szerzésmód esetei:

A. **Királyi birtokadomány**: akinek a király birtokot adományozott, az nemessé vált.

B. **Királyi címeres nemesítő levél, armális**: Zsigmond uralkodásától vált gyakorlattá, hogy a király csak nemességet adományoz, birtokot viszont nem ad hozzá. Ez a fajta nemesítés általában azért történt, hogy *„a harcosok száma növekedjék”* és a nemesítettek *„a királyi zászlók alatt katonáskodjanak.”* Az ún. armális nemesek csak privilégiumlevelük révén különböztek a jobbágyoktól.
C. **Törvényesítés**: Nemes férfi, törvényes házasságon kívül született gyerekét királyi privilégiummal tehette nemessé.
D. **Fiúsítás**: I. Károly vezette be. A király a fiágon magvaszakadt nemes lányát, vagy a nemzetség valamely nőrokonát a férfiakkal azonos jogokkal, illetve öröklési joggal ruházta fel.
E. **Örökbefogadás**: A király a fiágon magvaszakadt nemesnek engedélyezte, hogy egy nem nemest örökbe fogadjon és az így megszerezhette a nemességet és az öröklési jogot.
F. **Ünnepélyes honfiúsítás**: A király külföldieket a rendek hozzájárulásával törvénybe foglalással nemesíthette. (1550. évi LXXVII. tc.)

2. **Származékos szerzésmódok**:
   A. **Születés:** Nemes férfi törvényes házasságából született gyermek is nemes lett. Ha nem nemes apának nemes anyától született törvényes házasságban gyermeke, az ún. agilis, azaz fél nemesi rangot kapott. Az agilis szabad, úri joghatóság alá nem tartozó személy lett, de jogképessége csak az anyjától örökölt vagyon tekintetében volt teljes. Társadalmi státusa gyakorlatilag édesanyja családjának a befolyásától függött.
   B. **Házasság:** A nők házassággal is szerezhettek nemességet, melyet férje halála után is megtarthatott, de csak addig, míg új házasságot nem kötött.
   C. A fiúsított nőnek a nem nemessel kötött házasságából született gyermek is nemes lett.

Magánjogi szempontból a nemesi jogokhoz hasonló jogállásúnak kellett tekinteni az **egyházi személyeket** is.

A középkori társadalom érték- és jogrendjében a kiváltságok legfőbb forrása a hadviselésben vállalt szerep volt, ezért teljes jogképességgel a rendi magánjog szerint csak a férfiak rendelkeztek. Bár az egyház a **nők** személyes és vagyoni helyzetének javítása érdekében sokat tett és a lovagkor is a nők tiszteletét magas fokra emelte, a nők jogképességét mégis több helyen is korlátozták. Elsősorban az öröklés és a családjog terén.

Női külön jogok:

A nők férjhezmenetelük révén teljes korúakká váltak és megkapták férjük rendi státusát. Pl. egy középnemes nő férje révén főnemes lett. Az asszonyokat megillette a tartásjog, ami azt jelentette, hogy férje köteles vagyoni és társadalmi státusának megfelelő módon eltartani. Rendelkezhetett a különvagyonával, melyet házasságkötése előtt bírt, illetve amit házasságkötése után örökség, vagy ajándékozás útján szerzett. A nő különvagyonába tartozott a jegyajándék is, amit férjétől, vagy annak családjától kapott. A hozomány, melyet a házasságkötéskor a nő saját családjától kapott, szintén különvagyon, de ezt férje kezelte. A hitbér az egyik legrégebbi magyar intézmény, melyet a férj adott feleségének a házastársi kötelességinek ellentételezéseként. Összege a férj rendi állásához igazodott. A hajadoni jog révén a lányok a fiú örökösöktől rangjukhoz méltó tartást, nevelést és kiházasítást követelhettek.

Az 1848 előtti jogunkban a jogképességét korlátozhatták annak a nemesnek, aki súlyos bűncselekményt követett el. A **becsületvesztés** joghatálya alá tartozó személy nem viselhetett közhivatalt, nem lehet gyám, gondnok, társulatok, egyletek tagja nem lehetett, végrendelete és mindenféle tanúsítványa, tanúskodása semmis. Ezenkívül korlátozták a jogképességét a törvényes házasságon kívül született gyermekeknek is.

Az **1848-as törvények** a szerzett jogok tiszteletben tartása mellett, de a kor szabadelvű elveinek megfelelően nem a nemességet szüntették meg, hanem annak jogait kiterjesztették a nem nemesekre is. Ezután minden magyar állampolgár a Szent Korona tagjává lett, és így bevették őket az „*alkotmány sáncai*" közé. A nemesség ezután már csak puszta címet jelentett. A jogegyenlőséget nem deklarálták, mint ahogy az a francia forradalom idején történt, vagy ahogy az a márciusi ifjak 12 pontjának utóirataként szerepelt ("*Egyenlőség, szabadság, testvériség!*"), hanem csak megszüntették azokat a jogszabályokat, amelyek a rendi privilégiumokat biztosították. Ettől kezdve minden magyar állampolgár egyenlő jogokkal, illetve egyenlő kötelezettségekkel rendelkezett, ami a jogok állami oltalmának, illetve a jogszerzés feltételeinek egyenlőségét jelentette.

Kivételes jogként viszont megmaradt a nemesség hitbizomány alapítási joga.

A **cselekvőképesség** különbözik a jogképességtől. A **cselekvőképesség** az embernek az a képessége, hogy saját nevében, saját akarat elhatározásából tud jogokat szerezni, és kötelezettségeket vállalni. A magánjog az ún. „***értelmi cenzus***" alapján állapította meg a cselekvőképességet. Mivel ezt nem lehetséges esetről-esetre megvizsgálni minden egyes embernél, ezért külső kritériumként az elmeállapoton túl bizonyos **korhatárokat** vont meg. Az 1848 előtti jogunk emellett a cselekvőképességet befolyásoló tényezők közé sorolta a nemet, a rendi állást és a becsületvesztést.

A. Életkor: A Hármaskönyv szerint a **serdületlen**, azaz cselekvőképtelen a 12 éven aluli lány és a 14. életévét még be nem töltött fiú. A **teljes kort,** vagyis a teljes cselekvőképességet a nők 16. életévük, a férfiak pedig 24. életévük betöltésével érték el. A két korhatár közöttieket **serdülteknek** nevezték, akik már korlátozott cselekvőképességgel rendelkezhettek. A 12. életévét betöltött lány férjhez mehetett, a 14 éves fiú már ajándékot fogadhatott el. 16 évesen már kölcsönt vehetett fel birtokára, 18 évesen pedig akár örökbevallást is tehetett.

B. Elmeállapot: Az elmebetegek cselekvőképtelenek, ezért nevükben csak törvényes képviselőjük járhatott el.

C. Nem: A nők cselekvőképességét korlátozta, hogy férjhezmenetelükig atyai, házasságkötésük után pedig férji hatalom alatt voltak. Csak az özvegy nő számított önjogúnak.

Irodalom:

BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon.* Budapest, Nap, 2005.
GÁSPÁR Gabriella: *A női jogok a magyar rendi társadalomban.* In: Jura, 2007/2.
HOLUB József: *A fiúsításról.* In: *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére.* Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda, 1925.
HOLUB József: *Az életkor szerepe a középkori jogunkban és az „időlátott levelek."* Budapest, Athenaeum, 1922.
HOLUB József: *Az egyházi nemesek jogállása a középkorban.* Budapest, Szerző, 1947.
HOLUB József: *Középkori fiúsítások.* In: Turul, 1927.
KELEMEN László: A jogképesség és a személyállapot hazánkban az árpádházi királyok alatt. Szeged, Nemzeti Sajtóvállalat, 1927.
KELEMEN László: *A nem befolyása a jog- és cselekvőképességre a törzsi szervezettől a Hármaskönyv koráig*. In: Jogtörténeti Értekezések, Szeged, 1929.
MÁDAY Andor: *A magyar nő jogai a múltban s jelenben.* Budapest, Athenaeum Nyomda, 1913.
MANDEL Károly: *A nőkről szóló magyar törvénycikkek Szent Istvántól napjainkig.* Budapest, Grill, 1929.
RUGONFALVI KISS István: *Az egységes magyar nemesi rend kifejlődése.* Debrecen, Tisza István-Tudományegyetem Nyomdája, 1932.
VARGA János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

2. Jogi személy

A **jogi személynek** a természetes személlyel, az emberrel való szembeállítása abból a természetjogi szemléletből eredt, amely szerint az ember a jogalanyiságát a természettől kapja és a jognak ezt a jogalanyiságot nem szabad kétségbe vonnia.

A jogi személy **vagyonforgalmi intézmény**, a jogi kultúra fejlődésének eredménye, hiszen jogalanyként való elismeréséhez már megfelelő absztrakciós készség szükséges. A jog ilyenkor bizonyos szervezeteket, illetőleg vagyonokat (*jogi alakulatokat*) úgy tekint, mintha személyek volnának és – legalábbis vagyoni jogok és kötelezettségek tekintetében – jogalanyisággal ruházza fel azokat. A jogi személyiséggel rendelkező szervezeteknél a jog bizonyos külső emberi magatartásokat a jogi személy magatartásaként tud be, hogy a gazdasági kapcsolatokban megfelelően tudjanak működni. A jogi személyt alapító szerződés magasabb szintű formát hoz létre, a kötelem jogilag elismert szervezetet alakít ki, aminek révén az azt alkotó emberektől különálló szervezet jön létre, mely jogalanyiságot kap.

A jogi személy fogalmának kialakításánál mindig az volt az elsődleges probléma, hogy miként fogható fel ez a jogalanyiság, és miként kapcsolható a természetes személyhez.

A **római jogban** már jó néhány jogi személyiséggel rendelkező társaságot ismertek, anélkül, hogy egységes névvel jelölték volna őket.

A jogi személy fogalmának első meghatározása és osztályozásuk **személyösszességekre** és **vagyonösszességekre** a **kánonjog** érdeme volt. Kedvezett ezen elmélet kidolgozásának a korabeli gazdasági-politikai helyzet, amikor egyrészről szükség volt az egyházi vagyon jogi rendezése, másrészt sorra alakították a testületeket, céheket, önkormányzatokat stb. A kánonjogászok III. Ince pápa (1243-1254) vezetésével kidolgozták az ún. **fikciós elméletet**, amely ezután minden későbbi elmélet alapja lett. Eszerint a jogi személy olyan szervezet, amely nem jogalany, de úgy kell tekinteni, mintha az lenne. Ennek alapján védelmezték az egyházi vagyont és a püspökök csak kezelőivé váltak. Ezzel a felfogással függött össze más vonatkozásban az ún. „*holtkéz*” intézménye is.

A **természetjogi iskola**, minden *„feudális”* intézményt ellenszenvvel nézett, az abszolutista államok minden állampolgári tevékenységet irányítani igyekeztek, ezért korlátozták az egyesületek és alapítványok alapításának szabályait. Ennek az lett az eredménye, hogy kezdetben még a **Code Civil** sem ismerte el a jogi személyiséget. A **német jogterületen** a radikális természetjogi eszme kevésbé hatott, sőt a régi germánjogi elmélet még meg is könnyítette a jogi személy intézményének adaptálását. A germánjogi **együttes közösség** elmélete ugyanis a társaság vagyonát a közösség vagyonává tette, amely felett az egyes tagok nem rendelkezhettek, hanem a közösség akarata vált uralkodóvá.

A **jogi személy fogalma** Kant filozófiájának hatása alatt első sorban Friedrich Karl von **Savigny** munkásságának eredményeként alakult ki. A jogi személy elnevezés is az ő tanítása alapján terjedt el. Savigny az ember jogalanyiságát vetítette rá a szervezetekre.

Az **1848 előtti magyar jogtudomány** sokáig csak felsorolta az egyes jogi személyeket:

1. királyi fiscus
2. ún. közönségek
3. jogilag önálló közösségek
4. testületek
5. társulatok és egyesületek
6. alapítványok
7. “*egyes viszonyok*”, mint például osztatlan vagyon, hagyatéki vagy csődtömeg.

A XX. századra a gazdasági fejlődés révén a **fikciós elmélet** következetes alkalmazása egyre nehézkesebbé vált. Egyrészről nagyvállalatok, kartellek, trösztök, holdingok stb. alakultak ki, másrészt egyre többször fordult elő, hogy ugyanaz a személy többféle vagyonnak állt az élén, vagy több ember egy bizonyos cél érdekében egyesült egymással. A társasági

vagyon ilyenkor is elkülönült a tagok magánvagyonától. Ezért is dolgozták ki a **célvagyon** elméletét, amely minőségi változást eredményezett a fikciós elmélethez képest. Eszerint kétféle vagyon létezik: olyan, amely egy természetes személy tulajdonában van és olyan, amelyet valamely cél érdekébe állítottak. Ezzel megteremtették a kor viszonyainak jobban megfelelő **teljesen objektív** jogi személy elméletet, amelynek lényege, hogy „*a jogrend a jogokat közvetlenül a céllal magával köti össze... a jog valóságban nem az érdekek hordozójához, hanem magukhoz az érdekekhez van kapcsolva*".

Az **1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat** önálló fejezetben (43-48.§-ok) foglalta össze a jogi személyek közös szabályait. A törvényjavaslat indoklása csak annyit közölt, hogy a fejezetnél „*az alája tartozó jogi alakulatok a jogi forgalomban a jogok és kötelezettségek alanyaiként jelölhetők meg, amit a gyakorlati élet szükséglete követel*". Ezen túl az elmélet feladata maradt a jogi személy fogalmának a megállapítása.

A jogi személy jogképessége szerint mindenfajta jogviszony alanya lehet kivéve azokat, amelyeknek alanya csak az ember lehet: például házasság. Különös korlátok is voltak. Például az ingatlanszerzés területén:

Jogi személyek főbb csoportjai:

1. **Közjogi jogi személy:** Részvételük a magánjogi forgalomban csak másodlagos. Ide tartoztak az államkincstár, a helyi önkormányzatok, törvényhatóságok, közintézetek. (Például MTA, Nemzeti Színház, Magyar Nemzeti Múzeum)
2. **Egyházi jogi személyek:** különböző egyházak, illetve egyházi testületek. Például. káptalanok, konventek stb.
3. **Magánjogi jogi személyek:** Ezek elsősorban a vagyonjogi forgalomban való részvételük miatt igénylik az önálló jogalanyiságot. Tisztán magánjogi jogi személyek:
    a. Az egyesület, az alapítvány és azok az egyéb jogi alakulatok, a melyek külön jogszabály alapján nyernek jogi személyiséget (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 43. §.)
    b. A Kereskedelmi törvényben szabályozott kereskedelmi társaságok (lásd ott).

Irodalom:

BOZÓKY Alajos: *A jogi személyről.* In: Jogtudományi Közlöny, 1870.
BOZÓKY Alajos: *A jogi személyről*. In: FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog.* Budapest, Singer és Wolfner Kiadása, 1890. I. kötet.
GROSSCHMID Béni: *Jogi és lénytani személyiség*. In: Magyar Jogi Szemle, 1920.
DEZSŐ Gyula: *A magánjogi társaság.* Budapest, Attila Nyomda, 1937.
EREKY István: *A jogi személyek*. In: Városi Szemle, 1928.
JOBBÁGYI Gábor: *Személyi és családi jog.* Budapest, Szt. István Társulat, 2010.
KAUSER Lipót: *Az úgynevezett jogi személy reális elemeiről*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
KAUTZ Gyula: *A társulási intézmények a nemzetgazdaságban.* Budapest, Ráth, 1877.
LENKOVICS Barnabás - SZÉKELY László: *A személyi jog vázlata.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2008.
MELICHÁR Kálmán: *Egyházi jogi személyek*. In: Magyar Jogi Szemle, 1922.
MOÓR Gyula: *A jogi személyek elmélete*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia,1931.
PATAKFALVY László: *A társaság jogi személyisége*. Budapest, Attila Nyomda, 1941.
SÁRKÖZY Tamás: *A jogi személy elméletének átalakulása***:** *Vizsgálódás a szervezetek komplex jogalanyiságáról.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1985.
SCHWARZ Gusztáv: *A jogi személy magyarázata*. Budapest, Grill, 1907.
SZÁSZY SCHWARZ Gusztáv: *A jogi személy magyarázatához*. In: Jogállam, 1907.

SZLADITS Károly: *Schwarz Gusztáv tanítása a jogi személyről a német jogi irodalomban*. In: Jogállam, 1911.
TAMÁS Lajos: *A jogi személy tanának fejlődése.* In: Jogtudományi Közlöny, 1982/8.

Család és házassági jog

A **család** a szülők, gyermekeik és legközelebbi hozzátartozóik közössége, a társadalom, az állam és az egyház alapsejtje. Alapja a vérségi kötelék, de a megélhetés címén is tartoztak hozzá tagok.

A régi magyar jogban a **család** általában 2 generáció: a szülők és a nem házas gyermekek közössége (kis család). A **nagycsalád** négy generációs, 28-30 tagú, több egymással rokon kiscsalád, amelynek tagjait apai ági rokonság kötötte össze. A nagycsaládokban általában a legöregebb férfi a **családfő**, ő rendelkezett a család vagyonával, irányította az erkölcsi életet, képviselte a családot, s meghatározta a családba fogadást. A családtagok koruknak és nemüknek megfelelően vettek részt a családi gazdaság munkájában. A **kis család** feje a férj, aki igazgatta háza népét, gyermekei felett atyai hatalmat gyakorolt, felesége pedig férji hatalom alá került, törvényes képviselőjük és vagyonuk kezelője. Werbőczy István a Hármaskönyvében a szülőknek a gyermekek nevelésére vonatkozó kötelességét olyan természetes kötelezettségnek mondja, mely alól őket semmilyen törvényhozó hatalom fel nem mentheti.

A szinte korlátlan atyai hatalom a XIX. században a szülő és gyermek közti oltalmazó viszonnyá alakult át. A gondviselői kötelezettség már mindkét szülőre kiterjedt. Kötelesek gyermekeik eltartásáról, neveléséről, taníttatásukról gondoskodni, mindez a gyámhatóság legfelsőbb felügyelete és ellenőrzése alatt állt.

A család első közössége az egy férfi és egy nő közötti (monogámia) felbonthatatlan házastársi kapcsolat, mely a férfi és a nő közösen elhatározott teljes életközössége, amely a két nem egymást kiegészítő természetében gyökerezik. A vallástörténeti kutatások megcáfolták a fejlődéselméletnek azt a tételét, hogy a monogám házasság a nemi összevisszaság formáiból a soknejűségen keresztül bontakozott ki. Az egynejűség (ha felbontható is) a legelterjedtebb formának mutatkozik, és egyetlen kultúrkörhöz sincs kötve. A *„nőközösség”* esetén ugyanis hiányzik a családi kötelék, hiszen bizonytalan a gyerek származása. Monogám házasság estén mindkét szülő gondoskodik gyermekeiről, a gyerekek büszkék lehettek származásukra, és apjuk neve, érdemei, rangja és vagyona is átszállt rájuk.

A régi magyarok is Anonymus tanúsága szerint többségében monogám házasságban éltek: *„Nem paráználkodtak, mindenkinek csupán egy felesége volt.”* - írta Béla király névtelen jegyzője.

A kereszténység felvétele előtt szokásban volt a nővétel és előfordult a nőrablás is. Ezeket, különösen az utóbbit I. (Szent) István kifejezetten tilalmazta és szigorúan büntette: „*Ha ki a vitézek közül rút szemérmetlen, valamely leányt az ő szüleinek engedelme nélkül rablana feleségül magának, parancsoljuk, hogy adja vissza a leányt a szülőknek, ha mindjárt valami erőszakot művelt volna is rajta; és a rabló tíz tinóval fizessen a rablásért, jóllehet azután meg is béküljen a leány szüleivel.”* Első szent királyunk emellett megtiltotta a sógorházasságot (levirátus) is. Az özvegyeket és az árvákat törvényei védelem alá helyezték.

A **középkori keresztény civilizáció** egyik legjelentősebb akkulturációs teljesítménye a házasság modelljének kialakítása volt. A Római Birodalom bukása és a népvándorlás viharai nyomán nagyjából ezer évet vett igénybe az európai társadalomban általánosan elfogadott keresztény házasság, mint társadalmi, jogi és vallási intézmény. Ezzel párhuzamosan a paráználkodás, az ágyasság, a többnejűség, a nőrablás, a nővétel, és a válás büntetendő cselekménnyé vált.

A kánonjog szerint a **házasság** egy férfi és egy nő egész életre szóló, szabad akarattal vállalt szövetsége, mely természete szerint a házasfelek javára, gyermekek nemzésére és

nevelésére irányul. A szabad állapot azt jelenti: 1. nem állnak kényszer alatt; 2. nem akadályozza őket sem a természettörvény, sem egyházi törvény. E szövetséget az egyház a megkereszteltek között a szentség rangjára emelte (CIC 1055, 1. §) A házasság kötelékét tehát maga Isten köti össze, így a megkeresztelt felek között megkötött és bevégzett házasság soha nem bontható föl. (CIC 1141.) Egyedül az ún. **ágytól és asztaltól való elválás** volt lehetséges, ami csak a házassági életközösséget szüntette meg. Az egyháznak a IV. lateráni zsinattól (1215) sikerült a házasságot a **kánonjog**, illetve az egyházi bíróságok joghatósága alá vonni. Egyúttal az egész házassági jog az egyházi bíróságok joghatósága alá került. A kánonjog tehát, amennyire csak a korabeli viszonyok lehetővé tették, megerősítette a házasság vonatkozásában a nők jogait.

Könyves Kálmán uralkodása idején az 1116 táján tartott **esztergomi zsinat** kimondta: *„minden házasságkötés az egyház színe előtt, pap jelenlétében, alkalmas tanúk szeme láttára, az eljegyzés valami jelével és mindkét fél beleegyezésével menjen végbe.”* (Kálmán II. 15).

A magyar házassági jog fejlődésének új és egyben máig ható szakasza a katolikus megújulást elindító **tridenti (trentói) zsinat** 1563-ban lefolytatott XXIV. ülésének határozatával kezdődött. Ekkor részletesen szabályozták a házasságkötés alaki és anyagi jogi szabályait. A házasságkötés két részből áll: 1. az **eljegyzés**, melynek nem szabályozták részletesen az alaki feltételeit, de kétségkívül házassági ígéretnek számított és ettől csak alapos indok esetén lehetett elállni. 2. Az **esküvő** akkor érvényes, ha a két házasulandó fél valamelyikének illetékes plébánosa előtt, legalább kettő tanú jelenlétében a felek kölcsönösen kijelentették házassági szándékukat.

Magyarországon Pázmány Péter révén vált a szertartás részévé a **hűségeskü**, melyre az esküvő kifejezés utal: **„***Isten engem úgy segéljen, Nagyasszonyunk, a Boldogságos Szűz Mária, hogy a jelenlévő XY-t szeretem, szeretetből veszem feleségül/szeretetből megyek hozzá feleségül, Isten rendelése szerint, az Anyaszentegyház törvénye szerint, és hogy őt el nem hagyom holtomiglan, holtáiglan semmiféle bajában, Isten engem úgy segéljen.”*

A tridenti zsinat meghatározza a **házasság érvénytelenségének** az eseteit:

- Vérrokonság: egyenes ági rokonok, oldalágról negyed íziglen rokonok, később másod íziglen körön belül, harmadfokúak csak előzetes püspöki engedéllyel (utólag nem lehet jóváhagyás, ez a germán rokonsági számítás)
- Sógorság: amilyen fokon rokona az egyik házasfélnek, olyan fokon sógora a másiknak
- Lelki rokonság: komaság, keresztelés és bérmálás okán
- Korhiány (lányok 12, fiúk 16)
- Ismert elmebetegség (cselekvőképtelenség esetén)
- Infámia (ha még nem kötött házasságot)
- Ha valaki szerzetesrendbe lépett
- Ha világi pappá szentelték
- Ha már él érvényes házasságban (bigámia).
- Ismert impotencia
- Hitves gyilkosság
- A kényszer, fenyegetés vagy megtévesztés (lényeges fizikai vagy lelki tulajdonságban való megtévesztés) hatására kötött házasság.

Tiltó akadálynak számítottak azok az esetek, amelyek nem érvénytelenítették a házasságot, de megbüntették azokat, akik nem vették figyelembe: Ilyen tiltó ok, illetve időszak volt a böjti idő, illetve az özvegyen maradt asszony a halálozást követő 10 hónap (gyászév).
A jegyesség megkötése után 3 egymás követő vasárnapon ki kell hirdetni a jegyességet, hogy kiderüljenek a házassági akadályok.

A XVI. században a **protestánsok** egyházszervezetének kiépülése és vallásszabadságuk elismerésével párhuzamosan a reformált vallásúak már saját lelkészeik előtt kötöttek házasságot. A lutheránusok és kálvinisták házassági jogát III. Károly 1731-es resolutiója is

elismerte. A protestáns teológiai szemlélet szerint a házasság ugyan nem mentes minden lelki jelentőségtől, mégis mint jogintézmény a világi jogrendbe tartozik. Ezért először a protestáns országok kezdték bevezetni a polgári házasságot, mely irányvonalat a későbbiekben a katolikus országok is követtek. Magyarországon II. József 1786-ban kiadott, (a magyar alkotmányjog szerint érvénytelen) házassági pátense titulálta polgári szerződésnek a házasságot. A kalapos király rendelkezését, azonban halála után visszavonták, az 1790-91-es országgyűlés visszaállította a korábbi jogi szabályozást. A kiegyezés után került újra napirendre a polgári házasság ügye. 1868-ban először az ún. **vegyes házasságok** egyes kérdéseit próbálták rendezni. Ezután minden bevett valláshoz tartozó házastárs a saját egyházi bíróságának a joghatósága alá került. Arról is rendelkeztek, hogy a különböző vallású házastársak gyermekei nemük szerint követik szüleik vallását.

Évekig tartó országgyűlési tárgyalás után született meg az **1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról,** amely szakítva az addigi felekezeti jogrendszerekkel, az egységes állami szabályozást, bíráskodást és a kötelező **polgári házasságot** vezette be.

A **házassági akadályok** terén egyszerűbb feltételeket szabtak. Nem lehet házasságot kötni beleegyezés hiánya esetén: elmebetegek, 16 éven aluli nők 18 életévüket be nem töltött férfiak. Kényszer, tévedés, megtévesztés. Közeli rokonok, gyámsági viszony. (A lelki rokonság viszont már nem számít.) Érvényes házassági kötelék. Házasságtörés és hitves gyilkosság bűntette. Egyházi rend, illetve szerzetesi fogadalom. Továbbra is tilos a nőnek férjének halála után 10 hónapon belül újabb házasságot kötni. Kihirdetés mellőzésével szintén tilos a házasságkötés.

Az új törvény az **eljegyzéshez** semmilyen joghatást sem fűzött. Ezután csak az egyoldalúan visszalépő féltől az esetlegesen felmerülő költségek megtérítését, az eljegyzést felbontó menyasszonytól pedig a jegyajándékot lehetett követelni.

Az alapjaiban megromlott **polgári házasság felbontható**, de csak bírói ítélettel és csak a törvényben taxatív módon felsorolt bontó okok esetén. A bontó okok mindegyike valamelyik fél vétkességén alapult: 1. **Feltétlen bontó okok**, amelyik közül bármelyik fennforog, a bíró köteles a házasságot felbontani: a. házasságtörés, fajtalanság, kettős házasság, b. alapos okból történt elhagyás, c. súlyos bántalmazás, d. büntető ítélet. 2. **Feltételes bontó okok**, melyeknél csak a házasfelek életviszonyainak konkrét vizsgálata, a házassági kötelék tarthatatlanságának megállapítása után bonthatja fel a bíró a házasságot: a. ha az egyik fél a házastársi kötelezettségeket súlyosan megsérti, b. ha a családhoz tartozó gyermeket bűncselekmény elkövetésére, vagy erkölcstelen életmódra rábír, vagy rábírni törekszik, c. megátalkodottan erkölcstelen életet folytat, d. ha valamelyik felet a házasság megkötése után 5 évnél rövidebb tartamú szabadságvesztésre ítélték.

A Katolikus Egyház kérésére szabályozták az ún. **ágytól és asztaltól való elválás** intézményét. Erre akkor kerülhetett sor, amikor a törvény alapján a házasság felbontásának lenne helye. Mentesítette a házasfeleket az együttélés alól, de a házassági életközösséget két éven belül még visszaállíthatták. A két év letelte után lehetett kérni a bíróságtól a házasság felbontását.

Irodalom:

CSIZMADIA Andor: *A házasság a feudális korban s a trienti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása Magyarországon*. In: Jogtudományi Közlöny, 1983/3.

DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* In: ELTE Jogtörténeti Értekezések, 8. szám. Budapest, ELTE, 1977.

DEGRÉ Alajos: A magyarországi szentszékek gyakorlata a protestánsok köteléki pereiben. 1786-ig. In: ANGYAL Pál, BARANYAY Jusztin, MÓRA Mihály (szerk.): *Notter Antal emlékkönyv: dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941.

ERDŐ Péter: *A házasság kánonjogi arculata a történelemben.* In: ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
GYEKICZKY Tamás (szerk.): *Ami a múltból elkísér: a családjogi törvény ötven éve: tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
HANUY Ferencz: *A vegyes házasságok jogtörténete különös tekintettel Magyarországra: tanulmány.* Pécs, Lyceum Nyomda, 1904.
HANUY Ferencz: *A vegyes házasságokra vonatkozó tételes jog és gyakorlati eljárás*. Pécs, Taizs Nyomda, 1904.
HANUY Ferencz: *A jegyesség és házasságkötési forma kifejlődése a Ne temere decretumig: jogtörténeti bevezetés a Ne temere decretumhoz.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1912.
HERGER Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig: a magyar házassági köteléki jog és az európai modellek.* Budapest, Pécs, Dialóg Campus, 2006.
JANCSÓ György: *A magyar házassági és öröklési jog.* Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1901.
JOBBÁGYI Gábor: *Személyi és családi jog.* Budapest, Szent István Társulat, 2012.
KOVÁTS Gyula: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint.* Budapest, Eggenberger, 1883.
MÓRA Mihály: *Házassági kereseti jog a köteléki perben az egyházi jog szerint.* Budapest, Szent István Társulat, 1941.
NIZSALOVSZKY Endre: *A család a magyar jogban.* Budapest, Szt. István Társulat, 1936.
NIZSALOVSZKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963.
PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon: 16-17. század.* Budapest, L' Harmattan, 2008.
RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon.* Jogtörténeti Értekezések, 4. szám. Budapest, 1972.
REINER János: *Az egyházi házasságkötési jog alapjai.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901.
REINER János: *Az egyházi házasságkötési jog tanának kifejlődése.* Budapest, Stephaneum, 1908.
ROSZNER Ervin: *Régi magyar házassági jog.* Budapest, Franklin Nyomda, 1887.
SIMON Zsigmond: *A régi magyar házassági jog általános jellemzése, Kálmán király házassági törvényéig*. Eger, Dobó Nyomda, 1918.

A dologi jog

A **dologi jog** mint absztrakt gyűjtőfogalom a középkori európai jogtudományban kezdett kialakulni. A glosszátorok, kommentátorok és a német pandektajogászok a római jogi alapokra építkezve **abszolút jogviszonyként** elemezték az ide tartozó jogintézményeket, annak ellenére, hogy a római jogi magántulajdon a rendi magánjogban gyakorlatilag csak az ingókra vonatkozott. A dologi jognak a **kötelmi jogtól** való elhatárolását a XVIII-XIX. századi pandektajogászok dolgozták ki. Szerintük a dologi jog azokat a jogszabályokat foglalja magába, amelyek az ember uralmának alávetett természeti tárgyakkal kapcsolatos jogviszonyokra vonatkoznak. Így alakították ki a vagyoni magánjog statikáját, amelynek célja a javak békés élvezete védelmének biztosítása volt.

A **dologi jog és a kötelmi jog** elhatárolására azért van szükség, mert a dologi jog a már megszerzett jogok tartós védelmét szabályozza, míg a kötelmi jog a javak forgalmára, mozgására vonatkozik. A dologi jog abszolút jellegű és mindenkit kötelez a dologi jogi jogviszony tiszteletben tartására, a kötelmi jog viszont relatív jellegű jogviszonyokat keletkeztet, amelyben személy szerint meghatározott kötelezettek vannak.

A dologi jogok köre zárt, ellenben a kötelmi jogok köre nyílt. A gazdaság állandó fejlődése nap mint nap teremthet új fajta kötelmi jogviszonyokat. A dologi jogban a közérdek

jobban érvényesül, ezért a rá vonatkozó jogszabályok többnyire kógens jellegűek, míg a kötelmi jogi jogszabályok jórészt diszpozitív jellegűek. A kötelemben szereplő felek privátautonómiája szabadon érvényesülhet.

Magyarországon a dologi jog az **Osztrák Polgári Törvénykönyv** hatására alakult ki, hiszen az 1848-as áprilisi törvények, különösen az 1848. évi XV. tc. a rendi magánjog dologi jogi részének szinte teljes egészét hatályon kívül helyezte, de az új jogszabályok kidolgozására már nem jutott idő. Ez a helyzet nem sokat változott az Országbírói Értekezlet által elkészített **Ideiglenes Törvénykezési Szabályok** 21. és 156. szakaszainak rendelkezései révén. Az Osztrák Polgári Törvénykönyv azon részeire vonatkozóan, amelyre az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok felhatalmazása nem vonatkozott, a joggyakorlat, a szokásjog őrizte meg az osztrák jogszabályokat.

A **dolog fogalmát** a magyar magánjog az Osztrák Polgári Törvénykönyv alapján határozta meg. Eszerint a dolog olyan testi tárgy, amely emberi uralom alá vonható. A technikai fejlődés révén azonban a természeti környezet egyre több része minősült dolognak az elsajátítások révén, például: szellemi alkotás, energia, információ stb. A jogi dolog fogalma emiatt elszakadt az emberi érzékszervekkel hagyományos módon felfogott dolgoktól.

A magyar és általában a germán-római jogcsaládhoz tartozó jogok a dolgokat természeti minőségük szerint **ingatlanokra és ingókra** osztják fel. Ezt a felosztást először a római jogi **ingó** és **ingatlan** alkalmazta. A testi dolgok ez a fajta felosztása az elvont jogi gondolkodás meghatározott fokán jött létre. Általános elvként az állagsérelem nélküli elmozdíthatósághoz kötötték az ingó fogalmát. Az ingó és ingatlan megkülönböztetése a rendi jogban vált jelentőssé. A római jog általában a jogszerzés szempontjából nem tett különbséget az ingók és ingatlanok dologi jogi szabályozása között (kivéve az elbirtoklás és a lopás). A rendi jog az ingatlant különös szabályozás alá vonta, míg az ingó kérdése kisebb gazdasági jelentősége miatt háttérbe szorult. A dolgok felosztását a rendi jog ugyan a római jogból vette át, de a maga igényei szerint alakította.

A rendi jog ingóságnak tekintette a pénzt, a ruhát, a fegyvert, a lovat, de ide sorolták a zálogos ingatlant is, mert ez a pénz szerepét töltötte be, és a tulajdonos bármikor visszaválthatta. Viszont az ötven lónál nagyobb ménest ingatlannak tekintették. A régi gyakorlat szerint **ingatlannak** tekintették azt a pénzt is, ami az ősi birtokból származott. Ennek a felosztásnak nagy jelentősége volt, hiszen az ingatlan tartja fenn a családot. Werbőczynél még fel sem merült, hogy egy nemesember vagyona pénzből vagy pénzbeli kötelezettségekből, követelésekből tevődjék össze. Az egész jogrendszer nem az ingatlanforgalom, hanem annak célhoz kötöttsége érdekében épült fel. A nemzeti vagyon fontosabb része ingatlan volt és az öröklött vagyon általában jóval meghaladta a szerzeményt, ezért nagy jelentőséget tulajdonítottak a vagyon állandóságának és a családon belüli megkötöttségének (lásd az ősiség intézménye).

A **XIX. századi** változások, a szabad tulajdonú piacgazdaság kialakulásával az ingó és ingatlan közti különbségtétel jelentősen csökkent, de nem tűnt el teljes mértékben. Annak ellenére, hogy a pandektisták e különbségtétel ellen voltak és az egységes dologi jog kialakulását tűzték ki célul, amelyben az ingatlanra vonatkozó külön szabályok legfeljebb a lábjegyzetbe kerülnének. Magyarországon azonban a mezőgazdaság túlsúlya miatt a földbirtok szerepe továbbra is jelentős maradt. A **föld** nemzeti kincs. Minden ország csak a természeti adottságainak megfelelő mennyiségű földdel gazdálkodhat. Ennek a mennyisége mesterségesen csak minimális mértékben növelhető. Miközben az a földterület, ahol a lakosságnak el kell férnie, egyre kisebbre zsugorodik. Ennek megfelelően földre és a tulajdonjogra vonatkozó törvények többé-kevésbé mindig eltérnek a tulajdonjog általános szabályaitól. Ezért nem lehet a tulajdonosnak kizárólagos joga a földre. Az állam nem mond le soha arról, hogy a földdel rendelkezzen, az állam sohasem adott teljesen szabad kezet a földtulajdonosnak.

Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a telekkönyvi jogszabályok is elválasztották egymástól az ingót és az ingatlant. Az **ingóra** vonatkozóan a jogi szabályozás a bírói gyakorlat, illetve külföldi jogok alapján fejlődött. Az ingatlannál az állam fokozott mértékben alakította ki irányító és ellenőrző hatalmát. Itt az egyéni autonómia 1848 utáni jogunkban sem érvényesülhetett olyan mértékben, mint az ingóknál. Az ingatlan csak korlátolt mennyiségben áll az emberek rendelkezésére, míg az ingó elvileg korlátlanul előállítható.

Továbbra is két szempont vezeti a jogalkotót: az **ingatlanforgalom megkötése**, és az **ingatlanforgalom biztosítása**. A rendi magánjogban az előbbi, a modern magánjogban az utóbbi tendencia a jelentősebb. Az eltérő szabályozás az egész magánjogra kihat: különösen a dologi jogok szerzésénél, dologi jogok módosulásánál és megszűnésénél volt ez jelentős.

Az ingatlan dolog tulajdonjoga **telekkönyvi bejegyzéssel** (*bekebelezéssel*), az ingó tulajdonjoga az **ingó dolog átvételével** (*jogérvényes birtokbavétellel*) szerezhető meg. Eltérő időtartammal történik az elbirtoklás, valamint a bírói végrehajtás is másként történik. Az ingatlannál feltétlenül alkalmazást nyer a fekvés helyén érvényben levő törvény, míg az ingóknál ez az elv nem feltétlenül érvényesült. A különbség tehát olyan nagy, hogy valósággal két külön részre választották szét a dologi jogot. Az ingó forgalma sokkal intenzívebb, a rajta szerzett dologi jogosultságok, különösen a tulajdonjog sokkal teljesebb, mint az ingatlané. Az ingatlanok tulajdonjogát ugyanis (különösen az I. világháború végétől) törvények egész sorozata szűkítette. A különbség egyébként megfigyelhető a kötelmi jogban, a családjogban és az öröklési jogban is. Kereskedelmi ügyletek tárgya pedig csak ingó lehet.

A **telekkönyv** így az állami hatóságok által vezetett olyan nyilvános és közhiteles adatgyűjtemény lett, amely az ország földjét és házait területileg nyilvántartja, főként azzal a céllal, hogy azoknak tulajdonosáról és az azokat illető jogokról és kötelezettségekről bárkit, minden kétséget kizáró módon tájékoztasson.

A telekkönyvbe bejegyezték minden darab földnek, minden felépítménynek a területét, rendeltetését, valamint tulajdonosának a nevét. Ezen kívül mindazokat a terheket is beleírták, amelyek az adott ingatlanhoz kapcsolódnak (például jelzálog, szolgalom stb.).

A telekkönyv mindenki által megtekinthető (**nyilvános**), belőle a hivatalos órákban jegyzetek készíthetők és róla bárki kívánságára hivatalos másolatokat készítenek. Az itt bejegyzett jog **közhitelességgel** rendelkezik, mindenki megbízhat a benne feltüntetett jogok fennállásában, valamint, hogy az ingatlannak a benne feltüntetetteken kívül nincs más terhe. Ám a rosszhiszemű jogszerző (aki a telekkönyvtől eltérő valóságos helyzetet ismeri) és az ingyenes jogszerző (aki ellenszolgáltatás nélkül jutott valamely telekkönyvi joghoz), a közhitelességből eredő védelemben nem részesül.

A telekkönyv szerkesztése:

A telekkönyv a valóságban nem könyv alakú, mint ahogy azt az elnevezése alapján gondolnánk, hanem betétlapokból állt. Minden betét három lapból állt, melyeket betűkkel jelöltek:

1. **“A” lap**: birtoklási lap, röviden **birtoklap**. (A kataszteri tiszta jövedelmet az 5. pontban 1931 óta nem tüntetik fel.) Rovatai:
   a) sorszám vagy folyószám
   b) helyrajzi szám
   c) jószágtestek, parcellánként megjelölve, művelési ágak és helyi fekvésük (például szántó a tápiói dűlőben), egyúttal a jószágtestek különös jogi minősítése is röviden feltüntetendő volt: nemesi, úrbéri, polgári ingatlan, járadéktelek
   d) kataszteri térfogat
   e) kataszteri tiszta jövedelem
   f) megjegyzési rovat

Az “A”-lap tartalmazta a birtokrészletet mint uralkodó telket esetlegesen megillető szolgalmat és a törvényen alapuló dologi terheket is, például váltságteher, kegyuraság… stb.

Az ingatlanon álló építményeket a házszám megjelölésével tartotta nyilván. A gyökösített (*radiziert*) iparjog külön sorszám alatt szerepel.

2. **"B" lap**: A **tulajdoni lap** rovatai:
   1. sorszám,
   2. nagy bejegyzési rovat,
   3. keskenyebb rovat a megjegyzések számára.

A "B"-lap nagy rovatának tartalma:

a) A **tulajdonos**, (ha házas, akkor házastársának) neve, foglalkozása, lakóhelye, így a személyazonossága minden kétség nélkül megállapítható volt.

b) A **tulajdonszerzés causája** (jogcíme: adásvétel, ajándékozás, csere, öröklés, kisajátítás, elbirtoklás… stb.), időpontja.

c) A **tulajdonjog minden további átruházása**.

d) **Korlátozások**, amelyek a tulajdonos személyét érintik (például kiskorúság, gondnokság, cselekvőképesség illetve zárlat), vagy tulajdonjogát szorítják meg (például utóöröklés, elő- és visszavásárlás, terhelési- és elidegenítési tilalom, csőd, zárlat, időhatározás, bontófeltétel, hitbizomány, kisajátítás).

e) Az 1. és a 4. pont alatti körülményekben beálló **változások** (például csődeljárás, kiskorúságnak, elővásárlási jognak a **megszűnte**).

f) **Minden le- és hozzájegyzést elrendelő végzés szövege**.

g) **A jószágterheknek a szerzési okiratban kitett vételára**, valamint, ha a felek kizárják, annak **igazolt becsára** (A telekkönyv azonban az ár vagy érték helyességéért nem kezeskedik). (Telekkönyvi Rendtartás 52.§ és 1886. évi XXIX. tc. 3.§).

h) **Új épületek és ipartelepek keletkezése** itt is feljegyzendő, gyökösített iparjog szintén.

i) A "B"-lapon bejegyzett jog ellen irányuló **törlési per** feljegyzése, illetőleg ilyen per indítására való szándék (974/1888. I.M. rendelet 8. §) feljegyzése.

j) A földtulajdonosi **kőszénbányászati jogok**: kutatási, bányanyitási és kiaknázási jogok.

3. **"C" lap**: **teherlap:** Az ingatlant terhelő korlátolt dologjogokat, röviden **teherjogokat** (jelzálogjog, szolgalom, építményi jog, magánrendelkezésen alapuló telki teherjog), a bennük előálló változásokkal, átruházásokkal és megszűnésükkel tartalmazta. A causa és a jogosított személye ugyanúgy jegyzendő be, mint a B lapon.

A magyar magánjog mindezek alapján az alábbi dologi jogokat ismeri:

1. A **birtokjog**, amely a dolgokra vonatkozó védelem joga.
2. A **tulajdonjog**, amely a dolog feletti teljes és kizárólagos uralmat jelenti.
3. A **korlátozott dologi jogok**, amelyek a jogosultaknak bizonyos vonatkozásokban adnak a dolgokra másokat kizáró hatalmat. Ide sorolható a szolgalom, a vele rokon örökbérleti és építményi jog, a zálogjog és a telki teherjog.

Irodalom:

ALMÁSI Antal: *A dologi jog kézikönyve.* Budapest, Tébe Kiadóvállalat, 1928-1932. I-II. kötet
HALLER Károly: *Észrevételek az "Általános magánjogi törvénykönyv" tervezetének a "Dologi jog"-ot tárgyaló részére.* In: Jogtudományi Közlöny, 1883.
HERCZEGH Mihály: *A magyar dologbeli és kötelmi jog.* Budapest, Eggenberger,1892.
HOMOKI NAGY Mária: *Adalékok a telekkönyvi jog történetéhez.* In: GELLÉN Klára (szerk.): *Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára.* Szeged, Iurisperitus Bt., 2017.
KATONA Mór - LÁNYI Bertalan - IMLING Konrád: *Dologi jog.* In: FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog.* Budapest, Singer és Wolfner Kiadása, é. n.
KAUSER Lipót: *A dologfogalomról*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1937.

KOLOSVÁRY Bálint: *Dologi jog*. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942.
LENKOVICS Barna: *Dologi jog.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2008.
MENYHÁRD Attila: *Dologi jog.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2013.
SÁNDOR István: *A dologi jog története és legújabb fejlődési tendenciái Nyugat-Európában*. In: Állam és Jogtudomány, 1999/3-4.
SZÉKELY István: *Dologi jogunk fejlődésének újabb jelenségei.* Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1991.
SZLADITS Károly: *A magyar magánjog tankönyve. II. Dologi jog.* Budapest, Grill Könyvkiadó, 1930.
TÓTH Lajos: *Magyar magánjog. Dologi jog.* Debrecen, Debrecen Város és Tiszántúli Református Egyház Nyomdája, 1930.
ZLINSZKY Imre: *A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére.* Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1877.

A birtok

Minden jog bizonyos **tényhez** köthető. A személynek a dologhoz való viszonya birtokon alapul. A külső látszólagos tényállás, a **birtok** olyan ténybeli kapcsolat egy személy és valamely dolog között, amelynél fogva az a dolgot uralma alatt tartja, és tetszés szerint fizikai befolyást gyakorolhat rá. Például az ingó a kezei között van, az ingatlant megnöveli, vagy az épületben lakik, használja stb.

A birtoklás a dolognak valakihez való kapcsolódása szempontjából a **legszembetűnőbb jelenség**. A történelemben ismeretes összes jogrendszer bizonyos jogvédelemben részesítette a birtokost. Az alapelv mindenütt az volt, hogy a birtok ténye egymaga bizonyos jogot ad arra, hogy az adott dolgot meg is tarthassuk. Minél eszmeibb valahol a jogállapot, annál valószínűbb, hogy a birtok a valódi jogosultnál van. Ezért, ha a jog a birtokost védi, akkor a jogosultakat segíti. A birtok ténye tehát a birtokosnak jogot ad arra, hogy őt a birtoklásban senki ne zavarja tekintet nélkül arra, hogy a birtokos milyen úton jutott a dolog birtoklásához.

A **tulajdon** is birtoklás nélkül csak képzeletbeli tényező lehet. A tulajdonjog célja ugyanis a dolog élvezete, de ez a tulajdonjoggal pusztán el nem érhető. A tulajdonjognál fogva a tulajdonosnak engedélyezett, másoknak pedig tiltott a dolog élvezete, de ennek fizikai lehetősége még nincs biztosítva, hiszen az csak a birtoklással lehetséges.

A **birtok és a tulajdon** nem azonos jogintézmény, bár látszólag sok azonos jellemvonással rendelkeznek. A tulajdon a teljesebb jog és vélelmezett igényt ad a birtokra. Mégis a birtok jogvédelemben részesülhet a tulajdonnal szemben is, igaz csak ideiglenesen

A birtok és a tulajdon abban különbözik egymástól, hogy az előbbi tényleges, az utóbbi jogi hatalom. Birtok létezhet tulajdon nélkül, és tulajdon létezhet birtok nélkül. A tényleges hatalom tehát lehet jogilag igazolt, de lehet igazolatlan is, ami a birtok fogalmára nézve közömbös.

A birtoklás bizonyos feltételek mellett való folytatása a tulajdonjog megszerzéséhez vezet. Ez az **elbirtoklás**, azaz bizonyos törvényesen megállapított idő múlása, amelyen belül a tulajdonos sikeresen kívánhatja jószágának visszaadását, míg ennek eltelte után birtokon ülő jogot szerez arra, hogy a jószágot továbbra is megtarthassa. Ehhez időmúlás és békés birtoklás kell. A magyar jog nem kívánta meg a **jóhiszeműséget**. Az elbirtoklás alapeszméje, hogy ami hosszasan áll fenn – ha valaki sokáig tart birtokában zavartalanul egy dolgot – azt a közvélemény törvényes alapon nyugvónak, tulajdonnak tekinti. Ezért azt a pozitív jog tulajdonnak minősíti.

Magyarországon az **1848 előtti** jogfelfogás nem kedvezett az elbirtoklás intézményének, hiszen az ősiség és a visszaháramlási jog számos kivételt teremtett. Emellett nem lehetett elbirtokolni az osztályos atyafiak közt az osztályrészt, a hitbért, a leánynegyedet, a zálogos

ingatlant. A hosszú határidők sem kedveztek az elbirtoklásnak: királyi birtokok, koronajószágoknál 100 év, egyházi javaknál 40 év, nemesi jószágok esetén 32 év, városi ingatlannál 12 év, jobbágytelken pedig 1 év és 1 nap volt. Éppen ezért az 1848 utáni bírói gyakorlat az elbirtoklási időt egységesen 32 évben határozta meg.

A birtoklás ténye a birtokosnak jogot ad arra, hogy őt a birtoklásban senki se zavarja, tekintet nélkül arra, hogy birtokos milyen módon jutott a dolog birtoklásához. A birtokjog **abszolút jog**. A birtokost senki nem zavarhatja birtoklásában. Még a tulajdonos sem. A tulajdonos a birtoklás megszüntetését követelheti, de önhatalmúlag nem léphet fel a birtokossal szemben. Kivéve azt a tulajdonost, akitől a birtokos tilos önhatalommal szerezte a birtokot. Az ilyen birtokost a birtok szerzésétől számított egy éven belül alkalmazott erőhatalommal kivetheti a korábbi birtokos.

A **birtokvédelem** gyors és egyszerű védelmi eszköz, amivel meg lehet akadályozni a tényleges birtokállapot önhatalmú háborítását. Könnyű a bizonyítás, hiszen csak azt kell vizsgálni, hogy igaz-e az, hogy a felperes a kérdéses hatalmát gyakorolja-e, igaz-e, hogy az alperes ebben őt háborgatta.

Irodalom:

ALFÖLDY Ede: *A birtok*. In: Magánjogi Kodifikációnk, 1902.
BERNÁTH Zoltán: *A birtok és a birtokvédelem a dualizmus korában 1911-ig.* In: Jogtörténeti tanulmányok. Bp., 1961. I. kötet
ÉLES Gyula: *A birtok fogalma a pandektisztikában.* In: Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1986.
HOFFMANN Pál: *A birtokjogtan kétségei.* In: Értekezés a társadalomtudományok köréből. Budapest, 1892.
KISS Albert: *Dolgozatok a magánjog köréből.* Kassa, Mildner, 1910.
KOVÁTS Gyula: *A birtok elméletekről*. In: Jogtudományi Közlöny, 1871.
NYÁRI Jenő: *A birtok védelme a magyar jogban, különös tekintettel a kondifikáczióra*. Budapest, Grill, 1903.
PÓLAY Elemér: *Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika.* Szeged, Szegedi Nyomda, 1969.
PÓLAY Elemér: *Jhering birtoktana és a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek*. In: Jogtudományi Közlemények, 1971/3-4.
SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *A birtokjog fogalma*. In: Jogállam, 1907.
SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Új irányok a magánjogban.* Budapest, Athenaeum, 1911.
ZACHÁR Gyula: *A birtok a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezletek, 1932.

Tulajdonjog

A **tulajdon** olyan emberek közötti viszony, amely a javak szűkösségéből fakad, és az e javakhoz való hozzájutást szabályozza. A tulajdonjog, mint a dolgokon fennálló legfőbb jogi hatalom, kijelöli a tulajdonos személyét. Meghatározza a tulajdonos kapcsolatát a dolgokhoz úgy, hogy az erre vonatkozó jogok együtt biztosítják a tulajdonos számára a dologgal való rendelkezést, a dolog birtoklását és használatát. Ezen kívül mindenki mást eltilt attól, hogy a tulajdonosnak a dologhoz fűződő kapcsolatát megzavarja.

A magánjog tulajdonképpen a **magántulajdon** kialakulásával jött létre, az **egész jogrendszer alapja** a tulajdonjog, mivel meghatározza a vagyoni viszonyokat, és a tulajdonjog feltétele annak, hogy a javakon bármiféle további jogokat lehessen szerezni.

A **tulajdonjog** a közvetlen dolog feletti hatalomból alakult ki. Ez a folyamat – most már mint a tulajdon fogalmának bővülése és finomodása – mindmáig nem fejeződött be. A **rendi társadalomban** a tulajdonjog még rendkívül osztott és korlátozott volt, inkább a birtokhoz hasonlított. Nem véletlen, hogy a földdel rendelkező nemeseket földbirtokosnak nevezték. A **polgári kor** magánjogában az egyén áll a jogrendszer középpontjában, aki számára üzleti- és minden más szabadságjogot a tulajdon korlátlansága biztosít. Ezért alakították ki a közgazdaságtani szempontból leghatékonyabb formát, a magántulajdont.

A **magántulajdon** a biztonság érzetét adja a társadalomnak, illetve az egyes magángazdaságoknak. A jogrend védi a gazdasági eredményeket. A magántulajdon előfeltétele az árucserének. Amennyiben a felek nem autonóm, egymástól független és egyenjogú személyek, akkor csak valamiféle belső újraelosztás képzelhető el. A magántulajdon tehát nemcsak védi a tulajdonost és javait, hanem a tulajdonátruházást is lehetővé teszi.

A magántulajdon egyben a polgári társadalom elsőrendű alapja. Az **alkotmányos rend** a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesüléséből indul ki. A tulajdonjog olyan **alapjog**, amelynek mind az állampolgárok egymáshoz való viszonyában, mind pedig az állampolgár és az államhatalom viszonyában jelentősége van. A demokrácia tehát egyrészt **tulajdonosi demokrácia**, másrészt a magántulajdon elismerése korlátokat állít az államhatalomnak a civil szférába történő beavatkozása elé. Így válik el egymástól az állam és a társadalom (civil társadalom). A magántulajdon ugyanis véget vet a **gazdasági és a politikai hatalom** közvetlen kapcsolatának. A magántulajdon korlátozza az államot. Elvileg lehetővé teszi, hogy mindenki tulajdonossá és ezzel együtt autonóm szabad személlyé és a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává váljon. A magántulajdonra támaszkodva tudja a **civil társadalom** az államhatalom esetleges önkényével szemben megvédeni önmagát, biztosítani jogait.

Az **emberi jogok**, szabadságjogok a magántulajdonra épülnek. Amennyiben korlátozzák az egyén tulajdonjogát, azzal a politikai jogai is behatárolódnak. Ezért hirdette a természetjog és a felvilágosodás a tulajdon szentségét és sérthetetlenségét. A rendi társadalomban ugyanis az általános személyi függőség és a politikai alávetettség a gazdasági és a tulajdoni korlátozásokkal együtt érvényesült.

Az emberiség történetében a tudatos cselekvéssel együtt alakult ki az a felismerés, hogy **az egyes ember és dolog közt** szorosabb kapcsolat alakulhat ki, mint ugyanazon dolog és más személyek között.

A magyar magánjog – hasonlóan a nyugat-európai jogokhoz – **a XIX. században** a tulajdon biztonságára helyezte a hangsúlyt (vö.: 1848. évi III. tc. 32.§). A konkrét jogi szabályozás az **Osztrák Polgári Törvénykönyv** 354. §-a szerint történt: „*A tulajdon azon szabadság, miszerint valaki a dolog állagával s annak hasznaival kénye szerint bánhatik, s abból minden mást kizárhat*”.

Ezt hűen tükrözte a **bírói gyakorlat** is, például a Kúria 4752/1928. sz. ítélete: „*A tulajdonost a törvények és más jogainak korlátai között a tulajdon tárgya felett teljes és kizárólagos jog illeti.*”

A tulajdonjog szabadságának egyetlen kivételes korlátozása ekkoriban a kisajátítás volt (1848. után már a hűtlenség és a hatalmaskodás szankciójaként a vagyonelkobzásnak nem lehet helye, csak bűncselekményből származó tárgyakat kobozhattak el). Elvileg mind ingó, mind ingatlan dologra vonatkozott. Ezt az emberi jogokról szóló 1789. évi manifesztum óta az alábbi feltételek mellett gyakorolták: 1. közérdekből, 2. törvényes eljárás mellett, 3. kártalanítás ellenében. Az egyéni jognak tehát engednie kell a közérdekkel szemben. A kisajátításnak azonban van két korlátja: 1. a kitűzött cél más úton el nem érhető, 2. az egyéni jognak a tulajdonos beleegyezésével való korlátozása sikertelen maradt.

Magyarországon a Budát és Pestet összekötő állandó híd megépítése érdekében Széchenyi István javasolta a kisajátítás intézményének bevezetését. Így született meg az **1836.**

évi XXVI. tc. egy állandó hídnak Buda és Pest közötti építéséről, amelynek 6. §-a kimondta: „*A Buda és Pest közötti állandó hídnak felépítéséhez szükséges kisajátítások a törvénnyel megrendeltetnek, úgy mindazonáltal: hogyha a Buda és a Pest Városiakat Törvények értelmében illető igazságos kárpótlás iránt a mondott Városok és a részvényes társaság között a minden esetre előre bocsájtandó barátságos egyeztetés nem sikerülne, a jelen különös és rendkívüli esetben azon kárpótlási tárgynak előlegesen és sommás úton biróiképp leendő elintézése végett a királyi Tábla rendeltetik ki...*"

A **XIX. századi individuál-liberális felfogás** statikus szemléletet tükrözött. Abból indult ki, hogy a dologgal kapcsolatban adott pillanatban vannak bizonyos idegen jogok és törvényes korlátok, amelyeket a tulajdonosnak tiszteletben kell tartani, de ezen belül azt teszi a tulajdonával, amit akar.

A XIX. század végén, a XX. század elején kialakult **új tulajdonfogalom** is elismeri a magántulajdon szentségét és sérthetetlenségét, de csak főszabályként, mert ezután a tulajdonos jogát csak mások sérelme nélkül és a törvény által meghatározott egyéb korlátok között, a közérdeknek megfelelően gyakorolhatja. Ez a magántulajdonnak nem statikus, hanem dinamikus felfogása, a nemzetgazdaság érdekét is figyelembe veszi a **közérdeknek** megfelelően.

A XIX. század végén, a XX. század elején a tulajdonjog individualista felfogásával szemben mindinkább érvényesülni kezdett az az álláspont, hogy a dolog feletti uralom teljessége a jog alapgondolatánál fogva nem jelentheti azt, hogy a tulajdonos a jogát a közérdekkel ellentétes cselekedetre használhatja fel. A tulajdonjogra vonatkozó szabályok egy része megváltozott. Újabb és újabb korlátozásokat vezettek be, azonkívül a meglévő szabályokat a közösség érdekének megfelelően és mások védelmet érdemlő ellentétes érdekeinek figyelembevételével kezdték alkalmazni. Ennek ideológiai hátterét XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott "***Rerum Novarum***" kezdetű enciklikája fogalmazta meg, melyet kiegészített XI. Pius pápa "***Quadragesimo Anno***" kezdetű apostoli körlevele. Ezek a magántulajdon elvi elismerése mellett hangsúlyozták, hogy a tulajdon a keresztény erkölcsi felfogás szerint nem olyan hatalom, amely a tulajdonost teljesen önkényes rendelkezésre jogosítaná fel. Ellenkezőleg, az Istentől rábízott jószággal úgy kell bánni, hogy abból ne csak önmagára, hanem embertársaira és a közre is előny származzék. A magántulajdonnal nem lehet korlátlanul élni, mivel a gazdagság egyetlen forrása a dolgozók munkája. A magántulajdon szentségével és korlátlanságával szemben a vagyonnal és gazdagsággal együtt járó társadalmi kötelezettségre helyezték a hangsúlyt. A szereteten kívül az igazságosság is megköveteli a gazdagoktól, hogy feleslegüket az állam szolgálatába állítsák. Erre az állam is kötelezheti őket. Az ilyen célt szolgáló államosítás tehát jogos és erkölcsös. „*Az állam tehát – mindig a természetjog és az isteni jog keretein belül – a közjó valóságos követelményei alapján pontosan és részletesen előírhatja, mi szabad a tulajdonosnak a tulajdon használatában és mi tilos. Sőt, az Isten az emberi okosságra és az államra bízta a magántulajdon körülírását.*"

Irodalom:

ÁGOSTON Péter: *A tulajdonjog alaptanai*. Budapest, Politzer, 1903.
BOR István: *A tulajdonforgalom kialakulása*. In: Magyar Filozófiai Szemle, 1987.
EÖRSI Gyula: *A tulajdonjog fejlődése: a kapitalizmus tulajdonsága.* Budapest, Jogi Kiadó, 1951.
HARMATHY Attila: *A tulajdonjog alkotmányos védelme*. In: Jogtudományi Közlöny, 1989/5.
HARMATHY Attila: *A tulajdonjog közjogi és magánjogi kérdéseiről.* In: IMRE Miklós – MÁTHÉ Gábor – Lamm Vanda (szerk.): *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Aula, 2006.
HARMATHY Attila: *A tulajdonjog korlátozásáról.* Szeged, SZTE ÁJK Tudományos Bizottsága, 2007.

HERCZEGH Mihály: *A magyar dologbeli és kötelmi jog*. Budapest, Eggenberger, 1892.
LÁNYI Bertalan: *A tulajdonjog.* Budapest, Pallas Nyomda, 1903.
LENKOVICS Barnabás: *Ember és tulajdon: rendszerváltó gondolatok.* Budapest - Pécs, Dialóg Campus, 2013.
MIHELICS Vid: *Az új szociális állam: társadalompolitikai és gazdasági rendezések Európa legújabb alkotmányaiban.* Budapest, Szent István Társulat, 1931.
NIZSALOVSZKY Endre: *Megjegyzések a tulajdonjog fejlődéséhez*. In: Állam és Jog, 1952.
SÁNDOR István - SÁRKÖZY Tamás - TÖRÖK Gábor: *A tulajdoni rendszer változásai a XX. század végére.* Budapest, MTA Jogtudományi Intézet, 2001.

A földbirtok jogi szabályozása a rendi jogban

Az 1848 előtti magyar **rendi jogban** a politikai alávetettség hierarchikus rendszerével szoros kölcsönhatásban érvényesült a gazdasági és a tulajdoni függőség rendszere. Ennek alapján kimutatható volt a személyi és a gazdasági függőség kölcsönhatása, miközben valóságos magántulajdonnal senki sem rendelkezett.

Régi jogunk az ingatlanra nézve korlátozta a **rendelkezési jogot** és a társadalom nagyobb részének korlátozta az **ingatlanszerzési jogát**. A földbirtok mint **sui generis jogintézmény**, összefonódva a társadalmi státussal és hatalommal, nem volt valódi tulajdon, inkább a birtokjoghoz hasonlított. Frank Ignác szerint használati tulajdon volt. A birtok felett a nemest csak dominium, azaz uralom és a birtok használata illette meg. Egyedül a birtok jövedelmével rendelkezhetett szabadon. Hiányzott a tulajdonos legsajátosabb, fogalmi valóságát megragadó eleme: a szabad rendelkezés.

A földtulajdonjogot először is a **királyi főtulajdonjog** (*ius regium*) korlátozta, amely szerint az országban minden birtok királyi adományból eredt. (Hármaskönyv, I. rész, 3. cikk). A birtokadományozás jogát a rendek a koronázással ruházták át a királyra, így a Szent Korona joghatósága alá. Az eladományozott föld magszakadás, illetve hűtlenség esetén visszaszállt a kincstárra.

Ilyenkor a fiscus azt kapta vissza, ami eredetileg is az övé volt, tehát már ezért sem lehetett valódi tulajdonjoga az adománybirtokot kapott nemesnek. Az adománybirtokot eladni, róla végrendelkezni csak királyi engedély alapján volt szabad. E nélkül a korona ügyésze visszaperelhette a birtokot. A forgalom biztonságát tette lehetetlenné a fiscus azon joga, hogy az eredeti adományban részesített család kihalása esetén a birtokot akkor is visszaperelhették, ha az már egy másik család jogos birtokába került.

Az **ősiség** is korlátozta földbirtokos rendelkezési jogát: Az ősi jószág nem azé egyedül, aki bírja, hanem az egész nemzetségé, értvén ezen mindazokat, kik a szerző vagy más törvényes oknál fogva az örökségre számot tarthatnak, nemcsak a most élőket, hanem egyetemben a későbbiekben születetteket is.

Az ősiség az első szerzőtől törvényes öröklés vagy a törvényes öröklést erősítő vagy rendező végintézkedés útján leszállott családi vagyon mind élők között, mind halál esetére való megkötöttségét jelenti. Az ősi jószágot az eladó köteles volt megvételre felkínálni az öröklés sorrendjének megfelelően az osztályos atyafiaknak. Ez volt az ún. „*megkínálás*”, felszólítás. A nem osztályos rokonok, a szomszédok és a határosok irányába kötelező megkínálás volt az ún. „*ajánlás*.” Ennek elmulasztása miatt az örökvallás érvénytelenítését lehetett kérni. Az ilyen ősiségi jogra alapozott kereset nem évült el, ezért akár évszázadokkal később is lehetett perelni. Emiatt a XVIII-XIX. századra alig maradt olyan vagyonos család, amely ezekben a perekben felperesként vagy alperesként érdekelt ne lett volna. Bessenyei György (1747–1811) szerint: „*A széles világnak minden nemzetségei közt pediglen per annyi sehol nem találtatik, amint Magyarországon. Nincs birtokos nemes olyan, kit per tíz-húsz felől ne húzzon, cibáljon, rángasson. Minden teleknek már százrészre elágazott örökös osztályosa van, mindez veszi,*

mindez adja, húzza, vonja, használja, emiatt egymást üti-veri, szidja, vádolja, mely atyafiságot csata és háború után egymást perben fogják, jönnek, mennek utaznak, leveleznek, bírót, prókátort nyomoznak, ajándékkal dugatnak, ígéretekkel bíztatnak azért, hogy magukat elpusztítva nyerhessenek még átyjokfián 6 sing földet, melyért inkább a bosszúállás és irigység perel, mint a haszonvétel kizárása. A gazdag házak fiskusai, mint kavargó szelek, mindenfelé súgnak az országban, hol mibe s kinek birtokába akaszthatnának horgot. Telket olyat bírnod nem lehet, melyen per annyi ne támadjon, mint amennyi karót kerítésedbe felállíthatsz, vagy szilvafát reá plántálsz. Valamennyi osztályos atyafi mind perel egymással. Egész nemzet perel magával. És az atyafiságnak megismertető jele az, ha tizenkétfelé húznak, perelnek, és jussaikat tenálad keresik. Peres ellenség vagy atyafi egymástól megkülönböztetett egyenlő értelemben vett szavak az országban."

Az úrbériség is korlátozta a földbirtokosok rendelkezési jogát. Werbőczy István Hármaskönyvének megállapítása szerint ugyan az egész nemesi földbirtok tulajdonosa a földesúr, valójában a földbirtokokat általában két részre osztották fel: 1. **majorsági birtokra**, melyet a földesúr saját kezelésében hasznosított, és a 2. **jobbágytelekre**, amelyet meghatározott szolgáltatásokért cserébe (ún. „*úrbér*") a jobbágy művelt meg. Az utóbbi telekre nézve a történelem során a földesúr és a jobbágy között a **haszonbérlethez** hasonló jogviszony jött létre, amely azonban a modern jog haszonbérletétől több szempontból is eltért. Miután az állami adóalap az úrbéri földekre korlátozódott, ezért egyrészt az úrbéri kérdést a törvényhozás hatáskörébe vonták, másrészt arra törekedtek, hogy a földesúr ne vehesse el a jobbágytól telkét. A földesúr *„tulajdonjoga"* a jobbágytelekre nézve valójában csak a jobbágy által teljesített **szolgáltatások élvezetére** korlátozódott, amelynek mértékét szintén a törvény szabályozta. Az úrbéres telek tehát körülbelül annyit ért, amennyit a jobbágy érte teljesített földesurának. A jobbágynak ezen túl jobbágytelkére nézve korlátozott rendelkezési joga (elidegenítési és átöröklési joga) is volt. A földesúr a jobbágytelket még akkor sem csatolhatta majorsági birtokához, ha a jobbágy örökös nélkül halt meg. Ilyenkor köteles volt egy másik jobbágyot telepíteni a telekre. A földesúr meg sem vásárolhatta ezt a birtokot.

Irodalom:

BOTH Ödön: *A magyar feudális tulajdon fő vonásai a kései feudalizmus idején*. In: Jogtudományi Közlöny, 1984/6.
DEGRÉ Alajos: *A feudális tulajdonjog egyik jellemző vonása*. In: Jogtudományi Közlöny, 1978/9.
FRANK Ignácz: *Ősiség és elévülés.* Buda, Egyetemi Nyomda, 1848.
HÄNDEL Béla: *A tehervállalás középkori jogrendünkben*. In: Századok, 1944/7-9.
ILLÉS József. *A nova donatio jogi természete*. In: *Notter Antal Emlékkönyv.* Budapest: Szent István Társulat, 1941.
KÁLLAY István: *A Családi hitbizományok Magyarországon*. In: Levéltári Közlemények, 1979/1.
KÁLLAY István: *A nemesi tulajdon kötöttségei.* In: Jogtudományi Közlöny, 1981/8.
KÁLLAY István: Kötetlen kötöttség a feudális magánjogban. In: Jogtudományi Közlöny, 1982/8.
KELEMEN László. *Az ősi magyar ingatlanjog rendszere és nemzeti jelentősége.* In: Magyar Jogi Szemle, 1926.
MURARIK Antal: *Az ősiség alapintézményeinek eredete.* Budapest, Sárkány Nyomda, 1938.
PÁRNICZKY Mihály: *Az ősiség a XIX. században.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
WALDAPFEL Eszter: *Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban*. In: Századok, 1931/4-6.

A földtulajdon jogának fejlődése 1848 után

A **föld** nemzeti kincs. Minden ország csak a természeti adottságainak megfelelő mennyiségű földdel gazdálkodhat. Ennek a mennyisége mesterségesen csak minimális mértékben növelhető. Ennek megfelelően földre és annak tulajdonjogára vonatkozó törvények többé-kevésbé mindig eltérnek a tulajdonjog általános szabályaitól. Ezért nem lehet a tulajdonosnak kizárólagos joga a földre. Az állam nem mond le soha arról, hogy a földdel rendelkezzen, az állam sohasem adott teljesen szabad kezet a földtulajdonosnak.

Az **1848. évi áprilisi törvények** lehetővé tették, hogy minden ember tulajdonossá válhat. Nem korlátozzák a tulajdonszerzést és a rendelkezési jogot, és ezzel együtt minden magyar állampolgár autonóm szabad személlyé, a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává válhatott. Az alkotmányos rend a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesítéséből indult ki. A magántulajdon biztosítása egyúttal véget vetett a gazdasági és politikai hatalom közvetlen kapcsolatának is (a politikai hatalom elvesztése ezután nem jelenti egyszersmind a vagyon elvesztését is).

Az 1848. évi áprilisi törvények ezért törölték el az ingatlan rendi jellegű kötöttségeit: a kincstár jogát, az ősiséget, az úrbéri viszonyokat.

Az **adományrendszerről** az 1848-as törvények a nagy sietség miatt nem rendelkeztek, de az akkor alkotott jogszabályok szelleméből az a vélemény alakult ki, hogy az 1848. évi XV. tc. ezt is megszüntette.

A magyar jobbágyfelszabadítás két szempontból is kiemelkedett a hasonló intézkedések köréből:

1. a Habsburg-birodalomban – kivéve Lombardiát, ahol a XVIII. század óta nem volt jobbágyrendszer – elsőként Magyarországon törölték el a jobbágyságot.

2. A magyar jobbágyfelszabadításnál radikálisabb megoldást csak a francia forradalom kárpótlás nélküli szabályozása alkalmazott.

Az 1848. évi áprilisi törvények a jobbágyfelszabadítás szabályozásakor nem Werbőczy Hármaskönyvének szelleméből, hanem a **ténylegesen kialakult gyakorlat** által teremtett helyzetből indultak ki, amikor a szolgáltatások (robot), dézsmák és pénzbeli fizetések megkövetelésén túl a földesurat a majorsági, a volt jobbágyot pedig az úrbéri telek és minden olyan föld tulajdonosává tették, amelyen a paraszt az úrbérihez hasonló feltételek között élt. A maradék földek, irtványok, nádasok stb. odaítélésénél is a földműves munkájának mértéke és módja döntött (a legelőre, az erdőre, a rétre már 1836-ban kidolgozták a földesúr-jobbágy részesedésének arányát).

A jobbágyságra nézve rendkívül kedvező módon a megszerzett föld teljesen **tehermentesen** került át új tulajdonosa kezébe. A felszabadított jobbágyság 544.000 telkes gazdából állott, de ezek közül 17.000 gazdának volt egy teleknél nagyobb birtoka, 93.000 gazdának volt egy és fél telek közötti birtoka, 434.000 gazdának volt féltelket se kitevő birtoka, tehát majdnem félmilliónyi törpebirtok létesült akkor, amikor 40 millió hold föld maradt a nagybirtokosok tulajdonában. A kincstári fekvő birtokok fedezetére állami kölcsönt kívántak felvenni, melynek összege az elvesztett úrbéri járandóságok évi tiszta hasznának 20-szorosa lett volna. Ennek az összegnek a földesuraknak történő kifizetése 5%-ot kamatozó állami kötvényekkel történt volna (1848. évi XII. tc.).

Az 1848-as földbirtok-politikai törvényeket a szabadságharc leverése után a **bécsi kormány** hajtotta végre. Ennek már nem volt nemzetpolitikai célja, csak a volt jobbágyok, zsellérek elégedetlenségének leszerelésére törekedtek, és azt szerették volna elérni, hogy a magyar földbirtok az összmonarchia számára mozgósítható legyen, és a magyar földtulajdon vonatkozásában teljes jogbiztonságot teremtsenek.

Az **úrbériség megszüntetése** az 1853. március 2-án (Erdélyben az 1854. június 24-én kelt) úrbéri nyíltparancs által történt. Nem hivatkoztak ugyan az 1848-as törvényekre, mégis azokat hajtották végre, bár a birtokolt földek 23-24%-ára nézve a volt jobbágyoknak kedvezőtlenebb intézkedéseket hoztak, mint a szabadságharc korának szabályozása.

Az 1853-as kártalanítási és földtehermentesítési nyíltparancs földtehermentesítési alapot hozott létre, amely 1856-tól 5%-os kamatozású kötvényekben adta a jogosultak részére a kártalanítást. A kötvényeket az állam garantálta, a kamatokat félévente fizették, a törlesztésre pedig évenkénti kétszeri sorsolással ötven év alatt került sor.

Az ősiség és az adományrendszer eltörlésének véglegesítése az ún. **ősiségi nyíltparanccsal** történt meg (1852. november 29., Erdélyben 1853. május 29.). A császári rendelet kimondta, hogy a királyi és a nádori adományrendszer megszűnik, ezzel együtt megszűnik a magszakadásból és a hűtlenségből eredő háramlási jog is. Az ősiségi nyíltparanccsal egy időben került kihirdetésre az **Osztrák Polgári Törvénykönyv**. Az ingatlanforgalom biztonságához szükséges telekkönyv intézményét az 1855. december 15-i telekkönyvi rendtartás vezette be. A német mintára kialakított telekkönyvi rendszer lényege, hogy az ingatlanra vonatkozó minden jogváltozás telekkönyvi bejegyzéssel megy végbe. Ezt nevezzük konstitutív telekkönyvi rendszernek.

Az önkényuralmi rendszer úgy hajtotta végre a birtokrendezést, hogy ezzel is gyengítse a nemzeti-politikai ellenállás fő erejét, a **középbirtokosságot**, a volt középnemességet. A hatóságok a kártalanítási összeg nagyságát a „*talaj termékenysége szerint*“ megyénként eltérően állapították meg. Így azok, akik császárhűek voltak többet, akik pedig a magyar nemzethez voltak hűségesek, azok kevesebbet kaptak. A magyar nemességet a szabadságharc leverése utáni katasztrofális gazdasági helyzet, a Kossuth-bankóknak a forgalomból való kivonása, a jobbágyok robotja és fizetésének megszűnte miatt és az újonnan bevezetett adózási kötelezettségek nagyon nehéz helyzetbe hozta. Ráadásul mindenfajta külön támogatás és hitelszervezet nélkül kellett volna átállniuk a középkori terménygazdaságról a modern piacgazdálkodásra. Tőkéjük nem volt, a földtehermentesítési kötvényeket a földbirtokosok csak hosszú évek után kapták meg, addig kamatot sem kaptak. Értékesíteni pedig csak alacsony áron lehetett a birtokokat. Ezért az addig nagyszámú középnemesség jelentős része vagyonát vesztette (1850-ben még 30 ezer család tartozott e körbe, az 1900-ra már csak 20 ezer család).

A **kiegyezés után** a magyar birtokpolitika fő célja, a kor felfogásának megfelelően, hogy a törvényeknek a tulajdonost kell támogatniuk és elősegíteni azt, hogy minél többen tulajdonossá váljanak. Emellett közvetett módon, hitel-, adó- és vámpolitikával törekedtek arra, hogy a földbirtokosok jól tudjanak gazdálkodni. Közvetlen módon sokáig nem szóltak bele a földbirtok-politikába, például sem birtokminimum, sem parcellaminimum nem volt.

A terület és népesség aránya, illetve a földbirtokok aránya azonban rendkívül kedvezőtlenül alakult ezekben az évtizedekben. Sokan elszegényedtek, elveszítették földjüket. A birtokok pedig túlságosan elaprózódtak. A mezőgazdasági lakosság körében nőtt az elégedetlenség, a századforduló környékén pedig megkezdődött a tömeges kivándorlás az országból.

Az 1895. évi mezőgazdasági statisztika szerint az 1-5 hold közötti törpegazdaság az összgazdaság 53%-át jelentette, pedig az csak a létminimumot tudta nyújtani és a nagybirtokra utalta az itt élőket. Ez a megművelt földterületnek csak 5,7 %-át jelentette, pedig ezen élt az agrárlakosság több mint a fele. Egy holdon aluli birtokkal 562 ezren rendelkeztek. 5-10 hold közötti birtokkal 458 ezren, 10-20 hold közötti birtokkal 385 ezren, 20-50 közöttivel 205 ezren, 50-100 hold közöttivel 36 ezren, 100-200 katasztrális holdas birtokkal 10 ezren, 200-500 katasztrális hold birtokkal 6448-an, 500-1000 katasztrális holddal 3144-en, 1000 katasztrális hold feletti birtokkal pedig 3768-an rendelkeztek (Erdő és legelőgazdaságok nélkül). Magyarországon a birtokstatisztikák szerint az ország területének egyharmada **kötött földbirtok** (pl. hitbizomány) volt.

A megfelelő birtokmegosztás azért is fontos, mert a különböző birtokkategóriák eltérő gazdasági, társadalmi és politikai helyzetet teremtettek. A **nagybirtokon** a tulajdonos birtoka jövedelméből fényűző módon megélhetett, míg a gazdaság valódi irányítását általában alkalmazott tisztjeire bízta, akikkel alkalmazottak szolgalelkű serege dolgozott. A tulajdonosi

öntudattal szemben az örökös szolgaság érzését keltette. A felemelkedést, a birtokszerzést rendkívüli módon megnehezítette. Kisebb népesség tudott csak rajta megélni. A szegénység a népszaporulattal együtt növekedett.

A **középbirtokon** (200-1000 hold) a tulajdonos személyesen irányította a föld megművelését, bár fizikai munkát nem kellett végeznie.

A **kisbirtokon** a tulajdonosnak, hogy megélhessen, nemcsak felügyelni, de személyesen dolgoznia is kellett, melyben általában a családtagjai is segítettek. Jövedelmének jelentékeny része a munka ellenértéke.

A **törpebirtokon** élők mellékkeresetre is rá voltak utalva. Ezért a birtoknak túlzott felaprózódása nem helyes. Nemzetgazdasági szempontból a közép- és kisbirtok a leghasznosabb. A lehető leggazdaságosabb földművelésre ösztönöznek, a gépesítés és az élő munka megfelelő kombinálásával. Több haszonállatot tartottak, átlagosan másfélszer többet termeltek, mint a nagybirtokokon. Nagyobb népességet tudott eltartani, miközben a tulajdonosi öntudatot és a civil társadalmat is erősítette.

Magyarországon a **földreform** 1867-től napirenden volt. A parlament és a kormány rendszeresen foglalkozott a telepítéssel, kötött birtokokkal, és a hitbizományokkal. A közvélemény előtt nyilvánvaló volt a probléma nagysága, de a kellő intézkedések elmaradtak. Az I. világháború utáni összeomlás azonban elemi erővel vetette fel a földreform és a földosztás gondolatát. A frontról hazatért földműves tömegek és a trianoni békediktátum utáni menekültek sokasága, a közellátás nyomorúságok viszonyai elodázhatatlanná tették a magántulajdonba való állami beavatkozást is. Addig ugyanis csak az állami tulajdonban lévő földekkel próbáltak valamit enyhíteni a kedvezőtlen földbirtokmegosztás adta körülményeken. A 1920-ban összeült Nemzetgyűlés történelmi lehetőség előtt állt, ugyanis a Felsőház nem tudott volna vétót emelni. A földkérdés megoldása azért is nagyon fontos volt, mert a trianoni békeszerződés éppen azokat a területeket szakította el, ahol a legtöbb volt a parasztbirtok. Magyarország alig érte el a felét a német mezőgazdaság hektáronkénti terméshozamának. Túl nagy volt az aránya a mezőgazdasági népességnek: 1930-ban a lakosság 53%-a. Ráadásul az agrárproletáriátus az agrárnépesség 42 %- át tette ki. Nagyon kis arányt tett ki a kisbirtok, amely tisztességes megélhetést biztosíthatott volna. A legnagyobb gond egyrészről, hogy kitől vegyék el a felosztandó földeket, másrészről, hogy Magyarország nem rendelkezett annyi földdel, amennyiből minden földigénylőt ki lehetett volna elégíteni.

Ilyen körülmények között született meg a **Nagyatádi Szabó István** (1863-1924) – Magyarország első paraszti származású miniszterének – nevéhez fűződő, **a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről** szóló 1920. évi XXXVI. tc. Ez a törvény 1848. óta példátlan mértékben avatkozott be a földbirtokok magánjogi viszonyaiba, azért, hogy a földbirtokok megoszlását igazságosabbá tegye. A mezőgazdasági ingatlan tulajdonjoga azután már nem kizárólagos abszolút jog, hanem csak a köz érdekében gyakorolható lett. A tulajdon korlátlanságának elével szemben lehetővé tette a magántulajdonban levő földek megváltását. Nem állított fel birtokmaximumot, sőt a nagybirtokot továbbra is szükségesnek tartotta. Csupán arra törekedett, hogy a birtokmegoszlást arányosítsa. A földhöz jutás sem lett alanyi jog, hanem szubjektív döntés eredményeként történt. Főleg azoknak juttattak földet, akik a föld gondos és szorgalmas művelésére képesek és hajlandók is, de eddigi viszonyaik között önhibájukon kívül földhöz nem jutottak. Emellett osztottak földet az arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetett földműveseknek, földműves hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek, hadiárváknak.

A földhöz jutottak nem ingyen kapták ingatlanaikat, hiszen 3%-os kamat mellett 10 évi törlesztéssel kellett az ellenértéket kifizetni.

A földreformmal összesen 1.275.548 katasztrális hold földet osztottak fel, amiből 155.000 katasztrális hold tulajdonjoga nem változott. Ezen a területen ugyanis kishaszonbérleteket létesítettek. Házhelyeknek mintegy 60.000 katasztrális holdat adtak.

Összesen 427.059 törpe- és kisbirtok létesült, továbbá 259.733 házhely. A reform eredményeként tehát az ország földterületének 8,5%-át osztották fel. Az 1 katasztrális holdnál kisebb gazdaságok száma 39,7%-kal az 1-2 holdas gazdaságoké 7,4%-kal, 3 holdig terjedőké pedig 19,5%-kal emelkedett. Az 1000 katasztrális holdon felüli birtokokra eső földterület viszont 14%-kal, (szántóföldhöz viszonyítva 22%-kal) az 500-1000 holdas birtokoké pedig 5,5%-kal csökkentek. A nagybirtok 650.000 holdat (szántóterületének 12%-át) adott (a katolikus egyház szántóterületének 20%-át) a többit a kisebb birtokosoktól vették el.

Irodalom:

ÁGOSTON Péter: *A magyar világi nagybirtok története.* Budapest, Grill, 1913.
ALMÁSI Antal: *Mezőgazdasági ingatlanok tulajdonjoga*. In: Jogállam, 1921.
BÉLI Gábor: *A tulajdonátruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása az ősiségi nyíltparancsban.* In: Jogtudományi Közlöny, 1999/9.
BERNÁT Gyula: *Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935.
BÖRCSÖK Andor: *Földreform*. In: Magyar Jogi Szemle, 1920.
CZETTLER Jenő: *A birtokreform*. In: Magyar Gazdák Szemléje, 1921.
CZETTLER Jenő: *A hitbizomány*. In: Társadalomtudomány, 1927.
CZETTLER Jenő: *A hitbizományról*. In: Magyar Statisztikai Szemle, 1935.
ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542-1852).* Budapest, Unió Nyomda, 1912. I-II. k.
FEJES János: *A magyar földkérdés kialakulása a 17-ik század végétől napjainkig.* Debrecen, Nagy Nyomda, 1943.
FEJES János: *A földreform hatása a dologi jogra*. In: Jogállam, 1928.
FÜR Lajos: *Jobbágyföld-parasztföld*: *jobbágyfelszabadítás, 1848-1896.* Budapest, Püski Kiadó, 1994.
HOMOKI NAGY Mária: *Jobbágyfelszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben*. In: Jogtudományi Közlöny, 1999/1.
IHRIG Kornél: *A háború utániföldreformok statisztikai megvilágításban*. In: Magyar Statisztikai Szemle, 1933.
A jobbágyfelszabadítás, mint társadalmi modernizáció. In: Agrártörténeti Szemle, 1998/1-4.
KATONA Mór: *A magyar családi hitbizomány*. Budapest, Franklin, 1894.
KENÉZ Béla: *Nép és föld.* Budapest, Grill, 1917.
KERÉK Mihály: *A földreform útja.* Budapest, Magyar Élet, 1942.
KERÉK Mihály: *A magyar földkérdés.* Budapest, MEFHOSZ, 1939.
KOLOSVÁRY Bálint: *A birtokreform és magánjogunk*. In: Akadémiai Értesítő, 1923.
MESZLÉNY Artúr: *A földbirtokreform és magánjog*. In: Jogtudományi Közlöny, 1922-1923.
NIEDERHAUSER Emil: *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
NIZSALOVSZKY Endre: *Újabb agrárjogi intézkedések*. Budapest, Kecskeméti Nyomda, 1937.
ÖSTÖR József - PETROVAY Zoltán: *Hitbizományi jog*. Budapest, Grill, 1937. I-II. kötet.
SÁNDOR Pál: *Jobbágyfelszabadítás, birtokrendezés Magyarországon (1848–1864).* (Századok, 1996/1.
SEBESS Dénes: *Adatok a magyar agrárpolitikához a jobbágyság felszabadítása után: közös erdő, közlegelő, arányosítás, urbéri rendezés, tagosítás és telekkönyvi jog*. Budapest, Grill,1908.
SZABÓ István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.

Korlátolt dologi jogok (Idegen dologbéli jogok)

A korlátolt dologi jogok vagy idegen dologbeli jogok csak bizonyos vonatkozásban adnak a jogosultnak egy idegen dolgon másokat kizáró hatalmat. Olyan dolgot terhelő jog, amely a tulajdonváltozás esetén is fennmarad, a mindenkori tulajdonhoz teherként kapcsolódik és a dolog értékét csökkenti. A korlátolt dologi jog is mindenki ellen irányul, még a tulajdonos ellen is. A „*korlátolt*” jelző a tulajdonjog elvi korlátlanságával szemben arra utal, hogy ezek a jogok taxatíve felsorolhatók, feltételhez és időhatárhoz köthetők, és a tulajdonjog egészéhez képest részkérdéseket szabályoznak. A korlátolt dologi jogok ugyanis a tulajdonjogból kivált és önálló dologi jogokká alakultak.

Mindezeknek megfelelően a korlátolt dologi jogok két fő típusa alakult ki:

1. Állagjogok vagy használati jogok, amelyek a jogosult számára azt biztosítják, hogy a dolog hasznosítása során előálló gyümölcsöt megszerezze, vagy hogy a dolognak valamilyen más módon hasznát vegye. Ide tartozik: örökhaszonbérleti jog, építményi jog, haszonélvezeti jog, szolgalom.

2. Értékjogok, amelyek lehetővé teszik, hogy a jogosult bizonyos előfeltételek esetén a lekötött vagyontárgyat értékesíthesse, és a befolyt értékből bizonyos összeget, mások kizárásával magának tarthassa meg. Ide tartozik: telki teher, önálló zálogjog, illetve járulékos zálogjog.

1. Állagjogok

A. **Örökhaszonbérletet** Magyarországon csak az ingatlan vonatkozásában létesíthettek. Élők között elidegeníthető, öröklés és terhelés tárgyát alkotó korlátolt dologi jog, amelynek jogosultját előre meghatározott időtartamra illette a terhelt dolog birtoklása, használása, gyümölcseinek szedése és egyéb hasznának élvezete, az ingatlan állagának sérelme nélkül. Az örökhaszonbérlet tehát jó néhány vonatkozásban eltér a haszonélvezettől (például az örökhaszonbérleti jog esetén rendszerint jár a tulajdonosnak valamilyen szolgáltatás), ezért tartották fontosnak külön jogintézményként való szabályozását.

B. **Építményi jog** csupán ingatlan tekintetében létesíthető, meghatározott időre szóló, élők közötti elidegenítés és terhelés tárgyául szolgáló korlátolt dologi jog, amelynél fogva valaki az ingatlanon építményt létesíthet, vagy fenntarthat és használhat. Az építmény használatáért rendszerint időszakos ellenérték, az **építménybér** jár. A jogügylet keletkezése a felek megegyezésével és az építményi jog telekkönyveztetésével történik. Építményi jog alakjában lehet szerezni pincejogot és barlang fenntartására jogosító jogot is.

C. **Haszonélvezeti jog** személyhez kötött jog. Élők között át nem ruházható és öröklés tárgyát sem képezheti. Korlátolt dologi jog, amelynek jogosultja – a haszonélvező – a haszonélvezet tárgyának gyümölcsét szedheti, annak egyébként is hasznát veheti korlátlanul és ellenszolgáltatás kötelezettsége nélkül, de a tárgy állagának épségét megóvni köteles. A haszonélvezet tárgya ingatlan és ingó dolog egyaránt lehet, de az vonatkozhat követelésre és más jogra is.

D. **Szolgalom** az a korlátolt dologbeli jog, amelynél fogva valaki olyan dolognak, amely nem az övé, valamilyen irányban hasznát veheti oly módon, hogy ez a használati jog mindenkivel szemben megilleti, aki azzal egyáltalán összeütközésbe kerülhet. A szolgalom elsősorban a dolog mindenkori tulajdonosát terheli, mégpedig úgy, hogy a gyakorlását a tulajdonosváltozás esetén az új tulajdonos is tűrni kénytelen. A szolgalom is dologi jog, ezért mindenki másnak is tiszteletben kell tartania.

A szolgalom mindig ingyenes, ezért megszorítón és nem kiterjesztőn kell értelmezni, és azt a jogosult a kötelezett érdekének lehető legnagyobb kíméletével köteles gyakorolni.

A szolgalom **1848 előtti jogunkban** nem szerepelt önálló jogintézményként, de bizonyítottan létező jogosultságnak számított, hiszen birtokvédelemben részesült. Teljes körű szabályozást az **Osztrák Polgári Törvénykönyvvel** és a **telekkönyvi rendtartással** nyert a szolgalom, amit az **Ideiglenes Törvénykezési Szabályok** (I. rész 21.§) is megerősített.

A szolgalmi jogoknak két fő csoportja vált a magyar jogban ismertté: Telki szolgalom és személyhez kötött szolgalom.

a) **Telki szolgalom,** amely csupán ingatlan ún. „*szolgáló telek*” tekintetében létesíthető, időbeli korlátozáshoz a törvénynél fogva nem kötött korlátolt dologi jog, amelynek értelmében az ingatlannak valamely megfelelő természetű, fekvésű más ingatlan – az ún. „*uralkodó telek*” – mindenkori tulajdonosa a saját ingatlana előnyére meghatározott módon hasznát veheti. (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat 614.§.) A telki szolgalom gazdasági rendeltetése, hogy az uralkodó telek használhatóságának fokozásával kiküszöböljön bizonyos hátrányokat, amelyek az ingatlanok különböző személyek tulajdonába állása folytán azok kihasználásának lehetőségei körében előállnak. (vö. Osztrák Polgári Törvénykönyv 473.§.)

b) A **személyes szolgalom** olyan korlátolt dologi jogosultság, amely személyt (természetes vagy jogi személy) illet meg, az ilyen jog át nem ruházható és legkésőbb a jogosult halálával (jogi személy esetén annak megszűnésével) ér véget. A személyes szolgalomnak két formája ismeretes: a használat szolgalma és a lakás szolgalma.

2. Értékjogok

A. **Telki teherjog** csak ingatlan tekintetében létesíthető, időbeli korlátozáshoz a törvénynél fogva nem kötött korlátolt dologi jog, amelynél fogva a jogosult előre meghatározott vagy a kísérő körülményektől függő mértékű és akár előre meghatározott, akár a viszonyokhoz képest változó időszakban, ellenszolgáltatástól nem függő, visszatérő tevőleges szolgáltatást követelhet a terhelt ingatlan tulajdonosától, s a szolgáltatás elmaradása esetében arra az ingatlanból kielégítést kereshet.

A telki teherjog a mindenkori tulajdonost terheli, ez a dologi jogi oldal. Kötelmi jogi jellegzetessége pedig az, hogy a főszolgáltatás mindig valamilyen tevésből áll. Ebben különbözik a szolgalomtól. A jelzálogjogtól az különbözteti meg, hogy a jelzálogjog az ingatlan értékéből valamely tőkeösszeget biztosít (esetleges járulékaival) a jogosultnak, a teleki teherjog ellenben visszatérő szolgáltatásokat, miknek tőkeértékét előre meghatározni nem is lehet.

A telki teherjog szerezhető:

a) magánrendelkezésen alapuló törvénykönyvi bekebelezéssel

b) elbirtoklással

c) egyéb tényekből eredően (ún. „*törvényi teleki teherjogok*”) például az úrbéri és hasonló viszonyból eredő váltságtartozások

B. **Telekadósság** az a csupán ingatlan és terhelhető telekkönyvi jog tekintetében létesíthető korlátolt dologi jog, amelynél fogva a jogosult meghatározott összeg erejéig – hacsak azt neki a kellő időben nem szolgáltatják – a terhelés tárgyából kielégítést kereshet.

A telekadósság a magyar jogban a jelzálogjog fajaként az 1927. évi XXXV. tc. 81.§-a által került be. A jelzálogjogtól annyiban tér el, hogy a telekadósság az ingatlant személyes követelés nélkül terheli, vagyis abból a jelzálogra jellemző járulékosság hiányzik.

C. **Zálogjog** olyan idegen dologbeli jog, amelynél fogva a zálogadós tűrni tartozik, hogy a hitelező a zálogtárgyból magának kielégítést szerezhessen. A zálogjog célja tehát valamilyen vagyonjogi igény érvényesítésének függetlenítése az adós fizetési hajlandóságától. A zálogjog nem pozitív, hanem negatív módon kényszeríti az adóst a fizetésre. Az adós a hitelezővel szemben fennálló tartozását kénytelen rendezni, különben elveszíti a zálogtárgyát.

A zálogjog vonatkozhat ingóra, követelésre vagy ingatlanra. A dolgokat terhelő zálogjogok kétfélék: kézizálog és jelzálog.

a) **Kézizálogjog** keletkezéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a zálogot a hitelező vagy képviselője birtokba vegye. A kézizálogot alapító szerződés reálszerződés, vagyis csak akkor kész, ha a zálogot átadták,

b) **Jelzálogjog** minden olyan zálogjog, amely nem a zálogtárgy birtokbaadásával, hanem más módon keletkezik. Ingatlanon csak telekkönyvileg szerzett jelzálog lehetséges. Az ingók lehetnek mind kézizálog, mind jelzálog tárgyai.

Az absztrakt jogi gondolkodás és a jogszolgáltatásnak bizonyos fejlettsége szükséges ahhoz, hogy az államhatalom az egyik jogalany javára azt, hogy a másik jogalany a vele szemben elvállalt kötelezettségét teljesítse, a maga hatalmával biztosítani tudja, s ennek reflexhatásaként a felek egyszerű megállapodásának a jog a teljesítésre irányuló kötelezettség teljes jogi hatályát elismerje.

Ezért a középkori magyar magánjog csak a **reálszerződéseket** ismerte el. A zálog- és kölcsönszerződés teljesen eggyé vált. A kölcsönszerződés érvényességi kelléke a zálog átadása és elfogadása (zálog nélküli kölcsönszerződést hosszú ideig nem is lehetett érvényesíteni). Ennek megfelelően nem alkalmazhatták a jelzálogjogot, hanem az ingót és az ingatlant egyaránt a hitelező használatába (kézizálogba) adták át. Így a hitelező joga kifelé láthatóan is biztosítva volt. A zálogbirtokos élvezhette a dolog jövedelmét, még akkor is, ha a kamat összege nagyobb volt, sőt a zálogbirtokba beruházhatott (Hármaskönyv I. rész 81. cikk). A hitelező csak a zálogtárgyból elégíthette ki magát, személyes keresete nem volt az adóssal szemben.

Az elzálogosításnak ez a módja igen sok visszaélésre vezetett, és nem volt alkalmas a hitelélet igényeit kielégíteni. A jelzálog intézményének a kialakítása egyrészt az 1848-as törvényekkel, másrészt az **1855. évi telekkönyvi rendtartással** vált lehetségessé. Az áprilisi törvények szabaddá tették az ingatlan tulajdont, a telekkönyvi rendtartás pedig nemcsak telekkönyvi eljárásjogot, hanem a jelzálogjogra vonatkozó anyagi jogi szabályokat is magában foglalta. Eredetéül az Osztrák Polgári Törvénykönyvre (447.§) hivatkozott, amely egyúttal a régi magyar zálogbirtok intézményét is megszüntette. Egyúttal arról is gondoskodott, hogy a zálogbirtokok elzálogosítói ingatlanjaikat a hitelezőktől, vagy azok jogutódaitól záros határidőn belül visszaválthassák. Az ősiségi nyíltparancs már előzőleg a tényleges birtokállapotnak megfelelően tulajdonossá tette az addigi zálogbirtokost, a zálogba adónak addig elismert tulajdonjogát eddig egyszerű visszaváltási joggá változtatta át. (Ősiségi pátens 9.§)

A jelzálogjog intézményének kettős gazdasági szerepe volt: Egyrészt biztosítani a követelést, másrészt mobilizálta az ingatlanban rejlő értéket. Az ingatlan – különösen a szántóföld – megfelelő terhelési határig a legbiztosabb hitelalap, ezért a kamatot kereső tőke szívesen helyezkedett el mezőgazdaságban, mivel csak kismértékű kockázatot kellett vállalnia. A birtokos pedig könnyen a befektetésekhez szükséges tőkéhez jutott. A kiegyezés után, amikor a magyar hitelintézetek is megalakulhattak, bőven kezdet áramolni a tőke a mezőgazdaságba a jelzálogjog révén. Az összege 1867-es 170 millió koronáról 2,6 milliárdra emelkedett. Ez az összes hitelintézet tőkéjének 20%-át jelentette. A zálogjogi szabályokat folyamatosan továbbfejlesztették.

Irodalom:

ÁGOSTON Péter: *A magyar zálogjog története.* Budapest, Politzer, 1905.
ÁGOSTON Péter: *A zálogjog általános tanai, kapcsolatosan azok fejlődésével.* Nagyvárad, Politzer, 1906.
DEZSŐ Gyula: *Fejezetek a zálogjogtan köréből.* Budapest, Franklin Nyomda, 1928.
DOROGHY Kálmán: *A telki szolgalmi jog terjedelmének és megszüntetésének kérdéséhez.* In: Magyar Jogi Szemle, 1924.
FELLNER Frigyes: *Adalék mezőgazdasági hitelpolitikához.* In: Közgazdasági Szemle, 1896-97.
GYÖRGY Ernő: *A hitel biztosítékai: kezesség, zálogjog ingó dolgon, biztosítás, engedmény.* Budapest, Tébe Kiadó, 1947.
HAVAS Miksa: *A jelzálogos kölcsönök:* tájékoztató a magyar gazdaközönség számára. Budapest, Franklin, 1894.
IMLING Konrád: *A földbirtok mozgósítása.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1906.

KATONA Mór: *A telki szolgalmak megszerzéséről*. In: Jogtudományi Közlöny, 1896.
MECSÉR József: *Telki szolgalmak*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1906.
MESZLÉNY Artúr: *Személyi szolgalmak*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1907.
NIZSALOVSZKY Endre: *A zálogjogok és a telki teher néhány főkérdése Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslatában és a középeurópai magánjogi törvénykönyvekben.* Budapest, Grill, 1928.
SCHMIDT József: *A magyar gazda hitele*. Budapest, Pallas Nyomda, 1886.
SCHNIERER Gyula: *A jelzálogi és telekkönyvi rendszerek elmélete.* Pest, Lauffer, 1869.
SICHERMANN Bernát: *A biztosítéki jelzálogjog.* Budapest, Jogállam, 1914.
SZÁSZY SCHWARZ Gusztáv: *Ingó jelzálogjog*. In: Jogállam, 1908.
ZALÁN Kornél: *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk.* Pécs, Dunántúl Nyomda, 1931.

A kötelmi jog

A **kötelmi jog** a jogtudomány legelvontabb része. A magánjogi kódexek ezért általában nem is kísérleteztek a definiálásával. A fogalommeghatározást a jogtudomány feladatának tartották. A magyar **kötelem elnevezést** a magyar jogi terminológia a németből kölcsönözte: „*Az adós egy kötelékben van, melynek végét a hitelező tartja a kezében*".

Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* (1898-1901) című műve teremtette meg az önálló magyar kötelmi jogot, amely aztán a fogalom-meghatározással is megpróbálkozott. Eszerint **kötelem** minden olyan jogviszony, amely meghatározott személyek között jön létre, és ahol az egyik fél az adós, a másik félnek, a hitelezőnek a javára bizonyos magatartásra (tevésre vagy nem tevésre) van kötelezve, és a hitelező az adóst jogi eszközökkel szoríthatja arra, hogy ezért a magatartásért helytálljon. A kötelem tehát egységbe foglalja a követelést és a tartozást.

Az „adós" tehát a kötelmi jogban nemcsak az, aki másnak pénzzel tartozik, hanem az is, aki más irányában bárminő dolognak vagy munkateljesítménynek a szolgálatára, vagy passzív magatartásra van kötelezve.

A magyar kötelmi jog 1848 után a római és pandektajogi elvek intenzív átdolgozásával szilárd dogmatikai alapokon fejlődött. A kötelmi jogviszonyokat az individuál-liberalimus elveinek megfelelőn alakították ki a felek privátautonómiájának minél szélesebb körű kiterjedésével, a szerződési szabadság lehető legteljesebb kiépítésével.

A magyar tudományos élet felvirágzásával együtt a bírói gyakorlat is remekműveket alkotott és új intézményekkel gyarapította a kötelmi jogot (például objektív felelősség és a veszélyes üzem). A magánjogi forgalom fontossága az **I. világháborút**ól vált nyilvánvalóvá az állam számára. Ettől kezdve már nemcsak prevenciós és reparációs célzattal, hanem kezdeményező félként is beavatkozott a magángazdálkodás rendjébe. Általános törekvés irányult a jóhiszeműség, a méltányosság elvének érvényre juttatására az egyéni egoizmussal szemben. A jogügyletek érvényességéhez egyre erőteljesebben megkövetelték, hogy azok ne ütközzenek a jó erkölcsökbe, a károsító cselekmények terén pedig a minél szélesebb kármegosztásra törekedtek. A bírói döntések „*üzleti tisztesség*", „*osztó igazság*", „*méltányosság*", „*jóhiszeműség*", „*joggal való visszaélés*", „*a közjó érdeke*", „*a közrend*", „*jó erkölcs"*, „*közérdek*" stb.- re hivatkoztak. A bírói gyakorlat kiszélesítette a „*jó erkölcsökbe ütköző*" **tiltott ügyletek** körét. Jogtechnikai megoldásként előtérbe került az ún. **generális klauzulák** alkalmazása, amelyek révén törvényerőre emelkedtek az erkölcsi tartalmú jogpolitikai tételek. Generális klauzulák: ún. általános szabályok, alapelvek, irányelvek, amelyek az egész magánjog vezérlő elvei és amelyek nem kerülhetnek ellentétbe a részletszabályozással, emellett segítséget nyújtanak a jogszabályok értelmezéséhez.

A kötelem keletkezésének esetei között **általános kötelemfakasztó tényállásoknak** tekintették a szerződést, a tiltott cselekményt, a jogalap nélküli gazdagodást. A **szerződés** volt

a kötelem leggazdagabb formája. A modern jogban minden szerződés létrehozza a benne foglalt kötelezettségi viszonyt, mert az állam kényszerítő erőt bocsátott az elvállalt kötelezettségek teljesítésének biztosítására. **Tiltott cselekménynek** számított minden jogellenes és vétkes magatartás, vagyis bármilyen – jogilag mindenkivel szemben védett – érdeknek jogellenes és vétkes megsértése kártérítési kötelezettséget szült. A **jogalap nélküli gazdagodást** általános kötelemfakasztó tényállásnak tekintették. Kötelezettséget jelentett az olyan vagyoneltolódások visszatérítése, amely különböző személyek között jogos alap nélkül állott elő.

Irodalom:

ALMÁSI Antal: *Törvényes kötelmek a tervezetben.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1903.
ALMÁSI Antal: *A háború hatása a magánjogra.* Budapest, Franklin, 1917.
ALMÁSI Antal: *A kötelmi jog kézikönyve.* Budapest, Tébe Kiadóvállalat, 1929. I-II. kötet
ALMÁSI Antal, BAUMGARTEN Nándor (szerk.): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből: glossza Grosschmid Béni fejezetek kötelmi jogunk köréből.* Budapest, Grill, 1932-1933. I-III. kötet.
APÁTHY István: *Kötelmi jog.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1882-1884. I-II. kötet
BECK Salamon: *Kötelemvalósulás.* Budapest, Pesti Lloyd Nyomda, 1927.
BÍRÓ Sándor: *A római jog hatásának jelei a dualizmus kötelmi jogában.* In: *Jogtörténeti Tanulmányok.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. II. kötet
DEZSŐ Gyula: *Szolgáltatás és ellenszolgáltatás a kötelmi jog körében.* In: Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának századik évfordulójára: 1831-1931. Kecskemét, Tanári Kar, 1932.
FARKAS Lajos: *A római obligatio fogalmilag véve a közép- és újkori jogi elméletekben.* In: Akadémiai Értesítő, 1916.
GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből.* Budapest, Grill, 1932-1933. I-III. kötet.
GYÖRGY Ernő: *A válságjog kialakulása.* Budapest, Gergely, 1933.
HERCZEGH Mihály: *A magyar dologbeli és kötelmi jog.* Budapest, Eggenberger, 1892.
JOBBÁGYI Gábor, FAZEKAS Judit: *Kötelmi jog*. Budapest, Szent. István Társulat, 2012.
KELEMEN László: *A jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban.* Szeged, Ablaka György Nyomda, 1937.
MESZLÉNY Artúr: *Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetének kötelmi jogi részéhez.* In: Jogállam, 1913.
SÁGHY Gyula: *A kötelmi jog általános elmélete az ausztriai jog szempontjából, tekintettel a római jogra s újabb törvényhozásokra.* Budapest, Szent István Társulat, 1877.
SZALMA József: *A vagyoni jog alapjai: kötelmi jog - alapelvek, szerződés és kártérítés.* Újvidék, Forum, 1985.
SZÁSZY István: *A kötelmi jog általános tanai.* Budapest, Grill, 1943.
TÓTH Lajos: *Magyar magánjog: kötelmi jog.* Budapest, Akadémia, 1938.

Szerződések

A **szerződés** a legfontosabb kötelemkeletkeztető tényállás. Az áruviszony jogi formája. A magyar jogtudomány szerint a szerződés két vagy több fél egybehangzó akaratnyilvánítása révén jön létre. A szerződés jogi tény: jogviszonyt keletkeztet, módosít vagy szüntet meg, amely állami védelemben részesül, hiszen bírói úton kikényszeríthető.

A rendi korszakban a szerződésekre vonatkozó szabályozás volt a magyar magánjog legkevésbé kidolgozott része. Esküt tettek le, hogy a szerződés teljesedésbe menjen. Emellett külső formák adták meg a szerződés kötelező erejét. Pl. áldomást ittak, vagy a telek határánál fiatalembereket megvertek úgy, hogy életük végéig emlékezzenek az adott helyre. A későbbiekben egyre általánosabbá vált az írásbeli forma. A hiteles hely előtt megjelenő felek ünnepélyesen, élőszóval kijelentették, hogy milyen szerződést kívánnak megkötni. Az egyházi

testület azt a jogi formák betartásával írásba foglalta és hiteles pecséttel megerősítette. Ezzel párhuzamosan lehetségesé vált az adós és a hitelező közötti tartós jogviszony is.

A szerződések közül a nemesi ingatlan élők közötti átruházásra vonatkozó szerződés, az **örökbevallás** volt a legfontosabb. Ősi birtok esetében csak akkor lehetett érvényes örökbevallást tenni, ha arra valamilyen nyomós okból került sor. Pl. gazdasági szükségszerűség vagy egy hozzátartozót hadifogságból kellett kiváltani. Az ősi jószágot elidegenítő tulajdonos ezen túl köteles volt az osztályos atyafiaknak felkínálni, mert nekik a birtokra elővételi joguk volt. Ennek elmulasztása esetén az osztályos atyafiak, illetve leszármazóik bármikor visszaperelhették az ősi jószágot. Ez a jogosultságuk ugyanis nem évült el. Adománybirtok elidegenítéséhez a király hozzájárulását is meg kellett szerezni.

A **XIX. század nagy kódexeiben** már egyértelműen megszűnt a típuskényszer és a szerződés általános kötelemkeletkeztető tényállássá vált.

A szerződés ezzel az egész polgári rend alapstruktúrájának jogi megtestesítőjévé vált, ugyanúgy, mint a társadalmi szerződés. A civil társadalom alapelve, hogy minden szerződésből fakad. A szabad verseny és a magántulajdon, az individuál-liberalizmus a **szerződési szabadságot** hirdette, amelynek elméletét a XIX. században dolgozták ki. A jog a lehető legszélesebb körben támogatta a magánkezdeményezést. A vagyoni forgalmat nem volt szabad mesterségesen korlátozni. Az árukapcsolatok általában egyediek, kétszemélyesek és zömmel véletlenszerűek. Az egyes szerződéstípusok elsősorban a kisvállalkozásokra modellezve alakultak ki. A szerződés megkötését általában az alku előzte meg. Az egyénre, a maga szubjektív jogának gyakorlásánál úgy tekintettek, mint egy különálló öncélra, akinek senkire sem kell tekintettel lennie. A jog a cselekvési lehetőségeknek csak szélső tilalomfáit tűzte ki, azon belül viszont a felek szabad akaratmegegyezése érvényesülhetett. A szerződési szabadság nem jelent tartalmi korlátlanságot, mert az állam az egyesek önkényének határt szab. Ha ez nem lenne, minden magánjogi szabályt a felek állapítanának meg és általánosan kötelező magatartási szabályokra (törvényekre) nem is lenne szükség. (A jog így is csak mintákat ad a vagyoni forgalomban leggyakrabban előforduló ügyfajtákhoz.) Ezért a szerződési szabadság a szerződéskötési kényszertől való mentességet jelenti:

1. A felek szabadon dönthetnek arról, hogy akarnak-e szerződést kötni.
2. A partnerválasztás szabadsága azt jelentette, hogy eldönthették, kivel akarnak szerződést kötni.
3. A szerződési típusszabadság biztosította, hogy a felek meghatározhatták, milyen fajta szerződést akarnak kötni – esetleg vegyes szerződést-, vagy külön nem szabályozott tartalmú szerződést.
4. A diszpozitivitás elvének értelmében a felek tetszőleges tartalommal tölthették ki a kiválasztott szerződés kereteit.

A szerződési szabadság szempontjából közömbös volt a felek gazdasági helyzete. Az ügyletet megkötő feleket egyenlő képességűeknek tekintették. Nem vizsgálták, hogy ki mennyire volt rászorulva a szerződéskötésre. Az akaratszabadság elvén álltak, de a forgalmi viszonyok biztonsága érdekében kezdettől fogva a nyilatkozati elvet alkalmazták.

Az állam a jogviszonyokba ennek megfelelően csak egészen kivételes esetekben avatkozott be: kényszer, fenyegetés, megtévesztés, lényeges tévedés, cselekvőképtelenség stb., illetve a különbözőképpen megfogalmazott közérdek védelme érdekében. Ilyenek a törvényes tilalomba és a jó erkölcsökbe ütköző szerződések. Minden, ami ezen túl van, az a felek magánügye. A szabad akaratból megkötött szabályos szerződés következményeit mindenkinek a saját kockázatával kellett teljesíteni.

A szerződési szabadság korlátozása, az **állam beavatkozása** a XX. század elejétől, de különösen az I. világháború után kezdődött.

A XIX. század végi, XX. század eleji rendkívül gyors gazdasági fejlődés a tömegtermelést, tipizált, szabványosított árakat, szolgáltatásokat jelentette, amelyek rendszerint

dömpingszerűen jelentek meg a piacon. A nagyvállalatok az árakat nem alku, hanem gondos kalkuláció alapján alakították ki. Ennek során nemcsak az áru minőségét mérlegelték, hanem a beszerezhetőséget, a teljesítési határidőt, a vállalt garanciákat is. A vevőnek nincs lehetősége alkura. A szerződés feltételeit nem vitathatja, vagy vásárol, vagy más eladót keres. Az állampolgárok egymás közti szerződései és a nagyvállalatok szerződései egyre jobban elváltak egymástól. Az előre megállapított, az összes fontos és kevésbé jelentős kikötéseket tartalmazó nyomtatványban kialakított szerződéstípust **blanketta szerződésnek** nevezték.

Az **I. világháború** pusztításai, a területvesztés és a gazdasági válságok olyan nehéz helyzetbe hozták az ország lakosságát, hogy az állam kénytelen volt korlátozni a privátautonómiát és beavatkozott a szerződéses viszonyokba is. Mindezt sokáig csak átmeneti jogalkotásnak vélték, és remélték, ha a rendkívüli viszonyok megszűntek, vissza fog térni a régi magánjog.

A **munkaszerződéseket** kiemelték a magánjog köréből és önálló jogágként kezdték kezelni. A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937. évi XXI. tc. indokolása szerint: „*az állam nem nézheti tétlenül az egyenlőtlen gazdasági erők harcát, hanem abba bele kell avatkoznia, az erők kiegyenlítésére kell törekednie és olyan szabályokat kell alkotnia, amelyek megakadályozták azt, hogy a gazdaságilag erősebb fél a gyengébb testi és szellemi erőit kiuzsorázza.*”

A magyar mezőgazdaságot is, a magyar gazdák tartozásait is kiemelték a rendes hitelügyek közül és különleges szabályokat kezdtek alkalmazni rájuk. A magyar mezőgazdaságot ugyanis különösképpen sújtotta az értékesítési válság, valamint a szélesre nyílt agrárolló, ezért a gazdák többsége szinte reménytelenül eladósodott. A falvakban napirenden voltak az árverések, melyeken nemritkán csendőri beavatkozásra is szükség volt. Ezért az 14.000/1933. sz. MT. rendelet bevezette a **gazdavédelem** intézményét. Az adóssági kamatokat 5,5%-ban maximalizálta minden olyan adósnak, akinek a jövedelme túlnyomórészt a mezőgazdaságból származott. Azoknak a gazdaadósoknak a telkét, amelyeken a telekkönyvileg nyilvántartott adósság meghaladta az ingatlanok kataszteri tiszta jövedelmének 15-szörösét védetté nyilvánították. Ez azt jelentette, hogy a hitelező két évig nem kérhetett végrehajtást. A számos egyéb intézkedést is tartalmazó rendeletet, majd az 1933. évi XXVII. tc.-et „a gazdatartozások rendelkezésével kapcsolatos hitelműveletekről“ a pénzügyi szakértők, a gazdák és a politikusok egyaránt pénzügyi és jogi mesterműnek ítélték, ugyanis sokezer gazdát mentett meg úgy, hogy a hitelélet sem vált eközben lehetetlenné. A védett birtokok száma viszont 1934 októberében 77.852 volt (összesen 1.955.000 katasztrális hold).

A régi liberális felfogással szemben, ahol a feleket úgy képzelték el, mint két különálló öncélt, („előkelő idegent”), akiknek senkire nem kell tekintettel lenniük, fő szabállyá tették azt az elvet, hogy a szerződésből nemcsak **szolgáltatási**, hanem **gondossági kötelezettség** is fakad. A teljesítésre irányuló szolgáltatási kötelezettség az önálló vagy főkötelezettség, míg a gondossági kötelezettségek mint mellékkötelezettségek jelentkeztek. Ezeknek főbb típusai: az igazmondási, a fenntartási, a gondossági, kárenyhítési és értesítési (közlési, felvilágosítási) kötelezettségek. Minden szerződést bizalmi viszonynak tekintettek, mellékkötelezettségeiknek megsértése kötelemszegés. Gondossági kötelezettségek a hitelezőt is terhelhetik (például az átvétel idején).

A XX. század tehát meghozta annak a ténynek a növekvő tudatosítását, hogy a társadalom a maga egészében érdekeltté válhat olyan felek vitájában, akik magánperlekedők. A szerződés már nem az ügyletkötő felek puszta magánügye többé, hanem a nemzetgazdaság egyik mozzanata, és a feleknek amellett, hogy saját érdekeiket előmozdítják, az ország érdekeit is figyelembe kell venniük. Aki honfitársait indokolatlanul megrövidíti, az rajta keresztül az egész nemzetgazdaságot, azaz hazáját is megkárosítja. A jogalkotó az új rendelkezéseiben egyre több kógens szabályt kezdett alkalmazni. Másrészről az állam már nemcsak prevenciós és reparációs célzattal, hanem kezdeményező félként is beavatkozott a magángazdálkodás rendjébe. A

szerződési szabadságot korlátozva, a bíróságok a gyöngébb felet kezdték védelmezni, az erőfölényükkel visszaélőkkel szemben.

A XX. században általános törvényi elvek, keretszabályok, ún. **generális klauzulák** kerültek be a magánjogba. A generálklauzulák a magánjog vezérlő elvei, erkölcsi tartalma jogpolitikai tételek, mint a jóhiszeműség, jó erkölcs, méltányosság stb. A generálklauzulák révén új fogalmak kerültek be a magyar jogszabályokba, bírói döntvényekbe: „*üzleti tisztesség*", „*osztó igazság*", „*méltányosság*", „*közgazdaság, közjó érdeke*", „*közrend*", „*jó erkölcs*", a „*közérdek*" stb.

A **jóhiszeműség és tisztesség** (*bona fides*) a német jog híres „*Treu und Glauben*" elveként került be a magyar magánjogba. A Magyar Magánjogi Törvénykönyv – a svájci kötelmi törvény mintájára – kiemelte: „*A jogok gyakorlásában s a kötelezettségek teljesítésében a jóhiszeműségnek és tisztességnek megfelelően kell eljárni.*" (2. §.) A törvénykönyv indoklása kiemelte, hogy az egész magánjogi forgalomnak a jóhiszeműség és tisztesség az alappillére. Az elvet a bírói gyakorlat is alkalmazta: „*Általános magánjogi jogszabály, hogy a jognak a gyakorlásában a jóhiszeműségnek kell érvényesülnie és a jog csak méltányosan gyakorolható. Ennek a jóhiszeműségnek és méltányosságnak a hiányában a törvény által megengedett joglépések igénybevétele a joggal való visszaélés fogalma alá esik, amely bírói oltalomban nem részesíthető.*" (Kúria 7231/1930. sz. hat.)

A méltányosság az egyes eset igazságossága, a magyar magánjogban uralkodó szabállyá vált. Egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett a jogtudomány és a bírói gyakorlat is, hogy a bíró a merev jogi dogmák kényelmesebb alapjára helyezkedve nem szigetelheti el magát a való élettől. A méltányosság nagyobb közérdeket képvisel, mint a törvények betűjéhez való túlzottan merev ragaszkodás. Egyúttal azonban azt is megállapították, hogy a méltányosságot csak a legnagyobb körültekintéssel szabad alkalmazni. A bíró szánalomból és jószívűségből nem teheti túl magát a törvény rendelkezésein.

Egyre nagyobb számban kezdtek honorálni – a római jogból ismert akarathiányokon túl is – olyan érdekeket, amelyekre tekintettel érvényteleníteni lehetett az ügyleteket. Ezek közül az egyik legjelentősebb a **gazdasági lehetetlenülés** szabálya (*a clausula rebus sic stantibus kifogása*), amely az I. világháború végén alakult ki. A magánjog ugyanis jobb eszköz híján a pénzt választotta általános értékmérőül, feltételezve annak értékállandóságát, stabilitását. A háborúk addig soha nem tapasztalt inflációs válságokat okoztak, mégis más értékmérő híján a pénz megtartotta korábbi funkcióját. Elsősorban ezt az anomáliát igyekezett kiküszöbölni a gazdasági lehetetlenülés intézménye. Eszerint minden szerződést bizonyos hallgatólagos feltételek mellett kötnek és a gazdasági helyzetet természetszerűleg nem foglalják bele a szerződésekbe. Ezért, ha az jelentős mértékben, a szokásos szerződési kockázatot jócskán meghaladó olyan mélyreható változás nyomán, amelyet a felek előre nem láthattak, megváltozott, és ezért a szerződés teljesítésével az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tett volna szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedett volna, a szerződést a bíróság ennek megfelelően módosította.

Az **uzsorát** korábban is tiltották, (még büntetőjogi eszközökkel is) de csak a hiteluzsorát. Ezért a XX. századi viszonyoknak már meg nem felelő 1889. évi XXV. tc. helyébe új szemléltető jogszabályt kellett életbe léptetni. (1932. évi VI. tc.) Kimondták az uzsorás szerződés semmisségét. Uzsorás az a szerződés, amelyet úgy kötöttek, hogy valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműségét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlanságát, függő helyzetét, vagy nála elfoglalt bizalmi állást kihasználva a maga vagy harmadik személy javára feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez. Ezenfelül az uzsora tényállásához még az is hozzátartozik, hogy a vagyoni előny kikötése vagy szerzése kölcsönnyújtás vagy más szolgáltatás előlegezése fejében vagy fizetési halasztás vagy már fennálló követelés

tartalmának módosításáért vagy megszüntetéséért biztosíttatott. Fajtái: 1., kamatuzsora, 2., hiteluzsora, 3., áruuzsora.

Ugyanez a törvény felvette a tényállásai közé az ún. „**kizsákmányoló szerződést**" (9. §) Amikor feltűnően nagy a különbség a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között, felmerül a gyanú, hogy valami nincs rendben a szerződéskötés körül.

A privátautonómiába történő legteljesebb beavatkozást a **bírói szerződésmódosítás** eredményezte, hiszen az ügyleti tartalom módosítása sokkal mélyrehatóbb korlátozást jelent, mint a szerződés érvénytelenítése. A bíróság a méltányos jogalkalmazások és kisegítő értelmezések érdekében megváltoztathatta a szerződések egyes pontjait, pl. mérsékelhette a kötbért, enyhíthetett az egyik fél túlzott kötelezettségein.

A szerződések egy részét állami ellenőrzés alá vonták. Ezért kiterjesztették a **formakényszert**. A gazdaságilag gyengébb fél érdekében az írásbeliség érvényességi kellék lett. (4420/1918. M. E. sz. rendelet, majd az 1920. évi XXVI. tc. 77. §. vö.: 1937. évi IV. tc. 696. §.) A szerződés érvényes létrejöttét függővé teszik előzetes hatósági engedélytől, vagy utólagos hatósági jóváhagyástól, illetve bemutatási kötelezettséget állapítanak meg.

Az 1920. évi XXXVI. tc. 16. §-a az államnak minden mezőgazdasági ingatlan elidegenítése esetén **elővásárlási joga** van. A szerződést a 25. § szerint be kell mutatni a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságához tudomásulvétel és az esetleges állami elővásárlási jog érvényesítése érdekében. A mezőgazdasági ingatlan parcellázását is be kell jelenteni a gazdasági felügyelőséghez. (1936. évi XXVIII. tc.) Szigorú hatósági ellenőrzés alatt állt a kartellszerződés is (1931. évi XX. tc.) a tisztességtelen verseny tilalmának betartatása céljából.

Irodalom:

ÁGOSTON Péter: *Clausula rebus sic stantibus.* In: Jogállam, 1907.

ALMÁSI Antal: *A gazdasági lehetetlenülés térhódítása.* In: Jogtudományi Közlöny, 1922.

ALMÁSI Antal: *A valorizációs törvény magyarázata.* Budapest, Tébe Kiadóvállalat, 1928.

BÁTOR Viktor: *Pénztartozások korlátozása a polgári törvénykönyvben.* In: *Tanulmányok Dr. Sichermann Bernát születése hetvenedik évfordulójának megünneplésére.* Budapest, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, 1930.

GROSSCHMID Béni: *Hitel- és reáluzsora.* Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda, 1902.

HARMATHY Attila: *A szerződések rendszereinek szerkezetéről.* In: Állam- és Jogtudomány, 1975/3.

KELEMEN László: *A szerződésen alapuló kötelem.* Szeged, Egyetem Barátainak Egyesülete, 1941.

KELEMEN László: *A bírói szerződésmódosító jog.* In: Magyar Jogi Szemle, 1941.

KOHNER Artúr: *A gazdatartozások fizetésének újabb szabályozásáról.* In: Polgári Jog, 1933.

KŐNIG Endre: *A kizsákmányoló ügylet*. In: Jogállam, 1926.

MESZLÉNY Artúr: *A gazdasági lehetetlenüléstől a valorizációig*. In: Jogállam, 1923.

NIZSALOVSZKY Endre: *A valorizáció múltja és jelene.* Budapest, Pallas Nyomda, 1926.

NIZSALOVSZKY Endre: *Az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló törvény.* Budapest, Grill, 1929.

NÖTEL Rudolf: *Agrárválság és adósvédelem. 1., Elméleti vonatkozások és nemzetközi összehasonlítás.* Budapest, Gergely, 1937.

SCHWARTZ Tibor: *A valorizációs kérdések fejlődése és kialakulása, különös tekintettel a bírói gyakorlatra.* Budapest, Franklin, 1927.

SZIGETI László: *Gazdasági lehetetlenülés.* In: Polgári Jog, 1926.

SZIGETI László: *Szolgáltatások értéke visszterhes szerződésnél.* In: Polgári Jog, 1933.

SZIGETI László: *A méltányosságról*. In: Polgári Jog, 1936.

SZLEZÁK Lajos: *A bírói szerződésmódosító hatalmáról*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1943.
TAKÁTS Péter: *A szabványszerződések.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
TUNYOGI SZŰCS Kálmán: *Az adós gazdák szükségjoga: a gazdatartozások fizetésének újabb szabályozásáról kiadott rendeletek szövege és magyarázata*. Budapest, Tébe Kiadó, 1933.
TUNYOGI SZŰCS Kálmán: *A gazdasági lehetetlenülés és a valorizáció*. In: Magyar Jogi Szemle, 1923.
ÚJLAKI László: *A generálklauzulák jelentősége a magyar polgári jogi bírói gyakorlatban.* In: Jogtudományi Közlöny, 1928.
VÉKÁS Lajos: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

Tiltott cselekmény, tárgyi felelősség

Tiltott cselekménynek számított más személy jog által védett érdekének (vagyonának, személyének) jogellenes és vétkes megsértése, amelyet a magánjog kártérítési kötelezettséggel szankcionált.

A **kártérítés** intézményének rendeltetése a társadalmi együttműködés zavartalanságának védelme. A károkozás általános tilalmának kimondása mellett az a célja, hogy mindenkinek megtérüljön a kára, kivéve azt, aki szándékosan önmagának okoz kárt (a gondatlanság ellen biztosítás révén lehet védekezni).
A kártérítésnek az eredeti állapot visszaállítására, illetve ennek lehetetlensége esetén a kár teljes megtérítésére kellett irányulnia.

Kezdetben csak a szándékosság és a súlyos gondatlanság esetében ítélték meg a teljes reparációt, míg az enyhe gondatlanság esete csupán a tényleges (közvetlen) kár megtérítésének kötelezettségét vonta maga után. A Kereskedelmi Törvény 272.§-a viszont a kereskedelmi ügyekre nézve a teljes kártérítést írta elő enyhe gondatlanság esetére is. Tehát a kártérítésre jogosult a valóságos kárt és az elmaradt hasznot egyaránt követelhette. A XX. század elejétől lett követelhető **enyhe gondatlanság** esetén az elmaradt nyereség, vagyis a teljes kártérítés. A vétkességi felelősségre épülő felelősség általában megfelelt a 19. századi viszonyoknak, amikor elsősorban kis- és középüzemek, egyéni vállalkozók vettek részt a forgalomban. A vállalkozás biztonságát segítette, hogy csak saját hibás tevékenységüket róhatták fel nekik.

A XIX. század vége felé a technika fejlődése (iparosodás, nagyvárosok kialakulása) újfajta veszélyeket hozott létre (vasút-, gőzhajó-, autóforgalom). Közös jellemzőjük, hogy a legcsekélyebb figyelmetlenség is igen súlyos károkat okozhatott. A vétkességi kategóriák alkalmazhatatlanná váltak ebben a körben. Ezek a veszélyforrások nemcsak minőségileg voltak újak, hanem állandóan növekvő mértékben jelentkeztek a mindennapi életben (a közlekedési balesetek matematikai valószínűséggel meghatározható rendszerességgel következtek be). A nagyüzemek esetében a technika bonyolultsága miatt a bizonyítási teher is megoldhatatlan problémát okozott a károsultaknak, illetve családjuknak. A nagyvállalaton belül nehéz volt egyéni felelősöket keresni. A nagyüzem hibája egyre kevésbé volt számítható erkölcsi elítélést kiváltó magatartásnak. (A kor iskolapéldája: egy gőzmozdony kéményéből kipattanó szikra felgyújtotta a károsult házát.) A **vasút** volt az első általánosan elterjedt és mindenki által szembetűnően sok balesetet és kárt okozó veszélyes üzem. Már az 1874. évi XVIII. tc. a német vonattörvényhez hasonlóan az **objektív felelősséget** írta elő, kivételt teremtve a vétkességi felelősség főszabálya alól. Az 1.§. szerint a vasút csak akkor mentesült a felelősség alól, ha bebizonyította, hogy a kárt elháríthatatlan esemény (*vis maior*), esetleg egy harmadik személy cselekménye (például a robogó vonat elé lökte a károsultat), vagy a sérült önhibája okozta (például öngyilkossági szándékkal feküdt a vasúti sínekre). A bírói gyakorlat a vasút tárgyi felelősségét, különösen a századfordulótól kezdve kiterjesztette minden más hasonló ún. **veszélyes üzemre**. Így a villamosra, autóra, repülőre és egyes gyárakra, üzemekre.

Indokolásukban arra hivatkoztak, hogy aki veszélyes üzemet tart fenn, annak vállalnia is kell annak következményeit. A vállalkozó egyébként is a kockázati költségeket előre kalkulálni tudja és beleszámíthatja az árakba, illetve biztosítást köthet.

Az első és a második polgári törvénykönyv tervezet a bírói gyakorlatra támaszkodva még a mintának tekintett Német Polgári Törvénykönyvet is túllépte ebben a kérdésben. Az objektív felelősséget külön fejezetbe sorolta. Általános elvet állított fel: „*Aki másnak valamely jogvédte érdekeit, jogellenesen, de vétlenül sérti meg...*" A bíróságokra bízták annak eldöntését, hogy mi számít veszélyes üzemnek. Az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat a *Felelősség vétlenül okozott kárért* című fejezetében pedig részletes szabályozását adta a veszélyes üzemek vétlen felelősségének és kiterjesztették a dologi károkra is. Ezzel a kártérítési jog vonatkozásában a magyar jogtudomány az európai élvonalba került. A kárt a mobil vagyonhoz telepítették és ösztönözték a vállalkozókat a **biztosítás** megkötésére. **Marton Géza** már a prevenció gondolatával foglalkozott. Véleménye szerint nemcsak a kárt kell elrendezni az érdekeltek között (kártelepítés), hanem ennél sokkal fontosabb a társadalom védelme a bekövetkező károkkal szemben. Az előbbi csak a kárnak az egyik vagyonból a másikba való áttolását eredményezi, az utóbbi a nemzeti vagyon pusztulásának meggátlását. A szankció útján való nevelés eredménye, a sikeres prevenció a társadalmat védi.

Irodalom:

ALMÁSI Antal: *A tilos cselekmény a magánjogban*. Budapest, Grill, 1907.

BAUMGARTEN Nándor: *A kereskedelmi és magánjogi kártérítés mértéke.* In: *Emlékkönyv Grosschmid Béni ... jogtanári működésének harminczadik évfordulójára: 1882-1912.* Budapest, Rényi, 1912.

DELL' ADAMI Rezső: *A kártérítési jogról.* In: Magyar Themis, 1878.

DEZSŐ Gyula: *Az objektív kártérítés tana.* Budapest, Grill, 1917.

EÖRSI Gyula: *A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről.* In: Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960.

EÖRSI Gyula: *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958.

EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémája a polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

EÖRSI Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó 1966.

ISTVÁNFFY László: *A tárgyi kártérítési felelősség múltja és jövője.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1907.

MARTON Géza: *Felelősség custodiáért.* Budapest, Pallas Nyomda, 1926.

MARTON Géza: *Veszélyes üzem.* Budapest, Grill, 1931.

MARTON Géza: *Kísérletek a laikus jogérzet kipuhatolására a tárgyi felelősség kérdéseiben.* Miskolc, Ludvig - Janovits Nyomda,1932.

MARTON Géza: *Büntetés és kártérítés.* Budapest, Pallas Nyomda, 1933.

MARTON Géza: *Az objektív felelősség a magánjogi törvénykönyv javaslatában.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1933.

MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, é. n.

REINER János: *A* szerződések kívüli kártérítési kötelmek. Budapest, Singer - Wolfner, 1898.

SÓLYOM László: *A kártérítési felelősség klasszikus szabálya.* In: Állam és Jogtudomány, 1974/2.

SZIGETI László: *Vétkességi és objektív kártérítés*. In: Polgári jog, 1925.

SZILÁGYI Antal: *A kártérítési jog alapelvei.* Máramarossziget, Berger Nyomda, 1911.

SZUCZÁK Lajos: *A kártérítési jog fejlődése.* In: Magyar Jogi Szemle, 1944.

Öröklési jog

Az **öröklési jog** azon jogszabályok összessége, amelyek a meghalt ember vagyonának (hagyatékának) sorsát rendezik. (Ezért ezzel az intézménnyel zárul a magánjog ez a magánjog rendszerének záróköve.)

Az öröklési jog **feladata**, hogy a vagyon az örökhagyó halálával ne váljék gazdátlanná, a rendeltetésszerű felhasználása továbbra is biztosítva legyen és a család vagyoni alapja se kerüljön veszélybe. Emellett az öröklés intézménye teszi teljessé a tulajdonjogot. A magántulajdon ugyanis csak akkor válik teljes mértékben hatékonnyá, ha lehetővé teszik az örökölhetőségét. E jog elvonása vagy korlátozása ugyanis pazarláshoz vezet, és gátolja az értékek felhalmozását. Az emberi élet második szakaszában nem ösztönöz a vagyon gyarapítására, ha az örökhagyó tudja, hogy halála után azt hozzátartozói (például gyermekei) nem élvezhetik.

Az öröklési jogban történetileg két fő elv ütközött egymással:

1. A hagyaték feletti **szabad rendelkezési jog**.
2. A **családi kapcsolat védelme**, vagyis a vagyon sorsát nem bízzák a családfő kényekedvére. Ezért korlátozták a szabad akaratot. Ezért az öröklési jog szokásai nem diszpozitívak, hanem jórészt kógensek, amelytől eltérésnek helye nincs.

Az európai öröklési jog fejlődése a középkortól kezdődően a legújabb időkig a családi uralomtól mindinkább függetlenné válva a középpontjába az egyén szabad rendelkezése lépett. Ezzel együtt a kógens szabályozás területe csökkent, és helyükre diszpozitív szabályok léptek.

Magyarországon a **rendi magánjog** a korabeli közjognak alárendelten alakította ki az öröklési jogot. Az öröklési jog függött az örökhagyó rendi állásától, az örökös személyétől és jelentősége volt a vagyon eredetének és minőségének is. A fő szokás a fenti elveknek megfelelően kialakított **törvényes öröklés**. Eltérő volt az öröklési rendje a földnek, a háznak, a fegyvereknek, családi okiratoknak, személyes tárgyaknak, állatállománynak stb.

A **törvényes öröklésnél** először örököltek a lemenők, aztán a felmenők, és ha ilyenek nem voltak, akkor az oldalági rokonok. A leszálló öröklésnél az örökhagyó törvényes fiúgyermekei örököltek egyenlő részben, kivéve az atya családi házát, ami a legfiatalabb fiúnak járt, és a családi iratokat, amelyeket a legidősebb testvér kapott meg. A **lánygyermekek** fivéreikkel egyenlő részben örököltek a szerzett vagyonban, ha az adományos jóváhagyta, és az adománylevélben az öröklést a lánygyermekekre is kiterjesztették az adományozott jószágokban, az ősi és szerzett anyai vagyonban és az ingóban, kivéve a levéltárat, fegyvereket. (A zálogos ingatlan is ingónak minősült.)

Az örökhagyó feleségét **özvegyi jog** illette meg megfelelő lakhatásra és ellátásra, illetve ha újból férjhez kívánt menni, a kiházasításra.

Végrendelkezni a magyar nemesi jogban csak az ingókról és a nem adomány révén szerzett birtokról lehetett. Ősiről csak akkor, ha az örökhagyónak nem maradtak örökösei.

Az **1848-as áprilisi törvényekkel** megszűnt a rendi partikularizmus. Megvalósult a törvény előtti egyenlőség és a római jogból kölcsönzött egyetemleges örökösödés elve. A vagyon, mint egységes egész szállt át ezután az örökösökre. (Ezt erősítette meg az 1852. november 29-i ősiségi nyíltparancs is.) Minden egyes örökös az egész vagyont eszmei hányadoknak megfelelően örökölte. Az ingatlan nem képezte külön örökösödés tárgyát. Az örökös tehát az örökhagyó egyetemes jogutódja lett. A szerzés egy aktussal ment végbe a vagyonhoz tartozó összes vagyontárgy tekintetében, amely kiterjedt az aktívumokra és a passzívumokra egyaránt.

1. A **törvényes öröklés**, amely a nevét onnan kapta, hogy az öröklés rendje közvetlenül a törvény szövege szerint történik.
2. A **végintézkedésen** alapuló öröklés. Az örökhagyó végrendelettel vagy öröklési szerződéssel a törvényes öröklés rendjének félretételével rendelkezik vagyonáról.

3. **Köteles rész**. A törvény az örökhagyó vagyonából bizonyos részt akkor juttat a leszármazóknak vagy szülőknek, ha a végrendelet másokat nevezett meg kedvezményezettnek.

1. Törvényes öröklés

Törvényes öröklésnek akkor van helye, ha az örökhagyó nem készített érvényes végrendeletet. A legtöbb ember ugyanis nem tesz végintézkedést. Ilyenkor a hagyaték sorsát a törvénynek kell rendeznie. A törvényi öröklés szabályai a hagyaték sorsát az emberek jogérzetének, és az örökhagyók általában feltehető akaratának figyelembevételével szabályozták.

Ha az elhaltnak leszármazója nem maradt, akkor az őt **túlélő házastársa** lett az örökös. A házastárs öröklésénél már szerephez jutott az a kérdés, hogy a hagyatéki vagyonban az ingatlanok közül mi az ági vagyon és mi a szerzeményi vagyon.

Az **ági öröklés** történeti alapja az ősiség. Az Országbírói Értekezlet az ősiségnek a forgalmat gátló részét továbbra is eltörlendőnek tartotta, de az öröklési jogban, ha nincsenek leszármazók, továbbra is alkalmazandónak javasolták. Deák Ferenc szerint igazságosabb az, hogy miközben biztosítják az özvegy tartását, lakhatását, a vagyont az örökli, akire az örökhagyó gondolt volna, ha végrendelkeznék. Ez méltányosabb megoldás, mintha továbbra is az Osztrák Polgári Törvénykönyv megoldásainak megfelelően a vagyon az özvegy révén egy másik családba kerülne át. Azok az ingatlanok, amelyek az örökhagyó felmenőitől örökölt vagy kapott, – leszármazók és végintézkedés hiányában – abban a családban marad, amelyik azt a vagyont szerezte. Különösen rövid ideig tartó házasság esetében tartották ezt logikusnak.

Ha nincs sem lemenő, sem házastárs, akkor a szülők vagy az elhalt szülők gyermekei örökölnek. A német eredetű, az ún. **parentéláris** vagy csoportöröklési rendet alkalmazták. (A **parentéla** tudományos műszó, a törvénykönyvek nem használták. A latin parens-ből alakították ki.) A szülők, a nagyszülők stb. leszármazói egy-egy csoportot alkottak. A távolabbi csoport csak akkor örökölhetett, ha nem volt már a közelebbi csoportban élő. (Az első parentélába tartoztak az örökhagyó leszármazói, a második parentélába a szülők, illetve ezek leszármazói stb.) Az egyes parentélákon belül a megoszlás törzsek szerint történik, a második és következő leszármazói csoportban pedig ezenfelül ágak szerint is, vagyis mindegyik parentéla annyi törzsre oszlik, ahány feje van a parentélának, és ha valamelyik törzsben nincsenek örökösök, a vagyon ugyanannak az ágnak másik törzsére, és ha azon az ágon egyáltalán nincs örökös, a másik ágra száll.

Osztályrabocsátás abból az elvből indult ki, hogy az örökhagyó gyermekei a hagyatékból egyenlően osztozzanak. Amikor azonban az egyik-másik leszármazó még az örökhagyó életében valamilyen jelentős értéket kapott, akkor a hagyaték csorbult. Nem volna igazságos és rendszerint az örökhagyó szándékának sem felelne meg, hogy ez ugyanúgy részesüljön a hagyatékból, mint az, akinek az örökhagyó életében semmi sem jutott. Az ilyen igazságtalanság kiegyenlítésére szolgál az osztályrabocsátás intézménye.

2. **Végintézkedésen alapuló öröklés**

Végintézkedés az örökhagyó halála esetére szóló egyoldalú nyilatkozattal, végrendelettel vagy öröklési szerződéssel történik. A **végrendelet** a javakról halál esetére tett egyoldalú intézkedés. A végrendelet bármikor visszavonható, az **örökösödési szerződés** egyoldalúan nem vonható vissza.

A **végintézkedés** alapján történő öröklés a római és kánonjogi gyökerek alapján alakult ki Magyarországon. Már Szent István (II. 5.) mindenkinek megadta azt a jogot, hogy javait özvegyének, fiainak és leányainak vagy más rokonainak vagy az egyháznak hagyja. Az első Aranybulla (1222. évi IV. tc.) megengedte, hogy a serviens fiúgyermek nemlétében vagyonának háromnegyedéről szabadon végrendelkezzen. (Egy negyedrész a leányörökösöket illette.) Az Aranybulla 1351. évi felújítása viszont ezt a rendelkezést kifejezetten megszüntette. A rendi jog, az ősiségi jog alapján rendkívül szűk keretek közé szorította vissza a végintézkedést. Csak a szerzeményi javakra engedte meg. (Hármaskönyv I. rész 51. és 57. cikk)

A végrendeletre vonatkozó szabályozással kapcsolatban a XVIII. századig jórészt a kánonjog volt a meghatározó. Ezért érvényességét is az egyházi bíróság állapította meg. Az 1715. évi XXVII. tc. szabályozta az alaki kellékeit. Egyúttal megszüntette azt a római jogból fennmaradt szabályt is, amely szerint csak az a végrendelet hatályos, amelyik az örökhagyó egész vagyonáról rendelkezik.

A **természetjogi felfogás** térhódítása tette általánossá a végrendelkezési szabadság gondolatát, amely a tulajdon szabadságának következménye. A magyar magánjog az 1848-as áprilisi törvények óta fogadta el ezt az elvet. A magyar bírói gyakorlat is kétség esetén mindig az örökhagyó valódi akaratát kereste. Ez annyira magától értetődőnek tűnt, hogy törvényeink csak a végrendelet alakiságait szabályozták. (1876. évi XVI. tc. és 1874. évi XXXV. tc.)

Hagyomány halál esetére való juttatás a hagyatékból anélkül, hogy a kedvezményezett a juttatással az örökhagyónak örökösévé válna. A hagyomány tehát különös jogutódlás, aminek lehetőségével Magyarországon nagyon ritkán éltek.

3. **Kötelesrész** a végrendelkezési szabadság méltányos korlátozása.

A végrendelkezési szabadság lehetővé tétele után vált szükségessé a család védelme. Ezért bár a **kötelesrész** intézményét az Osztrák Polgári Törvénykönyv (763. §) a római jogi források alapján vezette be Magyarországon, az Országbírói Értekezlet is fontosnak tartotta fenntartani (Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 7-8. §) az örökhagyó legközelebbi utódjára vonatkozóan. Az Osztrák Polgári Törvénykönyv minden felmenőnek biztosította a köteles részt, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok csak a szülőknek. Ekkor még a törvényes osztályrész terminológiát használták, ami nem fejezte ki pontosan a jogintézmény valós tartalmát, csak később vált általánossá a kötelesrész elnevezés a német Pflichtteil szó magyar fordításaként.

Irodalom:

BARNA Ignácz: *Az öröklési jog reformkérdései.* Budapest, Magyar Jogászegylet, 1898.
BARNA Ignácz - EWICZKEY Gábor - KÉGL János: *Az ági öröklésről.* In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1898.
BAROSS János: *Agrár öröklési jog. I. kötet: általános tanok és a német törzsöröklés*. Budapest, Franklin Nyomda, 1902.
BECK Salamon: *A köteles részes jogállása.* Budapest, Athenaeum, 1913.
BOZÓKY Alajos: *A köteles részről.* Nagyvárad, Hügel, 1874.
ENGEL Zsigmond: *A házasságon kívül született gyermek örökjogáról.* Budapest, Politzer, 1904.
HOLUB József: *Végrendeleti jogunk alakulása.* In: Akadémiai Értesítő, 1936.
ILLÉS József: *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1904.
JANCSÓ György: *A magyar özvegyi jog.* Budapest, Márkus Nyomda, 1895.
KATONA Mór: *Kötelesrész.* In: Jogtudományi Közlöny, 1872.
KENYERES Béla: *A végrendelet.* Budapest, Szent István Társulat, 1928.
KERN Tivadar: *A magyar öröklési jog mai érvényben.* Budapest, Posner Könyvnyomda, 1896.
LENGYEL Zoltán: *Osztályrabocsátás. Az örököstársak jogállása az osztályrabocsátással kapcsolatban.* Budapest, Grill, 1946.
MAGYARY Géza: *A rokonok törvényes öröklési rendje 1848 előtti jogunkban.* In: Magyar Igazságügy, 1890.
MURARIK Antal: *A szabad rendelkezési jog Szt. István törvényeiben.* In: Századok, 1934/pótkötet.
PÓLAY Elemér: *Öröklési jog.* Budapest, ELTE ÁJK, 1957.
PÓLAY Elemér: *Kísérlet az öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század elején.* Szeged, Szegedi Nyomda, 1974.

RÁCZ Barnabás: *A Kúria és a magyar öröklési jog a 20. század kezdetén*. In: Jogtörténeti Szemle, 2004/2.
SOMOGYI Ferenc: *Végrendelkezés nemesi magánjogunk szerint 1000-től 1715-ig.* Pécs, Dunántúl, 1937.
SUHAJDA János: *A köteles rész.* In: Akadémiai Értesítő, 1865-66.
SZÁSZY SCHWARZ Gusztáv: *A rokonok örökségének korlátozása.* Budapest, Franklin, 1918.
Szentkirályi Gábor: *Anyagi és eljárási magyar öröklési jog, különös tekintettel az arra vonatkozó curiai döntésekre és miniszteri rendeletekre.* Bp., 1904.
TELESZKY István: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályzásához***.** Budapest, Franklin Nyomda, 1876.
Teller Miksa: *Az ági öröklés múltja és jövője.* Jogtudományi Közlöny, 1930.
TÓTH Lajos: *Magyar magánjog: Öröklési jog.* Debrecen, Városi Nyomda, 1932.
TÓTH Lőrinc: *A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal összehasonlítva.* In: Akadémiai Értesítő, 1860-1863.
VÉKÁS Lajos: *Öröklési jog.* Budapest, Eötvös József könyvkiadó, 2013.
Weiss Emília: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti alakulása és fejlődési tendenciáiban.* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1984.
ZLINSZKY Imre: *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés.* Budapest, Athenaeum, 1877.

A kereskedelmi jog kialakulása

A kereskedelmi jognak az a fajta elkülönülése az általános magánjogoktól, amely a magyar kereskedelmi jogtudományban, illetve a magyar kereskedelmi törvényben is megfigyelhető (szemben a svájci és az angol felfogással) nem kizárólagos elv, hanem hosszú történeti fejlődés eredményeként alakult ki. Az ókori népeknek még nem volt önálló kereskedelmi joguk. A javakat termelőktől a fogyasztókhoz juttató tevékenységet ekkor még nem vonták különleges szabályozás alá.

A rendi társadalomban minden rendnek, foglalkozásnak külön jogai, privilégiumai voltak. Különösen érvényesült ez a kereskedőkre, mert ők még jobban elkülönültek a tradicionális foglalkozásoktól, hiszen ők nem a zárt közösségeken belüli, hanem azok közötti kereskedelmi forgalmat bonyolították le.

Először Itáliában sikerült elérniük, hogy azokat, akik az áruforgalmat élethivatásszerűen bonyolítják le, valamint a kereskedők által megkötött ügyleteket sajátos jogi elbírálásban részesítsék. Ezeket az elveket az egyre növekvő vagyoni erejükre támaszkodva, a városok társadalmi presztízsük erősödésével tudták kivívni, sőt annak közérdekű jelleget kölcsönözni. Így alakult ki a közvetítő kereskedelemmel, vállalkozásokkal foglalkozókra vonatkozóan **külön jogként** (*jus singulare*) a kereskedők joga, vagyis az a jog, amely a kereskedők egymás közti viszonyaira vonatkozott, és amelyet választott bíráik alkalmaztak. Ahol a város majdnem kizárólag kereskedőkből állt, ott a városi jog megegyezett a kereskedők jogával (ilyenek voltak például a Hansa városok), ahol viszont a kereskedők a városi polgároknak csak egy részét képezték, ott a kereskedők külön osztályt, vagy szövetséget alapítottak, amely saját joggal bírt. Így vált el a kereskedelmi jog az általános magánjogtól:

A német jogtudomány dolgozta ki azt az álláspontot, hogy a kereskedelmi jogot a **magánjog szakjogaként** kell elválasztani az általános (közönséges) magánjogtól. A kereskedelmi jog külön szakjogként való meghatározását több érvvel is alátámasztották.

A **kereskedelmi jog** nem kivétel az általános magánjog alól (*jus singulare*), hanem **különös jog** (*jus speciale*), amely mögött szubszidiárius jogforrásként megmarad az általános magánjog. (De érvényesül a *jus speciale derogat generali*.) A magánjog és a kereskedelmi jog elhatárolódása nem ontológiai, hanem tételes jogi, vagyis jogtartalmi kérdés, amit különböző

jogrendszerek (és ugyanaz a jogrendszer is koronként) különbözőképpen alakítottak ki. Mind a magánjog, mind a kereskedelmi jog azonos ügyleteket foglal magába: Így a vétel és az ingó dolgok feldolgozásának elvállalása mindkét körbe esik. Az adásvétel azonban csak akkor tartozik a kereskedelmi jogba, ha az ügylet tovább eladási szándékkal történt, az ingó dolgok feldolgozásának elvállalása pedig csak annak iparszerű űzése, és nagyipari feltétele mellett. A német kereskedelmi törvény nagy lépést tett a francia kereskedelmi joghoz képest, amikor az iparszerű kereskedelem fogalmát tágabban állapította meg. Emellett az iparszerű kereskedelmen túl is terjesztette a kereskedelmi jog hatályát.

A kereskedelmi jogra jellemző a tömegforgalom, vagyis a jogi hatást kiváltó cselekmények folytonosan, és rövid időközökben követik egymást. A **tömeges forgalom** nem csak műszaki, de a jogi szabályozás területén is a standardizálással, szabványosítással járt együtt. Mindemellett a jogbiztonság védelme is fokozottabb védelmet kíván, mint a tiszta magánjogi ügyleteknél, amelyek huzamosabb időközökben mentek végbe. A gyors üzletkötést lehetővé tevő, de ennek ellenére is kellő biztonságot adó, a nyerészkedési jelleget kidomborító különleges jellegű, de nemzetközi egyenlősítésre is lehetőleg alkalmas szabályokra van szükség. Ezek a szempontok a magánjogban érvényesülhettek.

Tömeges ügyletkötés csak úgy lehetséges, ha a szembenálló felek fokozott gondosságban részesítik a másik felet. Ez az ún. „***rendes kereskedői gondosság***”, amely eltér a magánjogi „*gondos családapai gondosságtól*”.

A kereskedelemben olyan sűrű a kapcsolatok rendszere, olyan sok ember jut összeköttetésbe, hogy lehetetlen mindenkinek az érdekét tekintetbe venni. Elkerülhetetlenné válik az egyesek érdekeit a forgalom érdekeinek alárendelni. Az általános magánjogban nélkülözhető **szigort** kell alkalmazni.

A kereskedelmi jog jellemzője a látszat védelme (például a jóhiszemű szerzés védelme).

A **szigorúság** más területen is jelentkezett: például a kereskedelmi tevékenység hatósági ellenőrzése, a cégjog, cégvezetői meghatalmazás, mérlegkészítési kötelezettség, a könyvvezetés terén, illetve egyes előírások megszegése esetén nem magánjogi, hanem büntetőjogi szankciók alkalmazása.

A **reformkor** kezdeteként Széchenyi István *Hitel* (1830) című művében kifejtette: „*A Cambio mercantile Just* – kereskedési törvényt – *gondolom és hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásának, egyszóval utóbbi felemelkedésünk és boldogulásunk alapulhat*.” (Széchenyi István iránti tiszteletből a gazdaságot szabályozó jogot azóta is összefoglaló néven hiteljognak nevezik.) Széchenyi és a többi reformer agitációja eredményeként az 1839-40. évi országgyűlés Zala vármegye indítványára, amelyet akkor Deák Ferenc képviselt, egy bizottságot küldött ki a kereskedelmi törvény kidolgozására. A bizottság. nem egységes kódexet készített, hanem több különálló törvényt:

A váltótörvénykönyv (1840. évi XV. tc.)

A kereskedőkről (1840. évi XVI. tc.) Eszerint kereskedő az, aki kereskedési címét a váltó-törvényszéknél vagy az illetékes törvényhatóságnál bejegyezteti, és a kereskedésről rendes könyvet vezet. Az ilyen kereskedői könyveket a bíróságok előtt hitelesnek tekintették. A kereskedőknek megadták a jogot arra, hogy az adásvételi és egyéb kereskedési ügyekkel foglalkozzanak, áruikat eladási bizományba vegyék, és áruszállításokat bonyolítsanak le. Ezeknek a kereskedelmi ügyleteknek egyben részletesebb szabályozását is kidolgozták.

A gyárak jogviszonyairól (1840. évi XVII. tc.) szóló törvény szerint a kereskedő szabadon gyárakat alapíthat. A kor viszonyai között figyelemre méltó, hogy bizonyos mértékben védelmezték a 12 és 16 éven aluliak munkavállalását. Meghatározták a munkaidőt, munkakörülményeket és a pihenőidőt is.

A **közkeresetre összeállt társaságokról** (1840. évi XVIII. tc.) szabályozta a közkereseti társaságot, betéti társaságot és a részvénytársaságot.

A **szabadságharc leverése után** a kereskedelmi jogra vonatkozó törvényeket, – szemben a váltó- és csődtörvénnyel – a neoabszolutizmus korában is érvényben hagyták, mert az nem sokban különbözött az osztrák tartományok jogától.

A magyar gazdaság fejlődése, amely az önkényuralom idején csak lassan haladt előre, az **1867-es kiegyezés** révén, amely megteremthette a belpolitikai konszolidációt, egyre nagyobb lendületet nyert. Hatalmas vállalkozások, építkezések, technikai újítások jelentették ezt a korszakot (1867–1914). Ilyen jelentős mértékű gazdasági változások után már az 1840. évi kereskedelmi törvények jó néhány szabálya már elavultnak tűnt.

A **magyar kereskedelmi törvény**, amely időrendben a 12. volt az európai kereskedelmi kódexek sorában, jelentős részben a német törvénykönyv alapján készült. A német törvény erre azért is volt alkalmas, mert azon túl, hogy kiváló alkotásnak számított, Magyarország elsősorban azokkal az országokkal állt leginkább gazdasági kapcsolatban (Ausztria, Németország) amelyek ezt a törvényt alkalmazták. Németországban is hiányzott a polgári törvénykönyv, mint nálunk és ennek megfelelően a kódex sokkal részletesebb szabályozást követelt, mint Franciaországban, ahol a már megalkotott Code Civil (1804) figyelembevételével készítették el a Code de commerce-t (1807).

Irodalom:

APÁTHY István: *Kereskedelmi jog, tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*. Budapest, Eggenberger, 1886.

BALOG Arnold: *A magyar kereskedelmi törvény: 1875. évi XXXVII. t.-cz.: felső bíróságaink elvi jelentőségű határozataival.* Budapest, Franklin, 1898.

BEDŐ Mór: *A magyar kereskedelmi jog rendszere*. Budapest, Grill, 1912.

BELLÉR István: *Kereskedelmi jog*. Szeged, Árpád Nyomda, 1941.

BERÉNYI Pál: *Kereskedelmi jog*. Budapest, Stampfel, 1911.

BOZÓKY Géza: *Magyar kereskedelmi jog.* Budapest, Grill, 1928-29. I-II. kötet

FEHÉRVÁRY Jenő: *Kereskedelmi jog*. Budapest, Grill, 1914.

GROSSCHMID Béni: *Kereskedelmi jogunk egynémely alapfogalmairól*. In: Magyar Igazságügy, 1884.

KACSÓH Bálint: *A kereskedelmi törvény általános határozatai*. In: Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának századik évfordulóján. 1831-1931. Kecskemét, Tanári Kar, 1932.

KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra* Magyarországon. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

KLUPATHY Antal: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, Athenaeum, 1901.

KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata*. Budapest, Grill, 1937.

LÉVY Béla: *A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése a kereskedelmi törvényünk revíziója szempontjából*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1900.

LÉVY Béla: *A magyar kereskedelmi és váltójog vezérfonala*. Budapest, Kilián, 1903.

SCHACK Béla (szerk.): *A magyar kereskedő könyve*. Budapest, Révai, 1907-1911.. I-IV. kötet

MESZLÉNY Artúr: *Kereskedelmi és hiteljog*. Budapest, Franklin, 1914.

MUTSCHENBACHER Viktor: *A kereskedelmi jogtudomány elemei, a magyar kereskedelmi törvénykönyv szabályaihoz alkalmazva.* Pécs, Taizs Nyomda, 1884.

Nagy Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra.* Budapest, Athenaeum, 1913. I-II. kötet.

Neumann Ármin: *A kereskedelmi törvény magyarázata*. Budapest, Athenaeum, 1892-1897. I-III. kötet.

NIZSALOVSZKY Endre: *Kereskedelmi jogi jegyzet*. Debrecen, Jogi Előkészítő, é. n.

POLZOVICS Iván: *Kereskedelmi- és váltójog*. Kassa, Keresk. Főiskola, 1943.

TÚRY Sándor Kornél: *Kereskedelmi jog*. Szeged, Szent István Társulat, 1934.

A kereskedelmi társaságok

A **kereskedelmi társaságokat** az a felismerés hozta létre, hogy a gazdasági és szellemi erők egyesítése a teljesítményt meghatványozza, valamint a kockázatot megosztja. A történeti kutatások kimutatták, hogy a különböző kereskedelmi társaságok – bár nagyon sokban hasonlítanak egymásra, mégis – eltérő gazdasági célokért, más viszonyok között keletkeztek.

A társasági jog a társasági vagyon önállósítása, a felelősség korlátozása csak korlátozott számú társasági formák esetén képzelhető el. Ezért alakult ki a kereskedelmi társaságok *numerus clausus*ának elve. Ez azt jelenti, hogy a lehetséges társasági formák között szabadon lehet választani, de új társasági formát nem lehet létrehozni. Erre a korlátozásra azért volt szükség, hogy a társaság tagjai, a hitelezők és a nyilvánosság is tudja, hogy milyen társasággal került kapcsolatba.

A **kereskedelmi társaságok közös alapelvei**:

1. Mindegyik vagyona a tagok magánvagyonától teljesen különálló. Ha tehát a tag a társaság vagyonát a maga céljaira fordítja, ez olyan számba megy, mintha az idegen személlyel szemben történnék.
2. A társasági vagyon a hitelezők fedezetéül szolgál, tehát a tagok vagy azok magánhitelezői arra csak a társaság felosztása után tarthatnak számot.
3. Kifelé a társaságot egységesen a társasági cég képviseli.
4. Valamennyi kereskedő, s ezért a kereskedőkre vonatkozó általános kötelezettségek a kereskedelmi társaságokra is fennállnak. A kereskedők jogai a társaságot is megilletik. Például a könyvek bizonyító ereje, a társaság cége a tagokkal szemben is védelemben részesül stb.
5. Minden társaságnak székhellyel kell bírnia, mely a tagok telephelyétől jogilag különbözik.
6. A társaság a tagokat – és fordítva is – perelheti. Például ha a részvényes nem kapja meg az osztalékot.

A Kereskedelmi törvény által felsorolt kereskedelmi társaságokat is fel lehet osztani személyegyesülésekre és tőkeegyesülésekre.

1. **Személyegyesülések** (közkereseti társaság, betéti társaság, csendes társaság): Nem a társaság, hanem az azt alkotók személye kerül előtérbe. A tagok saját személyükkel is kapcsolódnak a társasághoz, általában munkájukkal is közreműködnek, innen ered a felelősségi alakzatuk is. A társaság tagjai nem a társasággal, hanem egymással állnak jogviszonyban.

Főbb elvek:

a) A társaság tagjainak, vagy azok egy részének a társaság kötelezettségeiért fennálló korlátlan és egyetemleges felelőssége.
b) A vállalkozás változó tőkéje.
c) A vállalat tulajdonának és a vállalat vezetésének ugyanazon személyek kezében való összpontosulása.
d) A vállalatban lévő vagyoni érdekeltség átruházásának, azaz a társaságból való kilépés kötöttsége.
e) A társaságnak a kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzésének deklaratív hatálya.

1. **Tőkeegyesülés** (részvénytársaság, korlátolt felelősségű társaság, szövetkezet).

Főbb elvek:

a) A vállalat tagjainak a betétjeikre korlátolt felelőssége.
b) A vállalat állandó és előre meghatározott tőkéje.
c) A vállalati tulajdont elválasztották a vállalat vezetésétől.
d) A tagok irányítása többségi szavazással történik.

e) Az okiratban inkorporált jogok forgalomképesek, vagy legalábbis az egyoldalú kilépés a tagok közül minden különösebb korlátozás nélkül lehetséges.
f) A társaságnak a kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzése konstitutív hatályú.

Minden kereskedelmi társaságnál különbséget tesz a törvény a belső és külső viszonyok között. Az előbbi alatt a tagoknak egymás közti és a társasághoz való viszonyát, a másik alatt a társaságnak, illetve a tagoknak harmadik személyekhez való viszonyát értjük.

A belső viszonyok rendezését a törvény rendszerint a tagok szabad belátására bízza és csak szerződéspótló (*diszpozitív*) szabályokat alkot. Ennek értelmében a törvényben foglalt rendelkezések csak akkor irányadók, ha a felek azokra nézve eltérően nem állapodnak meg. Kivételesen azonban a törvény a belviszonyokra nézve is kötelezőn rendelkezik (például a részvényesek jogviszonyaira vonatkozóan).

A külső viszonyokat a törvény kógens szabályokkal rendezi. Azoktól a tagoknak még kivételesen sem szabad eltérniük. A tagoknak eltérő megállapodásai kifelé nem is lesznek hatályosak. Erre a hitelezők fokozott védelme miatt van szükség.

Irodalom:

BARTHA Béla: *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége.* Debrecen, Város Nyomda, 1896.
BÓNIS Pál: *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége.* Budapest, Franklin Nyomda, 1914.
BOZÓKY Alajos: *A kereskedelmi társaságokról.* In: Jogtudományi Közlöny, 1873.
BUDAY Gyula: *Átmeneti felelősség a kereskedelmi társaságok jogában.* Budapest, Grill,1939.
KAUTZ Gyula: *A társulási intézmények a nemzetgazdaságban*. Pest, Ráth, 1871.
KISFALUDI András: *A társasági jog.* Budapest, DominiCard Bt., 1996.
MAGYARY Géza: *A kereskedelmi társaságok szervezésének irányelve.* In: Jog, 1890.
MISKOLCZI BODNÁR Péter: (szerk.): *Európai társasági jog.* Budapest, KJK-Kerszöv, 2004.
MOLNÁR Gábor Lajos: *Bevezetés az angol társasági jogba*. Budapest, BIP, 2002.
NAGY Ferenc: *A kereskedelmi társaságok jogi természete, különös tekintettel a főbb európai törvényhozásokra.* Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1878.
NAGY Ferenc: *A kereskedelmi társaság jogi személyisége*. In: Jogtudományi Közlöny, 1914.
NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *Jog és gazdaság. A gazdasági szervezetek jogának története.* Budapest, HVG-ORAC, 1999.
NITSCHE György: *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége*. In: Jogtudományi Közlöny, 1914.
PATAKFALVY László: *A társaság jogi személyisége.* Budapest, Attila Nyomda, 1941.
SÁNDOR István: *A társasági jog története Nyugat Európában.* Budapest, KJK-Kerszöv, 2005.
SÁRKÖZY Tamás: *A magyar társasági jog Európában. A társaság és konszernjog elméleti alapjai.* Budapest, HVG-ORAC, 2001.

Közkereseti társaság

Közkereseti társaság keletkezik, ha két vagy több személy kereskedelmi üzletet közös cég alatt, korlátlan és egyetemleges felelősség mellett folytat (Kereskedelmi törvény 64. §).

Ez a társasági forma a kereskedelmi jog alaptársaságaként alakult ki, hiszen a legtöbb ország kereskedelmi jogi szabályozása egyetért abban, hogy ha a felek már ismert típust nem kötnek ki, mindig ezt a fajta társaságot hozták létre. A hitelezőknek ugyanis a korlátlan és egyetemleges felelősség a legelőnyösebb. A közkereseti társaság a **személyegyesülés** tipikus formája. A tagok személyes közreműködése, munkája a meghatározó. Ezért a társasági tagság csak a többi tag egyhangú határozatával ruházható át. A nyereség és a veszteség is, – ha a részesedés arányáról a társasági szerződés külön nem rendelkezik – nem vagyoni arányban, hanem egyenlően oszlik meg a tagok között.

A közkereseti társaság a kereskedelmi társaságok legrégebbi alakzata. A XII-XIII. század környékén úgy keletkeztek, hogy az elhunyt üzlettulajdonosok örökösei az üzletet közösen folytatták tovább. (A híres augsburgi Fuggerek üzlete is ilyen rokonok társasága volt.) A társak egyetemleges kötelezettsége kezdetben a családi viszonyon, a XIII. századtól már a társak kölcsönös megállapodásán nyugodott. Hamarosan bekerült az **itáliai statútumokba** az a szabály, hogy amennyiben a kereskedelmi üzlet folytatása végett társaság alakult, és a nevük a cégjegyzékbe került, egyetemleges felelősséggel tartoznak.

Irodalom:

FLEISCHMANN Sándor: A közkereseti társaság tagjai mind adósa a társaságnak. In: Jogtudományi Közlöny, 1893.
FLEISCHMANN Sándor: Szerződhetik-e a közkereseti társaság tagja a társasággal. In: Jogtudományi Közlöny, 1894.
KELEMEN Gyula: A közkereseti társaság tagjainak felelőssége a társaság ellen nyitott csőd esetében. In: Jogtudományi Közlöny, 1887.
LÉVY Béla: Kötelező-e a közkereseti társaság felszámolása vagyonhiány esetén. In: Jogtudományi Közlöny, 1915.
MAGYARY Géza: Közkereseti társaság képviselőinek hatásköre. In: Jogtudományi Közlöny, 1893.
MISNER Ignác: A közkereseti és betéti társaságok nyereségének és veszteségének felosztásáról. In: Magyar Themis, 1878.
POLLÁK Imre: A közkereseti társaság tagjainak egyetemes felelőssége. In: Jogtudományi Közlöny, 1894.
SALLAY Imre: A közkereseti társaság tagjai elleni kártérítési igényről. In: Magyar Themis, 1888.
WOLF Jakab: A közkereseti társaság tagjainak felelőssége harmadik személyekkel szemben. In: Jogtudományi Közlöny, 1893.

A betéti társaság

A **betéti társaság** átmeneti alakzat a közkereseti társaság mint tiszta személyegyesülés és a részvénytársaság mint elsősorban tőkeegyesülés között. Betéti társaság akkor keletkezik, ha közös cég alatt folytatott üzletnél a társak közül legalább egy vagy több tag (*kültag*) csak kikötött vagyonbetétjével felel, míg ellenben legalább egy vagy több tagot (*beltag*) korlátlan és egyetemleges felelősség terhel (Kereskedelmi törvény 125. §).

Betéti társaságot általában olyankor alapítottak, amikor a vállalat működéséhez nagyobb tőke szükséges, de emellett fontos, hogy annak régi vezetője vagy újonnan alapított vállalatnál a vállalkozói kereskedő, szakember stb. továbbra is pozíciójában maradjon, mert ő ért a cég irányításához és egyben a hitelezők, ügyfelek is iránta vannak bizalommal. A kültag nem kölcsönt ad a vállalkozónak, nem kamatra adja a pénzét, hanem ő is részt vállal a társaság üzletvitelének kockázatából. Ez a tevékenysége azonban korlátolt felelősséggel jár csak, hiszen esetleges veszteség alkalmával csak a befektetett tőkét veszítheti el, a hitelezők az ő magánvagyonával szemben nem léphetnek fel követeléseikkel. A nyereségből pedig az előzetes megállapodás szerint részesedik. Ezek a feltételek tették lehetővé, hogy a betéti társaság segítségével nagyobb üzleti vállalkozásokat is lebonyolíthassanak.

A betéti társaság kezdeti formáját a **tengeri kereskedelmi vállalkozások** céljából hozták létre. Itáliában már a XII-XIII. századtól szokássá vált, hogy az egyik tag adta a pénzt, esetleg az árut vagy a hajót, a másik tag volt a tulajdonképpeni vállalkozó, aki a haszon egy részéért dolgozott. Ezzel ki tudták játszani az egyház kamatvételi tilalmát is, mivel a tőkét szolgáltató felet az üzletvezető társának tüntették fel és így nem kamatot, hanem nyereséget fizettek neki,

mintha azért ő is megdolgozott volna. Ebben a középkori vállalkozási formában valójában még a bizományszerű és a szolgálati szerződésszerű kapcsolat volt a domináló, és kevésbé a társas viszony. A vállalkozó a saját nevében lépett fel (*bizomány*), és jutalma nem meghatározott munkabér vagy vállalkozási díj, hanem a nyereségrészesedés volt.

Az 1875. évi XXXVII. tc., a Kereskedelmi törvény csak azokat a társaságokat ismerte el betéti társaságként, amelyekben a kültagok is valóságos tagjai a társaságnak, ezért betétjük erejéig felelősek a hitelezőknek. Nem tartották szükségesnek a csendes társaságot és a betéti részvénytársaságot is felvenni a kereskedelmi társaságok közé. A betéti társaságot a közkereseti társasághoz kapcsolva, lényegében annak változataként szabályozták azzal, hogy abból csak a korlátolt felelősségre vonatkozó szabályok terén van eltérés.

A betéti társaság mindig csak kifejezetten erre irányuló szándék esetén jöhet létre, mivel a bel- és kültagok közötti különbség egyedül attól függ, hogy az utóbbiak a társaság kötelezettségeiért való felelősségüket mindjárt a szerződésben határozott összegre korlátozták.

Betéti társaságot általában akkor alapítottak, ha a vállalat annak terjeszkedése érdekében nagyobb tőkét igényelt, de régi vezetője – aki a céghez szorosan kapcsolódott és a hitelezők bizalmát is bírta – továbbra is az igazgató maradt. Alkalmas ezenkívül a betéti társasági forma a feltaláló találmányának értékesítésére. Előnye a betéti társaságnak, hogy a nyereségre való kilátás a beltagot (akit a kültag mozgási szabadságában nem korlátozhat) minél hatásosabb tevékenységre ösztönözze. Vállalkozó kedvét növelheti az a számára kedvező feltétel is, hogy a kültag bevételét veszteség esetén nem köteles megtéríteni, mert annak kockázatát a kültag viseli. A kültagnak mindez azért előnyös, mert a vállalkozás sikere esetén a rendes kamatot felülmúló nyereségre számíthat.

Irodalom:

MISNER János: *A közkereseti és betéti tagok nyereségének és veszteségének felosztásáról*. In: Magyar Themis, 1878.
TÖRÖK János: *A közkereseti és betéti társaságok tagjai elleni keresetek elévülési ideje*. In: Jog, 1887.
N.N.: *Kültag betéte vagy vagyonilletősége után járó kamatok.* In: Polgári Törvénykezés XII. kötet.
SZIKORA Veronika: *A személyegyesítő kereskedelmi társaságok (közkereseti társaság, betéti társaság) és a csendestársaság a német jogban.* In: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis, 2005/5.

Részvénytársaság

Az első **részvénytársaság** a Holland Kelet-indiai Társaság (1602-1795) több hajóstársaságból alakult ki. A XVIII. századi tapasztalatok alapján alakultak ki a részvénytársaságok mindezidáig ható elvei, amelyeket azután a **Code de commerce (1807)** összegzett. Ezek a következők. Királyi privilégium levél adományozása helyett az állami engedélyezés rendszere, mivel az állam nem tudja ellenőrizni, és felelősséget vállalni a részvénytársaságaiért. Mindenkinek magának kell vállalnia a részvénytársaságban rejlő kockázatot. Állandó alaptőkét kell biztosítani, évi nyilvános mérleget kell felállítani, amelyet az igazgatóknak kell elkészítenie. A közgyűlés intézménye pedig a XIX. század elejére vált elfogadottá. Ilyen feltételek mellett a nagyobb tőkefelszívó képesség biztosítása érdekében lehetővé tették a korlátolt felelősséget és bemutatóra szóló részvényeket is kibocsáthattak. Így alakult ki az első modern kereskedelmi törvényhozás által létrehozott új részvénytársasági forma, amelyet aztán szinte minden állam jogalkotása átvett. Eszerint a részvényesek csak a társaságban vállalt részük erejéig felelősek, a társaság alaptőkéje egyenlő részekre, részvényekre oszlik, amelyek névre vagy bemutatóra szólnak. Az igazgatóság megbízottja a

társaságnak, és ez a megbízás bármikor visszavonható. A részvénytársaság alapítását viszont még mindig állami engedélyhez kötötte, rendelkezett a közgyűlés tartásáról, és nem írta elő a felügyelő bizottság alkalmazását. Ez utóbbi problémákat, majd néhány évtizeddel később a német jogalkotás fogja megoldani.

A részvénytársaságok a **XIX. századig** inkább csak kivételes társasági formának számítottak, amelyeket általában külkereskedelmi (gyarmati) vállalkozások céljaira alapítottak. Az **ipari forradalom** kibontakozása révén váltak tömegessé az ipari beruházások, ezek közül is különösen a vasútépítés, a bányaüzemek, a csatornaépítés és hasonló beruházások, a gyárak, üzemek illetve a pénzügyi szférában például bankok, biztosító társaságok stb. révén a részvénytársaságok alapítása. Ekkortól vált a gazdasági élet meghatározó társasági formájává a részvénytársaság, amit az is elősegített, egyre európai országban rendelkezett a lakosság kisebb-nagyobb tőkével, amit szívesen fektettek be ebbe a kedvezőnek tűnő vállalkozási formába.

Magyarországon **Széchenyi István** alapította az első jelentősebb részvénytársaságokat. Részese volt már a bécsi alapítású Első Dunai Gőzhajózási Társaságnak is, de a Lánchíd Részvénytársaságnak, a Pesti Hengermalom Részvénytársaságnak a létrehozásában a „legnagyobb magyar"-nak volt a legnagyobb szerepe. A jogi terminológia kidolgozásakor ő alkotta meg a részvény, részvénytársaság szavunkat is. Az elméleti és gazdasági felkészülés után kezdett hozzá a **Lánchíd** részvénytársasági formában történő kivitelezéséhez: készítette el ennek műszaki tervezését és gazdasági kalkulációját, illetve az alapszabály-tervezetét. Politikai agitációja révén azt is sikerült elérnie, hogy az 1832-1836-os országgyűlés elfogadta koncepcióját, és azt az 1836. évi XXVI. tc.-be iktatták: „*A Buda és Pest közti állandó híd felépítésének eszközlése egy részvényes társaságnak feladása lesz.*" Ugyancsak Széchenyi István kezdeményezte a **Pesti Hengermalom Részvénytársaságot**. A korábbi vízi- és szárazmalmok, amelyek céhes keretek között működtek, csak korlátozott mennyiségű, és nem túl jó minőségű lisztet tudtak őrölni.

Széchenyi a törvényi szabályozás kidolgozásában is részt vett. Alapszabály-tervezetei, a részvénytársaságról alkotott elképzelései meghatározóak voltak a magyar részvényjog kialakulásának kezdetén. Minden erejével támogatta az **1839-40. évi országgyűlés** kereskedelemügyi munkálatait, amely révén Deák Ferenc kidolgozta a részvénytársaságok szabályozását az 1840. évi XVIII. tc. 3. fejezetében.

A **kiegyezés** a részvénytársaságok alapításának vonatkozásában is kedvező fordulatot hozott. Amíg 1867 előtt alig néhány részvénytársaság működött addig 1873-ig 170 gyáripari részvénytársaságot alapítottak, valóságos „*gründolási láz*" kezdődött el. A tömeges alapítások (csak 1872-ben az illetékes miniszter 565 részvénytársaság alapítását látta el bemutatási záradékkal) hitelből, és sokszor nem kellő gazdasági megalapozottsággal alakultak. Ennek következtében az 1873-as válság idején tömegesen mentek tönkre a kortársak által csak „*buborékoknak*" vagy „*kártyavárnak*" nevezett vállalkozások. Mindezek az események még inkább nyilvánvalóvá tették, hogy a készülő kereskedelmi törvényben az alapítási visszaélések ellen a lehető legbiztosabb védelmet kell kidolgozni. Mindez azonban ne korlátozza a részvényesi jogokat és a gazdasági szempontok szerint racionális vállalkozásokat. Ezért nem az engedélyezési és a kormány-felügyeleti rendszert vezették be, hanem az ún. **normatív szabályozást**.

Az 1875. évi XXXVII. tc., a Kereskedelmi törvény 10. címe részletesen szabályozta a részvénytársaságot. Az első szakasz – szemben az 1840. évi XVIII. tc.-el – megpróbálta megfogalmazni a részvénytársaság fogalmát: „*Részvénytársaságnak azon társaság tekintetik, mely előre meghatározott, bizonyos számú és egyenértékű (egész vagy hányad) részvényekből álló alaptőkével alakul, s melynél a részvények tulajdonosai csak részvényeik erejéig felelősek.*" (147. §).

Az egyéni, illetve a családi vállalkozásokhoz képest az egész társadalom szabad tőkéit mozgósítani tudja. A spekulációra is alkalmas **részvények** révén rendkívül nagy a tőkefelszívó

képessége. Sokak megtakarított tőkéjét (akár egészen ki összeget is), melyek egyébként esetleg felhasználatlanul hevernének, a termelés szolgálatába tudja állítani. Mivel a lakosság jelentős része tud részvényeket vásárolni, ezért sokan részesülhetnek a vállalkozások nyereségéből. Ezzel az üzleti kockázatot is megosztják. A veszteség felső határa maximum a részvényért fizetett összeg lehet, míg a nyereség elvileg határtalan. A részvényekkel való üzletelés nemcsak az esetleges osztalékot hozhatja, hanem az árfolyam-ingadozásokból adódó nyereséget is. A részvények árfolyamváltozása általában híven tükrözi egy vállalat jó vagy rossz megítélését, működését. Természetesen mindenki a legjobb vállalkozások részvényeit vásárolná meg, ezzel a tőke mindig a legjobb megtérülés felé áramlik. A részvénytársaság a tőkeszegény országokban is könnyen behozza a külföldi befektetők pénzét. Alaptőke-emelés révén lehetséges a pótlólagos pénzeszközök bevonása is. A részvénytársaság alaptőkéje révén könnyebben kaphat hitelt is.

A nagy volumenű tőke mozgósítása lehetővé teszi a legnagyobb vállalkozások lebonyolítását is (például a szuezi csatorna építése stb.). A jelentős összegű finanszírozás biztosítja a legkiválóbb vezetők, szakképzett alkalmazottak közreműködését és a legmodernebb technológia alkalmazását, új találmányok, szabadalmak kiaknázását.

A részvénytársaságnak nagy tőkeereje révén rendkívül erős a gazdasági változásokkal, válságokkal, krízisekkel szembeni ellenálló képessége. Az ilyen esetek átvészelésére tartalékalapot képezhetnek. Rendkívül stabil vállalkozás. Mint tőkeegyesülés, szemben a személyegyesülésekkel nem érinti az egyes emberek bizonytalan sorsa (betegség, halál stb.). A betétek önkényesen vissza nem vonhatók, így egyesek szubjektív akaratának változásai a társaságot meg nem rendíthetik.

Irodalom:

BAUMGARTEN Nándor: A vezérigazgató: tanulmány a részvényjogi reform köréből. Budapest, Wodianer Nyomda, 1913.
BENDER Béla: Dolgozatok a részvényjog köréből. Budapest, Községi Nyomda, 1906.
ENGEL Aurél: A részvénytársaság alapszabályai. Budapest, Deutsch, 1932.
GROÁK László: Részvénytársaság és részvényjog. Budapest, Grill, 1932.
HORVÁTH Attila: A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.
KÁDÁR Gyula: Magyar részvénytársasági jog. Budapest, Benkő, 1906.
KUNCZ Ödön: Küzdelem a gazdasági jogért. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939-41. I-II. kötet.
KUNCZ Ödön: Törvénytervezet a részvénytársaságról, szövetkezetről és a korlátolt felelősségű társaságról. Budapest, Globus, 1926.NAGY Dezső: A részvénytársaságok történeti fejlődése, jelentősége és jogi természete. In: Magyar Igazságügy, 1877.
NIZSALOVSZKY Endre: A "negatív" részvényjogi reform. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1937.
OPPLER Emil: A részvénytársasági közgyűlési jog rendszere. Budapest, Pallas, 1917.
OPPLER Emil: Az alaptőke minimum és a minimális részvényérték. In: Jogállam, 1934.
PATAKFALVY László: A részvénytársaság individuális és kollektív vonatkozásai. Pécs, Dunántúl, 1935.
REITZER Béla: Részvénytársaság igazgatósági tagjainak felelőssége. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1912.
SICHERMANN Bernát: A részvénytársaság irányelvei és dr. Kuncz Ödön javaslata. Budapest, Athenaeum Nyomda, 1927.
SÖVÉNYHÁZY Ferenc: A részvénytársaság felügyelőbizottsága és a hiteles könyvvizsgálat. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938.
SÖVÉNYHÁZY Ferenc: A részvényes vagyonjoga. Budapest, Pesti Lloyd Nyomda, 1938.

Szövetkezet

A **szövetkezet** meg nem határozott számú tagokból álló és ezek egyenjogúságának elvén alapuló személyegyesülés, mely saját tagjainak keresetét vagy gazdaságát közös üzletvitel által önsegély (esetleg államsegéllyel kiegészítve) útján előmozdítja.

A szövetkezetek más gazdasági célból jöttek létre, mint általában a kereskedelmi társaságok. Az egyesülés vezéreszméje elsősorban nem a minél nagyobb profit megszerzése, hanem az **önsegély**, vagyis, hogy az elszigeteltségükben tehetetlen gazdasági erők egyáltalán érvényesülhessenek, magukat megvédhessék. A tagok általában nem rendelkeznek külön-külön jelentős tőkével, ezért a nagytőkével szemben a kis gazdaságokat egyesítik, hogy így versenyképesek legyenek. A szövetkezet tehát kifejezetten személyegyesülés. Az összefogás révén jelentősen csökkenteni tudták az üzemi vagy a beszerzési költségeket. Így próbálják felemelni gazdasági, kulturális és szociális téren a „*kisembereket*", akik egyébként szétforgácsolt erőikkel, egymástól elszigetelten soha nem tudnának ilyen előnyökhöz jutni. Ezért a szövetkezet jelentős társadalomalakító eszközként is szolgált. A tagok valamilyen szempontból vagy foglalkozásuk, vagy osztályhelyzetük, vagy mint eladók, vagy mint vevők azonos társadalmi csoporthoz tartoznak, akik felismerték a közös érdekeiket, összetartozásukat. A szövetkezet így vállalat és egyben mozgalom is.

A szövetkezet tehát a létező gazdasági és jogi kategóriák között marad, mégis inkább olyan **szociális mozgalomnak** mondható, amely a legnagyobb eredményeket tudta felmutatni az összes hasonló altruista kezdeményezés közül. Az individualista és kapitalista környezetet nem akarja erőszakosan megváltoztatni, hanem megpróbálja felvenni vele a harcot. Az egoizmussal szemben az altruizmust, a kapitalizmussal szemben a szolidaritást hirdeti. Nem akarják eltörölni a magántulajdont, csak generálni, nem akarják megszüntetni a szabad versenyt és a vállalkozást, csak a hasznon osztozkodni.

A szövetkezeti rendszernek mindenütt fontos része a **szövetkezeti jog**. Ez vagy a kereskedelmi jog kiegészítő része, vagy önálló személyjog. Magyarországon a szocializmus erőszakos kollektivizálásáig az előbbi megoldást alkalmazták, vagyis a kereskedelmi törvény egyik fejezete szabályozta a szövetkezéseket. Eszerint a szövetkezeti jog azon különös jogszabályok összessége, amelyek a szövetkezetek alapítását, szervezetét és feloszlását, a szövetkezeteknek a tagokhoz és harmadik személyekhez, valamint a tagoknak a szövetkezet hitelezőihez való viszonyait szabályozzák.

A szövetkezeti mozgalom **Angliában** indult el a XIX. század első felében. Ekkoriban az önellátásra alapozott életformát felváltotta a felvásárlásra utalt modern tömeges fogyasztás. Ennek hatására alakult ki az az igény, hogy a fogyasztók is szervezkedjenek, és a közvetítő kereskedelem árdrágító hatását kikapcsolják a forgalomból. Emellett természetesen a „*szövetkezeti ethosz*" is lelkesítette őket. Az 1840-es években az angol kereszténységi szocialisták adtak újabb lendületet a szövetkezésnek. Az első ilyen szövetkezetet 1844-ben 28 szegény rochdale-i takács saját közös vállalkozásként (*Society of Equitable Pioneers – Igazságos Úttörők Társasága*) hozta létre. A szövetkezeti bolt induló tőkéje az alapítók 20-40 pennys befizetéséből állt. Az 1868-ra már 7200, 1877-ben 11 152 taggal rendelkeztek, több milliós forgalommal és jelentős nyereséggel. 1856-tól sorra nyitották fióküzleteiket is, majd példájuk nyomán megalakult többi fogyasztási szövetkezettel összefogva nagybani beszerző központokat hoztak létre. A XX. század elején már minden harmadik angol család szövetkezeti boltban vásárolt. Az eladott áruk értéke pedig a nemzeti jövedelem mintegy harmadát tette ki. Ilyen módon emberbaráti, illetve praktikus megfontolásokat követve leltek rá egy olyan megoldásra, amit aztán a tőkés vállalkozók is megpróbáltak utánozni. Addig ugyanis általában ismeretlen volt a termelőktől nagy tételekben beszerző vállalat, amely saját nagyszámú bolthálózattal is rendelkezik. A nagybani vásárlás és a fióküzlet-hálózat összekapcsolása az

átlagosnál jóval alacsonyabb kereskedelmi haszonrés mellett is nyereségesnek bizonyult. Ráadásul a mérsékelt árak alkalmazása a szegényebb rétegeknél is lehetővé tette, hogy mindennapi fogyasztási cikké váljon a tea, a fűszer és még sok más élelmiszer stb. A tagok maguk végezték az elárusítást, a könyvelést és a pénzkezelést. A tagok nemcsak tulajdonosai, de vevői is voltak a szövetkezeti boltnak. Csekély befizetés ellenében bárki beléphetett, és ezzel jogot nyert arra is, hogy a vezetőség választásában részt vegyen, hozzászólhatott a közgyűlés elé került ügyekhez is. Az üzletrész arányától függetlenül mindenki egyenlő szavazattal rendelkezett. Ezért a szövetkezeteket hamarosan a demokrácia iskolájának tekintették. Egyébként is a tagok anyagi érdekeinek javításán túl nagy hangsúlyt helyeztek a közösség kulturális szintjének emelésére. Műhelyeket, lakásokat építettek, birtokokat vásároltak, munkásköröket szerveztek. A vásárlást a nem tagok számára is lehetővé tették, hogy ezzel is növeljék a forgalmat. Komoly vonzerőt jelentett a megbízható minőséghez és a pontos méréshez való ragaszkodás. Az áruk eladásából származó bevételt a tagok között nem a befizetett üzletrészek, hanem a szövetkezetnél teljesített vásárlások arányában (visszatérítés formájában) osztották szét. Így a tagokat ösztönözték a szövetkezeti boltban történő vásárlásra. Ehhez képest háttérbe szorult a befizetett üzletrész utáni osztalék.

Az ún. **rochdale-i elvek** nemcsak Angliában, de a kontinensen is a szövetkezeti mozgalom fontos jelszavai lettek:

1. **Nyílt tagság elve**: a szövetkezetbe mindenki szabadon beléphet, aki annak szabályait elismeri, és legalább egy üzletrészt befizet.

2. **A demokratikus vezetés elve**: a bejegyzett üzletrészek számától függetlenül minden tagnak egy szavazata van, azaz beleszólási joga nem függ a tőkeérdekeltségtől.

3. **A vásárlási és értékesítési visszatérítés elve**: a tagokat vásárlásaik arányában visszatérítés illeti meg a szövetkezeti üzlet eredményéből.

4. **A korlátolt tőkekamat elve:** a vagyoni differenciálódás megakadályozása érdekében.

Németországban az ún. **hitelszövetkezeteket**, amely személyi hitelt nyújtott, a kisemberek összefogásával, altruista módon összeadott filléreiből hozták létre. A szövetkezet alaptőkéje a tagok által befizetett üzletrészből állt össze, ami után osztalékot kaptak. Nem az üzleti nyereség volt a cél, hanem az, hogy a tagok minél kedvezőbb hiteleket kapjanak. Népbankokat alapítottak, amelyek elsősorban a kisiparosoknak nyújtottak hitelt. A szövetkezet tartalékalapját a belépési díjakból és a félretett nyereségből gyűjtötték össze. Az első szövetkezetet 1849-ben alapították az asztalosok, majd a cipészek számára. Ezek voltak Németország első modern szövetkezetei. Tíz év múlva már kötelékbe tömörítették az egyes hitelszövetkezeteket.

Magyarországon a szövetkezeti mozgalomra elsősorban a mezőgazdasági népesség körében volt nagy szükség. Az 1848-as jobbágy-felszabadítás révén a birtokmegosztás, az agrártermelés és a hitelviszonyok új követelményeket állítottak fel. Az addigi patriarchális, ingyenes jobbágy munkaerővel működő önellátó birtokokat modern gépekkel, szakemberekkel működő piacra termelő gazdaságokká kellett átalakítani. Ennek következtében az üzemi és a beruházási tőkeszükségletek a múlthoz viszonyítva lényegesen megnövekedtek. Ezért amikor Nyugat-Európában egymás után készültek a szövetkezeti törvények, a magyar igazságügyi kormányzat elhatározta annak szabályozását, annak ellenére, hogy nálunk akkor még elég kevés szövetkezet működött.

A magyar törvény szerint a szövetkezet, hasonlóan a részvénytörvényhez, **kereskedelmi társaság** akkor is, ha nem folytat kereskedelmi üzletet. A **Kereskedelmi törvény** 223. §-a szerint: „*Szövetkezetnek ezen törvény értelmében meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség alapján előmozdításán alakul.*”

I. Hitelszövetkezetek

1. városi

2. falusi

II. Termelési szövetkezetek

1. Termelőszövetkezetek:
   a) mezőgazdasági
   b) ipari
2. Termelők szövetkezetei (itt a tagok nem adják fel gazdasági önállóságukat):
   a) mezőgazdasági
   b) ipari
3. Beszerző szövetkezetek:
   a) mezőgazdasági
   b) ipari
   c) kereskedői
4. Feldolgozó szövetkezetek.

III. Értékesítő szövetkezetek

1. mezőgazdasági
2. ipari

IV. Fogyasztási szövetkezetek

1. fogyasztási
2. lakás- és házépítő
3. villamossági
4. egészségügyi
5. közlekedési
6. életbiztosító
7. egyéb fogyasztási szövetkezet

Ezek közül Magyarországon a legfontosabbak:

1. **Hitelszövetkezetek**, amelyek a kisbirtokosok és kisiparosok olcsó hiteleinek megteremtésére és a lakossági megtakarítások közvetítésére alakultak.
2. **Termelőszövetkezetek**, amelyek elsősorban a kisbirtokosokat igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni a beszerzésnél, a gépesítésnél, mezőgazdasági technológiák elterjesztésénél és az értékesítésnél.
3. **Fogyasztási szövetkezetek**, amelyek élelmiszert és más fogyasztási illetőleg gazdasági szükségletek kielégítésére szolgáló eszközöket szereztek be nagy tételekben, hogy azokat tagjaiknak a kereskedelmi árrés kiküszöbölésével eladhassák.

Magyarországon a nagyobb arányú **hitelszövetkezeti szervezkedés** igazán akkor indult meg, amikor annak élére **gróf Károlyi Sándor** (1831–1906) állt.

Ezt a kezdeményezést fejlesztette tovább a gazdasági és az ipari szövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. tc., amely a szövetkezetek alapítását szorgalmazta, és az **állami támogatás** feltételeit szabályozta. Az „*önsegély*” és a „*teljes autonómia*” elvének meg kellett barátkoznia az állami támogatás és a központ gondolatával. A szövetkezetek alapelve ezután a kis erők tömörítése, egyesítése nemcsak a tagokra, hanem magukra a szövetkezetekre is vonatkozott. A magyar szövetkezeti rendszer legfontosabb jellemzője az erős központosítás lett. Minden szövetkezeti fajtának létrehozták a maga központját, amely úgyszólván az összes ilyen típusú szövetkezetet magába foglalta.

A **szövetkezeti jog** ezzel nemcsak speciális, hanem egyúttal célszerűségi szempontból is kivételes jog lett (*jus singulare*), amely csak a szövetkezetekben alkalmazható. Ennek megfelelően a szövetkezeteknek jogi szabályozás szerint két csoportja alakult ki. Az egyik azon szövetkezeteké, amelyek továbbra is kizárólag a Kereskedelmi törvény hatálya alatt álltak. Ez a liberális felfogású jog a legteljesebb autonómiát biztosította. A másik csoportba azok az elsősorban gazdasági és hitelszövetkezetek tartoztak, amelyeket az 1898. évi XXIII. tc.

szabályozott, és a Kereskedelmi törvény csak kiegészítő szabályként alkalmazható. Ezek a szövetkezetek nem adhattak tagjaiknak az üzletrészek 5%-át meghaladó osztalékot, nem terjeszthették ki üzletüket a nem tagokra, és a szövetkezet adósságaiért a tagok üzletrészük 5- vagy 10-szeres összegének erejéig feleltek.

A fogyasztási szövetkezeti hálózat kiépítésének kezdeményezője ugyancsak Károlyi Sándor volt, aki jól látta, hogy a vidéki lakosság az árubeszerzés terén is segítségre szorul. Az ő javaslatára alakult meg 1898. január 23-án a **Hangya**, a **Magyar Gazdaszövetség Termelői, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezete**, amely a termelői, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek alapítását tűzte ki célul, ezen kívül ezeknek a szövetkezeteknek központjául szolgált, ellátta azokat áruval, üzletvitelüket ellenőrizte, ügyletüket közvetítette. Károlyi áldozatvállalására jellemző, hogy az induló alaptőkének egy részét ő adományozta, és a Hangyának a saját házában adott otthont. Napról-napra ott ült a hivatalban, mint egy fizetett hivatalnok és intézte ügyeiket. Minderre az áldozatvállalásra szükség is volt, mert addig a fogyasztási szövetkezetek egy jelentős része tönkrement. A Hangyát azonban az ország egyik legnagyobb vállalkozásává és a szövetkezeti mozgalom egyik vezető intézményévé sikerült felfejleszteni. 1914-re már 1276 szövetkezet tartozott a Hangya kötelékébe, és a világ nagy fogyasztási szövetkezeti hálózatai közül a lebonyolított forgalom tekintetében a 6. helyen állt. A Hangya szövetkezeteket sem a világháború, sem a trianoni békeszerződés nem tudta tönkretenni. Az 1920-as 30-as években újra virágzásnak indultak. 1942-re 1966 szövetkezet, 790148 taggal és 4186 szövetkezeti bolttal működött.

A Hangya feladata a tagok áruellátása, a mezőgazdasági termelés eszköz- és anyagszükségletének biztosítása, a termékek értékesítése, a kisemberek érdekeinek védelme, gazdasági, kulturális, szociális igényeinek emelése volt. Létrehozói egyben az önkormányzat iskolájának, a tudatos gazdálkodásra nevelés eszközének is tekintették.

Irodalom:

A „Hangya" Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve: (1898-1923). Budapest, Gróf Károlyi Sándor Szervezetfejlesztő Alapítvány: Magyar Termelői Értékesítő és Szolgáltató Szervezetek/Szövetkezetek Hangya Együttműködése, 2011.

A "Hangya" Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve. Budapest, Hangya Házi Nyomda, 1923.

CZETTLER Jenő - IHRIG Károly: *Szövetkezeti politika.* Budapest, Oeconomia Közgazdasági Szeminárium, 1931.

CSEH Ferenc: *A szövetkezetek szerepe a gazdasági életben*. Budapest, Magyar Szövetkezeti Liga, 1943.

(CSEPREGI) HORVÁTH János: *Gróf Károlyi Sándor és vezérkara, azaz a magyar szövetkezeti intézmény megalapozásának története 1886-1894-ig*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1916.

CSEPREGI HORVÁTH János: *A szövetkezeti intézmény története*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1926. I-II. kötet

GALOVITS Zoltán: *A magyar szövetkezeti jog*. Budapest, Pátria, 1901.

HEGEDŰS Vilmos: *A szövetkezeti eszme a közgazdaságban*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1925.

IHRIG Károly: *Budapest szövetkezetei 1926-ban***.** Budapest, Székesfőváros Házinyomda, 1929.

IHRIG Károly: *A szövetkezetek*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1929.

IHRIG Károly: *A szövetkezetek a közgazdaságban*. Budapest, Szerző kiadása, 1937.

KÁROLYI Sándor: *Szervezkedés és szövetkezés*. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda, 1899.

KUNCZ Ödön: *Szövetkezeti jogunk időszerű kérdései*. Budapest, Centrum,1930.

KUNCZ Ödön: *Törvénytervezet a szövetkezetről*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1934.

KUNCZ Ödön: *A Rochdale-i elvek és a szövetkezetek jogi fogalmának bővülése*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1905.
MAILÁTH József: *A szövetkezeti ügy fejlődése Magyarországon (1851-1912)*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1913.
NAGY Ferenc: *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény 1898. évi XXIII. t.-cz. magyarázata.* Budapest, Grill, 1898.
PÁRTOS Szilárd - SZILÁGYI László: *Szövetkezeti ismeretek*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, 1905.
SCHANDL Károly: *A szövetkezeti mozgalom helyzete Magyarországon a háború után*. Budapest, Pátria, 1929.
SÜVEGES Márta: *A kereskedelmi törvény szerepe a szövetkezeti jog intézményi kialakításában*. In: Szövetkezés, 1994.

Korlátolt felelősségű társaság

A **korlátolt felelősségű társaság** magyar terminológiája félrevezető, mert nem a társaság felelőssége korlátozott, hanem csak a tagoké. A pontos, precíz megfogalmazás azonban túlságosan is komplikált és hosszú lenne: „*tagjai felelőssége nélküli társaság korlátolt hozzájárulási kötelezettséggel*”. A külföldi országok sem ez utóbbit, hanem a fenti elnevezést használják.

A korlátolt felelősségű társasági forma a részvénytársaság kis- és középméretű vállalkozásnak megfelelő módon kialakított alakzata, amelyet Magyarországon a kereskedelmi társaságok között utolsóként vezettek be.

A korlátolt felelősségű társaság olyan kereskedelmi társaság, amely előre meghatározott törzsbetétekből álló törzstőkével alakul, amelynél a tag felelőssége a társasággal szemben törzsbetétének szolgáltatására, és a társasági szerződésben megállapított esetleges egyéb vagyoni hozzájárulásokra terjed ki. A társaság kötelezettségeiért a tag egyébként nem felel (1930. évi V. tc. 1. §). A korlátolt felelősségű társaság kialakításakor 4 korábbi társasági formából vettek át elemeket:

1. Részvénytársasághoz hasonló, de nincsenek részvényei.
2. Olyan, mint a betéti társaság, de nincsenek beltagjai.
3. Nincs személyesen felelős tagja.
4. A tagok be- és kilépésével automatikusan nem változik a tőkéje.

A korlátolt felelősségű társaság **Németországban** alakult ki, annak a bizonyítékaként, hogy a jogtudomány is képes segíteni a vállalkozást, a kereskedelmet. **Magyarországon** a német törvény mintájára készült el az 1930. évi V. tc., amely egy rugalmas, mozgékony és szabad szellemű társasági forma alapítását tette lehetővé. Szinte egyedüli korlátozásként csak azt írták elő, hogy az **alaptőke** 10.000 pengőnél kisebb nem lehet, egy tag törzstőkéje pedig legalább 1000 pengő legyen. Lehetővé tették azt is, hogy a kisebb részvénytársaságok átalakulhassanak korlátolt felelősségű társasággá. A részvénytársasággal szemben a korlátolt felelősségű társaság törzstőkéjéről nem lehet **értékpapírt** kiállítani, és a társasági szerződés még mellékszolgáltatások megtételére is kötelezheti a tagokat, sőt szótöbbséggel az üzletrészen felül még pótfizetésre is kötelezhetők. Szintén a személyegyesülés jelleget hangsúlyozó szabály az, hogy az üzletrészt olyan személyre, aki a társaságnak nem tagja, csak a többi tag beleegyezésével lehet átruházni. Tilos továbbá új tagoknak felhívás útján való toborzása is. A társaságot az üzletrészek mind önkéntes elidegenítése, mind pedig kényszerátruházása (végrehajtási elárverezése) alkalmával elővételi jog illeti meg. A tagság azonban a tag halálával átszáll az örökösre, kivéve, ha ezt a társasági szerződés kizárja. A személyi jelleg legfőbb bizonyítéka, hogy a tag ellen kizárási keresetet is lehet indítani.

A korlátolt felelősségű társaságot olyan gazdasági vállalkozás esetén érdemes alapítani, ahol néhány tag akár viszonylag nagyobb vagyont egyesítve kis- és középvállalatot szeretne alapítani. Nem lehet azonban biztosítás, bank- és pénzváltóügyletekkel iparszerűen, takarékbetétek elfogadásával, zálogleveleket vagy értékpapírok, kötvények biztosításával foglalkozó korlátolt felelősségű társaságokat alapítani.

Magyarországon e társasági forma nagyon hamar népszerűvé vált. 1936-ban már több mint 900, 1939-ben – az utolsó békeévben – 1407 működött.

Irodalom:

BERNHARD Miksa: *A korlátolt felelősségű társaság alakulása, működése és megszűnése*. Budapest, Grill, 1936.
BUDAY Gyula: *Tízéves a magyar korlátolt felelősségű társaság és a reformtörekvések*. In: Gazdasági jog, 1942.
DOROGHY Ervin: *Észrevételek a korlátolt felelősségű társaságokról készült törvénytervezethez*. In: Jogállam, 1925.
DOROGHY Ervin: *A korlátolt felelősségű társaságról szóló törvénytervezet vitája*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1928.
GLÜCKSTAHL Andor–HUPPERT Leó: *1930: V. tc. A korlátolt felelősségű és a csendes társaság*. Budapest, Jogi Hírlap, 1930.
HUPPERT Leó: *Részvénytársaság és korlátolt felelősségű társaság*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1935.
KUNCZ Ödön: *A kft szabályozásának alapelvei*. In: Jogállam, 1928.
LÉVY Béla: *A korlátolt felelősségről szóló törvény tervezete*. In: Kereskedelmi Jog, 1928.
LŐW Tibor: *A korlátolt felelősségű társaság szervezeti változása*. In: Jogállam, 1935.
MÁRTONFY Marczel: *A korlátolt felelősséggel alakult társaságok*. Nagyvárad, Szt. László Nyomda, 1935.
NEUMANN Ármin: *A korlátolt felelősségre alakult társaságról szóló 1892. évi német birodalmi törvényről*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1893.
PATAKFALVY László: *A korlátolt felelősségű társaság jogi természete*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1906.
SICHERMANN Bernát: *A részvénytársaság átalakulása korlátolt felelősségű társasággá*. In: Jogtudományi Közlöny, 1932.
SZENDE Péter Pál: *A korlátolt felelősségű társaság*. Budapest, Grill, 1927.

Csendes társaság

A **csendes társaság** elnevezés egyszerű fordítása a német *Stille Gesellschaft*-nak, és nem is adja vissza a valódi jelentését. Találóbb lett volna a „*rejtett társaság*” terminológia. A csendes társaságban valaki (a csendestárs) úgy vesz részt más vállalatában, hogy ennek üzleteredményében – legalábbis a nyereségben – részesedik, kifelé azonban nyilvános tagként nem jelentkezik, a vállalat kötelmei pedig egyedül a vállalat tulajdonosát jogosítják vagy kötelezik (1930. évi V. tc. 115. §). A csendes társaság tehát nem olyan tiszta esete a társasági jogviszonynak, mint a többi kereskedelmi társaság. A csendes társaság ugyanis társaság, de nem társas cég. Keletkezéséhez szükséges egy fennálló vállalat (ez lehet egyéni vagy társas cég), amelybe valaki vagyonbetéttel (ez csak pénz lehet) betársul, de úgy, hogy a vagyonbetét a vállalat vagyonába beleolvad, azzal szabadon rendelkezhet. A társas viszony azonban kifelé, harmadik személyekkel szemben nem jelentkezik. A csendestárs a külvilággal szemben rejtve maradhat. A csendestársnak az üzlet tulajdonosához való viszonyát a **csendestársi szerződés** állapítja meg. Ebben szabályozzák az üzleti nyereségben, illetve veszteségben való részesedést, a társulás tartalmát… stb. A csendestárs a vállalat nevében kifelé, harmadik személyekkel

szemben kötelezettségeket nem vállalhat, jogokat nem szerezhet. Egyéb megállapodás hiányában a csendestárs a nyereségben és a veszteségben, olyan arányban osztozik, ahogy vagyoni betétje a vállalat tulajdonosának a vállalatba befektetett vagyonához aránylik, de a veszteséget csak a betétje erejéig viselheti.

A csendes társaság a **betéti társasággal** sok hasonló tulajdonsággal rendelkezik, hiszen azonos történelmi alapokból fejlődött ki, mégis van néhány fontos eltérés. A csendes társaságnál harmadik személlyel szemben mindig az üzlettulajdonos szerepel, a társ rejtve marad. Vagyoni betétje is beolvad a társaság tőkéjébe, míg a betéti társaság kültagja közvetlenül felelős a társaság hitelezőinek, a csendestárs csak az üzlet tulajdonosának. A betéti társaság kültagját fel kell tüntetni a cégjegyzékben, a csendes társét nem. A betéti társaságnál az üzlet közös vitele azt is jelentheti, hogy a kültag is közreműködik a vállalkozásban, betétje révén használati jog (gép, ingatlan, egyéb jogosítvány) is megilletheti, a csendestársnál mindez néhány kivételes helyzettől eltekintve nem.

Irodalom:

GLÜCKSTAHL Andor–HUPPERT Leó: *1930: V. tc. A korlátolt felelősségű és a csendes társaság*. Budapest, Jogi Hírlap, 1930.
HALLA Aurél: *A csendes társaságról*. In: Kereskedelmi Jog, 1929.
KUNCZ Ödön: *Csendes társaság*. In: Kereskedelmi Jog, 1917.
MOLNÁR László: *Csendes társaság vagy alkalmi egyesülés*. In: Gazdasági jog, 1942.
NAGY Dezső: *A csendes társaság*. Budapest, Minerva Nyomda, 1943.
NIZSALOVSZY Endre: *A csendes társaság és a korlátolt felelősségű társaság revíziója*. In: Kereskedelmi Jog, 1935.
RITTINGER Imre: *A csendes társaság*. In: Gazdasági jog, 1941.
RITTINGER Imre: *Még egy szó a csendes társaságról*. In: Gazdasági jog, 1942.
SZABÓ Miklós: *Csendestársasági szerződések a gyakorlatban*. In: Gazdasági jog, 1942.
SZENDE Péter Pál: *A csendes társaság főbb problémái*. In: Kereskedelmi Jog, 1929.
ZSEMBERY István: *Csendes társaság vagy alkalmi egyesülés*. In: Gazdasági jog, 1942.

Csődjog

A gazdasági rend szükségszerű velejárója az, hogy az adósok közül egyesek fizetésképtelenné válnak. A jognak az ilyen esetekre is valamilyen kényszerű megoldást kell nyújtania. Ezért alakították ki a **csődjogot**, a kereskedelmi jognak azon **speciális jogágát**, amely azokat az eseteket szabályozza, amikor az adósnak több hitelezője van, de nem tudja, vagy nem akarja tartozásait megfizetni. A csődjog (a csőd szó, a csődület rövidítéséből jött létre) tehát mint konfliktusrendező jogág, arra törekszik, hogy az **egyenlő elbánás elve** alapján a fizetéseit megszüntető adós vagyonából megmentse azt, ami menthető. A hitelezők így egy totális veszteségi érdekközösségbe kerültek. Egyetlen cél vezérelheti őket, hogy közös adósuknak vagyonát követeléseik arányában egymás között igazságosan felosszák. Ne fordulhasson elő az az eset, hogy az adós maradék vagyona a rámenősebb, kíméletlenebb hitelezőknek váljék egyedüli zsákmányává. Arra kell törekedni, hogy az adós anyagi romlásából eredő kár minél kisebb legyen. Mivel ez közérdek is, ezért az állam nem bízza teljesen a hitelezők magántevékenységére.

A fejlett forgalmi viszonyok és a sokrétű üzleti kapcsolatoknál a ki nem fizetett adósság több helyen is hiányzó tőkeként jelenhetett meg, ami akár olyan láncreakciót is elindíthat, amelynek negatív hatása nemzetgazdasági szinten is jelentkezhetnek.

A csődhelyzet jogi szabályozásának az alábbi célokat kell szolgálnia:

1. Biztonságot kell nyújtani a hitelezőknek, gazdasági partnereknek.
2. Meg kell akadályozni, hogy az adós elrejtse a vagyonát a hitelezők elől.

3. Őrizni kell a gazdasági forgalom normális rendjét, zavartalanságát.
4. Összhangban kell állnia a jogrendszerrel, elsősorban a kereskedelmi joggal.

A fentiekből következett az is, hogy nem tartozik a csődjog hatálya alá az az eset, amikor az adósnak csak egy hitelezője van. Ilyen esetekben az egyszerű végrehajtási eljárás is elegendő, nincs szükség különleges szabályozásra.

A **csődjog története** során három érdek játszott szerepet, illetve a különböző korszakokban eltérő hangsúllyal érvényesült: a hitelező, az adós és a társadalom érdeke. A középkori csődjogban az adós teljesen kiszolgáltatott, fizikai és testi kényszert is alkalmazhattak vele szemben. A klasszikus kapitalizmus idején nem az adós személye, hanem a vagyona ellen irányult az eljárás, és a hitelező védelme már eljárási korlátok közé szorult. A XX. században pedig megpróbálták komplex módon szabályozni az egyébként áthidalhatatlan ellentétekre épülő jogágat.

Magyarország mindig is az adósok országának számított. Császár Ferenc költő és jogtudós *A magyar csődtörvénykezés rendszere* (1846) című művében így jellemezte a hazai viszonyokat: „*A keleties fényűzés, a minden ok- és célnélküli pazarlás, ezen öldöklő mételye minden köztársaságnak erőt vőn nagyobb és kisebb földbirtokosainkon, sőt kereskedőinken is. A naponként növekvő pénzhiány és drágaság dacára folytatni látjuk a hiú pompáskodást, a könnyelmű pazarlást, a nagyon emésztő fényűzést. A nagyobb és kisebb nemesség dúsnak, fényesnek, – a polgár nagynak és gazdagnak akar látszani. Mindenik megfeszíti tehetségét, hogy többnek látszanék, mint ami valódilag... halad a pazarlás megkezdett pályáján és a mutatkozó hiányt nagy kamatú kölcsönökkel palástolja.*” Werbőczy István Hármaskönyve alapján a hitelezők kielégítése a hagyományos magánjogi eljárás szerint történt. A középkori felfogásnak megfelelően a földbirtokos család kezében próbálták megtartani a földet, ezért számtalan kibúvót, kifogást és időhúzó percselekményt alakítottak ki az adósok érdekében. A végrehajtás idejéről és helyéről értesítették az adóst, de ha nem kapta kézhez a hivatalos iratot, máris lehetővé vált a kifogás benyújtása. A végrehajtás kezdő időpontja egyébként ezen értesítés keltétől számított egy hónapig tartott. Az adós érdekében a magyar eljárásjog még ekkor is adott perorvoslati lehetőséget, aminek elvesztése csak kismértékű büntetést von maga után. Az árverésen átadott birtok is csak ún. „*bírói zálog*” lett, melyet az adós, illetve bármelyik utódja, bármikor visszaválthatott a megítélt összeg és a beruházások költségeinek kifizetése után.

Széchenyi István ezért a *Hitel* (1830)*, Világ* (1831) és a *Stádium* (1833) című műveiben felhívta a magyar közvélemény figyelmét, hogy az ilyen anomáliák, amelyek a rosszhiszemű adósoknak adnak különböző kiskapukat, alaposan megdrágítják a hitelt a nagy kockázat miatt, és leginkább az uzsorakölcsönöket segítik elő. Ezért feltétlenül szükség van egy modern csődtörvény megalkotására. A csődtörvényt az 1839-40. évi országgyűlésen Deák Ferenc törvényjavaslata alapján fogadta el az országgyűlés. (1840. évi XXII. tc.) Ezzel megszűnt a sok önkényeskedésre, időhúzásra lehetőséget adó polgári peres eljárás. Szigorúan büntetni rendelték a csalárd bukást. A csődeljárást a korabeli német megoldáshoz hasonlóan bíróság előtt lefolytatandó peres eljárásként képzelték el. Nem különítették el az anyagi és az alaki csődjogot, hanem kronológiai sorrendben szabályozták az egyes eljárási cselekményeket. Szintén a német mintának megfelelően a nem kereskedőkkel szemben is lehetővé tették a csődnyitást, bár a kereskedőkre nézve néhány eltérő rendelkezést is előírtak. Csődnyitásnak akkor van helye, ha az adós vagy örököse, vagy hátrahagyott vagyonának gondnoka az illetékes csődbíróság előtt kijelenti, hogy adósságai vagyonát meghaladják, illetve, ha valamelyik hitelező a bíróság előtt bizonyítja, hogy az adós tartozásainak eleget tenni nem képes. Amint a bíróság a csődöt megnyitotta, ugyanazon végzésben az adósnak minden ingó és ingatlan javait is zár alá vette.

A szabadságharc leverése után a magyar csődtörvények helyett az osztrák abszolút kormányzat sokkal szigorúbb csődeljárást vezetett be.

Az Országbírói Értekezlet által összeállított **Ideiglenes Törvénykezési Szabályok** hatályon kívül helyezték az alkotmányellenesen bevezetett pátenseket és némi módosítással, de a magyar csődtörvényt állították vissza.

Az **1867 utáni nagy gazdasági fellendülés** (és az 1873-as válság) idején már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a német mintára kialakított csődper, ahol minden követelés iránt pert kellett indítani, rendkívül költséges és hosszadalmas megoldás. Egyes csődök évtizedekig is eltarthattak. Ezért új, a kor követelményeinek megfelelő **csődtörvényt**, alkottak (1881. évi XVII. tc.), amely megszüntette a csődpert, és helyébe olyan csődeljárást alakított ki, amely jogdogmatikai szempontból a peren kívüli eljárások közé sorolható.

A **csődeljárás** az alábbi szakaszokból állt: csődnyitás, a csőd elrendelése, közzététele, a csődtömeg biztosítása és annak ideiglenes kezelése, követelések megállapítása, a csődvagyon értékesítése és végül a csődöt befejező rendelkezések.

A csődtömeg körül érdekelt hitelezők tömegét nem lehet szabadon alakult társaságnak tekinteni, hiszen a kényszerűség hozta össze őket. Szükség van tehát arra, hogy képviselve legyenek, a hitelezők érdekét védelmezzék, illetve védelemben részesüljön a társadalom, a hitelezők kisebbsége a többséggel szemben, a gyengébb hitelezők az erősekkel szemben. Ezért a törvényszék egy **csődbiztost** rendelt ki, aki vezetette a tárgyalásokat, ellenőrizte a vagyonkezelők hivatalos működését, és ha szükséges, megfelelően intézkedett. A csődtömeg-gondnokot a csődbíróság a saját hatósági területén lakó ügyvédek sorából nevezi ki, aki a csődtömeg felett a képviseleti, a kezelési és a rendelkezési jogot gyakorolja.

A hitelezők a csődbiztos közreműködése mellett, követeléseik összegei szerint számítandó szótöbbséggel csődválasztmányt választanak maguk vagy képviselőik köréből. A csődválasztmány segíti a csődtömeggondnok tevékenységét, és egyúttal ellenőrzi is azt.

Az 1881-es csődtörvény alapján a csődvagyon értékesítése leegyszerűsödött, hiszen azt teljes mértékben a csődhitelezőkre bízták. A bíróság hatásköre csak annyiban maradt fenn, ha valamelyik fél azt megkívánja vagy közérdekből szükségessé vált a hivatalból történő közbeavatkozás. A csődeljárás átlagos időtartama ezzel annyi hét lett, mint ahány év alatt korábban elintéztek egy csődpert.

A **XIX. századi liberális csődjog** a régi kereskedői-patríciusi felfogásból indult ki, amely ugyanolyan *„becsületvesztést”* látott az üzleti bukásban, mintha régi lovagi idők a megfutamodásban. A XX. század háborúi, forradalmai, puccsai, határváltozásai, gazdasági válságai következtében a csőd a gazdasági élet mindennapi jelenséggé vált. Már nemcsak a könnyelmű, részeges, tékozló vállalkozó, kereskedő ment tönkre, hanem a lehető legracionálisabban gazdálkodó, üzletember is. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen esetekben nemcsak az adósnak, hanem a hitelezőnek is az az érdeke, hogy az egyébként jól dolgozó, normális körülmények között hasznot hajtó üzemet, vállalatot vagy üzletet, megmentsék a pusztulástól. A hagyományos csődeljárás ugyanis a lehető legkedvezőtlenebb helyzetben árverezte el a cégeket. Egyre alacsonyabb (25-27%-os) kvóták maradtak meg. A jogalkotó ezért úgy döntött, hogy az önhibáján kívül csődbe ment adós termelő tevékenységének a további biztosításával, a hagyományos csődeljárás romboló hatásának mellőzésével próbáljanak meg jobb eredményeket elérni. Az adós ismeri a legjobban saját vállalatát, ő tudja leginkább megmenteni a hozzá kapcsolódó aktív tételeket. A tételes árverezés helyett a vállalat, mint egységes egész tovább tud működni, a maga megszervezettségével, hitelképességével, bevezetett vevőkörével, monopolista helyzetével, jó hírével, márkanévvel, szakképzett alkalmazottjaival, így megmaradhat a korábbi forgalmi értéke. A továbbra is üzemelő vállalat nagyobb hasznot hajthat a hitelezőknek, mint a holt tőke értékesítése. Nemzetgazdasági szinten is jelentősége van annak, hogy nem esik ki egy fontos termelési tényező, kisebb mérvű veszteség jelenik meg, nem ránt magával más cégeket is a csődbe, és nem növeli ez az állami segélyen élő munkanélküliek számát.

Mindezen megfontolások ösztönözték a jogalkotót a **csődönkívüli kényszeregyezség** intézményének a magyarországi bevezetésére. Lehetőséget adtak a hitelezők többségének arra, hogy egyezséget kössenek az adósokkal, és ezt az egyezségben részt nem vevő hitelezőkre is kiterjesszék. Innen eredt a kényszeregyezség elnevezés. Magyarországon az 1881. évi csődtörvény szabályozta a csőd megszüntetésének egyik módjaként a kényszeregyezséget, de akkoriban alig éltek ezzel a lehetőséggel, mivel csak a felszámolási tárgyalás után lehetett megindítani. Addigra azonban (a csőd megnyitása után 2-3 hónappal) a felmerült költségek, és az üzlet hosszas és kényszerű szüneteltetése az adós vagyoni helyzetét teljes mértékben rontották. Így az olyan adós, akinek a csődnyitáskor a passzívái alig haladták meg az aktíváit, nem tudott már akkorra 40%-nál nagyobb kvótát ajánlani.

A csődönkívüli kényszeregyezséget először a 070/1915. sz. M. E. rendelet szabályozta, amely még kifejezettebben a háborús körülményekre tekintettel készítettek, és ezért moratórium jellegű volt. Amíg a rendeletet csak szórványosan, kellő megfontolással alkalmazták, addig nagyszerűen bevált. Időközben azonban a rossz gazdasági helyzet miatt a háború után is egyre több esetben kellett alkalmazni, ezért kellett jelentős mértékben átdolgozni, és módosítani az 1410/1926. sz. M. E. rendelettel.

A csődönkívüli kényszeregyezséget – ellentétben a csődeljárással az adós (a kereskedő és nem kereskedő egyaránt) kérhette. Az eljárás megindítását, az ügyvédi ellenjegyzéssel annál a törvényszéknél kellett kérni, amely a csődnyitásra is illetékes lenne. Az adós tartozásainak legalább 50%-át fel kellett ajánlani úgy, hogy azt az összeget legkésőbb 8 hónapon belül megfizeti. Ugyanezt az összeget 10 hónapos határidővel is felajánlhatta abban az esetben, ha 10 egyenlő havi részletfizetésre kötelezte magát. Felajánlhatott 50%-nál kisebb hányadot is, de ezt a hitelezők több mint 50%-nak írásban kellett elfogadni.

Az eljárás során az adós rendelkezési jogát vagyona felett két lépcsőben korlátozták.

1. A kérelem benyújtásától kezdődően az adósnak nem szabad ingatlanát elidegenítenie vagy megterhelnie, vagyonán külön kielégítési jogot engednie, vagy belőle élők között ingyenesen rendelkeznie.

2. Az eljárás megindítása után az adós nem köthet ingyenes jogügyletet, és bizonyos jogügyletekhez a vagyonfelügyelő jótállása szükséges. A vagyonfelügyelet kifogása esetén köteles az üzletet abbahagyni. Amennyiben az adós nem működik együtt a bírósággal, akkor az csődeljárást vonhat maga után. Ezzel a különleges helyzetre szánt „*kivételes*” jellegű intézmény vált az általános válságrendező eljárássá, míg a régi csődeljárás mintegy „*végső szankcióvá*” vált. (1931-ben például 94 csőd mellett 631 csődönkívüli kényszeregyezség volt.)

Irodalom:

APÁTHY István: *A magyar csődjog rendszere*. Bp., Eggenberger, 1887-88. I-II. kötet.
BERNHARD Miksa: *A csődjog*. Budapest, Ráth, 1914.
BERNHARD Miksa: *A csődeljárás*. Budapest, Ráth, 1914.
Császár Ferenc: *Magyar csődtörvénykezés*. Pest, Kilián, 1847.
FEHÉRVÁRY Jenő: *Megtámadás csődön kívül. 1., a csődönkívüli megtámadás egységes szemlélete.* Bp., Minerva Nyomda, 1941.
Fehérváry Jenő: *Magyar csődjog vázlata*: *a csődönkívüli fizetésképtelenségi eljárásokkal.* Budapest, Grill, 1941.
FODOR Ármin: *A fizetésképtelen adós jogcselekményének megtámadása a csődön kívül*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1889.
GYÖRGY Ernő: *Tíz év fizetésképtelenségeinek tanulságai*. Budapest, Athenaeum, 1936.
KÁLLAY István: *A csődeljárás kezdetei Magyarországon a 18-19- században*. In: Jogtudományi Közlöny, 1992/8.
KRÁLIK Lajos: *A csődtörvény. (1881. évi XVII. törvényczikk.)* Budapest, Grill, 1904.

MADAI Sándor: *A csalárd bukás néhány történeti és dogmatikai kérdése.* In: Jogtörténeti Értekezések, 2004/3.
MESSINGER Simon: *A csődönkívüli kényszeregyezség intézménye*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1909.
MESSINGER Simon: *A csődjog az Országbírói Értekezleten*. In: Kereskedelmi Jog, 1911.
MESZLÉNY Artúr: *A csődönkívüli kényszeregyezségről szóló törvény és rendeletek rendszeres magyarázata*. Budapest, Tébe Kiadó, 1925.
ÓVÁRI Kelemen: *A csődrendszer: tekintettel a nevezetesebb külföldi csődtörvényekre, s különösen a magyar csőd és csődeljárás részletes ismertetése: iromány példákkal ell., elméleti s gyakorlati használatra.* Pest, Eggenberger, 1871.
RÁKOSI Tibor: A csődjog fejlődése a XIX. századi Magyarországon. In: Studia Iurisprudetia Tom. 2001.
RÁTH György: *Teljes váltó- és csődtörvénykönyv.* Pest, Geibel, 1854. I-II. kötet
SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Kereskedelmi csődök*. In: Jog, 1888.
Szende Pál: *A végrehajtási eljárás és a csődjog vázlata*. Bp., 1908.
SZENICZEY Gusztáv: *A Magyar csődtörvény és csődeljárás az 1840-ik évi XXII. és 1844-ik évi VII. törvényczikkekből az országbírói értekezlet által javaslatba hozott ideiglenes törvénykezési szabályok szerint.* Pest, Heckenast, 1862.
TÖRÖK Gábor: *Adalékok a csődjog elméleti alapjaihoz*. (Gazdasági jog, 1994)
TÖRÖK Gábor: *Csak semmi pánik: Mi jön a csőd után?* Budapest, Bethlen, 1989.
TÖRÖK Gábor: *A fizetésképtelenség modern joga kialakulásának lehetőségei - csőd, felszámolás*. In: Állam és jogtudomány, 2011/4.
TÖRÖK Gábor: *A klasszikus csődjogi dogmatika*. In: Állam és jogtudomány, 1998/1-2.

Értékpapírjog

A II. világháború előtt az **értékpapír fogalmát** a magyar törvények nem határozták meg, ezt a feladatot a jogtudományra bízták. Eszerint az értékpapír olyan okirat, amelyet valamilyen jogosultságról állítottak ki, és amely megtestesíti a benne foglalt jogot, amely nem választható el magától a papírtól, azt rendszerint külön érvényesíteni nem lehet, és nem lehet mással bizonyítani sem, mint magával az értékpapírral. Ezáltal az alanyi jog az értékpapírban nemcsak megtestesül, hanem tulajdonképpen dologiasodik is. Az értékpapírban kifejezett jog csak az értékpapír birtokában gyakorolható, és ez biztosítja az értékpapír megszerzőjét, hogy e jogot csak ő gyakorolhatja.

Az értékpapírok keletkezésének, átruházásának és érvényesítésének szabályait az **értékpapírjog** szabályozza, amely különös jog (*jus speciale*). Jórészt kötelmi jogi rendelkezéseket tartalmaz, emellett azonban a dologi jog körébe tartozó szabályai is vannak, hiszen az értékpapírban körülírt jogok az okirathoz kapcsolódnak, és az értékpapírnak, mint „*ingó dolgok*" képezhetik a dologi jogok (például tulajdonjog, zálogjog) tárgyát. Egyes értékpapírokhoz ezenkívül eljárásjogi szabályok (például váltóeljárás), és külön büntetőjogi szabályok (például váltóhamisítás) is kapcsolódnak.

Az egyes értékpapírokat az üzleti élet bámulatos leleményességgel alakította ki, kizárólag a gyakorlatban alkalmazott gazdasági követelmények alapján. A magántulajdonra épülő piacgazdaságban az értékpapírok lehetővé tették a jog és a követelés mobilizálását. Az így lekötött tőkék a gazdasági forgalomban maradhatnak és megőrzik produktivitásukat. Például egy magánjogi kölcsönnél, ha valaki hitelez 1000000 forintot, a követelés ugyan a vagyonának része, de az érvényesítés joga csak az ügyletben szereplő két személyre, az adósra és a hitelezőre vonatkozik. A követelést csak a hitelező érvényesítheti és csak akkor, ha elérkezett a teljesítés határnapja. Az adós is csak neki köteles teljesíteni. A kötelmi jog szabályai a követelést tehát személyhez kötik. Ezzel szemben az egy kölcsönügylet alapján kiállított értékpapír

függetleníthető a követelést a hitelező és az adós személyes viszonyától. A lejáratot sem kell bevárni, a hitelező értékpapírját ugyanúgy értékesítheti, mint bármilyen más értékét. Az értékpapírok egy része emellett jó befektetés is lehet, és pénzhelyettesítő eszközként is használhatók. Az értékpapír megkönnyíti a hitelezőnek a követelés érvényesítését, de az adós is nagyobb biztonságban van, hiszen csak az értékpapír felmutatójának kell fizetnie, nem kell vizsgálnia annak jogszerűségét, és nem kell tartania a kétszeri fizetéstől.

Mindebből az is következik, hogy az értékpapír kizárólagos bizonyító eszköz lévén, elvesztése, megsemmisülése egyben a követelés megsemmisülését is jelenti, kivéve, ha az értékpapír megsemmisítését közjegyzői határozat mondta ki. Ez utóbbi esetben, kivételesen a követelés az értékpapír nélkül is érvényesíthető. Ezért is nem értékpapír a pénz, a levélbélyeg a vasúti menetjegy, a ruhatári jegy, az étkezési jegy, a takarékbetétkönyv stb.

Az **értékpapír fogalmi kellékei** az alábbiak:

1. Okirati jelleg, vagyis az írásba foglalt akaratnyilvánítás.
2. Valamely jog (rendszerint követelés, de lehet dologi jogi, sőt személyi jogi is).
3. Az okiratban körülírt jognak az értékpapírral való összekapcsolása oly módon, hogy a jog csak az okirat birtokosa által gyakorolható, és csak a papír átadása mellett ruházható át.

Az értékpapírokra vonatkozó jogi szabályozás is, mint sok más hiteljogi alkotás a középkorban kezdett kialakulni. A kereskedők biztonságosabbnak és egyszerűbbnek tartották, ha a pénzüket inkább egy bankban őrzik, minthogy állandóan maguknál hordják. Az elhelyezett pénzköveteléseik igazolására állították ki a bankok a különböző okiratokat. A jelentősebb bankházak állandó üzleti kapcsolatban voltak egymással, ezért az általuk kiállított okiratot egy másik városban lévő bankház is beváltotta. A kereskedő tehát a saját városában elhelyezett pénzt, vagy egyéb értéket, kockázatmentesen megkaphatta, amikor megérkezett egy másik városba.

Az értékpapírokat kezdetben kézzel írták. Elterjedésük, növekvő forgalmuk miatt a könyvnyomtatás feltalálása után sorozatban kezdték gyártani őket, emiatt a hamisítások veszélyének jobban ki lettek téve. Ezért igyekeztek az értékpapírokat a bankjegyekhez hasonló egyedi nyomtatással, rendkívül aprólékos, nehezen utánozható mintákkal ellátni.

A nyomtatott értékpapírok általában két részből álltak: ***köpenyből*** (előlapból) és ***szelvényből***. A köpeny meg az értékpapír, amelyen a legfontosabb információkat rögzítették: az értékpapír típusát, kibocsátóját, névértékét, kamatozását, lejáratát stb. A szelvényrész ún. „*kuponokból*” állt, ezek ellenében teljesítik az esedékes kifizetéseket (osztalék, kamat, törlesztő részletek fizetését).

A XIX. században már tömegével bocsátottak ki értékpapírokat, amelyek egyre jobban differenciálódni kezdtek. Újabb és újabb formájukat találták ki, amelyeken belül is különböző speciális változatokat alakítottak ki. Mindemellett a hagyományos értékpapírtípusok sok közös vonása egyre hangsúlyosabbá vált, formai szempontból kezdtek egyre jobban hasonlítani egymásra.

Az értékpapírok elterjedésük, tőzsdei forgalmuk révén a világ nemzeti vagyonának mind nagyobb részét testesítették meg. 1914-re már Anglia nemzeti vagyonának kb. 40%-a, Németország nemzeti vagyonának 30%-a volt értékpapír. Egyes becslések szerint a magyar értékpapír-állomány még ennél is jelentősebb lehetett.

Az értékpapíroknak annyira rendkívül sok típusa alakult ki, hogy a felsorolásuk szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik, annál is inkább, mivel napról-napra újabb és újabb formájú értékpapírokat találnak ki. Ezért a jogtudomány csak a csoportosításokat igyekezett kialakítani, amellyel – több-kevesebb logikával – különböző módon rendszerezték őket:

1. **Lejárat szerint:**
    a) **Rövidlejáratúak**: amelyek egy évnél nem hosszabb futamidővel rendelkeznek. Tipikus formája a váltó.

b) **Középlejáratúak**: pl. az 1-5 éves időtartamra kiállított kötvények.
c) **Hosszúlejáratúak**: az öt évnél hosszabb lejáratú kötvények, valamint záloglevelek.
d) Vannak **lejárat nélküli** értékpapírok is. Ezek közé tartozik a részvény és néhány ún. „*örökjáradékos kötvény*".

2. **Kibocsátójuk szerint**:
   a) **Állampapírok**: Ezek többnyire kötvények. Két nagyobb csoportjuk van: a *kincstári* (a vasúti, és posta által kibocsátott értékpapírok) és a *helyi önkormányzati* (városok, községek).
   b) **Kereskedelmi társaságok által kibocsátott papírok**: elsősorban a részjegy.
3. **Forgalomképesség szerint**:

Vannak **közforgalomra szánt**, illetve **csak meghatározott körben forgalmazható** papírok (pl. a tőzsdén jegyzett és a tőzsdén nem jegyzett értékpapírok).

4. **Átruházás szerint**:
   a) **Bemutatóra szóló** értékpapírok, amelyek átruházása egyszerű átadással történik. Ilyenek többnyire a részvények és a kötvények.
   b) **Névre szóló** értékpapírok (*rekta papírok*), melyek mindig egy meghatározott személy nevére szólnak, így az értékpapírhoz kapcsolódó jogok átruházása lelépési nyilatkozattal történik.
   c) **Rendeletre szóló** (rendelkezésre szóló vagy forgatható) értékpapírokat az eredeti hitelező (akinek a neve a papíron fel van tüntetve) a papírban foglalt hitelezői jogok élvezetét *hátirat útján* átruházhatja más személyre. Az ilyen papírt csak *forgatással* lehet átruházni. Legfontosabb a váltó, a csekk, a névre szóló részvény.
5. **Hozamuk szerint**:
   a) **Fix kamatozású** értékpapírok, melyek általában hitelezői jogokat testesítenek meg. Az értékpapír adósa előre meghatározott, mindig ugyanakkora, a névértékre vonatkozó *nominális* (névleges) *kamatlábnak* megfelelő összeget biztosít a hitelező számára. Tipikus formája a kötvény.
   b) **Változó hozamú** értékpapírok (*osztalékpapírok*) arra jogosítják fel a tulajdonosokat, hogy a vállalkozás hasznából befektetett tőkéjük nagyságának (az értékpapír névértékének) megfelelően részesedjenek. Fő típusai a részvény, bányarészjegy stb.
   c) **Átmeneti formák** közé sorolhatók a fix kamatozású értékpapírok, elsősorban a kötvények.
6. **Az értékpapírba foglalt jog szerint**:
   a) **Követelést megtestesítő** értékpapírok, amelyeknek az a jellemzője, hogy az egyik fél elismeri a másik fél követelését és vállalja, hogy azt meghatározott időben és módon, az értékpapírba foglalt feltételeknek megfelelően (azt jogilag is jól körülírható formában) ki fogja egyenlíteni. Ezért ezeket *pénzpapíroknak* is nevezték. Tipikus formái a váltó, a csekk, az adósságlevél, az adóssági kötelezvény, a kötvény stb.
   b) A **részesedési jogot** (tagságot) **megtestesítő** értékpapírok, amelyek azt igazolják, hogy tulajdonosuk valamely vállalkozás alaptőkéjéhez járult hozzá, és a befizetett pénze után jogosult a kiosztásra kerülő nyereség arányos részére (az osztalékra). Formailag társtulajdonosi jogokat testesítenek meg, de a tulajdonosaik nem vonhatják ki vagyonukat a vállalkozásból. Ilyen a részvény és a bányarészjegy.

c) **Dologi jogi jogosultságot megtestesítő** értékpapírok tulajdonjogot biztosítanak. Ebbe a kategóriába sorolják a jelzálogleveleket, közraktárjegyeket a hozzá tartozó zálogjeggyel együtt.

Az értékpapírjogot Magyarországon nem kodifikálták, és nem is készült egységes jogi szabályozása. Néhány törvény foglalkozott velük csak, ezért a magyar értékpapírjog jelentős része a külföldi, zömmel a német jog alapján kifejlődött szokásjogból és bírói gyakorlatból állt. A polgári törvénykönyv javaslatok egyébként az értékpapírjog szabályozását a kereskedelmi jog körébe utalták, pedig a Kereskedelmi törvény csak egyes értékpapírokkal foglalkozott, azokra is csak részleges szabályozást adott anélkül, hogy felismerné az értékpapírok belső összefüggését és megadná az értékpapírok definícióját.

Irodalom:

DEBRECZENI Sándor*: Értékpapírok fogalma*. In: Kereskedelmi Jog, 1913.
GAÁR Vilmos: *Az okiratok és értékpapírok bírói megsemmisítéséről.* Budapest, Grill, 1899.
KERESZTES Gyula: *Magyar értékpapírjog*. Budapest, Tébe Kiadó, 1932.
MAGYARY Géza: *Értékpapírok a polgári törvénykönyv tervezetében: adalékok az okiratok tanához.* Budapest, Grill, 1902.
MARKOVITS Dávid: *Az értékpapír-üzletről.* Nagy-Kanizsa, Fischel Nyomda, 1902.
MENYHÁRT Gáspár: *Adalékok az értékpapír forgalmához*. Szeged, Városi Nyomda, 1935.
NAGY Ferenc: *Az értékpapírok részfizetés melletti eladásának szabályozása*. In: Magyar Igazságügy, 1881.
NIZSALOVSZKY Endre: *Az "értékpapírjogok"*. In: Ügyvédek Lapja, 1928.
BÁCSKAI Tamás (főszerk.): *Pénzügyi és Kereskedelmi enciklopédia*. Budapest, Novotrade Rt., 1988.
SULYOK-PAP Márta (szerk.): *Értékpapírok és értékpapírpiacok.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991.
SIKORSZKY Sándor: *Értékpapír és okirat bírói megsemmisítése.* Budapest, Tébe Kiadóvállalat, 1928.
SPILÁKNÉ KERTÉSZ Márta: *Magyarországi értékpapírok története 1945-ig*. Budapest, Magyar Tőzsdealapítvány, 1989.
SZÉCSÉNYI László: *Értékpapírjog*. Bp., Pécs, Dialóg Campus, 1999.
VILLÁNYI Imre: *Értékpapír és tőzsde lexikon*. Budapest, Mentor Mont, 1990.

A váltó

A **váltó** általában olyan rövid lejáratú (átlagosan 3 hónap), rendeletre szóló értékpapír, amelyben egy később esedékes fizetés testesül meg; fizetési ígérvény vagy fizetési felszólítás. Olyan okirat, amelyet szigorú váltójogi szabályoknak megfelelő formában állítottak ki.

A váltó mint **követelést megtestesítő értékpapír**, több évszázados fejlődése során az **adóslevél** olyan típusúvá vált, amely a lehető legtökéletesebb módon biztosítja a fizetést. A váltó kiállításának alapja általában egy kölcsönszerződés, amelyben az egyik fél hitelez a másiknak úgy, hogy a kölcsön kiegyenlítése a kötelezettségről kiállított értékpapír (váltó) átadásával történik. Az értékpapír kiállításával a váltóviszony formailag függetlenné vált az alapkötelezettségtől: A váltót az esedékességkor mindenképpen ki kell egyenlíteni, míg az alapviszony csak külön perben érvényesíthető.

Váltókövetelést csak a váltónak mint értékpapírnak a kiállításával létesíthetünk. A váltó tehát olyan értékpapír, amely a benne foglalt követelést nemcsak biztosítja, hanem egyenesen létre is hozza. A váltólevélbe foglalt követelés csak ezzel a papírral érvényesíthető, ruházható át és ennek elvesztése esetén a követelés is megszűnik.

A váltó **szigorú váltójogi szabályok** szerint kiállított okirat. A formai előírásokat, amelyek szükségesek a váltóhoz, *váltókellékeknek* nevezzük. Ezek közül bármelyik is hiányzik, a jogszabály nem tekinti az okiratot váltónak.

A váltó esetében lejáratkor nem az adós keresi fel a hitelezőt, hanem a hitelező megy az adóshoz a pénzért. Az adós tehát addig nem esik késedelembe, míg a hitelező nem nyújtja felé a papírt, hogy fizesse azt ki.

A váltó ellenkező kikötés hiányában mindig **forgatható értékpapír**, vagyis az ún. „*hátirat*", a *forgatmány* útján átruházható. A váltónak az egyik legfontosabb gazdasági előnye, hogy a hitelezőnek módot ad arra, hogy a váltóját még a lejárat előtt is elidegeníthesse. Ezzel forgalomképessé vált a fizetési ígéret. A váltó forgatásán túl még lehetőség van a banki leszámítolásra is. A váltó ezért fizetési eszközként, pénzhelyettesítőként is használható. Emellett bevezethető a tőzsdére is, rövid lejárata ellenére az árfolyamát meg lehet állapítani.

A váltójog legjellegzetesebb tulajdonsága a **váltószigor**. Ez az alapja ugyanis a váltóval szembeni bizalomnak, illetve a váltónak fizetési eszközként való elfogadásának. A váltószigor mind az anyagi jogi, mind pedig az eljárásjogi szabályozásban érvényesült. Az anyagi váltószigor a váltóígéret abszolút érvényességét, az alapügylettől való függetlenségét jelentette. A követelés pusztán a papírral érvényesíthető. Aki váltót ír alá, annak a jóhiszemű harmadik váltóbirtokossal szemben az okirat tartalma szerint kell helyt állnia. A váltókötelezettek mind egyetemleges adóstársak.

A váltóknak két alaptípusát különböztették meg:

1. **Idegen váltó**, amely utalvány alakú. Az idegen váltó kiállítója (*kibocsátója, intézője*) azt ígéri, hogy a fizetést más fogja teljesíteni, az, akihez a váltóban foglalt, és a fizetésre való felhívást intézi (*intézményezett*). Feltéve, ha az a neki szóló felhívást elfogadja, és a kifizetését magára vállalja, vagyis a kibocsátó utasításait elfogadja. Mivel a váltónak az a célja, hogy pénzhelyettesítő eszközként kifizetéskor hasznosítható legyen, ezért a kereskedők egymás közötti kötelezettségeiket váltókkal is ki tudták egyenlíteni. Ezért az idegen váltónál már a kiállításkor megjegyzik, hogy a váltóba foglalt pénzösszeget esetleg kibocsátó rendeletére másnak, az intézményezettnek vagy rendelvényesnek kell kifizetni. Az idegen váltót tehát leginkább a kereskedelmi forgalomban használták. Ennek alapján fejlődött ki a váltójog Franciaországban, Angliában. Az Egyesült Államokban csak ezt a fajta értékpapírt nevezik és tekintik váltónak.

2. **Saját váltó**, amely a kötelezvényhez hasonló. Egyenes, közvetlen fizetési ígéretet tartalmaz, miként a közönséges kötelezvény. (Váltó alakjában kiállított kötelezvény.) Ezért nem három, hanem két személyt feltételez:

   a) Az adóst, aki a fizetési ígéretet teszi, és aki az azt tartalmazó váltót kiállítja. Őt *kibocsátónak* nevezik.

   b) A hitelezőt, akinek a részére a fizetési ígéret szól, és akit *rendelvényesnek* neveznek.

A saját váltó is átruházható, de intézményezett ebben az esetben nincs. (A váltóban szereplő összes személy egyetemlegesen felelős a váltóban szereplő kötelezettségért.) A forgalomban azonban ritkán szerepeltetik. Kereskedők nem is szokták használni

Az **1839-40. évi országgyűlés** alkotta meg az addigi leghosszabb törvényjavaslatot (1840. évi XV. tc.). Mivel új intézményről volt szó, magyarázó jogszabályokkal is ellátták, mintha csak egy tankönyvet írtak volna. Ezért is lett olyan hosszú ez a jogszabály (455. §).

A **neoabszolutizmus** az 1850. január 25-i nyílt paranccsal, 1850. május 1-én hatályba léptetve az új, szigorúbb **osztrák váltótörvényt** vezették be Magyarországon. (A német váltótörvény a hitelező választásától függően nemcsak az adós vagyona, de személye ellen is lehetővé tette a végrehajtást. Az adósokat fogházba zárhatták. Ennek időtartama egy évnél nem lehetett hosszabb.)

A kiegyezés utáni rendkívül gyors gazdasági növekedés idején azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a váltójog terén is új kodifikációra van szükség. Az 1840-es években

készült magyar váltótörvények, keletkezési idejük váltójogi tudományának színvonalán álltak, így az ország fejlettebb hitelviszonyainak és a forgalom igényének már nem feleltek meg. Ezért alkották meg az új váltótörvényt, 1876. évi XXVII. tc.-et, mely révén a váltójog az általános magánjoggal szemben különös jog (*jus speciale*) lett. A magánjog ezért ún. „*szubszidiárius jogforrása*" a váltójognak, de nagyon szigorú rendelkezések mellett.

A **váltó gazdasági jelentősége** a mindig is hitelhiánnyal küszködő Magyarországon különösen nagymérvű lett. Még ott is alkalmazták, ahol pedig azt a gazdasági feltételek – mint például a mezőgazdaságban – egyébként nem tették lehetővé.

Irodalom:

APÁTHY István: *Anyagi és alaki váltójog*. Budapest, Eggenberger, 1884.
BOZÓKY Géza: *Magyar váltójog*. Pécs, Danubia, 1926. I-II. kötet
BOZÓKY Géza: *Nemzetközi váltójog*. Pécs, Dunántúli Nyomda, 1937.
CSÁSZÁR Ferenc: *A magyar váltójog*. Pest, Emich, 1845.
DEGEN Gusztáv: *A váltó történelme a legrégibb időktől korunkig: különös tekintettel a váltóelméletekre.* Pest, Heckenast, 1870.
FEHÉRVÁRY Jenő: *Magyar váltó- és csekkjog*. Budapest, Grill, 1934.
FOGARASI János: *Magyar kereskedési és váltójog: eredeti alaptannal s ... magyarázatokkal ... és némely külföldi ... váltótörvénynyel egybevetve.* Buda, Gyurián - Bagó Nyomda, 1841.
MUTSCHENBACHER Viktor: *A magyar váltójog gyakorlatilag, elméletileg és történetileg*. Pécs, Valentin, 1895.
NAGY Ferenc: *Magyar váltójog* kézikönyve. Budapest, Athenaeum, 1910.
PEHR Sándor: *A váltó szerepe és jelentősége a gazdasági életben*. Budapest, Bárd Nyomda, 1938.
PETHŐ Tibor: *Váltójog*. Budapest, Tébe Kiadó, 1940.
PLÓSZ Sándor: *A magyar váltójog kézikönyve*. Budapest, Eggenberger, 1895.
POLZOVICS Iván: *Kereskedelmi és váltójog*. Kassa, Kereskedelmi Főiskola, 1943.
RÁTH György: *Teljes váltó- és csődtörvénykönyv*. Pest, Geibel, 1854.
SZABÓ KERESZTSZEGHY Lajos: *Váltó- és csődügyekben keletkezett főtörvényszéki határozatok* gyűjteménye. Pest, Emich, 1845.

A kötvény

A **kötvény** olyan közforgalmú értékpapír, amelyben ennek kiállítója arra kötelezi magát, hogy az abban megjelölt pénzösszeget, és annak előre meghatározott kamatait megfizeti. A kötvényt tehát a többi értékpapírtól elsősorban a fix kamatozása különbözteti meg. A kötvény birtokosa a kötvény kibocsátójától évente meghatározott kamatot kap. A kamat általában a névérték bizonyos százaléka.

A kötvényekre a közepes vagy a hosszú lejárat (általában 10 év) a jellemző. Előfordult 15-20 éves futamidő is. Mivel a kötvény birtokosának hitelezői jogokat biztosít, a kötvényt kibocsátó intézmény köteles a kötvényen feltüntetett összeget (a kötvény névértékét) legkésőbb a lejárati idő végén a kötvény mindenkori tulajdonosának (a bemutatónak) visszafizetni. Lényeges eleme még a kötvénynek az is, hogy mint minden bemutatóra szóló értékpapír, könnyen és gyorsan átruházható. (Ez különbözteti meg az egyszerű kölcsönszerződéstől.) A kötvény birtokosa – amennyiben a papírt a tőzsdén is bevezették – a tőzsdei árfolyamnak megfelelő összegért értékesíteni tudja. A kötvénynek tartalmaznia kell:

A kötvények a részvények megjelenése után alakultak ki. Legelső formájukban az uralkodók által kibocsátott **adósságlevelek** voltak. A fejedelmi udvarok költekezése ugyanis általában meghaladta a bevételeket. Ezért a fejedelmek kénytelenek voltak rendszeresen nagyobb kölcsönöket felvenni. A pénzintézetek a nagy összegű kölcsönösszeget kerek összegű

részkötvényekre osztották fel, és ezeket az értékpapír piacon értékesítették. Ahol lehetett, bevezették a tőzsdére. Ezzel a hitelező követeléseinek egy részét, vagy akár az egészet a lejárat előtt mobilizálhatta, szabadon eladhatta anélkül, hogy ez az adósra bármilyen kötelezettséget rótt volna. A kötvényeket a nagyközönség szívesen vásárolta, mert biztos befektetésnek tűnt, az állam pedig a törlesztő részleteket a rendes költségvetésbe foglalta. Így a végső fedezetté az adóbevételek váltak.

A XIX. században már nemcsak az állam, hanem a nagyvállalatok és a bankok is kibocsátottak kötvényeket, olyan fejlesztések, beruházások finanszírozására, amely hosszabb idő alatt térül meg (például csatornák, vasutak stb. építésére).

Magyarországon is ekkoriban kezdték alkalmazni a kötvényt. Különös jelentőségük volt az államkölcsönöknél, a városi és a községi, de a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok tőkeszerzésénél is. Az állami és a közhatósági kötvények kibocsátását esetről-esetre szabályozták, de bizonyos előfeltételekhez kötötték a magántársaságok kötvénykibocsátását is. Ez utóbbiak esetében a beváltás sorsolás útján történt, a névérték visszafizetésén túl egy nagyobb pénzösszeget is lehetett nyerni. Ilyen ún. „***nyereménykötvényeket***” csak részvénytársaság vagy szövetkezet bocsáthatott ki. Biztosítási alapot kellett képezni úgy, hogy a kötvények értéke nem haladhatta meg ennek húszszorosát. Nálunk a forgalomban lévő kötvények java része **államkötvény** volt. A kiegyezés utáni első pénzügyminiszter, Lónyay Menyhért (1822–1884) bocsátotta ki az első magyar államadóssági kötvényt, az ún. “*vasúti kölcsönt*” 1868-ban. Néhány évvel később a magyar kormány nagyarányú államkötvény kibocsátásába kezdett. Ennek több mint a felét az 1890-es évekig az osztrák befektetők vásárolták meg. A vasút fejlesztése érdekében kibocsátott kötvényeket is jórészt a külföldi pénzpiacokon helyezték el. Emellett jelentős eredményeket értek el a Tisza-szabályozási (a nagy szegedi árvíz után kibocsátott) kötvényekkel, az ún. „*szőlőkötvénnyel*” (a filoxéra által elpusztított szőlők újratelepítése érdekében), a *községi kötvényekkel*, amelyek nem csak infrastrukturális célra, hanem a talajjavítási munkálatok finanszírozására is szolgáltak. Számos vállalat is élt a kötvénykibocsátás lehetőségével, például a Budapesti Új Lóversenypálya Építő Részvénytársaság, Rimamurányi-Salgótarjáni Vasúti Részvénytársaság stb.

A kötvényeknek köszönhetően a kormány fiskális céljait túlzott adóztatás nélkül meg tudta oldani. A megnövekedett pénzkínálat ösztönözte az ipart és a kereskedelmet.

Irodalom:

BÁNFI Tamás - SULYOK-PAPP Márta - SZÁSZ János: *A kötvény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.
JAKOBOVITS Gyula: *Magyar kötvények*. Budapest, Jakobovits Gyula és Társa, 1933.
LISZKA Viktor: *Változó kamatozású kötvények*. Budapest, Pesti Nyomda, 1917.
MISKOLCZI BODNÁRNÉ HARSÁNYI Gyöngyi: *A kötvény gazdasági szerepe és jelentősége a piacgazdaság kialakításában*. In: PRUGBERGER Tamás - BÍRÓ György (szerk.): *Ünnepi tanulmányok*. I. kötet. *Novotni Zoltán: emlékkönyv*. Miskolc, 1991.
MUTSCHENBACHER Viktor: *A biztosítási kötvény s a biztosítási záradékok: tanulmány a teng. biztosítási jog köréből.* Pécs, Lyceum Nyomda, 1904.
NEUMANN János: *Az elsőbbségi kötvény birtokosainak megvédéséről*. In: Magyar Igazságügy, 1879.
STILLER Mór: *Elsőbbségi kötvény, elsőbbségi részvény*. In: Magyar Igazságügy, 1880.

A csekk

A **csekk** Magyarországon a kereskedelmi utalványnak egyik különös fajtája volt, amelyben az utalványozó arra utasította az utalványozottat (rendszerint valamelyik bankot, bankárt, takarékpénztárt, hitelszövetkezetet), hogy a nála lévő fedezete (letétje, követelése)

alapján azonnal fizesse ki a megjelölt összeget a csekkbirtokosnak. A csekk tehát készpénzkímélő fizetési eszköz, írásbeli meghagyás, amelyet szigorú törvényi előírásoknak megfelelően állítanak ki. Ha a formai kellékek (az ún. „*alaki kellékek*") közül bármelyik hiányzik, akkor azt az okiratot már nem tekinthetjük csekknek.

A csekk és a látra szóló idegen váltó is, harmadik személy fizetését ígérő, forgalomra hivatott, absztrakt, szigorú jogi kötelezettséget megállapító, határozott pénzösszegről szóló, feltételtől vagy ellenszolgáltatástól független értékpapír, amelynek tulajdonosa mindkét fajta értékpapírnál nagyjából hasonló jogokkal rendelkezik. Azonosak a papírok alaki feltételei is. Mégis gazdasági rendeltetésük jelentős mértékben eltér egymástól. Korabeli közismert mondás szerint: „*Aki váltót ad el, annak szüksége van a pénzre, aki csekket ad el, annak van pénze.*"

Magyarországon a csekk jogi szabályozására csak 1908. évi LVIII. tc.-kel került sor, amely mivel nem egy meglévő intézményt szabályozott, ezért inkább reklámozni próbálta a magyar lakosság körében a csekket. Felhívták a nagyközönség figyelmét a csekk gazdasági előnyeire: nem kell nagyobb összeget maguknál hordaniuk, tartaniuk az üzletembereknek. Feleslegessé teszi a pénz őrzését, hordozását, miközben kamatozik is. A fizetésnél nem kell a pénzt leolvasni. Egyébként is minden fizetési művelet bizonyos mennyiségű pénzt köt le. Ez pedig nemzetgazdasági szinten jelentősnek mondható. Ily módon ez a termelés szempontjából holt tőkének minősül. Az üzleti életben, a forgalomban résztvevők adósok és hitelezők is egyben. A csekk viszont a legkülönbözőbb természetű követeléseket átalakítja egytermészetű követeléssé, miközben az egyéneknél szétszórtan heverő tőke a gazdasági életben kamatozhat.

Irodalom:

A cheque: tanulmány a kereskedelmi jog köréből. Kassa, Maurer, 1895.
A cheque-törvényjavaslat előadói tervezetéről: különjavaslat s indoklással. Budapest, Magy. Jogászegylet, 1903
BOZÓKY Géza: *A csekkjog kodifikációjának mai állása*. In: Gazdasági jog, 1940.
ÉBER Antal: *A csekkforgalom terjedése.* In: Közgazdasági Szemle, 1943.
HALÁSZ Sándor: *A póstatakarékpénztár cheque és clearing forgalmáról*. Budapest, Hornyánszky, 1890.
HALÁSZ Sándor: Csekk-és zsíróforgalomról. In: Közgazdasági Szemle, 1890.
HALÁSZ Sándor: *A chequerendszer és fejlesztése Magyarországon.* Budapest, Athenaeum, 1900.
HALÁSZ Sándor: *Törvényjavaslat a csekkről: előadói tervezet és indokolása.* Budapest, Grill, 1903.
HALÁSZ Sándor: *A cheque törvények szabályozása*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1903.
HALÁSZ Sándor: *Codificatinális gondolatok a csekkjog terén*. In: Közgazdasági Szemle, 1905.
HANTOS Elemér: *A csekkjog kodifikációja*. Budapest, Magyarországi Pénzintézetek Országos Szövetsége, 1908.
HELLE Károly: *A cheque*. In: Magánjogi Kodifikációnk, 1901.
MAGYARY Géza: *A cheque*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1895.
NEUMANN Ármin: *A csekk és annak törvényi szabályozása*. In: Közgazdasági Szemle, 1895.
NEUMANN Ármin: *A csekk törvénytervezetről.* In: Közgazdasági Szemle, 1904.
Rusz Andor: *A magyar csekktörvény*. Bp., 1909.
SICHERMANN Bernát: A csekkről és a csekk-üzleti határozmányokról. Budapest, Tébe Kiadóvállalat, 1926.
Slachta Kálmán: *A cheque és clearing lényege és alkalmazása*. Kassa, Ries Nyomda, 1897.
ÚJLAKI József: *A csekk gazdasági jelentősége.* In: Kereskedelmi Jog, 1912.
VAJDA Zoltán*: A csekkrendszer elterjedésének nehézségeiről.* In: Közgazdasági Szemle, 1901.

A részvény

Részvény a részvénytársaság alapításakor, vagy alaptőkéjének emelésekor kibocsátott értékpapír, amely a vállalat alaptőkéjének meghatározott részét, illetve a részvényesek jogait testesíti meg. A részvény megvásárlója az alaptőke egy meghatározott részének lesz tehát a tulajdonosa. Ez a résztulajdon természetesen csak eszmei hányadot jelent. Mivel tulajdonosrész megvételéről van szó, ezért a részvényt visszaváltani, felmondani értelemszerűen nem lehet, viszont általában nagyon könnyen értékesíthetők, átruházhatók mind a tőzsdéken, mind pedig egyéb módon. (A magyar Kereskedelmi törvény kezdetben nem határozott meg sem alaptőke-minimumot [1925-ben módosították], sem részvényminimumot.) A részvénytársaság legjellemzőbb jogintézménye, tehát a forgalomképes részvény. Ehhez hasonló megoldást más kereskedelmi társaságoknál nem találunk.

A részvény tulajdonosa az alábbi **tagsági jogokkal** rendelkezik:

1. **Osztalék-jogosultság,** amelynek módját és mértékét évente az igazgatótanács javaslata alapján a közgyűlés határozza meg.
2. **Elővételi jog,** amellyel az alaptőke felemelésekor élhetnek a részvényesek.
3. **Likvidációs hányad**, amelyet a részvénytársaság felszámolásakor adnak ki a megmaradt vagyonból a részvényjegyzések arányában.

Az első részvényeket a **Kelet-Indiai Társaság** alapításakor (1602) bocsátották ki a holland üzletemberek. Először az utcán árusították, majd hamarosan az Amszterdamban akkor már működő tőzsde vette át a forgalmazásukat, ezzel az árutőzsde mellett az értéktőzsdéket is kialakítva. Később Párizsban és Londonban, majd Európa más országaiban is egyre több értékpapírt forgalmaztak a tőzsdéken. Az első részvények kezdetben névre szóltak és tulajdonosuknak korlátlan felelősséget eredményeztek. Csak fokozatosan alakult ki a korlátolt felelősség. A névre szóló részvényeket a tulajdonos nevére vagy cégére állították ki. Tulajdonosa az összes tagsági jogot csak akkor gyakorolhatta, ha tagnak jelentkezett, és a részvénytáraság ezt elfogadta, és a részvénykönyvbe bevezette. A részvénytársaság tőkeegyesülés jellegének azonban jobban megfeleltek a bemutatóra szóló részvények. Az ilyen részvény mindenfajta korlátozás nélkül, egyszerű átadással átruházható. A mindenkori birtokos a részvényes. Részvényesi jogaikat pedig bemutatással gyakorolhatják.

Az alapszabályban kell meghatározni, hogy a társaság névre- vagy bemutatóra szóló részvényeket bocsát-e ki. Magyarországon az 1840. évi XVIII. tc. még csak a névre szóló részvényt engedélyezte, de az 1875. évi XXXVII. tc. alapján már bemutatóra szóló részvényeket is ki lehetett bocsátani.

Részvényt vásárolni általában a társaság alapításakor, illetve elsősorban a tőzsdén lehetett. Részvény vásárlásával mindig nagyobb kockázatot kell vállalni, mint a kötvény esetén, de a nyereség is nagyobb lehet. Amíg a kötvény kamatozása teljesen független a vállalat gazdálkodásától, addig a részvényesek osztaléka mindig attól függ. Az igazi kockázat a tőzsdei árfolyamváltozás. Elméletileg a részvény árfolyamának a tőkésített osztalékával kellene megegyeznie. A valóságban azonban az árfolyamot mindig a várakozások alakítják, amelyek a részvényből eredő jövőbeli jövedelmek nagyságára, kockázatára, illetve az alternatív befektetési lehetőségekre vonatkoznak. Másrészt a mindig jellemző pszichológiai elem, az optimizmus vagy a pesszimizmus. Egy részvény értékét mindig nagyon sok ember becsüli meg és alakítja. Még az is, aki nem veszi meg!

Irodalom:

KÖNIG Géza: *Részvény lexikon: fontos tudnivalók a tőzsdén jegyzett részvényekről.* Budapest, Hungária Nyomda, 1940.

KUNCZ Ödön: *A részvény-bevonás amortizáció és az élvezeti részvény: tanulmány a részvényjog köréből.* Budapest, Grill, 1914.

KUNCZ Ödön: *A részvény és a részvényes*. Budapest, Magyar Hites Könyvvizsgálók Egyesülete, 1941.
KUNCZ Ödön: *Az osztalékjog és a fiktív osztalék: tanulmány a részvényjog köréből.* Budapest, Politzer, 1913.
OPPLER Erik: *A részvényes külön (egyéni) joga*. In: Jogállam, 1917.
PATAKFALVY-GROÁK László: *Élvezetjegy, részvénybevonás, részvénytörlesztés*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935.
SÖVÉNYHÁZY Ferenc: *A részvényes vagyonjoga*. Budapest, Pesti Lloyd Nyomda, 1938.
STILLER Mór: *Elsőbbségi kötvény, elsőbbségi részvény*. In: Magyar Igazságügy, 1880.
TURY Sándor Kornél: *A nagyrészvényes felelősségének kérdéséhez.* Szeged, Városi Nyomda, 1938.

A közraktárjegy

A **közraktár** köteles a nála dolgozókról letéti könyvet vezetni és ennek alapján közraktárjegyet kiállítani. A közraktárjegy olyan ipso jure forgatható értékpapír, amely igazolja és megtestesíti a közraktárban elhelyezett árut (Kereskedelmi törvény 434. § (2) bek.). Rendeletre szóló közraktárjegyet csak az államilag erre jogosított intézetek állíthatnak ki eladásra, elzálogosítása a közraktárjeggyel történik. Ez a fajta értékpapír két összefüggő, de egymástól el is választható részből áll: *árujegyből* (*cédula*) és *zálogjegyből* (*Worvant*) (Kereskedelmi törvény 439. §). A közraktári jegy mindkét részének magában kell foglalnia (Kereskedelmi törvény, 440. §):

1. A „*közraktár*” megnevezését.
2. A letéti könyv sorszámát.
3. A letevő nevét és lakhelyét.
4. A letett tárgyak megjelölését és mennyiségét.
5. A kiállítás idejét.
6. A vállalat által meghatározott tisztviselő aláírását.

A zálogjegy magában véve a letett árura zálogjogot ad a kölcsönösszeg s járulékai erejéig, míg az árujegy magában véve a zálogjog által korlátozott rendelkezési jogot ad a birtokosának (Kereskedelmi törvény 441.§ (3) bek.). Ennek a kétféle jegynek az a célja, hogy a letevő fél az árura kölcsönt kaphasson anélkül, hogy magát az áru feletti rendelkezési jogától megfosztani kénytelen legyen. Addig is az áru értékének a kölcsönösszeggel meg nem terhelt részét mindenkor szabadon értékesítheti.

Irodalom:

Alapszabályai a Nemzetközi kereskedelmi és közraktár társulatnak Pesten. Pest, Nemzetközi kereskedelmi és közraktár társulat, 1869.
BECK Hugó: *A közraktári vállalat*. In: Magyar Igazságügy, 1885.
JUHÁSZ Lajos: *A közraktári kérdés Budapesten a XIX. század közepén*. In: Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest, Székesfőváros Házinyomda, 1940. VIII. kötet.
MILHOFFER Sándor: *Közraktárak*ról. Budapest, Károlyi Nyomda, 1901.
SPITLER József: *Raktári ügyletek.* In: Kereskedelmi Jog, 1912.

A záloglevél

Záloglevél a külön biztosított kötvények egyik fontos fajtája. (Nem azonos a közraktárjegy zálogjegy részével.) A záloglevél olyan forgalomképes, rendszerint bemutatóra szóló, kamatozó értékpapír, amely hosszú lejáratú, telekkönyvileg biztosított záloghitellel fedeznek. Erre a komoly garanciára azért van szükség, mert a zálogleveleket főként a

mezőgazdasági, de az ipar hiteligényének kiegészítésére használják, és az ilyen hosszú távú pénzlekötést igénylő ügylet intézményi biztosítékot igényel.

A jelzáloglevél kibocsátása úgy történik, hogy a kölcsönt felvevő birtokos jelzálogot ad a hitelező intézetnek, vagy társaságnak földbirtokára vagy egyéb ingatlanára. A pénzintézet pedig a jelzálog által biztosított kölcsönt kisebb részekre osztja fel, és az egyes kerek összegeket záloglevelekre jegyzi, melyek beváltásáért saját vagyonával is felel. Így olyan értékpapírt hoztak létre, amely a tőzsdei forgalomra is alkalmas, és alacsony kamatozása ellenére a nagy biztonsága miatt (hiszen egy zálogga terhelt ingatlan és egy pénzintézet áll mögötte) érdemes megvásárolni. Ezzel létrejött a mezőgazdaság számára legkedvezőbb hitelezési formáció, hiszen itt a megtérülés mindig hosszabb időt vesz igénybe. Ezért a záloglevél futamideje 5 és 25 év között mozog, de nem ritka a 30 éves lejárat sem.

A kereskedelem hiteleszközénél, a váltónál közel négy évszázaddal később született meg a földbirtok mobilizálását szolgáló értékpapír. A jelzáloglevél ősét – holland és osztrák-sziléziai példák nyomán – Poroszországban hozták létre.

Magyarországon a zálogjoggal biztosított kölcsönszerződésnél az adós a törlesztés idejére kénytelen volt a földjét átadni a hitelezőjének, aki így jutott hozzá a törlesztő részletekhez. Az ilyen módon elzálogosított birtokot bármikor vissza lehetett váltani. Az erre vonatkozó jog nem évült el. Az **1855. évi telekkönyvről szóló rendelet** pedig a jelzálog bejegyzését is lehetővé tette.

Fontos újítást tartalmazott az ipari jelzáloglevelekről szóló 1928. évi XXI. tc., amely alapján az arra jogosított pénzintézet ipari jelzáloglevéleket bocsáthatott ki olyan kamatozó, törlesztéses kölcsönkövetelés alapján, amely ipari vállalat folytatására alakult, nyilvános számadásra kötelezett kereskedelmi társaság vagyonára jelzálogjoggal biztosítottak. (A jelzálogot az adósnak nemcsak az ingatlan vagyonára, hanem az egész üzemére, tartozékaira és egyéb ingóságaira is kiterjesztették.)

Irodalom:

BECK Dénes: *A jelzáloglevelek biztosítása*. Budapest, Hungária Nyomda, 1894.
BOGYÓ Samu: *Jelzálogos kölcsönök törlesztése.* Budapest Franklin Nyomda, 1918.
Glückstahl Andor: *A jelzálogadósságlevél.* Budapest, Grill, 1927.
KÖNIG Vilmos: *A záloglevelek sorsa*. In: Jogállam, 1924.
SOMLAY György: *A magyar földbirtok jelzálogos megterhelése a háború előtt és után.* Budapest, Antos és Társa Nyomda, 1938.

A tőzsde

A **tőzsde** olyan *sui generis* intézmény, amelynek szabályalkotási jogát, közigazgatási és bírósági hatáskörét, autonómiáját általában nem egy törvény, hanem a történeti fejlődés különböző időpontjaiban alkotott jogszabályok, illetve a szokásjog, a tőzsdei szokások határozták meg. Ez biztosította a tőzsdejog rugalmasságát, a mindennapi életviszonyokhoz való alkalmazkodóképességét.

A tőzsde a modern áru- és értékkereskedelem központja, ahol a kereslet és a kínálat összpontosul. Olyan ún. „***helyettesítő***” (*fungibilis*) áruk különlegesen szervezett piaca, amelyek tömegesen kerülnek forgalomba, és amelyek a szerződő felek előtt ismertek, illetve mennyiség és minőség által meghatározhatóak. Így ezeket az árukat nem kell az üzletkötés helyszínére vinni. A vételi ügyleteket szigorúan előírt szabályok szerint naponta, meghatározott órában, nyilvános áralakítással bonyolítják le. Mivel az áruk nincsenek az ügyletkötés helyszínén, ezért a tényleges átadás és a fizetés a szokásoknak megfelelően, később és máshol történik.

A tőzsde nemcsak piac, hanem olyan intézmény, amelyet a kereskedők azért is hoztak létre, hogy az ügyletkötéseket rendben és gyorsan bonyolítsák le, a veszteségeket minél inkább

ki tudják küszöbölni, a rosszhiszemű, komolytalan fizetésképtelen elemeket lehetőleg távol tudják tartani az üzleti élettől. A tőzsde mindezeket a célokat csak akkor tudja megvalósítani, ha autonóm szervként tud működni, saját önkormányzattal, választott vezetéssel rendelkezhet, és a tagok felvételét szigorú feltételekhez kötheti, valamint felettük fegyelmi jogot gyakorolhat. Az állam a tőzsde autonómiáját tiszteletben tartva nem avatkozik be közvetlenül, csak a törvényességi felügyeletet gyakorolja.

A tőzsde funkciói:

1. Központi piac kialakítása, vagyis a kereslet és a kínálat koncentrációja. Végső soron nemcsak egy ország, hanem az egész világ számára. A tőzsde összekapcsolja az egyes nemzetek gazdaságát a világpiaccal.
2. Az áruk szabványosítása. Tőzsdei forgalomra akkor válik valamely áru alkalmassá, ha különböző minőségi osztályokat alakítanak ki, amelyeknek jellemzőit a tőzsdei szabályok tüzetesen meghatározzák (például 76, 77 kg-os vagy tiszavidéki, pestvidéki búza), vagy fajmintákat állapítanak meg, amelyek a minőségi követelmények szempontjából zsinórmértékül szolgálnak.
3. Kiegyenlíti azokat a különbségeket, amelyek az áruk között a hely- és időkülönbség miatt egyébként kialakulnának.
4. Elősegíti a kedvezőbb hitelnyújtást.
5. Lehetővé teszi a legbiztosabb és leggyorsabb üzletkötést.
6. Vagyonértékelés, a vállalatok vagyonát, üzlet-menetelének sikerességét, illetve sikertelenségét szinte napról napra értékeli.
7. Árfolyamok megállapítása, új értékpapírok bevezetése, a kereskedelmi közvélemény kialakítása. A tőzsdén alapítják meg a nemzeti vagyon túlnyomó részének árát.
8. Tőkeelosztó funkció: lehetővé teszi a könnyű és nagy nyereséggel kecsegtető pénzelhelyezést. Arra ösztönzi az embereket, hogy tőkéjüket hasznos és a legjobb beruházásokba fektessék. A magasabb megtérülés a tőzsdézők pénzét a legjobban működő ágazatok felé áramoltatja, és ezzel is ösztönzi a minőségi termelést.
9. A tőzsde a verseny szempontjából semleges helyen felállított információs központ. A gazdaság, a politika, a társadalom eseményeinek változásait pillanatokon belül barométerként méri. A gazdasági életben résztvevők, vevőkön és eladókon túl azok is, akik nem vásárolnak, hanem összegzik az ismereteiket, a jövő gazdasági trendjével szembeni elvárásokat. A tőzsdei árfolyam tehát szinte valamennyi rendelkezésre álló információt koncentrálja. A piac tudja a legjobban kitapogatni a gazdaság jövőjét, még ha ez sokszor szubjektív szempontokat is magába foglal.
10. Tőkepiaci feltételeket meghatározó funkció (például a banki hitelek, gazdasági feltételek stb.).
11. Kereskedelmi szokások kialakítása. Az üzleti feltételek meghatározása.
12. Tőzsdei bíráskodás, tőzsdei jogviták eldöntése.
13. Szociálpolitikai funkció: A tőzsde lehetővé teszi, hogy kisebb jövedelemmel rendelkezők, kisegzisztenciák is vásárolhassanak értékpapírokat, és ezzel tőkejövedelemhez jussanak.

A tőzsdéknek két alap típusa alakult ki a történelem során: az áru- és az értéktőzsde. Mindkét fajtája tovább differenciálódott az idők folyamán:

Az **árutőzsdén**, amelyen helyettesítő (*fungibilis*) áruk szerepelnek. A tőzsdei ügyletkötésnél sem az árunak, sem az eladónak, de még a vevőnek sem kell jelen lennie. Ezt a feladatot rendszerint a hivatásszerűen közvetítő kereskedéssel foglalkozó alkuszokra bízzák.

Az árutőzsde jelentős mértékben ösztönözte a keresletet, a kínálatot, a forgalmat. A magyar árutőzsdén 1926-1927-ben az alábbi áruk szerepeltek: búza, rozs, zab, sörárpa, kukorica, olajmagvak, hüvelyes vetemények, liszt és őrlemények, olajok (vadrepce, kendermag, napraforgó), disznózsír, szalonna, méz, cukor, szőlőcukor, burgonyaszörp, melasz,

bor, szesz, szeszes italok, szilva, szilvaíz, kőolaj, bőr, szőrme, szűcsáruk, gyapjú, tölgykéreg, fenyőkéreg, magyar gubacs, burgonya, gyapot, gyapotfonál, gyapotszövetek, szálas takarmányok, alomfélék, széna, szalma, lucerna, lóhere, lombos here, vörös here.

Az **értéktőzsdén** elsősorban olyan értékpapírok szerepelnek, amelyeknek árfolyamuk van, tehát spekulációra alkalmasak. Ilyenek a részvény, az állampapír, a kötvény, a záloglevél, a váltó, a bankjegy, a sorsjegyek, a pénz, a pénzérmék, a nemesfémek stb.

Az értéktőzsdét főleg az alkuszok és bizományosok látogatják. Az árutőzsdéhez képest némileg eltérő az üzleti technika és az árképzés. Míg az árutőzsdén az időszakonként termelt és gyorsan elhasználható áruk, addig az értéktőzsdén állandó vagy hosszabb ideig forgalomban levő értékek szerepelnek.

A tőzsde kialakulása

A tőzsde intézményének létrehozása akkor vált szükségessé, amikor kialakult a tömegtermelés és ezért nagyon sok szerződést kellett gyorsan lebonyolítani. Ekkor a hagyományos piaci viszonyok, amikor az egyedi áru találkozik a vevővel, már nem feleltek meg a követelményeknek. Nagyon sok időt, pénzt, energiát emésztett fel az áruknak a piacra, majd a vevőkhöz való elszállítása. Ráadásul a különböző helyeken és időben lebonyolított üzletek során eltérő árfolyamok alakultak ki. Először a fizetési eszközök, a pénz tekintetében próbáltak valamiféle egységes rendszert kialakítani. A XII. századtól egyre többször alkalmazták azt a megoldást, hogy a vásárokon teljesítendő összes kifizetéseket egy bizonyos, előre meghatározott napon bonyolították le, amikor a különböző üzletkötések végső egyenlegét egyszerre, esetleg kompenzációval bonyolították le. A XIII-XIV. században már ezen az elven működtek a luccai, genovai, velencei, firenzei vásárok. A következő újításként a kereskedők a szállítási költségek megtakarítása érdekében közös raktárakat állítottak fel és a vásárra csak az árumintát hozták magukkal (*minta-vásár*). Különösen a lipcsei és a frankfurti árumintavásárok voltak a legismertebbek.

Idő közben kialakultak az állandó vásárok, és felépítették a kereskedelmi központokban azokat az épületeket, amelyeket csak üzletkötésre használtak. Az első tőzsdét a XIII. században **Brugge**-ben (Bruges, Brügge) alapították. Valószínűleg a börze szó is innen eredhetett. Ebben a városban élt a Van der Beurse nevű patrícius család, akik ugyanazon a téren apáról fiúra öröklődő folyamatossággal alkuszi tevékenységet folytattak.

Az értéktőzsdék igazi virágzása csak a XIX. századi nagy részvénytársasági alapítások révén kezdődött el. Ekkortájban kezdtek más fajta értékpapírokat (például kötvény, záloglevél stb.) is nagyobb számban bevezetni a tőzsdékre.

Magyarországon a tőzsde alapítására csak a XIX. században került sor. A tőzsde szó a Kazinczy Ferenc nevével fémjelzett nyelvújítás eredményeként jött létre úgy, hogy a régi tőzsér (marhakereskedő) szó tövéhez illesztették a "*de*" helységképző toldalékot.
Helytartótanács döntése alapján 1864. január 18-án került sor a tőzsde ünnepélyes megnyitására. A tőzsde irányítását a tagok által választott 12 főből álló tőzsdebizottság vette át. 1865 tavaszáig tartó folyamatos munka eredményeként – az alapszabályok előírása szerint – részletesen rögzítették a látogatók jogait és kötelességeit, a tőzsdei választott bíróság hatáskörét, az eljárások módját és a tőzsdei szokásjogot. Az áruk, értékpapírok, pénznemek és váltók középárfolyamát minden nap zárás után a hites alkuszok előterjesztése alapján állapították meg. (Az alapszabályokat a Helytartótanács 1865. július 27-én, a 11.038. számú királyi rendelettel erősítette meg.) A külön működő áru- és értéktőzsdét 1868-ban egyesítették. Ezután a tőzsde olyan nagyfokú autonómiával rendelkező intézményként működött, amely felett a magyar kormány ellenőrzése és felügyelete az összforgalom érdekében csak annyiból állt, hogy a tőzsdei alapszabályokat és szokásokat jóváhagyás végett fel kellett terjeszteni, valamint a szabad választás alapján összeállt tőzsdetanács tanácskozásait egy a

Kereskedelemügyi Minisztérium által kiküldött kormánybiztos felügyelete alatt tartották meg. A tőzsdei tanács tagjaiból választott bíróság határozatait szintén a kormánybiztos jelenlétében hozta, anélkül azonban, hogy a kormánybiztos bármilyen befolyást gyakorolhatna ezeknek az ítéleteknek a meghozatalára.
Magyarországon a tőzsdetagok által **választott tanács** irányította a tőzsdét. Kezdetben minden feddhetetlen jellemű férfi tőzsdetag lehetett

A látogatás is ingyenes volt, de nem sokáig. 1865-ben már 12 ezüst forintért kellett látogató jegyet váltaniuk a kereskedőknek. A tőzsdetagok és a látogatók megkülönböztetésére 1879-ben került először sor. 1897-ben megszigorították a tagfelvételt. Ezután csak az lehetett tőzsdetag, akinek hivatása ezt indokolta, és akit három másik, legalább három éve tőzsdetag ajánlott. Az ily módon ajánlottak nevét és a kérvényben foglalt adatokat egy héten át a tőzsde helyiségében lévő, és az e célra szolgáló hirdetőtáblán kifüggesztették, hogy a felvételt esetleg ellenző tőzsdetagok felszólalhassanak. A tagfelvételről ezután a tőzsdetanács döntött. Az ajánlók azonban a felvétel után is erkölcsileg feleltek a felvételre ajánlottak cselekedeteiért. Elvesztették tőzsdetagságukat a közadósok, akiktől megvonták vagyonuk feletti rendelkezési jogot, politikai jogaik gyakorlásától bírói ítélettel felfüggesztettek, és azok, akik a tőzsdei választott bíróság ítéleteit nem hajlandók végrehajtani. Minden tőzsdetagnak évi tagdíjat kellett fizetni, és köteles volt a tőzsdei szabályokat betartani. Hangsúlyozottan tiltották:

1. Az árfolyamok ravasz befolyásolását, álügyletek kötését.
2. A megbízó fél terhére és a megbízás teljesítése idején fenn nem állott, és nem indokolható árfolyamok felszámítását.
3. A kereskedői tisztességgel ellenkező üzleti feltételek alkalmazását.
4. Tisztességes kereskedőkhöz nem méltó módon spekulációra való felbiztatást.
5. A spekulatív tőzsdei ügyletek kötését nem önálló és szorult gazdasági helyzetben levőkkel.

Aki a fenti szabályokat megsértette azt a tőzsdetanács a feddéssel, és a tőzsdéről való kizárással büntetheti.

Minden évben az első három hónapban **közgyűlést** kellett tartani. A tőzsdetanács, vagy a tőzsdetagok egy tizede rendkívüli közgyűlést is összehívhatott. A közgyűlés tárgyai a következők: a tőzsdetanács jelentésének indítványainak megtárgyalása, a tőzsdetanács tagjainak megválasztása.

A tőzsdetagok a tőzsdei ügyek vitelére háromévente titkos szavazással tőzsdetanácsot választottak. (A választást a kereskedelmi miniszter hagyta jóvá.) Ennek a létszáma egyre nagyobb lett (6-70). A tagok a *tőzsdetanácsosi* címet viselték. Később kialakult az a szokás, hogy 10 tagot a mezőgazdasági érdekképviseletek által jelölt 20 fő közül választanak meg. A tőzsdetanács a tagjai közül választotta meg a tanács munkáját előkészítő bizottságokat. Ezek közül a legfontosabb a 15 tagú igazgatóbizottság. A tanács elnöksége választotta meg a 3 tagú elnökséget.

A tőzsdetanácsban a magyar gazdasági élet jelentős intézményei is képviseltették magukat: Magyar Nemzeti Bank (2 fő), Pénzintézeti Központ (2 fő), Postatakarékpénztár (1 fő), Futura (3 fő), Nemzeti Kikötő (1 fő), Országos Földhitelintézet (1 fő), Hangyaszövetkezet (1 fő) és a vezető pénzintézetek, közvetve az ipari vállalatok is.

A tőzsde autonómiáját jelentősen növelte, az üzletkötések biztonságát pedig elősegítette a tőzsdebíróság. Ez a bíróság ugyanis az elé kerülő ügyeket szóbeli perben, kötetlen formában és rendkívül gyorsan intézte el. Tagjai olyan kereskedők voltak, akik nemcsak szakértelemmel, hanem a többi tőzsdetag bizalmával is rendelkeztek. Mint kereskedelmi szakbíróság önkéntes alávetés alapján egyéb, nem tőzsdei ügyeket is elbíráltak. A magyar tőzsde a **millenium idején** hatalmának és befolyásának a csúcsán állt. 1891-ben határozták el az új tőzsdepalota építését. Az új épület a helyén állt börtön lebontása után felszabadult területre, a banképítő specialistaként híressé vált Alpár Ignác (1880-1928) tervei alapján épült eklektikus-szecessziós

átmeneti stílusban 1902-1905 között. 2,25 millió koronás telken 4,5 millió koronáért épült Európa egyik legnagyobb, 2640 m^2-es épülete. A tőzsde kereskedői saját költségükből azért építették ezt az impozáns palotát, hogy Budapestet európai színvonalú és mértékű kereskedelmi központtá és értékpapírpiaccá emeljék.

Tőzsdeügyletek, spekuláció a tőzsdén

A **tőzsdei spekulációra** nincs megfelelő magyar szó. Az „*üzérkedés*" más fogalmat takar. Ez a fajta spekuláció nem azonos a szerencsejátékkal, a fogadásokkal, hiszen azok tisztán a véletlentől függenek, míg a tőzsdei üzlet általában racionális gazdasági számításokon alapul. Bár kétségtelenül sok szerepe van a szerencsének, a sok előre nem látható vagy nem ismert körülmény miatt.

A spekuláció a tőzsdén sok visszaélésre vezetett, sokakat pedig irritált, hogy így, munka nélkül valaki nagy jövedelemre tehet szert. Valójában ezek a szélsőségek elhanyagolható jelenségei minden tőzsdének. A spekuláció ugyanis a tőzsde motorja, ha ezt korlátoznák, vagy megszüntetnék, akkor a tőzsdét éppen a lényegétől fosztanák meg.

Elengedhetetlenül szükséges, hogy a tőzsdén olyan kereskedő csoportok is szerepeljenek, akik nemcsak befektetés céljára vásárolnak értékpapírokat, kötnek határidős-üzleteket az árutőzsdén, hanem spekulációs célzattal. A kisebb nagyobb vételeikkel ugyanis a hirtelen gyors árfolyameséseket lefékezik. A spekuláns mindig gyorsabban reagál, mint a nagyközönség. Rögtön észreveszi, ha egy részvény árfolyama a kelleténél magasabbra, vagy alacsonyabbra változott. Kész a közvéleménnyel szemben is fellépni, és állandó keresletet, illetve kínálatot támasztani. Másrészt az időnként előforduló tisztátalan üzleteknek a tőzsde nem okozója, hanem elszenvedője. Azok valódi kiváltó oka a gazdasági élet káros elváltozásaiban keresendő. Nem véletlen, hogy mindig valamilyen gazdasági válság idején lehet a közvéleményt a tőzsdei spekuláció ellen hangolni. Normális gazdasági körülmények között a kevésbé jól szervezett tőzsdéken sincsenek visszásságok, de a gazdasági válság „*fekete péntek*"-kel látogatta meg a világ legreálisabb tőzsdéjét, a londonit is.

Irodalom:

ALEXANDER Gábor: *A tőzsde*. Budapest, Novotrade, 1989.
BÉKESSY Imre: *A tőzsdekrachok lélektana*. Budapest, Ost-Kurier, 1906.
BERÉNYI Pál: *A tőzsde: I. rész: A tőzsdék története és szervezete*. Budapest, Lampel, 1902.
BLAU Vilmos: *A reformált gabonatőzsde: a gabonahatáridőüzletre vonatkozó módosított tőzsdei szokások ismertetése és magyarázata.* Budapest, Márkus Nyomda, 1897.
Budapesti Áru-és Értéktőzsde Szabadság téri palota felépítésének története és az épület műszaki leírása. Budapest, 1908.
ENGEL Emil - BARTHA László: *A budapesti tőzsde története*: *1864-1914*. Budapest, Pesti Lloyd Nyomda, 1914.
FÉLEGYHÁZY Ágost: *A Budapesti Áru- és Értéktőzsde áruüzleti szokásai.* Budapest, Khér: Weln Nyomda, 1883.
FÉLEGYHÁZY Ágost: *A budapesti tőzsde története, 1864-1895.* Budapest, Pesti Lloyd-Társulat Nyomdája, 1896.
FÉLEGYHÁZY Ágost: *A tőzsde-reformról*. In: Közgazdasági Szemle, 1923.
FLESSIG Sándor: *Az értéktőzsde jelentőségéről*. In: Közgazdasági Szemle, 1923.
HORVÁTH Attila: *A tőzsdebíróság intézményének megszervezése Magyarországon*. In: Jogtörténeti Szemle, 1992/5.
KOSTOLANY, André: *Tőzsdeszeminárium*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
KOSTOLANY, André: *A pénz és a tőzsde csodavilága*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

KOSTOLANY, André: *Tőzsdepszichológia*. Budapest, Perfect, 1992.
MÉRŐ Katalin: *Az értéktőzsde szerepe és jelentősége a tőkés Magyarország gazdasági életében, 1864-1944.* Budapest, Magyar Tőzsdealapítvány, 1988.
MÉSZÁROS Kálmán: *Bevezetés a tőzsdejogba*. *A tőzsdejog nemzetközi szabályozása, magyar vonatkozású tanulságok.* Budapest, PLKV, 1988.
MÓRA Zoltán: *A tőzsde jelentősége a közgazdasági életben*. Budapest, Pesti Lloyd Nyomda, 1940.
VAJDA Zoltán: *Az 1895. évi tőzsdekrízis okai és következményei*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1897.
VILLÁNYI Imre: *Értékpapír és tőzsde lexikon*. Budapest, Mentor Mont, 1990.

30. A büntetőjog története

(Barna Attila)

Büntetőjog fogalma, rendszere

A **büntetőjog** a büntető hatalmat, annak gyakorlatát meghatározó jogi normák, a bűncselekmények és büntetések összessége. A XIX. század első felében a büntetőtudomány képviselői (Havas József, Henfner János) a büntetőjogot mind a polgári jogi törvényektől, mind a „közrendtartás" elleni (közrendészeti) vétkektől elválasztották, önálló jogágként kezelték. A kiegyezést követően, a hazai tudományos szakirodalomban (Pauler Tivadar, Schnierer Aladár) meghatározóvá vált az a nézőpont, amely a büntetőjogot a közjog részeként tárgyalja, és az állami feladatkörrel, a felségjogok és büntetőhatalom gyakorlásával összefüggő jogterületnek tekinti és elkülöníti a magánjog – korábbi századokban valóban erőteljesen keveredő és megtalálható – elemeitől.
Tartalmilag megkülönböztetünk **anyagi (materialis)** és **alaki (formalis)** büntetőjogot. Az anyagi büntetőjog a bűncselekmények és azok büntetéseit, a büntető (régiesen: fenyítő) hatalom terjedelmét és korlátait tartalmazza, általános és különös részre oszlik. Az **általános rész** azokat a generális szabályokat állapítja meg, amelyek bármelyik bűncselekmény elkövetése esetében alkalmazásra kerülhetnek. Szól a bűntettekről, illetve az azokhoz szorosan kapcsolódó fogalmi elemekről, valamint tartalmazza a büntetések felsorolását. A **különös rész** pedig az egyes bűncselekmények (bűntettek, bűntörvényszegések) pontos fogalmait, kellékeit, fokozatait és az azokhoz társított kiszabható büntetéseket.
Az alaki jog a jogok érvényesítésére irányuló peres és peren kívüli eljárási elemeket szabályozza, szorosan véve a bíróságok előtti törvénykezési eljárást, a büntető-perrendet tárgyalja, az anyagi szabályok alkalmazásának, végrehajtásának elmaradhatatlan feltételrendszerét.

A büntetés fogalma - A bűncselekmények csoportosítása

A XVIII-XIX. század büntetőjog-tudománya (Bodó Mátyás, Vuchetich Mátyás, Szlemenics Pál) a **büntetés**t kettős értelemben használja. Anyagi-materiális tekintetben a büntetést egyfajta szükséges általános tág értelemben vett hátrányként és rosszként (erőszakként, kényszerítésként, jogelvonásként, szerződéses vagy polgárjogi büntetésként, kártérítésként stb.) tárgyalja, amely a jogsértő károkozóval szemben kerül, bárki által alkalmazásra.
Alaki-formális vagyis büntető-igazságszolgáltatási értelemben már szűkebb, a legalitásra (írott, elsősorban a törvényekre) alapozott kategóriákkal dolgozik: az állami igazságszolgáltatásban alkalmazott, törvényellenes bűncselekményért kiszabott törvényben előzetesen meghatározott szankcióról, jogtól való megfosztásról beszél. Ennek céljaként megnevezhető: a társadalom jog- és közbiztonsága, a közrend fenntartása-helyreállítása, a törvények tekintélyének megőrzése, a bűnelkövetéstől való távoltartás, javítás és példaadás.

Büntetőjog az Árpádok-korában

A **törzsszövetségi korszak** magyar társadalmának büntetési szokásairól, kevés hiteles forrással rendelkezünk. A századokkal később keletkezett mondák, történeti krónikák idevágó mozaikjait és a nomád népek hagyományos és gyakorlatias együttélési szabályai által meghatározott mintákat egybevetve valószínűsíthetjük, hogy a törzsek katonai és biztonsági érdekei határozták meg azt a norma együttest, amely a közösség fellépését kiváltották. A

legsúlyosabb a szövetség elleni bűntettek között sorolják fel az árulást, az ütközetben való megfutamodást, a gyűlésben és a hadi gyülekező idején meg nem jelenést, amelyeket általában halállal büntettek.

A **vérségi igazgatás**i rendszer alsóbb szintjén, a **nemzetségi jogszolgáltatás** hatáskörében találjuk meg azokat a magánérdekeket veszélyeztető cselekményeket (lopás, rablás, tolvajság, erőszakos testi sérelem okozása stb.), amely jogsértéseket többnyire vagyoni javakkal és értékkel történő megváltással, jóvátétellel (compositio) szankcionálták. Az ítélkezés és a végrehajtás a sértett és az elkövető (helyesebben a sértetti és elkövetői nemzetség) közötti megegyezés révén, a szokásjog által kialakított keretek között intéződött el, külső hatalmi beavatkozás nélkül. A széles körben kialakuló, gyors és valóságos (anyagi) kárpótlást adó kompenzációs rendszer alkalmas volt arra, hogy szabályozott keretek közé szorítsa a korábbiakban a **bosszú** (vérbosszú) eszközeivel és a törzsi-nemzetségi háborúskodással intézett vitákat.

Az **Árpád-házi királyok**, Szent István államalapításával kialakuló új, hűbéri mintákat átvevő rendje, már igényt formált az újonnan megfogalmazódó állami érdekek védelmében, a büntetőjogi eszközök és a büntetőjogias elemeket tartalmazó jogszabályi parancsok hathatós alkalmazására, következményekkel (büntető szankciókkal) való nyomatékosítására. Önálló büntetőjogi szabályokról és elkülönülő jogági szabályozásról természetesen még sokáig, egészen a XVII. századig nem beszélhetünk. Mégis jól körvonalazható az a királyi hatalom megszilárdítása és megőrzése érdekében megfogalmazott jogszabályegyüttes, amelyet **közbűncselekmények** (delictum publicum) csoportjaként határozhatunk meg. Ide soroljuk az ország- és a király elárulását, a hűtlenséget, a pártütést, az összeesküvést és a királyi államüzem érdekeit sértő hivatalnokok visszaéléseit, sikkasztásait. A patrimoniális monarchia idején, az állam elleni támadás egyet jelentett az uralkodó elleni erőszakos fellépéssel. A fejedelmi hatalom magánjogi természetű, az állam földje feletti magántulajdonláson alapszik, amit kiegészít a király és a kíséretében, udvarában részt vevők közti személyes viszonyrendszer, valamint a karizmatikus-személyes uralomgyakorlás. Hangsúlyozni kell, hogy a **hűség** kevésbé az adománybirtokhoz, hanem a királyi kíséretben való részvételhez kötődött, az uralkodó emeli fel, hozza létre az állam igazgatásában őt segítő csoportosulást (királyi família), akiket hozzá személyes hűség fűz. Az Árpádok korában még erőteljesen érvényesülő vérségi elv mellett a koronázási szertartásban már ekkor is meglévő kölcsönös, az egyház színe előtt tett eskü formula alapozta meg az új uralkodó hatalmát, különleges büntetőjogi védelmét és híveinek feltétlen elkötelezettségét.

Az államalapítás együttjárt a magyarországi keresztény egyház megteremtésével, és a frissen kiépülő vallási intézményrendszer és a **keresztény ideológia védelmének** igényével. A pogány néptömegek keresztény hitre térítése és új szokásokra nevelése, kényszerítése nagy számban eredményezte új büntetőjogi szabályok és előírások megszületését. Az egyház rendkívül jelentős hatással bírt a büntetőjogi szemléletre és gyakorlatra, a saját – a világitól elkülönülő − bíróságain, valamint a papi személyeknek állami méltóságok viselőiként gyakorolt bírói szerepkörén keresztül. Fontos új jellemző, hogy a korábbi, még a nemzetségi, nagycsaládi alapokon értelmezett felelősséggel szemben, teret nyer a vallási hitre is ráépülő **egyéni felelősség** egyre határozottabb megfogalmazása és a büntetőeljárásban való megjelenése.

A korszakban nagy számban találunk olyan **egyházi szankció**kat és fenyítékeket is, amelyek beépültek a világi hatalom büntetési rendszerébe (pl. böjt, vezeklés, megszégyenítő büntetések, kolostorfogság), vagy kiegészítették azokat. Ez utóbbira a tettes világi hatóságok általi felelősségre vonását korlátozó egyházi (ritkábban világi) **menedékhely** (asylum), intézménye szolgál példával: a szent helyre (templom, kolostor, paplak stb.), esetenként a királyi udvarba a királyhoz menekült elkövető mentesült vagy enyhébb (pl. életét nem, csak vagyonát vesztette) büntetésben részesült. Az intézmény tiszteletben tartása mellett a világi hatalom, folyamatosan próbálta korlátok közé szorítani a menedék igénybevételét, így az

egyházi helyek és az igénybe vehető esetek körének szűkítésével. Egyházi közreműködéssel zajlottak a középkori büntetőeljárások bizonyító szakaszában kitüntetett szerepet kapó, a perrel megtámadott vétkességéről döntő, formális – tehát az isteni közrehatást és iránymutatást váró, azt mérlegelő és kevésbé a valós tényeken alapuló − vallási hátterű és szimbolikájú eskük, **istenítéletek és próbák** intézményei (tüzes vaspróba, vízpróbák, bajvívás stb.).

A formálódó központi hatalom – a közvetlen állami sérelmet jelentő, a királyt személyében vagy hivatali, gazdasági monopóliumaiban súlyosan sértő cselekmények elleni eljárások kivételével − nem formált igényt a büntető ítélkezés és a büntetőjogi igények és konfliktusok széles körének intézésére. Elkülönült és a jogszolgáltatás igényével és eszközrendszerével felruházott és minden a tudomására jutott ügyben eljáró bűnüldöző-ítélkező közszervezet ekkor még nem létezett. A forrásokban említett eljárásokban megjelenő állami tisztviselők (ügydöntő személyek és segédeik), többségükben az uralkodói akarat végrehajtói, illetve a magánosok közti viták eldöntésénél fakultatív, nem kötelezően igénybe veendő személyek, akik mellett az eljárási cselekmények nagy részében továbbra is a vitában érintettek jártak el, folytattak jogi küzdelmet egymással. A magánsértések, vagy **magánbűncselekmények** (delictum privatum) megoldása, jórészt a hivatalos jogszolgáltatáson kívül volt lehetséges. Az élet, a test épsége elleni elkövetett cselekmények, a vagyon elleni bűntettek (lopás, rablás) a magán-igazságszolgáltatás körébe tartoztak, és elintézésük nagy mértékben felek megegyezésétől függött.

A büntetőjog jellemzője a korban a **rendezetlenség** és a **fejletlenség**. A tervszerű jogalkotás a büntetőjog terén, a kezdetleges államüzem napi érdekei mentén fogalmazódott meg és erre korlátozódott. A törvények és királyi parancsok, a korabeli felfogásnak megfelelően nagyon röviden írják le az elkövetési magatartásokat, néhol pedig egyszerűen csak megnevezik, valamint behatárolják az elkövetőket és büntetésüket. A cselekményt nem a fogalmak megalkotásával és leírásával, inkább a büntetés oldaláról kiindulva határozzák meg, és annak is többnyire a vagyoni következményével foglalkoznak. Az írott jogalkotás az életviszonyok szabályozásának csupán kis részét fedte le, így kijelenthető, hogy kevés volt a törvényben szabályozott bűncselekmény (az is rendszer, és pontos fogalmak nélkül), nagy ezzel szemben a gyakorlatban büntetett magatartások száma (Mezey Barna). A fejedelemség korából áthagyományozódó szokásjog kiegészülve a bíróságok gyakorlatával, a hűbériség-familiaritás rendszere és az egyházi normák megjelenése, együttesen adja meg az Árpád-kori büntetőjog kereteit.

A Magyar Királyság büntetőjoga a rendi korszakban (13-17. századig) - A nemesi rend büntetőjoga

Az Árpád-ház kihalását követő **vegyesházi-királyok időszaka** bővelkedett a büntetőjogias elemeket tartalmazó jogszabályok megszületésében, de ez továbbra sem vezetett el sem a büntetőjog jogági kifejlődéséhez és önállósodásához, sem pedig a pontos, rendszerszerű büntetőjogi fogalmak spontán, vagy tudományos kialakulásához.
A tárgyalt korszak legfontosabb alkotmányjogi jellemzője a rendek és **a rendi jogállás** (társadalmi státusz) rögzülése, a rendi dualizmus intézményrendszerének kiépülése, ami a büntetőjog fejlődésére is jelentős hatással bírt. A középkori társadalom hitte és vallotta, az emberek **egyenlőtlenségét** és jogállási különbözőségét. A kortársak osztották az egyenlőtlenségre épült gondolatot, azt, hogy a társadalom tagjainak sorsa lényegében már születésükkor eldőlt. A büntető igazságszolgáltatás – már Árpádok korában is fellelhető egyenlőtlensége – a rendi időszakban tovább rétegződik, **párhuzamosságai felerősödnek**, és jól meghatározott alakot öltenek.

A jogélet az ország együttélő, ugyanakkor mégis külön jogállású rétegei szerint megkétszereződik (leghatározottabban a nemesek és nemtelenek között), esetenként akár meg

is többszöröződik. Más bírói fórumok, eltérő jogi normák alkalmazásával ítélnek jobbágy, városi polgár, kiváltságolt népcsoportok és a nemesség fölött. Ennél is jelentősebb különbségtétel, hogy a bűncselekményeket és büntetéseket meghatározó anyagi normaegyüttes is, magától értetődően és határozottan tesz különbséget a rendi állás szerint. Ugyanazt az elkövetési magatartást és emberi cselekedetet eltérően értékeli: más büntetéssel és más elnevezéssel illeti az elkövető személyére tekintettel. Előbbire szolgáljon például a csak a nemesek által elkövethető hűtlenség vagy hatalmaskodás bűntette, utóbbira a nemesek eljárás során élvezett kiváltságai (pl. előzetes őrizetbe vétel tilalma, esküértékek, vérdíj magasabb mértéke) vagy a büntetések végrehajtásával kapcsolatos kedvezmények (testfenyítő büntetések tilalmazása, halálos ítéletek kiváltságos, vagyis pallossal és nem egyéb megszégyenítő módokon történő végrehajtása). A nemesek kiváltságai azonban nem minden esetben jelentettek enyhébb vagy feltétlenül a javukra kivételező szabályokat. A nemesi rendre vonatkozó büntető jogszabályok és ítéletek a rendi szemlélettel összhangban, többször hangsúlyozzák és megfogalmazzák, hogy a többieknél nem csak születésüknél fogva nemesebbeket, kiválóbbakat, akár szigorúbb példaadási kötelezettség és ezzel súlyosabb büntetés is terhelheti.

Az eddigiekben lefestett képet tovább színesíti, a középkori büntetőjog és **ítélkezési gyakorlat szétszórtsága**, egységes elveket nélkülöző, és összehasonlíthatóan azonos mértékeket, az országos jogot állandóan áthágó **területi partikularizmus**a. Tehát nemcsak a rendi társadalom adta sokféleség teszi bonyolulttá egy világosan leírható rendszer megalkotását, de a területi közigazgatás kereteit szétfeszítő kivételes rendszerek (kiváltságos kerületek, székek, városok stb.) bíróságai előtt is nagymértékben érvényesült **a helyi szokásjogi gyakorlat**, annak minden össze-visszaságával. További változást jelent, hogy az egyház, amely a korábbiakban részt vett az általános igazságszolgáltatásban, különösen a − széles értelemben vett − vallással kapcsolatos jogalkotási és ítélkezési tevékenységben, ebben az időszakban jelentősen visszaszorul az állami bírói szervek javára a büntető igazságszolgáltatás területén.

Megállapítható, hogy a jogszabályokban általános büntetőjogi alapelvekről, lényeges fogalmakról nem esik szó, a korszak csak a legfontosabb tényállásokat alkotja meg és szerepelteti. A büntetőjogi szabályoknak és jogkönyveknek, továbbra is **magánjogias karakter**ük van. Magánjogi fogalmakhoz és intézményekhez (birtokadományozás, birtokjog, öröklés, kártérítés stb.) illeszkednek, ezekből következnek a büntetőjogi tényállások, amelyek gyakorta inkább eljárási szabályok is. A Hármaskönyv sok helyütt, de szétszórtan tartalmaz büntetőjogi kategóriákat, általában valamilyen magánjogi intézkedéshez, vagy peres eljáráshoz igazodóan. Akkor sem magyarázza azokat részletesen, vagy a fogalmak irányából, inkább a szükséges, a hatóságok által megteendő intézkedések leírására szorítkozik.

A korszak büntetőjogának további jellemzője a **perjogi-processzuális szemlélet**. A büntetőjogi tényállások elsősorban a peres eljárás és a büntetés-végrehajtás oldaláról kerülnek megalkotásra, helyesebben megemlítésre. Önálló büntető-törvénykönyvről, de még büntetőjogot tárgyaló saját fejezetről, tudományos-dogmatikai gondolkodásról sem beszélhetünk. A középkori jog tehát a cselekményeket a büntetések felől közelítette meg, olyan bűncselekménycsoportokban gondolkodott, melynek elvi alapja a közös szankció, és az azonos perjogi bánásmód volt, nem pedig az elkövetés és a tényállási elemek fogalmi hasonlósága (Balogh Elemér).

Jelentős kihívást jelentettek a büntetőjog és a büntető jogalkotás területén, a XV. századtól állandósuló anarchikus közállapotok, a parasztháborúk, az ország területén folyó háborúk és belháborús villongások. Merőben új helyzetet teremtett a római egyház rendelkezéseivel szembeforduló eretnekség felélénkülése, különösen a reformáció magyarországi és erdélyi terjedése. Röviddel a Wittenbergben megfogalmazott lutheri tételek megjelenése után 1523-ban, a magyar országgyűlésen már törvényt hoztak a lutheránusok és

pártfogóik eretnekké nyilvánításáról, akiket halállal és összes javaik elvételével rendeltek büntetni, két évvel később pedig már a megégetésüket is elrendelik.

Bűncselekmények és bűncsoportok a középkorban

A törvényekben megjelenő gyakori büntetőjogi kategóriák és a bűnösökre használt elnevezések, valamint a középkori jogélet összefoglalását adó Hármaskönyv (Tripartitum), majd az 1553-ra megalkotott Négyeskönyv (Quadripartitum) a büntetendő cselekményeket a többségükben a magánjogi intézmények tárgyalásakor és a perjog keretei között (eljáró bíróságok, ítéletek fajtái, perbeli vétségek) magyarázták. Főszabályként **az ugyanazzal a szankcióval fenyegetett tényállásokat sorolták egy csoportba**, amelynek eredményeképpen különböző elkövetési módozatok kerültek azonosan kezelt bűnök kategóriájába. Tovább nehezíti a pontos katalógus felállítását, hogy az egyes bűncselekmények elnevezései gyakran maguk is többféle, egymástól akár gyökeresen eltérő karakterű delictumot is egyesítenek.

A bűncselekmények osztályozását a történeti szakirodalom tárgyuk (sértett tárgy), alanyuk (a tettes elkövető), a kifejtett bűnös tevékenység és a büntetések felől osztályozza, történelmi korszakok szerint eltérő kategóriákat alkalmazva. A 15-17. századi büntetőjog szóhasználata és nevesített intézményei alapján, a következő fontosabb tényállásokat, delictum-csoportokat határozhatjuk meg.

Az ország, a király elleni bűncselekmények - A hűtlenség és a felségárulás

A Hármaskönyv a hűtlenség elkövetési eseteit a korábbi a királyt és az állami érdekeket sértő cselekményekhez képest, már 18 pontban sorolja fel. Rögzítette ezzel a korábbi törvényalkotásnak (1462:II. tc.; 1495:IV. tc.) azt az irányát, amely a hűtlenséget keretként, csupán a büntetés egységessége okán összefűzött veszélyes magatartások lazán kapcsolódó halmazaként tárgyalja. Eckhart Ferenc sokat eláruló definíciójával: *„A hűtlenség (nota infidelitatis) olyan bűncselekmény elkövetése, mely fej- és jószágvesztéssel jár.”* Tehát, egy a büntetése felől meghatározott bűncselekmény típussal állunk szemben, amely egyébként – nem véletlenül – egyike a leggyakoribb birtokadományozási címnek.

A Tripartitum fellazítja az uralkodó és az állam megtámadásához kötődő fogalmat, hiszen a számba vett tizennyolc esetből, legfeljebb négy-öt paragrafus sorolható a hagyományos politikai deliktum kategóriájába. A hűtlenség első és legfontosabb esete a felségsértés bűne, azaz, ha valaki a fejedelem személyére kezet emel, fegyverrel vagy méreggel az élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé, ahol a fejedelem tartózkodik, betör. További eset: ha valaki nyilvánosan az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül. A valóban a királyi felséget sértő cselekedetek mellett, így itt szerepelnek a falvak felgyújtói, a vérfertőzők, a rokonaikat (atyafiaikat) meggyilkolók, de a nyilvános eretnekek is. Tehát mindenki, akit a korszak felfogása szerint fő- és jószágvesztéssel kellett megbüntetni, és akinek a cselekedetei a birtokvesztés okán az egyébként magánjogi szabályokat, a birtokjoggal kapcsolatos előírásokat tárgyaló szabályok között tárgyalandónak ítélt. Leszögezhetjük, hogy a hűtlenség ilyen módon történt kerettényállássá való fellazítása, dogmatikailag és az elkövetési magatartások valódi jelentése oldaláról hosszabb távon zűrzavaros helyzetet eredményezett.
Az előzőekkel rokon (hazánkban nem is különül el), de kisebb fokú sérelmet jelent a felségsértés, amely az uralkodó és családja iránti tisztelet szándékos megsértését jelenti cselekedettel, szóval vagy írásban.

Nyilvános, a közbiztonság és a vagyon elleni bűncselekmények

A hatalmaskodás

Rendi büntetőjogunk sajátos intézménye a nemesi státuszhoz és szabadság védelméhez kötődő, csak nemesnek nemes elleni, erőszakos cselekménye, súlyos deliktuma. Hunyadi Mátyás 1486-ban kibocsátott törvénye, a Decretum Maius a hatalmaskodásnak öt súlyos, **főbenjáró ítélet**tel (sententia capitalis) elmarasztalható esetét sorolta fel: a nemesek házainak megrohanása, nemesi birtokok és jövedelmeik, tartozékaik elfoglalása, úgyszintén a nemeseknek igaz ok nélkül való letartóztatása, ezen kívül a nemeseknek megsebesítése, megverése vagy megölése.

II. Jagelló Ulászló törvényei (1492:LV-LVI. tc.) már két külön törvényben tesznek különbséget a kisebb és nagyobb hatalmaskodás esetei között. Pontosítják és egyértelműsítik a főbenjáró büntetéssel járó öt eseten kívüli, kisebb súlyú kártételeket, bántalmakat és a sérelmekre vonatkozó peres eljárást. A törvények − szokás szerint − nem a fogalmat, vagy az elkövetés módját magyarázzák, hanem az eljárás részleteiről rendelkeznek: tanúvallomás, eskütételek módja, eljárási díjak. A hatalmaskodás **büntetése fej- vagy jószágvesztés** volt. A korszak magánjogias szemléletének megfelelően lehetőség volt a felek megegyezésére, a későbbi gyakorlat a fejvesztést általában megszüntette, és csak a fejváltság maradt meg, amely az elmarasztalt félnek vérdíját, javait jelentette.

Lopás – rablás

A **lopás, tolvajlás** (furtum) az idegen ingó dolognak, a birtokos akarata ellenére történő gonosz szándékú elvételét jelentette, haszonszerző szándékkal. A lopásra a bűnös jogállásától, a dolog tárgya, értéke, és az elkövetés súlyosságára tekintettel szabtak ki büntetést, amely a halálbüntetéstől (kötél általi halál) és testcsonkító büntetésektől (orr-, fül levágása, megvakítás - szem kitolása,), a számkivetésen át, egészen a pénzbüntetésig és a kár puszta megtérítéséig terjedhetett. Megkülönböztették az elkövetés módozatai szerinti egyszerű (általános), vagy minősített súlyosabb (pl. szentségtörő, templomi; felfegyverkezve, veszélyesen, merészen véghezvitt;), és minősített enyhébb eseteit (pl. végszükségben az élet fenntartása érdekében).

A **rablás,** útonállás, fosztogatás, zsákmányolás (furtum violentum, rapina, grassatio), idegen ingó dolgoznak másnak birtokából vagy bírlalatából **erőszak**kal vagy súlyos és közvetlen **fenyegetés**sel történő elvétele, jogtalan eltulajdonítás céljából. A középkori gyakorlatban a rablást, mint a lopás egyik esetét szabályozták és büntették, a lopástól a személy ellen alkalmazott erőszak vagy fenyegetés, kényszerítés különböztette meg. A rablókat, haramiákat nagyobb fokban, főbenjáró ítélettel bűntették (karóba húzás, kerékbe törés, lenyakazás), mint az egyszerű lopást, különösen a gyilkosság és rablás halmazata, a rablógyilkosság (latorság - latrocinium) eseteiben.

Az élet és a testi épség elleni bűncselekmények

Az **emberölés** (homicidium) és a gyilkosság eseteinek említésekor, az emberi életet sértő és halálos következménnyel járó eseteket, másnak jogtalan halálát okozó, esetleg haszonszerzési szándékkal történt bántalmazó tetteket látjuk felsorolva. Az emberölést tárgyaló források, leggyakrabban a gonosz szándékú, elszánt, **szándékos emberölés** formáit és büntetéseiket írják le. Leszögezhető, hogy a korszakban *„nagyon bizonytalan volt a szándékos emberölés és a gyilkosság elhatárolása”* – írja Béli Gábor. Az ítélkezési gyakorlat alapján, itt is megkülönböztethetünk egyszerű emberölési eseteket, és minősítetteket: úgy, mint a rablógyilkosságot, a méregkeverést, a szülők- és rokonok-, köztisztviselők (rendes bírák, királyi emberek, kiküldöttek) megölését, a magzatelhajtást, és az alattomos-álnok elkövetést. A gyilkos büntetése általában halál, de korábban (Árpádok kora) nagy számban találunk törvényi

példákat a tömlöcbe vetésre és a vagyoni szankciókra is (teljes vagyon elvesztése, felosztása, pénzbüntetés).

Az **erőszakos testi sértés**en az emberi egészségben, emberi testen okozott sérülést, károkozást (datio damni) értették, ha az ölési szándék nem állt fenn. Megkülönböztették a sebet, vágást ejtő megsebzést (vulneratio), és a fizikai fájdalmat, nagyobb sérülés nélkül okozó bántalmazást, ütést (verber). Amennyiben a cselekményt nem sorolták súlyosabb kategóriába (például hűtlenség, hatalmaskodás, szülők bántalmazása), akkor elsősorban kompozíció, vagyoni kártérítés járt a sértettnek, ami tartalmazhatta a gyógyítás költségeit és a bíró által megítélt díjakat (vérdíj). Súlyosabb, maradandó sérülés okozása esetén a vagyoni büntetéseken kívül, a testi büntetések (a sérelemhez hasonló súlyú és végrehajtású) kiszabása is megtörtént.

Egyház elleni, vallással kapcsolatos delictumok

A középkori büntetőjog egyik jellemző vonása, a világi bíróságok és az egyházi bíráskodás kapcsolata. A szentszéki ítélkezés közvetítette a **kánonjog** és a **bibliai tanok** bűnről vallott felfogását, ezzel az egyház- és a vallás elleni bűncselekmények széles körének meghatározására (eretnekség, vallási tilalmak és viselkedési előírások és böjti tilalmak megszegése, káromkodás, varázslás, igézés, magzatelhajtás, paráznaság, hamis eskü, hitszegés stb.), valamint a büntetési nemekre és végrehajtásukra is komoly befolyással volt. A vallással kapcsolatos **szentszéki perek** egyik legfontosabb területének számítottak a keresztény hit tisztaságával, eretnekséggel, boszorkánysággal, istenkáromlással kapcsolatos perek. Az eretnekség megítélése elsődlegesen egyházi illetékességbe tartozott, de az állam rendjét veszélyeztető jellege miatt az állami intézményrendszer is üldözte. Mint láttuk, bekerült a hűtlenség esetei közé, mint a nyilvános eretnekség, kárhoztatott felekezethez csatlakozás.

A nemi erkölcsök elleni bűncselekmények

A nemi erkölcsökkel és a szexualitással összefüggő büntetendő magatartások köre, a középkorban rendkívül tág körű és változatos volt. A számos a házaséletre és a nemiségre vonatkozó előírásból és tilalomból következő kisebb-nagyobb vétkek körét, a cselekmények besorolását és büntetését, a vallási ideológia hatásának erőssége, a társadalom értékítélete és a középkori jog szétszórtsága is befolyásolta, folyamatosan változtatta. Pontos és következetes jogalkalmazói fogalomhasználat hiányában nehezen meghatározható, egymástól nehezen elhatárolható elkövetési magatartásokról és büntetési gyakorlatról beszélhetünk.

A bibliai tanítások és a hatodik parancsolat elleni vételeknek, leggyakoribb elnevezéssel **paráznaság**nak (fornicatio) tekintettek minden házasságon kívüli nemi kapcsolatot, amely a társadalom belső békéjét, a család intézményét fenyegette. A paráznaság kisebb súlyú fokozataiban a bírság fajtáival (bikapénz) és a megszégyenítő büntetésekkel találkozunk (hajlenyírás, pellengérre állítás, kalodába zárás), amelyek a súlyosabb esetekben (kurválkodás, kerítés, ágyasság, bujálkodás) a megcsapatásig, a kiközösítésig, a közösségből való kiűzésig (kitiltás) terjedhettek.

A **házasságtörés** (adulterium) az esküvel megfogadott hűséget, érvényes házasságot, a gyermekek épségét sértő, akár a törvényes örökösök vagyoni érdekeit *(„idegen gyermek becsempészése”*) veszélyeztető együtthálást jelentett. Különböző típusait, egyoldalú (házas nem házas személlyel) és kétoldalú (házas személy házassal) hűségszegést különböztette meg bírósági gyakorlatunk. Súlyosabb értékelés alá esett a kétoldalú házasságtörés, amelynél azonos mértékben és végrehajtási módozattal ítéltek a felekre, amely akár halálos büntetést is jelenthetett. A házas felek bűnösségének szabályozásában törvényeink aXVI-XVII. századig nem mértek egyenlő mértékkel, a házasságtörő asszonyt súlyosabban és következetesebben büntették (Béli Gábor). A végrehajtást gyakran a sérelmet szenvedett férj kezébe adták, aki

bűnös felesége életével rendelkezhetett, így meg is ölhette azt és új feleséget „vehetett” (pl. Szent László törvénye a parázna asszony megöléséről I.13.; Hármaskönyv I. 105.).
A legsúlyosabb megítélésű nemi bűncselekményeket (homoszexualitás-szodómia, vérfertőzés, erőszakos közösülés, állattal végrehajtott közösülés-bestialitás) kiemelt szigorral, általában minősített halálbüntetéssel, vagy börtönbüntetéssel büntették.

Büntetések felosztása - Büntetési nemek a rendi korszakban

Fő – és mellékbüntetések

A főbüntetésekről akkor beszélünk, ha az a bűnös ellen önállóan is kiszabható. A mellékbüntetés kapcsolódik és igazodik a főbüntetéshez, általában annak kiegészítését és súlyosbítását szolgálja.

A halálbüntetések és végrehajtásuk

A **halálbüntetés**eket (poena capitales) egyszerűekre és minősítettekre oszthatjuk. Az esetek többségében ez fővételt, lefejezést jelentett, ami a nemesek becsületes büntetéseként kiváltságos végrehajtási módnak számított, mivel nem okozott az elítéltnek különösebb szenvedést. Ettől a végrehajtási módozattól való súlyosító eltérést (akasztás, kerékbetörés, vízbefojtás, élve elégetés, élve eltemetés) akkor láthatunk, ha az egyszerű kivégzés kedvezményétől meg kívánták fosztani az elítéltet, illetve magával a kivégzés végrehajtásával is hangsúlyozni kívánták az elítélt méltatlanságát.
Általánosságban elmondható, hogy a XIX. századtól kezdve a pallos, vagy a kötél általi kivégzés lesz általános, és a királyi leiratok és törvények korlátozzák, majd megvonják a bírák minősített, kegyetlen halálbüntetésről való döntési jogosultságát.

Halálbüntetésekhez rendelt (mellék)büntetések

Nagyobb változatosságot találunk az élet elvételéhez rendelt az előzetes, vagy követő egyéb büntetések, **testfenyítő mellékbüntetések** és **megszégyenítő büntetések** terén. Ilyen lehetett az elítélt megszégyenítő, vagy kínzásokkal kísért szállítása a kivégzés színhelyére, illetve a halálbüntetést megelőző sanyargató büntetések (kézlevágás, sütögetés, marcangolás stb.). A leggyakoribb, a megszégyenítést, és az oly sokszor hangsúlyozott elrettentő példát statuáló mellékbüntetés, a kivégzést követően foganatosított, általában néhány órás időtartamú közszemlére tétel, *„temetetlenül hagyás”*, illetve ennek súlyosabb formája, a több részre vágott holttest feldarabolása és jelentősebb városokban történő kitűzése, akasztófán hagyása, elégetése.
Elrettentést és egyfajta *„folyamatos közszemlére tételt”*, örök tanulságot jelentettek a testcsonkító büntetések élethosszig viselt sebei, amelyre szintén ismerünk eseteket. Szimbolikus tartalommal is bíró szankcióként találjuk a jobb kéz levágását (*egykoron esküre emelt kéz*) és a nemeseknél a kiváltságok, tehát a nemesi állás elvesztését.

A főbüntetéshez igazodó büntetések között találjuk, a régi nemzetségi büntetőjog súlyos szankciójának a **kiközösítés**nek különböző módosult változatait: az egyházi kiközösítést, a hívekkel való minden közösségtől történő megfosztást, valamint a politikai okokból történő száműzést, számkivetést.
Jelképes tartalmat hordozhatott az ítélet végrehajtásának módja, sorrendje, így a főbűnös, vagy főbűnösök büntetését gyakran azzal is súlyosbították, hogy társainak kivégzését végig kellett nézniük, az is előfordult, hogy a bűnelkövetéshez kapcsolódó jelképeket, iratokat maga a hóhér semmisítette meg.

Dózsa György elborzasztó kivégzése a **tükröző elv** megjelenésének jellemző esete, amely képek és üzenetek sokaságát hordozza. A „kuruckirály" tüzes trónusra ültetése, tüzes koronával és izzó királyi pálcával történő *„királlyá koronázása"*, megkínzatása, felfalatása alvezéreivel, majd lefejezése és feldarabolása, végezetül testrészeinek kifüggesztése szörnyű példát volt hivatva mutatni mindazoknak, akik a királyi, nemesi hatalom ellen kívántak törni.
A vádlott, illetve az elítélt távollétében (in effigie) történő büntetőeljárás és kivégzés során a hatóságok sokszor valamilyen jellel, jelképpel „helyettesítették" a bűnös személyt.

A nemzetségi felelősségrevonás és a vagyonelkobzás

A nemzetségi-családi felelősség és a **kollektív felelősség**, − a nemzetségi társadalom értékrendszere és a jól felfogott politikai érdekei mentén diktált − alkalmazására az államalapítást követően kevés forrásunk van, sőt Szent István törvényeiben, valamint a Hármaskönyvben is kifejezetten ezzel ellentétes rendelkezésekkel találkozunk.
E körben Szent István dekrétuma úgy szól, hogy a király életére törő, az országárulást, illetve az idegen földre szökő személyeket el kell ítélni, javaikat el kell kobozni, *„de ártatlan fiainak bántások ne legyen"*. A Tripartitum pedig kijelenti, hogy *„a fiut apja vétkei és kihágásaiért és viszont az apát fia vétségeiért sem személyében, sem birtokjogaiban vagy egyéb vagyonában elmarasztalni nem szokás."* Ezen elveknek ellenére a kollektív helytállás eszménye rögzült a középkori szokásjogban, és kiegészülve a sértett uralkodói érdekkel, ami a rivális érdekcsoport (‚amely tulajdonképpen engedte az elkövetőt eljutni a bűncselekményig) teljes kiiktatását diktálta, olyan elborzasztó büntetésekhez vezetett, mint amilyen Zách Felicián 1330-ban elkövetett merényletét követte. A merénylet után tartott ítélőszéken az ország előkelői Felicián rokonságát harmadíziglen halálra ítélték, nemzetségét, távolabbi rokonait jószágvesztéssel sújtották.

A kollektív büntetés témakörénél nem kikerülhető, hogy itt tárgyaljunk a hűtlenséget sújtó **vagyonelkobzás**ról, amelynél − minden az ártatlanok bűnhődését korlátozó rendelkezés ellenére – szólnunk kell a vétlen családtagokat érő vagyoni hátrányról is. A magyar familiaritás jellegzetessége, mely szerint a királyi adomány a már megtett szolgálatért és nem pedig tételesen meghatározott jövőbeni kötelezettségek fejében szállt a megadományozottra, azzal a következménnyel járt, hogy az eladományozott birtok megmaradt az adományos, illetve „örökösei és örökösei utódai" kezén. A korona, kivéve amennyiben később a háramlási okok valamelyik esete bekövetkezett, elvben végleg lemondhatott a birtokról. Az adományok egyszerű visszavétele, nemcsak politikailag nem volt célszerű, de nem is volt szokás. Szent István törvénye (II. 35.) még büntetésképpen is kizárta (a hűtlenséget kivételként megnevezve), hogy valaki a javaiban kárt szenvedjen. Ezzel találkozunk az 1222. évi Aranybulla azon cikkelyében is, amely úgy rendelkezik, hogy *„azoktól a birtokoktól, melyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, őt soha ne fosszák meg"*.

Testi büntetések

A **testi büntetése**k lehettek csonkítók (végtagok levágása, nyelv kitépése, szem kiszúrása), illetve kínzó-fenyítő testi büntetések (botozás, vesszőzés, seprűzés, korbácsolás, böjtöltetés).
Az ütéssel végrehajtott büntetések súlyozásánál jelentős különbséget jelentett a bíróságok gyakorlatában, a kiszabott ütések száma, és a végrehajtás eszköze és módozata: egyben vagy részletekben. A nagyobb számú (75-100 ütés feletti) büntetéseket, általában már több részletben hajtották végre, sok esetben a szabadságvesztés büntetés időtartama alatt, illetve annak mellékbüntetéseként.

Szabadságot korlátozó büntetések

A **szabadságot elvonó büntetés**ek lehettek: börtönbüntetés, tömlöcöztetés, a XVIII. századtól elítélés közhasznú munkára, beutalás javítóházba. Ide sorolható még a kora Árpád-korban alkalmazott szolgaságra vetés, és a száműzés, számkivetés. A börtön és a **tömlöc** mint intézmény az egész középkorban jelen van büntetőjogunkban, amelyre törvények, dekrétumok és ítéletlevelek sokasága utal. Középkori törvényeinkben a 15. századtól örökös fogságként, gyakrabban az eljárás során a vizsgálat idejére szóló fogvatartásként fordult elő. Ennek ellenére önállóan – különösen böjt vagy testi sanyargatás nélkül − ritkán alkalmazott szankcióról, hiányos és alkalmi intézményrendszerről (várbörtön, vármegyeház pincéje, tömlöc-carcer, arestum-árestom), így csak mint *„a szankciórendszer egyik kései elemeként regisztrálható”* büntetési neméről beszélhetünk (Mezey Barna).

Határozott idejű börtönbüntetéssel a XVI-XVII. századi úriszéki perszövegekben, majd az 1723-as jogreformok idején találkozunk, amikor a törvény (1723:XII. tc.) vérfertőzőkre irányzott elő két év tartamú börtönbüntetést. A XVIII. század és a felvilágosult abszolutizmus reformjai áttörést jelentettek a szabadságvesztés-büntetések kiszabása és végrehajtása terén. 1772-ben létrehozzák az **első hazai fegyintézet**et (Szempc), amelyet továbbiak követtek (a szempci domus correctoria, javítóház Tallósra, majd Szegedre költözik, de létrejönnek új intézetek és kényszerítő dologházak (Szamosújvár, Pest).

Megszégyenítő, becstelenítő büntetések

A **becstelenítő büntetés**ek az elítélt társadalomban elfoglalt helyét, jó hírnevét érintik. Ilyenek lehettek: pellengérre állítás, szégyenketrecbe zárás, nyilvános tereken vezetés, tisztességes temetés megtagadása, bírói dorgálás, hajlenyírás, megbélyegzés tüzes vassal. Itt kell szólnunk a **becstelenség szankciójáról** (infamia), amely a bírói ítélet alapján történő becsülettől való megfosztást, a rang, méltóság, nemesség és ezzel széles körű jogosultságok (tisztségek, tanúképesség stb.) elvesztését jelenti.

Vagyoni büntetések

A leggyakrabban és a bíróságok által legnagyobb számban kiszabott büntetéseket a **vagyoni büntetés**ek között találjuk. Ezek lehettek bírság jellegűek, amelyek meghatározott – a tárgyalt időszakban már – pénzösszeg fizetését jelentik. Gyakori az elkobzás, vagyonelkobzás, amely lehetett részleges és teljes (pl. hűtlenség, vértagadás).

A **bírság**oló büntetések közé soroljuk: a fejváltság (emenda capitis), amely a fővesztés helyett fizetendő bírság vagy váltságdíj és a **vérdíj** (homagium) intézményét. A vérdíjjal a bűnös (gyilkos, hatalmaskodó) saját fejét, magát váltja meg a törvényekben rögzített becsült összeggel, amelyet legtöbbször a sértetti családnak részére kell megfizetnie (a bírónak, bíróságnak kötelezően járó hányad mellett). **Nyelvváltság**ot kellett fizetnie (emenda linguae) – többek között − a bíróság előtt igazságtalan, hamis panaszt tevőnek.

Irodalom:

ANGYAL Pál: *Szent István büntetőtörvényei*. Budapest, Attila Nyomda, 1938.
ANGYAL Pál: *I. Endre és Szent László király büntetőtörvényei.* Budapest, Attila Nyomda, 1938.
ANGYAL Pál: *A büntetőjog fejlődése Kálmán uralkodása idejében.* Budapest, Stephaneum Nyomda.

ANGYAL Pál: *Kálmán király büntetőtörvényei.* In: ECKHART Ferenc és DEGRÉ Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
ANGYAL Pál – DEGRÉ Alajos: *A XVI-XVII. századi erdélyi bűntetőjog vázlata.* Budapest, Attila Nyomda, 1943.
BARANYAY Károly: *Régi borsodi jog, különös tekintettel a peresjogra.* Miskolc, Beke Nyomda, 1933.
BARANYAY Károly: *Büntetőjogtörténet. 3. köt., Jogtörténet II. Endre idejében.* Miskolc, Balázs Nyomda, 1938.
BARNA Attila: *A politikai bűncselekmények büntetésének szimbolikája,* In: MEZEY Barna (szerk.): *Jogi kultúrák, processusok, rituálék és szimbólumok*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet: a tradicionális jog.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2009.
BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686-1708.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1962.
DEGRÉ Alajos: *A négyeskönyv büntetőjogi elvei.* Budapest, Attila Nyomda, 1936.
ECKHART Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.
HAVAS József: Gondolatok a 'Bűntörvény' okfejéről (princípiumáról) és annak gyakorlási hasznáról, in: Tudományos Gyűjtemény II. A Kiadók könyvnyomtató intézetében Pesten 1831.
HEGEDŰS Géza: *Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában.* Budapest, Kapisztrán Nyomda, 1935.
ILLÉS József: *Az istenítéletekről.* Budapest, Pallas Nyomda, 1933.
KABÓDI Csaba – MEZEY Barna: *A büntetés históriája*. In: Módszertani Füzetek, 1985.
KABÓDI Csaba – MEZEY Barna: *A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban.* In: Módszertani Füzetek, 1985.
KABÓDI Csaba – MEZEY Barna: *A testi büntetések jellege*. In: Módszertani Füzetek, 1986.
KABÓDI Csaba – MEZEY Barna: *A testi büntetések Magyarországon.* In: Módszertani Füzetek, 1986.
KABÓDI Csaba – MEZEY Barna: *Büntetési elméletek.* In: Módszertani Füzetek, 1985.
KÁLLAY István*: Betörők és rablók az úriszék előtt.* In: Jogtörténeti szemle, 1986/1.
KÁLLAY István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848.* Budapest, Osiris 1996.
KANDRA Kabos (szerk.): *A váradi Regestrum.* Budapest, Szent István Társulat, 1898.
KIRÁLY János: *Pozsony város joga a középkorban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.
MEZEY Barna: *Tömlöc és áristom*. In: Jogtörténeti szemle, 1990/1.
MEZEY Barna: *Szokásjog és szokás határán: jogszokások*. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet, Budapest, ELTE, 2009.
MEZEY Barna: *A börtönügy a 17-19. században: A börtön európai útja*, Budapest Gondolat Kiadó 2018.
RÉVÉSZ T. Mihály: *A büntetőjog-tudomány oktatása a pesti jogi karon a késő feudális korban.* In: Jogtörténeti dolgozatok, Győr 2000.
TRINGLI István: *Hatalmaskodások a 11. századi törvényekben*, In: Történelmi Szemle 2018/4.
VAJNA Károly: *Hazai régi büntetések I-II*. Budapest, „Univers" Nyomda, 1906-1907.
VÁMBÉRY Rusztem: *Hazaárulás*, in: Magyar Fórum 1942. 2-5.

Törekvések az egységes büntetőjogi szabályozás megteremtésére

A Bencsik-féle javaslat (1712)

Az abszolutista hatalomgyakorlás európai és magyarországi térhódítása együtt járt a **területi partikularizmus felszámolásával,** valamint az igazságszolgáltatás egységesítésére és központosítására való törekvések felerősödésével. A klasszikus királyi ügyek – felségsértés, hűtlenség, tiltott magánharc, pénzhamisítás – esetein túlmenve megkezdődött **a köztörvényes bűncselekmények hivatalbóli állami üldözése**. Az állam kiterjesztette büntetőhatalmi igényét, a társadalom és magánszemélyek érdekeit érintő közösségellenes cselekedetek megtorlására. A növekvő bűnözés miatt, és az erősödő központi államhatalom hatékonyabb és egységesebb védelme érdekében, megjelent az igény a büntetőjogszabályok külön kódexben való megfogalmazására. A XVIII. századtól kezdődően a hazai jogászság köreiben egyre sürgetőbben fogalmazódott meg annak szükségessége, hogy rendszerbe foglalják, rendezzék a magyar büntetőjogot. A közjogiasodás és intézményesülés, a büntető anyagi és eljárási jogban is egyre erőteljesebben kívánta meg az egységes alapelveken nyugvó, rendszerezett tényállások, sőt az ezeket egybefoglaló törvénykönyvek létrehozását, a „zilált jogállapotok" rendezését.

A **kodifikáció** során egy jogágat átfogóan szabályozó törvénykönyv, kódex jön létre. Kódexnek a jogág legfontosabb, alapvető forrását tekintjük, amely a norma-alkotás tárgyát képező társadalmi viszonyokat a teljességre törekedve szabályozza és a jogterület egészére érvényes általános elveket, tételeket tartalmaz. Nem egyszerűen törvényalkotásról van szó, hanem a **jogrendezés**nek egy magasabb, tudományos és szisztematikus műveléséről, a szabályok és a joggyakorlat egységét megteremtő műről (Mezey Barna). *„A kodifikáció a jogalkotó-tevékenység legmagasabb rendű formája, a kódex kidolgozásánál figyelembe kell venni a társadalmi fejlődés követelményeit, a fennálló helyzetet, a bírósági gyakorlat tapasztalatait és magasfokú absztrakcióval kell a jogág alaptörvényét képező kódexet elkészíteni."* – írta Hajdu Lajos.

Az 1687. évi országgyűlésen I. Lipót javaslatára felmerült a büntetőjog önálló rendezésének gondolata, azt azonban a rendek a bizottságokban történő tárgyalás miatt élesen ellenezték, így a kodifikáció elmaradt. Kollonics Lipót bíboros már 1689-ben javasolta, hogy hazánkban is léptessék hatályba az Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott **Praxis Criminalist**. Ezért a művet latinra lefordíttatta és kinyomtatta, majd szétosztotta az országgyűlés tagjai között. Ez a javaslat azonban csak recepciónak (befogadás, átvétel) tekinthető, nem pedig önálló magyar tervezetnek, elfogadásra nem került. Az osztrák büntetőjog két évszázadon át elsősorban ezen művön keresztül hatott a magyar jogra, köszönhetően annak is, hogy Szentiványi Márton jezsuita tudós Kollonics bíboros utasítására, azt 1697-ben a Corpus Juris törvénygyűjteményhez csatolta, ő használta először a **Corpus Juris Hungarici**, a magyar jog gyűjteménye kifejezést.

Az 1712/15. évi országgyűlésen történt meg az első határozott lépés, az önálló magyar büntető kódex megalkotásának irányába. A diéta **bizottságot rendelt ki** a közigazgatás, a hadügy, a pénzügy, és az igazságszolgáltatás rendezésére. A bizottsági munkában részt vett (a királyi tábla tagjai mellett) Bencsik Mihály, a nagyszombati egyetem tanára és a város országgyűlési követe is. A választmánynak az volt a feladata, hogy az igazságszolgáltatás hatékonyabbá és korszerűbbé tétele érdekében vizsgálja át a törvényeket, valamint a bírósági határozatokat és ezek alapján terjessze elő javaslatait a következő országgyűlésen. A munka vázlatának elkészítésével Bencsiket bízták meg, aki pontokba szedve tíz területet sorolt fel, amelyek szerinte sürgős rendezésre szorultak. A kilencedik pontban szerepelt egy olyan **büntetőtörvénykönyv javaslata**, amely a büntetéseket a cselekmények oldaláról szabályozza. *„A büntetéseket a cselekményekhez képest szabályozó büntetőtörvénykönyv (praxis criminalis)"* címmel elkészült büntetőjogi javaslatot terjedelme és a problémakör szerves egészként való feldolgozása miatt a hazai jogirodalom önálló kódex tervezetnek, vagyis az első magyar büntetőtörvénykönyv javaslatának tekinti (Bónis György).

A szakirodalomban alkotójáról, Bencsik Mihályról elnevezett tervezet, az akkori jogszabályok színvonalát megközelítő, illetve némely részében – alapelveiben, kodifikációs megoldásaiban – kifejezetten mélyreható műnek tekinthető. A tervezet az osztrák Praxis Criminalis erőteljes befolyása alatt született, ugyanakkor igyekezett ragaszkodni a Werbőczy-féle magyar jogi tradíciókhoz, így különösen a hűtlenség alá tartozó bűncselekmények rendszerezésénél. Csak ott változtatott a régi szabályokon, ahol a kialakult gyakorlat már más megoldásokat követett, illetve a hiányosságok megszüntetése azt igényelte. Szerkezete tanúskodik a kor gondolkodásmódjáról: az eljárásjogot helyezte a munka első felébe, mert a korabeli felfogás szerint a bírónak előbb van szüksége az elfogatás módozatainak ismeretére, mint a bűncselekmény tényállásának szabályozására. A törvényjavaslat ennek szellemében két részből áll: alaki jogi és anyagi jogi tervezetből. A modern jogi szemléletet tükrözi, ezért a Tripartitumhoz képest előrelépést jelentett, a cselekmények bűntettek alapján történő (nem pedig a büntetések szerinti) csoportosítása.

Bencsik hagyománytiszteletből a Tripartitumban nota infidelitatis cím alatt összefoglalt bűncselekményeket nem emelte be a büntetőtörvénykönyv anyagi részébe, hanem a kódex előtt − bevezető és egyben kiegészítő jelleggel − a 7. pontban meghatározott feladatként, önálló indítványban fogalmazta meg a felségárulás eseteinek enyhítését. A javaslat a tárgyalt bűncselekmények körét a gyakorlat és a megváltozott körülmények alapján tovább bővítette, így majdnem annyi bűncselekmény tartozik ezen önálló törvényjavaslat hatálya alá, mint amennyi a szorosan vett büntetőkódex anyagi részében található.

Az országgyűlés két hónapon át tárgyalta a tíz pontból álló anyagot, a rendek az ülések nagyobb részében a büntetőkódex javaslata tárgyában folytatták a vitát. Az országgyűlés végül mind a tíz pontot elfogadta, de annak törvényi becikkelyezése elmaradt. Ebben szerepe lehetett annak, hogy a büntető-javaslat elfogadása után rövidesen bizottságot állítottak fel a tételes jog javítására, ami később Systematica Comissio (1715:24. tc.) néven az **Új Hármaskönyv** (Novum Tripartitum) előkészítését végezte. A rendek erre a bizottságra hagyták a már majdnem kész, azonban a két tábla által még nem elfogadott eljárásjogi és bírósági reformok újbóli kidolgozását.

A Habsburg abszolutizmus és a felvilágosult abszolutizmus büntetőjoga
Az 1715-ös és 1723-as Habsburg-rendezés

A magyar büntetőjogi kodifikáció terén nagy előrelépést jelentett, hogy 1722 júliusában bizottságot küldtek ki a hűtlenség eseteinek pontosítására és szigorú szabályainak felülvizsgálatára. A bizottság valószínűleg a Bencsik-féle tervezetben szereplő enyhítéseket vette át, mert az **1723:IX-XII. törvénycikkek** kis változtatással az abban megfogalmazott, korábban összefoglalóan hűtlenségnek minősülő eseteket és büntetésüket tartalmazzák. Az 1723. évi IX. *(a hűtlenségi bűnt magukban foglaló esetekről szóló)* törvénycikk, már a Habsburg jogrendezés jegyében fogant törvénycikk rendet kívánt tenni a széttagolt és kusza magatartáscsoport tekintetében. A „nyíltan a szent korona, királyi felség és az ország közállománya ellen" támadókat, illetve ellenszegülőket, valamint „az ország belső állományának feldúlására vagy felzavarására akármiféle embereket" felfogadó és behívó személyeket büntette, fejük és ingó s ingatlan javaik elvesztésével.

A felségsértési-hűtlenségi ügyekben eljáró illetékes bírói fórumok és az ítélkezési szemlélet tekintetében támpontot nyújt a felségsértés eseteiről rendelkező 1715. évi VII. törvénycikk, amely kimondja: a felségsértési ügy elbírálása és vizsgálata egyedül a királyi felségre tartozik. Az uralkodó dönthet arról, hogy a bűntettet együttesen magyar tanácsosaival, a magyar törvények szerint, Magyarországon (esetleg azon kívül), vagy pedig az elbírálásban személyesen részt nem véve, magyar bírákat rendel ki, akik a magyar törvények alapján, Magyarországon fognak eljárni. A törvény szövegéből kiolvasható a magyar rendek azon

törekvése és követelése, hogy az eljárás a magyar jog és a magyar bírák részvételével, lehetőleg az ország területén folyjon le.

A büntetőeljárási szabályok közül kiemelendő, hogy a nemesség egyik legfontosabb kiváltsága – a Hármaskönyvben és annak előtte az Aranybullában is megjelenő –, hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem foghatja, vagyis törvényes eljárás és teljes joghatályú ítélet meghozatala előtt le nem tartóztathatóak, őrizetbe nem vehetőek (a tettenérés kivételes eseteit kivéve). 1715-ben a karok és rendek a köznyugalom biztosabb fenntartása, a honpolgárok megvédése végett elrendelték, hogy a felségsértés vagy felségárulás bármely nemének elkövetése, illetve annak gyanúja esetén az idézés formaságaiból felmerülő veszélyes következmények elkerülése érdekében, a jövőben előzetes idézés ne legyen szükséges. A magyar rendek a felségsértés vádja alapján induló eljárások esetén tehát lemondtak erről az őket kollektíven megillető, fontos −, a kiemelkedő jelentőségű politikai ügyek gyakorlatában azonban legtöbbször figyelembe sem vett − eljárási kedvezményről és garanciáról. (Ez azonban a későbbiekben nem akadályozta meg őket, hogy a politikai, sőt a bíróságok előtt megjelenő érvrendszerben ne használják, az érintett nemes vádlottak ne követeljék ezen joguk tiszteletben tartását.)

1723-ban a bírósági reform keretében felállítják a királyi ítélőtáblákat, valamint ezek fellebbviteli fórumát a Hétszemélyes Táblát, és ide utalnak minden olyan peres ügyet amelyek a **királyi fiscus**t, felperesi vagy alperesi minőségben érintik. A vagyonelkobzás, mint a felségsértési perek büntetése felperesi minőségben a királyi kincstár, a fiscus bevonását, illetve a királyi jogügyek igazgatójának elsőszámú vádlói szerepben való megjelenését eredményezte a perekben.

A felvilágosult abszolutizmus reformkísérletei

A rendi kodifikációs kísérletek egyik legfontosabb részét, a nemesség alapvető jogait érintő folyamatos viták képezték. Ezek között kiemelt helyet foglalt el a nemesség és a vármegyék politikai jogainak védelme, az ellenállás jogához való ragaszkodás, **az ország alkotmányának megóvása** a Habsburg-kormányzat abszolutisztikus törekvéseitől. A folyamat és a harc tetőpontjának II. József uralkodásának tízéves időszakát, annak is 1785-től kezdődő második felét tekinthetjük. Ugyanebben az időben megkezdődött az igazságszolgáltatási reformkoncepció kidolgozása, amelynek legfontosabb állomását az 1785 decemberében megjelent császári rendelet, a **Novus Ordo Judiciarius** jelentette. A rendelet az addig működő magyar bíróságok működését beszüntette, 1786-tól új rendszert és szabályokat vezetett be, a régi bírósági rendszer minden elemét megbolygatva.

II. József 1787 tavaszán kiadott rendeletével Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptette az **Általános törvény a bűntettekről és azoknak büntetésekről** elnevezésű (*Allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung)*, az anyagi jogot egységessé formáló, az örökös tartományokban már hatályban lévő büntetőtörvénykönyvet, a **Sanctio Criminalis Josephinát**. A kiadott büntetőkódex elkészítésében és a bevezetés előkészítésében, a magyarországi viszonyokra történő adaptációban a magyar udvari szervezet és közigazgatás egyáltalán nem vett, nem vehetett részt.

A kódex újításai közé tartozott az analógia tilalma, a bűntettek és az igazgatási vétségek elhatárolása, mégis a legfontosabb reformtörekvések elsősorban a büntetések rendszerében érhetőek tetten. A törvény taxatívan felsorolta a **büntetési nemek**et. Ezek: a leláncolás, amikor a gonosztevőt kemény fogságban tartották és láncokkal szorosan lekötözték, amit évenkénti veréssel súlyosbítottak. Ezen kívül még három fokozatát ismerte a szabadságvesztés büntetésnek a kódex: a súlyos vasban letöltendő legsúlyosabb fogságot, valamint a kemény és az enyhe fogságot. Kiszabható volt a fentiekben felsoroltakon kívül a börtönbüntetés

közmunkával, a bot-, korbács- és pálcaütés, valamint a szégyenpadra állítás, mellékbüntetésként pedig a megbélyegzés. A kiróható büntetések túlnyomó többsége tehát szabadságvesztést jelentett, amelyek kiszabását a törvényhozó (újításként) szigorú keretek közé szorította. Az addig a magyar jogban csak ritkán alkalmazott büntetési nem szinte egyeduralkodóvá tétele, felkészületlenül érte a bírói kart és a büntetésvégrehajtás rendszerét.
A kódex bevezetéséig a különböző módon végrehajtott halálbüntetések, valamint a szintén nagy változatossággal és eltérő súlyossággal (elsősorban nyilvánosan) foganatosított testi büntetések tették ki a kiszabott büntetések nagy részét. Ezek mellett a szabadságelvonás, mint szankció nem játszott jelentős szerepet, sőt maguk a börtönök sem az ilyen büntetések terei voltak, hanem inkább az eljárás alatt álló gyanúsítottak fogvatartásának helyszíneként szolgáltak. A hosszú időtartamú elzárásra alkalmatlan tömlöcök, az egészségtelen megyei börtönök, az alacsony számú őrszemélyzet, semmiféleképpen sem volt alkalmas az ugrásszerűen megnövekedett számú elítélt büntetésének végrehajtására.

Sanctio Criminalis legnagyobb újdonsága, hogy a halálbüntetést csakis a rögtön-bírósági (statáriális) eljárásban tartotta meg, így pl. politikai perekben sem volt alkalmazható ez a büntetési nem. (A statáriális, illetve a katonai büntető-eljárásban kiszabott halálbüntetés kötél általi halált jelentett.) A **halálbüntetés** kódexszerű – a humánus elvek alapján, valójában már az 1781-es udvari rendelettel történt – **eltörlése** nem hozott kedvező változásokat, sőt a kortársak a bűnözői csoportok elszemtelenedését, és a bűnözés térnyerését is ennek tudták be. A Magyarországon addig ismeretlen kényszermunka büntetések – köztük az embertelen, és az elítéltek tömeges halálát okozó – hajóvontatás bevezetése további ellenérzéseket szült.

További nehézséget jelentett az a törvénykönyvben rögzített szabály, amely **a bírói mérlegelés** határait leszűkítette azzal, hogy az előirányzott büntetések betű szerinti alkalmazását tette kötelezővé. A bíró más büntetésnemre nem térhetett át, és az alsó, illetve a felső büntetési kereteket sem léphette túl. A törvénykönyv értelmében kirótt, gyakran túl szigorú ítéletek elbizonytalanították a bíróságokat, de a lakosság hangulatát is az uralkodó reformjai ellen fordították.

Nem jártak nagyobb közmegelégedéssel a büntető-eljárás megreformálására tett első kísérletek, a tortúra (kínvallatás) eltörlése és eltiltása, valamint a halálbüntetések uralkodói, illetve kancelláriai enyhe kegyelmezési gyakorlata sem. A jozefinista, a rendi különbségekre tekintettel szintén nem lévő – **Büntetőeljárási kódex** (Kriminalgerichtsordnung) 1788-as erdélyi bevezetése, – hosszú hivatali huzavonával, időhúzással és a nemesi érdekeknek megfelelő fordítói „módosításokkal" együttjáró – magyarországi adaptációja és a bevezetés kudarca, végezetül elmaradása rengeteg panaszra és zúgolódásra adott okot.

Az ellentmondásokat rejtő normák és a hozzájuk kapcsolódó ítélkezési gyakorlat eredményeképpen a bűnözés mértéke a korszak végére jelentősen megnövekedett, ami helyenként olyan méretű gonddá vált, hogy több vármegyében rendkívüli, statáriális szabályok bevezetése vált szükségessé. A kínvallatás megszüntetése, az enyhe kegyelmezési gyakorlat és a halálbüntetés eltörlése, valamint a bűnüldöző, büntetés-végrehajtó szervezet kis száma és fejletlensége (amelynek személyi állományát a jozefinista takarékossági intézkedések is sújtották), mind-mind csökkentette a büntetésektől, a szankciók nagy valószínűséggel történő kiszabásának a bűnelkövetéstől visszatartó erejét.

Több szerző (Varga Endre, Hajdu Lajos) egészen odáig megy, hogy a császár népszerűtlenségének legfontosabb okaként az erőszakosan és a magyar viszonyok iránt érzéketlenül bevezetett büntetőjogi reformjait emeli ki.

Az 1795-ös büntetőkódex-tervezet - Az Országos Bizottságok munkája

Az erőszakosan és a magyar viszonyok iránt érzéketlenül bevezetett büntetőjogi reformok, a rendi alkotmány teljes negligálása, a közigazgatási rendszer és hivatalnoki kar teljes

átszervezése az országot a nyílt lázadás állapotába taszította. II. József 1790. januári leiratában, rendeleteit – a tolerancia pátens, az új lelkészrendezésre, és a jobbágyokra vonatkozó intézkedések kivételével – visszavonta, és elrendelte a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség 1780. évi állapotába visszahelyezését, *„melyben Őfelségének, a boldogult császárnénak halálakor voltak”*.

A Jozefinát hatályon kívül helyező 1791. évi LVII. törvénycikk, az általános kodifikációs munkálatok elvégzésére országos bizottságokat küldött ki. A törvény **kilenc országos bizottságot** rendelt ki azoknak a javaslatoknak, sérelmeknek megtárgyalására, amelyeknek megvitatása elmaradt az 1790-91-es diétán. A bizottságok feladatául pedig meghagyta, hogy javaslataikat úgy dolgozzák ki, hogy azok törvénytervezetként a következő országgyűlésen napirendre kerülhessenek. A 21 tagú **jogügyi bizottság** felhatalmazásában szerepelt – két másik elaborátum (javaslat) kidolgozása mellett – **a büntető kódex tervezetének elkészítése**. A jogi bizottság majd négyévi munkájának eredményeképpen **1795-re elkészültek a javaslatok**, köztük a büntető kódex is.

A latin nyelvű **büntetőtörvény javaslat** (Codex de Delictis eorumque Poenis), a polgári szabadsághoz és biztonsághoz szükséges **büntetési alapelvek** (principiák) meghatározásával kezdődik. Ezt követően írja le az eljárási szabályokat, az egyes bűncselekményeket és azok büntetését. Ez az első olyan magyar büntetőkódex-tervezet, amely a modern társadalom és annak minden polgárának biztonságát tűzte ki céljául, és amely átfogja a büntetőjog egész területét, tartalmazza az összes fontos anyagi- és eljárási intézmény szabályozását.

A javaslat gyenge pontja, hogy nem differenciál megfelelően a büntetőjogilag értékelhető jogellenes cselekmények között. A kódex az állam elleni bűntetteket, az igazgatás, valamint az igazságszolgáltatás rendjét sértő bűncselekményeket tekinti közbűncselekménynek, a többi deliktumra úgy tekint, hogy elsősorban a magánbiztonságot veszélyeztetik.

Fontos, hogy alapelvek között megjelenik a bíró **törvényhez kötöttség**ének rögzítése, és a *„nincsen bűncselekmény törvény nélkül (nullum crimen sine lege)”* elv, amikor a tervezet szövegezése a bűntetteket, mint a büntetőtörvény szabad akaratból történő megsértését definiálja.

A tervezet a halálbüntetés alkalmazásának vonatkozásában **részletes utasítások**at ad a bírónak. Eszerint *„mindenféle rossz – így szól az Alapelvek XII. szakasza – tehát a halál is igénybevehető az állam által, ha a közbátorság fenntartására más eszköz nem állna rendelkezésre. Mert ha bármely magánszemély megtámadtatása esetén bármely eszközt igénybevehet a maga védelmére, az állam is megteheti ugyanezt a saját biztonságának oltalmára.”* Fenntartja a halálbüntetést, de általában tiltja annak minősített változatait, az emberi méltóságra hivatkozással. A büntetéseknek általában alkalmasnak és célzottnak, a bűnös cselekménnyel arányosnak, valamint időben kiszabottnak kell lennie.

Az 1795-ös javaslat anyagi jogi részében a bűncselekmények első nagyobb típusát **a közbiztonságot veszélyeztető bűntettek** képezik. A felvilágosodás hatására a tervezet már nem ismeri az isteni felség megsértését, az csak, mint vallásellenes deliktum büntetendő. További jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy a Tripartitumban nota infidelitas - hűtlenség címszó alatt mesterségesen és indokolatlanul egységbe foglalt különböző súlyú cselekmények szétválasztására és a fogalmak világosabbá tételére vállalkozott.

A végleges javaslat 18 magatartást sorol a közbiztonságot veszélyeztető deliktumok közé, amelyek 4 csoportra oszthatók:

1. az ország külső és belső biztonságát veszélyeztető bűntettek;
2. az igazgatás működését sértő bűntettek;
3. az igazságszolgáltatás rendje ellen irányuló bűncselekmények;
4. a gazdasági élet rendjét veszélyeztető (pénzhamisítás, közpénztárak hűtlen kezelése) deliktumok.

A bizottság 1795 februárjában fejezte be csaknem négyévnyi tevékenységét, a javaslatok felkerültek a kancelláriára, de a munkálatok már nem kerültek a diéta elé. Hajdu Lajos szerint az állandó háborúkon kívül az volt az ok, hogy az ideiglenes jellegű, nem egységes koncepciókra épülő kompromisszumos tervezetek nem feleltek meg a fontosabb politikai erők törekvéseinek, maga az országgyűlésben folyó törvényhozási munka nehézkessége, lassúsága és tárgyalási módszere is nehezítette az átfogó szöveges javaslat elfogadását. Az operátum sokáig nem volt nyilvános, csak az 1807-es országgyűlés követelésére jelent meg még az évben a kódex-előterjesztés. Ekkorra azonban már az udvar és a nemesség is úgy gondolta, hogy a tervezet egészében elfogadhatatlan a számukra. A rendek úgy ítélték meg, hogy a javaslat jelentősen korlátozza a nemesi szabadságjogokat, az udvar pedig a tervezet számos tételében a királyi hatalom csorbítását, az uralkodói jogok elleni támadást, idegen jogelvek megjelenését és a francia forradalom elveinek realizálódását látta. Ezzel megpecsételődött a büntető-munkálat sorsa.

Az 1795. évi javaslatot azért tekinti a magyar jogtörténetírás nagy jelentőségűnek – túl azon, hogy elsőként fogja át a büntetőjog egész területét – mert ez az első magyar büntetőjogszabály tervezet, amely határozottan előírja valamennyi, a hatályos törvénnyel ellentétes írott vagy szokásjogi forrás hatályon kívül helyezését. Amennyiben életbe léptették volna, nagyban elősegítette volna a magyar büntetőjog egységesítését. Szalay László véleménye szerint, a tervezet nagy hatást gyakorolt az 1848 előtti reformnemzedékre és az 1843. évi büntető-javaslatokra.

Az 1830. évi büntetőkódex-tervezet szabályainak megalkotása

Az 1827-es reformországgyűlésen, végre újra döntés született az 1790/91-es diétán megoldásra kijelölt kérdéskörökben, így ismét előtérbe került a büntetőkodifikáció ügyének rendezése is. Három évtizednyi szunnyadás után a „hosszabb tanácskozást igénylő ügyek” (már 1791-ben is így szólt a törvény), vagyis a rendszeres munkálatok tárgyalására **újra királyi bizottságokat** neveztek ki, amelyek feladatként az 1795-ben, majd az azóta készült ügyiratok átvizsgálását, megújítását és a következő országgyűlés elé terjesztését kapták. Az 1795. évi büntetőkódex-tervezetét újra kinyomtatták, ennek alapján kezdődött meg a munka. Az eredeti elaborátum revíziójának szánt, 1829-re befejezett és **1830-ban** „sajtó alól kijövő” javaslat (innen az újabb elnevezése a műnek) kinyomtatott példányait, megküldték a **törvényhatóságoknak véleményezés** céljából.

Az 1830. évi országgyűlés viszonylag rövid ideig tanácskozott, az ügyek nagy száma pedig nem tette lehetővé, hogy a küldöttségek munkáit a diéta napirendre tűzze és megtárgyalja. Az eredetileg 1831 őszére tervezett országgyűlést, a kormányzat csak 1832 decemberére hívta össze. (A több mint egy éves késlekedés indokai között a kolerajárvány, az azzal összefüggő városi és parasztlázadások mellett, az operátumok megyei tárgyalásának elhúzódása is szerepelt.)

A plánum szövegezői a napóleoni büntető törvénykönyv (Code Pénal, 1810.) hatására **három rész**re osztották a tervezetet. Az első **az eljárás**ról (De forma procendendi), a második rész **az egyes bűntettekről és büntetéseik**ről (De Criminibus in specie, et eorum Poenis), a harmadik pedig **a kihágások**ról és a büntetéseikről (De delictis criminalitatem non involventibus, eorumque poenis) rendelkezett. A felosztáson kívül, további újítása a tervezetnek, hogy a későbbi Csemegi-kódexhez, illetve a mai miniszteri indokolásokhoz hasonlóan az egyes cikkelyekhez részletes magyarázatot fűz. A legjelentősebb újdonságnak, **a kihágások *(delictum politicum)*** szabályozását tartja a szakirodalom.

A tervezet elkészítése során nemcsak a büntetőtörvény rendelkezéseit fogalmazták meg, hanem az ahhoz illeszkedő egyéb normákat külön-külön csoportosítva, a törvénykönyv

kiegészítő szabályozásaként dolgozták ki (börtönügyi rendtartás, vérhatalmat gyakorló törvényhatóságoknak szánt iránymutatás, igazságügyi orvostan alapszabályai).
A kódex-tervezet második (anyagi jogi) részének első osztálya foglalkozik a közbiztonság elleni bűncselekményekkel, ennek első két cikkelye tartalmazza a felségsértés (beleértve és el nem különítve a hazaárulást) és a hűtlenség tényállásait, az ezekhez fűzött magyarázó kiegészítéseket. A nemesség a reformkor kezdetén (az 1810-es és 20-as években) továbbra is minden alkalommal követelte a szerintük hűtlen királyi tanácsadók megbüntetését, amikor a vármegyék jogait sértve látta. Az 1795. évi tervezet szellemében javasolták, hogy a felségsértőkhöz hasonlóan súlyos büntetésben részesüljenek a nemesség sarkalatos jogainak megnyirbálására, vagy éppenséggel megszüntetésére törő személyek.

Az országgyűlés a hosszadalmas sorrendi vita után kezdte el a jogi reformcsomag tárgyalását (először az urbariális tervezettel, majd 1833 novemberétől a bírósági szervezeti, 1834-es év közepétől pedig a magánjogi javaslatokkal folytatta). Elsősorban a „feudális törvényhozás nehézkes mechanizmusa" az a tényező, amely miatt a hátralévő munkálatokra nem maradt idő, a büntetőkódex tervezete nem került a pozsonyi diéta napirendjére.

Rögzíthetjük, hogy bizottsági törvényjavaslatokról ilyen széles körű és intenzív vitára, **országos vitatás**ra, vármegyei egyeztetésre addig még nem került sor. Mivel a tervezet végül nem került az országgyűlés elé, a valódi szakmai vitának a diétára készülő törvényhatóságok véleményei lettek a kifejezői. A **törvényhatóságok** − latin, illetőleg többségében már magyar nyelven fogalmazott − **véleményei**ket egymásnak is eljuttatták, így az országos diskurzus módot adott a reformkor törekvéseinek, köztük az újszerű büntetőjog elvek és harcok első megjelenítésére, a további szakmai és politikai küzdelmek módszertanának és tudományos eszköztárának megalapozására.

Irodalom:

BALOGH Elemér: *Egy elfelejtett büntetőtörvény-tervezet.* In: Győri tanulmányok 20. Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 1998.
BALOGH Elemér: *Az „első" magyar büntetőkódex-tervezet.* In: Jogtörténeti tanulmányok VII. Pécs, PTE ÁJK, 2001.
BALOGH Elemér: *A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése.* In: *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára.* In: Acta Juridica et Politica, Szeged 2004.
BALOGH Elemér: *Az 1830. évi büntetőtörvény - tervezet eljárásjogi részéhez írt törvényhatósági reflexiók*. Jogtörténeti Tanulmányok VIII, Pécs, PTE ÁJK, 2005.
BALOGH Elemér: *A hűtlenség bűncselekménye rendi büntetőjogunk kodifikációs kísérleteiben.* In: NAGY Ferenc (szerk.): *Bűnügyi Mozaik - Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2006.
BALOGH Elemér: *A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei.* In: Jogtörténeti Szemle, 2008/4.
BALOGH Elemér: *Büntetőjog-történeti alapkérdések – Rendszertani kísérletek a korai magyar büntetőjogi kodifikációban*, In: Jogtörténeti Szemle 2016/3.
BARNA Attila: *"Kik a' Király' és Haza ellen való hűtlenséggel vádoltatnak": Az 1830. évi büntetőkódex-tervezet felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó szabályainak megalkotása*. In: MÁTHÉ Gábor - RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Állam-, Egyház-, Jogtörténeti magyarázatok. Ünnepi tanulmányok Rácz Lajos 65. születésnapja tiszteletére, Budapest, Multiszolg Bt., 2013.
BARNA Attila: *Törekvések a politikai bűncselekmények rendezésére Magyarországon a 18. század végén, és az 1795. évi büntetőtörvénykönyv tervezete*. In: Jog-Állam-Politika 2010/2.
BARNA Attila: *Kísérlet a magyar vármegyerendszer átalakítására – II. József közigazgatási és büntetőjogi reformjai a magyarországi vármegyékben*. In: Mezey Barna, Révész T. Mihály

(szerk.), Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére, Budapest, Gondolat, 2006.
BATÓ Szilvia: *Megjegyzések a magyar büntetőjogi kodifikáció 1848 előtti történetéhez.* In: Jogelméleti Szemle 2007/1.
BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás.* Jogtörténeti Értekezések 32., Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
BECCARIA, Cesare: *Bűnökről és a büntetésekről.* Fordította: Madarász Imre. Budapest, Eötvös József Kiadó, 1998.
BENDA Kálmán - ELEK Judit: *Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében*. Magvető Kiadó, Budapest 1983.
BÉLI Gábor: *A latin és a magyar jogi terminológia a XIX. század közepéig*, Jogtörténeti Szemle 2017/3.
BÓNIS György: *Montesquieu jogi és politikai nézetei.* Különlenyomat a MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei, VII. kötet, 3. szám, MTA, Budapest, 1955.
FINKEY Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója.* Debrecen, Stúdium Könyvkiadó, 1942.
GERGELY András: *A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában.* In: Tiszatáj, 1974/6.
HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezete.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
HAJDU Lajos: *Adalékok a jozefinizmus magyarországi jogi reformtörekvéseinek értékeléséhez,* In: Jogtörténeti Tanulmányok, Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 1980.
HAJDU Lajos: *A közjó szolgálatában*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.
HAJDU Lajos: *Forradalmár, vagy szerencselovag?,* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.
HAJDU Lajos: *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, Magvető, 1985.
IZDENCZY József: *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverwaltung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige*, Gedruckt in Römischen Reiche, 1790.
MAASBURG, Friedrich von: *Die Strafe des Schiffsziehens in Österreich (1783-1790) nebst einem Überblick über das altösterreichische Gefängniswesen,* Wien, 1890.
MÁLYUSZ Elemér: *A reformkor nemzedéke*. Századok 1923.
MOLNÁR András (szerk.): *„Javítva változtatni" – Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000.
SZLEMENICS Pál: *Magyar Fenyítő Törvény – Ötödik az 1872. évig a Büntető Törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legújabb törvények és Ministeri rendeletekkel bővített kiadás*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1872.
VARGA Endre: A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában, Századok, 1960./5-6.
VÖLGYESI Orsolya: (sajtó alá rendezte): *Kölcsey Ferenc Országgyűlési dokumentumok.* Budapest, Universitas, 2011.
VÖLGYESI Orsolya: *A kormányzat álláspontja az operátumok napirendre tűzésének kérdéséről (1830-1832),* Aetas 1997/4.
VÖLGYESI Orsolya: *Újabb források az 1832-36-os országgyűlés történetéhez*, Aetas 2000/1-2.
VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere I.-II.* (szerk.: Király Tibor), Budapest, Magyar Közlöny, 2008.

Az 1843. évi büntetőkódex javaslatok kidolgozása

A reformkori politikai küzdelmek egyik legfontosabb terepévé a **jogrendszer megújítása**, különösen a számtalan politikai és társadalmi kérdéssel átitatott büntetőjogi

kodifikáció kérdésköre vált. A liberális tanokat és eszméket zászlójára tűző, a nyugati törvénykönyveket ismerő és követő ellenzék, az általános társadalmi változtatások kezdő lépésének és kísérleti terepének tekintette a **büntetőjog átalakítását**, a tervezet nagy nyilvánosság előtti megtárgyalását. Olyan alapvető intézmények megjelenítését mint a törvény előtti egyenlőség, a személyes szabadság garanciái, az eljárás nyilvánossága, vagy a világos tényállások és definíciók használata.

1840-ben újabb törvény (1840:V. tc.) született a kodifikációs deputáció felállításáról, most már kizárólag a büntető-kodifikációs országos választmány munkálatainak, a büntető törvénykönyv (eredetileg az 1830-ra elkészült javaslat felülvizsgálatára) és az attól elválaszthatatlan javító rendszer kidolgozása céljából. Az 1841-ben megalakult bizottság tevékenységének eredményét 1843-ban nyomtatásban is megjelentette, és az országgyűlésen bemutatta.

A **Javaslat részei**:

a) a bűntettekről és büntetésekről;
b) a büntető eljárásról;
c) a börtönrendszerről;
d) toldalék a rendőrségi kihágásokról,
e) az előzőekhez csatolt különvélemények.

Az országos bizottság által (tagjai között találjuk: Deák Ferenc, Eötvös József, Klauzál Gábor, Szalay László, Pulszky Ferenc), elkészített **Büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és a büntetésekről** címet viselő anyagi jogi javaslata, két részre oszlik: általános és különös rendeletekre.

A javaslat általános része a bűncselekmények korábbiakban már látott hármas felosztása helyett, kettős vagyis **dichotómikus felosztás**t alkalmazott: **bűntetteket és kihágások**at különböztetett meg. Legfőbb újítása, hogy a **halálbüntetést és a botbüntetést megszüntette**, helyette a szabadságvesztés büntetésekre helyezte át a büntetési rendszer súlypontját. Rabságot (életfogytig, vagy határozott ideig, 24 évig tarthat) vagy fogságot (maximuma 1 év) szerepeltet, minimum határokat pedig (általában sem) nem határoz meg a bírónak, így adva korlátlan mérlegelési és enyhítési lehetőséget. További büntetési nemként a közhivatal elvesztését, a pénzbeli büntetést és a bírói dorgálást sorolja fel. Semmilyen tekintetben nem tett különbséget a születési és státuszbeli előjogok, vagyis nemes és nem nemes között, egyenlőként kezelve őket.

A büntetőtörvénykönyv-tervezet rögzíti, hogy **„bármelly cselekvés, vagy mulasztás, csak annyiban tekinthetik bűntettnek, és csak annyiban vonathatik büntetés alá, amennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény”.**

Részletesen szabályozza a kísérlet, a részesség, a visszaesés és az elévülés szabályait, a súlyosító és az enyhítő körülményeket.

A Javaslat további sorsa, jelentősége

A javaslat országgyűlési tárgyalása elhúzódott, és a két ház között megegyezés egyedül csak a **börtönügyi kódex** esetében született. Fayer László szerint ennek oka egyrészt, hogy az alsótábla ragaszkodott a Deák-féle javaslatokhoz, és Deák távollétében nem érezték magukat feljogosítottnak a változtatások véghezviteléhez, másrészt a vármegyei követutasítások kötöttsége is szerepet játszott a konszenzus elmaradásában. 1844-re már gyökeresen megváltoztak a politikai viszonyok egész Európában, a Habsburg uralkodóház nem volt hajlandó a reform támogatására. Az 1843-iki javaslat anyagi és eljárásjogi részét a főrendek és az udvar leginkább a halálbüntetés eltörlése miatt ellenezte és azért, mert az országgyűlésen az alsó tábla az esküdtbíróság szervezése mellett foglalt állást. Az **esküdtbíráskodás bevezetése** önmagán túlmutató intézményként előrevetítette a társadalmi egyenlőség intézményét, hiszen ennek bevezetésével a városi polgárok és a vagyonos jobbágyok is helyet kaphattak volna a

bíráskodásban, akár a nemesek pereiben is. A börtönügyi kódex javaslatára nézve a két ház között ugyan megegyezés született, szentesítést azonban ez a javaslat sem nyert.

Az 1843-as Javaslat nem vált törvénnyé, de koncepciója maradandó értékű volt, hiszen azt a büntetőjogi modellt képviselte következetes és rendszerezett formában, amelyet **klasszikus büntetőjog**nak nevez a büntetőjog-elmélet. A büntetőjog-tudomány fejlődése szempontjából haladó jellemzők közül ki kell emelnünk az egyén szabadságát garantáló, úgynevezett **garanciális szabályok** intézményesülését, amelyek büntetőjog **humanizálódás**a felé mutattak. Így a törvény előtti egyenlőség, kötelező védelem, a nyilvános és félbe nem szakítható eljárás megfogalmazása, a halálbüntetés, a testi és becstelenítő büntetések eltörlése, a bírák korlátlan enyhítési lehetőségének bevezetése.

Természetesen a **nullum crimen sine lege** és a **nulla poena sine lege** (továbbá a nullum crimen sine culpa és nulla poena sine crimine), ekkorra már Európában **alapvető polgári jogelvek (princípiumok) beépítése** és rögzítése, valamint a megérdemelt, arányos büntetés intézményei a kor általánosan uralkodó hazai felfogásához képest, jelentős újításai a javaslatnak. (A nullum crimen sine lege jelentése: nincs bűncselekmény törvény nélkül, vagyis amit törvény az elkövetés időpontjában nem nyilvánít bűntettnek, azt nem lehet bűncselekménynek tekinteni és megbüntetni. A nulla poena sine lege értelmezése: nincs büntetés törvény nélkül, így a bűncselekményekre csakis a törvényi szabályokban meghatározott büntetési tételek és végrehajtási módozatok alkalmazhatóak. A jogelveket még több hasonló egészíti ki, mint pl. a nulla poena sine crimine, vagyis nincs büntetés bűncselekmény nélkül stb.

Az esküdtbíráskodás és **perbefogószék** intézményének, valamint az **akkuzatórius eljárás**nak a bevezetése a büntetőeljárásban, továbbá a börtönügyi javaslatban testet öltött **fogházjavító mozgalom** elemei mind a kodifikátorok haladó szellemét tükrözték vissza.

Fentieken túl az 1843-as büntetőjogi, büntető eljárásjogi és börtönügyi javaslat vitathatatlan érdeme azonban az is, hogy alapvető változást és fordulatot hozott a magyar büntetőjog sorsában. Még akkor is igaz ez az állítása, ha a kortársak szemében elmaradt a várva-várt áttörés: „bűn és büntetés mint volt, határozatlan maradt, a népnevelés tespedend régi állapotában s a tömlöczök ezután is lesznek a gonoszság status-iskolái” – írja csalódottam Szemere Bertalan 1845-ben.

Balogh Jenő professzor, későbbi igazságügy miniszter (1913-17) 1900 novemberében, fél évszázaddal a javaslat kidolgozása után a következő gondolatokat írja a Huszadik Század folyóiratban: *„Méltán éri büntető törvénykönyvünket az a gáncs, hogy nem vette kellő figyelembe a különleges magyar viszonyokat és a magyar nép jogfelfogását és e részben különösen elmaradt fényes emlékű elődjétől: 1843. évi javaslattól, melynek tekintélyét és népszerűségét különben semmi magyar törvényhozási alkotás nem fogja többé soha elérni. Sem akkora önzetlenséggel és ügyszeretettel, sem akkora államférfiúi tehetséggel, látókörrel s az általános nagyrabecsülésnek és ragaszkodásnak akkora nimbusával, mint a minővel Deák Ferencz és nagyérdemű munkatársai az 1843. évi javaslatnak az anyagi jogra vonatkozó részét kidolgozták, nem fog Magyarországon a törvényelőkészítés terén senki sem működni.”*

Irodalom:

BLEUER Samu: *Deák Ferencz mint criminalista.* In: Budapesti Szemle, 1898.

BARNA Attila: *A politikai bűntettek szabályozásával kapcsolatos viták az 1843. évi büntetőkódex-javaslat anyagi jogi részének tárgyalásai során*. In: MÁTHÉ Gábor - RÉVÉSZ T. Mihály - GOSZTONYI Gergely (szerk.): Jogtörténeti Parerga: Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére, Budapest, ELTE - Eötvös Kiadó, 2013.

BARNA Attila: *A gonosz tanácsadók megbüntetésétől a miniszteri felelősségig: Hűtlen tanácsosok és a nemzetsértés tényállása a magyar büntetőkódex-tervezetekben*. In: MÁTHÉ

Gábor - MEZEY Barna (szerk.): Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére, Budapest: Gondolat-ELTE ÁJK, 2010.
FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896-1902. I-IV. kötet
MEZEY Barna: *Fayer László és az 1843. évi javaslatok anyaggyűjteménye. Előtanulmány Fayer László: Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye című mű reprint kiadásához.* I. kötet Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest, In: *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára.* Acta jur. Et Pol. Szeged, 2004.
MEZEY Barna: *Deák, a kodifikátor.* In: SZABÓ István (szerk.): *„….a hazának szent ügye…" Emlékülés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából.* Budapest, Szent István Társulat, 2003.
MÓNUSNÉ KISS Katalin: *Deák Ferenc szerepe az 1843-as büntetőjogi javaslatok létrejöttében.* In: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis, 2005/5.
PULSZKY Ferenc: *Visszaemlékezések a büntetőtörvénykönyv kidolgozására kiküldött bizottság munkálataira.* Jogtudományi Közlöny, 1890-91/47-50. SZALAY László: *Codificatio*. Budapesti Szemle, 1840.
VARGA János: *Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1980.

Az 1843-as Javaslat továbbélése – 1848 alkotmánya és a forradalmi törvényhozás

Deák 1848-ban igazságügy-miniszterként nem terjesztette be az 1843-as btk. javaslatát az országgyűlésnek, a forradalmi törvényhozás azonban jelentős részben megvalósította azokat az alkotmányjogi reformokat, amelyek a Javaslatban szerepeltek.
A politikai bűntettek különbíróságának reformgondolata éledt fel újra abban, hogy a független felelős minisztérium megalakítását elrendelő **1848. évi III. törvénycikk** – a miniszteri felelősségre vonás terén – törvénybe iktatta az **országgyűlés bíráskodási jogkörét**. A törvény nemcsak magáévá tette Deákék 7. számú különvéleményének lényegi tartalmát, hanem továbbfejlesztette azzal, hogy a büntetés kiszabását a Királyi Tábla helyett a választott bíróságra bízta.

A magyar történelemben először rögzítette **a miniszteri felelősség** intézményét, amikor kimondta: a kormány mindegyik tagja mindennemű hivatalos eljárásáért felelős, mindegyik miniszter azon rendeletért, melyet aláírt felelősséggel tartozik. A miniszterek felelőssége – többek között – kiterjed mindazon hivatali aktusokra, amelyek az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvényeket sértik.

A törvény részletesen leírja, hogyan kell (kellett volna) a minisztereket az alsó tábla szavazatainak általános többségével vád alá helyezni, miként fog felettük a felsőtábla által, a saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett, arányos ítéletet mondani. A törvény 33.§-a szerint a miniszterek vád alá helyezését az országgyűlés az alsótábla szavazatainak általános többségével rendeli el, a bíráskodást pedig *„a felsőtábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság"* gyakorolja. A testület tagjainak kiválasztásánál ugyanúgy alkalmazható volt a visszautasítás (recusatio) mint az articuláris bíróságról szóló tervezetben.

A törvény tehát speciális felelősségrevonási szabályokat és rendkívüli bírói fórumot állított fel a miniszterek esetében, a miniszterek által hivatalos minőségükben elkövetett cselekmények esetében. Ezekből semmi sem teljesült a 48-49-es gyakorlatban, az osztrák katonai bíróságok értelmezésében a hivatali tevékenység több eleme, egyszerűen beépült a felségsértést megalapozó cselekmények közé.

Vésztörvény lázadás esetén

Az országban uralkodó ostromállapot kezelésére (dél-magyarországi lázadások és a határőrvidéki zavaragások), Deák 1848 nyarán benyújtotta a **Vésztörvény lázadás esetén** című törvényjavaslatot a képviselőháznak, amelyet aztán (módosításokkal) csak 1849. február 13-án a debreceni országgyűlés fogadott el (**1849:I. tc.** a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása, szerkezete, eljárása, - s ítéltek alá tartozó esetek meghatározása tárgyában címmel). Ezt követően a Honvédelmi Bizottmány nyomban megkezdte a mozgó tábori vészbíróságok-vésztörvényszékek felállítását. A törvény szövegében nagy mértékben köszönnek vissza az 1843-as javaslat felségsértésről és hűtlenségről rendelkező elemei, bizonyítva, hogy alaposan előkészített jogszabályról van szó. A **rögtönítélő bíróság** járhatott el a katonák és polgári személyek törvényben felsorolt büntető ügyeiben (aki a magyar haza, annak polgári alkotmánya, független önállása, területi épsége ellen fegyvert fog, vagy másokat ilyen cselekvésre izgat; aki az ellenséggel cimborál, szolgálatot tesz; az ellenségtől hivatalt vagy bármilyen megbízatást elfogad; ellenséges katonát vagy kémet rejteget stb.).

A vádlottat 24 óra alatt bíróság elé kellett állítani, az eljárásban védő védte, vagy önmaga védelmét elláthatta. Marasztalás esetén a bíróság csak halálos büntetést mondhatott ki, felmentés esetén azonnal szabadon kellett bocsátani a vádlottat. (Ha a vádlottat nem marasztalták el, de ártatlannak sem találták, akkor átadták a rendes bíróságnak.)

Az ún. **vésztörvény**t a jogtörténet fordulópontként értékeli a magyar büntetőjog történetében mivel, az állam elleni bűncselekmények kategóriájában teljes mértékben szakít a feudális büntetőjoggal, a független, önálló Magyarország első államvédelmi törvényeként tekinthetjük. A törvény *„a magyar haza, annak polgári alkotmánya, független önállása s területi épsége”* védelmét biztosítja, nem szól − és ezzel tulajdonképpen hatályon kívül helyezve − az 1723:IX. törvényben büntetőjogilag értékelt tényállásokról, így a *„szentkorona, királyi felség és ország közállománya”* védelméről. Ugyanezt a jelleget erősítette az is, hogy a **közvádlók**at a Honvédelmi Bizottmány nevezte ki, amely intézkedés az állami vádképviselet felé vezető út fontos állomásaként értékelhető. *„A forradalom minden egyes jelentős jogszabálya tehát az 1843-as javaslattal áll kapcsolatban, s 1849 nyarára a javaslat legfontosabb részei élő, hatályos joggá váltak, éspedig jórészt forradalmi módon, királyi szentesítés nélkül.”* – írta Sarlós Béla.

Irodalom:

BOTH Ödön: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban.* In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica, 1958.

KORNIS Károly: *Eljárási rendszer az országgyűlés 1849. évi februar 13kán kelt határozata által megalapitott rögtön ítélő hadi s polgári vegyes bíróságok, és az azok mellett működő közvádlók számára alkalmas gyakorlati tiszti írás szerkezeti példányokkal ellátva.* Pest, Müller Ádolf, 1849.

RÁCZ Vilmos: Hadi fenyítőtörvények a magyar honvédségre alkalmazva. Pest, 1848.

SARLÓS Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1959

SARLÓS Béla: *Deák és Vukovics: két igazságügy-miniszter*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíráink s ügyvédeink számára.* Pest, Heckenast, 1848.

TANÁRKI Gedeon: *Az osztályok központi bizottmányának jelentése lázadás setében alkalmazandó vésztörvény-javaslat iránt.* Pesten, Tanárki Gedeon, 1848.

Vésztörvény lázadás esetén. S.l. s.n., 1848.

A neoabszolutizmus korának büntetőjogi szabályozása

A szabadságharc bukását követően, 1849-ben sok egyéb osztrák jogszabály mellett Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptették az **Osztrák büntetőtörvény**t, az 1803. évi Strafgesetzet, majd három évvel később a törvény csekély jelentőségű, erősen konzervatív stílusban módosított (a később keletkezett törvényekkel egybeszerkesztett) változatát, **az 1852-ki Ausztriai Birodalmi Büntető Törvény**t (1852. évi Strafgesetzbuch).
Az osztrák törvénykönyvet a korabeli európai törvényekkel összehasonlítva a hazai és a későbbi magyar jogirodalom sem értékelte magasra, azonban el kell ismerni, hogy Magyarországon a törvény bevezetésével megtörtént a büntetőjog – igaz osztrák szemléletű – első kódexszerű rendezése és az azon alapuló jogszolgáltatás. Hiányosságai között említhetjük: a polgári szabadságelveknek az eljárás során, csak kis mértékű figyelembevétele és a vizsgálati elv szigora; a nyilvánosság hiánya; az önálló védői feladatkör mellőzése, vagyis a **vizsgálóbírói szerepkör**be olvasztása (Csatskó Imre). Ezzel együtt a Btk. nagy hatással bírt a korábban bizonytalan és önkényes büntetőeljárási szabályok egységesítésére. Legnagyobb eredménye az **általánossá tett szabadságvesztés-büntetés** (börtönbüntetés), melynek végrehajthatósága érdekében kezdetét vette a magyarországi fegyintézet-létesítési program. Több országos intézetet hoztak létre: pl. Márianosztrán, Munkácson, Vácott, Zágrábban (Mezey Barna).

Az 1852-ki Ausztriai Birodalmi Büntető Törvény főbb alapelvei

A törvénykönyv szerint a büntető törvényhozás nem maradhat változatlanul, azt folyamatosan tökéletesíteni kell az ismeretek és a korszellem változásaival. A törvénykönyv vallja az **arányosság elvét** a bűntettek ártalmassága és a megelőzés-megtorlás kényszerítő szüksége, vagyis a büntetés között. Csak a bűnöst akarja megbüntetni, az ártatlan családtagokat nem, végleg megszünteti a jószágelkobzást (már 1803-ban!), mert azzal az ártatlan családtagok is bűnhődnének. Ezzel függ össze a törekvés a lehető legrövidebb szabadság-büntetések kiszabására, illetve ezek súlyosbító kiegészítésére (pl. böjttel, testi fenyítéssel, magánzárkával), hogy a kenyérkereső ne legyen sokáig távol. *„Büntetés senki mást nem érhet, mint a bűntettest.”* Erkölcsi személyt (társulatot, testületet) nem lehet büntetni. A bűncselekmények következményei alól, a törvény nem tudásával senki nem mentheti magát. A bűncselekményeket nyomtatvány útján is el lehet követni, azonban pusztán gondolatok vagy belső feltételezések miatt, ha semmilyen gonosz cselekedetet nem követtek el, nem lehet senkit felelősségre vonni.

A Btk. a büntetendő cselekmények hármas felosztását alkalmazza: **bűntett, vétség, kihágások** (1803-ban még súlyos rendőri áthágásoknak hívták) hármasát alkalmazza, vagyis már alkalmazza és definiálja a közigazgatási és rendőri bűntetteket (politische Verbrechen) is. Ezt kiegészíti a deklarált javító szándék, a büntetések nevelő szerepébe vetett hit, amely arányt szab az egyes kategóriák büntetési határai között. (pl. A rendőri áthágások elleni büntetést javító fenyítéknek hívja, és leghosszabb tartamát a bűntetti kategóriára kiszabható büntetés legalacsonyabb fokában maximalizálja.) A törvény használja és elismeri az elévülés intézményét és pontosítja annak feltételeit, tehát tudomásul veszi az idő múlásával együttjáró, a bűnös megbüntetéséhez fűződő érdek és társadalmi hasznosság elmúltát is.

A kódex **két rész**re oszlik, az első a bűntettekről, míg a második a vétségekről és kihágásokról szól. Mindkét rész **általános és különös rész**re oszlik.
Az első, általános részek a bűntettekről, illetve a vétségekről és kihágásokról általában, és azok megbüntetéséről szólnak, míg a különös részek az előbbiek különböző nemeit, egyes fajtáit tárgyalják. A Btk. tehát élesen elkülöníti a három bűncselekményi kategóriát, szabályozásukat kettéosztja: az egyes delictumokról pedig egyenként, illetve besorolásukkal mondja meg, hogy hová, a súlyosabb vagy az enyhébb kategória alá tartoznak.

A bűntett a tettes gonoszságából ered, ezért a bűntetti minőséghez a törvény minden esetben a **gonosz szándék** (közvetlen-directus vagy közvetett-indirectus) és a rossz cselekedet,

vagy mulasztás meglétét kívánta meg. A közvetlen célzott szándéknál az önkéntesen elhatározott és meggondolt, tudatosan kívánt gonoszság, míg a közvetettnél az eredetileg ugyan más gonosz célra irányuló bűnös cselekedet vagy mulasztás következtében beálló eredményről szól. Míg a vétségeknél és kihágásoknál gonosz szándékú elkövetés mellett, elegendő volt valamilyen tilalom ellen véghezvitt cselekedet vagy mulasztás, vagyis a szándékosság nélküli vétkesség (hanyagság, könnyelműség, pajkosság), amely önmagában büntethető kár vagy sérelem bekövetkezte nélkül is.
A törvénykönyv **a büntetések alsó és felső határát is megszabta**, ezzel korlátok közé szorítva a bírói mérlegelés (bírói önkény) határait.

A bűntettekre előirányzott **főbüntetések** a kötéllel végrehajtott halálbüntetés és a kétfokozatú szabadságvesztés, börtönbüntetés, amelyhez mindig kötelező munkavégzés is társult, és amelynek terjedelme tartam szerint: egész életére vagy határozott időre (6 hónaptól 20 évig) tarthatott.
Az elsőfokú börtönbüntetés során az elítéltet (bühöncz) vasraverés nélkül szorosan őrzik, míg a súlyos börtönbüntetés esetén a rabot lábbilincsben tartják. A büntetést súlyosbíthatta: böjt, kemény fekhely, magánfogság, setét kamarában magánelzárás, fenyítés pálca és vessző által, országból kitiltás a büntetés kiállása után.
A vétségek és kihágások büntetései a következőek lehettek: vagyoni büntetések (pénzbüntetés, elkobzás, jogok és jogosítványok, engedélyek elvesztése), szabadság-büntetések (házi fogság, fogság és szigorú fogság), és kiutasítás (helyiségből és az országból). A fogság büntetést fogházban hajtották végre, tartama 24 órától 6 hónapig terjedhetett. Érdekesség, hogy a törvény bizonyos esetekben, (amikor az elítélt állására, kenyérkereső képességére nézve hátrányos lett volna a fogsággal együttjáró keresetkiesés) engedélyezte a fogságbüntetés helyett a testi fenyítés alkalmazását (maximum 20 pálcaütés, orvosi nyilatkozat birtokában).

Irodalom:

Büntető törvény bűntettek, vétségek és kihágások iránt; büntető bíróságok illetőségét tárgyazó rendeletek, és sajtórendtartás 1852-diki május 27-kéről, az Ausztriai Birodalom számára. Buda, Egyetemi Nyomda, 1852.
CSATSKÓ Imre: *Az 1852-ki május 27-i austriai birodalmi törvény magyarázata.* Pest, Geibel Armin, 1853.
DEGRÉ Alajos: *A magyar büntetőjoggyakorlat általános jellemzése 1861-1878.* In: Jogász Szövetségi Értekezések, Budapest, MJSZ, 1979.
KASSAY Adolf: *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az Országbírói Értekezlet szabályai szerint.* Pozsony, Sieber Henrik Könyvnyomdája, 1862.
MÁTHÉ Gábor: *Adalékok a büntetőjog-gyakorlat kérdéseihez a két nagy kodifikáció között*. In: Jogtörténeti Szemle, 2008/4.
PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. Budapest, Pfeifer Ferdinand, 1869. I-II. kötet
RÁTH György: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában.* Pest, Landerer-Heckenast, 1861. I-II. kötet
SARLÓS Béla: *Deák politikai felfogása és az Országbírói Értekezlet.* In: Zalai Gyűjtemény. 5. Zalaegerszeg, Zala megyei Levéltár, 1976.
SZOKOLAY István: *Az új osztrák büntető törvénykönyv magyarázata.* Pest, s. n. 1852.

Az Országbírói Értekezlet munkája és a kiegyezést követő büntetőjogi reformintézkedések

1861 januárjában az **Októberi Diploma** és a **Februári pátens** kibocsátása között kezdte meg munkáját az **Országbírói Értekezlet**, melynek feladatává tették az ideiglenes hatályos

joganyag megállapítását. Az Értekezlet büntetőjogi albizottsága, melynek Deák is tagja volt, az 1843. évi elaborátum életbeléptetését javasolta. Az Országbírói Értekezlet ezt azonban elutasította és az 1848 előtti magyar joggyakorlat visszaállításáról döntött.
Három elvet deklarált:
1. nincs különbség nemes és nem nemes között, sem a bűncselekmények fogalmai, büntetése és mértéke tekintetében;
2. bűntetteknél nincs helye a testi büntetések alkalmazásának;
3. mivel az 1848. előtti magyar büntető-törvények és azok bírói gyakorlata általánosságban enyhébbnek mondható, mint az osztrák Btk. büntetési tételei, ezért a magyar törvényeket veszik a jövőben alapul.

Az **Ideiglenes Törvénykezési Szabályok**kal újra életbe léptek a korábbi magyar szabályok. A régmúltba visszanyúló, és sokat vitatott döntés volt ez, amely jobb híján, visszatérést jelentett a régi kodifikálatlan, még az általános elveket sem pontosító szabályokhoz (Degré Alajos). A következő időszakban a törvényeken kívül, a bírói gyakorlat, valamint a korábbi jogirodalom (pl. Szlemenics Pál: Fenyítő törvényszéki magyar törvény), munkái szolgáltak forrásul. Majd **Pauler Tivadar Büntetőjogtan** címmel 1864-ben megjelent, az 1843-as javaslatokat, az osztrák Btk. és jogirodalmat összegző tankönyve vált forráserejűvé, amely az egyetemi oktatásban betöltött szerepén túl, jóval nagyobb szerepet töltött be.

A kiegyezést követően 1867 áprilisában, az igazságügyi reformok előkészítésére Horváth Boldizsár igazságügyminiszter törvényelőkészítő bizottságot hozott létre. A miniszter a büntetőjogi albizottság álláspontja alapján Csatskó Imre táblabírónak adott megbízást az 1843-as javaslat revíziójára. A tervezet *„az 1843-iki javaslat lényeges intézkedéseinek teljes épentartásával”* 1869 novemberére elkészült, azonban a büntető kódex ügye a korszerű igazságszolgáltatási szervezet létrehozásával kapcsolatos jogszabályok előkészítése miatt háttérbe került. A klasszikus polgári büntetőjog, törvényi szinten csak az 1878:V. törvénycikkben fogalmazódik meg – az 1843-as javaslat és Csatskó elaborátumának teljes mellőzésével –, miután már megtörtént a polgári államberendezkedés kiépítése Magyarországon.

Delictumok főbb besorolási kategóriái a polgári korban (XVIII-XIX. sz.)

Az 1878. évi V. tc. megjelenését megelőző polgári kor a megsértett jogtárgy felől kiindulva, a hagyományos **köz- és magánbűncselekmény**i (crimina publica – crimina privata) kategóriákkal dolgozik.
Az **elkövetői oldal felől** megkülönböztetünk bármely jogi státuszú személy által elkövethető közös vagy közönséges, és a csak bizonyos rendi állásúak által véghezvihető különös cselekménytípusokat.
Rendkívül fontos, hogy a korban már határozott különbségtétel történik az elkövetői akarati oldal felől is. Így a **gonoszságból, szándékosan (dolus)** és a **vétkes, gondatlanságból (culpa)** megtett bűntettek között különböztettek. Az elkövetőt terhelő jogi és cselekvési kötelezettségek szerint, **cselekvési** és **mulasztási** minősítésű deliktumokat.
Az eredmény alapján pedig **megkísérelt** és bevégzett, **befejezett** cselekménytípusokkal dolgoztak.

Besorolási különbségeket tehetünk a büntetések oldaláról is. A halállal, főszabály szerint fejvesztéssel, akasztással járó (crimen capitalia), vagyis főbenjáró vagy nem főbenjáró, valamint az átlagos szabályok és eljárás alá tartozó, és az ehhez képest minősített, a szokásostól eltérő eljárás, vagy eltérő, általában enyhébb büntetés alá eső bűntettek között.

A búntettekről és vétségekről szóló első magyar büntetőtörvénykönyv, az 1878. évi V. törvénycikk megalkotása

A Javaslat előkészítése és az országgyűlési tárgyalás megkezdése

A büntetőtörvénykönyv első – **Csemegi Károly államtitkár** által előkészített – javaslatát Pauler Tivadar akkori igazságügyminiszter terjesztette elő 1873 októberében a Képviselőházban. A javaslat szükségességét és sürgős voltát azzal indokolta, hogy míg az európai országokban sorra születnek meg az átfogó büntető kódexek, addig Magyarországon régi törvények, a Hármaskönyv, a szabályrendeletek sokasága és a szerteágazó bírói gyakorlat, Erdélyben és a Határőrvidéken pedig még mindig az 1853-as osztrák büntetőtörvény van érvényben. Az Országgyűlés azonban az érdemi tárgyalás, illetve Igazságügyi bizottsági munkálat megkezdése előtt feloszlott. Több mint két évnyi további előkészítést és értekezleti munkálatokat követően, 1875 novemberében terjesztette be az új miniszter Perczel Béla az új tervezetet, amelyet a Képviselőház előzetesen az Igazságügyi bizottság elé utalt. A bizottsági munkában a kormányzat részéről Perczel és Csemegi vett részt, de nem hiányozhatott az ügy harmadik mozgatója Pauler sem, aki ezúttal a bizottság előadó-elnökeként szerepelt. A végleges szöveges javaslat végül 1877-ben került a Képviselőház elé.

A törvény hasznosságát és szükségességét szinte senki sem vitatta, a tételes szabályozástól idegenkedő, a bírói jogalkotás eszméjéhez mereven ragaszkodókon kívül. Az előterjesztés mégis a szakmai viták keresztтüzébe, és az ettől nehezen elkülöníthető politikai csatározások frontvonalába került. A jogászi közvélemény a régóta várt javaslatot az Igazságügyi bizottság munkálatainak megkezdése óta folyamatosan tárgyalta és bírálta.

A komoly és előzetesen is sokat hangoztatott hiányosságok között szerepelt, hogy az előterjesztők a kódexet, a büntető-eljárási és a börtön-rendszerről szóló törvény kidolgozását megelőzően, tehát a három megalkotásra váró törvény egységes rendszerbe foglalása és kezelése nélkül kívánják elfogadtatni. Véleményük szerint, az anyagi jognak önmagában csak a büntetőjogi bíráskodás és igazságszolgáltatás keretében, vagyis a bűnvádi eljárással együtt lehet értelme. Az anyagi kódex elfogadása az alaki jog kodifikációja nélkül, csupán *„phantom után való kapkodás, melynek gyakorlati eredménye nem lehet.”* Sokan hiányolták, negyedik törvényként a kihágási büntető-törvénykönyvet is, ha már az előterjesztők − eltérve az 1843-ik évi javaslat büntetési rendszerétől − **a bűntett-vétség-kihágás**, hármas felosztási rendszert alkalmazták.

A törvényalkotóknak sok gondot okozott a nagy előd, az 1843-ik évi javaslat, amely 35 évvel az elkészülte után is, megingathatatlanul őrizte megszerzett tekintélyét és helyét. A magyar jogászi közvéleményben felülmúlhatatlan deáki alkotásként, a hazai viszonyokra tekintettel lévő, azokat magas tudományos színvonalon szabályozó műként élő (helyenként a gyakorlatba is beszivárgó) tervezet, az új intézmények ellenzőinek állandó hivatkozási alapja volt. Az igazságügyi kormányzat szereplői sem kerülhették meg a vele való állandó megmérettetést.

A büntetőtörvénykönyv általános részi szabályai

A törvény összhangban a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege polgári alkotmányos elveivel rögzíti, hogy a büntetőjogi szabályozás terén **jogforrási erővel egyedül a törvények** bírnak. Alacsonyabb rangú jogforrás, bírói szokásjog, a jogtudomány eredményei, vagy a logikai analógia nem. Tehát bűntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény (elsősorban a Btk.) annak nyilvánít. 1880 szeptemberében, a törvény hatályba lépésével, hatályát vesztették a korábbi büntetőjogi szabályok és a szokásjog rendelkezései.

Bűntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint a melyet arra, elkövetése előtt, a törvény megállapított. Ha a cselekmény elkövetésétől, az ítélethozásig terjedő időközben, egymástól különböző törvények, gyakorlat vagy szabályok léptek

hatályba: ezek közül a legenyhébb intézkedést kell alkalmazni. A törvény tehát az új szigorúbb szabályok tekintetében alkalmazza a **visszaható hatály (erő) tilalmát**, míg az utólagosan életbe lépő, enyhébb szabályoknál speciális szabályt alkalmaz.

A kódex a **bűncselekmények**et a büntetőtörvénnyel ellenkező fenyítendő törvényszegő emberi tettként határozta meg, amely a Btk. különös részében megjelenített tényállási elemekkel és eredményekkel egyezik, és okozati összefüggésben áll. A **klasszikus tettbüntetőjogi szemlélet**nek megfelelően, a törvény szabályozási és fogalomrendszerének alapját a tiltott cselekmények szabályozása és központba állítása képezte. Nem a tettesi minőséget (személyes körülményeket, státuszt) és az elkövető fogalmát (gonosztevő, rabló, tolvaj stb.) határozta meg, hanem magát a delictumot.

A Btk. a büntetendő cselekmények hármas felosztását alkalmazta (bűntettekre, vétségekre és kihágásokra osztotta fel), a törvény azonban csak a bűntetteket és vétségeket szabályozta. A kihágások szabályozása külön törvényben (1879:XL tc.) történt meg, ugyancsak 1880. szeptember 1-jei hatályba lépéssel.

A bűntettek és vétségek elhatárolásának főbb szempontjai: a büntetés neme és mértéke. A **bűntett**ek: azok a szándékos tettek, amelyekre a törvény halált, fegyházat, börtönt, öt évi, vagy azt meghaladó államfogházat állapít meg. A **vétség**ek: azok a bűncselekmények, amelyre a törvény öt évnél rövidebb tartalmú államfogházat, fogházat vagy pénzbüntetést állapít meg.

Büntetések a kódexben

A **főbüntetések** nemei:

1. halálbüntetés;
2. fegyház;
3. börtön;
4. államfogház;
5. fogház;
6. pénzbüntetés.

A halál, a fegyház- és börtönbüntetést kizárólag a bűntettekre, míg a fogházbüntetést csak a vétségekre lehetett alkalmazni. A pénzbüntetés, mint önálló büntetés kizárólag vétségekre, mint mellékbüntetés azonban bűntettekre és vétségekre is alkalmazható.

A halálbüntetés

A törvény megtartotta a – korszakban már hevesen vitatott – halálbüntetés intézményét, azonban annak korábbi minősített és csonkító jellegétől eltekintve (a pallostól, illetve a javaslatban szereplő nyaktilóval való végrehajtás helyett), a zárt helyen, kötél általi végrehajtást írta elő (a kihirdetéstől számított 24 órán belül).

Szabadságvesztés-büntetések

A törvény a magánelzárás rendszere helyett az − az akkor Európában már általános – progresszív vagy **fokozatos rendszer**t vezette be. Az elítélteket osztályozták (bűncselekmény súlya, magaviselet) és egy többlépcsős rendszerben a javulást segítendő, különböző kedvezményekhez juttatta, illetve büntette amennyiben rossz magaviseletet tanúsított. A jogszabály életbe lépését jelentős **börtönépítési program** követte.

Fegyházbüntetés

A fegyház vagy **életfogytig** tart vagy **határozott időtartamú**, leghosszabb tartama tizenöt év, legrövidebb pedig két év, amelyet fegyintézetben hajtanak végre. A fegyházra ítélt egyén, **a**

fegyenc, a megállapított és az igazgatóság által **kijelölt munkát** volt köteles végezni. A munkavégzés idején kívül, a fegyházi szabályokban meghatározott látogatások, az iskola, az istentisztelet és a szabad levegőn időzés (napi egy óra) kivételével, az elítélt a büntetés harmadára, de maximum egy évre éjjel és nappal magánzárkában lett elhelyezve. *(„A valóságban ennek a szabálynak a végrehajtására, megfelelő számú zárka hiányában, csak az 1900-as évek elejére vált képessé a magyar büntetésvégrehajtás." – írja Fayer László.)* A fegyenc fegyházi ruhát viselt, élelmezésére és fegyelmezésére a fegyházi szabályok vonatkoztak.

Börtönbüntetés

A **börtön** leghosszabb tartama tíz év, legrövidebb tartama pedig hat hónap lehetett. A börtönre ítélt **rab**oknak is kellett dolgozniuk, de az adott börtönben megállapított **munkanemek közül** szabadon **választhattak**. A börtönre ítéltek a magán-elzárás, valamint a ruházat, élelem, házirend és fegyelem tekintetében a börtönszabályok rendeleteinek voltak alávetve, melyek azonban a fegyháziaknál enyhébbek, és naponként két órát tölthettek a szabad levegőn.

Fogház

A **fogház**büntetés a törvény alapján egy évtől öt évig tarthatott. Csak az egy évnél hosszabb időre ítélt foglyok voltak magán-elzárásnak alávetve, személyes viszonyaiknak **megfelelő munkára kötelezett**en (meghatározott választási joggal). Élelem, házi rend és fegyelem tekintetében a fogházi szabályoknak alárendelve, ezek azonban enyhébbek, mint a melyek a fegyházra vagy börtönre nézve voltak megállapítva.

Államfogság

Bár az eredeti törvényi felsorolás sorrendjéből, nem ez következne, de a szabadságvesztés büntetések kivételes és legenyhébbikéről, egyfajta az egyén számára kevésbé sérelmes és káros, **tisztességes fogvatartás**ról (custodia honesta) van ez esetben szó. Lényege a személyes szabadság megvonása olyan esetekben, amikor a tettes a jogrendet sértette ugyan, de az erkölcsi rend megsértése nem vagy csak csekély mértékben valósult meg (pl. felségsértés, királyi ház tagjainak megsértése, hűtlenség, párbaj- és sajtóbűntettek). Az államfogház leghosszabb tartama tizenöt év, legrövidebb pedig egy nap.

Az **államfoglyok** külön országos fogházban (szegedi, váci fegyintézet, illetve választhatták a törvényszéki fogdát is), és a mennyire a helyi viszonyok megengedték, éjjel elkülönítve, nappal pedig többen együtt voltak őrizet alatt. Az államfoglyok **munkára nem kényszeríthetők**, szabadságukban állt azonban, az intézet viszonyainak megfelelő, és általuk választott munkával foglalkozni, saját ruházatukat viselhették, önmagukat élelmezhették. A házi rend és a fegyelem, főleg az őrizet és az intézethez nem tartozó személyekkel való érintkezés tekintetében, a fegyházra és a börtönre megállapítottaknál **enyhébb szabályok**nak vonatkoztak rájuk. Az államfogházban letartóztatott személyek, az igazgatóság által kijelölt területen naponként két órát a szabadban tölthettek.

Közvetítő intézet – a feltételes szabadon bocsátás

A már meglévő fegyintézetek mellé a 19. század végére újabb büntetés-végrehajtási intézetek létesültek, és kiépültek a fokozatos rendszer szellemében a **közvetítő intézet**ek. A közvetítő intézetnek külön, az akkori börtönszabályoktól eltérő, enyhébb magatartási szabályzata volt.

„Egyik főelőnye ez intézetnek, hogy a foglyok az igazgatóság közvetítése által gyakori érintkezésbe hozatnak a közönséggel, különösen a munkaadókkal, mi által bizalom gerjesztetik irányukban a közönségben, […] egyszersmint próbául szolgál a fogoly akaraterejének és

önuralmának megerősbitésére; mely czélból azok többrendbeli kísértéseknek is kitétetnek." – írta Csemegi Károly az intézményről.
A fokozatos rendszer célja az volt, hogy a hosszú szabadságvesztés büntetés és a szabad élet között követítsen, és a büntetés − szabadulást megelőző − utolsó egyharmadnyi idejét szabadabb körülmények között, mégis ellenőrzés mellett töltsék el az elítéltek. Akiket legalább három évi fegyházra vagy börtönre ítéltek, és büntetésük kétharmadrészét kitöltötték, és *„szorgalmuk, valamint jóviseletük által a javulásra alapos reményt nyujtottak"*, az ún. közvetítő intézetbe kerültek, ahol munkával foglalkoztattak, és enyhébb bánásmódban részesültek.

A közvetítő intézetben letartóztatottakat, *„ha jó magaviseletük és szorgalmuk által a javulás reményét megerősítették"*, saját kérelmükre a felügyelő bizottság ajánlatára az igazságügyminiszter **feltételes szabadságra** bocsáthatta, ha büntetésük háromnegyed részét (az életfogytiglani fegyházra ítéltek pedig legalább tizenöt évet) kitöltötték. A szabály nem volt alkalmazható külföldiek, és a törvényben felsorolt visszaesők esetében.
A feltételes szabadságra bocsátottak tartózkodási hely, viselet és életmód tekintetében, külön **rendőri szabályok alatt** álltak, melyeknek megsértése esetében, szabadságukat az igazságügyminiszter visszavonta. A feltételes szabadságnak visszavonása után, az ítéletben megállapított büntetés megszakított végrehajtása folytatódott, a szabadságban töltött időt azonban a büntetésbe nem számították be. Csemegi szerint ez az intézmény nem pusztán a büntetésből hátralévő rész elengedését jelenti, *„folytatása a büntetésnek, vagyis a legutolsó és legenyhébb stádiuma a szabadságbüntetésnek."* Ha büntetésük ideje a feltételes szabadság visszavonása nélkül eltelt, a büntetés kiállottnak kell tekinteni.

A pénzbüntetés

A **pénzbüntetés önálló** büntetésként és **mellékbüntetés**ként is szerepel a törvényben. A pénzbüntetést minden elítélt esetében külön volt megállapítandó, valamint az esetleges szabadságvesztés büntetés időtartamát is meghatározták, amelyre a pénzbüntetés – ennek behajthatatlansága esetében – átváltoztatandóvá vált.

Mellékbüntetések

A törvényben meghatározott esetekben, a szabadságvesztés büntetésen felül **hivatalvesztés**t és a **politikai jogok gyakorlatának ideiglenes felfüggesztését** határozhatta meg a bíróság, amely mint mellékbüntetés együtt vagy külön is megállapítható volt. A hivatalvesztésre ítélt elvesztette: közhivatalát és az ezek után járó nyugdíját; ügyvédi, közjegyzői, nyilvános tanári állását; a gyámságot vagy gondnokságot; címeit, kitüntetéseit. A politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésére ítélt: nem lehetett tagja az országgyűlésnek, a törvényhatósági vagy a községi képviselőtestületnek; nem lehetett esküdtszéki tag; elvesztette választójogát az országos képviselői, törvényhatósági és a községi választásoknál.

A kísérlet

Kísérletként definiálta az általános rész azt a cselekményt, amellyel a szándékos bűntett vagy vétség véghezvitelét megkezdték (nem sorolva ide az előkészületi cselekményeket), de nem fejezték be. A bűntett kísérlete mindig, a vétségé azonban csak a törvény különös részében meghatározott esetekben volt büntetendő. A kísérletet enyhébben büntetették, mint a véghezvitt bűncselekményt. Büntetése a befejezett bűntettre vagy vétségre megállapított büntetés legkisebb mértékén alul is, sőt a megállapítottnál enyhébb büntetési nemben is kiszabható volt.
Nem volt büntetendő:

1. ha a tettes a megkezdett bűncselekmény véghezvitelétől önként, szabad akaratából elállt;

2. ha a deliktum tényálladékához tartozó eredményt, − mielőtt cselekményét felfedezték − önként elhárította.

A részesség és a tettesség

A **tettesség és részesség** dogmatikai megfogalmazását, vagyis az ugyanazon bűntett elkövetésében résztvevő személyekkel szembeni arányos és fokozatos, akár eltérő büntetéskiszabás törvényi megalapozását, a kódex megalkotói az egyik legnehezebb és eddig a magyar büntetőjogban meg nem oldott problémaként határozták meg. A részesség **több személynek szándékos közreműködése**, közös szándékkal véghezvitele a bűncselekmény elkövetésében.

A delictum részese lehet:

a felbujtó, vagyis aki a tettest, a bűntetendő magatartás elkövetésére szándékosan rábírta, ezzel a cselekményt okozta;

a bűnsegéd, aki az elkövetést (más bűntettét) szándékosan előmozdította (fizikailag vagy pszichikailag), megkönnyítette vagy annak előmozdítására, könnyítésére mást rábírt.

A **tettesek** azok, akik a bűntettet vagy vétséget együtt vagy közösen követik el, (a bűncselekmény tettese, természetesen egyben az elkövetője is). Az egyetértés, a közös jelenlét és közreműködés mellett a legfontosabb tehát, a közös elkövetés, a közös „tettes cselekedet" ténye, vagyis, hogy a közreműködők a cselekmény fizikai, büntetőtörvényben megfogalmazott ismérveit tettlegesen, aktívan is megvalósítsák. A tettesek és azok felbújtói, az elkövetett bűntettre vagy vétségre határozott büntetéssel voltak büntetendők. A bűnsegédek büntetésének megállapításánál, a kísérletre vonatkozó szabályok voltak irányadóak.

A szándék és a gondatlanság

Szándékosság alatt azt a körülményt értjük, amelynél fogva az elkövető tudva és akarva (célzatosan) teszi, illetve elmulasztja azt, aminek elkövetését, vagy elmulasztását a törvény szankcionálja. A kódexben bűntettet csak szándékosan elkövetett cselekmények képeznek. Ugyanez áll a vétségekre is, kivéve, ha a gondatlanságból (culpa) elkövetett cselekményt a törvény különös részében vétségnek nyilvánították.

A **gondatlanság** alatt a polgári büntetőjogban, olyan jogsértő eredmény vétkes okozását értjük, amikor a tettes nem látta előre a tette (vagy mulasztása) által kiváltott eredményt, de látnia kellett, és ez kellő körültekintés mellett módjában is állt volna.

A beszámítást kizáró vagy enyhítő okok

A beszámítást, illetve **beszámítási képesség**et − a tárgyalt korszakban − az egyén cselekedeteiben megnyilvánuló **elhatározási (felismerési) és választási szabadságának** együttes meglétével azonosították, amely alapján felelőssé, kriminális értelemben bűnössé nyilvánítható. A törvény negatív definíciót alkalmaz, nem azt mondja el mi a beszámítás, hanem az azt kizáró okokat sorolja fel.

Nem számítható be a cselekmény annak:

- aki azt **öntudatlan állapotban** követte el, vagy **elmezavar**ban volt, és emiatt nem bírt szabad elhatározási-akarati képességgel;
- akit a saját, vagy valamelyik hozzátartozójának életét vagy testi épségét közvetlenül veszélyeztető **végszükség**ben cselekedett, akit tehát ellenállhatatlan fizikai erő, vagy fenyegetés kényszerített arra, amennyiben a veszély másképpen nem volt elhárítható;
- aki **jogos védelmi helyzet**ben cselekedett jogtalan, és közvetlen támadás elhárítására;
- **életkor**i határok, így a **fiatal kor**: aki a bűn elkövetésekor életkorának tizenkettedik évét még nem töltötte be, nem lehetett bűnvádi eljárás alá vonni, aki pedig 12. évét már túlhaladta, de tizenhatodik évét még be nem töltötte, ha cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem bírt, azon cselekményekért nem volt büntetés vethető,

vagy – a törvényben felsoroltak szerint − enyhébb büntetést kaptak. (Az ilyen kiskorút javító-intézetben való elhelyezésre ítélhették húsz éves koráig.)
Nem számíthatók be a bűncselekmény tényállásához (tényálladékához) tartozó, vagy annak súlyosabb beszámítását okozó ténykörülmények, ha az elkövető, a cselekmény elkövetésekor, azokról nem bírt tudomással, ez **a ténybeli tévedés** (ignorantia facti). A büntetőtörvény nem tudása vagy téves felfogása, vagyis a jogbeli tévedés a beszámítást nem zárja ki (ignorantia iuris).
A törvény a bíró kötelességévé tette, hogy a büntetések kiszabásánál és minősítésénél (bűntetti, vagy vétségi besorolásánál) is figyelembe vegye a bűnösség fokára befolyással bíró súlyosbító és enyhítő körülményeket (correctionalisatio).
A bűnhalmazat

Bűnhalmazatról akkor beszélünk, ha valaki több büntetendő cselekményt követett el mielőtt még, bármelyikért, vagy az összesért elítélték volna. A törvény megfogalmazásában: ha ugyanazon személy több büntetendő cselekményt, vagy ugyanazon büntetendő cselekményt több ízben követte el, az egyes cselekményekre együttvéve egy **összbüntetés**t, egy ítéletben (egy eljárásban) szabtak ki. Az összbüntetés a bűnös által elkövetett cselekményre meghatározott legsúlyosabb büntetési nemben volt megállapítandó.

Ha ugyanaz a tettes többféle bűncselekményt követett el, ezek közül azt kellett a bírónak alkalmazni, amelyik a legsúlyosabb büntetést, illetőleg büntetési nemet állapítja meg, illetve ezt alkalmazva, esetenként ezt a törvényi tételt emelni is lehetett (pl. bűntett és más büntetendő cselekmények halmazánál a bűntett büntetése volt alkalmazandó, és az adott bűntettre megállapított szabadságvesztés, a többi cselekmény súlyosságához képest két évvel volt felemelhető.).

A bűnvádi eljárás megindítását és a büntetés végrehajtását kizáró okok
Kizárja a bűnvádi eljárást és a végrehajtást:

1. **a terhelt halála**;
2. **a királyi kegyelem**;
3. **az elévülés**;
4. **a sértett fél indítványának hiánya** (kizárja az eljárás megindítását, de csak a törvényben meghatározott bűncselekményi körben, pl. a szemérem elleni bűncselekmények, rokon sérelmére elkövetett lopás, szolgálati viszony keretében elkövetett csalás).

A Kódex második, különös része - A büntettek és vétségek nemeiről, és azok büntetéseiről

A kódex **különös rész**ében találjuk az egyes bűncselekményeket az azokra vonatkozó büntetéseket, mindezeket 42 fejezetbe sorolva. A törvény tehát inkább a gyakorlatot és a sértett tárgyat szem előtt tartva, elaprózta a csoportosítást és szerkezetében nem követte a korabeli szigorú dogmatikai és tankönyvi, hagyományos és klasszikus – mindig is vitatható, egy-egy szempontot kitüntető (sértett tárgy, elkövető személye stb.) − besorolásokat. Ebben a tekintetben is a nyugat-európai, leginkább a német birodalmi kódex példáját követve.

A korabeli magyarázatok és tankönyvek ezzel együtt, gyakran alkalmaztak nagyobb **kategóriákat és besorolásokat** a különös részi tényállások magyarázata során:
a) az állam és alapintézményei elleni (pl. felségsértés, hűtlenség, lázadás);
b) a magánosok élete és javai elleni (pl. gyilkosság, szándékos emberölés, testi sértés, lopás, rablás, csalás, zsarolás);
c) a közveszélyes, közösséget fenyegető (pl. gyújtogatás, vízáradás okozása; a fegyveres erő elleni bűncselekmények);
d) hivatali és ügyvédi bűntettek (pl. hivatali vesztegetés, hivatali sikkasztás, hivatali hatalommal való visszaélés, ügyvédi kötelességszegés).

A teljesség igénye nélkül, a **főbb típusok**ra álljon egy-egy szerkesztett (rövidített) **tényállási példa** a törvényszövegből, a különös rész szerkezetének és logikájának, és büntetési rendszerének megismerésére.

„A hűtlenség
142. § A hűtlenség bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő azon magyar honos, a ki valamely külhatalom kormányával szövetkezik, vagy azzal közvetlenül vagy közvetve érintkezésbe bocsájtkozik a végett, hogy azt a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia elleni ellenséges cselekményre birja, valamint az is, a ki valamely külhatalmat az osztrák-magyar monarchia ellen háborura inditani törekszik. Ha a hadüzenet megtörtént, vagy a háboru kiütött: a hűtlenség életfogytig tartó fegyházzal büntetendő.
143. § A hűtlenség bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő azon magyar honos: a ki a hadüzenet megtörténte, vagy a háboru kiüritése után az ellenség katonai szolgálatába lép.
Ha pedig azon hatalomnak, a fennebbi idő előtt már katonai szolgálatában állott, s kényszer nélkül megmaradván abban, az osztrák-magyar monarchia fegyveres ereje vagy az ezzel közösen működő, vagy a vele szövetkezett hadi erő ellen harczolt: öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő.
146. § A hűtlenség bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő: a kinek, a hivatalánál vagy különös megbizatásánál fogva, a magyar államnak, vagy az osztrák-magyar monarchia másik államának biztonságát, vagy más fontos érdekeit illető titkos okirat, adat vagy tudósitás birtokába, illetőleg tudomására jutván, azt közvetlenül vagy közvetve az ellenséggel közli.”

A hűtlenség közös elnevezése alatt a törvény számos jogtalan cselekményt foglalt össze, amelyek abban azonosak, hogy különböző módon, de mindannyian a **magyar államot vagy a monarchiát támadják**: elsősorban külső biztonságában, valamint az országok közösségében elfoglalt nemzetközi hatalmi állásában, jogalanyiságában.
Két tényezőről kell részletesebben szólni: a speciális elkövetői körről és a bűncselekmény jogi tárgyáról. A katonai árulás eseteiben mindig magyar honosnak, illetőleg a monarchia másik államának polgárának kell lennie az elkövetőnek. Külföldiekre a nemzetközi hadi szabályokat kell alkalmazni.
A törvény indokolása a **katonai** (a tulajdonképpeni hazaárulásra, vagy honárulásra) és a **diplomáciai árulásra** bontja a fejezet paragrafusait, bár a kategóriák elnevezései így nem jelennek meg a szövegben. Az utóbbinál nem követeli meg a honosságot, de itt is csak olyan személy lehet az elkövető, akit hűség kötelez.
A fejezetben foglalt cselekmények elkövetéséhez tudatosságot kíván meg a törvényalkotó, „gonosz szándék”, de legalább eshetőleges (dolus eventualis) a következményekbe belenyugvó szándék szükséges a deliktum végrehajtásánál. Az azonban közömbös, hogy az elkövetőt milyen indok és háttér vezette tette végrehajtásában.
A tényállásoknak további közös eleme, hogy a cselekmény objektív veszélyes legyen, vagyis képes legyen a kárt+ vagy a veszélyeztető magatartást előidézni az államra nézve. A veszély nagyságának megítélésénél, nem csak az elkövetőt és tettét, hanem az abból eredő veszélyeket és negatív lehetőségeket, különös tekintettel a védett tárgyra és a különleges helyzetekre (hadiállapot, hadi készültség stb.) is figyelembe kell venni. Éppen ezért a hűtlenség bűncselekményei a törvényben leírt cselekedetek elkövetésével befejezettnek tekinthetők, anélkül, hogy az államot ért káros hatások bekövetkeznének.

A tömören megfogalmazott tényállás a fejezet első paragrafusa, amely két célzatos magatartást szankcionál. A **szövetkezés**t és az **érintkezésbe bocsátkozás**t, amelynek célja az állam elleni ellenséges cselekmény kiváltása, illetve háború kirobbantása.

„Az ember élete elleni büntettek és vétségek
278. § A ki embert előre megfontolt szándékból megöl: a gyilkosság büntettét követi el, és halállal büntetendő.
279. § A ki embert szándékosan megöl, ha szándékát nem előre fontolta meg: a szándékos emberölés bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.
280. § Életfogytig tartó fegyházzal büntettetik a szándékos emberölés: ha azt a tettes, felmenő ágbeli törvényes rokonán, házastársán, több emberen, törvénytelen gyermek saját anyján vagy törvényesités esetében természetes atyján követte el.
281. § Ha a szándéka tettesnek erős felindulásában keletkezett és rögtön végre is hajtatott: az emberölés tiz évig terjedhető fegyházzal büntetendő.
282. § A ki valakinek határozott és komoly kivánsága által biratott arra, hogy őt megölje; három évig terjedhető börtönnel büntetendő.
283. § Három évig terjedhető fogházzal büntetendő az: a ki valakit öngyilkosságra rábir, vagy e czélra annak tudva eszközöket vagy szereket szolgáltat. Ha pedig két személy kölcsönösen megegyezett az iránt, hogy előre meghatározott módon a sorstól tétessék függővé, hogy közülök melyik váljék öngyilkossá, s ennek következtében az öngyilkosságra irányzott cselekmény végre is hajtatott, de a halál nem következett be: mindkettőre egy évtől öt évig terjedhető államfogház; ha pedig a halál bekövetkezett: az életben maradottra öt évtől tíz évig terjedhető államfogház állapítandó meg.
284. § Azon anya, a ki a házasságon kivül született gyermekét a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után szándékosan megöli: öt évig terjedhető börtönnel büntetendő.
285. § A teherben levő nő, a ki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kivül esett teherbe: két évig terjedhető börtönnel, ellenkező esetben pedig három évig terjedhető börtönnel büntetendő.”

Az emberi élet elleni büntetendő cselekmények között a törvény többféle, a másik ember életének (öngyilkosságot nem bünteti) kioltásával járó szándékos cselekményt szabályoz és súlyosan büntet. Általános jellemzője még a tényálláscsoportnak, hogy a sértett halálát kellett eredményezniük. A törvénykönyv az emberölésnek három fajtáját szabályozza: a **gyilkosság**ot, a **szándékos** és az **erős felindulásban** (rögtönös felgerjedés) **elkövetett emberölés**t. Ezen eseteknél döntő és elhatároló jelentősége van a tettes lelki állapotának, vagyis, hogy:

- előre megfontoltan és ugyanilyen módon kivitelezve, gonosz szándékkal és hosszas elhatározást követően (praemeditált emberölés - gyilkosság),
- szándékosan, de nem előre megfontoltan (szándékos emberölés),
- vagy pedig erős felindulásában követte-e el a tettet (erős felindulásból elkövetett emberölés).

További az élet elleni bűncselekmények közé sorolt bűntettek és vétségek:

a) a sértett **saját kívánságára megölése**, amikor nem aljas indokból, hanem könyörületből és határozott kívánságra történik az ölés, amelyet a törvény enyhébben szankcionál. Ezzel is jelezve, hogy nem ismeri el a személyes önrendelkezési jogosultság másra való átruházását.
b) az **öngyilkosságra való rábírás és segítés**, és az ehhez hasonló, az egymás megállapodás (kölcsönös felbujtás) szerinti megölését (sorshúzással eldöntött, a két résztvevő valamelyikének végrehajtott öngyilkossága, az ún. amerikai párbaj).

c) **gyermekölés, csecsemőgyilkosság, a magzatelhajtás** estei. A gyermekölést csak az anya követhette el szándékosan, és − a korabeli erkölcsi felfogásnak megfelelően – a házasságon kívül született újszülött gyermeke sérelmére. A törvényalkotó ebben az esetben az anya rendkívüli lelkiállapotát tartotta szem előtt, amikor saját tényállást alapított, és nem emberölésként, vagy szándékos emberölésként, enyhébben büntette az anyát.

d) a gyermek vagy magatehetetlen személy **kitétel**e. A bűncselekmény ebben az esetben a segítségre szoruló személy sorsának véletlenre bízása, annak kitevése, vagy elhagyása. Az elkövetői kör itt is meghatározott: szülő, illetve, aki a gondozásra köteles, szándékos (egyenes, vagy eshetőleges) cselekedetéről beszélünk.

e) a **gondatlan halál okozás**át. A törvény emberölés vétségeként minősíti (egyenként fel nem sorolja), azokat a gondatlan mulasztásból (előrelátás, óvatosság hiánya) bekövetkezett eseteket, amelyek személy halálát okozták. Különös körülményként, és súlyosabban bünteti, ha valaki hivatásának szabályait megszegte, vagy azokban járatlannak bizonyult.

„A lopás
333. § A ki idegen ingó dolgot másnak birtokából vagy birlalatából, annak beleegyezése nélkül, azon czélból vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el.
334. § Ha a lopott dolog értéke nem nagyobb ötven forintnál: a lopás vétséget, ellenkező esetben pedig bűntettet képez.
336. § Tekintet nélkül a lopott dolog értékére, bűntettet képez a lopás, ha:
pl. 1. valamely az állam által elismert vallás szertartásaira rendelt helyiségben, a vallás szertartásaihoz tartozó, vagy kegyes vagy jótékony czélra szánt tárgy;
2. temetőben a holtak emlékére rendelt, vagy holttesten levő tárgy lopatik el;
3. épületben, bekerített helyen, vagy hajón követtetik el, hová a tolvaj betörés vagy bemászás által jutott, vagy ha a lopás czéljából a zár, vagy a megőrzésre szolgáló egyéb készület feltöretett;
4. a felnyitásra hamis vagy ellopott kulcs használtatik;”

A törvény az **idegen** és vagyoni értékkel bíró ingó dolog, **belegyezés nélküli elvétel**ként határozza meg a lopást. Amikor a tettes a dolgot célzottan (a törvény kifejezetten kiemeli, hogy jogellenesen, tehát jogos okkal nem magyarázhatóan) elvonja másnak birtokából (fizikai uralmából), és saját hatalma alá helyezi, birtokába veszi. A jogsértés nagyságát ebben az esetben a törvényalkotó, a **dolog értéke** szerint határozza meg. Az érték meghatározása, és a lopott tárgyak értékének egybefoglalása a bíróság feladata. Ugyanakkor a törvény külön meghatározza a minősített lopás azon eseteit is, amikor nem a dolog értéke képezi a súlyosbítás mértékét, és a bűntetté nyilvánítás szigorító körülményét (pl. tolvajszövetségben, közhivatali minőségben, közveszély színhelyén történő elkövetés).

A kódex hazai fogadtatása és a kritikák

I. Ferenc József 1878. május hó 27-én szentesítette a törvényt, amelyet két nappal később az Országgyűlés mindkét házában kihirdettek, majd a törvényhatóságoknak is megküldtek.

A jogászi szakma nagyobb része alapvetően örömmel fogadta a kódex megszületését, és elismerte a kodifikátorok érdemeit. *„Működésének fénypontját a büntető-törvény képezi. Nem lehet tagdni, hogy ha Csemegi, egészsége árán, éjjel-nappal e művön nem dolgozik, a jelen nemzedék alatt nem nyer Magyarország büntető-törvényt. Egészen maga alkotta a szöveget és a két vastag kötet indokot, melyek tanuságot tesznek arról, hogy mióta Magyarország fennáll,*

nem volt fia, kinek fejében annyi büntetőjogi ismeret összpontosulva van, mint Csemegiben. […] Nehezebb körülmények és kitartóbb munkásság közt, a sorstól vajmi kevés kedvezésben részesitve, még alig küzdött valaki közpályán mint Csemegi. Egy későbbi időszak méltányosabb lesz müködése iránt, mint kortársai." – írja róla a Magyar Themis 1878 szeptemberében.
A korszakalkotó, nagy alkotás sietős elfogadásával és hasonlóan gyors **1880-as életbeléptetés**ével azonban még a törvény születése körül bábáskodó vagy annak megalkotását nyomon követő jogászokban is jócskán maradtak kétségek. Csemegi maga is számított a kritikákra és az új rendszer bevezetéséből adódó gondokra: *"Komoly ember nem hihette, hogy a magyar büntetőtörvénykönyv a legcsekélyebb zökkenés előidézés nélkül léphessen életbe."* Kész volt a munka, a gyakorlati jogélet konzervatív szereplői pedig ontották magukból a lehetséges hibaforrásokkal, elvarratlan szálakkal, idegen intézményekkel kapcsolatos kételyeiket.

A legsúlyosabb és az egész kodifikátori munkát, alaposságot és koncepciót megkérdőjelező, éveken keresztül unos-untalan ismételt vád: a kódex nem egyéb, mint külföldi – elsősorban a német – büntető törvények szolgai másolása, sőt fordítása: „compilált codex".
Fayer László több helyütt részletesen elemzi a magyar törvény-javaslat forrásait és viszonyát az európai javaslatokhoz és hatályos kódexekhez. Szerinte egy eklektikus műről van szó, amelynek megalkotásakor a kodifikátor nem ragaszkodott szigorúan egy külföldi joganyaghoz, hanem az 1870-ik évi osztrák javaslatot véve alapul, követte a belga törvényt, az olasz javaslatot és a német btk.-t. Ez utóbbi kódex irányába történt a későbbiekben jelentős elmozdulás az Igazságügyi bizottság változtatásai következtében, ami növelte a munka „összeszerelmény" jellegét.

Balogh Jenő húsz évvel a törvény hatálybalépése után írt – már a törvény módosítását előkészítő – elemzésében visszafogottan, de kritikusan így nyilatkozik: *„Büntetőtörvénykönyvünk nem egyszerű fordítása valamelyik külföldi törvénykönyvnek, de viszont legkevésbbé sem úttörő, sőt általánosságban véve nem is önálló munkálat, hanem receptív és revideáló feldolgozása a német, osztrák, franczia, belga és olasz büntető jogtudomány és törvényhozás azon fejlődési fokának, melyen azok a törvénykönyv tervezetének készítésekor a hetvenes évek közepén állottak volt."*

A kortársak és a későbbi elemzők is, a kódex gyenge pontjának tartották a **büntetési rendszer**ét. A kifogásokat hosszasan lehetne sorolni: a halálbüntetés fenntartásától, a büntetési tételek rendszerében és a mellékbüntetések terén előforduló következetlenségekig. A Különös rész főszabályként, az ötös rendszer szerint határozza meg a kiszabható büntetési tételek legkisebb és legnagyobb mértékét, ezzel magasra helyezi a kiszabható büntetés legkisebb mértékét (pl. 15 évi legnagyobb büntetésnél ez minimum 10 év). Ahol a büntetés minimuma 1 év, a maximum nem lehet több mint 5 év, ahol a minimum 5 év, ott a maximum 10 év, de ha a maximum 15 év akkor sem lehet a minimum kevesebb, mint 10 év.
Általánosságban a **túlzott szigora** miatt ostorozták a törvénykönyvet korabeli, de a későbbi elemzők is (Balogh, Fayer). Ők azonban már a gyakorlat tükrében tették ezt és állították, hogy nem sikerült a jogsértések súlyához mért arányos, megfelelő büntetések megállapítása.

A XIX. sz. végén a magyar büntetőjogászok legjava, (így Angyal Pál, Wlassics Gyula, Irk Albert, Finkey Ferenc, Fayer László, Vámbéry Rusztem) a későbbi keletű, 1878-as Csemegi-féle törvényt azért bírálták, mert büntetési rendszerében jelentősen szigorított az 1843-as Javaslathoz képest. Ezt a magyar hagyomány megtagadásának tartották és olyan megengedhetetlen elvi engedménynek, amelyet a német dogmatikai doktrinerség kísértésének való engedésként magyaráztak. Irk Albert a jogtudósi közvélekedést fogalmazta meg, amikor tankönyvében a '43-as javaslatot az akkor hatályos Csemegi-kódexszel vetette össze. Ez utóbbiról szólva méltán állapította meg, hogy a külföldi törvényekkel összevetve példás rendszerezésű törvénykönyv. *„De mindjárt hozzá kell tennünk, hogy korának késő̋szülött gyermeke volt. Akkor jött ugyanis létre, amikor a büntetőjogi új irányok hajnalhasadása már*

megtörtént (a kriminológia hatására), s amikor rövidesen a társadalom biztosítását szolgáló kriminálpolitika új eszközöket hozott javaslatba a bűntettesek új osztályaival szemben. A kódex kétségkívül nem eredeti, nem a 43-as javaslatok továbbfejlesztése s így nem is nemzeti, hanem külföldi, főleg német hatás terméke. Ebből ered sok helyen erősen általánosító jellege, a bírót túlságosan dogmatizálásra késztető természete. Életbeléptének kezdő szakaszában enyhesége miatt támadták (ld. különösen a várpalotai gyilkosság és Majláth országbíró gyilkosságának eseteit), utóbb pedig éppen szigorúsága miatt. Egyik főhibája a büntetési rendszerének túlságos bonyolultsága, a mellékbüntetések rendszertelensége s az 5–10 éves minimumok szigorú volta. De két főhibája a fiatalkorúak és közveszélyes egyének megítélésében való nemtörődömsége."

A kritikák és a későbbi módosítások ellenére, **a kódex általános része egészen 1951-ig** volt hatályban. A **különös rész** pedig ezt követően is hatályban maradt, cseréjére 1954-től kezdve készültek, de erre csak **1962-ben** (1961:V. tv.) került sor.

Irodalom:

BARNA Attila: *A bűntettekről és vétségekről szóló első magyar büntetőtörvénykönyv hazai és nemzetközi fogadtatása*, In: BIHARI Mihály-PATYI András (szerk.): Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára, Győr, Universitas-Győr Kht., 2010

CSIZMADIA Andor: *A jogi hagyományok, mint a jogi reformok korlátai Magyarországon a XIX. században.* In: Jogtudományi Közlöny, 1979/1.

LŐW Tóbiás: *A magyar büntető törvénykönyv anyaggyűjteménye*. Budapest, Pesti könyvnyomda-részvénytársaság, 1880. I-II. kötet

NAGY László (főszerk.): *A magyar büntető törvényhozás 100 éve.* In: Jogász Szövetségi Értekezések, Budapest, MJSZ, 1979.

SCHNIERER Aladár: *A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető-törvény (1878. V. T. cz.) magyarázata,* Franklin-társulat, Budapest 1885.

SCHROEDER, Friedrich-Christian: *Der Schutz von Staat und Verfassung im Strafrecht* – Eine Systematische Darstellung, entwickelt aus Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1970.

SCHWARZE, Friedrich Oskar: *Entwurf eines Strafgesetzbuchs für das Königreich Ungarn und die damit verbundenen Theile*, Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft, Bd. 14. 1843.

WAHLBERG, Wilhelm Emil: *Vergleichende Besprechung des ungarischen Strafgesetzentwurfes,* Juristische Blätter 1878.

A kihágás intézménye a magyar büntetőjogban

A büntetőjog európai és hazai kodifikációjának egyik fontos eleme, a büntetendő emberi cselekedetek kategorizálása, dogmatikai elválasztása és csoportok szerinti szabályozása. Ennek állomásaként alakult ki az a szemlélet, amely a kisebb súlyú, inkább **igazgatási, rendészeti jellegű bűncselekmények**et külön egységként, a **kihágás**okként definiálta, és igyekezett elválasztani a nagyobb súlyú, a társadalomra nagyobb erkölcsi és fizikai veszélyt jelentő tettektől. Az 1791-es francia büntetőtörvénykönyv, majd az 1810-es napóleoni kódex, a Code Pénal már ezzel a hármas, trichotómikus rendszerrel dolgozik, amit az 1800-as években több európai példa is követett (Bajorország 1813., Hollandia 1840., a már említett 1852. évi osztrák Btk. és az 1830. évi magyar javaslat is).

Magyarországon a szabályozás tekintetében az 1840-es **a mezei rendőrségről szóló** IX. törvénycikk, és az ugyanebben az évben felállított büntető-kodifikációs bizottsági javaslatok tartozékaként megjelent **„A közfenyíték alá tartozó rendőrségi kihágásokról, s büntetéséről"** szóló, az ún. Toldalék.

A mezei rendőrségről szóló törvény hatálya alá elsősorban a mezőgazdasági területeken pl. kert, szőlő, erdő, kőszénbánya, temetők) elkövetett *„a gazdálkodás s iparnak kivül fekvő*

tárgyait veszélyeztető cselekvések”, károsító cselekmények tartoztak. A nevesített bűncselekmények köre igazodott a védett tárgy mezőgazdasági jellegéhez: pl. más földjén való legeltetés, termények letaposása, erdőn és mezőn tűzokozás, termőterületen tárolt termény ellopása; erdő pusztítása.
A törvény célja egyrészt a **károk megtérítése**, másrészt az elkövetők megbüntetése (testi büntetés, fogság, pénzbüntetés) volt. Ha a cselekményt gondatlanságból követték el, akkor az elkövetőnek a károkat és költségeket kellett megtérítenie. Azonban a vétkes gondatlanság, vagy szándékosság („szántszándékos negédességből és rosz akaratból”) eseteiben, a kár megtérítésén túlmenően, ennek kétszeresét kellett büntetésül megfizetnie, és ezen felül testi büntetésben is részesült, amely igazodott a felróhatóság fokozataihoz.

A felsorolt ügyekben a **mezei rendőrség** (mezei, erdei csősz) járt el, amely feletti felügyeleti jogokat és az ügyek elbírálásának feladatait a megyékben a szolgabírák, a szabad királyi és kiváltságos mezővárosokban pedig a városi kapitányoknak kellett ellátniuk. A bíráskodási joggal felruházott szervek **szóbeli eljárásban, sommás** úton hozták meg döntéseiket. Ez azt jelentette, hogy az alacsonyabb perértékű ügyekben az ítéletet a panasz beadásától számított 15 nap alatt végrehajtották. Amennyiben a pénzbeli marasztaláson kívül, a törvény még testi büntetést is rendelt, akkor a bíró az ügyet, a vizsgálati iratokkal együtt, az illetékes bírósághoz (főszabályként: törvényszék, vagy városi tanács ülésére) továbbította, amely a törvényben szabályozott „vétségekért” előírt testi büntetést a törvényszéki eljárásban mondta ki, (kivéve, ha a vétség olyan súlyú, hogy a büntető törvények alá tartozott, ilyenkor a rendes bűnvádi eljárásban bírálták el a tettet).

Az **1843-as büntetőjogi javaslat toldaléka** igazodott az anyagi javaslat kettős (bűntett-kihágás) felosztásához, szerkesztéséhez (általános - különös rész) és alapelveihez. A kihágások elkövetőit **fogsággal, pénzbüntetéssel** és **bírói dorgálás**sal büntette volna. A kihágásokra nem csupán, mint a kriminalitás határán mozgó cselekményekre, hanem a rendőri-igazgatási viszonyból eredő tettekre tekintett (pl. építésügy, tűz- és vízrendészet, közlekedésrendészet). A korábban már szabályozott kihágásokat elsősorban abból a szempontból vizsgálta, amennyiben azok (a feladatok áttekinthetetlen rengetegéből) a rendőrség hatáskörébe tartoznak: csak az általános érvényűeket és indokoltan büntetendőket kívánta szabályozni. (A mezei rendőrségről szóló törvény rendelkezésein nem változtatott, csak összhangba hozta a javaslattal, pontosítva annak büntetési rendszerét.)

Az 1880-as évvel a büntetőjog területén bekövetkező változások sorában kiemelkedő jelentőségű volt **a kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv** (1879:XL. tc. – Kbtk.) életbe lépése. Az 1878. évi V. törvénycikkel elfogadott büntetőtörvénykönyv, a büntetendő cselekmények hármas felosztásának elve szerint a bűntettekről és vétségekről intézkedett, a kihágásokat pedig több európai törvénykönyv példáját követve külön törvény szabályozta.
A törvényi indoklás a **rendőri kihágások**at úgy írta le, mint a jogsértő vagy csupán jogot veszélyeztető cselekményeknek és mulasztásoknak egy külön csoportját, „tarka vegyületét”, amelyeknek tiltását és megbüntetését a társadalmi rend, a polgárok nyugalma, a személy- és vagyon-biztonság megkövetelik, és amelyeknek a bűntettek vagy vétségek közé besorolása, ezek dogmatikai jellemvonásának megzavarása nélkül lehetetlen. A kihágások elnevezés alá sorolt büntetendő cselekményeknek túlnyomó többsége a bűntettek elkövetésének, vagy pedig a nagyobb veszélyek megelőzésére irányul, az uralkodó és egybefoglaló szempontot a fogalomalkotók a **megelőzés**ben, „a praeventiv justitiában” találták meg.

A törvénykönyv alapján kihágást, törvény, miniszteri rendelet, törvényhatóság rendelete nyilváníthat azzá, és ezek elsősorban rendőri tilalom vagy rendelkezés megszegését minősíthetik kihágásnak. A törvényalkotók azonban szükségesnek látták, hogy különbség tegyenek a törvény által, és az egyéb rendeletekben kihágássá nyilvánított cselekedetek között. A súlyosabb eseteket törvényi szinten pontosan és kimerítően kellett szabályozni, és a törvényen kívüli büntetőszabály alkotás joga csak a csekélyebb kihágásokra lett kiterjesztve. A

bűntettek és vétségekről rendelkező büntető-törvénykönyv általános részi rendelkezéseit (amennyiben a kihágási törvény ellenkezőt nem állapít meg), a kihágások eseteiben is alkalmazni kellett.

A kihágások büntetései:
a) az **elzárás**, amely 3 órától két havi időtartamig terjedhetett, hatósági fogházban és lehetőség szerint magánzárkában hajtották végre. Az elzárásra ítélt önmagát élelmezhette, munkára nem volt kényszeríthető.
b) **a pénzbüntetés** (csak a behajthatatlanság esetében változtatható elzárásra).
A kihágás kísérletét nem büntette a törvény, de büntette a gondatlan elkövetést (kivéve, ha a jogszabály csak a szándékos elkövetésről rendelkezett.)

Kihágások a törvény különös részében - **Példák a fontosabb kihágási csoportokra** és az egyes kihágásokra:
a) **Az állam elleni** kihágások: tiltott fegyvereknek a hatóság engedélye nélküli készítése, megszerzése, forgalomba hozatala; tiltott időszakban fegyver, lőszer külföldre szállítása; tiltott tankönyv oktatási használata.
b) A **hatóságok és a közcsend elleni** kihágások: harangok félreverése, indokolatlan veszély jelzése, hatóság indokolatlan riasztása; ellenállás a rendfenntartók intézkedésének; hivatali, vagy katonai egyenruha jogtalan viselése; hatósági közeg megsértése; hatóság hirdetményének letépése.
c) A **közbiztonság elleni** kihágások: csavargás; engedély nélküli koldulás, gyermek koldulásra való felhasználása.
d) A **közrend és a közszemérem elleni** kihágások: vendéglátóipari helyek nyitvatartási időn túli üzemeltetése; utcai verekedés, botrány okozása; üzletszerű varázsolás, szellemidézés, kártyavetés; emlékmű, szobor bemocskolása; a hatósági szabályokat be nem tartó kéjnők; állatkínzás.
e) **Szerencsejáték által elkövetett** kihágások: az állami lottó vagy hatósági engedély nélküli szerencsejáték üzemeltetése; ilyen célra helyiség biztosítása; játékban részvétel.
f) A **közegészség és a testi épség elleni** kihágások: engedély nélküli orvosi, szülészi tevékenység; orvosi segítségnyújtás megtagadása, járványos betegek elutasítása; járványügyi előírások megszegése.
f) A **tulajdon elleni** kihágások: két forint értéket meg nem haladó élelmi vagy élvezeti cikk ellopása, amennyiben az nem minősül bűncselekménynek; idegen dolog jogtalan használata és megrongálása; tűzrendészeti szabályok megszegése.

A büntetőjog változásai a polgári korszakban

Az I. büntetőnovella (1908. évi XXXVI. törvénycikk) rendelkezései

A **klasszikus büntetőjogi iskola** és a precíz jogi dogmatika tanait követő 1878-as büntető-törvénykönyvet, számos kritika érte az életbe lépését követő évtizedekben, és már a hatályba lépését követő évtizedtől folytak minisztériumi munkálatok a megreformálására. Az új büntetőjogi-kriminológiai irányzatok egyre inkább szakítottak a **tettbüntetőjogi szemlélet**tel, figyelmük a bűncselekmény felől az elkövető egyéniségének, személyes körülményeinek megismerése felé fordult. Mindez előtérbe helyezte a környezet és a társadalom erkölcsi felelősségét, ezzel **a megelőzés és a javítás gondolatát** a büntetőjog eszközrendszerében. A munkálatok eredményeképpen született meg az **1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról**, amely jelentős mértékben megváltoztatta és pontosította, a korábbi anyagi és eljárási szabályokat.

Az **I. Büntetőnovella**ként ismert mű legfontosabb újítása, hogy bevezette a **feltételes elítélés** intézményét, valamint gyökeresen átalakította a **gyermek- és fiatalkorúak**ra vonatkozó büntetési szisztémát, annak céljait. A büntető-igazságszolgáltatás rendszerét pedig összekapcsolta az állami gyermekvédelem, és gyermeknevelés intézményeivel. Az ekkor megkezdett folyamat további jelentős állomása, az 1913-ban a királyi törvényszékeken felállított fiatalkorúak bírósága volt (1913:VII. tc.), amely elsősorban az I. Büntetőnovellában meghatározott bűnelkövetők ügyeiben járt el.

A büntetés feltételes felfüggesztése

A bíróság a **rövid tartamú szabadságvesztés** büntetés (egy hónapot meg nem haladó fogház, vagy kihágásoknál elzárás) és a pénzbüntetés **végrehajtását**, különös méltánylást érdemlő okból **felfüggeszthette**, ha ettől az elítélt jövőbeli magaviseletére, egyéniségének, életviszonyainak és az eset összes többi körülményeinek figyelembe vételével kedvező hatást várt (elsősorban az alkalmi bűnelkövetők esetében). Az ítélettől számított három év elteltét követően, a felfüggesztett büntetést nem lehetett végrehajtani, amennyiben az elítélt ellen a próbaidő alatt nem indult újabb büntetőeljárás.

A fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések

Aki a bűncselekmény elkövetésekor életének tizenkettedik évét még nem töltötte be, **gyermekkorú**nak számított, aki ellen nem lehetett vádat emelni és eljárást indítani. Ilyen esetben az eljáró hatóság a gyermekkorú elkövető megbüntetését, megfenyítését a **házi fegyelem** gyakorlására jogosított személynek (szülő; gyám; esetleg az iparos a tanonc vagy gazda a béres felett;), vagy az iskolai hatóságnak adhatta át. Az iskola a gyermeket megdorgálhatta és iskolai elzárással fenyíthette. Ha a gyermek családi környezete nem volt megfelelő (a gyermek erkölcsi romlását, züllését okozta), a hatóság értesítette a gyámhatóságot, és szükség esetén a gyermeket állami gyermekmenhelybe szállította.

Fiatalkorúként határozta meg a törvény azokat a tetteseket, akik az elkövetéskor életüknek tizenkettedik évét már meghaladták, de tizennyolcadik évüket még be nem töltötték be. Amennyiben a bíróság megállapította, hogy a büntethetőséghez szükséges **értelmi és erkölcsi fejlettségük nem volt meg**, büntetőjogilag nem voltak felelősségre vonhatóak. Helyette **megelőző intézkedéseket és büntetések**et lehetett alkalmazni (amelyeknél tekintettel kellett lenni a fiatalkorú egyéniségére, értelmi és erkölcsi fejlettségének fokára, életviszonyaira és az eset összes többi körülményeire). Ezek a következőek voltak:

1. **dorgálás;**
2. **próbára bocsátás;**
3. **javító nevelés;**
4. **fogház- vagy államfogház büntetés.**

Ha a bíróság szükségesnek látta, elrendelhette, hogy a fiatalkorút törvényes képviselője, hozzátartozója vagy más alkalmas személy házi felügyelet alatt tartsa, illetve a fiatalkorú házi vagy iskolai fenyítését. A törvény ebben az esetben is tekintettel volt a fiatalkorút körülvevő nem megfelelő családi-személyi környezetre, ilyenkor a bíróság a **fiatalkorú javító nevelését** rendelte el. A javító nevelést a bíróság határozatlan időtartamra mondta ki, de az legfeljebb a fiatalkorú huszonegyedik évének betöltéséig tarthatott.

A **dorgálás** azt jelentette, hogy a bíróság nyilvános tárgyaláson az elítélthez ünnepélyes komoly intelmet intézett és figyelmeztette, hogy újabb bűn elkövetése esetében szigorú büntetést fog alkalmazni.

A törvény honosította meg először hazánkban a **próbára bocsátás** intézményét, amely azt jelentette, hogy a bíróság a fiatalkorút **ítélet meghozatala nélkül**, de figyelmeztetés után, egy évi próbaidőre szigorú **magatartási szabályok**hoz kötött felügyelet mellett, **feltételesen**

szabadlábon hagyta. Ha a próbaidő alatt a fiatalkorú kifogástalan magaviseletet tanúsított, az eljárás megszűnt. Ha a próbaidő alatt újabb büntetendő cselekményt követett el, erkölcstelen (züllött, iszákos, csavargó stb.) életmódot folytatott, vagy a felügyeleti szabályokat megszegte, a bíróság őt javító nevelésre, fogház- vagy államfogház büntetésre ítélte. Ezekre azonban a felnőttkorúakra vonatkozó szabályoknál enyhébb végrehajtási szabályok és fokozat (pl. fiatalkorúak fogházában), valamint kisebb mértékű, alacsonyabb büntetési határok vonatkoztak.

A II. Büntetőnovella (1928. évi X. törvénycikk)

Két évtizeddel az első jelentős módosításokat tartalmazó novella elfogadását követően született meg **1928. évi X. törvénycikk, a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról**. Átszabta a pénzbüntetések régi rendszerét, alkalmazhatóságát, összeghatárait és behajthatóságát. Kitért a bűnvádi eljárás (büntető perrendtartás) egyes szabályainak egyszerűsítésére: így a főtárgyalási jegyzőkönyvbe foglalásnak, és az ítélet kötelező adataira vonatkozó rendelkezéseknek (pl. ha a vádlott részletes beismerő vallomást tett), valamint a perorvoslati eljárások könnyítésére.

A legfontosabb újításként a szakirodalom a **megrögzött bűntettesek** fogalmának, és a rájuk vonatkozó szabályainak megalkotását tartja. A bíróság ítéletével határozott tartalmú szabadságvesztés kiszabása nélkül, **szigorított dologház**ba utalhatta azt a bűntettest, aki az élet, a szemérem vagy a vagyon ellen, különböző időben és egymástól függetlenül **legalább három büntett**et követett el (és a törvény értelmében halálbüntetés kiszabásának nincs helye). A jogszabály további feltételként írta elő, hogy a tettes az utolsó, és az azt közvetlenül megelőző bűntettet **öt éven belül és üzletszerűen** követte el, vagy bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutasson. Az ilyen elítélteket a bíróság tehát az időtartam **felső határának meghatározása nélkül**, de legalább három évre utalta szigorított dologházba. A dologházi őrizet legrövidebb tartamának letelte után, az elítélt feltételes szabadságra bocsátásért folyamodhatott (elutasítás esetén ezt évenként egyszer megismételhette) az igazságügyi miniszterhez. Kérelméről előzetesen a fegyintézeti felügyelőhatóság meghallgatta, és arról véleményt nyilvánított.

Az új büntetés-végrehajtási intézmény illeszkedett az a **közveszélyes munkakerülő életmódot folytatók** (csavargók, koldulók, kitartottak, szerencsejátékosok) elleni intézkedésként, 1913-ban meghozott **dologházi törvény** (1913:XXI. tc.) rendelkezéseihez. A szigorított dologházba utalás célja, hogy a lényegében fegyház fokozatú intézetbe utaltakat a büntetésen túl, munkás és rendes életmódhoz szoktassák, ahol olyan foglalkozást tanuljanak, amelyből kiszabadulásuk után megélhessenek.

A rendtörvény (1921. évi III. törvénycikk)

Az I. világháború befejezését, és az azt követő forradalmak megrázkódtatását követően 1921-ben született meg, az éppen megszilárduló Horthy-rendszer értékrendjét tükröző, **az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény (1921:III. tc.),** amelyet a szakirodalom Rendtörvényként is ismer. *„Az összeomlás után tudatára ébredtünk annak, hogy a régi jogszabályok a változott idők és körülmények folytán a fokozottabb mérvben veszélyeztetett állami és társadalmi rend megvédésére nem elég hatályosak. Elkerülhetetlenül szükséges volt tehát az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről gondoskodni.”* – írja Angyal Pál a törvényről, amelyet úgy jellemez, mint amely higgadt és megfontolt rendelkezéseivel, a büntetőjog pedagógiájával védelmezi meg az állam rendjét.

A törvény kiegészítette és pontosította a Btk. különös részének, az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó fejezeteit, és a korszak politikai ügyekben leggyakrabban

alkalmazott jogszabályává vált. Tiltotta és súlyos büntetésekkel szankcionálta az **államfelforgatás** bűncselekményét és az erre való felhívást, izgatást. Az állami rend felforgatása alatt a törvény a következőket értette: az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalom vagy szervezkedés kezdeményezését, vezetését, az abban való részvételt és az előzőekkel összefüggésben elkövetett bűncselekményeket. Bűntette az **antimilitarista izgatás**t, amely a katonaság intézménye, a magyar fegyveres erő, a csendőrség vagy az államrendőrség ellen gyűlöletre, vagy ezeknek szolgálati fegyelme elleni izgatást jelentette.

A Rendtörvény szabályozta az olyan valótlan tények állítását, amely alkalmasak arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsák vagy hitelét sértsék, valamint a nemzetet meggyalázó kifejezések használatát.

Irodalom:

ANGYAL Pál: *Fiatalkorúak és büntetőnovella.* Budapest, Athenaeum, 1912.
BALOGH Jenő: *Börtönügyi viszonyaink reformjához*, Budapest, 1888.
BALOGH Jenő: *Büntető perjog tankönyve*, Budapest, 1906.
BALOGH Jenő*: Büntetőtörvénykönyveink módosításához I.*, Huszadik Század, I. évfolyam, (1900. november 10.)
BALOGH Jenő: *Fiatalkoruak és a büntetőjog.* Budapest, Athenaeum, 1909.
CSATSKÓ Imre: *Az 1852-ki május 27-ki Austriai Birodalmi Büntető Törvény magyarázata*, Beimel J. és Kozma Vazul Nyomdája Pest, 1853.,
CSEMEGI Károly: *A bűnvádi eljárási javaslatról*; Jogtudományi Közlöny, 1895, 30. évf., 47.sz.
CSEMEGI Károly: *A felségsértésről*, In Magyar Igazságügy, Budapest, 1875.,
CSEMEGI Károly: *A feltételes ítéletekről*; Jogtudományi Közlöny, 1891, 26. évf., 3. sz.
FÖLDVÁRI József: *Kriminálpolitika.* Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
HORVÁTH Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
KOVÁCS Kálmán: *A Csemegi kódex I. novellájának keletkezése.* In: Jogász Szövetségi Értekezések, Budapest, MJSZ, 1979.
LÉVAY Miklós: *Az I. büntető novella fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezései.* In: Jogtörténeti Szemle, 2008/4.
MEZEY Barna: *Ami az első büntető novellából kimaradt. Törvényi válaszok a közveszélyességre.* In: Jogtörténeti Szemle, 2008/4.
P. SZABÓ Béla: *Bernolák Nándor, az I. büntető novella egyik kodifikátora és kommentátora.* In: Jogtörténeti Szemle, 2008/4.
SZABÓ András: *A bűntett és büntetése.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1979.

Katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás a modern Magyarországon

A katonáskodás és a **katonáskodók közti rendtartás** sajátos szabályozása, már az államiság kezdetétől jelen volt a jogban. Az átfogó és tematikusan elkülönült szabályozás mintáját a római jog adta meg a Digesta De re militari címe alatt. A római birodalom bukásával azonban ez a szisztematikus és kimunkált szabályozás egészen a XVII-XVIII. századig eltűnt Európa jogfejlődéséből. Ezen időszakig a szabályok, az eljárás, a büntetések megszabásának joga – néhány törvényben szabályozott speciális esettől eltekintve – a ius gladii et aggratiandi vagyis a büntetés és megkegyelmezés joga folytán a király, a földesúr, vagy az adott katonai parancsnok kezében volt.

Lényegét tekintve a jogfejlődés vívmányaival párhuzamban ez **parancsnokhoz történő közvetlen kötöttség** indította el a szabályozás megváltozását, méghozzá két irányból.

Egyrészről voltak olyan haladó szellemű parancsnokok, akik a modern jogelveket akarták bevinni a szabályozásba, mint például Lazarus von Schwendi vagy Zrínyi Miklós, akinek Tábori kis tracta című műve és a híres hadászati tanulmánygyűjteménye a Vitéz hadnagy egy tervbe vett nagyobb katonai kézikönyv része, mely a hadsereg szolgálati szabályzatairól, szervezéséről, ellátásáról, létszámáról stb. szólt. Másrészről az uralkodók állandó hadseregeik felállításakor, és amikor **hadügyi felségjog**aikat mint közvetlen hadvezér gyakorolták, közvetlenül is belátták a szabályozás szükségességét. Ennek eredményeként születtek meg az első átfogó – de nem elsősorban büntetőjogi, hanem inkább **fegyelmi jogi és szolgálati** – szabályzatok, melyek már a büntetőjogra nézve is jelentős előrelépést hoztak a katonák körében.

A szabályzatok közül kiemelendő például Bethlen Gábor erdélyi fejedelem **Hadi edictuma** és általában Erdély jogalkotásának fejlesztő hatása vagy épp az I. Lipót császár nevéhez köthető **Regulamentum Militare**. A magyar katonai jogalkotás tekintetében a legnagyobb hatást gyakorló törvényhozási termékként a Rákóczi-állam katonai büntető jogalkotása emelhető ki, amely **Edictum Militare** és **Regulamentum Universale** szabályozóival – ugyan nem a modern értelemben vett kódexek módjára, de – véghez vitte a katonai büntetőjog törvényi szintű szabályozását. A Rákóczi-féle katonai kódex az anyagi jog, az eljárási jog és a szervezeti jog tekintetében is újat mutatott. A szabadságharc bukása azonban szükségképpen együtt járt a kuruc állam jogalkotásának eltűnésével is, ami hosszú időre az osztrák megtorló elvű és példastatuálásra épülő szabályozáshoz való visszatérést jelentette. **Mária Terézia** uralkodása alatt a **hadi cikkelyek** (Kriegsartikel) már törvénykönyvvé fejlődtek. Ezeket a később született büntető szabályokkal és rendeletekkel együtt évtizedeken át, mint valóságos katonai büntető törvénykönyvet alkalmazták hazánkban.

Egészen a 20. századig a katonai büntetőjog tekintetében az eljárásjogi szabályok gerincét a Mária Terézia korabeli szabályozók, anyagi jogi tekintetben pedig az 1855-ben császári nyílt paranccsal életbe léptetett katonai büntető törvénykönyv testesítette meg.

A dualizmus katonai büntetőjoga és igazságszolgáltatása

A kiegyezés időszakára tehát a katonai büntetőjog terén egy több szempontból aggályos helyzettel kellett szembenéznie a kor jogtudóinak és jogalkotóinak is. Az osztrák katonai büntetőjogot ugyanis a magyar törvényhozás soha nem ismerte el és soha nem ruházta fel kötelező erővel. A gyakorlatban alkalmazott szabályok egy jelentős része tehát nem épült be 1867-ben helyreállított alkotmányos jogrendbe. Ennek ellenére – elfogadott magyar törvény hiányában és a kialakult gyakorlatra tekintettel – **a hazai katonai bíróságok az osztrák jogot alkalmazták**. Ezt az állapotot a magyar törvényhozás már a Kiegyezést követően elfogadhatatlannak tartotta, és kinyilvánította, hogy a katonai büntetőjog helyzetét rendezni kell.

Erre a jogállamiságot megkérdőjelező és 1912-ben csak az eljárásjog terén feloldott ellentétre a dualizmus kormányai igyekeztek megoldást találni, folyamatosan zajlott a katonai büntetőjog **rendeleti szintű szabályozás**a és reformja. Ennek keretében már 1867-et követően rendeletek születtek a bíróságok illetékességére, szervezetére, eljárására nézve. Ugyancsak rendeleti szinten került szabályozásra a katonai büntetés-végrehajtás ügye, valamint a katonai szervezetek, illetve bíróságok és a polgári igazságszolgáltatás és közigazgatás viszonya. A törvényi szint tekintetében a helyzet tarthatatlanságát csak fokozta, hogy a polgári büntető anyagi (Btk.), majd az eljárásjogi kódex (Bp.) megalkotásával tarthatatlanul elmaradottá váltak az osztrák katonai szabályok. Ezek ugyanis anyagi jogi tekintetben gyakran alkalmazták a halálbüntetést, és még ismerték a felkoncolás és a megtizedelés intézményeit, míg eljárásjogi tekintetben a perbeli szerepek (ítélkezés – vád – védelem) egységét, az eljárás írásbeliségét és titkosságát, valamint a jogorvoslat kivételességét vallották. A polgári kormányok ezt a helyzetet

is igyekeztek feloldani, azonban a dualista államszerkezet jellegéből, és az uralkodói akarat hajlíthatatlansága miatt ez nem valósulhatott meg.

A modern szellemű kodifikációnak aztán az európai nagyhatalmi feszültségek, a belpolitikai viharok és a védtörvények újratárgyalásának kényszere nyitott teret. A tüntetések sorozatába, karhatalmi tömegoszlatásokba és a Tisza István elleni merényletbe torkolló véderővita mellékkérdései között volt az a két törvényjavaslat, amely a modern magyar katonai büntető jogalkotás áttörését jelentette. A véderőről, valamint a honvédségről szóló törvénnyel együtt ugyanis elfogadásra került, az 1912. évi XXXII. és XXXIII. törvénycikk is a **közös haderő katonai bűnvádi perrendtartásáról (Kbp.)** és **a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról (Hkbp.)**. Megalkotásukat a korabeli szakmai közönség üdvözölte, hiszen az újonnan megalkotott törvények részben feloldották a katonai büntetőjog körében észlelt alkotmányos aggályokat, másrészről pedig haladó szabályozással váltották fel a Mária Terézia korából fennmaradt elavult normákat.

A két perrendtartás már **elválasztotta egymástól a perbeli szerepeket**, létrehozta a honvéd ügyész intézményét – méghozzá minden fokon a koronaügyészi szintig bezárólag –, szóbeli, főszabály szerint nyilvános eljárást vezetett be, amelyben tiltott volt a kínvallatás, és amelyben a jogorvoslathoz való jog általánosan elismert volt. Jelentős újítás volt, hogy a terheltek civil védőt fogadhattak maguk mellé, sőt bizonyos esetekben a törvények védőkényszert vezettek be.

Mindezeket a szabályokat pedig a több szintű **katonai igazságszolgáltatási szervezet** érvényesítette. Kiemelendő, hogy továbbra is külön bírósági fórumrendszer létezett a közös hadsereg, és külön a honvédség, vele a csendőrség számára, amelyek egymástól függetlenek voltak és nem álltak alá-fölé rendeltségben. A katonai igazságszolgáltatás sajátosságát a törvényhozó oly mértékben ismerte el, hogy külön legfelsőbb szintű fórumot hozott létre az 1914-től működő Legfelsőbb Honvéd Törvényszékkel, amelytől nem lehetett fellebbezni más bírósághoz, és amely nem volt alárendelve sem a Kúriának, sem a közös hadsereg legmagasabb szintű katonai törvényszékének.

Az újító rendelkezések azonban csak részben jelentettek megoldást a katonai büntetőjog terén fennálló – alkotmányosan is aggályos – problémákra, hiszen az anyagi jogalkotás továbbra sem történt meg. Ennek eredményeként az újszerű és fejlett szemléletű eljárásnak továbbra is az 1855-ös megtorló szemléletű és anakronisztikus szabályokat kellett érvényre juttatnia, amelyeket csak az ügyészi és bírói mérlegelés tudott szűk keretek között enyhíteni.

Az első világháború és a forradalmak kora

Az első világháború kirobbanása hatalmas próba elé állította, az eljárási és szervezeti szempontból frissen megreformált magyar katonai büntetőjogot. A háborús készülődés, majd a háborús évek egymás után hozták meg azokat a rendeleteket, melyek az eljárásjogi kódexek felhatalmazó rendelkezésein alapulva terjesztették ki a **katonai büntetőjog hatályát** a polgári lakosságra. Az első világháború alatt a magyar katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás hatálya alatt több millió ember állt, és a bíróságok jelentős ügyteherrel, nagy szigorral végezték feladataikat.

Az első világháború utáni zűrzavaros, majd a forradalmi időszak jelentős változásokat hozott. Ebben az időszakban is a rendeleti szabályozás volt a meghatározó, melynek elsődleges feladata volt a polgári egyénekre kiterjedő hatály megszüntetése, majd egyes időszakokra annak – mintegy statáriális rendtartási célzattal történő – visszaállítása.

A nagy háború utáni változást, jelentős kilengést egyértelműen a Tanácsköztársaság hozta. A százharminchárom napos szovjet típusú diktatúra sajátos módon lépett fel az igazságszolgáltatás és azon belül a katonai igazságszolgáltatás átalakítása terén is. Egyrészről a Forradalmi Kormányzótanács és a Hadügyi Népbiztos rendeletei, körrendeletei és körlevelei

útján nagyrészt újraformálta a szervezetet. A Tanácsköztársaság katonai igazságszolgáltatási szerve a **forradalmi katonai törvényszék**ek rendszerére épült, melyek tekintetében a bírák széleskörű – már-már korlátlan – mérlegelési jogkört nyertek. Az eljárásokba és különösen a rendkívüli eljárásokba jelentős súllyal vonták be a laikus, jogi szakképesítés nélküli, sok esetben még a polgári elemi iskolai ismeretekkel sem rendelkező, de a politikai elvekkel azonosulni tudó személyeket. Ezek mellett a Tanácsköztársaság lényegében érvényben hagyta a korábbi gyakorlatra irányadó jogszabályi rendelkezéseket, azzal a kitétellel, hogy azoktól a bírák – szinte megszorítás nélkül – eltérhettek. Ezzel lényegében a forradalmi igazságszolgáltatás rendszere eltekintett a modern büntetőjog alapvető jogállami elveitől, a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elveitől.

Katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás 1920 és 1945 között

A katonai büntetőjog szabályozása terén új tendenciaként jelent meg, hogy a fő kérdések végre törvényi szinten nyertek szabályozást és a rendeletek ezek végrehajtására, kibontására szorítkoztak. Megtörtént a haderő és a fegyveres testületek trianoni béke rendelkezéseinek megfelelő átalakítása és a katonai bíróságok ezzel járó átszervezése, majd az 1920-as évek második felében megkezdődött az új katonai büntetőtörvénykönyv megalkotása.

Az előkészítő munka, majd a parlamenti megvitatás után az Országgyűlés becikkelyezte az **1930. évi II. törvénycikket (Ktbtk.)**, amely az első modern értelemben vett, önálló nemzeti katonai büntető törvénykönyv volt. Az új kódex megalkotása nem volt vitáktól mentes, azonban az ellenzéki kritikák és a társadalmi berendezkedésből fakadó – valóban kritikus – rendelkezések ellenére is jelentős fejlődést hozott a katonai büntetőjog terén.

A kódex emberségesebb és jogtechnikailag fejlettebb lett, mint az 1855-ös osztrák minta, azonban nem fordult el kategorikusan az osztrák modelltől. A jogalkotó megtartotta a jól beváltnak tartott normákat, azonban enyhítette és következetesebbé tette az egyes cselekmények büntetését, valamint általában a büntetések rendszerét. A kódexről elmondható, hogy a kívánt jogpolitikai célt, vagyis a honvédelmi érdekek és a katonai szervezeti rend büntetőjogi oltalmát megfelelően ellátta, emellett pedig korszerű szabályozást jelentett. Az 1855-es törvénykönyvvel szemben legjelentősebb és a haladó jogelveket megtestesítő újítása volt az a rendelkezés, amely kimondta, hogy a katonai büntető törvénykönyv csak annyiban tér el a polgári büntetőjog szabályaitól, amennyiben azt a katonai érdekek megkívánták. Ennek megfelelően a törvénykönyv **csak a katonai szempontból különleges viszonyokat szabályozta**, egyebekben pedig a Csemegi-kódex (Btk.) és a közönséges büntetőtörvények szabályait rendelte alkalmazni.

Az újítások és a korszerűség ellenére azonban a kódex több, a korszak társadalmi és politikai sajátosságából adódó gyermekbetegségben is szenvedett. Ezek közül kiemelhető a 4. §-ban rejlő felhatalmazási klauzula, ami jelentős korlátok nélkül tette a kormány kezébe azt a jogot, hogy határzavarok, belzavarok vagy háború esetén kiterjessze a Ktbtk. hatályát a polgári lakosságra. Hasonlóan negatív jelenség volt a tiszti fegyverhasználat jogosítványa a tiszti becsület védelmében, illetve az aljas indokból elkövetett cselekmények miatt halálra ítéltekkel szembeni kicsapás intézménye. Ezek a rendelkezések nyugati típusú jogállamiság mércéit nem feltétlenül érték el, azonban teljes egészükben a térség és a korszak társadalmi és politikai valóságából fakadtak.

A **katonai büntető törvénykönyv büntetési nemei** és sajátosságai közül kiemelendő a halálbüntetés, amelyet agyonlövéssel, vagy kötéllel kellett végrehajtani. Kötéllel végrehajtandó halálbüntetésre ítélés esetében, a honvédségből (csendőrségből) való kicsapást is ki kellett mondani.

A szabadságvesztés büntetések esetében a törvény előírta, hogy az egy évnél nem hosszabb büntetést súlyosítások alkalmazásával meg kellett rövidíteni. A súlyosítások

lehettek: a böjt, a kemény fekvőhely és a fogház- és elzárásbüntetés esetében a magánzárka is. A katonai bíróság által kiszabott szabadságvesztésbüntetést a **katonai büntető intézetek**ben (szükség esetén polgári büntető intézetekben) kellett végrehajtani. Kivételes intézmény a házifogság, amely a tisztek esetében lehetővé tette, a büntetés saját lakáson történő letöltését. A katonai büntetőbíráskodásban alkalmazandó különleges mellékbüntetés a lefokozás, vagyis a rangvesztés.

A Btk. szabályaihoz képest, számos különlegességet vonultat fel a törvény a beszámítást kizáró, súlyosító vagy enyhítő okok szabályozásánál. **Nem számítható be** a cselekmény annak, aki azt elöljárójának vagy felettes hatóságának szolgálati parancsa folytán abban a meggyőződésben követi el, hogy arra kötelezve van, illetve annak, aki azt hivatásának szabályszerű gyakorlása közben kötelességszerűen követte el. Itt találjuk a korábban már említett vitatható szabályt, amely a katonai egyenruhát viselő tisztnek becsülete elleni jogtalan támadás megakadályozása céljából fegyverét azonnal és indokoltan használatát megengedte.

A törvény második, különleges részében szabályozta a katonai bűntetteket és vétségeket, és azok büntetését. A szabályozott **katonai bűncselekmények**:

a) függelemsértés (az elöljárói iránti tisztelet meg nem adása, parancs nem teljesítése);

b) zendülés és a bujtogatás;

c) katonai őr elleni (erőszakos cselekmények, fenyegetés, intézkedésre kényszerítés);

d) szökés és az önkényes eltávozás;

e) az őrszolgálati bűncselekmények (ittasság, alalvás, eltávozás);

f) gyávaság (nem megfelelő ellenállás, elrejtőzés, fegyver eldobása, kedvezőtlen hadihírek terjesztése)

g) a fegyelem és rend elleni (lakosság fosztogatása, sarcolása);

h) szolgálati bűntettek (alárendelt bántalmazása, alárendelt becsületsértés);

i) öncsonkítás, másnak megcsonkítása, és az alkalmatlanság színlelése.

A kiemelt hibák ellenére azonban azt mondhatjuk, hogy az 1930. évi II. tc. beteljesítette a **katonai büntetőjog modernizálását** és egy olyan – a kor színvonalának megfelelő – szabályrendszert teremtett, amely a polgári büntetőjog elveit és szabályait háttérjogszabályként használva biztosította a fegyelem és rend megtartását a katonai szervezetekben vagyis mások mellett a honvédségben, a csendőrségben, a rendőrségben, a vámőrségben, a folyamőrségben, a testőrségben).

A II. világháború közeledte, majd kitörése aztán újabb próbára tette a magyar katonai büntetőjogot és igazságszolgáltatást. E tekintetben az 1939-es honvédelmi törvény büntetőjogi rendelkezései indították meg a szabályozási hullámot, amit aztán a háborús viszonyokból fakadó rendeleti szabályozás folytatott. A katonai büntetőjog hatálya újra kiterjesztésre került a polgári lakosságra, majd a fokozódó fronthelyzettel párhuzamban egyre erőteljesebbé vált.

A második világháború idején került felállításra **a Vezérkari Főnök különbírósága**, amely a katonai hűtlenségek elbírálására hivatott, tehát politikai bűncselekmények ellen létrehozott katonai különbíróság volt közvetlenül a Honvéd Vezérkar Főnökének alárendeltségében. Ez az ítélkezési fórum elhagyta el a két világháború közti fejlett és kirívó visszásságok nélküli jogfejlődés útját, és átlépett az önkény területére. Ez az állítás különösen a német megszállás és a nyilas hatalomátvétel utáni időszakra volt igaz.

Az átmeneti időszak és az államszocializmus hatásai

A háború után elsődleges feladatként jelent meg a háborús- és népellenes bűncselekmények elkövetőinek számonkérése és az eljárások lefolytatása. Ez lehetőséget teremtett a régi katonai elit semlegesítésére, így a szabályozás átalakítása csak az 1940-es évek végével kezdődött meg. Az igazságszolgáltatási szervezet és a hatáskörök számos alkalommal

történő módosítása mellett a politikai akarat új katonai btk. megalkotását határozta el, amit az országgyűlés véghez is vitt az 1948. évi LXII. törvény elfogadásával.

A jogalkotók a politikai bírálatok ellenére – a többek között Schultheisz Emil professzor munkája révén megalkotott – az 1948-as törvénykönyvvel akaratukon kívül elismerték az 1930-as jogalkotás vívmányait, amikor azok nagy részét átemelték az új kódexbe, melynek csak apróbb újítása voltak. Kiemelendő, hogy az új törvény külön részben tételezte a rendőrökre vonatkozó különleges szabályokat.

Az 1948-as jogalkotás idején a kormány még azon szándék mellett tett hitet, hogy ha megalkotásra kerül az új polgári büntető törvénykönyv, a katonai büntetőjog akkor is külön törvényekben marad. Ez a szándék azonban a rendeleti szintű szabályozás megújításával és a szovjet típusú diktatúra kiterjesztésével szertefoszlott. A szovjet – integrált szabályozást valló – minta alapján a katonai büntetőeljárást 1953-ban beépítették az általános büntető eljárásjog szabályai közé. Ezt követően – az 1956-os események hatása miatt csak megkésve, de − 1961-ben a Népköztársaság büntető törvénykönyvéről szóló törvénnyel az **anyagi katonai büntetőjogot is beépítették a polgári büntetőkódexbe**. A jogalkotásban tehát az egységes – szovjet mintájú – tendencia meghonosítása jellemezte az államszocialista katonai büntetőjogot.

A jogalkalmazás terén is – ahogy az állami működésé egészében is – a politizálódás vette kezdetét az 1950-es évekkel. Rendkívül nagy számú apparátus látta el a katonai jogalkalmazás feladatait, amelyek között jelen voltak a különleges fórumok is, mint a határőrség katonai ügyészsége, vagy az államvédelmi hatóság külön ügyészi apparátusa. A legfelsőbb szintű katonai fórumokat előbb az 1940-es évek második felétől az 1950-es évek első feléig, majd az 1956-ot követő megtorlás időszakában használták megtorlásra, vagy épp a rendszer funkcionáriusainak védelmére.

Az államszocialista időszak katonai büntetőjogát tehát egyrészről a jogalkotásban kialakult nemzeti hagyományok elvetése és a szovjet típusú egységes szabályozásra való áttérés jellemezte. Ez azonban nem zárta ki, hogy a szocialista törvényesség viszonyai között egyes intézmények fejlődését. A fejlesztés legszembetűnőbb példája, hogy a jogalkotó a Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség szintjéig terjedően integrálta a katonai ügyészi és bírói szervezetet az általános ügyészi és bírói szervezetbe, megszüntetve ezzel a katonai parancsnokok többletjogait és függetlenítve a katonai ítélkezést a katonai hierarchiától.

Ezek a totalitárius tendenciák aztán a megtorlás enyhülésével és az 1970-es évek konszolidációjával enyhülni látszottak. Ennek következménye volt a jogalkalmazásban a politikai tényezők súlyának csökkenése, valamint a tisztán szovjettípusú szabályozókat felváltó jogalkotás.

Irodalom:

BÖGÖLY Gyula - HAUTZINGER Zoltán (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma*. Pécs, Kódex, 2007.

CZIÁKY Ferenc: *A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története.* Budapest, Dunántúl Nyomda, 1924.

CZIÁKY Ferenc: *A magyar katonai büntetőjog.* Budapest, Hungária Nyomda, 1939.

DARVAI János: *A katonai büntetőjog nemzetközi vonatkozású általános szabályai.* Budapest, Politzer, 1917.

DOLESCHALL Alfréd: *Katonai büntetőjog.* Budapest, Politzer, 1916.

FEHÉRVÁRY Jenő: *Katonai büntetőjog anyagi és alaki vázlata.* Budapest, Szerző, 1950.

GYŐRFFY László: *A katonai büntetőjog bölcselete és oknyomozó története*. Budapest, Pallas, 1925.

HAUSNER Gábor: *Márs könyvet olvas: Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest, Argumentum, 2013.

HAUTZINGEr Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszertana.* Pécs, AndAnn, 2010.

HELLER Erik: A magyar katonai büntetőjog általános tanai. Szeged, Szerző, 1937.
KARDOS Sándor: *A magyar katonai büntetőjog rövid története.* Debrecen, Debreceni Egyetem, 2002.
KOVÁCS Zoltán (szerk.): A katonai büntetőjog kézikönyve. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1958.
LEVENTE Nándor-CZIÁKY Ferenc: *A katonai igazságszolgáltatás jelentősége és szükségessége békében és háborúban*. Budapest, Madách Nyomda, 1942.
PÁLFFY Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVI. században.* Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995.
ŐRI Gábor: *A magyar katonai büntetőjog a vérszerződéstől 1958-ig.* In: Ügyészek Lapja 1999.
RÓNAI HORVÁTH Jenő (szerk.): *Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér Hadtudományi munkái.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891.
SCHULTHEISZ Emil: *A katonai büntetőtörvény zsebkönyve*. Budapest, Politzer Zs. és Fia, 1943.
SZENTIRMAY Ödön: A katonai büntetőjog történeti fejlődésének megvilágítása.
Budapest, 1916.
TILCSIK András: *Az eszményi hadvezér alakja és a magyar honvédelem reformja Zrínyi Miklós prózai munkáiban.* In: Somogy megye múltjából: Levéltári Évkönyv, 2000.
ZACHAR József: *A magyarországi hadügy jogi keretei 1648-1848*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1995/2

31. A büntető eljárásjog története

(Barna Attila)

A középkori peres eljárás

A per fogalma - főszemélyei

A per két személynek, a **felperes**nek és az **alperes**nek, valamilyen jogi kérdésről (ügy – causa), a joghatóságot (jurisdictio) gyakorló bíró (judex) és bíróság előtt lefolytatott eljárása.

A felperes és a vádló (actor - accusator), illetve az alperes és vádlott (reus – incattus) személyét a büntető és a polgári ügytípusoktól függően a középkori büntetőjog még nem különbözteti meg. A büntető és a polgári jogviták elintézése, természetesen sohasem volt teljesen azonos. Már a kora középkortól nagyszámú gyakorlati és elméleti különbséget lehet felsorolni (speciális bírói fórumok, hivatalbóli eljárásra vonatkozó szabályok, az őrizetbevétel szabályai, perátszállás az örökösökre stb.) de főszabályként mégis elmondható, hogy a 17-18. századig a magyar perjogi fejlődést érdemes egy modellben tárgyalni.

A peres felek között már ismerjük a **pertársaság** fogalmát, amikor egy perben több személynek (rokonok, osztályos atyafiak stb.) azonosak voltak az érdekei és egységesen léptek fel mint felperes- vagy alperestársak.

A bíróság előtt a felek néhány kivételtől eltekintve nem voltak kötelesek személyesen megjelenni. Ilyenkor általánosságban az **ügyvédi képviselő** (prókátor, procurator, prolocutor) járt el a bíróság előtt bemutatott, hiteles helyen kiállított ügyvédvalló levél alapján. Bíróság előtti jelenlétet úgy tekintették, mintha a megbízó fél jelent volna meg. Perben képviselhette kiskorú gyermeket apja, feleséget férje, testvéreket a legidősebb fiútestvér, királyt a királyi jogügyek igazgatója.

Az idézés (citatio) – perbehívás (evocatio)

A per a pert megindító felperes **idézési kérelmével**, valamint az ennek alapján a bíróság által kibocsátott és az alperessel közölt **perbehívó paranccsal** indult. Az idézőlevél tartalmazta a peres személyek megjelölését, a kereset tárgyát és jellemzőit, a vitatott, vagy sérelmezett káreseményt, cselekményt, ennek idejét, helyét és azt a jogalapot, jogi érvelést, amire a

keresetet alapozták. Büntetőügyekben az eljárás indulhatott a vádlott letartóztatásával, valamint tettenéréskor történt elfogásával, jobbágyoknál előállítási paranccsal is.

A megidézést végrehajtó személy (királyi ember, hiteleshely kiküldöttje, poroszló), a perbeidézettet személyesen, és főszabályként a lakóhelyén kereste fel, aki az idézőlevelet, régebben a bírói pecsétet bemutatta.

A perfolyam – A per megindítása

Az idézőlevélben kijelölt időben a felperesnek, vagy képviselőjének kötelezően meg kellett jelennie a bíróság előtt, ha ezt nem tette meg az alperest felmentették és a kerestet elutasították. A felperes bemutatta az idézés közléséről szóló (a kézbesítő szerv által kibocsátott) jelentést és **patvarkodási eskü**t tett (a XV századtól), amelyben megígérte, hogy a pert jogosan, igazságos okkal és megfelelő bizonyítékok birtokában indította.
Amennyiben a felek megjelentek, a felperes előadta keresetét, elmondta panaszát és nyilatkozott, hogy fenntartja-e azt, amivel megtörtént **a perfelvétel** (levata). Ezt követően az alperes előadhatta pergátló-perleszállító vagy perhalasztó (a pereket gyakran nagyon elnyújtó) **kifogásait**. Ezek lehettek: gondolkodási idő kérése, formai hibák felsorolása, az elévülésre hivatkozás, az ügyben korábban keletkezett igazolások bemutatása, okiratokról másolat kérése, az ügyben született korábbi bírói ítéletre hivatkozás, rosszul kitűzött határidő, bíróval-bírósággal szembeni ellenvetések, idézés pontatlansága, vagy törvényellenessége, a peres felek perképességével kapcsolatban tett észrevételek. Ha az alperes kifogása bizonyítottá vált, a bíró a pert megszüntette, leszállította.

A bizonyítás

A XIV. századtól válik láthatóvá az a folyamat, amelyben a régi formális és rituális elemekben bővelkedő bizonyítási rendszert felváltotta, az **anyagi bizonyító eszközök túlsúlya**. Így nyertek nagyobb súlyt: a hiteles oklevelek és okiratok vizsgálata (különösen ingatlan perekben), a tanúk (superstites) meghallgatása (köztudományvétel, közös vallatás), hiteles helyi jelentések eredményei, a bírói szemle és a szakértők (orvosok, bábák) kezdetleges szintű bevonása a peres eljárásokba. Mindezek mellett az eljárás sokat megőrzött a régi formális elemekből, mint például az eskük és eskütársak alkalmazását vagy az isteni igazságszolgáltatást megidéző párbaj (becsület-perekben bírói rendelésre). Az **eskütársak**nak a per pontos körülményeiről nem kellett feltétlenül ismeretekkel rendelkezniük, az egyik vagy másik peres fél szavahihetőségéről nyilatkoztak, számuk akár az ötvenet is elérhette. A meghallgatásuk előtt esküt tettek, hogy az igazat fogják megvallani, félretéve szeretetet és gyűlölködést. Az esküt megszegőket a ludasok közé sorolták (hamis esküvők, hitszegők) és súlyosan büntették, vagyonuk elvesztésével és megszégyenítéssel sújtották.

A **kínvallatás** intézményének hazai megítélése nehezebb feladat, hiszen kifejezett jogszabályi felhatalmazással ritkán találkozunk (Négyeskönyv), mégis a XIX. századig folyamatosan jelen van a bírósági iratokban. Külön problémát jelent a nemesek és nemesasszonyok tortúrázása, amelynél számos tiltó rendelkezéssel és értelmezéssel (Hármaskönyv), és még több jogesettel találkozunk, ahol elrendelték a nemes vádlott (esetenként az elítélt) megkínzatását. Általánosságban a súlyosabb bűncselekmények esetén (gyilkosság, méregkeverés, rablás stb.) rendelték el, a gyanúsítotti beismerést ezzel kívánva megszerezni.

Ítélethozatal és ítélethirdetés

Középkori joggyakorlatunk többféle ítélettípust (sententia) is ismert és különített el. Eljárási szempontból kiemelendő a **közbenszóló ítélet** és a **végítélet**. A közbenszóló ítélettel a bíróság az eljárás során a bizonyítást rendelte el, annak feltételeit és a bebizonyítottak következményeit már előzetesen meghatározva. Szintén ebben a formában döntöttek a kisebb

eljárási cselekményekről, mint a kifogásokról, halasztási kérelmekről. A végítélet lehetett: mulasztási ítélet, amellyel a felek meg nem jelenése esetén döntöttek a per sorsáról, illetve perdöntő végítélet. A perdöntő végítéletet a felek megjelenése és meghallgatása, majd a bizonyítás lefolytatása után hozták meg, amelyet szóban kihirdettek, illetve írásba foglaltak. A XVI-XVII. században megkezdődött a jogágak elválása, amelynek jeleként a Négyeskönyv már különböztet bűnügyi, polgári, és a magánjogi következményekkel is járó ítéletformák között.

Büntető ügyekben a Hármaskönyv a főbenjáró és a hűtlenségi (a hűtlenség vétkének esetei alapján kiszabott) ítélet következményeit is tárgyalja. Mindkettő büntetése fejvesztés és jószágvesztés, de a főbenjáró ítélet esetén az elítélt javai öröklődnek, valamint van lehetőség a peres felek kiegyezésére és ezzel a vagyon megóvására. Említi továbbá a fejváltsági, az egyszerű (pl. kisebb hatalmaskodás esetében) és a nyelvváltságot, vagy patvarkodást (hamis panasz, rosszhiszemű pervitel, eldöntött peres ügy újrakezdése esetében) kimondó ítéleteket.

Perorvoslatok

A hazai középkori peres eljárás egészen a XVIII. századig tartó legsúlyosabb hibája − a rendezetlen bírósági rendszernek is köszönhetően – a peres eljárás elhúzódása és az ezt csak fokozó perorvoslati lehetőségek széles köre (Degré Alajos). Ilyenek voltak: a perletétel; az ügyvédszó visszavonása; tiltakozás; fellebbezés; visszaűzés; perújítás; királyi kegyelem.

Az egyik legegyszerűbb perorvoslat a felperes számára a végítélet meghozataláig nyitva álló **perletétel** vagy **perleszállítás** (condescensio), amellyel a keresetétől elállhat, ha abban valamilyen hibát vétett. Sajátosságát és perorvoslati jellegét onnan kapta, hogy a perletételt követően a per újraindítható volt, ugyanabban a tárgyban. A perleszállást az eljárás kezdetén, elrendelhette maga bíró is, ha a keresetlevél formai hibát, vagy tévedést tartalmazott.

Az **ügyvédszó visszavonása** (procuratoris revocatio), azt jelentette, hogy a perben képviselt fél, ügyvéd megbízottjának perben tett kijelentéseit visszavonhatta (akár az ítélethozatalt követően is), ha az nem a megbízás értelmében járt el, vagy számára hátrányos nyilatkozatot tett.

A peres eljárásban alkalmazott **tiltakozás** (prohibitio, protestatio) főként magánjogi ügyekben igénybevehető perorvoslatként, akkor jutott szerephez, ha a peres fél valamilyen jogtalan cselekedettől vagy eljárási cselekménytől (tudományvétel, bizonyítási aktus, eskütétel) kívánta ellenfelét eltiltani.

A **fellebbezés**sel (appellatio) az ügyben eljárt bíróság ügyet lezáró ítéletét, legtöbbször a pervesztes fél kezdeményezésére, egy felettes bíróság vizsgálja felül.

A **visszaűzés** (repulsio) esetén a pernyertes felet és az őt kísérő hivatalos az ítéletben foglaltakat végrehajtó személyeket a pervesztes fél, egy jelképes aktussal (kivont kard vagy más fegyver felmutatása) „erőszakosan visszaveri”. Ennek megtörténtét jegyzőkönyvbe foglalták, és ezzel egy alkalommal a vesztes megakadályozhatta az eljárás befejezését. Ezt követően jogi kifogásait elő kellett terjesztenie, illetve a még nyitva álló perorvoslati lehetőségeket (pl. perújítás) is alkalmazhatta (ha azonban másodszorra is megtette, akkor a hűtlenség bűnében marasztalták).

A **perújítás** (novum judicium) egy már ítélettel befejezett (akár végre is hajtott) pernek az eljáró bíróság előtt történő újbóli megindítása, királyi engedéllyel. A meginduló eljárás során a perújító fél, új bizonyítékokat és indítványokat, ellenvetéseket tehetett, gyakran „visszahúzta” ügyvédje korábbi nyilatkozatait.

A büntető ügyek perorvoslatai között említjük meg a **királyi kegyelem** (aggratiatio, amnestia) intézményét, amely a megítélt bűncselekmény büntetőjogi szankciójának és egyéb következményeinek egészben vagy részben történő kegyelmes elengedése a kegyelmezés jogát gyakorló király által, ami a büntetés végrehajtását is kizárhatja. Beszélhetünk egyéni és általános (a bűnösök nagyobb csoportját érintő) kegyelemről (általános amnesztia, közbocsánat).

A polgári kor büntető-eljárása - 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról

A kiegyezést követően − miként az egész büntetőjog területén − így a büntetőeljárási jogban is egyre sürgetőbben jelentkezett a kodifikálatlanság, amelyet még növelt a továbbra is fennálló területi partikularizmus (eltérő szabályok voltak hatályban az ország különböző területein, pl. Erdélyben, Fiumében és az egyéb magyarországi területeken). Fokozta a hiányérzetet, hogy 1871-ben megtörtént a magyar igazságszolgáltatási rendszer első átalakítása, az új bíróságok és a királyi ügyészség megkezdték működésüket.

„Egyetlen törvény sem viseli annyira homlokán ama kor és ama terület civilisatiójának állapotát, a melyben és a melynek számára készült, mint a büntető törvénykönyv és a bűnvádi eljárás. Egyetlen törvénynek sem kell oly egyiránt fenséges, oly egyiránt jogos, oly egyiránt oltalmazandó és látszólag ellentétes érdekeket számba venni, mint a bűnvádi eljárásnak." – írja 1882-ben Csemegi Károly, mikor immár második alkalommal készítette elő törvénytervezetét, a törvényszékek előtt alkalmazandó bűnvádi eljárás szabályozására. Tíz évvel korábbi javaslatát (amelyet borítója után „Sárgakönyvként" ismer a jogtörténet), ideiglenes szabályzatként miniszteri rendelettel küldték meg a bíróságoknak, amelyek ezt alkalmazva a bírói gyakorlatba is átemelték a szabályozás főbb elemeit. Egységes törvénykönyv azonban egyikből sem vált, ez a megkésett szerep **az 1900-ban életbe lépett, a bűnvádi perrendtartás**ról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikkre és az ezt kiegészítő nagy számban megjelent rendeletekre és hatósági utasításokra várt.

A polgári büntetőper fogalma, alapelvei és főszemélyei

A vádhoz kötöttség hangsúlyosan érvényesülő elve alapján a **bűnvádi ügy**ben bírói eljárás csak a törvény értelmében emelt vád alapján és csak az ellen indítható, akit bűntett, vétség vagy kihágás alapos gyanúja terhel. Bűncselekmény miatt nem alkalmazható más büntetés, mint amelyet a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság (főszabályként, amelynek területén a bűncselekmény elkövették) törvényesen eljárva kimondott.

Felek alatt értjük az ügyészséget, a fő- és a pótmagánvádlót, valamint a terheltet. A törvényben megnevezett **vádló** a **királyi ügyészség**et, valamint a **fő- és a pótmagánvádló**t jelentette. A közvádat rendszerint a királyi ügyészség képviselte, de a törvény – összhangban a Btk.-val − ismerte a magánvádra üldözendő bűncselekményeket (pl. könnyű testi sértés, titoksértések, magánlaksértés stb.), amikor az ügyészség helyett a sértett vehette át a vád képviseletét.

Az ügyészségnek kötelessége volt a tudomására jutott, hivatalból üldözendő bűncselekmények tárgyában a nyomozni és az eljárásban a bűnvádat képviselni (**hivatalból történő eljárás elve)**. Csak akkor tagadhatta meg a vád képviseletét, ha a feljelentett cselekmény nem volt büntethető, vagy ha az eljárás sikeréhez szükséges bizonyíték nem volt megszerezhető. Döntött az eljárás megindításáról, vagy a vád elejtéséről. Illetékességét annak a bíróságnak az illetékessége határozta meg, amely mellé volt rendelve.

A fő- és a pótmagánvádló a vád képviselete körében – bizonyos közhatósági és indítványtételi jogok kivételével – általában véve az ügyészség jogait gyakorolhatták.

Az eljáró hatóságok és hatósági közegek kötelezve voltak a terhelő és súlyosító, valamint az enyhítő és mentő körülményeket egyenlő gondossággal figyelembe venni. Továbbá a terheltet az őt megillető jogokról és a megengedett perorvoslatok lehetőségéről felvilágosítani, (akkor is, ha ezt a törvény kifejezetten nem rendelte el).

Terhelt – az elnevezés eljárás minden szakaszában használható – az, aki ellen a bűntető eljárás folyik. A bűncselekménnyel **gyanúsított** az a terhelt, aki ellen a vizsgálat

elrendelését még nem indítványozták, vagy a vádiratot még nem nyújtották be. **Vádlott** az a terhelt, aki ellen vádhatározatot meghozták, vagy enélkül főtárgyalás lett elrendelve.

A bűnvádi eljárás folyamán eljáró hatóságok a terheltet megjelenése végett általában csak megidézik, ami zárt **idézőlevél**lel történt. (Ennek tartalmaznia kellett: az idéző hatóságnak és a megidézettnek nevét, a kihallgatás helyét, idejét, azt a figyelmeztetést, hogy meg jelenés esetében a megidézett elővezetése lesz elrendelve.)

Sértett az, akinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérelt bűncselekmény. **Magánfél** az a sértett, aki magánjogi igény érvényesítése érdekében a bűnvádi eljáráshoz csatlakozott. **Magánindítványra jogosult** az a magánszemély, akinek indítványától függ a bűnvádi eljárás megindítása.

A védelem

A **védelemhez való jog** garantálta, hogy a terhelt minden bűnügyben, az **eljárás bármely szakában élhetett védő közreműködésével**, és erről a jogáról tájékoztatni is kellett. Védőül a bejegyzett ügyvéd, egyetemi vagy jogakadémiai jogtanár volt választható.

Súlyosabb bűncselekmények esetén kötelezően (pl. amikor a törvény öt évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést állapított meg; a vádlott 16. éven aluli, vagy siketnéma), illetve ha a bíróság, ha az ügy körülményeinél fogva célszerűnek találja, az eljárás bármely szakában védőt rendelt. A védelem szabadságát jelentette, hogy a terheltnek és védőjének jogában állt az ügy iratait megtekinteni. A letartóztatást, illetőleg vizsgálati fogságot elrendelő, továbbá minden olyan bírói határozatot, mely ellen perorvoslat volt használható, az indokolásával együtt közölni kellett a védővel.

A bíróság határozatai és közlések

A bíróság **ítélettel** vagy **végzés**sel határozott a büntető ügyben. Minden határozatot, melyet a törvény kifejezetten nem nevez ítéletnek, végzésnek számított. A bíróság köteles volt határozatait megindokolni, kivéve az idézést, az alárendelt hatóságnak szóló meghagyásokat és az ügyvitelre vonatkozó utasításokat. Határozatait a jelenlevő érdekeltekkel **kihirdetés**, a távollevőkkel **kézbesítés** útján közli.

A per főtárgyalása a **nyilvánosság elvének** betartásával főszabályként nyilvános, így a meghozott határozatokat is nyilvánosan kellett kihirdetni. A bíróság a nyilvánosság kizárását az egész főtárgyalásra, vagy egy részére nézve bármikor elrendelhette, ha a tárgyalás nyilvánossága a közrendet vagy a közerkölcsiséget veszélyezteti.

A feljelentés

Az **officialitás** vagyis **a hivatalból való eljárás elve** alapján, a hatóságok kötelesek a hivatali hatáskörükben tudomásukra jutott, (nem magánindítványra üldözendő) bűncselekményeket a birtokukba került adatoknak közlésével az ügyészségnél feljelenteni. Minden bűncselekményt, a mely nem magánindítványra üldözendő, mindenki akár írásban, akár szóval feljelenthetett.

A büntetőeljárás fő típusa – az eljárás szakaszai

A törvényszékek előtti eljárásban (amelyet az eljárás alaptípusának tekinthetünk) a szakirodalom négy szakaszt különböztet meg: a) az előkészítő eljárás; b) a közbenső eljárás; c) a főtárgyalás; d) a perorvoslati szakasz.

Az előkészítő eljárás

Az előkészítő szakaszt a törvény, **nyomozás**ra és **vizsgálat**ra osztja.

A nyomozás első részében, erőteljesen kerülnek elő a korábbi nyomozóelvű (inquisitórius) eljárás elemei. A vizsgálat tárgyát és terjedelmét, azoknak az adatoknak (bűnjeleknek és bizonyítékoknak) megszerzése és a megállapítása jelenti, melyek a vádemeléshez a vádló, vádat képviselő tájékoztatására szükségesek. A nyomozást rendszerint az ügyészség (nyomoztatja), magánvádas ügyekben pedig az illetékes rendőri hatóság főnöke rendelte el (hivatalból nyomoz és feljelent). Az ügyészség a nyomozás érdekében minden közhatóságtól felvilágosítást kérhetett, továbbá az egész nyomozásnak, vagy egyes nyomozó cselekményeknek teljesítése során a rendőri hatóságokat megkereshette és utasíthatta, a nyomozás menetét irányította, a nyomozati cselekményeket és a nyomozó hatóságok eljárását ellenőrizte. A nyomozásban − csakúgy, mint az egész eljárás során − nemcsak a terhelő, hanem a mentő körülményekre is fényt kellett deríteni.

A **nyomozást meg kellett szüntetni**, ha:

1. nem történt bűncselekmény;
2. az eljárás folytatásához szükséges felhatalmazás, indítvány hiányzik, vagy azt visszavonták;
3. a további eljárástól bizonyítékok hiánya vagy azok megszerzésének rendkívüli nehézsége miatt eredmény nem várható.

A **vizsgálat** célja, azoknak az adatoknak a **bírói kiderítése** és megállapítása, melyek alapján eldönthető, hogy van-e helye a főtárgyalás elrendelésének, vagy meg kell-e szüntetni az eljárást.

Vizsgálatnak kellett megelőzni a főtárgyalás elrendelését, pl. bűntett esetében, ha a büntető törvény halál- vagy életfogytig tartó fegyházbüntetést rendel; öt évet meghaladó, határozott tartamú szabadságvesztés-büntetéssel büntetendő cselekmények esetében.

A vizsgálat elrendelését a **vizsgálóbíró**nál kellett indítványozni, aki **a vizsgálat elrendeléséről, vagy elutasításáról elsőfokon határoz**, és aki a **bűnügyi vizsgálatok vezetésével** meg van bízva. A vizsgálat során hivatalból, indítvány bevárása nélkül is köteles megtenni mindazokat az intézkedéseket (bírói szemle, házkutatás, lefoglalás, iratok átkutatása, a szakértők kihallgatása), amelyek a tényállás megállapítása, a tettes és a részes kinyomozásához szükségesek.

A közbenső eljárás

Az elővizsgálat befejezése után, a három bírói tagból álló **vádtanács** a királyi ügyész indítványa alapján zárt ülésben határozott: a vád alá helyezésről, a főtárgyalás elrendeléséről, az eljárás kiegészítéséről, vagy megszüntetéséről. Határozott a terhelt fogságba helyezéséről, a fogva levő terheltnek további fogva tartásáról, vagy szabad lábra helyezéséről. Az eljárásnak fő célja, hogy a terhelt csak alapos okkal legyen kitéve a nyilvános főtárgyalással járó hátrányoknak, az összegyűjtött adatok gondos mérlegelése döntse el azt a kérdést, vajon kell-e és szabad-e az ügyet főtárgyalás elé vinni.

A főtárgyalás

A főtárgyalást a **bírói tanács elnöke** vezeti, aki határoz a felek indítványairól, és aki ügyel arra, hogy a tárgyalás menetét a felek feleslegesen ne késleltessék, továbbá gondoskodik a tárgyalás rendjének és méltóságának fenntartásáról. A **vádlott kihallgatása** után a bizonyításra a felek jelenlétében, az elnök meghatározta sorban kerül sor (a vád bizonyítékai megelőzték a védelemét). A vádlott jelenléte nélkül a főtárgyalást nem volt lehetett megtartani. A nyilvános főtárgyalásról kötelezően jegyzőkönyvet kellett felvenni, amely tartalmazta a per cselekményeit.

Amikor az elnök a bizonyító eljárást befejezettnek nyilvánította, felhívta a vádlót vádbeszédének, utána a vádlottat és a védőt a védelemnek szóbeli előterjesztésére (perbeszédek). A bizonyítás eredményéről a bíróság a bizonyítékoknak egyenként és összességében való gondos mérlegelésével határozott, ítéletét csakis a főtárgyaláson

bemutatott bizonyítékokra alapíthatta A határozat meghozatalában csak az a bíró vehetett részt, aki a főtárgyalás egész tartama alatt jelen volt., a bizonyítékoknak egyenként és összefüggésükben való gondos mérlegelésével. A bíróság a vádlottat felmenthette a vád alól, vagy bűnösnek mondta ki, sem a tett minősítése, sem a büntetés kiszabása tekintetében nincs a vádló indítványához kötve.

Felmentő ítéletet kellett hozni:

1. a vád tárgyává tett cselekmény nem volt bűncselekmény; vagy ha bűncselekmény ugyan, de tárgyában korábban már jogerős ítélet született;
2. a vádban szereplő bűncselekmény, vagy pedig az, hogy a vádlott követte el, nincs megfelelően bebizonyítva;
3. a bűnvádi eljárás megindítását, vagy a beszámíthatóságot kizáró vagy a büntethetőséget megszüntető ok áll fenn;
4. a törvényes vádemeléshez szükséges felhatalmazás, kívánat vagy magánindítvány hiányzik, illetve a magánindítványra jogosult indítványát visszavonta.

Az ítélet kellékei

1. annak kijelentését, hogy ő Felsége a király nevében történt az ítélethozatal;
2. az eljáró büntető törvényszék megnevezését, továbbá mind a főtárgyalás, mind az ítélethozás helyét és napját, hogy a főtárgyalás nyilvános volt-e vagy sem, és hogy a vád és a védelem meg lett hallgatva;
3. az ítélethozatalban részt vett bíráknak, a vád képviseletében eljárt köz- vagy magánvádlónak, a védőnek és a jegyzőkönyvvezetőnek neve;
4. a vádlott nevét, személyes viszonyainak felsorolását;
6. a vádban megjelölt bűncselekmény megnevezését;
7. a vádlottnak elítélését, vagy a vád alól való felmentését;
8. a bűnügyi költségekre vonatkozó rendelkezést;
9. a rendelkező résztől elkülönült indokolást.

Perorvoslatok és a kijavítás

A büntető perrendtartás a perorvoslatoknak kétféle fajtáját alkalmazza, a rendes és a rendkívüli perorvoslatokat. **Rendes perorvoslatok**: a felfolyamodás, a fellebbezés, és a semmisségi panasz. **Rendkívüli perorvoslatok**: a perorvoslat a jogegység érdekében és a perújrafelvétel.

Felfolyamodás

A végzés ellen **egyfokú felfolyamodás**nak volt helye, amelyet a bíróság (ítélőtábla, illetve a Kúria) a felfolyamodást zárt ülésben, végzéssel intézett el. Érdemleges elintézés előtt elrendelhette az iratok kiegészítését és a felfolyamodásban foglaltakra nézve felvilágositást kérhetett az eljáró bíróságtól. A felülvizsgáló bíróság a megtámadott végzést **megváltoztat**hatta vagy **megsemmisít**hette és a törvénynek megfelelően határozott. Ellenkező esetben a felfolyamodást **elutasította**.

Fellebbezés

Az **elsőfokon meghozott ítélet ellen** fellebbezéssel lehetett élni a felsőbb bírósághoz (járásbíróságtól a törvényszékhez, a törvényszéktől a királyi ítélőtáblához), amely a pert újra elbírálta. A fellebbezés az ítéletnek rendelkező része és indokolása, továbbá a főtárgyaláson és az ítélet hozásánál felmerült alaki vagy anyagi semmisségi ok miatt is igénybevehető volt.

Alaki semmisségi oknak számított: pl. a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, hatáskörét túllépte, vagy szabálytalanságot, mulasztást követett el; a nyilvánosságot törvényes ok nélkül zárták ki; az ítéletet törvényes vád nélkül hozták meg; az ítélet rendelkező része érthetetlen.

A törvény az anyagi semmisségi okok közé az alábbiakat sorolta, de csak ha a vádlott sérelmére történtek: pl. ha a bíróság a büntető törvény rendelkezését (tényállás, minősítés, beszámíthatóság tekintetében) nem vagy tévesen alkalmazta; ha a bíróság a büntetés kiszabásánál a törvényben megállapított büntetési tételeket vagy ezeknek megengedett enyhítésénél, átváltoztatásánál vagy súlyosbításánál a törvényi határokat nem tartotta meg.

A fellebbezés bejelentésekor világosan meg kellett jelölni, hogy a fellebbezést az ítéletnek melyik intézkedése ellen, melyik semmisségi ok miatt használja. A fellebbezés bejelentése a jogerőre emelkedést felfüggeszti.

A felsőbíróság a hozzákerült ügy körében, a következő intézkedésekre volt jogosult: **megállapíthatta hatáskörének vagy illetékességének hiányát** és az ügy iratait az illetékes bírósághoz vagy más hatósághoz tette át; a fellebbezést vagy indokolását **elutasíthatta**; az ítéletet **helybenhagyta** vagy **megváltoztatta**.

Semmiségi panasz

A semmiségi panaszt **a Kúria bírálta el**, az eljárásnak a törvényben meghatározott esetekben (pl. esküdtbíróság ítélete ellen; a törvényszéknek és az ítélőtáblának, mint másodfokú bíróságnak ítélete ellen; az összbüntetést kiszabó elsőfokú bírósági ítélet ellen) volt helye, főszabályként, **amikor a perrendtartás kizárta a fellebbezés lehetőségét**.

A semmiségi panasznak **alaki és anyagi semmiségi okok alapján** volt helye, pl. az esküdtszék nem volt szabályszerűen megalakítva; a határozat meghozásában olyan esküdt vett részt, akire nézve kizáró okok valamelyike fennállt; az esküdtek határozata lényegében homályos, hiányos, vagy önmagának ellentmondó.

A Kúria az ítéletet egészben, vagy részben **megsemmisíthette** és a törvénynek megfelelő ítéletet hozott. Továbbá, ha a büntetőtörvény megfelelő rendelkezésének alkalmazása olyan lényeges körülménynek megállapítását tette szükségessé, melyet az eljáró bíróság nem ismert fel, vagy mellőzött, a Kúria az ítélet megsemmisítésével **új eljárást** rendelhetett el. Az alaptalan semmiségi panaszt **elutasítja**.

Perorvoslat a jogegység érdekében

A **koronaügyész** bármelyik büntető bíróság törvénysértő jogerős határozata vagy intézkedése ellen, a jogegység érdekében közvetlenül a Kúriánál perorvoslattal élhetett. Olyan bűnvádi ügyben, melyben a Kúria határozott, perorvoslatnak nem volt helye. Ez a perorvoslat nem volt határidőhöz kötve és nem volt felfüggesztő hatálya.

Újrafelvétel

Az ítélettel **befejezett bűnvádi eljárás újrafelvételének** az elítélt javára, csak az ítélet jogerőre emelkedése után, és szigorú törvényi feltételek valamelyikének esetén volt helye (pl. ha az elítélt ellen az alapperben bizonyítékul hamis okirat, hamis szakértői vélemény valódiként lett felhasználva, hamis tanúzás történt, és ezek a bizonyítékok az ítéletre befolyással lehettek; ha a bíróságnak valamelyik tagja, a vizsgálóbíró, vagy esküdt meg volt vesztegetve, vagy ha közülük valamelyik az eljárásra vonatkozólag hivatalos kötelességének megszegését követte el; ha az indítványozó olyan új tényt, vagy bizonyítékot hoz fel, amely az elítéltnek ártatlanságát, vagy a kisebb fokú bűnösségét valószínűsíti).

Az újrafelvétel kérdésében az a bíróság határozott, amely az ügyet első fokon intézte. Az ítélet végrehajtását sem az újrafelvétel elrendelése iránti indítvány, sem annak elrendelése nem akadályozta és nem szakította félbe, de a bíróságnak joga volt a végrehajtást felfüggeszteni.

A főtárgyalás eredménye alapján a bíróság a korábbi ítéletet **hatályában fenntarthatta** vagy egészében, illetőleg részben **hatályon kívül helyezte** és **új ítéletet hoz**ott. Az elítélt javára elrendelt újrafelvétel esetében a megtámadott ítéletben meghatározott

büntetésnél súlyosabb nem volt kiszabható. A már letöltött (kiállott) büntetést az új szabadságvesztés- vagy pénzbüntetésbe arányosan be kellett számítani.

Kijavítás - igazolás

A határozatokban előforduló név-, szám- és más nyilvánvaló (nem érdemi) hibákat az a bíróság, melynél a hiba történt, bármely érdekelt kérelmére, sőt hivatalból is kijavíthatja.

Igazolással élhetett az a fél és az a sértett, aki valamely határidőt vagy tárgyalásnak határnapját hibáján kívül (tudomás hiánya vagy más elháríthatatlan akadály miatt) elmulasztotta, amennyiben a törvény az igazolást nem zárja ki és a mulasztás az ügy elintézésére lényeges befolyással volt.

Irodalom:

ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárásjog tankönyve.* Budapest, Athenaeum, 1917. I-II. kötet
BÓNIS György: *Erdélyi perjogi emlékek.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942.
BÓNIS György, DEGRÉ Alajos, VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság: Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.
BOTOS Gábor: *A büntetőeljárási jog története.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog-és Államtudományi Kar, 2000.
DEGRÉ Alajos: *A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperbe.* In: Jogtudományi Közlöny, 1974/7.
DOMBOVÁRY Géza: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében.* Budapest, Rényi Károly Kiadása, 1906.
ECKHART Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.
FAYER László: *A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala.* Budapest, Franklin- Társulat, 1899.
FINKEY Ferenc: *A magyar büntető eljárás tankönyve.* Budapest, Politzer Zsigmond, 1899.
HAJNIK Imre: *A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban*. Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1881.
KATONA Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században: A kriminalisztika magyarországi előzményei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
KÁLLAY István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században*. Budapest Akad. Kiadó, 1985.
MEZEY Barna: *Az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság történeti feltételei Magyarországon*. In: KISS Daisy és VARGA István: (szerk.): *Magister artis boni et aequi : studia in honorem Németh János. Budapest*, ELTE Eötvös Kiadó, 2003.
MEZNERICS Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a XVI-XIX. században*. Budapest, Sárkány Nyomda, 1933.
PUSZTAI László: *A modern büntetőeljárási jog kialakulása Magyarországon.* Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, 1994.
SZOIKA Kamill: *A földesúri bíráskodás az árpádkori Magyarországon.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1944.

JOGSZABÁLYI FORRÁSOK

1715. évi VII. törvényczikk, a felségsértés eseteiről;
1715. évi IX. törvényczikk, az eddig elkobzott javak jelen állapotukban maradjanak, a panaszkodó károsultakat azonban meg kell hallgatni s felségsértés vagy árulás bünében a fiuk részei is elveszszenek;

Sanctio Criminalis Josephina: Patent vom 13ten Januar 1787, für alle Länder – Das allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung. – Gesetze und Verfassungen vom Jahre 1787.
1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről;
1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról
1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról
1790/91. évi XXXIV. törvénycikk a fölmérési munkálatokról;
1790/91. évi XL. törvénycikk a büntető törvényről és az új törvénykezési rendtartásról;
1790/91. évi XLII. törvénycikk a kinvallatásról;
1790/91. évi LVI. törvénycikk a pártütés és a hütlenség bünéről
1790/91. évi LXVII. törvénycikk;
Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus Regni Hungaria Partimque ei adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67:1791. ordinatam elaboratus – Una cum Articulo. № 4. – MOL N117 Archívum Regni, Vegyes könyvek, Lad. NNN 18/1, 87. kötet

32. Polgári eljárásjog története
(Horváth Attila)

Polgári per célja: valamilyen magánjogi jogviszony védelme, amelyre a bíróság jogosult. A régebbi jogtudósok a polgári pert a magánjog szerves részének tekintették, csak a XIX. század második felében ismerték fel, hogy a polgári eljárásjog is a közjogba tartozik, mert a felek a bíróságtól várják vélt, vagy valós jogsérelmük orvoslását. A magánjogias jelleg abban nyilvánul meg, hogy a polgári pernél nem jellemző a hivatalból indított eljárás, elsősorban a magánfelek viszik a pert, az ő kezdeményezésükből erednek az eljárási cselekmények. A felperes az ügy ura, aki még az ítélethozatal után is leállíthatja a végrehajtást.

A **per alanyai:** a bíróság, a felperes és az alperes.

A **per tárgya:** valamilyen magánjogi jogviszony.

Hosszú ideig a **polgári pereket és büntető pereket** nem különítették el egymástól. Ugyanazon bíróságok előtt, nagyjából hasonló módon bonyolították le minkét eljárási formát. A büntető perekben is használták a felperes és alperes elnevezéseket. Mégis néhány vonatkozásban már ekkor több eltérést mutatkozott. Polgári jellegű ügyekben ritkán fordult elő tüzes vas próba stb. A polgári per a büntető eljárásjogtól végül is a XVII. század közepétől vált el, különösen a Praxis Criminalis hatására.

A polgári peres eljárást el kell határolni az ún. **nemperes eljárástól**, ahol a peres eljárás valamelyik meghatározó eleme, legtöbbször a bírósági tárgyalás hiányzik. Ilyen pl. a kisajátítási eljárás, fizetési meghagyás, holttá nyilvánítás, hagyatéki eljárás, csődeljárás.

Hatáskör a rendi társadalomhoz igazodó bírósági szervezet szerint alakult ki. Nemesek esetében a szolgabírói vagy alispáni ítélőszéken, illetve a tárnoki városok bíróságai előtt indult per négy, a személynöki városok pereit három fokon tárgyalták.

Illetékesség általában az alperes lakhelyéhez igazodott.

A per ezután nemesek esetében általában írásban zajlott, (csak az ítélethirdetés volt nyilvános) és ez a forma lett az általános típus. Nem nemesek esetében a legalsóbb fórumokon, pl. az úriszéken, vagy sommásan, azaz szóban, vagy itt is írásban zajlottak le a perek.

Per szakaszai:

1. Előkészületi perszak. A polgári per a **keresetlevélnek** a bírósághoz való benyújtásával kezdődött. Ebben meg kellett jelölni, hogy ki, kitől, mit, milyen címen követelt. Egyúttal a bíróságtól perbehívó parancsot kértek. Amennyiben a bíróság úgy döntött, hogy a keresetlevél megfelel a követelményeknek, akkor idéző levelet küldött az alperesnek, ezzel beállt a perfüggőség. Ezután a per tárgyát már nem lehetett megváltoztatni. A perfelvételre kitűzött napon a felperes ügyvédje megjelent a bíróság előtt és előterjesztette az írásba foglalt

bizonyítékokat. (Ekkoriban már nagyon ritka, hogy valaki nem ügyvéddel képviseltette magát a polgári perben.)

2. Alaki kifogások. Ebben a szakaszban elsősorban az alperes ügyvédje különböző alaki vagy formális, a per érdemét nem érintő kifogásokkal igyekezett a per megszüntetését, vagy elhúzását elérni. (Ekkoriban a perek egyébként is rendkívül hosszú ideig tartottak, egyes ügyvédek pedig nagy mesterei lettek a perek elnyújtásának. A magyar ügyvédek Mária Teréziának az alábbiakban foglalták össze a legfontosabb okokat: „*Ezekről a perekről már Werbőczy mondta, hogy hosszan tartó perek, úgy hogy egy ember életében le nem lehet őket járni és az, hogy sokáig tartanak, nyilvánvaló…Annyi csapás között elpusztultak az ország nyilvános levéltárai. Innen van, hogy Albert király törvénye alapján egy év halasztást kap, a ki elveszett okiratokat allegál. Innen van, hogy az özvegyek, egyházak, de még a nők is szintén egy évet vehetnek igénybe. Innen van, hogy a pervesztesnek annyi jogorvoslata van, a prohibiáták, repulsiók, novum simplex, novum cum gratia”* Kifogásolták pl. a keresetlevél, vagy az idézés formáját, vagy arra hivatkoztak, hogy a kereseti jog már elévült, a bíróságnak nincs hatásköre, vagy illetékessége, hivatkozhattak arra is, hogy a bíró elfogult, vagy vitatták a felperes nemesi rangját stb.

3. Érdemi vita, bizonyítási eljárás. Ez a per *„dereka,”* ebben a szakaszban folytatták le az ügy lényegét érintő vitát. Itt terjesztették elő a bizonyítékokat és az anyagi jogi érveket. Ekkoriban az okirattal való bizonyítás egyre gyakoribb. Emellett a **tanúbizonyítás** is jelentős szerepet töltött be. Az okiratok bizonyító erejük alapján kétfélék lehettek: A. **Közokiratok**, melyeket a kancellária, bíróság, hiteles helyek, megyei hatóságok stb. megfelelő formaságok mellett bocsátottak ki. B. **Magánokiratok**, melyeket magánszemélyek állítottak ki. A régi alaki bizonyítás helyett ekkorra már az anyagi bizonyítás a meghatározó. Már az ún. perdöntő eskü sem játszott jelentős szerepet.

4. Ítélethozatal. Miután a felek kifogytak az érvekből, illetve a bíróság (általában 4 replika után) lezárta a bizonyítási eljárást és meghozta a „végítéletet.” (A polgári per természeténél fogva az ítélethozatal előtt, egyezséggel is befejeződhetett.) Az ítéletekhez a XIX. század első felétől kezdve mellékeltek indokolást.

5. Perorvoslati szak. Az ítélettel elégedetlen fél élhetett a perorvoslattal, melynek több formája is kialakult a jogfejlődés során. A legáltalánosabb perorvoslat a **fellebbezés**, amelyet a felperes és az alperes egyaránt igénybe vehetett, és amely egy anyagi jogszabály helytelen alkalmazásának orvoslására szolgált. Az első fokon eljárt bíróság ugyanis a magánjogi viszonyok elbírálása céljából kettős: ténybeli és jogbeli következtetést hozott. A fellebbezés tehát az elsőfokú bíróság mind a két következtetésének felülvizsgálatára szolgálhatott. A fellebbezett perek tárgyalása az elsőfokú eljárásnál sokkal rövidebb idő alatt zajlott le, mert a bíróság az addig felterjesztett iratok alapján hozta meg az ítéletét.

A fellebbezéssel az eljárás még nem feltétlenül zárult le, hiszen különösen az ősiségi pereknél, a birtokon belül lévő védelme érdekében lehetett élni a korra jellemző speciális perorvoslatokkal, mint az ún. **ellenállás** és a **visszaűzés**. Az ellenállás esetén általában valamilyen perbeli mulasztásra hivatkozhattak. Visszaűzésnél a pervesztes fél maradhatott az ősi birtokban és a pert újra kellett kezdeni. Ezzel a két perorvoslattal hosszú időre el lehetett húzni a pert, de ha kiderült, hogy mindez kellő megalapozottság nélkül történt, akkor a vétkes felet kezdetben hűtlenség, később hatalmaskodás címén ítélhették el.

6. Végrehajtási szak. Abban az esetben, ha a felek nem éltek perorvoslattal, vagy minden ilyen lehetőséget kimerítettek, akkor jutott el a per a végrehajtási szakaszához. A kor viszonyaira jellemző, hogy még erre az esetre is engedtek egy perorvoslatot: a **perújítást**. Ezzel a vesztes fél, bár az alappernél gyorsabb menetben, de az eljárást a bíróság előtt újra kezdhette.

A pályája kezdetén ügyvédi praxist is folytató Jókai Mór így jellemezte utólag ezt a hosszadalmas és bonyolult procedúrát: „*Hajdan művészet, virtuozitás volt az ügyvédség, a pör hasonlított egy gyönyörű lovagjátékhoz, egy szellemi tornához, hol ügyesség, merészség, tárgy-*

és helyismeret nagy előnyöket adtak; mikor már lováról le volt verve a hős, még akkor is felülkerekedhetett, s megesett, hogy az alperes egzekválta a felperest, ha ügyvéde bátor és nevének megfelelő dalia volt. Az igazi ügyvéd kezében jó eszköz volt minden világi tényező, a tisztújítástól kezdve fel az országgyűlésiig,; a kitérések, kifogások, mellékutak gyakorlatában alkalma volt remekelni…"

Az **1848-as áprilisi törvények** révén a perlekedő felek a törvény előtt egyenlők lettek. Egyúttal megszűnt a rendi állás szerint elkülönülő bírósági szervezet. Ezután a volt jobbágyok pereit is a vármegyei törvényszékek tárgyalták első fokon.

A **neoabszolutizmus** idején, Magyarországon is bevezették az osztrák bírósági szervezetet és polgári eljárást. Az **Ideiglenes Törvénykezési Szabályok** visszaállították a régi magyar perrendet, de a leginkább elavult eljárásjogi intézményeket megszüntette.

A **kiegyezés után** kezdődött el a modern polgári perrendtartás kidolgozása. Az első lépést ezen az úton a **polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV tc.** tette meg. Továbbra is az írásbeli perre építette az eljárást. Sommás pert csak a 300 forint értéket el nem érő perek esetén folytattak, vagy ha a felek ezt külön kérték. A sommás perben az eljárás szóbeli és a tárgyalás nyilvános lett.

A polgári eljárásjogot továbbfejlesztette a **sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. tc.** Ezután már teljes mértékben érvényesülhetett a szóbeliség és a közvetlenség az elsőfokú eljárásban, és részben a fellebbviteli eljárásban is. Megszüntették a kötött bizonyítás rendszerét és helyette bevezették a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét. Ezután a rendes (írásbeli) pervitel egyre inkább elavultnak és nehézkes eljárási módnak tűnt. Ezért is készítették el a nagy kodifikációs korszak utolsó, de egyben az egyik legkiválóbb törvénykönyvét az **1911. évi I. tc.-et a Polgári perrendtartásról.**

A Polgári perrendtartás igen figyelemre méltó, értékes mű, melyre igen sok időt és gondot fordítottak. Hogy a terjedelmes, 792 §-ból álló törvénykönyvet legyen idejük a bíráknak, ügyvédeknek és a jogkereső közönségnek megtanulni, ezért csak kihirdetése után négy évvel, 1915. január 1-én lépett hatályba.

Az új polgári perrendtartás már megszabadult a formalizmustól, az anyagi igazság megítélésére törekedett és deklarálta a **jogállami alapelveket**: a közvetlenség, a szóbeliség, a nyilvánosság, rendelkezési elv, tárgyalási elv, a bizonyítékok szabad mérlegelése, és a perbeli cselekvés szabadsága.

A **közvetlenség** azt jelenti, hogy a felek szóbeli előadásukat közvetlenül a bíróság előtt teszik meg, és a bíróság csak a tárgyaláson elhangzott megállapításokat veheti figyelembe az ítélet meghozatalánál.

A **szóbeliség elve** azért fontos, mert az élő szó a megértés legfontosabb eszköze. A kételyeket, félreértéseket, melyek egy írásban kiadott anyag esetén felmerülhetnek, el lehet oszlatni. Az igazság kiderítésére is alkalmasabb, mint az írás. Könnyebb a hazugságot szóban leleplezni, mint írásban. A bírói pervezetést is csak a szóbeli per teheti lehetővé.

Nyilvánosság elve is a szóbeli per kivívásával vált lehetővé és fontos garanciája lett az igazságosság követelményének. A társadalmi ellenőrzés lehetősége hozzájárul ahhoz, hogy a bíróságok és az eljárásban részt vevő más hivatalos személyek valóban függetlenül és pártatlanul, kizárólag a törvényeknek alárendelten járjanak el. Ez pedig nem csupán az adott eljárásban résztvevő felek, hanem az egész társadalom érdeke.

Rendelkezési elv abból adódik, hogy a polgári pert elsősorban a magánfelek viszik. A pert nem lehetett hivatalból elindítani csak a felperes keresetlevele alapján. A felek az egész per során egyezséget köthetnek. A bíróság ítélete a keresetlevélbe foglaltakon nem terjedhet túl.

A bíróság pervezetési joga, azonban korlátozott mértékben mégis érvényesült. Ez nem csupán a határidők kitűzésére és a tárgyalási rend fenntartására terjedt ki, hanem köztudomású

tényeket akkor is figyelembe vehetett, ha a felek nem hivatkoztak rá, illetve bizonyítások kiegészítését is elrendelhette.

A **tárgyalási elv** fő szabályként azt jelentette, hogy a bíróság csak a peres felek által a tárgyaláson bemutatott bizonyítékokat vehette figyelembe. A bíróság kivételes esetekben, ha szükségesnek találta, hivatalból beszerezhetett egyes bizonyítékokat.

Bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét deklarálták a korábbi kötött bizonyítással szemben.

Perorvoslathoz való jog emberi jog. A még nem jogerős ítélettel okozott vélt vagy valós jogsérelmet egy másik bírói fórum előtt is felülvizsgálhassák.

A Polgári perrendtartás háromféle **perorvoslatot** ismert: a felfolyamodást, a fellebbezést és a felülvizsgálatot.

A **felfolyamodás** az eljárás során, illetve egyéb bírósági végzések ellen beadható perorvoslat.

Fellebbezni az elsőfokú ítélet ellen lehetett. A fellebbviteli fórum az első okú ítéletet helybenhagyhatta, megváltoztathatta, vagy a korábbi ítélet hatályon kívül helyezése mellett az eljárást megszüntethette.

A **felülvizsgálat** a fellebbezési bíróság nem jogerős ítélete ellen, a Polgári perrendtartásban taxatív módon felsorolt esetekben beadható perorvoslata volt. Az immár harmadfokon eljáró bíróság csupán jogkérdésben dönthetett és az alsóbb fokú bíróság ítéletét csak konkrét jogszabályok megsértése esetén vizsgálhatta felül.

A jogerős ítéletet kivételesen **perújítással** meg lehetett támadni. Erre azonban csak akkor kerülhetett sor, ha valamilyen súlyos jogsértés történt. Például a bíróság nem volt szabályszerűen megalakítva, valamilyen bűncselekmény miatt lett a fél pervesztes.

Irodalom:

BALÁS P. Elemér: *A magyar polgári törvénykezési jog fejlődése a világháború után.* Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1941.

BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet, 1997.

DEGRÉ Alajos: *Négyeskönyv perjogi anyaga.* Budapest, Sárik Gyula és Géza Könyvnyomdája, 1936.

FODOR Ármin: *Polgári peres eljárásunk története az utolsó ötven esztendőben.* In: DÁRDAY Sándor (szerk.): *Ötven év: Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny fennállásának ötvenéves évfordulójára. 1865-1915.* Budapest, Franklin, 1916.

HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes- házi királyok alatt.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.

HERCZEGH Mihály: *Magyar polgári törvénykezési rendtartás.* Budapest, Franklin – Társulat, 1885.

KENGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

KENGYEL Miklós: *A magyar polgári perjog száz éve - az 1911. évi polgári perrendtartás.* In: Magyar Jog, 2011/6.

KENGYEL Miklós: *Fejezetek az ötvenéves polgári perrendtartás történetéből A törvény keletkezése és fogadtatása a korabeli jogirodalomban.* In: Jogtudományi Közlöny, 2003/10.

MAGYARY Géza: *A magyar polgári peres eljárás alaptanai.* Budapest, Franklin – Társulat, 1898.

MAGYARY Géza: *Magyar polgári perjog.* Budapest, Franklin – Társulat, 1924.

PLÓSZ Sándor: *Magyar polgári törvénykezési jog.* Budapest, Szent István Társulat, 1906.

TORDAY Lajos: *A megyei polgári peres eljárás a 16-19. században.* Budapest, Sárkány Nyomda, 1933.
VARGA Endre: *Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49.* In: Levéltári Közlemények, 1968/2.
VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig.* Pécs, Dunántúli Nyomda, 1927. I-II. kötet
WENZEL Gusztáv: *Ideiglenes polgári perrendtartás Magyar-, Horváth-, Tótország, a Szerb vajdaság és a Temesi bánság számára: 1852 szeptember 16-ról / az erdélyivel [1892. máj. 3-ról] egybefoglalva magyarázta, ... s az új ügyvédi rendtartással bővítve.* Pest. Geibel, 1853.

33. A szovjet típusú diktatúra polgári joga

(Horváth Attila)

Magyarországon a *„szocialista polgári jog”* bevezetése hosszabb ideig tartott, mint a Szovjetunióban. Nem helyezték az 1945 előtti magánjogot egyetlen aktussal hatályon kívül, sőt egyes területeken még engedményekre, kompromisszumos megoldásokra is sor került.

Már 1945-ben elkezdték a régi magyar magánjog átalakítását. Egyre radikálisabb módon léptették életbe azokat a különböző szintű jogforrásokat, amelyek alapjaiban módosították a korábbi jogot (pl. államosítások). Addig is, amíg az új jogszabályok, ezek közül is az új Polgári Törvénykönyv elkészül, a Legfelsőbb Bíróságot arra utasították, hogy 1950. december 31-éig vizsgálja át az összes korábbi teljes ülési és jogegységi döntvényeket (határozatokat) és a hivatalos gyűjteménybe felvett elvi határozatokat, s amelyek nem egyeztethetők össze a szocialista polgári jog elveivel, azokat helyezze hatályon kívül. A Legfelsőbb Bíróságnak ezentúl 1960. január 1-jéig egyfajta *„negatívnak nevezhető jogalkotási funkciót”* adtak, hogy akár rendkívüli perorvoslati eljárás keretei között is, bármilyen II. világháború előtti jogszabályt hatályon kívül helyezzen és a felek arra vonatkozó hivatkozását érvénytelenítse.

A lenini elvekre hivatkozva a **magánjog** elnevezést, mint *„burzsoá”* terminológiát elvetették, és helyette a **polgári jog** kifejezést használták.

A **polgári jog területét** alaposan lecsökkentették. A központi tervutasításos gazdasági rendszer szinte az egész gazdaságot kiszakította a hagyományos magánjog hatóköréből. Az állami vállalatok, szövetkezetek tulajdoni és vagyoni viszonyait, és a gazdaság irányításának jogát külön kellett szabályozni.

A kereskedelmi jog által szabályozott jogviszonyok a nyolcvanas évek végéig nem érvényesülhettek. A bankokra, biztosítókra vonatkozó, valamint ezen intézmények gazdasági kapcsolatairól szóló szabályokat külön jogszabályokban szabályozták. Szintén önállósodott a mezőgazdasági, termelőszövetkezeti jog és a polgári jogról leválasztották a földjogot is. 1951-ben a munka törvénykönyve, 1952-ben pedig a családjogi törvénykönyv deklarálta két új jogág kialakulását.

Visinszkij (szovjet legfőbb ügyész) meghatározását vették át, amely szerint a polgári jog tartalmazza *„azoknak a magatartási szabályoknak (normáknak) a rendszerét, amelyeket az államhatalom az állampolgárok egymás között, az állampolgárok és az állami és társadalmi intézmények, vállalatok és szervezetek között, valamint az utóbbiak (intézmények vállalatok szervezetek) egymás között létesülő azon vagyoni viszonyok szabályozása céljából állapít meg, amelyek az adminisztratív igazgatás rendjében szabályozva nincsenek.”*

Nem határolták el egyértelműen a polgári jogot az államigazgatási jogtól. Mivel a szocialista országok gazdaságát adminisztratív módon irányították, ezért az államigazgatási jog vállalati jogszabályok végrehajtását is szabályozta. Emiatt pl. a vállalatok közötti jogvitákat államigazgatási szervek, a vállalati döntőbizottságok bírálták el.

Az 1959. évi IV. tv., a Polgári Törvénykönyv - szemben az 1949. évi XX. törvénnyel, a Magyar Népköztársaság Alkotmányával – nem lett egyszerű recepciója a szovjet polgári törvénykönyvnek. Sőt, a tervezetet kidolgozó jogászokat egyértelműen dicséret illeti azért, hogy sikeresen átmentették az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat jó néhány kiválóan szabályozott jogintézményét. Így sikerült fenntartani a polgári jogi szemléletet a bírói gyakorlatban, a tudományos életben és az egyetemi oktatásban. A polgári jogi alapelveken fel lehetett nevelni az elkövetkezendő jogász generációkat, akik legalább elméletben megtanulhatták, hogy mi az a szerződés, a tulajdon, a személyiségi jogok, a kártérítési felelősség, a tisztességes együttműködés szabályai, a joggal való visszaélés tilalma stb. A bíróságok is, ha meg akarták őrizni relatív önállóságukat, hivatkozni tudtak a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseire. A szovjet jogintézmények az oszthatatlan állami tulajdonjogról, a tervszerződésekről, ugyan Magyarországon is megjelentek, de eleve enyhített formában. Magyarországon pl. az állami vállalatok mindig is jogi személyeknek számítottak.

A szocialista polgári jog mindemellett fellazította a polgári jog évszázados intézményeit (pl. tulajdonjog), lehetőséget nyújtott az önkényes és mindig a pillanatnyi politikai kurzushoz igazodó jogértelmezésekhez és jogalkalmazáshoz. Ideológiai és politikai deklarációk szőtték át egész rendszerét. A Polgári Törvénykönyv mellett nagyszámú alacsony szintű jogforrást bocsátottak ki, amelyek ellentétben álltak a törvény szellemével és szövegével is.

Az 1970-es évek elején a gazdasági reform lendülete megtört, ennek ellenére több reformsegítő jogszabály született meg. Ebbe a körbe sorolható mindenekelőtt az 1972. évi I. tv.-nyel végrehajtott alkotmánymódosítás, amely, ha viszonylag szűk körben is, de a magyar jogban elsőként rögzítette az állami vállalatok és szövetkezetek alkotmányjogi jogállását. Az 1972. évi IV. tv. a bíróságokról megszüntette az államigazgatási jellegű gazdasági döntőbizottságokat, s helyettük létrehozta az egységes bírósági szervezeten belül a gazdasági bíróságokat, ezzel is megnövelve az állami vállalatok önállóságát. A felmerülő új piaci igényeknek az 1977. évi IV. tv.-nyel, a Polgári Törvénykönyv átfogó módosításával kívántak eleget tenni. Az újrafogalmazott Polgári Törvénykönyvben elhatárolták egymástól a vállalatokat és a költségvetési szerveket, összesítették a vállalatok közötti szerződési rendszert. A következő jelentős jogalkotás az 1977. évi VI. tv. az állami vállalatokról, amely az alkotmány előírásai alapján részletesen szabályozza az állami vállalatok jogait és kötelezettségeit, megerősíti önállóságukat és indirekt irányítási rendszerüket, jelentősen továbbfejleszti belső szervezetüket.

Általános Rész

A Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. tv.) általában a német pandektajogi rendszert követte, de az általános rész helyett az alapelveket deklaráló ún. bevezető rendelkezések kerültek a törvénykönyv elejére. A miniszteri indoklás szerint a hagyományos általános részben szabályozott fogalmakat vagy egy másik részben (pl. elévülés), vagy pedig egyáltalán nem szabályozták (pl. jogügylet). Ennek megfelelően az ún. bevezető rendelkezések tulajdonképpen a szocialista Polgári Törvénykönyv újfajta célkitűzéseit (1–3. §) és a polgári jogok gyakorlásának módjait (4–7. §) tartalmazta.

A polgári jog az állampolgárok, az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyai csak a szocializmus érdekeinek megfelelően (1. § [1] bekezdés) [értsd: az állami és pártvezetés érdekeinek megfelelően] érvényesíthetők, még az alanyi jogok is csak akkor, ha nem ellentétesek az állam érdekeivel.

A miniszteri indoklás további követelményt támasztott: *„…a Polgári Törvénykönyv a társadalmi szükségletek tervszerű kielégítését, a szocializmus építését hivatott szolgálni.”* Ez egy teljesen új kívánság, ami egyébként a polgári jog által megvalósíthatatlan. A további rendelkezések elvileg a szocialista polgári jog alapelveit tartalmazták, amelyek a szovjet jogból

kerültek át. Az alapelvek hivatása (szemben a generálklauzulával) nem az, hogy bizonyos elvek révén a bírónak általános felhatalmazással szabad teret adjanak a részletszabályoktól való eltérésre, vagyis a bírói jogfejlesztésre, hanem olyan vezérlő elveket írtak elő, amelyek nem kerülhetnek ellentétbe a részletszabályokkal és segítséget nyújtanak a jogszabályok értelmezéséhez. Nem tartották fenn a jó erkölcs, a jóhiszeműség, a tisztesség fogalmát. Helyette a *„szocialista együttélés szabályait”* sértő cselekmények kategóriáját kreálták. Ennek megfelelően a Polgári Törvénykönyv 200. § (2) bekezdése kimondta: *„Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik.”* Azt azonban, hogy ez mit jelent, még a miniszteri indoklás sem határozta meg. Nem jelent meg a szocialista polgári jogban egy igazi *„szocialista emberkép.”* Minden korábbi jog egy absztrakt jogalanyra asszociált. A római jog a gondos családapára, a II. világháború előtti magánjognak a *„jó gazda gondossága”* volt az általános mércéje. Ezzel szemben a magyar szocialista polgári jog absztrakt jogalanya Sólyom László találó kifejezésével egy *„denaturált burzsoá”,* mert tulajdonszerzési, pénzszerzési és vállalkozói korlátok alatt tartották.

Személyek

A Magyar Polgári Törvénykönyv 8. §-a meghatározta az ember egyenlő jogképességét. Mire a törvény életbe lépett, addigra a jogképességet korlátozó jogszabályok, pártutasítások jórészt hatályukat vesztették (pl. a 13.100/1948. Korm. sz. rendelet, amely kijelentette, hogy kulákok a föld adásvételénél sem eladó, sem pedig vevő félként nem szerepelhettek).

Természetesen ez a deklaráció ellentétben állt a tényleges jogi helyzettel, ezért a jogképességtől elválasztották a *„szerzési képességet.”* Ennek különösen az öröklésnél volt jelentősége, hiszen a jogképesség elvileg nem korlátozható (így az örökléshez való jog sem), de a szerzőképesség igen.

A magyar polgári jog szovjet minta alapján szabályozta a jogi személyt, de ezen a téren is felismerhető a magánjogi hagyományok, illetve a fejlettebb gazdaság hatása. Megszüntették az éles különbséget a polgárok magánjogi nyilatkozatával alapított magánjogi és az igazgatási aktussal létrehozott közjogi személyek között. A szocialista polgári jog nem ismerte el e testületalakítás szabadságát, ezért az engedélyezési rendszernek megfelelően állami elismeréssel jöhettek létre jogi személyek. Az alapítandó jogi személy szervezeti szabályzatát be kellett mutatni az illetékes hatóságnak jóváhagyás végett. A hatóság az engedélyezést formális indokokra hivatkozva megtagadhatta, ez ellen perorvoslattal nem lehetett bírósághoz fordulni. Kórházat, múzeumot, iskolát, könyvtárat stb. csak az állami szervek létesíthettek.

A szocialista jog által szabályozott jogi személyek sajátossága abból állt, hogy széles körben elismerték olyan szervezetek jogi személyiségét is, amelyeknek nem volt tulajdonuk, csak az állami tulajdonból adtak át nekik használatra bizonyos ingatlanokat és ingóságokat, egyúttal felruházva őket a vagyonrész „gyümölcsöztetésére”. A jogi személyiség tehát nem a privát autonómia része, eleve csak relatíve jogképes, célhoz kötötten működhetett. Mivel úgy is az állami akarat hozhatott létre leginkább jogi személyeket, ezért a Polgári Törvénykönyv alkotói nem tartották fontosnak a típuskényszer előírását. A 2. § ennek megfelelően a közismert és a Polgári Törvénykönyvben részletesen szabályozott típusok mellett *„egyéb szervezetekről”* is beszélt.

Állami vállalat

Az állami vállalatot mint önálló szocialista jogi konstrukciót a Szovjetunióban szabályozták először. Lenin szerint: *„…a választójogi alapegység és az egész államépítés alapsejtje a szovjet hatalomnál nem a területi beosztásnak megfelelő terület, hanem a*

gazdasági, a termelési egység." A rendszerben a hatalom helyi szinten az állami vállalatban összpontosult. A dolgozó itt találkozott az államigazgatással, itt sulykolták belé a tervet, még a hivatalos ideológiát és a politikai irányvonalat is.

A szovjet munkavállalók csaknem szó szerint itt élték le az életüket, hiszen többnyire munkásszállón laktak, a vállalat óvodájába járatták gyermekeiket, a vállalat szanatóriumában, nyaralójában töltötték szabadságukat, a vállalat közösségi szórakozóhelyeit látogatták, s a vállalat vezetőitől kaphattak segélyt és nyugdíjat. A vállalat segítségével még egyes hiánycikkekhez is hozzájuthattak.

A szerteágazó feladatok ellátásában, a hatalom kíméletlen érvényesítése érdekében, a sztálini elveknek, elvárásoknak kellett megfelelnie az állami vállalatok igazgatóinak. Elvárták tőlük, hogy legyenek hatékonyak, erőskezűek, nyersek, szenvedélyesek, képesek arra, hogy kíméletlenül nyomást gyakoroljanak és *„bármi áron"* eredményeket mutassanak fel. Az a módszer, amivel a szovjet igazgatókat képezték, valójában nem is vezetőket, sokkal inkább zsarnokokat eredményezett.

A szovjet típusú államosítással Magyarországon is megszűnt a vállalat kereskedelmi társasági formája, és létrejött a lenini–sztálini elvek alapján működő állami vállalat. Nem valóságos vállalat, nem piaci vállalkozás, hanem egy korlátozott önállósággal rendelkező, tervvégrehajtó, technikai üzemi egység, *„állami igazgatási üzem".* Célja nem a profit növelése, hanem a piachelyettesítő állam által meghatározott szükséglet-kielégítés. A szocialista állami vállalatok nem önálló szervezetek, sokkal inkább kívülről vezérelt termelőegységek. A vállalatokkal kapcsolatos szervezeti, termelési kérdésekről mindig vállalaton kívüli felettes hatóság döntött. A vállalatnak az általa kezelt eszközök feletti rendelkezési jogát a lehető legszűkebb körre korlátozták. Tevékenységi körüket a tervlebontáshoz kellett igazítaniuk, hiszen az államigazgatási szervek részeként funkcionáltak. A vállalatok áru formában gazdálkodtak, de valóságos piac nem létezett, kötelezően előírt tervszerződéseket kellett végrehajtani, amelyek tartalmát az államigazgatási aktusok határozták meg. Saját vállalati-gazdasági döntést csak egyes operatív termelési részeredmények vonatkozásában hozhattak. Mellék- és kiegészítő tevékenységre csak a '70-es, '80-as években lehetett mód.

A vállalatot a korabeli szakirodalomban is mint iparigazgatási szervet mutatták be. Ennek megfelelően az állami vállalat a gazdasági államapparátus legalsóbb lépcsőfoka, teljes mértékben alárendeltje a hierarchikusan felette álló igazgatási-államigazgatási szerveknek. Azzal ténylegesen össze is fonódott, hiszen a vállalaton belül ugyanolyan igazgatási egységek jöttek létre, mint a felettes szerveknél. A vállalat profilja, mérete ebből a szempontból csak másodlagos.

A vállalatokat irányító ágazati minisztériumok száma az ötvenes években igencsak felduzzadt. Az Iparügyi Minisztériumot 1952-re már hét részre osztották fel. Csak 1957-ben stabilizálódott a három ipari minisztérium.

A Polgári Törvénykönyv (231–238. §) az állami vállalatokra vonatkozóan csak néhány alapelvet határozott meg. A részletkérdéseket, köztük a legfontosabb kérdéseket is az 1950. évi 32. tvr., illetve több tucat kormányrendelet és utasítás szabályozta.

A piacgazdaságban a tulajdonos érdekeltsége az, hogy a vállalatát minél rátermettebb, lehetőleg még nála is tehetségesebb emberre bízza, addig a szovjet típusú tervgazdaságban az igazgató megbízható állami funkcionárius, akinek az átlagbért meghaladó fizetése és kiemelkedő privilégiumai elsősorban nem a vállalat nyereségétől, hanem a hierarchiában elfoglalt pozíciójától és személyi kapcsolataitól függött. A pozíció betöltésének lehettek bizonyos (változó) feltételei, pl. politikai vagy végzettségbeli követelmények, mégis az igazgató státusa szinte kizárólagosan az apparátus szuverén döntésétől függött. Az igazgató csak a felettes szervek vezetőinek tartozott felelősséggel. Ott dőlt el jutalmazása, kitüntetése, kiemelése, elmozdítása is.

A pártvezetés egészen a rendszerváltozásig ragaszkodott a korlátozott hatáskörű, de egyszemélyi vezetéshez, amelynek koncepciója erre az időre már elavult. A XX. század második felében a fejlettebb gazdaságú országokban, a modern, több rétegű, összetett érdekviszonyokat tartalmazó szervezeteknél már a kollektív és az egyszemélyi vezetés differenciált alkalmazására tértek át. Ilyen körülmények között az állami vállalatok rendkívül alacsony hatékonysággal működtek. A vállalatokat irányító állami bürokrácia közvetlenül nem érdekelt a termelésben, csak a statisztikai mutatókat – mint az eredményes irányítás bizonyítékát – kellett prezentálniuk. Ilyet pedig nem volt nehéz produkálni, hiszen a termelési mutatókat a gyenge minőségű vagy a szükségtelen termékekkel is fel lehetett emelni. A vállalatok vezetői nem a termelés hatékonyságában, hanem a felettes szervek kiszolgálásában voltak érdekeltek. Teljesítménykövetelményeik csupán a mennyiségi tervteljesítésre korlátozódtak. A hierarchia legalján levő munkások a minél kevesebb és lazább munkában voltak érdekeltek. Nem volt igazi teljesítménykövetelmény, a bérek alig függtek a teljesítménytől, tehát nem is ösztönöztek igazán. Teljes foglalkoztatottság mellett még a munkanélküliségtől sem kellett félniük.

Nem változott jelentősen az állami vállalat államigazgatási jellege a későbbiekben sem. A vállalat vezetésének egyetértése, igazolása kellett a hivatalos ügyek intézéséhez a lakhelymegválasztástól az útlevélig, a vízum engedélyezéséig bezárólag, de még a telefonigényléshez is. A dolgozóknak brigádot kellett alapítaniuk és ajánlatos volt belépni a pártba és a munkásőrségbe.

Szövetkezetek

A szocialista jogban a vállalatok másik alapvető formája a szövetkezet. Leginkább a mezőgazdaságban működtek az ún. termelőszövetkezetek, de a szövetkezetek emellett jelentős szerepet töltöttek be az ipar, a kereskedelem és a különböző szolgáltatások terén is.

A szövetkezetek Magyarországon a II. világháború előtt a tagok autonóm privátgazdaságát kielégítő szolgáltató, beszerző, értékesítő szövetkezetekként, illetve fogyasztási szövetkezetekként működtek. A szocialista jog azonban ezeket a kereskedelmi társaságokat felszámolta, és szovjet mintára létrehozták az egyetlen olyan jogi formát, amelyben az állampolgárok közös gazdálkodási céljára jogi személyként elismert szervezetet hozhattak létre (Polgári Törvénykönyv 43–64. §).

A szövetkezetek polgári jogi szabályozása erősen elnagyolt volt. El is vesztették magánjogi jellegüket, hiszen a lenini–sztálini elveknek megfelelően éppen a magántulajdon felszámolására hozták létre, és ennek megfelelően egy erre a célra kreált jogág, a mezőgazdasági–termelőszövetkezeti jog szabályozása alá vonták.

A falusi életmóddal és a paraszti gazdálkodással a kommunista eszmerendszer mindig is szemben állt. Az európai falu több volt, mint puszta gazdasági kategória, egyfajta élelmiszer-termelési rendszer. Évezredek során szerves fejlődés révén alakult ki, önálló civilizációként, saját gazdasági berendezkedéssel, a földművelés különböző fajtáival, saját erkölcseivel, esztétikájával és művészetével. Sőt saját vallása is volt, az ősi földművelési kultuszokat magába szívó kereszténység. Jellegzetes az ünnepek sorrendje, melyek körülölelik az egész évet és átfedik a keresztény szertartásokat.

Már az 1945-ös földosztást is a szovjet megszálló hatóságok és a Kommunista Párt nem a gazdasági racionalitás, hanem a rövid távú politikai érdekeknek megfelelően bonyolította le. Átlagosan 5 hold földet osztottak ki annak ellenére, hogy Magyarországon 10 holdnál kisebb birtokosok többnyire még saját szükségleteiket sem tudták kielégíteni. (Ekkora területük 1848 előtt a zselléreknek volt.) A Kommunista Párt azonban nem volt érdekelt egy erős kisbirtokos osztály kialakításában, így a *„kertmagyarországról”* szőtt álmok meghiúsultak. Az új földbirtokosok lelkesedése sem tudta feledtetni, hogy sokaknak hiányzott a szaktudása, nem

volt gépük, vetőmagjuk, igásállatuk. Nem kaptak hitelt gépesítésre, telepítésre. A földhöz juttatottaknak a földért megváltási árat kellett fizetni, amely körülbelül 5 éves haszonbérlet összegének felelt meg. A korábbi földnélküliek 20 évi, a törpe- és kisbirtokosok 10 évi részletfizetési kedvezményt kaptak.

A Magyar Kommunista Párt azonban nem a mezőgazdaság támogatására, hanem iparnak a mezőgazdaság rovására való támogatására helyezte a hangsúlyt. Nem a gazdasági észszerűség, hanem a hatalom centralizációja és a parasztság magántulajdonának, önállóságának megszüntetése és bérmunkási státuszba való lesüllyesztése volt tehát a cél. Bár a szövetkezeteket a hivatalos propaganda a tagok önkéntes társulásaként definiálta, az agrárproletárok egy részét leszámítva nagyon kevesen voltak hajlandók önként belépni a termelőszövetkezetekbe. Ezért a kényszerítő eszközök széles tárházát kezdték alkalmazni. Az agrárszféra intézményrendszerét hierarchikus rendbe illeszkedő hatóságokká formálták, a termelési előírásokat az iparvállalatok tervutasításaihoz hasonlóan kötelezővé tették. Közel másfél millió földbirtokost kellett rászorítani arra, hogy adja fel tulajdonosi egzisztenciáját. Ez akkoriban az ország felnőtt népességének 20%-át jelentette. Amihez, ha a családtagokat is hozzászámoljuk, akkor elmondhatjuk, hogy 2-3 millió jussához ragaszkodó tulajdonost akartak megfosztani földjétől, gépeitől, állataitól. Ennek érdekében a megmaradt, tulajdonképpen szinte kivétel nélkül szegény vagy kisbirtokos parasztot akarták továbbra is terrorizálni. Ezért a szovjet minta alapján elővették a kulákság mítoszát. A kicsit tehetősebbeket, vállalkozó kedvűeket, szorgalmasabbakat, szerencsésebbeket próbálták ilyen módon szembeállítani a kevésbé tehetősebbekkel, nincstelenekkel. Az irigységre, önzésre apelláltak. A *„gazdag parasztság”* likviditása révén próbálták a falu meghatározó személyeit, az egyházközségek világi vezetőit, a községi hitelszervezetek, a beszerző- és értékesítő szövetkezetek, a tejszövetkezetek meghatározó tagjait, a Hangya irányítóit és számos társadalmi szervezet igazgatóit egzisztenciájuktól, sokszor szabadságuktól is megfosztani. A szegényparasztokat is érzékenyen érintette a gazdagabb parasztokkal szembeni fellépés, hiszen addig bérmunkát tudtak náluk vállalni. A taktika lényege tehát éppen ez volt, egymással szembefordítani a különböző rétegeket és a szegényparasztokat, akiket megfosztottak szellemi vezetőiktől, példaképeiktől, munkaadóiktól, s ezután beléptetni a termelőszövetkezetekbe. Ezért szovjet mintára Magyarországon is elkezdték összeállítani az ún. kuláklistákat, akiket úgy állítottak be, mint a hatalom engesztelhetetlen ellenségét. Ezért ki akarták őket iktatni a magyar társadalomból. Rákosi Mátyás a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén az alábbiakat mondta: *„szóval ilyen eszközökkel – ezek nem hatásosak – meg tudják állítani* a *további viharos gazdagodását, azt a növekedést, ami az utolsó négy évben volt. De gyökerében csak úgy tudják elintézni, ha elvesszük földjét, házát, gépét és mit csinálunk velük azt még nem tudom, talán külön kulák falvakat csinálunk, mint a Szovjetunióban, de azt látni lehet előre, hogy ebből a kutyából nem lesz szalonna.”*

Minden kényszer, fenyegetés, terror ellenére a termelőszövetkezetek szervezése csak nagyon lassan haladt. 1953-ra a termelőszövetkezetekbe belépett családok száma nem érte el az összes mezőgazdaságból élő család 20%-át (230 ezer állt az 1,3 millióval szemben). Ezek a termelőszövetkezetek is nagyon rosszul működtek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is a közvetlen tervutasítás vált uralkodóvá. A lebontott tervek elvileg a tanácsokra, a felvásárló szervezetekre voltak kötelezőek, de a termelőszövetkezetek saját terveket a helyi pártvezetés és tanács jóváhagyása nélkül nem készíthettek. Míg az állami vállalatokat a kötelező tervmutatók rendszerével igazgatták, addig a mezőgazdaságban gyakorlatilag két szabályozó eszközt alkalmaztak: a kötelező beszolgáltatást és a vetéstervek rendszerét. Ezeket az előírásokat is a helyi, megyei, illetve községi hatóságok ellenőrizték.

A szövetkezeti alapszabály nem biztosította a tagok számára a munkaminimumot, nem garantálta a jövedelmet. A szövetkezeti tagnak még arra sem volt joga, hogy önkéntes

társadalom- és nyugdíjbiztosítást kössön. A közösben végzett munka díjazása munkaegység alapján történt, a maradékelv szerint. A termelőszövetkezetek egy részében a munkadíjakat pénzben állapították meg, másik részében pedig a jóváírt munkaegységeket számolták el pénzben. A 1022/1951. MT sz. rendelet azonban kimondta, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás korábbi rendszerével fel kell hagyni, és már ebben az évben át kell térni a munkaegységrendszerre.

A munkaegység egyrészt a különféle munkák mértékegysége, másrészt pedig a teljesített munka értékelési egysége is volt, amelynek alapján a tagsági jövedelmet megállapították. A jóváírható munkaegység meghatározásakor két alaptényezőt kellett összevetni: egyrészt azt, hogyan csoportosították a különböző munkafajtákat (növénytermelés, állattenyésztés stb.), másrészt a napi teljesítménynormát. Korábban a saját birtokán kora reggeltől késő estig dolgozó parasztember, aki híres volt kötelességtudásáról, kitartásáról, ezután tulajdonától megfosztva, brigádba beosztva csak egy részfeladatot ellátva, elvesztette érdekeltségét, csak a napi kötelező munkaidőt kellett letudnia. Ennek következtében a termelőszövetkezetek termésátlaga szinte minden növényfajtánál alacsonyabb lett, mint az egyénileg dolgozó parasztoké. Az a paraszt, aki saját földjén csodát művelt, most hanyagul végezte a feladatait. A téesztagok életszínvonala a kollektivizálás után hosszú időre visszaesett.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a gyűlölt és idegenből jött tanácselnökök, tanácstitkárok, termelőszövetkezeti elnökök, párttitkárok, végrehajtók, rendőrök elmenekültek, a termelőszövetkezetek többsége pedig megszűnt. A parasztgazdaságok száma viszont újra megnőtt, s csak néhány százalékkal maradt el az 1949. évitől. A mezőgazdasági termelés – a kisparaszti gazdaságok megerősödése révén – 1957-ben haladta meg először a II. világháború előtti szintet.

A pártvezetés csak addig tett engedményeket, míg konszolidálta a hatalmát. Ezután 1959 és 1961 között került sor a **második téeszesítésre**. Az ötvenes évekhez képest kevésbé a fizikai, mint inkább a lelki terrorra helyezték a hangsúlyt. A szövetkezetesítés hatásossága azonban leginkább annak tudható be, hogy a parasztság már belefásult a folytonos küzdelembe és bizonytalanságba. Az 1956-os forradalom leverése azzal a tanulsággal járt, hogy a rendszerrel együtt kell élni.

1959 őszétől 1961 tavaszáig a termelőszövetkezetek száma nyolcszorosára, területük pedig ötszörösére nőtt. 1961 végén már a magyar parasztság 75%-a téeszekben, 19%-a pedig állami gazdaságokban dolgozott, vagyis 619 ezer család léphetett a téeszbe, mintegy 3,45 millió kat. hold földdel. A mezőgazdasági földterületek kb. 77%-a szövetkezeteké, 15%-a az állami gazdaságoké lett. Az összes mezőgazdasági termelés 69%-át szövetkezetek, 15%-át állami gazdaságok, 16%-át egyéni gazdaságok produkálták. Viszont a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1959 és 1963 között 41%-ról 30%-ra csökkent. 1967-re már több mint félmillióval kevesebben foglalkoztak földműveléssel. Ezzel tulajdonképpen felszámolták az egyéni parasztságot. Ennek következtében mintegy 7–8 éven át visszaesett, majd stagnált a mezőgazdasági termelés. Az állatállomány még 1968-ban is csak éppen megközelítette a kollektivizálás előtti szintet.

A kollektivizálás a XX. századi magyarság egyik legtragikusabb társadalmi, gazdasági megrázkódtatása volt, melynek eredményeként tulajdonképpen megszűnt a hagyományos parasztság. A hatvanas évek közepére az egyéni parasztgazdaságok 90%-a tűnt el. 1962 elején már csak 150 ezer egyéni gazdát tartottak számon. Létszámuk hamarosan további 70 ezerrel csökkent. Egyidejűleg általános tendenciaként jelentkezett a mezőgazdaságból való elmenekülés. 1959 és 1963 között több mint félmillió, az 1950 és 1970 közötti időszakban pedig összesen közel egymillió kereső hagyta el a földművelést. A mezőgazdasági aktív keresők száma az 1949. évi 54,4%-ról 1964 elejére 28,4%-ra csökkent. Míg Nyugat-Európában – ahol szintén lecsökkent a mezőgazdasággal foglalkozók száma – azok mentek a városokba, akik nem tudtak belőle megélni, és maradt a legjobb munkaerő, addig Magyarországon a

legtehetségesebb és legszorgalmasabb embereket üldözték el, börtönözték be, mint a kulákokat. A vidékről a városba való költözés legnagyobbrészt nem jelenthetett társadalmi felemelkedést, hiszen barakkokban, munkásszállásokon lakó városi proletárok vagy ingázók lettek, akik segédmunkásként, betanított munkásként tudtak csak az iparban elhelyezkedni. Mindez tovább fokozta a városi lakásínséget, népességfogyást, falupusztulást.

Az erőszakos beavatkozások következtében jelentős termelési tudás és gazdálkodási tapasztalat veszett el. Az emberek százezrei szakadtak ki a megszokott környezetükből és váltak hányatott sorsúakká. Züllésnek indult egy gazdag, sokszínű kultúra, egy bevált egyéni és közösségi normarendszer, több évszázados szokásokon alapuló morál.

Az a tag, aki földdel együtt lépett be a termelőszövetkezetbe, már csak de jure maradt tulajdonos, valójában elvesztette a használati jogot, a birtoklást és a rendelkezési jogot. A termelőszövetkezet határidő nélküli használati jogot szerzett a földre. Kilépése esetén sem vihette ki a földet. Öröklése csak a földjáradékra korlátozódott. (Ha az örökös nem tag, csak bizonyos haszonbért kaphatott.) Ez a *„földtulajdon”* elidegeníthetetlen és nem is terhelhető. A tulajdon látszatát csak a földjáradék igazolta.

Tulajdonjog

A magyar szocialista polgári jog, szakítva a római-germán jogcsalád hagyományaival, a szovjet mintára áttérve nem a dologiságot helyezte a polgári jog középpontjába, hanem a tulajdonjogot emelte ki és tette meg fejezetcímnek. Emiatt Magyarországon is az 1959. évi IV. tv., a Polgári Törvénykönyv szerkesztői is kénytelenek voltak átcsoportosítani a magyar jogban hagyományosan meglévő dologi jogi intézmények egy részét. A zálogjogot pl. áttették a szerződést biztosító mellékkötelezettségek közé.

A dolgok felosztásánál a római-germán jogcsaládban alapvetőnek ítélt ingó és ingatlan közti különbségtételt elvetették, és megpróbálták a szovjet politikai gazdaságtanban használt fogalmakat: a termelési eszközök és használati javak kategóriáit használni: *„Termelési eszközök azok a dolgok, amelyek segítségével más javakat állítunk elő. A használati javak közvetlenül az ember személyes szükségleteinek kielégítésére szolgálnak.”* Az előbbiek túlnyomórészt az állam, kisebb részben a szövetkezetek tulajdonába kerülhettek, az utóbbiak az állampolgárok személyi tulajdonában is lehettek. A gyakorlatban az ingó és ingatlan fogalmát mégis alkalmazták, mint magától értetődő kategóriákat.

Az 1959. évi IV. tv., a Polgári Törvénykönyv a lehető legrövidebb formában rendelkezett a tulajdonjogról. Több intézmény megszűnt vagy leegyszerűsödött. Egyébként sem törekedtek a részletes szabályozásra, hiszen a hivatalos álláspont szerint a tulajdonjog csak átmenetileg létezik, de addig sem kell korlátozni a jogalkalmazót a tulajdonjog védelmével.

A marxizmus klasszikusai nagyon sokat vártak a magántulajdon megszüntetésétől: a kizsákmányolás felszámolását, a munkásság felszabadítását. Ezentúl még a munka termelékenységének ugrásszerű növekedését, a gazdaságirányítás racionalitását, sőt a falu és a város közötti ellentét megszüntetését is előre vetítették. Mindez illúziónak bizonyult, miként Marxnak az a megállapítása is, hogy a tulajdon történelmi kategória, ennek megfelelően kezdete és vége is a közösségi tulajdon lesz. Vagyis a magántulajdon csak átmeneti epizód. A történetírás ezzel szemben a római jogi magántulajdont igazolta, s azt is, hogy a tulajdonjog természetes állapota a magántulajdon. Ugyancsak mítosz a tulajdon nélküli aranykor eszméje is.

Magyarországon, a szovjet példa alapján, 1945-től, a nagyobb hatalomkoncentráció érdekében tilos önhatalommal végrehajtott jogtalan vagyonelkobzás történt. A történeti szakirodalom még az utóbbi években is az 1945 és 1952 között lezajlott, példátlan méretű vagyonelkobzást *„államosításnak”* nevezi. Valójában az államosítás a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat 432. §-a szerint is csak közérdekből és teljes kártalanítás mellett történhetett

volna. A Kommunista Párt vezetésével végrehajtott jogtalan vagyonelkobzást semmilyen közgazdasági vagy szociális érv nem indokolta, hiszen az állampolgároktól szinte minden termelővagyont, minden értékesebb ingatlant és ingót elvettek. Mindez törvénytelen eszközökkel történt, és a tulajdonosok semmiféle kártalanításra nem tarthattak igényt. (Bár néhány jogszabályban történt erre utalás.)

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya 7. §-a szerint *„a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek vagy szövetkezetek tulajdonában van.”*

Az államosításnak nevezett akciók révén évtizedek egyéni szorgalmának eredményei egyik napról a másikra megsemmisültek, s ezzel az egész társadalom az állam hatalmába került. A korábban szabad tulajdonosok is proletarizálódtak. Nemcsak a nagy- és középpolgári tulajdont számolták fel, hanem a kispolgári, kisvállalkozói tulajdont is. Az egy segéddel dolgozó városi borbély, cipész, az alkalmazott nélküli falusi szatócs és kovács, a magánfuvaros stb. mind-mind áldozatául esett a civil társadalom kifosztásának. A magyar kisipar, amely még a világháború éveiben is az ipari termelés egynegyedét állította elő és az ipari munkások 40%-át alkalmazta, egyik évről a másikra elsorvadt.

Az államosításnak nevezett intézkedésekkel tehát az állampolgároktól lényegében minden vagyonalapú jövedelemforrást és ezzel a polgárosodás anyagi bázisát elvették. Mindez jelentős vagyonvesztéssel, pusztulással járt együtt. A tényleges fizikai vagyontárgyak elvesztése mellett megszüntették a tulajdonosi gondolkodást, az anyagi érdekeltséget és minden, a magántulajdon eszméjéhez kapcsolódó motivációt.

A szocialista társadalom tagjait megfosztották tehát magántulajdonuktól, de nem tették őket *„társadalmi”* tulajdon alanyává. A Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. tv.) miniszteri indoklása egyszerű evidenciaként közölte: *„Az állami szocialista tulajdonjog alanya az egész dolgozó nép.”* Ez természetesen csak politikai frázis, hiszen pl. ha mindenki jogosult, akkor kik a kötelezettek? Milyen szervezeti rendben, milyen módon gyakorolhatták a magyar állampolgárok tulajdoni jogosítványaikat? Fikciók sokaságát írták le. Az egyik az össznépi jogalanyiság, a másik szerint az állam a nép politikai szervezete. A valóságban az állampolgár tulajdonjogát még a 1/10.000.000 tulajdoni részarányban sem gyakorolhatta. Az elkobzott tulajdon tehát nem társadalmi, hanem állami (pártállami) tulajdonná vált.

Az állampolgároknak – átmeneti engedményként – személyi tulajdont engedtek, amelynek a *„társadalom számára hasznos munkából”* kellett erednie, és kizárólag a tulajdonos szükségleteinek kielégítésére szolgálhatott. A személyi tulajdon nem lehetett jövedelem (kizsákmányolás) forrása, sem spekulációra alkalmas eszköz.

A Polgári Törvénykönyv egyéb jogszabályokra utalta annak megállapítását, hogy mi lehetett az állampolgárok személyi tulajdonában. Ezeknek a köre az állampárt aktuális politikájához igazodott. Aki túllépte a megengedett mértéket, attól akkor is elvették a személyi tulajdonát, ha az egyébként munkából eredő jövedelemből származott. Ez önmagában is pazarláshoz vezetett, s a mának élést sugallta. Kiölte az emberekből a racionális kalkulációt, a szorgalmat és a beosztás ösztönét. Egyesek pedig különböző trükkökkel igyekeztek tulajdonukat elrejteni a hatóságok elől.

Kötelmi jog

A szocialista országok polgári törvénykönyvei a kötelmi jogot megtartották a polgári jog önálló részeként. A hangsúlyt a szerződéses viszonyokra és a jogellenes károkozás folytán létrejövő felelősségi viszonyokra helyezték. Mivel a pénzt és az árucserét nem tudták teljes mértékben kiiktatni, ezért a szerződéseket továbbra is elismerték kötelem-keletkeztető tényállásként, csak igyekeztek minél szélesebb körben állami ellenőrzés alá vonni. Megnőtt a kógens szabályok száma és kiterjesztették a formakényszert. A gyengébb fél, főleg a fogyasztó

védelmére nem fordítottak figyelmet, viszont nagyon szigorú kamattilalmat alkalmaztak és tilalmazták a spekulációs szerződéseket, a tőzsdei határidős üzleteket stb. Egyes szerződések jelentősége a tulajdonszerzési és egyéb korlátozások, tiltások miatt jelentősen visszaszorult.

A szerződések vonatkozásában a Polgári Törvénykönyv – Visinszkij iránymutatásának megfelelően – három területet külön szabályozott: az állami vállalatok, illetve szövetkezetek egymás közötti szerződései; az állampolgárok egymás közötti szerződései; valamint az állampolgárok és az állami vállalatok, szövetkezetek szerződései. A Polgári Törvénykönyv szerződésekre vonatkozó szabályai azonban elsősorban az állampolgárok egymás közötti szerződéseire épültek fel. Az állami vállalatokra, szövetkezetekre pl. nem vonatkozott az ajánlati kötöttség, az engedmény, a halasztás, a beszámítás, a teljesítés és a szerződéskötés szabályai. A vállalatok és a szövetkezetek szerződéses kapcsolatainak szabályait alacsonyabb szintű jogszabályok rendezték. Az állampolgárok közötti szerződéseket csak a klasszikus módon, két fél tárgyalássorozata alapján lehetett létrehozni. Alapkoncepciójában túlzottan is az adásvételt tartotta szem előtt. Mivel a kereskedelmi jog különállását felszámolták, ezért az egyes szerződések körébe felvették a klasszikus kereskedelmi ügyleteket is: a fuvarozást, a szállítmányozást, a bizományt, a biztosítást, és egyben felszámolták a kereskedelmi vétel és a közönséges vétel közötti különbségeket.

Öröklési jog

A magyar öröklési jogi szabályozás nem hozott ilyen radikális változtatásokat. Az 1946. évi XVIII. tv. a nagyszülői parantélára korlátozta a törvényes öröklés rendjén belül az örökölni jogosult oldalrokonok körét. (Tehát az elsőfokú unokatestvérek még örökölhettek, távolabbi rokonok azonban már nem.) Az 1946. évi XXIX. tv. a házasságon kívül született gyermekek öröklését szabályozta és ugyanolyan jogokat biztosított nekik, mint ha házasságon belül születtek volna.

A magántulajdon radikális korlátozásával viszont az öröklési jog is jelentősen visszaszorult. Hivatalos felfogás szerint csak a munkával szerzett jövedelmet tekintették örökölhetőnek.

A szocialista öröklési jog is elismerte – a kötelesrésszel korlátozottan – a személyi tulajdonnal való, halál esetére szóló szabad rendelkezési jogot. A törvényes öröklésnél viszont a kiscsaládból indultak ki, s igyekeztek leszűkíteni a törvényes örökösök körét. Némileg változott a túlélő házastárs öröklése. Az 1945 előtti magyar magánjogban a törvényes házastársi haszonélvezet mindvégig alapvetően tartási rendeltetésű volt és a leszármazók esetében minden vagyonnak, felmenők és oldalági rokonok esetén az ági vagyonnak a vérrokoni családban való megtartását célozta. A házastárs haszonélvezete tartási rendeltetését bizonyította, hogy az csak az özvegy nőt illette, s az addig a mértékig volt korlátozható, míg az özvegy illő tartását, lakását még biztosította, de az özvegy új házasságkötésével megszűnt.

A II. világháború után a házastársi haszonélvezet tartási jellege olyan mértékben szűnt meg, amilyen mértékben a hagyaték tárgyai megszűntek megélhetést biztosító vagyontárgynak lenni. A házastársi haszonélvezet rendeltetése ki nem mondottan ugyan, de egyre inkább az lett, hogy a túlélő házastárs részére az addig közösen használt, közösen élvezett vagyon birtokában, használatában való változatlan bennmaradást biztosítsa. Az 1960–1970-es években viszonylag megnőtt az átlagéletkor, a sok válás révén a túlélő házastárs sok esetben nem vérrokona a leszármazóknak, sőt egyre inkább csökkent a korkülönbség. Ezért a Polgári Törvénykönyv 1977-es módosításával lehetővé tették, hogy a házastársi haszonélvezetet állagöröklésre változtathassák.

A magyar Polgári Törvénykönyv – a korábbi magyar jognál lényegesen szűkebb körben – fenntartotta az ági öröklés intézményét. Az ági öröklést ugyanis csak a szülői parentélában,

valamint a tőlük származó vagyont illetően a nagyszülők és a távolabbi egyenesági rokonok javára tartotta fenn.

Családjog

A szovjet jog a családjogot nem a polgári jogon belül szabályozta, hanem egy teljesen új jogágazatba sorolta. A szocialista jog szerint a szocializmusban a házasság és a család, az ezzel kapcsolatos viszonyok jellege és jelentősége alaposan megváltozott. A házasság a szocializmusban nem a vagyoni viszonyok következménye, hanem a „*kizsákmányolás*" alól felszabadult egyenjogú emberek családalapítást célzó szabad szövetsége.

A családjog önálló jogágként való ilyen módon történő szabályozása még a szocialista állam viszonyai között is indokolatlannak bizonyult. A házasságot a társadalom egyik sejtjeként próbálták kezelni, nem pedig két ember szövetségeként, szerződéseként. Ezzel szemben a polgári jog szerint a család a társadalom gazdasági alapegysége. A családot gazdasági tevékenysége folytán tulajdoni, öröklési, kötelmi jogviszonyok sokasága köti össze. A családi jog tehát szervesen illeszkedik a polgári jog számos intézményéhez. A házastársak között közös tulajdon keletkezik, a családi kapcsolatok meghatározó módon befolyásolják az öröklés rendjét, a kiskorúak jogi helyzetét a cselekvőképességi szabályok rendezik, a gyámsági ügyek szoros kapcsolatot tartanak a gondnoksággal, a családjogi perekben a polgári bíróságoknak kellene dönteniük és a polgári eljárásjog szabályai szerint a házastársaknak, családtagoknak személyi és vagyoni jogai vannak. A házasságkötéssel a házastársak között szerződés jön létre. Mindezeket figyelembe véve sokkal több érv szól a polgári jogi szabályozás mellet, mint ellene.

A családjogi törvény, az 1952. évi IV. tv. Magyarországon is elválasztotta a családi jogot a magánjogtól, és így lehetővé tette a nagyobb mérvű állami beavatkozást a privát szférába, különösen a szülő-gyermek viszonyban. A Családjogi Törvény 75. §-ának (1) bekezdése előírta, hogy a szülőknek: *„Biztosítani kell a gyermek szocialista szellemben történő nevelését. Ennek során arra kell törekedniük, hogy a gyermek egészséges, művelt, erkölcsös, a szocializmus eszméjéhez hű, hazáját, népét szerető, a szocializmus építésében hasznos munkával közreműködő emberré váljék."* Így a házasságot a társadalom sejtjének tekintette, nem pedig két ember szövetségének, szerződésének.

A házasság felbontását lényegesen leegyszerűsítették. Teljesen elvetették a vétkességi elvet és kizárólag a *„feldúltsági"* elvet követték. Nem sorolt fel bontó okokat, hanem kimondta: *„A házasságot komoly és alapos ok esetén bármelyik házastárs kérelmére fel kell bontani."* (18. §) A házas felek bontásra irányuló közös megegyezését azonban a Családjogi Törvény nem tartotta elegendően komoly és alapos oknak a házasság felbontásához, mivel kerülni akarta annak elismerését, hogy valamely házasság anélkül legyen felbontható, hogy a bíróság az eset összes körülményeinek vizsgálata és megítélése alapján ítélje azt felbontandónak.

A házassági vagyonjog terén megszüntették a jegyajándék, a hozomány, a hajadoni jog és a hitbér intézményét. A Családjogi Törvény, az 1952. évi IV. tv. a reálszerződésen alapuló közszerzeményi rendszert vezette be, amely szerint a házastársak osztatlan közös tulajdona mindaz, amit a házassági életközösség alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek, kivéve a törvényben taxatíve felsorolt különvagyon tárgyait. Válás esetén a vagyont fele-fele arányban kellett megosztani, ettől közös megegyezéssel sem térhettek el. A házastársak által közösen használt tanácsi bérlakás vagyoni értékét viszont nem ismerték el.

Irodalom:

EÖRSi Gyula: *A Polgári Törvénykönyv tervezetének vitájához.* In: Jogtudományi Közlöny, 1958/1–2.
EÖRSi Gyula: *A szocialista polgári jog alapproblémái.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965

EÖRSi Gyula: *A tervszerződések.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
EÖRSi Gyula: *Magánjog és polgári jog.* Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó, 1950.
HORVÁTH Attila: *A szocializmus korszakának polgári joga Magyarországon.* In: TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából. Budapest, Szent István Társulat, 2012.
HORVÁTH Attila: *A szovjet család- és házassági jog.* In: Iustum aequm salutare, 2008/3.
HORVÁTH Attila: *A szovjet családmodell.* In: Rubicon, 2012/3.
KORNAI János: *A szocialista rendszer: kritikai politikai gazdaságtan. Kritikai gazdaságtan.* Budapest, HVG Rt., 1990.
MEDVE Zsigmond: *Kolhozjog.* Budapest, ELTE Soksorosító, 1954. I–II. k
Ö. KOVÁCS József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában: a vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945-1965.* Budapest: Korall, 2012.
SZABÓ Imre: *A Ptk. tervezete és a jogértelmezés.* In: MTA II. Oszt. Közl. VIII. k. 3. sz.
SZAKÁCS Sándor: *Hatalom és gazdaság az ötvenes években.* In: Múltunk, 1998/2.
VARGA Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon, 1956–1967.* Budapest, Napvilág, 2001.
VILÁGHY Miklós–EÖRSI Gyula: *Magyar polgári jog.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1965.
VISINSZKIJ, A. J.: *A szovjet állam és jogtudomány kérdései*. Budapest, Jogi Kiadó, 1950.

34. A szovjet típusú diktatúra polgári eljárásjoga
(Horváth Attila)

Akárcsak a polgári jog terén, a polgári per szabályozásánál sem került sor teljes mértékben a szovjet minta másolására. A Szovjetunióban Visinszkij iránymutatásai alapján a polgári eljárást is *„büntetőjogiasították”,* különösen az officialitást tették dominánssá. A bizonyítási eljárást is közelítették a büntetőeljáráshoz, a felek rendelkezési jogait pedig megnyirbálták. Megszüntették a polgári és a büntetőügyek külön bíróságait, egységesítették a bírósági szervezetet. Kialakították az egységes *„törvénykezési jogot”*. Magyarországon megmaradt az önálló polgári per, de sokat vesztett magánjogias jellegéből, hiszen ezeket az ügyeket az állam nem magánérdekeknek, hanem államérdeknek tekintette, és az eljárási szabályokat a saját hatalmi érdekeinek rendelte alá.

A **polgári ügyekhez** tartoztak (amelyek alapján a polgári per elindulhatott) az anyagi polgári jogból (a Polgári Törvénykönyvből eredő ügyeken kívül) mindazok az ügyek, amelyek polgári bírósági elbírálása, a polgári eljárás szabályai alapján történt: családjog, munkajogi, termelőszövetkezeti jogi, államjogi, államigazgatási jogi, pénzügyi jogi és az ezekkel összefüggő ügyek.

1945 után radikálisan leszűkítették a **bírósági fórumok** adta lehetőségeket, a bírósági út, mint alkotmányos biztosíték egyre kisebb körben érvényesülhetett. Megszüntették a Közigazgatási Bíróságot, a Szabadalmi Bíróságot, elsorvasztották a választott bíróság intézményét. Az állami vállalatok és dolgozóik közötti jogviták elsőfokú eljárására egyeztető bizottságok jöttek létre. 1950. évi IV. tv. megszüntette az ítélőtáblákat. A miniszteri indoklás szerint azért, hogy *„az igazságügyi apparátusunkat szervezetileg összhangba hozzuk a tanácsrendszerrel és ezzel megteremtsük a tanácsok és az igazságszolgáltatás együttműködésének szervezeti előfeltételeit.”* Ezzel megszüntették az öt felsőbíróságot, s az 1953. évi 46. sz. tvr. a fellebbviteli eljárást hozzáigazította a háromszintűre zsugorított bírósági szervezethez. 1951-től a járásbíróságok voltak az általános hatáskörű, elsőfokú bíróságok.

A **polgári perrendtartásról** szóló 1952. évi III. tv.-nyel zárult le a magyar polgári igazságszolgáltatás lebontása és a szovjet típusú polgári eljárás bevezetése. Az időzavarral küszködő jogalkotók egyszerűen kivonatolták és leegyszerűsítették az addig hatályos 1911. évi I. tc.-et, s hozzátettek néhány szovjet alapelvet az 1938-as szovjet bírósági szervezeti

törvényből és az 1913. évi orosz polgári perrendtartásból. Így lett a Plósz Sándor által elkészített, 739 §-ból álló klasszikus polgári perrendtartásból szocialista polgári eljárásjog 327 §-sal.

A törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indoklás szerint *„első és egyik legjelentősebb feladatként”* az ülnökrendszernek a polgári bíráskodásba való bevezetését jelölte meg. Ezt oly módon valósították meg, hogy még a másodfokon eljáró megyei és legfelsőbb bírósági tanácsokba is delegáltak megbízható kádereket, népi ülnököket.

A második legfontosabb szempontként említette az indoklás a polgári jogvitának az *„anyagi igazság”* alapján való eldöntését mint a rendelkezési elv új felfogásának az érvényre juttatását. A polgári perrendtartás 3. §-a kifejezetten kötelezte a bíróságot arra, hogy a feleket megfelelő tájékoztatással ellássa, s mind a pervezetés, mint a bizonyítás körében megtegye azokat az intézkedéseket, amelyek az *„anyagi igazság”* kiderítéséhez szükségesek. A bíróságnak ezért hivatalból gondoskodnia kellett arról, hogy a felek a perben jogaikat *„helyesen”* gyakorolják, és perbeli kötelességeiknek eleget tegyenek. Erre azért is szükségük lett volna a feleknek, mert megszüntették az ügyvédkényszert, hogy a pereskedőknek az ügyvédek lehetőleg ne nyújthassanak jogi segítséget, ne hívhassák fel figyelmüket fennálló jogaikra, eljárási lehetőségeikre. Természetesen az ügyvédi képviseletet a bíróság nem tudta és talán nem is akarta pótolni. A bíró a minél egyszerűbben és gyorsabban lebonyolított perben volt érdekelt. Nem valószínű, hogy szívesen adott volna olyan tanácsot a feleknek, ami pont az ellenkezőjét eredményezte volna.

A **felek egyenjogúságának elve** már az ügyvédkényszer megszüntetésével is kérdésessé vált, hiszen előfordulhatott, hogy csak az egyik felet segítette az ügyvéd. Emellett a bíróságoknak hosszú ideig figyelembe kellett venni a származási és a megbízhatósági szempontokat is.

Az ügyfélegyenlőség akkor is hiányzott, amikor egy állampolgár valamilyen szocialista szervezetet perelt. Csak a rendszerváltás előtti években fordult elő, hogy ilyenkor az állampolgár pernyertes lehetett (pl. a Merkur elleni per esete).

A háromszintű bírósági szervezethez igazított **kétfokozatú bíráskodás** tovább egyszerűsítette a bírósági eljárást, ahol a sokat emlegetett anyagi igazságnak, az államérdeknek kellett megfelelnie.

Az **egyfokú perorvoslat** vált általánossá. Megszüntették a felülvizsgálat jogintézményét és a végzések elleni felfolyamodást is. A felek rendkívüli perorvoslatként perújítással élhettek, a legfőbb ügyész pedig perorvoslatot nyújthatott be a törvényesség érdekében. Ez lett később a törvényességi óvás, amely lehetőséget adott a Legfelsőbb Bíróságnak ahhoz, hogy bármely ügyben ítélkezhessen.

Szintén szovjet minta alapján vált lehetővé, hogy az **ügyész** a per folyására tekintet nélkül keresetet nyújtson be *„az állam és az egyes dolgozók érdekében”* vagy a már megindított per bármelyik szakaszában bármelyik fél érdekében fellépjen. Ezen túl a legfőbb ügyész jogszabálysértésre hivatkozva a jogerős ítéletek ellen törvényességi óvást adhatott be a Legfelsőbb Bíróságra. Ezen csak az 1972. évi alkotmánymódosítás után változtattak valamelyest (1972. évi V. tv.) azzal, hogy az ügyész csak fontos állami vagy társadalmi érdek védelemében, illetőleg a jogai védelmére nem képes állampolgár érdekében avatkozhatott be a perbe.

A **szovjet hatás** leginkább a polgári perrendtartás új alapelveiben nyilvánult meg. A jogalkotók az 1929. évi szovjet polgári perrendtartás alapelveit majdnem szó szerinti fordításban átvették és a legfontosabbakat egy külön fejezetben, rögtön a törvény élén helyezték el. Az alábbi indokolással: *„Az alapra és a felépítményre vonatkozó sztálini tanítások tükrében még jobban kidomborodik a szovjet polgári eljárás alapelveinek jelentősége. Ezek az alapelvek a szovjet társadalom alapjának, gazdasági rendjének megfelelő szocialista felépítmény jogi*

elemei sorába tartoznak és olyan szocialista jogi nézeteket fejeznek ki, melyek megvalósulásra a szovjet polgári eljárás megfelelő intézményeiben kerülnek."

Alig telt el másfél év a polgári perrendtartási törvény életbelépése óta, máris jelentős, 80 §-t érintő módosításra került sor. Az 1954. évi VI. tv., a polgári perrendtartás első novellája, a törvénykönyv szövegének egynegyedét érintő változtatásokat léptetett életbe. Az első novella megalkotására azért került sor, mert még inkább meg akartak felelni a szovjet mintának, ezért kiterjesztették a Legfelsőbb Bíróság és az ügyészség jogköreit, megváltoztatták a fellebbezés szabályozását. Az addigi 1911. évi I. tc.-ből leegyszerűsítve átvett reformatórius fellebbviteli rendszert kasszációs-revíziós jellegűvé alakították át. Ez azt jelentette, hogy fellebbezés esetén a felek új tényekre is hivatkozhattak, azonban a fellebbviteli bíróság bizonyítási eljárást nem folytathatott le, csupán a felek meghallgatásának, okirati bizonyítás felvételének és okiratok hivatalos beszerzésének lehetett helye. Amennyiben ezek alapján döntést nem lehetett hozni, a másodfokú bíróság hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság határozatát, és új eljárás lefolytatására utasította az elsőfokú bíróságot. Gyakran előfordult, hogy csupán egy tanú meghallgatása érdekében hatályon kívül kellett helyezni az elsőfokú ítéletet és a per újbóli tárgyalását kellett elrendelni.

Az ügyészségről szóló 1953. évi 13. sz. tvr. rendelkezett az **ügyész** polgári perbeli részvételéről és a törvényességi óvásról. A Legfelsőbb Bíróság elnöke és a Legfőbb Ügyész bármilyen ügyben törvényességi óvással élhetett, ha a határozat törvénysértő, vagy megalapozatlan volt.

A bírósági szervezetről szóló 1954. évi II. tv. megváltoztatta az eljáró bíróságok összetételét, módosította a hatásköri és illetékességi szabályokat és megerősítette a **Legfelsőbb Bíróság** irányító szerepét, valamint bővítette a Legfelsőbb Bíróság elnökének eljárási jogait. Ennek alapján a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely iratot megtekinthetett és még az elsőfokú ügyeket is a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhatta.

A polgári perrendtartás második novellája, az 1957. évi VIII tv. még nagyobb volumenű változtatásokat eredményezett. A 116 §-ból álló törvény a polgári perrendtartás tételes jogi szabályozásának több mint egyharmadát érintette. Nem enyhített a polgári perrendtartás etatista szellemén, de néhány kisebb jelentőségű garanciát beépített a törvénybe és megszüntetett néhány ellentmondásos intézkedést. Ezek közül a legfontosabbak: az ügyész csak akkor lett jogosult a polgári perben a törvényesség érdekében fellépni, ha az állam, az állami, gazdasági és társadalmi szervezet vagy az állampolgár jogainak védelme megkívánja, és nem általában *„az állam és az egyes dolgozók érdekében".*

A legfontosabb újításnak azonban az számított, hogy a szovjet mintára bevezetett kasszációs-revíziós rendszerrel szemben visszatért a **reformatórius** fellebbviteli rendszerhez. Emellett lehetővé vált néhány államigazgatási határozat bíróság előtti megtámadása is.

A polgári perrendtartás harmadik novellájának (1972. évi 26. tvr.) kiadására elsősorban az Alkotmány módosítása és a bíróságokról szóló törvény életbeléptetése szolgáltatott okot. A harmadik novella 64. §-a a polgári perrendtartás szabályainak több mint egyötödét módosította. Jelentős lépést tett a novella a felek rendelkezési joga irányába azzal, hogy már nem tette a bíróság feladatává az anyagi igazság érvényesítésének biztosítását, hanem csak az igazság kiderítésére kellett törekedniük (3. §). Az ügyészi keresetindítást már csak fontos állami vagy társadalmi érdekből, vagy a jogosult jogvédelmi képtelenségére hivatkozással engedte meg. Ennek következtében az ügyészi keresetindítások száma jelentősen csökkenni kezdett. Bevezették az **egyesbírói eljárást**, ezzel megszűnt a népi ülnöki rendszer. A bíráktól megkövetelték a jogi diplomát, de még a jogi szakvizsgát is.

A *„szocialista szervezetek"* egymás közötti, a dolgozó és a vállalat közötti, sőt az államigazgatási szerv és ügyfele közötti viták is lényegében a bíróság elé vihetőek lettek. Míg egyik oldalról a bírósági utat jelentős mértékben kiszélesítették, de akár a Minisztertanács is rendeletet hozhatott arról, hogy egy polgári ügyben a bíróság helyett *„más szerv is eljárhat".*

A polgári perrendtartás negyedik novellája, az 1979. évi 31. tvr. az addig már háromszor is revízió alá vett törvényszöveg 10%-át érintette. Egyetlen érdemeként azt lehet megemlíteni, hogy a munkaügyi bíróságok hatáskörébe vonta a szövetkezet tagsági viszonyból keletkező, valamint a társadalombiztosítási határozat megtámadása iránti pereket is. Egyébként a gyors munka és koncepció hiánya tükröződött a szövegben. A módosítások legnagyobb részét hamarosan meg kellett változtatni vagy hatályon kívül kellett helyezni.

Irodalom:

GÁSPÁRDY László: *Magyar magánjog: modern magyar perjogtörténet.* Miskolc, Novotni Kiadó, 2000.
GYEKICZKY Tamás: *Helyzetjelentés. Levéltári iratok polgári eljárásjogunk történetéből, 1951–1958.* Budapest, Gondolat, 2006.
GYEKICZKY Tamás: *Törvény születik. Adalékok az 1952. évi polgári perrendtartás keletkezésének történetéhez.* In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *50 éves a Polgári Perrendtartás.* Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2003.
HORVÁTH Attila: *A magyar polgári eljárásjog „fejlődése" 1945 és 1989 között.* In: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon.* Szeged, 2013.
KENGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben.* Budapest, Osiris, 2003.
NÉVAI László: *A szocialista polgári eljárásjog elméleti alapkérdései.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
WOPERA Zsuzsa: *A magyar polgári perjog történeti fejlődésének csomópontjai 1868-tól napjainkig.* In: MISKOLCZI BODNÁR Péter (szerk.): *A civilisztika fejlődéstörténete.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2006.

35. A büntetőjog története a szovjet típusú diktatúrában

(Horváth Attila)

Magyarországon a **szovjet típusú büntetőpolitika** eszközei 1945 és 1990 között ugyanazok voltak, de a taktika és a módszerek az idők során változtak. A büntetőjogot eszközként használva, mintha polgárháborús helyzet lenne. 1963-ig leszámoltak a vélt vagy valódi ellenfeleikkel. A totális diktatúra elveinek megfelelően olyanokat is letartóztattak, akik nem politizáltak, nem fordultak szembe a hatalommal, sőt még leghűségesebb híveik közül is sokakat halálra ítéltek vagy bebörtönöztek. (Pl. Rajk Lászlót, Péter Gábort, Kádár Jánost). Azt akarták elérni, hogy mindenkit félelemben tartsanak. Ezt az elvet Nyikolaj Krilenko, a Szovjet Igazságügyi Népbiztosság vezetője fogalmazta meg: „*Nemcsak a bűnösöket kell kivégeznünk. Az ártatlanok kivégzése még nagyobb hatást fog gyakorolni a tömegekre."*

Magyarországon Rákosi Mátyás is – a szovjet mintának megfelelően – az alábbi instrukciókat adta az állami és a pártvezetésnek: „*…ha bajok vannak, lehetetlen, hogy ne legyen benne az ellenség keze […] és attól sem félünk, hogy mindenki gyanús lesz, aki él […, ami itt történni fog, hogy nagy lesz a gyanakvás, az nem baj[…], inkább mélyebben kell vágni, de alaposan, hogy ne maradjon benn a gyökere. Ahol fát vágják, ott a forgács is hullik."*

Az ***„objektív ellenség"*** megnevezése, az aktuális politikai céloknak megfelelő bővítése tömegindulatot válthatott ki és magyarázatot adhatott arra, hogy miért olyan rossz a lakosság életszínvonala. A folyamatos politikai-, gazdasági- és társadalmi válságot büntetőjogi szankciókkal akarták megoldani. Ezért a szigorú szankciók és a **generális prevenció** vált meghatározóvá. A büntetőjog ún. nevelő funkciója teljes mértékben háttérbe szorult. A *„nép ellensége"* nem számíthatott irgalomra. A sztálini elveknek megfelelően Magyarországon is

egyre bővült a likvidálandók listája: Felkerültek rá a *„reakciósok”,* a volt uralkodó osztály tagjai, az úri-keresztény középosztály tagjai, a kulákok, a közép- és gazdagparasztok, a malomtulajdonosok, az *„ingadozó”* középparasztok, az *„úri bitangok”,* a gyárosok, a kispolgárok, a bürokraták, a gyanús értelmiségiek, a papok, a klerikális reakció tagjai, a bürokraták, az imperialisták ügynökei, a munkát kerülő lumpenproletárok, a trockisták, a titoisták, a cionisták, a kozmopoliták, a nacionalisták, a Szovjetunió és a béketábor ellenségei, a munkásosztályt eláruló *„álfasiszta”* szociáldemokraták stb.

A kádári vezetés az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlásával együtt folytatta a korábbi tisztogatások gyakorlatát. A forradalom vezetőin, résztvevőin túl le kívántak számolni az összes *„reakcióssal”,* osztályidegennel, osztályárulóval. Ennek az elképzelésnek az indokolását Földes László, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának osztályvezetője 1957. november 1-jén így indokolta: *„…tisztában kell lennünk azzal, hogy a magyar munkásosztály hatalomra jutásának (sic!) békés körülmények között ment végbe. 1945 után a kapitalisták, a földesurak és az egyház, Horthy államhatalmi tagjai (sic!) Magyarországon maradtak, itt vannak, és az ellenforradalom utáni helyzetben is fizikailag érintetlenül vannak…”* A kádári vezetésnek a civil szerveződések szétverése, vezetőinek megbüntetése és minden olyan személy elítélése nemegyszer akár halálos ítéletek árán is, akik hangadók voltak, akiket demokratikus választásokon megválasztanának, akik önállóan gondolkodnak és hatást gyakorolnak környezetükre volt a fő céljuk. Az elítélésre szánt személyek kiválogatására a 103/1958. IM–BM–Legfőbb Ügyész közös utasítás alapján (amely szigorúan titkos volt) a megyékben és egyéb helyeken bizottságokat állítottak fel a megyei párttitkár (később első titkár) vezetésével. A bizottság tagjai a megyei rendőrkapitányság vezetője, a megyei ügyészség vezetője és a megyei bíróság elnöke voltak. A pártvezetők a legtöbb esetben közvetlenül közölték a bíróságokkal azt is, hogy milyen ítéletet várnak el az egyes ügyekben. Többtucatnyi párttitkár követelt halálos ítéletet.

Mivel a büntetőjog szinte egész területét a politikai érdekeknek megfelelően alakították át, ezért ebben az időszakban nem könnyű elhatárolni a **politikai pereket** a köztörvényesektől (pl. a tervbűncselekmény, beszolgáltatás megtagadása stb.). Az 1952-ben tárgyalt ügyek egyharmadában *„gazdasági bűncselekmények”* miatt emeltek vádat, és a vádlottak többsége paraszt vagy munkás, akik *„nem teljesítették a tervet”.* Jellemző adat, hogy 1954-ben, az első Nagy Imre kormány idején az 1952-es év 52.228 ilyen jellegű ügyéből 7.343 maradt. Sokszor a koncepciós pereket is köztörvényes bűncselekménnyel próbálták álcázni, illetve a magánéletnek szinte minden területét behálózta a politika. Mindemellett a köztörvényes bűncselekmények esetében is sokkal szigorúbb szankciókat alkalmaztak. Az embereknek folyamatos kényszer alatt kellett élniük, mintha szeretnék az elnyomó hatalmat. Olyasmiért is elítélhették őket, ami nem volt ellentétes az erkölcsi felfogásukkal, vagy ha eltérő nézeteket vallottak a hivatalos állásponttal szemben.

A totális terrorra jellemző, hogy 1950-1953 között kétmillió ember ellen folyt valamilyen eljárás, egymilliót állítottak bíróság elé, 380 ezret ítéltek el. (Az adatok összegzését nehezíti, hogy egy ember ellen több eljárást is indítottak). 1953-ban 1.300.000 emberről gyűjtött adatok szerepeltek a rendőrségi nyilvántartásokban, mindezeknek a jelentéseknek a jelentős részét az addigra beszervezett 40.000 besúgó gyűjtötte össze. 1945 és 1953 között 220.000 embert internáltak. 1953-ban 40.734 főt ítéltek szabadságvesztésre. Ez az ország lakosságának 0,42%-a. Ekkor már a közel kétszáz börtön és internáló tábor tömve volt. Bár minden cellába jóval több elítéltet zártak, mint amennyire azokat eredetileg tervezték, még így is sokaknak várniuk kellett arra, hogy elkezdhessék büntetésük letöltését. Csak az 1946. évi VII. tv. alapján közel 500 embert ítéltek halálra.

1953-ban Nagy Imre miniszterelnök bezáratta az internálótáborokat, és az elítéltek egy része kegyelmet kapott vagy rehabilitálták őket, de ez a tendencia nem tartott sokáig. Az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt már többen voltak börtönben mint 1953-ban. A börtönbe

zártak és internáltak között 14 püspök (a magyar főpapok kétharmada), 1300 pap (a magyar papság egynegyede), 2400 apáca és szerzetes (a magyar apácák és szerzetesek egynegyede).

Az 1956 utáni megtorlásról többféle adatot tettek közzé. Zinner Tibor kutatásai szerint a halálraítéltek száma 1963-ig 367 fő volt (152 embert katonai bíróságok ítélete alapján végeztek ki). Kahler Frigyes szerint ez a szám megközelítette a 400-at. Emellett legalább 23.761 főt zártak börtönbe.

Az 1963-tól 1989-ig tartó korszak annyiban hozott változást, hogy a konszolidáció jegyében Kádár János az addig érvényes „*aki nincs velünk, az ellenünk van*" jelszóval szemben meghirdette az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*" jelszót. Ez a büntetőpolitika terén azt jelentette, hogy politikai ügyekben már nem szabtak ki halálos ítéleteket és börtönbe is csak a rendszer tényleges ellenfelei kerültek. Bár még mindig sokakat meghurcoltak (Kahler Frigyes 1963 és 1989 között 6620 elítéltről és 696 felmentő döntésről tud, míg a nyolcvanas években kiadott szamizdatok adatai szerint 1965 és 1985 között 5700 embert ítéltek el kifejezetten politikai okokból), a terror egyre visszafogottabb lett. Az egzisztenciális fenyegetés, egyes embereknek a civil életben való meghurcolása azonban továbbra is bevett gyakorlat maradt. Különösen az volt szembetűnő, hogy az ötvenes évek koncepciós pereiben elítéltek közül csak a kommunisták és a szociáldemokraták egy részét rehabilitálták. A többi ügyről (többek között Kádár János személyes érintettsége miatt) még beszélni sem lehetett. A koncepciós perek semmisségét csak a rendszerváltozás után deklarálták (1989. évi XXXVI. tv., 1990. évi XXVI. tv., 1992. évi XI. tv.).

A rendőri terror közvetett hatásait szinte lehetetlen felbecsülni. Hány ember életét tették tönkre azzal, hogy hozzátartozóját letartoztatták? Hányan veszítették el szüleiket, házastársukat és egyéb rokonaikat? Milyen diszkriminatív intézkedéseket kellett ezért a munkahelyen, az iskolában és lakókörnyezetükben elszenvedniük? Tízezrekre rúgott azoknak a száma, akik arra rendezkedtek be, hogy ha nyomorogva is, de túléljék a megpróbáltatásokat, sorba állhassanak a börtönök, internálótáborok kapuja előtt, mert be akartak adni egy szegényes élelmiszercsomagot és némi tiszta fehérneműt a rácsok mögött tartott családapának. Hányan voltak azok, akik belehaltak a hatóságok testi és lelki terrorjába, s hányan, akiket megkínoztak és csak meghalni engedtek haza, vagy egész hátralévő életükben szenvedtek a megpróbáltatások miatt? Hányan voltak azok, akiknek élete merő rettegésből állott, nem tudtak aludni éjjel, nappal félve várták a letartóztatást? Sokan szorongásaik elől öngyilkosságba, alkoholizmusba menekültek. Hányan veszítették el ingó és ingatlan vagyonukat, több generáció fáradságos munkájával összegyűjtött javaikat, családi emlékeiket?

A szocialista büntetőjog forrásai

A II. világháború után a **háborús és népellenes bűncselekmények** elkövetőinek elítélése érdekében felállították a **népbíróságokat** és a büntetőjogi felelősségre vonás új anyagi és eljárásjogi szabályait alkották meg: (az 1945. évi VII. tv.-nyel törvényerőre emelt 81/1945. [II. 5.] ME sz. rendelet és az 1440/1945. [V. 1.] ME sz. rendelet). A háborús és népellenes bűnözők felelősségre vonására szolgáló jogszabályokat azonban a Magyar Kommunista Párt a politikai ellenfeleivel való leszámolásra is felhasználta. A büntetőjog megkettőződése már ezzel elkezdődött. Ennek megfelelően másfajta jogszabályok és jogpolitikai irányelvek vonatkoztak a politikai jellegű bűncselekményekre és büntetőperekre, mint a büntetőpolitika által kevésbé érintett köztörvényes bűncselekményekre.

A szovjet típusú szocialista büntetőjogot egészen a rendszerváltozásig meghatározta az **1946. évi VII. tv.,** amely címében ugyan *„A demokratikus államrend és a demokratikus köztársaság védelméről"* szólt, valójában a politikai ellenfelek likvidálását vagy bebörtönzését tette lehetővé.

A magyar büntetőjog szovjet mintára való átalakítása az 1950. évi II. törvénnyel, A Büntető Törvénykönyv **Általános Részéről** címmel történt meg. A bűncselekmény formális meghatározásával – amely szerint a bűncselekmény olyan **társadalomra veszélyes** cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli – lehetővé vált a büntetendő magatartások szubjektív megállapítása. A bűncselekmény alanyi oldalánál már nem kívánta meg a bűnösséget. A kísérletet a befejezett bűncselekménnyel, a bűnsegélyt a tettesi magatartással elvileg azonos elbírálás alá vonta.

Az elkövetőt ugyanolyan súlyú felelősség terhelte mind a gondatlan, mind a szándékos cselekményekért. Ezt azzal indokolták, hogy a gondatlan cselekmények tárgyi súlya ugyanolyan mérvű lehet, mint a szándékos cselekményeké, és ezért a cselekmény társadalmi veszélyességét a reális vagy potenciális sérelem szemszögéből ítélték meg. Erre az egyik legegyértelműbb példa a társadalmi tulajdont és a gazdálkodás rendjét védő jogszabályokban előírt szankciók. Az 1950. évi 24. sz. tvr. azonos büntetéssel fenyegette a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgy szándékos fosztogatását és jogtalan elsajátítását, vagy a szándékos és gondatlan megrongálását.

Az új általános részi szabályozás abból a feltevésből indult ki, hogy minden bűncselekmény az osztályellenség támadása, ezért értelmét veszti a bűncselekmények súly szerinti felosztása. A bűncselekményeket bűntettekre és kihágásokra osztották fel, egyúttal a korábbi vétségeket a súlyosabb alakzatba, a bűntettbe sorolták át. Ezzel megszűnt a **bűncselekmények hármas felosztása,** amelyet az 1878. évi V. tc. (Csemegi kódex) és a hozzá kapcsolódó kihágási büntető törvénykönyv (1979. évi XL. tv.) is tartalmazott.

Az 1955. évi 17. tvr. megszüntette a **kihágás** intézményét. Közülük néhányat bűntettnek minősítettek, túlnyomó részükből viszont **szabálysértés** lett, és lényegében államigazgatási jogi jelenségként kezelték. A szabálysértés miatti eljárás a tanács végrehajtó bizottsága igazgatási osztályának, a rendőrségnek, valamint a tűz- és folyamrendészeti hatóságoknak a hatáskörébe tartozott. Az eljárásjogi alapelveket a 32/1955. MT sz. rendelet szabályozta. Ezzel hosszú időre megszűnt a magyar büntetőjogban a bűncselekmények megkülönböztetése. Az 1971-es büntetőnovelláig (1971. évi 28. tvr.) a bűntett és a bűncselekmény fogalom lényegében azonossá vált. (Egyúttal egységes büntetőeljárásra és büntetés-végrehajtásra is törekedtek.) Az 1971-es novella a bűncselekmény társadalomra való veszélyességének súlya szerint tett különbséget a **bűntett és a vétség** között. A szabálysértésekről szóló 1968. évi I. tv. szerint a szabálysértés az államigazgatási joggal már csak annyiban érintkezett, hogy az ilyen ügyekben az igazgatási szervek jártak el. A büntetőjoghoz pedig úgy kapcsolódott, hogy a szabálysértési tényállásokat a bűntettekre és a vétségekre tekintettel határozták meg. A miniszteri indoklás mindezt azzal magyarázta, hogy az igazságszolgáltatás egész területén népi ülnökök működnek közre, és az „*így megszervezett büntetőbíróság kezébe olyan törvényt kell adni, amely nem idéz fel szükségtelen jogi bonyodalmakat, kerüli a felesleges* jogászi aprólékosságot”. Aligha szükséges magyarázni, hogy a bűntett–vétség megkülönböztetés nem túl komplikált része a büntetőjognak és a közvélemény is lényegesen eltérően ítélte meg az egyes bűncselekményeket. A túlzott leegyszerűsítési törekvésnek súlyos következményei lettek: a büntethetőség elévülése, a szabadságvesztés fokozatai, a feltételes szabadlábra bocsátás, a kényszergyógykezelés, a büntetés végrehajtásának felfüggesztése, a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli mentesítés stb. területén.

A büntetőjog teljes joganyagát felölelő új kódex megalkotására az **1961. évi V. tv**.-nyel került sor. Ezzel teljes mértékben hatályon kívül helyezték az 1878. évi V. tc.-ket, a Csemegi-kódexet. Az első szocialista büntető törvénykönyv a büntetőjogi felelősség körét kiterjesztette és számos új bűncselekményi tényállást konstruált. A bűncselekmény továbbra is a bűntett fogalmának felelt meg, de a bűntett meghatározásába már beépült a bűnösség fogalma is, a társadalmi veszélyesség kategóriája azonban továbbra is megmaradt. Részben szűkítette az állam elleni bűncselekmények körét (egyes tényállásokat a közbiztonság és a közrend elleni

bűncselekményekhez sorolt be), részben új tényállásokat alkotott (kártevés, rombolás, merénylet), egyeseket elhagyott (pl. fegyveres csoport tiltott szervezése), másokat átalakított (pl. lázadás), illetve átszerkesztett, átszövegezett (pl. összeesküvés, izgatás). Jelentős előrelépés történt azzal is, hogy a kódex a gondatlan bűncselekményeket csak kivételesen büntette, vagyis csak akkor, ha a törvény külön büntetni rendelte azt. A bűncselekmények több mint 90%-ára a törvény kizárólag szabadságvesztést határozott meg. Csak 5%-ra tehető azoknak a bűncselekményeknek az aránya, amelyek esetében alternatíve javító–nevelő munka is alkalmazható és csak 2–3% azoknak a bűncselekményeknek az aránya, amelyeket a törvény nem fenyegetett szabadságvesztéssel. Lehetővé vált néhány esetben, hogy nagyszámú enyhítő körülmény esetén a bíróság a törvényben előírt büntetési nem helyett annál enyhébb büntetési nemben szabhatta ki a büntetést: halálbüntetés helyett szabadságvesztést, szabadságvesztés helyett javító–nevelő munkát, javító-nevelő munka helyett pénzbüntetést.

Az **1978. évi IV. törvény** rendszerezése és jogi nyelvezete már kifogástalan. A jogi formai keret tökéletesnek mondható, de továbbra is a szovjet mintának megfelelően operált a társadalomra veszélyesség fogalmával. A politikai bűncselekmények száma (összesen 75) pedig egyáltalán nem csökkent. Az állam elleni bűncselekmények tényállásában több parttalan fogalom szerepelt (pl. politikai, gazdasági, honvédelmi vagy más hasonlóan fontos érdekek sérelme), amelyek lehetőséget teremtettek a rendszer bírálóival szembeni büntetőjogi fellépésre, önkényes jogalkalmazásra. Bevezette a célzat nélküli hazaárulást és hűtlenséget, de célzatossá tette az izgatást. Nem minősült bűncselekménynek a lelkiismereti és a vallásszabadság súlyos megsértése, valamint a személyes adatokkal való visszaélés sem, a büntetések szigorítása pedig nagyobb számú, mint az enyhítéseké. Miközben a nyugat-európai országokban a dekriminalizációs törekvések jegyében csökkentették a különös részi tényállások számát, addig az 1978. évi IV. tv. még az 1961. évi Büntető Törvénykönyvhöz képest is 195-ről 203-ra emelte a büntetendő cselekményeket. Mérsékelték viszont a túlzott szabadságvesztés-centrikusságot. Némileg csökkentették a büntetési tételeket, a visszaesőkkel szemben viszont hatékonyabban próbáltak fellépni.

A szocialista büntetőjog tudománya

Magyarországon 1990-ig a hivatalos tanítás példaképének a szovjet jogtudományt tekintették. A korabeli tankönyv megfogalmazása szerint: *„Egyedül a büntetőjog szovjet tudománya ad következetes, egyedül helyes és valóban tudományosan megfogalmazott választ a büntető tudomány tárgyának, módszerének és rendszerének kérdésére, valamint hasonlóképpen mindazokra a sajátos részletkérdésekre is, amelyek a büntetőjog tudományának körébe tartoznak*”.

A magyar szocialista büntetőjog-tudomány is, a szovjet mintának megfelelően, Marx, Engels és Lenin munkásságára hivatkozva azt vallotta, hogy a bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség történelmi kategória. A tőkés társadalmi viszonyok között a bűnözés állandóan növekvő tendenciát mutat. A bűnözés fő okai szerintük az osztálytársadalom, a kizsákmányolás és az elidegenedés. Mindezek alapján azt remélték, hogy a kommunista társadalomban, ahol ezeket az ellentmondásokat megszüntetik, a bűnözést is fel lehet számolni, amikor kiformálódik és uralkodóvá válik a társadalmi tulajdon és az osztály nélküli társadalom, s ki fog alakulni a kollektív, a kommunista szemléleten alapuló egyéni és társadalmi tudatforma. Mindezek alapján burzsoá áltudománynak minősítették a kriminológiát és megszüntették az ilyen irányú kutatásokat. A bűnözésre vonatkozó adatokat titkosították. (Különösen azért, mert nem igazolták az elméletet.) A bűnözés okait kizárólag az emberek tudatában visszaszorult kapitalista csökevénynek tartották. Mindemellett soha olyan tömegeket nem ítéltek el Magyarországon, mint a szocializmus idején, s az ún. köztörvényesek is jóval szigorúbb

ítéleteket kaptak. A szocialista országokban maradt meg következetesen az igen széles körben alkalmazott halálbüntetés is.

A valódi köztörvényes bűncselekmények száma egy ideig valóban csökkenő, illetve stagnáló tendenciát mutatott, ami azonban nem a szocialista berendezkedés magasabb rendű voltának, hanem a totális hatalomgyakorlásnak volt a hatása – hasonlóan olyan rendszerekhez, amelyek megpróbálták ellenőrzés alá vonni az egész társadalmat (Mussolini Olaszországa, a hitleri Németország stb.). Az 1960-as évek végétől, de különösen az 1970-es évektől nyilvánvalóvá vált, hogy a bűnözés nem fog a szocialista társadalomban csökkenni. Sőt, míg 1970-ben az ismertté vált bűncselekmények száma 120.000 volt, addig 1989-re már 225.000-re nőtt. Különösen a vagyon elleni bűncselekmények, illetve az erőszakos bűncselekmények aránya emelkedett. A fiatalkorúak bűnözési aktivitása is feltűnően növekedett. 1984-re már majdnem minden tizedik elítélt fiatalkorú.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa után vált lehetővé ismét az addig *„burzsoá áltudománynak”* nevezett **kriminológia** kutatása. Ezután bontakozhattak ki a büntetőjog tudományos kutatását segítő egyéb tudományterületek is, pl. a viktimológia, a jogszociológia, szociológia, kriminálpszichológia, statisztika. Az egységes rendőri és bűnügyi statisztikai rendszert Magyarországon 1964-ben vezették be.

A Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. tv.) általános indokolása csak a fejlett szocializmusban és csak hosszabb történelmi távlatban ígérte a bűnözés csökkenését. (Már nem a megszűnését.) Az urbanizációnak, az iparosodásnak, a népesség növekedésének, a társadalom átrétegződésének, a mobilitásnak és a tudományos technikai fejlődés bizonyos feltételek melletti kriminogén hatásának tulajdonították a bűnözés növekedését (II. 1.).

Nőtt a veszélyeztetett gyermekek száma: 1980-1981-ben a 6 éven aluli gyerekek 6%-a, a 6–18 évesek 10%-a családon kívül nevelkedett. 1970-ben 72.000, 1974-ben már 81.000 nyilvántartott veszélyeztetett gyerek volt. (Tényleges számuk azonban ennél lényegesen magasabb volt.) Az állami gondozásban levő gyermekek száma 1974-ben 34.999, az összes fiatalok 1,4%-a.

Az unatkozó fiatalok körében jelentősen megnőtt a bűnelkövetők száma, nyilvánosságra kerültek az első kábítószer okozta halálesetek. 1985 és 1989 között 1587 beteget kezeltek kábítószer problémákkal a budapesti Korányi Kórházban. A „visszaélés kábítószerrel” (Btk, 282.§) törvényi tényállás alapján 1980 és 1988 között 658 embert ítéltek el. A Nemzeti Egészségvédelmi Intézet drogprogramja által végzett kvalitatív vizsgálat szerint 1989-ben 27 ezer drogfogyasztó élt Magyarországon.

A szocialista büntetőjog alapelvei

A. A nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elve. Magyarországon nem érvényesült a *„nullum crimen sine lege”* és a *„nulla poena sine lege”* elv sem. Az 1950. évi 39. sz. tvr. 1. §-a az elkövető terhére is kifejezetten rendelkezett a visszamenőleges hatályról. 1954-ig a Minisztertanács is alkothatott büntetőjogi normákat. Az 1038/1951. (XII. 19.) MT sz. határozat szerint a Minisztertanács határozatában kimondhatta, hogy valamely, a határozattal ellentétben álló cselekmény már meglévő büntetőnormába ütközik. Kormányrendelettel hozták létre a termelőszövetkezeti csoport elleni izgatás törvényi tényállását, amelyet 2–10 évi terjedő szabadságvesztéssel büntettek.

Új törvényi tényállásokat nemcsak rendeletekben, hanem határozatokban, utasításokban és tájékoztatókban is közzé tehettek. (Az Országos Tervhivatal átiratai, illetve egyes pártállásfoglalások is tartalmaztak új bűncselekményi tényállásokat.

B. A társadalomra veszélyesség elve. A korábbi materiális jogellenesség helyébe szovjet jogászok a társadalmi veszélyesség fogalmát tették A szovjet jognak ezt a tételét mint *„a szocialista büntetőjog egyik legnagyobb jelentőségű vívmányát*” vette át Magyarországon az

1950. évi II. tv. 1. §-a is: *„A társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét, vagy jogait sérti, vagy veszélyezteti."* Ezt a definíciót átvette az 1961. és 1978. évi Büntető Törvénykönyv is. Természetesen a lenini elveknek megfelelően alkalmazták: „*Hogy a társadalmi veszélyesség milyen foka valósít meg bűncselekményt, arra jogalkotók és a jogalkalmazók számára mindenkor pártunk irányvonala ad megfelelő iránymutatást."* A társadalmi veszélyességet az 1970-es évekig a lehető legtágabb értelemben használták a bíróságok, és azon minden esetben a rendszerre való veszélyességet értették. Semmiféle korlátot nem szabtak és ezáltal lehetővé tették a jogalkalmazó önkényes eljárását. Ennek megfelelően tudták felhasználni ezt az eszközt a napi politikai célok elérésére. A bírói gyakorlat számára a bűnösség és a politikai megbízhatóság szinonim fogalmakká váltak.

A szocializmus utolsó éveiben a társadalomra veszélyességet érdemben mint kodifikált materiális jogellenességet fogták fel és kétségtelen, hogy egyre inkább az elkövető javára alkalmazták. A többi esetben mint kodifikált materiális jogellenességet fogták fel. Eszerint a bűncselekmény olyan cselekmény, amely tényállásszerű (diszpozíciószerű) jogellenes és bűnös. Az analógia alkalmazásának elvét a szovjet példát követve a legtöbb szocialista ország büntetőjogi szabályozása átvette. Magyarországon a Büntető Törvénykönyv Általános Részének tervezete is tartalmazta, de a végleges szövegbe már nem került be. Ennek ellenére, különösen az ötvenes években elsősorban a gazdasági bűncselekmények körében alkalmazták.

C. A törvény előtti egyenlőség megszüntetése. Különösen az ötvenes években a törvény előtti egyenlőség megértésével, politikai osztályszempontból mérlegelték az elkövető személyiségét. Az osztályellenség esetében a származás már önmagában is elegendő lehet ahhoz, hogy bűnösség vélelmét állítsák fel. A korabeli hivatalos büntető tankönyv megfogalmazása szerint: „*… azok közül a körülmények közül, amelyeket az elkövető egyéniségéből a társadalomra háruló veszély megítéléséhez elsősorban kell vizsgálat tárgyává tenni, kiemelkedik az elkövető osztályhelyzete."* Olti Vilmos, számtalan koncepciós per bírája szintén kifejtette*: „általában más a társadalmi veszélyessége a proletár elkövetőnek, mint az ugyanazt a cselekményt elkövető tőkésnek, kuláknak, a régi rendszer bármelyik „kárvallott"-jának"*.

D. Kollektív felelősség. Akárcsak az osztályellenesség kategóriája, a büntetőjogi felelősségre vonás is kihatott a politikai ügyekben elítéltek hozzátartozóira. A koncepciós perek elítéltjeinek feleségeit, gyermekeit, sőt sok esetben barátaikat, munkatársait is megbüntették.

Egyes bűncselekmények esetében a jogszabály mondta ki a hozzátartozók büntetőjogi felelősségét. Az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről szóló 1950. évi 26. sz. tvr. – amelyet hivatalosan nem tettek közzé, de azért alkalmazták – kimondta, hogy ha a katonai bíráskodás alá tartozó személy külföldre szökik, vagy ezt megkísérli, akkor a „*vele egy háztartásban élő vagy általa eltartott felnőtt korú hozzátartozó a bűntett elkövetéséről tudott és arról a hatóságnak haladéktalanul jelentést nem tett, tíz évig terjedő börtönnel kell büntetni."*

A hozzátartozók megbüntetése nem ért véget a büntetőjogi hátrányok végrehajtásával. A családtagok ezután is évtizedeken keresztül megbélyegezve éltek. Állások betöltésénél, gyermekek továbbtanulásánál döntő szempont lehetett az, hogy az egyik családtagot elítélték.

A kollektív büntetés alkalmazásának egyik sajátos formája a societas delinquere non potest elvének megsértése, amikor testületeket és annak minden tagját bűnösnek minősítettek (pl. csendőrség).

Politikai bűncselekmények a szocialista büntetőjogban

A XX. századi diktatúrák jellegzetes vonása az, hogy sokkal szigorúbban ítélték meg az ún. politikai bűncselekményeket, mint az ún. köztörvényeseket. Éppen ellentétes volt tehát a

jogpolitikai felfogásuk, mint a XIX. század magyar büntetőjogi gondolkodásáé. Az 1878. évi V. tv. miniszteri indoklása is hangsúlyozta, hogy politikai bűncselekmények elkövetésére *„legtöbb esetben nem aljas indokok vezettek – a közmeggyőződés is másnak tekinti azok elkövetőinek bűnösségét, mint a magánszemélyek és a vagyon megtámadóit.”* Ennélfogva a büntetésük is csak *„custodia honesta”* jellegével történt, az elítéltnek csak személyes szabadságát korlátozták, minden más téren számtalan kedvezményben részesült. Munkára nem volt kényszeríthető, saját ruháit hordhatta, gondoskodhatott élelmezéséről, napi két órát szabad levegőn tölthetett, naponta látogathatták stb.

A politikai ellenfelekkel való leszámolásra 1946. évi VII. tc., amely a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szólt, bizonyult a legalkalmasabbnak. Ennek a jogszabálynak a mintája már egyértelműen a Szovjetunió büntető törvénykönyvének hírhedt 58. §-a volt.

A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény szerint bűntettnek volt tekintendő:

a) a demokratikus államrend vagy demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló cselekmény, mozgalom vagy szervezkedés, illetve ezek vezetése, kezdeményezése, támogatása, az ezekben való részvétel,

b) a demokratikus államrend vagy annak alapintézményei, egyes személyek, csoportok, nemzetiségek, fajok vagy felekezetek elleni izgatás, gyűlölködés felkeltésére alkalmas cselekmény elkövetése. Úgyszintén az a cselekmény, amely

c) alkalmas a köztársasági elnök életének, testi épségének, személyes szabadságának, alkotmányos hatalmának elvételére, avagy

d) alkotmányos hatalmának korlátozására.

e) Bűntett miatt vonták felelősségre azt is, aki az a–d) pontok valamelyikére szövetkezett, véghezvitelt elősegítő más cselekményt követett el, a bűncselekmény elkövetésére izgatott, mást felhívott, ajánlkozott vagy vállalkozott. Vétségként volt büntetendő az államrend, a köztársaság nemzetközi megbecsülését csorbító vagy azok iránt megvetés keltésére alkalmas híresztelés, tényállítás, valamint a fentebb bűntettként megfogalmazott bűncselekményekről tudomást szerző, azt nyomban a hatóságnak nem jelentő személy.

Az ilyenfajta önkényesen alkalmazható, tágítható kerettényállások révén mindenfajta, a politikai vezetés által üldözendőnek vélt magatartással szemben fel lehetett lépni. A törvény ugyanis nem definiálta, hogy milyen társadalmi rendszer védelméről van szó. A *„demokratikus állami rendszer”* túlságosan is elvont fogalom. Meghatározását a törvény a bírói gyakorlatra bízta és ezért nem sorolta fel, hogy milyen intézmények védelméről is intézkedik. Már önmagában az ellenzéki gondolkodás is bűncselekmény lett, hiszen a törvényi tényállás szerint már a szándék is büntetendő. (Pl. ha valaki azt monda valamelyik ismerősének, hogy milyen jó lenne, ha másként lenne, a törvény ezt egyértelműen bűncselekménnyé tette.) Mindezt erősítette az is, hogy a szövegbe nem tették be a *„jogellenesség”* kifejezést sem. A „sz*ervezkedés”* fogalmát is rendkívül tágan értelmezték. Minden, a rendszert bíráló asztaltársaság, baráti, ismerősi kör, beszélgetés, kijelentés, még ha teljesen komolytalan is volt, annak minősülhetett. Nagyon tágan értékelték és összemosták a tevékeny részvétel és az előmozdítás fogalmát. A szervezkedéshez való csatlakozás minden egyéb cselekmény nélkül részvételt, a csatlakozási szándék, még az azonnali visszavonás esetén is előmozdításnak minősült. A népi demokratikus államrend alappilléreinek számított a párt, a pártbizottság, a párttitkár, a kormány, a tanácsrendszer, a termelőszövetkezetek, a termelőszövetkezeti mozgalom, a beszolgáltatás és a megszálló szovjet hadsereg is.

A 3. §-ban még azt is kimondták, hogy magát a törvényi tényállást, illetve az azok által meghozott ítéleteket sem szabad kritizálni, a politikai okokból elítéltek mellett állást foglalni.

A törvényi tényállás négy fordulata közül az izgatás szerepelt leginkább a bírói gyakorlatban. A korábbi joggyakorlatban az izgatás alatt a nyilvános felhívást értették. A

törvény életbelépésétől akár egy személy előtt is a rendszer, illetve annak képviselői ellen tett megjegyzés vagy bírálat izgatásnak minősülhetett.

A szocialista büntetőjog büntetési rendszere

A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszerének jogi szabályozása és tényleges gyakorlata jelentős mértékben eltért egymástól. Olyan büntetéseket és intézkedéseket is alkalmaztak, amelyeket a hivatalosan kiadott büntetés-végrehajtási jogszabályok nem szabályoztak. A szankciók egy jelentős részét nem is a bírósági ítéletek révén alkalmazták, hanem teljesen önkényesen a rendészeti szervek szabták ki. Speciális retorziónak számított pl. a munkaszolgálat vagy a pszichiátriai kezelés. Ez utóbbi abból az elvből kiindulva, hogy aki szembe mer fordulni a szocialista rendszerrel az csak elmebeteg lehet.

A halálbüntetés

A szocialista országok büntetési rendszere rendkívül durva és kegyetlen volt. Ennek hamarosan megmutatkoztak a negatív hatásai. Mivel a büntetés nem állt arányban a társadalom értékítéletével, a diktatúra büntetései nagyobb rémületet váltottak ki a lakosság körében, mint amit az esetleges bűncselekmény előidézett. Az ilyesfajta büntetési gyakorlat nem a gonosztevőket rettentette el, hanem a becsületes embereket térítette el a törvények tiszteletétől, amely inkább az erőszakot, mint a jogot tükrözte. (Magyarországon 1945 és 1988 között politikai okból és köztörvényes bűncselekményekért összesen 1180 embert végeztek ki.)

A halálbüntetés kiszabhatóságát 1945 és 1957 között jelentős mértékben kiterjesztették: az 1945. évi VII. tv. a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről (81/1945. ME sz. rendelet, 1440/1945. ME sz. rendelet), az 1946. évi VII. tv. a demokratikus államrend és a köztársasági büntetőjogi védelméről, a 8800/1946 ME. sz. rendelet a gazdasági rend büntetőjogi védelméről, a 9480/1945. ME sz. rendelet a közszükségleti cikkek engedély nélkül való kivitelének megtorlása tárgyában, a 60/1946 ME sz. rendelet az orgazdaság szigorúbb büntetőjogi megítéléséről, valamint a 14200/1947. Korm. sz. rendelet a hároméves gazdasági terv megvalósításának büntetőjogi védelme tárgyában. A halálbüntetés alkalmazását az is megkönnyítette, hogy széles körben lehetőség nyílt 1945 és 1953 között a rögtönbíráskodás bevezetésére. Ezzel a lehetőséggel a kormányzat nemcsak országos, hanem helyi szinten is élt.

1950-ben újabb jogszabályok tették lehetővé a halálbüntetés alkalmazását. Így halálbüntetést írtak elő a gazdasági rend büntetőjogi védelmére (56/1950. MT sz. rendelet), a társadalmi tulajdon védelmére (1950. évi 24. tvr., 1954. évi 17. sz. tvr. 2. §), a tervbűncselekményekre (1950. évi 24. sz. tvr. 19. §), a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményre (1950. évi 24. sz. tvr.) alkotott jogszabályok is. (Lopás miatt kivégezve, 1953. 07. 01. – olvasható a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának a kivégzettekről készült listáján.) Ugyanekkor született meg az a titkos jogszabály, amely a katonai szökés bűntettét szankcionálta halálbüntetéssel (1950. évi 20. sz. tvr.).

A büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. tv. mindezeknek megfelelően messze kiterjesztette a halálbüntetés kiszabhatóságának körét és általános büntetési nemmé tette. Külön törvényi rendelkezés alapján a fiatalkorúakkal szemben is alkalmazhatták a halálbüntetést az először a népbírósági törvény 22. § alapján, majd az 1951. évi 34. sz. tvr. 8. § (1) (a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről) előírásainak megfelelően.

Még az 1961. évi V. tv., a büntető törvénykönyv is 31 esetben tette lehetővé a halálbüntetést. A törvénykönyv mellőzte a halálbüntetést a gazdasági bűncselekményeknél, a gondatlanul elkövetett bűncselekményeknél viszont fenntartotta a legsúlyosabb, a társadalmi tulajdon elleni bűntetteknél. A halálbüntetést erősítette viszont az, hogy az alternatívája a 10–

15 évig terjedő szabadságvesztés volt. A bíróság sok esetben úgy ítélte meg, hogy a börtönbüntetés túlságosan is enyhe szankció lenne.

A hetvenes években jelentkezett az a jogpolitikai igény, hogy a halálbüntetést szűkebb keretek közé kellene vonni. Az 1971. évi 28. sz. tvr. kivette a vagyon elleni deliktumokat a halálbüntetéssel sújtott bűncselekmények köréből. Ezzel visszatért a magyar büntetőjog XIX. században kialakított álláspontjához, hogy a halálbüntetést vagyon elleni bűncselekmények esetében nem szabad kiszabni. Emellett bevezette az életfogytiglani szabadságvesztést és ezzel megfelelő módon terelte el az ítéletet a visszafordíthatatlan és kegyetlen szankciótól. Ezzel radikálisan csökkent a végrehajtott halálos ítéletek száma.

Végül az 1978. évi IV. tv.-ben a halálbüntetés már nemcsak alternatív, hanem kivételes jellegű büntetés lett, de így is Európában – Törökországot és Görögországot kivéve – csak a szocialista országokban maradt meg a halálbüntetés.

Koncentrációs táborok

A XX. századi diktatúrák közül szinte mindegyik alkalmazta a koncentrációs táborokat, mint speciális szabadságvesztés-büntetést. A magyarországi kommunista vezetők a munkatáborok felállítása terén is követni szerették volna a Szovjetunió példáját.

Az **internálást** más néven rendőrhatósági őrizet alá helyezést a II. világháború végétől alkalmazták. Kezdetben mint antifasiszta megtorló intézkedést az igazolóbizottságok és népbíróságok alkalmazhatták, de a végrehajtást a politikai rendőrségre bízták (81/1945. ME sz. rendelet). Erdei Ferenc belügyminiszter egy 1945. június 21-i titkos rendeletével (138000/1945. BM sz. rendelet) korlátlan jogosultságot adott a politikai rendőrségnek, így bírósági ítélet nélkül, politikai döntés alapján is internálhattak. (Ekkor alakult ki az az eljárás, hogy a népbíróságok által felmentett vádlottakat is az Államvédelmi Osztály internálta). 1945–1948 között ennek révén az internáltak száma hamarosan elérte a 40 ezer főt.

1948-tól az Államvédelmi Hatóság mindennapos gyakorlatává vált az internálások tömeges elrendelése. A szovjet mintára kialakított ún. **nyitott végrehajtási helyek** – gyárak, üzemek, bányák – szinte az egész országot behálózták. Mintegy 45 helyen végeztek kényszermunkát az internáltak. Így többek között ipari létesítmények építkezésein (Lábatlan, Almásfüzitő, Tiszalök, Csepel stb.), középületek létesítésénél (a miskolci és a veszprémi egyetem), felújításoknál (Budavára), bányákban (Oroszlány, Recsk, Komló, Várpalota stb.), valamint számos helyen ipari és mezőgazdasági (Hortobágy) munkát végeztek.

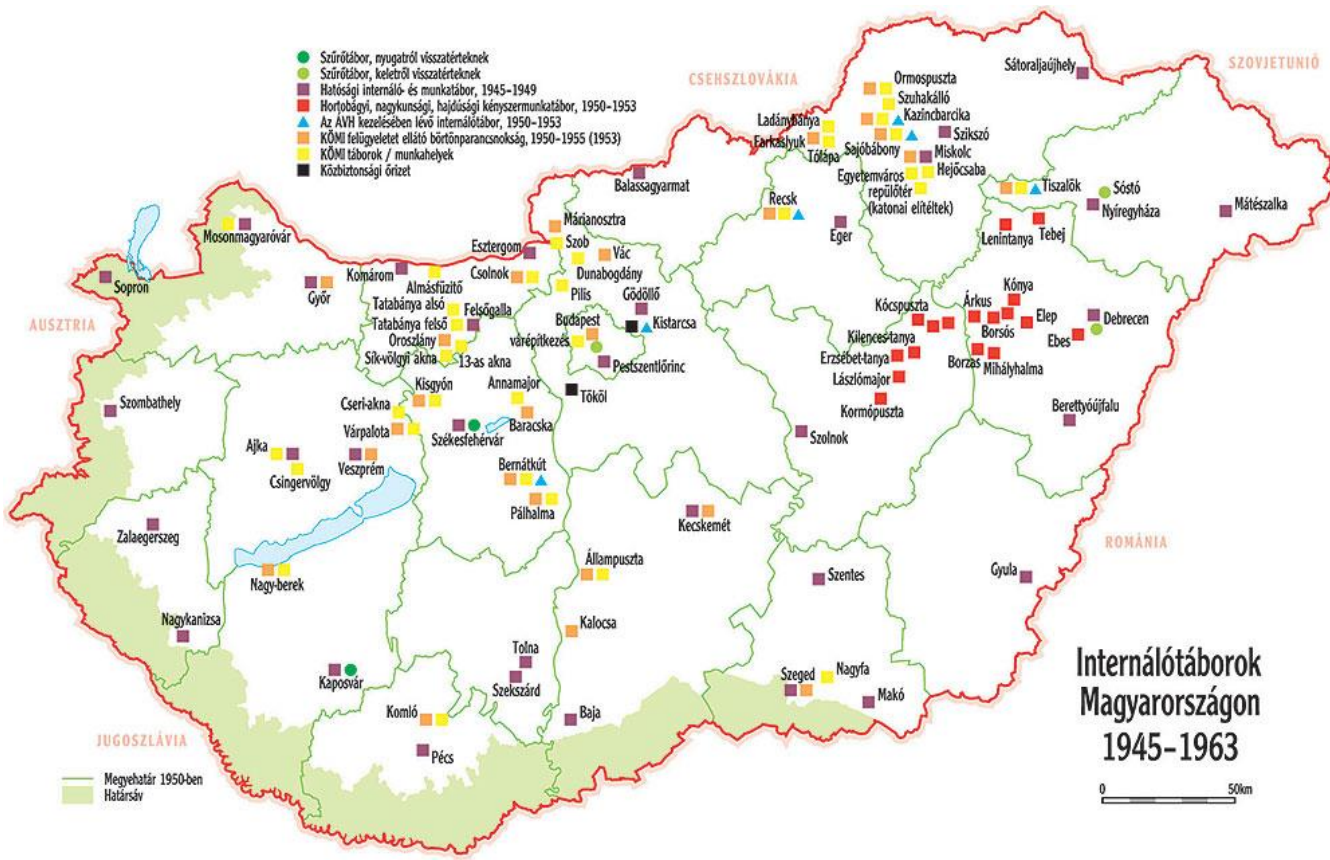

Bank Barbara: Megfélemlítés, kisemmizés – az internálás. www.magyarhirlap.hu

A kényszermunkát végző rabok száma 1950-ben 18.359, 1951: 21.214, 1952: 35.039, 1953: 34.368 fő volt. A leghírhedtebb kényszermunkatábor **Recsk** (Heves m.) község határában, a Mátra északi részén, a Csákánykő hegy lábánál hozták létre. Az elhelyezésre a túlzsúfoltság, az épületek rossz állaga volt a jellemző. A kényszermunka rendkívül megerőltető volt, napi 14 óra munkaidővel, különösen azoknak, akik nem voltak hozzászokva a nehéz fizikai munkához. Az élelmezés mennyisége és minősége is rendkívül rossz, napi 600–1200 kalória. Az embertelen bánásmódot (verést, szidalmazást, kínzást) a rabok nehezen viselték. Az éhség, kimerültség, betegség, orvos- és gyógyszerhiány miatt sokan meghaltak vagy megbetegedtek. Ha 1953-ban nem számolták volna fel a magyar táborrendszert, az tömeges elhalálozáshoz vezetett volna.

Kitelepítés

A (szakzsargonban elterjedt) kitelepítés kifejezést használták azokra az intézkedésekre, amikor egyes személyektől elkobozták ingatlanjaikat és arra kényszerítették őket, hogy családjukkal együtt (időseket, betegeket, gyerekeket sem kímélve) a hortobágyi táborokba, falvakba, kulákportákra szállásolva mezőgazdasági munkát végezzenek. Ez az intézkedés valójában tehát deportálásnak minősíthető.

A kitelepítendők névsorának összeállítása a legtöbb esetben önkényesen, szubjektív szempontok szerint történt. Sokszor a helyi hatóságok egyszerűen felírták a készülő listára azokat, akikkel nem szimpatizáltak vagy csak a lakásukat, házukat akarták maguknak megszerezni. Gyakran az is előfordult, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei a listán nem szereplő személyeket is elvittek. Elhurcolták az albérlőket, cselédeket, házvezetőnőket, véletlenül ott tartózkodó rokonokat, vendégeket is. Névelírás vagy szándékos *„félrehallás”* miatt is sokakat kitelepítettek. Rendszeresen előfordult, hogy az engedélyezett 500 kiló helyett

csak 30 kilós csomagot vihettek magukkal, és 24 óra helyett 12 óra alatt kellett összecsomagolniuk.

A vidéket érintő legnagyobb kitelepítési sorozatra 1949-től a nyugati és déli határvidéknél

Az internált családok „zárt táborai” a Hortobágyon, a Nagykunságban és a Hajdúságban (1950–1953)
(a név mellett a létesítés éve)

került sor. A mesterségesen uszított, hisztérikussá fokozott harmadik világháborús hangulatban a végrehajtó szervek válogatás nélkül deportáltak ezekről a vidékekről egész családokat, sokszor az éjszaka közepén, csak néhány percet, esetleg órát hagyva a készülődésre. Budapesten 1951-ben, arra hivatkozva, hogy a fővárosban kevés a lakás, egy belügyminiszteri rendelettel kb. 17.700 embert telepítettek ki. Az így megszerzett 5300 lakásnak a felét utalták ki új bérlőknek, ávósoknak, rendőröknek és pártfunkcionáriusoknak.

A kitelepítetteket többnyire teljesen más célra épült mezőgazdasági épületekben őrizték, pl. barakkokban, istállókban, juhhodályokban vagy kulákok épületeiben. Mivel az építmények „lakhatóvá” tétele a kitelepítettek feladata volt, kezdetben a szabadban laktak. A zárt területet engedély nélkül nem hagyhatták el, látogatókat pedig havonta egyszer, az őrparancsnok engedélyével fogadhattak. A helyi állami gazdaságokban folyamatos rendőri felügyelet mellett minden 12 életévét betöltött személynek napi 12 órát kellett dolgoznia. A kitelepítettekkel az őrök kegyetlenül bántak. Folyamatosan zaklatták, megalázták őket. Gyakorta alkalmaztak fizikai erőszakot is.

Az internálásoknak és a kényszerlakhely-kijelölésének a Nagy Imre-kormány vetett véget, de az internáltak nem kaphatták vissza többé lakásaikat, ingatlanjaikat és a legtöbb esetben még eredeti lakóhelyükre sem térhettek vissza.

Szabadságvesztés-büntetés

Az 1878. évi V. tc., az ún. Csemegi-kódex (és a Kihágási Büntető Törvénykönyv, az 1879. évi XL. tc.) öt különféle szabadságvesztési nemet szabályozott: a fegyházat, a börtönt, a fogházat, az államfogházat, valamint kihágások esetén az elzárást. A kódex különös része az

egyes bűncselekményeknél meghatározta az alkalmazható szabadságvesztési fokozatot is. Miközben a nyugati társadalmakban a II. világháború után megindult a hagyományos börtönügyi intézményrendszer megújulása, addig Magyarországon a **sztálini büntetés-végrehajtási politika** érvényesült. Az 1950. évi II. tv. nemcsak a büntetés és a vétség közötti különbséget, hanem a szabadságvesztés különböző nemeit is megszüntette. Ezután csak egyféle szabadságvesztést lehetett kiszabni, amit börtönnek neveztek. A miniszteri indoklás a változtatást azzal magyarázta, hogy a Csemegi-kódex a büntetési fokozatok szükségtelen sokaságát alkalmazta. Ezzel kiiktatták a közvetítő intézetet is. A törvénykönyv indokolása szintén nem sok jót ígért: „*Haladó irányzatú büntetőtörvénykönyvnek szakítania kell a rövid tartalmú szabadságvesztés-büntetések rendszerével."* Ugyanezt az elvet erősítette meg a korabeli hivatalos tankönyv is: *„...a rövid tartamú szabadságvesztés minden tekintetben káros intézmény."*

1950. február 1-jén az Államvédelmi Hatóság Börtönügyi Osztálya átvette az Igazságügyi Minisztériumtól azokat a büntetés-végrehajtási intézményeket, amelyekben leginkább politikai elítélteket őriztek. 1952-től a börtönügy teljes egészében az Igazságügyi Minisztériumtól a Belügyminisztérium alá került. A büntetőintézetek központi igazgatására létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát. Ezzel a nyomozást végző szerv közvetlen kezelésébe került valamennyi börtön. A terhelt még a büntetés végrehajtása idején sem került ki a nyomozóhatóságok ellenőrzése alól. A feltételes szabadság engedélyezése és megszüntetése is a belügyminiszter hatáskörébe került.

1949-1950 között a börtönök személyi állományának legnagyobb részét kicserélték. Az Államvédelmi Hatóság börtönőreinek jelentős része alacsony iskolai végzettséggel rendelkező fiatalemberek voltak, akik aránylag magas fizetést kaptak. Arra oktatták őket, hogy olyan kiválasztottak, akiktől mindenki fél, hiszen a párt katonái. (Az Államvédelmi Hatóság szolgálati utasításában ezt olvashatták: *„Az ország első polgára az államvédelmi őr."*) Az elítéltek pedig fasiszták és aljas gazemberek, akikkel szemben nem szabad könyörületesnek lenni.

1947-től megtiltották a vallás szabad gyakorlását. A börtönkápolnákat átépítették, és 1948-tól eltörölték a halálraítélteknek azt a jogát, hogy a kivégzésük előtt utoljára gyónjanak és áldozhassanak. 1950 és 1953 között szinte semmiféle orvosi kezelés, illetve gyógyszerszedési lehetőség nem volt. Az elítéltek jelentős része túlzsúfolt cellákban töltötte egész napját, sokszor évekig ugyanabban a ruhában, amiben letartóztatták. Télen sokat szenvedtek a hideg miatt. Nyáron pedig a zárkák tele voltak poloskákkal és más élősködőkkel. 4–5 fős cellákban 12–14 ember nyomorgott. A politikai elítéltek egy részét viszont a külvilágtól teljesen elszigetelve, magánzárkában tartották, ami komoly pszichés problémákat is okozhatott. A másik részét viszont heti 55–60 órát is dolgoztatták, rendkívül magas normakövetelmények mellett. Az élelmezés rendkívül rossz, kevés és kalóriaszegény volt. A nehéz fizikai munkát végzők is csak napi 800 kalóriát kaptak. Szinte mindenki éhezett. Az elítéltek lesoványodtak, legyengültek. Volt olyan is, aki 40–50 kilót fogyott. Az éhségérzet szünet nélküli jelenléte a börtönélet egyik legrosszabb részének számított. Sokan még a verést is jobban elviselték, mint az éhséget.

Az elítélteket teljes mértékben elszigetelték a külvilágtól. Nem olvashattak újságot, könyveket. Nem hallhattak híreket, nem tarthattak maguknál papírt és ceruzát. A közvetlen hozzátartozókkal – egy-két kivételtől eltekintve – nem találkozhattak. A dohányzást hol megengedték, hol nem, ezzel is fokozták az erős dohányosok kínjait.

Az Államvédelmi Hatóság börtöneiben nem volt megtiltva a testi fenyítés alkalmazása sem. Az őrök szobájában jelmondatként függesztették ki: „*Ne csak őrizd, gyűlöld is!"* „*A nép ellenségeivel szemben tanúsított kíméletlen magatartás csak erősíti az osztálytudatot*." Ennek következtében a rabok verése, módszeres lelki és fizikai kínzása a börtön vezetésének szemében jó pontnak számított.

1953 után javult az elítéltek helyzete. A Nagy Imre- féle enyhülési politika jegyében született 1105/1954. (XII. 17) MT sz. határozat egy részben enyhébb fokozatú büntetés-végrehajtási rendszert irányzott elő. Az 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat már nem is tartalmazott fizikai fájdalmat okozó fegyelmi büntetéseket. A munkateljesítménytől függően lehetőség nyílt levelezésre, beszélőre, sőt csomag fogadására is. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után újra sokan kerültek börtönbe és a körülmények is romlottak.

A 8/1959. BM sz. utasítás az őrzés mellett ugyan a **nevelést** tűzte ki a szabadságvesztés büntetés céljaként. Az osztályszemlélettel viszont nem szakítottak, így a nevelést az elítélt származásához, politikai megítéléséhez viszonyítva próbálták alkalmazni. Az *„osztályidegenekkel,”* a *„politikai elítéltekkel”* szemben továbbra is a kötelező zárkafogságot, a kapcsolattartás korlátozását, a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének szűkítését írták elő.

Az 1961. évi V. tv., a büntető törvénykönyv a szabadságvesztésnek kétfajta végrehajtási módját különböztette meg: a **börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet.** Azt, hogy kinek melyik fokozatban kellett letöltenie a büntetését, az Igazságügyi Minisztérium 1964. május 29-én szabályozta. Elvileg a börtön rendje szigorúbb volt a büntetés-végrehajtási munkahelynél.

Az 1966. évi 20. tvr. a szabadságvesztést újra f**okozatokra** osztotta fel a bűnösségi típusoknak megfelelően:

1. **Szigorított börtön**: ide kerültek a többszörösen visszaeső és az ún. konok bűnözők.
2. **Börtön:** a visszaesők és a szándékos bűncselekmény miatt hosszabb szabadságvesztésre ítéltek kerültek ide.
3. **Szigorított büntetés-végrehajtási munkahely**: itt töltötték le a büntetésüket azok, akiket szándékos bűncselekmény miatt első ízben ítéltek el viszonylag rövid idejű szabadságvesztésre.
4. **Büntetés-végrehajtási munkahely**: ide zárták a gondatlan elkövetőket.

A gyakorlatban azonban nem sikerült élesen elválasztani a fokozatokat. Az anyagi-pénzügyi eszközök hiánya, a biztonsági és a termelési szempontok miatt az őrök és az elítéltek viszonya nem sokat változhatott. Az őrszemélyzet képzettsége továbbra is alacsony szinten maradt. A ’70-es évek első felében 85%-uknak csak általános iskolai végzettsége volt. A tiszti állomány 16%-a végzett főiskolát.

1963-ban jelentős, bár hatásában csak később jelentkező változás történt. A büntetés-végrehajtás a Belügyminisztériumtól átkerült az Igazságügyi Minisztérium hatáskörébe. Kezdetét vette az egyes büntetések végrehajtásának jogi szabályozása, bár a minisztérium kellő távolságtartással irányította ezt a területet. Ennek a folyamatnak első fontos lépése volt az 1966. évi 21. sz. tvr. megalkotása, mely minden állampolgár által megismerhető (nem titkos!) jogszabályként határozta meg a szabadságvesztés végrehajtásának alapelveit.

A szocialista országokban alapvető dogmának számított az az elv, hogy a bűnözés a kizsákmányolás megszüntetésével erőteljesen csökkenni fog. A valóság azonban egészen ellentétes képet mutatott. Bár egyre kevesebb politikai okból elítélt töltötte büntetését, a zsúfoltság mégsem szűnt meg, hiszen a köztörvényes bűnelkövetők száma egyre nőtt. 1972-ben már több mint 20 ezer főt meghaladó számú elítélt elhelyezéséről kellett gondoskodni, miközben az intézetek befogadó képessége nem érte el a 15.000 főt.

Ezért is alkották meg a Büntető Törvénykönyv 1971. évi novelláját, az 1971. évi 28 sz. tvr.-t, amely visszaállította az életfogytig tartó szabadságvesztést, és szigorításokat rendeltek el a visszaesőkkel szemben is. A novella átkeresztelte a négy fokozatot: f**egyház, szigorított börtön, börtön, fogház.** Az előbbiekben említett folyamatok miatt az 1974. évi 9. sz. tvr. a visszaeső bűnözők megregulázására bevezette a szigorított őrizetet. Csak azt lehetett *„szigorított őrizetbe”* helyezni, akit a közrend és a közbiztonság ellen három ízben, együttesen legalább 3 évi szabadságvesztésre ítéltek és a negyedik elítélés során legalább egy évre ítéltek.

Ez az intézkedés ugyanis a kiszabott szabadságvesztés letöltése után kezdődött. A szigorított őrizetbe vett személy magatartását két év után rendszeresen felülvizsgálták, de csak akkor helyezték szabadlábra (pártfogói felügyelet mellett), ha az elítéltnél a javulás jelei mutatkoztak. A szigorított őrizet tartama mindemellett maximum 5 év lehetett. A szigorított őrizet a szocialista büntetés-végrehajtás egyik legjelentősebb változását hozta, hiszen az ilyen módon elítéltnek akár a kiszabható büntetés mértékét lehetségesen ötszörösen meghaladó fegyházbüntetést kellett letöltenie. A szigorított őrizet tehát nem büntetés, hanem a társadalom védelmének érdekében hozott intézkedés volt. A gyakorlati problémák leginkább a végrehajtásban mutatkoztak meg. A jogalkotó szándéka szerint a szigorított őrizetesekkel szemben bevezetendő „intenzív nevelési módszerek" alkalmazása csak jámbor óhaj maradt. Szabadulásuk után sem tudtak beilleszkedni a társadalomba. Legtöbbjük hamar visszakerült a börtönbe.

A kor büntetőpolitikájára jellemző módon, még az alkoholizmus ellen is a szabadságvesztés-büntetés eszközével léptek fel. Az 1974. évi 10. sz. tvr. az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelését vezette be. Az 1978. évi Büntető Törvénykönyv 76. §-ában is külön nevesített önálló intézkedésként elrendelt kényszergyógyítás legalább egy, de legfeljebb két évig tarthatott. A kényszerintézkedést a Szeged melletti Nagyfán kialakított Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetben hajtották végre, ahol inkább a börtönjelleg dominált, mint a gyógyítás.

A szocializmus korszakának legjelentősebb büntetés-végrehajtási jogszabálya az 1979. évi 11. sz. tvr. volt. Ebben a szabályzatban már fellelhetőek egyes nemzetközi jogi normák, sőt az emberi jogok védelme is. A jogszabály azonban azzal számolt, hogy csökkenni fog a fogvatartottak száma, így a rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek elegendőek lesznek. A valóságban pont az ellenkezője történt. 1980 és 1986 között az elítéltek száma 36%-kal nőtt, és megint csak a büntetőpolitika durvulását eredményezte.

Irodalom:

BARNA Péter: *A szocialista állam büntetőjogi védelme.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó,1961.

COURTOIS, Stéphane et al.: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás.* Budapest, Nagyvilág, 2001.

FEHÉRVÁRY István: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956.* Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége kiadása, 1990.

HORVÁTH Attila: *A szovjet típusú diktatúra büntetési rendszere.* In: MÁTHÉ Gábor - RÉVÉSZ T. Mihály - GOSZTONYI Gerely (szerk.): Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.

HORVÁTH Ibolya et al. (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Budapest,* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992-1996. I-V kötet

KABÓDI Csaba – LŐRINCZ József – MEZEY Barna: *Büntetéstani alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

KÁDÁR Miklós – KÁLMÁN György: *A büntetőjog általános tanai.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1966.

KOTEK, Joël – RIGOULOT, Pierre: *A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve.* Budapest, Nagyvilág, 2005.

LŐRINCZ József: *Büntetőpolitika és börtönügy.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2009.

PALASIK Mária: *A köztársaság kikiáltása és büntetőjogi védelme*. In: Valóság, 1996/9.

T. VARGA György: *Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez (1949–1953).* In: Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve. Budapest, Történeti Hivatal, 2002.

TAMÁSKA Péter: *Politikai fogoly kerestetik: börtönök Magyarországon, 1945-1990*. Budapest, Mundus, 2006.

TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete.* Budapest, Századvég, 2010.
VÓKÓ György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* Budapest - Pécs, Dialóg Campus,1996.

36. Büntető eljárásjog, különös tekintettel a koncepciós perekre
(Horváth Attila)

A szovjet típusú diktatúrában a büntetőeljárás elsősorban nem az igazságszolgáltatás érdekében, hanem a politikai céloknak alárendelten működött. A büntetőpereket a társadalom strukturális átalakítása és megfélemlítése, a vélt vagy valós politikai ellenfelek likvidálása, a tulajdonviszonyok megváltoztatása, az ideológia átalakítása miatt folytatták le. Ennek megfelelően a büntetőeljárási jogot a szovjet mintának megfelelően, végtelenül leegyszerűsítve, a különböző eljárásjogi garanciákat a lehető legalacsonyabb szintre redukálva, inkvizitórius jellegűvé alakították át. A tömeges méretekben lebonyolított koncepciós perek nemcsak lejáratták a jog tekintélyét és társadalmi reguláló szerepét, de a köztörvényes bűnügyekben folytatott ítélkezést is eltorzították.

A büntető eljárásjog területén is érvényesült a szovjet jog hatása, különösen Visinszkij művein keresztül. Átvették Visinszkij jelszavát is: *„ ...minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja”.* Az eljárás leegyszerűsítése érdekében az 1949. évi XI. tc. bevezette az egyfokú fellebbezési rendszert. (Kiiktatták a harmadfokú felülvizsgálat lehetőségét.)

Az 1951. évi III. tv.-ből, az **első szocialista büntető eljárásjogi kódexből,** amely teljes mértékben hatályon kívül helyezte az 1896. évi büntető perrendtartást (1896. évi XXXIII. tc.), egyrészt az eljárásjogi garanciák hiányoztak, másrészt a meglévők sem érvényesültek. Pl. a 2. § ugyan ünnepélyesen felsorolta a személyi szabadság biztosítékait és az előzetes letartóztatásról is rendelkezett, de nem kötelezte a nyomozó hatóságot arra, hogy a hozzátartozókat értesítse. Jó néhány vizsgálati anyagban fennmaradtak ún. **titkos őrizetbe vételt** elrendelő határozatok, sőt olyan kihallgatások is voltak, amelyről nem vettek fel jegyzőkönyvet. A kódex nem szabályozta megfelelően a nyomozást, ezzel is lehetővé téve az önkényes eljárást. Az **őrizetébe vétel** pedig évente több tízezres nagyságrendben fordult elő, hiszen a feljelentési kötelezettséget az abszurditásig fokozták. Az állampolgároknak az *„éberség”* jegyében egymást is ellenőrizniük kellett. *„Meg kell tanulnunk, hogy minden néven nevezendő nehézségnél, hibánál vagy bajnál az okok közt keressük az ellenség kezét is.”* – adta utasításba minden magyar állampolgárnak Rákosi Mátyás. Egy konkrét bírói ítéletben a vádlott azért kapott börtönbüntetést, mert az egyik ismerőséről nem derítette ki, hogy az illető kém. *„Konkrétan egyikőjükkel sem közölték* (mármint a vádlottakkal – H. A.), *hogy Fazekas imperialista kém, hírszerző tevékenységét egyikük sem ismerte, de pusztán annak alapján, amit tudtak róla, a jelenlegi nemzetközi helyzetben a minden magyar állampolgárt kötelező politikai éberséggel teljes joggal következtethettek arra, hogy Fazekas kémtevékenységet folytat. Ma, amikor az osztályharc élesedését és az imperialisták egyre fokozódó tevékenységét a ravasz módon álcázott aknamunka legkülönbözőbb formái bizonyítják, az 1950. III. törvény 69. paragrafusát, amely az imperialista kémtevékenységgel kapcsolatos feljelentési kötelezettséget szabályozza, csakis éberségi követelményeinek megfelelően lehet értelmezni.”*

Az Államvédelmi Hatóság munkatársai, rendőrök, katonák és párttitkárok igyekeztek minél több **feljelentés**t produkálni. Széles körű feljelentő hálózatot építettek ki. A rendőrséget eleve *„feljelentő szervnek”* tekintették, de elvárták a pártvezetőktől, párttagoktól, az államigazgatásban dolgozóktól is, hogy mindenről tájékoztassák a hatóságokat. Ezt szolgálták többek között a meghatározott időközökben kötelezően elkészített ún. hangulatjelentések is. A vállalatok vezetőit, párttitkárokat és egyéb vezetőket egyébként is havi rendszerességgel megkeresték az illetékes elhárító tisztek és érdeklődtek az *„objektumban lévő jelenségekről”.*

Egyébként is a pártfegyelem kötelezett minden párttagot arra, hogy megvédje a *„szocialista államrendet”* és az illetékes nyomozó hatóságokat segítse.

A politikai rendőrség hatalmas energiákat fektetett az informátor és **besúgó hálózatának** kiépítésére. Több százezer embert szerveztek be, akik a megfigyelés alatt tartott kb. másfélmillió emberről aztán kisebb-nagyobb rendszerességgel szállították az információkat. Harminc éven keresztül semmilyen jogszabály nem rendelkezett a titkos anyaggyűjtésről. Első ízben a 6.000/1975. MT sz. titkos határozat rendelkezett erről a kérdésről, de ezt sem tartották be.

A **terhelt fogvatartására** 72 óra után csak az ügyész (egy jogállamban ezt is a bíróságnak kellene kimondania) előzetes letartoztatást fenntartó határozata esetén lett volna törvényes lehetőség. A legfőbb ügyész ezt az időtartamot (2 hónapon túl) korlátlan időre meghosszabbíthatta. Elvileg lehetségessé vált a határidő nélküli, végső soron *„életfogytig tartó”* fogság. A törvény indokolása szerint előzetes fogvatartást kellett elrendelni a terhelt „*osztályhelyzetére”* tekintettel is. Ezt az elvet erősítette meg a 6/1956. (XII. 11.) Korm. sz. rendelet is. A valóságban nem rögzítették (vagy utólag fiktív dátummal) a letartóztatás és az előzetes letartóztatás időpontját, pedig – különösen a politikai perekben – a lehető legmegbízhatóbb ügyészek működtek közre.

Az 1951. évi III. tv. nem ismerte a nyomozásban a **terheltté nyilvánítást** sem, vagyis a terhelt kötelező tájékoztatását arról, mi miatt folyik ellene az eljárás.

A **kihallgatások**ról általában nem vettek fel jegyzőkönyveket, hanem csak ún. feljegyzéseket készítettek. A kihallgatási jegyzőkönyvet csak a nyomozás befejezésekor készítették el. A bíróság egyébként sem kapta meg a teljes nyomozati anyagot.

A terheltet az egész eljárás során nem illette meg az **ártatlanság vélelme**. Különösen az *„osztályidegenek”* esetében a bűnösségből indultak ki. A hatóságok csak a terhelő bizonyítékokat igyekeztek minden (sokszor törvénytelen) eszközökkel összegyűjteni.

A **házkutatások**ról készült jegyzőkönyvek a legtöbb esetben manipuláltak. Nem a törvényi előírásnak megfelelően készültek, a hatósági tanúk általában megbízható káderek voltak. A házkutatási jegyzőkönyvek szinte sohasem tartalmazták a lefoglalt tárgyi bizonyítékok azonosítására alkalmas adatokat (pl. a megtalált fegyver számát nem jegyezték fel, hiszen ugyanazt a fegyvert több alkalommal is eldugták és *„megtalálták”).* Az igazságügyi fegyver- vagy orvosszakértők szinte kivétel nélkül azt állapították meg, amit a hatóságok elvártak tőlük.

Nagyon gyakran tettek be a terhelt mellé ún. **fogdaügynököt**, aki a szokásos besúgói tevékenységet is túlteljesítve kikutatta a terhelt gyengéit, és még tanácsokat is adott a nyomozóknak (pl. nem az alvásra a legérzékenyebb, hanem a felesége sorsa aggasztja a legjobban). Emellett megpróbálta befolyásolni cellatársát. Látszólag csak *„jó tanácsokkal”* látta el. Valójában pszichésen befolyásolta a külvilágtól elszigetelt, megkínzott, fizikai és lelki erejével már-már elkészülő terheltet.

Visinszkij kijelentette, hogy a **vádlott beismerő vallomása** a *„bizonyítékok királynője.”* A magyar büntetőeljárásról szóló törvény ennek megfelelően kimondta: *„…a terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé teszi.” (*4. § 2) A beismerő vallomás kicsikarása érdekében ezért szinte minden eszközt bevetettek. Szinte általánosnak mondható a **kényszervallatás**. Ez nem a nyomozók túlkapásai miatt volt így, hanem azért, mert parancsba adták nekik. Azokat a kihallgató tiszteket, akik nem ezeket a módszereket alkalmazták, megbüntették. A gyanúsítottakat rendszeresen éjjel hallgatták ki, nappal pedig nem alhattak. A kihallgatáskor sokszor órákig mozdulatlanul kellett állniuk. Súlyos lelki és testi terrort alkalmaztak (pl. megfenyegették őket hozzátartozóik letartóztatásával, megkínzásával). Péter Gábor létrehozott egy verőcsoportot, amely mintegy hivatásszerűen, kizárólagos feladatként kínozta a letartóztatott személyeket. Szinte minden módszert bevetettek, amit a szovjet tanácsadóktól tanultak, vagy maguk találtak ki. Sokszor

előfordult, hogy annyira megverték a gyanúsítottat, hogy zsírembóliában meghalt. A 1970-es évek közepétől kezdett csökkenni jelentős mértékben a nyomozás alatt alkalmazott rendőri atrocitás, a fizikai és lelki terror. Ez annak is volt köszönhető, hogy a rendőrré válás alapvető feltételévé tették a képzettséget, az iskolázottságot. Az is sokszor előfordult, hogy a hamis tényeket tartalmazó vallomásokat el sem olvashatták, úgy íratták alá a gyanúsítottakkal. Ha a vádlott emiatt a bíróság előtt tiltakozott, vagy a vallomás kikényszerített voltára hivatkozott, a bíróság ezt a nyilatkozatot sohasem fogadta el. Mindemellett a vádlottak többsége nem merte elmondani a bíróságnak, hogy mi történt vele a vallatások során.

A **védő** a nyomozati szakban nem vehetett rész, a tárgyaláson is csak az iratok egy részét kaphatta meg. Az igazságügy-miniszter feljegyzése 1953. augusztus 28-án Gerő Ernő, akkori belügyminiszternek címezve: *„…a védő nem tekinthet be az iratokba, hanem a tanács vezetője jelöli ki számára az iratoknak azt a részét, amely védencére vonatkozik, és ezeket a részleteket ismerheti meg."* A politikai perekben egyébként is csak az Államvédelmi Hatóság által összeállított listán szereplő ügyvédek szerepelhettek, akik nem sokat segítettek a vádlottaknak. Ilyenkor a védőbeszéd körülbelül abból állt, hogy a vádlott valóban megsértette a magyar nép érdekeit. Mint az igazságszolgáltatás segítőtársai irgalmas ítéletet kértek.

Az **ügyész** szerepe az ötvenes évek pereiben formális. A beismerő vallomást tett gyanúsítottból ugyanis úgy lett vádlott, hogy a terheltet sokszor nem adták át az ügyésznek. A vádlott továbbra is az államvédelmi nyomozók őrizetében maradt. (A vádlottat így folyamatos nyomás alatt tarthatták, nehogy a bíróságon visszavonja a vallomását.) Csak a vádirat-tervezetet adták át, amiből az ügyész elkészíthette a vádiratot. Az egész eljárás a nyomozati terv alapján zajlott le. A bíróság is ennek megfelelően, még az indokolást is átvéve hozta meg az ítéletet. A politikai pereket tárgyaló ügyészek és bírák (időnként az ügyvédek is) ezért az eljárásukért külön díjazásban részesültek.

A **bíróság** is csak kvázi legitimitást adott az eljárásban kifejeződő politikai akaratnak. Az egyes ügyek esetében nemcsak az államvédelem, hanem még az Igazságügyi Minisztérium is ellenőrizte az ítélkezést. A bíráknak jelentést kellett tenniük, egyúttal őket is folyamatosan utasították az éppen aktuális politikai irányvonalnak megfelelően. Az ügyek többségét – kivéve a kirakatpereket – gondosan kiválasztott hallgatóság előtt, zárt ajtók mögött tárgyalták. A nyilvánosság elve, melyet a büntetőeljárási törvény 7. §-a is deklarált, az 1951 után politikai perekben egyáltalán nem érvényesülhetett. Az ítéleteket rendkívül gyorsan hozták meg. A Legfelsőbb Bíróság elnöke a bíróságokon is bevezette a munkaversenyt.

Az **ítéletek felépítése és stílusa** sokszor szembetűnően primitív, ami nem annyira a bírák, hanem a nyomozó hatóság által elkészített nyomozati tervnek való megfelelni akarásból eredt. Ennek megfelelően gyakran mellőzték a jogászi stílust, okfejtést, inkább egy marxista brosúrára emlékeztettek.

A **fellebbezési rendszer** egyfokú és reformatórius volt. Nem kötötte a reformatio in peius tilalma. A másodfokú bíróság sokszor pusztán az iratok alapján új érdemi határozatot hozhatott a vádlott terhére, akit egyébként nem is látott, s ha a fellebbezést csak a vádlott vagy védője adta be. Súlyosbított ítélet (pl. halál) ellen már nem lehetett perorvoslattal élni. Ezért a védelem sokszor a szabadságvesztés-büntetés esetén nem mert fellebbezni.

Két és fél évvel a büntetőeljárást szabályozó törvény hatályba lépése után jelentős módosításra került sor. Az 1954. évi V. tv., a **büntető perrendtartás első novellája** a politikai enyhülés rövid időszakának megfelelően néhány eljárásjogi garanciát is tartalmazott. Ilyen volt pl. a terheltté nyilvánításhoz szükséges indokolt határozat (91/B. §), a nyomozás befejezésekor a kötelező iratismertetés (133. §), a nyomozás határidejének rögzítése. A fellebbezéseknél erőteljesen szűkítették a másodfokú bíróság reformatórius jogkörét.

Az **1956-os forradalom és szabadságharc** minél gyorsabb és kegyetlenebb megtorlása érdekében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa egymás után alkotta meg a törvényerejű rendeleteit. (Miközben egyébként nem is ülésezett.) A hatóságok megkapták Kádár János

instrukcióit, amelynek megfelelően kellett eljárniuk: *„A bíróságok sorakoztassák fel őket, ítéljék halálra, majd akasszák fel őket.”*

A büntetőeljárást több fontos területen is átalakították. Az első lépés a törvényi szabályozással nem korlátozott bosszúállás irányába az a jogszabály, amely lehetővé tette, hogy **vádirat nélkül** állíthassák bíróság elé azokat, akit a felkelésben való részvétellel gyanúsítottak.

A **rögtönbíráskodásról** (statáriumról) szóló törvényerejű rendelet révén a rögtönítélő bíróságok a vádlott őrizetbe vételétől számított 72 órán belül ítéletet hoztak. A vádat az ügyész szóban terjesztette elő, a bíróság pedig halálbüntetést vagy életfogytiglani szabadságvesztést szabhatott ki. A fiatalkorúak estén tették lehetővé az enyhébb ítéletet. E különleges eljárásban az ítéletet hozó bírák döntöttek a kegyelmi kérvény felett is. A halálos ítéletet két órán belül végre kellett hajtani.

A **gyorsított eljárásról** szóló tvr.-rel kiterjesztették a bíróság hatáskörét az államellenes szervezkedés, lázadás, hűtlenség vádjával lefolytatott eljárásokra is, melyek büntetése halál lehetett, de a bíróság az eset összes körülményeit figyelembe véve életfogytiglan, vagy 5–15 évig terjedő szabadságvesztést is kiszabhatott. Lehetővé tette a 16 éven felüli fiatalkorú estében a halálbüntetés kiszabását.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsáról szóló 1957. évi 25. sz. tvr.-et 1957. április 6-án léptették életbe, amely egyúttal hatályon kívül helyezte a gyorsított büntetőeljárást. Ennek lényege, hogy az öttagú ítélő tanácsban egy szakbíró és négy népbíró ülnök ítélkezett minden olyan ügyben, amelyben az ügyész a népbírósági tanács előtt emel vádat. A vádemelés független a cselekmény elkövetési idejétől. Első fokon statáriális tanácsként járhattak el, így halálos ítélet kiszabása esetén a vádlottat két órán belül kivégezték. (Ez történt Nagy Imre és társai ügyében.) A tanács eljárhatott fellebbezési fokon is minden ügyben, amelyben az ügyész ezt indítványozta. Ezekben az ügyekben nem érvényesülhetett a súlyosbítási tilalom. A népbírósági tanács törvényességi óvást is elbírálhatott. Ezzel lehetővé vált, hogy még jogerős ítéleteket is felülbíráljon, továbbá bármely ügyben még perújítást is kezdeményezhetett. A népbírákat elvileg a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „választotta”, valójában a politikai rendőrség és a pártvezetés jelölte ki őket.

Végül elrendelték, hogy a népbírósági tanácsokat állítsanak fel minden megyei bíróságon és a Legfelsőbb Bíróságon, amelyek „gyorsított eljárásban” hozták az ítéleteket. Ezen túlmenően alapvetően módosították a büntetőeljárást, mivel a népbíróságok által meghozott ítéletek másodfokú felülbírálása során nem érvényesült a súlyosbítási tilalomra vonatkozó alapelv. Korlátozták a vádlottak védőválasztási jogát is, hiszen csak az igazságügy-miniszter által kijelölt ügyvédek láthatták el a védői feladatokat. A népbírósági tanácsokat szinte semmilyen törvényességi garancia nem korlátozta, így lehetővé vált az önkényes megtorlás mindenfajta módszere. Halálra ítélhették az elkövetéskor még 18. életévét be nem töltött Mansfeld Pétert és hozhattak még sok más kegyetlen ítéletet. Külön említést érdemelnek a 14–16 éves fiatalkorúakkal szemben lefolytatott statáriális eljárások, akiket leginkább a fegyverekhez való vonzódásuk vitt arra, hogy egy-egy pisztolyt birtokoljanak. A velük szemben kiszabott 5–6 év börtön még a rendszer jogpolitikája szempontjából is szükségtelen volt.

A népbírósági rendszert az 1956 utáni megtorlások végeztével, 1961. április 16-án (az 1961. évi 7. sz. tvr.-tel) szüntették meg.

A **kádári konszolidáció** és az 1961. évi V. tv.-hez, a Büntető Törvénykönyvhöz való igazodás kényszere jegyében született meg az 1962. évi 8. sz. tvr., amely szövegének legalább kétharmada azonos a korábbi törvény szövegével. Az inkvizitórius jellegű szabályozás mégis némileg háttérbe szorult. Elismerték az anyagi és az alaki védelemhez való jogot. Elvileg a nyomozó hatóságnak nemcsak a terhelő, hanem a mentő körülményeket is fel kellett tárnia. A kriminológiai szemlélet erősödésének eljárásjogi következményeként szabályozták az eljáró hatóság szignalizációs kötelezettségét. A bűnelkövetést lehetővé tevő okok feltárása után, a

megelőzés hatékonyabbá tétele érdekében javaslatot kellett tenniük. Ezekről az intézkedésekről a bíróságnak be kellett számolni.

A tvr. 108. §-a megengedte az eljárást a *„gyanúsítottal*" szemben még a terheltté nyilvánítás előtt. A nyomozó hatóság a *„gyanúsítottat"* megidézhette, kihallgathatta, őrizetbe vehette, házkutatást tarthatott stb. A terheltté nyilvánításnak pedig akkor volt helye, ha valaki alaposan gyanúsítható volt bűncselekmény elkövetésével. A gyakorlatban azonban nem választották el egymástól egyértelműen, hogy ki az, aki *„gyanúsítható"* és ki az, aki *„alaposan"* gyanúsítható egy bűncselekmény elkövetésével.

Megváltoztatta a tvr. a fellebbezési rendszert is. A másodfokú bíróság ezután részbizonyítást végezhetett, ha az ügyet nem derítették fel kellő módon, s ha a megállapított tényállás hiányos (248. §). Ennek alapján a másodfokú bíróság a tényállást kiegészíthette, helyesbíthette.

1966-ban tették közzé az 1962. évi **büntetőeljárási törvény novelláját,** az 1966. évi 16. sz. tvr.-et, amely célul tűzte ki néhány területen a büntetőeljárás gyorsítását és egyszerűsítését. Közülük a legjelentősebb a bíróság elé állítás intézménye. Eszerint a járásbírósági hatáskörbe tartozó bűncselekmény miatt az ügyész az elkövetéstől számított három napon belül vádirat nélkül bíróság elé állíthatta a gyanúsítottat olyan bűncselekmény miatt, amelyre a törvény öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetést állapított meg. További feltétel volt, hogy az ügy ténybeli és jogi megítélése egyszerű legyen, a bizonyítékok rendelkezésre álljanak, és az elkövetőt tetten érjék vagy beismerje a bűncselekmény elkövetését. Ezt az eljárást általában garázdaság, prostitúció, közveszélyes munkakerülés és némely közlekedési ügy esetén alkalmazták.

Az 1973. évi I. tv., amely a rendszer adta keretek között már a ***„szocialista törvényesség"*** irányába tett lépéseket. Az anyagi jogi szabályozásra tekintettel megszüntették az egységes büntetőpert és bevezették a vétségi eljárást. Közvetlenül a büntetőeljárás céljának meghatározása után sorolta fel a törvény a büntetőeljárás alapelveit (2–11. §): a hivatalból való eljárás, az ártatlanság vélelme, a személyi szabadság és más állampolgári jogok biztosítása, a tényállás felderítése és a bizonyítékok szabad mérlegelése, a védelem, a jogorvoslati jogosultság, az anyanyelv használata, a szóbeliség és a közvetlenség, a tárgyalás nyilvánossága. A törvény többi részében is találhatók további garanciák: pl. a bizonyítás törvényességéről (60. §), az előzetesen letartóztatott jogairól, a letartóztatás időbeli korlátairól (93–97. §), a súlyosbítási tilalomról (241. §).

Nem sorolta fel a büntető igazságszolgáltatásnak az Alkotmányban, illetve a bírósági és az ügyészségi szervezeti törvényben rögzített szervezeti alapelveit. Az előzetes letartóztatást és ideiglenes kényszergyógykezelést a nyomozati szakban továbbra is egy évig bírói kontroll nélkül az ügyész, vagy ügyészi jóváhagyással a nyomozó hatóság is elrendelhette. A szakirodalom kitartó követelésére a törvény 97. § 2. pontja lehetővé tette, hogy a védő a nyomozati szakban, az előzetes letartóztatásban lévő terheltt el az első kihallgatás után szóban, ellenőrzés nélkül értekezhessen. Az ügyvéd jelen lehetett különböző nyomozati cselekményeknél is és kérdések feltevését is indítványozhatta. Tanúkihallgatásnál viszont csak akkor lehetett jelen, ha a nyomozó hatóság azt megengedte (134. § 2.). (Ez többek között azt eredményezte, hogy a védelem a nyomozati szak befejezése után nevezte meg tanúit.) A védő jogait tehát továbbra is korlátok közé szorították.

Koncepciós perek a szovjet típusú diktatúrában

Koncepciós pernek nevezzük azokat a büntetőeljárásokat, amelyekben a politikai cél elérése érdekében jogsértő módon, megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló ítéletet. A tényállás fiktív, konstruált, a bizonyítás irányított, manipulált bizonyítékokkal. Anyagi jogi és eljárásjogi szabályok megsértésével vagy amorális jogszabályok segítségével

bonyolítják le a pert. A végső cél: a társadalom folyamatos fegyelmezése, megfélemlítése. Igyekeztek a tömegek hangulatát az elítéltek ellen fordítani. A koncepciós per tehát végső soron nem igazi per, mert hiányzik a kontradiktórius jelleg, a terheltnek esélye sincs arra, hogy igazságosan járjanak el vele szemben.

Az emberiség történelme során jó néhány példáját találhatjuk az ún. koncepciós vagy konstruált pereknek. A lenini-sztálini politikai rendszer azonban hatalmi technikája részévé tette az ilyen pereket. Magyarországon is hasonlóképpen történt. Amikor Rákosi Mátyást, a Magyar Kommunista Párt vezetőjét a Központi Vezetőség 1953 júniusi ülésén önkritikára kényszerítették, így nyilatkozott: *„Én vezettem az Államvédelmi Hatóságot. Ezzel kapcsolatosan beavatkoztam az ügyek vitelébe, beleszóltam abba, hogy kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, kit hogyan ítéljenek el.”*

A koncepciós perek célja a vélt és valós politikai ellenfelek likvidálása, bebörtönzése volt. Emellett tömegesen ítéltek el a rendszerhez hű vagy a politikával egyáltalán nem foglalkozó állampolgárokat is. Így vált totálissá a terror. Az egyszeri kétkezi dolgozóktól kezdve a vezető állásokat betöltő személyekig bezárólag senki sem érezhette biztonságban magát. A koncepciós perek tehát nem egyedi jogsértések, hanem a terror szerves részei. A koncepciós pereket többnyire az alábbi forgatókönyv szerint folytatták le. Az erre irányuló utasítás leginkább a pártvezetés részéről történt. Rákosi Mátyás még visszaemlékezéseiben is elismerte: *„A kezdeményezés az én időmben a főtitkár funkciójának elengedhetetlen és szerves része volt.”* Az illetékes szervek tudomására hozták, hogy milyen büntetőeljárásokra van szükség, azokat milyen számban és a társadalom mely része (vagy konkrét személyek) ellen kívánja lefolytatni, egyúttal azt tudatosítva, hogy milyen büntetést vár a bíróságtól. Mindemellett a kor viszonyaira jellemző módon a hatóságok is igyekeztek elébe menni a hatalom elvárásainak, amit nagymértékben megkönnyítettek a pártfunkcionáriusok és a civil lakosság egyes tagjai köréből jelentkező tömeges méretű feljelentések is.

A pereket, különösen a kirakatpereket, mindig végigkísérte egy korábban ismeretlen intenzitású **sajtókampány**. A legkülönbözőbb formában: vezércikkek, tudósítások, „olvasói levelek”, regények, novellák, versek, alkalmi csasztuskák stb. útszéli hangnemben követelték a vádlottakkal szembeni minél kíméletlenebb eljárást és ítéletet.

A politikai rendőrség az elvárásoknak megfelelően elkészítette az ún. **nyomozati tervet,** ami aztán egészen az ítélet kiszabásáig meghatározta az egész büntetőeljárást. A nyomozati terv alapján véglegesítették, hogy kik lesznek a vádlottak, és kik a tanúk. A tanúk a legtöbb esetben megbízható káderek vagy megzsarolt, megfélemlített emberek, akik egy másik perben szintén vádlottak lettek. A fontosabb perekben a vádlottak kiválasztásánál az ún. **amalgámozás** módszerét alkalmazták, ami azt jelentette, hogy a célszemélyek mellé olyan további vádlottakat állítottak, akikkel hihetőbbnek tűnt a kitalált vádirat.

Ezután kitaláltak egy olyan **tényállás**t, amely alapján az ügyész vádat emelhetett, és a bíróság meghozhatta az ítéletét. Ilyenkor a konstruált ügyet a büntető törvénykönyv valamelyik szakaszához rendelték hozzá, vagy amorális jogszabályok könnyítették meg feladatukat.

A **bírósági szakasz** a koncepciós per legkevésbé jelentős része volt. Sokszor futószalagon hozták az ítéleteket. A vádlottak védekezését meg sem hallgatták, az esetleges mentő tanúkat be sem idézték. Gyorsan felolvasták a már előre elkészített ítéletet.

A koncepciós pereket mind módszerében, mind pedig külső formájukban többféleképpen bonyolították le.

A. Konstruált perek

Ezeknél a pereknél a forgatókönyv elkészítésekor fordított sorrendet alkalmaztak. Először a politikai vezetés vagy a politikai rendőrség kitalálta a koncepciót: kit és milyen tényállás alapján kell elítélni. Ezután indították meg a gyanúsított ellen az eljárást, gyűjtötték össze a hamis bizonyítékokat, kényszerítették ki a beismerő vallomást, készítették el a vádiratot és végül az ítéletet. Az ítéletek ilyenkor idegen hatalom részére történt kémkedésről, a fennálló

rendszer elleni összeesküvésről, izgatásról, deviza-bűncselekményről szóltak, esetleg árufelhalmozással és spekulációval vagy kulákséggal vádolták őket. Az egyszerű állampolgárok ellen lefolytatott tömeges eljárásnál gyors és hatásos módszert alkalmaztak. Házkutatás esetében fegyvert vagy valutát *„találtak náluk”,* vagy ami még ennél is egyszerűbb megoldásnak bizonyult, elítélték őket *„tiltott határátlépés kísérletéért.”* Sokakat nem politikai, hanem valamilyen köztörvényes bűncselekménnyel vádoltak meg. Feladatukat megkönnyítette a Szovjetunió főügyészének az a tanítása, amely szerint a bíróságokat nem kell minden esetben a tárgyi bizonyítékok megállapítására kötelezni, az ítélet meghozatalához elégséges a tényállás valószínűsítése is.

B. Átminősített tényállások alapján konstruált perek

Ezekben az esetekben a tényállás részben, vagy egészében megfelelt a valós tényeknek, de a jogi minősítésük révén bűncselekményt kreáltak belőle. Különösen az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása során alkalmazták ezt a módszert. A megtörtént eseményekről azt állították, hogy az fasiszta ellenforradalom volt és a törvényes rendszert próbálták megdönteni. Lásd: Nagy Imre és társainak perét.

C. Igazságtalan, méltánytalanul súlyos ítéletek

Ide tartoznak azok az ügyek, ahol a vádlott ténylegesen elkövetett valamilyen kisebb súlyú bűncselekményt. amiért egy demokratikus berendezkedésű országban egészen enyhe büntetést szabnának ki, de politikai okokból a legsúlyosabb büntetéssel is sújthatták, akár halálra is ítélhették őket. Rendkívül kegyetlenül büntették meg pl. a párttitkárt sértegető vagy esetleg pofon vágó elkövetőket. A kuláktalanítás során halálra ítélték azokat a földműveseket, akik véletlenül felgyújtották a tarlót.

D. Amorális jogszabályok alapján hozott ítéletek

A szocialista országokban jó néhány olyan jogszabályt alkottak, amelyek ellentétesek a nemzetközileg elismert jogelvekkel, az alapvető erkölcsi normákkal. Ezek a jogszabályok olyasmiért büntették az ártatlan embereket, amelyek egy demokratikus berendezkedésű országban nem számítanának bűncselekménynek. Így aztán e jogszabályok alapján akár valódi tényállás és *„jogszerű eljárás és ítélet”* alapján is megbüntethették az állampolgárokat. Ezen jogszabályok között a leghírhedtebb a szovjet büntető törvénykönyv 58. §-a szellemében megalkotott 1946. évi VII. tc. volt, amely az államrend védelméről szólt.

Az 1950. évi 26. sz. tvr. annyira kirívóan igazságtalan szabályokat tartalmazott, hogy igyekeztek a világ közvéleménye előtt titokban tartani. Ez a titkos jogszabály büntetni rendelte a fegyveres testületek tagjainak külföldre szökése esetén a hozzátartozókat is. Amennyiben tudtak a szökésről, 10 évig terjedő, amennyiben nem volt róla tudomásuk, 5 évig terjedő szabadságvesztéssel voltak büntethetők. Szintén igazságtalan jogszabálynak számított az 1950. évi 24. sz. tvr., amely az állami tulajdon rongálóit halálos ítélettel fenyegette. Az 1950. évi 4. tvr., amely a munkahelyről való önkényes kilépést, mulasztást szabadságvesztéssel büntette. De elítélték azt is, aki hanyagul dolgozott, árut rejtegetett (néhány kiló élelmiszert), vagy engedély nélkül levágta a sertést stb.

A koncepciós perek formailag kétfélék lehettek:

A. Titkos perek: a legtöbb per titokban zajlott le. Még a tárgyalás is a nyilvánosság teljes kizárásával történt. Az ítéletről nem tájékoztatták a hozzátartozókat sem. Az igazságügy-miniszternek 1953. augusztus 28-án Gerő Ernőhöz intézett feljegyzéséből tudjuk, hogy *„Hozzátartozóknak semmiféle felvilágosítást nem adnak… érkezett-e, indult-e eljárás, kitűztek-e tárgyalást, van-e ítélet benne, mit tartalmaz az ítélet rendelkező része… a kirendelt védő a hozzátartozókkal nem érintkezhet, nem közölhet velük az ügyre vonatkozóan semmit.”* A megfelelő előkészítés esetén ezek a perek rendkívül rövid ideig tartottak.

B. Kirakatperek. Szovjet mintára néhány kiválasztott vádlott esetében nagy Nyilvánosság előtt a lakosság megfélemlítése vagy a gyűlöletkeltés érdekében folytatták az ún. kirakatpereket. Ilyenkor minden eszköz megengedett volt. Az újságok, a tömegtájékoztatás

már jó előre bűnösnek kiáltotta ki a vádlottakat, emellett minden elképzelhető módon negatív képet festett róluk. Ezek a perek úgy zajlottak le, mint egy hatalmas színi előadás. A vádlottak, a tanúk, a bírák és az ügyészek mint a színészek tanulták meg a szerepüket és mondták fel az előre megírt forgatókönyvet a tárgyaláson. A tárgyalásokat nagy, de válogatott közönség előtt, megbízható újságírók (köztük jó néhány nyugat-európai) tudósítása mellett, manipulált rádióközvetítéssel rendezték meg. A perekről végül nagy példányszámban propagandaanyagokat adtak ki. Ilyenek voltak a Szovjetunióban a híres moszkvai perek, Magyarországon a Magyar Közösség, a MAORT elleni, a Mindszenty-, a Rajk-, a Grősz- és Friedrich-per. Azt csak kevesen tudták, hogy ezen perek tanúit a legtöbb esetben titkos, ún. mellékperekben ítélték el. Különbség az ilyen perekben csak annyiban mutatkozott, hogy amíg az elsőrendű vádlottak közül pl. Donáth György és Mindszenty József nem volt hajlandó együttműködni az Államvédelmi Osztállyal, addig Rajk László elvállalta a kirakatper főszerepét. Azoknál a bírósági tárgyalásoknál is, amelyek nem számítottak kiemelt, a sajtó által is folyamatosan ismertetett ügynek, Olti Vilmos 1952. szeptember 27-én a budapesti Megyei Bíróságon tartott bírói értekezleten az alábbi instrukciókat adta: *„Arra kell törekednie a bíróságnak, hogy a tárgyalóteremben érezhető legyen annak a drámai fesztültségnek a légköre, amelyet az osztályharcnak a tárgyalóteremben lefolytatott szakasza a jelenlévőknek érzés- és gondolatvilágában kifejt. […]. A bíróságnak gondolni kell arra, hogy az emberek legnagyobb részben életükben csupán egy-két alkalommal jönnek el a bíróságra, és az itteni élmények számukra maradandóak lesznek. A bírói tárgyalás nevelő hatása a gyakorlatban észlelhető, közvetlenül is.”*

Irodalom:

HÓDOS György: *Tettesek és áldozatok. Koncepciós perek Magyarországon és Közép-Kelet Európában*. Budapest, Noran, 2005.
HORVÁTH Attila: *A büntetőjog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában, különös tekintettel a koncepciós perekre*. In: MEZEY Barna - RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére.. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
HORVÁTH Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő megtorlás egyik sajátos szempontjáról*. In: BALLA Judit - BORBÉLY Zoltán - KOLTAY András (szerk.): „*A Köztársaság nevében!” Pálinkás György emlékkönyv*.. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2007.
KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon (1945–1989).* Budapest, Zrínyi, 1993.
RÉVAI Valéria (szerk.): *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése.* Budapest, Zrínyi, 1991.
SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor: *A háború "megváltozott természete": adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944-1948.* Budapest, Genius Gold Rt., 1997.
ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Budapest, Hamvas Intézet, 2001.
ZINNER Tibor: *XX. századi politikai perek: a magyarországi eljárások vázlata, 1944/1945-1992.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 1999.

37. Az alkotmányos rendszerváltozás 1989-1990

(Smuk Péter)

A szocialista állami berendezkedés jellemzése és a pártállami reformtörvényhozás kezdete

A szocialista rendszer évtizedeiben a Magyar Szocialista Munkáspárt – a forradalom előtti MKP, majd MDP – a **totális diktatúra** rendszerét működtette. Noha a **Kádár-korszak** egyes szociológiai jellemzői árnyalják a totalitarizmus megvalósulási módját, ennek az államszervezet és a politika területén kevésbé mutatkoztak jelei. Az állami szervek ugyanis a

velük párhuzamosan kiépült pártszervek döntéseit végrehajtó eszközökké degradálódtak, az MSZMP-n – és Hazafias Népfrontján – kívül egyéb szervezett politikai erő nem létezhetett. A választások így jelképes, propagandisztikus legitimációs aktusok voltak csak a rendszer számára, az alternatívák demokratikus megjelenítésének teljes kizárása mellett. Az állami szervezetrendszernek az 1949. évi XX. törvénybe foglalt Alkotmányon alapuló felépítése tagadta a *„polgári”* hatalommegosztást, s egészen a helyi tanácsokig húzódó utasítási jogokkal zárta ki a szabadság kisebb-nagyobb köreit is. Az Alkotmány deklarálta, hogy a *„munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje.”* A népfront választási győzelme mindvégig 99% feletti, így a parlament egyhangú támogatása a párt számára folyamatosan biztosított volt. Noha a dolgozó nép hatalmát küldöttei, képviselői útján gyakorolta, és az alkotmányszöveg szerint, a hatalom egységének elvéből fakadóan az Országgyűlés gyakorolta a népszuverenitásból eredő összes jogot – a parlament hatalmi funkciója a valóságban teljesen hiányzott. Az állampárt hatalmi döntéseinek közjogi végrehajtója volt, ám e szerepében is korlátozták a kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa szinte korlátlan helyettesítői hatáskörével.

Az **1983-as választási *„reformokat”*** a magyar vezetés a lengyel Szolidaritás létrejöttekor határozta el: a hasonló társadalmi megmozdulásokat megelőzendő, felülről épített be demokratikus elemeket. (1983. évi III. tv.) Az 1985. évi választások fő újításaiként a képviselők (és tanácstagok) kötelező kettős jelölését, az országos lista intézményét és a *„demokratizált”* visszahívás intézményét lehet említeni. A törvény továbbá némileg szűkítette a választójogból kizártak körét, valamint nem rendelkezvén róla, eltörölte a választásokkor korábban szokásosan elrendelt szesztilalom intézményét. Az új szabályozás alapján lezajlott 1985. évi választások eredményeképpen 98 pártonkívüli képviselő került megválasztásra, közülük sokan és még a párttagok közül is pl. Király Zoltán, voltak olyanok, akik a törvényhozó testület valós működését igényelték. Az *„utolsó rendi országgyűlés”* összetétele így a rendszerváltás parlamenti hátteréhez szükséges alapfeltételt jelentette.

A bukásuk előtti utolsó pillanatokban is megdönthetetlennek hitt közép-kelet-európai kommunista politikai rendszerek **1989–1990-ben sorra összeomlottak.** Az átalakulások rendkívül gyorsan zajlottak le, a totális diktatúrákat kiépítő állampártok hatalma hónapok-napok alatt vált semmivé. A sajátosan békés magyar átmenetet lehetővé tevő tényezők között szerepel Magyarország hosszú – mintegy 25 éves – reformtörténelme, a reformértelmiség nagy száma és intellektuális ereje, az évek óta szerveződő ellenzéki erők, az MSZMP-n belüli reformszárny, s hogy az állampárt megosztotta hatalmi pozícióit az Ellenzéki Kerekasztal pártjaival (a keleti blokk országaiban egyedülálló jelenség, hogy az állampárt tevékeny részt vállalt a rendszer és saját hatalma lebontásában), az anarchia és a lengyel típusú félkatonai diktatúra elkerülésének közös vágya, a kedvező nemzetközi viszonyok.

Az említett, 1983-as választójogi reform még nem nevezhető a rendszerváltáshoz kapcsolható intézkedésnek, annál ígéretesebbnek látszott és hatásosabb is volt az **1987. évi jogalkotási törvény és alkotmánymódosítás.** Az Országgyűlés ezzel ugyanis visszanyerte a valódi működéshez szükséges jogalkotó hatásköreit.

A rendszerváltozás programjai közül kiemelhető a **demokrácia-csomagterv,** amely 1988 nyarán került a parlament elé, végrehajtásának felelőse pedig **Pozsgay Imre** államminiszter lett. A program megvalósítása tulajdonképpen azt jelentette, hogy a kormány kezdeményezésére és felügyelete alatt dolgozták ki a reformok jogszabályi hátterét. A csomagtervben javaslatként szerepelt a választójogi törvény módosítása, az Elnöki Tanács intézményének felváltása a »Népköztársaság Elnöke« intézményével, az MSZMP alkotmányos helyzetét meghatározó törvény meghozatala, új egyesülési és gyülekezési törvény, szakszervezeti törvény, az emberi jogok törvényének megalkotása, a népszavazásról szóló törvény, önkormányzati alapokon felépülő tanácstörvény, a sajtótörvény megújítása, az Alkotmánybíróság felállítása, az állampolgári jogok szóvivője (ombudsman) intézményének

létrehozása, s nem utolsósorban új, a kor követelményeinek megfelelő Alkotmány előkészítése. Az új miniszterelnök, Németh Miklós kormánya, konkrétabban az igazságügyi tárca triumvirátusa – Kulcsár Kálmán, Kilényi Géza, Holló András – kapta a történelmi távlatokkal kecsegtető kodifikációs feladatot. Az MSZMP KB 1989 februárjában már támogatta, hogy új alkotmány készüljön, és az ütemterv alapján 1989 első felében a következő eredmények valósultak meg.

Az **1989. évi I. törvénnyel végrehajtott alkotmánymódosítás** rendelkezéseket foglalt az Alkotmányba az Alkotmánybíróságról (ekkor a normakontroll még nem terjedt volna ki a törvényekre), a népszavazásról, az egyesülési és gyülekezési jogról, valamint a szólás- és sajtószabadságról. A *„kialakult gyakorlatnak megfelelően”* összekötötte a módosítás a kormány és az Országgyűlés megbízatási idejét, kimondva, hogy a Minisztertanács megbízatása a következő Országgyűlés első üléséig tart. Az 1989. évi II. és III. törvény az **egyesülési jogot** és a **gyülekezési jogot** szabályozta, meglepően időtálló rendelkezésekkel. A törvények sorában a **sztrájkjog** első hazai törvényi szintű szabályozása következett, illetve az új, a hatalommegosztáshoz közelítő intézmények, az (egyszerű) bizalmatlansági indítvány és a **bizalmi szavazás** átvezetése az Alkotmányon. (A képviselők egyötöde a Minisztertanáccsal, illetve annak tagjával szemben felvethette az egyszerű bizalmatlansági indítványt.) A beinduló **ellenőrizetlen privatizáció** későbbi bírálatának célpontjában áll majd az 1989. évi XIII. törvény, amely a gazdálkodó szervezetek és a gazdasági társaságok átalakulásáról szólt. Az 1989. évi XVII. törvény szabályozást adott a **népszavazásról** és a népi kezdeményezésről. Ennek 7. §-a előírta, hogy az Alkotmány elfogadásáról (megerősítéséről) népszavazás útján kell dönteni.

Az új Alkotmány koncepcióját 1989 márciusában fogadta el az Országgyűlés. Az új alaptörvényt a hatalommegosztás érvényesítésével kívánta jogállamivá tenni, valamint hangsúlyozottan szerepelt benne az Alkotmány deklaratív jellege helyett az alkalmazható, jogszabályi jelleg megteremtése is. Az MSZMP saját érdekeinek megfelelően, **korlátozott jogállamiságot** képzelt el, és az alkotmányozást arra kívánta felhasználni, hogy egy új szocializmus-modellt alapozzon meg – nem pedig a polgári demokráciába való átmenetet. Az ellenzéki pártok gyors összefogását ez az alkotmányozási szándék segítette elő.

A Nemzeti Kerekasztal szerepe a rendszerváltozásban és az 1989. évi sarkalatos törvények

Az **Ellenzéki Kerekasztal** (EKA) a Független Jogászfórum felhívására jött létre 1989. március 22-én az ELTE jogi karának büntetőjogi tanszékén. (Az ellenzéki értelmiségiek első informális találkozóját Vigh Károly történész hívta össze Antall József igazgatónál, a Semmelweis Ignác Orvostörténeti Múzeumban.) Az EKA létrejöttét az MSZMP által uralt közjogi törvényhozás és az ellenzék megosztására törekvő szalámitaktika *„segítette elő.”* Tagjai: Bajcsy-Zsilinszky Társaság, Fiatal Demokraták Szövetsége, Független Kisgazdapárt, Magyar Demokrata Fórum, Magyar Néppárt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Szabad Demokraták Szövetsége és a Szabad Szakszervezetek Demokratikus Ligája (később csatlakozott a Kereszténydemokrata Néppárt is). Az MSZMP 1989 februárjában késznek mutatkozott a többi párt elismerésére, s a tárgyalásokra – persze a maga szabta feltételekkel.

A **Nemzeti Kerekasztal** (NEKA) 1989. június 13-án alakult meg a Parlament Vadásztermében, és június 21-én tartotta első plenáris ülését. A megalakulásról szóló egyezségben feltételként szerepelt, hogy a parlament addig már nem dönt közjogi törvényekben, amíg a NEKA azokban megállapodásra nem jutott. A *„kerekasztal”* háromoldalú volt, az MSZMP (fő tárgyalói Fejti György és Pozsgay Imre) és az EKA (fő tárgyalói Antall József, Tölgyessy Péter, Orbán Viktor) mellett az állampárt elérte az ún. harmadik oldal létrehozását is, amely hét szervezetet foglalt magában (HNF, Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Kommunista Ifjúsági Szövetség helyébe lépő Demokratikus Ifjúsági

Szövetség stb., fő tárgyaló szakértője Kukorelli István). A NEKA háromszintű munkaszervezete plenáris ülésből, munkabizottságokból (a legfontosabb kérdések ezen a középszinten dőltek el) és albizottságokból (ahol a felek szakértői tanácskoztak) állt. Fő tárgyalási témakörei szerint alakította ki albizottságait – a nyilvánosság kizárásával. További hat albizottságot jelöltek ki a gazdasági és szociális válság leküzdésének stratégiai feladataira – kevés sikerrel, mivel az EKA ezen a területen nem kívánta az állampárt felelősségét csökkenteni. Az új alkotmányt előkészítő minisztériumi szakmai testület határozott véleménye szerint ők az alkotmányozást szakmai és tudományos alapon képzelték el, és ezzel a politikai erők egyezkedése nemigen fért össze. Az Igazságügyi Minisztériumból irányított kodifikáció mellett ugyanis a NEKA tárgyalóasztalainál érdemi alternatívák merültek fel, mivel több ellenzéki a magyar közjogi hagyományok és a nemzetközi alkotmányos gyakorlatok nagyon is alapos ismeretével érkezett oda.

A **NEKA-tárgyalásokat lezáró megállapodás** 1989. szeptember 18-án született meg. A megállapodáshoz szövegszerű törvényjavaslatokat is csatoltak, így az Alkotmány módosításáról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, az Alkotmánybíróságról, valamint a büntetőjogi szabályok módosításáról. Az ellenzék győztes álláspontja az volt, hogy a rendszer leváltása előtt ne fogadjanak el új alkotmányt, hanem csak ezekben *az átmenethez szükséges „sarkalatos" törvényekben állapodjanak meg*. A javaslatokat a Minisztertanácsnak kellett az Országgyűlés elé terjesztenie, és gondoskodnia kellett „becikkelyezésükről". A politikai megállapodások formális jogszabályi külsőt tehát a jogalkotási törvénynek és az Alkotmánynak megfelelően az Országgyűlés által kaptak.

A megállapodás második része azokat az **ajánlásokat** tartalmazta, amelyek jogszabályi rendezést nem kívántak, de állami szerveknek szóltak, így többek között:

– a békés átmenet a tárgyalások megkezdésétől a szabad választások útján létrejövő új Országgyűlés alakuló üléséig tart, a politikai megállapodások ezen időszakra vonatkoznak;

– a háromoldalú egyeztető tárgyalások résztvevői politikai, illetve személyi sérthetetlenséget élvezzenek a megbeszélésekkel összefüggésben kifejtett tevékenységükért;

– az MSZMP tanújelét adva önmérsékletének, a kezelésében lévő vagyonból kétmilliárd forint értékben ingatlanokat ad át társadalmi hasznosításra, ideértve a pártok működési feltételeinek biztosítását;

– az országgyűlési képviselő-választás jelöltjeinek kampányára az állami költségvetésből mintegy százmillió forintra van szükség;

– a nemzeti tájékoztatási intézmények munkájában maradéktalanul érvényesüljön a pártatlanság elve;

– a politikai stabilitás elősegítése érdekében kívánatos a köztársasági elnök az évi megválasztása.

A megállapodást ellenzék liberális pártjai, az SZDSZ és a Fidesz nem írta alá, de nem is vétózta meg a megállapodást, *„a köztársasági elnöknek a szabad parlamenti választások előtti megválasztásával nem értünk egyet"* megjegyzéssel. Ez már jelezte az ellenzéki pártok közötti erős törésvonalat, illetve az ősszel várható súlyos vitákat az **új államfő megválasztása** körül. Ezzel együtt a NEKA az adott politikai helyzetben az alkotmányozás funkcióját ellátó hatalmi szervként működött – hiszen tárgyalásra késztette az állampártot, valamint a politikai átmenet jogszabályainak szövegét is kidolgozta. Létével, működésével legitimálta és szimbolizálta a békés, tárgyalásos, kompromisszumos rendszerváltást.

Sarkalatosnak nevezték azokat a törvényeket, amelyeket a kerekasztal-tárgyalások során dolgoztak ki, különösen ezek közül a közjogi rendszer átalakítását elvégző, alább röviden összefoglalt törvényeket.

Alkotmányrevízió. Az 1989. évi XXXI. törvény hirdette ki az Alkotmány (1949. évi XX. törvény) módosítását. Formailag csupán módosítás, viszont tartalmilag olyan mértékű és irányú változtatásokat hozott, hogy joggal tekinthető a rendszerváltás átmeneti(nek szánt) Alkotmányának, az új Magyar Köztársaság alaptörvényének. (Az Alkotmány revíziója következtében át kellett tekinteni az egész jogrendszert; a szükséges jogszabályok előkészítésére és benyújtására a kormány 1990. április 30-ig kapott határidőt).

Az Országgyűlés által megfogalmazott **preambulum** kifejezésre juttatta, hogy a módosítás a többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet fontos állomásának tekinthető. A szöveget az új alkotmány elfogadásáig állapították meg ebben a formában. Az általános rendelkezések között rögzítik, hogy **Magyarország államformája** köztársaság, és mint ilyen független, **demokratikus jogállam**, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek. A módosítás a munkásosztály marxista–leninista pártjának vezető szerepét kiiktatva rögzítette a többpártrendszer kiépítéséhez és az egypártrendszer visszatérésének megakadályozásához szükséges jogi eszközöket. Az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat kizárólag a minősített többséggel megalkotható, úgynevezett **alkotmányerejű törvények** állapíthatnak meg. A nemzetközi egyezményekkel összhangban e jogok csak meghatározott korlátozásoknak vethetők alá, s a módosítás tételesen felsorolja azokat az alapvető jogokat, amelyeket még rendkívüli helyzetben sem lehet korlátozni. Az alaptörvény immár a nemzetközi egyezmények szellemében, *„újszerűen”* fogalmazta át az alapvető **emberi és állampolgári jogokat s kötelezettségeket.**

A rendkívüli állapot és a szükségállapot a lengyel történeti tapasztalatok és a rendszerváltó erők alapvető félelmei miatt meglehetősen hosszú és garanciákkal tűzdelt szabályozást nyert. Az alkotmánymódosítás a továbbiakban újra fogalmazta a központi állami szervek közül az Országgyűlés és a Minisztertanács (kormány) feladat- és hatáskörét, megalkotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsa helyébe lépő köztársasági elnöki intézményt. Elhelyezte az állami szervek rendszerében a már a törvények feletti kontrollra is jogosult Alkotmánybíróságot, és megjelenítette az országgyűlési biztost. E szervek egymáshoz való viszonyát és kapcsolatrendszerét a hatalmi ágak szétválasztása elvének – az elvet azonban explicit nem említve – és a parlamentáris kormányformának megfelelően szabályozta. (A hatalommegosztás elvét a későbbiekben az Alkotmánybíróság a jogállamiság részét képező tételnek tekintette, ld. 38/1993. (VI. 11.) AB határozatot.)

A módosítás a magyar közjogtörténeti hagyományoknak megfelelően, az 1946. évi I. törvényben szabályozott alkotmányos alapintézményként, a **köztársasági államformával** együtt visszaállította a köztársasági elnöki tisztséget. Kimondta: Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét és őrködik az államszervezet demokratikus működése felett. Az Alkotmány szerint az elnököt a parlament választja, négyéves időtartamra.

A **kormány** elnökből, államminiszterekből és miniszterekből áll. Kormányalakításra a köztársasági elnök ad megbízatást, míg a kormány tagjainak megválasztásáról és felmentéséről az Országgyűlés a kormány elnökének javaslata alapján határoz.

Az **alkotmánymódosítást** október 23-án hirdették ki, az Alkotmány egységes szerkezetű szövege a Magyar Közlöny nemzeti színű keretes, ünnepi számában jelent meg. A Magyar Köztársaságot ezen a szimbolikus napon a parlament erkélyéről, százezres tömeg és a televízió élő adása nézőinek figyelő tekintete előtt Szűrös Mátyás kiáltotta ki, aki házelnökből a köztársaság ideiglenes elnöke lett.

Alkotmánybíróság. Az 1989. évi I. törvény már beépítette az Alkotmánybíróságot az Alkotmányba; e rendelkezések részletes végrehajtási szabályait tartalmazza az 1989. évi XXXII. törvény. Sajátos, az átmenetre utaló szabályozást nyert a 15 alkotmánybíró megválasztása. Őket az Országgyűlés választja, első alkalommal öt alkotmánybírót, akik maguk közül megválasztották az Alkotmánybíróság elnökhelyettesét. Az Országgyűlés a

bizottság jelöltjeit támogatva, 1989. november 23-án Ádám Antal, Kilényi Géza, Solt Pál, Sólyom László és Zlinszky János személyében választotta meg a testület első tagjait. A szabályozás szándéka szerint további öt tagra az országgyűlési választásokat követően kerül sor, majd a még hiányzó öt tagot az Alkotmánybíróság felállítását követő ötödik évben kell megválasztani. Ha az Alkotmánybíróság létszáma eléri a tízet, maguk közül megválasztják az Alkotmánybíróság elnökét is. A törvény részletesen meghatározza az Alkotmánybíróság hatáskörét, szervezetét és eljárását, amely működését 1990. január 1-jén kezdte meg.

Párttörvény. A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény módosította az egyesülési jogról szóló törvényt, összehangolva a pártok alapítására, működésük törvényessége feletti állami felügyeletére vonatkozó rendelkezéseket az egyesülési jog általános szabályaival. Így a párttörvény speciális szabályokat csak a pártok munkahelyi működésére, megszűnésükre vagyoni kérdésekkel összefüggésben és gazdálkodására állapít meg. Az ellenzéki pártok e törvényt megelőzően egy sajátos *ex lex* helyzetben, homályos jogszabály-értelmezések nyomán, politikailag pedig alapvetően az állampárt tehetetlensége miatt jöhettek létre.

Választási rendszer. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény bonyolult, ám meglehetősen tartósnak bizonyult választási mechanizmust alakított ki. Az addig az egyéni választókerületekre épülő rendszer mellett a pártok jelöltjeinek listákon történő indítását is lehetővé tette. A törvény szerint már csak 176 képviselőt választanak egyéni választókerületben, 152 képviselői helyet a területi (megyei) listákon szerezhetnek meg a pártok, 58 képviselői mandátumot pedig a kompenzációra szolgáló országos listáról töltenek be. A korábbi gyakorlattól merőben eltérő szabályokat alkottak a jelöltállításra és az egyéni kerületekben való mandátumszerzésre is. A listás szavazatok tekintetében 4%-os parlamenti küszöböt állítottak a pártok elé. A vegyes választási rendszert leíró anyagi normák mellett a választási eljárás garanciális szabályai is helyet kaptak a törvényben.

Államfőválasztás. A politikai egyeztető tárgyalásokon – nem teljes körű – megállapodás született arra nézve, hogy a köztársasági elnök megválasztása első ízben az állampolgárok általános és egyenlő, közvetlen és titkos választójoga alapján történik, ennek eljárási szabályait tartalmazta a 1989. november 26-án megtartott *„négyigenes”* népszavazás miatt soha nem alkalmazott 1989. évi XXXV. törvény. Az államfőválasztás három másik, tulajdonképpen eldöntöttnek tekinthető ügybe csomagolva jelent meg a referendumon, ezek a Munkásőrség feloszlatását, az állampárt vagyonának elszámolását és a pártok munkahelyeken való működését érintették. Ezekre a kérdésekre a népszavazáson részt vevők 95%-a igennel válaszolt. Valódi politikai tétje ennek a kérdésnek volt: *„Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?”* A kérdésben rendkívül szoros eredmény született: 58%-os részvétel mellett mintegy hatezer voks döntött az igenek (50,07%) javára. A népszavazást az SZDSZ kezdeményezte, annak érdekében, hogy megakadályozzák Pozsgay Imrének az új Országgyűlés megalakulása előtti államfővé választását.

Állami Számvevőszék. Az 1989. évi XXXVIII. törvényben, ugyan a kerekasztal-tárgyalások nem érintették, megfogalmazásra kerültek az Állami Számvevőszék részletes szabályai.

Legitimációs viták az alkotmányos rendszerváltás körül

A diktatórikus politikai viszonyok és jogszabályok alapján megválasztott 1985-1990-es Országgyűlés legitimációja és legitimációs funkciója az alkotmányos rendszerváltás értékelésének központi kérdésköre. Ennek lényegi eleme, hogy **a politikai rendszer átalakítása a formális, alkotmányjogi keretek között ment végbe.** Vitathatatlan, hogy a rendszerváltáshoz vezető folyamat jelentősebb határköveit, a jogalkotásról szóló törvényt, a demokrácia-csomagtervet, az alapjogi törvényeket, majd a sarkalatos törvényeket a nem

demokratikus összetételű Országgyűlés elé kellett terjeszteni. A rendszerváltozás visszafordíthatatlanságának felismerése után a békés átmenet iránti igények mindig úgy fogalmazódtak meg, hogy a politikai-gazdasági anarchiát el kell kerülni. Ugyanakkor az ellenzék minden egyes lépést, amely a békés átmenet technikai szabályain túlmutatott, illegitimnek tartott.

A **rendszerváltozás-értelmezési viták** az igazságtételi törvényt megsemmisítő 11/1992. (III. 5.) AB határozat kapcsán lángoltak fel. A taláros testület az alkotmányos forradalom, a tartalmilag forradalmi alkotmányrevízió mellett érvelve leszögezte: *„Érvényességét tekintve nincs különbség az »Alkotmány előtti« és »utáni« jog között. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek legitimitása ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új alkotmánynak kell megfelelnie."* Ez a döntés az igazságtételi igényeket elutasítva, azokat nem lehűtötte, hanem megannyi frusztrációt okozott. A korábbi rendszer bűneinek megtorlása és helyrehozatala így csak jogállami keretek között történhetett: Magyarországon nemcsak egy nürnbergi típusú ítélőszék felállítása maradt el, hanem az erőszakszervezetek tagjai által elkövetett bűnök tekintetében az elévülési időt sem lehetett újraindítani. Antall József szállóigévé vált fordulatával: *„tetszettek volna forradalmat csinálni…"*

A legalitás talaján álló jogtípus- és legitimációváltás álláspontja ebből fakadóan ütközik az 1990-es választáson győztesek *„új keletű természetjogias igazságtételigényével",* amely a rendszerváltás sikertelenségét hangoztatja, az elhamarkodott és éppen ezért *„értékhiányos"* alkotmányozást kárhoztatja. Hiszen az Alkotmány teljes revíziója Horkay Hörcher Ferenc megfogalmazásában: *„nem jogállami körülmények között született, tehát a még fennálló hatalom és a hatalomra csupán aspiráló pártok ellenzéki »szövetsége« közti megegyezésnek volt kiszolgáltatva, azt eredményezte, hogy elvi szinten a »legkisebb közös többszörösre« kellett törekedni. Ebből következően értékmentes, pusztán formális hivatkozási alappá kellett válnia." „A forradalmi erőszak elkerülésének céljából fakad, hogy az alkotmányból kiolvasható szabályozó elvek közül a legalitás és a jogbiztonság vált uralkodóvá. […] túlzott áldozatot is vállalt a rendszerváltó elit: lemondott igazságosságigényének érvényesítéséről, s vállalta a szkizmát a politika és a politikai közösség között."* A politikai értékelések ehhez hozzáteszik, hogy a rendszerváltást a *„nép"* kívülről szemlélte, abban valós közreműködését a politikai elit nem igényelte. Ez alátámasztható azzal, hogy nem tartottak népszavazást sem az új alkotmányos rendszer alapkérdéseiről, az új Alkotmány elfogadásának elhalasztása miatt.

A közjogi rendszerváltás lezárása 1990-ben

A demokratikus választási rendszer alapján megválasztott **Országgyűlésben** többséget megszerző MDF-FKGP-KDNP koalíció kormányalakításának nem, sokkal inkább a működőképes kormányzásnak volt előfeltétele az a megállapodás, amelyet az MDF és az SZDSZ vezetése kötött 1990. április 29-én, és az Országgyűlés május 2-i alakuló ülésének napján hoztak nyilvánosságra. A megállapodás becikkelyezése egyben a rendszerváltás nagy alkotmánymódosításait és közjogi vitáit is lezárta. Az ún. **MDF-SZDSZ paktum** kimondott célja a demokratikus intézmények stabilitásának és az ország kormányozhatóságának biztosítása volt. A megállapodás főbb szabályait – egyéb rendelkezések mellett – az 1990. évi XL. törvénnyel végrehajtott alkotmánymódosítás tartalmazta. Az Országgyűlés ennek megfelelően május 9-én módosította az Alkotmányt, a kormány tagjaira és a kormányfő megválasztására vonatkozó szabályok tekintetében (1990. évi XXIX. törvény). A minisztertanács egésze helyett a parlament immár csak a miniszterelnököt választja – egyazon szavazással elfogadva kormányprogramot is –, a minisztériumok felsorolásáról külön törvény rendelkezik, valamint megszűnik az államminiszteri tisztség.

A megegyezés az 1946. évi I. törvénynek megfelelő *„eredeti”* státusz helyreállításával lezárta a **köztársasági elnök** jogállása és választása körüli politikai és közjogi viták első körét, és a képviselők által jelölt és parlament által sajátos, akár többfordulós eljárásban öt évre választott államfőről szólt. Első ízben az SZDSZ adta az elnököt, mégpedig Göncz Árpád személyében.

A felek megállapították, hogy *„az Országgyűlés eltért a háromoldalú megállapodásoktól az alkotmányerejű törvények ügyében is, így ma Magyarországon a törvények elfogadásához fő szabályként kétharmados többség kell, s csak kivételesek az egyszer szótöbbséggel meghozható törvények. Miután ez a közjogi helyzet a kormányzat működését gyakorlatilag lehetetlenné teszi, a felek egyetértenek abban, hogy ki kell iktatni az alkotmányból az alkotmányerejű törvény fogalmát, és helyette taxatíve fel kell sorolni azokat az alapintézményeket és alapjogokat, amelyek törvényi szabályozásához minősített törvény szükséges.”* A paktum tartalmazta ezt a **taxatív felsorolást,** 20 pontban.

A kormányozhatóság megteremtését a minősített többség körének szűkítése mellett a kormány és főként a **miniszterelnök** helyzetének megerősítésével látták elérhetőnek. A kormányfő már a korábbi módosítás nyomán is a kormánytagok fölé emelkedett, hiszen a kormányprogramot az ő megválasztásával egy időben fogadja el a T. Ház, továbbá ő és nem a parlament választja meg miniszterei. Az 1990. XL. évi törvény ezen túlmenően a paktumból az Alkotmányba illesztette a **konstruktív bizalmatlanság** német példájának egyes elemeit is. A konstruktív bizalmatlansági indítvány csak a kormányfővel szemben volt kezdeményezhető, új miniszterelnök megjelölésével egyidejűleg. A miniszterelnök megválasztásához és a konstruktív bizalmatlanság elfogadásához abszolút, az összes képviselő többségét kívánták meg.

A terjedelmét tekintve revíziónak minősülő módosítás a rendszerváltó, 1989. őszi alkotmányozás néhány félresikerült normáját is rendbe tette. Így kiigazította a **jogállami klauzulát**: *„a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”* – elhagyva a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékeire való utalást. Az alapjogvédelem körében a jogkorlátozás szabályait egyszerűsítve szigorította. A nemzetközi dokumentumok *„laza”* szövegezési megoldása helyett itt is klauzulát illesztett be, miszerint *„az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.”* Az általános rendelkezések között *„frissítette”* a piacgazdaság és a tulajdoni formák szabályainak szövegezését. Az Alkotmányba foglalták továbbá a Magyar Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék, az állampolgári jogok, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosáról szóló alapvető szabályokat. Az Alkotmánybíróság tagjait jelölő bizottság összetételét úgy határozták meg, hogy abba minden frakció egy-egy tagot delegálhat.

Az első szabadon választott Országgyűlés a kormányozhatóság biztosítását szolgáló jogalkotás mellett az alkotmányos rendszerváltás egyes további fontos közjogi kérdéseinek lezárását is elvégezte: az országgyűlési képviselők jogállásának rendezése, továbbá az államtitkári pozíciók átalakítása (a politikai és közigazgatási vezetők elválasztásával), egyéb közjogi kérdések (a címer, a médiavezetők választási rendjének meghatározása), valamint a helyhatóságok újraszabályozása.

A *„típusváltó”* **önkormányzati rendszerváltás** gyökeres átalakítást hozott, bár a szabályozást az Európai Önkormányzati Charta mellett hazánk önkormányzati hagyományainak követésére alapozták. Az ország közigazgatási beosztását – kétszintű főváros, megye, város és község –, a helyi önkormányzás alanyának meghatározását és fogalmát, az önkormányzatok alapjogait, alapvető hatásköri és szervezeti kérdéseit az Alkotmányba foglalták, a további szabályozás számára kétharmados követelményt írva elő. Az Alkotmány az **autonómiát körülíró alapjogok** – köztük meghatározó elemként a rendeletalkotási jog – révén az önkormányzatokat elsősorban a kormánnyal és a közigazgatás központi szerveivel szemben

részesítette védelemben. A polgármester és a jegyző ugyanakkor államigazgatási feladatokkal és hatáskörökkel is felruházható. Ezt követően a demokratizálás jegyében a települési képviselő-testületek és – a 10 000 lakosnál kisebb településeken – a polgármesterek közvetlen választását írták elő. A megyei közgyűlés tagjait a települési önkormányzatok képviselőtestületei által megválasztott küldöttek választották. A kétfordulós választási rendszer többféle választókerületet hozott létre, a települések esetében még a lakosságszám alapján is differenciálva (10 000 lakos alatt kislistás, a felett kétszavazatos választást bevezetve). A helyi közösségek közügyekben való részvételét tovább erősítette a helyi népszavazás és népi kezdeményezés újraszabályozása. A korábbi nagyhatalmú megyei tanácsrendszer iránti ellenszenv eredményeképpen a középszint hatásköreiben és erősforrásaiban erősen korlátozottan került felállításra. A jogaiban egyenlő mintegy 3000 települési önkormányzattal a hatalommegosztás új dimenzióját nyitotta meg az alkotmányozó, európai összehasonlításban erős decentralizációt, a szubszidiaritás elvének talán túlzott érvényesítését megvalósítva. A helyi önkormányzatok feletti törvényességi ellenőrzést a köztársasági megbízott, majd 1994-től a kormány a megyei közigazgatási hivatalokon keresztül gyakorolta egészen 2011-ig.

Irodalom:

ANTAL Attila: *Parlamenten kívüli alkotmányozás.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2010.
BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
BIHARI Mihály – POKOL Béla: *Politológia.* Budapest, Tankönyvkiadó, 2010.
BOZÓKI András (szerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Budapest*, Magvető (majd Új Mandátum), 2000. 1–8. köt.
DEBRECENI József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás.* Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Az értékhiányos rendszerváltás*. In: Fundamentum, 2003/1.
JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009. I-II. k.
KILÉNYI Géza (szerk.): *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására 1988–1990.* Budapest, MTA Államtudományi Kutatóközpont, 1991.
KUKORELLI István: *Az alkotmányozás évtizede.* Budapest, Korona Kiadó, 1995.
SMUK Péter: *Magyar közjog és politika 1989-2011.* Budapest, Osiris Kiadó, 2011.
SCHMIDT Mária – TÓTH Gy. László (szerk.): *Janus- arcú rendszerváltozás. Tanulmányok.* Budapest, Kairosz Kiadó, 1998.
VIGH Károly: *Az Ellenzéki Kerékasztaltól a Nemzeti Kerekasztalig.* In Magyarország Politikai Évkönyve. Budapest, Aula Kiadó Kft.-OMIKK, 1990.

38. Az Alkotmánybíróság jogfejlesztő tevékenysége és aktivizmusa

(Smuk Péter)

A **jogállam** az Alkotmánybíróság sokat idézett megfogalmazása szerint egyszerre ténymegállapítás és program. A jogállam intézményeinek fokozatos kiépülése ennek a programnak a megvalósítása, hiszen a politikai intézményrendszer és az Alkotmány demokratikus tartalmú átalakítása 1989-1990-ben mindössze az alapokat rakta le ehhez a munkához. A jogállam megvalósításáért a jogalkotó és jogalkalmazó szervek, a közhatalmi pozíciókat betöltők és az állampolgárok egyaránt cselekedtek. A kilencvenes évek elejének eredményeit tekintve azonban két dimenzió, a közjogi törvényhozás és az aktivista alkotmánybíráskodás különös figyelmet érdemel.

A parlament közjogi jogalkotó munkája mellett az **Alkotmánybíróság döntéseivel** nyíltan aktív szerepet vállalt a jogállamiság építésében. A jogszabályok felülvizsgálatának és az Alkotmány értelmezésének hatáskörével, **aktivista módon**, a taláros testület kvázi

alkotmányozóként – finomabban szólva: **alkotmányfejlesztőként** – járt el a kilencvenes évek Sólyom László elnöklésével fémjelezhető részében. Megfigyelhető, hogy *„nemegyszer a politika tolta át a felelősségét az Alkotmánybíróságra,”* több döntés kezdeményezői közjogi méltóságok voltak. Az alkotmánybírósági aktivizmus és jogállamépítés eszközeként jelent meg az Alkotmány szövegének ellentmondásait feloldani képes **láthatatlan alkotmány** koncepciója, valamint az alkotmányos követelmény megfogalmazása, amely gyakorlatilag útmutatásul szolgált a jogalkotó számára, hogy milyen törvényt *„látna szívesen”* az Alkotmánybíróság. Az aktivista szerep részben az Alkotmánybíróság nemzetközi összehasonlításban is nagyon széles hatásköréből fakadt. (Jóllehet két érdemi, jogrendszert és demokráciát befolyásoló hatásköre hiányzott (amelyek a német szövetségi alkotmánybíróságnak adottak voltak): sem a rendszerellenes politikai pártok betiltása sem az az alkotmányt sértő bírósági határozatok felülvizsgálatára jogosító valódi alkotmányjogi panasz nem szerepelt a hatásköri listán). A bárki által kezdeményezhető, tehát rendkívül demokratikus absztrakt utólagos normakontroll igazi jogrendszer-tisztításra jelentett lehetőséget. Az alábbiakban áttekintünk néhány olyan *„alaphatározatot*,” amelyekkel általános alkotmányos elvek és fogalmak kibontása révén oldott fel jogvitákat, s egyben a későbbi évtizedek precendesjogát is markánsan megalapozta.

1990 októberében hirdette ki az Alkotmánybíróság a **halálbüntetés** alkotmányellenességét megállapító döntését. (23/1990. (X. 31.) AB határozat). A döntés nemcsak végeredményét tekintve kívánkozik az első helyre, hanem azért is, mert alapvetésül szolgált a következő évek aktivista ítélkezési gyakorlatához. Az Alkotmánybíróság előtti probléma nem egyszerűen a halálbüntetés és az emberi élet, illetve méltóság konfliktusában állt, hiszen Magyarországon az utolsó kivégzésre 1988. július 14-én került sor. Utána a halálbüntetések végrehajtását a rendszerváltoztatásig ideiglenesen felfüggesztették. Az igazságügy-miniszter, a bekért egyéb szakértői vélemények és a személyesen meghallgatott Solt Pál és Györgyi Kálmán egyaránt a halálbüntetés ellen foglaltak állást. A legfőbb ügyész azonban jelezte azt a – többségi határozatban és Schmidt Péter különvéleményében visszatérő – problémát, hogy a halálbüntetés a törvényi szabályozási környezet folytán nem *„önkényes,”* alkotmányosságának megítéléséhez az Alkotmány 8. § (2) bekezdésének (alapvető jog lényeges tartalmának védelme) és az 54. § (élethez és emberi méltósághoz való jog, azoktól való önkényes megfosztás tilalma) együttes vizsgálatára van szükség. A normahelyek azonban egyaránt az Alkotmány szintjén állnak, így az Alkotmánynak *„csak”* az alkalmazására hivatott Alkotmánybíróság nem mérlegelheti, melyik az *„erősebb.”* Tehát a taláros testület helyett az Országgyűlés lenne formálisan is hivatott a halálbüntetés eltörlésére. Az Alkotmánybíróság azonban nem adta át ezt a dicsőséget a parlamentnek, és az emberi életet és méltóságot minden más felett álló, abszolút értéknek tekintette. Ezzel megakadályozta azt is, hogy az Országgyűlés később esetleg visszaállítsa ezt a büntetési nemet.

A majdani **aktivizmus** megalapozását szolgáló érvelést, a híressé vált *„láthatatlan alkotmány”* ars poeticát **Sólyom László** párhuzamos indokolásában olvashatjuk: *„Az Alkotmánybíróságnak folytatnia kell azt a munkáját, hogy értelmezéseiben megfogalmazza az Alkotmány és a benne foglalt jogok elvi alapjait, és ítéleteivel koherens rendszert alkot, amely a ma még gyakran napi politikai érdekből módosított Alkotmány fölött, mint láthatatlan alkotmány, az alkotmányosság biztos mércéjéül szolgál; és ezért várhatóan a meghozandó új alkotmánnyal vagy jövőbeli alkotmányokkal sem kerül ellentétbe. Az Alkotmánybíróság ebben az eljárásában szabadságot élvez, amíg az alkotmányosság fogalmának keretén belül marad.”* Jogállami áttörést eredményezett a szintén 1990-ben hozott döntés a **közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatáról**. Mivel az Alkotmány 50. §-a 1989 ősze óta biztosította azt, az AB alkotmányellenesnek találta a 63/1981. (XII. 5.) MT rendeletet, amely szűkítette a bírósági felülvizsgálat körét.

Az Alkotmánybíróság az állami népesség-nyilvántartásról szóló jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálata során megállapította, hogy a korlátozás nélkül használható, általános és egységes **személyi szám** alkotmányellenes. *„A személyi szám elterjedt használata esetén a magánszféra megszűnik, mert a legtávolabb eső, különböző célú nyilvántartásokból összehozott adatokból előállítható az úgynevezett személyiségprofil, az érintett tetszőlegesen széles tevékenységi körére kiterjedő és intimszférájába is behatoló művi kép, amely ugyanakkor az adatok kontextusból kiragadott volta miatt nagy valószínűséggel torz is."* Később a szakmai közvélemény az inga másik irányba való túllengésével, az előző rendszer *„aktázásától"* való rettegéssel – és persze Sólyom László adatvédelem iránti elkötelezettségével – magyarázta az állam számára egyébként komoly költségeket okozó döntést. A határozatra az Országgyűlés a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló szabályozás bevezetésével, később az ún. ágazatspecifikus nyilvántartások létrehozásával válaszolt. Az aktivista Alkotmánybíróság meglehetősen pontos elveket és követelményeket (például információs önrendelkezési jog, célhoz kötöttség stb.) megfogalmazó érvelése viszont iránymutatásul szolgált az adatvédelmi törvény (1992. évi LXIII. törvény) megalkotásakor is.

Az ún. nehéz alkotmányos esetek között a világnézeti vitákat is kiváltó **abortusz**, az emberi élethez és a méltósághoz (az anya önrendelkezéséhez) való jog egymásra vetítése sem váratott sokáig. Az Alkotmánybíróság formai okokra hivatkozva alkotmányellenesnek találta és megsemmisítette a művi terhességmegszakítást szabályozó rendeleteket. A határozat nyomán később megalkotott törvényi szabályok vizsgálata során pedig megállapította: nem alkotmányellenes, ha törvény az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén lehetővé teszi a terhesség megszakítását. A súlyos válsághelyzet fennállásának vizsgálatáról a törvényhozó azonban alkotmányosan kizárólag akkor mondhat le, ha egyszersmind a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is megállapít.

Az élethez és emberi méltósághoz való abszolút jog után *„sorban következő"* véleményszabadság vonatkozásában is alaphatározatot hozott az Alkotmánybíróság. A **közösség elleni izgatás** büntető törvénykönyvbeli tényállásai közül nem találta alkotmányellenesnek azt a rendelkezést, amely a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség, valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai elleni gyűlöletre uszítást bűncselekménynek minősíti. Az alaptörvénnyel ellentétesnek ítélte viszont a tényállásnak azt a fordulatát, amely büntetni rendelte a sértő, lealacsonyító kifejezések használatát. Az alapjogkorlátozás szükségességi-arányossági tesztjén megbukott tényállás a köznyugalmat vagy *„közösségek méltóságát"* védte, de az Alkotmánybíróság szerint ezek az értékek csak közvetetten, távoli kapcsolatban érintettek a gyűlöletbeszéd révén. A határozat azt is kimondta, hogy a *„kommunikációs anyajog"* véleménynyilvánítást az Alkotmány annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi, és az azt korlátozó jogszabályokat szűkítően kell értelmezni. Megfogalmazta ugyanakkor a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami intézményvédelmi kötelezettséget is.

A véleményszabadság másik híres ügyében, egy politológus és a kormány vitájának nyomán alkotmányellenesnek találtatott a Btk. azon – 1993-ban beiktatott – tényállása, amely a hatóság vagy hivatalos személy megsértését bünteti. Ez a közügyekben büntetni rendelte az értékítéletet kifejező véleménynyilvánítást, nem téve különbséget a között, hogy való, valótlan, illetve tudatosan hamis tényt állít valaki, holott a **véleménynyilvánítási szabadság** büntetőjogi eszközzel csak ez utóbbi esetben korlátozható alkotmányosan. Véleménynyilvánítás köre az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a közhatalmat gyakorló személyekkel, valamint a **közszereplő** politikusokkal kapcsolatos véleményeket tekintve egyébként is tágabb, mint más személyeknél.

Amint említettük, az Alkotmánybíróság a jogállamiság fogalmát a rendszerváltás megítélésére is tekintettel az ún. **igazságtételi törvények** kapcsán fejtette ki hatásosan. Ezek a törvények a diktatórikus rendszerben elkövetett bűnök megtorlását igyekeztek elérni, ám ekkor

már problémaként jelentkezett a visszaható hatályú jogalkotás jogállami tilalma: a szocializmus időszakában elkövetett bűnök jó része elévült. A politikai vita abban állt, hogy a jogállamiság formális sérelme vagy a bűnösök futni hagyása a nagyobb igazságtalanság. Az Alkotmánybíróság a formális jogállamiság pártján foglalt állást, kimondva, hogy az a mindenkori szubjektív igazságérzettel szemben nagyobb biztonságot nyújt. Ezzel elismerte, hogy ha a korábbi nem jogállami rendszerben az elkövetett bűnöket politikai okokból (mert az elkövető például karhatalmista volt) nem üldözték, attól az időmúlás még az elévüléshez vezetett. Ennek az elévülésnek az újraindítása már a **visszaható hatályú jogalkotás tilalmába** ütközik. Így az ún. Zétényi-Takács-féle elévülési törvény minden egyes rendelkezése alkotmányellenesnek találtatott. Egy másik határozatában az Alkotmánybíróság azonban lehetőséget adott az olyan bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonására, amelyek el nem évülő, az 1949. évi genfi egyezményekben foglalt tényállásokat valósították meg.

A **hatalommegosztás** szó szerint nem szerepelt az Alkotmányban és a magyar közjogi törvényekben, kivéve az Alkotmánybírósági törvény preambulumát. Ennek ellenére az alkotmányos szabályozás ezt az alapvető államszervezési és jogállami elvet érvényesítette. Az Alkotmánybíróság alaphatározata a bírósági vezetők kinevezése kapcsán a hatalommegosztás és a bírói függetlenség elvét értelmezte, egyben a demokratikus legitimáció elvét is kifejtve. Az igazságügy-miniszter igazgatási jogkörét a bíróságok tekintetében azonban csak egy későbbi igazságszolgáltatási reform szüntette meg 1997-ben.

A **köztársasági elnök** jogkörének körvonalazása több alkalommal is lehetőséget adott a magyar kormányforma sajátosságainak tisztázására. Az első szabadon választott közjogi méltóságaink, Antall József kormányfő és Göncz Árpád államfő konfliktusa a médiaháborúban, a rádió és a televízió vezetőinek felmentése-kinevezése kapcsán éleződött ki. Az Alkotmánybíróság az Alkotmány értelmezésével az államfőt a végrehajtó hatalomtól alkotmányosan eltávolító álláspontot fogalmazott meg, amikor megállapította, hogy *„az Alkotmány a köztársasági elnöknek a fegyveres erők irányítására vonatkozó hatáskörén belül nem különít el és nem nevez meg a főparancsnoki funkciót kitöltő jogosítványokat. […] A fegyveres erők főparancsnoka a fegyveres erőkön kívül áll, azoknak irányítója és nem vezetője.”* Az államfő kinevezési jogkörét illetően a határozat hangsúlyozta*: „Csak akkor alkotmányos a kinevezés, illetve a jóváhagyás megtagadása, ha a köztársasági elnök alapos okkal arra következtet, hogy a javaslat teljesítése az államszervezet demokratikus működését súlyosan zavarná. Az utóbbi szempontból a köztársasági elnök a kinevezésnél kizárólag a személyre tett javaslatot, jóváhagyás esetén pedig kizárólag a mindenkori előterjesztés tartalmát vizsgálhatja felül.”* A határozat harmadik részében a testület rámutatott: a **köztársasági elnök személyének sérthetetlensége** folytán az államfő nem visel politikai felelősséget az Országgyűléssel szemben. Az AB ezen döntéseivel elejét vette annak a folyamatnak, amelyben az államfők hatalmi ambíciója a közép-európai fiatal demokratikus, parlamentáris rendszereket a félelnöki kormányforma felé mozdította.

Az említett médiaháború másik epizódjaként az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette az 1047/1974. (IX. 18.) MT határozat azon rendelkezését, amely szerint a Magyar Rádió és a Magyar Televízió a kormány felügyelete alatt áll. Felhívta az Országgyűlést, hogy a közszolgálati és kereskedelmi médiáról, illetőleg a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvényt 1992. november 30-ig alkossa meg. A leendő szabályozás számára ismét útmutatással szolgált: *„a rádió és televízió alkotmányos működésének feltételeként a törvénynek ki kell zárnia, hogy a közszolgálati rádióban és televízióban akár az állam szervei, akár egyes társadalmi csoportok a műsorok tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhassanak.”* Ezen mulasztást az 1990–1994-es parlament nem tudta pótolni, mivel a kidolgozott törvényt 1992. december 30-ról 31-re virradó éjjel 2 óra körül, a magyar parlamentarizmus történetében egyedülálló módon, senki sem szavazta meg. (Az új médiatörvényt a második ciklusban alkották meg, ld. az 1996. évi I. törvény.)

A demokratizálódó jogalkotás és a humán értelmiségi politikai elittel fémjelezhető parlament egyébként sem szerzett jó jegyeket teljesítményével. Az Országgyűlés hatalmas mennyiségű törvényt zúdított a társadalom nyakába. A kapkodó kormányzati jogalkotás szintén nem segítette a jogalkalmazókat, a jogot követni kívánó polgárokat. Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatban alkotmányos követelményként leszögezte, hogy a **jogszabályok időbeli hatályát úgy** kell megállapítani, hogy a címzetteknek kellő idő álljon a rendelkezésükre az alkalmazásra való felkészülésre.

Az Alkotmánybíróság tevékenységének és szerepfelfogásának lényege, hogy általános jogfogalmakat, generálklauzulákat töltött meg tartalommal. Az élethez, emberi méltósághoz való jog, az általános személyiségi jog, a véleményszabadság és a jogállam olyan értelmezési tartományait tárta fel, amely révén normatív szabályokat fogalmazott meg – jogalkotói felhatalmazás nélkül. Az aktivizmus értékelése körében megemlítendő, hogy míg emberi jogi esetekben általában kevesebb kritika érte (a garanciák bővülése ezen a téren az adott történelmi időszakban elfogadott volt); ám hatásköri aktivizmusát és főleg a jogállam kiépítésének lépéseit többen a túlzások miatt kritizálták. Több esetben is az állami és kormányzati hatalom indokolatlan korlátozását, a jogállami eszméből levezetett döntések költségeinek figyelmen kívül hagyását vetik a szereplők szemére. Gajduschek György szerint a *„hiperjogállam”* az egyént védő jogi garanciákat olyan mértékben túlhajtja, hogy az lehetetlenné teszi a közigazgatás és az igazságszolgáltatás számára feladatainak eredményes ellátását. A *„hiperjogállam”* így magát a jogállamot ássa alá.

Irodalom:

BÁRD Károly, SCHLETT István, BIHARI Mihály és VARGA Csaba írásai a *Társadalmi Szemle* 1992. évi 1-3. számaiban.
GAJDUSCHEK György: *Rendnek lenni kellene. Tények és elemzések a közigazgatás ellenőrzési és bírságolási tevékenységéről.* Budapest, 2008, KSZK
HALMAI Gábor: *Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve*. In: Fundamentum 1999/2.
KUKORELLI István: *A magyar Alkotmánybíróság előzményei, létrejötte és jellemzői.* In: VÍZKELETY Mariann (főszerk.): *5 éves az Alaptörvény. Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből.* Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó Kft., 2017.
MAJTÉNYI László – MIKLÓSI Zoltán (szerk.): *És mi lesz az alkotmánnyal?* Budapest, EKINT 2004,
SÓLYOM László: *Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? - A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég Kiadó, 2015,

39 Az „ideiglenes” Alkotmány évtizedei és a hatalommegosztás rendszerének kialakulása (Smuk Péter)

Az alkotmányos átmenetben formailag új alkotmány nem született, ám az 1949. évi XX. törvény jogállami tartalmat nyert. Ezen munka oroszlánrészét az 1989–1990. évi alkotmánymódosítások végezték el. 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal pártjai egyáltalán nem kívántak alkotmányozni, és az állampárti alkotmányozást szerették volna mindenképpen felfüggeszteni. Az új alkotmány elfogadása azért maradt el, mert csak a békés, demokratikus átmenetre szűkítették a tárgyalásokat. Az EKA Tölgyessy Péter szerint: *„a közjogi alapszerkezetről, a hatalommegosztás nagy intézményeiről még csak tárgyalni sem kívánt. Mindezek új alkotmányba való foglalását a szabadon választott Országgyűlés feladatának látta.”*

1989 óta a parlamentek mindegyike többször **módosította az alkotmányt**. (Az 1949. évi XX. tv. módosításai az Alaptörvény elfogadásáig: 1949-1990: 25; 1990-1994: 7; 1994-1998: 6; 1998-2002: 2; 2002-2006: 4; 2006-2010: 5; 2010-2012: 12). A módosítások közül terjedelmével is kétségkívül kitűnik az ún. MDF–SZDSZ-paktumot átvezető 1990. évi XL. törvény. A későbbiekben az új alkotmány megalkotásához nem sikerült kellő politikai konszenzust megteremteni, ám egyes kérdésekben a mindenkori kormány és ellenzéke együtt tudott működni (vagy a kétharmados parlament kormánypártjainak megfelelő többsége adta a lehetőséget). Kiemelhetőek a nemzetközi jog, az euroatlanti integrációs törekvések megvalósulásához elvárt alaptörvény-módosítások. A törvényhozással összefonódó alkotmányozó (alkotmánymódosító) hatalom megnyilvánulásait az alábbi, a közjogi rendszert formáló jogalkotást az alábbiak szerint tekinthetjük át.

A választási rendszer és a közvetlen demokrácia

Az országgyűlési képviselők választásának alapvető szabályai mentén, az 1989-es sarkalatos törvény szerint, hat parlamentet választottak meg. Kisebb korrekciók között tarthatjuk számon a 4%-os küszöb 1994-től 5%-ra emelését, az aktív választójog gyakorlásának előbb a Magyarországon való tartózkodáshoz kötését (1990-ben), majd kiterjesztését a külképviseleteken való szavazás lehetőségére (2003-ban). 1997-ben egységes kódexet alkotott az Országgyűlés a választási eljárásról (1997. évi C. törvény), amely az önálló jogalkalmazási életre kapó választási eljárási alapelveket fogalmazott meg, a választási szervekre, választási igazgatásra, jelöltállításra és kampánytevékenységre is adott általános és különös szabályozást egyaránt; továbbá a népszavazás eljárási szabályait is magába foglalta. Megemlíthető a jogtörténeti intézménnyé vált a kampánycsend, amely értelmében a választást megelőző napon 0.00 órától a szavazás befejezéséig tilos volt kampánytevékenységet folytatni, vagy a *„kopogtató cédula”*, ajánlószelvény, amelyet a választópolgár annak adott, akit jelöltként támogatni kívánt (ebből 750 darabot kellett összegyűjteni a jelöltté váláshoz). Az Alkotmánybíróság állást foglalt a választójog elvei tekintetében (általánosság kérdése a külföldön való szavazás lehetőségével; egyenlőség a választókerületek méretéhez viszonyítása; titkosság az ajánlószelvények adattartalma alapján). Mindazonáltal az 1989-ben inkább kevésbé tudatosan megalkotott vegyes választási rendszer mindegyik választás során tiszta eljárásban működött, így valódi demokratikus legitimációt eredményezett a parlamentnek. Megjegyzendő, hogy a *„negyven év átkos”* után végre szabad és plurális választást kínáló alkalmakon korántsem volt elsöprő a részvételi hajlandóság: ugyan a közép-európai régióban magasnak mondható, de a nyugati arányokhoz képest alacsony a szokásos 60-67 % közötti részvétel. Megállapítható továbbá, hogy a biztos kormányalakítást és az ellenzék kompenzálását egyaránt célzó választási rendszer nem egyszer markánsan aránytalan eredményt hozott, a győztesek túlreprezentálásával: 1994-ben az MSZP a szavazatok 33%-ának megszerzésével a mandátumok 52%-át szerezte meg, 2010-ben a Fidesz-KDNP pártszövetség a szavazatok 47,4%-ának megszerzésével a parlamentben kétharmados többséggel kezdhette meg a kormányzást.

A közvetlen demokrácia a rendszerváltás utáni évtizedekben többnyire mélyen szántó közjogi és politikai viták révén nyilvánult meg a **népszavazásokkal**. Az 1989-es négyigenes népszavazás után a már elsősorban a képviseleti demokrácia védelme érdekében lépett fel az Alkotmánybíróság kimondva, hogy egyrészt a törvényhozó testület feloszlását nem lehet elérni népszavazás útján, másrészt a népszavazás útján való hatalomgyakorlás kivételes a képviseleti mellett. 1997-ben az Alkotmányba foglalták a referendum alapvető szabályait, közte azokat a tárgyköröket, amelyekben nem lehet népszavazást tartani. Az újraszabályozott érvényességi feltétel értelmében már nem volt szükséges a választójogosultak többségének részvétele a szavazáson, így lehetett sikeres az 1997-es NATO-hoz, és a 2003-as EU-hoz csatlakozási törekvéseket megerősítő voksolás.

Az Országgyűlés házszabályai

A parlamenti képviselők jogállását, munkáját és a törvényhozó testület szervezetét, működését több jogi norma szabályozta. Ezek közül kiemelhető a képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény, amely egyebek között a képviselők mentelmi jogát és összeférhetetlenségét rendezte, illetve a történeti szokás alapján az országgyűlési határozatban (tehát nem jogszabályban), de minősített többséggel elfogadott Házszabály. Az Országgyűlés csak a második ciklusban fogadta el az 46/1994. (IX.30.) OGY határozatot, amely többé-kevésbé kiszámítható kereteket biztosított a parlamenti funkciók gyakorlásának és a politikai vitáknak. A Házszabály a gyakorlatban több ügyrendi bizottsági állásfoglalásba és alkotmánybírósági határozatba foglalt értelmező rendelkezés szerint működött.

Az Országgyűlés törvényhozó munkáját az egyre növekvő számban elfogadott törvények jellemezték, miközben az említett kétharmados törvények módosítására a politikai megosztottság révén csak alkalmanként nyílt lehetőség. A törvénygyáros *„munkaparlament”* fegyelmi szabályozás nélkül is általában a kulturált politikai diskurzusok valódi arénája lett; és közép-európai unikumként a négyesztendős mandátumát mindig kitöltötte.

A közigazgatás jogállami kereteinek kialakítása

A központi közigazgatás és a végrehajtó hatalom csúcsszerve a kormány volt az 1989-es Alkotmány szerint, amelynek testületi jellegű működését erősen árnyalta a **miniszterelnök** kiemelkedő pozíciója, illetve a kormányalakítás koalíciós politikai összefüggései. A **konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal** védett kormányfő egyre erősebb hatalmi központtá vált a végrehajtó hatalom élén, s munkaszerve, a Miniszterelnöki Hivatal adminisztratív támogató szervből a kormányzás stílusát és tartalmát is meghatározó tényezővé erősödött. A bizalmi kérdés mindössze kétszer merült fel a tárgyalt időszakban (2006 októberében bizalmi szavazás erősítette meg Gyurcsány Ferencet, akit 2009-ben konstruktív bizalmatlanság útján váltott fel Bajnai Gordon).

A parlament még az első ciklusban a közigazgatási szervek hatásköreinek törvényi szabályozás alá vonása érdekében nagy lélegzetű revízió és korszerűsítés alá vette az erre vonatkozó jogszabályokat. Az Alkotmánybíróság említett határozatának megfelelően jogállami mérföldkőként kiterjesztették a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának körét. A Polgári Perrendtartásról szóló törvény XX. fejezete a *„Közigazgatási perek”* elnevezést kapta, jelezvén a megoldás féloldalasságát: a közigazgatási bíróság intézménye nem került visszaállításra. A közigazgatási per a Polgári perrendtartás alapján gyakorlatilag különös polgári per, és a közigazgatási bíráskodás további szabályait több jogszabály tartalmazta (az államigazgatási eljárási, a bírósági szervezeti és az önkormányzati törvény). Módosították az ügyvédségre, ügyvédi tevékenységre vonatkozó szabályozást, és a diktatúra előtti hagyományos funkciók újjáélesztésére törvényt alkottak a közjegyzőkről. Az emberi jogok védelmi rendszerének bővítése körében az 1993. évi XXXI. törvény kihirdette az emberi jogok 1950-ben Rómában aláírt egyezményét, annak nyolc kiegészítő jegyzőkönyvével együtt. 1993-ban újraszabályozták a magyar állampolgárság intézményét, illetve megszületett a hatóságok feletti kontrollt erősíteni szándékozó, az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokról szóló törvény is.

Az Országgyűlés egyébként csak a második ciklusban tudott **ombudsmanokat** választani, ám a kisebbségek parlamenti képviseletét – többszöri szándéknyilatkozat ellenére – nem sikerült megvalósítani. Szintén az emberi jogok tiszteletben tartásának és a jogállamiság elvének megvalósítására hivatkozva alkotott törvényt az Országgyűlés a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról. 2003-ban alkotott az Országgyűlés törvényt az Egyenlő Bánásmód Hatóságról, amely bírságolási jogkörével szerezhetett érvényt a diszkrimináció tilalmának.

Az Országgyűlés 1994 márciusában alkotott törvényt az egyes fontos tisztséget betöltők ellenőrzéséről. Ennek megfelelően az előző rendszerben titkosszolgálatokkal összefüggő vagy karhatalmista feladatot ellátó személyek nem jogállami múltjáról szóló információk bizonyos feltételek mellett nyilvánosságra hozhatók. A *„lex Horn”*-ként is emlegetett szabály által jó néhány politikus érintett lehetett. A nyilvánosságra hozatalt az információk közérdekűségére tekintettel az AB alkotmányosnak találta, ám az ún. ügynökügyek még ciklusokon keresztül kísértették a magyar politikai elitet, az alkotmányos és a társadalmi elvárásoknak egyaránt megfelelő szabályozás hiányában.

Az igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatás hatalmi ágának nagyobb szabású reformját 1997-ben végezte el az Országgyűlés, az új szabályozás a bíróságok szervezetében és igazgatásában jelentős újításokat vezetett be. Az Alkotmányba foglalták a bírósági szervezetrendszer új szintjét, az ítélőtáblákat, valamint a bírói hatalmi ág függetlenségének kiteljesítése érdekében a bíróságok önigazgatását intézményesítették az **Országos Igazságszolgáltatási Tanács** (OIT) létrehozásával, a bírói önkormányzati szervek igazgatásban való közreműködésének kimondásával. Az ítélőtáblák székhelyének, illetékességének, valamint a működés megkezdésének meghatározását a szervezeti törvény külön törvényre bízta. Ez az új bírósági szint felállítását a következő, 1998-ban módosított ütemtervben írta elő: 1999. január 1-től a fővárosban, Szegeden és Pécsett, *„legkésőbb”* 2003. január 1-jéig Győr és Debrecen székhelyen további két ítélőtábla létesült. A négy szint felállítását a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési munkaterhének csökkentése indokolta, hogy ezáltal a jogegységesítő feladatára összpontosíthasson. A törvény új jogintézményt vezetett be e tevékenység ellátására jogegységi eljárás néven, kimondva, hogy a jogegységi határozatok a bíróságokra kötelezőek. Az OIT összetételét a törvény úgy határozta meg, hogy a bírói hatalmi ág képviselői kétharmados többségben legyenek. Tagjai: 9 bíró, az igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész, az Országos Ügyvédi Kamara elnöke, az Országgyűlés Alkotmány- és igazságügyi bizottsága, valamint Költségvetési és pénzügyi bizottsága által kijelölt egy-egy országgyűlési képviselő. Elnöke a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Tehát a korábbi igazgatásért felelős miniszter mindössze tagként vesz részt a tanács munkájában, így a végrehajtó hatalmi ág – a kormánypártok által veszélyesnek tartott – beavatkozási lehetősége gyakorlatilag megszűnt. A modell nem elterjedt a világban, és sokan azért kritizálták, mert a bírói függetlenséget a hatalmak elválasztása elvének szélsőséges alkalmazásával intézményesítette.

A társadalmi átalakulás lépései – alkotmányos vitákkal

A **kárpótlás** az első szabadon választott parlament egyik legfontosabb vállalt közpolitikai, de heves közjogi vitákat is kiváltó feladata volt. Az elmúlt diktatórikus rendszerek kárvallottainak az állam jogi szabályozás útján kívánt elégtételt nyújtani, de az orvoslás anyagi vonzataival már gazdaságpolitikai dimenziót is kapott – lévén értelemszerűen összeköthető volt az állami vagyon sorsával, a privatizációval, hiszen a vagyoni sérelmek többnyire az államosítással és szövetkezetesítéssel következtek be. A rendszerváltó politikai pártok egyúttal erkölcsi kötelességnek tekintették megvalósítását, így sajátosan érzelmes és kemény vita alakult ki a kárpótlás módozatairól, eljárásairól. Nyilvánvaló volt, hogy az államnak nem áll rendelkezésre az a vagyonösszeg, amellyel a sérelmek ellentételezése teljes mértékben lehetséges lenne, továbbá az eredeti állapot helyreállítása (reprivatizáció) az eredeti vagyontárgyak fizikai megsemmisülése, átalakulása miatt lehetetlenné vagy más okok miatt indokolatlanná vált. Amikor az első kárpótlási törvények elutasították a reprivatizációt – az egyházi tulajdon ilyen jellegű visszaadásának kivételével – már azon a pragmatikus alapon tették, hogy az igazságtalanul okozott tulajdoni károkat az állam méltányosságból, tehát erkölcsi alapon és nem alanyi jogon orvosolja. Az Alkotmánybíróság a tulajdonviszonyok

rendezése során a tulajdon tárgya tekintetében csak egységes eljárást tekintett alkotmányosnak. Tehát ha a törvényhozók a reprivatizációról a műhelyek, gyárak, üzemek, házak stb. esetében lemondanak és ezek tulajdonosait csak részlegesen pénzben (kárpótlási jeggyel) kárpótolják, nem járhatnak el másként a volt földtulajdonosokkal szemben sem.

Az előző rendszer lebontásának másik nagy feladatkörében sem tudtak a kormányok sokkal messzebb jutni a jogi szabályozási keretek létrehozásán: a magánosítás, a **privatizáció** terén évekig a félig spontán fejlemények mederbe terelése jutott. Az 1988-89-es társasági és átalakulási törvényeknek köszönhetően már minden kormányzati kezdeményezés nélkül beindult – az általában gazdasági társasággá alakulást jelentő – ún. spontán privatizáció. Ellenzői és kritikusai a tulajdonosi és a vállalatvezetői funkciók összemosódását, az állami vagyon *„elherdálását,”* a politikai nómenklatúra gazdasági önátmentését, az állami (társadalmi) tulajdon magánelsajátítását kárhoztatták. Az 1990-ben létrejött **Állami Vagyonügynökségnek** is változó, ellentmondásos politikai kívánságok szerint, koncepcionális viták közepette kellett tevékenykednie. A magánosítást a gazdaság másik szektorában, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében egy politikai-ideológai dimenzió is bonyolította: a kárpótlással és a kistermelői gazdaságokat támogató kormányzati elképzeléssel a szövetkezeti törvény csak részben tudott megbirkózni, ugyanakkor a szövetkezetek nagy részének szétzilálása csak részben érintette a vidéki *„kommunista bárók”* pozícióit, sokkal inkább az ágazat termelékenységét és működőképességét. Mindazonáltal a vidéki, saját birtokán gazdálkodó tulajdonosi réteg létrehozása, megerősítése fontos politikai, rendszerváltó feladat volt. Az állami tulajdon magánosításának hulláma a Horn kormány idején (1994-1998) érte el csúcsát, amikor kisebb vagyoni elemeken túl már a stratégiai ágazatok (villamosenergia, földgáz-hálózatok stb.) privatizációja is megtörtént.

A rendszerváltozás utáni parlamenteknek az európai jogállam, a piacgazdaság normáinak megfelelően működtetett gazdasági rendszer megteremtése, a korábbi rendszer struktúráinak lebontása, az átmenet által is felszínre hozott társadalmi válságjelenségek kezelése jutott osztályrészül. A legfontosabb területeken az átalakulás folyamatainak már a megalapozása is komoly történelmi felelősség és eredmény. A kihívásoknak való nehéz megfelelést jelezte, hogy 2006-ig ciklusról ciklusra a választók akarata kormányváltást kényszerített ki, illetve a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatának narratívája szerint a 2010-es kormányváltás azért jelentős, mert *„A XXI. század első évtizedének végén, negyvenhat év megszállás, diktatúra és az átmenet két zavaros évtizede után Magyarország visszaszerezte az önrendelkezés jogát és képességét.”*

Az integrációs folyamatok alkotmányos aspektusai

Az egyik legnagyobb jogrendszer-formáló kihívást a rendszerváltozás után az **európai uniós integráció** harmonizációs jogalkotása fémjelezte. A jogközelítés hatalmas munkamennyiségével évekig birkózott a magyar parlament, a csatlakozásunk történelmi pillanatára 2004. május 1-ig várnunk kellett. Ekkor az Unió 10 új tagállamot, a 73 millió új lakost fogadott be. Az tagállamok nem váltak egyenrangú tagjává az európai közösségnek, több területen ugyanis ún. derogációkkal kedvezményeket kaptak – például Magyarország a termőföldpiacát nem nyitotta meg a külföldiek előtt. Másfelől több állam fenntartott bizonyos átmeneti intézkedéseket, korlátozásokat az újakkal szemben, így a munkaerő szabad áramlása tekintetében: a magyar munkavállalók évekig nem élveztek nyugati kollégáikkal azonos jogokat.

Az **EU-csatlakozás** közjogi problémakörének legfontosabb elemét, a közösségi jog és a nemzeti jogrendszer kapcsolatát már 1998-ban körvonalazta az Alkotmánybíróság. A Magyar Köztársaság területén ugyanis a közhatalom gyakorlása demokratikus legitimációt igényel (akkor a közösség joga közvetlenül még nem volt alkalmazható, mert akkor még nem voltunk tagállam). Ebből a határozatból a magyar jogalkotó azt szűrte le, hogy az Alkotmányban

szükséges rendelkezni a csatlakozásról, valamint a tagállami szuverenitásvesztésről, a közösségi jog és a belső jog kapcsolatáról. A kérdés a csatlakozási tárgyalások lezárásakor, 2002-ben vált aktuálissá, ám a két jogrendszer kapcsolatára való utalás kimaradt az Alkotmány új 2/A. §-ába foglalt ún. **Európa-klauzulából.** Az alkotmánymódosítással az a nehézkes szövegezésű kompromisszum került be az alaptörvénybe, amely nem tartalmazta kifejezetten a hatáskörgyakorlás EU részére történő átengedésére utaló fordulatot, de rögzítette azt, hogy a közös hatáskörgyakorlás megvalósulhat önállóan, az EU intézményei által is.

A szöveg nem rögzíti az EU-jog primátusát, bár annak szigorú olvasatából az következik, hogy az Alkotmány nem helyezte a közösségi jogot maga fölé (az Alkotmányban foglalt hatáskörök gyakorlásáról lévén szó). Az uniós szerződés megerősítéséhez mindenesetre alkotmányozó minősített többségre volt szükség.

Az Alkotmánybíróság sokáig nem került olyan helyzetbe, hogy a közösségi jog alkotmányosságának vizsgálatát el kellett volna végeznie, mindazonáltal több határozatában is alapvető megállapításokat tett a közösségi joggal kapcsolatban. Így rögzítést nyert, hogy az AB hatásköre szempontjából a közösségi jog nem minősíthető (az Alkotmány 7. § (1) bekezdés szerinti) nemzetközi jognak, valamint az EU-klauzula alapján **hazánk a szuverenitás önkorlátozása és nem pedig feladása révén alkotmányosan lett tagállam az Európai Unióban.**

Alkotmányozási kísérletek

Az átmeneti alkotmány felváltására több kísérlet is történt, amelyek közül legnagyobb esélye a baloldal által vezetett alkotmányelőkészítésnek volt. 1994-ben alakult MSZP-SZDSZ koalíciós kormány mandátumok 73%-ával rendelkező konszenzuális, de nagyon gyors, mintegy egyéves alkotmányozási folyamatot képzelt el. Kormányhatározat bízta meg az igazságügy-minisztert az **új alkotmány** koncepciójának kidolgozásával, illetve a szakmai-tudományos alapozásra az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetét kérték fel.

Az **alkotmányozó gyűlés** felállítására több szakember is javaslatot tett, a pártok azonban természetesnek tartották, hogy az alaptörvényt – a hatályos alkotmány és népszavazási törvény rendelkezéseinek megfelelően – az Országgyűlésnek kell megalkotnia, és azt népszavazás erősíti meg. 1995 májusában jött létre a megállapodás az új alkotmány megalkotásának szabályairól (csak az FKgP nem csatlakozott); és a konszenzusos modell explicit kifejezése érdekében az Alkotmányba foglalták – határozott időre, az 1994-ben megválasztott parlament megbízatásának idejére – azt a rendelkezést, hogy az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadásához a képviselők négyötödének szavazata szükséges. A megállapodás azt is rögzítette, hogy az alkotmányozás ideje alatt a koalíció nem kezdeményez egyeztetés nélkül alkotmánymódosítást. A házelnök által vezetett alkotmány-előkészítő bizottságban alakult ki **az új alkotmány szabályozási elveiről szóló országgyűlési határozati javaslat,** amelyet 1996 márciusában nyújtottak be az Országgyűléshez, ám az meglepő módon nem fogadta el azt. A szükséges 257 szavazat helyett csak 252 képviselő szavazott igennel. 106 képviselő nem szavazott, közülük 61 kormánypárti. Az MSZP-t leszámítva egyetlen pártban sem volt ellenszavazat, valamennyi elutasító szavazatot – itt a tartózkodás is annak számít –kormánypártiak adták le.

A határozati javaslat újradolgozása során új elemként az állam szociális jellegének kimondását, a társadalmi-gazdasági érdekegyeztetés intézményének rögzítését és a pihenéshez való jog alanyi jogként való szabályozását javasolták; új tartalmi elemek között erősödtek a szociális és a nemzeti elemek (például a magyar nyelv védelme), továbbá bővültek a kormányzásra vonatkozó szabályok (például a miniszterelnök-helyettes intézményével), bekerült a preambulumba a Szent Koronára mint történelmi hagyományaink részére való utalás. Az Országgyűlés immár megszavazta a módosító javaslatokat, de már késő volt. Közben a

koalíció egy különutas, *„sürgősnek”* tartott alkotmánymódosítási csomagot (az igazságszolgáltatási reformról) vitt szavazásra, kiváltva az ellenzék vádját az alkotmányozási moratóriumról szóló megállapodás felrúgásáról. A magyar politikai elit a rendszerváltás utáni két évtized legkomolyabb esélyét szalasztotta el az új alkotmány elfogadására, az ideiglenesnek szánt alaptörvény felváltására.

Az elszalasztott történelmi esély után később már egy *„konszolidációs”* alkotmányozásra sem volt esély a politikai oldalak kompromisszumképtelensége miatt. A millennium alkalmából szimbolikus, 2000. évi I. törvényszámot kapott volna az első Orbán-kormány igazságügyi adminisztrációja által kidolgozott alkotmányjavaslat, amely annak ellenére nem kapott többpárti támogatást, hogy az Alkotmányon tulajdonképpen csak formális szöveggondozást végzett volna (alapjogokat előre szerkesztette, a cikkek sorszámozását rendezte, stb.). Később, a Gyurcsány-kormány idején az igazságügyi minisztérium hasonló hozzáállással 2005-ben készített alkotmánytervezetét már nem is hozták nyilvánosságra.

Irodalom:

JAKAB András - KÖRÖSÉNYI András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Budapest, MTA TK, 2012.
JAKAB András: *Az Alkotmány kommentárjának feladata. Az 1949. évi XX. törvény története.* In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009. I-II. k.
KUKORELLI István: *Húsz éve alkotmányozunk…* In: Közjogi Szemle 2009/3.
KUKORELLI István: *1994-1998 közötti korszak alkotmányozása.* In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
SOMOGYVÁRI István: *Húszéves a köztársasági alkotmány*. In: Közjogi Szemle, 2009/3.

40. Az új Alaptörvény létrehozása
(Smuk Péter)

Az utókor számára a magyar közjogi rendszer fejlődésének meghatározó szakasza lesz a 2010. évi választások nyomán összeült Országgyűlés munkája. Nemcsak a politikai fordulat mélysége (a rendszerváltó pártok jó részének eltűnése) miatt, de az alkotmányozó és törvényhozó hatalom által végrehajtott változások hatása miatt is. Ebben a ciklusban történt meg az *„átmeneti”* Alkotmány felváltása, de egyben a jogrendszert meghatározó megannyi jelentős új kódex, alapjogi és államszervezeti törvény elfogadása is. Ezen munka nagyságáról csak részben adhatunk képet jelen kötetben, nemcsak terjedelmi okok miatt – hanem azért is, mert itt fordul a jogtörténet a hatályos jogrendszer bemutatásába.

Az alkotmányfejlődés új fejezetét nyitotta meg a 2011-ben megalkotott Alaptörvény, amely a magyar alkotmányosság két alapvető sajátosságára reagált: az Alkotmány *„átmeneti”* és *„értéksemleges”* jellegét orvosolta. Az alkotmányozó új alkotmányos paradigmát is alkotott, amennyiben az Alkotmánybíróságot egyrészt el kívánta szakítani a korábbi precedensétől (az Alkotmánybírósági határozatok hatályon kívül helyezésével), másrészt a korábbi alkotmánybírósági döntésekkel szemben, előbb az Alkotmányba, majd Alaptörvénybe foglalta a megsemmisített törvényi rendelkezéseket. Ezzel pedig érzékeltette, hogy az általános jogfogalmak (jogállam, emberi méltóság) értelmezésével egy aktivista Alkotmánybíróság sem kerekedhet immár a politikai alkotmányozó (az Országgyűlés 2/3-os többsége) fölé.

2010. június végén hozta létre az új Országgyűlés a 45 képviselőből álló **Alkotmány-előkészítő eseti bizottságot**, melynek összetétele még tükrözte a plenáris erőviszonyokat. A Fidesznek 23, a KDNP-nek 7, az ellenzéki MSZP-nek 7, a Jobbiknak 6 és az LMP-nek 2 képviselője alkotta. Azonban az ellenzéki pártok egy idő után az alkotmányozás bojkottját

választották. Az MSZP, illetve az LMP 2010. október végéig, míg a Jobbik november közepéig vett részt az előkészítő bizottság munkájában.

A bizottság fél éves határidőt kapott az egységes alkotmánykoncepciónak az Országgyűlés elé terjesztésére, s munkája keretében egyebek között megkereste a közjogi tisztségviselőket, a nemzeti és etnikai kisebbségek országos szövetségeit, a helyi önkormányzatok országos érdek-képviseleti szerveit, az MTA Jogtudományi Intézetét, valamint az egyetemek alkotmányjogi tanszékeit.

Az alkotmányozási folyamat több fordulattal gyorsan a végéhez ért. Az előkészítő bizottság és szakértői (Patyi András akkor egyetemi docens, a Legfelsőbb Bíróság bírája, Szalay Péter ügyvéd és Varga Zs. András, akkor egyetemi docens, a legfőbb ügyész helyettese) a részkoncepciókból egységes koncepciójavaslatot készítettek el 2010. december elejére, *Magyarország Alkotmányának szabályozási elvei* címmel. A kormánypártok a javaslat megszövegezésére háromfős szövegező bizottságot hoztak létre (tagjai Szájer József, Gulyás Gergely és Salamon László).

Az alkotmányozás körüli közjogi vitákból kiemelhető, hogy a kormánypártiak Magyarország megújításának alapvetéseként elengedhetetlennek tartották az *„átmeneti”* alkotmány felváltását az új alaptörvénnyel – a rendszerváltás ilyen értelemben történő lezárása. A legitimációt a 2010. évi választásokon nyert *„példátlan mértékű”* felhatalmazásból vezették le. Az ellenzéki pártok és más civil szervezetek az alkotmányozási eljárás rendkívül gyors menetrendjét, a kormánypártok kompromisszumképtelenségét kárhoztatták. Egyben felhívták a figyelmet arra, hogy az alkotmányozással párhuzamosan a hatályos Alkotmány rendszerré váló módosítgatásai, az alkotmányozásra vonatkozó elképzelések elhallgatása a választási programból, az ellenzéki javaslatok és a népszavazás mellőzése alapvetően illegitimmé teszik az új alaptörvényt. Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes felkérésére a Velencei Bizottság is állást foglalt a magyar alkotmányozásról, amelyben komoly fenntartásokat fogalmazott meg a *„rapid”* alkotmányozási eljárással és az Alkotmánybíróság hatáskörének szűkítésével kapcsolatban. Több helyen viszont üdvözölt új megoldásokat is.

Az Országgyűlés előtt formálisan két alkotmánytörvény-javaslatot nyújtottak be. Az egyiket, *Magyarország Alaptörvénye* címmel, a Fidesz képviselői jegyezték, míg a másikat Szili Katalin független képviselő készítette, *Magyar Köztársaság Alkotmánya* címmel. Ez utóbbi nem volt valós alternatívának tekinthető, az eljárás ennek megvitatására nem is kerített sort. A Fidesz Alaptörvényéhez képest sokkal inkább támaszkodott a hatályos Alkotmány szövegére, és ebből a szempontból a köztársaság védelmére szegődött ellenzékhez szólt.

Az Országgyűlés rapid módon, 10 napos vitát követően, 2011. április 18-án, 262 igen 44 nem és 1 tartózkodó szavazattal elfogadta Magyarország Alaptörvényét. Az elfogadás napján több módosító indítványt fogadtak el, amely önmagában is jelzi, hogy az Alaptörvény megalkotása technikai értelemben nem sokban különbözött az általános *„törvénygyári”* gyakorlattól. Az Alaptörvény ellen szavazott a Jobbik, valamint Szili Katalin, támogatta Pősze Lajos, független képviselő – egyébként kizárólag kormánypárti szavazatokkal fogadták el. Az Alaptörvényt Schmitt Pál államfő húsvéthétfőn, az országgyűlési választások első évfordulóján, 2011. április 25-én írta alá. A Magyar Közlöny 2011. április 25-i (43.) számában került kihirdetésre, hatálybalépésének napja 2012. január 1.

Irodalom:

Alkotmányozás Magyarországon: 2010-2011. Budapest, Szent István Társulat, 2012. I-II. k.

DEZSŐ Márta - KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmány – alkotmányosság.* Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2014.

JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei.* Budapest, HVG-ORAC, 2013.

JAKAB András - KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések.* Budapest, MTA Politikatudományi Intézet, 2012.
KUBOVICSNÉ BORBÉLY Anett – TÉGLÁSi András – VIRÁNYI András (szerk.): *Az új Alaptörvényről –elfogadás előtt. Tanulmánykötet az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának 2011. április 8-án megrendezett konferenciáján elhangzott előadások alapján.* Budapest, Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága, 2011.
PATYI András – SZALAY Péter –VARGA Zs. András: *Magyarország alkotmányának szabályozási elvei. Szakértői változat.* Pázmány Law Working Papers, www.plwp.jak.ppke.hu Nr. 2011/31.
PRUGBERGER Tamás: *Adalékok az új alkotmány rendszeréhez és tartalmi kérdéseihez.* In: Polgári Szemle, 2010/5.
SIMON János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog. Nemzetközi Konferencia 2010. november 25-26.* Konrad Adenauer Alapítvány, h. n., 2010.
SZMODIS Jenő: *Alkotmány és szakralitás.* In: Polgári Szemle, 2010/6.
TÉGLÁSI András – KUBOVICSNÉ BORBÉLY Anett –VIRÁNYI András (szerk.): *Történelmi tradíciók és az új alkotmány. Tanulmánykötet az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága és az Országgyűlés Alkotmányelőkészítő bizottságának 2010. december 10-én megrendezett tudományos konferenciáján elhangzott előadások alapján.* Budapest, 2011.

FÜGGELÉK

Történelmi kronológia

895 tavaszán: Árpád fejedelem a magyar főssereggel átkel a Vereckei-hágón; Álmos nagyfejedelem halála Erdélyben; az Alföld és Erdély elfoglalása.
970 után: Géza nagyfejedelem uralkodása
977 körül: Vajk születése, aki a keresztségben az István nevet kapja.
997: Meghal a honfoglaló Árpád fejedelem dédunokája, a Kárpát-medence nyugati felén uralkodó Géza. Kijelölt örököse István névre megkeresztelt fia, Vajk. Somogy ura, Koppány - aki vélhetően az idő szerint Árpád legidősebb férfi leszármazottja - igényt tartván Géza örökségére, fegyverrel támad István ellen.
1000. dec. 25: Istvánt egyházi szertartás keretei között királlyá koronázzák. (Más lehetséges értelmezés szerint a koronázásra 1001. január 1-jén került sor.)
1000 után: I. (Szent) István törvényt ad ki.
1001: Az esztergomi érsekség alapítása.
1030-1038 között: I. (Szent) István kibocsátja második törvényét.
1038. aug. 15: Meghal I. (Szent) István magyar király. (Holttestét a székesfehérvári királyi bazilikában temetik el.)
1091 tavasza: Zvonimir horvát király özvegyének, Ilonának a kérésére I. (Szent) László hadjáratot vezet Horvátországba. Unokaöccsét, Álmos herceget horvát királyként a meghódított tartomány élére helyezi.
1100 előtt: Megszervezik az egyházmegyéket kisebb igazgatási egységekre osztó főesperességeket.
1105 során: Kálmán király befejezi Horvátország meghódoltatását, s uralmát kiterjeszti a dalmát szigetekre is. Először említik a tartományt kormányzó horvát bán méltóságát.
1181 során: A veszprémi káptalan okleveleket ad ki jogi természetű magánügyekben. (Az egyházi intézmények hiteleshelyi tevékenységének egyik első példája.)
1185 után: Önállósul a királyi oklevelek kiadását intéző kancellária.
1190 körül: III. Béla ezüstpénzein feltűnik a kettőskereszt motívuma.
1208 körül: II. András új intézkedések bevezetésével megváltoztatja a királyi hatalom birtokpolitikáját.
1208-1235 között: A váradi káptalan feljegyzéseket készít a székesegyházban lefolytatott istenítéletekről és egyéb jogügyletekről. (Váradi Regestrum)
1209 körül: Először tesz említést magyarországi oklevél arról, hogy Erdély területén románok élnek.
1215 körül: A Névtelen szerző (Anonymus) elkészíti munkáját a magyar honfoglalásról.
1222: II. András kiadja az Aranybullát.
1224: II. András írásba foglalja az erdélyi szász telepesek kiváltságait.
1231: II. András módosított formában megújítja 1222. évi Aranybulláját. (A változtatások elsősorban az egyházi érdekek érvényesítését szolgálják.)
1232: A zalai királyi szerviensek uralkodói felhatalmazás birtokában ítéletet mondanak egy eléjük vitt birtokügyben.
1267: A királyi szerviensek esztergomi országos gyűlését követően IV. Béla és fiai kiadják törvényüket a szerviensek és nemesek jogairól.
1290: III. András kiadja az óbudai országgyűlés végzéseit.
1298: Kiadják a pesti országgyűlésen hozott törvényeket.

1301: Meghal III. András magyar király. (Holttestét a ferencesek budavári kolostorában temetik el.) Az Árpád-ház kihal férfiágon.
1351: Budai országgyűlés: a nemesi szabadságjogok megerősítése
1367: Pécsett megalakul az első magyar egyetem.
1370: I. (Nagy) Lajost Krakkóban lengyel királlyá koronázzák.
1395: Mária királynő halála, kihal a magyar Anjou-ág és az Árpádok női ága.
1405: Zsigmond városi dekrétuma.
1433: Zsigmondot német-római császárrá koronázzák.
1435: A pozsonyi országgyűlés, a nagy dekrétum kiadása.
1437: Kolozsmonostori egyezmény.
1445: Hunyadi Jánost az országgyűlésen kormányzóvá választják.
1458: Mátyást királlyá választják.
1486: Mátyás elfogadja az előző évi országgyűlésen kidolgozott ún. nagyobb törvénykönyvet.
1490: Hunyadi Mátyás halála.
1505: A rákosi végzés.
1514: Dózsa György féle parasztháború.
1526. aug. 29: A mohácsi csata, II. Lajos király halála; a török hadak győzelme után a magyar királyi udvar Pozsonyba menekül. Szulejmán ellenállás nélkül bevonul Budára, majd elhagyja az országot.
1526. nov. 10: A székesfehérvári országgyűlésen Podmaniczky István nyitrai püspök magyar királlyá koronázza I. (Szapolyai) Jánost (1526-1540).
1526. dec. 17: A pozsonyi országgyűlés királlyá választja Ferdinánd cseh királyt és osztrák főherceget.
1527. nov. 3: Podmaniczky István püspök Székesfehérvárott Magyarország királyává koronázza I. Ferdinándot (1526-1564).
1528: I. Ferdinánd király megszervezi első új magyarországi kormányszervét, a Magyar Kamarát.
1541. aug. 29: A mohácsi csata 15. évfordulóján a törökök csellel elfoglalják Budát, valamint Pestet is. Izabella királyné egyéves fiával Erdélybe költözik. Az ország véglegesen három részre szakad: a királyi Magyarországra, a török hódoltság területére (amelynek első tartománya a budai vilájet) és Kelet-Magyarországra.
1568: A tordai országgyűlés törvényt hoz az igehirdetés szabadságáról. Dávid Ferenc megveti az erdélyi antitrinitárius egyház alapjait.
1570: II. Miksa császár és János Zsigmond erdélyi fejedelem megkötik a speyeri szerződést.
1571: A négy (katolikus, lutheránus, kálvinista, unitárius) vallás szabadságának törvénybe iktatása Erdélyben a székelyvásárhelyi országgyűlésen.
1584: Nagyszombatban kiadják az első hazai törvénygyűjteményt, a Corpus Juris Hungaricit.
1588: Országgyűlés Pozsonyban: törvénycikk a Gergely-naptár hivatalos elfogadásáról és a Magyar Tanács hatásköréről.
1591-1606: Tizenötéves háború.
1606: A bécsi béke Bocskai István fejedelem és I. Rudolf magyar király között.
1608: A pozsonyi országgyűlésen törvénybe iktatják a bécsi békét, a szabad vallásgyakorlatot, királlyá választják és megkoronázzák II. Mátyást (1608-1619), Illésházy Istvánt választják az 1562 óta betöltetlen nádori tisztségre
1635. máj. 6: Pázmány Péter esztergomi érsek egyetemet alapít Nagyszombatban, irányítói a jezsuiták.
1670: Őrizetbe veszik a Wesselényi-felkelés vezetőit, Felső-Magyarországra jelentős császári katonaságot vezényelnek, Pozsonyban rendkívüli bíróságot állítanak fel.
1671: Bécsújhelyen kivégzik a fej- és jószágvesztésre ítélt Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet, Bécsben Nádasdy Ferencet, Pozsonyban pedig Bónis Ferencet.

1686. jún. 18.-szept. 2: Buda visszafoglalása a törököktől.
1687: A magyar rendek a pozsonyi országgyűlésen lemondanak a szabad királyválasztásról.
1691: I. Lipót kiadja az Erdély helyzetét szabályozó Diploma Leopoldinumot.
1699: A karlócai béke a Szent Liga és török Porta között; Magyarország - a Temesköz kivételével - százötven esztendő után felszabadult a török uralom alól.
1703: A tiszaháti felkelés; a Rákóczi-szabadságharc kezdete.
1705: Országgyűlés Szécsényben: önálló magyar államszervezet, rendi konföderáció, Szenátus, Gazdasági Tanács; jezsuiták elleni törvény.
1707: Országgyűlés Ónodon; a függetlenség és a Habsburg-ház trónfosztásának megszavazása (jún. 13.); a Gazdasági Tanács decentralizálása, ítélőtábla létesítése.
1711: A szövetkezett rendek és a király képviselői aláírják a megegyezést Szatmáron.
1718: Pozsareváci béke: a Temes-vidék visszakerül Magyarországhoz.
1722 -1723: Országgyűlés Pozsonyban, amely a hazai törvények közé iktatja a nőágra is kiterjesztett Habsburg örökösödési törvényt (Pragmatica Sanctio) és a Helytartótanács felállításáról is dönt (mely 1848-ig működik).
1731: Carolina Resolutio.
1740: III. Károly halála, utóda Mária Terézia (1740-1780).
1760: Az Államtanács (Staatsrat) megszervezése (fennáll 1848-ig).
1764: Mádéfalvi Siculicidium.
1765: Erdély nagyfejedelemség.
1777: Ratio educationis.
1780: Mária Terézia halála, II. József uralkodik Magyarországon (1780-1790).
1790: II. József - három kivételével - visszavonja rendeleteit.
1794: Martinovics Ignác összeesküvést szervez Pesten.
1795: A budai Vérmezőn lefejezik a magyar jakobinus összeesküvés öt vezetőjét.
1804: I. Ferenc felveszi az Ausztria császára címet.
1815: I. Ferenc császár, I. Sándor cár és III. Frigyes Vilmos porosz király megköti a Szent Szövetséget az új európai rend védelmére.
1823. jan. 22: Kölcsey Ferenc megírja Himnusz című költeményét.
1825: Az országgyűlésen Széchenyi István gróf egyévi jövedelmét ajánlja fel a Magyar Tudományos Akadémia alapítására.
1830: Megjelenik Pesten Széchenyi István gróf Hitel című munkája.
1836: A törvények nyelve a magyar lett. Letartóztatják az országgyűlési ifjúság vezetőit, Lovassy Lászlót és társait.
1837: Vörösmarty Mihály megírja a Szózat című költeményét. Budán letartóztatják Kossuth Lajost.
1839: A Királyi Tábla háromévi fogságra ítéli Wesselényi Miklós bárót a szatmári beszédért.
1840: Szabadon engedik Kossuth Lajost és Lovassy Lászlót. A király szentesíti az 1839-1840-es országgyűlés törvényeit.
1847: Pozsonyban megnyílik az utolsó rendi országgyűlés.
1848. márc. 15: Forradalom Pest-Budán. Az országgyűlés küldöttsége Pozsonyból Bécsbe indul.
1848. márc. 17: István nádor helytartói és Batthyány Lajos gróf miniszterelnöki kinevezése.
1848. ápr. 11: A Batthyány-kormány eskütétele. Az áprilisi törvények szentesítése.
1848. szept. 11: Lemond a Batthyány-kormány. Jellasics csapatai átlépik a Drávát.
1848. szept. 12: Batthyány ügyvezető miniszterelnökségének kezdete.
1848. szept. 23: István nádor lemond és Bécsbe távozik.
1848. okt. 2: Batthyány Lajos miniszterelnök lemondása. Az Országos Honvédelmi Bizottmány veszi át az ország irányítását és a honvédelem vezetését.
1848. dec. 2: V. Ferdinánd lemondása, I. Ferenc József trónra lépése.

1849. márc. 4: Az olmützi oktrojált alkotmány. I. Ferenc József feloszlatja az osztrák birodalmi gyűlést.
1849. ápr. 14: A magyar országgyűlés kimondja az ország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai-uralkodóház trónfosztását.
1849. ápr. 19: Az országgyűlés elfogadja a Függetlenségi Nyilatkozatot.
1849. máj. 1: Kossuth miniszterelnökké nevezi ki Szemere Bertalant. I. Ferenc József fegyveres segítséget kér I. Miklós cártól.
1849. júl. 28: Az országgyűlés határozata a nemzetiségek jogairól és a zsidók emancipációjáról.
1849. aug. 11: Kossuth és a kormány nagyobb részének lemondása. Görgey diktátori kinevezése.
1849. aug. 13: A világosi fegyverletétel.
1849. okt. 6: Az aradi vértanúk és Batthyány Lajos kivégzése.
1849: Császári nyílt parancs létrehozza a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot.
1850: Császári pátens rendezi Horvátország és Szlavónia államjogi helyzetét. Belügyminiszteri rendelet szabályozza Magyarország új közigazgatási rendszerét.
1851: Az uralkodó Albrecht főherceget kinevezi Magyarország kormányzójává. Az ún. szilveszteri pátens hatályon kívül helyezi az olmützi alkotmányt.
1854: Megszűnik a kivételes állapot Magyarországon.
1860: Az uralkodó kibocsátja az ún. Októberi Diplomát. A Temesi Bánság és Szerb Vajdaság visszacsatolása Magyarországhoz.
1861: Az uralkodó összehívja az Országbírói Értekezletet, amely elkészíti az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat.
Ferenc József kiadja a Februári Pátenst.
1865: Ferenc József személyesen nyitja meg a magyar országgyűlést.
1867: Az uralkodó kinevezi Andrássy Gyula grófot miniszterelnökké. Ferenc Józsefet és feleségét, Erzsébetet Magyarország királyává és királynőjévé koronázzák Pest-Budán. Ferenc József szentesíti az 1867. évi XII. törvénycikket, az ún. kiegyezési törvényt. Ferenc József szentesíti az úgynevezett decemberi alkotmányt, amely többek között a magyarországi kiegyezési törvény lajtántúli megfelelője. Ennek részeként átalakul az örökös tartományok politikai struktúrája.
1868: Az országgyűlés megalkotta a magyar-horvát kiegyezésről szóló 1868. évi XXX. törvénycikket és a nemzetiségi törvényt (1868. évi XLIV.).
1869: Az országgyűlés megalkotta a közigazgatást és az igazságszolgáltatást elválasztó a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvénycikket. (1869. évi IV. törvény). Az uralkodó elrendeli a katonai határőrvidék megszüntetését és polgárosítását. Az 1870-es években fokozatosan kerül sor a végrehajtásra.
1870: Az országgyűlés megalkotta az állami számvevőszék létrehozásáról szóló 1870. évi XVIII. törvénycikket és a köztörvényhatóságokról (megyékről és törvényhatósági jogú városokról) szóló 1870. évi XLII. törvénycikket.
1871: Az országgyűlés megalkotta a községek jogállását rendező 1871. évi XVIII. törvénycikket.
1872: Az országgyűlés megalkotta Pest, Buda és Óbuda egyesítéséről, azaz Budapest létrehozásáról szóló 1872. évi XXXVI. törvénycikket.
1875: Kiadják azt a belügyminiszteri rendeletet, amely a dualizmus egész időszakára szabályozza az egyesülési jogot (törvény az adott kérdésben nem születik). Megalakul Tisza Kálmán kormánya.
1876: Az országgyűlés megalkotta a közigazgatási bizottságok létrehozásáról szóló 1876. évi VI. törvénycikket, és a megyerendszert általánossá tevő 1876. évi XXXIII. törvénycikket.
1878: Az országgyűlés megalkotta az 1880. szeptember 1-jén életbelépő új büntetőtörvénykönyvet tartalmazó 1878. évi V. törvénycikket.

1891: XIII. Leó pápa kiadja Rerum Novarum kezdetű enciklikáját, mely a katolikus egyház 19. század végi szociális tanításait foglalja össze.
1894: Az országgyűlés megalkotta az első három egyházpolitikai törvényt, a gyermekek vallásáról, a polgári házasságról és az állami anyakönyvvezetésről (1894. évi XXXI-XXXIII.).
1895: Az országgyűlés megalkotta az izraelita vallást törvényesen bevett felekezetté nyilvánító 1895. évi XLII. törvénycikket és a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikket.
1896: Az országgyűlés megalkotta az új bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikket.
1905: Megalakul Fejérváry Géza br. képviselőházon kívüli, hivatalnok kormánya, az ún. darabont kormány.
1907: Az országgyűlés megalkotta az 1907. évi XXVI. és XXVII. törvénycikkeket, az ún. Lex Apponyit, amelyek az iskolák feletti állami ellenőrzés növelésével és a tanítói fizetések emelésén keresztül akarja elérni a magyar nyelv kötelező és eredményes oktatását az elemi iskolákban.
1911: Az országgyűlés megalkotta a új polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikket.
1914: Megtörténik a hadüzenet az európai nagyhatalmak között, elkezdődik az I. világháború.
1916: Meghal I. Ferenc József. Ausztria trónján IV. Károly követi.
1918. okt. 17: Tisza István gr. a magyar képviselőházban elismeri, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút.
1918. okt. 24-re virradóra: A Károlyi-, a Radikális és a Szociáldemokrata Pártból megalakul a Magyar Nemzeti Tanács.
1918. okt. 31: A Nemzeti Tanács pártjaiból Károlyi Mihály elnöklete alatt koalíciós kormány alakul. Ismeretlen katonák agyonlövik Tisza Istvánt.
1918. nov. 16: A Nemzeti Tanács határozatban jelenti be, hogy Magyarország független és önálló népköztársaság.
1919. jan. 11: A Nemzeti Tanács Károlyi Mihályt köztársasági elnöki minőségben ideiglenes államfői hatáskörrel ruházza fel.
1919. márc. 21: A kormány elutasítja az antant március 20-i jegyzékét. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja vezetői kikiáltják a Tanácsköztársaságot. Megalakul a Forradalmi Kormányzótanács.
1919. márc. 26: Megjelenik a Forradalmi Kormányzótanács rendelete a bányák, ipari üzemek, pénzintézetek és lakóházak szocializálásáról; a csendőrség és a rendőrség helyébe a Vörös Őrség lép.
1919. ápr. 3: Megjelenik a Forradalmi Kormányzótanács rendelete a közép- és nagybirtokok szocializálásáról.
1919. aug. 1: Lemond a Forradalmi Kormányzótanács; Peidl Gyula vezetésével szociáldemokrata kormány alakul, amely megkezdi a forradalmi intézkedések érvénytelenítését.
1920. márc. 1: A nemzetgyűlés Magyarország kormányzójává választja Horthy Miklóst.
1920. jún. 4: A békeszerződés aláírása a versailles-i kastélykert Nagy Trianon nevű palotájában.
1920: Kihirdetik az 1920. évi XXXVI. tc.-et a földreformról.
1921: A kormányzó felkérésére gróf Bethlen István alakít kormányt. Kihirdetik az állami és társadalmi rend hatékonyabb védelmével foglalkozó 1921. évi III. tc.-et (rendtörvény).
1921. július 26: A nemzetgyűlés becikkelyezi a trianoni békeszerződést (1921. évi XXXIII. tc.)
1921: Kihirdetik a Habsburg-ház trónfosztásával foglalkozó 1921. évi XLVII. tc.-et.
1926: Kihirdetik a felsőház felállításával foglalkozó 1926. évi XXII. tc.-et.

1938. nov. 2: Németország és Olaszország döntőbíráskodása a csehszlovák-magyar határvitában (ún. első bécsi döntés).
1939. márc. 15: A honvédség alakulatai megkezdik Kárpátalja visszafoglalását.
1941. jún. 26: Bombatámadás éri Kassát, Rahót és Munkácsot. A kormányzó deklarálja, hogy Magyarország hadban állónak tekinti magát a Szovjetunióval.
1944. márc. 19: A német csapatok megszállják Magyarországot.
1944. dec. 21: Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés.
1944. dec. 22: Dálnoki Miklós Béla elnökletével Debrecenben megalakul az Ideiglenes Nemzeti Kormány.
1945. ápr. 13: Befejeződnek a fegyveres harcok Magyarország területén.
1945. aug. 16: XII. Pius pápa Mindszenty József veszprémi püspököt nevezi ki esztergomi érsekké.
1945. nov. 4: Nemzetgyűlési választások; a Kisgazdapárt a szavazatok 57%-át kapja.
1946. febr. 1: A nemzetgyűlés elfogadja, az 1946. évi I. tc.-et, amely eltörli a királyság intézményét, és Magyarországot köztársaságnak nyilvánítja. Köztársasági elnökké a nemzetgyűlés Tildy Zoltánt választja.
1947. aug. 31: Országgyűlési (kékcédulás) választások; relatív többséget (22%) az MKP szerez.
1948. jún. 16: Az országgyűlés elfogadja, az 1948. évi XXXIII. tc.-et az egyházi iskolák államosításáról.
1949. febr. 8: Mindszenty Józsefet életfogytig tartó fegyházra ítélik.
1949. máj. 15: Országgyűlési (egypárti) választások; a Hazafias Népfront jelöltjeire 96% szavaz.
1949. aug. 18: Az országgyűlés elfogadja az új alkotmányt (1949. évi XX. tc.).
1950. okt.: Tanácsválasztások.
1953. júl. 4: Megalakul Nagy Imre kormánya.
1953. júl. 26: A minisztertanács megszünteti az internálásokat és a kitelepítéseket; az Elnöki Tanács részleges amnesztiát hirdet.
1955. ápr. 18: Az országgyűlés felmenti Nagy Imrét a minisztertanács elnöki tisztéből, és Hegedüs Andrást nevezi ki miniszterelnökké.
1955. máj. 14: Magyarország képviseletében Hegedüs András Varsóban aláírja a szocialista országok közötti barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt (Varsói Szerződés).
1956. júl. 18-21: Az MDP Központi Vezetőségének ülése; Rákosi Mátyást felmentik első titkári tisztségéből és Gerő Ernőt választják meg helyette.
1956. okt. 6: Rajk László és társai újratemetése a Kerepesi temetőben.
1956. okt. 23: A budapesti egyetemisták békés tüntetése fegyveres felkelésbe csap át; a forradalom és szabadságharc kezdete.
1956. okt. 24: Az Elnöki Tanács Nagy Imrét nevezi ki miniszterelnökké.
1956. okt. 25: A Parlament előtti tömegre tüzet nyitnak a karhatalmisták; több mint százan meghalnak, sokan sebesülést szenvednek. A harcok folytatódnak. Az MDP élén Kádár János váltja fel Gerő Ernőt.
1956. nov. 4: A szovjet csapatok megtámadják Budapestet; Nagy Imre és környezete a jugoszláv követségre menekül; Kádár János vezetésével Szolnokon megalakul a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.
1957. márc. 20-28: Kádár János vezetésével párt- és kormányküldöttség tárgyal Moszkvában, ahol megállapodást írnak alá a szovjet csapatok további magyarországi tartózkodásáról.
1958. jún. 16: A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának jún. 15-i ítélete alapján kivégzik Nagy Imrét, Maléter Pált és Gimes Miklóst.

1961. jan. 5: Bejelentik, hogy az ország szántóterületének 82%-án már szocialista nagyüzemek gazdálkodnak
1962. nov. 20-24: Az MSZMP VIII. kongresszusa. Befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása.
1963. márc. 22: Általános amnesztia az 1957-1958-ban elítéltek számára.
1968. jan. 1: Érvénybe lép az új gazdasági mechanizmus
1968. aug. 20-21: A magyar csapatok is részt vesznek a Csehszlovákia elleni intervencióban.
1970. márc. 4: Az új útlevélrendelet szerint nyugati országokba turistaként három-, látogatóként kétévente egyszer lehet utazni.
1972. nov. 14-15: Az MSZMP KB a gazdasági reform visszafogásáról fogad el határozatot.
1978. jan. 6: Cyrus Vance, az USA külügyminisztere Budapesten átadja Magyarországnak a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket.
1982. máj. 6: Magyarországot felveszik a Nemzetközi Valutaalapba (IMF).
1989. jún. 13: Megkezdődnek a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai a hatalom megosztásáról és a békés átmenetről.
1989. jún. 16: Nagy Imre és mártírtársai újratemetése
1989. júl. 1: Hatályba lép a privatizációt előmozdító átalakulási törvény (1989. évi XIII. tc.).

A magyar uralkodók

1. Fejedelmek

Árpád	895-907
Zsolt	907-947
Fajsz	947
Taksony	947-972
Géza	972-997
István (Vajk)	997-1000

2. Árpád-házi királyok

I. (Szent) István	1000-1038
Péter	1038-1041
Aba Sámuel	1041-1044
Péter másodszor	1044-1046
I. András	1046-1060
I. Béla	1060-1063
Salamon	1063-1074
I. Géza	1074-1077
I. (Szent) László	1077-1095
(Könyves) Kálmán	1095-1116
II. István	1116-1131
II. (Vak) Béla	1131-1141
II. Géza	1141-1162
III. István	1162-1172
II. László ellenkirály	1162-1163
IV. István ellenkirály	1163-1165
III. Béla	1172-1196
Imre	1196-1204

III. László (kiskorú)	1204-1205
II. András	1205-1235
IV. Béla	1235-1270
V. István	1270-1272
IV. (Kun) László	1272-1290
III. András	1290-1301

3. Vegyesházi uralkodók

(Cseh) Vencel	1301-1305
(Bajor) Ottó	1305-1307
(Anjou) I. Károly Róbert	1308-1342
(Anjou) I. (Nagy) Lajos	1342-1382
(Anjou) Mária	1382-1385
(Durazzói) II. (Kis) Károly	1385-1386
(Anjou) Mária	1386-1395 (1387-től társuralkodó)
(Luxemburgi) Zsigmond	1387-1437
(Habsburg) Albert	1438-1439
(Jagelló) I. Ulászló	1440-1444
(Habsburg) V. László	1444-1457
Hunyadi János kormányzó	1446-1453
(Hunyadi) I. Mátyás	1458-1490
(Jagelló) II. Ulászló	1490-1516
(Jagelló) II. Lajos	1516-1526
Szapolyai János	1526-1540

4. Habsburg-ház

I. Ferdinánd	1526-1564
I. Miksa	1564-1576
II. Rudolf	1576-1608
II. Mátyás	1608-1619
II. Ferdinánd	1619-1637
III. Ferdinánd	1637-1657
IV. Ferdinánd	1647-1654
I. Lipót	1657-1705
I. József	1705-1711
III. Károly	1711-1740
Mária Terézia	1740-1780

5. Habsburg-Lotaringiai-ház

II. József	1780-1790
II. Lipót	1790-1792
I. Ferenc	1792-1835
V. Ferdinánd	1835-1848
I. Ferenc József	1848-1916
IV. Károly	1916-1918

Erdélyi fejedelmek

János Zsigmond	1542-1551
János Zsigmond másodszor	1556-1571
Báthori István	1571-1586
Báthori Zsigmond	1588-1597
Báthori Zsigmond másodszor	1598-1599
Báthori András	1599
Báthori Zsigmond harmadszor	1601-1602
Székely Mózes	1603
Bocskai István	1605-1606
Rákóczi Zsigmond	1607-1608
Báthori Gábor	1608-1613
Bethlen Gábor	1613-1629
Brandenburgi Katalin	1629-1630
Bethlen István	1630
I. Rákóczi György	1630-1648
II. Rákóczi György	1648-1660
Rhédey Ferenc	1657-1658
II. Rákóczi György másodszor	1658-1659
Barcsai Ákos	1658-1660
Kemény János	1661-1662
I. Apafi Mihály	1661-1690
Thököly Imre	1690
II. Rákóczi Ferenc	1704-1711

Államfők

Kossuth Lajos kormányzó elnök	1849. 4. 14.-1849. 8. 11.
Károlyi Mihály köztársasági elnök	1918. 11. 16.-1919. 3. 21.
Habsburg József	1919. 8. 7.-1919. 8. 23.
Horthy Miklós kormányzó	1920. 3. 1.-1944. 10. 16.
Szálasi Ferenc nemzetvezető	1944. 10. 26.-1945. 3. 27.
Nemzeti Főtanács	1944-1946
Tildy Zoltán köztársasági elnök	1946. 2. 2.-1948. 7. 30.
Szakasits Árpád köztársasági elnök	1948. 8. 23.-1949. 8. 20.
Szakasits Árpád az Elnöki Tanács elnöke	1949. 8. 20.-1950. 5. 8.
Rónai Sándor az Elnöki Tanács elnöke	1950. 5. 8.-1952. 8. 14.
Dobi István az Elnöki Tanács elnöke	1952. 8. 14.-1967. 4. 14.
Losonczi Pál az Elnöki Tanács elnöke	1967. 4. 17.-1987
Németh Károly az Elnöki Tanács elnöke	1987-1988
Straub F. Brúnó az Elnöki Tanács elnöke	1988-1989

Miniszterelnökök

Batthyány Lajos gróf	1848
Szemere Bertalan	1849
Andrássy Gyula gróf	1867-1871
Lónyay Menyhért gróf	1871-1872
Szlávy József	1872-1874
Bittó István	1874-1875

Wenckheim Béla báró	1875
Tisza Kálmán	1875-1890
Szapáry Gyula gróf	1890-1892
Wekerle Sándor	1892-1895
Bánffy Dezső báró	1895-1899
Széll Kálmán	1899-1903
Khuen-Héderváry Károly gróf	1903
Tisza István gróf	1903-1905
Fejérváry Géza báró	1905-1906
Wekerle Sándor	1906-1910
Khuen-Héderváry Károly gróf	1910-1912
Lukács László	1912-1913
Tisza István gróf	1913-1917
Esterházy Móric gróf	1917
Wekerle Sándor	1917-1918
Károlyi Mihály gróf	1918-1919
Berinkey Dénes	1919
Garbai Sándor	1919
Peidl Gyula	1919
Friedrich István	1919
Huszár Károly	1919
Simonyi-Semadam Sándor	1919-1920
Teleki Pál gróf	1920-1921
Bethlen István gróf	1921-1931
Károlyi Gyula gróf	1931-1932
Gömbös Gyula	1932-1936
Darányi Kálmán	1936-1938
Imrédy Béla	1938-1939
Teleki Pál gróf	1939-1941
Bárdossy László	1941-1942
Kállay Miklós	1942-1944
Sztójay Döme	1944
Lakatos Géza	1944
Szálasi Ferenc	1944-1945
Dálnoki Miklós Béla	1944-1945
Tildy Zoltán	1945-1946
Nagy Ferenc	1946-1947
Dinnyés Lajos	1947-1948
Dobi István	1948-1952
Rákosi Mátyás	1952-1953
Nagy Imre	1953-1955
Hegedüs András	1955-1956
Nagy Imre	1956
Kádár János	1956-1958
Münnich Ferenc	1958-1961
Kádár János	1961-1965
Kállai Gyula	1965-1967
Fock Jenő	1967-1975
Lázár György	1975-1987

Grósz Károly	1987-1988
Németh Miklós	1988-1990

Tárgy- és személynévmutató

12 pont.....253, 261
1526.....70
1723-as bírósági reform.....137
1843. évi büntetőkódex javaslatok.....444
1843-as büntetőjogi javaslat.....237
1843-as büntetőjogi javaslat toldaléka..463
abszolút monarchia.....95
Abszolút monarchia.....71
abszolutizmus.....71
Adam Smith.....250
adminisztratív tutela.....223
adminisztrátor.....123
adócenzus.....206
ági öröklés.....389
ágytól és asztaltól való elválás.....361, 362
ajánlás.....371
ajánlási rendszer.....207
aktív választójog.....206
alaki büntetőjog.....426
alaki kifogások.....483
alaki semmisségi okok.....479
Alaptörvény.....8, 19, 540
alaptörvények.....9
alispán.....123, 223
alispáni ítélőszék.....139
alkotmány.....7, 177
alkotmány- és jogtörténet.....5
Alkotmánybíróság.....526, 530
Alkotmány-előkészítő eseti bizottság....540
alkotmányerejű törvények.....526
alkotmányjog.....7
alkotmánymódosítás.....524
alkotmányos monarchia.....16, 95, 159
alkotmányozás.....539, 540
alkotmányrevízió.....526
állagjogok.....377
államalapítás.....66
államfelforgatás.....467
államfogház.....454
államforma.....155, 171, 184, 196
államfő.....95
állami egyházjog.....144
Állami Egyházügyi Hivatal.....247
állami főkönyv.....210
állami hatalom egysége.....288
állami ünnep.....35
Állami Vagyonügynökség.....538
állami vállalat.....488
államigazgatás.....105, 106, 107
Államigazgatási Főiskola.....292
államkötvény.....416
államnyelv.....60
államosítás.....179, 247, 493
állampárt.....197, 283, 290
állampolgári kötelezettségek.....235
államtanács.....117
államtitkár.....213
államvallás.....240
Álmos.....65
alperes.....473
Alsó Tábla.....88, 89
általános magánjog.....340
általános privilégium.....325
általános rész.....426
amalgámozás.....520
Andrej Januarjevics Visinszkij.....335
annektálás.....83
Anonymus.....34, 56, 57, 63, 87, 360
anyagi büntetőjog.....426
anyagi igazság.....498
anyagi összeférhetetlenség.....203
anyagi semmisségi okok.....480
anyakirálynő.....102
anyaváros.....125, 140
Approbatae constitutiones.....305
appropriáció.....210
appropriációs jog.....166
április 11.....35
április törvények.....198
áprilisi törvények...70, 159, 236, 237, 251, 261, 348, 373
Aquinói Szent Tamás.....235, 275
Aranybulla.11, 69, 87, 108, 110, 112, 136, 301, 434
arányos választási rendszer.....204
arányosság elve.....449
armális.....356
Árpád.....65
Árpád-ház.....65
Árpád-ház kihalása.....65
ártatlanság vélelme.....238
artikuláris helyek.....241

árutőzsde....421
autokefál egyház....152
Bach-huszár....162
Bach-korszak....162
bánság....132
bányaváros....127
bécsi béke....240
becstelenítő büntetések....435
becstelenség....435
becsületvesztés....356
belső egyházjog....144
belső jogforrás....299
beltag....396
belügyi igazgatás....218
Bencsik-féle javaslat....436
berlini kongresszus....83
Berzeviczy Gergely....250
beszámítási képesség....456
beszámítást enyhítő okok....456
beszámítást kizáró okok....456
betéti társaság....396
Bethlen Gábor....22
Bethlen István....184
bethleni konszolidáció....184, 263
Bethlen-kormány....255
bevett felekezetek....244
bevett vallás....240
Bill of Rights....235
billogosok....138
bírák kinevezése....231
bíró....126
birodalmi kancellária....117
birodalmi megbízott....186
bírói függetlenség....231
bírói közgyűlések....138
bírói szerződésmódosítás....385
bíróság pervezetési joga....484
birtok....367
birtoklap....365
birtokvédelem....368
bizonyítás....474
bizonyítási eljárás....483
bizonyítékok szabad mérlegelésének elve....485
blanketta szerződés....383
Boldog Gizella....24
Bolgárország....84
bolsevik típusú párt....280
Bosznia....26, 83
bosszú....64, 427
bők....64
börtön....454, 512, 513
budai jog....333
Budapest....62, 294
bűncselekmény....503
bűncselekmények hármas felosztása....453
bűnhalmazat....457
bűnsegéd....456
büntetés....426
büntetés-végrehajtási munkahely....513
büntető perrendtartás első novellája....517
büntetőjog....426
büntetőjog megkettőződése....502
büntetőjogi összeférhetetlenség....203
bűntett....453
bűnvádi ügy....476
Carolina Resolutio....139, 242
cégbíróság....232
céh....126
centralisták....16, 170, 198
centralizáció....217, 288
cenzúra....255
chartális alkotmány....159
cigányság....271
Címer....26
címeres nemesítő levél....356
clausula rebus sic stantibus....384
comes palatinus....110
Compilatae constitutiones....306
compositio....427
congregatio generalis....111
consilium regium....106
Corpus Juris Hungarici....8, 305, 437
corpus separatum....84
Curia....231
család....360
családfő....360
családjog....496
családjogi törvény....496
csekk....416
cselekvőképesség....357
Csemegi Károly....452, 476
csendes társaság....405
csendőrök....263
csonka országgyűlés....188
csonka parlament....188
csoportöröklési rend....389
csődbiztos....408
csődeljárás....408
csődjog....406

csődtörvény 408
Dalmácia.....26, 82
David Ricardo 250
Deák Ferenc.....17, 251, 253, 308, 346
Deák Ferenc,.....322
Deák-párt.....201
decentralizáció.....217
decretum 305
Decretum Maius 431
dekoncentráció 217
dekretális eskü 242
delegációk.....168
delictumok kategóriái 451
demokrácia-csomagterv 523
dichotómikus felosztás 445
dikasztérium 116, 117
Diploma Leopoldinum 76, 241
dolog.....364
dologházi törvény 466
dologi jog.....363
dorgálás 465
döntvény 315, 316, 320
dualizmus 165, 169
ducatus.....102
dux 102
eckartsaui nyilatkozat 18, 98, 172
Edmund Veesenmayer.....186
egészséges környezethez való jog 238
egyéni szabadság 340
egyéni választókerületek 205
egyesbírói eljárás.....499
egyesülési jog 257
egyesület.....257
egyfokú perorvoslat.....498
egyházi zsinatok 87
egyházjog 143
egyházkormányzati jogok 148
egységes államhatalom.....281
elbirtoklás 367
élethez való jog.....237, 238
életkori cenzus.....206
elismert felekezet.....245
elismert felekezetek.....244
eljegyzés 361, 362
ellenállás.....483
ellenállási jog.....69, 165, 301
ellenforradalom 37
ellenőrzés joga.....122
ellenreformáció.....241
Ellenzéki Kerekasztal 524
Ellenzéki nyilatkozat..... 16
előkészítő szakasz..... 477
előkészületi perszak..... 482
elöljáró..... 225
elővásárlási jog..... 385
elsőszülöttség..... 97
emberi és polgári jogok nyilatkozata.... 250
emberi jogok..... 234, 249, 369
emberi méltósághoz való jog..... 237
emberölés..... 431, 459
Eötvös József..... 16, 265, 272
építményi jog..... 377
érdekeltségi összeférhetetlenség..... 203
Erdély..... 26, 74, 78, 240
erdélyi fejedelem..... 75
erdélyi fejedelemség..... 111
Erdélyi fejedelemség..... 74
Erdélyi Fejedelemség..... 88, 107, 114
erdélyi országgyűlés..... 75, 92
Erdélyi Országgyűlés..... 88
erdélyi vajda..... 75, 111
eretnekek..... 151
erőszakos obstrukció..... 202
erőszakos testi sértés..... 432
értékjogok..... 377, 378
értékpapír..... 410
értékpapírjog..... 410
értéktőzsde..... 422
esettörvény..... 300
esküdtbíráskodás..... 445
esküdtek..... 123, 126
eskütárs..... 64, 474
esküvő..... 361
esperességek..... 146
esztergomi érsek..... 145
EU-csatlakozás..... 538
európai uniós integráció..... 538
Explanatio Leopoldina..... 241
falu..... 127, 296
falunagy..... 128
familiaritás..... 12
Februári Pátens..... 164
fegyház..... 453
fehérvári jog..... 333
Fehérvári törvénylátó napok..... 138
fej- vagy jószágvesztés..... 431
fejedelem..... 64, 76
fejedelmi kancellária..... 76, 115
fejedelmi tanács..... 76, 115
felbujtó..... 456

felekezetek egyenjogúsága 242
felelős kormány 159
felelőtlenség 203
felfolyamodás 479, 485
felirat 91
fellebbezés 475, 479, 483, 485
felmentő ítélet 479
feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul .166
felperes 473
felségjogok 99
Felső Tábla 88
felsőbírósági szervezet 231
Felsőház 199, 200, 204
Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetsége ...189
Felső-magyarországi kuruc fejedelemség 77
feltételes felfüggesztés 465
felülvizsgálat 485
Felvidéki fejedelemség 78
felvilágosodás 73, 250, 345
felvilágosult abszolutizmus 72
Ferenc József 17
feudális állam 96
fiatalkorú 465
fikciós elmélet 358
fiktív alkotmány 281
Fiktív alkotmány 10
Fiume 26, 84, 330
fiúsítás 356
fogdaügynök 516
fogház 454
fokozatos rendszer 453
formakényszer 385
forradalmi igazságszolgáltatás 470
Forradalmi Kormányzótanács 177
forradalmi munkás-paraszt kormány 286
forradalmi törvényszék 181
fő- és jószágvesztés 430
főajtónálló 90
főajtónálló-mester 114
főasztalnokmester 114
főbenjáró ítélet 431
főbüntetés 433
főesperességek 146
főétekfogó-mester 114
főfelügyeleti jog 101
főispán 122, 223
főkamarásmester 114
főkapitány 131
főkegyúri jog 101, 103, 149
föld 373
földbirtok 371
földesúri hatalom 128
földreform 247, 375
főlovászmester 114
főpohárnok-mester 114
főpolgármester 225
főrendi tábla 88
Főrendiház 202
főtárgyalás 478
főudvarmester 114
Főudvarnagyi Bíróság 233
főváros 61
Fővárosi Közmunkák Tanácsa 224
fővárosi tanács 225
fővárosi törvényhatóság 224
Frank Ignác 315
Fráter György 75
Függetlenségi Nyilatkozat 102, 160, 235
Függetlenségi Párt 201
Galícia 84
Gavrilo Princip 83
Gazdasági Főtanács 195
gazdasági igazgatás 219
gazdasági lehetetlenülés 384
gazdasági összeférhetetlenség 203
gazdasági, szociális és kulturális jogok 275
generális prevenció 500
generálklauzulák 384
genfi konvenció 192
geréb 127, 130, 142
Gesamtmonarchie 165, 167, 168
Gesta Hungarorum 34, 63, 107
Ghyczy Kálmán 322
gondatlanság 456
gonosz szándék 449
görög korona 20
Grosschmid Béni 380
gubernátor 102, 107, 115
Gubernium 115
gyakorlati jogászat 4
gyanúsított 476
gyepű 63, 120, 132
gyepűelve 63, 132
gyilkosság 431
gyorsított eljárás 518
gyula 64, 106
gyülekezési jog 261
gyülekezési szabadság 173
hadászati forradalom 72

hadiadó 87
hadnagy 121
hadnagyok tanácsa.....106
hadügyi felségjog 101
hagyomány 390
hajadoni jog 356
Hajdúkerület 131
Hajnóczy József.....250
halálbüntetés..237, 238, 433, 453, 508, 531
Halics.....84
halogatás joga 122
hangulatjelentések 290
Hangya szövetkezetek 403
harmadik generációs emberi jogok.....278
hármashalom 26
Hármaskönyv 11, 13, 69, 149, 302, 312, 314, 317, 318, 344, 345, 360, 372, 373, 379, 407, 430
három kúriás országgyűlés 86
három nemzet uniója 75
Hartvik-legenda 12
használati javak 493
használati jogok.....377
haszonélvezeti jog 377
hatalmaskodás 430
hatalmi ágak elválasztása 17
határőrvidék.....120
határvármegyék 132
Hatásköri Bíróság 233
házasság.....360
házasság érvénytelensége 361
házasság felbontása 496
házassági akadály 362
házasságtörés.....432
házszabály 200
helyi szokásjog 312
helytartó.....102, 115
helytartóság 107, 115
Helytartóság 162
helytartótanács.....102, 107
Helytartótanács.....163, 253
hercegség.....102
hét törzs 63
Hétszemélyes Tábla.....137
Himnusz 31
hírnökök ispánja 114
hitbér.....356
Hitel.....346, 392, 407
hitelszövetkezet 401
hitlevél.....70
hivatalból történő eljárás elve.....476
hivatalból való eljárás elve 477
hivatali összeférhetetlenség 203
hivatalos nyelv 60
hivatásos közszolgálat.....116
holtkéz.....245
homo regius.....171, 203
honfoglalás.....63, 64
honosítás 101
horcha.....106
Horthy Miklós.....18, 183, 187, 188
Horthy-korszak 183
horvát bán 81, 111
Horvát Boldizsár 322
horvát országgyűlés 82
horvát rendi gyűlés.....88
horvát tartománygyűlés.....81
horvát-magyar kiegyezés 82
Horvátország.....26, 81
horvát-szlavón bán.....109
horvát-szlavón tárcanélküli miniszter.....82
Horvát-Szlavónország.....82
hospesek.....125, 269
hozomány.....356
Hugo Grotius.....249
hungarista állam.....188
Hunyadi Mátyás.....22, 302
Húsvét 39
hűségeskü.....361
hűségi összeférhetetlenség.....205
hűtlenség 430
I. büntetőnovella 464
I. Lipót 70, 71, 77
I. Rákóczi György.....23
I. tanácstörvény.....289
I. Ulászló.....22
idegen dologbeli jogok.....377
idegen váltó.....414
ideiglenes alkotmány 177
Ideiglenes Nemzetgyűlés 194
Ideiglenes Nemzeti Kormány 195
Ideiglenes törvénykezési szabályok.....17
Ideiglenes Törvénykezési Szabályok...322, 364, 377, 451
idézési kérelem 473
idézőlevél.....477
idoneitas.....97
ifjabb király.....102
igazolás 481
igazságtételi törvények 532

II. (Vak) Béla....83
II. büntetőnovella....466
II. József....14, 23, 70, 72
II. Mátyás....22
II. Rákóczi Ferenc....79
II. Szilveszter....12, 145
II. Szilveszter pápa....66
II. tanácstörvény....290
III. tanácstörvény....290
illír mozgalom....82
immunitas....90
indemnitás....203, 210
indivisibiliter ac inseparabiliter....166
ínek....64
ingatlan....364
ingó....364
inkorporáció....303, 307
internálás....174, 509
interpelláció....200, 205, 210
interpellációs jog....202
ipartestületek....227
íratlan jogforrás....299
írott jogforrás....299
ispán....121
istenítéletek....428
ítélet....474, 477
ítélet kellékei....479
ítélethozatal....483
ítélőmesterek....138
ítélőtábla....231
ius resistendi....69
IV. Béla....21
IV. Károly....18
izraelita vallás....243
izraeliták....245
János Zsigmond....75
járás....123, 292, 295
járásbíróság....232
Jászkun kerület....130
javító nevelés....465
Jean-Jacques Rousseau....235
jegyajándék....356
jegyző....123
jelzálog....378
jobbágy....355
jog....4
jog- és állambölcselet....6
jogállam....167, 233, 530
Jogar....24
jogeljátszás elmélete....77
jogeljátszási elmélet....162
jogfolytonosság....103, 183
jogforrás....299
jogi személy....358
jogképesség....354, 359, 488
jogkiterjesztés....199
jogorvoslathoz való jog....238
jogtudomány....4
Johannita Lovagrend....20
jóhiszeműség....384
jóhiszeműség és tisztesség....384
John Locke....235, 250
Josip Jelačić....82
Kádár János....287
Kádár-címer....27
Kádár-korszak....522
Kádár-rendszer....282
kamarák....227
kancellár....113, 136
kancellár típusú kormányforma....158
kancellári meghagyás....326
kancellária....113
kánoni választás....148
kánonjog....143
kapcsolt részek....80
káptalanok....146
Karácsony....39
karlócai béke....78
karok és rendek....88
Károly Róbert....21
Károlyi Mihály....255
kárpótlás....537
Kartális alkotmány....10
kártérítés....386
katonai bíróságok....142
katonai büntetőjog....467
katonai határőrvidékek....132
katonai igazságszolgáltatás....467
kegyúri jog....148
kehidai oklevél....121, 135, 138
kende....64, 106
kenéz....127
kényszervallatás....516
képesítési követelmény....229
képviselő....199, 473
Képviselőház....200, 202
keresetlevél....482
kereskedelmi jog....391
kereskedelmi társaság....394

Kereskedelmi törvény ..394, 397, 398, 401, 418
keresztelő egyház 145
keresztény egyházi ünnepek.....38
Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja...204
kereszténységszocialista mozgalom 276
kerettörvény.....327
kerületi tábla.....137
kerületi ülés 91
kerületi választmány.....225
kétfokozatú bíráskodás.....498
kétkamarás országgyűlés.....86
kettős kereszt.....26
kézizálog.....378
kiegyezés 17, 23, 26, 165, 167, 168, 254, 258, 262, 350, 374
kifogás 474
kihágás.....453, 462
kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv.....463
kihirdetés 92, 304, 329
kijavítás 481
kikiáltott közgyűlés 138
kiközösítés.....433
kínvallatás.....474
kirakatperek.....521
király helyettesítése 102
király nélküli királyság.....183
királybíró 126, 129, 130
királybírók 138
királyi birtokadomány 355
királyi címeres nemesítő levél.....356
királyi előterjesztések.....89, 91
királyi fiscus 439
királyi főtulajdonjog.....371
királyi főügyészség.....232
királyi hitlevél 97
királyi ítélőtábla.....136
királyi jelenlét bírósága 135
királyi kegyelem.....475
királyi kúria 137
királyi különös jelenlét bírósága 136
királyi leirat 91
királyi meghívólevél.....91
királyi propositiók 303
királyi rendelet.....326
királyi személyes jelenlét bírósága114, 136
királyi tábla.....136
Királyi Tábla 137
királyi tanács 87, 88, 106, 107, 109, 110
királyi tetszvényjog.....148
királyi ügyészség.....232
királyi vármegye 106, 120
Királyi vármegye 121
kis család.....360
kiscímer.....26
kisebb kancellária 113
kisebbség.....266
kísérlet.....455
kisközség.....226
kistanács.....110
kitelepítés.....510
Kitonich János.....14
kiváltságolt kerületek és területek.....129
kiváltságolt terület.....120
kiváltságos kerületek.....131
kizsákmányoló szerződés.....385
Klebelsberg Kunó 266
klotűr.....202
kodifikáció 303, 307, 308, 437
kokárda.....30
kollegiális kormányforma.....158
kollektív államfői testület 285
kollektív felelősség 506
kollektív jogok 267
kollektivizálás 492
Kommunista Párt 283
kompiláció 307
koncentrációs táborok 509
koncepciós per 519
koncepciós perek.....515
konstruált perek.....520
konstruktív bizalmatlanság 529
konstruktív bizalmatlansági indítvány..536
korlátolt dologi jogok.....377
korlátolt felelősségű társaság 404
korlátozott jogképesség.....355
kormány rendeletei 328
kormányforma.....158
kormányrendelet 326
kormányzó 18, 102, 103, 107, 183, 187
kormányzóelnök.....160
kormányzó-elnök 102
kormányzóhelyettes 104
kormányzóság 116
kormányzóválasztás 104
koronaőr.....109
koronatartomány 162
koronaügyész 232
koronázási eskü.....165

koronázási hitlevél.....165
koronázási jelvények.....24
Koronázási kard.....25
koronázási ordo.....13
koronázási palást.....24
koronázási szertartás.....13
Kossuth Lajos.....15, 253, 257, 347
Kossuth-címer.....27
Kovachich József Miklós.....8
Kovachich Márton György.....8
Könyves Kálmán.....300
köpeny.....411
kötelem.....380
kötelemfakasztó tényállások.....380
köteles rész.....389
kötelesrész.....390
kötelező polgári házasság.....244, 362
kötelmi jog.....380, 494
kötött földbirtok.....374
kötött mandátum.....89, 199
kötvény.....415
követ.....124, 199
követi tábla.....89
követküldés.....125
követutasítás.....89, 91
követválasztás.....125
közbenszóló ítélet.....474
közbűncselekmények.....427
középcímer.....26
közgyűlés.....122, 124, 126
közhitelesség.....365
közigazgatás.....105
Közigazgatási Bíróság.....17, 233, 281, 289
közigazgatási bizottság.....223
közigazgatási gyakorlati vizsga.....227
közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata.....531
közigazgatási reform.....107
közjegyző.....232
közjogi jellegű keresztelő egyház.....145
közkereseti társaság.....395
közokirat.....483
közös érdekű ügyek.....168
közös ügyek.....166, 168
közös ülés.....91
közösség elleni izgatás.....532
központi járásbíróság.....232
központi királyi bíróságok.....135
központi közigazgatás.....106
közraktár.....419
közraktárjegy.....419
köztársaság.....155, 196
köztársasági elnök.....156, 175, 529, 533
közveszélyes munkakerülő.....466
közvetítő intézet.....454
közvetlenség elve.....484
község.....222, 226
kuláktalanítás.....298
Kunország.....84
kuruc.....77
különös privilégium.....325
különös rész.....426
külső egyházjog.....144
külső jogforrás.....299
kültag.....396
külügyi felségjog.....101
Ladoméria.....84
lajstromos rendszer.....206
láthatatlan alkotmány.....531
latin korona.....20
Legfelsőbb Bíróság.....499
Legfelsőbb Bíróság elnöke.....499
Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa.....518
legfőbb bíró.....105
legfőbb hadúr.....105
legitimisták.....184
leirat.....91
Lex Apponyi.....272
Lex Bethlen.....184, 207
lobogó.....29
lófő.....129
lopás.....431
lutheránus vallás.....240
Luxemburgi Zsigmond.....301
magánbűncselekmények.....428
magánfél.....477
magánindítványra jogosult.....477
magánjog.....339
magánjog alapelvei.....340
Magánjogi Törvényjavaslat.....359, 487
magánokirat.....483
magántulajdon.....249, 339, 368, 369
magánvád.....476
magdeburgi jog.....333
Magna Charta.....235
magyar kamara.....107
magyar kancellária.....107, 113
Magyar Kancellária.....116
magyar királyi cím.....80

magyar királyi helytartótanács 107
Magyar Királyi Helytartótanács 116
Magyar Királyi Kamara 116
Magyar Nemzeti Bank 184
Magyar Nemzeti Múzeum.....277
Magyar nyelv.....58
magyar rendi országgyűlés.....87
Magyar Szocialista Munkáspárt 282, 522
magyar tanács.....107
Magyar Tanács 116
Magyar Tudományos Akadémia 278
Magyarországi Főhadparancsnokság 117
málenkij robot 193
Margarethe I 186
Mária Terézia 72, 320
Márkus Dezső.....11
marxizmus-leninizmus 280
második generációs emberi jogok.....275
második téeszesítés 492
MDF-SZDSZ paktum.....528
megintési rendszer.....254
megkínálás.....371
megrögzött bűntettesek 466
megye 221, 292
megyefőnök.....162
megyefőnök,.....162
megyei tanács 293
megyei tanácsok 289
megyei város 226
megyeszékhelyek 295
mellékbüntetés.....433, 455
menedékhely.....427
mentelmi jog.....90, 201, 203
mezei rendőrség.....463
mezőváros.....127
miniszterelnökség.....214
Miniszterelnökség 211
miniszterelnökségi államtitkár 211
miniszteri ellenjegyzés 18
miniszteri felelősség.....447
miniszteri rendelet.....327
minisztérium.....211
minisztériumok.....287
minisztertanács 211
Minisztertanács.....286
Minisztertanács elnöke.....287
minősítés.....229
mívlátó mester.....127
Molotov-Ribbentrop-paktum 191
monarchia 155
monarchikus államforma 95
Montesquieu..... 15
morális összeférhetetlenség 203
Mosóczy Zakariás..... 304
municipalisták..... 170, 198
municipialisták..... 15
munkához való jog..... 276
munkaszerződés..... 383
műveltségi cenzus..... 206
nádor 90, 102, 107, 109, 110, 136
nádor vidéki bíráskodása 138
nádori cikkek..... 102, 111
nádori közgyűlés..... 138
nádorispán..... 110
Nagy Imre 287
Nagy Lajos..... 301
Nagy Nemzeti Tanács..... 172
Nagyatádi Szabó István 375
NagyBudapest..... 294
nagycsalád..... 360
nagyfejedelemség..... 76
nagykancellária 113
nagyközség..... 226
nagyobb királyi tanács 88, 110
négy bevett vallás..... 240
Négyeskönyv 319, 430
nemes község 128
nemesi címer..... 69
nemesi igazgatás 105
nemesi oklevél 69
nemesi privilégiumok 69
nemesi rend..... 69
nemesi vármegye 14, 106, 120, 122, 330
Nemesi vármegye 121
nemességadományozási jog..... 101
németek..... 270
nemperes eljárás..... 482
Nemzetgyűlés..... 184, 199
Nemzeti emlékhelyek 56
Nemzeti Kerekasztal 524
Nemzeti Munkapárt 201
Nemzeti Számonkérő Szék 189
nemzeti szimbólum..... 20
Nemzeti Tanács..... 171
nemzeti ünnep..... 35
nemzeti zászló..... 29
nemzetiség 266
nemzetiségi jog 266
nemzetiségi jogok 273
nemzetség..... 64

nemzetségi jogszolgáltatás 427
nemzetvezető 188
neoabszolutizmus ..161, 243, 258, 262, 349
népbíró 518
népfelség elve 13
Néphatározat 172
népi káderek 291
népképviselet 204
népképviseleti országgyűlés 197
népköztársaság 172
Népköztársaság Elnöki Tanácsa 285
népszuverenitás 198
nobile officium 122
nomenklatúra 284
Novum Tripartitum 345
Novus Ordo Judiciarius 439
női külön jogok 356
női különvagyon 356
nőrablás 360
nővétel 360
nulla poena sine lege 174, 446, 452
nullum crimen sine lege 174, 446, 452
nyelvváltság 435
nyereménykötvény 416
Nyilaskeresztes Párt 187, 189
nyílt szavazás 206
nyilvános eretnekség 240
nyilvánosság elve 477, 484
nyitott végrehajtási helyek 509
nyomozás 477
objektív ellenség 500
objektív felelősség 386
obstrukció 202
officialitás 477
oktatásügyi igazgatás 219
októberi diploma 321
Októberi Diploma 163
oktrojált alkotmány 83
Oktrojált alkotmány 10
olmützi alkotmány 102, 162
ombudsman 536
ónodi országgyűlés 79
orátorok 89
ország igazi bárói 109
ország nagybírói 314
Országalma 25
országbíró 109, 112, 136
Országbírói értekezlet 17
Országbírói Értekezlet 322, 450
Országos 48-as Párt 201, 202
országos és udvari méltóságok 109, 110
országos határozat 200
Országos Honvédelmi Bizottmány 160
Országos Igazságszolgáltatási Tanács .. 537
országos méltóságok 109
országos szokásjog 312
országos ülés 91
országrendiség 125
Országtanács 104
országgyűlés 198, 284
országgyűlés hatásköre 203
országgyűlési napló 92
osztályos atyafiak 382
osztályrabocsátás 389
osztrák büntetőtörvény 449
Osztrák Polgári Törvénykönyv 349, 374, 377
Osztrák-Magyar Monarchia 169
önkormányzati igazgatás 105, 106
örökbefogadás 356
örökbevallás 382
örökhaszonbérlet 377
öröklés 388
öröklési jog 495
örökletes főispán 123
örökös főispán 123
örökösödési szerződés 389
örökvallás 371
ősiség 160, 251, 371, 374
ősiségi nyílt parancs 349
ősiségi nyíltparancs 374
őszirózsás forradalom 172, 246, 263
összállam 168
összbirodalom 165
összeférhetetlenség 201, 203
özvegyi jog 388
pallosjog 69, 70, 126, 141
pandektajog 341
pápai legátus 139
papi rend 69
parasztvármegyék 124
paráznaság 432
parentéla 389
Párizs környéki békék 273
parlamentáris kormányforma 158
parlamentáris monarcha 95
párt 201
Partium 75
párttörvény 527
passzív ellenállás 163

passzív választójog 206
pátens 162, 163, 164, 326, 349
patrimoniális királyság 67, 95
patvarkodási eskü 474
Pauler Tivadar 452
pengő 184
pénzbüntetés 455
pénzügyi igazgatás 218
per 473
perbehívó parancs 473
perbeszéd 478
Perényi Péter 22
perfelvétel 474
perleszállítás 475
perletétel 475
perorvoslat 475
perorvoslat a jogegység érdekében 480
perorvoslati szak 483
perorvoslatok 479
perszonálunió 159
pertársaság 473
perújítás 475, 485
Pesti Hengermalom Részvénytársaság 398
Petition of Right 235
placetum regium 148
Planum Tabulare 315, 320, 345
plébániák 146
polgár 355
polgári demokratikus forradalom 172
Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 289
polgári házasság 362
polgári jog 339, 486
polgári per 482
polgári per szakaszai 482
polgári perrendtartás 484, 497
polgári perrendtartás első novellája 499
polgári perrendtartás harmadik novellája 499
polgári perrendtartás második novellája 499
polgári törvénykezési rendtartás 484
Polgári Törvénykönyv 487, 489, 493, 494, 495
polgármester 126, 223
polgárság 70
politikai bűncselekmények 506
politikai jogok 235
politikai perek 501
Pozsgay Imre 523
praediális székek 130
praedium 128
Pragmatica Sanctio 17, 82, 98, 165, 167, 172, 184, 253
Praxis Criminalis 437
prezidenciális kormányforma 158
Primae Nonus 69, 318
primogenitura 97
primor 129
privatizáció 538
privilégium 125, 324
privilegium fori 69, 148
próbára bocsátás 465
protestáns pátens 243
protonotarius 113
Pulszky Ferenc 16, 277
puszta 128
Pünkösd 39
Quadragesimo anno 352
Quadragesimo Anno 370
Quadripartitum 319, 430
rablás 431
racionalizálás 227
Rákóczi-induló 32
Rákóczi-szabadságharc 78
Rákosi-címer 27
Ráma 83
Ratio Educationis 73, 265
reálszerződés 379
recepta religio 240
reformáció 151
reformkor 15, 346
rend 68
rendelet 325
rendelkezési elv 484
rendes kereskedői gondosság 392
rendes perorvoslatok 479
rendezett tanácsú város 226
rendi alkotmány 72, 73
rendi alkotmány védőbástyája 73
rendi állam 86
rendi dualizmus 70
rendi monarchia 70, 95
rendi monarchiá 70
rendi országgyűlés 70, 86
rendiség 87
rendkívüli perorvoslatok 479
rendőrhatósági őrizet alá helyezés 509
rendszerváltozás 19
rendtörvény 466
Rerum novarum 352

Rerum Novarum 275, 370
részesség 456
részvény 398, 418
részvénytársaság 397
rochdale-i elvek 401
románok 270
rögtönbíráskodás 518
rögtönítélő bíróság 448
ruszinok 271
ruténok 271
saját váltó 414
sajtószabadság 173, 180, 252
sajtótörvény 253, 255
sajtóvétség 253
Salamon-csomó 56
Sanctio Criminalis Josephina 439
sarkalatos törvények 165, 306, 525
sarkalatos törvényeknek 9
Savigny 358
Schmerling-féle provizórium 164
sedes iudicaria 138
sedria 122, 124, 138
semmiségi panasz 480
senioratus 97
serdületlen 357
serdült 357
sérelmek és kívánalmak 90
sértett 477
Serviensek congregatioi 87
soltész 127
Sólyom László 531
sommás eljárás 484
speyeri szerződés 75
Stádium 407
statárium 518
statútum 329
statútumalkotási jog 330
svábok 270
szabad királyi város 120, 125
szabad királyi városok 125
szabad királyi városok követei 89
szabad királyválasztók 184
szabad mandátum 199, 203
szabad mozgás akadályozásának tilalma 238
Szabadalmi Bíróság 233
Szabadelvű Párt 201
szabadságjogok 235, 249
szabadságot elvonó büntetések 435
szabályrendelet 329
szabálysértés 503
szábor 81
Szábor 88
szakképzettség 229
szalámi taktika 196
Szálasi Ferenc 187
Szalay László 16
szanálási törvény 327
szándékos emberölés 431
szándékosság 456
Szapolyai János 22
szász székek 129
szászok 270
szászok bíróságai 141
szászok egyeteme 129
szatmári béke 79
szavazati jog 206
szebeni gróf 130
szebeni ispán 130
Széchényi Ferenc 277
Széchenyi István .. 250, 253, 257, 346, 398, 407
székbíró 130
székek 129
Székely Himnusz 33
székely székek 129, 330
székelyek bíróságai 141
Székelyföld 129
székesfehérvári törvénylátó napok 87
szelvény 411
személyegyesülés 394
személyes királyság 67
személyes sértetlenség 237
személyes szabadságjogok 237
személyes szolgalom 378
személyes, fenntartott felségjogok 101
személyi autonómia 268
személyi szám 532
személyi tulajdon 494
személynök 90, 114
Szempc 435
Szent Ágoston 11
Szent István 11, 20, 66, 300
Szent István Intelmei 11
Szent Korona 12, 13, 20
Szent Korona-tan 12, 13, 18
Szent László 21, 81
szentesítés 92, 200
szentszék 139
szentszéki bíróságok 139

szepesi ispán 131
szepesi szász városok 131
szepesi tízlándzsás szék 130
szerbek 271
Szerbia 83
Szerzetesrendek 146
szerződés 381
szerződési szabadság 382
szigorított börtön 513
szigorított büntetés-végrehajtási munkahely 513
szigorított dologház 466
Szilveszter-pátens 162
Szladits Károly 311
szlavón bán 81
Szlavónia 26, 81
szlovákok 270
szóbeliség elve 484
szociális alkotmány 276
szocialista alkotmány 281
szocialista büntetőeljárásjog 515
szocialista büntetőjog alapelvei 505
szocialista büntetőjog büntetési rendszere 508
szocialista büntetőjog forrásai 502
szocialista jog elmélete 335
szocialista jog forrásai 336
szocialista öröklési jog 495
szocialista polgári jog 486
szocialista törvényesség 336
szocialista város 295
szokásjog 310, 311
szolgabírák 123
szolgabírói szék 139
szolgáló telek 378
szovjet katonai megszállás 193
szovjet típusú államigazgatás 291
szovjet típusú büntetőpolitika 500
szovjet típusú diktatúra .246, 251, 255, 259, 264, 276, 279
szovjet típusú igazgatás 288
szovjet típusú polgári eljárás 497
Szózat 32
szövetkezet 400, 490
szövetkezetesítés 492
szövetkezeti jog 402
szövetkezeti mozgalom 400
Szövetséges Ellenőrző Bizottság .. 193, 247, 259
Szövetséges Központi Intéző Bizottság 178
Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése 178
Sztálin 191
sztálini alkotmány 281
Sztójay Döme 187
szükségrendelet 327
táblabíró 123
táblabírók 139
Tanácsköztársaság 177, 246, 255, 263
tanácsrendszer 289
tanácstörvény 289
tanítás szabadsága 264
tanszabadság 264
tanulás szabadsága 264
tanyák 297
tanyaközpontok 297
tárgyalási elv 485
tárnoki jog 334
tárnoki szék 113
tárnoki város 140
tárnoki városok 334
tárnokmester 109, 112
társadalomra veszélyesség elve 505
társországok 80
tartásjog 356
technikai obstrukció 202
teherlap 366
telekadósság 378
telekkönyv 365, 374
telekkönyvi bejegyzés 365
telekkönyvi rendtartás ... 349, 374, 377, 379
teljes jogképesség 355
teljes kor 357
telki szolgalom 378
telki teherjog 378
Tengermellék 131
teokratikus állam 20, 145
terhelt 476
termelési eszközök 493
termelőszövetkezetek 491
természetes személy 354
természetjog 249, 253, 313, 345
természetjogi gondolkodás 235
természetjogi iskola 358
territoriális elv 241
területi autonómia 268
területi igazgatás 119, 221
testi büntetések 434
testi épséghez való jog 237
tettbüntetőjogi szemlélet 453

tettesség 456
Thököly Imre 77
Tildy Zoltán 196
tiltakozás 475
tiltott cselekmény 386
tisztesség 384
tisztességes fogvatartás 454
tiszti ügyész 124
titkos kancellária 113
titkos őrizetbe vétel 515
titkos perek 521
titkos szavazás 206
titkos tanács 117
tized 243
tolvajlás 431
Tótország 81
tőkeegyesülés 394
tömlöc 435
Történelmi emlékhelyek 42
történeti alkotmány ..8, 10, 16, 18, 159, 166
történeti jogi iskola 313
törvény 300
törvények idézése 305
törvényerejű rendelet 337
törvényes öröklés 388, 495
törvényesítés 356
törvényességi óvás 498
törvényhatóság 222
törvényhatósági bizottság 222
törvényhozási tárgyak 325
törvénykezdeményezés joga 303
törvénykezés 134
törvénykiállítási jog 103
törvénylátó napok 62, 87, 138
törvénypótló rendeletek 209
törvényszék 231
törzs 64
törzsi állam 64, 65
törzsszövetség 64
tőzsde 420
tőzsdebizottság 422
tőzsdei spekuláció 424
tőzsdetanácsos 423
tridenti zsinat 361
Tripartitum 14, 430
trónfosztás 102
tulajdon 367, 368
tulajdoni lap 366
tulajdonjog 369, 493
túlélő házastárs öröklése 495
Túrmezei (turpolyai) kerület 131
turul 34
tükröző elv 434
tüntetés 261
türelmi rendelet 242
udvarbíró 112, 121, 136
udvari haditanács 117
udvari kamara 117
udvari méltóságok 109, 114
udvari rendelet 326
udvarispán 112, 136
új alkotmány 539
újrafelvétel 480
urak 64
uralkodó telek 378
urbárium 128
úrbéri nyíltparancs 373
úrbériség 372, 373
úriszék 140
uruság 119
utódajánlási jog 104
uzsora 384
ügyész 498
ügyészi megbízott 232
ügyvédi kamarák 232
ügyvédi képviselő 473
ügyvédszó visszavonása 475
ülnökrendszer 498
ünnepélyes honfiúsítás 356
üzenetváltás 91
vádlott 477
vagyonelkobzás 434
vagyoni büntetések 435
vagyoni cenzus 206
választójog 205
választójogi törvény 173
vallásszabadság 174, 240, 242
váltó 413
Váltófeltörvényszék 137
vármegye 222
vármegyei követek 89
vármegyei közgyűlés 124
vármegyei törvényszék 124, 138
várnagy 121
város 223, 290
városi jog 333
városi jogcsalád 125, 333
városi önkormányzati jog 125
városi polgárok bíróságai 139
városi statútum 331

városi tanács 223
vasvári béke 77
védelemhez való jog 238, 477
védő 477
végintézkedés 389
végintézkedésen alapuló öröklés 388
végítélet 474
végrendelet 389
végzés 477
vegyes házasság 243, 362
vegyes választási rendszer 206
vendég 125
vendégek 269
vérszerződés 10, 63, 64
veszélyes üzem 386
vésztörvény lázadás esetén 448
vétójog 104
vétség 453
vezérlő fejedelem 79
vidéki bíráskodás 138
VII. Gergely pápa 11
Világ 407
virilizmus 222, 227
vis inertiae 14, 70, 122
Visinszkij 486, 497, 515
visszaűzés 475, 483
vitézlő rend 77
vizsgálat 477
Vörös Őrség 181
vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzsmező 26
weimari alkotmány 275
Wenzel Gusztáv 322
Werbőczy István .. 11, 13, 14, 88, 109, 302, 314, 317, 344, 360, 372, 373, 407
XIII. Leó 352
zálogjog 378
záloglevél 419
zászló 29
Zvonimir 81
zsidóbíró 151
zsidók 271